

BUSBED

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

BINGOL UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL
SCIENCES INSTITUTE

جامعة بينكولمعهد العلوم الاجتماعية

26

E-ISSN: 2618-6322

YIL / Year: 13
SAYI / Issue: 26
GÜZ / Autumn: 2023

Türkçe, İngilizce ve Arapça Yayımlanan Uluslararası Hakemli Dergidir.
International peer-reviewed journal published in Turkish, English, and Arabic.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

**Bingöl University
Journal of Social Sciences Institute**

جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية

Türkçe, İngilizce ve Arapça Yayımlanan Uluslararası Hakemli Dergidir
International peer-reviewed journal published
in Turkish, English, and Arabic

Yıl/Year: 13 Sayı/Issue: 26 Güz/Autumn 2023

E- ISSN: 2618-6322

Sahibi / Owner/صاحبة

(Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına)
(On Behalf of Bingol University Social Sciences Institute)

عن جامعة بينكول معهد العلوم والاجتماعية

Doç. Dr. Nebi BUTASIM

Baş Editör / Editor-in-Chief / رئيس تحرير

Doç. Dr. Yusuf AYDOĞDU

(Yeni Türk Edebiyatı, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Editörler /Editors/المحررون /

Doç. Dr. Bedrettin BASUĞUY

(İslam Tarihi, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Kadir TUĞ

(Genel Türk Tarihi, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut GİDER

(Klasik Türk Edebiyatı, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÜNLÜ

(Teorik İstatistik, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Serhat ARSLAN

(Çeviribilim ve Felsefe, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir Kızıldağ

(Klasik Türk Edebiyatı, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZTÜRK

(İslam Tarihi ve Sanatları, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Mesut ASLAN

(Finansal Muhasebe, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Öğr. Gör. Dr. Mehmet YAVUZ

(Eğitim Teknolojileri, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Arş. Gör. Dr. Ozan Can AKPINAR

(Yakınçağ Tarihi, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Öğr. Gör. Dr. Yaşar Üstün Kaplan

(İngiliz Dili Eğitimi, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Arş. Gör. Adnan AYDINTÜRK

(İngiliz Dili ve Edebiyatı, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Arş. Gör. Mehmed Ali YILDIZ

(Türk Dili ve Edebiyatı, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Yayın Kurulu /Editorial Board/التحرير هيئة

Prof. Dr. Ahmet Gürbüz, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye

Prof. Dr. Ali Abouzeid, Doha Institute, Doha, Katar

Prof. Dr. Ali Ahmed İbrahim Al-Tayış, Kahire Üniversitesi, Kahire, Mısır

Prof. Dr. Claudette May Datuin, Filipinler Üniversitesi

Prof. Dr. Hamza Altın, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye

Prof. Dr. Hasan Çiftçi, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye

Prof. Dr. Hikmet Tan, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye

Prof. Dr. Kazuaki Sawai, Kansai University, Suita, Japonya

Prof. Dr. Lubov Pomytkina, National Aviatı University, Kiev, Ukraine

Prof. Dr. Mehmet Zahir Ertekin, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye

Prof. Dr. Orhan Başaran, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye

Prof. Dr. Ousama Ekhtiar, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye

Prof. Dr. Sait Patır, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye

Prof. Dr. Tofiq Abdülhasanlı, Azərbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Bakü, Azərbaycan

Doç. Dr. Beşir Koç, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye

Doç. Dr. Hiroyuki Ogasawara, Kyushu Üniversitesi, Fukuoka, Japonya

Doç. Dr. Ioana Tudor, University of Bucharest, Bükreş, Romanya

Doç. Dr. Mehmet Emin Bars, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye

Doç. Dr. Nevzat Keleş, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye

Doç. Dr. Tahir Aşirov, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak, Türkiye

Doç. Dr. Ramazan Korkut, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Seyman Önder, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Taşkın, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Vedat Avcı, Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye

Redaktörler / Redactors/المدققون

Arş. Gör. Furkan TÜMEN

(Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor/محرر اللغة الإنجليزية

Arş. Gör. Adnan AYDINTÜRK

(Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Türkçe Dil Editörü / Turkish Language Editor/محرر اللغة التركية

Arş. Gör. Mehmed Ali YILDIZ

(Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Arapça Dil Editörü / Arabic Language Editor/محرر اللغة العربية

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZTÜRK

(Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

Dergi Teknik Sorumlusu / Technical Administration of Journal/الموظف الفني

Arş. Gör. Dr. Ozan Can AKPINAR

(Bingöl Üniversitesi, Bingöl, Türkiye)

<http://dergipark.gov.tr/busbed> / <http://busbed.bingol.edu.tr/>

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 12100-BİNGÖL

Tel.: 0 (426) 215 00 17 Faks: 0 (426) 215 00 72

e-posta: sbe.bingoldergi@bingol.edu.tr

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD/الاستشاري المجلس

(Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına)
(On Behalf of Bingol University Social Sciences Institute)

عن جامعة بينكول معهد العلوم والاجتماعية

- Prof. Dr. Ali Abouzeid Abouzeid, Şam Üniversitesi, Suriye
Prof. Dr. Ali Ahmed İbrahim al-Tayış, Kahire Üniversitesi, Mısır
Prof. Dr. Cengiz Toraman, Gaziantep Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Enver Çakar, Fırat Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Erkan Oktay, Atatürk Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Flaudette May Datuin, Filipinler Üniversitesi, Filipinler
Prof. Dr. Hakan Olgun, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Himmet Uç , Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İbrahim Çapak, Bingöl Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İsmail Hakkı Eraslan, Düzce Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kahraman Çatı, Düzce Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kazım Yoldaş, Uludağ Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kazuaki Sawai, Kansai Üniversitesi, Osaka, Japonya
Prof. Dr. Mehmet Canatar, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Çelik, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet İnbaşı, Erciyes Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Karataş, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. M. Şükrü Mollavelioğlu, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Takkaç, Atatürk Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Törenek, Atatürk Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Muhammet Beşir Aşan, Fırat Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa D. Karacoşkun, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Orhan Başaran, Bingöl Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Pomytkina Liubov, National Aviation University, Kiev, Ukrayna
Prof. Dr. Reha Saydam, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Remzi Altunışık, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Reşad Muradov, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Prof. Dr. Sayın Dalkıran, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Tofiq Abdülhasanlı, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Prof. Dr. Turan Öndeş, Atatürk Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Turgut Karabey, Erzincan Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Üzeyir Ok, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Yakup Bulut, Gaziantep Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Yaşar BAŞ, Bingöl Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Cihat Yaşaroğlu, İnönü Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Zafer Kanberoğlu, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Sıtkı Uluerler, Bingöl Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Hiroyuki Ogasawara , Kyushu Üniversitesi, Fukuoka, Japonya
Doç. Dr. Rahmi Tekin, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
Dr. Keivan Harrasi, Tabriz ACECR, İran
Dr. Mohd Nor Hakim Bin Yusoff, Malezya Üniversitesi, Malezya
Dr. Mohd Rafi Yaacob, Malezya Üniversitesi, Malezya
Dr. Mona Sobh, Aynu's- Şems Üniversitesi, Mısır

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Uluslararası hakemli bir dergidir. Bahar ve güz dönemi olmak üzere yılda 2 sayı yayımlanır. Yayımlanma dili, Türkçe, İngilizce ve Arapçadır. Her hakkı saklıdır. Makale son kabul tarihleri: Bahar Dönemi için Kasım ayı sonu, Güz Dönemi için Mayıs ayı sonudur. Dergi kapasitesine göre, makale kabul tarihleri daha erkene çekilebilir. Her sayı için kapasiteyi aşan başvurular sonraki sayılara aktarılır. Makaleler, Turnitin, iThenticate veya intihal.net gibi intihal programlarından olumlu rapor alındıktan sonra yayımlanabilir. Dergimizin yayım kurallarına göre hazırlanmamış makaleler kabul edilmez. Yazıların her türlü hukukî ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Makalelere PDF formatında Enstitümüz web ve DergiPark sayfasından ulaşılabilir. Ancak kaynak gösterilmeksizin kullanılamaz.

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri

G.E.Moore Düşüncesi Işığında: Öznenin İnancından Bağımsız Nesnel Bir Doğruluk Var Mıdır?

Müge KUŞ MUMCU

1

Sosyal Ağlarda Influencer Marketing ile Doğru ve Etkili Reklam: Elyxion Butik Örneği

Remzi BAŞAR

10

How Do Middle School Students Perceive Change and Continuity?: A Research Based on Students' Views

Hüseyin BAYRAM

28

Otantik Öğrenmenin Öğrencilerin Derse Yönelik Tutumlarına Etkisi: Meta-Analitik Bir Değerlendirme

Özgür TUTAL

43

İkinci Viyana Kuşatması Sonrası Buhran Yıllarında Anadolu'daki Eşkıyalık Hareketleri

Yaşar UĞURLU

55

Farklı Öğrenme Ortamlarında Düzenlenen Öğrenme Etkinliklerinin Öğrenenlerin Sosyal Bulunuşluk, Öğrenme ve Memnuniyet Düzeylerine Etkisi

Şener BALAT, Selçuk KARAMAN

78

Öğrenenlerin Kendi Videolarını Oluşturmasının Üstbilgi ve Motivasyon Açısından İncelenmesi

Emrah AVCIOĞLU, Ömer ARPACIK

97

Öğretmenlik Kariyer Basamakları Sürecinde İzlenen Eğitim Videolarının Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi

Hasan BAKIRCI, Mustafa KAYA, Vildan PARLAK

114

Küreselleşme Sonrası Yeni Tip Krizler: Covid-19 Özelinde Bir Değerlendirme

Abdurrahman KAYA

126

II. Meşrutiyet'te Ortaya Çıkan Fikir Akımlarının Yaygınlaşmasında Gazete ve Dergilerin Rolü (Sebilürreşad ve Türk Yurdu Örneği)

İsmail AYDOĞDU

139

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri

XI

Türk Havacılık Sektörünün Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle Değerlendirilmesi: 2002-2022 Dönemi
İlker İbrahim AVŞAR 153

XII

Veli Görüşlerine Göre Okul-Aile İş Birliğinin İncelenmesi
Muhammet İbrahim AKYÜREK, Seher ESEN 186

XIII

Aristoteles'te Pratik Akıl Yürütme: Logismos
Tufan ÇÖTOK, Onur KABİL 201

XIV

Dereceli Puanlama Anahtarı ile Derecelendirme Ölçeği'nden Elde Edilen Sonuçların Tutarlılığının İncelenmesi: Okuma Akıcılığı ve Prozodik Okuma Örneği
Şelale TÜNGAÇ, Fatma Betül KURNAZ 211

XV

Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) Diploması Serüveni: Oslo Barış Süreci
Mehmet KAYA, Elif POLAT 226

XVI

Yalın Yönetimin Sağlık Sektörü Uygulamalarına İlişkin Örnekler ve Literatür İncelemesi
Safa ACAR 241

XVII

Gelişmeleri Kaçırma Korkusu (FoMO) ve İnternet Bağımlılığı: Bilişsel Esnekliğin Aracılık Rolü Üzerine Bir Araştırma
Fuad BAKİOĞLU, Nezir EKİNCİ, Metin DENİZ 264

XVIII

Liberalizm Merkezli Çokkültürlülük Kavramına Eleştirel Bir Bakış: Bhikhu Parekh Örneği
Veysel ERGÜÇ 276

XIX

Sağlık İletişimi Sorunları İle Sağlık Sistemlerine Güvensizlik İlişkisinde Hekime Bağlılığın Aracı Rolü
Selman KIZILKAYA 293

XX

İtibar Yönetimi Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi
Ömer Faruk ÖZGÜR 303

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri

XXI

Rylands Nüshalı Türkçe Kur'an Tercümesi'nde İkili Kullanımlar

Abdullah YILDIRIM, Süleyman Hilmi KIZILDAĞ

321

XXII

Torquato Tasso'da Melankolinin Anatomisi

M. Sami TÜRK

340

XXIII

Genç'in (Genc/Ginc) Tarihine Dair Yeni Tespitler

Ömer TOKUŞ

352

XXIV

Oğuldere (Buban) Peribacalarının (Bingöl) Dağılımında Jeomorfolojik Faktörlerin ve Bitki Örtüsü Özelliklerinin Etkisi

Vedat AVCİ, Kemal KIRANŞAN

364

XXV

Cahit Zarifoğlu'nun Çocuk Şiirleri

Mehmet ÖZGER

387

XXVI

Yaşar Kemal'in Dağın Öte Yüzü Roman Dizisinde Yaşama Tutunma Çabasının Marksist Eleştiri Kuramı Bağlamında Tahlili

Nurullah ULUTAŞ

397

XXVII

Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde At ile İlgili Atasözleri

Ahmet ÖZDEMİR

410

XXVIII

Politik İstikrar ve Kişisel Gelir Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Brics ve Mist Ülkeleri Örneği

Gökçen AYDINBAŞ

438

XXIX

İslam Medeniyetinde Ev Tasavvuru

Eyyüp Akyüz

453

XXX

Qualitative Study into Turkish EFL Teachers' and Students' Perceptions of Communicaitve Task Effectiveness in a Tertiary Education Context

Işıl Günseli Kaçar , Hüsnü Enginarlar

462

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri

XXXI	Çalışan Yoksulların Sosyal Dışlama Düzeylerinin Sosyo-Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi: Bingöl İli Örneği Abdulkadir İNAK, Bedrettin KESGİN	479
XXXII	Oscar Wilde'in Dorian Gray'in Portresi Romanında Viktorya Çağı Ahlak Anlayışı ve Yaşam Tarzı Şahin KIZILTAŞ	492
XXXIII	Time Series Forecasting of Covid-19 Confirmed Cases in Turkey with Stacking Ensemble Models Cihan ÇILGIN, Mehmet Ozan ÖZDEMİR	504

İnceleme Makalesi

XXXIV	The Role of Local Governments in Increasing the Integration and Welfare of The Syrians Under Temporary Protection Status: The Case of Adana Metropolitan Municipality Hamza Bahadır Eser, Mehmet Recai Uygur, Abdurrahman Saydam	170
-------	--	-----

Olgu Sunumu

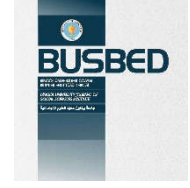
XXXV	Bir Sergi, Bir İmge: "Bir Yol Hikâyesi: Eşik" Mehmet Bakır ŞENGÜL	427
------	---	-----

Düzeltilme

XXXVI	Osmanlı Devleti'nde Temel Eğitim Kurumlarının Yaygınlaştırılması: Bursa Vali Muavini Yusuf Bahaeddin'in Lâyihası ve Tâlimatı Üzerine Bir Değerlendirme Abdullah CENGİZ	521
XXXVII	Tarih, Pandemi, Ortaöğretim Tarih Ders Kitapları Yusuf ARSLAN	537

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 15.11.2022
Kabul Tarihi : 12.10.2023

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1205171>

G.E. MOORE DÜŞÜNCEİ IŞIĞINDA: ÖZNEİN İNANCINDAN BAĞIMSIZ NESNEL BİR DOĞRULUK VAR MIDIR?

Müge KUŞ MUMCU¹

ÖZ

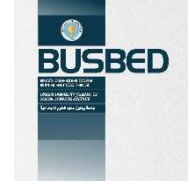
Analitik felsefenin kurucularından biri olan G.E.Moore, felsefe yapmanın bir çözümlene etkinliği olduğundan hareket ederek felsefi problemlerin ancak analitik yöntem ve gündelik dil çerçevesinde çözüme kavuşabileceğini düşünmektedir. O, kuşkucu ve öznel idealist felsefenin “dış dünya ile zihin arasındaki kapatılmaz bir boşluktan dolayı nesnel varlıkların bilinemeyeceği” tezine karşı dış dünya ve nesnel varlıkların bilinebilirliğini haklı çıkarmak ve nesnel gerçekliği nasıl bilebileceğimizi göstermek için dilsel çözümlene yöntemine başvurmuştur. Bu yüzden çalışmamızın ilk bölümünde G.E.Moore’un önermenin neliği ve işlevine yönelik analizlerine yer verilecek, doğru ve yanlış önerme arasındaki fark inanç bağlamında gözler önüne serilecektir. Sonrasında ise önermenin inanç, onda dile gelen olgu ve doğrulukla olan ilişkisine bakılarak; çalışmanın asıl amacı olan “Acaba öznenin bilincinden (inancından) bağımsız nesnel bir doğruluk var mıdır?” sorusuna G.E.Moore düşüncesi ışığında cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: G.E.Moore, Analitik Felsefe, Sağduyu, Önerme, İnanç, Olgu, Doğruluk.

¹ Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, muge_k1990@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9493-5020>

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 16.01.2023
Kabul Tarihi : 12.06.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1236405>

SOSYAL AĞLARDA INFLEUNCER MARKETING İLE DOĞRU VE ETKİLİ REKLAM: ELYXION BUTİK ÖRNEĞİ

Remzi BAŞAR¹

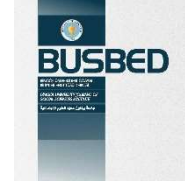
ÖZ

Teknolojinin sürekli değişmesi ve gelişmesiyle birlikte işletmelerin giderek daha çok dijitalleşmesi e-ticaretin önemini arttırmış ve sosyal medya, işletmeler için yeni ve çok etkili bir satış mecrası haline gelmiştir. Çalışma, dijital pazarlama kanallarındaki en son trendlerden biri olan sosyal ağlardan en az birisinde ciddi sayıda takipçi kitlesine sahip olan ve uzmanlık alanında görüşlerine önem verilen kişiler üzerinden yürütülen tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin bütünü olarak tanımlanan influencer pazarlama yönteminin işletmelere sağlayabileceği faydaları örnek bir işletme üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Sosyal ağların, tanıtım ve pazarlama için küçük işletmeler tarafından düşük bütçeli reklamlarla nasıl etkili ve verimli şekilde kullanılacağı, Elyxion Butik adlı işletmenin reklam verdiği iki influencer üzerinden gelen takipçi ve müşteri geri dönüşlerindeki farklılık, fenomenlerin takipçi sayıları, sosyal medya hesaplarına ait veriler ve reklam istatistiklerinden faydalanılarak incelenmektedir. Araştırma sonucunda, düşük reklam bütçesine sahip olan küçük işletmelerin dijital pazarlama araçlarından influencer pazarlama kanalını kullanarak reklam verirken ünlü kişinin takipçi sayısı gibi nicel faktörlerden ziyade hesap etkileşimi, güvenilirliği ve takipçilerini ne ölçüde etkileyebildiğinin esas alınması gerektiği sonucuna varılmıştır. Araştırma sonuçlarının influencer pazarlama yöntemini bir reklam aracı olarak doğru ve etkili kullanmak isteyen ancak sorun yaşayan işletmeler için yol gösterici olabileceği düşünülmekte ve yöntemin daha doğru ve etkin bir şekilde kullanılabilmesi için işletmeler ile influencerları bir araya getiren portal niteliğinde ABC Reklam isimli özel bir web sitesi platformu prototip tasarımı ile birlikte önerilmektedir. Söz konusu portalın, sosyal ağ platformları için doğru influencerları bulma noktasında influencer arama motoru olarak işlev görebileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital pazarlama, Sosyal medya pazarlaması, Influencer pazarlama, Instagram.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, remzibasara@duzce.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1114-825x>

Article Type : Research Article
Date Received : 16.01.2023
Date Accepted : 12.06.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1236405>

ACCURATE AND EFFECTIVE ADVERTISING WITH INFLUENCER MARKETING ON SOCIAL NETWORKS: THE SAMPLE OF ELYXION BOUTIQUE

Remzi BAŞAR¹

ABSTRACT

Social media has become a new and very effective sales channel for businesses in line with the continuous change and development of technology and the digitalization of businesses which also has increased the importance of e-commerce. The study is related to one of the latest trends in digital marketing channels; the objective is to examine the benefits of the influencer marketing method on a sample business. It is defined as the whole of the promotion and marketing activities carried out through people with a significant number of followers in at least one of the social networks and whose opinions are given importance in their field of expertise. How social networks can be used effectively and efficiently by small businesses for promotion and marketing with low-budget advertising, the difference in followers and customer returns from two influencers advertised by the Elyxion Boutique is examined by using the number of followers of the phenomena with the derived from social media accounts and advertising statistics. It has been concluded that when small businesses with low advertising budgets advertise uses the influencer marketing channel, one of the digital marketing tools the account interaction, reliability, and the extent to which the celebrity can affect their followers rather than quantitative factors such as the number of followers. It is thought that the results of the research can be a guide for businesses that want to use the influencer marketing method as an advertising tool correctly and effectively; in the meantime, a special website called ABC Reklam, which is a portal that brings businesses and influencers together, to use the method more accurately and effectively. The site platform is proposed along with the prototype design. It is thought that the portal in question can function as an influencer search engine at the point of finding the right influencers for social networking platforms.

Keywords: Digital marketing, Social media marketing, Influencer marketing, Instagram

¹Assist. Prof. Dr., Düzce University, Faculty of Business Administration, Management of Information Systems Department, remzibasara@duzce.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1114-825x>

1. GİRİŞ

Dünya genelindeki bilgisayar ve diğer dijital cihazları birbirine bağlayan küresel bir bilgi iletişim ağı olan internet, bireysel ve kurumsal milyarlarca farklı cihazın birbirleriyle iletişim kurmasını sağlayan dünyadaki en büyük ağ sistemidir. Her türlü bilgi, metin, görüntü, ses, video ve çeşitli dijital verilerin paylaşılmasına imkân sağlayan internet, insan, kurum ve hatta ülkelerin birbirleriyle etkileşime girebildiği ve iletişim kurabildiği, dünyanın en büyük ve en hızlı büyüyen bilgisayar ağıdır (Sohn, 2005, s. 14). İnternetin yaygınlaşmasına paralel olarak e-ticaret de gün geçtikçe daha fazla gelişmekte ve yayılmaktadır. Teknolojinin sürekli gelişmesi ve yeniliklerdeki hızlı değişim beraberinde yeni platformlara olan ilgiyi en üst seviyeye çıkartmaktadır. Birey ve işletmeler için internetin giderek daha fazla hayatın bir parçası haline gelmesi elektronik ticarete olan ilgiyi ve e-ticaret platformlarının değerini de arttırmaktadır (Özeltürkay vd., 2017, s. 176). Çünkü 1992 yılında sadece 10 adet web sitesi varken, Kasım 2022 itibarıyla dünya çapındaki internet sitesi sayısı iki milyara yaklaşmıştır (Internetlivestats.com). Sosyal medyanın insanlar üzerindeki etkisinin artmasına paralel olarak tüketici yaklaşımları da değişmekte ve e-ticaret siteleri dışında sosyal ağlar üzerinden yapılan pazarlama faaliyetleri de giderek daha çok tercih edilmektedir.

Teknolojideki değişim ile işletmelerin varlığını devam ettirme yöntemleri ve tüketici davranışları da tamamen farklılaşmış, Instagram, Facebook, TikTok vb. sosyal ağlar üzerinden satış yapan küçük ve orta ölçekli işletmeler farklı pazarlama stratejilerine yönelmiştir. Değişimin baş döndürücü bir hızla devam ettiği dijital dünyada insan ve sosyal medya etkileşiminin pazarlama alanına getirdiği katkı ve yenilikler son derece önemlidir (Baydaş vd., 2004). İnternet ve dijital teknolojiler ile hayatımıza giren birçok yenilik geleneksel reklamcılık anlayışının geleceğinin sorgulanmasına yol açarak adeta süregelen dijital dönüşüm ile birlikte artık oyunun kuralları yeniden yazılmaktadır. Bu bağlamda geleneksel medyanın haricinde, sosyal medya kanalları işletmelerin pazarlama çalışmalarına yeni bir bakış açısı getirmiştir (Koçak Alan vd., 2018b, s. 499). Bu yeniliklerin geleneksel pazarlama anlayışında bulunmaması özellikle dikkat çekmekte ve yeniliklerin kurum ve bireyler arasındaki iletişimi öncelik olarak alması sosyal medyanın hızlı benimsenmesine sebep olan etkenlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda araştırmaya konu olan Instagram Elyxion Butik girişimi, Kore atıştırma kanalları ve ürünlerinin satışını yapmak üzere açılan bir Instagram hesabı olarak kültürler arasındaki farklılıkların sosyal ağlar üzerinden gerçekleştirilen pazarlama faaliyetleri sayesinde nasıl ekonomik değere dönüştürülebileceğine örnek gösterilebilir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Dijital pazarlama kanallarındaki en son trendlerden biri olan sosyal ağlardan en az birisinde ciddi sayıda takipçi kitlesine sahip olan ve uzmanlık alanında görüşlerine önem verilen kişiler üzerinden yürütülen tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin bütünü olarak tanımlanan influencer pazarlama diğer adıyla fenomen pazarlama yönteminin işletmelere sağlayabileceği faydaları örnek bir işletme üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır.

1.2. Araştırmanın Önemi

Sosyal ağların, tanıtım ve pazarlama için küçük işletmeler tarafından düşük bütçeli reklamlarla nasıl etkili ve verimli şekilde kullanılabileceği, Elyxion Butik adlı işletmenin reklam verdiği iki influencer üzerinden gelen takipçi ve müşteri geri dönüşlerindeki farklılık, fenomenlerin takipçi sayıları, sosyal medya hesaplarına ait veriler ve reklam istatistiklerinden faydalanılarak incelenmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. E-Ticaret

İnsanlık tarihiyle beraber hayatımızda yer almaya başlayan ticaret, hayatın önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır. İnsanlığın ilk zamanlarında takas ve farklı yollarla devam eden ticaret, teknolojik gelişmelere bağlı olarak yüz yüze ticaretin dışında bir boyut kazanarak, e-ticaret ile farklı bir şekle bürünmüştür (Zerenler, 2013, s. 37). Elektronik ticaret yani e-ticaret, geleneksel ticaretin 1995 yılından sonra internetin yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan, elektronik ortamda yapılmasına verilen isimdir. Mal ve hizmetlerin tanıtımı, satışı, dağıtımı ve ödeme işlemlerinin internet üzerinden yapılması, e-ticaretin büyümesine ve gelişmesine katkı sağlayan başlıca unsurlardır. E-ticaretin baş döndürücü bir hızla gelişmesinde, nüfus büyüklüğü, internet kullanım oranı, gelişen ve artan alternatif ödeme sistemleri ile gelişmiş lojistik destek sistemlerinin önemi büyüktür (Demirdöğmez vd., 2018, s. 3).

Bir işlemin elektronik ticaret sayılabilmesi için, elektronik ortamda yani internete bağlı sanal mecralarda gerçekleşmesi, iki veya daha fazla taraf arasında ürün satışı olması, metin, ses, görüntü şeklindeki verilerin işlenmesi ve saklanması, ekonomik değer oluşturmayı amaçlaması ve ticari faaliyet içeren bir işlem olması gibi taşınması gereken temel özellikler bulunmaktadır (Şahin, 2004, s. 13; Tan vd., 2004).

E-ticaret, pazarların sınırlarını genişleterek tüm dünyayı ürün ve hizmetlerin pazarlanabileceği bir alan haline dönüştürmektedir. Dönüşümle birlikte e-ticaret sayesinde ürünlerin dünya çapında tanıtım ve dağıtımını gerek işletmelere ve gerekse tüketicilere ciddi kolaylık ve avantaj sağlamakta ve ayrıca kültürler arasında olan farklılıkları ve uyumsuzlukları giderme noktasında etkin rol üstlenmektedir. Dünyanın dört bir yanındaki ürünleri farklı kültürlerle tanıtmakla beraber farklı kültürler arasındaki etkileşimi de sağlamaktadır (Çolakkadıoğlu, 2015, s. 97; Zerenler, 2013, s. 61). Bu bağlamda araştırmaya konu olan Elyxion Butik firması Asya pazarındaki etkinliği ile kültürler arasındaki farklılıkların e-ticaret sayesinde nasıl ekonomik değere dönüştürülebileceğine örnek gösterilebilir.

2.2. E-Ticarette Küçük ve Orta Boy İşletmeler (KOBİ)

Bilişim teknolojileri ve internet hayatımıza yön vermekte ve işletmeler de bundan etkilenmektedir. Satış ve pazarlama faaliyetleri ile reklamlar artık elektronik ortamlarda gerçekleşmektedir. Yeni teknolojilere daha çabuk adapte olan KOBİler daha hızlı büyümektedir. E-ticaret en büyük etkisini KOBİler üzerinde hissettirmektedir. Sürdürülebilir kalkınma için KOBİlerde e-ticaret platformlarını kullanmaya başlayarak, büyük ölçekli işletmelere karşı önemli fırsatlar sağlayan sanal ortamlarda var olmaya çalışmaktadırlar. Genellikle KOBİler düşük maliyetler ile çalışan ve ucuz üretim yapan iktisadi kurumlar olarak değerlendirilirler. KOBİlerin normalde büyük pazarlara erişme şansı pek yoktur. Bunun başarılabilmesi için sermaye, marka veya hisse gibi gerekliliklere ihtiyaç duyulmakta ancak KOBİler bilişim teknolojilerini etkin kullandıkları takdirde ilgili pazarlara rahatlıkla erişebilmektedir (Tan vd., 2004). KOBİlerin ciddi problemlerinden biri de ürettikleri ürünleri satabilmesi için hedef kitleye ulaşmaktır. E-ticaret hem ilgili kitleye ulaşmalarını sağlayacak pazar kanallarına kolay ulaşım sağlamak hem de daha etkili ve daha ucuzdur. Böylelikle KOBİler e-ticaret sayesinde birçok pazara girebilme ve ürünlerini kitlelere ulaştırma fırsatlarını kolaylıkla yakalayabilmektedir (Ha, 2020, s. 2822).

E-ticaretin KOBİlere sağladığı faydaları arasında, maliyetlerin azaltılması, zaman tasarrufu, fatura takibinin elektronikleşmesi ve daha iyi bir stok yönetimi ile müşteri takibinin kolaylıkla yapılabilmesi ve müşteri bilgilerinin veri tabanında tutulması sayılabilir. İşletmeler sahip oldukları e-ticaret siteleri sayesinde müşterilerin satın alma alışkanlıklarını göz önünde bulundurarak daha etkin reklam, tanıtım ve pazarlama faaliyetleri yürütebilir (Schulze vd., 2000, s. 9). KOBİler esnek yapıları gereği yeniliklere daha kolay uyum sağlayabilirler. Ayrıca, yenilikçi ve esnek olmanın bir gereklilik olduğu sürekli değişen çevre içerisinde çevresel değişim ve yenilikleri okuyamayan, e-ticaretin nasıl etkin kullanılabileceğini anlayamayan KOBİler piyasadan silinmekle karşı karşıya kalabilirler (Etemad & Wright, 2003, s. 212).

Sonuç olarak yeni teknolojiler ile gelen hızlı değişimler ve gittikçe küreselleşen dünyada e-ticaret yeni bir rekabet alanı ortaya çıkarmıştır. Özellikle KOBİler e-ticaret sayesinde hızla gelişen dünyada rekabet avantajı elde edebilmektedir. Geleneksel ticarete göre kurum ve işletmelerde iş süreçlerini değiştiren e-ticaret, gelecekte de iş süreçlerini değiştirmeye devam edecektir (Al-Qirim, 2007, s. 462).

2.3. Sosyal Medya

Sosyal medya, insanların etkileşimde bulunduğu ve çeşitli içerikleri paylaştıkları bir dizi mobil ve web tabanlı teknolojiler bütünüdür (Kietzmann vd., 2011, s. 241). Aynı zamanda web 2.0'ın temelleri üzerine inşa edilen internet tabanlı uygulamalardan oluşan sosyal medya, web 2.0 sayesinde yazılım ve içeriklerin farklı katılımcılar tarafından işbirliği içerisinde geliştirildiği bir platformdur (Laroche, 2012, s. 1756).

Sosyal medya ve sosyal ağlar aslında birbirinden farklı iki terimdir. Sosyal ağ siteleri, kullanıcıların profiller oluşturabileceği, profiller arasında gezinebileceği web tasarımı platformlarıdır. Facebook, Instagram vb. ağ siteleri sosyal medya tiplerinden biridir. Video, müzik, fotoğraf, karşılıklı iletişim, kültürel faaliyetler ve daha fazla bilginin paylaşıldığı çevrimiçi araçlar olarak hayatımızda yer edinen sosyal medya siteleri (Lewis vd., 2008, s. 330-331) çeşitli kategorilere ayrılmaktadır. İçerik toplulukları, bloglar, çevrimiçi forumlar ve tartışma siteleri bunların önemli bir kısmını oluşturmaktadır (Gümüş & Kütahyalı, 2017, s. 892; Lewis vd., 2008, s. 330).

Sosyal medya 21. yy.'da hayatımıza girmiş olsa da aslında kökleri 1970'lere dayanmaktadır. O zamanlar kullanılan ilan tahtası sistemi ile insanlar fikirlerini sistem üzerinden ilan ederek başkalarına fikirlerini ulaştırırlardı. Yani aslında insanların eski zamanlardan beri duyuru ve paylaşım yapmaya hep ihtiyacı olmuştur ve muhtemelen de olmaya devam edecektir (Kingsnorth, 2022/2016, s. 45). İlan tahtası sistemi kuruluşlar içinde açık iletişimi teşvik eden etkili bir ortam olarak öne çıkmaktadır (Timm, 1976, s. 37). 1970'lerin sonlarında, ilan panosu sistemleri, o zamanlar çok yavaş olan modemler aracılığıyla bireylerin sitelere giriş yapmasına ve panoya mesaj göndermesine, önceki gönderilere yanıt vermesine ve yeni oluşan bir topluluk duygusu geliştirmesine izin verdi. İnternete erişim imkânları ve modem hızı geliştikçe, ilan panolarının popülaritesi arttı ve topluluk aktivizmi, siyasi tartışma ve özel ilgi alanları gibi birçok amaca adandı. Herkese açık popüler ilan panosu sistemlerinden biri olan USENET, 1990'ların başlarında yaklaşık 45.000 ilan panosuna sahipti (Meyer, 2010, s.144). İlan panoları, forumlar, mesaj panoları ve sohbet servisleri, özel ilgi gruplarının WWW 'den önce internette bilgi paylaştığı ve tartışmalar

katıldığı sosyal medyanın önemli erken biçimleriydi. 1970'lerin sonlarında ticari olarak kullanıma sunulan ilan panolarının kökeni, Ağustos 1973'ten itibaren California, Berkeley'deki çeşitli topluluklarda faaliyet gösteren Community Memory, 1973'te Illinois Üniversitesi'nde oluşturulan Talkomatic ve Usenet gibi sistemlere dayanıyordu (Arendholz, 2010; Madej, 2016, s. 61).

Son yıllarda bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan önemli gelişmelerden biri sosyal medyanın ortaya çıkması ve yaygınlaşmasıdır. Oldukça kısa bir zamanda gerçekleşen söz konusu yaygınlaşmanın en önemli nedeni sosyal medya platformlarına her zaman ve her yerden erişilebilmeyi mümkün hale getiren mobil teknolojilerin diğer teknolojilere kıyasla çok daha hızlı şekilde yayılması ve toplumda kabul görmesidir. Mobil cihazların daima el altında olması ve her türlü ortamda kullanılabilmesi, sosyal medyaya ayrılan zamanın sürekli artarak adeta bir tür bağımlılık haline gelmesine ve dolayısı ile sosyal medyanın baş döndürücü bir hızla gelişimine katkıda bulunmaya devam etmektedir. Sosyal medya kullanımının böylesine hızla artmasının sebepleri arasında, sosyal medyanın, zamandan ve mekândan bağımsız olması, üyelik sistemi ile ve kolayca kullanılması, sosyal medya platformlarında etkileşimin esas olması ve etkileşimin kişiler arası, kişi kurum arası ve işletme kişi arasında olabilmesi sayılabilir (Kırçova & Enginkaya, 2015, s. 9-10).

Sosyal medya, zamanla ilişkiler üzerinde aşırı bir etkiye sahip olmuştur. Bu etki, siyaset, eğitim, aile ve arkadaşlar ile iş dünyası ve işletmeler arasındaki iletişim gibi birçok alanı etkilemekte ve hızla değiştirmektedir. İnsanlar gün geçtikçe yüz yüze iletişimden daha çok tercih ettikleri sosyal ağlar üzerinden iletişim kurmayı tercih eder hale gelmektedir. Sosyal medya, son zamanlarda iş alanında da köklü değişimlere sebep olmaktadır. Sanal mecralar sayesinde kullanıcıların beğendikleri markalar için sürekli gözlem yapabilecekleri bir ortama sahip olması markaya olan bağlılıklarını arttırmaktadır. Sosyal medya platformları işletmelerin müşterileri ile olan iletişimini de çok farklı boyutlara taşımaktadır. Geleneksel medyadan farklı olarak sosyal medya, bireyler, influencerlar ve markalar arasında çok yönlü bir diyalog ortamı için uygun zemin oluşturmaktadır. Sosyal medya sayesinde tüketiciler pasif etken olmaktan çıkarak algıladıklarını özgürce aktarma fırsatına sahip aktif katılımcılar haline gelmiştir (Akar, 2018, s. 55). Sosyal medya platformları, işletmelerin mevcut ve potansiyel müşterileri ile etkileşimde bulunmalarına ve aynı zamanda sıcak ve anlamlı ilişkiler kurmalarına imkân sağlamaktadır (Gümüş & Kütahyalı, 2017, s. 898; Mersey vd., 2010, s. 43).

2.4. Sosyal Medyada Satış ve Pazarlama

Pazarlama, pazarlama karması ve iş süreçlerinin tanımları, küreselleşme ve teknolojik yenilikler ile tüketicilerin eğitim ve iletişim düzeylerinin artmasına paralel olarak ciddi ölçüde değişim göstermiştir (Alabay, 2010, s. 215). Sürekli gelişen teknolojiler çağında, iletişim alanında yaşanan değişimler tüm sektörlerin iletişim ve pazarlama kanallarında dönüşümü kaçınılmaz kılmaktadır. Medya sektörünün de söz konusu dönüşümden nasibini alarak dijitalleşmesi, iletişim kanalları ve tüketici davranışlarını etkileyerek söz konusu süreçte dijital pazarlama olgusunun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Royle & Laing, 2014, s. 65). Dijital pazarlama, dijital teknolojiler kullanılarak yapılan pazarlamayı açıklayan yeni nesil pazarlama kanallarından biri olarak ürün, hizmet veya markaların pazarlanması ya da tanıtımı için elektronik ortamların kullanılmasını ifade etmektedir (Atshaya & Rungta, 2016; Baydaş vd., 2021; Koçak Alan vd., 2018a).

Dijital pazarlama, teknolojinin tüm olanaklarının büyük ölçüde kullanılmasını sağlarken, tüketiciler ise internet teknolojileri ve kitle iletişim araçları sayesinde hayatlarının her alanında ve her anında dijital medyanın sağladığı haberlere ve verilere çok daha kolay erişim sağlayabilmektedir. Tüm bu özellikleri sayesinde dijital pazarlama, üreticiler ve hizmet sağlayıcılar için tüketicilere ulaşmanın en hızlı ve kolay yollarından biri olarak görülmektedir (Başar, 2021 s. 115). Ürün ya da hizmetleri tanıtmak ve dijital kanalları kullanarak tüketicilere ulaşmak için yaygın biçimde kullanılan bir pazarlama türü olan dijital pazarlama, internet kullanımına gerek duymayan kanallar da dâhil olmak üzere tüm pazarlama türlerini geride bırakarak, arama motoru pazarlaması, görüntülü reklamcılık ile sosyal medya pazarlaması ve mobil pazarlama gibi birçok dijital medya formunu içeren oldukça geniş kapsamlı bir pazarlama konsepti olarak ifade edilmektedir (Yasmin vd., 2015, s. 69). Pazarlama iletişimini tek bir kanaldan yürütmek imkânsız olsa da genellikle geleneksel medya ve sosyal medyanın dijital pazarlamanın önemli dalları olduğu ve birlikte kullanılması gerektiğine inanılmaktadır (Kırçova & Enginkaya, 2015, s. 26).

Çevrimiçi pazarlama olarak da ifade edilen internet pazarlaması, dijital pazarlamanın bir alt kümesidir ve pazarlama için internet üzerindeki farklı kanalların kullanılmasını ifade etmektedir. İnternet pazarlaması, arama motoru optimizasyonu, tıklama başına ödeme, sosyal medya pazarlaması, e-posta pazarlaması, web afişleri, dijital çevrimiçi reklamcılık, çevrimiçi pazarlama platformları ile mobil pazarlama ve bir dereceye kadar içerik pazarlamasını içermektedir (Atshaya & Rungta, 2016, s. 30). Sosyal medya ve mobil pazarlama, internet pazarlamasının alt dallarından biri olarak görülmektedir çünkü internet pazarlaması, pazarlama faaliyetlerinin yürütülmesinde, web siteleri, e-postalar, reklamlar ile videolar ve blogları tanıtım ve pazarlama kanalı olarak kullanılmaktadır. Geleneksel pazarlama ile kıyaslandığında çevrimiçi pazarlama, ölçme ve değerlendirme yapılması daha kolay bir mecradır (Batinić, 2015, s. 35).

Sosyal medya pazarlaması, sosyal medya araçlarının kullanımı ile internet mecrasında ürün ve hizmetlerin tanıtımını yaparak bilinirliği arttırmak şeklinde tanımlanmaktadır (Güçdemir, 2017, s. 107; Tan vd., 2004). Hızla dijitalleşmeye devam eden dünyamızın yoğun teknoloji ortamında sosyal medya kanalları, özellikle perakende sektörü tarafından tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin geniş kapsamlı olarak uygulanabildiği etkin bir mecra olarak kullanılmaktadır. Firmaların başarısı geliştirdikleri dijital pazarlama stratejileri ile yakından ilişkilidir çünkü sürdürülebilir büyüme için işletmelerin geleceğe dair planlar yapması hayati önem arz etmektedir. Aksi halde işlerin plansız yürütüldüğü veya iyi planlanmadığı durumlarda, yapılan yatırımların boşa gitmesi, sosyal medya pazarlama faaliyetlerinin yetersiz kalması ve firmanın itibarını olumsuz şekilde etkileyecek birtakım bilgilerin internet üzerinden paylaşılması gibi olumsuz durumlar ile karşılaşılması kaçınılmaz olabilecektir (Barutçu & Tomaş, 2013, s. 10; Baydaş vd., 2021; Koçak Alan vd., 2018a, s. 537).

Sosyal medya platformları her geçen gün çoğalan kullanıcı sayıları ile cazibesini arttırmaya devam ederken, yaşanan gelişmelerin ve avantajların önemini anlayan Kobilerin sosyal medyayı pazarlama faaliyetlerinin bir parçası haline getirmeleri giderek vazgeçilmez olmaktadır. Çünkü sosyal medya kanalları ürün ve hizmetlerin tanıtım pazarlama ve satış süreçlerinde giderek daha çok yaygınlaşan iletişim mecraları olarak ilk günden itibaren tercih edilmektedir (Baş vd., 2010, s. 269). Her ne kadar sosyal medya platformlarının ilk ortaya çıktığı zamanlarda tanıtım ve pazarlama potansiyelini görebilen az sayıda işletme ilgili mecralarda yer almış olsa da artık dijital mecraları kullanan şirket ve marka sayısı her geçen gün artmaya devam etmektedir. Bunun temel sebeplerinden biri sosyal medyanın sadece büyük işletmelerle sınırlı kalmayarak Kobilerle birlikte sivil toplum kuruluşları ve kâr amacı gütmeyen devlet kurumları için de hedef kitleye ulaşma noktasında çok uygun bir mecra olarak kabul görmesidir (Gümüş & Kütahyalı, 2017, s. 898; Kaplan & Haenlein, 2010, s. 67).

2.5. Instagram ve Diğer Sosyal Ağ Platformları

Öne çıkan sosyal ağlar olarak Facebook, Twitter, Youtube ve LinkedIn sayılabilir. Yapılan çalışma Instagram platformunda gerçekleştirildiği için platforma dair ayrıntılı bilgiler aşağıda sunulmaktadır. Adını İngilizce anlık anlamına gelen “instant” “sözcüğü ile telgraf anlamındaki “telegram” kelimelerinin birleşiminden alan Instagram, 2010 yılında Kevin Systrom ve Mike Kriger isimli iki girişimci tarafından ücretsiz fotoğraf paylaşımı amacıyla kullanıma sunulan bir sosyal medya uygulamasıdır. Kullanıcılarına çektikleri fotoğraf ve videoları hızlı ve pratik bir şekilde paylaşma imkânı sunması ile popüler olan Instagram, zamanla kapsamını genişleterek insanlarla iletişim kurmayı kolaylaştıran, yapılan paylaşımların beğenilebildiği ve etiketleme (hashtag /#) özelliği sayesinde paylaşımların daha ulaşılabilir olduğu, yorum bırakılabilen, kullanıcıların kolaylıkla etkileşimine imkân sağlayan ve uygulanan etkilerle görsel estetiği artırılmış fotoğraflar yüklenebilen özelliklere sahip olması sayesinde kullanıcılarına kendilerini ifade etmek için çok çeşitli seçenekler sunabilen son derece gelişmiş bir sosyal medya platformu haline gelmiştir (Yeniçikti, 2016, s. 95). Diğer sosyal medya platformlarına kıyasla açık ara daha fazla görsel içeriklere sahip olan Instagram, Facebook ile karşılaştırıldığında kullanıcıların farklı bir alana yönelmesine imkân tanımayan bir sosyal ağ olarak öne çıkmaktadır (Gökşin, 2018, s. 93). Platformun sahip olduğu özellikler sayesinde kullanıcılar görme ve görülme ihtiyaçlarını karşılarken aynı zamanda mesaj ve yorum özellikleriyle platform üzerinden iletişim kurabilir ve sosyalleşebilmektedirler. Yine platformun sunduğu bir imkân olarak kullanıcılar kendilerini, kullanılan görseller üzerindeki etiketlemeler sayesinde istedikleri kategoriye dâhil edebilmektedirler (Çelik, 2020, s. 58). 2013 yılının ocak ayında 90 milyon kullanıcıya sahip olan Instagram, 4 Kasım 2022 tarihli istatistiklere göre aylık 2 milyar ve günlük 500 milyondan fazla aktif kullanıcı ve 4.2 milyar Instagram beğenisi ile günümüzün en çok kullanılan sosyal medya platformlarından biri konumundadır. Instagram görselleri, Facebook’taki görsellerden %23 ve videolar ise Facebook’tan %38 daha fazla etkileşime sahiptir (Ahlgren, 2022).

Instagram, günlük 500 milyonu geçen ve aylık 2 milyara ulaşan aktif kullanıcı sayısı ile dijital kanalları kullanan şirketler için dünya çapında çok geniş bir sosyal medya kanalı ve dijital pazar yeri konumundadır. Sunduğu pratik imkânlar sayesinde Instagram üzerinden satış yapmak kolay bir şekilde mümkün olmaktadır. Şirketler ve bireyler Instagram mağazalarında hem yüksek satış potansiyeli yakalamakta hem de mevcut ve potansiyel müşterileriyle etkileşim kurmak için platformu iletişim için etkili bir şekilde kullanabilmektedirler. Ayrıca Instagram’ı pazarlama ve satış mecrası olarak kullanmak, Instagram’ın her gün büyüyen reklam payı sayesinde işletmelere ciddi fırsatlar ve büyük bir pazar sunmaktadır (Yeşildal, 2016, s. 39).

2.6. Reklam

Tarihteki asıl anlamı itibariyle batı dillerinde avcıların av esnasında avlarını çağırmak için kullandıkları hileli yol ve yöntemleri ifade etmek için kullanılan reklam kelimesi, çağırmak anlamına gelen Latince “clamare” fiilinden gelmektedir. Reklam, daha ziyade özel sektör kuruluşlarınınca üretilen ürün ve hizmetlere talep oluşturmak yahut var olan talebi arttırmak amacı ile kitle iletişim araçlarında yer veya zaman satın alınarak yürütülen tanıtım faaliyetlerinde kullanılan bir iletişim tekniğidir. Yoğun rekabet ortamında söz konusu iletişim tekniğinin kullanılması her ne kadar bir zorunluluk ise de başarılı olmak adına ne zaman, ne şekilde ve hangi kitle iletişim

aracı vasıtası ile kullanılmasına karar vermek de son derece önemlidir. Bu bağlamda reklamcılık ise, teknoloji ve internetin şekillendirdiği yenedünya düzeni içerisinde, şirketlerin hedef kitleleri ve potansiyel müşterilerine ulaşabilmek için başvurduğu yolların en başında gelmektedir. İnternet üzerinde yapılan ürün ve hizmet reklamları ise internet reklamcılığı olarak isimlendirilmekte ve çevrimiçi pazarlama altında yer almaktadır. Geleneksel medya araçlarından birçok yönde ayrılan internet reklamcılığı, klasik reklamcılığa göre, zaman ve mekân içerisinde bilginin sınırsız iletimi, bilgi kaynaklarının sınırsız miktardaki varlığı, hedef kitle belirlenebilme kabiliyeti ve karşılıklı etkileşim gibi çeşitli farklılıklar göstermektedir (Bulunmaz, 2013, s. 5; Küçükçukurt, 1999; Moon & Kim, 2001).

Özellikle Facebook'un 2012'de Instagram'ı satın alması sonrasında sadece bir profil hesabı oluşturularak paylaşımlar yapılan bir mecra olmaktan çıkarak 2013 sonunda reklam verilebilen bir yapıya kavuşan Instagram kullanıcı sayısını istikrarlı olarak sürekli arttırmıştır. Instagram platformu, kullanıcı sayısındaki devasa artış ile işletmelerin platformu pazarlama amaçlı kullanımı için cazibesini giderek arttırmış, şirketler ile markalar ve ticaret yapan bireyler için potansiyel müşterilere erişim noktasında gün geçtikçe daha çok tercih edilen bir reklam mecrası haline gelmiştir. 2013 sonlarındaki köklü değişim öncesi diğer bireysel kullanıcılar gibi sadece profil açarak, tüketicileri profillerini takip etmeye davet eden markalar, yürütülen kampanyalar ve ürünleri ile ilgili bilgiler vermekte ve tüketicilerin marka ile etkileşime geçmesi için teşvik amaçlı Instagram kampanyaları düzenlemekteydiler. Instagram'da yürütülen en etkili marka-tüketici etkileşim kampanyasına örnek olarak Amerikan dondurma markası Ben&Jerry'nin küresel kampanyasında markanın Instagram hesabından #mutluluğuyakala (#captureeuphoria) hashtagı ile başlattığı kampanya örnek verilebilir. Kampanya dâhilinde marka takipçilerinden dondurma yerken yaşadıkları mutluluğu anlatan resimleri ilgili hashtag ile paylaşımlarını isteyerek en iyi resimlerin billboardlarda yayınlanacağını hem geleneksel hem de sosyal medyadan duyuran marka başarılı olmuştur. Instagram hesaplarından takip ettikleri bireylerin hashtag içeren resimlerini gören diğer bireyler hem kampanyadan haberdar olmuş hem de paylaşımda bulunarak adeta bir kartopu etkisi yaşanmasına sebep olmuştur. Kampanya ile takipçiler 150 bin resim paylaşmış, kampanyaya dair içerik ve haberler 70 milyon defa çeşitli medyalarda yayınlanmış ve 120 bin takipçiye sahip olan marka kampanya sayesinde takipçi sayısını %22 oranında arttırmıştır (Sabuncuoğlu & Gülay, 2016, s. 114).

2.7. Influencer Pazarlama

İngilizce bir sözcük olan influence, dictionary.cambridge.org sözlüğünde “etki, nüfuz, tesir, sözü geçerlik” anlamına gelirken, influencer ise “insanların davranış biçimini etkileyen ya da değiştiren kişi” olarak açıklanmaktadır. Diğer bir çevrimiçi sözlük dictionary.com'da ise “etkileyen bir kişi veya şey, pek çok insanı sosyal medya ya da geleneksel medya aracılığıyla etkileme gücüne sahip kişi” olarak tanımlanmaktadır. Influencer marketing kavramı ise Türkçeye “hatırlı pazarlama, tavsiye pazarlama, fenomen pazarlama, nüfuz pazarlaması, etkileşimli pazarlama, dijital kanaat önderliği” gibi çeşitli anlamlarla aktarılmaya çalışılmış olsa da kavramın tam anlamı ile Türkçeye tercüme edilememiş olması ve literatürdeki farklı kullanımları nedeniyle influencer marketing kavramı çalışmada orijinal haline en yakın şekilde influencer pazarlama olarak kullanılacaktır (Ata vd., 2022; Mert, 2018, s. 1313).

Sosyal medya ile ortaya çıkan ve son yıllarda işletmeler ile bireysel kullanıcıların bağ kurdukları bir oluşum olarak insanların davranışlarını etkileyen ya da değiştiren kişilere influencer denilmekte ve dijital etkileyenler olarak da tanımlanmaktadır (Akar, 2018, s. 76). İnfluencerlar sosyal medya kanallarında belirli bir takipçi sayısına ulaşarak popüler olan, fikir ve önerileri ile takipçileri üzerinde önemli bir etkiye sahip olan bilirkişiler olarak da düşünülebilir (Kıran vd., 2019, s. 101; Yıldız, 2018, s. 73).

Söz konusu kişileri bilirkişi ilan edenler de onların deneyim ve paylaşımlarına güvenen ve onların bilgi ve yaklaşım şekline etkilenen kişilerdir. Günümüzde tüketiciler bir ürün alırken kimseyi temsil etmeyen, bağımsız ve gerçek olan birinden fikir sahibi olmayı tercih etmektedir. Influencer pazarlama kavramı da tam olarak bu noktada ortaya çıkmış ve önem kazanmıştır. Influencer pazarlama, Facebook, Instagram, Youtube vb. dijital medya kanallarında kitleleri etkileme gücü bulunan, hitap ettiği kitlenin satın alma davranışlarını etkilemek üzere kurulan bir pazarlama stratejisidir. Sosyal medya üzerinden faaliyet gösteren işletmeler için vazgeçilmez bir hale gelmiştir. İnfluencerlar günlük hayatlarından sürekli paylaşımlar yaparak insanların dikkatini üzerlerine çekmektedir. Tüketici ve etkileyenler arasında psikolojik bir yakınlık olduğu çalışmalarda ortaya konulmuştur (Yıldız, 2018, s. 71-75). Takipçileri söz konusu kişileri bir arkadaş gibi algılamakta ve kullandıkları ürünlere, reklamını yaptıkları markalara olumlu bir bakış kazandırmaktadır. İnfluencerların paylaşımları daha doğal gelmekte ve dijital etkileyenlerin öneminin giderek artmasına sebep olmaktadır (Özkömürçü, 2017).

Influencer hesaplarının internet üzerinde bir pazarlama stratejisi olarak kullanılması yeni ve önemli bir gelişmedir. Aracı olarak kullanılmalarının sebepleri arasında, influencerlara ulaşmanın kolay olması, fikir sahibi olmak isteyen kullanıcıların ilgisini çekmesi, reklamdan bıkmış kişiler için bir kaçış yolu olması ve gerçek birinin yaptığı reklamın samimi bulunması ve inandırıcılığı arttırması ile işletme ve kullanıcı için platformun ücretsiz olması sayılabilir (Akar, 2018, s. 80).

Influencer pazarlama, gerçek zamanlı bağ kurma açısından da oldukça önemlidir. İşletmeler gerçekleştirilmesi oldukça zor olan müşteriler ile kalıcı bağlar kurulması noktasında influencer pazarlama yönteminden faydalanabilmekte ve tüketici ile işletme arasında devamlı etkileşimin sağlanması için influencer pazarlama etkili şekilde kullanılabilir. Başarılı olduğunda, işletme kendini hatırlatarak müşterisini devamlı müşteri haline getirmektedir. Influencer reklamı yaparken karşı tarafa o güveni ve iletişim gücünü aktarmaya çalışmaktadır (Singh & Diamo, 2017, s. 381, 2017/2015). Instagram istatistiklerine bakıldığında Dünya çapındaki Instagram kullanıcılarının %71'ini 30 yaşın altındaki genç kesimin oluşturduğu, 18-34 yaş aralığındaki kullanıcıların en aktif yaş grubunu temsil ettiği, kullanıcıların %51,6'sının erkek, %48,4'ünün kadın olduğu görülmektedir. Ayrıca ABD'deki işletmelerin yaklaşık %71'inin Instagram kullandığı ve ABD Instagram hesaplarının %80'inin Instagram'da bir işletmeyi takip ettiği de pazarlama açısından önemli Instagram verileri olarak öne çıkmaktadır (Ahlgren, 2022). Sonuç olarak işletmeler tam da söz konusu istatistiklerde de rahatlıkla görülebilen sebeplerle, Instagram platformu üzerinde influencer pazarlama yöntemine giderek daha fazla ilgi göstermektedir. Türkiye ve dünyada influencer pazarlama üzerine yürütülen çalışmalardan öne çıkanlar aşağıda özetlenmektedir (Yağci, 2019, s. 37). Haapasalmi (2017); Finlandiya piyasasında reklam verenler ile yürütülen ankete göre reklam verenlerin %82'si, influencer pazarlamanın gelecekte daha büyük bir rol oynayacağına inanmakta ve aynı zamanda doğru hedef kitleye daha etkili bir erişim sağladığını düşünmektedir. Biaudet (2017); şirketlerin influencer pazarlamayı neden kullanması gerektiğini ve ürünlerini pazarlamak için en uygun ve en kârlı fenomeni bulmak için ne yapılması gerektiğini araştıran çalışmada Finlandiya sosyal medya influencer pazarlama ajansı Monochrome ile yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak elde edilen kalitatif verilere göre, ürünleri tavsiye eden fenomenlerin diğer pazarlama yöntemlerine göre daha güvenilir olduğu, bu yöntemin en uygun maliyetli çevrimiçi müşteri kazanma yöntemi olduğu ve influencer pazarlamasına maruz kalanların üçte birinin, bir satın alma işlemi gerçekleştirdiği gibi güçlü argümanlar elde edilmiştir.

Mert (2018); üç influencer marketing uygulayıcısıyla derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak yürütülen araştırmada tüketicilerin ürün ve fenomen hakkındaki yorumları ile içerik oluşturmaya katkı sağladıkları ve influencer pazarlamanın geleneksel reklam çalışmalarına göre çok daha ucuz bir pazarlama tekniği olduğu sonucu bulunmuştur. Alikılıç ve Özkan (2018); Instagram'da kozmetik sektörü için paylaşımda bulunan otuz influencerin paylaşımlarının içerik analizi yöntemi ile incelendiği çalışmada, tüm influencerların ürün ve hizmet isimlerini etiketleyerek tanıtım yaptıkları, markaya ait içerik sayısı ile şahsi içerik sayısı arasında güçlü negatif bir korelasyon olduğu ve influencerların takipçi sayıları ile ürettikleri içerik sayısı arasında ise bir korelasyon olmadığı görülmüştür.

Nandagiri ve Philip (2018); sosyal medya fenomenleri ve onların takipçileri üzerindeki etkilerini anlamaya yönelik yapılan araştırmada influencer tarafından sunulan içerik daha doğal, ayrıntılı ve tarafsız olduğu için reklamlara göre daha fazla tercih edildiği ve takipçilerin bir fenomenin sayfasında sergilediği ürünü almaya daha fazla istekli olduğu görülmüştür. Claesson ve Ljungberg (2018); genç tüketicilerin bakış açıları anlamaya yönelik olarak 18-30 yaş arası 10 İsveçli kadın katılımcı ile yapılan görüşmeler içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiş ve influencer için insanlarla yaşamlarını paylaşan, insanlara ilham veren ve etkileyen bir kişi olduğu tanımı ortaya çıkmıştır. Grafström vd. (2018); Jönköping Üniversitesi'nde öğrenim gören İsveçli öğrencilerden oluşturulan odak grupları ile yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak yapılan araştırmada influencer ile takipçi arasında kişisel bir bağ kurulması gerektiği, influencer ile takipçisi arasında güven eksikliği durumunda takipçi tutumunun bundan olumsuz etkileneceği ve ayrıca çok fazla sponsorlu paylaşımların gerçekliği azaltacağı ve takipçi üzerinde olumsuz bir etki uyandıracığı sonucu elde edilmiştir. Masuda vd. (2022); YouTube'da bir influencerın video reklamını izledikten sonra bir ürün/hizmet satın alan Koreli tüketicilerle, influencerların parasosyal ilişki (PSR) ve ikna teorisi açısından yeniden satın alma niyeti üzerindeki pazarlama etkisini inceleme amaçlı gerçekleştirilen çalışmada influencer pazarlamasında kritik bir unsur olarak kabul edilen parasosyal ilişkinin satın alma niyeti üzerinde güvenilirlik ve uzmanlıktan daha güçlü bir etkiye sahip olduğu, ve yine sosyal çekiciliğin PSR oluşumu üzerinde tutum homofili ve fiziksel çekicilikten daha fazla etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3. SOSYAL AĞLARDA INFLEUNCER MARKETING İLE DOĞRU VE ETKİLİ REKLAM: ELYXION BUTİK ÖRNEĞİ

E-ticaretin sunduğu çok sayıda ve çeşitli avantajlardan yararlanmak isteyen işletmeler internete dayalı sanal mecralarda etkin rol alarak ciddi gelir elde etmektedir. İşletmelerin giderek artan bir şekilde geleneksel satıştan uzaklaşarak dijital kanallar ve sosyal ağ siteleri üzerinde aktif rol almaya başlamasının en önemli sebeplerinden biri de aslında insanların sosyal medya platformlarına çok fazla rağbet göstermesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca sosyal medya platformlarında hedef kitesini bulmak ve müşteri sayısını arttırmak isteyen işletmeler için çok çeşitli reklam seçenekleri bulunmaktadır. Sosyal medyanın hayatımızda giderek daha fazla yer alması ve sunduğu reklam ve pazarlama imkânları nedeniyle birçok şahıs veya kurumsal işletme Instagram'da hesap açarak dijital pazarlama kanalı olarak Instagram'ı kullanmaya yönelmektedir.

İşletmelerin büyümesindeki en önemli etkenlerden birinin reklam olması, yeni reklam kanallarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Çalışmada ele alınan influencer pazarlama yöntemi de bunlardan biridir ve son zamanların en önemli reklam trendlerinden biri haline gelmiştir. Yeni nesil reklamcılıkta çığır açan bir trend olarak, işletmelere ciddi avantaj ve kolaylıklar sağlıyor olsa da işletmelerin reklam verirken ayırdıkları bütçeyi en ideal şekilde değerlendirmek istemelerinden dolayı kararsızlık yaşanabilmektedir.

Özellikle çok sayıda influencer hesabı olması nedeniyle işletmeler influencer seçiminde oldukça sorun yaşamakta, potansiyel müşterilerine en çok benzerlik gösteren kitlenin hangi profilde olduğunu tespit etmekte bir hayli zorlanmaktadır. Reklam amacı ile tercih edilen Instagram hesabından ne kadar geri dönüş alacağını bilememesi, reklam verme aşamasında işletmeyi kararsızlığa düşürmektedir. Bir işletmenin bunu tespit edebilmesi için reklam vereceği kişinin hesap istatistiklerini, hesabın organik yollarla büyüüp büyümediğini ve kişinin takipçileri ile arasındaki bağın güçlü olup olmadığı gibi kritik verileri bilmesi gerekir ancak bunları tespit etmek pek kolay değildir. Çünkü bir hesabın etkileşim düzeyi ve takipçilerin bağlılık seviyesi sadece takipçi yoğunluğu veya beğeni sayısı gibi herkese açık etmenler ile anlaşılabilir. Sonuçta çok önemli olan influencer seçimi, işletme için sancılı bir süreç haline gelmektedir.

4. YÖNTEM

4.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma nitel ve nicel olarak ele alınabilecek bir yapıda ele alınmıştır. Öncelikle işletmeye ait Instagram sosyal medya kanalından elde edilen her bir kullanıcıya ait veriler birbiriyle karşılaştırılmıştır. Daha sonra, Elyxion Butik adlı işletmenin reklam verdiği iki influencer üzerinden gelen takipçi ve müşteri geri dönüşlerindeki farklılık, fenomenlerin takipçi sayıları, sosyal medya hesaplarına ait veriler ve reklam istatistiklerinden faydalanılarak, en doğru ve etkili reklamın Instagram'da kim ile ve nasıl yapılması gerektiği konusunda rasyonel bir sonuca ulaşılmaya çalışılmaktadır.

4.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Çalışmada ele alınan Elyxion Butik, Kore atıştırmalıkları ve ürünlerinin satışını yapmak üzere faaliyetlerine 2021 yılında başlayan yeni bir girişimci. Dolayısıyla araştırmanın ana kütesini Elyxion Butik firmasına ait yorumlar, örneklem ise şirketin Instagram uygulamasında istatistikler bölümünden alınan veriler ile işletmenin farklı zamanlarda iki ayrı influencer hesabına verdiği reklamlardan takipçi, müşteri, satış vb. metriklere dair aldığı geri dönüşler karşılaştırılarak influencer pazarlama yöntemi sahadan alınan veriler oluşturmaktadır. Sistemdeki veriler 1 Eylül 2021 ile 31 Ekim 2021 tarihlerini kapsamaktadır.

4.3. Veri Toplama Araçları ve Süreci

İlk olarak reklam verilen influencer profillerinin bilgileri ve takipçi sayıları ile etkileşimleri sunulmakta ve ardından verilen reklamlar sonrasında gelen takipçi sayısı, gönderi etkileşimindeki değişimler, hesap ziyaretleri ve hikâye izlenmeleri ile satışlardaki artışlar paylaşılarak detaylı incelenmektedir. Çalışmada, Instagram'dan alınan verilere ek olarak işletmenin ödeme alırken kullandığı "Shopier" uygulamasından da reklam sonrası satışlardaki değişim verileri alınarak analiz yapılmakta ve elde edilen sonuçlar sunulmaktadır.

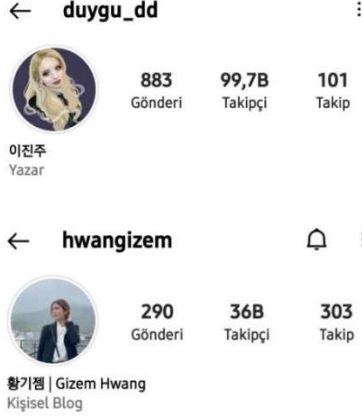
5. BULGULAR

Kore atıştırmalıkları ve birtakım ürünlerin satışını yapmak üzere faaliyetlerini Instagram üzerinden yürüten Elyxion Butik'e ait Instagram profili Şekil 1'de yer almaktadır.

Şekil 1. İşletmenin Instagram profil görünümü

Instagram üzerinde on iki bine yakın takipçi sayısına sahip olan işletmenin reklam verdiği iki influencer'ın takipçi sayıları Şekil 2'de gösterilmektedir. Şekil 2'de yer alan "duygu_dd" kullanıcı adıyla Instagram'da aktif olarak paylaşımlarda bulunan influencer'ın 883 gönderisi ve 100 bine yakın takipçisi bulunmaktadır. "hwangizem" adlı hesabın ise 290 gönderisi ve 30 bin takipçisi bulunmaktadır.

Şekil 2. Influencerların takipçi sayıları

Şekil 3'de işletmenin reklam verdiği dönemde "duygu_dd" adlı influencer'ın hesap etkileşimleri detaylı olarak yer almaktadır. Influencer'ın gösterim sayısı; 1.394.358, erişilen hesap sayısı; 620.836 ve hesabın ilgili dönemde 10.000'e yaklaşan profil ziyaretine sahip olduğu görülmektedir. Yaklaşık yüz bin takipçi sayısına göre etkileşimlerin beklenenin altında olması dikkat çekici bir durum olarak öne çıkmaktadır.

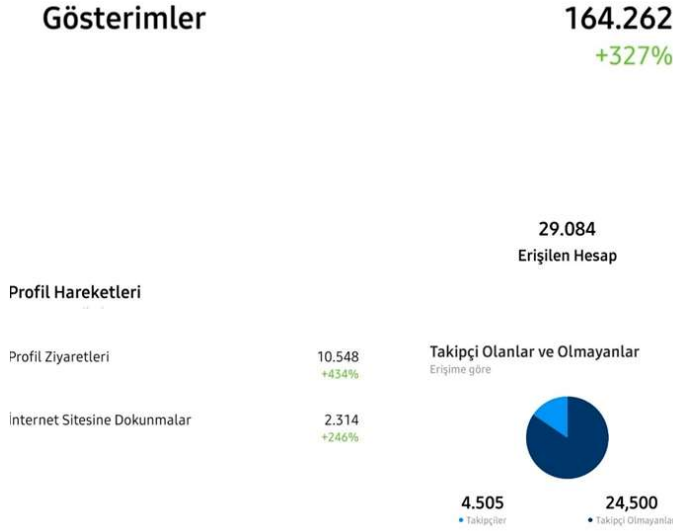
Şekil 3. "Duygu_dd" hesap istatistikleri

Şekil 4'te ise 'hwangizem' adlı influencer'ın profil istatistikleri yer almaktadır. Gösterimler; 1.996.643, erişilen hesap; 1.108.036, profil ziyareti ise yaklaşık 11.000 civarındadır. Takipçi ve gönderi sayısı dikkate alındığında işletme açısından son derece olumlu bir durum olarak söz konusu hesabın etkileşim düzeyinin çok daha yüksek olduğu görülmektedir.

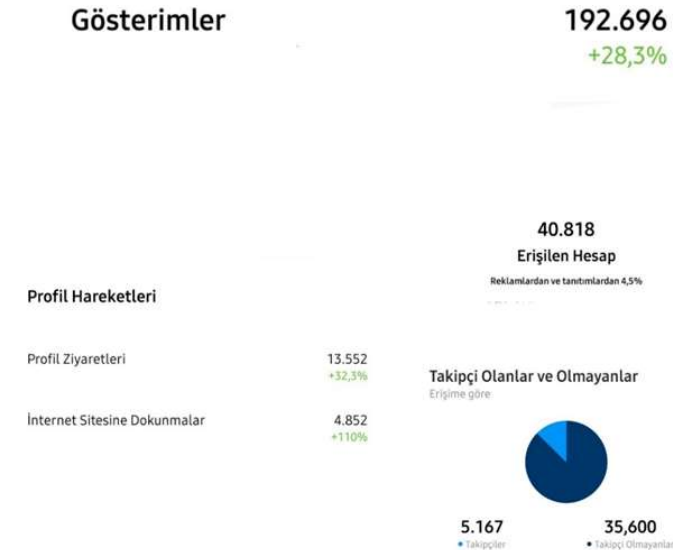
Şekil 4. "Hwangizem" hesap istatistikleri

Elyxion Butik'in reklamlar sonrası hesabındaki etkileşim değişimlerine ait istatistiklerin karşılaştırmalı olarak yer aldığı Şekil 5 ve 6'da sunulan veriler, istatistiklerin önemini kavramak için dikkate değer bilgiler sunmaktadır. Öyle ki Şekil 5'teki istatistiklerde Elyxion Butik'in, "duygu_dd influencer" hesabına verdiği reklam sorası gösterim sayısının 164.538, profilini ziyarete gelenlerin 10.548, satış paneline yönlendiren internet sitesine dokunma sayısının 2.314 olduğu verilerde yer almakta ve işletmenin reklam sonrasında 29.084 profile ulaştığı görülmektedir. Ulaşılan profillerden 24.500 tanesinin işletmenin takipçisi olmayıp, reklam sayesinde profile ulaşım sağladığı anlaşılmaktadır.

Şekil 5. Elyxion Butik'in ilk reklam sonrası profil etkileşimleri

"hwangizem" hesabına verilen reklam sonrası oluşan istatistiksel verilerin yer aldığı Şekil 6'da 192.696 gösterim sayısı, 13.552 profil ziyareti ve 4.852 internet sitesine dokunma sayısı ile işletmeye çok daha fazla fayda sağlayan etkili bir reklam olduğu görülmektedir. Ayrıca 40.818 erişilen hesap sayısı da reklam sayesinde profile giriş yapanların potansiyel birer müşteri olduğunu ve bunların sadece 5.167 tanesinin işletmenin takipçisi olduğu diğer 35.600 kişininin takipçi olmadığını göstermektedir.

Şekil 6. Elyxion Butik'in ikinci reklam sonrası profil etkileşimleri

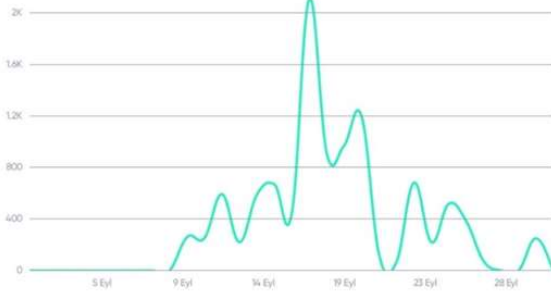
Shopier uygulaması üzerinden satış yapan Elyxion Butik'in ilk reklam sonrası satışlarındaki artışı gösteren grafik Şekil 7'de sunulmaktadır. 14 Eylül'de verilen reklam, satışlardaki etkisini 14-20 Eylül aralığında göstermiş, "duygu_dd" ile yapılan işbirliği sayesinde Eylül ayında toplam 10.500TL tutarında satış gerçekleşmiştir.

1 Eyl 2021 – 1 Eki 2021

Satış tutarı (TL)	Satış adedi	Ort. sipariş (TL)
10.5K	66	159,5

Zamana göre brüt satış tutarı

10.5K

Şekil 7. Shopier'da ilk reklam sonrası satış dalgaları

Şekil 8'de ise işletmenin "hwangizem" ile yaptığı reklam işbirliği sonrasında artan satışların grafiği bulunmaktadır. İşletme ikinci reklamdan ilk reklama kıyasla çok daha fazla verim almıştır. 16 Ekim'de yapılan reklamın etkileri uzun süre devam etmiş ve satışlara da olumlu olarak yansımalar Ekim ayında toplam 21.500TL tutarında satış gerçekleşmiştir.

1 Eki 2021 – 1 Kas 2021

Satış tutarı (TL)	Satış adedi	Ort. sipariş (TL)
21.5K	131	163,8

Zamana göre brüt satış tutarı

21.5K

Şekil 8. Shopier'da ikinci reklam sonrası satış dalgaları

6. DOĞRU INFLUENCER BULMA ARAMA MOTORU MODEL ÖNERİSİ

Instagram'da tanıtım, pazarlama ve satış faaliyetleri yürüten işletmelerden influencer pazarlama yöntemini kullanmak isteyen girişimcilerin, sanal mecrada etkili ve doğru reklam verebilmesi için çözüm önerisi olarak Şekil 9'da basit tasarımlı örneği verilen özel bir web sitesi oluşturulabilir. Böylece reklam alan influencerlar ile reklam vermek isteyen işletmeleri bir araya getiren ve işletme sahiplerinin doğru influencerlara reklam vermelerini sağlayan Instagram reklam sektörünün portalı niteliğinde olacak bir platform hayata geçirilebilir.

Şekil 9. Influencer pazarlama çözüm önerisi web sitesi

Şekil 9’da örnek ana sayfa tasarımı sunulan böyle portal niteliğinde bir web sitesi kurulması halinde işletme sahiplerinin, özellikle KOBİ ve bireysel işletmelerin büyümelerini sağlamak için hangi influencer profiline reklam verip nasıl bir etki alabileceklerini öğrenmeleri kolaylıkla mümkün olabilir. Söz konusu web sitesi influencerlara ait takipçi kitlesinin hangi ürünü alma eğiliminde olduklarına dair çeşitli bilgileri içerecek şekilde tasarlanırsa, işletmelerin ilgili bilgilere bir arama çubuğu üzerinden site içi arama yaparak ulaşabilmeleri sağlanabilir. Diğer bir deyişle portal, sosyal ağ platformlarında pazarlama faaliyetleri yürüten hesaplar için doğru influencerların bulunabilmesini sağlayacak etkili bir influencer arama motoru olacak şekilde tasarlanabilir. Örneğin Instagram sayfasında yemek videoları paylaşan ve takipçi kitlesi de yemeklerle ilgilenen X isimli bir influencer bir catering firması tarafından yapılan bir arama sonucu ile eşleştğinde, catering firmasının X influencer’ına reklam vermesi doğru olacak böylece geri dönüş oranı yüksek etkili bir reklam yapılabilecektir.

Şekil 10. Influencer pazarlama çözüm önerisi web sitesi menü paneli

İşletme, web sitesi arayüzünde Şekil 10’da gösterilen örnek menü panelindeki “Influencer’s” menüsünden ilgi alanlarına göre influencerları listeleyebilir. Influencerlar “Reklam AI” menüsünü kullanarak reklam vermek isteyen işletmeleri görebilir, onlara teklif sunabilir. Instagram menüsü ile işletmeler, influencerların daha önce yürütmüş olduğu reklam kampanyalarının analiz ve istatistiksel verilerini inceleyebilir.

Influencer’lar çalışmalar menüsü altında halen site üzerinden yürütülmekte olan influencer pazarlama kampanyaları ve özellikle ilgili kampanyalardan başarı hikâyesine dönüşmüş olanları örnek olarak gösterip devam eden kampanyalara dair kısmi istatistikleri paylaşabilir. Böylece portalda öne çıkan influencerlar, platformu kullanmayı düşünen işletmelere gerçekleşen örnek çalışmalar üzerinden potansiyel sonuçları gösterebilir. Yani uzun sözün kısası influencer pazarlama yöntemini kullanmak isteyen işletmelerin doğru ve etkili reklam verebilmeleri örneği sunulan portal niteliğindeki influencer arama motoru sayesinde pratik ve etkin bir şekilde sağlanabilir.

7.TARTIŞMA ve SONUÇ

E- Ticaret giderek insanların hayatında daha çok yer edinmekte ve çağımızın vazgeçilmezleri arasındaki yerini adeta perçinlemektedir. Mobil teknolojilerin hayata kattığı erişim imkânları sayesinde tüketici için her zaman, her yerde ve her durumda e-ticaretin kullanılabilmesi büyük bir kolaylık sağlarken işletmeler açısından da tanıtım, reklam ve pazarlama giderlerini azaltarak, elektronik ortamda işlerin daha kolay, esnek ve verimli şekilde yürütülmesine imkân tanımaktadır. Sağladığı avantajlar ile hitap edilen kitle ve potansiyel müşterilerin çokluğu geleneksel ticarete göre tartışılmaz ölçüde söz konusu ticaret türünün işletmeler tarafından tercih edilmesinde önemli etkenlerden biridir. E-ticarette satış ve pazarlamanın kendine has kuralları olduğu gerçeğinden hareketle işletmelerin hedef kitlelerini doğru belirleyebilmeleri için kullanması gereken çeşitli yöntemler bulunmaktadır. Bu yöntemlerin tamamında ortak olan nokta sektöre ve rekabet düzeyine göre farklı ölçeklerde reklam bütçesi ayrılması gerekliliğidir.

Çalışma kapsamında Instagram üzerinden satış yapan küçük işletmelerin influencer pazarlama kullanarak reklam verirken dikkat etmesi gereken noktalar ele alınmış, işletmeler için fayda sağlayacağı düşünülen önemli unsurlar ortaya konulmuştur. Birçok işletme tarafından tercih edilen influencer pazarlamasında çok sayıda influencer olması özellikle yeterli reklam bütçesi ayırmakta zorlanan KOBİ ölçeğindeki küçük işletmeler için sorun teşkil etmektedir. Çalışmanın odak noktası olarak işletmenin reklam verirken en verimli geri dönüşü alacağı influencer hesabını bulamaması sorun olarak ele alınmaktadır. Instagram istatistikleri aracılığıyla işletmenin reklam verdiği “duygu_dd” ve “hwangizem” adlı influencer hesaplarının takipçi sayıları ile etkileşimleri arasındaki fark karşılaştırılarak Şekil 2’de görüldüğü üzere bir influencer olarak “duygu_dd”, “hwangizem” hesabından daha fazla takipçiye ve gönderiye sahip olsa da satışlara etkisinin daha az olduğu görülmektedir.

Çalışmada, bir hesabın etkileşiminin takipçi sayısı ile ortaya konulamayacağı ve söz konusu istatistiklerin yanıltıcı olabileceği ortaya çıkmıştır. Şekil 3 ve 4’te duygu_dd ve hwangizem’in gösterimler, profil ziyareti ve erişilen hesap sayılarına bakıldığında arada bariz bir fark olduğu ortaya koyulmuştur. Daha yüksek takipçiye sahip olan duygu_dd’nin etkileşimlerine bakılarak yapılan incelemede, hwangizem’in takipçi sayısı az olmasına rağmen duygu_dd’den daha yüksek etkileşime sahip bir hesap olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda, yapılan reklamların Elyxion Butik işletmesinin profiline etkileri Şekil 5 ve 6’da sunulmaktadır. Duygu_dd ile yapılan tanıtım işletmenin gösterimlerinde artış sağlamış olsa da hwangizem ile yapılan reklam işbirliği kadar etkili olamamıştır. Şekil 5’te de görüldüğü üzere burada en çok dikkat çeken nokta, işletmenin satışlarını gerçekleştirdiği Shopier platformu bağlantı linkine tıklanmaları gösteren “İnternet sitesine dokunmalar” metriği 2.300 civarındayken Şekil 6’da 5.000’e yaklaşarak iki katından fazla bir artış göstermiş ve işletmenin Instagram profiline en fazla etkileşimi kazandıran hesabın hwangizem olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca Şekil 7 ve 8’de gösterildiği üzere reklamlar sonrası Elyxion Butik işletmesinin Shopier platformu satış panelindeki etkileşim değişimlerine göre, ‘duygu_dd’ ile 14-20 Eylül arası yapılan reklamın etkilerini göstermesiyle 10.500TL brüt satış tutarı elde edilirken hwangizem ile yapılan reklamdaki artışın 16-30 Ekim olarak uzun süre devam etmesi işletmenin hwangizem’den aldığı influencer hizmetinin daha fazla etkili olduğu sonucunu ortaya koymaktadır.

Elde edilen bulgular, bir hesabın etkileşimini ölçmekte takipçi ve beğeni sayısının aslında sanıldığı kadar önemli olmadığını, işletmelerin reklam verirken ilk olarak söz konusu kriterlere odaklandığında etkili reklam yapamayabileceğini göstermektedir. Ayrıca yüksek takipçi sayısına sahip olan hesap daha fazla reklam ücreti isterken, daha az takipçisi olan hesabın reklam ücretinin daha az olması da reklam veren işletme için bir avantaj oluşturmaktadır. Tanıtım ve pazarlama bütçesi oldukça sınırlı olan Kobilerin reklam için ayrılan bütçeyi en doğru ve etkili şekilde kullanması son derece önemlidir. Çalışma işletmenin reklam vereceği influencer hesabını seçerken dikkatli ve özenli olması gerektiğini ve sadece takipçi sayısına bakarak tercihte bulunmaması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Araştırma Elyxion Butik firmasının reklam verdiği iki influencer üzerinden gelen takipçi ve müşteri geri dönüşlerindeki farklılık, fenomenlerin takipçi sayıları, sosyal medya hesaplarına ait veriler ve reklam istatistikleri 1 Eylül 31 Ekim 2021 tarihlerinden sağlanan bilgilerle yürütülmüştür. Araştırmanın daha anlamlı ve etkin olması benzer çalışmaların daha kurumsal firmalarda ve daha uzun zamana yayarak yapılması gerekmektedir. Öte yandan farklı bölge ve uluslararası karşılaştırmaların yapılması da önerilmektedir. Çalışmanın sektörel açıdan bir farklılığa neden olup olmadığı da araştırılması gereken önemli konular arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahlgren, M. (2022). *40+Instagram istatistikler ve 2022 için gerçekler*. <https://www.websiterating.com/tr/research/instagram-statistics/>
- Akar, E. (2018). *Sosyal medya pazarlaması & sosyal web'de pazarlama stratejileri* (3. baskı). Seçkin Yayınevi.
- Alabay, M. N. (2010). Geleneksel pazarlamadan yeni pazarlama yaklaşımlarına geçiş süreci. *Süleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 15(2), 213-235.
- Alikılıç, İ., & Özkan, B. (2018). Bir sosyal medya pazarlama trendi, hatırlı pazarlama ve etkileyiciler: instagram fenomenleri üzerine bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 43-57.
- Al-Qirim, N., (2007). The adoption of e-commerce communications and applications technologies in small businesses in New Zealand. *Electronic Commerce Research and Applications*, 6(4), 462-473. <https://doi.org/10.1016/j.elerap.2007.02.012>
- Arendholz, J. (2010). *Need to put this out there (My Story)*. John Benjamins Publishing Company.
- Ata, S., Arslan, H.M., Baydaş, A., & Pazvant, E. (2022). The effect of social media influencers' credibility on consumer's purchase intentions through attitude toward advertisement. *ESIC Market Economics and Business Journal*, 53(1), e280-e301. <https://doi.org/10.7200/esicm.53.280>
- Atshaya, S., & Rungta, S. (2016). Digital marketing vs. internet marketing: A detailed study. *International Journal of Novel Research in Marketing Management and Economics*, 3(1), 29-33.
- Barutçu, S., & Tomaş, M. (2013). Sürdürülebilir sosyal medya pazarlaması ve sosyal medya pazarlaması etkinliğinin ölçümü. *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 4(1), 5-23. <https://doi.org/10.5505/iuyd.2013.69188>
- Baş, Y., Gümüş, N., & Cop, R. (2010, Ekim 268-285). *Sosyal paylaşım sitelerinin pazarlama iletişim aracı olarak tüketici kararlarına etkisi ve bir araştırma* [Sözlü bildiri]. 15. Ulusal Pazarlama Kongresi, Türkiye.
- Başar, R. (2021). Dijital dönüşüm çağında sağlık hizmetlerinde pazarlama. A. Baydaş & F. Yalman (Ed.), *Sağlık sektöründe uygulanan güncel pazarlama yaklaşımları* içinde (ss. 111-147). Kriter Yayınevi.
- Batinić, I. (2015). The role and importance of internet marketing in modern hotel industry. *Journal of Process Management and New Technologies*, 3(3), 34-38.
- Baydaş, A., Ata, S., & Berdibek, U. (2022). Sağlık kurumlarında sosyal medya pazarlaması. A. Baydaş & F. Yalman (Ed.), *Sağlık sektöründe uygulanan güncel pazarlama yaklaşımları* içinde (ss. 185-212). Kriter Yayınevi.
- Baydaş, A., Güven, M., & Tan, A. (2004). Bilgiye dayalı yeni pazarlama anlayışı. *Pİ: Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi*, 7(Ocak 2004), 45-58.
- Biaudet, S. (2017). *Influencer marketing as a marketing tool – The process of creating an influencer marketing campaign on instagram* [Theseus.fi Academic Studies and Publications, Degree Thesis].
- Bulunmaz, B. (2013, Aralık 5-10). *Reklamcılığın görünen yeni yüzü: İnternet reklamcılığı ve nereye gidiyoruz* [Sözlü bildiri]. İnet-Tr'13, XVIII. Türkiye'de İnternet Konferansı, Türkiye.
- Claesson, A., & Ljungberg N. T. (2018). *Consumer Engagement on Instagram Viewed through the perspectives of social influence and influencer marketing* [Lund University, Master's Programme in International Marketing and Brand Management]. <https://lup.lub.lu.se/student-papers/search/publication/8954393>
- Çelik, A. (2020). *Tüketim toplumunda dijitalleşen gösteri ve gösterişçilik alanı olarak Instagram* [Yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi]. <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/422634>
- Çolakkadıoğlu, M. S. (2015). *E-ticaretin gelişmesinde e-devletin rolü ve e-ticaretin Türkiye ekonomisine kantitatifsel (sayısal) etkileri* [Yüksek lisans tezi, Haliç Üniversitesi].
- Etemad, H., & Wright, R.W., (2003). *Globalization and entrepreneurship: Policy and strategy perspectives*. Edward Elgar Publishing.
- Gökşin, E. (2018). *Dijital pazarlama temelleri*. Abaküs Yayınları.
- Grafström, J., Jakobsson, L., & Wiede, P. (2018). *The Impact of Influencer Marketing on Consumers' Attitudes*, Jönköping University. <https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1214105&dswid=1439>
- Gümüş, N., & Kütahyalı, D.N. (2017). Kobilerin pazarlama çalışmalarında sosyal medya kullanma ve kullanmama nedenlerinin belirlenmesi: Kastamonu ilinde bir araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(4), 891-910. <https://doi.org/10.17130/ijmeh.2017433414>
- Güçdemir, Y. (2017). *Sosyal medya: halkla ilişkiler, reklam ve pazarlama*. Derin Yayınları.
- Haapasalmi, J. (2017). *Advertiser perception of influencer marketing: How do advertisers see the now and the future of influencer marketing in Finland?* [Helsinki Metropolia University of Applied Sciences Bachelor of Business Administration, European Management, Thesis].
- Ha, V. D. (2020). Enhancing the e-commerce application in SMEs. *Management Science Letters*, 10(12), 2821-2828. <https://doi.org/10.5267/j.msl.2020.4.027>
- Internetlivestats.com (2022). *Total number of websites*. <https://www.internetlivestats.com/total-number-of-websites/>

- Kaplan, A.M., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! the challenges and opportunities of social media. *Indiana University: Business Horizons*, 53(1), 59-68. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2009.09.003>
- Kıran, S., Yılmaz, C., & Emre, İ.E. (2019). Instagram'daki influencerların takipçiler üzerindeki etkisi. *Uluslararası Yönetim Bilişim Sistemleri ve Bilgisayar Bilimleri Dergisi*, 3(2), 100-111. <https://doi.org/10.33461/uybisbbd.637155>
- Kırçova, İ., & Enginkaya, E. (2015). *Sosyal medya pazarlama*. Beta Yayınevi.
- Kietzmann, J.H., Hermkens, K., McCarthy, I.P., & Silvestre, B.S. (2011). Social media? get serious! understanding the functional building blocks of social media. *Business Horizons*, 54(3), 241-251. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2011.01.005>
- Kingsnorth, S. (2022). *Dijital pazarlama stratejisi* (Çev: L. İlideniz, 1. baskı). Nobel Yaşam Yayınevi. (Orijinal çalışma 2016 yılında yayımlandı.)
- Koçak Alan, A., Tümer Kabadayı, E., & Erişke, T. (2018b). İletişimin yeni yüzü: Dijital pazarlama ve sosyal medya pazarlaması. *Electronic Journal of Social Sciences*, 17(66), 493-504. <https://doi.org/10.17755/esosder.334699>
- Koçak Alan, A., Tümer Kabadayı, E., & Uzunburun, T. (2018a). Sosyal medya pazarlama faaliyetlerinin müşteri varlığı ve müşteri bağlılığına etkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(2), 535-555. <https://doi.org/10.17130/ijmeh.2018239947>
- Küçük Kurt, M. (1999). *Halkla ilişkiler, reklam ve propaganda*. Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu.
- Laroche, M., Habibi, M.R., Richard, M. O., & Sankaranarayanan, R. (2012). The effects of social media based brand communities on brand community markers, value creation practices, brand trust and brand loyalty. *Computers in Human Behavior*, 28(5), 1755-1767. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.04.016>
- Lewis, K., Kaufman, J., Gonzalez, M., Wimmer, A., & Christakis, N. (2008). Tastes, ties, and time: A new social network dataset using facebook.com. *Journal Homepage*, 30(4), 330-342. <https://doi.org/10.1016/j.socnet.2008.07.002>
- Madaj, K. (2016). *Interactivity, collaboration, and authoring in social media*. Springer Publishing.
- Masuda, H., Han, S. H., & Lee, J. (2022). Impacts of influencer attributes on purchase intentions in social media influencer marketing: Mediating roles of characterizations. *Technological Forecasting and Social Change*, 174, 121246. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121246>
- Mersey, R.D., Malthouse, E.C., & Calder, B.J. (2010). Engagement with online media. *Journal of Media Business Studies*, 7(2), 39-56. <https://doi.org/10.1080/16522354.2010.11073506>
- Mert, Y. L. (2018). Dijital pazarlama ekseninde influencer marketing uygulamaları. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(2), 1299-1328. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.431622>
- Meyer, K. A. (2010). A study of online discourse at The Chronicle of Higher Education. *Innovative Higher Education*, 35, 143-160. <https://doi.org/10.1007/s10755-010-9138-8>
- Moon, S. J., & Kim, J.H. (2001). Is the internet more effective than traditional media? Factors affecting the choice of media. *Journal of Advertising Research*, 41(6), 53-60. <https://doi.org/10.2501/JAR-41-6-53-60>
- Nandagiri, V., & Philip, L. (2018). Impact of influencers from instagram and youtube on their followers. *International Journal of Multidisciplinary Research and Modern Education*, 4(1), 61-65.
- Özeltürkay, E. Y., Bozyiğit, S., & Gülmez, M. (2017). Instagram'dan alışveriş yapan tüketicilerin satın alma davranışları: Keşifsel bir çalışma. *Öneri Dergisi*, 12(48), 175-198. <https://doi.org/10.14783/maruoneri.vi.331668>
- Özkörmürcü, H. (2017). *Influencer marketing nasıl yapılmalı, nasıl yapılmamalı*. <https://hozkomurcu.com/influencer-marketing-nasil-yapilmali-nasil-yapilmamali/>
- Royle, J., & Laing, A. (2014). The digital marketing skills gap: Developing a digital marketer model for the communication industries. *International Journal of Information Management*, 34(2), 65-73. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2013.11.008>
- Sabuncuoğlu, A., & Gülay, G. (2016). Sosyal medyada görsel paylaşımından reklamcılığa: Instagram reklamlarının genç kullanıcılar üzerine etkisine dair bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 7(15), 107-131. <https://doi.org/10.17823/gusb.274>
- Schulze, C. (2001). *Don't panic! do e-commerce: a beginner's guide to european law affecting e-commerce*. European Commission, Information Society. <https://www.internetpolicy.net/e-commerce/dontpanic.pdf>, (Erişim Tarihi: 19.11.2022)
- Singh, S., & Diamo, S. (2017). *Sosyal medya pazarlaması* (Çev: A.V. Başdaş, 1. baskı). Nobel Yaşam Yayınevi.
- Sohn, D. (2005). *Interactive media and social exchange of market information* [Doctoral dissertation, The University Of Texas]. <https://repositories.lib.utexas.edu/handle/2152/1732>
- Şahin, A.K. (2004). *Türk vergi hukuku açısından elektronik ticaret* [Yüksek lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi]. <https://acikerisim.kku.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12587/15242>
- Tan, A., Aksen, N., & Baydaş, A. (2004). Kahramanmaraş ilindeki işletmelerin pazarlama faaliyetlerinde interneti kullanma eğilimleri. *Fen ve Mühendislik Dergisi*, 7(2), 83-86.

- Timm, P. (1976). The bulletin board: Economy and effectiveness in organizational communication. *The Journal of Business Communication*, 13(2), 37-44. <https://doi.org/10.1177/002194367601300205>
- Yağci, S. (2019). *Fenomen pazarlama (influencer marketing): Dijital pazarlamanın kanaat önderleri üzerine araştırma* [Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi]. <http://hdl.handle.net/11616/15298>
- Yasmin, A., Tasneem, S., & Fatema, K. (2015). Effectiveness of digital marketing in the challenging age: An empirical study. *International Journal of Management Science and Business Administration*, 1(5), 69-80.
- Yeniçiktı, N.T. (2016). Hakla ilişkiler aracı olarak Instagram: Sosyal medya kullanan 50 şirket üzerine bir araştırma. *Selçuk İletişim*, 9(2), 92-115. <https://doi.org/10.18094/si.84410>
- Yeşildal, G. (2016). *Hazır giyim ürünlerinin sosyal medya üzerinden satın alınmasında tüketici algısının rolü (instagram örneği)* [Yüksek lisans tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi]. <http://acikerisim.gelisim.edu.tr/xmlui/handle/11363/250>
- Yıldız, H. (2018). *Sosyal medyanın iş yaşamındaki yeri*. Beta Yayınevi.
- Zerenler, M. (2013). *Dijital iş yaşamı: Tüm boyutlarıyla elektronik ticaret* (2. Baskı). Gazi Kitabevi.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

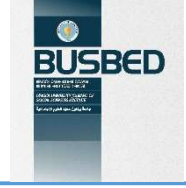
ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Çalışmanın tamamı tek yazar tarafından yürütülmüştür.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Article Type : Research Article
Date Received : 10.05.2023
Date Accepted : 11.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1295072>

HOW DO MIDDLE SCHOOL STUDENTS PERCEIVE CHANGE AND CONTINUITY?: A RESEARCH BASED ON STUDENTS' VIEWS

Hüseyin BAYRAM¹

ABSTRACT

The content related to change and continuity is taught to students at primary and middle school levels through the social studies course. In this context, it is important to examine how middle school students who take the social studies course perceive change and continuity. The purpose of this research that based on this importance is to determine how middle school students perceive change and continuity. Phenomenology, one of the qualitative research designs, was used in the research. A total of 22 middle school students participated in the research in which maximum diversity sampling was used. The data were collected through a semi-structured interview form and analyzed using descriptive analysis. At the end of the research, it was determined that middle school students perceived change as compulsory, natural, necessary, regenerator, developer and harmonizer, and perceived continuity as protecting the essence, resistance against degeneration, immutability, keeping past live, immortality. It was also determined that students viewed the place of the change and continuity in individual life as a part of daily life, necessary, regulator and humanitarian, and viewed the place of the change and continuity in social life as necessary, regulator, stabilizer and natural. Based on the results, various recommendations were developed.

Keywords: Social studies course, middle school students, perception, change, continuity

¹ Assist. Prof., Ağrı İbrahim Çeçen University, Education Faculty hubayram@agri.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6065-8865>

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 10.05.2023
Kabul Tarihi : 11.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1295072>

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİ DEĞİŞİM VE SÜREKLİLİĞİ NASIL ALGILIYOR?: ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİNE DAYALI BİR ARAŞTIRMA

Hüseyin BAYRAM¹

ÖZ

Değişim ve süreklilik ile ilgili içerik ilkökul ve ortaokul düzeyindeki öğrencilere sosyal bilgiler dersi aracılığıyla öğretilmektedir. Bu bağlamda sosyal bilgiler dersini alan ortaokul öğrencilerinin değişim ve sürekliliği nasıl algıladıklarının incelenmesi önemlidir. Söz konusu önemden hareketle gerçekleştirilen çalışmada ortaokul öğrencilerinin değişim ve sürekliliği nasıl algıladıklarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada nitel araştırma desenlerinden fenomenoloji kullanılmıştır. Maksimum çeşitlilik örnekleme yönteminin kullanıldığı çalışmaya toplam 22 ortaokul öğrencisi katılmıştır. Çalışmanın verileri yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmış ve betimsel analiz tekniği kullanılarak çözümlenmiştir. Çalışmanın sonunda ortaokul öğrencilerinin değişimi; zorunlu, doğal, gerekli, yenileyici, geliştirici ve uyumlaştırıcı bir kavram olarak algıladıkları; sürekliliği ise özü koruma, yozlaşmaya karşı direnç, değişmezlik, geçmişi yaşatma ve ölümsüzlük biçiminde bir kavram olarak algıladıkları belirlenmiştir. Öte yandan öğrencilerin değişim ve sürekliliğin bireysel yaşamdaki yerini; günlük yaşamın bir parçası, gerekli, düzenleyici ve insani olarak gördükleri, toplumsal yaşamdaki yerini ise gerekli, düzenleyici, dengeleyici ve doğal olarak gördükleri tespit edilmiştir. Çalışmada ulaşılan sonuçlara dayanarak çeşitli öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilgiler dersi, ortaokul öğrencileri, algı, değişim, süreklilik

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, hubayram@agri.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6065-8865>

1. INTRODUCTION

Change is the transformation of an event, phenomenon, situation or object into a structure different from the structure it has. Change means that a concept gains new characteristics, structure, behavior or function differently from its previous form. When change, which is a law of nature, is considered in terms of the individual and society; sometimes it can have negative consequences, while sometimes it can provide positive situations and bring about developments for the benefit of the individual and society (Rosenau, 2018). In contrast to change, continuity can be defined as the continuation of the characteristics in their current form or the preservation of the characteristics to a great extent when moving from one form to another (Sabaratnam, 2001). Although change and continuity have opposite meanings, they are essentially two interrelated concepts when considered in the context of social and individual life (McCashin, 2018).

Change in terms of social and individual life is the differentiation of society and individual life within the scope of social, political and economic transformations. This differentiation may be due to cultural interactions, technological developments or demographic changes (Payne, 2020). In terms of social and individual life, continuity is the preservation of the existence of values, traditions and economic and social institutions. This preservation ensures the transfer of the identity and cultural heritage of the society and the individual to future generations (Champagne, 2006).

Some of the dynamics that shape the structure of a society may change over time or may be enriched by merging with new dynamics (Anleu, 2009). However, it is not possible for an existing society to change completely. As a matter of fact, society can change various aspects of its existence. In this context, change and continuity can be experienced together for the society and its individuals. On the other hand, the concepts of change and continuity can sometimes have beneficial and sometimes harmful consequences for society and individuals (Morrow & Torres, 2002). As a matter of fact, while changes related to adaptation to the globalizing world can provide a wide range of benefits for society and the individual, sudden and radical changes in the structure of society or the individual can threaten the ongoing order. Likewise, change in the context of integrating into the world while preserving culture and beliefs can be beneficial for society and the individual, while refusing to change by insisting on the continuity of own rules under all circumstances can lead to isolation from the rest of the world (Newman, 2004). From this perspective, it is important to manage change in a balanced way and maintain continuity of essence. To experience change and continuity beneficially depends on providing the individuals who create society with knowledge, skills and values. Knowledge, skills and values for individuals at the middle school level to experience change and continuity in a useful way are acquired through the social studies course.

Social studies is a course that aims to redesign the information compiled from social science disciplines such as history, geography, sociology, psychology, economics, law, political science and anthropology in accordance with the primary and middle school levels and to teach it to students and to provide students with knowledge, skills and values (Barr et al., 1978; Evans, 2004). When considered in the context of change and continuity, social studies is a course that examines the individual's relationship with the society in which he/she lives in and with other individuals around him/her within the context of past, present and future. As a matter of fact, social studies deals with the processes of change and preservation of individual and social dynamics with cause and effect (Thornton, 2008).

Change is one of the fundamental phenomena for the social studies course. In today's world the parameters of social and individual life are changing rapidly. Social studies identifies the economic, cultural, social and political dimensions of the changing through the information provided by social sciences and teaches them to students (Broom, 2011). In this way, social studies provides students to integrate into current living conditions. The transfer of culture, which is one of the reasons for the existence of social studies, is directly related to continuity.

One of the three dominant traditions in social studies education is the tradition of citizenship transmission. This tradition is based on transferring social culture to individuals and providing the social cohesion of individuals in this context. From this perspective, social studies aims to provide the continuity of social dynamics through transmission. As a matter of fact, social studies aim for individuals to make inferences by learning historical events, learning the structure of the geography they live in, and internalising the elements that are the basis of culture such as family, tradition and language (Barr et al, 1978). This aim is valid for Turkey as it is for all countries where social studies is taught.

Within the scope of middle school social studies education in Turkey, change and continuity are included as a skill associated with perception. They are frequently emphasized both in the social studies curriculum and in middle school social studies textbooks. The content related to change and continuity in the 2018 Social Studies Curriculum (SSC), which is still actively used in Turkey, is as follows:

- In the SSC, within the scope of the special aims of social studies teaching, the statement "*Identify similarities and differences between people, objects, events and phenomena by questioning historical evidence from different periods and places, and perceive change and continuity*" is included.
- Perceiving change and continuity is among the skills that students are expected to acquire in SSC.
- In SSC, among the outcomes belonging to the middle school 7th grade science, technology and society theme, there is the outcome "*Examines change and continuity in the protection, dissemination and transfer of knowledge.*"
- In the SSC, in the middle school 7th grade production, distribution, and consumption theme, there is the outcome
- In the SSC, gaining the skill of perceiving change and continuity in the 7th grade middle school production, distribution and consumption theme is emphasized.

Middle school social studies textbooks also include extensive content on change and continuity. Perceiving change and continuity is a skill that is frequently repeated in these textbooks. The repetition of perceiving change and continuity in middle school textbooks is shown in Table 1:

Table 1.
The Repetition of Perceiving Change and Continuity in Middle School Textbooks

Theme	5th grade	6th grade	7th grade
Individual and Society	2	1	2
Culture and Heritage	3	2	2
People, Places and Environment	-	-	-
Science, Technology and Society	-	1	2
Production, Distribution, and Consumption	1	-	2
Active Citizenship	-	-	1
Global Connections	1	-	-
Total	7	4	9
Grand Total			20

As seen in Table 1, middle school 5th, 6th and 7th grade social studies textbooks address change and continuity in all themes other than the People, Places and Environments theme. The skill of perceiving change and continuity is repeated 7 times in the 5th grade textbook, 4 times in the 6th grade textbook and 9 times in the 7th grade textbook, for a total of 20 times. From the information in Table 1, it is understood that the skill of perceiving change and continuity is given a wide coverage in middle school social studies textbooks.

Considering that social studies teaches individuals both to integrate change, which is the reality of life, and to protect their core values, it is understood that change and continuity are among the important topics of the social studies course (Çelik et al., 2018). In this context, it is important to determine how change and continuity are perceived by middle school students studying social studies, in other words, whether social studies helps middle school students to understand change and continuity. From this perspective, this research examined how middle school students perceive change and continuity.

In the literature review conducted within the scope of the purpose of the research, it was determined that the issue of change and continuity has been examined by studies in a wide variety of fields. In fact, it was observed that change and continuity were examined in different fields such as faith (Hoffman & Johnson, 2005; Borowik, 2017), political science (Aras, 2006; Ojha et al., 2014; Patton, 2019), architecture (Ceyhan, 2002; Sfameni, 2021), economics (Ateş, 2003; Delputte & Orbie, 2020). The fact that change and continuity have been studied in different fields shows that change and continuity are vital concepts. On the other hand, it was determined that the issue of change and continuity also has been examined by studies of education field (Hargreaves & Goodson, 2006; Horsley et al., 2010; Sel & Sözer, 2020; Pala, 2021; Staudt Willet & Carpenter, 2021). However, it was found that these studies focused on the place of change and continuity in textbooks and curricula and did not question students' perception of these concepts. This situation was evaluated as a deficiency in terms of literature. It is important to investigate how change and continuity, which affect all aspects of life, are perceived by middle school students, who are the future of social life. In fact, determining how middle school students perceive change and continuity will also provide an understanding of whether the objectives of social studies on this subject are realized or not. It is thought that the research is original and will contribute to the literature as it aims to examine how middle school students perceive change and continuity and whether the purpose of social studies to provide students with the skill of perceiving change and continuity is realized.

1.1. Purpose

This research aims to reveal how middle school students perceive change and continuity. In line with this purpose, answers to the following questions were sought:

- 1- How do middle school students perceive change?
- 2- How do middle school students perceive continuity?
- 3- According to middle school students, what is the place of change and continuity in individual life?
- 4- According to middle school students, what is the place of change and continuity in social life?

2. METHOD

Qualitative research methods were used in this research. Qualitative research purposes to examine situations, events or phenomena in their natural conditions (Denzin & Lincoln, 2018). The reason for using qualitative research method in this research is to examine in depth the perceptions of the research participants, which are formed in the context of their experiences, without any external influence. This research was conducted within the framework of the permission obtained by the decision of Ağrı İbrahim Çeçen University, Scientific Research Ethics Committee dated 16.03.2023 and numbered 67218. The stages followed in the research were shown in Figure 1.

Figure 1. Stages Followed in the Research

As seen in Figure 1, a gradual process was followed in the research. Six stages were followed, from determining the purpose of the research to reporting of the process, in the research. In the research process, the research compliance matrix (Kaya & Bayram, 2021) was used to control the compatibility between the variables of the research.

2.1. Design

A phenomenological design was used in the research. The phenomenological design is used in researches that examine events, situations, perceptions, opinions, orientations, and behaviors based on human experiences (Creswell & Poth, 2018). The reason for using the phenomenological design in this research is the desire to examine how middle school students perceive change and continuity, which are concepts specific to the social studies course, within their own structures without any intervention.

2.2. Participant Group

Maximum diversity sampling was used to create the participant group of the research. Maximum diversity sampling is used to create participant groups that allow data to be collected from as many different sources as possible. (Byrne, 2001). Participants from seven geographical regions of Turkey participated in the research. The reason for using this sampling technique in the research is that participants from all geographical regions of Turkey were included in the research. Participants' names and their schools' names were not used for ethical reasons. In this context, each participant took a code name in the research. Information about the participants is shown in Table 2:

Table 2.
Information about the Participants

Code Name	Region						
	Marmara	Central Anatolia	Aegean	Mediterranean	Southeastern Anatolia	Black Sea	Eastern Anatolia
Tunahan	Belgin	Naz	Murat	Uğur	Yakup	Ahmet	
Timur	Musab	Meyra	Su	Selahattin	Yeşim	Gökhan	
Bala	Emel	Umut	Hera				
Zeliha	Muhammed						
Ömer	Berkehan						
Total	5	5	3	3	2	2	
Grand Total							22

As seen in Table 2, there were 22 participants in the participant group, five each from Marmara and Central Anatolia regions, three each from Aegean and Mediterranean regions, and two each from Southeastern Anatolia, Black Sea and Eastern Anatolia regions. Thirteen of the participants were boys and nine were girls.

2.3. Data Collection Tool and Data Collection Process

The data were collected with a semi structured interview form developed by the researcher. The form was designed to include eight questions in the first stage. The form was then sent to four experts, one professor, one associate professor, and two assistant professors, who are competent in qualitative studies, for feedback. Based on the feedback received, one of the questions in the form was deleted and the other six questions were redesigned. After the revision, the interview form was sent to another professor and an associate professor who had conducted qualitative studies to give new feedback. Based on the second feedback received, two questions in the form were combined into a single question. Thus, five questions were included in the final form of the interview form.

Before starting to collect the data, the interview form was piloted to check the comprehensibility of the questions. The pilot application of the interview form was conducted with a total of six middle school students, two from the fifth grade, two from the sixth grade and two from the seventh grade, who were studying in a middle school in Ağrı. In the pilot study, it was determined that the questions were appropriate for the purpose of the research and were clearly understood. Within the scope of the pilot application, it was decided that the interview form was appropriate to be used in the data collection process.

The research data was collected using face-to-face and teleconference methods. Teleconference interviews were conducted with 20 students and face-to-face interviews were conducted with two students. A date was set with each participant for the interviews and data was collected on that date by asking the participants the questions on the interview form. The interviews were electronically recorded with the permission of the participants. The recordings were then converted into normal text and filed.

2.4. Data Analysis

Descriptive analysis technique was used to analyze the data collected in the research. Descriptive analysis aims to create structures within the scope of themes appropriate to the research questions from the data set (Creswell, 2013). The reason for using descriptive analysis in the research is that the analysis was made by accepting the four sub-questions of the research as theme headings.

In the analysis process, the data set was first read superficially. After getting an idea about the data, the data was read twice more and the semantic integrity of the data set was tried to be understood. Then the first coding process was performed. After the first coding process, the data were reread and the second coding process was performed. Simplifications and additions were then made to the codes. In addition, one-third of the data set and codes were sent to an expert for feedback on the coding process. By comparing the codes of the experts with the codes of the researchers, the discrepancies were resolved and the themes were finalized. [Reliability=Agreement / (Agreement+Disagreement)] formula developed by Miles and Huberman (1994) was used to determine the reliability of the coding. As a result of the calculation, the reliability value was found to be 86%. The fact that the result of the abovementioned formula is over 70% indicates that the analysis is reliable (Miles & Huberman, 1994).

2.5. Reliability

In the research, reliability, which is valid for qualitative studies, was observed. Within this scope, various procedures were carried out. The procedures are listed below:

- The following procedures were performed for the questions in the semi-structured interview form used to collect the data of the research.
  - ✓ The feedbacks of six field experts were taken to ensure its suitability in terms of language and psychological connotation.
  - ✓ It was piloted to ensure its suitability for middle school students.
- The data collected during the research process were filed by remaining faithful to their originality.
- One third of the codes were sent to an expert for their suitability. The formula developed by Miles and Huberman (1994) was used to determine the reliability of the coding.

2.6. Ethics

In the research, various procedures were carried out within the scope of scientific ethics rules. These procedures are as follows:

- The participants and their parents were informed about the research and a declaration was obtained from them that they voluntarily participated in the research.
- The records taken were filed with the knowledge of the participants and it was reported that the data would be destroyed after the publication of the research.
- The data were used only for this research.
- The names and other private information of the participants in the research were kept confidential.

2.7. Limitations

The limitations of the research are following:

- The participant group of the research was limited to a total of 22 middle school students from seven provinces of Turkey.
- The data collection tools of the research are limited to a semi-structured interview form.

3. FINDINGS

The findings reached in the research were presented under four themes. The findings were supported by direct quotations and the relationship between the codes and the themes were visualized.

3.1. Perceptions of Students towards the Change

In the research, the perceptions of students towards the change were researched. The findings obtained in this context are shown in Figure 2.

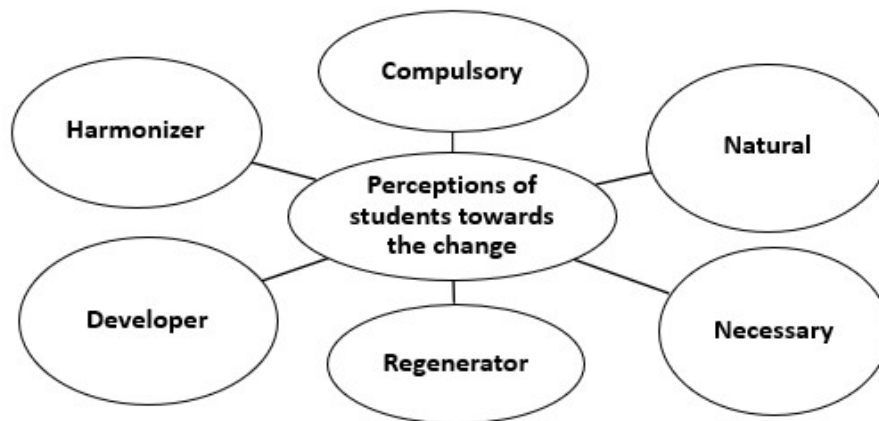

Figure 2. Perceptions of students towards the change

As seen in Figure 2, there are six codes under the theme of the perceptions of students towards the change. These codes were compulsory, natural, necessary, regenerator, developer and harmonizer. Some representative statements were as follows:

In the research, it was determined that many students perceived change as something compulsory. Belgin, one of these students, expressed her perception on the subject as follows: *"Everything is changing. There is change in every field. It is not possible not to change anyway. I think change is inevitable."* Continuing her words, Belgin

said, "Can you show me something that doesn't change? I think you can't. Because there is nothing that does not change. Everything has to change." she expressed that she perceived change as a compulsion. Another student who perceived change as a compulsion was Selahattin. Selahattin said, "If something wants to continue its existence, it must change. Everything that does not change disappears." he stated that he perceived change as a prerequisite for continuing its existence. Selahattin then said, "Change is a compulsory situation. Even the world itself is changing. Even the universe is changing." he explained that he sees change as an inevitable concept. Meyra, who has a similar perception, used the following words in the relevant context: "Change is something we all experience. We all have to change. If we don't change, if we stay in the past, we will disappear."

Some students saw change as a natural part of life. As a matter of fact, Murat said, "We grow up, our hands and feet change. We put the dough in the oven and it turns into bread. So it changes. I think change is a natural thing in life." Murat revealed his perception of change in a striking way. Gökhan expressed his perception of change in the following sentences: "Life is flowing. Many things are changing. Just as the flow of life cannot be stopped, change cannot be stopped either. Because change is one of the normal things in life."

In the research, it was observed that a few students perceived change as something necessary. Umut, one of these students, said the following on the subject: "Things that do not change get old and break away from life. It is necessary to change in order not to break away from life. If you ask me, change is a necessary thing." Tunahan, first of all, made a remarkable statement that he sees change as a necessity by saying, "Unchanging things perish." Tunahan continued his speech with the following words:

"For example, I used to never eat eggplant foods. When eggplant foods were cooked in our house, I would go hungry. Then I realized that I was harming myself by doing that. I realized that I had to change and I did. Now I don't discriminate between foods, so I don't go hungry and my health is not in danger. Why is that? Because I changed myself. I realized that I would be harmed if I didn't change. I realized that I had to change in order not to be harmed."

In the research, it was determined that two students perceived change as something regenerative. Yakup, one of these students, gave a biological example on the subject: "The skins of all living things are renewed. The skins of some living things are renewed piece by piece. The skins of some living things are renewed as a whole at once. This is regeneration, this is change." Yakup then said, "Change means regeneration. When something changes, it is renewed, refreshed. It becomes beautiful." he associates change with regeneration. Musab was another student who saw change as something regenerative. Musab said, "When we change, we become a new person. We leave our old self." Musab showed that he perceived change as leaving the past and reaching a new form.

In the research, it was observed that some participants perceived change as something developer. For example, Ahmet expressed his perception on this issue with the following words: "If you ask me, change is development. Change is something that develops. If you ask me why, I would answer you like this: People develop as they change." Continuing his words, Ahmet added the following: "We see examples around us. People who do not change cannot develop." Timur, who had a similar perception, said: "If we want to progress, we must change. We should not stay the way we are. Change is the key to progress and development." Timur, revealed that he sees change as the main argument of development.

Some students perceived change as something harmonizing. The most striking statements in this context came from Zeliha. Zeliha said the following on the subject:

"The world is constantly changing. When we don't keep up with the change, we become outsiders. We become isolated from life. There is no one around us when we do not change. That's why we have to change. Change provides the integration of people into life. Things that do not change cannot integrate into life. Life is flowing very fast and everything is changing very fast. We have to keep up with this change."

Looking at Zeliha's words, it is understood that Zeliha sees change as the only way of integration. Su, another student, said, "I see change as harmony. I think change means being calm and acting in harmony. Because if we insist on our own truths, we cannot change. When we do not change, we cannot adapt to anything. We are isolated from everywhere. We will be left all alone." she revealed that she sees change as a tool for harmonization.

3.2. Perceptions of Students towards the Continuity

In the research, the perceptions of students towards the continuity were researched. The findings obtained in this context are shown in Figure 3.

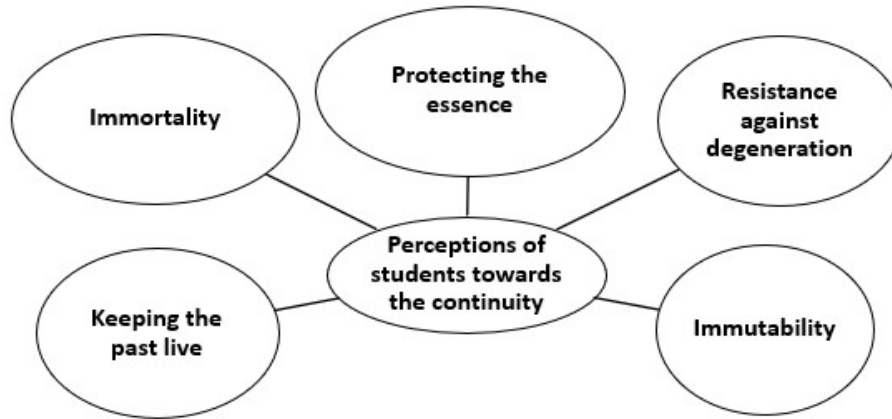

Figure 3. Perceptions of students towards the continuity

As seen in Figure 3, the theme of perceptions of students towards the continuity includes five codes. The students perceive the continuity as protecting the essence, resistance against degeneration, immutability, keeping past live, immortality. Some of the statements that provide the findings are as follows:

It was determined that some of the students in the research saw continuity within the scope of protecting the essence. Muhammed, one of these students, expressed his perception in this context with the following words: *“Our nation (Turkish Nation) is a very old. There is a great culture that we brought from the past. This culture is our essence. We have to protect it. This is what continuity is. Continuity is the protection of one’s own self.”* Wit using similar expressions, Ömer said the following: *“Continuity in my view is something that belongs to faith, religion. The basis of our existence is our religion. This is what comes to my mind when I think of continuity.”* Ömer stated that the essence of being a human is based on religion and that continuity is something belongs to religion.

A few participants thought of continuity as resistance against degeneration. Berkehan, who made statements in this context, said the following: *“The changing in the world is too fast. Changing so rapid destroys our values. We must stand against the destruction of our values and resist.”* Yeşim said, *“I get very emotional when our elders tell us about life in the past. I wish nothing had changed. I think this much change is enough. We should not change anymore. We should stop this degeneration.”*

A few students thought they saw continuity as immutability. The most striking statements of these students are as follows:

Hera: *“For me continuity is immutability. This is what comes to my mind when I think about continuity.”*

Uğur: *“To say that something is continuous is to say that it never changes.”*

Su: *“If something always stays the same, I think that means continuity.”*

Two of the participants in the research perceived continuity as keeping past live. Naz, one of these participants, said the following: *“We are about to lose our existence. We can only avoid extinction by keeping our past alive. If we want eternity in this world, we must embrace our past.”* Bala, another participant with a similar perception, said the following: *“Look at life in the past and look at life now. You will see the difference. People in the past were helpful and good people. But now people only think about their own interests. Because they do this, the humanity is disappearing. We must go back to the past and be humans again.”*

It was observed that some students perceived continuity as immortality. Emel gave the following striking example in this context: *“If you are asking about continuity, I will show you the works of Mimar Sinan. Although centuries have passed, his works are still standing.”* Emel continued, *“Continuity is immortality. It is to create immortal works like the works of Mimar Sinan.”* Emel revealed her perception on the subject. Murat, another participant, said the following: *“Things that go on forever are continuous things. Things that shine and then immediately go out cannot be continuous. Continuity is going forever.”* Murat stated that he sees continuity as eternity, that is, immortality.

3.3. Students’ Views on the Place of the Change and Continuity in Individual Life

In the research, the views of students on the place of the change and continuity in individual life were researched. The findings obtained in this context are shown in Figure 4.

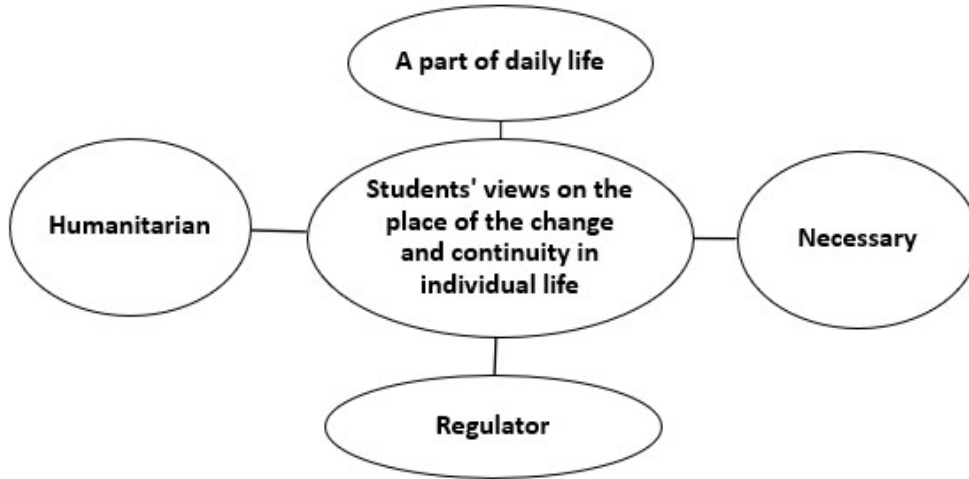

Figure 4. Students' views on the place of the change and continuity in individual life

Regarding Figure 4, there are four codes under the theme of the students' views on the place of the change and continuity in individual life. The codes were a part of daily life, necessary, regulator and humanitarian. Some of the statements of the students in this context were as follows:

Some of the students in the participant group stated that they see change and continuity as a part of daily life. Ahmet, one of these students, expressed his perception on this issue in the following sentences: *'Both (change and continuity) are parts of life. While something changes in our lives, something does not change, it continues.'* Another student, Selahattin, expressed his perception on this issue as follows: *'When I look at my own life, many things change in my life. Some things remain stable. I mean, this is life. Some things change and some things stay the same.'* It is understood from both Ahmet's and Selahattin's statements that they view change and continuity as a part of life.

It was determined that some students saw change and continuity as something necessary in terms of daily life. For example, Meyra said, *'I think some things should change. But some things should not change. Let me give you an example from my daily life. My friends around me can change even when I disagree with them. But things that are sacred to me never change. I think this is true for everyone.'* Similarly, Belgin said, *'We are humans. We may need to rasp some aspects of ours. Therefore, we should change in some aspects. But some aspects of ours should remain as they are. Our humanity, for example, should not change.'*

A few students viewed change and continuity as something that regulates daily life. The most striking statements that based on this finding are as follows:

Murat: *'Change and continuity are two different poles. They are different things. They are opposite to each other. I think people should have both in their lives. Because change and continuity balance each other. Change and continuity must go hand in hand for life to be lived regularly.'*

Gökhan: *'One should not be radical about anything. Neither in change nor in continuity. You need to keep order in both. Because life is based on order.'*

Umut: *'Change is reality. Continuity is also reality. Both are realities of life. They regulate our emotions and thoughts.'*

Some of the participants in the research saw change and continuity as something as humanitarian. For example, Tunahan said the following: *'We all change. But in some things we do not change. Both change and continuity are humanitarian things. They are part of our daily lives.'* Yakup used the following sentences on the subject: *'Where there is a human, there is both change and continuity. Because humans have to change. Humans also have to ensure the continuity of their beliefs etc.'* Both Tunahan and Jacob associate change and continuity with being human.

3.4. Students' Views on the Place of the Change and Continuity in Social Life

In the research, the views of students on the place of the change and continuity in social life were researched. The findings obtained in this context are shown in Figure 5.

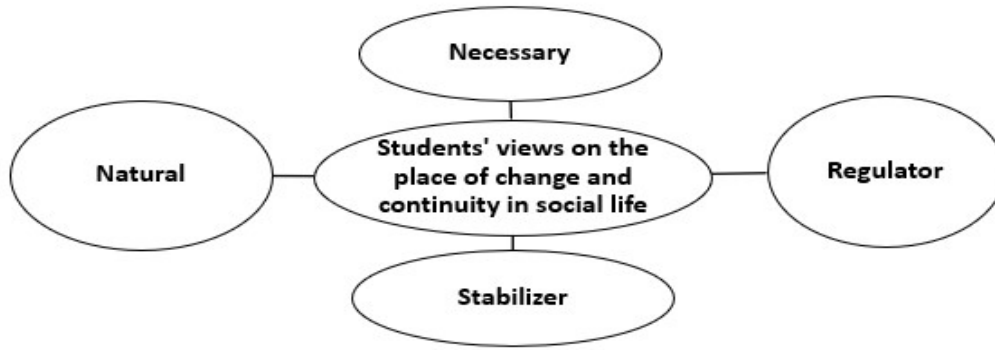

Figure 5. Students' views on the place of the change and continuity in social life

The codes in Figure 5 were shown that students considered the place of the change and continuity in social life as necessary, regulator, stabilizer and natural. The most interesting statements of the participants in this context are as follows:

In the research, it was determined that some students saw the place of change and continuity in social life as something necessary. For example, Timur said, *"Both change and continuity are necessary for the society we live in."* Continuing his words, Timur said, *"Some things must change in society. And some things should be continuous."* he revealed that he sees change and continuity as a necessity in terms of social life. Another participant, Bala, expressed her view on the subject in the following sentences: *"Society and people are the same things. People create society anyway. Everything that applies to people also applies to society. Both change and continuity are necessary for people and for society."*

Some students saw the place of change and continuity in social life as something regulator. Naz was one of these students who used the most remarkable sentences. Naz expressed her opinion in this context as follows: *"For social life to continue, change and continuity must be experienced together. I think these two phenomena regulate social life."* Another student who used remarkable expressions was Hera. Hera's statements on the subject are as follows: *"When everything changes, it causes negative situations. Keeping everything the same also causes negative situations. Therefore, both change and continuity need to be experienced in social life in order to regulate social life."*

In the research, it was determined that one student saw change and continuity as something stabilizing in terms of social life. The student in question is Uğur. Uğur's words in this context are as follows: *"Social life should go on in a balanced way. Therefore, some things should change. Some things should not change. This is something stabilizing."* Uğur stated that change and continuity should be experienced in a stabilized way in social life.

A few students thought that change and continuity are natural parts of social life. For example, Zeliha said, *"If we think about social life, change and continuity are natural things. These two should already exist in social life."* Emel, who had a similar view, said, *"I think there is no need to even think about it. Both (change and continuity) are natural elements of social life."*

In the research, it was determined that middle school students perceived change as compulsory, natural, necessary, regenerator, developer and harmonizer, and perceived continuity as protecting the essence, resistance against degeneration, immutability, keeping past live, and immortality. On the other hand, it was determined that students viewed the place of the change and continuity in individual life as a part of daily life, necessary, regulator and humanitarian, and viewed the place of the change and continuity in social life as necessary, regulator, stabilizer and natural.

4. CONCLUSION AND DISCUSSION

Change and continuity are concepts that complement each other in the harmony of past, present and future. While change is related to adapting to current living conditions, continuity is about protecting individual and social values. Change and continuity are the subjects of the social studies course within the scope of being elements of social life. As a matter of fact, the content related to change and continuity is taught to students at primary and middle school levels through the social studies course. From this perspective, it is important to examine how middle school students who take the social studies course perceive change and continuity. In other words, it is important to examine whether the social studies course is successful in providing students with knowledge about change and continuity in the context of students' views. In this research, a total of 22 students from seven

geographical regions of Turkey were interviewed to determine their perceptions of change and continuity. The results were discussed in the light of similar studies in the literature.

In the research, it was determined that middle school students perceived change as compulsory, natural, necessary, regenerator, developer and harmonizer. In the literature review, it was found that there are studies that reached similar results. For example, Kabapınar and İncegöl (2016), in their research with fifth grade students, determined that students were affected by the change of toys used in education over time. Akaba et al. (2012) in the research that aimed to improve students' skills of perceiving change and continuity in the social studies course, determined that students saw change as the pre-stage of continuity. In a similar research, Sel (2020) found that students perceived change as a sociocultural phenomenon in a pedagogical action research. In the literature review, other studies (Shearer et al., 2005; Fingerman et al., 2007) that reached similar results were also found.

It was determined that students in the research perceived continuity as protecting the essence, resistance against degeneration, immutability, keeping past live, immortality. Üztemur et al. (2018), who aimed to provide students with the skill of perceiving change and continuity through activities implemented in museums and historical places, determined that students perceived continuity as the connection between the present and the past. Özen and Sağlam (2010) examined how primary school students perceive change and continuity and found that students perceived continuity as the protection of culture. Çelik et al. (2018) examined students' evaluations of change and continuity in the context of their experiences in social studies courses and found that students view continuity as the key to adaptation to social life. Similar studies (Ladd & Dinella, 2009; Cocklin & Wilkinson, 2011) were also found in the literature.

It was determined that students viewed the place of the change and continuity in individual life as a part of daily life, necessary, regulator and humanitarian. In the literature review conducted to discuss the conclusion reached, studies that reached similar results were encountered. One of these studies was conducted by Dere and Kızılay (2017). Dere and Kızılay (2017) examined primary school students' experiences in questioning family history subject and found that students considered change and continuity as an important part of life. Dere and Emeksever (2018), in research in which they taught cultural heritage to primary school students through oral history, determined that students saw change and continuity as complementary phenomena. Turan (2016), in his research examining the views of history teachers on the acquisition of thinking skills to students, determined that students saw change and continuity as something as humanitarian.

In the research it was determined that students viewed the place of the change and continuity in social life as necessary, regulator, stabilizer and natural. Şimşek and Kolbasar (2020) examined the place of historical subjects in gaining knowledge and skills within the scope of students' views and found that students considered change and continuity important in terms of social life. Fertig (2008) examined the effect of biography activities on students' understanding of change and continuity and found that students saw change and continuity as necessary for social life. Tuna and Budak (2013) examined students' metaphorical perceptions and found that students perceived change and continuity as something natural in social life.

5. RECOMMENDATIONS

Within the scope of the results obtained in the research, various recommendations were developed. These suggestions are listed below:

- Future research with larger participant group can be conducted to investigate middle school students' perceptions of change and continuity.
- Quantitative research can be conducted to investigate middle school students' perceptions of change and continuity.
- Experimental research can be conducted to provide middle school students with change and continuity skills.
- Action research can be conducted to provide middle school students with change and continuity skills.
- Case studies can be conducted to determine middle school students' perception of change and continuity.
- The content on change and continuity in social studies textbooks and curriculum can be increased.
- In-service training can be given to social studies teachers on how to teach students about change and continuity.

REFERENCES

- Akbaba, B., Keçe, M., & Erdem, M. (2012). Effect of using multi-media to students' time chronology skills and perception skills of students' change-continuity. *Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences*, 14(2), 237-257. <https://avesis.gazi.edu.tr/yayin/c228da92-2092-49b9-b2a5-3a4036e5ca81/sosyal-bilgiler-dersinde-coklu-ortam-kullaniminin-ogrencilerin-zaman-kronoloji-ve-degisim-surekliligi-argilama-becerilerine-etkisi>
- Anleu, S. L. R. (2009). *Law and social change*. Sage Publication.
- Aras, B. (2006). Turkish-Iranian relations: Change and continuity. *Journal of Avrasya Dosyasi*, 12(2), 61-92. <https://acikerisim.isikun.edu.tr/xmlui/handle/11729/2085>
- Ateş, Ö. (2003). *Change and continuity approaches in family businesses* (Doctoral dissertation). Ankara University, Institute of Social Sciences.
- Barr, R., Barth, J. L., & Shermis, S. S. (1978). *Defining social studies*. National Council for the Social Studies.
- Borowik, I. (2017). Religion in Poland between tradition and modernity, or religious continuity and change in conditions of transformation. In Ramet, S., Borowik, I. (Eds.) *Religion, Politics, and Values in Poland. Palgrave Studies in Religion, Politics, and Policy* (pp.161-182). Palgrave Macmillan.
- Broom, C. (2011). Change and continuity in British Columbian perspectives as illustrated in social studies textbooks from 1885 to 2006. *Journal of Educational Media, Memory, and Society*, 3(2), 42-57. <https://doi.org/10.3167/jemms.2011.030203>
- Byrne, M. (2001). Sampling for qualitative research. *AORN Journal*, 73(2), 494-494. [https://doi.org/10.1016/s0001-2092\(06\)61990-x](https://doi.org/10.1016/s0001-2092(06)61990-x)
- Ceyhan, G. (2002). *The Changes and continuity in house interiors and furnitures in Turkey* (Doctoral dissertation). İstanbul Technical University, Institute of Science.
- Champagne, D. (2006). *Social change and cultural continuity among native nations*. Rowman Altamira.
- Cocklin, B., & Wilkinson, J. (2011). A case study of leadership transition: Continuity and change. *Educational Management Administration & Leadership*, 39(6), 661-675. <https://doi.org/10.1177/1741143211416346>
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage Publication.
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). *Qualitative inquiry and research design choosing among five approaches*. Sage Publication.
- Çelik, H., Karadeniz, H., & Cabul, E. (2018). Students' evaluations of change and continuity in the context of their experience in social studies classes: Hospitality example. *Journal of Multidisciplinary Studies in Education*, 2(2), 39-57. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jmse/issue/40250/450494>
- Delputte, S., & Orbie, J. (2020). Paradigm shift or reinventing the wheel? Towards a research agenda on change and continuity in EU development policy. *Journal of Contemporary European Research*, 16(2), 234-256. <https://doi.org/10.30950/jcer.v16i2.1084>
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2017). The discipline and practise of qualitative research. In Norman K. D., & Yvonna S. L. (Eds.), *The Sage handbook of qualitative research* (pp.1-32). Sage Publication.
- Dere, İ., & Emeksever, A. (2018). The teaching of cultural heritage with oral history in life studies courses. *Future Visions Journal*, 2(4), 40-47. <https://doi.org/10.29345/futvis.61>
- Dere, İ., & Kızılay, N. (2017). Usage of oral history in the inquiry of family history experiences of primary school students. *Turkish History Education Journal*, 6(2), 294-323. <http://acikerisim.ibu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12491/2943/ilker-dere.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Evans, R. W. (2004). *The social studies wars: What should we teach the children?*. Teachers College Press.
- Fertig, G. (2008). Using biography to help young learners understand the causes of historical change and continuity. *Social Studies*, 99(4), 147-154. <https://doi.org/10.3200/TSSS.99.4.147-154>

- Fingerman, K. L., Hay, E. L., Dush, C. M. K., Cichy, K. E., & Hosterman, S. J. (2007). Parents' and offspring's perceptions of change and continuity when parents experience the transition to old age. *Advances in Life Course Research, 12*, 275-306. [https://doi.org/10.1016/S1040-2608\(07\)12010-4](https://doi.org/10.1016/S1040-2608(07)12010-4)
- Hargreaves, A., & Goodson, I. (2006). Educational change over time? The sustainability and nonsustainability of three decades of secondary school change and continuity. *Educational Administration Quarterly, 42*(1), 3-41. <https://doi.org/10.1177/0013161X0527797>
- Hoffmann, J. P., & Johnson, S. M. (2005). Attitudes toward abortion among religious traditions in the United States: Change or continuity?. *Sociology of Religion, 66*(2), 161-182. <https://doi.org/10.2307/4153084>
- Horsley, M., Knight, B., & Huntly, H. (2010). The role of textbooks and other teaching and learning resources in higher education in Australia: Change and continuity in supporting learning. *IARTEM e-Journal, 3*(2), 43-61. <https://doi.org/10.21344/iartem.v3i2.787>
- Kabapınar, Y., & İncegöl, S. (2016). Child games and toys within the framework of change and continuity: An oral history study. *Turkish History Education Journal, 5*(1), 74-96. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/261308>
- Kaya, E., & Bayram, H. (2021). Utilization of the research compliance matrix in educational research design and evaluation: A design based research. *International Journal of Education Technology and Scientific Researches, 6*(15), 887-944. <http://dx.doi.org/10.35826/ijetsar.325>
- Ladd, G. W., & Dinella, L. M. (2009). Continuity and change in early school engagement: Predictive of children's achievement trajectories from first to eighth grade? *Journal of Educational Psychology, 101*(1), 190-206. <https://doi.org/10.1037/a0013153>
- McCashin, A. (2018). *Continuity and change in the welfare state: Social security in the Republic of Ireland*. Springer.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Sage Publication.
- Morrow, R. A., & Torres, C. A. (2002). *Reading Freire and Habermas: Critical pedagogy and transformative social change*. Teachers College Press.
- Newman, E. (2014). *Understanding civil wars: Continuity and change in intrastate conflict*. Routledge.
- Ojha, H. R., Banjade, M. R., Sunam, R. K., Bhattarai, B., Jana, S., Goutam, K. R., & Dhungana, S. (2014). Can authority change through deliberative politics?: Lessons from the four decades of participatory forest policy reform in Nepal. *Forest Policy and Economics, 46*, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.forpol.2014.04.005>
- Özen, R., & Sağlam, H. İ. (2010). Perception of primary students on change and continuity. *Journal of Akademik Bakış, 22*, 1-15. <https://avesis.medeniyet.edu.tr/yayin/bfeb1406-8c32-46e8-8f91-8b58f4506747/ilkogretim-ogrencilerinin-degisim-ve-surekliligi-algilayisi>
- Pala, Ş. M. (2021). The place of change and continuity perception, time and chronology perception skills in the curriculum of the social studies. *Review of International Geographical Education Online, 11*(1), 134-150. <https://doi.org/10.33403/rigeo.841493>
- Patton, D. F. (2019). Protest voting in Eastern Germany: Continuity and change across three decades. *German Politics and Society, 37*(3), 72-88. <https://doi.org/10.3167/gps.2019.370306>
- Payne, M. (2020). *The origins of social work: Continuity and change*. Bloomsbury Publishing.
- Rosenau, J. N. (2018). *Turbulence in world politics: A theory of change and continuity*. Princeton University Press.
- Sabaratnam, L. (2001). *Ethnic attachments in Sri Lanka: Social change and cultural continuity*. Palgrave.
- Sel, B. (2020). *An action research based on the pedagogies of the object for improving students' skills of change and continuity in social studies* (Doctoral dissertation). Gazi University, Institute of Educational Sciences.
- Sel, B., & Sözer, M. A. (2020). Change and continuity perception skills in social studies curriculum in Turkey and America within the scope of teaching historical time. *Uşak University Journal of Educational Research, 6*(1), 1-19. <https://doi.org/10.29065/usakead.649688>
- Sfameni, C. (2021). Residential villas in Late Antique Italy: Continuity and change. *Recent research on the Late Antique Countryside, 2*, 335-375. https://doi.org/10.1163/9789047413424_014

- Shearer, C. L., Crouter, A. C., & McHale, S. M. (2005). Parents' perceptions of changes in mother-child and father-child relationships during adolescence. *Journal of Adolescent Research*, 20(6), 662-684. <https://doi.org/10.1177/0743558405275086>
- Staudt Willet, K. B., & Carpenter, J. P. (2021). A tale of two subreddits: Change and continuity in teaching-related online spaces. *British Journal of Educational Technology*, 52(2), 714-733. <https://doi.org/10.1111/bjet.13051>
- Şimşek, A., & Kolbasar, S. (2020). Investigation of the “The Turkish War of Independence” subject in the 4th grade social studies book in term of teaching chronology knowledge and skills with teacher and students opinions. *International Journal of New Approaches in Social Studies*, 4(2), 335-356. <https://doi.org/10.38015/sbyy.842634>
- Thornton, S. J. (2008). Continuity and change in social studies curriculum. In Linda S. L. & Cynthia A. T. (Eds.), *Handbook of Research in Social Studies Education*, (pp.15-32). Routledge.
- Tuna, Y. E., & Bucak, F. M. (2013). The analysis of social studies teacher candidates' perceptions towards “history” concept with the help of metaphors. *Adiyaman University Journal of Social Sciences*, (14), 609-642. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.600>
- Turan, R. (2016). Perceptions of the teachers on the students' acquisition levels of basic and historical thinking skills. *Turkish Studies*, 11(14), 705-730. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9706>
- Üztemur, S., Dinç, E., & Acun, İ. (2018). Developing students' social studies-specific skills through the implementation of museum and historic place activities. *Mehmet Akif Ersoy University Journal of Education Faculty*, (46), 294-324. <https://doi.org/10.21764/maeuefd.349442>

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Etik değerlendirmeyi yapan kurul adı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu

Etik değerlendirme kararının tarihi: 16.03.2023

Etik değerlendirme belgesi sayı numarası: 67218

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

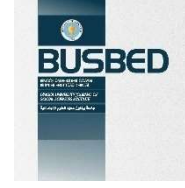
Yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür.

Yazar, araştırmanın tamamından sorumludur.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 10.05.2023
Kabul Tarihi : 14.07.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1295078>

OTANTİK ÖĞRENMENİN ÖĞRENCİLERİN DERSE YÖNELİK TUTUMLARINA ETKİSİ: META-ANALİTİK BİR DEĞERLENDİRME

Özgür TURAL¹

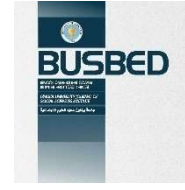
ÖZ

Türkiye'de otantik öğrenmenin öğrenme sürecinde önemli görülen duyuşsal bir faktör olan öğrencilerin derse yönelik tutumları üzerindeki etkisini inceleyen çeşitli birincil çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Ancak söz konusu bireysel çalışmaların sonuçlarının, otantik öğrenmenin etkililiğine dair farklı etki büyüklüğü değerleri elde ettiği gözlemlenmiştir. Bu araştırmanın amacı, otantik öğrenmenin öğrencilerin derse yönelik tutumları üzerindeki etkisini inceleyen deneysel ve yarı deneysel çalışmaların sonuçlarını meta-analiz yöntemiyle birleştirerek genel etki büyüklüğünü belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda, literatür taraması sonucunda listelenen 180 çalışmadan dâhil edilme kriterlerine uygun olan sekiz çalışma (dokuz etki büyüklüğü) kodlanarak analiz edilmiştir. Meta-analize dâhil edilen birincil çalışmalardan birinin küçük, yedisinin orta ve birinin ise güçlü etki büyüklüğü düzeyinde oldukları belirlenmiştir. Analiz sonuçları otantik öğrenmenin öğrencilerin derse yönelik tutumları üzerinde orta düzeyde bir genel etki büyüklüğüne sahip olduğunu göstermiştir ($g=0.751$). Meta-analiz sonucunda elde edilen genel etki büyüklüğü değerinin orta düzeyde, eğitim araştırmaları için oldukça dikkate değer ve otantik öğrenmenin geleneksel eğitim süreçlerine kıyasla öğrencilerin derse yönelik olumlu tutumlar geliştirmelerini sağlamada daha etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Otantik öğrenme, Derse yönelik tutum, Meta-analiz

¹Dr. Öğretim Üyesi, Hakkari Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, ozgurtural@hakkari.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5211-7030>

Article Type : Research Article
Date Received : 10.05.2023
Date Accepted : 14.07.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1295078>

THE EFFECT OF AUTHENTIC LEARNING ON STUDENTS' ATTITUDES TOWARDS THE COURSE: A META-ANALYTIC REVIEW

Özgür TUTAL¹

ABSTRACT

In Turkey, a number of primary studies have been conducted to investigate how authentic learning impacts students' attitudes towards courses, an important affective factor in the learning process. These individual studies have reported varying effect sizes on the effectiveness of authentic learning. This review utilized a meta-analysis approach to analyze the results of experimental and quasi-experimental studies on this topic to provide a more comprehensive overview. Out of the 180 studies identified in the literature search, eight studies (representing nine effect sizes) that met the inclusion criteria were coded and analyzed. Among these primary studies, one showed a modest effect size, seven demonstrated a moderate effect size, and one had a strong effect size. The analysis showed a moderate overall effect size for the effectiveness of authentic learning on students' attitudes towards courses ($g=0.751$). Based on these findings, it can be concluded that authentic learning is more effective than traditional education processes in promoting positive attitudes towards course, which is a noteworthy result in educational research.

Keywords: Authentic learning, Attitudes towards courses, Meta-analysis

¹Assist. Prof. Dr., Hakkari University, Faculty of Health Sciences, ozgurtutal@hakkari.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5211-7030>

1. GİRİŞ

Eğitimcilerin öğrencileri 21. yüzyılın zorluklarına hazırlayan anlamlı öğrenme deneyimleri yaratmaya çalıştıkları son yıllarda, öğrencilere yaşamlarıyla ilgili ve anlamlı gerçek dünya görevleri ve problemleri sağlamayı amaçlayan otantik öğrenme yaklaşımının eğitimde kullanımına artan bir ilgi vardır. Otantik öğrenme; bilgi ve becerilerin gerçek dünya bağlamlarında uygulanmasını vurgulayan, sınıfta gerçek dünya bağlamlarını ve deneyimlerini simüle etmeyi, aktif öğrenmeyi ve öğrenci katılımını teşvik etmeyi amaçlayan yapılandırmacı bir öğrenme yaklaşımıdır (Herrington vd., 2010). Söz konusu yaklaşım; gerçek dünya bağlamlarını simüle eden veya kopyalayan, öğrencilerin problem çözme, eleştirel düşünme, işbirliği ve iletişim kurmalarına izin veren öğrenme ortamları oluşturmayı içermektedir (Herrington vd., 2009).

Otantik öğrenme kendi başına bir öğrenme teorisi değildir. Aksine, öğrencilerinin öğrenmelerini sağlamak için etkili ve ilgi çekici öğrenme ortamları tasarlamak için öğretmenler tarafından benimsenebilecek bir yaklaşımdır. Diğer öğretim tasarımı yaklaşımlarının aksine, otantik öğrenme, kavramları ve becerileri formal bir ortamda öğretmeyi amaçlamaz. Bunun yerine, öğrenme için koşulların ve kolaylaştırıcıların uyumlu hale geldiği bir ortam hazırlamaya odaklanır. Gerçek, değerli ve anlamlı eserlerin yaratılmasında işbirliği içinde çalıştıkları için, öğrenmeye giden en etkili yollara karar veren öğrencilerdir (Herrington, 2015). Eğitim kurumlarındaki öğrenme neticesinde sahip olunan deneyimlerin, gerçek yaşama nasıl uyarlanabileceği konusu her zaman için bir tartışma konusu olagelmıştır. Bu sorunun üstesinden gelebilmek amacıyla otantik öğrenme uygulamaları ortaya çıkmıştır (Hui & Koplın, 2011). Otantik öğrenme, öğrencilerin günlük yaşamlarında işlerine yarayabilecek somut ürünler ortaya çıkarmalarını, anlamlı ve kalıcı öğrenmeler gerçekleştirmelerini ve yaşamlarının akışıyla bağlantı kurabilmelerini amaçlamaktadır (Çetinkaya, 2018; Güner & Belet-Boyacı, 2015).

Otantik öğrenmenin; (1) motivasyonu artırma, (2) daha iyi öğrenme imkânları sunma, (3) daha iyi bir gelecek için hazırlık yapma, (4) karmaşık bir kavramın anlaşılmasını kolaylaştırma, (5) teorileri öğrenme ile harmanlama, (6) birden fazla duyuyu harekete geçirme, (7) disiplinler arası çalışmaya imkân sağlama, (8) yaratıcılık ve üst düzey düşünme becerilerini geliştirme ve (9) aktif, kalıcı ve aktarılabilir öğrenmeyi sağlama gibi pek çok faydası bulunmaktadır (Bektaş & Horzum, 2014; Bhagat & Huang, 2018; Knobloch, 2003; Revington, 2023). Bunların yanı sıra otantik öğrenmenin potansiyel faydalarından biri de öğrencilerin derse karşı tutumları üzerindeki etkisidir ve bu eğitim alanındaki araştırmacıların özellikle ilgilendiği bir konu olmuştur.

Tutum; bireysel davranışın önemli bir yordayıcısı olarak görülen (Ajzen & Gilbert-Cote, 2008) bilişsel, duyuşsal ve davranışsal faktörleri olan (Toraman & Ulubey, 2016) psikolojik bir yapıdır. Duyuşsal ve bilişsel faktörler, derinlemesine etkileşimleri ile öğrenme sürecinde etkili bir rol oynamaktadır (Di Martino & Zan, 2011). Derse yönelik tutumlar öğrencilerin konu, öğrenme süreci ve sınıf ortamı hakkındaki duygu ve inançlarını ifade etmektedir. Öğrenmeye yönelik tutumlar öğrencilerin motivasyonları, derse etkin katılımları ve başarıları üzerinde de önemli bir etkiye sahip olmaktadır (Ainley vd., 2002). Derse yönelik olumlu tutumlar; daha iyi akademik performans, daha yüksek motivasyon seviyeleri ve öğrenme etkinliklerine artan katılım ile ilişkilendirilmektedir (Friedman & Kass, 2002; Martin vd., 2012; Wang & Eccles, 2013). Bu nedenle, otantik öğrenmenin öğrencilerin derse yönelik tutumları üzerindeki etkisini anlamak, etkili öğretme ve öğrenme uygulamalarını teşvik etmeye çalışan eğitimciler için önem arz etmektedir.

Otantik öğrenme deneyimlerinin de öğrencilerin derse yönelik tutumlarını olumlu yönde etkileyebilme potansiyeli bulunmaktadır. Öğrenciler, otantik öğrenme görevleriyle meşgul olduklarında, derslere daha yüksek düzeyde ilgi gösterebilmekte ve içsel motivasyonları artabilmektedir. Otantik öğrenme, öğrencilere bir amaç ve uygunluk duygusu sağlayarak öğrenme sürecini daha anlamlı ve eğlenceli hale getirebilmektedir (Linnenbrink-Garcia & Pekrun, 2011). Bunun yanı sıra, otantik öğrenme deneyimleri öğrenciler arasında bir sahiplik ve özerklik duygusu geliştirebilmektedir. Öğrenciler, gerçek dünyadaki sorunları ve zorlukları ele alarak, öğrenme süreçlerine aktif olarak dâhil olurlar. Bu durum da kontrol ve öz düzenleme duygularını geliştirir. Söz konusu sahiplik duygusu, derse yönelik daha olumlu tutumlar geliştirilmesini sağlayabilmektedir (Reeve, 2006).

Ayrıca otantik öğrenme, günümüz eğitim anlayışında oldukça değer verilen eleştirel düşünme, problem çözme ve işbirliği gibi aktarılabilir becerilerin gelişimini desteklemektedir. Öğrenciler bu becerilerin pratik önemini fark ettiklerinde, dersi daha önemli, zamanlarını ve çabalarını harcamaya değer olarak görme olasılıkları daha yüksek olabilmektedir (Lombardi, 2007). Tüm bunlara ek olarak, otantik öğrenme, öğrenciler arasında bir yeterlilik ve uzmanlık duygusuna da katkıda bulunabilmektedir. Otantik görevlere giriştikçe ve gerçek dünyadaki zorlukları başarıyla aştıkça, öğrenciler bir başarı ve öz-yeterlik duygusu geliştirirler. Bu da derse yönelik daha olumlu tutumlara yol açabilmektedir (Bandura, 1997).

Türkiye’de otantik öğrenmenin öğrencilerin derse yönelik tutumlarına etkisini inceleyen kimi deneysel ya da yarı deneysel çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Ancak söz konusu bireysel çalışmaların sonuçlarında birbirinden farklı etki büyüklüğü değerlerinin elde edildiği belirlenmiştir. Literatürdeki çelişkili bulgular göz önüne alındığında, mevcut bireysel çalışmaların sonuçlarını sentezlemek ve otantik öğrenmenin öğrencilerin derse yönelik tutumları

üzerindeki genel etkisini belirlemek için meta-analiz gibi bir üst çalışmanın gerçekleştirilmesi önemli görülmektedir. Bu bağlamda mevcut meta-analizin amacı, otantik öğrenmenin öğrencilerin derse yönelik tutumları üzerindeki etkisini inceleyen mevcut birincil çalışmaların bir sentezini sağlayarak genel etki büyüklüğü değerini belirlemektir. Bu bağlamda mevcut meta-analiz, bireysel çalışmalardan daha kapsamlı bir analiz yürüterek mevcut literatürü genişletmeyi ve böylece otantik öğrenmenin öğrencilerin derse yönelik tutumları üzerindeki etkisinin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlayabilecektir. Meta-analiz sonuçlarının literatürdeki bir boşluğu dolduracağı, sınıfta etkili öğretim ve öğrenme uygulamalarını teşvik etmekle ilgilenen eğitimciler, politika yapımcılar ve araştırmacılara karar verme süreçlerinde bilgi sağlayacağı düşünülmektedir.

2. YÖNTEM

Araştırmada otantik öğrenmenin öğrencilerin derse yönelik tutumları üzerindeki genel etkisini belirleyebilmek için meta-analiz yöntemi kullanılmıştır. Meta-analiz, bağımsız birincil çalışmalardan elde edilen sonuçları sentezleyerek ve genel etki büyüklüğünü hesaplamak için bu çalışmalardan elde edilen verileri birleştirerek belirli bir araştırma sorusunu veya hipotezi ele almak için kullanılan istatistiksel bir yöntemdir (Borenstein vd., 2009; Lipsey & Wilson, 2001).

2.1. Literatür Taraması

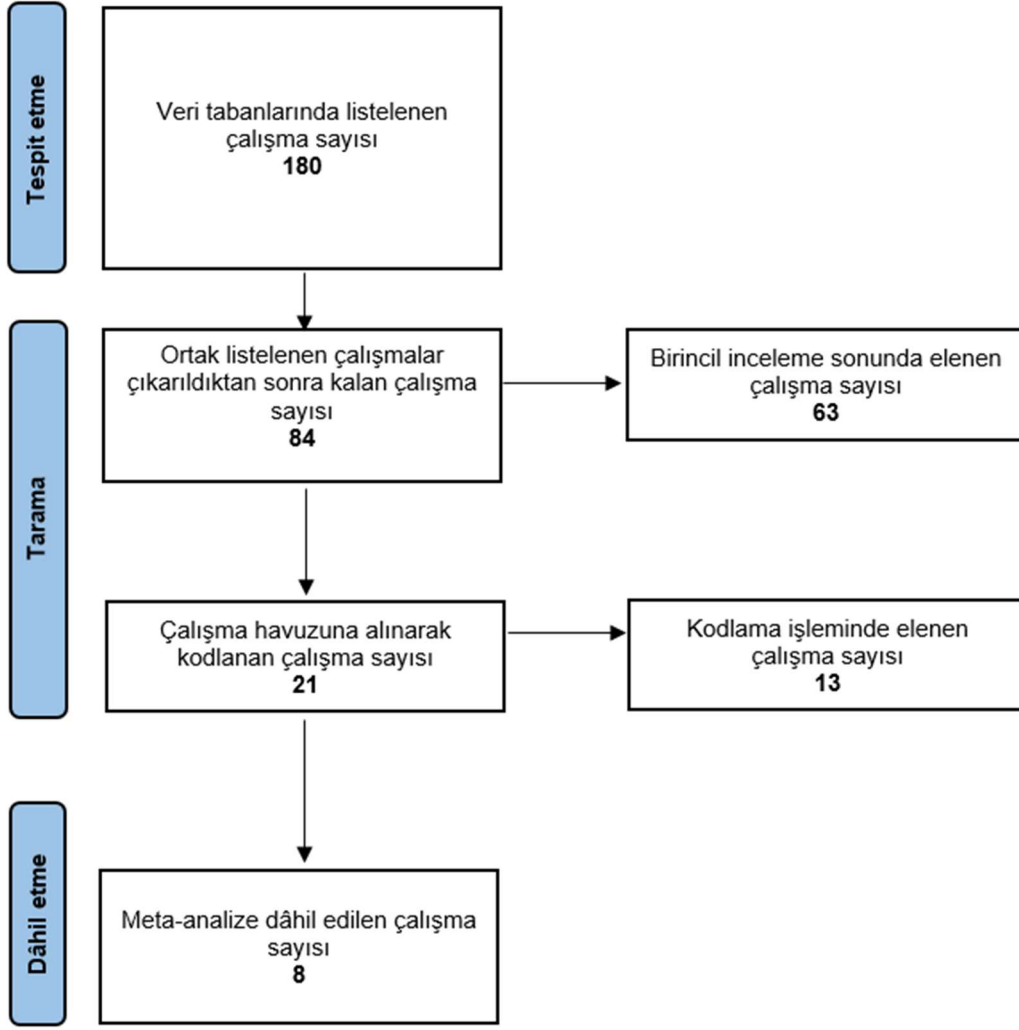
Meta-analize dâhil edilecek bireysel çalışmaların belirlenebilmesi için Kasım 2022’de elektronik veri tabanlarında tarama işlemi gerçekleştirilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1.

Literatür Taraması Sonuçları

Veri Tabanı	Kullanılan Anahtar Kelimeler	Listelenen Çalışma Sayısı
YÖK-Ulusal Tez Merkezi		39
TR Dizin		37
YÖK Akademik	"otantik öğrenme"	45
Dergipark	"authentic learning"	59
Türk Eğitim İndeksi		0
Acar İndeks		0
Araştırmamax		0
Toplam		180

Gerçekleştirilen tarama işlemi sonucunda listelenen 180 çalışmanın tespit etme, tarama ve dâhil etme aşamaları ve her aşamada incelenen çalışma sayıları Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. Literatür tarama sürecine ilişkin akış şeması

2.2. Dâhil Edilme Ölçütleri

Veri tabanlarının taranması sonucunda listelenen bireysel çalışmalar için belirlenen dâhil edilme ölçütleri şunlardır:

- Otantik öğrenmenin öğrencilerin derse yönelik tutumlarına etkisini incelemesi
- Yüksek lisans tezi, doktora tezi veya hakemli bilimsel dergilerde yayımlanmış makale olması
- Kasım 2022'den önce yayımlanmış olması
- Deneysel veya yarı deneysel desende ve öntest-sontest kontrol gruplu modelde gerçekleştirilmiş olması
- Türkiye'de gerçekleştirilmiş olması
- Türkçe veya İngilizce yazılmış olması
- Etki büyüklüklerinin hesaplanmasını sağlayacak yeterli istatistiksel bilgiyi (X, N, SD, t ya da p değerleri) içermesi
- Tam metin olarak yayımlanmış olması

2.3. Kodlama Süreci

Kodlama öncesinde araştırmacı çalışma listeleri karşılaştırmış ve ortak listelendiğini belirlediği 96 birincil çalışmayı elemiştir. İkinci aşamada deneysel ya da yarı deneysel desende gerçekleştirilmemiş olan, tez ya da makale olarak yayımlanmamış olan 63 çalışma kapsam dışı tutulmuştur. Kalan 21 çalışmayı iki kodlayıcı tam metin olarak inceleyip kodlamıştır. Kodlayıcılar bu aşamada 13 çalışmanın daha dâhil edilme ölçütlerine uygun olmadıklarını belirlemişlerdir. Kodlama işleminin neticesinde meta-analiz için belirlenen dâhil edilme ölçütlerine uygun olan sekiz birincil çalışma meta-analize dâhil edilmiştir. Kodlayıcılar arası güvenilirlik oranı (Miles &

Huberman, 1994) %94,4 olarak hesaplanmıştır. Görüş birliği bulunmayan kodlamalar ise her iki kodlayıcı tarafından birlikte incelenerek ortak kararlarla tekrar kodlanmıştır.

2.4. Model Seçimi ve Heterojenlik Analizi

Araştırmacıların gerçekleştirdikleri meta-analizin bağlamı ve amaçları açısından hangi istatistiksel modelin kullanılmasının en uygun olacağına karar vermeleri gerekmektedir (Slaney vd., 2018). Meta-analiz kapsamındaki bireysel çalışmalar arasında heterojenlik yoksa ve sabit bir gerçek etkinin bulunduğunu varsaymak için geçerli bir neden varsa sabit etkiler modeli tercih edilmektedir (Harrer vd., 2022). Eğer birincil çalışmaların farklı etki ve özelliklere sahip oldukları bir evrene genelleme yapılacaksa çalışmadan çalışmaya farklılaşabilecek bir gerçek etkinin var olduğu varsayımına dayalı olan rastgele etkiler modeli kullanılmaktadır (Hanji, 2017). Tercih edilecek modelin, araştırmacının temel verilerin doğası hakkındaki inançlarına dayanması ve gerçekleştireceği çıkarıma göre belirlenmesi önemli görülmektedir (Konstantopoulos & Hedges, 2009; Rothstein vd., 2013). Araştırmacı tarafından çalışmaların kapsamı, dikkate alınan değişkenlerin niteliği ve çalışmalarda kullanılan tasarım göz önünde bulundurularak model seçiminin analiz öncesinde gerçekleştirilmesi önerilmektedir (Başol, 2016). Bu meta-analiz kapsamındaki birincil çalışmalar; yararlanılan tutum ölçekleri, gerçekleştirildikleri dersler, öğrencilerin öğrenim düzeyleri ve yaşları açısından farklılık gösterdiklerinden, aynı evren parametrelerine sahip olmadıkları görülmüştür. Bu nedenle analiz öncesinde genel etki büyüklüğünün hesaplanmasında rastgele etkiler modelinin kullanılmasına karar verilmiştir.

Meta-analizler birincil çalışmalardan elde edilen verilere dayandıkları için çalışmalar arası değişkenliğin göz önünde bulundurulması ve verilerin heterojenliğinin kontrol edilmesi gerektiği belirtilmektedir (Khan, 2020). Gerçekleştirilen meta-analizde de araştırmaya dâhil edilen birincil çalışmaların etki büyüklükleri arasındaki değişkenliği tespit edebilmek için heterojenlik analizi yapılmıştır (Tablo 2). Gerçekleştirilen analizde, Q değerinin ki-kare dağılımının kritik değerininin (X^2) altında kaldığı, çalışmaların etki büyüklüğü değerlerinin homojen olduklarını gözlenmiştir (Dinçer, 2014). I^2 değerinin %42 olması ise heterojenlik düzeyinin düşük olduğunu göstermektedir (Deeks vd., 2008).

Tablo 2.
Heterojenlik Analizi

SE	df	Q	X^2	p	I^2
0.112	8	13.894	15.507	0.085	42.422

2.5. Yayın Yanlılığı Analizi

Mevcut meta-analizde yayın yanlılığının tespiti için farklı yöntemler kullanılmıştır. İlk olarak huni grafiğinin kullanıldığı görsel inceleme gerçekleştirilmiştir. Sonrasında ise kırpma ve doldurma (Duval & Tweedie, 2000a, 2000b), Orwin'in hata korumalı N sayısı (Orwin, 1983) ve klasik hata korumalı N sayısı (Rosenthal, 1979) analizlerinin bulgularından yararlanılmıştır.

2.6. Etki Büyüklüklerinin Hesaplanması

Meta-analize dâhil edilen birincil çalışmalardaki ortalama puanlar sonradan oluşturulan deney ve kontrol gruplarına ait olduklarından mevcut araştırmada “grup karşılaştırma” meta-analizi türlerinden “işlem etkililiği” (Durlak & Lipsey, 1991) yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca birincil çalışmalarda grupların derse yönelik tutumlarının belirlenmesinde ayrı tutum ölçeklerinden yararlanıldığından söz konusu çalışmalardan elde edilen bireysel etki büyüklükleri standartlaştırılmıştır. Bireysel etki büyüklüklerinin belirlenmesinde Hedges (1982) tarafından önerilen formülden yararlanılmıştır:

$$\text{“Hedges’ } g = (M1 - M2) / SD_{\text{pooled}}\text{”} \quad (1)$$

Etki büyüklüklerinin yorumlanmasında ise Cohen vd.’nin (2007) sınıflandırmasına başvurulmuştur. Bu sınıflandırmaya göre bir etki büyüklüğü eğer 0 ile 0.20 arasında ise zayıf, 0.21 ile 0.50 arasında ise küçük, 0.51 ile 1 arasında ise orta, 1’den büyük ise güçlü düzeydedir.

3. BULGULAR

3.1. Birincil Çalışmalara İlişkin Betimsel Veriler

Otantik öğrenmenin öğrencilerin derse yönelik tutumları üzerindeki genel etki büyüklüğünü belirleyebilmek için sekiz bireysel çalışma (dokuz etki büyüklüğü) meta-analiz kapsamına alınmıştır. Söz konusu bireysel çalışmaların deney ve kontrol gruplarında toplam 564 öğrenci yer almaktadır. Tablo 3’te yer alan çalışma karakteristikleri incelendiğinde çalışmaların 2012 ile 2022 yılları arasında yayımlandıkları ve çoğunlukla; makale oldukları (%77,7), fen bilimleri derslerinde yürütüldükleri (%55,5), ortaokul düzeyinde

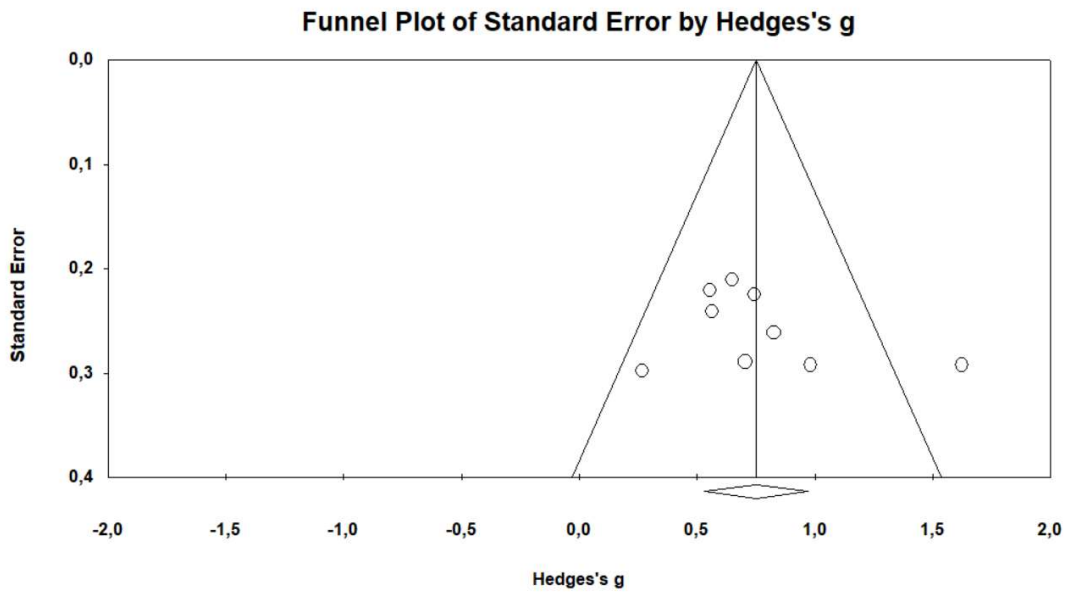
gerçekleştirildikleri (%66,6), deneysel işlem sürelerinin 9-12 hafta arasında oldukları (%44,4) ve 50 ile 100 arası grup büyüklüklerine sahip oldukları (%66,6) görülmektedir.

Tablo 3.
Birincil Çalışmalara İlişkin Betimsel Veriler

Çalışma karakteristiği	f	%
Yıl		
2012	1	11,1
2018	2	22,2
2020	2	22,2
2021	3	33,3
2022	1	11,1
Yayın türü		
Doktora tezi	2	22,2
Makale	7	77,7
Ders		
Fen bilimleri	5	55,5
Sosyal bilgiler	2	22,2
Topluma hizmet uygulamaları	1	11,1
Belirtilmemiş	1	11,1
Öğrenim düzeyi		
İlkokul	1	11,1
Ortaokul	6	66,6
Lise	1	11,1
Üniversite	1	11,1
Deneysel işlem süresi		
5-8 hafta	3	33,3
9-12 hafta	4	44,4
13-16 hafta	1	11,1
Belirtilmemiş	1	11,1
Grup büyüklüğü		
$N \leq 50$	3	33,3
$50 < N < 100$	6	66,6

3.2. Yayın Yanlılığı

Analiz sonuçlarında yayın yanlılığı bulunup bulunmadığını tespit edebilmek için öncelikle huni grafiğine bakılmıştır (Şekil 2). Bireysel çalışmalara ait etki büyüklüklerinin çoğunlukla huni çizgilerinin içerisinde buldukları ve dağılımlarının asimetrik olmadığı görülmüştür.

Şekil 2. Huni grafiği

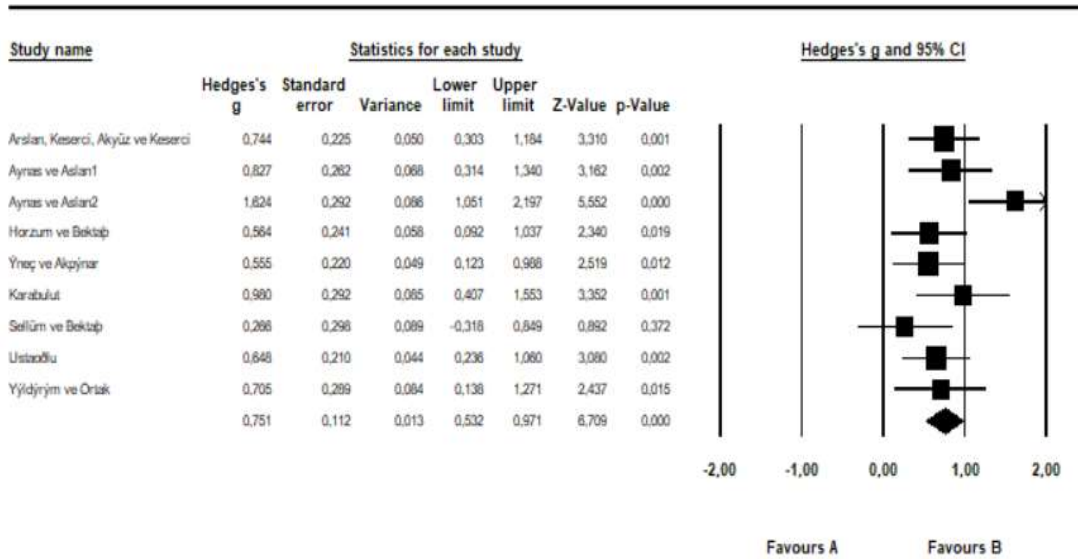
Klasik hata korumalı N sayısı (Rosenthal, 1979) analizi neticesinde, genel etki büyüklüğünü anlamsız kılmak için etki büyüklüğü sıfır olan 176 adet ek çalışmaya ihtiyaç duyulduğu belirlenmiştir. Orwin'in hata korumalı N sayısı analizinde ise genel etki büyüklüğünü anlamsız kılmak için etki büyüklüğü sıfır olan 4852 adet ek çalışmanın gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Hata korumalı N sayısı analizlerinin neticesinde ihtiyaç duyulan eksik çalışma sayılarının "5k+10" sınırının (Rosenthal, 1979) üzerinde oldukları görülmüştür. Bunun yanı sıra, kırpma ve doldurma analizinin (Duval & Tweedie, 2000a, 2000b) sonuçları da, gözlemlenen etki büyüklükleri ile düzeltilmiş etki büyüklükleri arasında fark bulunmadığını ve herhangi bir çalışmanın kırpılmasına gerek duyulmadığını ortaya koymuştur (Tablo 4). Yayın yanlılığı analizlerinin sonuçları dikkate alındığında mevcut araştırmanın sonuçlarında yayın yanlılığı etkisinin bulunmadığını söylemek mümkündür.

Tablo 4.*Yayın Yanlılığı Analizi Bulguları*

Analiz Yöntemi	Bulgular	
Klasik hata korumalı N sayısı	Z değeri	8.881
	p değeri	0.000
	Alfa	0.05
	Alfa için Z değeri	1.959
	Çalışma sayısı	9
Orwin'in hata korumalı N sayısı	p değerini anlamsız kılmak için gereken eksik çalışma sayısı	176
	Etki büyüklüğü değeri (sabit etkiler)	0.738
	Etki büyüklüğünün düşürüleceği seviye	0.00001
	Eksik çalışmalardaki ortalama etki büyüklüğü değeri	0.00000
Kırpma ve doldurma	p değerini anlamsız kılmak için gereken eksik çalışma sayısı	4852
	Gözlemlenen etki büyüklüğü değeri	0.751
	Düzeltilmiş etki büyüklüğü değeri	0.751
	Kırpılan çalışma sayısı	0

3.3. Meta-Analitik Bulgular

Birincil çalışmalara ilişkin etki büyüklüklerinin hesaplanmasında çalışma gruplarının örneklem büyüklüğü (N), ortalama (X), standart sapma (SD) ve anlamlılık (p) değerlerinden yararlanılmıştır. Orman grafiğine bakıldığında bireysel çalışmaların etki büyüklüklerinin 0,266 ile 1,624 arasında değiştikleri ve tümünün pozitif oldukları belirlenmiştir (Şekil 3). Cohen vd.'nin (2007) sınıflandırmasına göre bireysel etki büyüklüklerinden birinin küçük, yedisinin orta, birinin ise güçlü etki düzeyinde olduğu görülmüştür.

Şekil 3. Orman grafiği

Rastgele etkiler modeline dayalı olarak gerçekleştirilen analiz neticesinde otantik öğrenmenin öğrencilerin derse yönelik tutumları üzerindeki genel etki büyüklüğü değerinin 0.751 olduğu belirlenmiştir ($p=0.000$, $SE=0.11$). Tablo 5'te yer alan bulgulara göre hesaplanan genel etki büyüklüğünün alt sınırı 0.532, üst sınırı ise 0.971'dir (%95 CI). Pozitif genel etki büyüklüğü, işlem etkisinin deney grubu lehine olduğunu ortaya koymaktadır. Öğrencilerin derse yönelik tutumları değişkeni için hesaplanan genel etki büyüklüğü Cohen vd.'nin (2007) sınıflandırmasına göre orta düzeyde bulunmaktadır.

Tablo 5.*Genel Etki Büyüklüğüne İlişkin Bulgular*

Model türü	N	Z	p	SE	ES	Etki büyüklüğü için %95 güven aralığı	
						Alt	Üst
Rastgele etkiler modeli	9	6.709	0.000	0.112	0.751	0.532	0.971

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Otantik öğrenmenin öğrencilerin derse yönelik tutumları üzerindeki etkililiğini belirlemek için sekiz birincil çalışmanın (dokuz etki büyüklüğü) sonuçları birleştirilmiş ve toplamda 564 öğrenciye ait veriler kullanılmıştır. Birincil çalışmalara ait etki büyüklüklerinin 0.266 ile 1.624 arasında yer aldıkları ve tamamının pozitif olduğu belirlenmiştir. Cohen vd.'nin (2007) sınıflandırmasına göre bireysel etki büyüklüklerinin biri küçük, yedisi orta, biri ise güçlü etki düzeyindedir. Meta-analizde yer alan birincil çalışmalar; gerçekleştirildikleri dersler, yararlanılan tutum ölçekleri, kullanılan deneysel yöntemler, öğrencilerin öğrenim düzeyleri ve yaşları gibi pek çok değişken açısından farklı oldukları ve aynı evren parametrelerini taşımadıkları için genel etki büyüklüğü rastgele etkiler modeline göre hesaplanmıştır. Araştırmada otantik öğrenmenin öğrencilerin derse yönelik tutumları üzerindeki etkisine yönelik genel etki büyüklüğü 0.751 olarak hesaplanmıştır.

Analiz sonucunda otantik öğrenmenin öğrencilerin derse yönelik tutumları üzerindeki genel etki büyüklüğü Cohen vd.'nin (2007) sınıflamasına göre orta düzeyde bulunmaktadır. Cohen vd. (2007) tarafından önerilen kategoriler belirli bir araştırma alanına özgü olmayıp bunların her araştırma alanında sıkı bir biçimde kullanılması amaçlanmamıştır. Bu tür kategoriler, belirli bir araştırma alanı ve o alanın dışsal değişkenlerinin deneysel kontrol derecesi ile bağımlı değişken ölçümlerindeki puanların güvenilirliği gibi faktörlere bağlı olabilmektedir (Grissom & Kim, 2011). Örneğin; Hattie'ye (2009) göre 0.40 olarak hesaplanan bir etki büyüklüğü değeri, eğitimdeki tüm olası etkilerin tipik etkisini özetler ve eğitim alanındaki etkileri değerlendirmek için bir ölçüt olarak kullanılmalıdır. Gall vd.'ne (2003) göre eğitim araştırmalarında minimum 0.33 seviyesindeki bir etki büyüklüğü pratik anlamlılık için yeterli olmakta iken, Slavin'e (1996) göre ise elde edilen bir etki büyüklüğünün pedagojik olarak önemli sayılabilmesi için 0.20 ya da 0.25 düzeyinde olması gerekmektedir. Bu açıklamalar doğrultusunda, mevcut meta-analizde ulaşılan genel etki büyüklüğünün orta düzeyde, eğitim araştırmaları için oldukça dikkate değer ve otantik öğrenmenin geleneksel eğitim süreçlerine kıyasla öğrencilerin derse yönelik olumlu tutumlar geliştirmelerini sağlamada daha etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Belirli bir sosyal objeye yönelik olumlu ya da olumsuz davranma eğilimi olarak ifade edilen tutumlar; bilişsel, duyuşsal, davranışsal ve yargısal bileşenlerden oluşmaktadır (Bilgin, 2013; Budak, 2009). Söz konusu bileşenler gerçekleştirdikleri derinlemesine etkileşimler aracılığıyla öğrencilerin öğrenme süreçlerinde etkin bir rol oynamaktadırlar (Di Martino & Zan, 2011). Derse yönelik tutumlar da konu, öğrenme süreci ve sınıf ortamı hakkında öğrencilerin sahip oldukları duygu ve inançlarını ifade ettiklerinden onların motivasyonları, derse etkin katılımları ve başarıları üzerinde önemli bir etkiye sahip oldukları bilinmektedir (Ainley vd., 2002). Bu nedenledir ki eğitim araştırmalarında sınıf ortamında gerçekleştirilen birtakım öğrenme etkinliklerinin öğrencilerin derse yönelik tutumlarını ne ölçüde değiştirdikleri sıklıkla araştırılmaktadır. Ancak tutumlar çok istikrarlı gizil değişkenler olduklarından (Bilgin, 2013) tutum değişiminin çok kolay gerçekleşmediği ifade edilmektedir. Tutum değişiminin gerçekleşmesi için bireyin görüşlerinin bir iletişime maruz kalması gerekmektedir bu da yeni öğrenmeler ve yeni deneyimlerle sağlanmaktadır (Coşkun & Göçmen, 2015; Gökçakan-Çiçek, 2015). Tutumların bu özellikleri göz önünde bulundurulduğunda, eğitimsel uygulamaların öğrencilerin derslere yönelik daha olumlu tutumlar geliştirmelerine neden olabilmeleri için uygulama süresinin yeterince uzun tutulması gerektiği söylenebilir. Mevcut meta-analizin kapsamında yer alan bireysel çalışmaların %62.5'inde uygulama süresinin sekiz haftadan daha uzun olması öğrencilerin derse yönelik daha olumlu tutumlar geliştirmelerini ve dolayısıyla 0.751 düzeyinde bir genel etki büyüklüğünün elde edilmesini sağlamış olabilir.

Genel etki büyüklüğü değerinin bu düzeyde olmasının bir diğer nedeninin de otantik öğrenmenin yapısından kaynaklandığını ifade etmek mümkündür. Otantik öğrenme görevleri ve projeleri, öğrencilerin öğrenme içeriklerinin alaka ve önemini görmelerine yardımcı olabilecek gerçek dünya durumlarını ve problemlerini simüle etmek için tasarlanmıştır. Öğrenciler otantik öğrenme deneyimleriyle meşgul olduklarında, gerçekleştirdikleri öğrenme etkinliklerine karşı bir sahiplik ve sorumluluk duygusu geliştirme olasılıkları daha yüksektir. Bu durum da öğrenilen konuya ve dolayısıyla derse yönelik daha olumlu tutumlara yol açabilmektedir. Nitekim Herrington vd. (2003) tarafından gerçekleştirilen araştırmaya göre, otantik öğrenme deneyimleri, öğrencilere bilgi ve becerilerini anlamlı şekillerde uygulamalarını gerektiren gerçek dünya zorlukları sunarak öğrenci katılımını ve motivasyonunu artırabilmektedir. Ayrıca otantik öğrenme deneyimleri; öğrencilerin problem çözme, eleştirel düşünme ve işbirliği gibi önemli becerilerini geliştirmelerine yardımcı olabilmekte ve bu da derse yönelik olumlu tutumların geliştirilmesine daha fazla katkıda bulunabilmektedir. Lombardi'nin (2007) yürüttüğü araştırma, bu becerileri vurgulayan otantik öğrenme deneyimlerinin, öğrencilerin akademik çalışmalarında daha güvenli ve yetkin hissetmelerine yardımcı olabileceğini ve bunun da derse yönelik daha olumlu tutumlara yol açabileceğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda değerlendirildiğinde mevcut meta-analizin sonuçları, otantik öğrenme deneyimlerinin öğrencilerin önemli akademik beceriler geliştirerek ve çalışmaları ile mevcut bilgileri arasındaki bağlantıyı güçlendirerek derse karşı daha olumlu tutumlar geliştirmelerine yardımcı olabileceğini göstermektedir.

Mevcut meta-analizde çalışma karakteristiklerine göre oluşturulan alt gruptaki birincil çalışma sayısının (Tablo 3) yetersiz olması nedeniyle moderatör analizlerinin gerçekleştirilememiş olması araştırmanın bir sınırlılığı olarak görülebilir. Bu doğrultuda gelecekte otantik öğrenmenin öğrencilerin derse yönelik tutumlarına etkisini inceleyen daha fazla birincil çalışmanın gerçekleştirilmesi ve dolayısıyla konu hakkında daha kapsamlı meta-analizlerin yapılması önerilmektedir. Diğer bir sınırlılık ise, meta-analizin yalnızca otantik öğrenmenin öğrencilerin derse yönelik tutumları üzerindeki etkisini incelemesidir. Bu nedenle, gelecekteki meta-analizlerde otantik öğrenmenin öğrencilerin problem çözme, bilimsel akıl yürütme, yaratıcılık, eleştirel düşünme becerileri, motivasyon düzeyleri ve öz yeterlilik algıları gibi diğer değişkenler üzerindeki etkileri araştırılabilir. Meta-analize sadece Türkiye'de yapılmış araştırmaların dâhil edilmiş olması da araştırmanın kapsamını sınırlamaktadır. Sonuçların genellenabilirliğini artırmak için, gerçekleştirilecek olan meta-analizlere diğer ülkelerde yürütülen birincil çalışmaların da dâhil edilmesi ve daha kapsamlı analizlerin yapılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

Meta-analize dâhil edilen çalışmalar * işaretiyle gösterilmiştir.

- Ainley, M., Hidi, S., & Berndorff, D. (2002). Interest, learning, and the psychological processes that mediate their relationship. *Journal of Educational Psychology, 94*(3), 545-561. <https://doi.org/10.1037//0022-0663.94.3.545>
- Ajzen, I., & Gilbert-Cote, N. (2008). Attitudes and the prediction of behavior. In W. D. Crano & R. Prislin (Eds.), *Attitudes and attitude change* (pp. 289–311). Psychology Press.
- *Arslan, A., Keserci, G., Akyüz, A., & Keserci, G. (2020). Otantik öğrenme etkinliklerinin öğrencilerin fen bilimleri ve astronomiye yönelik tutumları ile çevre bilincine etkisinin incelenmesi. *Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi, 8*(1), 55-64.
- *Aynas, N., & Aslan, M. (2021). The effects of authentic learning practices on problem-solving skills and attitude towards science courses. *Journal of Learning for Development – JL4D, 8*(1), 146-161.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. W.H. Freeman.
- Başol, G. (2016). "Türkiye örneğinde meta analiz çalışmalarının içerik analizi ve metodolojik değerlendirilmesi" konusunda Dinçer (2016) "Editöre Mektup"a cevaben. *International Journal of Human Sciences, 13*(1), 1395–1401. <https://doi.org/10.14687/ijhs.v13i1.3694>
- Bektaş, M., & Horzum, M. B. (2014). *Otantik öğrenme*. Pegem Akademi.
- Bhagat, K. K., & Huang, R. (2018). Improving learners' experiences through authentic learning in a technology-rich classroom. In T. W. Chang, R. Huang & Kinshuk (Eds.), *Authentic learning through advances in technologies*, (pp. 3-15). Springer
- Bilgin, N. (2013). Tutumlar ve tutum değişimi. N. Bilgin (Ed.), *Sosyal psikoloji içinde* (ss. 119-133). Ege Üniversitesi Yayınevi.
- Borenstein, M., Hedges, L. V., Higgins, J. P., & Rothstein, H. R. (2009). *Introduction to meta-analysis*. John Wiley & Sons.
- Budak, S. (2009). *Psikoloji sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Çetinkaya, M. (2018). A study of developing an attitude scale towards authentic learning environments and evaluation. *Journal of Education and Training Studies, 6*(4), 189- 198. <https://doi.org/10.11114/jets.v6i4.2887>
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2007). *Research methods in education*. Routledge.

- Coşkun, H., & Göçmen, Ö. (2015). Tutum değişimi. H. Coşkun (Ed.), *Sosyal psikoloji* içinde (ss. 141-166). Lisans Yayıncılık.
- Deeks, J. J., Higgins, J. P. T., & Altman, D. G. (2008). Analysing data and undertaking meta-analyses. In J. P. T. Higgins & S. Green (Eds.), *Cochrane handbook for systematic reviews of interventions* (pp. 243-296). John Wiley & Sons.
- Di Martino, P., & Zan, R. (2011). Attitude towards mathematics: A bridge between beliefs and emotions. *ZDM: The International Journal on Mathematics Education*, 43(4), 471-482. <https://doi.org/10.1007/s11858-011-0309-6>
- Dinçer, S. (2014). *Eğitim bilimlerinde uygulamalı meta-analiz*. Pegem Akademi.
- Durlak, J. A., & Lipsey, M. W. (1991). A practitioner's guide to meta-analysis. *American Journal of Community Psychology*, 19(3), 291-332.
- Duval, S., & Tweedie, R. (2000a). A nonparametric "trim and fill" method of accounting for publication bias in meta-analysis. *Journal of the American Statistical Association*, 95 (449), 89-98. <https://doi.org/10.1080/01621459.2000.10473905>
- Duval, S., & Tweedie, R. (2000b). Trim and fill: A simple funnel-plot-based method of testing and adjusting for publication bias in meta-analysis. *Biometrics*, 56, 455-463. <https://doi.org/10.1111/j.0006-341X.2000.00455.x>
- Friedman, T. L., & Kass, J. D. (2002). Learning from the experts. *Educational Leadership*, 59(5), 42-46.
- Gall, M. D., Gall, J. P., & Borg, W. R. (2003). *Educational research: An introduction*. Allyn and Bacon.
- Gökçakan-Çiçek, N. (2015). Tutumlar. H. Coşkun (Ed.), *Sosyal psikoloji* içinde (ss. 119-140). Lisans Yayıncılık.
- Grissom, R. J., & Kim, J. J. (2012). *Effect sizes for research: Univariate and multivariate applications*. Routledge.
- Güner, M., & Belet-Boyacı Ş. D. (2015). Türkçe dersinde dinlediğini anlama becerisinin geliştirilmesinde otantik görev temelli otantik materyallerin etkisi. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(11), 757-772. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8547>
- Hanji, M. B. (2017). *Meta-analysis in psychiatry research: Fundamental and advanced methods*. CRC Press.
- Harrer, M., Cuijpers, P., Furukawa, T. A., & Ebert, D. D. (2022). *Doing meta-analysis with R: A hands-on guide*. CRC Press.
- Hattie, J. A. C. (2009). *Visible learning: A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement*. Routledge.
- Hedges, L. V. (1982). Estimation of effect size from a series of independent experiments. *Psychological Bulletin*, 92(2), 490-499. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.92.2.490>
- Herrington, J. (2015). Introduction to authentic learning. In V. Bozalek, D. Ng'ambi, D. Wood, J. Herrington, J. Hardman & A. Amory (Eds.), *Activity theory, authentic learning and emerging technologies* (pp. 61-67). Routledge.
- Herrington, J., Oliver, R., & Reeves, T. C. (2003). Patterns of engagement in authentic online learning environments. *Australian Journal of Educational Technology*, 19(1), 59-71.
- Herrington, J., Reeves, T. C., & Oliver, R. (2009). *A guide to authentic e-learning*. Routledge.
- Herrington, J., Reeves, T. C., & Oliver, R. (2010). *A practical guide to authentic learning: Strategies for faculty and instructional designers*. Routledge.
- *Horzum, M. B., & Bektaş, M. (2012). Otantik öğrenmenin topluma hizmet uygulamaları dersini alan öğretmen adaylarının derse yönelik tutum ve memnuniyetine etkisi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20(1), 341-360.
- Hui, F., & Koplin, M. (2011). The implementation of authentic activities for learning: A case study in finance education. *E-Journal of Business Education & Scholarship of Teaching*, 5(1), 59-72.
- *İneç, Z. F., & Akpınar, E. (2018). Authentic social studies teaching: The effect of semantic geo-media material on learning. *Review of International Geographical Education Online (RIGEO)*, 8(2), 273-310.
- *Karabulut, H. (2018). *Teknoloji destekli otantik öğrenme aktivitelerinin öğrencilerin fen öğrenmelerine, fene yönelik tutumlarına ve bilgilerinin kalıcılığına etkisi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Khan, S. (2020). *Meta-analysis: Methods for health and experimental studies*. Springer.
- Knobloch, N. A. (2003). Is experiential learning authentic? *Journal of Agricultural Education*, 44(4), 22-34. <https://doi.org/10.5032/jae.2003.04022>
- Konstantopoulos, S., & Hedges, L. V. (2009). Analyzing effect sizes: Fixed-effects models. In H. Cooper, L. V. Hedges, & J. C. Valentine (Eds.), *The handbook of research synthesis and meta-analysis* (pp. 279-294). Russell Sage Foundation.
- Linnenbrink-Garcia, L., & Pekrun, R. (2011). Students' emotions and academic engagement: Introduction to the special issue. *Contemporary Educational Psychology*, 36(1), 1-3. <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2010.11.004>
- Lipsey, M. W., & Wilson, D. B. (2001). *Practical meta-analysis*. Sage.

- Lombardi, M. M. (2007). Authentic learning for the 21st century: An overview. *EDUCAUSE Learning Initiative*, 1-12.
- Martin, A. J., Anderson, J., Bobis, J., Way, J., & Vellar, R. (2012). Switched-on students in a digital world: How a faith-based school is responding. *Australian Educational Researcher*, 39(5), 559-576.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Sage.
- Orwin, R. G. (1983). A fail-safe N for effect size in meta-analysis. *Journal of Educational Statistics*, 8(2), 157-159. <https://doi.org/10.3102%2F10769986008002157>
- Reeve, J. (2006). Teachers as facilitators: What autonomy-supportive teachers do and why their students benefit. *The Elementary School Journal*, 106(3), 225-236. <https://doi.org/10.1086/501484>
- Revington, S. (2023, March 11). Defining authentic learning. <http://authenticlearning.weebly.com/>
- Rosenthal, R. (1979). The "file drawer problem" and tolerance for null results. *Psychological Bulletin*, 86(3), 638-641. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0033-2909.86.3.638>
- Rothstein, H. R., Lortie, C. J., Stewart, G. B., Koricheva, J., & Gurevitch, J. (2013). Quality standards for research syntheses. In J. Koricheva, J. Gurevitch, & K. Mengersen (Eds.), *Handbook of meta-analysis in ecology and evolution* (pp. 323-338). Princeton University Press.
- *Sellüm, F. S., & Bektaş, M. (2022). İlkokul 4. sınıf fen bilimleri dersinde otantik öğrenme. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(35), 1026-1059. <https://doi.org/10.35675/befdergi.949021>
- Slaney, K. L., Tafreshi, D., & Hohn, R. (2018). Random or fixed? An empirical examination of meta-analysis model choices. *Review of General Psychology*, 22(3), 290-304. <https://doi.org/10.1037/gpr0000140>
- Slavin, R. E. (1996). *Education for all*. Swets & Zeitlinger.
- Toraman, Ç., & Ulubey, Ö. (2016). The effect of creative drama method on the attitude towards course: A meta-analysis study. *Journal of Educational Sciences Research*, 6(1), 87-115. <https://doi.org/10.12973/jesr.2016.61.5>
- *Ustaoğlu, M. (2020). "Vücudumuzun bilmeceğini çözelim" ünitesinde otantik öğrenme etkinliklerinin 5. sınıf öğrencilerinin öğrenme ürünlerine etkisi [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Wang, M. T., & Eccles, J. S. (2013). School context, achievement motivation, and academic engagement: A longitudinal study of school engagement using a multidimensional perspective. *Learning and Instruction*, 28, 12-23. <https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2013.04.002>
- *Yıldırım, R. & Ortak, Ş. (2021). The effects of authentic learning approach on academic achievement and attitudes in social studies course. *International Journal of Psychology and Educational Studies*, 8(3), 193-208. <https://dx.doi.org/10.52380/ijpes.2021.8.3.508>

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Bu meta-analiz, alanyazında erişime açık yayınlar üzerinde yürütüldüğünden etik kurul izni gerektirmemektedir.

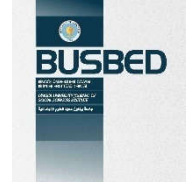
ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 10.05.2023
Kabul Tarihi : 19.09.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1295090>

II. VİYANA KUŞATMASI SONRASI BUHRAN YILLARINDA ANADOLU'DAKİ EŞKIYALIK HAREKETLERİ (1683-1699)*

Yaşar UĞURLU¹

ÖZ

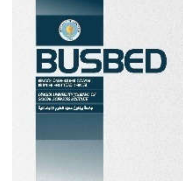
XVII. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde siyasi, askerî, ekonomik ve sosyal alanlarda önemli kırılmaların, değişim ve dönüşümlerin yaşandığı kritik bir dönemdir. Bu yüzyılın sonlarında gerçekleşen başarısız Viyana Kuşatması (1683) ve sonrasında yaşanan 16 yıllık savaş döneminin ardından imzalanan Karlofça Antlaşması (1699) ise Osmanlı Devleti için tarihi bir dönüm noktasıdır. Osmanlı Devleti, bu antlaşma ile ilk kez büyük miktarda toprak kaybetmiş ve sarsıntılı bir sürece girmiştir. Bu dönem (1683-1699) ile ilgili olarak siyasi, askerî, lojistik gibi konular üzerine birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen, bu savaş döneminin Osmanlı sosyal hayatı üzerindeki etkileri konusunda yeterli çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmada, Osmanlı Tarihinde buhran yılları ya da felaket seneleri olarak ifade edilen dönemde meydana gelen Osmanlı sosyal hayatının en önemli meselelerinden biri olan eşkıyalık olayları incelenmiştir. Araştırmada dönemin ana kaynakları taranarak tespit edilen belgeler, içerik analizi yöntemi ile istatistiksel veri haline getirilmiştir. Bu veriler daha sonra tablolara dönüştürülmüş, görsel unsurlarla desteklenen bir metin inşa edilerek eşkıyalık olayları ve bu olayların etkileri somut bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Viyana Bozgun Yılları, Eşkîya, Levent-Sekban, Yağma.

* Bu çalışma Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde yürütülen doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

¹ Öğr. Gör., Bingöl Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, yugurlu@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5776-2917>

Article Type : Research Article
Date Received : 10.05.2023
Date Accepted : 19.09.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1295090>

BANDITRY MOVEMENTS IN ANATOLIA DURING THE DEPRESSION AFTER THE SIEGE OF VIENNA II (1683-1699)*

Yaşar UĞURLU¹

ABSTRACT

The 17th century marks a crucial period in the history of the Ottoman Empire, characterized by significant disruptions, changes, and transformations in political, military, economic, and social spheres. The unsuccessful Siege of Vienna in 1683, occurring towards the end of this century, and the subsequent signing of the Treaty of Karlowitz in 1699, following a 16-year war period, represent a historical turning point for the Ottoman Empire. The empire experienced substantial territorial losses through this treaty for the first time, plunging it into an uncertain era. While extensive research has been conducted on the political, military, and logistical aspects of this period (1683-1699), there has been a shortage of studies examining the impact of this war period on Ottoman social life. This study focuses on banditry incidents, which are of paramount importance in Ottoman social life and occurred during times of depression or calamity in Ottoman history. Through an analysis of primary sources from the period, the researchers gathered documentary evidence and applied content analysis to transform it into statistical data. These data were then organized into tables, and a text supported by visual elements was crafted to present a comprehensive understanding of the banditry incidents and their repercussions in a tangible manner.

Keywords: Ottoman State, Years of Viennese Defeat, Bandit, Levent-Sekban, Looting.

* This study is derived from the doctoral thesis conducted at Marmara University Institute of Turkic Studies.

¹ Lecturer, Bingöl University, Vocational School of Technical Sciences, yugurlu@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5776-2917>

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde eşkıyalık faaliyetinde bulunanlar genellikle şakî ve eşkıya sözcükleri ile tarif edilmiştir. Bahtsız, fenâ hareketli, haylaz, habîs, haydut, dağ hırsızı, yol kesen anlamlarına gelen “şakî” sözcüğü Arapça bir sıfat olan şekavetten türemiştir. Eşkîya sözcüğü ise şakî sözcüğünün çoğul halidir. Osmanlı dönemine ait belgelerde, soygun yaparak, halkın can ve malına kasteden kişiler için eşkıya, şakî, suhte eşkıyası, haramî, ehl-i fesad gibi sıfatlar kullanıldığı gibi haydut, celâli, eşirrâ, haramzâde, türedi sıfatları da eşkıya sıfatına karşılık gelecek şekilde kullanılmıştır (Bardakoğlu, XII, 1995, s.463; Devellioğlu, 1998, s.238). Eşkîyalık yaygın bir ifadeyle; “zor kullanarak kişilerin mallarına el koyma, hayatlarına kastetme, onlara maddi ve manevi zarar verme ve bu işi özel bir teşkilat hâline getirme eğilimine denir. Bu işleyişe bozuk siyasi ve ekonomik şartların hüküm sürdüğü yerlerde oldukça sık rastlanır.” (İlgüler, XII, 1995, s.467). Eşkîyalığa yönelik kullanılan tanım ve kelimelerle topluma veya devlete karşı işlenen suçun yanı sıra idari ve sosyal yaşam üzerinde büyük etkiye sahip bir insan tipi de tarif edilmeye çalışılmıştır.

Klasik İslam kaynaklarında eşkıyalık suçu, yol kesen yani “kâtü't-tarik” anlamına gelen "hırâbe" terimi ile ifade edilir. Allah ve Resulüne karşı savaşanları ifade etmek için de Kuran-ı Kerim'de hırâbe terimi kullanılır. Ancak burada hırâbe mecazi bir anlam ifade eder ve asıl olarak İslam toplumunun huzur ve güvenliği için koyduğu şeriata karşı gelmek anlamına gelir. Ayrıca eşkıyalık suçu, bazı İslam hukukçuları tarafından "es-Serikatü'l-Kübrâ" yani "büyük hırsızlık" olarak da adlandırılmıştır. Ancak burada da mecazi bir anlam söz konusudur. Çünkü hırsızlık başkasına ait bir malı gizlice almakken, eşkıyalıkta mal zor kullanarak devletin güvenlik güçlerinden gizli bir şekilde ele geçirilir. Bu nedenle klasik fıkıh kitaplarında, bu suçu hırsızlık suçundan ayırmak için es-Serikatü'l-Kübrâ yani büyük hırsızlık terimi kullanılmıştır (Uysal, II, 2015, s.351; Bilmen, III, s.295; Avcı, 2004, s.311).

Eşkîyalık suçu, insanların hayatına, malına ve namusuna kast etmek ve yolları keserek yol güvenliğini tehdit etmek ve kamu düzenini bozmak gibi eylemleri içermesi bakımından hem bireysel hem de kamu hukukunu ihlal eden bir suçtur. Bu nedenle, İslam hukukunda en büyük suçlardan biri olarak kabul edilmiş ve Kuran-ı Kerim'de bu suç için öngörülen ceza açıkça belirtilmiştir:

Allah ve Resul'üne karşı savaşanların ve yeryüzünde düzeni bozmaya çalışanların cezası; öldürülmeleri yahut asılmaları veya ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi ya da buldukları yerden sürülmeleridir. Bu cezalar onlar için dünyadaki rezilliktir. Ahirette de onlar için büyük bir azap vardır. (Kuran, el-Mâide, 5/33).

Ayette geçen ifadelerle bakıldığında eşkıyalık suçu için; öldürülme, asılma, el ve ayakların çapraz kesilmesi ve son olarak da sürgün cezası öngörülmektedir. Ayette geçen bu ceza türlerinin ağırlık derecelerinin de birbirinden farklı olduğu görülmektedir. İslam hukukçuları da söz konusu suçta ceza türlerinin hangi fiillere karşılık verilmesi gerektiği hususunda farklı görüşler belirtmişlerdir. Ayette geçen “veya” bağlacıyla suç ve ceza arasında bir dengenin, cezalar arasında bir tertibin söz konusu olduğunu ifade edenler Hanefî, Şafîi ve Hanbelî mezhebine bağlı fakihlerdir. Bu tertibe göre cezayı tatbik edecek otorite; suçluya, suçun ağırlığıyla orantılı olarak ve bu sıralamayı esas alarak ceza vermelidir. Ancak Maliki mezhebi fakihlerine göre ise ayette geçen cezalar ve bunları birbirine bağlayan “veya” bağlacı tertibi ifade için değildir. Onlara göre “veya” bağlacı muhayyerlik ifade etmektedir. Yani suçun ağırlığına bakılmaksızın cezayı tatbik edecek otorite, toplumsal maslahatı esas alarak ayette geçen temel cezalarda bir değişiklik yapmamak şartıyla uygun gördüğü herhangi bir cezayı verebilir (Polat, 2015, s.133; Ak, 2016, s.16; Esen, 2004, s.139-166).

Hukuki açıdan bir suçun eşkıyalık suçu olup olmadığının belirlenmesi oldukça önemlidir. İslam hukukuna göre, eşkıyalık suçu için öngörülen had cezasının uygulanabilmesi de bu şartların oluşmasına bağlıdır. Zira had cezalarının unsurlarında herhangi bir eksiklik veya suçun ispatında oluşabilecek herhangi bir şüphe bu cezanın düşmesi demektir. Buna göre; suçlu, suç aleti, suçun işlenme şekli ve suçun işlendiği yer ve zaman, suç mağduru ve suç teşkil eden fiille ilgili olarak zikredilen bu şartların teşekkül etmesi gerekir. Bu şekilde hangi eylemlerin eşkıyalık suçu kapsamına girdiği belirlenerek suçta kanunilik ilkesi korunmaya çalışılmıştır (Bardakoğlu, XII, 1995, s.463).

Bu durumdan hareketle İslam hukukçuları, ayette belirtilen bu cezaların hangi fiillere karşılık ne suretle tatbik edileceğini yani eşkıyalık suçu sayılan fiilleri belirlemeye çalışmışlardır. Bu maksatla hukukçular eşkıyalık sayılan fiilleri;

- 1- Eşkîyanın hem adam öldürmesi hem de mal çalması,
- 2- Eşkîyanın sadece adam öldürmesi,
- 3- Eşkîyanın sadece mal alması,
- 4- Eşkîyanın adam öldürmeden ve mal almadan sadece korku salması şeklinde dört kategoriye ayırmışlardır.

Maliki mezhebi dışındaki diğer mezhep imamları aynı fiiller için benzer cezalar verilmesi gerektiğine hükmetmişlerdir (Esen, 2004, s.147-150). Hanefî, Şafîî ve Hanbelî mezhebi imamlarına göre; eşkıya, hem adam öldürmüş hem de mal almış ise asılır ve öldürülür. Sadece adam öldürmüş ise öldürülür. Sadece mal almış ise el ve ayakları çaprazlama kesilir. Adam öldürmemiş mal da almamış ise sürgün veya hapsedilir. Malikilere göre; devlet başkanı, eşkıya herhangi bir suç işlemese de kamu güvenliğini tehdit ettiği için suçun niteliğine bakmaksızın dilediği cezayı verebilir ya da toplumsal maslahat gereği ceza vermeyip af da edebilir (Bilmen, III, 1999, s.299).

Eşkîyanın sadece mal çaldığı durumlarda ise sağ el ve sol ayağının çaprazlama kesilme cezası verildiği belirtilmişti. Bu cezada; failin sağ elinin kesilmesi, suçlu haksız kazanç sağladığı için, sol ayağın kesilmesi de yol emniyetini tehlikeye attığı için tatbik edilmekteydi. Yine eşkıya için söz konusu cezalardan sürgün cezasının verilmesi de eşkıyanın şan ve şöreti bulunduğu yerden def edilerek güvenliğin sağlanması, ayrıca hem suçlunun hem de suçun unutturulması maksadıyla verilmekteydi (Bilmen, III, 1999, s.290-291).

Sürgün cezasının nasıl olacağına dair hukukçular arasında farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Hanefilere göre sürgünden maksat hapistir. Ve hapsin müddeti de suçlunun tövbe etmesine kadar, belgelerde geçen ifade ile ıslah-ı nefis edene kadardır. Şafiler ve Hanbelilere göre ise suçlu, suçundan tam anlamıyla tövbe edene kadar sürekli başka yerlere sürgün edilir. Malikilere göre ise suçluyu başka beldeye gönderip ikamet yerini kayıt altına alarak sınırlandırmaktan ibarettir (Okun, 2010, s.67-69).

Hülasa, eşkıyalık suçu hem kamu hukukuna hem fertlerin hukukuna karşı işlenmiş, içinde birçok suç unsurunu barındıran büyük suçlardan biridir. Ve bu suç için öngörülen ceza had cezasıdır. Had cezasının tahakkuk edebilmesi için de bir takım şartların yerine gelmesi gerekmektedir. Eşkîyalık fiilinin herhangi bir aşamasında eksiklik veya şüphe bulunmaması gerekir. Oluşabilecek herhangi bir eksiklik veya şüphe had cezasının düşmesine sebep olurdu. Had cezası verilemeyen eşkıyalık suçu da ta'zir cezasını gerektirirdi.

2. Osmanlı'da Eşkîyalık Yapanların Tipolojisi

2.1. Reaya

Osmanlı Devleti'nde suçu işleyenlerin tipolojisine bakıldığında toplumun farklı kesimlerinden insanların yer aldığı görülür. Dolayısıyla ilk olarak, toplumun en geniş kesimini oluşturan reaya eşkıyalığından bahsetmek gerekir. Ancak daha öncesinde bir konuyu kısaca değinmek gerekir. Eşkîyalık eylemleri, genellikle ya karizmatik lider ya da devlet görevlilerinin zulümleri ekseninde ele alınmıştır. Bazen de eşkıyalık olayları, hukuki ve sosyal bir vaka olma yönü göz ardı edilerek siyasi bir eylem olarak yorumlanıp bağlamından kopararak bir başkaldırı, sınıf çatışması, toplumsal hareket veya devrim olarak değerlendirilmiştir. Bundan dolayı da sıradan reaya eşkıyalıkları üzerinde pek fazla durulmamıştır. Ancak eşkıyalık eylemleri bu bakış açısına göre değerlendirildiğinde önemli bir hususun gözden kaçırıldığı görülmektedir. Zira eşkıyalık eylemleri, bir haksızlığa veya mevcut düzenin aksaklıklarına karşı devleti idare edenlere yönelik bir başkaldırı olarak değil de yine kendileri gibi aynı sosyal sınıfa mensup ve aynı sosyal çevreyi paylaşan bireylerin, birbirlerine yönelik eylemler olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Yani toplumsal olarak aynı sınıftan gelen insanlar, yine kendileri gibi sıradan insanlara karşı bir haksızlık veya kamusal düzeni hedef alan eylemler olarak bu suçu işlemişlerdir. Nitekim 1683-1699 yılları arasında en fazla eşkıyalık olayı reaya tarafından gerçekleştirilmiştir.

Kuşkusuz, büyük grupların ya da nüfuzlu kimselerin gerçekleştirdiği eylemler daha yıkıcıydı. Fakat eşkıyalık eylemleri her zaman bu türden olaylar olmayabiliyordu. Çünkü böyle gruplar, her zaman ve her yerde eylem yapma imkânı bulamıyordu. Zira eyleme geçecekleri zaman birilerinin görüp kolluk kuvvetlerine haber vererek kendilerini engellemesi mümkündü. Ayrıca büyük grupların, her zaman rahat hareket edip her yerde saklanmaları da çok kolay değildi. Bundan dolayı büyük eşkıya grupları, tabir yerindeyse vur kaç taktiği ile kendilerine yetecek mal ve erzakı temin ettikten sonra ortadan kayboluyordu. Reaya eşkıyalığı ise büyük gruplar halinde ve ses getirici eylemler olarak değil, daha küçük fakat sık gerçekleşen eylemler olarak yekûnda ciddi hasarlara neden oluyordu. Belki de insanlar için gündelik hayatta bir arada yaşadığı biri tarafından herhangi bir anda ve yerde bu suça maruz kalma ihtimalinin varlığı daha trajik bir durumdu.

Bu kısa açıklamadan sonra incelenen dönemde meydana gelen olaylardan bazı örnekler verilerek, daha sonra belgelerden elde edilen veriler kullanılarak reaya eşkıyalığının etkileri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Reaya eşkıyalığıyla ilgili ilk örnek olay, 8 Ekim 1685 tarihli bir belgeye konu olup eşkıyalık eylemi sonrası gerçekleşen cinayetin ayrıntılarını içermesi bakımından diğer belgelerde pek rastlanmayan türden ayrıntılar içermektedir. Bu olayda 15 kişilik silahlı eşkıya grubu, Ankara'nın Helvacı Mahallesi'nde Halil Beşe'nin evini basmıştı. Eşkîyalar, sokak kapısını kırarak girdikleri evde hane halkının üzerine yürümüşlerdi. Evin reisi Halil Beşe bu esnada can havliyle sokağa fırlayarak feryat figan ederek yardım istemişti. Feryat seslerini duyan mahalle sakinlerinden Hasan bin Abdullah, Ahmet bin Veli ve Hasan Beşe adlı kişiler yardım etmek için olay yerine gittiklerinde eşkıyaların açtığı ateş sonucunda Hasan gözünden vurularak olay yerinde ölmüştü. Ayrıca yine açılan

ateş sonucunda Ahmet boğazının altından, Hasan Beşe ise sol omuzundan vurularak yaralanmıştı. Olayın mahkemeye intikal etmesi üzerine mahkeme tarafından keşif için Mevlana Osman Efendi tayin olunmuştu. Osman Efendi'nin yanı sıra Ankara mütesellimi Mustafa tarafından İbrahim ve Salih Bey bu iş için görevlendirilmişti. Keşif heyeti, olay yerine gittiklerinde Hasan'ın sol gözüne isabet eden kurşun neticesinde vefat ettiği, Hasan Beşe'nin sol omuzuna isabet eden kurşunun içerde kaldığı, yine Ahmet Beşe'nin de boğazının altından giren kurşunun küreğinin altını delip dışarı çıktığı tespit edilmiştir (Ankara ŞS, 752, vr.36b).

Reaya eşkıyalığının sık görülen türlerinden biri, vergi toplamakla görevli memurlara engel olma şeklinde ortaya çıkıyordu. Bu bağlamda, Dergâh-ı mualla kapıçıbaşlarından Ömer, Kastamonu-Çankırı arasında eşkıyalık olayına müdahale etmek için giderken yaklaşık 120 kişilik başka bir başka eşkıya grubunun saldırısına uğramıştı. Eşkîyaların olay sırasında yakalanması da mümkün olmamıştı. Bundan dolayı Kastamonu sancağı mutasarrıfı Ali Paşa'ya, Ankara, Çankırı ve Kastamonu sancaklarındaki kadı ve diğer devlet görevlilerine hitaben, eşkıyaların yakalanmasına dair ferman gönderilmiştir (Ankara ŞS, 762, s.192, b.703). Diğer bir olay ise Kavak kazasına ait vergilerin toplanmasına engel olunması ile ilgilidir. Daha önce sürsat, avarız ve bedel-i beldar vergilerinin toplanması için üç defa ferman gönderilmiştir. Ancak vergi toplanamamış, bunun için bir kez daha ferman gönderildiğinde Ali oğlu Mustafa, Suhte Ali, Kozakoğlu Recep adlı kişiler yaklaşık 5-6 yüz kadar eşkıya ile birlikte vergiyi toplamak için gelen görevlinin yolunu İrmak adlı mevkide kesip 18 kişiyi öldürmüşlerdi. Bunun üzerine Samsun kazasının ileri gelenleri durumu mahzarla Ordu-yı hümayuna bildirmişti (MD, nr.110, s.217, h.1893).

Reaya eşkıyalığının konusu, her zaman vergilerin toplanmasına engel olmak şeklinde değil, bazen de insanlardan zorla mal ve para almak şeklinde oluyordu. Örneğin, aslen Niğdeli olan Kör Mehmet, kırk-elli eşkıya ile birlikte Kayseri'nin Yahyalı kazasına gelerek reayadan zorla kırkar-ellişer kuruş almıştı. Daha önce de bu tür eylemlerden dolayı hakkında yakalanması için emirler gönderilmişse de bu mümkün olmamıştı. Bunun üzerine Kör Mehmet'in yakalanarak, Kayseri Kalesi'nde kalebent edilmesi için bir kez daha hüküm yazılmak zorunda kalmıştı (Kayseri ŞS, nr.7850, vr.8a).

Eşkîyalar, eylemlerini bir bayram günü gerçekleştirecek kadar ileri gidebiliyorlardı. Nitekim böyle bir olay Kasım 1695'de Erzincan'da vuku bulmuştu. Erzincan kazasından 17 eşkıya Ramazan Bayramı günü, Erzincan müftüsünün evini basıp müftünün babasını öldürmüş, evdeki eşyaları da gasp etmişlerdi (MD, nr.106, s.168, h.1302).

Reaya eşkıyalığından vakıflar da zarar görüyordu. Mesela Ali, Hasan oğlu Mehmet, Şah Veli oğlu Safi ve Ahmet adlı eşkıya reisleri yanlarına 200 kadar adamı alarak Sivas'ta Köprülü Mehmet Paşa Vakfı'na bağlı köylerdeki reayayı tahrik etmek suretiyle vakfa ait gelirlerin toplanmasına mani olmuşlardı. Ayrıca vakıf mütevellisi Osman'ın evini silahla basmış, iki at ve 900 kuruşluk eşyasını almışlardı (A.DVNSŞKT.d., nr.15, s.5, h.29).

İnsanlar maruz kaldıkları eşkıyalık hadiseleri karşısında son çare olarak bizzat merkeze (İstanbul) gitmek suretiyle şikâyetle bulunuyorlardı. Bu anlamda Giresun sakinlerinden Emine Hatun maruz kaldığı eşkıyalık olayını bizzat kendisi merkeze giderek anlatmıştı. Buna göre, Pazarcık kazasından Osman Çavuş oğlu Ali, Hüseyin ve Osman adlı eşkıya elebaşları, 200 adam ile birlikte Emine Hatun'un evini basmışlardı. Eşkîyalar, Emine hatunun eşi Hüseyin'i balta ve topuz darbeleriyle yaralamışlar kendisine de fiil-i şeni (taciz) kastetmişlerdi. Hüseyin aldığı bu darbelerden üç gün sonra vefat etmişti. Bunun üzerine eşkıyalar hakkında gereğinin yapılması için eşkıya teftişine İbşir Paşa görevlendirilmiştir. Bu hususta Pazarcık kadısına da hüküm gönderilmiştir (MD, nr.110, s.225, h.1893).

Reaya eşkıyalığı ile ilgili bu örneklerden sonra şimdi incelenen belgelerden elde edilen veriler, tablo aracılığıyla ortaya konulmaya çalışılacaktır. Buna göre, aşağıdaki Tablo 1'de 1683-1699 yılları arasında reaya eşkıyalığına dair istatistiksel veriler yer almaktadır.

Reaya eşkıyalığının nerelerde yoğun olduğuna dair Tablo 1'deki veriler incelendiğinde reaya eşkıyalığının Anadolu'nun çeşitli yerlerine birbirine yakın oranlarda yayıldığı görülmüştür. Hatta diğer eşkıya gruplarının eşkıyalık olaylarının yoğun olduğu yerlerle reayanın karıştığı olayların yoğun olduğu yerler arasında da benzer sonuçlar olduğu görülür. Aslında bu oldukça önemli bir tespittir. Zira bu eşkıyalık olaylarının incelenen dönem içerisinde neredeyse Anadolu'nun tamamına yayıldığını göstermektedir. Yani bu dönemde gerçekleşen eşkıyalık olaylarının Anadolu'nun herhangi bir bölgesinde yoğunlaşmadığı ortaya çıkmaktadır.

Reaya eşkıyalığında işlenen suç fiilleriyle ilgili olarak Tablo 1'e bakıldığında, ilk önce bir şeyi belirtmek gerekir. O da Tablo 1'de eşkıyalık ile ilgili belge sayısına göre işlenen suçlar arasında rakamsal değer açısından ciddi bir farkın olduğu görülür. Bu durum eşkıyalık suçu kapsamında aynı anda birden fazla suç fiilinin işlenebilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu izahattan sonra Tablo 1'e bakıldığında reaya eşkıyalığı kapsamında en çok mal veya eşya çalma suçu işlendiği görülür. Nitekim 127 reaya eşkıyalık olayında mal veya eşya çalınmıştır. Bunun yanı sıra 63 olayda para çalma, 30 olayda hayvan çalma olayı gerçekleşmiştir. Bütün bunlar mal çalmayla birlikte değerlendirildiğinde toplam 220 olayda mal varlığına karşı suç işlendiği tespit edilmiştir. Ayrıca eşkıyalık olayları sonucunda en fazla adam öldürme fiili reaya eşkıyalığında gerçekleşmiştir. Bu kapsamda Tablo 1'de görüldüğü

üzere 71 olayda adam öldürme, 48 olayda yaralama, 53 olayda cinsel saldırı olmak üzere eşkıyalık olaylarının 172'sinde insan bedenine karşı fiili saldırı suretinde suç işlenmiştir. Son olarak eşkıyalık olaylarının 104'ünde ev basma, 42'sinde yol kesme, 5'inde köy basma gibi kamu güvenliğini tehdit edici suç işlendiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda ele alınan dönem içerisinde en çok eşkıyalık suçu ve bu suç kapsamında en fazla suç fiilinin reayadan kimseler tarafından gerçekleştirildiği saptanmıştır.

Tablo 1.

1683-1699 Yılları Arasında Belge Sayısına Göre Reaya Eşkıyalığına Ait Sayısal Veriler

Suç Yeri	İşlenen Suçlar	Verilen Ceza
Ankara 14	Ev Basma 104	Kalebent 58
Antalya 13	Yaralama 48	Divana İhzar 34
Aydın 13	Cinsel Saldırı 53	Ölüm 24
Balıkesir 11	Öldürme 71	Sürgün 19
Bolu 12	Mal Alma 127	Hapis 10
Erzurum 13	Yol Kesme 42	Cezirebent 1
Gaziantep 11	İçki İçme 13	
Kayseri 13	Para Alma 63	
Maraş 13	Hayvan Alma 30	
Trabzon 15	Köy Basma 5	
Diğer İller 188		
Toplam 316	551	146

Reaya eşkıyalığına dair ifade edilmesi gereken son bir husus da eşkıyalık suçuna karışan failer hakkında verilen cezalardır. İncelenen dönem içerisinde Tablo 1'de eşkıyalık suçunun faili olan reaya hakkında verilen cezalara dair hükümlerin 58'inde kalebentlik cezası verildiği tespit edilmiştir. Sonrasında sırasıyla 24 idam, 19 sürgün, 10 hapis, 1 cezirebentlik cezası verilmesine hükmedilmiştir. Suçluların bir kısmı hakkında herhangi bir ceza belirtilmeden, onların "divana ihzar" edilmelerine karar verilmiştir.

İncelenen dönemde belgelerden tespit edildiği kadarıyla reaya eşkıyalığının odak merkezi sanılanın aksine resmî görevliler değildir. Zira reaya eşkıyalığından en çok zarar gören yine ahalinin kendisi olmuştur. Bu bakımdan eşkıyalık eylemlerini bir başkaldırı ya da daha da ileri giderek bir halk hareketi, sınıf mücadelesi veya devrim olarak görme eğilimi oldukça yanıltıcı bir çıkarım olur. Diğer yandan eşkıyalık eyleminin, hukuki ve sosyal boyutu görmezden gelinerek, dar bir bakışla ve siyasi kaygılar dâhilinde yapılan yorumlar, eşkıyalık olaylarını, belli bir guruba ve belli nitelikteki olaylara mahsus eylemler olarak görme eğilimi de eksik bir değerlendirmedir. Çünkü eşkıyalık suçunun, insana karşı yapılan en ağır suçlardan biri olma yönü görmezden gelinerek suçun, kim tarafından işlenmiş olduğuna önem atfetmek suça mahiyeti dışında bir mana yüklemek anlamına gelir ki bu da bir o kadar yanlış bir değerlendirmedir. Sonuç itibarıyla bir kısım reaya, eşkıyalık eylemlerinde aktif olarak yer almışlardır. Bu bağlamda hem devlet görevlilerine hem de ahalinin can ve malına kast ederek büyük zararlar vermişlerdir.

2.2. Aşiret ve Cemaat Mensupları

1683-1699 yılları arasında eşkıyalık eylemlerine karışan gruplar arasında aşiret ve konargöçer grupları da yer alıyordu. Aşiret ve cemaat yapıları, genellikle aynı soy ve kandan gelen bireylerin bir arada yaşadığı, dayanışma ve aidiyet duygularının yoğun olduğu yapılarıdır. Dolayısıyla bu yapılar, eşkıyalık eylemlerini daha çok grup olarak hareket etmek suretiyle gerçekleştirmişlerdir. Konargöçerlerin normal göç dönemlerinde sergiledikleri olumsuz davranışlar da buna eklenince, bu dönemde konargöçer aşiret grupları çok sayıda eşkıyalık eyleminde yer almışlardır. Bu nedenle, devlet bir cezalandırma aracı olarak iskân politikasını uygulamaya koymuş ve artan konargöçer aşiret eşkıyalıklarına engel olmak istemiştir.

Osmanlı toplumunda konar-göçerler, reaya sınıfına dâhil olsalar da yaşam tarzları açısından şehirli ve köylülerden farklı bir yapı oluşturmuşlardır (Halaçoğlu, 2003, s.110). Özellikle kuruluş yıllarında Anadolu'nun batı kesiminde yer alan Yörük adı verilen Türkmenler, hududları tam olarak belirlenemeyen yerlerde yaylak ve kışlak hayatı sürmüşlerdir. Fakat bunların yaylak ve kışlak olarak konup göç edecekleri güzergâhlar belirlenmişti. Ayrıca bu güzergâh boyunca çevreye zarar vermemeleri aksi takdirde konargöçerlikten men edilecekleri hususu kanunla belirlenmişti (Gündüz, 2015, s.32-33). Osmanlıların Balkanlar'a yapılan fetihler sonucu, Batı Anadolu'daki konargöçerler tedricen Balkanlar'da iskân edilmiştir. Bu iskân politikası, fethedilen yerlerin Türk-İslam beldeleri haline gelmesinde çok önemli bir rol oynamıştır (Barkan, 1942, s.284-353).

Osmanlı Devleti zamanla konargöçerleri sınırları belli olan bir çevrede idari ve mali bir kimliğe sahip olarak, konup göçtükleri yerin idari yapısına göre kaza veya sancak statüsü verip başlarına bir idareci tayin ederek hukuki bir nizam altına almaya çalıştı. Bu suretle konargöçerlerin yaylak-kışlak güzergâhları denetim altına alınıp tabi oldukları idari teşkilatın dışına çıkarak vergi kaçırmaları engellenecekti. Ayrıca büyük aşiret topluluklarının dağılmasını önleyerek başta payitaht olmak üzere büyük şehirler ve ordu için hayvan ve hayvansal ürünlerin tedarikinde süreklilik sağlanacaktı (Gündüz, 2015, s.34-35).

Türkmen aşiretleri, yukarıda ifade edildiği üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezileştirme politikasına tamamen boyun eğmediler. Bazı Türkmen konargöçerlerinin yerleşik reaya gibi kayıt altına alınmaları ve vergilendirilmeleri şeklindeki uygulamalar aynı zamanda da askeri alanda eskiye göre daha az itibar görmeleri konargöçerler ile devlet arasında bir gerilime neden oldu (Lindner, 2000, s.110-113). Özellikle Şah İsmail'in Safevi Devleti adına Anadolu'da yürüttüğü propaganda ve ordusuna katılacaklara mevki ve makam vadetmesi, Osmanlı'ya karşı bir zamandır mesafeli duran kesimlerin onun etrafında birleşmesini kolaylaştırmıştır (Ocak, 2009, s.277-280).

Konargöçerlerin ilerlemesi, hayvancılık, ekonomik ve çevresel gereksinimler ile yağmacılığa dayanıyordu. Bu anlamda daha Osmanlı'nın kuruluş yıllarında konargöçerler için vadilerdeki keçi ve koyun hayvancılığı, kış zamanı hava koşullarının ne getireceği belli olmadığı için buzlu plato tepelerine göre daha sıcak ve emniyetli bir ortam sunuyordu. Bu bakımdan otlatma fırsatlarını en azami seviyeye çıkarmak ve sürü kayıplarını asgariye indirmek amacıyla yeni mera alanları oluşturmak tarım arazilerine sızmayı icap ettiriyordu. Ayrıca yağmacılık, onların üretmediği zorunlu ihtiyaçların ya da arzu edilen malları karşılamanın en kolay ve masrafsız yolu oluyordu (Lindner, 2000, s.50).

Konargöçerlerin yaylak-kışlaklara düzenledikleri mevsimsel göç zamanında yaşanan istenmedik olaylar ve yerleşiklerden temel ihtiyaçlarını yağma şeklinde temin yoluna gitmeleri işleri içinden çıkılmaz bir hale getirirdi. Devlet, bu durumda teorik olarak yerleşik halkın yanında yer almışsa da hayvansal üretimin, başta payitaht olmak üzere ülke için hayati önem arz etmesi sebebiyle konargöçerleri bütünüyle bir kenara itmeyerek hassas bir denge kurmaya çalıştı. Kimi zaman konargöçerlerin kimi zaman da yerleşik halkın hassasiyetlerine göre tavır sergiledi. Ancak devlet, aşiret mensuplarının eşkıyalık gibi kurulu düzenin nizamını alt üst eden zararlı tavırları karşısında doğal olarak yerleşik halkın yanında yer almaktaydı. Örneğin, Türkmen ve Ekrad aşiretlerinden Rişvan, Çuha Börklü, Badıllı, Basklı, Etmeli, Şarkevi, Kara Silahlı, Barak, Dimlekli, Abalı, Hacılı, Paraklı, Yüz Koyunlu, Bayındır, Garplı cemaatlerinden bazıları kendi yaylak ve kışlaklarına kanaat etmeyerek Sivas ve Malatya'nın kazalarındaki yaylak ve kışlaklara yerleşmişlerdi. Aşiret halkı yerleştikleri bu yerlerde sessiz sedasız oturmamışlar, aksine yerel halkın tarlalarını sürüp mahsullerini alarak hayvanlarını gasp etmişlerdi. Dahası insanların canına kast edip bölgede huzur ve güvenliğin bozulmasına sebep olmuşlardı. Adeta insanlar kendi yurtlarında kimsesiz ve çaresiz olarak eşkıyanın insafına kalmış bir vaziyete düşmüşlerdi. Eşkıyaların pervasızlıkları had safhaya ulaştıkça Sivas, Eğin, Kuruçay ve Arapkir kadıları durumu mektupla merkeze bildirdiler. Durumun vahametini anlayan merkez derhal Malatya sancağı mutasarrıfı olan Polat Mehmet'i meselenin halli için görevlendirdi. Ayrıca Maraş mütesellimi, Malatya voyvodası, mîr-i aşiret Rişvanoğlu Halil ile Malatya, Eğin, Arapkir ve Divriği sancaklarından; Darende, Besni, Hısn-ı Mansur kazalarından sefere memur olan askerlerin haricinde savaşılabilecek ve silah kullanabilen "il erleri" eşkıya ile mücadelede Polat Mehmet'in yanında yer alacaklardı. Eşkıya ile girişilecek mücadelede eşkıyanın Malatya'dan yukarı geçmemesi için yol ve geçitlerin sıkı şekilde korunması, yakalanan eşkıyanın da haklarında tahkikat yapıldıktan sonra gerekli cezanın verilmesi emredildi (MD, nr.101, s.36, h.114 ve 115).

Cemaat ve aşiretlerin haksız yere başka yaylak ve kışlaklara yerleşmeleri ve eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmaları, yerel halkın kendi topraklarını terk etmeleriyle sonuçlanıyordu. Bununla ilgili olarak, Erzurum valisine ve Karahisar-ı Şarki kadılarına gönderilen bir hükme göre, Türkmen ve Ekrad aşiretlerinden bazı kimseler, iki yıldan fazla süredir Erzurum taraflarına gelerek eşkıyalık yapmaya başlamışlar ve insanların canlarına kast edip mallarını gasp etmişlerdi. Ayrıca kış mevsiminde Milli Aşiretinden Orhan oğlu adlı kişi 400 yük eşyasını götürmek üzereyken aşiret üyesi eşkıyalar köyü basıp üç kişiyi öldürmüşlerdi. Eşkıyaların zulmü günden güne artınca halk ve Karahisar-ı Şarki sancağının ileri gelenleri durumu mahzarla merkeze bildirmişlerdi. Bunun üzerine eşkıyaların faaliyetlerine son verilmesi için merkez bir hükümlerle yetkilileri uyarmıştır (A.DVNSŞKT.d., nr.11, vr.60b).

Yine benzer bir olayı, 1697 yılında Gerger, Kâhta ve Taşeli kazalarının naibi olan Muharrem'in ordu-yı hümayuna gönderdiği mektup sonrası verilen hükümden öğreniyoruz. Türkmen ve Ekrad aşiretlerinden isyan üzere olanların iskânı ferman edilmesine rağmen Taşeli taraflarına yaklaşık 200 eşkıya gelerek buradaki Karaçadireli ve Cihanbeyli kazalarına bağlı 20 köyü basmış, malları gasp edip insanları öldürmüşlerdi. Ayrıca 15 köyün mallarına da el koymuşlardı. Bu duruma daha fazla dayanamayan ahali çareyi başka yerlere göç etmekte bulmuştu. Naibin durumu mektupla Ordu-yı hümayuna bildirmesi üzerine devlet, yerlerinden olan reayanın emin bir yerde iskân edilmesi ve eşkıyalık yapanların başka yerlere yerleştirilmesi hususunda bölgedeki askerî ve idarî yetkililere emir göndermiştir (MD, nr.110, s.22, h.167).

Konargöçerlerin eşkıyalıkları daha çok yerleşik halka zarar vermesine rağmen bazaen bir başka konargöçer gruba da zarar verebiliyordu. Bununla ilgili olarak, 1694 senesinde Isparta ve Hamit sancaklarının mütesellimlerine gönderilen hükümden anlaşıldığına göre; Konargöçerlerden İvaz, Yakup, kardeşi Köse Veli, Musa, Celali Mehmet, Kapıkıran İsmail, Ahmet oğlu Ali adlı eşkıyalar Türkmen taifesinden bir kişinin evini basmışlardı. Eşkıyalar aile üyelerinden İbrahim, Mehmet, Halil, Hüseyin, Ebubekir, Abdülaziz, Mustafa ve Ramazan adlı kişileri öldürmüşlerdi (A.DVNŞŞKT.d., nr.18, s.138, h.1291).

Konargöçerlerin eşkıyalıklarından tüccarlar da zarar görmekteydi. Bununla ilgili bir olay, Maraş mütesellimi Kalender'in mahkemeye müracaatı üzerine mektupla merkeze bildirilmiştir. Mektupta, Türkmen taifesinden Acarlı ve Bozkoyunlu cemaatinden şakiler, Sivas kazasından Uluç Han yakınlarında Deveçayırı mevkiinde bulunan tüccarların yolunu keserek mallarını yağmalamışlardı. Olayı haber alan mütesellim Kalender hemen eşkıyanın peşine düşmüştü. O eşkıya takibini sürdürdüğü sırada Kalakoğlu lakaplı Mehmet liderliğindeki bir başka eşkıya grubu mütesellimin yolunu keserek eşkıyaların yakalanmasına mani olmuşlardı (A.DVNŞŞKT.d., nr.11, vr.122b).

Aşiret ve cemaat mensupları, eşkıyalık eylemlerini bazen de başka eşkıya gruplarıyla birlikte gerçekleştirmektedirler. Nitekim Yörük taifesinden Kaşıkçı oğlu Süleyman ve kardeşi Hamza adlı eşkıyalar yanlarına 50 kadar silahlı levent ve bir o kadar da Kürt eşkıyasını alarak Teke kazasında eşkıyalık yapmaya başlamışlardı. Ehl-i örften bazı kimseler de eşkıyalara arka çıkarak, ahalinin genç kızlarını bunlara zorla vermişlerdi. Eşkıyalar bununla da yetinmeyerek evleri ateşe verip mal ve eşyaları yağmaladılar. Eşkıyaların bu eylemleri halkın evini ve toprağını terk etmesine sebep olmuştur (A.DVNŞŞKT.d., nr.27, s.47, h.620).

Konargöçer grupların eşkıyalıkları görevlilere de zarar veriyordu. Örneğin 1699 senesinde Uluborlu voyvodası el-Hac Hüseyin has gelirlerini ve İzmir'de sattığı zahireden elde edilen meblağı develerle götürürken Türkmen taifesinden Bektaş oğlu Ebubekir'in kethüdasının oğlu 25 kadar aşiret eşkıyasıyla birlikte Hacı Hüseyin'in yolunu keserek develere yüklü akçeyi ve yanlarında bulunan diğer eşyaları almışlardı (A.DVNŞŞKT.d., nr.31, s.29, h.213).

Bu dönemde devlet, evvelden beri sürdürdüğü iskân politikasını eşkıyalık yapan konargöçerleri engellemek amacıyla uygulamaya koydu. Örneğin Danişmentli ve diğer bazı Ektrat eşkıyasının başları Rakka valisi Hüseyin Paşa tarafından yakalanıp idam edilmişti. Ancak arta kalan yaklaşık 1100 eşkıya dağlara kaçarak saklanmışlardı. Ancak Hüseyin Paşa'nın vefatından cesaret alan şakiler dağlardan inerek özellikle Kilis civarındaki eşkıyalık faaliyetleri nedeniyle Kilis halkı evlerinden çıkamaz olmuştu. Devlet çözüm olarak, bu olayları sonlandırmak için eşkıyaları Harran Ovası'na iskân etme yoluna gitmiştir (MD, nr.108, s.113, h.937).

Aşiret eşkıyalığıyla ilgili örnek olayların anlatımından sonra incelenen belgelerden aşiret eşkıyalığıyla ilgili kıymetli bilgiler elde edilmiştir. Bununla ilgili olarak oluşturulan aşağıdaki Tablo 2'ye bakıldığında aşiret mensuplarının farklı yerleşim yerlerinde birbirine oldukça yakın oranlarda eşkıyalık eylemleri gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu durum bir bakıma çalışılan dönemde meydana gelen aşiret eşkıyalıklarını engellemek maksadıyla girişilen iskân politikasının istenmeyen bir sonucuydu. Çünkü eşkıyalık yapan aşiret grupları iskân bölgelerinden firar ederek Anadolu'nun çeşitli yerlerine kaçıyorlar, böylelikle bir anda ülkenin her tarafına dağılıyorlardı. Dolayısıyla eşkıyaların zulümlerine dayanamayan yerel halk başka yerlere göç etmek zorunda kalmışlardı. Bahsimize geri dönecek olursak, aşiret eşkıyalığı en yoğun olarak Antep'te vuku bulmuştur. Onu sırasıyla Maraş, Erzurum, Diyarbakır ve diğer iller takip etmiştir.

İncelenen dönemde aşiret eşkıyalığı yoğun ve grup halinde işlendiği için çevreye verdiği zararda o nispette büyük olmuştur. Nitekim bu durum aşağıdaki Tablo 2 incelendiğinde açık bir şekilde görülecektir. Buna göre aşiret mensupları eşkıyalık eylemlerinde, 69 adam öldürme, 32 yaralama ve 7 cinsel saldırı olmak üzere toplam 108 olayda cana karşı suç fiili işlemişlerdir. Aynı şekilde 44 mal veya eşya çalma, 19 para çalma ve 40 hayvan çalma olmak üzere 103 olay ise mala karşı işlenen suç fiilleri içermektedir. Bundan başka aşiret mensuplarının eşkıyalıklarının 43'ü ev basma, 29'u yol kesme, 17'si köy/mahalle basma gibi suç fiillerini içerdiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte 11 olayda tarla basma ve 39 olayda da iskândan firar gibi sadece aşiret gruplarına mahsus eşkıyalık fiilleri vuku bulmuştur.

Tablo 2.

1683-1699 Yılları Arasında Belge Sayısına Göre Aşiret Eşkıyalığına Ait Sayısal Veriler

Suç Yeri	İşlenen Suçlar	Verilen Ceza
Adana	Ev Basma 43	Kalebent 8
Adıyaman	Yaralama 32	Divana İhzar 5
Afyon	Cinsel Saldırı 7	Ölüm 2

Diyarbakır	11	Öldürme	69	Sürgün	1
Erzurum	13	Mal Çalma	44	Hapis	7
Gaziantep	19	Yol Kesme	29	İskân	13
Maraş	17	Tarla Basma	11	Mahallinde	65
Karaman	10	Para Çalma	63		101
Kırşehir	7	Hayvan Çalma	30		
Malatya	9	Köy Basma	17		
Diğer İller	102	İskândan Firar	39		
Toplam	212		384		101

Aşiret eşkıyalığı ile belirtilmesi gereken diğer bir konu da eşkıyalık suçu işleyenlere verilen cezalar hakkındadır. Bununla ilgili olarak, diğer eşkıya gruplarına kıyasla sınırlı veriler elde edildiğini belirtmek gerekir. Çünkü suça karışmış bu kişiler hakkında ne tür cezanın verildiği açıkça belirtilmeden “mahallinde” kaydı düşünülerek yani yerel mahkemede yapılacak yargılamaya atıf yaparak gereken cezanın verilmesi şeklinde hükümler verilmiştir. Ayrıca aşiret eşkıyaları hakkında, diğer eşkıya gruplarına verilen ceza türlerinden farklı olarak, en çok 13 hükümde iskân cezası verildiği görülür. Sonrasında suçlular hakkında; 8 hükümde kalebentlik, 7 hükümde hapis, 2 hükümde idam ve son olarak da 1 hükümde sürgün cezası verilmiştir.

Aşiret ve cemaat mensupları, incelenen dönemde eşkıyalık eylemlerini grup halinde en fazla gerçekleştiren zümreyi oluşturmuşlardır. Bunun tabii sonuçlarından biri olarak da çevreye verdikleri zararlar neticesinde insanlar yerlerini yurtlarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Devlet bu dönemde eşkıyalık yapan aşiret gruplarını iskân ederek engellemek istemiştir. Ancak bu politika umulan faydayı sağlamamış, bilakis eşkıyalık yapan aşiret gruplarının Anadolu'nun farklı yerlerine dağılmasına ve eşkıyalık olaylarının Anadolu'ya yayılmasına sebep olmuştur.

2.3. Leventler ve Sekbanlar

17. yüzyıl Osmanlı tarihinin siyasi, sosyal, ekonomik ve askeri olaylarında önemli aktörler olan levent, sekban ve sarıcalar, Osmanlı toplum hayatının değişmesinde ve çözülmesinde kimi zaman doğrudan kimi zaman dolaylı olarak büyük rol oynamışlardır. Bu nedenle, eşkıyalık gibi dönemin en önemli sorunlarından biriyle ilişkilendirilerek eşkıyalık denince akla gelen ilk grup olarak sıklıkla anılmışlardır. Levend ve sekban bölükleri, Anadolu'nun farklı bölgelerindeki gönüllü, eli silah tutan, gücü kuvveti yerinde genç bekâr ve işsiz erkeklerden oluşmaktaydı. Bu kişilerin, kitleler halinde orduya dâhil edilme girişimleri, Kanuni devrinde 1559 yılında Şehzade Selim ve Şehzade Beyazıt arasında yaşanan taht kavgası sırasında ortaya çıkmıştı. 30 Mayıs 1599'da meydana gelen olayda, Şehzade Beyazıt'ın ordusu çok sayıda yevmlü denilen genç ve eğitimsiz askerlerden oluşurken, Şehzade Selim'in ordusu düzenli yeniçeri birliklerinden oluşmaktaydı. Savaşta, Şehzade Selim lehine sonuçlanmıştı. Ancak bu olay sonrasında, Şehzade Beyazıt'ın ordusunda yer alan yevmlü askerlerin yanı sıra bazı tımarlı sipahi, ayan, suhte ve Türkmen aşiretlerinden sağ kalanlar, Anadolu'nun farklı yerlerine dağılarak, bu dönemde meydana gelen asayiş olaylarında yer almışlardır (Turan, 1992, s.230-231).

Levent ve sekbanlar, 16. yüzyıl sonlarında İran ve Avusturya'ya karşı iki cephede birden yapılan savaşlarla birlikte daha fazla öne çıkmaya başladılar. Özellikle Avusturya cephesindeki savaşlar, Osmanlı Devleti için ciddi ekonomik kayıplara neden oldu. Bununla birlikte askeri gelişmeler ve ateşli silahların yaygın kullanımını da beraberinde getirdi. Batı cephesinde yaşanan bu gelişmeler nedeniyle çok sayıda silahlı askere ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle bir taraftan yeniçeri sayısının artırılması, diğer taraftan çok sayıda “tüfeng-endaz” adı verilen ateşli silahlarla donatılmış birliklerin cepheye sevk edilmesi gerekmiştir. Bunun bir sonucu olarak da levent ve sekban sayısı giderek artmaya başlamıştır.

Levent ve sekban birliklerinin, kısa vadede asker ihtiyacını karşılamak için yaygın bir şekilde kullanılması pratik bir çözüm gibi gözükse de orta ve uzun vadede, Osmanlı tarihinin akışını değiştirecek önemli gelişmelere yol açmıştır. Bir nevi paralı asker olan bu kişiler, savaş zamanında ücret alıyorlar, cepheden döndükten sonra başka bir iş bulamazlarsa bu genç ve bekâr nüfusun tamamı elbette köylerine dönmüyorlardı. Bu durum, toplumda her an patlamaya hazır barut gibi bir kitlenin varlığına işaret ediyordu. Zira bu gençlerin bir kısmı bey veya paşa kapısında iş kovalarken diğer bir kısmı da eşkıyalığa yönelmişlerdi. Gerek kapılı gerekse kapısız levent taifesi, 17. yüzyılda yaşanan hemen hemen tüm olayların bir şekilde içinde yer almış ve Osmanlı tarihinin seyrinde önemli bir rol oynamışlardır (Griswold, 2002, s.19-21).

Levent ve sekbanlar, 1683 ile 1699 yılları arasındaki faaliyetleriyle neredeyse döneme damga vurmuşlardır. 1687-1689 yılları ise levent ve sekban faaliyetlerinin doruk noktasına ulaştığı yıllardı. Bu dönemde, IV. Mehmet'in tahtan indirilmesi süreci ve II. Süleyman'ın tahta çıkmasıyla birlikte yaşanan kargaşa döneminde, olayların

bastırılmasında kritik rol oynamışlardı. Hatta dönemin meşhur eşkıya reisi ve sonrasında paşalığa yükselen Yeğen Osman Paşa liderliğindeki levent ve sekbanlar, hanedanın kurtarıcıları gibi görüldüler (İnalçık, IV, 2016, s.33-37). Ne var ki bu durum uzun sürmedi ve daha sonraki süreçte bu olayın kahramanları gözden düşerek eşkıya reisleri olarak nam saldılar. Çünkü bu kitleyi harekete geçirmek için liderlik edecek bir kişinin bulunması yeterliydi. Levent ve sekban grupları, askeri örgütlenme tecrübesine sahip olduklarından, kısa sürede yüzler hatta binlerce kişiyi bir araya getirerek, adeta sefere gider gibi eşkıyalık eylemleri için organize olabiliyorlardı.

Nitekim incelenen dönem içerisinde levent ve sekban bölüklerinde yetişmiş Yeğen Osman, Gedik Mehmet, Yadigaroglu gibi eşkıya liderleri, arkalarına aldıkları kimi zaman binleri bulan sayıda levent ve sekbanlar ile birlikte Anadolu'yu ayrı bir kargaşanın içine sürüklemişlerdi. Bu bağlamda, önce dönemin namlı levent ve sekban eşkıya reislerinden bahsedilecektir.

İncelenen dönem içerisinde levent sekban bölüklerinden yetişen Yeğen Osman, eşkıyalık faaliyetleriyle döneme damgasını vurmuş ve Osmanlı'nın en namlı eşkıyalarından biri olarak tarih sayfalarında yerini almıştır. Viyana Kuşatması sonrası 1685 Macaristan Seferi'ne Serasker Melek İbrahim Paşa'nın bölükbaşı olarak katılmıştı. Melek İbrahim'in Uyvar'ın elden çıkmasında ihmali olduğu gerekçesiyle idam edilmesi üzerine Yeğen Osman ile levent ve sekbanlar başsız kalınca Anadolu'ya firar etti. (Özcan, 2000, s.335-337). Yeğen Osman ihtimal ki ilk İlgına geldi (Katiç, 2001, s.214-215). Fakat burada fazla oyalanmadan soluğu Bolvadin, Bayat, Akşehir ve Kırşehir civarında Yadigaroglu ile birlikte eşkıyalık yapmakta olan dayısı Deli Veli ve kardeşi Şahin bölükbaşının yanında almıştı (A.DVNSSKT.d., nr.10, s.3, h.9). Daha sonrada Mayıs 1686'da Yeğen Osman, Yadigaroglu ve Bozoğlan gibi eşkıya reisleriyle birlikte Çankırı'nın kuşatılmasında yer aldı. 200 eşkıya ile Çankırı'nın kuşatılma haberi alındığında Cafer Paşa eşkıya ile mücadele için müfettiş olarak tayin edildi. Bu esnada eşkıyanın kaçabileceği yollar ve mahaller bent ve set çekilerek kapatıldı. (Kastamonu ŞS. nr.4409, vr.41b) Müfettiş Cafer Paşa nefir-i amm birlikleriyle beraber bölgeye doğru harekete geçtiğini haber alan eşkıya, Çankırı, Çerkeş, Kastamonu, Tosya, İskilip'i yağmaladıktan sonra Yadigaroglu Kırşehir taraflarına, Yeğen Osman ise Ankara'ya yönelmişti (Ankara ŞS, nr.752, vr.198a). Daha sonra kendisine karşı yürütülen takibattan 200 eşkıya ile birlikte kaçmayı başardı (Ankara ŞS, no 752, vr.195b). Kaçış sırasında Yeğen Osman'ın 35 adamı Anadolu'ya dağılarak eşkıyalık olaylarını çevreye yaymışlardı. Yeğen Osman bu esnada kendisine karşı yürütülen takibattan kurtulmak için Anadolu'da eşkıya tefişine ve asker toplamaya memur olan Müfettiş Halil Paşa'nın kapısına dâhil olup burada sekbanbaşı olarak görev yaptı (Türkal, 2012, s.1062; Katiç, 2001, s.215).

Avusturya cephesinde durumun giderek kötüleşmesi ile cepheye gönderilecek askere duyulan ihtiyaç ve bu esnada eşkıya ile yapılan mücadelede elde edilen kısmi başarı yeni bazı kararların alınmasına neden oldu. Dolayısıyla Divan'da yapılan yoğun tartışmalar sonucunda Yeğen Osman, "bahadırılık ile şöhret-yâb olmuştur. Küffâr ile dahi kemâl mertebe ceng ü peygâr ider," denilerek, toplayabildiği kadar levent ve sekban ile sefere katılması koşuluyla affedildi. Kendisine beş yüz adamla sefere katılması şartıyla Afyonkarahisar sancakbeyliği ardından "serçeşmelik" makamı verildi (Özcan, 1999, s.228-229).

Yeğen Osman'ın yıldızı asıl IV. Mehmet'in tahttan indirilmesi sürecinde parlamadı. Yeniçeri ve sipahiler, Tekirdağ'a geldiklerinde, IV. Mehmet tarafından gizlice Yeğen Osman'a bin altın ve bir hatt-ı hümayun gönderildi. Padişah, bu hatt-ı hümayunda Yeğen Osman'a isyanı engellemesi halinde kendisine vezirlik makamı ve kızı Hatice Sultan ile evlendirme vaadinde bulundu. (Türkal, 2012, s.1080). Ancak Yeğen Osman neredeyse tüm kul taifesinin birleşerek IV. Mehmet'i tahttan indirmek için harekete geçtiği anda o, kendi akıbetini kestiremediğinden olsa gerek İstanbul surlarından içeri girmeyip levent birlikleri ile şehrin dışında, Davut Paşa Sahrasındaki otağında beklemeyi tercih etmişti (Özcan, 1999, s.265). İstanbul'da yaşanan kargaşada yeniçeri ve sipahi başta olmak üzere diğer ocaklıların cülus bahanesiyle tekrar ayaklandığı günlerde Serçeşme Yeğen Osman olaylara karışmadı. Bunun mükâfatı olarak da kendisine, isteği üzerine Belgrat'ı savunması şartıyla Rumeli beylerbeyliği verildi (Özcan, 1999, s.270; Türkal, 2012, s.1096).

Ancak Yeğen Osman'ın bahtı, Belgrat'ın kuşatılması üzerine tersine döndü. Zira Yeğen Osman, Belgrat kuşatmasında savunma yapmak yerine Belgrat Kalesi'ne 1700 asker ile birlikte Öküzöldüren Ahmet Paşa'yı muhafız olarak bırakıp Niş'e geçti. Bu sırada Tuna'dan Niş'e varıncaya kadar yol üzerinde olan palanka, köy ve nahiyeleri tahliye edip önüne katarak Niş'e kadar sürdü. Sonunda Belgrat dört haftalık kuşatmadan sonra 8 Eylül 1688'de düştü (Özcan, 1999, s.303; Türkal, 2012, s.1164-1165).

Bunun üzerine 1689'un başında Yeğen Osman hakkında kritik bir gelişme yaşandı. 2 Şubat'ta veziriazamın sarayında yapılan toplantı da Kırım Hanı Selim Giray'ın etkisi ile Yeğen Osman seraskerlikten azledilerek şeyhülislamdan alınan fetva ile Anadolu ve Rumeli'deki eşkıyaların nefir-i amm ile haklarından gelinmesi için fermanlar yollandı (MD, nr.98, s.68, h.446; Özcan, 1999, s.312).

Nihayet tarihler 4 Mart 1689'u gösterdiğinde, Yeğen Osman ve adamları, İpek semtinde eski dostu Mahmut Paşa'nın kendileri için hazırladığı konaklara çekilecekleri anda yapılan bir baskın sonucu öldürüldüler. Sonrasında Yeğen Osman ve dayısı Deli Veli ile birlikte Nişancı Mehmet Paşa, Uzun Mehmet Paşa, Yadigaroglu Mustafa Paşa, Türkmen Davut, Çolak Ahmet adındaki eşkıyaların da aralarında bulunduğu 14 eşkıyanın başları bizzat

Recep Paşa tarafından müşahede edildikten sonra bir sandığa konup mühürlenerek Edirne'ye gönderildi. (Özcan, 1999, s.320-321; Türkal, 2012, s.1203-1206). Ayrıca Yeğen Osman'ın katledildikten sonra üvey babası İbrahim'de emanet olarak bulunan Sofya'daki sarayına ait tüm mal varlığına hazine adına el konuldu (MD, nr.98, s.58, h.375). Aynı şekilde Anadolu'da Müfettiş Hüseyin Paşa tarafından Ilgın ve ona bağlı beş köyde Yeğen Osman'ın yeğen ve dayılarına ait mülklerin dökümü çıkarıldı. Sonrasında mal ve eşyalardan elde edilen gelir hazineye gönderildi (Md, nr.99, s.10, h.86; Katiç, 2001, s.225).

İncelenen dönem içerisinde Levent Eşkîyası olarak nam salan bir diğer Eşkîya olan Gedik Mehmet, Viyana bozgun yıllarının ilk evresinde Yeğen Osman'ın adamlarından biri olarak tarih sahnesine çıkmıştı (Türkal, 2012, s.1153). Gedik Mehmet, ilk olarak Çorum civarındaki Eşkîyalık eylemlerine liderlik yaptı (A.DVNŞŞKT.d., nr.11, vr.74a). Burada Kethüda Mehmet ile birlikte insanların parasına, mal ve eşyasına zorla el koyduktan sonra Lâdik ve Merzifon taraflarına geçmişti. Burada birkaç gün konaklayarak yiyip içtikten sonra 21 kese akçe topladıktan sonra oradan ayrıldı (A.DVNŞŞKT.d., nr.11, vr.115b). Gedik Mehmet'in bir sonraki durağı Karahisar oldu. O ve Leventleri burada da mal ve eşya yağmaladıktan sonra burayı terk etti (A.DVNŞŞKT.d., nr.11, vr.136b). Sonrasında Ankara Kalesi'ni kuşatmışsa da kale halkı büyük bir direniş göstererek Eşkîyayı geri püskürtmeyi başarmıştı (Silahtar Tarihi, s.1153). Bunun üzerine Bölükbaşı Gedik Mehmet ve adamlarının birlikte Kütahya'ya doğru yürüdüğü haberi şehir halkını teyakkuza geçirdi. Halk, şehrin etrafına hendekler kazıp, top ve tüfikle metrislerde Eşkîyayı beklemeye başlamıştı. Gedik Mehmet ve adamları, Kütahya'ya geldiklerinde gördükleri manzara karşısında çatışmayı göze alamayarak, Eskişehir'e yakın Beylik Çayırı mevkiine kondu. Bu sırada Levent ve Sekban birliklerinin lağvedildiği ve Eşkîyanın yakalanması için nefir-i amm ilan edildiği haberiyle korku ve telaşa kapılan yaklaşık 5 bin Sekban ve Sarıca Eşkîyası Eskişehir'e gelerek Gedik ve Ciritöğlü'nün bayrağı altında toplandı. Bu esnada nefir-i amm birlikleri de dağ ve tepeleri aşarak Eşkîyanın etrafını kuşatmaya başlamıştı. Nefir-i amm birliklerinin etrafı kuşattığını gören Eşkîya dehşete kapılmıştı. Kuşatmanın şiddeti arttıkça da Eşkîyanın moralleri daha çok bozuluyordu. Zira Eşkîyanın elindeki erzak giderek tükenmekteydi. Kuşatmadan dolayı çevre köylerden yiyecek temin edemeyen Eşkîyadan bazıları kendi atlarını kesip yemek zorunda kalmıştı (Türkal, 2012, s.1154; Özcan, 1999, s.286).

Bu esnada Vezir Ahmet Paşa'nın Eşkîya teftişine memur edilmesi, Gedik Mehmet ve Eşkîya reisleri için ab-ı hayat gibi oldu. Çünkü o, Levent meselesini askerî yolla değil siyasi bir usulle halletmek niyetindeydi. Nitekim çok geçmeden Ahmet Paşa'nın isteği üzerine gönderilen yedi tuğdan ikisi, sefere katılmak şartıyla Sivas beylerbeyliği payesiyle Gedik Mehmet'e verildi. Böylece o, artık hakkından nefir-i amm ile gelinecek bir Eşkîya reisi değil; Sivas beylerbeyi Gedik Mehmet Paşa olarak kariyerinin zirvesinde bir devlet adamıydı (Türkal, 2012, s.1156; Özcan, 1999, s.289). Ne var ki Gedik Mehmet Paşa beylerbeyliğine hangi şartla gelmiş olduğunu unuttu ve sefere davet edildiği zaman icabet etmedi (Bolu ŞS, nr.6609, vr.59b; Balıkesir ŞS, nr.5625, vr.36a).

Devlet, her geçen gün büyüyen Gedik Mehmet meselesine halletmek için son bir kez daha harekete geçti. Anadolu'nun her tarafına gönderilen nefir-i amm fermanları sonrasında Serdar Vezir Ahmet Paşa yaklaşık 5 bin nefir-i amm ile birlikte Bolvadin ve Emirdağ hattında şehre yakın bir yere konuşlandı. Nihayet, tarihler 18 Haziran 1689 Cumartesiye gösterdiğinde nefir-i amm birlikleri ile Gedik Mehmet liderliğindeki Eşkîya karşı karşıya geldi. Nefir-i amm birliklerinin hücumu karşısında etkisiz kalan Eşkîyalar, bir saatlik çarpışmadan sonra bozguna uğrattılıp dokuz yüz kadar Eşkîya ölü olarak ele geçirildi. Bu manzara karşısında telaşa kapılan Eşkîya sağa sola firar etmeye başladı. Gedik Mehmet ve Ciritöğlü da çatışmadan sağ kurtulmayacaklarını anlayınca firar ettiler. Gedik ve Ciritöğlü o ana kadar hep birlikte hareket etmelerine rağmen Ciritöğlü, Gedik'in yanından ayrılarak Ciritöğlü Aşireti'ne sığınmış, sonrasında da izini kaybettirmeyi başarmıştı. Ancak Gedik Mehmet'in şansı yaver gitmeyecekti. Zira cenk meydanından kısırağına binip Nallıhan Ağası'nın yanına kaçmayı başardı. O da kendisini bir arpa ambarında sakladı. Gedik Mehmet yaşanacaklardan habersiz saklandığı ambarda beklerken, Müfettiş Vezir Ahmet Paşa'nın adamları alınan ihbar üzerine harekete geçip onu ambarda kısıvrak yakalayıp oracıkta boğarak öldürdüler (Türkal, 2012 s.1243-1244; Özcan, 1999, s.319-320; Özcan, 2000, s.6). Sonrasında Gedik Mehmet'in kesik başı, akraba ve adamlarından elli beş kişinin kesik başlarıyla birlikte Rikâb-ı hümâyûna gönderildi. Kesik başı, veziriazam tarafından padişahın huzuruna çıkarılıp sonrasında diğer Eşkîyaların başlarıyla birlikte Leylek Çadırı altına bırakıldı (Türkal, 2012, s.1244).

İncelenen dönemin Eşkîya liderlerinden biri olan Yadigaröğlü, Viyana bozgunundan sonra Anadolu'ya firar eden Yeğen Osman, Akkaş ve Kara Mahmut ile birlikte Anadolu'da Sekban ve Sarıca bayrakları açarak Bolu-Sivas arası bölgede yaptığı Eşkîyalıklarla adından söz ettirmişti (Türkal, 2012, s.1040. Özcan, 1999, s.228).

Yadigaröğlü ve adamlarının Eşkîyalık eylemleri, 1686'nın baharında Bolvadin, Bayat, Akşehir ve Kırşehir dolaylarında yoğunlaşmıştı. Yadigaröğlü 38 adamıyla birlikte Deli Veli, Yeğeni Şahin Bölükbaşı, Çalık Arap, Deli Nasuh Yeğeni Genç Ali Bölükbaşı, Mardin mütesellimi, Kürt Mehmet, Köse Ali ve Kara Arap ile bunlara tabi 100 kadar Eşkîya ile birlikte buralarda yol kesip insanların mallarına ve canlarına yönelik birçok suç işlemişlerdi. (Kastamonu ŞS, nr.4409, vr.32a) Bunun üzerine Vezir Cafer Paşa Yadigaröğlü ve diğer Eşkîyaların yakalanması için müfettiş olarak tayin edilmiş, ancak Eşkîyaların yakalanması mümkün olmamış, bunun için Eşkîyaların yakalanmasına dair yeni bir ferman yayınlanmıştı (ADVNSŞKT.d., nr.10, s.3, h.9). Müfettiş Cafer Paşa aldığı bu

emir üzerine hemen harekete geçmiş ancak gelişmelerden haberdar olan Yadigaroglu ve adamları Kastamonu'dan firar etmişlerdi (Kastamonu ŞS, nr.4409, vr.32a). Yadigaroglu bu emir yayınlandığı esnada 35 adamı ve diğer eşkiya gurupları ile birlikte Kırşehir taraflarında yaptıkları yağma ve talandan sonra Kastamonu'ya oradan da Çankırı'ya doğru yol almışlardı. Bu sırada Yadigaroglu'nun adamlarından Kulaksız adlı eşkiya da faaliyetlerini Gerede-i Cedid'te yoğunlaştırmıştı (Kastamonu ŞS, 4409, vr.41b).

Müfettiş Cafer Paşa, Yadigaroglu meselesini halletmekte kararlıydı ve bu meselenin halli için nefir-i amm yoluyla eşkiyanın yakalanması ve başka yerlere firar etmesine mani olunması için Bolu mütesellimi, ayan-ı vilayet ve sair ileri gelenlere hitaben buyruldu gönderdi. Buyruldu da eli silah tutan herkesin eşkiyaya karşı mücadeleye katılması, ayrıca eşkiyaların firar edebilecekleri yerlere set ve bentler çekilmesi emredildi. Ayrıca buyruldu da eşkiya ile yapılacak mücadelede yer alan kimselerin öldürdükleri eşkiyadan veya aldıkları maldan dolayı sorumlu tutulmayacakları ifade edilerek eşkiya ile mücadelede yer alanlar motive edilmeye çalışıldı. Son olarak da bu hususta ihmal ve kusuru olanlara müsamaha gösterilmeyeceği belirtildi. (Kastamonu ŞS, nr.4409, vr.41b). Bundan birkaç gün sonra da Yadigaroglu ve diğerlerinin nefir-i amm yoluyla hakkından gelinmesi için yeni bir hatt-ı hümayun Salahor Murtaza Ağa tarafından ulaştırıldı (Kastamonu ŞS, nr.4409, vr.42b; Ankara ŞS, nr.752, vr.195b).

Hatt-ı hümayun yayınlandığında Yadigaroglu ve Yeğen bölükbaşı, Bozoğlan gibi eşkiya reisleri ve başlarına topladıkları 200 eşkiya ile birlikte Çankırı'yı muhasara altına almışlardı. Bunun üzerine Müfettiş Cafer Paşa, bölgeye doğru harekete geçti ancak bir kez daha Yadigaroglu ve diğer eşkiyalar önceden haber alarak, bölgeyi terk edip önce Tosya yakınlarındaki bir köyde bir gece kalıp sonrasında İskilip dolaylarına kaçtılar. Eşkiyanın İskilip'e doğru firar etmesi üzerine Müfettiş Cafer Paşa ve Ankara Mütesellimi Mehmet Ağa, Tosya ve Osmaniye yönünde eşkiyayı takibe başladı. Çerkeş tarafından Yusuf Ağa da 600 atlı neferle birlikte eşkiyayı takip için İskilip'e doğru harekete geçti. Bu sırada eşkiya takibinde görevli ağalardan Hacı Osman Ağa, Akdağ dolaylarında Yadigaroglu ve adamlarıyla karşılaştı. Burada yaşanan çatışmada, Yadigaroglu'nun adamlarından Arapoğlu ölü, Alaca Ahmet ise sağ olarak yakalandı. Ancak Yadigaroglu ve adamlarından bir kısmı yaralı olduğu halde ormanlık alana kaçmayı başardı. Yadigaroglu ve adamları, sonrasında Akdağ'a doğru hareket ettiler (Ankara ŞS, nr.752, vr.198b).

Müfettiş Cafer Paşa, Çankırı kuşatmasından itibaren takip ettiği Yadigaroglu'nu bir türlü ele geçirememişti. Ancak takibi devam ettirdi. Sonunda Yadigaroglu ve adamlarının Erzurum'a doğru ilerlediği haberini alınca nefir-i amm birlikleriyle birlikte derhal yola koyuldu. Nihayet Yadigaroglu ve adamları Erzurum'a yakın Bağırşak Deresi mevkiinde yakalandı. Burada yaşanan çatışmada Yadigaroglu ve 28 adamı ölü olarak ele geçirilip eşkiyaların kesik başları İstanbul'a gönderildi. Böylelikle 1683-1699 yılları arasında devleti uğraştıran eşkiyalardan biri daha ortadan kaldırılmış oldu (Ankara ŞS, nr.752, vr.198b; Türkal, 2012, s.1040-1041).

Levent ve sekban eşkiyalıkları namli eşkiyaların faaliyetleriyle sınırlı değildi. Nitekim 1685-1686 yıllarında Konya mütesellimi Yusuf'un kapısındaki leventlerden yaklaşık 150 kişilik bir grup Niğde ve Aksaray civarında eşkiyalık yapmaya başlayınca, zarar gören halk şikâyetinde bulunarak durumu merkeze bildirmişti (Konya ŞS. Nr.5907, vr.16b). Bunun üzerine devlet, Mustafa Ağa'yı mübaşir olarak bölgeye göndermiştir. Aynı tarihlerde Ilgın halkının, mütesellimin emrindeki leventlerden şikâyetçi olduğuna dair dilekçe ulaştığında merkez, Hüseyin Ağa'yı mübaşir olarak görevlendirildi (Konya ŞS. Nr.5907, vr.19b). 1686 Haziran'ında 150 kişilik levent eşkiyası Niğde, Aksaray ve Ilgın taraflarında eylemlerini yürütüyorken, mübaşir ve adamlarının onları takibe başladığı haberi ulaşınca takipten kurtulmak için Keskin taraflarına kaçmıştı. Devlet, takip edilen eşkiyaları yakalamak için nefir-i amm ilan etmişti (Kastamonu ŞS. Nr.4409, vr.42a). Muhtemelen nefir-i amm ilanından sonra 150 kişilik eşkiya grubu yirmişer, otuzar kişilik gruplar halinde 6 bölüğe ayrılarak takipten kurtulmaya çalışmışlardı (Konya ŞS. nr.5905, vr.5a).

1687 yılında Ankara ve çevresi levent ve sekban faaliyetlerinin en yoğun olduğu yerlerdendi. Bu bağlamda Balıkesir ve Kütahya tarafından gelen leventler, ilk olarak Ankara'nın Mirzaabad Nahiyesi'ne bağlı İncekız köyünü basmışlar ve seferde olan İbrahim ve Mehmet Çavuşun kardeşlerini katledip evlerini de yakmışlardı (Ankara ŞS. nr.753, s.30, b.394). Muhtemelen 120 kişilik eşkiya grubu, Beypazarı tarafına hareket etmiş, kendileri için gerekli olan erzak ve malı temin etmek için buradaki evleri yağmalamışlardı (A.DVNŞŞKT.d., nr.11, vr.4a). Aynı yıl 16 bayrak leventat eşkiyası yanlarına Türkmen ve Ekrad aşiretine mensup kişileri de alarak Danişmentli kazasını basmış, buradaki mal ve erzakı yağmalamıştı (A.DVNŞŞKT.d., nr.11, vr.30a). Yine Türkmen ağası, Şeyhli Aşiretinden Karlıoğlu Halil ve Hasan yanlarına aldıkları 200 sekban eşkiyası ile birlikte Kırşehir'deki köyleri basmışlar buradaki mal ve erzakı yağmalamıştı (A.DVNŞŞKT.d., nr.11, vr.30b).

Sürekli hareket halinde olan levent ve sekban gurupları farklı yerlerdeki guruplarla birleşerek de eşkiyalık yapıyorlardı. Nitekim böyle bir olay, Temmuz 1690 yılında Sultanhisar kazasının ileri gelenlerinin ordu-yı hümayuna müracaatları üzerine kayıtlara geçmişti. Buna göre, Sultanhisar'ında eşkiyalık suçundan dolayı öldürülen bölükbaşı Beşeoğlu'nun adamlarından Atça köyünden Ebubekir Çavuş, Balyasuyu'ndan (Balıkesir) Sulgur ve Osman bölükbaşı, yine Kilis kazasından Koca Mehmet bölükbaşı, beraberindeki yüz ellışer adamla birlikte eşkiyalık yapmaktaydılar. Sultanhisar civarı eşkiyaların eylemlerinin en yoğun olduğu yerlerden biri olmuştu. Eşkiyalar burada, mal ve erzak yağmalamakla kalmamış, insanların paralarını zorla alarak evlerini basıp

kimilerini de öldürmüşlerdi. Sekbanların verdiği zarar dayanılamayacak boyutlara ulaşınca insanlar yurtlarını terk etmek zorunda kalmışlardı. Kazanın ileri gelenleri, durumu mahzarla ordu-yı hümayuna bildirince merkezden, suçlular hakkında gerekenin yapılması için hüküm yazılmıştı (MD, nr.100, s.80, h.311).

Yukarıda ifade edildiği üzere gençlerden oluşan levent ve sekban birlikleri bir kapıda istihdam edilememeleri halinde toplum içinde her an taşkınlık yapmaya hazır tehlikeli bir kitle oluşturma potansiyeline sahip olarak görülüyorlardı. Bu nedenle, bunların şehir merkezlerinde han ve bekâr odaları gibi yerlerde topluca barınmaları büyük risk oluşturmaktaydı. Bununla ilgili olarak, Kastamonu'da kapısız levent taifesinden bazı kimseler, görevli olduklarını iddia ederek hanlarda toplanmışlardı. Olayı haber alan merkez hemen harekete geçerek, hanlarda toplanan kapısız leventlerin dağıtılması ve gerekli tedbirlerin alınması için Hüseyin Ağa ile Yeğenzade bölükbaşıyı görevlendirmişti (Kastamonu ŞS, No.4410, vr.17a).

Tablo 3.

1683-1699 Yılları Arasında Belge Sayısına Göre Levent-Sekban Eşkîyalığına Ait Sayısal Veriler

Suç Yeri	İşlenen Suçlar	Verilen Ceza
Amasya	5	Ev Basma 10
Ankara	15	Kalebent 11
Aydın	3	Divana İhzar 19
Bolu	8	Cinsel Saldırı 4
Kastamonu	5	Ölüm 17
Kayseri	5	Öldürme 30
Kırşehir	5	Hapis 2
Sivas	7	Mahallinde 12
Karaman	4	Mal Alma 39
Kütahya	4	Yol Kesme 13
Diğer İller	29	Köy Basma 5
Toplam	90	130
		61

Levent ve sekban eşkıyalıklarıyla ilgili örneklerden sonra, belgelerden elde edilen bilgiler neticesinde Tablo 3 oluşturulmuştur. Tablo 3'de yer alan veriler incelendiğinde diğer eşkıya gruplarına kıyasla daha az sayısal veri olduğu göze çarpar. Bu durum, incelenen dönemde levent eşkıyalığının yoğun olduğu tespitiyle çelişiyor gibi görülebilir. Ancak belgelerden tespit edilen en önemli bulgulardan biri özellikle levent ve sekban eşkıyalığına dair belgelerin içeriğinden kaynaklanmaktadır. Yani bu tür belgelerde sadece levent ve sekban eşkıyalığından bahsedilmiş ancak nerede ne şekilde bir suç işlendiğine dair net bilgiler verilmemiştir. Dolayısıyla levent ve sekban eşkıyalığına dair nitelikli bilgiler daha sınırlı olmuştur. Ancak yine de mevcut bilgilerle oluşturulan Tablo 3 hatırı sayılır veriler içermektedir. Buna göre ilk olarak, levent ve sekban eşkıyalığının yoğunlaştığı bölgenin, Ankara ve çevresini içine alan İç ve Kuzey Anadolu diyebileceğimiz bölge olduğu görülür. Bu bölgenin yoğun olarak levent ve sekban eşkıyalığına maruz kalması tesadüf değildi. Çünkü bu bölge, Anadolu'nun önemli yol ağının kesişme noktası olması nedeniyle hareketli levent ve sekban gruplarının uğrak yeriydi. Dolayısıyla levent ve sekban eşkıyalığının büyük bir kısmı bu bölgede gerçekleşmişti. Nitekim yukarıdaki Tablo 3 incelendiğinde levent ve sekban eşkıyalığının en fazla belgelere yansıdığı yer 15 ile Ankara olmuştur. Sonrada sırasıyla Bolu (8 olay), Sivas (7 olay), Amasya, Kastamonu, Kayseri ve Kırşehir (5'er olay) levent sekban eşkıyalığının en çok olduğu yerler olmuştur.

Levent ve sekban eşkıyalığında işlenen suç fiilleriyle ilgili olarak Tablo 3'de yer alan bilgilere göre levent ve sekbanların eşkıyalık eylemlerinde işledikleri suçların başında mal ve eşya çalma gelmektedir. Levent ve sekbanlar, 39 eşkıyalık olayında mal veya eşya, 15'inde ise para çalmışlardır. Buna hayvan çalma da eklendiğinde toplam 58 eşkıyalık olayının mala karşı işlenen suç fiilleri olduğu söylenebilir. Yine 30 eşkıyalık olayında adam öldürme, 8 olayda yaralama, 4 olayda cinsel saldırı olmak üzere toplam 42 eşkıyalık eyleminde cana karşı suç işlenmiştir. Son olarak, 13 olayda yol kesme, 10 olayda ev basma ve 5 olayda ise köy/mahalle basma suçu işlendiği tespit edilmiştir.

Levent ve sekbanlara işledikleri eşkıyalık suçuna karşılık verilen cezalar hakkında Tablo 3'deki verilere bakıldığında; 17 ölüm cezası, 11 kalebentlik cezası, 2'de hapis cezası ile ilgili hüküm verildiği görülmektedir. Ayrıca 19 belgede suçluların divana ihzar edilmeleri ve 12 belgede ise suçun karşılığı olan ceza belirtilmeden failler hakkında "mahallinde" kaydı düşülerek gereken cezanın verilmesi emredilmiştir.

Sonuç olarak, Viyana bozgun yıllarında Osmanlı Devleti'nin levent, sekban ve sarıca gibi gruplara yönelik politikası oldukça karmaşık bir durum arz etmekteydi. Devlet, kimi zaman Kutsal İttifak'a karşı yürütülen savaşta ihtiyaç duyulan asker sayısını karşılamak için levent, sekban-sarıca bölüklerini sevk için fermanlar yayınlarken, kimi zaman da yaptıkları nedeniyle "ruy-i zeminden izale" edilmelerine yönelik fermanlar yayınlamak zorunda kalmıştı. Zira levent, sekban-sarıcalar, paralı asker olarak savaş zamanında ücret almalarına rağmen seferden döndüklerinde işsiz kaldıklarından dolayı ya eşkıya gruplarına katılmışlar ya da kendi eşkıya gruplarını oluşturmuşlardı. Büyük gruplar halinde faaliyet yürüttükleri için çevreye verdikleri tahribat da büyük oluyordu. Levent ve sekban yıkımlarının arttığı ve Anadolu'nun geneline yayıldığı yıllarda devlet, radikal bir karar alarak levent, sekban-sarıca bölüklerinin kaldırılması için fermanlar yayınlamıştır. Hatta bunların yakalanarak cezalarının verilmesi için adeta bir savaş ilanı olan nefir-i amm yani genel seferberlik ilan ederek, topyekûn bir mücadele yöntemi izlemiştir. Bu mücadele yöntemi belli ölçüde başarılı olmuş olacak ki levent ve sekban-sarıca eşkıyalıklarının arttığı yıllarda ilan edilen nefir-i ammın etkisiyle bunların sayısında düşüşler yaşanmıştır. Sonuç olarak, levent ve sekbanlar hem sayı bakımından hem de çevreye verdikleri tahribat bakımından araştırılan dönemde yoğun olarak eşkıyalık faaliyetinde bulunan gruplardan biri olarak yer almışlardır. Devlet, bu tür eşkıyalıkları engellemek için, hem nefir-i amm hem de levent-sekban-sarıca bölüklerinin dağıtılmasına yönelik hemen her yıl fermanlar yayınlamışsa da bu mümkün olmamıştır.

2.4. Yeniçeriler

Eşkıyalık yapan gruplardan biri de yeniçerilerdi. İlk zamanlarda daimi ordunun bir parçası olarak, payitahta bulunan kışlalarında hazır kıta olarak beklerlerken sonrasında, serhat boylarının muhafazası için buralardaki kalelerde kurulan garnizonlarda görev almaya başladılar. Kanuni'nin oğulları Şehzade Bayezid ve Selim arasında yaşanan taht mücadelesi ve 16. yüzyılın sonlarında yaşanan olaylar sırasında, yeniçeriler bu olayların bastırılmasında aktif rol aldılar. Dolayısıyla, yeniçeriler artık sadece dış tehditler veya sınır boylarının muhafazası değil, iç tehditlere karşı da kullanılmaya başlandı. Bu maksatla, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yeniçeri garnizonları kuruldu. Anadolu'nun hemen her tarafına kurulan garnizonlardaki yeniçeriler, iç tehditlere karşı "yasakçı" ve "korucu" gibi isimler altında görev yapmaya başladılar. Bu gelişmenin zamanla önemli sonuçları oldu. Bu sonuçlardan biri, Anadolu'da asayişin temin etmek için görevlendirilen yeniçerilerin, bizatili asayişsizliğin kaynağı olmasıydı (Beydilli, 2016, s.450-462).

III. Murat döneminde yeniçeri ocağına usule aykırı olarak farklı etnik ve dini gruplardan insanların alınması, bu ocağın giderek farklı aktörlerin müdahalesine açık politik bir yapıya dönüşmesine neden oldu. Hatta gelir düzeyi düşük görevliler bile hizmetlilerini yeniçeri ocağına kaydettirerek ücret ödemekten kaçınmaya çalışmışlardı. Aslında alt tabakadan kişilerin seçkin alaylara alınması sadece Osmanlı'ya özgü değildi. Zira Avrupa'daki devletlerin seçkin alaylarında da bu tip kimseler yer almaktaydı (Goodvin, 2008, s.160). Ancak bu durum devletin hassasiyetle üzerinde durduğu "adalet dairesinin" bozulması olarak telakki edilecekti. Çünkü Osmanlı reyası arasından askerî sınıfa geçişler, siyasi ve toplumsal düzenin bozulmasının kaynağı olarak devrin siyasetnamelerinde sıklıkla ele alınmıştır (Öz, 2015, s.53-99).

15 ve 16. yüzyıllarda Osmanlı toplum hayatına genel bir sakinlik hâkimdi ve bu huzur ve güvenlik ortamı şehir hayatına da yansiyordu. Ancak 16. yüzyılın sonlarında dış kaynaklı ekonomik gelişmeler ve bunun beraberinde getirdiği iç meseleler, toplum hayatında geri dönüşü olmayan değişikliklere yol açtı. Bu süreçte, Osmanlı ekonomisindeki olumsuzluklar nedeniyle, taşşişler 16. yüzyılın sonlarından itibaren rutin hale geldi. Hatta devlet bunu bir gelir kaynağı olarak değerlendirmeye başladı. Esnaf ve tüccarlar, belli ölçülerde piyasa koşullarına göre fiyatları belirleyip kendilerini dengeleyebilirken, sabit gelirli kesimler için vaziyet hiçte iç açıcı değildi. Nitekim bu durum, sosyolojik olarak alt gelir grubunda olan yeniçeri ve sipahilerin doğrudan, yüksek mevkili memurların ise sekban ve levent eşkıyaları aracılığıyla suç işlemelerini beraberinde getirdi (Pamuk, 2000, s.55-63).

17. yüzyıla birlikte, sultanın askerleri olmanın sağladığı güçle beraber yeniçeri varlığı ve etkinliği Anadolu'da giderek artmaya başladı. Yeniçeriler, kısa sürede toplumun bir parçası haline geldiler. Gittikleri yerlerde evlilikler, esnafılık ve ticaret yapabildiler. Bunların yanı sıra düzenli maaşları sayesinde bir takım ortaklıklar ve hatta tefecilik faaliyetleri de yürütmüşlerdi (Barkey, 1999, s.72). Ayrıca yeniçeriler, kolluk kuvveti olarak iltimas görme ve kadı tarafından yargılanmamak gibi ayrıcalıklara da sahiptiler. Bu sayede buldukları yerlerin en seçkinleri arasında yer edinmişlerdi. Anadolu'da yaşayan ve buldukları yerin bir parçası haline gelen yeniçerilerin sahip oldukları imkânlar, sıradan insanları bile cezbeder hale gelmişti (Akdağ, 1999, s.119).

Bu bağlamda incelenen dönemde, eşkıyalık yapan gruplar arasında yeniçerilerin olması tesadüf değildi. Çünkü onlar, diğer eşkıyalar gibi dağlara saklanmak zorunda kalmadan kendi kimliklerinin sağladığı avantajları kullanıyordu. Zamanla, bu imtiyazlara sahip olmak isteyen bazı insanlar yeniçeri kıyafeti giyerek sağda solda boy göstermeye başladı (Goodvin, 2008, 164). Hatta Hazret-i Peygamber soyundan gelen seyitlerden bazıları dahi Anadolu'nun farklı bölgelerinde yeniçerilik iddiasında bulunarak bazı ulema ile birlikte eşkıyalarla ortak hareket etmekten geri durmamışlardı (Kısa, 2020, s.77).

Yeniçeriler, yukarıda kısaca verilen gelişmeler üzerine zamanla asıl varlık sebepleri olan askerlik mesleğinden giderek soyutlanmaya başladılar. Sefer zamanı orduya katılmak yerine eşkıyalık olaylarında boy gösterir olmuşlardı. Örneğin Haziran 1696'da Canik Sancağından Ebubekir Çavuş Özi Kalesi'ni muhafaza etmek için tayin edildiğinde yanında 500 yeniçeri olduğu halde yola çıkmış ancak görev yerine vardığında sadece 60 nefer kalmış, diğerleri firar etmişlerdi. Bu durum üzerine firar eden yeniçerilerin katledilip mal ve eşyalarına da hazine adına el konulması emredilmiştir (MD, nr.108, s.168, h.1358).

Kimi zamanda yeniçeriler sefere gitmedikleri gibi sefere katılanlara da engel olabiliyorlardı. Bununla ilgili bir olay Kasım 1694 tarihli bir belgeye yansımıştı. Buna göre, 46. bölük neferlerinden Hüseyin adlı yeniçeri kendisini serdar ilan etmiş, ancak sefere katılmayıp aksine orduya katılacak olanlardan kanuna aykırı olarak altın alarak onların sefere katılmalarına engel olmuştu. Bu durum haber alınınca Hüseyin'in Larende Kalesi'nde kalebent olunması için hüküm verilmiştir (MD, nr.105, s.101, h.58).

Yeniçerilerin yaptığı eşkıyalıklar, bazen o kadar büyük boyutlara varıyordu ki insanlar, bırakın çarşı ve pazarda mal alıp satabilmeyi evlerinden çıkıp cami ve mescitlere dahi gidemiyordu. Böyle bir olay 1693 yılı Kasım'ın ilk günlerinde Burdur'da yaşanmıştı. Burdur ahalisinden olan İbrahim, Şaban, Ramazan, Mustafa, Kadri, Hüseyin ve diğer Mustafa adlı kişiler yeniçerilik iddiasında bulunmuşlar, ancak seferden firar ederek eşkıyalık yapmaya başlamışlardı. Bunlar alenen içki içerek geceleri ev basıp insanların can, mal ve namusuna yönelik suçlar işlemişlerdi. Bu da yetmezmiş gibi çarşı ve pazarda mal satılmasını engelleyerek, kendileri düşük fiyata mal alıp yüksek fiyata satmışlardı. Ayrıca bir kahvehaneyi işletip, insanlara zorla yüksek fiyata mum vermişler ve Mustafa adlı kişinin küçük oğlu Recep'i alenen öldürmüşlerdi. İnsanlar, korkularından cami ve mescitlere bile gidemez olmuşlardı. Olaylar artık dayanılamayacak boyuta varınca ahali mahzarla kadıya müracaat etmiş, Bursa kadısı Abdülbaki de vaziyeti bildirir bir mektubu merkeze gönderdi. Bunun üzerine davanın şer'le görülmesi ve bahsi geçen 7 eşkıyanın suçlarının sabit olması halinde Magosa Kalesi'nde kalebent olunmasına hükmedilmiştir (MD, nr.103, s.25, h.326). Yine Karahisar kazasındaki yeniçeri ve cebeciler, çarşı ve pazarlarda açıkça içki içip etrafa küfürler savurarak insanların üzerine bıçak ve hançer ile saldırarak onları yaralayıp çevreye korku salmışlardı. İnsanlar bu korkudan dolayı cami ve mescitlere bile gidememişlerdi. Bu durumu arzuhal ile merkeze bildiklerinde sefere katılmayan yeniçerilerin dirliklerinin kesilmesine ve kalebent edilmelerine dair hüküm verilmiştir (MD, nr.100, s.115, h.436).

Yeniçerilerin eşkıyalık eylemlerinin arttığı dönemlerde insanlar çareyi yaşadıkları yeri terk etmekte buluyorlardı. Mesela, Kastamonu'ya bağlı Ayandon'da yeniçerilik iddiasında bulunan 12 eşkıya, sefer emrine rağmen sefere katılmayıp dağları mesken tutmuşlardı. Yeniçeri eşkıyası gece gündüz ellerinde silahla dolaşarak, insanların evlerini basıp mallarını ve eşyalarını gasp ediyor, bakire kızları ve kadınları dağlara kaçırıyorlardı. İnsanların maruz kaldığı şiddet o denli artmıştı ki insanlar korkudan evlerinden çıkamadıkları için cami ve mescitler bile kapanmıştı. Her ne kadar olayları engellemek adına birkaç kez emr-i şerif gönderilmesine rağmen olayları kontrol altına almak mümkün olmamış, ahali başka yerlere göç zorunda kalmıştı. Ayandon kadısının durumu merkeze bildirmesi üzerine, bütün yetkililerin birlikte hareket ederek bahsi geçen 12 eşkıyanın yakalanması için emir verildi. Ayrıca, eşkıyaların Sinop Kalesi'nde kalebent edilmesi ve daha sonra yapılacak yargılama sonucuna göre hükmün uygulanması emredildi (MD, nr.104, s.84, h.799).

Yeniçerilerin yaptıkları eşkıyalıktan sadece halk değil resmî görevliler de zarar görmekteydi. Nitekim bununla ilgili olarak Eylül 1688'de Diyarbakır Valisi Ahmet Paşa tarafından Amed ve Malatya kadılıklarına hitaben ferman gönderilmişti. Yeniçeri ve zorba eşkıyalarından Helvacıoğlu Mehmet, Kara Mehmet oğlu Ali, Celali oğlu Osman, Tiryaki oğlu Ali, Ali oğlu Kör Osman, Bekir oğlu Hüseyin, Cebraill oğlu Osman, Sinan oğlu Yusuf, Karakaş oğlu Osman, Himmet ve serbölük eşkıyalarından Abdurrahman adlı eşkıyadan oluşan 11 kişilik eşkıya grubu, Malatya'da mütesellim İbrahim'in sarayını kuşatarak mal ve eşyaları talan etmişlerdi. Sonrasında, reyanın mahsullerini de gasp etmeleri nedeniyle durum merkeze bildirilmişti. Eşkıyalar hakkında zabıtları eliyle yapılacak yargılama sonucuna göre cezaların tatbik edilmesi emredilmişti (A.DVNSSKT.d., nr.11, vr.258a).

Yeniçeriler bazen başka askerî gruplarla beraber eşkıyalık yapıyorlardı. Mesela, Aydın Birgi'de daha önce katledilen Mustafa bölükbaşının adamlarından olan Mahmut, Çeribaşı Mustafa, Manisalı cebeci Ahmet, Deli Emينوğlu, Gölner'dan Pehlivanoğlu, Birgi'den İbrahim yeniçeri oğlu Hasan yaklaşık 400 eşkıya ile katledilmiş olan Mustafa'nın intikamını almak için Birgi dolayında toplanmışlardı. Eşkıyanın eylemleri nedeniyle mal-ı mirî toplanamamıştı. Çünkü Sultanhisar kazası tahsildarlarına saldırarak, 20 keseden fazla mal-ı miriyi yağmalayıp tahsildarı öldürmüşlerdi. Yine Göynük kazası tahsildarına da saldırarak öldürmüş ve 40 bin akçeyi gasp etmişlerdi. Sultanhisar ve Göynük tahsildarlarının akıbetinden haberdar olan diğer vergi tahsildarları firar etmelerinden dolayı vergilerin toplanması mümkün olmamıştı (A.DVNSSKT.d., nr.11, vr.187a).

Yeniçeri eşkıyalıklarıyla ilgili örnek olaylardan sonra belgelerden elde edilen veriler doğrultusunda oluşturulan Tablo 4 aracılığıyla yeniçeri eşkıyalığının etkilerini somutlaştırmak yerinde olacaktır. Bu bakımdan ilk olarak, yeniçeri eşkıyalığıyla ilgili hükümlerin dağılımı için Tablo 4'e bakıldığında en çok Karahisar-ı Sahib'e (Afyon)

hüküm gönderilmiştir. Sonrasında sırasıyla Çanakkale'ye 10, Balıkesir ve Gaziantep'e 8'er, Kastamonu'ya 7, Aydın ve Denizli'ye 5'er, Erzurum'a 4 hüküm gönderildiği görülmektedir.

Tablo 4.

1683-1699 Yılları Arasında Belge Sayısına Göre Yeniçeri Eşkîyalığına Ait Sayısal Veriler

Suç Yeri		İşlenen Suçlar		Verilen Ceza	
Afyon	13	Seferden Firar	23	Kalebent	63
Çanakkale	10	Ev Basma	19	Divana İhzar	26
Balıkesir	8	Yaralama	16	Ölüm	12
Gaziantep	8	Cinsel Saldırı	12	Sürgün	11
Kastamonu	7	Öldürme	11	Hapis	9
Denizli	5	Mal Alma	10	Cezirebent	3
Aydın	5	Yol Kesme	6		
Erzurum	4	İçki İçme	5		
Diğer	65	Para Alma	2		
Toplam	125		104		124

İncelenen dönemde yeniçerilerin eşkıyalık eylemlerinde farklı türden suç fiillerini işledikleri görülmektedir. Tablo 4'e göre, yeniçerilerin eşkıyalık eylemlerinde diğer eşkıya gruplarından farklı olarak en çok seferden firar etmek suretiyle suç fiili işlemişlerdir. Tablo 4'e göre 23 belge seferden firar gerekçesiyle düzenlenmişti. Ayrıca yeniçeriler, eşkıyalık eylemlerinin 16'sında yaralama, 12'sinde cinsel saldırı ve 11'inde öldürme olmak üzere toplam 39 olayda cana karşı suç işlemişlerdir. Yine 12 belgenin konusunun mala karşı işlenen suçlarla ilgili olduğu görülür. Son olarak yeniçerilerin, eşkıyalık eylemlerinin, 19'u ev basma, 6'sı yol kesme ve 5'i de alenen içki içme gibi çeşitli suç fiilleri içermektedir.

Yeniçerilerin işledikleri eşkıyalık suçlarına karşılık olarak farklı cezalar verilmiştir. Bununla ilgili olarak Tablo 4'de yer alan verilerden anlaşıldığı üzere, yeniçerilere bu suçun karşılığı olarak 63 hükümden kalebentlik, 12 hükümden ölüm, 11 hükümden sürgün, 9 hükümden hapis ve 3 hükümden cezirebentlik cezası verildiği görülmektedir. Ayrıca 19 hükümden suçluların divana ihzar edilmesine hükmedilmiştir.

Sonuç olarak, 1683-1699 yılları arasında yeniçeriler aktif olarak eşkıyalık eylemlerinde yer almışlardır. Yeniçeriler, Osmanlı Devleti'nin buhranlı yıllarında, varlık sebepleri olan devleti dış tehditlere karşı korumak için seferde olmaları gereken yerde bir kısım yeniçeri seferden kaçarak eşkıyalık eylemlerinde boy göstermişlerdir. Bu, yeniçeri ocağının nizamının bozulduğunun alametlerinden biri olması bakımından önemlidir. Ancak bu dönemdeki yeniçerilerin gerçekleştirdikleri eşkıyalık eylemlerinin, levent ve aşiret eşkıyalıklarına kıyasla daha az yıkıcı olduğunu belirtmek gerekir.

2.5. Devlet Görevinde Bulunanların Karıştıkları Olaylar

Devlet görevlilerinin yapmış olduğu fiillerin eşkıyalık kapsamında ele alınıp alınmayacağı meselesi tartışmalı bir konudur. Sorun, görevlilerin yaptığı eylemlerin “zulüm” mü yoksa “eşkıyalık” mı olduğu hususundadır. Bu konuyu çalışmanın sınırları dâhilinde kısaca izah etmek gerekirse, Osmanlı devlet hukukunun temel kaynakları olan Kuran ve hadise göre zulüm kavramı; haksızlık, işkence ve eziyet etmekle alakalı fiilleri içine alan geniş kapsamlı bir kelimedir. Güçlünün güçsüze, erkeğin kadına, babanın evlada, satıcının alıcıya haksızlığı veya tam tersi durumlar bu kelimenin kapsamına girmektedir. Konumuz bağlamında bakıldığında ise zulüm genel olarak, “devlet hizmetlilerinin halka türlü yollarla haksız ve ağır işlemler yapması” anlamında kullanılmıştır (Mumcu, 2007, s.7-20) Bu tanımdan hareketle “zulüm” kavramının, “eşkıyalık” kavramına nispetle içinde daha geniş fiilleri barındırdığı görülmektedir. Buradan hareketle ikisi arasındaki ilişkiyi şu şekilde formüle etmek mümkündür. Her eşkıyalık bir zulümdür, ancak her zulüm eşkıyalık değildir. O halde devletin gücünü, bulunduğu konum nispetinde arkasına alan bir görevlinin, özellikle de üst mevkiye kimselerin yaptığı eylemleri, terminolojik “zulüm” kavramı bağlamında değerlendirmek daha isabetli gibidir. Çünkü devlet imkânını ellerinde bulunduran kişiler, hedeflerine ulaşmak için giriştikleri eylemleri konumlarını kullanarak bir şekilde resmî kılıfa büründürerek yapmaktaydılar.

Devlet görevlilerinin fiilleri genellikle, daha fazla gelir elde etmek amacıyla ahaliden haksız vergi talep etme şeklinde ortaya çıkardı. Dolayısıyla görevlilerle ilgili yapılan şikâyetlerin çoğu haksız vergi talepleriyle ilgiliydi. Vergiyle ilgili meselelerin eşkıyalık eylemlerine konu olması, vergiyi talep eden görevlilerden ziyade bu verginin talep edildiği kişilerin tepkilerini eyleme dökme biçiminden kaynaklanmaktaydı. Bundan dolayı haksız vergi talepleri, eşkıyalık eylemlerinin nedenlerinden birini oluşturmaktaydı. Ancak resmî görevliler kimi zaman eşkıyalık kavramının tam karşılığı olan eylemleri gerçekleştirmişlerdir. Örneğin, 14 Temmuz 1690 tarihinde Eflani Kazasında silahtar ağası oğlu Ali iki hizmetkârı vasıtasıyla Mustafa'nın evini basmıştı. Bu kişiler evin eşyasını

yağmaladıkları gibi Mustafa'nın zevcesi Züleyha'yı, iki cariyesi ve bir kölesini zorla alıkoymuşlardı. Bu olay üzerine Mustafa mahkemeye müracaat etmiş, Taraklıborlu kadısı da durumu mektupla merkeze bildirmişti (A.DVNŞŞKT.d., nr.14, s.30, h.138). Yine İçel mütesellimi Sunullah ve Subaşı Mahmut yanlarına aldıkları silahlı 300 eşkıya ile Silifke kazasındaki evleri basmış, 28 bin akçe değerinde mal ve erzakı gasp etmişlerdi. Ayrıca girdikleri evlerin birinde iki kıza cinsel saldırıda bulunmuş, 80 kuruşlarını aldıkları birkaç kişiyi de Silifke Kalesi'ne hapsedmişlerdi. Şeyh Aydın ve Gündüzlü köyü ahalisi tarafından olayın arzuhalle bildirilmesi üzerine, meselenin halli için kapıcıbaşı Bayram görevlendirilmişti (A.DVNŞŞKT.d., nr.15. s.67, h.558). Yine Köprülü kazası sakinlerinden Ali, ehl-i örtfen kişilerle birlikte Mustafa'nın evini basıp validesini öldürmüş, mal ve eşyalarını yağmaladıktan sonra kaçmışlardı (A.DVNŞŞKT.d., nr.20, s.12, h.100).

Resmî görevliler genellikle yanlarına başka eşkıya gruplarından kişileri alarak eşkıyalık yapıyorlardı. Bununla ilgili olarak, 1692 yılında yaşanan bir olay kayıtlara geçmişti. Daha önce vefat eden Polat Paşa'nın adamlarından yaklaşık 40 kişi, yanlarına Veli Bey oğlu Cafer, Kara Cafer ve Kasım liderliğinde Bozulus Türkmenlerinden oluşan 40 kişilik başka bir eşkıya grubunu alarak Kütahya civarına gelmişlerdi. Eşkîyalar burada Bozulus Türkmen Aşiretine bağlı Kocabay kabilesine baskın yapmışlar, mevcut mal ve eşyaları gasp edip at, deve, koyunları sürüp götürmüşler, genç kızları da ifğal etmişlerdi. Kocabay kabilesinden bazı kişilerin olayı, bizzat ordu-yı hümayuna giderek şikâyet etmeleri üzerine, gerekli tahkikatın yapılarak suçlu olanların kayıt altına alınıp merkeze bildirilmesine ve suçları sabit olanların kalebent edilmelerine dair hüküm yazılmıştır (MD, nr.104, s.27, h.212).

Yine benzer bir olayda, Karayaka kazasından serbölük kethudayeri olan Ömer, bölükbaşı Osman ve Ali adlı kişiler, yanlarına başka eşkıyaları alarak ahalinin mal ve erzakını yağmalamış, arazilerine zarar vermişlerdi. Eşkîyaların verdiği zarar dayanılamayacak kadar artınca ahali içlerinden birisini payitahta göndermişti. Sonrasında olayların önü alınmadığı takdirde ahalinin başka yerlere göç etmek zorunda kalacağı bildirilmişti. Durumun vahametini kavrayan yetkililer, eşkıyaların yakalanıp cezalarının verilmesi için bizzat eşkıya müfettişi olan paşayı tayin etmişti (A.DVNŞŞKT.d., nr.11, vr.162a).

Resmî görevi olan kişiler veya adamları, başka eşkıya gruplarıyla birlikte meskûn bir mahalli kontrol altına alarak, orada kendilerine ait birimler kuracak kadar ileriye gidebiliyorlardı. Bununla ilgili Kasım 1694'de kayıtlara geçen bir olay Karahisar-ı Sahip kazası'nda yaşanmıştır. Karahisar-ı Sahip kazası'nın mütesellimi sefer görevini ifa ederken daha önce bu görevde bulunan Türkmen Ahmet, Deli Hacı denilen Hacı Hüseyin ve Kadızade Ahmet adlı eşkıyalar tarafından öldürülmüş, malı da paylaşmıştı. Dahası eşkıya, kaza içerisindeki vakıf suyunun geçtiği sokak aralarını duvarlarla örüp kapılar yaparak kendileri için siperler oluşturmuştu. Eşkîya buralardan tüfekte ateş açarak kimseyi buldukları bölgeye yaklaştırmıyordu. Halk, eşkıyanın gündün güne artan eziyetlerinden bunalinca şikâyetlerini arzuhalle merkeze bildirmişlerdi. Ancak eşkıyalık eylemlerinin hâlâ devam etmesi üzerine bu defa Karahisar-ı Sahip kadısı Murtaza durumu mektupla Dergâh-ı muallaya bildirmişti. Bu sırada haklarında yapılan şikâyetleri haber alan eşkıyalar, yakayı ele vereceklerini anlamış olacaktı ki 30-40 atlı eşkıya ile birlikte kaza kaza gezip yaşananlardan haberdar olmayan kadılara para vererek veya zorla iyi hallerine dair hüccet almak suretiyle kendilerini aklamaya çalışmışlardı (A.DVNŞŞKT.d., nr.18, s.180, h.1630).

İncelenen dönemde eşkıya ile mücadele de uygulanan nefir-i amm uygulaması kimi zaman farklı amaçlar için kullanılıyordu. Mesela Aydın'da Nasuh Paşa'nın adamları Ektrat eşkıyasını yakalamak için tayin edildikleri gerekçesiyle bölgeye gelip yerleşmişlerdi. Burada çevreye rahatsızlık vermekle birlikte 2000 adet kuzulu koyunu, 42 deveyi, 30 baş kısağı, 75 baş sığırı ve hanelerdeki bütün mal ve erzakı gasp etmişlerdi. Dahası 7 kişiyi alıkoymuş miri miranın yanında hapsedmişlerdi (A.DVNŞŞKT.d., nr.31, s.46, h.355).

Resmî görevliler, suçluları yakalamak için yaptıkları "devre çıkma" uygulamasını her zaman usulüne uygun şekilde yapmadıkları gibi bu uygulama bazen şekavet olaylarına da dönüştürülüyordu. Nitekim Çankırı sancağında "devre çıkma" uygulaması yasak olduğuna dair daha önce birçok defa emir gönderilmesine karşın, Çankırı sancağı mutasarrıfı Osman, emre itaat etmeyerek gittiği her kazadan akçe toplamaya devam etmişti. Ayrıca beylerbeyi de altı yüz kadar atıyla devre çıkıp kazada birkaç gün konaklamıştı. Bu süre zarfında konaklayan görevli ve adamlarının iâşe ve atlarının bakım masrafı reayaya büyük zarar vermişti (A.DVNŞŞKT.d., nr.20, s.11, h.92). Benzer bir olay, Karahisar-ı Sahip sancağında yaşanmış ve Şubat 1692'de kayıtlara geçmişti. Bu kayda göre, Karahisar-ı Sahip mütesellimi Halil, Sandıklı kazası ahalisinden Emir Halil, Abaza Mehmet ve İmam Mustafa adlı kişilerin tahrikiyle kazada eşkıya olduğu gerekçesiyle, "devir akçesi" adı altında halktan 500 kuruştan fazla para ve mal almıştı. Ayrıca Kargılı beldesinde işlenen bir cinayet bahane edilerek 10 kadar köyden haksız yere 100 kuruştan fazla para alınmıştı. Bu tür şekavetlerin sonu gelmemesi üzerine kaza ahalisi mahzarla mahkemeye müracaat etmiş, Sandıklı kadısı Mahmut da mektupla durumu merkeze bildirmişti. Merkez tarafından üç eşkıyanın cezirebent edilmesi için hüküm yazılmıştı (MD, nr.104, s.71, h.712). Bu dönemde Erzurum Mütesellimi Ahmet ve adamları da devre çıkma bahanesiyle 22 at, 15700 koyun, 65 baş öküz, 65 keçi ve 7 kilimi gasp etmişler, bu durum havass-ı hümayun ahalisinden bazı kişiler tarafından bizzat bildirilmişti (A.DVNŞŞKT.d., nr.21, s.46, h.415).

Resmî görevlilerin şikâyetlerinden konargöçerler de nasibini almıştı. Örneğin Amed kazasındaki Şikâki aşiretinden Mustafa mahkemeye giderek Genç Sancakbeyi Mustafa, kethüdarları Abdi ve İsmail ile beraberindekiler hakkında şikâyette bulunmuştu. Zira eşkıyalar, Mustafa'nın evini basıp mal ve eşyalarını talan ettikleri gibi üç adamı da öldürmüşlerdi. Olayın mahkemeye intikal etmesi üzerine kadı mektupla durumu merkeze bildirmiş, meselenin halli için Diyarbakır mütesellimi görevlendirilmişti (A.DVNSSŞKT.d., nr.15, s.9, h.62). Yine Aydın civarında kendi halinde olan konargöçerlerin 400 kuruş, 56 koyun, 8 at, 4 tüfek 8 kilim, 1 kılıç ve bazı eşyaları voyvoda ve birkaç adamın eşkıyalığı sonucu yağma edilmişti. Bunun üzerine kethüda Bayram durumu bildirmek üzere merkeze gitmişti. Merkezden eşkıyanın yakalanması ve gasp ettikleri mal ve eşyanın kendilerinden tahsil edilmesine dair hüküm verilmişti (A.DVNSSŞKT.d., nr.20, s.33, h.280).

Görevliler karıştıkları eşkıyalık olaylarının bazılarında mahkeme basacak kadar ileri gidilebiliyordu. Böyle bir olayı Rakka valisi, Birecik sancakbeyi ile Rumkale ve Ruha kadılarına gönderilen ve Temmuz 1697'de kayıtlara geçen bir hükümden öğreniyoruz. Bu hükme göre, Rumkale ahalisinden Molla Hüseyin, Hamdi oğlu Hüseyin, İbrahim ve Hasan adlı kişiler şehir kethudası Mehmet Ağa ile beraber mahkemede oturuyorlardı. Bu esnada Rumkale dizdaru Mehmet ile kale neferatından Daniş Ahmet, Topçu oğlu Ali, Veli Halil, Seyyid Mehmet, İbrahim ve Rum Kale'ye tabi Köseler köyü ahalisinden Çepni aşiretinden Devran oğlu Musa, Şah Hüseyin ve kardeşi Hasan, Ali ve Karacan adlı kişiler yanlarına aldıkları 200 kadar eşkıya ile ellerindeki silah ve kılıçlarla Kethuda Mehmet Ağa'yı yakalamak için mahkemeyi basmışlardı. Şehir kethudasını haksız yere alıkoyup yanında bulunan 400 kuruşu ve diğer mal ve eşyayı da gasp etmişlerdi. Rumkalesi kadılarından Hüseyin Suzi yaşanan bu olayı mektupla bildirmişti (A.DVNSSŞKT.d., nr.26, s.25, h.266).

Yine benzer bir olay 1695 Nisan'ında Kayseri'de yaşanmıştı. Kayseri'de bir mahkemede 70 süvari için toplanan para deruhte edilmişken, Kayseri Kethüdayeri Mehmet ile kardeşi Murtaza, Gedikli oğlu, Mustafa ve kardeşi Ahmet, kâfir imam lakabıyla meşhur olan Mustafa, Deli Hüseyin, Kalaycı Mustafa ve Muslu adlı kişiler bazı eşkıyalarla birlikte mahkemeyi basarak para ve eşyaları yağmaladı. Şehrin ileri gelenleri bir kişiyi yaşananları anlatması için merkeze göndermişlerdi. Meselenin halli için emr-i şerif gönderilmiş, ancak eşkıyalar emre uymayarak emr-i şerifi getiren görevliyi darp etmişlerdi. Yapılan şikâyet sonuçsuz kalınca tekrar bir arzuhal gönderilmesi gerekti (A.DVNSSŞKT.d., nr.20, s.86, h.735).

Ehl-i örfün eşkıyalıkları karşısında reaya, bütün riskleri göze alarak merkeze kadar gidip şikâyette bulunuyordu. 1696 yılının Ocak ayında Çine kazasına bağlı Ağıllar Köyü ahalisinden bir kadın, bizzat merkeze giderek Bolu sancağı mutasarrıfı Hacı oğlu Mehmet Paşa'nın yaptıklarını şikâyet etmişti. Kadın şikâyetinde, kocası Hacı Ömer'in, Mehmet Paşa'nın adamları tarafından haksız yere öldürülüp mal ve erzaklarının da zimmetlerine geçirildiğini beyan etmişti. Ayrıca kardeşi Mustafa ile Süleyman'ında yine paşanın bölükbaşlarından iki kişi tarafından öldürülerek mal ve eşyalarının da gasp edildiğinden bahsetmişti. Bu nedenle Mehmet Paşa'nın yakalanarak Divan-ı hümayuna ihzar edilmesi için hüküm verilmiştir (MD, nr.106, s.185, h.1409).

Resmî görevlilerin şikâyet olaylarına karışması sadece taşradaki görevlilere özgü değildi. Payitahttaki görevliler de bu suçu işleyebiliyordu. Hasköy'de Tersane Bahçesi'nin ustası olan Ahmet, 15 bostancı neferiyle birlikte Hasköy'deki Abdüsselam Bahçesi'nin kiracısı Mustafa'nın evini basarak, Mustafa'nın annesi Saliha'yı, karısı Emetullah hatunu, evin hizmetkârı Hamza'yı ve kölesi Dilaver'i kesici bir aletle yaralamıştı. Olayın mahkemeye intikal etmesi üzerine gerekli keşif ve tahkikat yapılarak hüccet düzenlenmişti. Ancak Ahmet ve adamlarının şikâyetleri bitmek bilmemişti. Gözlerine kestirdikleri evleri basıp mal ve eşyalarını yağmalamaya devam ettiler. Eşkıya, çarşı ve pazarda Yahudi ve Hristiyan vatandaşları darp edip dükkânlarına zarar verip, muhalefet edenlere de türlü suçlar isnat ediyorlardı. Hasköy kasabası ileri gelenleri ve ahalisi yapılan zulümleri içeren şikâyetlerini mahzarla bildirmeleri üzerine ve bostancıbaşı vasıtasıyla Ahmet'in görevden uzaklaştırılması ve yerine ehil birinin tayin edilmesi emredilmişti (A.DVNSSŞKT.d., nr.30, s.27, h.260).

Devlet görevlileri veya adamları daha çok zulüm kategorisinde değerlendirilecek eylemler içerisinde yer almışlarsa da incelenen dönemde doğrudan veya dolaylı olarak eşkıyalık olaylarına karışmışlardı. Fakat daha çok alt kademedeki görevliler bu tür eylemlerde yer almışlardı. Devlet görevlileri, genellikle eşkıyalık olaylarına doğrudan karışmak yerine adamlarını bu tür eylemlerde kullanmaktaydılar. Devletin yönetim organizasyonundaki kişilerin, sahip oldukları yetkilerini suiistimal ederek daha fazla mal elde etme hırsıyla şu veya bu şekilde eşkıyalık fiillerine bulaşmaları, devlet nizamını tehdit eden önemli bir etmen olarak değerlendirilmelidir.

2.6. Kadı ve Naiplerin Karıştıkları Olaylar

İncelenen dönemde eşkıyalık yapan gruplar arasında her ne kadar az sayıda olayda yer almışlarsa da aslında hiç olmaması gereken ehl-i şer'e mensup kişiler de vardı. Genel olarak, eşkıyalık olaylarına doğrudan katılmaktan ziyade ehl-i örf taifesi ve adamlarıyla birlikte halktan mal ve para toplamak, eşkıyalık yapanlara göz yummak ve onları aklamak gibi fiiller işlemek suretiyle eşkıyalık olaylarına ortak oluyorlardı. Bunun yanı sıra az sayıda olayda kelimenin tam anlamıyla eşkıyalık suçunun faileri olarak yer almışlardı.

Bu konuda ilk olarak, Çankırı kadısının faili olduğu ilginç bir şekavet olayı ile konuya girebiliriz. Olayın kahramanı olan Çankırı kadısı Ankaralı Muslı Efendi, insanları mütesellime gammazlayıp hapsediriyor, türlü bahanelerle mal ve erzaklarını alıyordu (Ankara ŞS 751, vr.114a). Ancak Muslı Efendi bunlarla yetinmeyerek Çankırı kazası ahalisinden Fatma Hatun'u kocası Recep'ten zorla boşatarak haremde alıkoymuştu. Bu arada Recep'i de üç gün boyunca kollarından asılı bir vaziyette tutmuştu. Recep serbest kalır kalmaz başından geçenleri arzuhalle merkeze bildirmişti. Kadı hakkında iki farklı arzuhalin merkeze ulaşması üzerine devlet derhal harekete geçti. Meselenin halledilmesi için Ankara kadısına hitaben emr-i şerif yazıldı (Ankara ŞS 751, vr.114b).

Yine Manisa'nın Adala kazası'nın kadısı olan Yahya olumsuz icraatlarıyla adından söz ettirmiş ve bunun sonucunda azlolunmuştu. Ancak Yahya bir yolunu bulup sahte hüccet düzenleyerek kadılık iddiasında bulunmuş ve icraatlarına devam etmişti. Bu sırada Bıyıklı Hüseyin Ağa, sefere giderken küçük kızı Ayşe'nin işlerini görmesi için Kadı Yahya'yı vasi tayin etti. Ancak Bıyıklı Hüseyin Ağa, Yahya'nın hakkında şirret olduğuna dair şayialar yayılınca onu vasilikten azletmiştir. Yahya vasilikle alakası olmamasına rağmen Bıyıklı Hüseyin Ağa'nın vefatı sonrasında terekeye müdahale etmiştir. Yahya, oğlu İsmail ve Sarıca bölükbaşı Mustafa, Kenan oğlu el-Hac Ahmet, Mehmet, Demirci oğlu Mehmet, Hacı Ali, Hacı Resul ve Hızır ile birlikte yanına aldığı 80 kadar eşkiya ile verasetin intikal ettiği Ayşe ve Mustafa'nın bulunduğu evi basmışlardı. Burada 13 kese akçe, 2 bin İstanbul kilesi arpa, 1200 kile buğday, 232 koyun, 3 baş katır, 40 baş deve ve evdeki sair eşya ve malları gasp ederek aralarında paylaşmışlardı. Bu arada Yahya ve adamları bastıkları evde bulunan cariyelerden birini oğlu İsmail'e zorla nikâhlanmış, ayrıca üç cariyeyi de alıkoymuştu. Tüm bu olanlardan sonra gerek Manisa kadısının mektubu, gerek Mustafa ve müderris Mehmet'in bizzat payitahta giderek Yahya'nın şekavetlerini anlatmaları üzerine zanlılar mahkemelerine rağmen davete icabet etmemişlerdi (A.DVNSŞKT.d., nr.14, s.158, h.646).

Kadı ve naiplerin şekaveti, halktan haksız yere mal ve para alma veya yargılama işlerini usulüne göre yapmamak suretiyle görevi suiistimal etme şeklinde cereyan ediyordu. Örneğin Kastamonu kazası kadılarından Mehmet kendi halinde olmayıp ehl-i örf taifesi ile birlikte hareket ederek başıboş kimselere reis olmuştu. Hatta kazaya tayin olunan başka kadıları kıskırtmasıyla onlar da haksız yere mal ve erzak toplamaya başlamıştı. Yine kadı Mehmet, arz-ı mahzar adı altında insanlardan iki yüzer, üç yüzer kuruş almıştı. Bununla da yetinmeyerek dava başına yirmişer, otuzar kuruş almadıkça davalara bakmıyor ve davalarda hükümlerini nüfuzlu kişilerin lehine olacak şekilde veriyordu. Kastamonu kazası sakinlerinden Mehmet, Ahmet, Mustafa, el-Hac Hüseyin ve sair kişiler bu durumu Dergâh-ı muallaya arzuhalle bildirmişlerdi. Bunun üzerine Dergâh-ı mualla çavuşlarından Hasan Çavuş'a verilen nişan-ı hümayunla Kadı Mehmet'in Samsun Kalesi'ne sürgün edilip orada kalebent olunmuştu. (Kastamonu ŞS 4412, vr.40a). Ancak Kadı Mehmet Samsun Kalesi'nden firar ederek Edirne'ye gelmiş ve burada da kadılar arasına nifak sokmak suretiyle fesadını devam ettirmişti. Durumdan rahatsız olan kadı taifesinin Dergâh-ı muallaya arzuhal sunmaları üzerine Kadı Mehmet hakkında bu sefer Bozcaada'da kalebent olunmasına hükmedilmişti (A.DVNSŞKT.d., nr.17, s.252, h.2343).

Buna benzer bir olay 1694 yılı Ağustos'unda Ankara'da yaşanmıştır. Ankara sancağının avarız vergisini toplamaya memur olan Hidayettullah, Ayaş kazasının avarız vergisini toplamak için Kara Mustafa'yı görevlendirmişti. Kara Mustafa, Ayaş kazasının avarız vergisini tahsil ettikten sonra Ankara'ya doğru hareket etmişti. Bu sırada daha önce öldürülen meşhur eşkiyalardan Fetvacı'nın adamlarından Akar oğlu Budak serdengeçti, Kethudayeri oğlu Ali ve Ahmet adlı eşkiyalar, Kara Mustafa'ya ve beraberindeki kardeşi ve üç adama saldırmışlar ve yanlarındaki akçeyi alıp kendilerini de hapsedmişlerdi. Kırşehir mütesellimi ve yanında bulunan yaklaşık 200 eşkiya bu esnada bölgeye gelmiş, Ankara kadısı Hacı Ahmet oğlu Azmi bunlar ile birlik olup Kara Mustafa'yı, kardeşini ve üç kişiyi katletmişlerdi (MD, nr.98, s.18, h.108).

Viyana Kuşatması sonrası yaşanan uzun savaş yıllarında devletin en can alıcı sorunlarından biri, dört cephede birden yürütülen savaş için gerekli askeri cepheye sevk etme meselesiydi. Böyle bir durumda devlet görevlileri, asker kaydetmek için Anadolu'nun farklı bölgelerine gittiklerinde bazen bir başka görevlinin mukavemetiyle karşılaşabiliyordu. Dahası bazı görevliler asker yazılmaması için eşkiyayla beraber hareket edebiliyordu. Örneğin Sakız muhafazası için gerekli askerin sağlanması için Dergâh-ı mualla kapıcıbaşlarından Ali, Seferihisar'a isabet eden 1110 askeri yazmak için geldiğinde, Seferihisar müftüsü ve 11 eşkiya, Ali'nin asker yazmasını engel olmuşlardı. Bunun üzerine müftünün görevinden azledilip sürgün edilmesi ferman olunmuştu (MD, nr.102, s.11, h.67).

Sonuç olarak araştırma konusu olan dönem içerisinde eşkiyalık olaylarına en az katılanlar ehl-i şer' mensupları olmuştur. Bu aslında olması gereken bir durumdu. Çünkü bu görevliler adaletin tecellisinden sorumlu kişilerdi. Onların bu tür olaylara tevessül etmeleri demek bir bakıma tuzun kokması demektir ki bu bir toplumun başına gelebileceklerin belki de en kötüsüydü. Dolayısıyla onların az sayıda şekavet olayına karışmaları, incelenen dönem için Osmanlı Devleti'ndeki diğer kurumlarda görev alan kişilere nazaran karakterlerini muhafaza etme konusunda daha başarılı olduklarını göstermektedir. Bu durum aynı zamanda adliye teşkilatının, devletin diğer kurumlarına kıyasla sağlam ve güçlü yapısını hâlâ koruduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

3. SONUÇ

Bu araştırmada, Osmanlı Tarihi'nde bozgun yılları ya da felaket seneleri olarak ifade edilen II. Viyana Kuşatması (1683) ile başlayan ve ardından Kutsal İttifak'a karşı birden fazla cephede savaşarak ağır koşullar altında Karlofça Antlaşması'nı (26 Ocak 1699) imzaladığı dönem arasındaki eşkıyalık olayları incelenmiştir.

Zamansal, mekânsal ve toplumsal farklılıkların yanı sıra, kavramlar ve olaylar hakkında değerlendirme yapan öznenin insan olması, farklı yorumlar ve tanımlamalar yapılmasını beraberinde getirmiştir. Bu durum, bir taraftan olay ve kavramların doğru anlaşılmasını ve farklı yönleriyle değerlendirilmesini sağlarken, diğer taraftan anlam karmaşalarına ve çelişkilerin ortaya çıkmasına da yol açmıştır.

Bu bağlamda tarihi ve sosyal olayların gelişiminde ekonomik etkenlerin etkisi genellikle determinist bir anlayışla izah edilmiştir. Dolayısıyla eşkıyalık gibi önemli bir sosyal olgu da bu bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Yapılan bu çalışmada ekonomik faktörlerin eşkıyalık eylemleri üzerindeki etkisini kabul etmekle birlikte, insanların bir sınıf mücadelesi şeklinde ya da gelir düzeyi düşük insanların bu suçu işlediğine yönelik tespitlerin incelenen dönem için geçerli olmadığı belirtilmelidir. Nitekim eşkıyalık suçu kapsamında işlenen suçlara dair veriler, eşkıyalık eylemlerinin yarıdan fazlasının ekonomik gerekçelerle izah edilemeyecek yaralama, öldürme, cinsel saldırı gibi suç filleri içerdiği göstermiştir. Ayrıca eşkıyalık eylemlerini gerçekleştiren kişilerin tipolojisi de bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu kapsamda, incelenen dönemde bu eylemi toplumun çok farklı kesiminden insanlar gerçekleştirmiştir. Bu dönemde, Yeğen Osman, Gedik Mehmet gibi nam salmış eşkıyalar ve büyük levent-sekban grupları ortalığı kasıp kavurmuşlar, Anadolu'nun huzur ve güvenliğini sarsmışlardır. Bu nedenle de haklarında, "ruy-i zeminden izale" edilmeleri için nefir-i amm ilan etmek suretiyle topyekûn bir mücadele yöntemi izlenmiştir. Konar-göçer gruplar da yaptıkları eşkıyalık eylemleriyle etrafi tarumar etmekle kalmamışlar, bir bakıma demografik yapının değişmesine de sebep olmuşlardır. Zira yaptıkları eşkıyalıklar nedeniyle ülke içinde farklı yerlere iskân edilmişler bu da eşkıyalık eylemlerinin yayılmasını beraberinde getirmiştir. Benzer şekilde bir zamanlar düşmanın korkulu rüyası olan yeniçeriler, asayiş sorunlarının baş gösterdiği 16. yüzyıl ortalarından itibaren Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kurulan garnizonlar ile iç güvenliği sağlamakla görevlendirmişlerdir. Ne var ki bunlar bir zaman sonra iç güvenliği tehdit eder hale gelmişlerdir. İncelenen dönem savaş yılları olmasına rağmen yeniçeriler, cephede savaşmak yerine eşkıyalığı yeğlemişler ve eşkıyalık yapan zümreler arasında yer almışlardır. Ancak bu dönemde asıl, "küçük insanın" yani reyanın yaptığı bireysel eşkıyalık olaylarında ciddi artışlar yaşanmıştır.

Sonuç olarak, 1683-1699 yılları arasında incelenen eşkıyalık olayları içerisinde sınıf mücadelesi, köylü ayaklanması, haksızlığa başkaldırı ya da daha yaygın tabirle "sosyal eşkıya" türünden bir eşkıya faaliyetine rastlanmamıştır. Bu dönemde toplumun hemen her kesiminden insan, eşkıyalık olaylarının içinde yer almıştır. Büyük gruplar halinde gerçekleştirilen eşkıyalık olaylarının yanı sıra bireysel eşkıyalık olaylarında da önemli ölçüde artış yaşanmıştır. Bu dönemde eşkıya ile mücadelede sık sık nefir-i amm yani genel seferberlik ilan edilmesi de bunun bir göstergesidir. Öte yandan eşkıyaya karşı nefir-i amm ile ordu oluşturulması, Batı'daki dört cepheye karşılık içeride de huzur ve güvenliği sağlamak için yeni bir cephe teşkil edildiği izlenimi vermektedir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA)

Divân-ı Hümayûn Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d)

nr. 98, 99, 101, 102, 103, 104, 106, 108, 110

989 Numaralı Divan-ı Hümayûn Defterleri Kataloğu'ndaki Atik Şikâyet Defterleri (A.DVNS.ŞKT.d)

nr. 11, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31

1.2. Şer'iyeye Sicil Defterleri

Amasya Şer'iyeye Sicilleri

nr. 2202/19, 2203/20, 2204/21, 2205/22

Ankara Şer'iyeye Sicilleri

nr. 750, 751, 752, 753, 754, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764

Balıkesir Şer'iyeye Sicilleri

nr.5624, 5625, 5627, 5628, 5629, 5630, 5631

Bolu Şer'iyeye Sicilleri

nr. 6605/834, 6607/835, 6607/836, 6608/837, 6609/838, 6610/839, 6611/840, 6612/841, 6613/842

Çankırı Şer'iyeye Sicilleri

nr. 4, 5

Gaziantep Şer'iyeye Sicilleri

nr.1748/36, 1749/37, 1750/38, 1751/39, 1752/40, 1753/41, 1754/42, 1755/43, 1756/44, 1757/44, 1758/45, 1759/46

Kastamonu Şer'iyeye Sicilleri

nr. 4407/1, 4409/3, 4410/4, 4411/5, 4412/6, 4413/7, 4414/8, 4415/9

Kayseri Şer'iyeye Sicilleri

nr. 7845/93, 7846/94, 7847/95, 7848/96, 7849/97, 7850/98, 7851/99, 7852/100, 7853/101, 7854/102, 7855/103, 7856/104, 7857/105

Konya Şer'iyeye Sicilleri

nr. 5903/29, 5904/30, 5905/31, 5906/32, 5907/33, 5908/34, 5909/35, 5910/36, 5911/37, 5912/38

Trabzon Şer'iyeye Sicilleri

nr.1926/1854/40, 1927/1855/41, 1928/1856/42, 1929/1857/43, 1930/1858/44, 1931/1859/45, 1932/1860/46, 1933/1861/47, 1934/1862/48, 1935/1863/49

2. Yayımlanmış Arşiv Kaynakları

Demir, M. (2010). *1686-1687 (h. 1097-1098) Tarihli Atik Şikâyet Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*. [Yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.

Demirsoy, M. H. (2001). *109 Numaralı Mühime Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*. [Yüksek lisans tezi]. Ege Üniversitesi.

Gökbunar, B. (1996). *105 Numaralı Mühime Defteri (Özet-transkripsiyon)*. [Yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi.

Karacan, T. M. (2010). *101 No'lu Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. [Yüksek lisans tezi]. Akdeniz Üniversitesi.

Kılıç, M. (1996). *107 Numaralı Mühime Defteri (Transkripsiyon, Tahlil ve Değerlendirme)*. [Yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.

Sakar, M. F. (2007). *1101\1102 (1690\1691) Tarihli 100 Numaralı Mühime Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s.1-145)*. [Yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.

3. Temel Kaynaklar

- Başkanlığı, D. İ. (2003). *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*. Ankara.
- Özcan, A., & Paşa, D. S. M. (1999). *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özcan, A. (Ed.). (2000). *Anonim Osmanlı Tarihi, 1099-1116 (1688-1704)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Türkal, N. K. (2012). *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca. 1106/1654-7 Şubat 1695)* [Doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Şemsettin, S. (2010). *Kâmûs-ı Türkî*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

4. Araştırma Eserleri ve Makaleler

- Ak, A. (2016). Hirâbe Ayetlerine Dair Yaklaşımların Metodolojik Tahlili. *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1, 5-34.
- Akdağ, M. (1999). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyanları"*. Barış Yayınevi.
- Avcı, M. (2004). *Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar*. Gökkuşbu.
- Bardakoğlu, A. (1995). *Eşkîya*. Diyanet İslam Ansiklopedisi, XI, 463-466.
- Barkey, K. (1999). *Eşkîyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*. (Z. Altok, Çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Bilmen, Ö. N. (2000). *Hukuki İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu, III*. Bilmen Basım ve Yayınevi.
- Devellioğlu, F. (2002). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat. (15. Baskı)*. Aydın Kitabevi Yayınları.
- Esen, H. (2004). Muhammed Esed'in Hirabe (Eşkîyalık) Suçuyla İlgili Ayetler için Yaptığı Meal Tefsir Üzerine. *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XX, 139-166.
- Goodvin, G. (2008). *Yeniçeriler. (3. Baskı)*. Doğan Kitap.
- Griswold, W. J. (2002). *Anadolu'da Büyük İsyan, 1591-1611*. (Ü. Tansel, Çev.). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Gündüz, T. (2015). *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*. Yeditepe Yayınevi.
- Uysal, M. (2015). *İbrahim Halebi, İzahlı Mülteka El Ebhur Tercümesi*. Çelik Yayınevi.
- İlgüler, M. (1995). *Eşkîya*. Diyanet İslam Ansiklopedisi, XI, s.466-469.
- İnalçık, H. (2016). *Devlet-i Aliyye: Osmanlı araştırmaları üzerine araştırmalar IV, Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Srdjan, K. (2001). *Yeğen Osman Pasha*. Belgrad.
- Kısa, Y. (2020). *İkinci Viyana Kuşatması'ndan Pasoroğça Antlaşması'na Anadolu'nun sosyal ve ekonomik durumu: Ayıntab, Manisa, Kayseri ve Trabzon Örneği (1683-1718)* [Doktora tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Lindner, R. P. (2000). *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar. İmge Kitabevi*.
- Beydilli, K. (2016). *Yeniçeri*. Diyanet İslam Ansiklopedisi, XXXXIII, s.450-462.
- Mumcu, A. (2007). *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*. Phoenix Yayınları.
- Okan, B. B. (2010). *İslam Ceza Hukukunda Hirâbe (Eşkîyalık) Suçunun Mahiyeti ve Hukuki Sonuçları* [Yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Öz, M. (2015). *Kanun-ı kadim peşinde Osmanlı'da çözülme ve gelenekçi yorumlar (6. baskı)*. Dergâh Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nda paranın tarihi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Polat, M. (2015). *İslam ceza hukukunda suç ve ceza arasındaki denge* [Doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Tilly, C. (2008). *Toplumsal Hareketler 1768-2004. (O. Düz, Çev.)*. Babil Yayınları.
- Turan, Ş. (1992). *Şehzade Bayezid*. Diyanet İslam Ansiklopedisi, s.230-231.

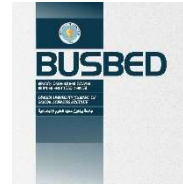

Ek-1. 1683-1699 Yılları Arasında Anadolu'daki Eşkıyalık Hareketlerinin Dağılımını Gösteren Harita.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 10.05.2023
Kabul Tarihi : 04.08.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1295109>

FARKLI ÖĞRENME ORTAMLARINDA DÜZENLENEN ÖĞRENME ETKİNLİKLERİNİN ÖĞRENENLERİN SOSYAL BULUNUŞLUK, ÖĞRENME VE MEMNUNİYET DÜZEYLERİNE ETKİSİ*

Şener BALAT¹, Selçuk KARAMAN²

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, farklı öğrenme ortamlarında düzenlenen öğrenme etkinliklerinin öğrenenlerin sosyal bulunuşluk, öğrenme ve memnuniyet düzeylerine etkisini incelemektir. Eğitsel videolar, doğru-yanlış eşleştirme, soru-cevap, sohbet ve tartışma gibi çeşitli öğrenme etkinlikleri kullanılarak altı haftalık bir uygulama süreci boyunca yaygın olarak kullanılan bir öğrenme yönetim sistemi ve sosyal paylaşım ortamını kullanan iki ayrı grup üzerinde deneysel çalışma yapılmıştır. Araştırmanın örneklemini, bir devlet üniversitesinin lisans programına kayıtlı 64 öğrenci oluşturmaktadır. Deneysel işlem için iki farklı öğrenme ortamı tasarlanmıştır. Bu çalışmada, sosyal bulunuşluk algısı, başarı durumu ve memnuniyet seviyesi olmak üzere üç değişken ile ilgili veriler toplanmıştır. Sosyal bulunuşluk algısını ölçmek için "sosyal bulunuşluk ölçeği", memnuniyet seviyesini ölçmek için "memnuniyet ölçeği" ve öğrenme düzeyini belirlemek için "akademik başarı testi" kullanılmıştır. Toplanan veriler, betimsel istatistik araçları, t-testi ve kovaryans analizi (ANCOVA) yöntemleriyle analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, öğrenme yönetim sistemi ve sosyal paylaşım ortamları öğrenenlerin sosyal katılım algısı, memnuniyet düzeyi ve akademik başarı düzeyi açısından genel olarak farklılık göstermemektedir. Madde bazında öğrenme yönetim sistemi lehine memnuniyet düzeyinde farklılaşma gözlemlenirken, sosyal paylaşım ortamında grup arkadaşlarıyla iletişim ve etkileşim açısından bir farklılaşma bulunmaktadır. Ayrıca, öğrenme yönetim sistemi ortamında öğrencilerin akademik başarıları ile sosyal katılım algısı arasında pozitif bir ilişki bulunurken, sosyal paylaşım ortamında herhangi bir ilişki gözlemlenmemiştir. Bu nedenle, benzer etkinliklerin farklı ortamlarda uygulanması, sosyal katılım algısı, memnuniyet düzeyi ve başarı seviyelerinde farklılıklara yol açmamaktadır. Ancak, ortamların özelliklerine bağlı olarak bu değişkenler arasında farklılıklar oluşabilir. Bu nedenle, ortamların güçlü yönlerinin birleştirilmesiyle bu değişkenler arasında olumlu etkileşim sağlanması önemlidir. Bu şekilde, bu değişkenler arasında olumlu bir etkileşim sağlamak için ortamların güçlü yönleri birleştirilmelidir.

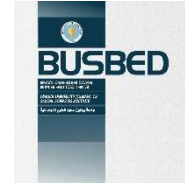
Anahtar Kelimeler: Öğrenme Yönetim Sistemi, Sosyal Medya Platformu, Sosyal Bulunuşluk, Memnuniyet, Başarı, Etkileşim

* Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Teknik Bilimler MYO, senerbalat@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9683-1778>.

² Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Fakülte, selcuk.karaman@hvbv.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0493-3444>

Article Type : Research Article
Date Received : 10.05.2023
Date Accepted : 04.08.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1295109>

THE EFFECT OF LEARNING ACTIVITIES ORGANIZED IN DIFFERENT LEARNING ENVIRONMENTS ON LEARNERS' SOCIAL CONNECTEDNESS, LEARNING, AND SATISFACTION LEVELS*

Şener BALAT¹, Selçuk KARAMAN²

ABSTRACT

This study aims to examine the impact of learning activities organized in different learning environments on learners' levels of social presence, learning, and satisfaction. An experimental study was conducted on two separate groups using a widely used learning management system and a social networking platform during a six-week implementation period, employing various learning activities such as educational videos, true-false matching, question-answer, chat, and discussion. The research sample consists of 64 students enrolled in an undergraduate program at a state university. Two different learning environments were designed for the experimental procedure. This study collected data related to three variables: social presence perception, achievement status, and satisfaction level. The "social presence scale" was used to measure social presence perception, the "satisfaction scale" was used to measure satisfaction level, and the "academic achievement test" was used to determine the level of learning. The collected data were analyzed using descriptive statistical tools, t-test, and analysis of covariance (ANCOVA) methods. According to the research findings, learning management systems and social networking platforms generally do not differ in terms of learners' perception of social participation, satisfaction level, and academic achievement level. While differentiation in favor of the learning management system was observed in terms of satisfaction level on an item basis, differentiation was found in terms of communication and interaction with group peers in the social networking environment. Furthermore, a positive relationship was found between students' academic achievements and their perception of social participation in the learning management system environment. In contrast, no relationship was observed in the social networking environment. Therefore, implementing similar activities in different environments does not lead to differences in perception of social participation, satisfaction, and achievement. However, differences may arise among these variables depending on the characteristics of the environments. Hence, it is important to combine the strengths of the environments to facilitate positive interaction among these variables. In this way, the strengths of the environments should be integrated to foster a positive interaction among these variables.

Keywords: Learning Management System, Social Media Platform, Social Presence, Satisfaction, Achievement, Interaction

* This study was generated from the master's thesis prepared by the first author under the supervision of the second author.

¹ Asst. Prof, Bingol University, Bingol Technical Sciences Vocational School, senerbalat@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9683-1778>.

² Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, selcuk.karaman@hbu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0493-3444>

1. GİRİŞ

Son zamanlarda, eğitim ve öğretim faaliyetlerinde yaygın olarak kullanılan öğrenme yönetim sistemi (ÖYS) ve paylaşım tabanlı internet destekli sosyal medya ortamları yaygın olarak tercih edilmektedir. İnternetin eğitim amaçlı kullanımı, uzaktan eğitim imkânı sunarak zaman ve mekân kısıtlamalarını ortadan kaldırma noktasında büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Ayrıca, bu tür ortamlar yüz yüze öğrenme etkinliklerini destekleme potansiyeline sahiptir. İnternet tabanlı öğrenme etkinlikleri, etkili, verimli ve ilgi çekici bir şekilde tasarlanmalıdır. Bu ortamlarda motivasyonu yüksek tutmak için, topluluk hissi yaratmak, öğrencilerin kendilerini rahat hissetmeleri ve öğrencilerin kendilerini ifade etmelerini sağlamak önemlidir (Nguyen, 2021).

E-öğrenme ve e-öğretme süreçlerinde, üç farklı etkileşim türü öğrenen-öğretici, öğrenen-öğrenen ve öğrenen-içerik etkileşimleri üzerinde durulmaktadır (Moore, 2005). İnternet destekli öğrenme ortamlarında, etkileşim ve iletişim kavramları büyük önem taşır. Holmberg (1995) tarafından da vurgulandığı gibi, öğrenme ortamlarında dahil olma hissiyatı ve öğrenen-öğreten arasındaki rahat iletişim, öğrenmeyi ilgi çekici ve keyifli hale getirmektedir. Bu da öğrenenlerin motivasyonunu artırarak öğrenmeyi destekler. Öğrenenlerin aktif katılımı ve etkileşimin artırılması, başarılarına olumlu yönde etki edecektir (Doğan vd., 2011). Young ve Delves (2009) tarafından belirtildiği gibi, etkileşim yüz yüze eğitim ortamlarında olduğu gibi uzaktan eğitimde de başarının kritik bir faktördür. Bu nedenle, özellikle öğrenenler arasındaki etkileşim sağlanmalıdır. Doğan vd. (2011) tarafından da vurgulandığı gibi, öğrenenlerin kendilerini rahat ifade edebilmeleri ve ortama ait hissetmeleri, etkileşimin başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi için önemlidir.

Aidiyet ve topluluk duygusu, öğrencilere kişiselleştirilmiş destek sağlayarak olumlu bir öğrenme ortamını teşvik edebilir (Scheepers & van den Berg, 2023). Son yıllarda, çevrimiçi öğrenme ortamlarının artan popülaritesiyle birlikte, bu ortamların öğrencilerin ihtiyaçlarına uygun tasarlanması için çaba harcanmaktadır. Bu ortamlarda bulunan öğrencilerin durumunu tanımlamak için çeşitli kavramlar geliştirilmiştir. Bunlardan biri de sosyal bulunuşluk kavramıdır. Öğrencilerin katılımını, memnuniyetini ve öğrenmeye devam etme niyetini etkileyebileceğinden, sosyal bulunuşluk algısı çevrimiçi öğrenme ortamlarında çok önemlidir (Lee & Pillai, 2022). Sosyal varlık, aslında yeni bir kavram değildir; Sosyal buradalık, Short, Williams ve Christie tarafından 1976'da etkileşimde diğer kişinin belirginlik derecesi ve bunun sonucunda kişilerarası ilişkilerin belirginliği olarak tanımlanmıştır (Lowenthal & Snelsoni 2017).

Verimli bir çevrimiçi eğitim ortamı, öğrencilerin aktif katılım gösterdiği, bağlılık hissi uyandıran ve yüksek motivasyon seviyeleri sunan bir ortamda oluşturulur. Bu bağlamda, kullanılan platform da önemli bir faktördür. Heba EL-Deghaidy ve Nouby'nin (2008) çalışmasına göre, internet destekli öğrenme ortamlarına katılan öğrencilerin öğrenme deneyiminden memnuniyet duyduğu belirtilmiştir. Benzer şekilde, Miao ve Ma (2022) de sosyal mevcudiyeti, öğrenme katılımını, memnuniyetini ve öğretmenler ile öğrenciler arasındaki etkileşimi teşvik etmeye yardımcı olduğu için çevrimiçi öğrenme ortamlarının çok önemli olduğunu belirtmiştir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın hedefi, internet tabanlı öğrenme ortamlarında bulunan öğrenme yönetim sistemleri ve sosyal paylaşım platformları aracılığıyla gerçekleştirilen öğrenme etkinliklerinin, öğrencilerin sosyal bulunuşluk algısı, öğrenme performansı ve memnuniyet düzeyleri üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu genel amaç çerçevesinde aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranacaktır:

- 1- Öğrencilerin kullandıkları öğrenme ortamına bağlı olarak internet destekli öğrenme etkinliklerinde sosyal bulunuşluk algı düzeyleri farklılık göstermekte midir?
- 2- Öğrencilerin kullandıkları öğrenme ortamına göre internet destekli öğrenme etkinliklerinde başarı puanları farklılık göstermekte midir?
- 3- İnternet destekli öğrenme etkinliklerinde öğrencilerin sosyal bulunuşluk algı düzeyleri ile akademik başarı puanları arasında bir ilişki var mıdır?
- 4- Öğrencilerin kullandıkları öğrenme ortamına göre internet destekli öğrenme etkinliklerinde memnuniyet dereceleri farklılık göstermekte midir?
- 5- Kullanılan ortama bağlı olarak öğrencilerin internet destekli etkinliklere katılım düzeyleri nasıl değişim göstermektedir?

1.2. Araştırmanın Önemi

Günümüzde internet tabanlı öğrenme ortamları hızla artmaktadır. Bu ortamlar sadece öğrenme amaçlı değil, aynı zamanda sosyal etkileşim için de kullanılmaktadır. Öğrenme yönetim sistemleri ve sosyal paylaşım ortamları çoğunlukla internet destekli öğrenme için kullanılmaktadır. Bu tür ortamların karşılaştırıldığı çalışmalar yapılmaktadır. Ancak, bu çalışmalar genellikle memnuniyet ve öğrenme üzerine odaklanmakta, deneysel yöntem şeklinde yapılmamaktadır. Bu çalışma, sosyal bulunuşluk düzeyini de içeren deneysel bir çalışmadır. Çevrimiçi

ortamlarda yapılan etkinliklerin ve ortam tercihlerinin nasıl yapılması gerektiği hakkında fikirler sunmaktadır. Elde edilecek sonuçlar, yüz yüze eğitimden uzaktan eğitime kadar her tür eğitim ortamının tasarımına yardımcı olacaktır. Yine elde edilen sonuçlar öğrenme yönetim sistemlerindeki sosyal paylaşım desteğinin önemini de vurgulayacaktır. Bu çalışma, uzaktan eğitimde öğrenmeyi desteklemeye yönelik olarak ortamların sosyal kabul ve memnuniyet ile ilgili özellikleriyle birlikte avantajlarını da belirleyerek eğitimcilere ve öğretim tasarımcılara yol gösterme potansiyeline sahip olduğu için önemli görülmektedir.

1.3. Teorik Çerçeve

Son yıllarda, bilgi teknolojilerindeki hızlı değişim nedeniyle öğrenme ortamlarının sayısı ve çeşitliliği artmıştır. E-öğrenme ortamları giderek popüler hale gelmekte ve geleneksel öğrenme ortamına alternatif olma konusunda hızlı bir değişim yaşamaktadır (Razeeth vd., 2019) Bu değişim, pek çok akademik çalışmanın konusu haline gelmiştir. Yapılan araştırmalar, e-öğrenmenin popülerliğinin temel nedenlerinin öğrenci-merkezli yaklaşımı, zamandan ve mekândan bağımsızlığı, konu üzerinde tekrar çalışabilme imkanını, maliyet düşürücü etkisini ve fırsat eşitliği sağlamasını içerdiğini göstermektedir (Džunić, 2011; Narenjithani vd., 2022; Ng, 2009).

E-öğrenme veya elektronik öğrenme, dijital teknolojilerin ve internetin kullanılarak öğretme ve öğrenme süreçlerinin kolaylaştırılması olarak tanımlanır (Noesgaard & Ørngreen, 2015). Bu yöntem, öğrencilerin motivasyonu, ilgisi, dikkati, ortama aidiyet hissi, memnuniyeti ve öğrenme etkinliği gibi ölçütler kullanılarak tercih edilmelidir.

İletişim, e-öğrenmenin temel bileşenlerinden biridir. Popescu (2016) çalışmasında iletişim, e-öğrenmenin etkinliğini çeşitli şekillerde etkilediğini ifade etmektedir. İlk olarak, başarılı bir öğrenme deneyimi için gerekli olan öğrenenler ve eğitmenler arasında bilgi aktarımını ve iş birliğini kolaylaştırdığını belirtmiştir. İletişim süreci, temel unsurlar olarak kaynak, kodlama, ileti, iletim kanalı, kod çözme, alıcı ve geri bildirim gibi bileşenlerden oluşur.

E-öğrenme ortamında etkileşim, öğrenme deneyimini daha keyifli hale getirir ve öğrencilerin motivasyonunu artırır. Öğrenenler ve eğitmenler arasındaki etkileşim, öğrenenin aktif katılımı ile daha da artar. Çevrimiçi öğrenme ortamlarında erişilebilirlik ve iletişimin önemini vurgulayarak, bu faktörlerin öğrenenlerin çevrimiçi öğrenme motivasyonunu önemli ölçüde etkilemektedir (Hussin vd., 2016). Ayrıca Hasançebi vd. (2022), uzaktan eğitimde öğrenci memnuniyetini etkileyen faktörler arasında psikolojik, demografik veya fiziksel olanaklar gibi faktörlerin bulunduğunu ifade etmişlerdir.

E-öğrenme ortamında öğrenen ve eğitmenler arasındaki etkileşimin artmasıyla birlikte, öğrenme yönetim sistemleri de önem kazanmıştır. Öğrenme yönetim sistemleri (ÖYS) genel olarak internet tabanlı eğitim için kullanılmaktadır (Coates vd., 2005). ÖYS, öğrenme kaynaklarının organize edilmesi, paylaşılması ve iletilmesi, eğitmen-öğrenen ve öğrenen-öğrenen etkileşimi, öğrenenlerin katılım oranları ve başarı seviyeleri gibi konulara yönelik verileri kaydeden ve çevrimiçi iletişimi destekleyen bir yönetim aracıdır (Duran vd., 2006; Ozan, 2008). ÖYS aynı zamanda eğitim materyallerinin işlenmesi, saklanması ve dağıtımını da kolaylaştırır (McGill & Klobas, 2008). ÖYS'lerin temel amacı öğrenme faaliyetlerinin daha sistematik ve düzenli bir şekilde yapılmasını sağlamaktır (Paulsen, 2011). Yavuz vd. (2020), senkron ve asenkron öğrenme araçlarının kullanım kolaylığı ve algılanan fayda özelliklerinin yanı sıra erişilebilirlik, aşinalık ve destek olanakları gibi nedenlerden dolayı tercih edilmesinin arttığını ifade etmişlerdir.

Günümüzde, sosyal ağlar toplumun yaşam biçimini etkileyerek birçok alışkanlığını değiştirmektedir. Bu durumun gelecekte de artarak devam edeceği beklenmektedir. Sosyal medya teknolojileri, eğitim gibi birçok alanda farklı olanaklar sunarak eğitmenlerin öğretim süreçlerini etkin, yaratıcı ve işbirlikçi öğrenmeyle desteklemelerine, öğrenen-içerik, öğrenen-öğrenen ve eğitmen-öğrenen etkileşimini artırmalarına yardımcı olmaktadır (Gülbahar vd., 2010).

Sosyal medya platformları, öğrenenlerin iletişim becerilerinin geliştirilmesine, katılımın ve sosyal bağların genişletilmesine, akran desteğinin güçlendirilmesine ve iş birliğine dayalı öğrenmenin gerçekleştirilmesine imkân sağlamaktadır. Bu özellikler sayesinde, üniversitelerin desteğine gereksinim duymadan kolayca ve ekonomik bir şekilde kullanılabilirler. Öğrenenlerin eğitim süreçlerine kolaylıkla entegre edilebilirler ve bu tür kullanımları hızla yaygınlaşmaktadır. Bu şekilde, öğrenenler üniversiteden mezun olduklarında öğrenme süreçlerine web üzerinden erişebilirler ve kendi öğrenme geçmişlerine ulaşabilirler. Sosyal ağların eğitimde kullanımıyla elde edilebilecek avantajlar aşağıdaki gibidir (Yamamoto vd., 2010).

- Bilgisayar teknolojisinin eğitimde kullanımı, zaman ve mekân bağımsızlığı sağlar.
- Bilgisayar teknolojisi, eğitimin kalitesini artırır ve öğrenmeyi daha kısa sürede ve sistemli hale getirir.
- Bilgisayar teknolojisi, öğrenmeyi bireyselleştirir ve öğrenenlerin ders içeriğini istedikleri kadar tekrar etmelerine olanak tanır.

- Bilgisayar teknolojisi, görsel ve işitsel öğrenme ortamlarına izin vererek laboratuvar gerektiren dersleri daha az maliyetle ve daha güvenli bir şekilde sunar.
- Bilgisayar teknolojisi, eş-zamanlı sınıf uygulamalarını arşivler, iki yönlü iletişim sağlar ve öğrenen performansını değerlendirmeye olanak tanır.
- Bilgisayar teknolojisi, öğrenenlerin araştırma, bilgi ve becerilerini artırmada daha gönüllü davranmalarını sağlar ve bilgiye ulaşma, değerlendirme, kullanma ve alıntı yapma becerilerini geliştirir.

Araştırmacılar, iletişim ortamlarının sosyal bulunuşluk algısını belirlediğini ve bu algının öğrenenlerin etkileşim biçimlerini etkilediğini belirtmiştir. Bu algı seviyesi, mimikler, göz teması, beden duruşu ve sözsüz iletişim gibi faktörlerle etkilenmektedir (Akt: Kıp & Aydın, 2008). Kişi, bir ortamda etkileşime girdikçe kendini o ortamın bir parçası olarak hisseder ve diğer kişilerle iletişim kurma ve paylaşma arzusu artar. Bu nedenle etkileşim, sosyal bulunuşluğun önemli bir bileşenidir.

1.4. İlgili Araştırma

Bu bölümde, e-öğrenme ortamlarıyla ilgili çeşitli araştırmalara odaklanılmıştır. Özellikle uzaktan eğitimle ilgili farklı öğrenme ortamlarının karşılaştırıldığı çalışmalar incelenmiştir. Bu makale, öğrenme yönetim sistemi ortamları ve sosyal paylaşım ortamlarıyla ilgili bilimsel çalışmaların sonuçlarını özetlemektedir. Araştırmalar, öğrenenlerin öğrenme başarıları, memnuniyetleri ve sosyal algılarına ilişkin sonuçları ve ayrıca bu faktörler açısından karşılaştırmalı sonuçları özetlemektedir.

Bilgin (2013) tarafından yapılan çalışmada, Türk öğrenenlerin İngilizceyi yabancı dil olarak öğrenme sürecinde Macmillan English Campus (MEC) adlı bir öğrenme yönetim sisteminin etkisi incelenmiştir. Deney sonuçlarına göre, MEC kullanımının okuma, dinleme ve genel başarı açısından olumlu bir etkisi olduğu, ancak dilbilgisi ve kelime başarısı açısından belirgin bir fark olmadığı görülmüştür. Öğrenenlerin MEC kullanımına ilişkin görüşleri genel olarak olumludur, ancak derslerde zorunlu olarak kullanılmasından hoşlanmadıkları ortaya çıkmıştır.

Şahinoğlu (2012) tarafından yürütülen araştırmada, matematik öğretiminde Moodle ders yönetim sistemi desteğinin öğrenenlerin matematik başarıları ve matematik dersine yönelik tutumları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırmada, Baykul tarafından geliştirilen "Matematik Dersi Tutum Ölçeği" ve araştırmacı tarafından geliştirilen "Matematik Başarı Testi" kullanılarak, öğrenenler üzerinde yarı deneysel bir model uygulanmıştır. Sonuçlar, Moodle DYBS'nin öğrenenlerin matematik dersine yönelik tutumlarını olumlu yönde etkilediğini ve öğrenenlerin Moodle DYBS destekli matematik öğretimine ilişkin olumlu görüşler bildirdiğini göstermiştir. Ancak, öğrenenlerin matematik başarıları açısından geleneksel matematik öğretiminden farklı bir sonuç elde edilmemiştir.

Machado ve Tao (2007) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, Blackboard ve Moodle öğrenme yönetim sistemleri karşılaştırılmış ve 77 öğrencinin katılımıyla anketler kullanılmıştır. Moodle'un Blackboard'a göre daha kullanıcı dostu, kolay ve etkili bir öğrenme ortamı sağladığı sonucuna varılmıştır. Petrovic vd. (2013) ise 40 öğrencinin katılımıyla gerçekleştirilen 14 haftalık bir çalışmada, Moodle-Facebook karşılaştırması yapılmıştır. Öğrenciler, Facebook'ku daha eğlenceli ve sosyal bir ortam olarak görürken, Moodle'u daha iyi bir öğrenme ortamı olarak değerlendirmişlerdir. Öğrenciler, Facebook'un bire bir iletişim ve geribildirim sağlama gibi özelliklerini takdir ederken, Moodle'un güvenli ve rahat bir öğrenme ortamı sunduğunu düşünmüşlerdir.

Kern ve Baldissera (2012) tarafından yapılan araştırmada, Moodle ve Facebook öğrenci platformları karşılaştırılmıştır. Öğrenciler arasında yapılan anketlerde, öğrenciler Facebook'ku daha kullanışlı bulmuşlar ve tartışmaların daha doğal bir şekilde gerçekleştiğini belirtmişlerdir. Ancak, Moodle ortamının materyal deposu ve fikir alışverişi konusunda daha etkili olduğu kabul edilmiştir. Deng ve Tavares (2013) tarafından yapılan bir başka çalışmada, Facebook'un akademik ve pedagojik konu tartışmalarında daha kullanışlı olduğu belirtilmiştir ve Facebook'un güçlü bir sosyal bulunuşluk ortamı sunması için bazı özelliklerin dahil edilmesi önerilmiştir.

Özetle, farklı öğrenme ortamlarının incelenmesinin, öğrenci memnuniyeti ve başarıları üzerinde olumlu etkilere sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca, öğrenme ortamlarının doğal yapısı gereği eğlenceli ve sosyal bir atmosferin oluşturulabileceği görüşleri dile getirilmiştir. Bazı öğrenme ortamlarının ise daha güvenli ve konforlu bir öğrenme deneyimi sunma ihtimalinin olduğu belirtilmiştir. Sosyal etkileşime dayalı ortamların, iletişim kurma ve geri bildirim sağlama konularında önemli avantajlara sahip olduğuna dikkat çekilmiştir. Diğer yandan, bazı çalışmalarda sosyal etkileşime dayalı ortamların daha kullanışlı ve doğal bir tartışma platformu sunarken, öğrenme yönetim sistemlerinin materyal depolama ve fikir alışverişi konularında daha etkin olduğu gözlemlenmiştir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, nicel araştırma modellerinden çok faktörlü gruplar arası yarı deneysel desen kullanılmıştır. Bu yöntem, rastgele atanan deney ve kontrol grupları yerine daha yapılandırılmış bir deney yaklaşımını içerir. Çok faktörlü gruplar arası yarı deneysel tasarım, nicel araştırmalarda birden çok faktörün belirli bir sonuç üzerindeki etkilerini incelemek için kullanılan bir araştırma yöntemidir (Nestor & Schutt, 2018). Araştırmanın bağımsız değişkenleri öğrenme yönetim sistemi ve sosyal paylaşım ortamıdır, bağımlı değişkenleri ise öğrenenlerin sosyal algısı, öğrenme düzeyleri ve memnuniyet seviyelerini kapsar.

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Bu çalışmanın örneklemini, bir devlet üniversitesinin lisans programına kayıtlı olan toplamda 64 öğrenci oluşturmaktadır. Bu öğrenciler iki eşit gruba ayrılmıştır. Grupların belirlenmesi, 2011-2012 eğitim-öğretim yılı güz döneminde Bilgisayar 2 dersinin dönem sonu not ortalamaları ve öğrenme etkinlikleri öncesi uygulanan ön test puanları kullanılarak yapılmıştır. 1. grup için not ortalaması 48,70 ve 2. grup için not ortalaması 47,85 olarak belirlenmiştir. Uygulanan ön test puanlarının ortalaması ise 1. grup için 46,25 ve 2. grup için 49,68 olarak tespit edilmiştir. Örneklemin belirlenmesinde amaca uygun örneklem yöntemi kullanılarak örneklem seçimi yapılmıştır. Uygun örnekleme, araştırmacının kolayca ulaşabileceği ve erişebileceği bireylerin seçilmesini içerir (Shah, 2015).

2.3. Veri Toplama Araçları ve Süreci

Araştırmada, sosyal bulunuşluk algısı, başarı durumu ve memnuniyet seviyesi olmak üzere üç değişkenle ilgili veriler toplanmıştır.

2.3.1. Akademik Başarı Testi

Eğitimde bir başarı testi, bir öğrencinin belirli bir konu veya çalışma alanındaki bilgisini, becerilerini veya yeteneklerini ölçmek için tasarlanmış standart bir değerlendirmedir (Feniger, 2020). Bir diğer deyişle bireylerin bilgi, öğrenme veya öğrenme eksikliklerini ortaya koyma amaçlı düzenlenmiş testlerdir. Akademik başarı testi öğrenenlerin öğrenme başarılarını ölçmek için kullanıldı. Öğrenenlerin önbilgi düzeylerini belirlemek için öntest yapıldı. Test, MS Excel ile sınırlı olan içeriğe odaklandı ve 50 sorudan oluştu. Ayrıca aynı öntest son test olarak da uygulandı. Son testin, öğrenenlerin genel başarı puanına katkısı %50 olarak kabul edildi ve öğrenenlerin son teste katılımını teşvik etmek için kullanıldı. Katılımcıların akademik başarılarını ölçmek için akademik başarı testi bir alan uzmanı ve araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

2.3.2. Memnuniyet Ölçeği

Bu çalışmada, öğrenenlerin kullandıkları öğrenme ortamına ilişkin memnuniyet düzeylerini belirlemek amacıyla Gunawardena ve Zittle (1997) tarafından geliştirilen memnuniyet ölçek kullanılmıştır. Memnuniyet ölçeği, 5'li likert tipindeki bir ölçektir ve 9 sorudan oluşmaktadır. Ölçek, "kesinlikle katılmıyorum", "katılmıyorum", "kararsızım", "Katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" gibi beş farklı seçeneği içermektedir. Ölçeğin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı (α) 0.87'dir.

2.3.3. Sosyal Bulunuşluk Ölçeği

Araştırmada, öğrenenlerin kullandıkları öğrenme ortamında algıladıkları sosyal durumu ölçmek için Bardakçı (2010) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan "Çevrimiçi Öğrenme Ortamında Algılanan Sosyalleşme Ölçeği" kullanıldı. Ölçek, 10 sorudan oluşan 5'li likert tipi bir ölçektir. Ölçekte, "kesinlikle katılmıyorum", "katılmıyorum", "kararsızım", "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" gibi beş farklı seçenek bulunmaktadır. Açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri sonucunda Türkçe ölçeğin özgün formundaki yapısını koruduğu ve Türkçe forma ilişkin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .82 olarak belirlenmiştir.

2.3.4. Etkinlik Değerlendirmesi

Sosyal paylaşım ortamı ve öğrenme yönetim sistemi ortamındaki etkinlik erişim ve gönderim sayıları gibi faktörler kullanılarak öğrenme etkinliği değerlendirilmiştir. Her iki ortamda da diğer etkinliklerle aynı şekilde uygulanmıştır. Öğrenme ortamları bölümünde, öğrenenlerin sorumlulukları, rolleri ve aktif katılımlarının sağlanması için yapılan değerlendirmeler de dahil olmak üzere örnek çalışmalarla birlikte etkinlikler detaylı bir şekilde sunulmuştur. Öğrenenlerin etkinliklere katılım düzeyleri ve gönderim-erişim gibi sayısal verilerle birlikte tüm sonuçlar tablo ve grafiklerle ayrıntılı olarak gözlem formundan elde edilen veriler bulgular bölümünde sunulmuştur.

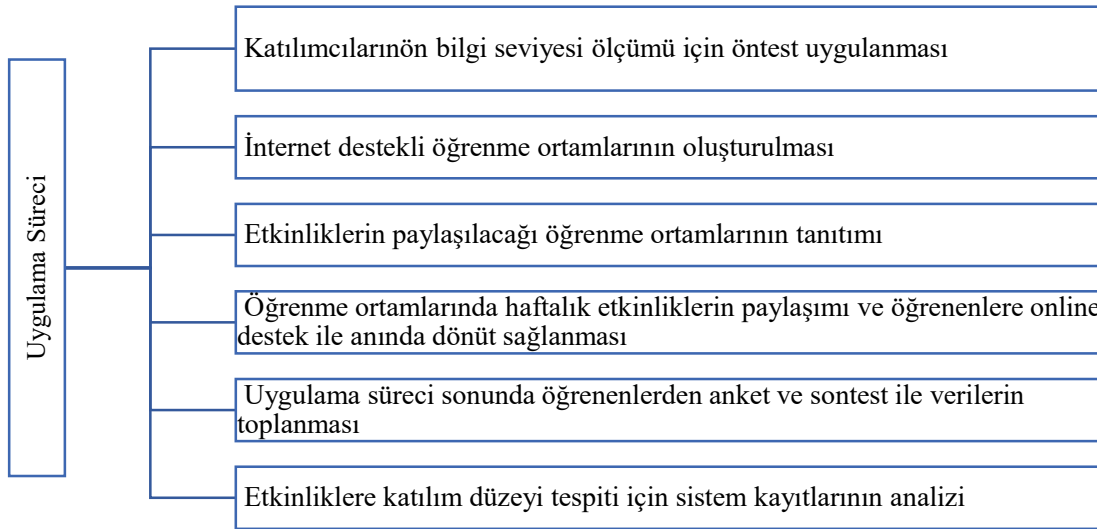

2.4. Veri Analizi

Araştırma kapsamında verilerin analizinde veri toplama araçlarının araştırma soruları ile olan ilişkisi göz önünde bulundurularak verilerin analizleri gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın sonuçları, internet tabanlı öğrenme ortamlarının öğrenenlerin sosyal bulunuşluk seviyelerine etkisini belirlemek için hazırlanan 10 maddeli sosyal bulunuşluk ölçeği ve öğrenenlerin memnuniyet düzeylerini ölçmek için hazırlanan 9 maddeli memnuniyet ölçeği cevapları kullanılarak, beşli likert ölçeği kullanılarak frekans, standart sapma ve yüzdelik değerlerinin de dahil olduğu betimsel istatistik yöntemleri, t-testi ve kovaryans analizi (ANCOVA) yöntemleriyle analiz edilmiştir. Ayrıca, internet tabanlı öğrenme ortamlarının öğrenenlerin başarı düzeylerine olan etkisini belirlemek için, ön test ve son test puanları arasındaki 50 soruluk farkın ortalaması da hesaplanarak sonuçlar elde edilmiştir.

2.5. Uygulama Süreci

Bu çalışma, bir devlet üniversitesinde Bilgisayar 2 dersine kayıtlı lisans öğrenenleri ile gerçekleştirilmiştir. Uygulama süreci hesap tabloları konusuna odaklanmıştır ve öğrenme yönetim sistemi programı Öğrenme yönetim sistemi ve sosyal paylaşım ortamı Sosyal paylaşım ortamı etkinlik sayfası kullanılmıştır. Her iki grup da 6 hafta boyunca haftada 2 saat yüz yüze eğitim almış ve haftalık etkinliklere internet üzerinden katılmıştır. Etkinlikler, farklı türlerde (tartışma, doğru-yanlış, eşleştirme, soru-cevap, proje-uygulama, yorum yazma) tasarlanarak çeşitlilik sağlanmıştır. Aşağıda Şekil 1’de altı haftalık uygulama süreci detaylı bir şekilde sunulmuştur.

Şekil 1. Uygulama süreci

Uygulama sürecinde yapılan 15 farklı etkinlik hafta hafta öğrenme ortamlarına göre listelenmiştir. Her hafta farklı etkinlik yapılmış ve bu etkinlikler hem ÖYS ortamı hem de sosyal paylaşım ortamı yapısına uygun şekilde tasarlanmıştır. Etkinliklerin çeşitliliği, öğrenenlerin aktif katılımını sağlamak için sağlanmıştır. Tablo 1, uygulama süresince kullanılan etkinliklerin haftalara göre dağılımını göstermektedir.

Tablo 1.

Öğrenme Etkinliklerinin Faaliyetlerin Haftalara Göre Dağılımı

1.Hafta	<ul style="list-style-type: none"> Öğrenme ortamıyla ilgili genel bilgilendirme aktivitesi Öğrenme ortamlarına erişim sağlama ve temel iletişim araçları hakkında bilgilendirme aktivitesi Anlatım etkinliği
2.Hafta	<ul style="list-style-type: none"> İçerik Sunumu Etkinliği: Microsoft Office Excel 2007 Öğretim Videosu Sunumu Pratik Etkinlik: Excel'de Temel Kavramlar Uygulaması ve Özet Dosyası Gönderimi Eşleştirme Etkinliği: Giriş Menüsü Simgeleri ve Özelliklerinin Eşleştirilmesi Egzersizi Tartışma Etkinliği: Microsoft Excel Temel Fonksiyonları Üzerine Tartışma Pratik Etkinlik: Haftalık Ders Programı Excel Uygulaması Eşleştirme Etkinliği: Excel'de Menü ve Simgelerin Eşleştirilmesi Alıştırması
3.Hafta	<ul style="list-style-type: none"> Ders programı hazırlama etkinliği için uygulama etkinliği Doğru-yanlış eşleştirme etkinliği: Excel'de menüler ve simgeler Dönem projesi için proje etkinliği

	<ul style="list-style-type: none"> • Haftalık ders programı uygulamasındaki en iyi üç çalışmanın tartışılacağı tartışma etkinliği
4.Hafta	<ul style="list-style-type: none"> • Excel'de Grafik Oluşturma Konu Anlatımı Video Paylaşımı • Grafik Oluşturma Uygulama Etkinliği
5.Hafta	<ul style="list-style-type: none"> • Tartışma Etkinliği (En İyi Formül ve İşlev Uygulaması Çalışması) • Uygulama Etkinliği (Formül ve İşlev Uygulaması)
6.Hafta	<ul style="list-style-type: none"> • Doğru-Yanlış Eşleştirme Etkinliği (Formül Eşleştirme Uygulaması) • Proje Uygulaması (Takvim Oluşturma Uygulama Çalışması)

Öğrenme ortamlarında ilk haftada 50 soruluk bir ön test yapılarak öğrenenlerin ön bilgi düzeyleri ölçülmüş ve ortam erişimi sağlanmıştır. Teknik bilgilendirme verilerek ortamın nasıl kullanılacağı anlatılmıştır. Ayrıca öğrenenlerle bir video anlatım etkinliği paylaşarak konunun görüntülü anlatımı yapılmış ve örnek uygulamalar gösterilmiştir. Öğrenenlerin etkinliğe katılımı, video izleme sayısı ile ölçülmüştür.

İkinci haftada Excel programı hakkında genel bilgi veren bir etiket paylaşılmış, katılımcılar tespit edilerek temel kavramlar dokümanı yüklendi. Özet dosyası yüklenmesi istendi ve kullanıcılardan Excel giriş menüsü simge-özellik eşleştirmesi doğru-yanlış işaretlenmesi istendi. Katılımcılar Excel işlevleri hakkında düşüncelerini paylaştı ve doğru ifade edenin seçildiği bir tartışma etkinliği gerçekleştirildi.

Üçüncü haftada katılımcılarla paylaşılan bir ders programı uygulaması için bir uygulama etkinliği hazırlanmıştır. Katılımcılardan, aynı uygulamayı Excel programında tasarlayıp sisteme yüklemeleri istenmiştir. Ek olarak, Excel programındaki belirtilen özellikleri hangi menülerden yapacaklarını eşleştirmeleri gereken bir alıştırmaya da yapılmıştır. Proje gruplarının oluşturulması, proje çalışması dosyalarının sisteme yüklenmesi ve belirtilen süre içinde grupların çalışmalarını sisteme yüklemeleri istenerek öğrenenlerin katılımı sağlanmıştır. Son olarak, ders programı oluşturma etkinliği değerlendirilerek öğrenenlerin aktif katılımı teşvik edilmiş ve en iyi üç çalışma öğrenenler tarafından seçilmiştir.

Dördüncü haftada Excel'de grafik işlemlerini anlatan bir video paylaşılmıştır ve örnek grafik uygulaması ekran görüntüsü destek ortamlarında paylaşılmıştır. Katılımcılardan belirtilen grafik ödevi yapmaları ve sisteme yüklemeleri istenmiştir. Ayrıca aynı grafik uygulamasını en kısa sürede yaparak ilk üçe girenlere ödül verileceği belirtilmiştir.

Beşinci haftada her iki öğrenme ortamında forum uygulaması gerçekleştirilmiştir. Forumda katılımcıların grafik uygulama çalışmaları paylaşılmış ve en iyi çalışmanın forumda belirlenmesi için tartışma yapılmıştır. Ayrıca Excel'de formül ve işlevleri içeren okuma dosyası paylaşılmış, katılımcılardan belirtilen süre içerisinde eşleştirme sorularını çözmeleri istenmiştir.

Altıncı haftada final dosyası uygulaması paylaşılmış ve belirtilen süre içerisinde katılımcıların dosyayı sisteme yüklemesi istenmiştir. Ayrıca her iki grupta da sosyal bulunuşluk ölçeği ve memnuniyet ölçeği yapılmış, 6 haftalık uygulama sürecinin değerlendirmeleri istenmiştir. Ön test son test olarak uygulanmış ve uygulama süreci sona erdirilmiştir.

3. BULGULAR

Bu bölümde internet destekli öğrenme ortamlarının öğrenenlerin sosyal bulunuşluk algısı düzeylerine, memnuniyet düzeyleri ve başarılarına etkisine ilişkin araştırma bulgularına yer verilmiştir. Araştırma süresince internet destekli öğrenme ortamında yapılan etkinliklere ait öğrenenlerin hafta hafta katılım, etkinlik erişim-gönderim sayıları gibi veriler tablo ve grafikler şeklinde sunulmuştur.

3.1. Sosyal Bulunuşluk Algısı Düzeyleri Açısından ÖYS-SPO Farklılıkları

Araştırma çerçevesinde öğrenenlerin sosyal bulunuşluk farkındalık seviyelerine odaklanılmıştır. Sosyal bulunuşluk farkındalık seviyesi 5'li likert tipi bir ölçek aracılığıyla 1 ila 5 arasındaki değerlerle değerlendirilmiştir. Gerçekleştirilen analiz sonucunda sosyal bulunuşluk farkındalık puanlarının ortalamaları, kullandıkları öğrenme ortamına göre Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2.

Öğrenme Platformlarına Göre Sosyal Bulunuşluk Algı Düzeyleri

Öğrenme Ortamı	N	X	SS
ÖYS	32	3,20	0,640
SPO	32	3,35	0,824
	64		

Tablo 2'ye göre Araştırmanın sonuçlarına göre, öğrenenlerin sosyal bulunuşluk algı düzeyi, öğrenme yönetim sistemi ortamındaki öğrenenler için ortalama 3,20 iken, sosyal paylaşım ortamındaki öğrenenler için ortalama 3,35 olarak bulunmuştur. Bu veriler arasında anlamlı bir farkın olup olmadığı t-testi ile incelenmiş ve sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3.

Sosyal Bulunuşluk Algı Puanlarının Tercih Edilen Öğretim Platformuna Göre t-testi Verileri

Sosyal Bulunuşluk Algı Düzeyi	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means		
	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)
Equal variances assumed			,828	62	,411
Equal variances not assumed	6,172	0,016	,828	58,45	,411

Tablo 3. incelendiğinde bağımsız örneklem t-testi sonuçlarına göre, öğrenenlerin öğrenme ortamlarına bağlı olarak sosyal bulunuşluk algısı puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır [$t_{(62)}=,828$, $p<.05$]. Bununla birlikte, ölçeğin farklı maddeleri açısından gruplar arasında bir farklılık olup olmadığını belirlemek için yapılan t-testi sonuçları Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4.

Öğretim Ortamına Göre Sosyal Bulunuşluk Bağımsız Örneklem T-Testi Verileri

	ÖYS			SPO			P
	N	X	SS	N	X	SS	
SB1	32	3,41	1,188	32	3,56	1,294	0,617
SB2	32	3,53	0,950	32	3,38	1,212	0,568
SB3	32	2,97	0,967	31	3,23	1,334	0,386
SB4	31	3,23	1,023	32	3,47	1,164	0,383
SB5	32	2,78	1,099	32	3,28	1,143	0,079
SB6	32	3,00	1,016	32	3,22	1,157	0,425
SB7	31	3,32	1,045	32	3,47	1,319	0,628
SB8	32	3,53	1,077	32	3,50	1,270	0,916
SB9	31	3,19	1,250	32	3,16	1,194	0,904
SB10	32	3,09	1,146	32	3,28	1,170	0,520

Tablo 4'te, öğrenme ortamına göre sosyal bulunuşluk algısı ölçeğinin maddelerine göre iki grubun karşılaştırılması sonucunda elde edilen sonuçlar yer almaktadır. Bulgular, internet destekli öğrenme ortamlarında öğrenenlerin, öğrenme yönetim sistemi ve sosyal paylaşım ortamına göre sosyal bulunuşluk algı düzeyinde herhangi bir farklılık olmadığını göstermektedir.

3.2. Memnuniyet Düzeyleri Açısından ÖYS-SPO Farklılıkları

Araştırmanın kapsamı odaklanılan bir diğer değişken ise öğrenenlerin memnuniyet düzeyleridir. Memnuniyet düzeyi 5 puanlı likert ölçeği kullanılarak 1 ile 5 arasında puanlarla değerlendirilmiştir. Öğrenenlerin kullanılan öğrenme ortamına bağlı olarak memnuniyet düzeyi puan ortalamaları analiz sonuçları Tablo 5' te sunulmuştur.

Tablo 5.

Öğrenenlerin Kullandıkları Öğrenme Ortamlarına Göre Memnuniyet Düzeyi Puanları

Öğrenme Ortamı	N	X	SS
ÖYS	32	3,38	0,647
SPO	32	3,34	0,790

64

Öğrenme ortamlarına göre öğrenenlerin memnuniyet düzeyleri incelenmiş ve Tablo 5'te yer alan verilerde, sosyal paylaşım ortamındaki öğrenenlerin memnuniyet düzeyi puanları ortalaması 3,34 ve öğrenenlerin ÖYS ortamındaki memnuniyet düzeyi puanlarının ortalaması, 3,38 olarak tespit edilmiştir. Tablo 6'da sunulan t-testi sonuçlarıyla, bu puanlar arasında anlamlı bir fark olup olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 6.

Kullandıkları öğrenme ortamlarına göre öğrenenlerin memnuniyet düzeyi puanlarının t-testi sonuçları.

Memnuniyet Düzeyleri	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means		
	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)
Equal variances assumed			-,247	62	,805
Equal variances not assumed	0,576	0,456	-,247	59,67	,805

Tablo 6'daki bulgulara göre, Bağımsız Örneklem t-testi sonuçlarına dayanarak, öğrenenlerin kullandıkları öğrenme ortamlarına bağlı olarak memnuniyet düzeyi puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Ölçeğin toplam puanı temelinde gruplar arasında herhangi bir farklılık olmadığı görülmüştür [$p>0.05$]. Ancak memnuniyet düzeyi kendi içerisindeki maddeler itibari ile grupların farklılaşmış farklılaşmadığına dair t-testleri yapılmış ve sonuçları Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7.

Öğrenme Ortamına Göre Memnuniyet Düzeyi Bağımsız Örneklem T-Testi Sonuçları

	ÖYS			SPO				
	N	X	SS	N	X	SS	F	P
MA1	32	3,53	0,950	32	3,44	1,268	4,421	0,739
MA2	32	3,03	0,967	32	3,34	1,310	2,182	0,282
MA3	32	3,22	1,211	32	3,53	1,218	0,390	0,307
MA4	31	3,61	0,919	31	3,35	1,050	1,803	0,307
MA5	31	3,65	1,082	32	3,28	1,114	0,024	0,193
MA6	32	4,06	0,619	32	3,53	1,107	15,173	0,022
MA7	32	3,16	1,110	31	2,90	1,193	1,333	0,387
MA8	32	3,19	0,998	32	2,81	1,256	3,812	0,191
MA9	32	3,03	1,150	32	3,88	1,008	1,535	0,003

Tablo 7, memnuniyet düzeylerinin öğrenme ortamına göre maddeler bazında karşılaştırılmasını gösteren analiz sonuçlarını içermektedir. MA6 ve MA9 araştırmalarına göre, internet destekli öğrenme ortamlarında öğrenenlerin memnuniyet düzeyleri öğrenme yönetim sistemi ve sosyal paylaşım ortamına göre farklılık göstermektedir. MA6 çalışmasına göre, öğrenme yönetim sistemi ortamında eğitim alan öğrenenler, sosyal paylaşım ortamında eğitim alan öğrenenlere göre internet destekli öğrenme ortamının daha etkili bir öğrenme deneyimi sağladığını düşünmektedirler. Öte yandan, MA9 araştırması, sosyal paylaşım ortamında eğitim alan öğrenenlerin, internet destekli öğrenme ortamında arkadaşlarıyla daha fazla etkileşim kurduklarını belirttiğini göstermektedir. Bununla birlikte, her iki öğrenme ortamında da etkileşim araçlarının sunumu, başarıyı teşvik etme, tartışmalara katılımı teşvik etme, konu başlıklarıyla ilgili ek okuma veya araştırma yapmayı teşvik etme, farklı görüşlere saygı duyma, gelecekte başka bir çevrimiçi kursa katılma isteği, konuların çeşitliliğinin tartışmalara katılımı teşvik etmesi ve uzaktan eğitim sisteminin öğrenme çabası gerektirdiği konularında öğrenenlerin memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir.

3.3. Başarı Puanları Açısından ÖYS-SPO Farklılıkları

Araştırmanın bu kısmında değerlendirilen öğrenme ortamlarının etkisi, öğrenenlerin elde ettikleri başarı düzeyleri üzerine odaklanmaktadır. Öğrencilerin başarı seviyeleri, ön test ve son test puanları arasındaki farklar aracılığıyla hesaplanmış ve bu verilere dayalı olarak öğrenme ortamlarına göre ortalama başarı puanları belirlenmiştir. Tablo 8'de, araştırmaya katılan öğrenenlerin öğrenme ortamlarına göre başarı puanı ortalamaları verilmiştir. Araştırmada öğrenenlerin başarı puanları ön test ve son test puanları arasındaki fark değeri kullanılarak hesaplanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, öğrenenlerin kullandıkları öğrenme ortamına göre başarı puanı ortalamaları Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8.*Öğrenenlerin Kullandıkları Öğrenme Ortamlarına Göre Başarı Puanları*

Öğrenme Ortamı	N	X	SS
ÖYS	32	13,44	1,823
SPO	32	19,09	1,595
	64		

Tablo 8'de, sosyal paylaşım ortamındaki öğrenenlerin başarı puanı ortalaması (19.09) ile öğrenme yönetim sistemi ortamındaki öğrenenlerin başarı puanı ortalaması (13.44) arasında farklılık olduğu görülmektedir. Öğrenenlerin kullandıkları öğrenme ortamına göre başarı puanları arasında farklılık olup olmadığı t-testi analiz sonuçlarına göre Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9.*Öğrenenlerin Başarı Puanlarının Kullandıkları Öğrenme Ortamlarına Göre Karşılaştırma Sonuçları*

Başarı Düzeyleri	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means		
	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)
Equal variances assumed			2,335	62	0,023
Equal variances not assumed	,500	,482	2,335	60,92	0,023

Tablo 9'da belirtildiği üzere, Bağımlı örneklem "t" testi kullanılarak elde edilen sonuçlara göre, öğrenenlerin başarı puanları öğrenme ortamına göre farklılaşmaktadır [$p < 0.05$]. Bu sonuçlar, sosyal medya kullanıcılarına göre öğrenme yönetim sistemi kullanıcılarının daha düşük başarı gösterdiğini göstermektedir. Sosyal medya ortamında daha yüksek başarı gösterilmesinin sebebi, ortamdaki kaynaklanıp kaynaklanmadığını tespit etmek için kovaryans analizi (ANCOVA) testi uygulanmıştır. Araştırmada, ön test sonuçları kovaryans olarak kullanılarak ortamın son test üzerindeki etkisi test edilmiştir. Başka bir deyişle, ön test sonuçları istatistiksel olarak kontrol edilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 10 ve Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 10.*Sontest Puanlarının Ortamlara Göre Betimsel İstatistikleri*

Öğrenme Ortamları	N	Ortalama	Düzeltilmiş Ortalama
SPO	32	64.28	65.429 ^a
ÖYS	32	63.13	61.977 ^a

Covariates appearing in the model are evaluated at the following values: ONTEST = 47,97.

Tablo 11.*Önteste Göre Düzeltilmiş Son test Puanlarının Ortama Göre Karşılaştırma Sonuçları*

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Corrected Model	5236,579(a)	2	2618,289	41,780	,000
Intercept	4716,483	1	4716,483	75,261	,000
ONTEST	5215,188	1	5215,188	83,219	,000
ORTAM	187,685	1	187,685	2,995	,089
Error	3822,781	61	62,669		
Total	268777,000	64			
Corrected Total	9059,359	63			

a R Squared = ,578 (Adjusted R Squared = ,564)

ANCOVA testi sonuçlarına göre, Tablo 11'de görülebileceği üzere, öğrenme ortamının son test sonuçları üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı belirtilebilir (F: 2.995; $p = 0.089$; $p > 0.05$). Yapılan araştırmada t-testi sonuçlarına göre, sosyal medya ortamında eğitim alan öğrenenlerin başarı düzeyi öğrenme yönetim sistemi ortamında eğitim alanlara kıyasla daha yüksek olarak gözlemlenmiştir. Ancak, kovaryans analizi yapıldığında öntest sonuçları kontrol altına alınarak elde edilen başarının ortamdaki kaynaklanmadığı ortaya çıkmıştır.

3.4. Sosyal Bulunuşluk Algı Düzeyleri ile Akademik Başarı Puanları Arasında Farklılıklar

Araştırmada, öğrenme yönetim sistemi ortamını kullanan öğrenenler ve sosyal paylaşım ortamını kullanan öğrenenler arasında, öğrenenlerin sosyal bulunuşluk algı düzeyi ile akademik başarı puanları arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmaya ait veriler, aşağıda Pearson korelasyon testiyle sunulan Tablo 12 ve Tablo 13'te gösterilmiştir.

Tablo 12.

Sosyal Paylaşım Ortamı Korelasyon Tablosu

		Sosyal Bulunuşluk Algısı Düzeyi	Başarı Düzeyi
Sosyal Bulunuşluk Algısı Düzeyi	Pearson Correlation	1	0,078
	Sig. (2-tailed)		0,670
	N	32	32
Başarı Düzeyi	Pearson Correlation	0,078	1
	Sig. (2-tailed)	0,670	
	N	32	32

Tablo 12'ye göre Sosyal Paylaşım Ortamı korelasyon tablosunda, sosyal paylaşım ortamında öğrenenlerin sosyal bulunuşluk algısı düzeyi ile akademik başarı puanları arasında pozitif ancak çok zayıf bir ilişki olduğu görülmektedir ($r=0,078$). "r" işareti, ilişkinin yönünü ve katsayının büyüklüğü ise derecesini belirler. Ancak, $p>0,05$ olduğundan aralarında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna varılabilir.

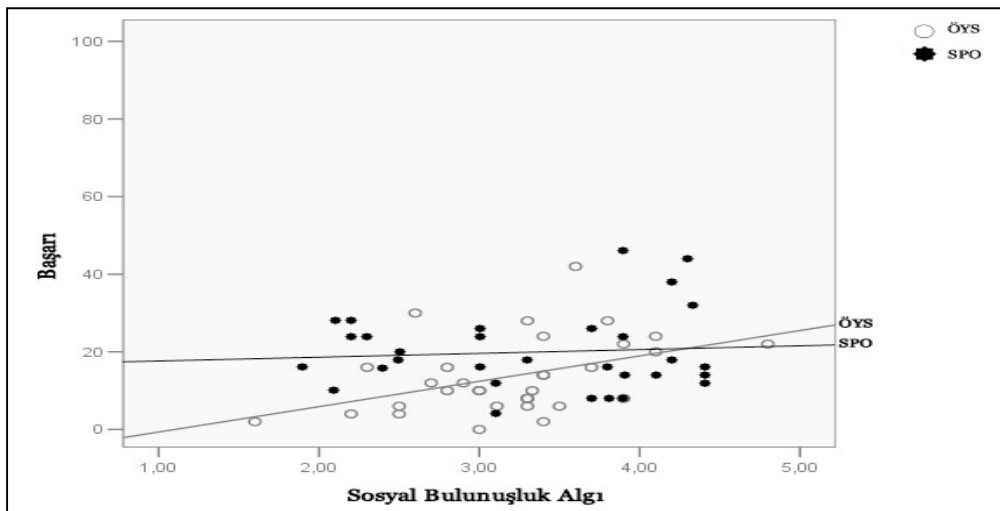
Tablo 13.

Öğrenme Yönetim Sistemi Ortamı Korelasyon Tablosu

		Sosyal Bulunuşluk Algısı Düzeyi	Başarı Düzeyi
Sosyal Bulunuşluk Algısı Düzeyi	Pearson Correlation	1	0,416*
	Sig. (2-tailed)		0,018
	N	32	32
Başarı Düzeyi	Pearson Correlation	0,416*	1
	Sig. (2-tailed)	0,018	
	N	32	32

*.Correlation is significant at the 0,05 level (2-tailed).

Korelasyon tablosundaki 0,416 değeri Pearson korelasyon tablosunda 0,26-0,49 aralığında olduğundan, öğrenme yönetim sistemi ortamında öğrenenlerin sosyal bulunuşluk algısı düzeyi ile akademik başarı puanları arasında pozitif ve zayıf bir ilişki olduğu görülmüştür. Araştırmada yer alan tüm öğrenenlerin sosyal bulunuşluk algı düzeyleri ve başarıları arasındaki ilişki, istatistiksel analiz sonuçlarına göre belirlenmiştir ve aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Şekil 2. Öğrenme ortamlarına göre sosyal bulunuşluk algısı ve başarı arasındaki ilişki değişiminin grafiksel gösterimi

Şekil 2'de gösterildiği gibi, sosyal paylaşım ortamında sosyal bulunuşluk algı düzeyindeki artışla akademik başarıda anlamlı bir değişiklik gözlenmemektedir. Öğrenme yönetim sistemi ortamında ise öğrenenlerin sosyal

bulunuşluk algı düzeyi arttıkça akademik başarı düzeylerinin de arttığı görülmektedir. Bu verilere göre, öğrenme yönetim sistemi ortamında sosyal bulunuşluk algı düzeyi düşük olan öğrenenlerin akademik başarıları olumsuz etkilenirken, sosyal bulunuşluk algı düzeyi yüksek olan öğrenenlerin daha başarılı olduğu gözlenmektedir. Sosyal paylaşım ortamında sosyal bulunuşluk algı düzeyi düşük olan öğrenenlerin başarılarının ise pozitif veya negatif yönde etkilenmediği için öğrenme yönetim sistemi ortamı tercih eden ancak sosyal bulunuşluk algı düzeyi düşük öğrenenlerin bu ortama yönlendirilmesi mümkündür.

3.5. Etkinliklere Katılım Düzeylerinin Kullanılan Öğrenme Ortamına Göre Farklılıklar

Araştırma süresince etkinliklerin gerçekleştirilmesi sırasında öğrenenlerle öğretim elemanları arasında mesajlaşma, elektronik posta ve çevrimiçi sohbet ortamlarında etkileşim sağlanmıştır. Tablo 14'teki veriler, sosyal paylaşım ortamında beğeniler, etkinliğe erişim sayısı ve gönderilen e-postaları içermektedir. Öğrenme yönetim sistemi ortamında ise katılım raporlarının gönderilmesi, gözden geçirilmesi ve gönderilen e-postalar yoluyla elde edilen raporlar, raporlar bölümünde bulunan verilere dayanmaktadır.

Tablo 14.

Öğrenme Ortamlarında Etkinlik Türüne Göre Katılım Sayıları

Öğrenme Ortamı	ÖYS		SPO		
	K	E/G	K	E/G	
Etkinlik Türü					
Anlatım	4	17,5	28,25	19	23,75
Uygulama	3	11,5	34,60	12,3	33,6
Doğru-yanlış eşleştirme	3	13,3	59,6	18,3	55
Tartışma	3	11,6	34,6	12	39
Proje uygulama	2	16	83,5	8,5	76

*K:Katılımcı Sayısı E/G: Erişim ve Gönderim Sayısını ifade etmektedir

Öğrenme ortamlarında gerçekleştirilen anlatım etkinliği, sosyal paylaşım ortamında daha yüksek katılım sağlarken, etkinlik erişim ve gönderim sayısı öğrenme yönetim sistemi ortamında daha yüksek olarak ölçülmüştür. Anlatım etkinliğinde öğrenenler, öğrenme yönetim sistemi ortamında daha fazla yer almakta, aynı etkinliği daha sık ziyaret etmekte ve etkinlikle daha çok meşgul olmaktadır. Bu nedenle, düz metin paylaşımı veya video paylaşımı gibi etkinlikler için öğrenme yönetim sistemi ortamı öğrenenler için daha uygun bir seçenektir. Tablodaki uygulama etkinliği verilerine bakıldığında, öğrenen katılımı ve etkinlik erişim-gönderim sayıları her iki ortamda da benzer değerlerden oluşmaktadır. Yani herhangi bir konuyu pekiştirmek amacıyla yapılan çalışmalarda, öğrenme ortamlarının sunduğu etkileşim araçları açısından bir farklılık gözlenmemektedir.

Doğru-yanlış eşleştirme çalışmalarına ilişkin verilere bakıldığında, sosyal paylaşım ortamında daha fazla katılımcı bulunurken, etkinlik erişim-gönderim miktarı öğrenme yönetim sistemi ortamında daha fazla olmaktadır. Doğru-yanlış eşleştirme etkinliği sosyal paylaşım ortamında ekran görüntüleri, fotoğraflar gibi paylaşım araçları kullanılarak sunulurken, öğrenme yönetim sistemi ortamında ise katılımcılardan geri bildirim almak amacıyla soru bankasında eşleştirme sorusu oluşturma uygulaması kullanılmıştır. Bu nedenle, sosyal paylaşım ortamında ekran üzerinde resim veya fotoğraf gibi paylaşım araçları öğrenenlerin ilgisini daha fazla çekmekte ve katılım sayısını artırmaktadır. Tartışma etkinliklerine ilişkin olarak incelendiğinde, ortamlardaki katılımcı sayıları birbirine yakın değerler göstermektedir, ancak sosyal paylaşım ortamında etkinlik erişim-gönderim miktarı öğrenme yönetim sistemi ortamından daha yüksektir.

Proje uygulama etkinliğine ait verilere bakıldığında hem öğrenen katılım sayısı hem de erişim sayısı öğrenme yönetim sistemi ortamında daha yüksek olduğu görülmektedir. Verilere göre, öğrenme yönetim sistemi ortamı öğrenenler için yeni çalışmalar ortaya koymada daha ideal bir ortam sağlamaktadır. Öğrenenler, öğrenme yönetim sistemi ortamında edindikleri bilgileri kullanarak yeni çalışmalar yapma konusunda daha uygun bir ortama sahiptirler.

4.TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmanın bu bölümünde, çalışmanın temel amacı olan, farklı öğrenme ortamlarında düzenlenen öğrenme etkinliklerinin öğrenenlerin sosyal bulunuşluk, öğrenme ve memnuniyet düzeylerine olan etkisi incelenmiştir. Bu bağlamda, çalışma boyunca elde edilen bulgular, mevcut alanyazınla detaylı bir şekilde tartışılmış ve sonuçlar bu bölümde sunulmuştur.

Sosyal ağ ortamı ve öğrenme yönetim sistemi ortamında öğrenenlerin sosyal katılım düzeylerinin ortalama değer üzerinde olduğu gözlenmektedir. Aslında, Zamani vd. (2022), çevrimiçi öğrenme ortamında bireylerin kendilerini o ortamın bir parçası olarak hissetme ve diğer insanlarla iletişim kurma ve paylaşma isteğinin arttığına dair bir iddia ortaya koymaktadır. Ancak sosyal katılım düzeyi açısından bu ortamlar arasında bir farklılık gözlenmemiştir. Bu durum, sosyal katılım algısının düzenlenen etkinliklerle yakından ilişkili olduğu

(Cochrane & Bateman, 2010) şeklinde açıklanabilir. Başka bir çalışmada, çevrimiçi doktora öğrencilerinin bir ÖYS'deki sosyal bulunuşla ilgili algıları araştırılmıştır ve öğrenciler, ÖYS içinde yüksek düzeyde sosyal bulunuşluk algısı oluştuğunu ifade etmişlerdir (Leafman vd., 2013). Ayrıca aynı çalışmada öğrencilerin önemli bir kısmı, sosyal bağlantıları güçlendirmek için sosyal medya araçlarını ÖYS dışında kullanmaya yöneldiklerini ifade etmişlerdir. Yine farklı bir çalışmada yaygın kullanılan bir sosyal paylaşım ortamının lisans öğrencilerinin sosyal bulunuşluk algı düzeylerine etkisi ile ilgili bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada sosyal paylaşım ortamının öğrenenlerin sosyal bağlantılarını olumlu etkilediği ifade edilmiştir (Woerner, 2015).

Öğrenme ortamlarında öğrenen memnuniyet düzeyleri incelendiğinde her iki öğrenme ortamında da memnuniyet seviyesinin ortalama değerin üzerinde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, genel olarak ortam arasında bir farklılaşma olmasa da öğrenme yönetim sistemi ortamında öğrenme gerçekleşirken sosyal paylaşım ortamının arkadaşlık ilişkilerinde kaynaşmayı sağladığı gözlenmiştir. Bu durum ile ilgili Netanda (2020) ÖYS'lerin sürekli kullanımının, öğrencilerin akademik performanslarını ve başarılarını artırma potansiyeline sahip olduğunu ifade ederken, sosyal paylaşım ortamlarında öğrencilerin arkadaşlık ilişkilerinde kaynaşması ile ilgili Antheunis vd. (2016) da öğrenenlerin sosyal ağ kullanımları ile arkadaşlık kalitesi ve sosyal bağlılıkları üzerinde olumlu etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Bu durumdaki farklılaşma, ortamların tasarım amacından kaynaklanan nedenlerle meydana gelmektedir. Çünkü öğrenme ortamı olarak seçtiğimiz Moodle programı, öğrenmeyi sağlamak amacıyla tasarlanmış bir öğrenme ortamıdır. İletişim ve etkileşim araçlarının tasarımı, öğrenme odaklı unsurlardan oluşmaktadır. Aynı şekilde, sosyal paylaşım platformu bir sosyal paylaşım ortamı olarak tasarlanmıştır. İletişim ve etkileşim araçları, sohbet etme, arkadaşlık ilişkilerini güçlendirme, kişiler arası iletişim ve etkileşimi artırma amacıyla tasarlanmış unsurlardan oluşmaktadır. Bu nedenle, ortamların kendine özgü yapılarının algı açısından farklılaşmaya neden olduğu söylenebilir.

Gülbahar (2010)'ın belirttiğine göre, sosyal medya platformları iletişim becerilerini geliştirir, katılımı ve sosyal bağlılığı artırır, akran desteğini güçlendirir ve iş birliğine dayalı öğrenmeyi sağlar. Mason ve Conrey (2007) ayrıca sosyal medya platformlarının akran geri bildirimini kolaylaştırdığını ve öğrenen memnuniyetinde etkili olduğunu belirtmiştir. Yuen ve Yuen (2008) de sosyal medya platformlarının öğrenenlerin dijital medya paylaşımı, ortak fikirler çerçevesinde soru sorma, kaynak paylaşımı, çalışma grupları oluşturma ve sınıf arkadaşlarıyla iletişim kurma amacıyla kullanıldığını ifade etmiştir. Sosyal medya ortamının öğrenen etkileşimine olumlu yönde etki ettiği sonucuna varılmıştır. Tiryakioğlu ve Ersurum (2011) çalışmalarında sosyal medya platformlarının öğrenen-öğrenen, öğrenen-içerik ve eğitmen-öğrenen etkileşimini artırdığını ve öğrenenlerin araştırma, sorgulama ve problem çözme becerilerini kullanmalarını ve geliştirmelerini desteklediğini belirtmişlerdir. Karaman vd. (2009) ise internet destekli öğretim uygulamalarının öğrenenler üzerinde olumlu etkileri olduğunu ve öğrenen memnuniyetini artırdığını belirtmiştir. Literatürdeki çalışmalar, öğretim yöntemlerinin ve öğretim ortamlarının öğrenen motivasyonu üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu belirtmektedir (Mulyati vd., 2021). Öğrenme ortamının öğrenme için önemli bir etmen olmadığını belirten çalışmalar da vardır. Her iki ortamda da öğrenenlerin akademik başarı düzeyleri ortalamanın üzerindeydi ve farklılık göstermedi. Bu durum, düzenlenen etkinliklerin benzer olmasıyla açıklanabilir.

Akademik başarı düzeyleri ve sosyal bulunuşluk algı düzeyleri ile ilgili sonuçlara göre; sosyal bulunuşluk algısıyla akademik başarı arasındaki ilişki ve etkileşim her iki ortamda yapılan çalışmalarda değerlendirilmemiştir. Bu çalışmada ise bu konular incelenerek elde edilen sonuçlara göre, öğrenme yönetim sistemi (ÖYS) ortamında kullanılan öğrenenlerin akademik başarıları ile sosyal bulunuşluk algı düzeyleri arasında pozitif bir etkileşim olduğu görülmüştür. Ancak sosyal paylaşım ortamında akademik başarı ile sosyal bulunuşluk arasında bir etkileşim bulunmamıştır. Bu durum ile ilgili Koşuh vd. (2015) çalışmalarında çevrim içi öğrenme ortamlarında sosyal etkileşim araçlarının kullanımı, öğrenenlerin akademik başarıları ile pozitif olarak ilişkilendirilebileceği ancak sosyal bulunuşluk araçlarını kullanmanın algılanan kolaylığı, başarı ile negatif olarak ilişkili olabileceğini de ifade etmişlerdir.

ÖYS ortamında akademik başarı ile sosyal bulunuşluk algısı arasındaki pozitif ilişki, ortamın tasarım araçlarının öğrenenlere uygun etkileşim ve iletişim imkanları sağlaması ve bu durumun öğrenenin ortama yönelik ilgisini artırmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü bu ortam araçları sadece eğitim-öğretim amacıyla tasarlanmış araçlardan oluşmaktadır. Öğrenenler, bu ortama ders dışı arkadaşlık ilişkileri, tartışma, sohbet gibi amaçlar için girmemektedir. Sadece dersler için bu ortama giriş yaptıklarından dolayı, doğal olarak ortamın sunduğu sohbet, forum, tartışma, paylaşım gibi araçlarla etkileşime geçmektedirler. Bu etkileşimler, ders hedeflerine uygun olarak gerçekleştiğinde öğrenmeyi ve sosyal bulunuşluk algı düzeyini artırmaktadır. Salimon vd. (2021) da benzer şekilde, algılanan sosyal bulunuşun e-öğrenme platformlarında lisans öğrenenleri arasında kullanım kolaylığı algısı üzerinde doğrudan olumlu etkisi olduğunu ve e-memnuniyet ve e-kalıcılık üzerinde dolaylı bir etkisi olduğunu ifade etmişlerdir.

Akademik başarı ile sosyal bulunuşluk algısı arasında bir ilişki olmaması, sosyal paylaşım ortamının sadece eğitsel amaçlar için tercih edilmemesiyle açıklanabilir. Çünkü bu ortam, eğitsel amaçlarla tasarlanmamış olduğundan, tartışma, sohbet, paylaşım gibi etkinlikler ders dışı faaliyetlere yönelik olabilir. Bu nedenle, ders

dışı ilişkilerin etkisiyle ortamda başarının yüksek olduğu ve sosyal bulunuşluk algısının da yüksek olduğu söylenebilir. Akademik başarı ile sosyal bulunuşluk arasındaki ilişkisizlik de bu farklı etkilenme nedenleriyle açıklanabilir.

Sonuç olarak, ortamların sunduğu etkileşim araçları farklı olsa da uygulanan etkinlikler her iki ortamda da aynı olduğunda, öğrenenlerin sosyal bulunuşluk algı düzeyi, memnuniyet düzeyi ve akademik başarı puanları farklılaşmamaktadır. Ancak ortam özelliklerini temsil eden katılım ve erişim oranları farklılık gösterebilmektedir.

Öğrenenlerin etkinliklere katılım düzeyleri ile ilgili sonuçların incelendiği öğrenme ortamlarında genel olarak, proje uygulama ve anlatım etkinliklerinde ÖYS ortamı daha fazla tercih edilirken, doğru-yanlış eşleştirme ve tartışma etkinliklerinde SPO ortamı daha fazla tercih edilmektedir. Her iki ortamın tercih edilme düzeyleri birbirine yakın katılım düzeyleri sergilerken, uygulama etkinliğinde ise her iki ortamın tercih edilme düzeyleri birbirine yakındır. Bu bulgulara göre, SPO ortamının paylaşım duvarı, video paylaşımı, beğeni butonu, yorum yazma özelliği ve sohbet penceresi gibi özellikleri, katılım düzeyinin artmasında etkili olabilir. ÖYS ortamı ise proje uygulama etkinliğinde, paylaşım ekranı ve dosya gönderim özelliği sayesinde öğrenenlere kolaylık sağlayarak daha fazla tercih edilmektedir.

Kern ve Baldissera'nın (2012) yaptığı çalışmaya göre, sosyal paylaşım ortamının doğal yapısı ve akademik ortamın dışında olma hissi nedeniyle, tartışmalarda Moodle ortamına göre daha çekici bulunmuştur. Moodle ise öğrenme materyali deposu olarak görülmekte ve öğrenme ortamı olarak daha fazla algılanmaktadır (Petrovic vd., 2013).

Bu çalışmanın sonuçlarına dayanarak gelecekte yapılacak çalışmalarda araştırmacı ve tasarımcılara yönelik çeşitli öneriler sunulmaktadır. Öğrenme ortamlarının tasarımına yönelik olarak; ÖYS ortamlarının etkileşim ve iletişim araçlarının öğrenenlere uygun olarak tasarlanması önerilmektedir. Sosyal paylaşım ortamlarının tasarımında, öğrencilerin arkadaşlık ilişkilerini güçlendirme, sohbet etme ve kişiler arası iletişimi artırma gibi amaçları destekleyen özelliklere odaklanılmalıdır. Bu ortamlarda kullanıcı dostu arayüzler, paylaşım ve etkileşim araçlarına kolay erişim ve etkileşimi teşvik eden özellikler önemlidir.

Araştırmacılar ve tasarımcılar, öğrenme ortamlarının sosyal katılım düzeylerini artırmaya yönelik tasarımlar yapılabilir. Öğrenme yönetim sistemleri ve sosyal paylaşım ortamları, etkileşim araçları ve iletişim imkanlarıyla öğrenciler arasındaki etkileşimi teşvik edici şekilde tasarımlar yapılabilir. Öğrenme yönetim sistemleri tasarımında, iletişim ve etkileşim araçları öğrencilerin ders dışı sosyal bağlantılarını güçlendirmeye yönelik özellikler içermelidir. Sosyal paylaşım ortamlarının tasarımı, öğrencilerin eğitsel amaçlar doğrultusunda etkileşime geçmelerini teşvik edecek şekilde düzenlenmelidir. Araştırmacılar, öğrenme yönetim sistemlerinin öğrenci akademik başarısı ve sosyal bulunuşluk algısı arasındaki ilişkiyi daha iyi anlamak için ileri çalışmalar yapılabilir. Araştırmacılar, öğrenme etkinliklerinin öğrenci katılım düzeylerini artırmak için hangi etkinliklerin daha etkili olduğunu daha iyi anlamak amacıyla çalışmalar yapabilir. Öğrenme etkinliklerinde proje uygulama ve anlatım etkinliklerine ağırlık verilirken, tartışma etkinlikleri için sosyal paylaşım ortamlarının özellikleri daha fazla kullanılabilir. Etkinliklerin öğrenci katılım düzeylerini artırmak için çeşitlendirilmesi önemlidir. Farklı öğrenme etkinlikleri sunularak öğrencilerin farklı öğrenme tercihlerine ve stillerine uygun seçenekler sunulabilir.

KAYNAKÇA

- Antheunis, M. L., Schouten, A. P., & Kraemer, E. J. (2016). The role of social networking sites in early adolescents' social lives. *The Journal of Early Adolescence*, 36, 348 - 371.
- Bardakçı, S. (2010). Çevrimiçi öğrenme ortamında algılanan sosyalleşme ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 43(1).
- Bilgin, H. (2013). Students' CALLing: Blended language learning for students. *Blended learning in English language teaching: Course design and implementation*, 207.
- Coates, H., James, R., & Baldwin, G. (2005). A critical examination of the effects of learning management systems on university teaching and learning, *Tertiary Education and Management*, 19-36.
- Cochrane, T., & Bateman, R. (2010). Smartphones give you wings: Pedagogical affordances of mobile Web 2.0. *Australasian Journal of Educational Technology*, 26(1), 1-14.
- Çalışkan, H. (2007). Çevrim-içi (Online) eğitimde öğrenen etkileşimi. çevrim-içi. http://aof20.anadolu.edu.tr/bildiriler/Hasan_Caliskan.doc.
- Deng, L., & Tavares, J.T. (2013). From Moodle to Facebook: Exploring students' motivation and experiences in online communities. *Computers & Education*, 68(2013), 167-176.
- Doğan, D., Duman, D., & Seferoğlu, S.S. (2011, Şubat). E-öğrenme ortamlarında toplumsal buradalığın artırılması için kullanılacak iletişim araçları. Akademik Bilişim 2011, 2-4 Şubat 2011 / İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Duran, N., Önal, A., & Kurtuluş, C. (2006, Şubat). E-öğrenme ve kurumsal eğitimde yeni yaklaşım öğrenim yönetim sistemleri. *Akademik Bilişim Konferansları 2006*, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Džunić, M. Ž., & Stoimenov, L. (2011). Elearning scenario in community of practice environment. *E-Society Journal*, 2(1).
- Feniger, Y. (2020). Evidence-based decision making or a tunnel vision effect? TIMSS, problem definition and policy change in Israeli mathematics education. *Critical Studies in Education*, 61, 363 - 379.
- Garrison, D. R. (1999). Will distance disappear in distance studies? A reaction. *Journal of Distance Education*, 14(2), 10-13.
- Gunawardena, C. N., & Zittle, F. J. (1997). Social presence as a predictor of satisfaction within a computer-mediated conferencing environment. *American journal of distance education*, 11(3), 8-26.
- Gülbahar, Y., Kalelioğlu, F., & Madran, R. O. (2010). Sosyal ağların eğitim amaçlı kullanımı. *Türkiye'de İnternet Konferansı inet-tr. 2010*. İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Hasançebi, F., Yavuz, M., Kayali, B., Hasançebi, M., Tural, Ö., & Özkılıç, A. (2022). Students' views regarding instruction during the pandemic process. *Journal of Learning and Teaching in Digital Age*, 7(1), 51-63.
- Heba EL-Deghaidy, H., & Nouby, A. (2008). Effectiveness of a blended e-learning cooperative approach in an egyptian teacher education programme. *Computers & Education*, 51, 988-1006.
- Holmberg, B. (1995). *Theory and practice of distance education (2nd Edition)*. NY: Routledge.
- Hussin, A.H., Yaakob, H., & Abedin, N.F. (2016). The Relationship between accessibility, communication, and motivation towards online learning. *Journal of Telecommunication, Electronic and Computer Engineering*, 8, 103-107.
- Karaman, S., Özen, Ü., Yıldırım, S., & Kaban, A. (2009). Açık kaynak kodlu öğretim yönetim sistemi üzerinden internet destekli (harmanlanmış) öğrenim deneyimi. *Akademik Bilişim Konferansı*, 11, 13.
- Kern, D., & Baldissera (2012). *Moodle or Facebook? An Experience with Moodle UFRGS LMS in the Teaching of Art History, Theory and Criticism at Graduate Level*, Universidade Federal do Rio Grande do Sul, Brazil.
- Kip, B., & Aydın, C. H. (2008). Çevrimiçi öğrenme ortamlarında sosyal bulunuşluk algısı. 8. Uluslararası Eğitim Teknolojileri Konferansı. Eskisehir.
- Kožuň, I., Jeremic, Z., Sarjaš, A., Bele, J.L., Devedzic, V., & Debevc, M. (2015). Social presence and interaction in learning environments: The Effect on Student Success. *J. Educ. Technol. Soc.*, 18, 223-236.

- Leafman, J.S., Mathieson, K.M., & Ewing, H.L. (2013). Student Perceptions of Social Presence and Attitudes toward Social Media: Results of a cross-sectional study. *The International Journal of Higher Education*, 2, 67-77.
- Lee, Y., & Pillai, V. (2022). The impact of online learning on 7th grade students' perception of engagement, social presence, and satisfaction during the covid-19 pandemic. *Journal of Student Research*, 11(3).
- Lowenthal, P.R., & Snelson, C. (2017). In search of a better understanding of social presence: An investigation into how researchers define social presence. *Distance Education*, 38, 141 - 159.
- Machado, M., & Tao, E. (2007). Blackboard vs. Moodle: Comparing user experience of learning management systems, *37th ASEE/IEEE Frontiers in Education Conference S4J-12*.
- Mason, W. A., Conrey, F. R., & Smith, E. R. (2007). Situating social influence processes: Dynamic, multidirectional flows of influence within social networks. *Personality and social psychology review*, 11(3), 279-300.
- McGill, T.J., Klobas, J. E. (2008). A task–technology fit view of learning management system impact. *Computers & Education*, 52(2009), 496–508.
- McLellan, H. (1999). Online education as interactive experience: Some guiding models. *Educational Technology*, 39(5), 36-42.
- Miao, J., & Ma, L. (2022). Students' online interaction, self-regulation, and learning engagement in higher education: The importance of social presence to online learning. *Frontiers in psychology*, 13, 815220. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.815220>
- Moore, M., & Kearsley, G. (2005). *Distance education: a systems view*. Belmont: CA: Wadsworth.
- Mulyati, S., Arief, M., & Rasto (2021). Student learning motivation: Perceptions of teaching methods and learning media. *Proceedings of the Conference on International Issues in Business and Economics Research (CIIBER 2019)*.
- Narenjithani, F., Keramati, M., & Hosseinisohi, M. (2022). The role of self-directed learning in the effectiveness of e-learning during the COVID-19 pandemic. *Technology of Education Journal*, 16(3), 571-589.
- Nestor, P. G., & Schutt, R. K. (2018). *Research methods in psychology: Investigating human behavior*. Sage Publications.
- Netanda, R. S. (2020). *Supporting learning through learning management systems in an ODL environment amid covid-19: Technology accessibility and student success*. Proudpen. https://doi.org/10.51432/978-1-8381524-0-6_7
- Ng, E. M. (2009). An alternative learning platform to facilitate usability and synchronization of learning resources. In *Encyclopedia of information communication technology* (pp. 21-31). IGI Global.
- Nguyen, H. T. T. (2021). Boosting Motivation to help students to overcome online learning barriers in covid-19 pandemic: A case study. *International Journal of Interactive Mobile Technologies*, 15(10).
- Noesgaard, S. S., & Ørngreen, R. (2015). The effectiveness of e-learning: An explorative and integrative review of the definitions, methodologies and factors that promote e-learning effectiveness. *Electronic Journal of E-learning*, 13(4), 278-290.
- Paulsen, M. F. (2011). *Online education systems: Discussion and definition of terms*. NKI Distance Education. <http://home.nettskolen.com/~morten>.
- Petrovic, N., Jeremic, V., Cirovic, M., Radojicic, Z., & Milenkovic, N. (2014). Facebook versus Moodle in practice. *American Journal of Distance Education*, 28(2), 117-125.
- Popescu, M. M. (2016). Media psychology in elearning experiences–why communication matters. In *Conference proceedings of eLearning and Software for Education eLSE*, 12(2), 194-199.
- Razeeth, M., Kariapper, R., Pirapuraj, P., Nafrees, A. C., Rishan, U.M., & Ali, S. N. (2019). E-learning at home vs traditional learning among higher education students: A survey based analysis.
- Salimon, M. G., Sanuri, S., Aliyu, O. A., Perumal, S., & Yusr, M. M. (2021). E-learning satisfaction and retention: A concurrent perspective of cognitive absorption, perceived social presence and technology acceptance model. *J. Syst. Inf. Technol.*, 23, 109-129.

- Scheepers, L., & van den Berg, G. (2023). Targeted and tailored: The importance of a personalized approach to open distance learning support. *International Journal of E-Learning & Distance Education / Revue internationale du e-learning et la formation à distance*.
- Shah, J. N. (2015). How to write 'method' in scientific journal article. *Journal of Patan Academy of Health Sciences*, 2(2), 1-2.
- Şahinoğlu, E. (2012). Moodle ders yönetimi bilgi sistemi destekli matematik öğretiminin, öğrencilerin matematik başarısına ve matematik dersine yönelik tutumlarına etkisi. *Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Eğitim Teknolojisi Bilim Dalı, Ankara*.
- Tiryakioğlu, F., & Erzurum, F. (2011). *Bir eğitim aracı olarak ağların kullanımı*, 2nd International Conference on New Trends in Education and Their Implications 27-29 April, 2011 Antalya-Turkey
- Tu, C. H. (2000). *Strategies to increase interaction in online social learning environments*. In SITE 2000. Norfolk: Va.: AACE.
- Woerner, J. S. (2015). *A qualitative case study of Facebook and its perceived impact on social connectivity* (Doctoral dissertation, Walden University).
- Yamamoto G. T., Demiray, U., & Kesim, M. (2010). *Türkiye'de e-öğrenme: Gelişmeler ve uygulamalar*. Cem Web Ofset.
- Yavuz, M., Kayalı, B., Balat, Ş., & Karaman, S. (2020). Salgın sürecinde Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarının acil uzaktan öğretim uygulamalarının incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(1), 129-154.
- Young, S., & Delves, L. (2009). *Expanding to fit the (blog) space: Enhancing social work education through online Technologies*. <http://www.ascilite.org.au/conferences/auckland09/procs/young.pdf>.
- Yuen, S. C. Y., & Yuen, P. (2008). Social networks in education. In *E-learn: World conference on e-learning in corporate, government, healthcare, and higher education* (pp. 1408-1412). Association for the Advancement of Computing in Education (AACE).
- Zamani, N. D., Mohamad Khalid, R., Shamala, P., Abdl Aziz, N., Othman, D., & Whanchit, W. (2022). Exploring learning environment in online learning. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %70, 2. yazarın araştırmaya katkı oranı %30'dır.

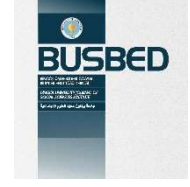
Yazar 1: Literatür taraması, veri toplama araçlarının belirlenmesi, veri toplama, veri analizi ve raporlama şeklindeki görev ve sorumlulukları yerine getirmiştir.

Yazar 2: Veri toplama araçlarının geliştirilmesi başta olmak üzere tüm süreçlere rehberlik ederek görüş bildirmiştir.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 10.05.2023
Kabul Tarihi : 09.09.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1295250>

ÖĞRENENLERİN KENDİ VİDEOLARINI OLUŞTURMASININ ÜSTBİLİŞ VE MOTİVASYON AÇISINDAN İNCELENMESİ¹

Emrah AVCIOĞLU², Ömer ARPACIK³

ÖZ

Bu çalışma; öğrenenlerin kendi videolarını oluştururken üstbiliş düzenleme stratejilerinin planlama, izleme ve değerlendirme aşamalarında neler yaptıklarını ve video oluşturmalarının motivasyonlarına etkisini incelemek amacıyla yapılmıştır. Yöntem olarak durum çalışması tercih edilmiştir. Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu seçilmiştir. Veriler çalışma grubunda yer alan 12 öğrenciden görüşme yoluyla elde edilmiştir. Bulgulara göre video oluşturan öğrenenler, içerikleri daha kalıcı bir şekilde öğrendiklerini fark etmiş, üstbilişin planlama, izleme ve değerlendirme aşamalarında kendilerine uygun öğretim yöntem ve tekniklerini kullanmışlardır. Öğrenenlerin video oluşturmalarının öğrenme süreçleri için uygun olduğu, bireysel ve tam öğrenmeyi destekleyebildiği görülmüştür. Ayrıca motivasyon açısından; bireysel bağlılık duygusu, gözetim altında bulunmak, sorumluluklarını ve görevini yerine getirmenin motivasyon kaynağı olabileceği bulgularda görülmüştür.

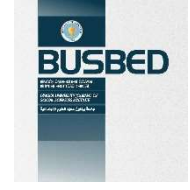
Anahtar Kelimeler: Üstbiliş, Planlama, İzleme, Değerlendirme, Motivasyon, ARCS

¹ Bu çalışma Ömer Arpacık'ın danışmanlığında yürütülen Emrah Avcıoğlu'nun Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

² Öğretmen, Erzurum, Milli Eğitim Bakanlığı, emrahavcioglu@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0340-9608>

³ Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü, oarpacik@atauni.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4400-9299>

Article Type : Research Article
Date Received : 10.05.2023
Date Accepted : 09.09.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.xxxxxx>

AN INVESTIGATION OF LEARNERS' CREATION OF THEIR OWN VIDEOS IN TERMS OF METACOGNITION AND MOTIVATION

Emrah AVCIOĐLU¹, Ömer ARPACIK²

ABSTRACT

This study was conducted to examine what students do in the planning, monitoring and evaluation stages of metacognitive regulation strategies while creating their own videos in ITP (Internet-Based Programming) course and the effect of video creation on their motivation. A case study was preferred as the method. Data were obtained from 12 students through interviews. According to the findings, learners who created videos realized that they learned the content better and used appropriate teaching methods and techniques in the planning, monitoring and evaluation stages of metacognition. It was seen that learning by creating videos was suitable for learners and could support individual and complete learning. In addition, in terms of motivation, the findings show that the sense of individual commitment, being under surveillance, and fulfilling responsibilities and duties can be a source of motivation.

Keywords: Metacognition, Planning, Monitoring, Evaluation, Motivation, ARCS

¹ Teacher, MEB, emrahavcioglu@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0340-9608>

² Assist. Prof. Dr., Atatürk University, Kazım Karabekir Faculty of Education, Department of Computer and Instructional Technologies Education, orapacik@atauni.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4400-9299>

1. GİRİŞ

Teknolojik gelişmelerle dijital çağda büyüyen neslin öğrenme yöntemlerinde yenilikler gözlemlenmektedir. (Prensky, 2001)'nin dijital yerliler olarak tanımladığı yeni neslin bilişsel algılaması, ilgi ve alışkanlıkları dijital ortam ile tam bir uyum içinde gerçekleşmektedir. Bu yeni neslin eğitimi için, teknolojik gelişmelerden faydalanmak ve buna göre plan yapmak eğitimin kalitesini artırabilir (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2019). Bilgisayar ve internet sayesinde teknolojik materyallerden (e-kitaplar, videolar, animasyonlar, simülasyonlar vs.) yararlanabilmektedir.

Videolar öğrenme süreçlerinde en yoğun olarak kullanılan materyal türlerinden birisidir. Öğrenme etkinliklerinde sıkça kullanılan videolar kalıcı öğrenme için olumlu bir etkiye sahiptir (Burke vd., 2010). Videolar görsel-işitsel öğrenmelerin ikisine birden etki edebildiği için kalıcı öğrenmeyi kolaylaştırabilir (Yıldırım, 2014). Öğrenciler ders videolarını çeşitli kanallardan izleyebildikleri gibi öğrenme süreçlerinde öğrencilerin kendi hazırladıkları videolar da kullanılmaktadır. Öğrenenlerin süreçte aktif rol olarak kendilerinin hazırladığı video türü Bijens vd. (2004) tarafından hazırlanan 10 video türü arasında yer almaktadır.

Öğrenenlerin kendi videolarını oluşturması

Schuck ve Kearney (2006)'e göre, öğrenenlerin kendi videolarını oluşturması motivasyonu artırmakta, bireye öğrenmenin yanında eleştirel bakış açısı kazandırmaktadır. Ekran kaydı alma yöntemiyle kendi videolarını oluşturan öğrenenler içeriği daha iyi öğrenmektedir (Wakefield vd., 2019). Powell ve Wimmer (2015) tarafından yapılan çalışmada; ekran kaydı alma yöntemiyle video hazırlayan öğrenenler, hazırlamayan öğrenenlere göre teori değerlendirmesi, laboratuvar değerlendirmesi ve final sınav puanlarında' daha iyi sonuçlar göstermiştir. Bu video türü ile görev tasarlama, çıktıları destekleme, kolaylaştırıcı ve yenilikçi öğretim yöntemleri, akran ve öğretici değerlendirme uygulamalarını kullanabilmektedir. Öğrenenler ise oluşturdukları videoları gözlem, analiz ve üstbilis öğrenmelerinde kullanabilmekte böylelikle bilginin üreticisi olabilmektedir.

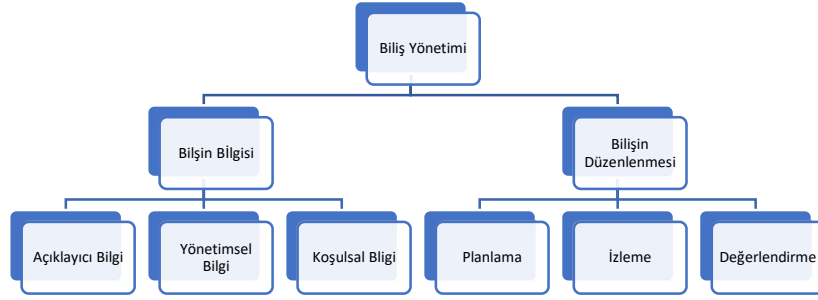
Öğrenenlerin kendi videolarını oluşturması, yaparak ve yaşayarak öğrenmeye ortam hazırlamaktadır (Yıldırım, 2014). Bu videolar motivasyonu artırabilir, etkin katılım ve bireysel öğrenmeyi destekleyebilir. Bijens vd. (2004)'ne göre ise video oluşturmak araştırma becerileri, işbirlikçi çalışma, problem çözme ve teknoloji alanlarında beceriler kazandırmaktadır. Öğrenen tarafından geliştirilen videolar genel olarak senaryo ve film yapma, dili geliştirme, medya okuryazarlık, iletişim ve sunum, yaratıcılık, üstbilis ve duyuşsal becerilerin geliştirilmesinde kullanılmaktadır (Schuck & Kearney, 2006).

Öğrenenler tarafından geliştirilen videolar üstbilis stratejilerinin geliştirilmesinde de kullanılabilir. Üstbilis, öğrenenin zihinsel ve bilişsel öğrenme süreçlerinin farkına vararak, bu süreci izlemesi ve bilis hakkındaki bilgisi olarak tanımlanmaktadır (Flavell, 1979). Üstbilis bireyin kendi düşüncelerini yorumlayarak, yeniden yapılandırma sürecinde bizzat rol alıp, kendine verdiği talimatlar olarak da tanımlanmaktadır (Dimaggio vd., 2011; Keleş Ertürk, 2023). Üstbilişsel süreçlerini yönetebilenler, bireysel yapısına uygun olan yöntem ve stratejileri daha kolay seçebilir. Flavell (1979)'a göre üstbilis, öğrenenin bilişsel süreçlerini bilir ve sonuçlarını değerlendirebilir.

Üstbilis üzerine çalışmalar yapan (Schraw & Moshman, 1995)'a göre üstbilis; bilis bilgisi ve bilis düzenlenmesi olarak değerlendirmiş, bunları da alt dallara ayırarak detaylandırmıştır. Bilis bilgisi öğrenenin kendi düşünme süreçlerini anlaması ve kavramasıdır. Bilis düzenlenmesi ise öğrenme sürecinin birey tarafından yönetilerek kontrol edilmesidir. Üstbilis günümüzdeki en güncel hali Schraw ve Moshman (1995) ve Jacobs ve Paris (1987) modellerinden gelmektedir.

Schraw ve Moshman'ın üstbilis modeli.

Schraw ve Moshman (1995)'in yaptığı çalışma ile Brown (1987)'ün üstbilis modelini derinlemesine inceleyerek günümüzdeki haline yön vermiştir. Schraw ve Moshman (1995)'a göre üstbilis; öğrenenin bilis süreçlerini bilerek, kontrol ve düzenlenme yapabilmesidir. Schraw ve Moshman (1995), üstbilis Şekil 1'deki gibi sınıflandırmıştır.

Şekil 1. Schraw ve Moshman (1995) üstbilgi modeli

Bu çalışma kapsamında bilişin düzenlenme süreci temel alınmıştır. Bilişin düzenlenmesi: öğrenme sürecinin birey tarafından yönetilerek kontrol edilmesidir. Schraw ve Moshman (1995), bilişin düzenlenme sürecini Şekil 1’ deki gibi planlama, izleme ve değerlendirme başlıklarına ayırmıştır.

Planlama: Öğrenmeye başlamadan önce strateji, zaman, dikkat ve bilişsel ihtiyaçların belirlenmesidir. Bu aşamada hedefler belirlenip görevler tespit edilir ve ön bilgiler harekete geçirilir. Bunlar için çalışma zamanı planlaması yapılır.

İzleme: Öğrenenin süreçte performansının farkında olarak süreci kontrol etmesidir. Performansını analiz edip mevcut durumunu önceki durumuyla kıyaslayarak kontrol ve gelişim sağlar.

Değerlendirme: Öğrenen, süreci tamamladıktan sonra gerçekleşen öğrenmeyi süreçle birlikte analiz eder. Yapılan değerlendirme ile sonraki öğrenmeler için gerekli düzenlemeler yapılır (Schraw, 1998). Bu düzenlemelerle elde edilen deneyimler planlama ve izleme aşamalarında yeni öğrenmelerde kullanılır. Öğrenme öncesi Planlama, İzleme ve Değerlendirme yapabilmek için Tablo 1’de yer alan sorular yardımcı olmaktadır (Candan, 2005).

Tablo 1.

Planlama, İzleme ve Değerlendirme

Planlama	İzleme	Değerlendirme
<ul style="list-style-type: none"> Amacım nedir? İlk olarak ne yapmalıyım? Önceki bilgilerimin nasıl bir yardımı olabilir? Düşüncelerimin beni hangi yöne götürmesini istiyorum? Hangi bilgi ve stratejilere ihtiyacım var? Ne kadar zamana ve kaynağa ihtiyacım olacak? İhtiyaç duyulan materyal ya da kaynaklar nelerdir? 	<ul style="list-style-type: none"> Hangi bilgi hatırlamaya değer? Doğru yolda mıyım? Nasıl yapıyorum? Ne yaptığımı net bir şekilde anlıyor muyum? Nasıl devam etmeliyim? Başka bir yöne gitmeli miyim? Öğrenme görevi anlamlı mı? Anlamadığım zaman nelere ihtiyaç olacak? Çalışma hızımı konunun zorluğuna göre ayarlamalı mıyım? 	<ul style="list-style-type: none"> Hedefime ulaştım mı? Ne kadar çalıştım? Ne işe yaramadı? Kazanımların hedeflerimin üstünde mi altında mı? Sonraki öğrenmelerde neleri farklı yapabilirim? Deneyimlerimi farklı problemlerde nasıl kullanabilirim? Süreç bittiğinde doldurmam gereken “boşluklar” var mı?

Üstbilişsel süreçlerin farkında olan bireylerin motivasyonları yüksek, öğrenmeleri kalıcı olmaktadır. (Zeidner, 2019). Motive olmuş öğrenenler; ödevlerini istekli yapmakta, akademik başarıları artmakta ve eleştirel bakış açısı kazanmaktadır (Çakıroğlu, 2013).

Motivasyon

Motivasyon, bir amacı gerçekleştirmek için, bireye enerji kaynağı vererek bireyin istekli davranmasını ve çaba göstermesini sağlayabilmektir (Hilmer & Hilmer, 2012). Öğrenenler bireysel farklılıklarına göre bilgiyi yapılandırabilirse, öğrenme istekleri artabilir ve öğrenme etkinliği daha ilgi çekici hale gelebilir.

Motivasyon bireyin davranışlarını tetikleyen kaynaklar ile ilgilenmektedir. Yöyen (2010)’e göre davranışların nasıl tetiklendiği ve nasıl yönlendirildiğine odaklanmak, bu davranışların yönlendirilmesi ve güdülenmenin nasıl yapılacağını ortaya koyabilmektedir. Keşfetmek ve iletişim kurmak için büyük bir istekle öğrenme ortamlarına gelen birey zamanla bu güdüsünü kaybetmektedir. Öğrenenleri motive edebilecek bazı güç kaynakları ve tetikleyiciler alan yazına göre aşağıda listelenmiştir:

- Öğrenenlerin içerik veya etkinliği değerli bulması (Çakıroğlu, 2013; Deci & Ryan, 2008).
- Öğretim yöntem ve tekniklerinin bireye uygunluğunun sağlanması (Hülya Yılmaz & Huyugüzel Pınar, 2007).
- Öğrenenlerin akranları ile rekabet etmesi (Yılmaz & Huyugüzel, 2007).
- Öğretici – öğretmen iletişiminin kalitesi ve yoğunluğu (Çakıroğlu, 2013; Hilmer & Hilmer, 2012).

Feijóo-García ve Gardner-McCune (2020)'un programlama dersinde yaptıkları çalışmada öğrenenlerin kendi videolarını oluşturmalarının onlara ilgi çekici ve anlamlı geldiğini belirtmişler, böylece performanslarını geliştirdiğini, kavramsal ve pratik anlayışlarının geliştiğini belirtmişlerdir.

Öğrenenlerin kendi videolarını oluşturması ile;

- Sürece etkin katılarak deneyimlerini kullanması (Batdı & Semerci, 2016).
- Beğenilme isteği, eleştirilme kaygısı (Garcia, 1995).
- Öğrenme aktivitesinde sağladığı başarı, elde edilecek puan ve değerlendirmeler (Gürdoğan, 2012; Kutu & Sözbilir, 2011, 2016; Hülya Yılmaz & Huyugüzel Pınar, 2007).
- Sorumluluklarını yerine getirme duygusu ve geri bildirim alması (Hakan Yılmaz & Özkaynak, 2012) motivasyonlarını etkileyebilmektedir.

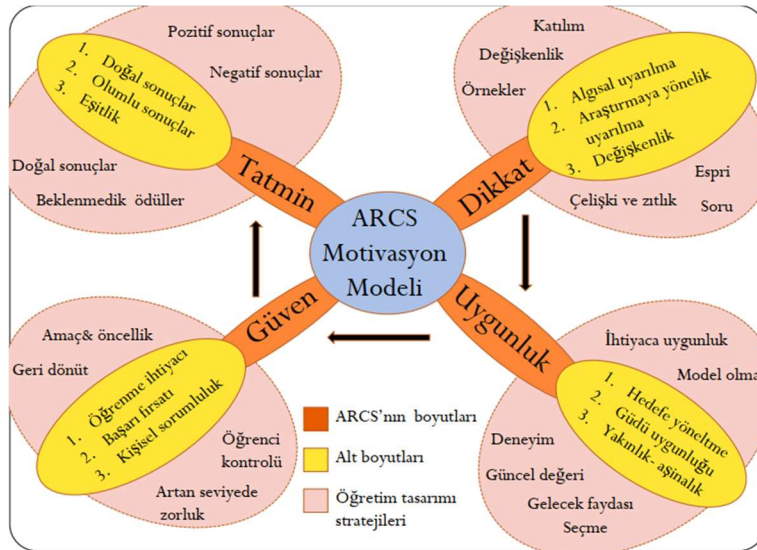
Bir öğretim tasarımı planlanırken öğretim tasarımı modellerine dayanan motivasyon modelinden faydalanmak yararlı olabilir. Bu çalışmada da motivasyon modeli olarak ARCS öğretim tasarımı modeli motivasyonu merkeze alarak oluşturulmuş bir model (Dede, 2003) olduğu için tercih edilmiştir.

ARCS motivasyon modeli

ARCS, motivasyonu sağlamak ve problem çözmek amacıyla John Keller tarafından ortaya konmuş bir modeldir (Keller, 1987). ARCS ile öğrenenlerin motivasyonlarını etkileyen nedenler tespit edilerek, öğrenme sürecine aktif katılım ve akademik başarının artması sağlanabilir (Uçar, 2016). Süreç modellerinden beklenti-değer modeline dayanan ARCS, öğrenme amaçlı kullanılan materyaller ile öğrenme çıktıları arasında kurulan bağla orantılı olarak motivasyon da sağlanmış olur (Keller, 1987; Uçar, 2016; Varol vd., 2014). Yani öğrenme aktivitelerinde kullanılan materyaller öğrenmenin gerçekleşmesine ne kadar çok etki ediyorsa motivasyon da o kadar sağlanmış oluyor.

Keller'ın ARCS motivasyon modeli Attention (Dikkat), Relevance (Uygunluk), Confidence (Güven) ve Satisfaction (Tatmin) adımlarından ve alt stratejilerinden oluşmaktadır (Keller, 1987). ARCS motivasyon modeli motivasyon etkenlerinin tespit edilmesinin ötesinde, modelin her bir başlığı öğretim yöntemleri ile ilişkilendirmiştir (Kutu & Sözbilir, 2010, 2011, 2016). Bu da motivasyon etkenlerini dikkate alarak öğretim tasarımı yapılmasına imkân sağlayabilir.

ARCS motivasyon modeliyle kullanılabilir stratejiler, görsel-işitsel materyaller, dikkat dağıtıcı unsurlardan kaçınma, soru-cevap, dönüt, özet, ödül, kolaydan zora, basitten karmaşığa, soyut kavramların görsellerle somutlaştırması yapılabilir. Aşağıda ARCS motivasyon modelinin tüm adımları Şekil 2' deki gibi aşağıda anlatılmıştır (Keller, 1987; Kutu & Sözbilir, 2011; Reisoglu vd., 2015).

Şekil 2. Kellerin ARCS motivasyon modeli (Kutu & Sözbilir, 2016)

Keller'in bu modelinde dikkat boyutunda öğrenenin dikkatinin çekilmesi, uygunluk boyutunda öğrenene uygun içeriğin/görevin olması, güven boyutunda öğrenenlerin başarılı olmasını için pozitif bir bakış açısı kazandırılması, tatmin boyutunda öğrenenlerin süreç sonunda elde edilen kazanımlardan memnun olmasının sağlanması hedeflenerek motivasyonun artırılabilceği ifade edilmektedir.

Öğrenenlerin programlama eğitimine bireysel ve aktif katılımı üstbilişsel becerilerle sağlanabilir. Üstbilişin planlama, izleme ve değerlendirme aşamalarına göre hazırlanmış bir öğretim; öğrenenlerin her aşamada neler yapması gerektiğini ortaya koyabilir. Çalışmada bunlar dikkate alınarak bir uygulama hazırlanmıştır.

1.1. Araştırmanın Amacı

Alan yazında “Öğrenenlerin Kendi Videolarını Oluşturması” video türü çalışmalarda ve sınıflandırma türleri arasında yer almaktadır. Fakat bu video türü ile tasarlanmış herhangi bir uygulamalı öğretime ya da üstbilişsel süreçlere göre yapılmış bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmanın amacı, öğrenenlerin kendi videolarını oluştururken üstbiliş düzenleme stratejilerinin planlama, izleme ve değerlendirme aşamalarında neler yaptıkları ve motivasyonlarına etkisini incelemektir. Bu amaçla aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranacaktır:

1. Öğrenenler kendi videolarını oluşturma sürecinde üstbilişsel stratejileri nasıl kullanmaktadır?
  - a. Planlama aşamasında nasıl kullanmaktadır?
  - b. İzleme aşamasında nasıl kullanmaktadır?
  - c. Değerlendirme aşamasında nasıl kullanmaktadır?

2. Öğrenenlerin kendi videolarını oluşturma yöntemi programlama dersinde motivasyonlarını nasıl etkilemektedir?

1.2. Araştırmanın Önemi

Program kullanmanın ötesinde, programların nasıl üretebileceğine dair çalışmalar yapmak; dünyada programlamada önemli bir yer edinmeyi sağlayabilir (Demirer & Nurcan, 2016). Bunun için de bireylerin programlama yetenekleri ve eğitimleri önemli bir yere sahip olabilir. Programlama eğitimi özellikle ülkemizde, genelde teorik bir yöntemle verilmektedir (Arabacıoğlu vd., 2007). Uygulamalı eğitim gerektiren programlama teorik olarak yapıldığında başarı sağlama ihtimali düşebilir.

Uygulamalı programlama eğitimi için öğrenenlerin üstbilişsel süreçlerini kendilerinin yöneteceği şekilde bir öğretim planlanabilir. Dale'nin yaşantı konisinde aktif katılım ve bireysel çaba ile gerçekleştirilen öğrenmelerin daha kalıcı olduğu belirtilmektedir (Dale, 1969). Öğrenenlerin programlama eğitimine bireysel ve aktif katılımı üstbilişsel becerilerle sağlanabilir. Üstbilişin planlama, izleme ve değerlendirme aşamalarına göre hazırlanmış bir öğretim; öğrenenlerin her aşamada neler yapması gerektiğini ortaya koyabilir. Üstbiliş aşamalarına göre öğrenenler programlama eğitimini uygulamalı olarak yapabilmesi için; kod satırlarını kendilerinin yazdığı ve süreci kendilerinin yönettiği bireysel çalışmalarını video ile kayıt altına alabilecekleri bir öğretim tasarlanmıştır.

Öğrenenlerin kendi videolarını oluşturma alan yazında “Öğrenenlerin Tarafından Oluşturulan Videoları Oluşturması” video türü çalışmalarda ve sınıflandırma türleri arasında yer almaktadır. Fakat bu video türü ile tasarlanmış herhangi bir uygulamalı öğretime ya da üstbilişsel süreçlere göre yapılmış bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma ile alan yazına “Öğrenenlerin Kendi Videolarını Oluşturması” video türü ile yeni bir öğretim yöntemi hakkında katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmada Schraw ve Moshman (1995) tarafından geliştirilen üstbiliş modelinin temel alınmıştır. Bunun sebebi ise üstbilişin günümüzdeki en güncel halinin bu modelde bulunmasıdır. Bu uygulama sürecini, üstbiliş stratejilerin planlama, izleme ve değerlendirme aşamalarında öğrenenleri etkileyen faktörlerin tespit edilebilmesi bakımından önemlidir. Sürecin tamamında öğrenenlerin motivasyon kaynaklarını tespit edebilmek öğrenme süreçlerinin oluşturulmasına katkı sağlayabilir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma yukarıdaki araştırma sorularına, nitel verileri kullanarak sorulara cevap bulmaya çalışan bir durum çalışmasıdır. Durum çalışması incelemeye değer bir özellik barındıran durum, olay veya olguların kendi gerçekleştiği şartlar içinde kapsamlı bir şekilde incelenmesi olarak tanımlanabilmektedir (Yin, 2009; Yıldırım & Şimşek, 2011).

2.2. Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü 3. Sınıf İnternet Tabanlı Programlama (İTP) dersini alan öğrenenler oluşturmaktadır. İTP dersi örgün öğretim kapsamında öğretim üyesi tarafından işlenmiştir. Dersi toplamda 34 öğrenci almıştır. Çalışma grubu seçilirken amaçlı örnekleme yöntemleri arasında yer alan “ölçüt örnekleme” yöntemi seçilmiştir. Ölçüt örnekleme bir belirli ölçütü karşılayan durumlar için tercih edilmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2011). Bu kapsamda yedi hafta boyunca verilen video hazırlama ödevlerini yapan öğrenenler seçilmiştir. Çalışma 5 kız 7 erkek olmak üzere toplam 12 öğrenen ile yürütülmüştür.

2.3. Uygulama Süreci

Bu öğretimde; öğrenenlerin derste işlenen programlama konularını, dersten sonra bireysel olarak uygulayıp ekran kaydı ile video oluşturmaları sağlanmıştır. Öğretim üyesi tarafından belirlenen İnternet Tabanlı Programlama (İTP) dersi konularına göre çalışma yürütülmüştür. Uygulamalı olarak yapılan dersten sonra, öğrenenler programlama ödevlerini bireysel olarak uygulayıp, ekran kaydı ile video oluşturmuşlardır. Çalışma bu şekilde 7 hafta boyunca sürdürülerek tamamlanmıştır. Çalışmamız bu uygulamalı öğretim temel alınarak yürütülmüştür.

2.4. Veri Toplama Araçları

Çalışmada uygulama süreci tamamlandıktan sonra; veri toplama aracı olarak kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan sorular alan yazından (Acat & Demiral, 2002; Aydemir, 2014; Bijmens vd., 2004; Kara, 2008; Keller, 2010; Kutu & Sözbilir, 2011; Schraw & Moshman, 1995) faydalanılarak hazırlanmıştır. Veri toplama aracı üstbilgi planlama, izleme ve değerlendirme aşamalarını içeren başlıklar altında 21 açık uçlu sorulardan oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formu, alanında uzman 3 kişi tarafından incelenmiş ve gelen dönütlere göre tekrar düzenlenmiştir. Yeniden düzenlenen veri toplama aracı; görüşmeye katılanlarla aynı yeterlilik ve özellikleri taşıyan iki öğrenenle pilot çalışma yapılmıştır. Pilot çalışmadan elde sonuçlara göre; veri toplama aracındaki sorular tekrar düzenlenmiştir. Böylece veri toplama aracının geçerliliği sağlanmaya çalışılmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen nitel verilerin analizinde içerik analiz yöntemi kullanılmıştır. Temalar belirlenirken araştırma soruları dikkate alınmıştır. İlk araştırma sorusu için Schraw ve Moshman’ın Üstbilgi düzenleme modelinde yer alan “planlama”, “izleme” ve “değerlendirme” adımları tema olarak seçilmiştir. Araştırmanın ikinci sorusu için Keller’ın ARCS Motivasyon modelinin “dikkat”, “güven”, “uygunluk” ve “tatmin” adımları çalışmanın başında tema olarak belirlenmiştir. Toplam da yedi tema belirlenmiştir.

Yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler tutulan ses kayıtlarından transkript edilerek metin haline getirilmiştir. Metinlerin NVivo 12.0 programında analiz edilmesi sonucunda 21 tane kod belirlenmiştir. Kodlar öğretim teknolojileri alan uzmanı tarafından incelenmiştir. Alan uzmanı incelemesi ile araştırmacı tarafından belirlenen kodlar benzerlik göstermiştir. Fakat alan uzmanı ile araştırmacı arasında 3 tane kod farklılık göstermiştir. Bu oluşan farklılığa göre yeniden düzenleme yapılmıştır.

3. BULGULAR

Veri analizi sonucunda Şekil 3’te gösterildiği gibi çalışmanın başında belirlenmiş yedi tane tema ve bulgulardan hareketle 21 adet kod araştırmacı tarafından tanımlanmıştır.

Planlama	İzleme	Değerlendirme	Motivasyon
<ul style="list-style-type: none"> • Hedef belirleme • Konular arası bağlantı • Önemli ve anahtar kelimeler • Yenilikler yapma • İhtiyaçların tespiti • Ön bilgi ve kavramlar 	<ul style="list-style-type: none"> • Öğrenme stratejisi • Konuyu anlama • Nelere dikkat ediyoruz • Bir başkasına aktarma • Ders dinlemeye etkisi 	<ul style="list-style-type: none"> • Hedeflere ne kadar ulaştık • Konular arası bağlantı • Yenilikler yapma • Öğrenmeye olumlu etki • Öğrenme stratejisi • Değerlendirmede dikkat 	<ul style="list-style-type: none"> • Dikkat • Güven • Uygunluk • Tatmin

Şekil 3. Tema ve Kodlar

Aşağıda temalar altında kodlar, veri toplama aracından elde edilen bulgular açıklanmıştır.

Planlama

Üstbilis düzenleme stratejilerinin planlama aşamasında, öğrenenlerin kendileri tarafından video oluşturma etkinliğinde neler yaptıkları belirlenen kodlar altında aşağıda anlatılmıştır. Tablo 2’de planlama aşamasında öğrenenler tarafından belirtilen frekans sayıları gösterilmiştir.

Tablo 2.

Öğrenenlerin Planlama Aşamasında Kullandıkları Üstbilis Stratejiler

Tema	Kodlar	Frekans (f)
Planlama	Hedef belirleme	12
	Konular arası bağlantı	9
	Önemli ve anahtar kelimeler	8
	Yenilikler yapma	8
	İhtiyaçların tespiti	7
	Ön bilgi ve kavramlar	4

Hedef belirleme

Öğrenenlerin, planlama aşamasında hedeflerini nasıl belirledikleri ve bunun için neler yaptıkları bu kod altında belirtilmiştir. Öğrenenler hedeflerini adım adım belirlemiş ve planlamışlardır. Bu şekilde videoları daha kolay çektiklerini belirtmişlerdir. Planlama yapmadan oluşturulan videoları ise durdurarak yeniden oluşturmuşlardır. Hedeflerini konuya hâkim olma ve tam öğrenme olarak ifade etmişlerdir.

Öğrenenlerden 8 tanesi hedeflerini, öğretim üyesi tarafından oluşturulan örnek videolar ve dersin içeriğinde yer alan başlıkları dikkate alarak belirlemişlerdir. Hedef belirlemek için ön bilgiye ihtiyaç duyduklarını belirten öğrenenler, bu ihtiyacı derste giderdiklerini söylemişlerdir. Öğrenenlerden 2 tanesi konu içeriği ile ilgili araştırma yapmış ve deneme çekimleri yaptıktan sonra hedeflerini belirlemişlerdir. Yalnızca bir öğrenen çalışmaya başlamadan önce hedeflerini belirlemediğini ifade etmiştir.

Konular arası bağlantı

Öğrenenlerin, videolarına yönelik planlama yaparken, konular arasında bağlantı yapabilmek için neler yaptıkları bu kod altında belirtilmiştir. Öğrenenler derste verilen İTP içerikleri bir hiyerarşi içinde ilerlediği için video oluştururken önceki konularla bağlantı yaptıklarını söylemişlerdir. Bağlantı olup olmadığını bir önceki konu ile bir sonraki konuyu karşılaştırarak tespit etmeye çalışmışlardır. Bağlantı yoksa bir şey yapmamışlardır. Bağlantı kurulması gereken yerleri not alan öğrenenler videolarında bu bağlantıları sözlü olarak ifade etmişlerdir.

Önemli ve anahtar kelimeler

Öğrenenler videolarını oluştururken önemli ve anahtar kelimeleri söyleyerek üzerinde durduklarını belirtmişlerdir. Öğretim üyesinin derste üzerinde durdukları noktaları önemli olarak gördüklerini ve videoda özellikle bunları belirttiklerini ifade etmişlerdir. Önemli noktaları anlatırken dikkat çekmeye çalışmış ve altını çizerek daha çok zaman ayırmışlardır.

Yenilikler yapma

Öğrenenlerin, videolarına yönelik planlama yaparken hangi yenilikleri yapmayı planladıkları bu kod altında belirtilmiştir. Öğrenenlerin 3 tanesi videolarını oluştururken derste verilen içeriklere ekleme ve yenilikler yaparak videolarını oluşturmuşlardır. Öğrenenler video oluştururken derste gösterilenlerden farklı, yeni örnekler yönelmişlerdir. Çünkü örnek uygulamanın aynısını vermenin tekrar olacağını söylemişlerdir. Yenilik yapabilmek için araştırma ve bireysel çalışmalar yapan öğrenenler içerikte eksik kalan yerleri kendi çabasıyla tamamlamaya çalışmışlardır. Bunun için internet kaynaklarından farklı İTP örneklerini deneyerek yenilik yapmayı planlamışlardır.

Öğrenenlerin bir kısmı kendilerine verilen içerik ve örneklerin aynısını anlattığını belirtmişlerdir. Öğretim üyesinin çizdiği sınırlar dışına çıkmadan verilen ödev görevini yerine getirilmişlerdir. Konu içeriği ile ilgili araştırma ve yeniliklere bakmadıklarını ifade etmişlerdir.

İhtiyaçların tespiti

Öğrenenlerin, planlama aşamasında nelere ihtiyaç duydukları ve bu ihtiyaçları nasıl tespit ettikleri bu kod altında belirtilmiştir. Öğrenenler, video içeriğini öğretim üyesinin belirlediği ders içeriği ve başlıklara göre belirlemişlerdir. Video içeriğine hâkim olmak isteyen öğrenenler tekrar ve pekiştirmeye ihtiyaç duymuşlardır. İçeriği tekrar ederken parçadan bütüne gitmeyi ve özet hazırlama yolunu seçmişlerdir. İçeriğe hâkim olmanın yanında fiziki olarak sessiz bir ortam ve gerekli teknik alt yapı için video oluşturma programlarına ihtiyaç

duymuşlardır. YouTube ortamında videoları yayınlayan öğrenenler, videolarında kullanacağı kodlar için notlar almış ve kullanacağı kelimeleri tek tek belirleme ihtiyacı duymuşlardır.

Ön bilgi ve kavramlar

Öğrenenlerin, videolarına yönelik planlama yaparken, konulardaki ön bilgi ve kavramları belirlemek için neler yaptıkları bu kod altında belirtilmiştir. Öğrenenler, video oluşturmadan önce ön bilgi ve kavramlar için araştırma yaptıklarını ifade etmişlerdir. Ön bilgi ve kavramlar için araştırma yaparken pekiştirme ve tekrar yaptıklarını belirtmişlerdir. Dersler video oluşturmadan önce işlendiği için derste gerekli ön bilgileri edinebildiklerini ifade etmişlerdir.

İzleme

Üstbilgi düzenleme stratejilerinin ikinci adımı olan izlemede öğrenenlerin, kendilerinin video oluşturması etkinliğinde neler yaptığı ve bu aşamayı nasıl yürüttüğü belirlenen kodlar altında aşağıda anlatılmıştır. Tablo 3'te izleme aşamasında öğrenenler tarafından belirtilen frekans sayıları gösterilmiştir.

Tablo 3.

Öğrenenlerin İzleme Aşamasında Kullandıkları Üstbilişsel Stratejiler

Tema	Kodlar	Frekans (f)
İzleme	Öğrenme stratejisi	12
	Bir başkasına aktarma	12
	Dikkat edilenler	10
	Konuyu anlama	10
	Ders dinlemeye etkisi	6

Öğrenme stratejisi

Öğrenenler, videolarını geliştirirken öğrenme stratejisi olarak neleri nasıl seçtiği bu kod altında belirtilmiştir. Öğrenenler, video oluştururken ilk aşamada araştırma- inceleme öğretim stratejisini kullanmışlardır. Araştırma inceleme ile gerekli bilgiler sağlandıktan sonra yaparak yaşayarak öğrenme yöntemi ile uygulamalı videolar çekmişlerdir. Oluşturdukları videoların görsel ve işitsel öğelere beraber etki ettiğini ve konuların pekiştirilmesini sağladığını söylemişlerdir. Videoların görselleştirme ve pekiştirme yapmasının sınav anında içerikleri akla getirdiğini söylemişlerdir. Video oluştururken akranlarının çalışmalarına bakmaları ve öğretmen gibi anlatım yapmalarının kalıcı öğrenmeyi de sağladığını söylemişlerdir.

Başkasına aktarma

Öğrenenlerin videolarını geliştirdikten sonra içeriği bir başkasına aktarabilme ile ilgili düşüncelerini bu kod altında belirtilmiştir. Öğrenenler, dersten sonra video oluşturmanın konuyu ayrıntılı öğrenmelerini sağladığını söylemişlerdir. Oluşturdukları videolarda öğretici gibi anlattıkları için bir başkasına rahatlıkla aktarabileceklerini ifade etmişlerdir. Başkasına aktarma şeklinde oluşturdukları videolar sayesinde konuları kalıcı olarak öğrendiklerini belirtmişlerdir. Video oluşturmalarının üzerinden çok zaman geçerse aktarmakta zorlanabileceklerini fakat bir tekrar ile anlatabileceklerini ifade etmişlerdir. Bir başkasına aktarıyor gibi video oluşturmak içeriği kavramalarını sağlamışlardır.

Dikkat edilenler

Öğrenenlerin, videolarını geliştirirken nelere dikkat ettiklerini bu kod altında belirtilmiştir. Öğrenenler video oluştururken içeriğin sade, süresinin kısa olmasına, doğru içeriğe, cümlelerin bütün ve bağlantılı olmasına, yazılımin çalışır olmasına, konuşmaktan çok uygulama yapmaya, açıklayıcı konuşmaya, görselliğe, sessiz bir ortam olmasına ve akış sırasına dikkat ettiklerini belirtmişlerdir.

Konuyu anlama

Öğrenenlerin, videolarını geliştirdikten sonra içeriği anlama ile ilgili düşünceleri bu kod altında belirtilmiştir. Öğrenenler, yüz yüze işlenen dersi dinledikten sonra video oluşturmanın konuyu kavrama ve tekrar etmeyi sağladığını söylemişlerdir. Derste konu işlendikten sonra araştırma, tekrar ve video çekimi yapan öğrenenler tam ve kalıcı olarak anladıklarını söylemişlerdir. Çünkü video oluşturmalarının yaparak yaşayarak öğrenmeyi getirdiği ve bu şekilde konuyu pekiştirdiklerini söylemişlerdir. Dersten sonra videolarını oluşturmayan öğrenenlerse konuyu iyi bir şekilde öğrenemediklerini ifade etmişlerdir. Anladıklarını uygulama yaparken ve dersin sınavından çıkınca daha iyi fark ettiklerini görsel hafızalarından hareketle söylemişlerdir.

Ders dinlemeye etkisi

Öğrenenler video oluşturabilmek için; yüz yüze işlenen dersi dikkatli bir şekilde dinleyip motive olmaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Dersi dinlemez ya da derse katılmazlarsa videoları oluştururken zorlandıklarını,

kavramları öğrenemediklerini ve ayrıntıları kaçırdıklarını belirtmişlerdir. Çünkü derste işlenen konunun videosunu oluşturabilmek için konuyu anlamalarının önemli olduğunu söylemişlerdir. Konuyu derste anlayamayan ya da derse katılım sağlayamayan öğrenenler akran öğrenmesi ile bunu gidermeye çalıştıklarını söylemişlerdir.

Değerlendirme

Üstbilis düzenleme stratejilerinin üçüncü ve son adımı olan değerlendirmede öğrenenler, oluşturdukları videoları değerlendirirken nelere dikkat ettiklerini ve bu değerlendirmelere göre süreçte hangi önlem ve değişiklikleri yapmaları gerektiğini belirlenen kodlar altında aşağıda anlatılmıştır. Tablo 4' te Öğrenenlerin Değerlendirme Aşamasında Kullandıkları Üstbilisel Stratejiler ve bunlara ait frekans sayıları gösterilmiştir.

Tablo 4.

Öğrenenlerin Değerlendirme Aşamasında Kullandıkları Üstbilisel Stratejiler

Tema	Kodlar	Frekans (f)
Değerlendirme	Konular arası bağlantı	11
	Yenilikler yapma	10
	Öğrenmeye olumlu etki	10
	Öğrenme stratejisi	9
	Değerlendirmede dikkat	9

Yenilikler yapma

Öğrenenler videolarını oluştururken görselliğe ve tasarıma, profesyonel bir dile, daha çok örnek vermeye, video süresinin kısa olmasına, sade bir içerik olmasına, örnek çalışmaları incelemeye ve konuyu ayrıntılı olarak bilmeye dikkat ederek yenilikler yapabileceklerini söylemişlerdir.

Öğrenmeye olumlu etki

Öğrenenler video oluştururken konuyu tekrar ederek pratik yaptıklarını, kendilerinin yaparak yaşayarak öğrendiklerini, içeriğe katkı yaptıklarını ve içeriği tekrar ettiklerini söylemişlerdir. Videolarda konu içeriğini kendilerinin aktarmalarının öğrenmelerini etkileyen en önemli faktör olduğunu ifade etmişlerdir. Fakat video oluşturmanın yüz yüze dersle desteklenmesi durumunda etkili olacağını da belirtmişlerdir. Ayrıca oluşturdukları videolardan puan kazanmalarının motivasyon ve öğrenmelerini olumlu etkilediğini söylemişlerdir.

Öğrenme stratejisi

Öğrenenler dersten sonra video oluştururken yaparak yaşayarak öğrenme, buluş yolu ile öğrenme, araştırma inceleme, görsel öğrenme, bireysel öğrenme, planlama ve yönetme stratejilerini kullandıklarını belirtmişlerdir. Videoyu izleyenler içinse sunuş yolu öğrenme stratejisinin kullanıldığını söylemişlerdir.

Hedeflere ne kadar ulaştık

Video oluşturan öğrenenler, öğrenme hedeflerine tam olarak ulaştıklarını ifade etmişlerdir. Çünkü video oluştururken içeriği uygulamalı olarak defalarca tekrar etmiş olduklarını belirtmişlerdir. Hedeflere ulaşabilmek için videoların tek başına yeterli olmadığını yüz yüze dersin iyi dinlemesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Değerlendirmede dikkat

Öğrenenler video oluşturduktan sonra içeriğe daha çok hâkim olma, kısa ve öz cümleler kurma, uygulamalı anlatma, uygulamanın sıralı ve eksiksiz çalışması, çözünürlük, ses ve görsel yönleriyle değerlendirmişlerdir. Öğrenenler videolara izleyici gözüyle bakarak değerlendirme yaptıklarını söylemişlerdir. Videolarını sosyal medyada paylaştıkları için izleyicilerin anlama ve beğenmesi öğrenenlerin değerlendirme kriterlerinden olduğunu ifade etmişlerdir.

Konular arası bağlantı

Öğrenenler İTP ders içeriğinin adım adım ve bağlantılı olarak ilerlediğini ve değerlendirme yaparken buna dikkat ettiklerini ifade etmişlerdir. İçeriklerin bağlantılı olmasının video oluşturmada kolaylık sağladığını belirtmişlerdir. Video oluşturma yöntemi ile konuları arası bağlantı kurmanın daha kolay olduğunu belirtmişlerdir. İTP ders içeriklerinden ve video oluştururken öğrendikleri teknik bilgilerin; hem aynı ders içinde ilerleyen konular da hem de başka teknik derslerde faydalı olduğunu ifade etmişlerdir.

Motivasyon

Öğrenenlerin, kendi oluşturdukları videoların ARCS motivasyon modelinin dört boyutuna göre öğrenenin motivasyonu nasıl etkilediği kodlarla aşağıda açıklanmıştır. Tablo 5'te motivasyon aşamasında öğrenenler

tarafından belirtilen frekans sayıları gösterilmiştir. Tablo 5’te kodların sıralaması yapılırken frekans sayıları değil motivasyonu sağlayan adımların sırası dikkate alınmıştır.

Tablo 5.

Motivasyona Etki Eden Faktörler

Tema	Kodlar	Frekans (f)
Motivasyon	Dikkat	12
	Güven	8
	Uygunluk	21
	Tatmin	20

Dikkat

Öğrenenlerin, kendi videolarını oluşturmasının motivasyon için dikkat sağlamada etkili olup olmadığı ve bu etkinlikte nelerin dikkat çekici bulunduğu bu kod altında belirtilmiştir. Öğrenenlerin oluşturdukları videolardan puan kazanmalarının dikkat sağladığını ifade etmişlerdir. Videolardan puan kazanma sınıfta bir rekabet ortamı oluşturduğu için dikkatlerini artırdığını söylemişlerdir. Bazı öğrenenler ise puan kazanmanın değil yeni bilgiler öğrenmenin önemli olduğu bunda dikkat sağladığını ifade etmişlerdir. Ayrıca öğrenenler oluşturdukları videoları YouTube’da yayınladıkları için beğenilme isteği ve eleştirilme kaygısının dikkatlerini artırdığını ifade etmişlerdir.

Güven

Öğrenenlerin, kendi videolarını geliştirmesinin motivasyon için güven sağlamada etkili olup olmadığı bu kod altında belirtilmiştir. Öğrenenlerin video oluşturmasının öğrenmeye inandırdığı için güven sağladığını ifade etmişlerdir. Öğrenenlerin içerikleri görselleştirerek somutlaştırmaları ve öğrendiklerini aktarmalarının güven verdiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca günlük hayatta insanların bir şeyler öğrenmek için videoları tercih ettiklerini, bu sebeple videolarının internette bilgi kaynağı olmasının güven verici olduğunu belirtmişlerdir.

Uygunluk

Öğrenenlerin, kendi videolarını geliştirmesinin, motivasyon adımlarından olan öğrenene uygunluğu sağlayabilmesi ile bulgular bu kod altında belirtilmiştir. Öğrenenler, video oluşturmanın animasyon ve sunum hazırlamaya göre kendileri için daha uygun olduğunu ifade etmişlerdir. Çünkü videolarda istedikleri zaman değişiklik yapabileceklerini, sınıf ortamında canlı olmadığı için sıkıntıları bireysel olarak çözebileceklerini ifade etmişlerdir.

Öğrenenler, öğretici gibi ders anlatarak video oluşturmanın eleştirme ve geliştirme fırsatı verdiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca yazarak değil videolarla görselleştirerek öğrenmenin kendileri için daha uygun olduğunu belirtmişlerdir. Fakat öğrenme yönteminin kendilerini uygun olabilmesi için yüz yüze dersleri iyi dinleyip ve anlamaları gerektiğini ifade ettiler. Derste konuyu anlamadıysak uygulamalı yazılım videosu oluşturmanın kendilerine uygun olmadığını ifade etmişlerdir.

Tatmin

Öğrenenlerin, kendi videolarını oluşturmasının, motivasyon için onları tatmin edebilmesi ile ilgili bulgular bu kod altında belirtilmiştir. Öğrenenler videolarını tamamlamanın sorumluklarını yerine getirerek puan kazandırdığı için tatmin olduklarını belirtmişlerdir. Video oluştururken stres yaşayan öğrenenler video bittiğinde bu stres ortadan kalktığı için tatmin olduklarını söylemişlerdir. Ayrıca eksiksiz video çekmenin, konuyu hâkim olmanın ve videoları YouTube’da yayınlamanın kendilerini tatmin ettiğini söylemişlerdir.

Öğrenenler; video oluşturmayı, bireysel çalışmayı desteklediği için eğlenceli bulduklarını ifade etmiş, videoların hazırlık sürecinde arka planda çok eğlendiklerini, akranlarıyla etkileşim halinde olduklarını belirtmişlerdir. Fakat video oluşturmayı uzun zaman ve emek gerektiren içeriklerde eğlenceli bulmadıklarını ve zorlandıklarını da ayrıca belirtmişlerdir.

4.TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu çalışmada, öğrenenlerin videolarını oluşturma sürecinde; üstbilişsel stratejileri nasıl kullandıklarını ve bunun programlama dersinde motivasyonlarını nasıl etkilediğini ortaya koymaya çalıştık. Bu bölümde araştırmadan elde edilen sonuçlar, alan yazın dikkate alınarak temalar altında tartışılmıştır.

Planlama Aşamasında Üstbiliş Düzenleme Stratejilerinin Kullanımı

Video oluşturarak öğrenme, sürecin planlı bir şekilde yürütülmesini ve hatalardan arındırılmasını sağlayabilir (Bijnens vd., 2004; Schuck & Kearney, 2006). Bu yüzden öğrenme etkinliğinden önce, süreçteki tüm etkenler

dikkate alınarak bir planlama yapılabilir. Bu çalışmada da öğrenenlerin planlama için; strateji, hedef, ihtiyaç, yenilik, ön bilgi ve kavramlar, önemli ve anahtar bilgileri belirleyip hazırlık yaptıkları tespit edilmiştir. Alan yazına bakıldığında da üstbiliş düzenleme stratejilerinin planlama aşamasında; strateji, zaman, dikkat ve bilişsel ihtiyaçlar belirlenerek çalışmaya başlanmıştır (Allen & Hancock, 2008; Schraw & Moshman, 1995).

Planlama yapmayan öğrenenler, video oluştururken sürekli durdurarak çekim yapmalarının zaman kaybına sebep olduğunu ve öğrenmelerinin eksik gerçekleştiğini belirtmişlerdir. Bu durum bir öğretim tasarımının başarıya ulaşabilmesi sürecin en başında planlama yapılmasının önemini tekrar göstermiştir (İşman, 2015). Zira planlama yapmak öğrencinin özerkliğini artırır (Atman Uslu & Yıldız Durak, 2022). Video oluşturabilmek için gerekli ön bilgi ihtiyacını derste karşılayan öğrenenler, önemli ve anahtar bilgileri araştırma-inceleme yaparak kendileri tespit etmişlerdir. Araştırma-inceleme öğrenmede etkili bir etkinliktir (Medwell vd., 2014). Öğrenenler ihtiyaçlarını hedeflerinden hareketle tespit etmişlerdir. Öğrenenlerin belirlediği ihtiyaçlar; ders içeriği, video oluşturma programları, öğrenme stratejisi, video çekimi için sessiz bir ortam ve programlamada kullanılacak kodların listesi olarak belirlemişlerdir.

Öğrenenler videoları oluştururken konular arasında bağlantı kurmaya dikkat ettiklerini söylemişlerdir. İçeriklerde önceki ve sonraki konuyu karşılaştırarak bağlantıları kontrol eden öğrenenler, bağlantı varsa sözlü olarak ifade etmişlerdir. Mevcut bilgi ve yeni bilgiler arasında bağlantı kurarak öğrenmenin öğrenmeyi kolaylaştırabileceği bunun da videolar ile sağlanabileceği söylenmektedir (Jonassen, 1988).

Video oluşturan öğrenenler önemli ve anahtar kelimeleri, ön bilgi ve kavramları planlama aşamasında tespit etmişlerdir. Video oluşturmak için ön bilgi ve kavramları yüz yüze işlenen derste edindiklerini, eksik kalan yerleri planlama aşamasında tespit ederek araştırma-inceleme ile giderdiklerini ortaya koymuşlardır. Bu da öğrenenlerin planlama aşamasında yüz yüze yapılan öğrenmelerini değerlendirerek, araştırma-inceleme stratejisini kullandıklarını göstermektedir. Ön bilgi ve kavramlar için araştırma yapan öğrenenler bu sayede tekrar ve pekiştirme yapma imanı bulduklarını söylemişlerdir. Yapılan çalışmalarda video oluştururken araştırma, tekrarlama ve pratik yapabilen öğrenenlerin tam öğrenmeyi sağladığı görülmüştür (Bijnens vd., 2004; Schraw & Moshman, 1995). Alan yazından ve çalışmadan görüldüğü üzere öğrenenler video oluşturmak için plan yaptıklarında; beraberinde araştırma, pratik yapma, ön bilgi ve kavramları tespit etme yapabildikleri için öğrenmeyi aktif olarak sağlayabileceklerdir.

İzleme Aşamasında Üstbiliş Düzenleme Stratejilerinin Kullanımı

Öğrenenler bireysel yapılarına uygun düzenlemeleri üstbilişin izleme aşamasında yapmışlardır. Öğrenenler video oluşturmak için ilk aşamada araştırma-inceleme öğretim stratejisiyle gerekli bilgileri elde ettikten sonra yaparak yaşayarak öğrenme stratejisi ile videolarını uygulamalı olarak hazırlamışlardır. Öğrenenler video oluşturmamanın görsel ve işitsel duylara beraber etki ettiği için öğrenmeyi kolaylaştırdığını söylemişlerdir. Yapılan çalışmalarda da videolar görsel-işitsel öğrenmelerin ikisine birden etki edebildiği için kalıcı öğrenmeyi kolaylaştırdığı söylenmektedir (Kumar, 1994; Yıldırım, 2014).

Konuyu derste anlamayan, dersi dikkatli dinlemeyen ya da dersi kaçıran öğrenenler video oluşturmakta zorlandıklarını ve buradan kaynaklanan eksikliği akran öğrenmesi ile gidermeye çalıştıklarını söylemişlerdir. Bu yüzden video oluşturma etkinliğinin başarıya ulaşabilmesi için yüz yüze işlenen ders dikkatli bir şekilde dinlenerek anlaşılmalıdır. Yapılan çalışmalarda öğrenenlerin video oluşturmaları, öğretici öğrenen etkileşimi ve akran öğrenmesi ile yeni bilgiler edinilebileceği söylenmektedir (Schuck & Kearney, 2006; Sever vd., 2013). Nitekim çalışmada da öğrenenlerin video oluşturmaları ile derste eksik kalan bilgileri akran öğrenmesi ile giderilebildikleri görülmektedir.

Video oluşturmamanın, bireysel çalışma ile yaparak yaşayarak öğrenme sağladığı için tam öğrenmeyi sağladığını söylemişlerdir. Videoları bir öğretici gibi oluşturan öğrenenler içerikleri bir başkasına kolaylıkla aktarabileceklerini söylemiştir. Burada öğrenenlerin bu şekilde daha iyi öğrendikleri Dale (1969)'in yaşantı konisine paralellik göstermektedir.

Öğrenenler video oluştururken içeriğin; sade, süresinin kısa olmasına, doğru içeriğe, cümlelerin bütün ve bağlantılı olmasına, yazılımın çalışır olmasına, konuşmaktan çok uygulama yapmaya, açıklayıcı konuşmaya, görselliğe, sessiz bir ortam olmasına ve akış sırasına dikkat ettiklerini belirtmişlerdir. Video içeriklerini inceleyen çalışmalarda da görülmektedir ki; video süresine, konu içeriğine ve bütünlüğe dikkat ederek videoların oluşturulması gerektiği söylenmiştir (Yıldırım, 2014). Video oluşturmaktan puan kazandıkları için dersi daha dikkatli dinlediklerini ve derslere katılım sağladıklarını söylemişlerdir. Alan yazında, öğrenme süreci veya sonunda elde edilecek puan ve değerlendirmelerin öğrenenleri derse motive ederek dikkatli dinlemelerini sağlayabileceği söylenmektedir (Gürdoğan, 2012; Kutu & Sözbilir, 2011). Nitekim çalışmadan da görüleceği üzere öğrenenlerin oluşturdukları videolardan puan kazanmalarını öğrenme, dinleme ve aktif katılımlarını olumlu etkileyebileceği söylenebilir.

Değerlendirme Aşamasında Üstbilmiş Düzenleme Stratejilerinin Kullanımı

Videolarında görselliğe, profesyonel bir dile, daha çok örnek vermeye, video süresinin kısa olmasına, sade bir içerik olmasına, örnek çalışmalarını incelemeye ve konuyu ayrıntılı bilmeye dikkat ederek yenilikler yapabileceklerini söylemişlerdir. Öğrenenler video oluşturma sürecinin bütününe değerlendirdiklerinde pratik yaptıklarını, yaparak yaşayarak öğrendiklerini ve içeriğe katkı yaptıklarını söylemişlerdir. Benzer araştırmalarda videolarla bilgi paylaşımı, ders çalışma, proje yapma ve değerlendirme yapılabildiği söylenmektedir (Byers, 1997; Erbaş & Demirer, 2014). Video oluşturan öğrenenlerin birçok öğretim stratejisini beraber kullandığı anlaşılmaktadır. Benzer araştırmalarda video oluştururken araştırma, tekrarlama ve pratik yapabilen öğrenenlerin tam öğrenmeyi sağlayabildiği söylenmektedir (Bijnens vd., 2004; Schraw & Moshman, 1995)

Öğrenenler hedeflerine ulaşmalarını sağlayan en önemli faktörün video içeriğini bireysel olarak kendilerinin aktarması olduğunu söylemişlerdir. Öğrenenler hedeflerine ulaşabilmek için video oluşturma tek başına yeterli olmayacağını, yüz yüze dersle desteklenmesi gerektiğini söylemişlerdir. Yüz yüze işlenen ders ve sonrasında video oluşturarak öğrenmenin bir bütün halinde hedeflere ulaşmayı sağladığına ulaşabiliriz. İTP ders içeriklerinin adım adım ve bağlantılı olarak ilerlediğini söyleyen öğrenenler, video oluşturmada ve hedeflere ulaşmada kolaylık sağladığını belirtmişlerdir. Yapılan benzer çalışmalarda adım adım öğrenilen ve ilerleyen konularda videoların kullanılmasının, dersin daha iyi kavranmasını sağlayabileceği söylenmektedir (Bijnens vd., 2004; Schuck & Kearney, 2006). Çalışmada da İTP ders içeriklerin birbirine bağlı olduğu ve önceki bilgilere ihtiyaç duyulduğu için öğrenenlerin video oluşturma öğrenmelerini kolaylaştırabileceği görülmüştür.

ARCS Motivasyon Modeline Göre Öğrenenlerin Motivasyonlarına Etkisi

Öğrenenler oluşturdukları videolardan puan kazanmalarının sınıfta bir rekabet ortamı oluşturduğu için dikkatlerinin arttığını belirtmişlerdir. Öğrenenlerin öğrenme aktivitesinde sağladığı başarının motivasyon sağlayabileceği söylenmektedir (Hülya Yılmaz & Huyugüzel Pınar, 2007). Videoları YouTube’ da yayınlayan öğrenenler beğenilme isteği ve eleştirilme kaygısının dikkatlerini artırdığını söylemişlerdir. Bunlara bakıldığında puan kazanma, rekabet ve beğenilme isteği dikkat sağladığı için motivasyon kaynağı olduğu söylenebilir. Benzer çalışmalarda öğrenenin beğenilme isteğinin, eleştirilme kaygısının ve akranları ile rekabet etmesi motivasyon kaynağı olabileceği söylenmektedir (Garcia, 1995; Gürdoğan, 2012; Hülya Yılmaz & Huyugüzel Pınar, 2007; Keller, 2010).

Bilgileri görselleştirerek somutlaştıran öğrenenler video hazırlamanın kendilerine güven getirdiğini söylemişlerdir. Benzer çalışmalarda videoların soyut olan içerikleri somutlaştırdığı için, klasik öğrenme ortamlarından farklı bir ortam sunması motivasyon kaynağı olabilir (Bijnens vd., 2004; Sever vd., 2013; Yıldırım, 2014). Motivasyon için öğrenenlerin kendilerine güvenmesi ve öğrenebileceğine inanması önemli bir etken olabilir. Öğrenenlerin videolarının internette bilgi kaynağı olarak kullanılmasının kendilerine olan güveni artırdığını belirtmişlerdir.

Dikkat çekme ve güven sağladıktan sonra motivasyon için sıradaki adım yönteminin öğrenene uygun olmasıdır. Öğrenenler video oluşturarak öğrenmenin, diğer derslerde kullandıkları animasyon ve sunum hazırlamaya göre kendileri için daha uygun olduğunu söylemişlerdir. Öğretim yöntem ve tekniklerinin bireye uygunluğunun sağlanması motivasyon kaynağı olabileceği söylenmektedir (Hülya Yılmaz & Huyugüzel Pınar, 2007). Öğrenenler videolarda istedikleri zaman değişiklik yapabileceklerini ve sınıf ortamında canlı olmadığı için sıkıntıları bireysel olarak çözebileceklerini söylemişlerdir. Esnek çalışma ve öğrenme sağlayan yöntemler, öğrenenlerin tercih sebebi olabilir. Yapılan çalışmalarda da video oluşturma zaman ve mekândan bağımsız, esnek çalışma ve öğrenme ortamları sağlayabildiği söylenmektedir (Eren, 2015; Schuck & Kearney, 2006).

Öğrenenlerin videolarla görselleştirerek öğrenmenin kendileri için daha uygun olduğunu söylemişlerdir. Benzer çalışmalarda videolardaki görsel ve işitsel uyarıcılar derse olan ilgi, tutumu ve bunlara bağlı olarak motivasyonu etkileyen nedenler arasında yer alabildiği söylenmektedir (Kumar, 1994; Pekdağ, 2010). Video oluşturarak öğrenmenin uygun bir yöntem olması için dersi iyi dinlemek ve anlamak gerektiğini söylemişlerdir.

Motivasyonun sağlanabilmesi için uygulanan öğretim tasarımı öğrenenleri tatmin etmelidir. Öğrenenler videolarını tamamlayarak sorumluluklarını yerine getirdikleri ve puan kazandıkları için tatmin olduklarını söylemişlerdir. Benzer çalışmalarda öğrenme sürecinde elde edilecek puan ve değerlendirmelerin motivasyon sağlayabileceği söylenmektedir (Kutu & Sözbilir, 2011; Gürdoğan, 2012). Öğrenme sürecinde görevi tamamlama bilinci taşıyan bireyler süreçten tatmin olabilirler. Öğrenenler eksiksiz video oluşturma, konuyu hâkim olma, videoları YouTube’ da yayınlama ve görev tamamlanınca stresin ortadan kalmasının, kendilerini tatmin ettiğini söylemişlerdir. Benzer çalışmalarda öğrenenlerin içerik veya etkinliği değerli bulması, bireysel bağlılık duygusu, gözetim altında bulunmak, sorumluluklarını ve görevini yerine getirmenin motivasyon kaynağı olabileceği söylenmektedir (Çakıroğlu, 2013; Deci & Ryan, 2008; Hakan Yılmaz & Özkaynak, 2012).

Öğrenenler video oluşturmayı bireysel olarak yapabildikleri için eğlenceli bulduklarını söylemişlerdir. Videoların hazırlık sürecinde arka planda çok eğlendiklerini, akranlarıyla etkileşim ve iletişim halinde olduklarını belirtmişlerdir. Yapılan çalışmalarda göstermektedir ki; videoların öğrenmeyi kolaylaştırarak derse olan ilgiyi artırdığı için öğrenenler video gösterimlerinden hoşlanmakta ve eğlenceli bulmaktadır (Byers, 1997; Eren, 2015). Fakat video oluşturmayı uzun zaman ve emek gerektiren içeriklerde, eğlenceli bulmadıklarını ve zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Video oluşturan öğrenenlerin tatmin olabilmesi için içeriklerin anlamlı parçalara ayrılarak harcanan emek ve zamanın yönetimi yapılabilir.

Video oluşturan öğrenenler, içerikleri daha iyi öğrendiklerini fark etmişlerdir. Videoları oluştururken üstbilginin planlama, izleme ve değerlendirme aşamalarında kendilerine uygun öğretim yöntem ve tekniklerini kullanmışlardır. Planlama aşamasında hedef, ihtiyaç, konular arası bağlantı, yenilikler, önemli kavram ve bilgiler, ön bilgi ve kavramları belirleyerek öğrenmişlerdir. İzleme aşamasında uygun öğrenme stratejisi seçme, konu içeriğini öğrenme ve anlama, dersi dinleme ve içeriği aktarmaya dikkat etmişlerdir. Son aşamada uygulanan öğretim tasarımını değerlendirerek kontrol ve düzenleme yapmışlardır. Video oluşturarak yapılan öğretimin öğrenenler için uygun olduğu, bireysel ve tam öğrenmeyi destekleyebildiği görülmektedir. Öğrenenlerin kendi videolarını oluşturma yöntemini kullanmak isteyenler yüz yüze ya da çevrim içi ortamda yapılacak dersin, öğrenenler tarafında dikkatli bir şekilde dinlenmesi gerektiğini göz önünde bulundurmalıdır.

Sonuç olarak;

- Öğrenenlerin video hazırlaması; planlama, izleme ve değerlendirme aşamasında bireylerin kendine özgü yöntemler seçmesine katkı sağlayabilir.
- Öğrenenler video oluştururken; üstbilginin planlama aşamasında hedefleri belirleme, ihtiyaçlarını tespit etme, konular arası bağlantı kurma, yenilikler yapma, önemli kavram ve bilgileri tespit etme, ön bilgi ve kavramları tespit edebilme gibi adımları yapmayı öğrenebilirler.
- Öğrenenler video oluştururken; üstbilginin izleme aşamasında uygun öğrenme stratejisi seçme, konu içeriğini öğrenme ve anlama, dersi dinleme ve içeriği aktarma gibi adımları yapmayı öğrenebilirler.
- Öğrenenler video oluştururken; üstbilginin değerlendirme aşamasında kontrol ve düzenleme yapmayı öğrenebilirler.
- Video oluşturarak öğrenme tam öğrenmeyi destekleyebilir.
- Video oluşturarak öğrenme bireysel öğrenmeyi desteklemektedir.
- Dersten sonra video oluşturma yapılması, ders sırasında motivasyonu olumlu etkileyebilir.

KAYNAKÇA

- Acat, B., & Demiral, S. (2002). Türkiye’de yabancı dil öğreniminde motivasyon kaynakları ve sorunları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 312–329.
- Allen, K., & Hancock, T. (2008). Reading comprehension improvement with individualized cognitive profiles and metacognition. *Literacy Research Instruction*, 47(2), 124–139.
- Atman Uslu, N., & Yıldız Durak, H. (2022). Predicting learner autonomy in collaborative learning: The role of group metacognition and motivational regulation strategies. *Learning and Motivation*, 78. <https://doi.org/10.1016/j.lmot.2022.101804>
- Aydemir, M. (2014). *Uzaktan eğitimde üstbilişsel etkinliklerin öğrencilerin ders çalışma süreçleri ve üstbilişsel becerileri açısından incelenmesi*. [Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi
- Batdı, V., & Semerci, Ç. (2016). İngilizce öğretiminde işbirlikli öğrenme destekli eğitsel eğlenceli etkinliklerin öğrencilerin motivasyonlarına etkisi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(2), 493–510.
- Bijmens, M., Vanbuel, M., Verstegen, S., & Young, C. (2004). *Candbook on digital video and audio in education-Creating and using audio and video material for education purposes, publicat de video aktive project*. <http://www.videoaktiv.org> Socrates Minerva
- Brown. (1987). Metacognition, executive control, self-regulation, and other more mysterious mechanisms. In F.E. Weinert & R.H. Kluwe (Eds.), *Metacognition, Motivation, and Understanding* (pp. 65-116).
- Burke, S. C., Chaney, B. H., & Kirsten, W. (2010). International videoconferencing for public health education: Linking the US and Germany. *American Journal of Health Education*, 41(1), 53–59.
- Byers, D. N. (1997). So why use multimedia, the Internet, and lotus notes? In *Paper presented at the Technology in Education Conference*. San Jose.

- Candan, A. S. (2005). Üstbilgi kuram ve tarih öğretimi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 13(2), 327–332.
- Çakıroğlu, E. (2013). *Özel eğitim-öğretim kurumlarında ders aracı olarak blog kullanımının öğrencinin motivasyonuna etkisi*. [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Dale, E. (1969). *Audiovisual methods in teaching*.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2008). Self-determination theory: A macrotheory of human motivation, development, and health. *Canadian Psychology/Psychologie Canadienne*, 49(3), 182.
- Dede, Y. (2003). ARCS Motivasyon modeli'nin öğrencilerin matematiğe yönelik motivasyonlarına etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 173–182.
- Dimaggio, G., Nicolò, G., Brüne, M., & Lysaker, P. H. (2011). Mental state understanding in adult psychiatric disorders: Impact on symptoms, social functioning and treatment. *Psychiatry Research*, 190, 1-2.
- Erbaş, Ç., & Demirer, V. (2014). Eğitimde artırılmış gerçeklik uygulamaları: Google Glass örneği. *Journal of Instructional Technologies Teacher Education*, 3(2).
- Eren, E. (2015). Ortaokul ve lise öğrencilerinin eğitimde tablet bilgisayar kullanımına ilişkin algıları ile görüşleri. *Journal of Kirsehir Education Faculty*, 16(1).
- Feijóo-García, P. G., & Gardner-McCune, C. (2020). Using student-created instructional videos in CS upper-level courses: A successful strategy in a functional programming course. In *Proceedings of the 12th International Conference on Computer Supported Education. SCITEPRESS-Science and Technology Publications, Prague, Czech Republic* (pp. 412-419).
- Flavell, J. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive–developmental inquiry. *American Psychologist*, 34(10), 906.
- Garcia, T. (1995). The role of motivational strategies in self-regulated learning. *Directions for Teaching and Learning*, 63, 29–42.
- Gürdoğan, A. (2012). Öğrencilerin eğitimde motivasyon düzeyleri: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Ortaca Meslek Yüksekokulu örneği. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 149–165.
- Hilmer, M. J., & Hilmer, C. E. (2012). On the relationship between student tastes and motivations, higher education decisions, and annual earnings. *Economics of Education Review*, 31(1), 66–75.
- İşman, A. (2015). Eğitim teknolojisi ve öğretim tasarımı. In B. Akkoyunlu, A. İşman & H. F. Odabaşı (Ed.), *Eğitim Teknolojileri Okumaları*. TOJET. Ankara.
- Jonassen, D. H. (1988). Designing structured hypertext and structuring access to hypertext. *Educational Technology*, 28(11), 13–16.
- Kara, A. (2008). İlköğretim birinci kademedeki eğitimde motivasyon ölçeğinin Türkçeye uyarlanması. *Ege Eğitim Dergisi*, 9(2), 57–78.
- Keleş Ertürk, K. (2023). *Sosyal bilgi işleme, öz düzenleme ve üstbilgi değişkenlerinin zihin kuramına etkisi: Yapısal eşitlik modellemesi*. [Doktora Tezi]. Selçuk Üniversitesi
- Keller, J. (1987). Development and use of the ARCS model of instructional design. *Journal of Instructional Development*, 10(3), 2.
- Keller, J. (2010). *Motivational design for learning and performance: The ARCS model approach*. Springer Science & Business Media.
- Kumar, D. D. (1994). Advanced technologies as educational tools in science: Concepts, applications, and issues. *Monograph Series Number 8*.
- Kutu, H. & Sözbilir, M. (2010). Yaşam temelli ARCS öğretim modelinin öğrencilerin başarı, motivasyon ve tutumları üzerine etkisi. *9. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi*.

- Kutu, H., & Sözbilir, M. (2011). Yaşam temelli ARCS öğretim modeliyle 9. sınıf kimya dersi “Hayatımızda Kimya” ünitesinin öğretimi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(1), 29–62.
- Kutu, H., & Sözbilir, M. (2016). *ARCS motivasyon modeli*. <https://docplayer.biz.tr/11128892-Arcs-motivasyon-modeli.html>
- Medwell, J., & Wray, D. (2014). Pre-service teachers undertaking classroom research: Developing reflection and enquiry skills. *Journal of Education for Teaching*, 40(1), 65-77. <https://doi.org/10.1080/02607476.2013.864018>
- Pekdağ, B. (2010). Kimya öğreniminde alternatif yollar: animasyon, simülasyon, video ve multimedya ile öğrenme. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 7(2), 79–110.
- Powell, L. M., & Wimmer, H. (2015). Evaluating the effectiveness of self-created student screencasts as a tool to increase student learning outcomes in a hands-on computer programming course. *Information Systems Education Journal*, 13(5), 106.
- Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants part 1. *On the Horizon*, 9(5), 1–6.
- Reisoglu, I., Yılmaz, R., Çoban, M., Topu, F. B., Karkus, T., & Göktas, Y. (2015). Üç boyutlu sanal dünyalardaki tasarım öğelerinin motivasyon boyutları açısından incelenmesi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 5(3), 257.
- Schraw, G., & Moshman, D. (1995). Metacognitive theories. *Educational Psychology Review*, 7(4), 351–371.
- Schraw, G. (1998). Promoting general metacognitive awareness. *Instructional Science*, 26(1–2), 113–125.
- Schuck, S., & Kearney, M. (2006). Capturing learning through student-generated digital video. *Australian Educational Computing*, 21(1), 15–20.
- Sever, S., Oguz-Unver, A., & Yurumezoglu, K. (2013). The effective presentation of inquiry-based classroom experiments using teaching strategies that employ video and demonstration methods. *Australasian Journal of Educational Technology*, 29(3).
- Uçar, H. (2016). *Uzaktan eğitimde motivasyon stratejilerinin öğrenenlerin ilgileri, motivasyonları, eylem yeterlikleri ve başarıları üzerine etkisi*. [Doktora Tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Varol, F., Seda, Ö., & Türel, Y. K. (2014). ARCS motivasyon modeline yönelik tasarlanan z-kitaplara ilişkin görüşler. *Öğretim Teknolojileri Öğretmen Eğitimi Dergisi*, 3(3).
- Wakefield, J., Tyler, J., Dyson, L. E., & Frawley, J. K. (2019). Implications of student-generated screencasts on final examination performance. *Accounting & Finance*, 59(2), 1415-1446.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, G. (2014). *Tablet bilgisayarlara yönelik geliştirilen e-kitapların video ile zenginleştirilmesi süreci: Bir tasarım tabanlı araştırma*. [Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Yılmaz, H., & Özkaynak, E. (2012). İnternet Temelli Eğitimde Bir Motivasyon Aracı: Buz Kırıcılar. *XIV. Akademik Bilişim Konferansı*.
- Yılmaz, H., & Huyugüzel, P. Ç. (2007). Fen öğrenimine yönelik motivasyon ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *İlköğretim Online*, 6(3), 430–440.
- Yin, R. K. (2009). *Case Study Research: Design and Methods*. Sage Publications.
- Yöyen, İ. (2010). *Mesleki ve teknik eğitimi geliştirme projesine (megep) dahil olan ve olmayan öğrencilerin depresyon ve motivasyon düzeylerinin karşılaştırılması*. [Yüksek Lisans Tezi]. Beykent Üniversitesi.
- Zeidner, M. (2019). Self-regulated learning: Current fissures, challenges, and directions for future research. *High Ability Studies*, 40(1-2), 255-276.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

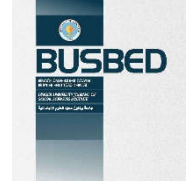
Her iki yazarın araştırmaya katkı oranı eşittir.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 10.05.2023
Kabul Tarihi : 05.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1295437>

ÖĞRETMENLİK KARIYER BASAMAKLARI SÜRECİNDE İZLENEN EĞİTİM VİDEOLARININ ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

Hasan BAKIRCI¹, Mustafa KAYA², Vildan PARLAK³

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, öğretmenlik kariyer basamakları sürecinde izlenen eğitim videoları hakkında öğretmen görüşlerini belirlemektir. Bu çalışma, nitel araştırma desenlerinden durum çalışması ile yürütülmüştür. Çalışmanın katılımcıları, 2022-2023 eğitim öğretim yılında Van'da görev yapan farklı branştan 13 öğretmeninden oluşmaktadır. Katılımcıların tamamı devlet okullarında görev yapmaktadır. Katılımcılar, amaçlı örneklem yöntemlerinden kolay ulaşılabilir örnekleme göre belirlenmiştir. Çalışmanın verileri dört sorudan oluşan yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Toplanan verilerin analizinde nitel analiz çeşitlerinden içerik analiz kullanılmıştır. Araştırma sonucunda öğretmenler videolarla kişisel gelişimi artırma, sınıf yönetimini etkili hâle getirme, gelişen teknolojiye ayak uydurma, özel eğitim ve rehberlik, eğitim öğretimi bütün olarak ele almak, sosyal etkileşim ve iletişim, okul güvenliği temel etkinliklerinin edindirilmeye çalışıldığını belirtmişlerdir. Ayrıca izlenen videoların sınav için yetersiz olduğunu, ilgili materyallerde düz bir anlatımın olduğunu, videoların gereğinden fazla uzatıldığını, bireyin ilgisini çekmeyecek nitelikte olduklarını, görsel materyallerle yeterince desteklenmediklerini ifade etmişlerdir. Görüşlerine başvuru alan öğretmenler, video içeriklerinin uzun olmasının sosyal hayatlarını olumsuz yönde etkilediklerini, günlük yaşama stresli başladıklarını, fiziksel ve psikolojik yorgunluk yaşadıklarını, ailelerini ihmal ettiklerini, ilgili tatilden hiçbir şey anlamadıklarını dile getirmişlerdir. Öğretmenler ayrıca bu kadar video izlemenin ortaya çıkardığı sorunların yanı sıra genel itibarıyla sınav kaygısı yaşadıklarını belirtmişlerdir. Öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda videolar yeniden düzenlenebilir.

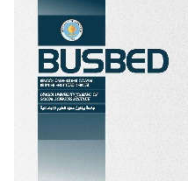
Anahtar Kelimeler: Öğretmenlik kariyer basamakları, eğitim videoları, uzman öğretmen, başöğretmen.

¹Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, hasanbakirci@yyu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7142-5271>

²Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, m.kaya@yyu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4755-4994>

³Yüksek Lisans Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, vildanparlak34@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0336-083X>

Article Type : Research Article
Date Received : 10.05.2023
Date Accepted : 05.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1295437>

THE EVALUATION OF THE EDUCATIONAL VIDEOS WATCHED DURING THE TEACHING CAREER STAGE PROCESS ACCORDING TO TEACHER'S OPINIONS

Hasan BAKIRCI¹, Mustafa KAYA², Vildan PARLAK³

ABSTRACT

This study aims to determine teachers' opinions about the educational videos watched during the teaching career stages. This study was conducted with a case study, one of the qualitative research designs. The participants of the study consist of 13 teachers from different branches working in Van Province in the 2022-2023 academic year. All the participants work in public schools. Participants were determined according to easily accessible sampling, one of the purposive sampling methods. The data of the study were collected with a structured interview form consisting of four questions. Content analysis, one of the qualitative analysis types, was used to analyze the collected data. As a result of the research, the teachers stated that with videos, they tried to increase personal development, make classroom management effective, keep up with the developing technology, special education, guidance, education, social interaction, communication, and school safety basic activities. In addition, they stated that the videos watched were insufficient for the exam, there was a plain explanation in the relevant materials, the videos were longer than necessary, they were not of a quality that would not attract the attention of the individual, and visual materials did not adequately support them. The teachers, whose opinions were asked, stated that the length of the video content negatively affected their social life, they started their daily life with stress, experienced physical and psychological fatigue, neglected their families, and caused them not to enjoy their holidays. The teachers also stated that in addition to the problems caused by watching so many videos, they experience test anxiety. Videos can be rearranged in line with teachers' opinions.

Keywords: Teaching career steps, educational videos, expert teacher, headteacher

¹Assoc. Dr. Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Education, hasanbakirci@yyu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7141-5271>

²Assoc. Dr. Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Education, m.kaya@yyu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4755-4994>

³Master's Student Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Education, vildanparlak34@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0336-083X>

1. GİRİŞ

Eğitim-öğretim sürecinin verimli geçmesi, öğrenciler de istendik davranışların gerçekleşmesi için bu sürecin üç unsuru olan öğretmen, veli ve öğrencinin belli bir koordinasyon ve uyum içerisinde olması büyük bir önem arz etmektedir. Nitekim bu üç unsurdan veli ve öğrencinin istendik düzeyde olması, öğretmenin ise tam ve donanımlı olmaması bu sürecin bir noktaya kadar taşınmasını sağlayabilir. Bunların uyumu aynı zamanda olumlu öğrenme ortamları oluşturarak okul aidiyetini ve öğrenme motivasyonunu teşvik eder (Erol & Şimşek, 2023). Çünkü öğretmenin verdiği boşluk bu sürecin bir noktadan sonra sürdürülmesini sekteye uğratabilir. Bu koordinasyon ve uyumun istenilen düzeyde olması ve ilerlemesi için en etkili aktörlerden birinin öğretmen olduğunu söylemek mümkündür. Bundan dolayı öğretmenin kişilik, duyuşsal, dilsel ve sosyal yönden yetişmiş olmasının yanı sıra, mesleki ve pedagojik açıdan da donanımlı olması beklenir. Ayrıca öğretmenlerin çağın şartlarına göre kendilerini yetiştirmiş olması, teknolojik gelişmelere ve yeni yöntemlere açık olması da gerekir. Diğer bir deyişle, kendisini yenileyebilen çağdaş öğretmenlerin, öğretim yöntemlerini teknoloji ile bütünleştirerek öğrenme ortamlarında uygulayabiliyor olması oldukça önemlidir.

Öğretmen hem sürekli öğrenen hem de alan bilgilerini kişiye veya kişilere öğreten ve davranışlarıyla öğrenenlere öncülük eden, model olan bir bireydir. Öğretmen salt bilgiyi özümseyen değil, güncel okuryazarlık becerilerinden tutun da üst düzey bilişsel becerilere kadar kendini geliştiren ve bu doğrultuda öğrencilerine faydalı olandır (Aydın, 2022). Günümüzde öğretmenler, Millî Eğitim Bakanlığının (MEB) ideal öğretmen profiline uygun, 21. yüzyıl becerilerini özümseyen, pedagojik açıdan yeterli, mesleki ve kültürel bilgi birikimine sahip, eğitim öğretim ortamlarını ihtiyaca göre güncelleyebilen yenilikçi yaklaşımlara ve niteliklere sahip olmalıdır (Tunagür & Aydın, 2022). Öğretmenlik mesleği, eğitim sektörü ile ilgili olan sosyal, kültürel, ekonomik, bilimsel ve teknolojik boyutlara sahip, alanda özel uzmanlık bilgi ve becerisini temel alan akademik çalışma ve meslekî formasyonu gerektiren, profesyonel statüde uğraşı alanıdır (Alkan & Hacıoğlu, 1997; Demir, 2011; Küçükahmet, 1999). Bu bağlamda öğretmenlerin teknolojik, bilimsel, kültürel, sosyal vb. gelişmelere paralel olarak mesleği ile ilgili tüm hususlarda kendilerini yenilemeleri ve geliştirmeleri gerekir ve bu yönde bir beklentinin olması da olağan karşılanmalıdır. Nitekim Pinar ve Tunç'a (2021, s. 166) göre Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kültür ve dil sahasında hedeflenen dönüşümün gerçekleşmesi adına fiziki şartların iyileştirilmesinin yanında öğretmenlerin teknik donanımlarının artırılması da önemsenmekteydi.

İnsanoğlu, dünyada var olmaya başladığı günden itibaren bilgi birikimini artırmanın yollarını aramıştır. Bu arayışlar, teknik imkânların gelişmesinin önünü açmıştır. Teknoloji, her geçen gün büyük bir hızla gelişmektedir ve bu gelişim, hayatın birçok alanında ciddi değişiklikleri beraberinde getirmektedir. Teknolojinin etkisinin artmasıyla birlikte gerek öğretenler gerekse öğrenenler eğitim ve öğretimde ulaşılabilir imkânlar yakalamıştır (Aydın & Tunagür, 2021). Günümüzde finanstan kültüre, istihdamdan üretime değin çok çeşitli alanlar, teknik imkânların artması ile bir dönüşüm içerisine girmektedir. Eğitim, bu dönüşümden nasibini alan/en fazla etkilenen kurumlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Kırık, 2014, s. 74).

Dünyanın dijitalleşmesi, bireyi zamanın ve mekânın sınırlıklarından kurtardığı için doğal olarak öğretim ve öğrenme yaklaşımlarının gözden geçirilmesini, öğretmen ve öğrenci rollerinin yeniden tanımlanmasını kaçınılmaz hâle getirmiştir (Erol, 2021). Nitekim bu durumun yansımalarını da eğitim-öğretim faaliyetlerinin yapıldığı çeşitli kurumlarda görmek mümkündür. MEB de bu gerçekten hareketle öğretmenlerin statik bir yapıdan dinamik bir yapıya bürünmesi ve sürekli kendini yenileyebilmesi için çeşitli adımlar atmıştır ve atmaya da devam edecektir. Bu kapsamda MEB, öğretmenlik mesleğinin niteliğini artırmak için sürekli olarak öğretmenlere yönelik bazı eğitim faaliyetleri düzenlemektedir. Bu eğitim faaliyetleri ile öğretmenlerin meslekleri ile ilgili yeni gelişmeleri takip etmelerine, öğretmenleri araştırma ve incelemeye teşvik etmelerine öğretmenin eğitim sistemindeki işlev ve verimliliğini arttırmaya katkı sağlamayı amaçlamıştır. Özellikle meslekî tükenmişliği engelleyerek öğretmenlik mesleğini bir kariyer mesleği hâline dönüştürebilmek hedeflenmiştir. Bu eğitim faaliyetlerinde en sonuncusu 2022 yılında uygulamaya konulan öğretmen kariyer basamakları uygulamasıdır (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2022)

Resmî Gazete'de 2005 tarihinde yayımlanan Öğretmenlik Kariyer Basamaklarında Yükselme Yönetmeliği çerçevesinde öğretmenlik mesleği; öğretmen, uzman öğretmen ve başöğretmen olmak üzere üç kariyer basamağına ayrılmıştır. Öğretmenlik Kariyer Basamaklarında Yükselme Yönetmeliği'nde kariyer; öğretmenlikten uzman öğretmenliğe, uzman öğretmenlikten başöğretmenliğe gerekli yeterlikler kazanılarak ilerlemek şeklinde tanımlanmıştır (MEB, 2006). Bu yönetmelik çerçevesinde eğitim-öğretim hizmetleri sınıfındaki toplam öğretmen serbest kadrosunun %20'si kadar uzman öğretmen, %10'u kadarının da başöğretmen olarak istihdam edilebilmesi öngörülmüştür. Yönetmeliğe göre, alanında veya eğitim bilimleri ile ilgili alanlarda lisansüstü eğitimlerini tamamlamış olanlar, kariyer basamaklarına geçiş için yapılacak yükselme sınavından muaf sayılarak, yüksek lisans öğrenimini tamamlayan öğretmenler, uzman öğretmen; doktora eğitimini tamamlayan öğretmenler ise başöğretmen kariyer basamağına alınmıştır (MEB, 2022).

Eğitim programına katılmaya hak kazananlardan, resmî eğitim kurumlarında görev yapan öğretmenler/uzman öğretmenler MEBBİS şifrelerini, özel öğretim kurumlarında ve MEB dışındaki kamu kurum ve kuruluşlarında

görev yapan öğretmenler/uzman öğretmenler ise e-Devlet şifrelerini kullanarak oba.gov.tr adresi üzerinden eğitimlere katılmışlardır. Öte yandan adayların eğitimlerin tamamını eksiksiz olarak izlemeleri istenmiştir. İzlenen her videonun solunda bulunan ikon video başlatıldığında turuncu, tamamlandığında ise yeşil renge dönüşmektedir. Tüm videolar izlendiğinde (yeşil olduğunda) eğitim tamamlanmış olmaktadır. Eğitimin tamamlanmış sayılması için videoların %100 izlenme zorunluluğu bulunmaktadır. Eğitimin tamamlanmış olup olmadığı Öğretmen Bilişim Ağı (ÖBA) platformunda eğitimin "Eğitim Detayları" kısmından kontrol edilmesi gerekmektedir (MEB, 2022).

İlgili alan yazın incelendiğinde sınıf öğretmenlerinin Eğitim Bilişim Ağı (EBA)'ndan yararlanmaya ilişkin görüşleri (Kurtdebe-Fidan vd., 2016), COVID-19 pandemisi sürecinde Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin uzaktan eğitime yönelik görüşleri (Uyar, 2020), matematik eğitiminde web tabanlı uzaktan eğitime ilişkin öğretmen görüşleri (Kilit & Güner, 2021), pandemi döneminde müzik eğitiminin çevrim içi yapılmasına ilişkin öğretmen görüşleri (Topalak, 2021); sınıf öğretmenlerinin hizmet içi eğitimde uzaktan eğitime yönelik inançları (Horzum, vd., 2012), hizmet içi eğitimlerin video konferans sistemiyle verilmesiyle ilgili öğretmen görüşleri (Arslan ve Şahin, 2013), öğretmenlerin uzaktan hizmet içi eğitimle ilgili deneyimleri (Taşlıbeyaz vd., 2014), uzaktan hizmet içi eğitime yönelik öğretmen görüşleri (Parmaksız & Sıcak, 2015), hizmet içi eğitim programlarının uzaktan eğitim ile verilmesinin öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi (Tekin, 2020) gibi çalışmaların yapıldığı tespit edilmiştir. Ancak öğretmenlik kariyer basamakları kapsamında öğretmenlere izletilen videolarla ilgili öğrenme ortamının en temel bileşenlerinden olan öğretmenlerin görüşlerine başvuran herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Öğretmenlik kariyer basamakları boyunca öğretmenlere izlettirilen uzman öğretmenlik ve başöğretmenlik videoları hakkında öğretmen görüşlerine başvurmak bu alanda yapılacak eğitim seminerlerine ve çalışmalara önemli bir katkı sunabilir. Nitekim MEB'in öğretmenlik kariyer basamakları kapsamında izlettiği videoların öğretmenlerin meslekî gelişimlerine bir katkısının olup olmadığı, bu uygulama esnasında meydana gelen eksikliklerin tespit edilmesi bu tür faaliyetlerin daha işlevsel, yararlı olmasını sağlayabilir. Bu yönüyle bu çalışma diğer çalışmalardan ayrılmaktadır ve alana önemli bir katkı sunabileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, öğretmenlik kariyer basamakları sürecinde izlenen eğitim videolarının öğretmen görüşlerine göre tespit etmek olarak belirlenmiştir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Öğretmenlik kariyer basamakları sürecinde izletilen videolar hakkında öğretmen görüşlerine başvuran bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Durum çalışması, bir veya bir grup insan ya da olgunun araştırılmak istenen konuya dair ayrıntılı bir şekilde analiz edilmesidir (Fraenkel vd., 2012). Öte yandan, Creswell'e (2013) göre durum çalışması; çalışmanın zaman içerisinde sınırlandırılmış bir veya birkaç durumu çoklu kaynakları içeren veri toplama araçları (gözlemler, görüşmeler, görsel-ışitseller, dokümanlar, raporlar) ile derinlemesine incelediği, durumların ve duruma bağlı temaların tanımlandığı nitel bir araştırma yaklaşımıdır.

2.2. Katılımcılar

Çalışmanın katılımcılarını, 2022-2023 eğitim öğretim yılında Van'da görev yapan farklı branştan 13 öğretmen oluşturmaktadır. Nitel araştırmalarda örneklem sayısı ister bir (N=1), ister elli (N=50) veya yüz (N=100) olsun, ideal bir örneklem büyüklüğü için temel kural, bilgilerin doyuma ulaşmasıyla oluşan tekrarlanma döngüsüdür. Bir noktadan sonra tüm yeni örneklem, araştırmanın geçmiş bölümlerinde yer alan örneklemin sunduğu veriyi sunacağından (Morgan & Morgan, 2008; Akt. Baltacı, 2018, s. 262) 13 öğretmenden elde edilen verilerin araştırmanın amacını yeterli ölçüde karşıladığı varsayılmıştır. Bu katılımcılar; Fen bilimleri, Matematik, Sosyal Bilgiler ve Türkçe öğretmenlerinden oluşmaktadır. Bu öğretmenlerin seçilmesinde ortaokul öğretim kademesinde haftalık ders saati dikkate alınmıştır. Çalışmaya katılan öğretmenlerin tamamı devlet okullarında görev yapmaktadır. Katılımcılar, amaçlı örneklem yöntemlerinden kolay ulaşılabilir örnekleme göre belirlenmiştir. Yıldırım ve Şimşek'e (2011) göre bu örnekleme türü araştırmaya hız ve pratiklik kazandırdığı için bu çalışmada tercih edilmiştir. Katılımcıların isimleri kullanılmayarak araştırmanın etik ve gizliliği sağlanmıştır. Çalışma grubuna ilişkin demografik özellikler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1.*Çalışmaya Katılan Öğretmenlerin Demografik Bilgileri*

Katılımcılar	Branşı	Cinsiyet	Kıdem Yılı
Ö1	Fen Bilimleri Öğretmeni	Kadın	10
Ö2	Fen Bilimleri Öğretmeni	Kadın	14
Ö3	Fen Bilimleri Öğretmeni	Erkek	21
Ö4	Matematik Öğretmeni	Erkek	15
Ö5	Matematik Öğretmeni	Erkek	18
Ö6	Matematik Öğretmeni	Kadın	23
Ö7	Sosyal Bilgiler Öğretmeni	Erkek	12
Ö8	Sosyal Bilgiler Öğretmeni	Kadın	15
Ö9	Sosyal Bilgiler Öğretmeni	Kadın	20
Ö10	Türkçe Öğretmeni	Erkek	13
Ö11	Türkçe Öğretmeni	Erkek	17
Ö12	Türkçe Öğretmeni	Kadın	18
Ö13	Türkçe Öğretmeni	Kadın	20

Çalışmaya katılan öğretmenlerin 7'si kadın ve 6'sı erkek öğretmenden oluşmaktadır. Öğretmenlerin kıdem yılı 10-25 yıl arasında değişmektedir.

2.3. Veri Toplama Aracı ve Süreci

Veriler, yapılandırılmış mülakat formu aracılığıyla toplanmıştır. MEB'in öğretmenlerin kariyer basamakları sürecinde uzman öğretmenlik ve başöğretmenlik amacıyla izlettiği video içeriklerinin öğretmenlerin mesleki gelişimlerine katkısının olup olmadığını belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından yapılandırılmış mülakat formu oluşturulmuştur. Literatür taraması yapılarak mülakatta yer alacak sorularla ilgili bir havuz oluşturulmuştur. Oluşturulan soru havuzu, bir nitel araştırma uzmanına, eğitim fakültesinde görev yapan bir uzmana ve MEB'de çalışan ve bu videoları izleyen bir öğretmene gönderilmiştir. Bu uzmanlardan gelen dönütler neticesinde yapılandırılmış mülakat formunda yer alan sorular yeniden düzenlenmiştir. Forma son hâli verilmiştir. Yapılan düzenleme ve değişiklikler ile son hâli verilen yapılandırılmış mülakat formunda dört soruya yer verilmiştir. Bu bağlamda araştırmada aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır:

- Millî Eğitim Bakanlığının yayınlamış olduğu uzman ve başöğretmenlik videolarında öğretmenlere verilmesi beklenen temel kazanımlar sizce nelerdir?
- Millî Eğitim Bakanlığının yayınlamış olduğu uzman ve başöğretmenlik videolarının sınav için beklentilerinizi karşılıyor mu? Videoların yeterliliği hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?
- Millî Eğitim Bakanlığının yayınlamış olduğu 180 videodan oluşan (70 saat) uzman ve başöğretmenlik videolarını izlediğiniz zamanlarda sosyal hayatınız ne yönde, nasıl etkilendi?
- Millî Eğitim Bakanlığının yayınlamış olduğu uzman ve başöğretmenlik videolarıyla ekstra kaynağa gerek duymadan sınavdan elde edebileceğiniz başarı hakkında neler düşünüyorsunuz?

2.4. Verilerin Analizi

Çalışma kapsamında toplanan veriler nitel veri analiz tekniklerinden içerik analizi ile çözümlenmiştir. İçerik analizi, belirlenmiş bir konu dâhilinde yapılan, yayınlanmış ya da yayınlanmamış, bütün çalışmaların ele alınıp eğilimlerinin ve araştırma sonuçlarının tanımlayıcı bir boyutta değerlendirilmesini içeren sistematik çalışmalardır (Lin vd., 2014; Suri & Clarke, 2009). Katılımcılar ile yapılan mülakatlar, araştırmacılar tarafında düz yazıya çevrilmiştir. Düz yazıya aktarılan ham veriler üzerinde veri indirgemesi yapılmıştır. Veriler dört aşamada analiz edilmiştir: 1. Verilerin kodlanması, 2. Kodlanan verilerin temalarının belirlenmesi, 3. Kodların ve temaların düzenlenmesi, 4. Bulguların tanımlanması ve yorumlanması (Yıldırım & Şimşek, 2011). Öğretmenlerin görüşlerinden yapılan doğrudan alıntılar sonuna parantez içinde katılımcının kodu verilmiştir. Verilerin çözümlenmesi sürecinde öğretmenlerin cevapları “Ö1, Ö2 ...Ö13” şeklinde kodlanarak verilmiştir.

3. BULGULAR

Öğretmenlik kariyer basamakları süresince izletilen videoları öğretmen görüşlerine göre değerlendirmeyi amaçlayan bu çalışmayla ilgili bulgular bu bölümde ele alınmış ve sonuçlar tablolarla gösterilmiştir. Öğretmenlerinin “*Millî Eğitim Bakanlığının yayınlamış olduğu uzman ve başöğretmenlik videolarında*

öğretmenlere verilmesi beklenen temel kazanımlar sizce nelerdir?” sorusuna verdikleri cevaplara ilişkin bulgular Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2.
Öğretmenlerin Videolarda Verilmesi Gereken Temel Kazanımlara İlişkin Görüşleri

Tema	Kod	Öğretmenler	f	%
Temel Kazanımlar	Kişisel gelişim	Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö8, Ö9, Ö11, Ö12, Ö13	9	69.23
	Sınıf yönetimi	Ö2, Ö3, Ö4, Ö6, Ö8, Ö9, Ö11, Ö12	8	61.53
	Özel eğitim ve rehberlik	Ö1, Ö3, Ö7, Ö8, Ö9, Ö12	6	46.15
	Eğitim- öğretim süreci	Ö1, Ö7, Ö11, Ö12	4	30.76
	Sosyal etkileşim ve iletişim	Ö3, Ö7, Ö8, Ö9	4	30.76
	Okul güvenliği	Ö4, Ö7, Ö10	3	23.07
	Dijital okuryazarlık	Ö7, Ö8, Ö10	3	23.07
	Gelişen teknoloji	Ö2, Ö5, Ö10	3	23.07
	Küresel ısınma ve çevre	Ö8, Ö11	2	15.38

Tablo 2 incelendiğinde öğretmenlerin MEB’in yayınlamış olduğu videolarda öğretilere verilmesi gereken temel kazanımlarla ilgili görüşlerini; büyük bir çoğunluğunun kişisel gelişimi artırma (f=9), sınıf yönetimini etkili hâle getirme (f=8), özel eğitim ve rehberlik (f=6) eğitim öğretim süreci (f=4), sosyal etkileşim ve iletişim (f=4), okul güvenliği (f=3), dijital okuryazarlık (f=3), gelişen teknolojiye ayak uydurma (f=3), küresel ısınma ve çevreye duyarlılık (f= 2) kodlarıyla açıklamışlardır. Öğretmenlerin bu konudaki görüşlerinden bazıları aşağıda verilmiştir:

“Eğitim ve öğretimi bir bütün olarak ele almak bunu yaparken zamanın şartlarına uygun olarak yapmaktır. Aynı zaman da rehberlik anlayışını benimsetme gibi kazanımlar ele alınmaktadır (Ö1).”

“Bu videolar; öğretmeni sınıf içerisinde yapılabilecek farklı etkinlikler, öğrenme öğretme süreçleri, değerlendirme vb. konularda bilinçlendirmeyi amaçlıyor. Ayrıca değişen dünya şartları dijitalleşme, iklim vb. konularda farkındalık oluşturmak isteniyor (Ö2).”

“Bu videolar kişisel gelişimi artırma sınıflarda etkili bir sınıf yönetimini gerçekleştirme, özel eğitim ve rehberlik ve sosyal etkileşim ve iletişim anlayışını geliştirme kazanımlarına yönelik öğretmenlere sunulmuştur (Ö3).”

“Eğitim bilimleri, ölçme ve değerlendirme, rehberlik ve özel eğitim, iletişim ve çevre, iklim bilgisi, dijital okuryazarlık ve okul güvenliği gibi bazı konularda öğretmenlere kazandırılması hedef alanlar belirtilmiştir. Bu kazanımlar genel olarak öğretmenlere günümüz koşullarına uygun kazanımları aktarmayı amaçlıyordu (Ö7).”

“Bu videolar öğretmenlerin kişisel gelişimlerini artırma, sınıf yönetimi, özel eğitim sosyal etkileşim, dijital okuryazarlık, çevre duyarlılığı, iletişim ve rehberlik kazanımlarını içeren videolardır (Ö8).”

Öğretmenlerin “Millî Eğitim Bakanlığının yayınlamış olduğu uzman ve başöğretmenlik videolarının sınav için beklentilerinizi karşılıyor mu? Yeterliliği hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?” sorusuna verdikleri cevaplardan elde edilen bulgular Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3.
Öğretmenlerin Videoların Sınavı İçin Beklentilerini Karşılama ve Yeterliliğine İlişkin Görüşleri

Tema	Kod	Öğretmenler	f	%
Yeterlilik	Videoların sınav için yetersiz olması	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6	6	46.15
	Videolarda düz anlatım olması	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö13	6	46.15
	Videoların uzun olması	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5	5	38.46
	Videoların ilgi çekici olmaması	Ö2, Ö3, Ö5, Ö7, Ö11	5	38.46
	Slayttan okuma	Ö8, Ö9, Ö12, Ö13	4	30.76
	Gereksiz birçok bilgiye yer verilmesi	Ö8, Ö11, Ö13	3	23.07
	Videoların sıkıcı olması	Ö2, Ö4, Ö8	3	23.07
	Monoton olması	Ö1, Ö3, Ö13	3	23.07
	Dikkati verememe	Ö3, Ö4	2	15.38
	Videoların cazip gelmemesi	Ö3, Ö8	2	15.38
	Görselle desteklenmemesi	Ö8, Ö13	2	15.38
	Ağır, bilimsel dil kullanımı	Ö8, Ö10	2	15.38
	Videoların anlaşılabilir olması	Ö2, Ö3,	2	15.38

Tablo 3 incelendiğinde katılımcı öğretmenler videoların sınav için yetersiz olduğunu (f=6), videolarda düz anlatım olduğunu (f=6), videoların uzun, sıkıcı, monoton olduğunu ve ilgi çekici olmadığını (f= 16), konuların slayttan okunduğunu (f=4), videoların cazip gelmediğini (f=2), videolara dikkatlerini veremediklerini (f=2), videolarda görsellere yer verilmediğini (f=2), ağır ve bilimsel bir dil kullanıldığının (f=2) bu durumun videoları anlaşılabilir kıldığını (f=2) belirtmişlerdir. Öğretmenlerin videoların yeterliliği ve videolarda tespit ettikleri eksiklere yönelik bazı görüşler aşağıda verilmiştir:

“Videolar sınav için uygun ve yeterli değil monoton ve ezbere dayalı anlatımlardır. Beklentimizi karşılamadığını düşünüyorum (Ö1).”

“Videolar uzun ve sıkıcı. Sıkıcı olmasının nedeni videolarda görsel içerik yok sadece düz anlatım var. Buda bizleri çok yoruyor ve dikkatimi veremiyorum. Bu nedenle yetersiz buluyorum (Ö4).”

“Videolar çok uzun ve ilgi çekici değil. Uzun olması zaten en başta bizi olumsuz etkiliyor. Görsel içeriklerle desteklense belki bu kadar olumsuz etkilenmezdim. Genel olarak yetersiz buldum ve beklentilerimi karşılamadı (Ö5).”

“Videolar tüm öğretmenlere verilmesine karşın videoların bir kısmı kimi alanlarla ilgili yoğun bir ilişkisi varken kimi alanlarla hiçbir ilişkisi yoktu. Alan uzun yıllar hizmet etmiş, tecrübe sahibi hocalarımızın sunum yapması daha yararlı olurdu. En büyük eksiklik ders anlatan öğretimin üyelerinin dersleri slayttan okumalarıydı. Derin detaylı ve uygulamaya yönelik bir bilgi yoktu. Verilen bilgilerin sınıf içindeki öğrenme ortamlarıyla bir ilişkisi yoktu. Videoların izlenme süresi gerçek yaşamla örtüşmüyordu. Ağır bilimsel bir dil kullanılmıştı (Ö8).”

“Videolarda ele alınan konuların önemli olduğu kanısındayım. Ancak daha etkileşimli olması gerekmektedir. Prompter ile ya da slayttan okunarak yapılan derslerin verimli olmayacağını düşünüyorum (Ö12).”

Öğretmenlerin “Millî Eğitim Bakanlığının yayınlamış olduğu 180 videodan oluşan (70 saat) uzman ve başöğretmenlik videolarını izlediğiniz zamanlarda sosyal hayatınız ne yönde, nasıl etkilendi?” sorusuna verdikleri cevaplardan elde edilen tema ve kodlar Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4.
Öğretmenlerin Videoları İzlediği Zamanlarda Sosyal Hayatlarını Etkilenme Durumlarına İlişkin Görüşleri

Tema	Kod	Öğretmenler	f	%
Sosyal Hayat	Sosyal hayata zaman bulamama	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö11, Ö13	8	61.53
	Eksik kültürel etkinlikler	Ö2, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11, Ö13	6	46.15
	Günlük yaşamda stres oluşumu	Ö1, Ö3, Ö4, Ö5, Ö8,	5	38.46
	Fiziksel yorgunluk	Ö1, Ö3, Ö5, Ö7, Ö12	5	38.46
	Psikolojik yorgunluk	Ö1, Ö4, Ö5, Ö8, Ö10	5	38.46
	Uykusuzluk	Ö3, Ö5, Ö8	3	23.07
	Aile ihmali	Ö1, Ö4	2	15.38

Tablo 4 incelendiğinde öğretmenlik kariyer basamakları sürecinde izlenen videoların sosyal hayatı olumsuz etkilediği (f=8), kültürel etkinliklerin eksik yapılmasına sebep olduğunu (f=6), günlük yaşamda stres oluşumuna neden olduğunu (f=6), fiziksel ve psikolojik yorgunluğuna sebep olduğu (f=5), uykusuzluğa sebep olduğu (f=3), aile bireylerinin ihmali edilmesine sebep olduğunu (f=2) dile getirmişlerdir. Öğretmenlerin videoların sosyal hayatlarını etkiledikleriyle ilgili bazı görüşlere aşağıda yer verilmiştir:

“Süreç verimli bir şekilde ilerlemedi sürekli bir stres altındaydım. Fiziken ve psikolojik olarak rahatsızlık duymaya başlamıştım. Konuyu anladım bundan dolayı yaz tatilimiz istediğimiz gibi geçmedi ailemizi ihmal ettik onlarla zaman geçiremedik kısıtlı olan sosyal hayatımızı daha da olumsuz hale getirdi (Ö1).”

“Günlük hayatımda izlemediğim videolar aklıma gelince stres oluyorum onları düşünmekten bulunduğum ortama uyum sağlayamıyorum. Psikolojik olarak zihnimin yorulduğunu hissettim. Ailemle arkadaşlarımla istediğim gibi vakit geçiremiyordum. Videolar zaten uzun bazı şeyleri yapmaya zaman ayıramıyordum (Ö4).”

“Olumsuz etkiledi. Tatil planlarımı değiştirmek zorunda kaldım. Ayrıca tatilde dinlenemediğimi hissettim. Bütün yazım berbat oldu bu durum videolara karşı olumsuz bir tutum içinde girmeme sebep oldu. Toplum içerisinde bu sınavdan geçip geçmeme durumu öğretmenlik yeterliliği gibi algılandığı için bu videolar ve sınav kaygı düzeyimi arttırdı. Günlük yaşamımı ve uyku düzenimi olumsuz etkiledi (Ö8).”

“Bir yığın videonun zorunlu olarak izlenmesi tabii ki zaman açısından değerlendirildiğinde ciddi bir vakit almıştı. Videolardaki eğitim içeriklerini belirlenen süre zarfında izlemek sosyal yönümüze ayırdığımız vakti olumsuz yönde etkilemiştir. Yazın tatilde planladığımız etkinliklerin, aktivitelerin sekteye uğraması, gerçekleşmemesi istenilen bir durum değildir. Bu bakımdan ciddi bir zaman alan bu eğitimler sosyal hayatı olumsuz etkiledi. Arkadaş, eş dost ve aile ile geçirilen vakit bu dönemde üçte bir oranında azaldı. Bu da sosyal bir varlık olan insanın tatil döneminde hoşça vakit geçireceği, eğleneceği, dinleneceği, kendini yenileyeceği vs. gibi sosyal etkinlikleri olumsuz etkilemiştir (Ö13).”

Öğretmenlerinin “Sadece Millî Eğitim Bakanlığının yayınlamış olduğu uzman ve başöğretmenlik videolarıyla ekstra kaynağa gerek duymadan sınavdan elde edebileceğiniz başarı hakkında neler düşünüyorsunuz?” sorusuna verdikleri cevaplardan elde edilen tema ve kodlar Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5.

Öğretmenlerin Sadece Videoları İzleyerek Sınavda Elde Edebilecekleri Başarı Hakkında Görüşleri

Tema	Kod	Öğretmenler	f	%
Sınavdaki Başarı	Sınavı geçebileceğini düşünme	Ö2, Ö4, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11	8	61.53
	Videolar sınav için yetersiz	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö12,	6	46.15
	Ekstra kaynağın gerekli olması	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö13,	6	46.15
	Sınavı geçemeyeceğini düşünme	Ö1, Ö3, Ö5	3	23.07
	Sınavın zor olmayacağını düşünme	Ö2, Ö4,	2	15.38

Tablo 5 incelendiğinde öğretmenlerin çoğunluğu sadece videolarla sınavı geçebileceğini (f= 8) düşünürken diğer öğretmenlerin bir kısmı videoların sınav için yetersizi olduğu (f= 6), sınavı geçmek için ekstra kaynağa ihtiyaç olduğunu (f=6), sınavı geçemeyeceğini düşündüğünü (f=3), sınavın zor olamayacağını düşündüklerini (f=2) dile getirmişlerdir. Öğretmenlerin sadece videoları izleyerek başarılı olup olmayacaklarıyla ilgili bazı görüşleri aşağıdadır:

“Sınav ilk kez yapılacağından bu konuda bir şeyler söylemek zor. Ama Millî Eğitim Bakanının konuşmalarına baktığımda sınavın çok zor olmayacağını ve geçebileceğimi düşünüyorum. Bu düşünceye çok güvenmedim tabii ki. Yine de ekstra kaynaklara bakmak zorunda hissettim (Ö2).”

“Sınavdan geçebileceğimi düşünmüyorum bu da beni endişelendiriyor ve sosyal hayatımı olumsuz yönde etkiliyor. Videolar uzun ve bazılarını yetersiz bulduğumdan başka kaynaklara da bakmaya çalıştım (Ö3).”

“Sınavın çok zor olacağını düşünmüyorum geçebileceğimi düşünüyorum ama ne çıkacağını bilmediğimden endişeleniyordum o yüzden ekstra kaynaklara da baktım tabii ki. Videoların çoğunu anlamadığım için videoları yetersiz bulmuştum (Ö4).”

“Sınava yönelik başarı olarak değerlendirilecekse videolardaki bilgiler çok da işe yarar değildir. Salt teorik bilgilerin aktarıldığı, gerçek hayata dokunan örneklerin, uygulamaların olmadığı bir video eğitim içeriği bilgilerin kavrama düzeyi ile sınırlı kalacağı kanaatindeyim. Bir diğer husus videolarda sunumu yapan kişilerin monoton bir ses tonuyla ekrana yansıtılan bilgileri okuyup geçmesi başarıda istenen hedefe ulaştıktan çok uzaktır. Ayrıca genel bir eğitimin içeriğinin bir Türkçe öğretmenini ilgilendiren kısmı var mı, yok mu bu ayrı bir tartışma konusu. Kısacası uygulamaya, pratiğe ve alana dönük eğitimin daha başarılı olacağı kanaatindeyim. Yoksa ezberlenen veya kavrama düzeyinde kalan bilgilerin kullanılmaması durumunda unutulacağı muhakkaktır. Ekstra kaynağa ihtiyaç duyan arkadaşlarım oldu. Sınava yönelik çalışmak ve başarılı olmak, video içerikleri ile sınırlı olmayacağını düşünen arkadaşlarım çoğunlukta idi (Ö13).”

4.TARTIŞMA VE SONUÇ

Öğretmenlik kariyer basamakları sürecinde izletilen videolar hakkında görüşlerine başvuru alan öğretmenler izletilen videolardan hareketle öğretmenlere kazandırılması istenen temel yeterliliklerin kişisel gelişimi artırma, sınıf yönetimini etkili hâle getirme, gelişen teknolojiye ayak uydurma, özel eğitim ve rehberlik, eğitim öğretimi bütün olarak ele almak, sosyal etkileşim ve iletişim, okul güvenliğiyle ilgili kavramlar olduklarını ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin videolar ile ilgili yapmış olduğu kazandırılmak istenilen temel kazanımlar ile ilgili görüşlerinin literatürdeki kazanımlar ile örtüştüğü görülmüştür (ÖBA, 2022). Buradan hareketle bu videolar aracılığıyla öğretmenlere edindirilmek istenen temel becerilerle, MEB’in öğretmenlere kazandırmak istediği temel yeterliliklerin örtüştüğünü söylemek mümkündür. İlgili alanda yapılan kimi çalışmalar bu araştırmanın sonuçlarıyla örtüşmektedir. Gökyer (2012) yaptığı çalışmada öğretmenlerin rehberlik ve psikolojik danışmanlık, sınıf yönetimi, zaman ve stres yönetimi, kalabalık sınıflarda başarının artırılması, özel eğitim konularında hizmet

İçerik eğitime gereksinim duyduklarını tespit etmiştir. Başka bir çalışmada Tanyel (1999) ise sınıf öğretmenlerinin görüşlerine başvurduğu çalışmada öğretmenlerin insan ilişkileri, özel öğretim yöntemleri, öğretim yöntem ve teknikleri, eğitim teknolojisi, ölçme ve değerlendirme, eğitim programları gibi alanlarda hizmet içi eğitime ihtiyaç duyduklarını bulgulamıştır.

Temel eğitim süresince izletilen videoların sınav için beklentilerini karşılayıp karşılamadığı ve ilgili eğitim materyallerinin yeterliliğiyle ilgili görüşlerine başvuru alan öğretmenler videoların sınav için yetersiz olduğunu, ilgili materyallerde düz bir anlatımın olduğunu, videoların gereğinden fazla uzatıldığını ve bireyin ilgisini çekmeyecek nitelikte olduğunu dile getirmişlerdir. Öğretmenlerin bu şekilde görüş beyan etmelerinde eğitim videolarının teorik ağırlık bilgileri içermesinden ve öğrenme ortamlarına yönelik herhangi örnek uygulamanın olmamasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu konuda Turgut (2011) yaptığı çalışmada göz teması kurulmaması, sınıf ortamının düzeni gibi durumların videoların verimliliğini etkilediğini belirtmiştir. Bu çalışmanın sonuçlarıyla örtüşürken Taşlıbeyaz vd. (2014) yaptıkları çalışma sonucunda öğretmenlerin uzaktan eğitimleri ilgi çekici bulduklarını tespit etmişlerdir. Bu sonuç araştırmanın sonuçlarıyla örtüşmemektedir. Bümen vd. (2012) yaptıkları çalışmada MEB'in düzenlediği eğitim içeriklerinin öğretmenlerin branş farklılıklarını ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmadığını, bireysel gerçeklikle örtüşmediğini belirtmektedir. Bu sonuç ilgili araştırmanın sonuçlarıyla örtüşmektedir.

Öğretmenlerin uzmanlık ve başöğretmenlik videolarının uzun olduğunu, yetersiz görsel materyaller barındırdığını, uygulamalı olmadığını, videoların monoton ve anlaşılmaz olduklarını belirtmişlerdir. Bu görüşün ortaya çıkmasında, hazırlanan videoların tüm branşların özelliklerini dikkate alınarak hazırlanmaması ve eğitim videolarının kısa zamanda hazırlanması ile açıklanabilir. Literatürde Akşid ve Şahin (2011) yaptıkları çalışmada düz anlatım tekniğinin kullanıldığı derslerde; öğrencilerin öğrenme ortamlarında pasif ve derslerin monoton olduğunu belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra öğrencilerin derslere gereken ilginin gösterilmemesine ve öğrencide derse karşı olumsuz bir tutum gelişmesine neden olduğunu belirlemişlerdir. Bu deneyimden yola çıkarak öğretmenler, videoları ilgi çekici hâle getirme, videoları görsel ağırlıklı yapma, videolardaki konuların amaca uygun olması gerektiğini dile getirmişlerdir. Nitekim Kao vd. (2011) yaptıkları çalışmada uzaktan eğitimin etkililiğine dönük motivasyonda inançların önemli derece etkili olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca Horzum ve Canan-Güngören (2012) de öğretmen adaylarının inançlarının teknolojinin eğitim- öğretimde kullanma kabulü üzerinde etkili olduğunu tespit etmişlerdir. Parmaksız ve Sıcak (2015) yaptıkları çalışmada öğretmenlerin bir kısmının düzenlenen hizmet içi eğitim faaliyetlerinin yararlı olmadığını ve eğitimlerin daha çok teoriye dayalı olduğunu dile getirdiklerini ifade etmiştir. Benzer şekilde Özen (2006) de araştırmasında öğretmenlerin yapılan hizmet içi eğitim faaliyetlerinin içeriğinin teoriye dayalı olmasının öğretmenler de olumsuz bir tutum sergilemesine neden olduğunu belirtmektedir.

Öğretmenler video içeriklerinin uzun olmasının sosyal hayatlarını olumsuz yönde etkilediklerini ifade etmişlerdir. Sosyal hayata yeterli zaman ayıramadıklarını, günlük yaşama stresli başladıklarını, fiziksel ve psikolojik yorgunluk yaşadıklarını, ailelerini ihmal ettiklerini, ilgili tatilden hiçbir şey anlamadıklarını belirtmişlerdir. Parmaksız ve Sıcak (2015) yaptıkları çalışmada kimi öğretmenlerin düzenlenen hizmet içi eğitim faaliyetinin mesleki ve kişisel gelişimine katkı sağlamadığını, yeni bilgi ve beceri kazandırmadığını, öğretmenlerin ilgili konulara ilgisini ve motivasyonunu artırmadığını ifade etmişlerdir. Arslan ve Şahin (2013) hizmet içi eğitimlerin video konferans sistemiyle verilmesine yönelik öğretmen görüşlerine başvurdukları çalışmada öğretmenlerin büyük bir kısmının bu yöntemin etkileşim imkânını kısıtladığını ve sosyal etkileşimi ortadan kaldırdığını belirtmişlerdir. Bu araştırmaların sonuçları ilgili araştırmanın sonuçlarıyla örtüşmektedir. Turgut (2011) da yaptığı çalışmada ders dışı iletişim imkânının olmamasının derslerin verimliliğini etkilediğini tespit etmiştir. Tekin (2020) yaptığı çalışmada kimi öğretmenlerin uzaktan verilen hizmet içi eğitimlerin rahat, özgür ve mutlu hissettiklerini, eğitimlerin verimli, eğlenceli, ilgi çekici ve heyecanlı olduğunu tespit etmiştir. Fakat kimi öğretmenlerin de uzaktan eğitimin, iletişim ve etkileşimde sınırlı olması, katılımcıların pasif alıcı rolünde olması gibi eksiklerini vurgulayarak olumsuz görüş belirttiklerini ifade etmiştir. Bu araştırmanın sonuçları ilgili araştırmanın sonuçlarıyla kimi yönlerden örtüşürken kimi yönlerden de farklılık arz etmektedir.

Öğretmen kariyer basamakları süresince izletilen videoların sınavı geçip geçememeleri konusunda yeterliliğiyle ilgili videoları izledikten sonra sınavı geçemem kaygılarının oluştuğunu belirtmişlerdir. Bu düşüncenin oluşmasında videoların alandan uzak, anlaşılmaz, uzun ve yetersiz olmasından kaynaklandığını dile getirmişlerdir. Bu nedenle sınavı geçebilmek için başka materyal ve kaynaklardan istifade ettiklerini dile getirmişlerdir. Kimi öğretmenler ise sınavın zor olmayacağını ve rahatlıkla geçebileceklerini düşündüklerini ifade etmişlerdir. Ancak böyle düşünmelerine karşın sınav kaygısı yaşadıklarını da belirtmişlerdir. Öğretmenlerin genel olarak bir sınav kaygısı içinde oldukları söylenebilir. Bu konuda yapılan bir çalışmada, Öğretmen Meslek Kanunu hakkında sınıf öğretmenlerinin görüşleri alınmıştır. Öğretmenler, kanunun ekonomik olarak katkı sağlayacağını ve öğretmenlik mesleğinin itibarının artacağını belirtmişlerdir. Diğer taraftan bazı öğretmenler ise sınavla verilen kariyer basamaklarının öğretmenler arasında ayrılmaya yol açacağını dile getirmişlerdir (Bakırcı vd., 2013). Yapılan

araştırmanın sonuçlarından hareketle araştırmacılara bir fikir vermesi ve yol göstermesi açısından şu öneriler de bulunulabilir:

- Öğretmenlerin mesleki ve pedagojik yönden gelişimlerini desteklemek amacıyla izletilen videoların içerik açısından zenginleştirilmesi gerekir.
- Hazırlanan videolar uzman görüşlerine sunulduktan sonra bazı öğretmenler üzerinde etkililiği test edilebilir. Öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda videolarda gerekli düzenlemeler yapılabilir.
- Öğretmenlik mesleği ile ilgili temel konularla ilgili ortak videolar yanında her branşa özgü özel videolar hazırlanabilir.

KAYNAKÇA

- Akşid, F., & Şahin, C. (2011). Coğrafya öğretiminde aktif öğrenmenin akademik başarı ve tutum üzerine etkisi. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(4), 1-26.
- Alkan, C., & Hacıoğlu, F. (1997). *Öğretmenlik uygulamaları öğretim teknolojisi*. Alkım Yayınları.
- Arslan, H., & Şahin, İ. (2013). Hizmet içi eğitimlerin video konferans sistemiyle verilmesine yönelik öğretmen görüşleri. *Öğretim Teknolojileri ve Öğretmen Eğitimi Dergisi*, 1(3), 34-41.
- Aydın, E. (2022). Türkçe öğretmeni adaylarının üstbilişsel farkındalık düzeylerinin incelenmesi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 7(1), 121-131. <https://doi.org/10.54979/turkegitimdergisi.1059829>
- Aydın, E., & Tunagür, M. (2021). Türkçe öğretmenlerinin mobil uygulamaları eğitsel amaçlı kullanımının incelenmesi: Karma yöntem araştırması. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(3), 1964-1992. <https://doi.org/10.17679/inuefd.871935>
- Bakırcı, H., Özkan, Y., & Özdemir, C. (2023). Öğretmenlik meslek kanunu hakkında sınıf öğretmenlerinin görüşleri. *e-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 14(4), 325-343. <https://doi.org/10.19160/e-ijer.1302529>
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 231- 274.
- Bümen, N. T., Ateş, A. Çakar, E. Ural, G., & Acar, V. (2012). Türkiye bağlamında öğretmenlerin mesleki gelişimi: Sorunlar ve öneriler. *Milli Eğitim Dergisi*, 41, 194, 31-50.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri*. M. Bütün ve S. B. Demir Çev. (Ed.). Siyasal Kitapevi.
- Demir, S. B. (2011). Öğretmen kariyer basamakları uygulamasının öğretmenler tarafından değerlendirilmesi. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi*, 2(3), 53- 80.
- Erol, T. (2021). Dil becerileri öğretiminde dijital çağ eğilimleri. İ. Erdem ve S. Erol (Ed.), *Türkçe eğitiminde yeni yönelimler* içinde (ss. 17-35). Eğiten Kitap Yayıncılık.
- Erol, T., & Şimşek, R. (2023). Eğitimde öğrenme ortamlarının palyatif uygulamalar açısından analizi. E. Koçoğlu ve Ş. Egüz (Ed.), *Eğitimde palyatif uygulamalar* içinde (ss. 313-333). Pegem Akademi.
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education*. McGraw-Hill Publishing.
- Gökkyer, N. (2012). Öğretmenlerin hizmet içi eğitim sürecinde karşılaştıkları sorunlar ve öncelikli ihtiyaç duydukları konular. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16(2), 233-267.
- Horzum, M. B., & Canan-Güngören, Ö. (2012). A model for beliefs, tool acceptance levels and web pedagogical content knowledge of science and technology preservice teachers towards web-based instruction. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 13(3), 50-69.
- Horzum, M. B., Albayrak, E., & Ayvaz, A. (2012). Sınıf öğretmenlerinin hizmet içi eğitimde uzaktan eğitime yönelik inançları. *Ege Eğitim Dergisi*, 13(1), 55-72.

- Kao, C., Wu, Y. T., & Tsai, C. C. (2011). Elementary school teachers' motivation toward web-based professional development, and the relationship with Internet self-efficacy and belief about web-based learning. *Teaching and Teacher Education*, 27, 406-415. <https://www.learntechlib.org/p/51877/>.
- Kırık, A. M. (2014). Uzaktan eğitimin tarihsel gelişimi ve Türkiye'deki durumu. *Marmara İletişim Dergisi*, 21, 73-94.
- Kilit, B., & Güner, P. (2021). Matematik derslerinde web tabanlı uzaktan eğitime ilişkin matematik öğretmenlerinin görüşleri. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 85-102. <https://doi.org/10.18506/anemon.803167>
- Kurtdebe-Fidan, N., Erbasan, Ö., & Kolsuz, S. (2016). Sınıf öğretmenlerinin eğitim bilişim ağından (EBA) yararlanmaya ilişkin görüşleri. *Journal of International Social Research*, 9(45), 626-637.
- Küçükahmet, L. (Eds.). (1999). *Öğretmenlik mesleğine giriş*. Alkım Yayınevi.
- Lin, T.C., Lin, T. J., & Tsai, C. C. (2014). Research trends in science education from 2008 to 2012: A systematic content analysis of publications in selected journals. *International Journal of Science Education*, 36(8), 1346-1372. <https://doi.org/10.1080/09500693.2013.864428>
- Millî Eğitim Bakanlığı (2006). *Öğretmenlik kariyer basamaklarında yükselmeye ilişkin değerlendirme (KBYD) kılavuzu*. MEB Personel Genel Müdürlüğü.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2022). *Uzman ve başöğretmenlik eğitimlerinin başladığına ilişkin açıklama kılavuzu*. MEB Personel Genel Müdürlüğü.
- Öğretmen Bilişim Ağı. (2022). *ÖBA Uzman öğretmenlik ve başöğretmenlik eğitim konuları-ders notları*. MEB Personel Genel Müdürlüğü.
- Özen, R. (2006). İlköğretim okulu öğretmenlerinin hizmet içi eğitim programlarının etkilerine ilişkin görüşleri düzce ili örneği. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 141- 160.
- Parmaksız, R., & Sıcak, A. (2015). Uzaktan hizmet içi eğitime ilişkin öğretmen görüşleri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(4), 187-212.
- Pınar, M., & Tunç, V. (2021). Tek parti dönemi raporlarında Van. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Van Özel Sayısı*, 161-190.
- Suri, H., & Clarke, D. (2009). Advancements in research synthesis methods: From a methodologically inclusive perspective. *Review of Educational Research*, 79(1), 395-430. <https://www.jstor.org/stable/40071170>
- Tanyel, A. (1999). *İlköğretim Okullarında görevli sınıf öğretmenlerinin hizmet içi eğitim ihtiyacı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Taşlıbeyaz, E., Karaman, S., & Gökaş, Y. (2014). Öğretmenlerin uzaktan hizmet içi eğitim deneyimlerinin incelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, 15(1), 139-160. <https://doi.org/10.12984/eed.19099>
- Tekin, O. (2020). Uzaktan eğitim kullanılan hizmet içi eğitim programlarına yönelik öğretmen görüşlerinin incelenmesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 16(1), 20-35. <https://doi.org/10.17244/eku.643224>
- Topalak, Ş. (2021). Müzik öğretmenlerinin bakış açısından pandemi döneminde online eğitim. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(2), 291-308. <https://doi.org/10.17860/mersinefd.935863>
- Tunagür, M., & Aydın, E. (2021). Türkçe öğretmenlerinin 21. yüzyıl becerilerini kullanım yeterlikleri. *Cumhuriyet International Journal of Education*, 10(4), 1562-1580. <http://dx.doi.org/10.30703/cije.877013>
- Turgut, Y. E. (2011). *Video konferans yoluyla verilen derslerde verimliliğe etki eden faktörler* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Uyar, E. (2020). COVID-19 pandemisi sürecinde sosyal bilgiler öğretmenlerinin uzaktan eğitime yönelik görüşleri. *Kapadokya Eğitim Dergisi*, 1(2), 15-32.
- Yıldırım A., & Şimşek H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (8. baskı)*. Seçkin Yayıncılık.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Etik değerlendirmeyi yapan kurul adı: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşerî Bilimleri Etik Kurulu

Etik değerlendirme kararının tarihi: 07/02/2023

Etik değerlendirme belgesi sayı numarası: 2023/03-02

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %40, 2. yazarın araştırmaya katkı oranı %30 ve 3. yazarın %30

Yazar 1: Bütün bölümlere katkı sunmuştur.

Yazar 2: Bütün bölümlere katkı sunmuştur.

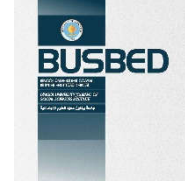
Yazar 3: Bütün bölümlere katkı sunmuştur.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 17.05.2023
Kabul Tarihi : 05.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1298580>

KÜRESELLEŞME SONRASI YENİ TIP KRİZLER: COVID-19 ÖZELİNDE BİR DEĞERLENDİRME

Abdurrahman KAYA¹

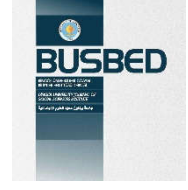
ÖZ

Küreselleşmeyle beraber dünyada yaşanan krizler dönüşüme uğramaya başlamıştır. Emek ve sermaye hareketliliğinin yaygınlaşması, ulaşım ve iletişim maliyetlerinin azalması gibi birçok açıdan sağladığı faydaların yanında küreselleşmenin yol açtığı yeni tip krizler de mevcuttur. Yeni tip krizlere en önemli örneklerden biri finans piyasalarında yaşanan krizlerdir. Özellikle küreselleşmenin hız kazandığı 1990'lardan itibaren sermaye hareketliliğinin artışıyla finans alanında yaşanan krizlerin yaygınlaşarak birçok ülkeyi etkisi altına alması küreselleşme sonrası yeni tip krizlerin boyutunu göstermektedir. Finans krizleri haricinde yeni tip krizlere verilebilecek en güzel örneklerden biri de salgın hastalıklar olarak görülmektedir. Ulaşım teknolojisindeki gelişmelerle beraber insanın ve emek faktörünün hareketliliği artmakta, salgın hastalıklar geçmişte olmadığı kadar hızlı bir biçimde yayılmakta ve neredeyse bütün dünyayı etkilemektedir. Bu hastalıkların en günceli ise Covid-19 salgınıdır. Bu salgın, ekonomik, siyasi ve sosyal yönden dünyadaki hemen hemen her ülkeyi olumsuz şekilde etkilemiştir. Bu salgınla beraber liberal ekonomi politikaları ve serbest piyasa rejimi sorgulanmaya başlanmış, devletçi politikalar önem kazanmıştır. Meşruluğu tartışılmaya başlanan ulus devletler bu krizden güçlü şekilde çıkmıştır. Ulus devletlerin uygulamış olduğu maliye politikaları krizden çıkış için önemli bir adım olmuştur. Ayrıca krizin etkilerini bertaraf edebilmek ve krizin etkisiyle bozulan gelir dağılımını düzeltebilmek için servet vergileri tekrar gündeme getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Salgın, Kriz, Ulus Devlet, Maliye Politikası

¹ Arş. Gör., Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, abdurrahmankaya@kastamonu.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0002-8869-5155>

Article Type : Research Article
Date Received : 17.05.2023
Date Accepted : 05.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1298580>

NEW TYPES OF CRISES AFTER GLOBALIZATION: AN ASSESSMENT SPECIFIC TO COVID-19

Abdurrahman KAYA¹

ABSTRACT

With globalization, the crises in the world have begun to transform. In addition to the benefits it provides in many aspects such as the spread of labor and capital mobility and the reduction of transportation and communication costs, there are also new types of crises caused by globalization. One of the most important examples of new types of crises is the crisis in the financial markets. Especially since the 1990s, when globalization gained momentum, the spread of crises in the field of finance with the increase in capital mobility and the effect of these crises in many countries shows the extent of new types of crises after globalization. Apart from financial crises, one of the best examples that can be given to new types of crises is seen as epidemic diseases. With the developments in transportation technology, the mobility of people and labor factors increases, so epidemics spread faster than in the past and affect almost the whole world. The most recent of these diseases is the Covid-19 pandemic. This pandemic has negatively affected almost every country in the world economically, politically and socially. With this pandemic, liberal economic policies and free market regime began to be questioned, and statist policies gained importance. Nation-states, the legitimacy of which has begun to be debated, emerged from this crisis strongly. Fiscal policies implemented by nation states have been an important step to get out of the crisis. In addition, wealth taxes were brought to the agenda again in order to eliminate the effects of the crisis and to correct the distorted income distribution due to the crisis.

Keywords: Globalization, Pandemic, Crisis, Nation State, Fiscal Policy

¹ Research Assistant, Kastamonu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, abdurrahmankaya@kastamonu.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0002-8869-5155>

1. GİRİŞ

Küreselleşmeyle birlikte ekonomik, siyasi ve toplumsal açıdan birçok dönüşümün meydana geldiği ve bu dönüşümlerden neredeyse dünyadaki tüm ülkelerin etkilendiği bilinmektedir. Bunun en önemli sebebi ise ulaşım ve iletişim alanında yaşanan sıra dışı gelişmeler ve teknolojinin hiç olmadığı kadar büyük bir hızla yaşamları etkilemesidir. Küreselleşmeyle beraber daha çok ekonomik hayatta ve kapitalist sistemlerde yaşanan krizler ve tehditler ön plana çıksa da özellikle 2019 yılının sonlarından itibaren dünya gündeminde kendine önemli bir yer bulan Covid-19 salgını ile birlikte krizlerin sadece ekonomik boyutu değil siyasi ve toplumsal boyutu da önemli hâle gelmiştir. Teknolojideki ve ulaşım faaliyetlerindeki gelişmelerle beraber bireylerin ve emek faktörünün artan mobilitesi nedeniyle salgın hastalıkların yayılma hızı büyük ölçüde artmış ve neredeyse dünyadaki her ülkeyi tehdit etmiştir. 2002 yılında Çin’de ortaya çıkan SARS virüsü, 2009 yılında Meksika’da ortaya çıkan Domuz Gribi ve 2013’te Batı Afrika ülkelerinde zirvesini yaşayan Ebola virüsü küreselleşme sonrası salgın hastalıklara en iyi örneklerden olmuş, 2019 sonlarında ortaya çıkan Covid-19 salgını ise dünya ülkelerini birçok açıdan derinden etkilemiştir. Milyonlarca kişinin yaşamını yitirmesine neden olan bu salgın aynı zamanda sağlık sistemleri ve sosyal güvenlik sistemleri üzerindeki yükü çoğaltmış, kamu harcamalarının artmasına neden olmuştur. Ayrıca üretimin yavaşlaması ancak tüketimin ve halkın taleplerinin daha da artması birçok ülkenin emisyon gelirlerine başvurmasına ve enflasyon oranının yükselmesine yol açmıştır. Bu salgının dünyanın en önemli ihracatçısı ve tedarikçisi konumundaki Çin’de meydana gelmesi tüm dünyada mal ve hizmet erişiminin aksamasına ve taleplerin karşılanamamasına sebep olmuştur. Küreselleşmeyle beraber gücünü artıran liberal ekonominin tüm bu sebeplerden ötürü sekteye uğraması, ulus devletlerin gücünün tekrardan hatırlanmasına ve devletin ekonomiye müdahalesinin şart olduğunun bilincine varılmasına fayda sağlamıştır. Salgın döneminde özellikle sağlık harcamalarının ve buna bağlı olarak kamu harcamalarının artırılması, devletlerin sağladığı kredi ve hibelerle üretimin devam ettirmeye çalışılması, ulus devletin ekonomideki rolünün daha iyi anlaşılmasına etki etmiştir. Liberal ekonominin güçlü bir şekilde savunulduğu bir dönemde sosyal devlet harcamalarının artması, salgının olumsuz etkilerini bertaraf edebilmek için para ve maliye politikalarına başvurulması, üretimin bazı aşamalarının devlet tarafından üstlenilmesi, piyasa ekonomisinin kırılganlığını ve liberal ekonominin zayıflıklarını göstermiştir. Küreselleşme sonrası ortaya çıkan yeni tehditlerden biri olarak değerlendirilen bu salgının piyasaları olumsuz etkilemesi ve devletin ekonomideki rolünü artırması, liberal ekonomi anlayışına olan güveni sarsmıştır. Covid-19 ile birlikte ortaya çıkan tehditlere ve sorunlara piyasa ekonomisinin cevap verememesi ve dolayısıyla devletin ekonomiye müdahalesi, kamu harcamalarını ve buna bağlı olarak likidite ihtiyacını ciddi ölçüde artırmıştır. Bu ihtiyacın giderilmesi noktasında bazı ülkeler para basma yöntemini benimserken bazı ülkeler de borçlanma yoluna gitmiştir. Bu durum devletlerin büyük bir mali külfet altına girmesine, uzun vadede birçok ülkede ekonomik krizlerin yaşanmasına ve toplumsal refahın düşmesine sebep olmuştur. Bu çalışmada küreselleşmeyle beraber ortaya çıkan yeni tip krizlerden olan salgın hastalıklar irdelenmiş ve Covid-19 özelinde bu salgın hastalıkların dünya ekonomileri üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda dünyada ve Türkiye’de Covid-19 döneminde uygulanan ekonomi politikaları analiz edilmiş ve salgınla mücadele noktasında ulus devletlerin rolünün ön plana çıktığı ve neredeyse her kriz döneminde olduğu gibi maliye politikalarına ağırlık verildiği görülmüştür. Ayrıca olağanüstü koşullarda uygulanmış olan olağanüstü servet vergilerinin tekrar gün yüzüne çıktığı ve tartışmaya açıldığı sonucuna da ulaşılmıştır.

2. KÜRESELLEŞME

Küreselleşmenin tanımı ve tarihçesiyle ilgili olarak birçok düşünür ya da araştırmacı görüş öne sürmüş olsa da bu kavramın etimolojisine bakıldığında aslında nispeten yeni bir kavram olduğu görülmektedir. Marshall McLuhan’ın 1962 yılında yayınladığı Gutenberg Galaksisi adlı eserinde kitle iletişim araçlarının insanlar arasındaki mesafeyi ortadan kaldırıp toplumları küresel bir kabile haline getirmesine, bu toplumların yaşadığı dünyayı ise küresel bir köy şeklinde tanımlamasına ithafen küresel köy kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca bu kitabında McLuhan, küresel bağlam ve küresel ölçek gibi ifadeleri de kullanmıştır. Bu tanımlamalar günümüzdeki küreselleşme tanımını tam olarak yansıtmaya bile özellikle 1990’lardan sonra küreselleşme kavramı yaygınlaşmaya ve akademi ve iş dünyasında çokça kullanılmaya başlanmıştır. 1990’lı yılların başında çok fazla önem verilmeyen küreselleşme çalışmaları, 90’ların sonundan itibaren fazlaca ele alınmıştır (Robertson, 1992).

Küreselleşme çalışmaları artmış olsa bile küreselleşmenin tanımı ve kapsamı noktasında herhangi bir uzlaşıya varılamamıştır. Giddens (1991) küreselleşmeyi, sosyal ilişkilerin dünya çapında yoğunlaşması ve dünya üzerinde birbirlerinden binlerce kilometre uzaklıkta yaşayan insanların kaderlerinin artık birbirine bağlı olması şeklinde açıklamaktadır. Robertson ise küreselleşmeyi, dünyanın küçülmesi ancak dünya bilincinin artması şeklinde tanımlamaktadır (Robertson, 1992: 8). Giddens ve Robertson haricinde küreselleşmeyi çok daha kapsamlı bir şekilde tanımlayan kişi antropolog Appadurai olmuştur. Appadurai’ye göre küreselleşme, beş alanda meydana gelen akıştaki artış ve bunların yaygınlaşmasıdır. Appadurai, bu beş alanı ideo alan, tekno alan, finans alan, etno alan ve medya alan olarak tanımlamaktadır. Bu ayrımında ideo alan insan hakları ve demokrasi gibi fikirlerin yayılmasını, tekno alan ise teknolojik gelişmelerin insanları birbirine bağlamasını ve bağımlı hale getirmesini

tanımlamaktadır. Finans alan sermayenin çeşitliliğinin artışı ve giderek serbestçe yayılmasını ve akışkan hale gelmesini, etno alan insanların turizm ve göç dolayısıyla artan insan hareketliliğini ve medya alan ise internet veya diğer iletişim araçlarıyla birlikte bilgi akışının sınırsızla yakın seviyelere gelmesini nitelemektedir (Appadurai, 1996). Appadurai'den esinlenen Ritzer ise insanların, objelerin, mekânın ve bilginin bütün dünyayı kapsamı ve bu unsurların artan hareketliliği ve akışkanlığı olarak küreselleşmeyi tanımlamaktadır (Ritzer & Dean, 2015). Held ve McGrew ise küreselleşmeyi sınırlar arasındaki mal, bilgi, sermaye ve insan akışkanlığı şeklinde açıklamakta ve bu akışkanlığı iletişim ve teknolojideki gelişmeler gibi fiziksel, serbest ticaret ve yatırım düzenlemeleri gibi normatif ve İngilizce dilinin küresel bir dil haline dönüşmesi gibi sembolik altyapılarla bağlantılı olarak incelemektedir. Held ve McGrew'e göre bu akışkanlıklar ve bağlantılar rastgele değil, birbirine bağlı ve bağımlı hale gelmiş toplumlar ve ülkeler arasında yerleşik ve devamlı olarak addedilmektedir (Held & McGrew, 2003).

Küreselleşmenin tanımıyla ilgili çeşitliliklerin yanında küreselleşmenin başlangıcıyla ilgili de farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bazı düşünürler küreselleşmenin tarihini çok eski yıllara hatta sanayileşme döneminin hemen sonrasına kadar götürürken bazı düşünürler ise milenyum sonrasında küreselleşme olgusunun şekillendiğini söylemektedir. Robertson (1992), küreselleşme olarak adlandırabileceğimiz bu sürecin belli kesintiler yaşasa bile yüz yıllardır devam etmekte olduğunu ve 15. yüzyıldan 18. yüzyılın ortalarına kadar birey ve insanlık düşüncelerinin ortaya çıktığı dönemde tek dünya düşüncesinin yerleşmeye başladığını ifade etmektedir. Kimi düşünürler de 1870-1914 aralığını 1. Küreselleşme dalgası olarak ele almaktadır (Oran, 2001: 5). Giddens ise günümüz gelişmelerini eski dönemdeki gelişmelerden ayırarak 1960'larda başlayan iletişim devriminin, bilgi ve fikir akışındaki hızlanmanın önemine değinmektedir (Hutton & Giddens, 2000). Literatürde kabul gören ise 1970'li yılların sonlarından itibaren başlayan küreselleşme sürecinin 80'li ve 90'lı yıllardan itibaren hızını artırdığı ve 2000'lerden sonra ise küreselleşmenin zirve yaptığına dair görüşlerdir. Bunda 1970'lerden sonra gelen sermaye, mal, emek, bilgi akışının artışı ve bütün toplumları ve dünyayı içine alan karşılıklı bağımlılık ve bağlantılılık çok fazla önem arz etmektedir (Kaya, 2020: 223).

Berlin Duvarı'nın 1989 yılında yıkılması ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasıyla birlikte dünyada Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ve dünyanın iki kutuplu yapıdan kurtulması da küreselleşme süreci açısından çok önemlidir. İletişim ve ulaşım imkânlarının artması, teknolojik gelişmelerin hızlanması, iktisadi, siyasal, sosyal ve kültürel ilişkilerin çoğalarak artması, devletçi politikalarından serbest piyasa ekonomisine geçilmesi, emek ve sermayenin akışkanlığının artması, ulus devletlerin ekonomideki rollerinin azalması ve özel sektörün ekonomideki etkinliğinin artmasıyla beraber dünya farklı bir yöne doğru kaymaya başlamıştır. Bütün dünyayı kapsayan bu ani ve etkin değişimler küreselleşme olarak tabir edilmeye başlamıştır. Bilhassa bilgi teknolojisinde yaşanan inanılmaz ilerlemeler ve yeni buluşlar işlem maliyetlerini çokça azaltmıştır. Ulaşım ve iletişim alanındaki teknolojik gelişmelerle birlikte emek ve sermayenin mobilitesi ülke sınırlarını aşmaya başlamış, lojistik maliyetleri düşmüştür. Gümrük anlaşmalarıyla beraber de ticarete sınırlar kaldırılmıştır. Sermaye ve para piyasalarındaki liberalizasyonla birlikte ülke içinde uygulanan maliye ve para politikaları küresel ölçekte ve dünyadaki gelişmelere paralel şekilde dönüştürülmeye çalışılmıştır. Ülke ekonomileri için ithalat ve ihracat çok fazla önem arz etmeye başlamış, ülkedeki döviz miktarı para ve maliye politikalarını etkiler vaziyete ulaşmıştır. Son dönemlerde ülke ekonomileri diğer ülke ekonomileriyle olan iktisadi münasebetlerinde liberal, dışa açık, dünya konjonktürüne uygun politikalar izlerken, ülke içinde merkezi yönetimin yetkileri azaltılmış, siyasi ve iktisadi manada mahalli idarelerin yetkilerinin genişletildiği, özel sektörün ağırlığının arttığı bir anlayış hâkim olmuştur (Kaya, 2021: 79-80).

Küreselleşme ile birlikte iktisadi, siyasi ve sosyal anlamda bireylerin ve ülkelerin çeşitli faydalar sağladığı, birçok ülke ekonomisinin geliştiği ve dönüştüğü kabul edilse de küreselleşmenin doğurduğu ekonomik tehditler azımsanmayacak seviyede kabul edilmektedir. Küreselleşmeyle birlikte iktisadi, siyasi ve sosyal alanda yeni sorunlar ortaya çıkmakta ve ulus devletler bu sorunları çözmede yetersiz kalmaktadır. Çünkü dünyayla entegre olan ülkelerin küreselleşme sonrası oluşabilecek sorunları kendi başına çözebilmesi çok zor gözükmektedir. Artık küreselleşmeyle birlikte yeni tip krizler ve salgın hastalıklar yaşanmakta ve bunları önlemek ya da çözmek için ulus devlet politikaları yetmemektedir. Küreselleşmenin doğurmuş olduğu yeni tip krizlere en güncel örneklerden biri de 2020 yılından itibaren dünyayı kasıp kavuran Covid-19 pandemidir. Küreselleşme sonrası belki de en ciddi krizlerden biri olan bu pandemi; ekonomik, siyasi ve sosyal olarak birçok dönüşümü beraberinde getirmekte ve yeni bir hayat tarzının ve yönetim anlayışının oluşmasına neden olmaktadır.

3. KÜRESELLEŞME SONRASI YENİ TİP KRİZLER

Küreselleşme sonrası dünyada yaşanan krizlerin yapısı da dönüşüme uğramıştır. Küreselleşme öncesinde daha çok yerel ya da ulusal alanla sınırlı kalan krizler, küreselleşme sonrasında yayılım hızını artırmış ve çok çabuk bir şekilde dünyanın neredeyse her ülkesini etkiler duruma gelmiştir. Daha önce de bahsedildiği gibi finans piyasalarında ortaya çıkan değişimler ve finansal sermaye hareketliliğinde meydana gelen kolaylıklar küreselleşmenin en önemli etkilerinden biri olarak görülmektedir. Bilişim ağlarıyla finansal piyasaların birbirleriyle sıkı bir ilişki içinde olması sermayenin çok çabuk bir biçimde ülkelerden çıkışına olanak tanımaktadır.

1990'lı yıllarda Asya ülkelerinde ve Rusya'da yaşanan ekonomik krizler küreselleşme sonrası yaşanan yeni ekonomik tehditlere en iyi örneklerden kabul edilmektedir. Teknolojik gelişmelerin ve bilgi işlemlerinde yaşanan gelişmelerin uluslararası finans piyasalarını fazlasıyla etkilemesi, en küçük bir olumsuzluğa karşı bu piyasaların reaksiyon göstermesi, krizlerin yayılım alanını genişletmekte ve kısa süre içinde örneğin Asya'da çıkan bir kriz neredeyse tüm yerküreye yayılabilmektedir (Saygılıoğlu vd., 2005: 8). Küreselleşme sonrası yeni tip krizlerden olan finans krizlerine yönelik en etkili açıklamalardan birini de Giddens yapmaktadır. Giddens'a göre bireysel yatırımcılar, fon yöneticileri, büyük şirketler ya da bankacılar küreselleşmeyle beraber büyük ölçekli sermayelerini tek bir tuşa dokunarak bir ülkeden başka bir ülkeye taşıyabilmektedir. Bunun sonucunda da görünürde sağlam olarak nitelenen ekonomiler Asya Krizi'nde olduğu gibi yeni tip krizlerle karşı karşıya kalabilmektedir (Giddens, 2000: 22). Ayrıca kısa vadeli sermaye hareketlerinin gelişmekte olan ülkelere kayması, o ülkeler lehine net kaynak transferi anlamına gelse bile bu mekanizmaya yol açan yüksek faiz oranları, büyük boyutlarda artık aktarımı sonucunu doğurabilmektedir. Söz konusu ülkelerin dış hesapları, spekülasyon sermaye girişlerine yapısal olarak bağımlı hâle geldiklerinde ise gelişmekte olan ülkelere piyasalar, finansal canlılık-finansal kriz-sermaye kaçıışı döngüsüne girebilmekte ve net kaynak aktarımı ters yönde seyredilmektedir (Boratav, 2022: 41). Bu durum küreselleşme sonrası kolaylaşan sermaye hareketliliğinin özellikle gelişmekte olan ülkelere krizlere yol açmasına neden olabilmektedir.

Küreselleşme sonrası ortaya çıkan yeni ekonomik krizler için Friedman, domino teorisi ibaresini kullanmıştır. 1994'ten sonra dünyada meydana gelen birçok kriz Avrupa'dan Asya'ya ve Latin Amerika'ya kadar birçok ülkeye yayılmıştır (IMF, 2002: 7). 1995 Meksika ve 1997-98 Güneydoğu Asya krizleri buna yerinde örneklerdir. Her iki kriz de benzer bir gelişim göstermiştir. Ulusal para birimlerinin dolar bağlantısı yüzünden ciddi düzeylere yükselen ticaret açıkları, ulusal paranın devalüe edilmesine yol açarak krizleri başlatmış, bu durumu kısa vadeli sermayenin ülkeden kaçıışı ve güçlü olmayan finans piyasalarının çöküşü izlemiştir (Camacho & Nieto, 2010: 230). Küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan bu yeni krizler, sistemik risk ve kriz gibi, bulaşma etkisi gibi yeni kavramları finans literatürüne sokmuştur. Özellikle 1980 sonrası artan küreselleşme hareketleri ve sermaye akışkanlığı dolayısıyla ekonomik krizlere karşı dünyadaki birçok ülke daha savunmasız duruma gelmiştir (Kovancılar & Miynat, 2008: 29).

Küreselleşme sonrası yeni ekonomik tehditlerin ortaya çıkması ve krizlerin tür değiştirmesinin nedenleri 90'lı yıllarda yaşanan gelişmelerle açıklanabilmektedir. Finans piyasalarının devlet müdahalesine daha fazla maruz kaldığı ve günümüze nazaran daha az liberal bir yaşamın benimsendiği 1970 ve 1980'li yıllarda daha çok ödemeler dengesiyle ilgili olarak ortaya çıkan eski tip krizlerle karşılaşılmakta iken özellikle 90'lı yıllarda bilgi teknolojisinde meydana gelen değişimler ve bunların finans piyasalarında ortaya çıkarmış olduğu yenilikler, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve deregülasyon gibi yeni liberal anlayışın etkisini artırmasıyla birlikte gücünü artıran küreselleşme olgusu, yeni tip krizlerin ve ekonomik tehditlerin nedeni olarak görülmektedir (Yay vd., 2001: 15-20). Ayrıca sanayileşmenin yerini finansallaşmaya bırakması yeni tip krizlerin artışına zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla bir yandan ticarete açık üretken sektörlerin geri planda kalmasına, bir yandan da aşırı rezerv birikimine ve ulusal tasarruf hacminin daraltılmasına yol açan bu süreç, ulusal kaynakların verimli dağıtılmasına engel olarak, düzensiz ve istikrardan yoksun bir büyüme trendine neden olmaktadır. Reel üretim sektörlerinde yaratılan bu düzensizliğe ilaveten merkez bankalarının para otoritesi işlevi giderek azalmakta, ulusal ekonominin para piyasaları da dış faktörlerin spekülasyon dalgalarının altında kontrol edilebilir olmaktan çıkmaktadır. Bu süreçte ulusal mali piyasalar git gide kısa vadeli sermaye akımlarının denetimine girmekte ve bu akımların yönüne bağlı olarak suni bir şişme ve daralma salınımı göstermektedir. Bu şekilde reel üretim sektörleri ve finans kesimi birbirinden bir hayli uzaklaşmakta ve aynı zamanda spekülasyon kârları besleyerek gelir dağılımının bozulmasına yol açmaktadır (Yeldan, 2001: 23-24).

Yeni ekonomik tehditler ve yeni tip krizler 1990'lı yıllarla sınırlı kalmamıştır. 2006 yılında ayak sesleri duyulmaya başlanan ve 2008 yılında zirveye ulaşan Mortgage Krizi neredeyse tüm dünyayı etkilemiş, birçok ülke uzun yıllar krizin etkisini üzerinden atamamıştır. Düşük gelirli ya da hiç geliri olmayan kimselere düşük faizden ev kredisi verilmesiyle başlayan ve bu kredilerin menkul kıymetleştirilmesiyle devam eden süreçte oluşan emlak balonunun Amerikan Merkez Bankası'nın faiz artırımına gitmesi sonucu patlaması ve bunun türev piyasalardaki menkul kıymet fiyatlarını düşürmesiyle kendini gösteren krizde emlak fiyatları ve menkul kıymetlerin fiyatı düşmüştür. Bunun sebebi de krediyle ev alanların faiz artırımının sonrasında kredisini ödeyemediği için emlakların satılmak istenmesi ve bunun emlak arzını artırması ve bu sebeple emlak fiyatlarının dip yapması ve buna bağlı olarak da türev piyasalarda satılan menkul kıymetlerin değerlerinin düşmesi ve bunun finans piyasalarını olumsuz etkilemesi olarak belirtilebilmektedir. Bunların haricinde gelişmiş ülkelerde meydana gelen bu durgunluk dolayısıyla özellikle gelişmekte olan ülkelerin yaptığı ihracat düşmüş, neredeyse tüm dünyada talep darlığı yaşanmıştır. Türev piyasalarda satılan menkul kıymetlerin birçok ülkeye yayılması o ülkelerdeki finans sektörlerinin de zarar görmesine neden olmuştur (Susam, 2020: 189-194). Finans ve bankacılık sistemindeki gelişimlere paralel olarak ortaya çıkan bu kriz dünyaya çok hızlı bir şekilde yayılmış ve gelişmiş ya da gelişmemiş olsun neredeyse tüm ülke ekonomilerini etkilemiştir. Bu krizle birlikte dünyada birçok banka ve finans kuruluşu iflas etmiş, birçok ülke borç sarmalına girmiştir. Aynı zamanda bu kriz sürecinde başta en liberal ülkelerden biri olarak kabul edilen ABD

olmak üzere birçok ülke kurtarma operasyonlarına girişmiş ve bazı bankaların batışını önlemiştir (Yeldan, 2009: 11). Küresel sermayenin girmiş olduğu riskleri devletin üstlenmesi ise uzun vadede toplumun ağır vergi yükleriyle karşılaşmasına ve daraltıcı politikalara maruz kalmasına neden olmuştur.

Küreselleşme sonrası yeni tip krizlerden biri de ticaret savaşları olarak belirtilebilmektedir. Özellikle ABD ile Çin arasında yaşanan ticaret savaşları neredeyse bütün dünyayı etkiler hale gelmektedir. ABD'nin Doğu ve Güneydoğu Asya'ya asker konuşlandırması, ABD'nin Çin'i varoluşsal bir tehdit olarak AB ülkelerine ve NATO'ya tanımlamak istemesi, Kuşak ve Yol Projesi kapsamında Çin'in birçok ülkeyi kendine bağımlı hale getirmeye çalışması, Çin'in Rusya ile yakınlaşması (Oğuzlu, 2020: 451), Çin'in ulusal parası üzerinde yapmış olduğu devalüasyonlar ve ABD'nin buna tepkileri başta AB ülkeleri olmak üzere birçok ülkeyi yakından ilgilendirmektedir. ABD ve Çin arasındaki küresel rekabet sadece bu iki ülkeyle sınırlı kalmamakta, küreselleşmenin etkisiyle neredeyse tüm dünyayı etkilemektedir.

3.1. Küresel Ölçekte Salgın Hastalıklar

1990'larda yaşanan krizler ya da 2008 Mortgage Krizi yeni tip krizlere yerinde örneklerdir. Ancak bu krizlerin yanında dünyayı ve toplumları sadece ekonomik açıdan değil, siyasi, sosyal ve kültürel birçok açıdan etkileyen yeni tehditler de küreselleşmeyle beraber ortaya çıkmış ve hız kazanmıştır. Ulaşımındaki ve teknolojideki gelişmelerle birlikte insanların ve emek faktörünün akışkanlığının ve hareketliliğinin artması, dünyanın her yerine seyahatleri makul fiyatlarla yapma imkânı doğurmuş, aynı zamanda beyin göçünü ya da emek göçünü de beraberinde getirmiştir. Bu akışkanlık ve hareketlilik de salgın hastalıkların yayılmasını hızlandırmıştır. 2002 yılında Çin'de ortaya çıkan ve birçok ülkeye yayılan SARS Virüsü, 2009 yılında Meksika'dan dünyaya yayılan Domuz Gribi, 2013'te Batı Afrika'da ortaya çıkan ve birçok ülkeye yayılan Ebola Virüsü bu salgın hastalıkların yakın dönemdeki çarpıcı örneklerini teşkil etmektedir. 2019 yılının sonlarında Çin'de ortaya çıkan ve bütün dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi ise öncelikli olarak yaşatmış olduğu can kayıplarıyla, sonrasında ülkelerin sağlık sistemlerinde meydana getirdiği çöküntülerle ve ülke ekonomilerini içinden çıkılması güç bir krize sürüklemesiyle küreselleşme sonrası dünyanın görmüş olduğu en büyük krizlerden biri olarak kabul edilmiştir. Etkileri hâlâ süren bu kriz, küreselleşme sonrası yeni tip krizlere belki de en iyi örnek olarak kabul edilmektedir. İnsan hareketliliğinin ve emeğin akışkanlığının iyice arttığı bir dönemde meydana gelen bu salgın, neredeyse tüm dünyayı ve neredeyse tüm ülke ekonomilerini dramatik olarak etkilemiştir. Bu salgının etkileri sadece ekonomik etkilerle sınırlı kalmamış, siyasal, kültürel, toplumsal açıdan birçok dönüşümü de beraberinde getirmiştir (Kaya, 2021: 113-114).

3.1.1. Covid-19 Pandemisi

2019 yılının sonlarından itibaren ismini duyurmaya başlayan Covid-19 Salgını ile birlikte dünyadaki neredeyse tüm ülkeler ekonomik, siyasi ve sosyal anlamda birçok zorlukla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Çin'in Hubei eyaletinin Wuhan kentinde ortaya çıkan bu virüs küreselleşmenin en yoğun yaşandığı dönemde küreselleşmenin olumsuz bir getirisi olarak kayıtlara geçmiştir. Bu virüs sadece ülke ekonomilerini değil, insan hayatının gündelik işleyişini bile olumsuz etkilemiştir. Birçok ülkede uygulanan sokağa çıkma yasaklarıyla birlikte çoğu yaşamsal faaliyet gibi iktisadi faaliyetler de zarar görmüştür. Bilhassa bazı sektörlerde üretimin durması ya da durma noktasına gelmesi, birçok üründe ihracat ve ithalatın yasaklanması ülke ekonomilerini darboğazlara itmiştir. Üretim durmasına ya da durma noktasına gelmesine karşın tüketimin yavaşlamaması hatta bazı sektörlerde artması bu darboğazları körükleyen etmenlerden biri olmuştur. Üretim olmadan tüketim yapılması bu harcamaların emisyon gelirleriyle karşılanmasına ya da var olan rezervlerin eritilmesine neden olmuş, bu olumsuz etkilerin bertaraf edilebilmesi için para ve maliye politikalarına umut bağlanmıştır (Pehlivan vd., 2021: 106).

Covid-19 pandemisi döneminde birçok iş yeri kapanmış ya da kısmi çalışma temposuna geçmiştir. Bu yüzden de işten çıkarmalar ya da ücretsiz izin verme gibi durumlar artmıştır. İnsanların işinden ayrılması ya da üretim faaliyetlerinin durması ise tüketimi etkilememiştir. Talep esnekliği sıfır olan ürünlerin tüketiminde zaten bir azalma olması beklenmemekle birlikte belli başlı mal ve hizmet ürünlerinde (maske, kolonya, temizlik ürünleri gibi) talep artışı yaşanmıştır. Bu dönemde devletler, işinden ayrılan ya da ücretsiz izne çıkan bireylere çeşitli yardımlarda bulunmuş, kredi ve hibelerle destek vermiştir. Reel üretimin ciddi ölçüde düştüğü böyle bir konjonktürde yapılan bu tarz desteklemeler bütçe üzerinde yük oluşturmuş, enflasyonu körüklemiş ve satın alma gücünün azalmasına neden olmuştur. Üretimi yavaşlayan bazı ürünlerde meydana gelen talep fazlası bu ürünlerin fiyatlarının artmasına neden olmuştur. Bu ürünler genelde teknolojik ürünler (otomobil, cep telefonu, bilgisayar) olmakla beraber hijyen ürünlerinde de bu tarz fiyat artışlarına rastlanmıştır.

Yukarıda bahsedilen şekilde Covid-19'un ekonomi üzerinde birçok olumsuz etkisi bulunmaktadır. Ancak bu etkilerin belki de en önemlisi sağlık sistemlerinde ve sağlık harcamalarında kendini göstermektedir (Şen, 2021: 74). Özellikle sosyal devlet ilkesini benimsemiş birçok ülke bu salgın sürecinde salgın hastalığın önlenmesi, salgınla mücadele edilebilmesi ve salgına yakalananların tedavi edilebilmesi amacıyla büyük ölçekli kamu harcamaları yapmıştır. Bu süreçte devletin yapacağı bazı kamu harcamalarında kesintiye gidilmiş ve sağlık

harcamalarına daha fazla ödenek aktarılmıştır. Salgın boyunca devletlerin ihtiyaç duydukları maske, oksijen tüpü, test ve tanı kitleri, aşılar gibi olağanüstü sağlık harcamaları bütçeler üzerindeki yükü hiç hesapta olmayan bir şekilde artırmıştır (Pehlivan vd., 2021: 107). Ayrıca bu süreçte özellikle sağlık sektörü çalışanlarının salgından etkilenerek yaşamlarını yitirmesi ve yetişmiş insan gücünün yani beşeri sermayenin kaybı, uzun vadeli sıkıntılar doğurabilecek bir hasara neden olmuştur.

3.1.2.1. Ulus Devletlerin Artan Önemi

Küreselleşmenin, neoliberalizmin tipik bir sonucu olarak ulusal sınırların her açıdan aşınmasını ve ulus devletlerin ölümünü vadetmesi oldukça dikkat çekici kabul edilmiştir. Hatta küreselleşmenin finans, bilgi, iletişim, kültür gibi alanlar üzerinde etkisini hızla göstermesiyle de ulus devletlerin ölümünün beklenenden daha erken gerçekleştiği söylenmiştir (Fine & Milonakis, 2014: 275). 2008 Mortgage Krizi ile birlikte ise ulus devletlerin yeri ve önemi bir kez daha tartışılmaya başlanmış, ölümü vadedilen ulus devletlere belki de hiç olmadığı kadar ihtiyaç duyulmuştur. Büyük bir krizde ulus devletlerin ve onların uyguladığı politikaların ne denli önemli olduğu anlaşılmıştır. 2008 Mortgage Krizi'nden sonra ulus devletlerin önemini, ulus devletlerin ölmediğini gösteren ve yeni tip krizlerden biri olarak kabul edilen Covid-19 salgını yaşanmış ve bu kriz piyasa ekonomisinin çaresizliğini net bir şekilde göstermiştir.

Covid-19 salgını küreselleşme sonrası ortaya çıkan ekonomik tehditlerin en önemlilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bundan sadece tedarik zincirini bozması, bireylerin ve firmaların mal ve hizmete ulaşma noktasında zorluklar yaşanması, arz ve talep dengesizliklerinin meydana gelmesi anlaşılmamaktadır. Daha büyük bir perspektiften bakıldığında dışa açık liberal ekonomilerin, küreselleşme sonrası adeta büyük bir köy haline gelen dünyanın, ulus ötesi şirketlerin kırılabilirliğinin ne kadar çok olduğu da anlaşılmaktadır. Birçok ülkenin Çin gibi üretim devlerine muhtaç olarak yaşamasının kendi ülke halkları açısından ne büyük bir risk olduğu ve üretim konusunda, krizden çıkış noktasında ulus devletlerin uygulamış olduğu sosyal, siyasi ve ekonomik kararların önem derecesinin büyüklüğü de birçok düşünür, araştırmacı ve akademisyen tarafından kabul edilmektedir.

Covid-19 salgını sonrasında küreselleşme sürecinin ve liberal ekonomi anlayışının tartışıldığı gözlenmektedir. Serbest piyasa ekonomisi ve küreselleşme olgusu, Covid-19 ile birlikte olumsuz görüşlerin hedefi haline gelmektedir. Başta Çin olmak üzere tedarik zincirinin zirvesinde yer alan birçok ülkenin ekonomik yapısında çıkabilecek sorunların ya da bu ülke ekonomilerindeki üretim noktasında meydana gelen her yavaşlamanın dünyanın diğer geri kalan ülkelerini olumsuz etkileyeceği görüşü yayılmaya başlamaktadır. Bunun sebebi de sermaye ve insan hareketliliğini artıran, mesafeleri kısaltan küreselleşme olgusu ve küreselleşmenin doğurduğu tehditlerden biri olan Covid-19 olarak kabul edilmektedir (Oğuzlu, 2020: 446).

Küreselleşme süreciyle birlikte birçok mal ve hizmet ülke sınırları dışında üretilmekte, özellikle çokuluslu şirketler kâr maksimizasyonu için üretim maliyetlerinin daha düşük olduğu ülkelerde üretimlerini sürdürmektedir. Bu durum kendi içinde belli riskleri de beraberinde getirmektedir. Özellikle Covid-19 döneminde maske, oksijen tüpleri, ilaç ve tanı kitleri gibi ürünleri kendi içinde üretemeyen ülkeler önemli risklerle karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca Covid-19 salgınıyla birlikte küresel tedarik zincirinde yaşanan aksaklıklar birçok ülke ekonomisinin yavaşlamasına ya da durmasına sebep olmuştur. Küreselleşme sonrası yeni tip krizlerden biri olan Covid-19 ile beraber gelen bu riskler, ilerleyen yıllarda üretimin ulus devletler sınırları içinde yapılmasına ve dışarıya daha az bağımlı olunmasına yönelik istekleri artırmıştır. Ulus devletler stratejik anlamda hayati öneme sahip olan mal ve hizmetleri kendi içinde üretme ya da kendilerine daha yakın bölgelerden bu ürünleri ithal etmeye eğilimli olmaktadır. Ayrıca ekonomik kırılabilirlikleri önlemek ve krizin etkilerini bertaraf edebilmek açısından devletler ekonomiye daha fazla müdahale etmektedir. Öz kaynaklarla üretim yapabilmek ve ekonomik büyüme açısından başka ülke pazarlarına bağımlı olmamak, pandemiden sonra yeniden tartışılmaktadır (Oğuzlu, 2020: 446).

Küreselleşme sürecinin ciddi manada gelir eşitsizlikleri doğurduğu ve ulus devlet-demokrasi ilişkisini zedelediği yönünde eleştiriler bulunmaktadır (Kutlu, 2021: 348-350). Zengin ile fakir arasındaki uçurumun artması ve özellikle alt gelir gruplarında ciddi refah düşüşleri yaşanması bu eleştirileri haklı göstermektedir. Covid-19 salgınına bertaraf etmek için getirilen birçok tedbir de ekonomilerde büyük daralmalara yol açmakta ve bundan özellikle alt gelir grupları daha fazla etkilenmektedir (Atabay Kuşçu & Sheikhı, 2023).

Küreselleşmeyle birlikte çokuluslu şirketlerin kararlarının neredeyse ulus devletlerin kararlarından daha etkili olduğu bir dönem yaşanmakta ve bu durum bireylerin tepkisine neden olmaktadır. Son yıllarda egemenliğin tekrar ulus devlet üzerinde olması gerektiğine inanan siyasi hareketler ve partiler güç kazanmaktadır. Liberal olmayan görüşler son dönemlerde popüler olmakta ve Covid-19 sonrası dönemde de bu görüşlerin öneminin artması beklenmektedir. Sağlık, ekonomik refah, güvenlik gibi ihtiyaçların yerel ya da ulusal düzeyde sağlanmasının daha mantıklı ve gerekli olduğuna dair görüşler güç kazanmaya başlamaktadır. Covid-19 döneminde salgınla mücadeleye yönelik olarak atılan önemli adımların daha çok ulusal düzeyde olduğu, küresel ölçekte ise iş birliğinin ve koordinasyonun eksik kaldığı görülmektedir. Dünya Sağlık Örgütü, Avrupa Birliği, G-7 gibi toplulukların salgın sürecinde liderlik rolünü yeterince yapamadıkları gözlenmektedir. Tüm bunların sonucunda bireyler,

fiziksel güvenlikleri ve ekonomik refahları bağlamında önemli ve dış dokunur tedbirleri kendi ülkelerinden bekler hâle gelmektedir.

3.1.2.2. Maliye Politikalarının Kurtarıcılığı

Covid-19 salgınıyla beraber ülke ekonomilerinin yaşamış olduğu daralma ve dünya ekonomisinin girdiği kriz neticesinde birçok ülke çeşitli para ve maliye politikalarını uygulamaya koyarak krizin etkilerini gidermeye çalışmıştır. Krizin etkilerini giderme noktasında maliye politikalarına daha fazla ağırlık verildiği görülmüş, en liberal kabul edilen ülkeler bile maliye politikalarına sığınmıştır. Liberal ekonomi politikasını benimseyen ülkelerin başında gelen ABD’de bile Covid-19 salgını neticesinde maliye politikaları ön plana çıkmış, devletçi uygulamalar görülmüştür (Pehlivan, vd., 2021: 122). Benzer şekilde mortgage krizi ve banka iflaslarında da devletin risk üstlenici olarak devreye girişi ve ekonomiye müdahalesi gözlenmiştir (Eğilmez, 2020). Bu durumlar liberal ekonominin her yeni tehditte ya da her yeni krizde devletçi politikalara bel bağladığının ve piyasada kendiliğinden bir denge olamayacağına göstergesi olmuştur.

Covid-19 salgını boyunca uygulanan maliye politikalarına bakıldığında ABD’de yardım paketleri, vergi iadeleri, işsizlik ödemelerinin artırılması, vergi ertelemeleri gibi önlemlerin alındığı görülmüştür. İngiltere’de ise destek ödemeleri, vergi ertelemeleri, zorunlu izne çıkartılan bireylerin maaşlarının belli bir oranının devlet tarafından ödenmesi gibi bazı politikalar benimsenmiştir. Covid-19 salgınının en çok etkilediği ülkelerden biri olan İtalya’da ise sağlık sistemine ekstra fon ayrılması, vergi ödemelerinin dondurulması ve ertelenmesi, ailelere ve KOBİ’lere gelir destekleri sunulması gibi mali önlemler alınmıştır. Covid-19 süresince maliye politikalarını en iyi kullanan ülkelerden biri de Almanya olmuştur. Almanya, iki defa ek bütçe kabul etmiş, düşük gelirli ve serbest meslek erbabını desteklemiştir. Ayrıca yerel yönetimlerin ekonomilerini desteklemek amacıyla onlara doğrudan yardımlarda bulunmuştur. Fransa da maliye politikalarını yoğun olarak kullanan ülkelerden olmuştur. Salgın sebebiyle üç kez bütçe değişikliği yapan Fransa, düşük gelirli ve serbest meslek erbapları için ödemeler yapmış, zor durumda bulunan firmaların kamulaştırılması için ek kaynak tahsis etmiştir. Prim ve vergi borçlarını da erteleyerek halkına destek olmaya çalışmıştır. Salgının olumsuz etkilerini yoğun bir biçimde hissedilen ülkelere karşı bir olan İspanya ise sağlık bakanlığı bütçesine ekstra kaynak ayırmış, kendi adına ve kendi hesabına çalışanlara olağanüstü yardımlarda bulunmuş, işsizlik ödeneği almayan vatandaşlarına geçici ödemeler yapmıştır. Arjantin ve Rusya gibi ülkeler ise vergi ödemelerinin ertelenmesi, servet vergilerinin ihdas edilmesi, çeşitli vergisel avantajlar getirilmesi gibi önlemler almışlardır. Avustralya da vergi ödemelerinin ertelenmesi, işsizlik ödeneklerinin artırılması gibi mali önlemler almıştır. Virüsün çıkış ülkesi olan Çin ise para politikalarına yoğun olarak başvurmuş da maliye politikalarını da etkin bir şekilde kullanmaya çalışmıştır. Hijyen ürünlerinde KDV’nin kaldırılması ve vergi muafiyetleri, özel sektörün yatırımlarını canlandırabilmek için altyapı harcamalarının artırılması gibi genişletici maliye politikalarını benimsemiştir. Türkiye de birçok ülke gibi Covid-19 salgınının etkilerini bertaraf edebilmek için maliye politikalarına ağırlık vermiştir. Üretimi destekleme politikalarıyla piyasaya ek likidite sağlamış, vatandaşa destek politikalarıyla kredi ve hibeler vermiştir. İstihdamı desteklemek için işten çıkarmaları belli süreliğine dondurmış, vergi ertelemeleriyle sektörlere destek olmuştur. (Karakaya, 2022; Pehlivan vd., 2021: 122-127).

Tüm bu ülke örnekleri göstermektedir ki Covid-19 salgınının olumsuz ekonomik etkilerini giderebilmek amacıyla genişletici maliye politikalarına yoğun şekilde ihtiyaç duyulmuştur. Vergilerin azaltılması, ertelenmesi, durdurulması gibi vergisel teşviklerin yanı sıra ailelere ya da düşük gelirli yapıları yapılan desteklemeler, altyapı yatırımlarının ve sağlık harcamalarının artırılması gibi kamu harcamaları krizden çıkış için bir anahtar olarak görülmüştür. Maliye politikalarının dışında tabii ki para politikaları da uygulanmış ancak maliye politikalarının ağırlığı daha fazla olmuştur. Serbest piyasa ekonomisinin krizin etkilerini azaltma noktasında bir çözüm üretmediği görülmüş ve her kriz döneminde olduğu gibi devletçi politikalara ve özellikle genişletici maliye politikalarına sığınılmıştır.

3.1.2.3. Olağanüstü Servet Vergilerinin Tekrar Gündeme Gelmesi

Küreselleşmeyle beraber yaygınlaşan sermaye hareketliliği özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde finansal krizler sıklaşmasına yol açmış ve bu krizlerin faturası emeğin üstüne kalmıştır (Boratav, 2022: 43). Krizlerin etkisi genellikle daraltıcı politikalar ve yüksek vergilerle giderilmeye çalışıldığı için özellikle sabit gelirli ve gelirli yükü artmış, gelir dağılımında adalet bozulmuştur. Sermayedar sınıflar ise bu yükü daha az çekmiş, hatta kriz dönemlerinde devlete yüksek faizli borçlar vererek düşük gelirli ve yüksek gelirli kaynak aktarımına sebep olmuşlardır. Servet üzerinden değil de emek faktörü üzerinden vergi alınması gelir adaletsizliğine yol açmıştır. Küreselleşmenin doğurmuş olduğu yeni tip krizlerden olan Covid-19 salgını ile birlikte de gelir adaletsizliği artmıştır. Pandemi döneminde birçok alanda üretim durmuş, birçok firma ve iş yeri kapanmış ve birçok kişi işsiz kalmıştır. Ancak bu dönemde krizi fırsata çevirerek kârlılığını artıran kişiler ve sektörler de olmuştur. Bu durum zaten küreselleşmeyle birlikte bozulan gelir dağılımındaki adaleti iyice bozarak zengin ve fakir arasındaki uçurumu derinleştirmiştir. Pandemi döneminde devletler bireyleri desteklese, teşvikler getirirse de gelir dağılımındaki adaletsizlik devam etmiştir. Bunun sonucunda bazı ülkeler geçmiş dönemlerde olağanüstü

koşullarda başvuru servet vergilerine yeniden başvurmayaya karar vermiştir. Bunların dışında salgın döneminde genişletici maliye politikalarına ağırlık verilmesiyle oluşan bütçe açıkları da servet vergilerinin gündeme gelmesinde etkili olmuştur. Tek sefere mahsus olarak alınacak bir servet vergisiyle bütçe açıklarının giderilmesi ve ikincil gelir dağılımıyla birlikte gelir dağılımında adaletsizliğin bir nebze de olsa ortadan kaldırılması planlanmaktadır.

Covid-19 sonrasında salgının yarattığı bütçe açıklarını ve artan devlet borçlarını telafi edebilmek, iyiden iyiye yoksulluğu artanlara devlet bütçesinden yardımlar sağlamak, iktisadi manada toparlanmayı sağlayabilmek açısından yeni bir kamu geliri ihtiyacı doğmuştur (Durmuş, 2021: 100). Mevcut gelirlerle ve liberal ekonomi modelleriyle pandeminin üstesinden gelinemeyeceği net olarak ortaya konmuş, yeni çözüm arayışları olarak olağanüstü servet vergileri ön plana çıkmıştır. Arjantin hükümeti, pandemi döneminde tek sefere mahsus olarak bir servet vergisi ihdas etmiş ve buna göre 2,5 milyondan fazla servete sahip 12 bin Arjantin vatandaşını, yurtiçi servetlerinin %3,5'ini, yurtdışı servetlerinin ise %5,25'ini vergi olarak ödemekle yükümlü tutmuştur. Bu vergiden 3,3 milyar dolarlık bir gelir sağlamayı hedefleyen Arjantin, bu gelirlerin %20'sini salgınla mücadele için gerekli sağlık malzemesi alımına, %20'sini KOBİ'lere desteğe, %20'sini öğrencilere burs ödemesine, %15'ini sosyal kalkınma projelerine ve %25'ini de doğal gaz girişimine kullanmayı hedeflemiştir (BBC, 2020). Rusya'daki servet vergisi ise tek oranlı bir servet vergisi olarak banka hesaplarında 1 milyon ruble ve üstünde hesabı olanlardan faiz geliri alınması şeklinde uygulanmaktadır. 1 milyon rublenin üzerinde geliri olanlardan %13 oranında alınması uygun görülen bu vergi hususi nitelikte bir servet vergisi olarak belirtilmektedir. (Yılmaz, 2020). Covid-19 döneminde ilk örneklerine Rusya ve Arjantin'de rastlanılan servet vergileri, daha sonra birçok ülkenin gündemine gelmiştir. Burada şüphesiz ki servet vergisi önerisi yapıldığında bu verginin amacına uygun olarak kullanılıp kullanılmayacağına iyi analiz edilmesi ve bu verginin her aşamasının kontrol edilebilmesi gerekmektedir. Şeffaf ve hesap verilebilir bir sistemin, demokratik kontrol mekanizmalarının oluşturulması hedeflenmelidir. Aksi halde bütçe açıklarını gidermek ya da gelir dağılımındaki eşitsizlikleri azaltmak maksadıyla çıkartılan bu olağanüstü vergi fevri şekilde kullanılabilir ve tek sefere mahsus olarak ihdas edilse bile kalıcı hale gelebilmektedir. Kalıcı hâle gelen bu vergiler toplumda vergiye karşı direnç olmasına ve vergilemede adaletin zedelenmesine neden olmaktadır. Vergilerin belirlilik ilkesine aykırı olan bu durum, kişi ve firmaların uzun vadeli plan yapmasını engellemektedir. Geçmişteki birçok afet, salgın ve ekonomik kriz dönemlerinde bu olumsuz durumun örneklerine rastlanmaktadır.

4. SONUÇ

Ulaşım ve iletişim ağlarında yaşanan olağanüstü dönüşümler ve teknolojinin büyük bir hızla gelişmesi bütün ülkeleri etkilemiştir. Teknolojinin ilerlemesi sayesinde insanın ve sermayenin akışkanlığının artması küreselleşme sürecinin de hız kazanmasına neden olmuştur. Küreselleşme birçok açıdan kendi içinde faydalar barındırır da getirmiş olduğu siyasal, ekonomik ve kültürel tehditlerle de uzun zamandır tartışma konusu olmuştur. Küreselleşmeyle beraber daha çok ekonomik hayatta ve liberal ekonomik sistemde meydana gelen krizler gündeme gelse bile 2020 yılında dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgınıyla küreselleşme sonrası sadece ekonomik krizlerin değil yeni tip krizlerin de doğabileceği kanıksanmıştır. Covid-19 salgını dünya ülkelerini ekonomik, siyasal, sosyal yani birçok yönden etkileyen bir kriz olarak tarihe geçmiş ve küreselleşme sonrası yaşanan en büyük krizlerden biri olarak addedilmiştir. Sayısı milyonlarla ifade edilen ölümlere yol açan bu salgın, birçok ülkenin sağlık ve sosyal güvenlik sistemleri üzerindeki yükü, dolayısıyla da bütçeleri üzerindeki yükleri artırmıştır. Bu dönemde üretimin durma noktasına gelmesi ancak tüketicinin yavaşlamaması, tüketimi karşılayabilmek için ülkelerin para basmalarına neden olmuştur. Bu durum ise neredeyse tüm dünya ülkelerinde enflasyonun tırmanmasına yol açmıştır.

Covid-19 salgını dünyanın en önemli tedarikçisi ve ihracatçısı konumunda olan Çin'de meydana gelmiş ve tüm dünyada mal ve hizmetlere erişim noktasında sıkıntılar yaşanmasına, arz-talep dengesizliklerinin doğmasına neden olmuştur. Küreselleşmeyle beraber gücünü artıran liberal ekonomi modelinin Covid-19 salgını ile piyasada dengeli sağlayamayacağına anlaşılmasıyla birlikte ulus devletlerin gücü tekrardan hatırlanmış, devletin ekonomiye müdahalesi tekrardan istenmeye başlanmıştır. Covid-19 döneminde sağlık harcamalarına ve buna paralel olarak kamu harcamalarına ağırlık verilmesi, devletlerin bireylere kredi ve hibelerle destek olmaya çalışması, ulus devletin önemini bir kez daha göstermiştir. Bu süreçte özellikle genişletici maliye politikalarına ağırlık verilerek vergi indirimleri ve kamu harcamalarıyla ekonominin toparlanmak istenmesi, bazı alanlarda üretimin bizzat devlet tarafından üstlenilmesi, ulus devletin ekonomi içindeki büyüklüğünün bir kez daha tescillenmesine olanak sağlamıştır. Covid-19, piyasa ekonomisinin kırılganlığını ve liberal ekonominin krizlerle baş etme noktasındaki eksikliklerini bir kez daha göstermiştir. Piyasa ekonomisinin krizi atlama noktasında fayda sağlamaması, devletin ekonomiye müdahale ihtiyacını doğurmuş, bu yüzden de kamu harcamaları artmıştır. En liberal kabul edilen ABD'de bile genişletici maliye politikalarına sıklıkla başvurulmuştur. Kamu harcamalarındaki bu artış büyük ölçüde emisyon gelirleriyle ya da borçlanma yoluyla giderildiği için bütçe açıkları artmıştır. Bu durum birçok ülke ekonomisinin borç sarmalına girmesine ve ekonomik krizler yaşanmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda pandemi döneminde gelir dağılımındaki adalet de bozulmuştur. Çünkü birçok insan işini kaybetmiş,

birçok iş yeri kapanmıştır. Buna rağmen kriz döneminde zenginleşen bir kesim de olmuştur. Artan bütçe açıkları ve gelir dağılımındaki eşitsizlikler birçok ülkede olağanüstü servet vergisinin yeniden gündeme gelmesine sebep olmuştur. Arjantin, Rusya gibi ülkeler servet vergisini uygulamaya geçerken bazı ülkeler de servet vergisini tartışır hâle gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Appadurai, A. (1996). *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization*. University of Minnesota Press.
- Apte, A., Khawam, J., Regnier, E. & Simon, J. (2016). Complexity and self-sustainment in disaster response supply chains. *Decision Sciences*, 47(6), 998-1015.
- Atabay Kuşçu, R., & Sheikhi, M. (2023). COVID-19 sürecinde helikopter para çözüm mü? *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(46), 528-545.
- Boratav, K. (2022). *Emperyalizm, sosyalizm ve Türkiye*. Yordam Kitap.
- Camacho, C. M., & Nieto, J. A. R. (2010). Finansal sermayenin küreselleşmesi: 1997-2008. C. Lapavistas (Ed.), *Finansallaşma ve kapitalizmin krizi*. (Çev. T. Öncel) içinde (ss. 225-255). Yordam Kitap.
- Durmuş, M. (2021). Covid-19 salgını ve servet vergisi ihtiyacı. *Politik Ekonomik Kuram*, 5(1), 95-131.
- Eğilmez, M. (2020). 2008 krizi üzerine. *İktisat ve Toplum Dergisi*, 120. <https://iktisatvetoplum.com/2008-krizi-uzerine-mahfi-egilmez-itd-120/#>
- Fernandes, N. (2020). *Economic effects of coronavirus outbreak (COVID-19) on the world economy*. IESE Business School Working Paper No. WP-1240-E. [SSRN]. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3557504
- Fine, B., & Milonakis, D. (2014). *İktisat emperyalizminden acayip iktisada iktisat ve diğer sosyal bilimler arasında değişen sınırlar*. (Çev. E. Kırmızıaltın & H. Bilir). Heretik Yayıncılık.
- Giddens, A. (1991). *The consequences of modernity*. Polity Press.
- Giddens, A. (2000). *Elimizden kaçıp giden dünya*. (Çev. O. Akınhay). Alfa Yayınları.
- Gopinath, G. (2020). Limiting the economic fallout of the coronavirus with large targeted policies. R. Balwin & B. W. di Mauro (Eds.), *Mitigating the COVID economic crisis: Act fast and do whatever it takes*. (pp. 41-47). CEPR Press.
- Gourinchas, P. O. (2020). Flattening the pandemic and recession curves. R. Balwin & B. W. di Mauro (Eds.), *Mitigating the COVID economic crisis: Act fast and do whatever it takes*. (pp. 31-40). CEPR Press.
- Held, D., & McGrew, A. (2003). *Global transformations reader: An introduction to the globalization debate* (2nd Edition). Polity Press.
- Hutton, W., & Giddens, A. (2000). *Global capitalism*. The New Press.
- Ichino, A., Calzolari, G., Mattozzi, A., Rustichini, A., Zanella, G., & Anelli, M. (2020). *Transition steps to stop covid-19 without killing the world economy*. [VoxEU.org]. <https://cepr.org/voxeu/columns/transition-steps-stop-covid-19-without-killing-world-economy>
- IMF (2002). Eye of the storm: new-style crises prompt rethink about prevention and resolution measures. *Finance and Development*, 39(4), 4-7.
- Karakaya, F. Y. (2022). Covid-19 pandemisinin makroekonomik etkileri: ülkelerarası mukayeseli analiz [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. <https://acikerisim.aksaray.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12451/10057/karakaya-fatma%20yasemin-2022.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Kaya, Y. (2020). Küreselleşen dünyada salgın ve salgın sonrası dünyada küreselleşme. D. Demirbaş, V. Bozkurt & S. Yorğun (Ed.), *Covid-19 pandemisinin ekonomik, toplumsal ve siyasal etkileri* içinde (ss. 217-232). İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Kaya, A. (2021). Küreselleşme ve mali sorunlar. E. Aktepe & E. U. Tohum (Ed.), *Küreselleşme küreselden yerele sosyal, ekonomik ve toplumsal yaklaşımlar* içinde (ss. 79-122). Gazi Kitabevi.
- Kovancılar, B., & Miynat, M. (2008). *Küreselleşme sürecinde Türkiye’de kamu kesimi*. Gazi Kitabevi.
- Kutlu, A. (2021). Küreselleşme ve demokrasi. E. Aktepe & E. U. Tohum (Ed.), *Küreselleşme küreselden yerele sosyal, ekonomik ve toplumsal yaklaşımlar* içinde (ss. 305-358). Gazi Kitabevi.
- McKibbin, W., & Fernando, R. (2020). The economic impact of COVID-19. R. Baldwin & B. W. di Mauro (Eds.), *Economics in the time of COVID-19* (pp. 45-53). CEPR Press.
- Oğuzlu, H. T. (2020). Küresel salgın sonrası küresel eko-politik dönüşüm. M. Şeker, A. Özer & C. Korkut (Ed.), *Küresel salgının anatomisi insan ve toplumun geleceği* içinde (ss. 441-453). Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Oran, B. (2001). *Küreselleşme ve azınlıklar*. İmaj Yayınevi.
- Pehlivan, M., Kaya, A., & Keleş, S. S. (2021). Covid-19’un makroekonomik etkileri ve seçilmiş ülkelerde covid-19 döneminde uygulanan maliye ve para politikaları. *Akademik Hassasiyetler*, 8(17), 105-135.
- Ritzer, G., & Dean, P. (2015). *Globalization: A basic text*. John Wiley and Sons.
- Robertson, R. (1992). *Globalization: social theory and global culture*. Sage.
- Saygılıoğlu, N., Bilgin, M. H., & Arı, S. (2005). *Avrupa Birliği yolunda Türkiye’nin dünyadaki yeri*. Türkiye Tekstil Sanayii İşverenleri Sendikası Yayını.
- Sherman, E. (2020). *94% of the fortune 1000 are seeing coronavirus supply chain disruptions: Report*. [Fortune]. <https://fortune.com/2020/02/21/fortune-1000-coronavirus-china-supply-chain-impact/>
- Susam, N. Özgül, H. B., & Yavuz, E. (2020). *Türkiye ekonomisi ve maliyesi 1923-2023*. Beta Yayınevi.

- Şen, S. E. (2021). Kovid-19 pandemisinde sağlık harcamaları. *Sağlık Hizmetlerinde Kuram ve Uygulama Dergisi*, 2(1), 69-75.
- Yay, T., Yay, G., & Yılmaz, E. (2001). *Küreselleşme sürecinde finansal krizler ve finansal düzenlemeler*. İTO Yayınları.
- Yeldan, E. (2001). *Küreselleşme sürecinde Türkiye ekonomisi bölüşüm, birikim ve büyüme*. İletişim Yayınları.
- Yeldan, E. (2009). Kapitalizmin yeniden finansallaşması ve 2007/2008 krizi: Türkiye krizin neresinde? *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 20(1), 11-28. <https://calismatoplum.org/Content/pdf/calisma-toplum-1287-5f5362f3.pdf>
- Yılmaz, B. E. (2020, 7 Aralık). *Rusya ve Arjantin yüksek serveti vergiliyor*. [binhanelifyilmaz.com]. <https://www.binhanelifyilmaz.com/rusya-ve-arjantin-yuksek-serveti-vergiliyor/>

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Bu araştırma için etik kurulu onayı gerekmemektedir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

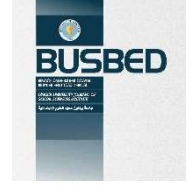
1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100,

Yazar 1: Literatür tarama, araştırma, bulgulama ve sonuçlar

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 16.01.2023
Kabul Tarihi : 13.06.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1236332>

II. MEŞRUTİYET'TE ORTAYA ÇIKAN FİKİR AKIMLARININ YAYGINLAŞMASINDA GAZETE VE DERGİLERİN ROLÜ (SEBİLÜRREŞAD VE TÜRK YURDU ÖRNEĞİ)

İsmail AYDOĐDU¹

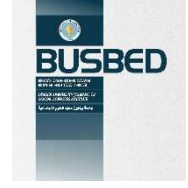
ÖZ

Bu çalışma, II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkmaya başlayan ve etkileri günümüzde de devam eden ideolojilerin geniş halk kitlelerine ulaşmasında dönemin basın yayın organlarının rolüne odaklanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin başta askeri olmak üzere, siyasi, ekonomik ve toplumsal yapısında belirgin değişmelerin yaşandığı II. Meşrutiyet döneminde filizlenmeye başlayan fikri akımların her alanda yaşanan gerileme ve çözümlere çare olma iddiaları bulunmaktadır. Söz konusu iddia ve programlarının geniş kesimlere ulaşması ve taraftar bulması için yoğun propaganda faaliyetlerine başlayan fikri akım temsilcilerinin kullandıkları en etkili vasıtalar, dönemin yaygın basın yayın araçları olan gazete ve dergilerdir. II. Meşrutiyet'in görece özgür havasında birbirinden farklı hareket ve ideolojiler ortaya çıkmış olmakla beraber bunlardan İslamcılık ve Türkçülük daha geniş kitlelere ulaşma noktasında başarılı olmuştur. Başta bu fikri akımların yoğun olarak işlendikleri dönemin yayın organları olan Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad ve Türk Yurdu dergileri olmak üzere, bu dönemde gazete ve dergilerin hareket ve ideolojilerin yaygınlaşmasındaki etkileri açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, İslamcılık, Sebilürreşad, Türk Yurdu, Türkçülük.

¹ Doktora öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Sosyoloji ve Metodoloji ABD, ismaydo@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8754-4902>

Article Type : Research Article
Date Received : 16.01.2023
Date Accepted : 13.06.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1236332>

THE ROLE OF MAGAZINES AND NEWSPAPERS IN THE SPREADING IDEAS EMERGED IN THE 2ND CONSTITUTIONAL MONARCHY (SEBILURRESAD AND TURK YURDU SAMPLES)

İsmail AYDOĐDU¹

ABSTRACT

This study; focuses on the role of press organs during the period in searching large masses of ideas, which began to occur in the 2nd Constitutional Monarchy period and whose effects continue even today. The currents of ideas that began to germinate during the Second Constitutional Monarchy time, when there were significant changes in the political, economic and social structure of the Ottoman state, especially in the army, have claimed to be the remedy for the declines and dissolution in every field. The most effective tools used by the current of ideas, which started intensive propaganda activities in order for these claims to reach large segments and find supporters were newspapers and magazines which were common press tools of the period. Although different movements and ideologies emerged in the relatively free atmosphere of the second Constitutional Monarchy, Islamism and Turkism were more successful in reaching wider masses. It has been tried to explain the effects of newspapers and magazines on the spread of ideas and ideologies in this period, especially Siratimustakim/Sebilurresad and Turk Yurdu journals, which were the publication organs of the periods when these currents of thought were intensely processed.

Keywords: 2nd Constitutionalism, Islamism, Sebilurresad, Turk Yurdu, Turkism.

¹ PhD Student, Ataturk University, Social Sciences Institute, General Sociology and Methodology. ismaydo@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8754-4902>

1. GİRİŞ

Bireyler arasında ve toplumsal düzeyde meydana gelen değişim ve dönüşümleri etkileyen temel unsurlardan biri iletişimdir. Farklı çağlarda farklı şekil ve araçlarla yapılsa da iletişim her daim insan ve toplum ilişkilerinin temelini oluşturmuş, meydana gelebilecek sayısız olayın başlatıcısı olmuştur. İlk insanlardan günümüze kadar bilim, sanat, siyaset, ekonomi vb. alanlarda yaşanan önemli gelişme ve olaylarda, bilgi ve düşüncenin farklı insan ve topluluklara ulaşmasında iletişim önemli bir unsur olarak işlev görmektedir. Antik Yunan'da felsefenin ortaya çıkmasında Atinalıların; Mısır, Mezopotamya, Çin ve Hint toplumlarında var olan çeşitli bilgileri alıp bunları sistemli bir şekilde inşa etmeleri etkili olmuştur. Benzer şekilde İslam dininin yayıldığı yerlerde daha önce var olan çeşitli eserlerin Arapçaya çevrilmesiyle oluşan zengin birikim, İslam toplumlarında var olan felsefi ve ilmi birikimin batı ve Avrupa dillerine tercüme edilmesiyle Rönesans düşüncesinin şekillenmesinde önemli bir unsur olmuştur. Fransız ve Sanayi devrimleri ile girilen modern çağ düşüncesinin dünyanın değişik ülke ve bölgelerine yapılan çeviriler ve basın yoluyla ulaşım etkili olması da iletişimin toplumsal değişim ve dönüşüme etkilerini gösteren örneklerden biri olarak zikredilebilir. Bu anlamda ilişki düzeyi ne olursa olsun iletişim kurma, bilgiyi yayma, fikir ve görüşlere taraftar toplayarak kamuoyu oluşturmada iletişimin yadsınmaz etkisi söz konusudur. İletişim, her çağda insan ve toplumlar arası etkileşimin önemli bir aracı olmakla birlikte tarihsel süreçte iletişimin yapısında ve kullanılan araçlarda değişiklikler meydana gelmiştir.

Her çağın gelişmişlik seviyesine bağlı olarak değişen iletişim araçları kullanılmakta, bilim ve teknikte kaydedilen ilerlemelere paralel olarak bu araçlar daha geniş bir kesime hitap etmeye ve etkili olmaya başlamaktadır. Yazının icadına ve yazılı materyallerin yaygınlaşmasına kadarki süreçte iletişim, daha çok sözlü olarak ve yüz yüze yapılmıştır. Mesaj, kaynak ve alıcı arasında doğrudan aktarılmakta, herhangi bir araç kullanılmamaktadır. Yazının icadı ve onun üzerine yazılacağı deri, papirüs ve kağıdın da bulunuşuyla birlikte yazılı iletişimin toplumsal hayatta yer almaya başladığı, zamanla farklı coğrafyalarda kullanılarak yaygınlık kazandığı söylenebilir. Günümüzde kullanılan kitle iletişim araçlarının öncülleri olarak tarihsel süreçte birbirinden farklı iletişim araçları kullanılmış, matbaanın icadı ile birlikte gazete ve dergiler çıkarılmaya başlanmış, XVIII. yüzyıl sonrasında ise gazete ve dergiler daha etkin bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Kuşaklar ve çağlar arsında bilginin aktarımının sözlü olması onun aktaranlar ve alıcılar tarafından yer yer değiştirilmesine, farklı anlamlara gelecek şekilde yeniden yorumlanmasına da neden olmaktadır. İletişimin ve propagandanın sözlü olmaktan çok yazılı bir şekilde yapılmaya başlaması, işlenen düşünce ve fikirlerin devamlılığını sağlayarak birikimsel ilerlemesine olanak sağlamıştır. Bu şekilde bilgi daha sistemli ve organize bir hal almakta, belirli düşünceler etrafında zengin bir birikimin oluşması mümkün olabilmektedir.

Matbaanın icadından sonra ilk ciddi etkisi onun Reform hareketinin yayılmasında gözlenmektedir. Hristiyan dünyasında egemen bakış açısı olan Katolikliğin baskısı karşısında Martin Luther'in dinin farklı yorumlarıyla ortaya çıkması ve Luthercilik ya da Protestanlık olarak anılacak olan mezhebin temellerini atması, reform hareketinin etkisinin her geçen gün arttırmasıyla dini anlayışın farklı yorumları görülmeye başlanacaktır. Alman olan Luther'in Latince olan İncil'i Almancaya çevirmesi, Tanrı ile kul arasında ruhban sınıfının aracılığına gerek olmaksızın dinin anlaşılabilir ve yaşanabilir olduğu yönündeki görüşleri yayılmaya başladı. Luther'in Almancaya çevirttiği İncil ve onun dini anlayışının ilkin Alman toplumu arasında sonra da farklı ülke ve toplumlar arsında yayılması matbaanın toplumsal yaşamdaki ilk etkilerine örnek teşkil eder.

Monarşik rejimlerin yerini çoğulculuğa bırakmasında, birbirine alternatif birçok yeni fikir akımının ortaya çıkması ve şekillenmesinde önemli etkenlerden biri olan matbaanın ve ona bağlı olarak matbuatın gelişim seyridir. Matbaanın icadı öncesinde herhangi bir konudaki fikir ve eleştirilerin kamuoyu ile buluşabilmesi, taraftar bulması ve bir etkileme gücü oluşturması oldukça zordu. Elle yazılan eserlerin geniş bir kitleye ulaşamaması, okuryazar oranlarının düşük olması, ülke ve devletlerin farklı görüşlere gösterdikleri toleransın az olması gibi birçok neden XVIII. yüzyıl öncesinde bir kamuoyunun oluşmasını engellemiş ya da oldukça sınırlı olmasına neden olmuştur.

Aydınlanma düşüncesinin giderek etkili olmaya başlamasıyla, bilim ve teknik alanındaki yeni buluşlar sayesinde okuma yazma oranlarında hızlı yükselişler meydana gelmiş, basılan kitap, gazete ve dergiler daha çok kişiye ulaşmaya başlamıştır. Bunun sonucunda ortak kanaat ve görüşlerin birleşmesiyle kamu otoritesi üzerinde baskı kurularak yeni gelişmelerin önü açılmıştır. Avrupa'da dünyanın diğer bölgelerine göre daha erken yıllarda kullanılmaya başlanan matbaa ve onun aracılığı ile basılan kitap, dergi, gazete gibi iletişim araçlarının aydınlanma, demokratikleşme ve gelişme konusunda etkilerini daha geç kullanan toplumlarla mukayese ederek görmek mümkün. Farklı fikir ve görüşlerin ortaya çıkması, bu fikirlerin halk tarafından tartışılarak taraf ya da muhalefet edilmesi, sistemli ve kuramsal fikir setlerinin, ideolojilerin şekillenmesine katkı sağlamış aynı zamanda yeni toplumsal değişimleri beraberinde getirmiştir. Fransa'da devrim öncesi çıkarılmaya başlanan *Ansiklopedi*'nin ihtilal sürecine etkisi birçok araştırmacı tarafından dile getirilmektedir. Hobsbawm (2003: 4), Fransız ve Sanayi devrimlerinin modern dünyayı nasıl etkilediğini ve değiştirdiğini bu olaylardan sonra ortaya

çıkması, bir dizi kavramı örnek vererek açıklar. Ona göre; toplumbilim, gazetecilik, ideoloji gibi daha pek çok kavram bu iki devrim sonrasında gündelik hayatta yer almaya ya da bugünkü anlamlarını kazanmaya başlamışlardır. Başta ekonomik ve siyasal olmak üzere toplumsal hayatın diğer tüm alanlarında köklü değişimlerin başlamasına, yeni toplumsal örüntülerin şekillenmesine etki eden bu iki olay beraberinde hayatı kuşatan anlam kümeleri olarak ideoloji ve fikir setlerinin de ortaya çıkmasında önemli bir etmendir. Bu ideolojilerin ortaya çıkması ve gelişmesi, taraftar bulup yaygınlaşması ise yukarıda verilen kavramlar arasında iletişim araçları olarak kullanılan gazete ve dergiler aracılığı ile mümkün olmuştur.

Geleneksel üretim biçimlerinin yerini makineye dayalı seri üretime bırakması ile kent nüfuslarında oluşan artış ve buna bağlı olarak sağlık, siyaset, eğitim, işçi hakları, dinin konumu gibi konular tartışılmaya başlanmış ve yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Matbaanın gelişimine paralel olarak kurulan gazete ve dergilerin sayısında ve bunların okur kitlesinde artış yaşanmış daha geniş bir kesimin toplumsal sorunlar üzerine fikir beyan etmesine olanak vermiştir. İdeolojiler çağı olarak tesmiye edilen XIX. yüzyıl, farklı toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel teori ve kuramların oluşmaya, şekillenmeye başladığı ilk dönemdir. Bu dönemde liberalizm, muhafazakarlık ve sosyalizm başta olmak üzere ortaya çıkan ideolojilerin olayları anlama ve açıklama çerçeveleri olarak giderek etkili olmaya, geniş kesimler tarafından takip edilmeye başlandığı bir dönemdir. Bu dönemde ortaya çıkan ve yaygınlaşan ideolojilerden biri olan milliyetçilik de gittiği her ülke ve topluma basın araçları üzerinden ulaşmıştır. Anderson (1995: 39), millet ve milliyetçilik kavramlarının tarihsel gelişimini XVIII. yüzyılda ortaya çıkan gazete ve romanlar üzerinden takip etmenin gerekliliğine işaret eder. Modern bir ideoloji olarak milliyetçiliğin gazete ile olan bu bağı aslında benzeri ve çağdaşı olan neredeyse diğer tüm ideolojiler için de geçerlidir. Toplumsal zeminde karşılık bulmuş ideoloji ve hareketlerin, gazete başta olmak üzere ortaya çıktıkları dönemin basın yayın organlarını bir enstrüman ve kitleleşme aracı olarak kullandıkları söylenebilir.

Osmanlı'da matbaanın Avrupa'ya göre daha geç bir tarihte kullanılmaya başlanması, ilk dönemlerinde oldukça sınırlı sayıda ve belli konularda eserlerin basılmasına izin verilmesi zengin bir tartışma ortamı ve fikirlerin oluşmasını, bunların geniş kitlelere ulaşmasını engellemiştir. Tanzimat ve İslahat fermanları sonrasında çeşitli gazete ve dergiler yayımlanmaya başlanmışsa da bu yayınların sıkı bir kontrolden geçirilmesi, okur kitlesinin azlığı, muhalif yazı ve çalışmaların engellenmesi ve işlenen konuların içeriği Osmanlı'da gazete ve dergilerin etkili olmasını geciktirmiştir. Bu da uzun bir süre Osmanlı'da kitleleri etkileme gücü bulunan fikirlerin ortaya çıkmasını geciktirmiştir. Buna karşın İstanbul'a uzak Osmanlı şehirlerinde basılan yayınların görece daha rahat bir ortamda çıkması, Avrupa'ya yerleşmiş olan aydınların üzerlerinde baskı olmaksızın yazabilmeleri bir süre sonra payitahtta da basının toplumsal meselelere yönelmesine, yapılan kimi çalışmaların eleştirilmesinin önünü açmıştır. 1860'larda Jön Türkler olarak adlandırılacak olan aydın grubunun siyasal, toplumsal, kültürel ve dini konuları daha sık işlemeye ve yazmaya başlaması toplumda gazetelere ve gazetecilere karşı ilgiyi arttırmıştır. Esas olarak Osmanlı Devleti'nde gazete ve dergilerin toplumsal kesimler üzerindeki etkilerinin bariz bir şekilde hissedileceği dönem II. Meşrutiyet dönemi olacaktır. Bu dönemde gazete ve dergi sayılarında meydana gelen artışla beraber kamunun yayınlara ilgisi artmış, söz konusu yayınlarda yer alan görüş ve değerlendirmeler belirli bir ortak tutum ve tavrın ortaya çıkmasına doğrudan etki etmiştir. Genel olarak ifade edilirse bu çalışmanın amacı; fikri akım ve ideolojilerin taraftar bulma ve yaygınlaşmalarında basın yayın organlarının nasıl ve ne kadar etkili olduklarını tespit etmektir. Daha özelde ise II. Meşrutiyet döneminde etkili olmaya başlayan ve sonraki süreçte de etkileri devam eden İslamcılık ve Türkçülüğün mezkur etkilerini ve geniş kesimlere ulaşmasında bu dönemde yayınlanan gazete ve dergilerin etkileri irdelenecektir. Bu maksatla çalışma çerçevesinde adı anılan her iki ideoloji ve akımın kamuoyuna mal olan programlarının ve siyasetlerinin taraftar bulmasında, İslamcılık düşüncesi için Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad, Türkçülük düşüncesi için de Türk Yurdu dergilerinin rolü araştırılmaktadır.

2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ FİKİR AKIMLARI

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıldan sonra batılı devletler karşısında giderek gerilemesi, askeri anlamda güçsüzleşmesi ve toprak kayıpları, ekonomik olarak zayıflaması, sosyal, dini ve kültürel alanlarda buhranlar yaşaması gibi pek çok nedenden dolayı devlet bürokrasisi bu gerilemeyi durdurmak ve tarihte olduğu gibi yine parlak zaferler elde etmek için çareler aramaya başladılar. Devletin içine düştüğü dağılma ve yıkım sürecini ortadan kaldırmak, hiç değilse ötelemek adına bir dizi reform ve yenileşme çalışmaları yapıldı. İslahat ve Tanzimat fermanları ile girişilen ve müessesem kılınan bu çalışmalar Osmanlı'da ilerleyen zamanlarda ortaya çıkacak pek çok olgu ve olayın da temelini atmaktaydı. İzlenecek olan siyaset ve yapılan çalışmalarla birlikte Osmanlı kamuoyunda birbirinden farklı düşünen toplumsal gruplar oluşarak modern anlamda siyasi parti ve ideolojilerin de ilk tohumları atılmış oldu. Bu çerçevede şekillenen ilk siyasi kümelenmeler Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batılılaşma olarak temayüz etmiştir.

1839 yılında ilan edilen Tanzimat fermanına göre, devlet yönetimi yeni kanunlara göre düzenlenecek, kanunlar şeriata uygun olacak; söz konusu kanunlarla can, mal ve namus korunurluğu din ve mezhep ayrımı olmaksızın

bütün tebaaya uygulanacaktır (Berkes, 2012: 216). Kökleşmiş sorunlara bir çırpıda bir fermanla çözüm bulmak mümkün değildi ancak ferman değişim ve dönüşüm iradesini ortaya koyuyordu. Tanzimat, Tunaya (2016: 69)'ya göre "Boğaziçi'nin köhne bir yalısı gibi" eski ve köklü sorunlara geçici çareler bulmak gibi Osmanlı Devleti'nin onarımını planlamış olan zihniyetin adıdır. Ferman'ın ne Müslüman tebaa ne de gayrimüslim tebaayı tam olarak memnun etmediği görülmektedir. Tanzimat Fermanı'nın Avrupa devletlerini ve İstanbul'da bulunan temsilcilerinin uygulanmadığı yönündeki eleştiri ve yeni yaptırım tehditlerini ötelemek adına 1856 yılında Islahat Fermanı ilan edildi. Tanzimat Fermanı ile yapılması düşünülen çalışmaların çoğu Islahat Fermanı'nda daha somut reformlar olarak yer aldı. Bütçenin yapılması, bankacılığın kurulması, karma mahkemelerin kurulması, cizyenin kaldırılması, gayrimüslim tebaanın da askerliğe kabul edilmesi bu fermanla yer alan maddelerin bazılarıdır. Belediye ve vilayet meclislerinde Hristiyan temsilcilere makul bir oranda yer verilmesi, Adalet Kurullarına Hristiyan üyelerin yer almaya (Berkes, 2012: 219) başlaması vb. maddeler Ferman'ın gayrimüslim tebaa için çıkarıldığı izlenimini veriyordu. Gayrimüslim tebaanın ayrılma fikrinin ortadan kaldırılarak ortak bir Osmanlılık fikri kurmaya yönelik çabaların yer aldığı Fermanlar aksi yönde gelişmelere sebep oldu. Devleti yıkımdan ve dağılmaktan kurtarmak için ortaya atılan ilk proje Osmanlılık olmasına rağmen 1839-1908 arasında kapsayan dönemde yaşanan gelişmeler onun bir çözüm önerisi olarak başarılı olamayacağını işaretleri ile doludur. Hem Tanzimat hem de Islahat Fermanları ile oluşturulmaya çalışılan Osmanlılık kimliği gerçek hayatta karşılık bulamamıştır. Ortak bir Osmanlı milleti ya da Osmanlılık çatısı altında devleti yıkımdan ve dağılmaktan kurtarma projesi olarak Osmanlılık birçok sebepten ötürü başarılı olamadı. Bunların başında halkın çok etnikli/cemaatli, dinli/mezhepli ve lisanlı yapısı gelir. Söz konusu dönemde Osmanlı sınırları içinde 25 etnik grup, 19'dan fazla konuşulan dil ve onlarca farklı din ve mezhepten insan bulunmaktaydı (Erdoğan, 2008: 38). Bunun yanında burjuva sınıfının olmaması ya da var olanların bu projeyi desteklemeyen gayrimüslim tebaadan olmaları, Osmanlılık siyasetini güden aktörlerin de yer yer gönülsüz tavırları, Balkan ve I. Dünya savaşlarındaki gayrimüslim ve Türk olmayan Müslümanların tutumları (Akpolat, 2015: 5) bu projenin bir çözüm önerisi olarak görülmesini engellemiştir. Osmanlılık; Akçura'nın 1904 yılında yayınladığı *Üç Tarz-ı Siyaset* başlıklı çalışmada Türkçülük ve İslamcılıkla birlikte bir çözüm önerisi olarak yer almasına rağmen Ziya Gökalp'in 1913-14 yılında yayınlanan *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak* başlıklı eserinde bir yöntem ve siyaset olarak kendisine yer bulamaması tüm bu nedenlerden dolayıdır. Osmanlılığın bu erken tasfiyesi ile beraber II. Meşrutiyet'te daha çok tartışılan ve kitlesellenen İslamcılık ve Türkçülük bu çalışmada konu edilecektir.

Kapsamı göz önüne alındığında, Osmanlı halklarını bir arada tutmak; bölünme, dağılma ve yıkımı engellemek için en geniş alana hitap eden siyaset Osmanlılık fikridir. Osmanlılığın yukarıda sayılan amaçları yerine getiremeyeceği anlaşılınca bu sefer Osmanlı ülkesinde yaşayan farklı etnik ve mezhep bağlarına sahip Müslüman kesimler üzerinden devletin bekasının sağlanmasına geçilmiştir. İslamcılık olarak adlandırılan bu siyaset, padişahın halife ünvanını da aktif bir şekilde kullanmaya başlaması ile öncelikle ülke içindeki Müslümanları akabinde de tüm Müslümanları birleştirerek sömürgeci ve emperyalist batı devletlerine karşı mücadele edilerek içinde bulunulan gerileme ve sömürülme durumunun sona erdirilebileceği üzerine kuruludur. XIX. yüzyılda İslam ülke ve toplumlarının içinde bulunduğu gerileme, sömürülme, zulme maruz kalma gibi pek çok olayın da etkisi ile Müslümanların ancak birlik olarak içine düşülen zilletten kurtulabileceği kanaati yaygınlaşmış ve etkili olmaya başlamıştır. Birçok araştırmacı tarafından farklı yönleri göz önüne alınarak birbirinden farklı tanımları yapılmış olsa da nerdeyse tüm tanımları cem eden Kara, İslamcılığı şöyle tanımlamaktadır: XIX- XX. yüzyılda İslâm'ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlak, felsefe, hukuk, eğitim...) "yeniden" hayata hakim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, İslâm dünyasını batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden... kurtarmak; medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikri ve ilmi çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütünü ihtiva eden bir harekettir (Kara, 1997: 16). Bu tanımda, ortaya çıktığı dönem, İslamcılık düşüncesinin kapsamı, neye ve nelere karşı olduğu, yöntemi, dönemin diğer akımlarından etkilendiği vs. gibi tüm yönleri vurgulanmıştır. Nerdeyse tüm İslamcılık tanımlarında görünür olan özellikler; onun modern bir ideoloji olarak tavsif edilmesi, İslam'la olan sıkı bağları, modern batı düşüncesine karşı ortaya çıkması ve bir çöküş dönemi fikri olarak ortaya çıkması sayılabilir. Kurucuları üzerinde ittifak olmasa da Cemaleddin Afgani ismi İslamcılık çalışmalarında adı en çok anılan, fikirleri ve eylemleri ile bu düşünceye yön veren isimlerin başında gelir. Yaşadığı dönemde çeşitli İslam ülkelerine yaptığı geziler ve burada şahit olduğu durumlar onun bütün Müslümanların birleşmesi ve sömürüye, geri kalmışlığa, hurafelere, zulme, istibdata karşı birlikte mücadele etmeleri gerektiği kanaatini pekiştirmiştir. Afgani'nin, 1883 yılında gittiği Paris'te kurduğu Urvetu'l Vuska adındaki cemiyet ve aynı adla çıkarmaya başladığı dergi bu amacı gerçekleştirmek ve İttihad-ı İslam'ı düşüncesini yaymak için kurdu. Mısır'dan öğrencisi ve fikirlerinin geniş kitlelere ulaşmasında önemli bir yere sahip olan Muhammed Abduh ile birlikte dergiyi Arapça olarak yayımlayan ve İslam dünyasının büyük bölümüne ücretsiz gönderen Afgani dergide Müslümanları meşgul eden siyasal, sosyal, dini, ekonomik vb. alanlarda yazı ve görüşler yayımlar. İslam dünyasına yaptığı geziler ve ziyaretler sırasında ilki 1870 diğeri 1892 olmak üzere iki defa İstanbul'a gelen, 1897 yılında burada vefat eden Afgani İstanbul'da bulunduğu süre zarfında büyük bir ilgiyle karşılanmış ve düşünceleri dönemin Osmanlı aydın ve uleması üzerinde etkili

olmuştur. Onun İttihad-ı İslam düşüncesi II. Meşrutiyet döneminde şekillenecek olan İslamcılık düşüncesinin ana söylemlerinden biri olmuştur. II. Meşrutiyet döneminde Mehmet Akif Ersoy, Babanzade Ahmet Naim, Said Halim Paşa vb. isimler üzerinden savunulan ve temsil edilen İslamcılık düşüncesi söz konusu kişilerin; din, dine reform, millet ve milliyetçilik, kadın meselesi, eğitim, terakki, meşruti düzen, tecdid vb. pek çok alanla ilgili yazılar yazarak düşüncelerinin yayılması için çabaladılar.

İslamcı Osmanlı aydınlarının tüm çabalarına rağmen Müslüman olan Arnavut ve Arapların Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsızlıklarını elde etmeleri ile birlikte İslamcılık siyaseti de derin bir yara almış ve devlet yönetimini elinde bulunduran İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının daha dar kapsamlı bir siyaset olarak Türkçülüğe yönelmelerini hızlandırmıştır. Onlara göre devlet ancak kurucu unsur olarak Türklere dayandığında ve milli bir siyaset takip edildiğinde kurtarılabilir. Dönemin millet ve milliyetçilik anlayışlarının da etkisiyle Türkçülük önemli bir sosyal ve siyasal proje olarak öne çıkmaya başlamıştır. Türkçülük düşüncesinin Osmanlı'da ortaya çıkması ve gelişmesi pek çok nedenle olmuştur. Bunlar;

- a) Fransız ihtilali sonrası yayılmaya başlayan milliyetçilik akımlarının dünyanın değişik yerleri ile birlikte Osmanlı coğrafyasında da etkili olmaya başlaması,
- b) Osmanlı Devleti'nin kaybettiği bölgelerde yaşayan Türk ve Müslüman unsura mensup aydın ve yazarların İstanbul'a gelmeleri ve burada millet ve milliyetçilik üzerine yaptıkları çalışmalar,
- c) Osmanlı tebaası olan müslim ve gayrimüslimlerin etnik ve milliyetçi çalışmalarına duyulan tepkiler,
- d) Avrupa şehirlerinde yaşayan Osmanlı aydınlarının edindikleri izlenim ve kültürlenmeleri ile Osmanlı'da Avrupa tarzında kurulmuş eğitim kurumlarında okuyan ve mezun olanların algı ve kavrayış biçimleri vb. nedenler de yeni bir akım olarak Türkçülüğün doğuşuna ve gelişimine etki etmişlerdir.

Oryantalist ve Türkologların Türk dili, tarihi ve kültürü üzerine yazmış oldukları eserlerin Türkçülük akımının ortaya çıkmasında özellikle ilk kuşak Türkçü aydınlar ve araştırmacılar üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. İlk dil, tarih, kültür ve sanat alanında görülmeye başlanan ve kültürel milliyetçilik olarak adlandırılan Türkçülük düşüncesi özellikle İttihat ve Terakkinin yönetimi ele geçirmesi ve Balkan savaşlarında alınan sonuçların toplumsal ve siyasal karşılıkları ile birlikte giderek siyasi bir hüviyet kazanmaya başladı.

Türkçülük ya da Türk milliyetçiliğinin tam olarak hangi yıllarda ortaya çıktığı ile ilgili farklı dönemleştirme ve yaklaşımların olduğu görülmektedir. Akçura, Türkçülüğün modern bir olgu olarak XIX. yüzyılda farklı bölgelerde bulunan Türkler arsında ortaya çıkmasını üç evrede inceler. İlk olarak da 1865-1870 arasında Şinasi, Ziya Paşa, Celaleddin Paşa ve Ahmet Vefik Paşanın (Akçura, 2016: 47) dil alanında yazdığı eserlerle ortaya çıkmaya başladığı düşüncesindedir. İkinci dönem olarak, 1876-1880 arasını kapsayan ikinci dönemde ise Süleyman Paşa, Özbekler Şeyhi Süleyman Efendi, Ahmed Mithat Efendi ile Ahmet Cevdet Paşa'nın çaba ve eserleriyle lisan, tarih, terbiye ve siyaset cephelerinde (2016: 61) Türkçülük belirgin bir hal almıştır ona göre. 1897-1908 arasını teşkil eden üçüncü dönemde ise gelişmeye ve yayılmaya başlayan Türkçülüğe katkıda bulunan isimler olarak birçok şair, yazar ve devlet adamını zikrederek onların çalışmalarına örnekler verir (2016: 114-174). Ziya Gökalp ise Türkçülüğü yıllarla belirlenmiş bir dönemselleştirmeye girişmeden daha çok olaylar üzerinden okumaya çalışır. Akçura gibi adlandırmadan neredeyse aynı kişi ve tarihlere başvurur. Her iki yazara göre de Türkçülük ya da Türk milliyetçiliği modern bir olgu olarak ortaya çıkmış, yaşanan pek çok olay onun gelişimini etkilemiş ve şekillendirmiştir.

II. Meşrutiyetin ilanından hemen sonra Türkçüler tarafından kurulan ilk kurumlardan biri Türk Derneği'dir. Aralık 1908'de Ahmet Mithat, Emrullah Efendi, Veled Çelebi, Necib Asım, Korkmazoğlu Celal, Akçuraoğlu Yusuf, Akyığıtoğlu Musa, Fuad Raif (Köseraif), Rıza Tefvik (Bölükbaşı), Bursalı Tahir, Agop Boyacıyan, Arif vd. tarafından kurulmuştur (Üstel, 2017:15-20). Daha çok kültürel ve ilmi çalışmalar yapmaya ve bunları desteklemeye çalışan, üyeleri arasında sadece Türk unsuru değil müslim ve gayrimüslim unsurların da bulunduğu dernek kendisinden sonra kurulacak olan dernek ve cemiyetler için önemli bir deneyim olmuştur. 1911 yılında aralarında Mehmed Emin, Ahmed Ağaoğlu, Ahmed Hikmet, Hüseyinzâde Ali ve Yusuf Akçura'nın bulunduğu bir grup aydın tarafından Türk Yurdu Cemiyeti kurulur. Türk Yurdu Cemiyeti ve Türk Yurdu dergisinin kurulmasından kısa süre sonra 1912 yılında Türk Ocakları kurulur. Askeri Tıbbiyeli 190 öğrencinin bir araya gelerek Türk milletine hizmet etmek amacıyla bir cemiyet kurmaya karar verdiklerini ve bu kararlarını mektuplar yazarak çeşitli aydın ve yazarlara ulaştırırlar (Akçura, 2016: 251-252). Yapılan görüşmeler neticesinde Türk Ocakları kurucuları; Mehmed Emin, Ahmed Ferid, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Şehbenderzâde Ahmed Hilmi vd. olmak üzere Mart 1912'de kurulur. Türk Yurdu Cemiyeti, kurulması sonrasında Türk Ocağı'na katıldı, bu katılım ve benzer katılımlarla Ocak bünyesinde barındırdığı farklı dernek ve kulüplerle Türkçülük düşüncesinin en etkili kurumlarından biri oldu. Başta Müslüman olmayan unsurların, akabinde de gayri Türk Müslüman unsurların Osmanlı Devleti'nden ayrılıp bağımsızlıklarını elde etmeleri, Balkan ve I. Dünya savaşının yarattığı travmalar ile devletin içine düştüğü buhrandan çıkması için milliyetçiliğin gerekli olduğu yönündeki düşünce yayılmış, Türkçülük de geniş bir kitle tarafından desteklenir olmuştur.

II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan bir diğer ideoloji olarak Batılılaşma fikri dönemin diğer başat ideolojileri olan İslamcılık ve Türkçülük kadar bağımsız bir şekilde kamuoyu karşısına çıkamamıştır. Gökalp'in de dediği gibi temel nedeni aslında batılılaşmanın diğer tüm ideolojilere kısmen içkin olan yapısıdır. XX. yüzyıl başlarında Osmanlı'da var olan neredeyse tüm fikir akımları ya da ideolojiler devletin içinde bulunduğu durumdan kurtarılması için batının örnek alınmasında hemfikir olup bunun ne kadar ve hangi kurumlarının nasıl örnek alınacağı üzerine ihtilaflar yaşamışlardır. Batıcıların devletin içinde bulunduğu durumdan kurtarılması için verdikleri yanıt Avrupa'nın taklit edilmesi ve örnek alınmasıdır.

3. II. MEŞRUTİYET'TE BASIN

Temmuz 1908 ile Ekim 1918 arasında kapsayan dönemi adlandırmak için kullanılan II. Meşrutiyet dönemi birçok açıdan ilkleri barındıran bir tarihsel kesit olması itibarı ile günümüze kadar ulaşmış fikir, ideoloji ve siyasi hareketlerin oluşmaya başladığı zaman aralığını adlandırma için kullanılır. Bu dönemde ilan edilen kısmi özgürlükler nedeniyle Osmanlı aydın, ulema ve yazarları arasında daha önce tartışılmayan ve konuşulamayan pek çok konu özgür bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Yüzlerce yılın birikmiş fikir ve düşünceleri bir anda oluşan özgürlük ortamında hızlı bir şekilde ortaya atılmış ve siyasi gruplaşmaların önü açılmıştır. Bu dönemi tavsif etmek için Ülken fikir anarşisi ifadesini kullanır. Ona göre İkinci Meşrutiyet'in politika buhranı yüzünden ilk günlerde fikir hayatı bir anarşi manzarası göstermiş, basın hürriyeti uzun zaman açlığı duyulan çeşitli ve çatışmalı bir çok fikrin birdenbire yayılmasına imkân vermiştir (1992: 138). II. Meşrutiyet'in basın ve örgütlenme özgürlüğü üzerindeki etkileri onun ilanı sonrasında ortaya çıkacak olup, Meşrutiyetin kendisi de iletişimin aktif kullanımının sonucudur. Berkes (2012: 402)'e göre 1908 devrimini başarıya götüren etmenlerden biri de telgraf sisteminin aktif bir şekilde kullanılmasıdır. Bora'nın geç kalmış olma üzerinden açıkladığı *telaşlı modernleşme* (Bora, 2017: 38) ifadesi, Avrupa ile oluşan mesafeyi kapatmak adına daha hızlı ve daha aceleci davranmayı örneklendirir şekilde bu dönemin başında çok fazla fikir ve ideoloji, toplumsal, siyasi, kültürel ve dini alanla ilgili tez ve çözümler üretmeye başlamışlardır. Günümüz Türkiye'sinde bir kısmı varlıklarını devam ettiren bu ideoloji ve fikir akımlarının Osmanlı'da var olan sorunlara birer reçete olması yoğun olarak II. Meşrutiyet devrine rastlamaktadır. Dönemin önemli bir özelliği olarak kurulan her cemiyet ve toplumsal bir tabana hitap etme iddiasındaki her fikir, ilk iş olarak kendisini, öngördüğü amaca ulaştıracak vasıta olarak görülen gazete ya da dergi kurmaya başlamasıdır. Türköne (2011: 49) hızlı bir sosyal değişim sürecinde ideolojilerin ortaya çıkması için üç unsurun gerekli olduğunu belirtir. Ona göre bunlar ekmeğini kalemiyle kazanan aydınlar, akabinde aydınların öne sürdükleri fikirlerin geniş kitlelere ulaşmasını sağlayacak araçlar son olarak da bu fikirlerin hitap ettiği, siyasi olarak duyarlı hale gelmiş kitlelerdir. Türköne'ye göre bu üç unsur sırasıyla *gazeteci, gazete ve gazete okurudur*. Bu dönemde hiçbir fikir yoktur ki geniş kitlelere ulaşmak için dönemin yaygın olan basın yayın araçları olarak gazete ya da dergi kurmamış olsun. Gökalp (2016: 11)'da Tarde'den aktararak gazeteyi millet fikrinin temeli ve aynı dilde konuşan insanları bir araya toplayarak halkı oluşturduğunu, onlara ortak bir vicdan verdiğini aktarır. Ülken'e göre II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında Babiali camekanlarını sayısız yeni gazete ve dergiler doldurmaktadır. Bunlar arasında kısa zamanda ardarda İslamcılığa, Türkçülüğe, Avrupacılığa ait halk seviyesinde yayınlar görülür (1992: 138).

İnalçık, Tanzimat'tan bu yana Osmanlı kamuoyunu belirlemede iki yaklaşım ve zihin değişikliğinin dönüşümü meydana getirdiğini dile getirir. Ona göre bunlardan ilki gazetedir (2008: 12). Gazete bu dönemde halkın haber alma yanında belirli bir bakış açısı aracılığı ile olayları ve gelişmeleri yorumladığı önemli bir araçtır. Aynı gazeteyi okuyanlar arasında ortak duygu ve düşünceler oluşmakta, olaylar karşısında ortak tavır alma ile yeni bir zihniyet yapılanmasına gidilmektedir. Aydınların ve ideolojinin ön plana çıkması arasındaki etkileşim ve bunların her ikisinin de politik sosyalleşme ve kitlelerin endoktrinasyonu vasıtaları olarak iletişime sıkı sıkıya bağlılığı, 1860'tan sonra Osmanlı modernleşmesinin yeni boyutlar olarak ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Gerçekten de iletişim değişim sürecinde hayati bir rol oynamıştır (Karaman, 2014: 138). Osmanlı modernleşmesi ve toplumsal yapısında meydana gelen değişimlerin incelenmesini konu edinen çalışmaların aynı dönemde yayımlanan gazete ve dergiler üzerinden yapılması bu anlamda bir fikir vermektedir.

Osmanlı Devletinde basının gelişim seyri üzerine yapılan çalışmalarda içerik ve yöntem açısından farklılıkların olduğu gözlenmektedir. Osmanlı devlet sınırlarında ilk gazeteler gayrimüslimler tarafından farklı yabancı dillerde basılmıştır. Yabancı devletlerin Osmanlı'da yaşayan tebaası için İstanbul'da çıkardığı gazeteler ile yine yabancıların Türkçe olarak çıkardığı gazeteler de bulunmaktadır. Payitahttan uzak şehirlerde farklı etnik unsurların gazeteler çıkarmış olması, kimi gazetelerin ticaret ve ekonomi konulu olması, vb. nedenlerle basının Osmanlı'daki seyri oldukça farklılık arz etmektedir. Bununla birlikte Osmanlı'da ilk Türkçe gazete, esas itibarıyla devlet lehine bir kamuoyu oluşturmak amacıyla devlet tarafından 1831'den itibaren çıkarılan ve daha sonra yine aynı amaca yönelik olarak Fransızca, Arapça, Rumca, Ermenice ve Farsça nüshaları da yayımlanan Takvimi Vekayi'dir (Özkorkut, 2002: 72). Osmanlı'da özel sermaye ile kurulan ilk Türkçe gazete/ler ise Şinasi tarafından 1860 yılında Tercüman-ı Ahval ile 1862'de yayımlanan Tasvir-i Efkâr'dır. Bu tarihten sonra Osmanlı'da gazetecilik yaygınlaşmaya başlasa da sansür ve kısıtlamalar nedeniyle beklenen ilerleme kaydedilemedi. 1858 yılında Fransa'dan örnek alınarak yapılan ceza kanununun 138 ve 139. maddeleri, 1864

yılında çıkarılan Matbuat Nizamnamesi ve buna 1875 yılında eklenen bir madde, 1867 yılında çıkarılan Karaname-i Âli ve 1878 yılında çıkarılan sansür yasası ile (Koloğlu, 1992: 41-43; Özkorkut, 2002: 72-77) sürekli bir biçimde gazete ve dergiler üzerinde baskı, geçici veya tamamen olmak üzere yayın ruhsatlarının iptal edilmesi basının gelişimini engelleyen gelişmelerdir.

II. Meşrutiyetin ilanından bir gün sonra 25 Temmuz'da İstanbul'da gazeteler ilk defa sansüre gönderilmeden yayınlanmaya başladılar. Sansür kurullarının neyi ne kadar yazacaklarına karar verdikleri gazeteler aralarında anlaşarak 25 Temmuz günü sansür kurulu üyelerini gazete binalarına almayarak yayınlanmaya başladılar. Sansürün ve baskının kalkmasıyla İstanbul başta olmak üzere ülkenin değişik bölgelerinde gazete ve dergi çıkarmak için yapılan başvuruların sayılarında büyük artışlar oldu. 1907 yılında tüm Osmanlı ülkesinde çıkarılan süreli yayınların sayısı 120 iken II. Meşrutiyetin ilanından hemen sonraki iki ay içerisinde 200 yayın izni başvurusu yapılmış, 1909 yılında süreli yayınların sayısı 730, 1911 yılında ise 2000'i geçmiştir (Koloğlu, 1992: 54; Odabaşı, 2017:15). Meşrutiyetin ilanından sonraki iki ay içinde 200'den fazla, 1908-1909'da 352, 1910'da 130, 1911'de 124, 1912'de 45, 1913'te 92, 1914'te 75 gazete ve dergi yayına başlamıştır (Maviş, 2019: 81). Yıllara göre verilen sayılar arasında farklar olsa da kesin olan şu ki II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı'da gazete ve dergi sayılarında büyük patlamanın yaşandığı bir dönemdir. Yayınlarla birlikte okur sayısında da belirgin bir artış görülmektedir. Dönemin kimi gazeteleri on binleri aşan tirajlar yakalamış ve matbaaların aralıksız çalışmalarına rağmen talebe yetişmekte zorlanılmıştır (Odabaşı, 2017: 15). Bu dönemde gazete ve dergilerin ulaştığı tirajlar ve gördüğü ilgi daha sonraki uzun yıllar boyunca Osmanlı'da ve Türkiye'de erişilmesi güç sayılar olmuştur. Hürriyet ve basın arasında doğrudan bir ilişki kuran Osmanlı aydını ve halkı, özgürlükleri kısıtlayan ve sınırlayan düzenlemelerin ortadan kalkmasıyla basın yayın organları kurmuş ve bu vasıtalara önem vermiştir.

Bir kısmı II. Meşrutiyet öncesinde kurulmuş olmakla birlikte sansür dolayısıyla özgürce yayın yapamayan, çoğunluğu da Meşrutiyet'in ilanı sonrasında kurulan gazete ve dergilerin bir kısmı şunlardır: *Mizan, İkdâm, Meşveret, İctihad, Sabah, Tanin, Sırat-ı Müstakim, Peyâm-ı Sabah, Servet-i Fünûn, Genç Kalemler, Türk Yurdu, Yeni Mecmua, İctimaiyat, İslam Mecmuası, Edebiyat, İlâhiyat, İkdâm, Volkan, Yeni Gazete, Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi* vd. Yayına başlayan gazete sayılarında çok büyük artışlar olmakla birlikte bunların bir kısmı kısa ömürlü olmuş, kısa sürede yayınlarını sonlandırmak zorunda kalmıştır. Yayınlarını uzun süre devam ettiren gazete ve dergiler ise daha çok sosyal, siyasal ve kültürel bir örgütlü yapı ile ilişkili olarak kurulmuş ve bu anlamda belirli bir fikir ve cereyan doğrultusunda yayın yapmışlardır. Bu açıdan gazeteler bir düşünce ve ideolojiye destek olarak ayakta kalırken aynı zamanda onlar basılı malzemeler olarak, şu ya da bu köyle özdeşleştirilemeyecek, uzaklardan görünmez bir kamuoyuna hitap eden davalara arka çıkmayı teşvik (Anderson, 1995: 50) ederek ideolojilerin de kalıcılaşmasını da sağlamıştır. Simgeler ve semboller aracılığıyla bireylerin ve grupların inançlarını, tutumlarını ya da eylemlerini etkileme yönündeki sistemli gayretlerin tümünün karşılığı (Kaya & Siklon, 2012: 67) olarak propaganda II. Meşrutiyet döneminde fikir akımlarının etkin bir şekilde başvurdukları bir yöntemdir. Bu yöntemin aracı olarak da dönemin basın yayın organları olan gazete ve dergiler sayfalarında bazen doğrudan bazen de yazılmış yazı ve çalışmalarla bunu gerçekleştirmekteydi.

Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak* (2016: 11) başlıklı çalışmasının girişinde dönemin Osmanlı Devleti'nde var olan siyasi fikirleri ve onların kendilerini ifade etmelerini sağlayan gazete, dergileri anarak başlar. Ona göre İslamcılarının yayın organı *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad*, Türkçülerin yayın organı *Türk Yurdu*'dur. Ona göre Muasırlaşma/çağdaşlaşma ise tüm fikir akımlarınca kabul gördüğünden kendine mahsus bir yayın organı olmayıp her yayında kendisine yer bulabilmektedir. Kendisi Türkçülük akımının önemli isimlerinden olan Gökalp'in söz konusu eseri ilk olarak 1913-14 yıllarında seri halde *Türk Yurdu* dergisinde yazılmış makalelerden oluşmakta ve bu çalışması ile adeta iddiasını ispatlamaktadır. Ona göre milliyetin ve asrî devletin doğması başlıca gazetenin sayesinde. Gazete, "her gün, her ferdin ayağına giden ve herkesin anlayabileceği dersleri okutan canlı bir mekteptir" (1980: 127) diyerek dönemin basın yayın organı olarak gazete ve dergilerin önemine işaret etmektedir.

3.1. SIRAT-I MÜSTAKİM/SEBİLÜRREŞAD

Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad, ilk sayısı 27 Ağustos 1908'de çıkmaya başlayan dergi kuruluş tarihini de II. Meşrutiyet'e ve hürriyete duyulan özlemin ifadesi olarak 11 Temmuz 1908 olarak ilk sayıdan itibaren künyesine yazmıştır. Yine ilk sayısında kurucuları olarak Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn (Mardini) ve H. Eşref Edib (Fergan) olduğu yazılmaktadır (Sıratımmüstakim, 2012: 38). Din, felsefe, edebiyat, hukuk ve ulümdan bâhis haftalık gazete olduğunu ilan eden dergi, ilk kısmı daha çok tefsir, hadis ilimleri, talim ve terbiye, İslami ilimler; ikinci kısmı ise siyasi konular, İslam toplumları tarihi ve hayatı, mektuplar ve olaylar olmak üzere iki kısım olarak bölümlenmiştir. Kurucularından olan Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn (Mardini)'in önce mebus daha sonra müderris olması dolayısıyla dergiden ayrılmış 182. sayıdan itibaren Sebilürreşad adıyla yayınına devam etmiştir. Sebilürreşad ismiyle birlikte derginin hem şeklinde hem içeriğinde çeşitli değişiklikler yapılmış, siyasi ve sosyal konuların daha çok işlenmeye başladığı görülmektedir.

Derginin yazarları arasında; Mehmed Âkif (Ersoy), Ebül'ulâ (Mardinîzâde), İsmâil Hakkı (Bereketzâde), İsmâil Hakkı (Manastırlı), İsmail Hakkı (İzmirli), Ahmed Naim (Babanzâde), Halim Sabit (Şibay), Mûsâ Kâzım, Mithat Cemal (Kuntay), Mehmed Tâhir (Bursalı), Ahmet Agayef (Ağaoğlu), Akçuraoğlu Yusuf, Ispartalı Hakkı, Ömer Ferit (Kam), Abdürreşid İbrahim, Tâhirülmevlevî (Olgun), Halil Hâlid (Çerkeşseyhizâde), Mehmet Şemsettin (Günaltay), Edhem Nejat, Gıyaseddin Hüsnü, Emrullah Efendi vb. pek çok isim sayılabilir.

Dergide yer alan yazı ve çalışmalar incelendiğinde genel olarak; İslâm dünyası niçin geriledi, Müslümanlar nasıl kalkınabilir, İslâm terakkiye mâni midir, Müslümanları birleştirmek için ne yapılabilir, ilimle İslâm arasında çatışma var mıdır, İslâm toplumunun ilerlemesi için gerekli usul ve esaslar nelerdir, kadın hakları, din-dünya, din-devlet ilişkisi ve bunlar etrafındaki problemler nasıl çözülebilir, İslâmiyet ile Batı medeniyeti birleştirilebilir mi, ictihad gerekli mi değil mi gibi konuların işlendiği görülmektedir. Bu konularla ilgili farklı dillerde yazan aydın ve ulemeden kişilerin de yazıları tercüme edilerek dergide yayınlanmıştır. İslamcılık düşüncesinin çıkışında ve gelişiminde önemli bir etkiye sahip olan Sebilürreşad, işlediği konular, İslamcı düşünen aydın ve yazarların bulunduğu bir platform olması, uzun soluklu yayını ile bu fikrin geniş kitlelere ulaşmasını sağlamış bir yayın organıdır.

Düzdağ (2012: IX)'de Eşref Edip'in, Sırat-ı Müstakim dergisinin ilk sayısı ile ilgili şu sözlerini aktarır:

24 saat sürmedi, on binlerce nüshası yağma oldu. Tekrar bastık, yine bitti. Arkasından ikinci nüshası yetişti. Memleketin her tarafından telgraflar yağmaya başladı. Matbaalar gece gündüz çalıştığı halde yetiştiremez oldular. "Az zamanda İşkodra'dan Bağdad'a ve Yemen'e kadar bütün memleket *Sıratmüstakim*'le doldu, ve bütün İslâm dünyasına taşmaya başladı. Büyük âlimlerin, kudretli üstadların eserleriyle, kıymetli şiirleriyle *Sıratmüstakim* en birinci mecmua halini aldı.

Eşref Edip'in 183. sayıya yazdığı takdimde yer alan şu ifadeler derginin başta İttihat ve Terakki olmak üzere çeşitli cemiyet ve partilerle anılmasından duyulan rahatsızlığı ve bağımsız bir yayın organı olma çabasını da gösterir mahiyettedir. Şu hakikati bütün Müslümanların bilmesi lâzımdır ki risâlemiz hiçbir fırkanın âmâline, hiçbir cemiyetin efkârına hizmetkâr değildir. O, yalnız bir Müslüman hükümetinden başka bir şey olmayan Hükümet-i Osmaniyye'nin menâfi meşrû'asını müdâfaa eder (Fergan, 2016: 5). Dergi başta Osmanlı olmak üzere diğer devletlerde yaşayan müslümanların büyük çoğunluğu tarafından coşkuyla karşılanmış ve oldukça ilgi görmüştür. Öyle ki ilk sayısı kısa sürede tükenen dergi aynı sayıyı birkaç defa daha basmak zorunda kalmıştır. Farklı İslam coğrafyalarında görevli ya da gönüllü muhabirler aracılığıyla dergiye gönderilen yazılar, derginin yaygın dağıtım ağı sayesinde Müslümanların ekseriyetinin birbirlerinden ve farklı bölgelerden haberdar olmalarına, duygu ve fikir zemininde ortaklaşmalarına vesile olmaktadır.

İlk çıktığı 1908 ile 1925 arasını kapsayan ilk dönemde dergi Örfi idare, İTC baskıları, maddi olanaklar, İstanbul'un işgali vb. nedenlerle birçok kez yayımlarına ara vermiş bu süreçte Başta İstanbul olmak üzere Kastamonu, Balıkesir, Ankara ve Kayseri'de yayınlanmıştır. Son olarak 1925 yılında çıkarılan Takriri Sükûn kanunu ile birlikte yayınına son verilmiştir. İkinci yayın dönemi ise yine Eşref Edip Fergan tarafından 19481 yılında çıkarılmasıyla başlamış kimi dönemlerde ara vermek zorunda kalsa da 1966 yılına kadar devam ettirmiştir. Üçünü dönem olarak dergi 2016 yılında aylık periyotlarla yeniden yayın hayatına başlamıştır.

İslamcılık düşüncesinin gelişiminde önemli isimlerden biri olan Mehmet Akif Ersoy, bir şiirinde gazeteyi vaaz kürsülerinin en yükseği olarak tanımlamıştır. Aynı şiirinde *bir ceride/gazete ile hemen başlayıverdim vaaza* (Ersoy, 2019: 148) diyerek dönemin etkin iletişim aracı olarak gazetenin önemine işaret etmiştir. Etkili olabilmek, fikir ve düşüncelerini pratize edebilmek ve öngördükleri siyasi, toplumsal hedeflerin gerçekleştirilmesi için gazete ve dergiler en önemli araçlar olarak görülmüştür. Osmanlı'da İslamcılık düşüncesini konu edinen neredeyse tüm çalışmalarda Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad'a değinildiği görülmekte, bu fikrin doğuşunda ve yayılmasında bu gazete ve dergilerin etkisi üzerinde durulmaktadır. Türköne (2011: 155)'ye göre de, öncesinde farkı gazetelerde ve Sebilürreşad'da yayınlanan yazılar, İttihad-ı İslam fikri için zemin hazırlar. Bu fikrin yaygınlaşmasıyla artık Müslüman kimliği, dar sosyal ilişkileri düzenleyip öbür dünyaya hazırlayan bir dinin insanı giydirdiği kimlik olmaktan çıkmaya; insanı dünyadaki diğer benzerleriyle yakınlaştıran, özdeşlik duygusu yaratan kimlik haline dönüşmeye başlar. Böylelikle din yepyeni bir fonksiyon kazanır ve İslamcılık çağdaş bir fikir yapısı olarak kitleleşir. Din başta olmak üzere sosyal, siyasal, eğitim ve gündelik hayatla ilgili sistemli ve düzenli analiz ve değerlendirmelerin yer aldığı yazılar ve bu yazıların ulaştığı, okunduğu kişiler tarafından alımlanmasıyla modern bir ideolojiye bürünen İslamcılık bu dönemde bu etkisini özellikle Sebilürreşad dergisine borçludur. Debus, (2009: 54) Sebilürreşad'ın, kendisinin hitap ettiği kitleye karşı sorumlu hissettiğini, sosyal, kültürel, siyasi, eğitim, ilerleme, dini konular başta olmak üzere onları aydınlatmak ve bilinçlendirmek noktasında adeta onların gözü, kulağı ve sözcüsü olarak görmüştür. Bu alanlardaki tavrı ve duruşuyla İslamcılık düşüncesinin söz söyleme kabiliyetine katkıda bulunmuş, ortak bir tutum olarak

¹ M. Ertuğrul Düzdağ Sebilürreşad'ın 1948 yılında yayımından önce Eşref Edip tarafından 1940-48 arasında çıkarılan İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası'nı Sebilürreşad'ın öncülü olarak görerek onu da çalışmalara dahil eder (Düzdağ, 2012: 10).

İslamcılığın gelişip kitleselleşmesine önemli katkılar sağlamıştır. Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad dergisi dışında bu dönemde çıkmaya başlayan; Beyanü'l-Hakk (1908), Sada-yi Hakk (1908), İslam Mecmuası (1914), Ceride-i Sufiyye (1909), Volkan (1908), Hikmet (1910) vb. pek çok dergi de İslamcılık dışuncesinin gelişimine ve kitleselleşmesine katkıda bulunmuştur.

3.2. TÜRK YURDU DERĐİSİ

Örgütlenme ile fikir hürriyetinin birçok bakımdan gelişmesi sayesinde Türkçü ve milliyetçi dışunceye mensup ya da o siyaseti güdenlerin de içinde olduğu çeşitli cemiyet, gazete, dergi vb. kurumlar kurulmuştur. Bir kısmı oldukça kısa süreli olan bu kurumların içinde Türk Ocakları ve Türk Yurdu dergisinin Türkçülük dışuncesi ve fikrinin gelişiminde diğerlerine oranla çok daha belirgin etkileri olmuştur. şimdiye kadar oldukça düşük sesle ve dağmık olarak dillendirilen Türkçülük dışuncesi bu kurumların ve başındaki aydınların da etkisiyle artık kurumsallaşma evresine girmiş, geniş kitlelere ulaşma ve kendi içerisinde de durulaşmaya başlamıştır.

Türk Yurdu Cemiyeti'nin kurulmasından kısa süre sonra künyesinde "Türklerin faidesine çalışır" ibaresi bulunan ilk döneminde sahibi ve sorumlusu olarak Mehmed Emin Bey, onun Erzurum'a vali olarak atanmasından sonra da Yusuf Akçura olan *Türk Yurdu* ismiyle bir dergi çıkarmaya başlar (Akçura, 2016: 246-247). Türk Yurdu Cemiyetinin Türk Ocaklarına katılmasıyla beraber dergi de Ocağa bağlı olarak çalışmaya devam eder. Türk Yurdu dergisi milliyetçilik ve Türkçülük dışuncesini bu dönemdeki en önemli yayınlarından biridir. Osmanlı'da yeni olan milliyetçilik (Türkçülük) akımının geniş bir kitleye ulaşmasında, meşrutiyet kazanmasında Türk Yurdu dergisinin önemli bir etkisi vardır. İlk sayısında *Maksat ve Meslek* başlığıyla çıkan yazıda dergi amacını şu sözlerle açıklar:

Türklüğe hizmet etmek, Türklere fâide dokundurmak istiyoruz. Maksadımız işte budur. Maksada erişmek için hangi yollardan yürüyeceğimizi, mecmuamızın münderecâtı göstereceğinden, mesleğimizin teşrihini fazla buluyoruz. Tanrı yardımcımız olsun! (Türk Yurdu, 1998: 11).

Akçura tarafından oluşturulan ve dergi idaresi tarafından da ufak değişikliklerle kabul edilen ilkeleri şu şekildedir (2016: 246-247):

Türk Yurdu, Türk ırkına mensup halkların çoğunluğu tarafından anlaşılacak şekilde yayımlanacaktır. Neticede, basit bir kelime hâzinesiyle sınırlandırılacaktır. Türk ırkının menfaati konu seçiminde rehberlik edecektir.

Türk Yurdu, Türklerin tamamı tarafından kabul edilmeye muktedir bir ideali tanımlamak teşebbüsündedir.

Türk Yurdu, çeşitli Türk halklar arasında dostluk bağlanın kurmak için gayret edecektir. Bu halkların manevî ve ekonomik gelişimleri için kullanılacaktır.

Türk Yurdu dergisi, bu amaca ulaşmak için, Türk Dünyası içinde olup biten her şey hakkında, mutlu veya acı olaylar söz konusu olsa dahi, bilgileri toplayacaktır.

Türk Yurdu, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezinde, Türk unsurunun siyasi ve İktisadî haklarının savunacak ve Türk milliyetçiliğini yaymaya bağlı kalacaktır.

Türk Yurdu, ideal yokluğunun sebep olduğu umutsuzluğa, ihmale ve tembelliğe engel olmak için gayret gösterecektir.

Türk Yurdu, Uluslar arası siyaset sahasında, Türk Dünyası'nın menfaatlerini savunacaktır.

Söz konusu ilkeler analiz edildiğinde bir dergiden daha ziyade bir ideolojini programını anımsatır şekilde olduğu görölmektedir. Bu da Türk Yurdu ile Türkçülüğün adeta bir bütün olduğu görüşünü desteklemektedir. II. Meşrutiyet devrinde gazete ve dergilerin haber, olay ve gelişmeleri halka ulaştırmak yanında ifa ettikleri önemli bir görev de onların belirli bir fikir etrafında toplaşılarak, kamuoyu oluşturmaaktır.

II. Meşrutiyet'e kadar Osmanlı aydınlarının kendilerini Türk olarak görmedikleri, Türk ifadesinin onur kırıcı bir yakıştırma olduğu (Gökalp, 2019: 46), yabancıların onları tanıtmak için kullandıkları bir ifade idi. Meşrutiyetle birlikte Türk kavramına yüklenen bu anlam iki ayda değişmeye başladı (Berkes, 2012: 405). Gerek Türk gerekse başka pek çok kavramın anlamlarında meydana gelen bu hızlı değişmenin temelinde basın yayın organlarında yayınlanan yazı ve çalışmaların etkisi görmezden gelinemez. Dönemin basınında sıklıkla yer verilen konulardan birinin de halk arasında yanlış anlaşılan kavram ve dışuncelerin aslında ne olduğu ve nasıl görölmeli gerektiği göz önüne alındığında Osmanlı fikir hayatına pek çok kavramın bu dönemde girmesi ve kabul görmesi daha kolay anlaşılabilir.

Türk Yurdu dergisinin Mehmed Emin bey tarafından hazırlanan ve yazı kurulunca da kabul edilen ilkeleri şöyledir (Akyüz, 1983: 224):

Dergi, Türk ırkının çoğunluğu tarafından okunup anlaşılabilecek bir şekilde yazılacaktır. Bunun için de yazılar dilce sade olacağı gibi, üslubu da kolaylıkla anlaşılabilir bir yapıda olacaktır. Ayrıca, yine çoğunluğun ilgi duyup yararlanacağı konular seçilmelidir. Bunula birlikte, kültür seviyeleri üstün olup sayıca azınlıkta bulunan okuyucular

da düşünülerek, aşırı vulgarizasyona gidilmeyecektir. Dergi, bütün Türklerce kabul edilebilecek, "ortak bir ideal" yaratmaya çalışacaktır. Dergide yer alacak konular, çoklukla, "değişik Türk zümrelerinin biri birilerini tanımalarını, ahlâk ve iktisatça yükselmelerini ve fen (teknik) bilgilerinin artmasını sağlayacak konular olacak, politika ile ilgili konulara bunlardan sonra yer verilecektir.

Dergi gerek kuruluşuna öncülük eden ve adeta mesaisinin büyük bölümünü dergiye ayıran Akçura üzerinden gerekse de Osmanlı sınırları dışında kalan Türk aydınlarının katkısıyla bu bölgelerde de ilgiyle takip edilmiş, bütün Türklerin ortak bir fikir ve eylem etrafında organize olmalarında önemli katkılar vermiştir. Türkçülük düşüncesinin siyasi kanadını oluşturan İTC ile gerek Türk Ocağı'nın gerekse de Türk Yurdu dergisinin ilişkileri dengeli bir seyir izlemiştir. Kültürel ve ilmi bir faaliyet alanı olarak dergicilik ile ocak çalışmaları ve siyasi alanda yer alan İTC ilişkisinin dengeli ve sınırlı olmasında en önemli etken yine Yusuf Akçura'dır. Dergide dil, Türk dili, Türk tarihi, kültür, toplumsal meseleler, iktisat, edebiyat, dini hayat, Türk dünyasından haberler gibi birçok başlıkla yazılar yayınlanmıştır.

Kazım Karabekir II. Meşrutiyetin ilanından sonra İTC'nin bir gazete çıkaracak kadar parası olmadığı için cemiyet yetkililerinin Tanin Gazetesinin sahibi ve yazarı olan Hüseyin Cahit Yalçın'a giderek kendilerine yardım etmelerini ve gazetesinde cemiyet ile ilgili haberler yapmasını istediğini aktarır (2011: 202). Bu ve benzer pek çok girişim gerek İTC gerekse diğer sosyal, siyasal grupların basının önemini kavradıklarını ve onsuz halka ulaşmanın mümkün olmadığını kavradıklarını göstermektedir. Genel anlamda milliyetçi ve Türkçü cenah, özel olarak da İttihat ve Terakki Fırkası yönetimi kendi hakkında yer alan haberleri yakından takip etmekteydi. Meşrutiyetin ilanının ilk günlerinde bazı muhalif gazetelerde kendisi hakkında yayınlanan asılsız haberleri kendine yakın olan Tanin gazetesinde tekzip etmekteydi (Kaya ve Siklon, 2012: 69). Tekzip çalışmalarının gösterdiği bir nokta da, dönemin gazete ve dergilerinde yayınlanan haberlerin doğru veya yanlış olmasına bakılmaksızın halk üzerinde bıraktığı etkinin farkına varılmış olmasıdır. Türk Yurdu'nun ilk sayısı dört, ikinci sayısı üç, üçüncü, dördüncü ve beşinci sayıları ikişer kez basılmıştır (Güz, 2003: 5). Osmanlı ve değişik coğrafyalarda yaşayan Türkler arasında yoğun ilgi görür. Dergide işlenen konular ve yazılan yazılar, Türkçülüğün sistemli ve programlı bir fikre dönüşmesinde, geniş kitlelere ulaşmasında önemli bir paya sahiptir. Türk milliyetçiliği açısından sembol kabul edilen pek çok isim dergide yazılar, şiirler, araştırma makaleleri, gezi notları, çeviriler yaparak sonraki nesillerin milliyetçilik düşüncelerinin temelini atmışlardır. Türk Yurdu dergisi Türkçülük fikri üzerinde en etkili olan yayın organı olmakla beraber tek yayın organı da değildir. Onunla yakın tarihlerde Bilgi Mecmuası (1913), Halka Doğru (1913), Türk Sözü (1914), Milli Tetebbu'lar Mecmuası (1915), Yeni Mecmua (1917), Büyük Mecmua (1919) ve Dergâh (1921) vb. yayınlar da bu fikrin gelişmesinde belirli bir paya sahiptir. Çetinkaya'ya göre (2008: 94) Türk milliyetçiliğinin kitleselleşmesinde önemli bir etkiye sahip olan aydınların matbuat cemaatine üye olmaları göz ardı edilmemelidir.

Türk Yurdu dergisi Türkçülük düşüncesinde önemli köşe taşlarından birini oluşturmaktadır. Türk milliyetçiliğinin tohumlarını 1870'lerde İstanbul'da halk dilinde canlı bir yayıncılığın ortaya çıkışında izlemek mümkün (Anderson, 1995: 91). II. Meşrutiyet ile erken Cumhuriyeti dönemlerinde Türk milliyetçiliği ve Türkçülük düşüncesinin taraftar bulup yaygınlaşmasına hatta cumhuriyeti kuran kadroların ideolojisi olmasında başta Türk Yurdu olmak üzere o dönemde bu çizgide yayın yapan gazete ve dergilerin etkisi göz ardı edilemez. Türk Yurdu'nda yazan pek çok kişi cumhuriyetin ilanından sonra devletin yönetiminde görev almış, mebusluk, elçilik, bakanlık, başbakanlık vb. görevlerde bulunmuşlardır.

İslamcılık ve Türkçülük akımları dışında II. Meşrutiyet döneminde adından söz ettiren akımlardan biri de Batıcılıktır. Bu çalışmada özel olarak incelenmeyecek olsa da dönemin koşulları hakkında fikri vermesi açısından kısaca değinilecektir. Abdullah Cevdet ve çıkardığı *İctihad* dergisi Meşrutiyet döneminde batılılaşma fikrinin savunucuları olarak öne çıkarlar. *İctihad* Mecmuası Cevdet'in en önemli eseridir. 1904'te Cenevre'de başladığı yayımına 1932'de ölümüne kadar devam etmiş ve 358 sayı çıkarmıştır. Derginin tek hedefi vardır, Türk okuyucusuna Batı'yı tanıtmak. Bir ikinci medeniyet yoktu ona göre; Medeniyet Avrupa Medeniyetidir diyordu. Tek çözüm yolu vardı: Türkiye'yi medeni Avrupa'nın bir parçası yapmak. Batılılaşmak Batı fikriyatını hazmetmekti (Cevdet, 2008: 39). Dergiyle özdeşleşen kişilik olarak Cevdet'in fikirleri, ki bunlara yanlış anlaşılmalarda dahil, dönemin dini anlayışı ve toplumsal yapısına oldukça sert bir muhalefet yürüttüğünden İslamcılık ve Türkçülük akımları kadar kitleselleşmemiştir. Buna rağmen yönetici seçkinler tarafından benimsenen bu düşünceler özellikle cumhuriyetin kurulması sonrası yeni devlete adeta rehberlik edecek ve batılılaşmanın tohumlarını atacaktı.

Hegel, gazete okumanın modern insan için sabah dualarının yerini tutan bir eyleme dönüştüğünü söylerken (Anderson, 1995: 50) ilerde gazetenin toplumsal ve siyasal gelişmeler üzerinde nasıl bir etki mekanizmasına dönüşeceğini ima ediyordu. Bundan dolayıdır ki içinden çıktıkları toplumlarla ilgili belirli bir fikri tasarım ve program olarak her ideoloji propaganda yapabilmek, kamuoyu oluşturabilmek için basını kullanmak zorunda kalmıştır. Gökalp, 1924 yılında yazdığı *Yirminci Asrın En Mühim Müessesesi Gazetedir* başlıklı yazısıyla benzer düşüncelerini şöyle ifade eder: "Evinizde otururken, yalnız günün gazetesini okumakla, göze görünmez bir içtimâin, manevî bir cemiyetin içine girmiş olursunuz. Çünkü, her gün aynı gazeteyi okuyanlar, aynı suretle

duymağa, düşünmeğe, irade etmeğe alışarak müşterek bir vicdana malik olurlar. Bundan başka, aynı gazeteyi okuyanlar, her gün akşama kadar, zihnen aynı vakalarla meşgul olurlar” (Gökalp, 1980: 126). Gündüz (2007), II. Meşrutiyet dönemi fikir akımlarını İşlamlıcılık, Türkçünlük ve Batıcılık şeklinde adlandırırken bu fikir akımlarının neşvünema bulma ve yaygınlaşmasına aracılık eden, gazete ve dergileri dönemin paradigmaları olarak anar. Ona göre *Sebilürreşad*, *Türk Yurdu* ve *İçtihad* İkinci Meşrutiyet döneminin toplumsal, siyasal paradigmalarıdır. Türkiye siyasal, düşünsel hayatına önemli etkileri olan ideolojileri dergilerle özdeşleştirip açıklamak söz konusu dönemde gazete ve dergilerin fikirlerin ortaya çıkmasında ve yayılmasındaki önemine işaret eder. İsmail Hakkı Babanzade *Matbuat ve Efkâr-ı Umumiye* başlıklı yazısında; basın mı efkâr-ı umumiye’ye tercüman oluyor, yoksa efkâr-ı umumiye mi basının fikirlerini meydana getiriyor diye sorar ve her ikisinin de birbirine mecbur oluşunu şöyle açıklar: Efkâr-ı Umumiye ile basın birbirinin adeta vazgeçilmez lüzumlusudur (Gülaçar, 2018: 111). Hegemonik felsefenin topluma nüfuzunda orta katman aydınlarının kullandığı en önemli araç basın (Çetinkaya, 2005: 93) olmuştur.

4. TARTIşMA VE SONUÇ

Toplumsal değişim ve dönüşüm hızı ve yönü farklı olsa da her toplumda gözlenmektedir. Toplumun herhangi bir kurumunda meydana gelen değişme dinamiği kendisi ile beraber diğer unsurları da etkilemekte ve değişimin etki alanını ve hızını arttırmaktadır. Farklı tarihsel kesitlerde toplumların dönüşümünü etkileyen farklı dinamikler öne çıkmakta ve bazen de yer değişmektedirler. Toplumlarda meydana gelen değişimler, ekonomik, dini, siyasi, kültürel unsurların bazen birinin daha belirleyici olmasıyla bazen de bir kaçının birlikte harekete geçmesi ile başlamıştır. Dünya genelinde söz konusu değişimleri etkileyen küresel çapta buluş ve icatlar olmuş, ulaştıkları her ülke ve toplumu etkilemeye başlamışlardır. Değişim ve dönüşümü en çok etkileyen buluşlardan biri de matbaadır. Matbaanın icadından sonra ortaya çıkan gelişmelerin çoğunda onun doğrudan ya da dolaylı etkisini görmek mümkündür. Matbaa ve onun kullanımını sayesinde başta kitap olmak üzere gazete ve dergilerin sayısının artması ile küresel ölçekte fikirlerin, ideolojilerin ortaya çıkması ve yayılması eş zamanlı olmuştur. Osmanlı Devleti’nde matbaanın kullanımını ve ona paralel olarak çıkmaya başlayan gazete ve dergilerin halkın çeşitli konular hakkında bilgilenmesini, benzer fikir ve görüşler etrafında toplanarak baskı unsuru olmalarını, kamuoyu oluşturmalarını sağlamıştır. Osmanlı’da gazete ve dergilerin esas etkileri, basın yayın üzerinde baskının son bulduğu II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıktığı söylenebilir. II. Meşrutiyet’te, önceki dönemlerle kıyaslanmayacak kadar çok sayıda gazete ve dergi yayın hayatına başlamış; okur yazar sayısında artış gözlenmiş ve pek çok olay, gelişme ve fikir hareketinin bu sayede toplumsal bir karşılık bulmalarına vesile olmuştur.

II. Meşrutiyet’te yayınlanan gazete ve dergilerin önemli işlevlerinden biri de, Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu dağılma ve yıkılma tehlikesinin nasıl ortadan kaldırılabileceğine yönelik sorulara verilen cevaplardır. Bu cevap ve çözüm programlarının her biri belli bir fikir ve ideolojinin anlam çerçevesine dayanmaktadır. Bu dönemde ortaya çıkmış olan ideoloji ve fikir akımlarının geniş halk kitlelerine ulaşmalarını sağlamak için propaganda önemli bir faktör olmuştur. Kurulan cemiyet, parti ve kulüplerin her birinin iktidar olmak, hitap ettikleri sosyal kesimlerin haklarını korumak, devletin içinde bulunduğu duruma çözüm olmak için çalışmalarının yanına mutlaka bir de gazete ya da dergi kurdukları gözlenmiştir. Günümüz Türkiye siyasal hayatında da etkileri devam eden İşlamlıcılık ve Türkçünlük hareketlerinin söz konusu dönemde gazete ve dergileri aktif bir araç ve enstrüman olarak kullandıkları görülmektedir. İşlamlıların Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad, Türkçülerin ise Türk Yurdu başta olmak üzere pek çok gazete ve dergi kurdukları, bu yayınlar üzerinden halkı etkilemeye, taraftar toplamaya, fikir ve düşüncelerini yaymaya çalıştıkları gözlenmiştir. Kitleleri mobilize etmenin, fikir ve düşüncenin kitlelere ulaşmasının yegane aracı olarak görülen gazete ve dergiler söz konusu fikirlerin; siyaset, eğitim, kültür, ekonomi ve din başta olmak üzere projelerinin halka ulaşmasında ve geniş bir desteğe ulaşmasında en önemli araçlar olarak işlev görmüşlerdir. Osmanlı Devleti’nde kendinden sonraki dönemler üzerinde derin etkiler bırakmış olan II. Meşrutiyet’in söz konusu etki ve tesiri bu döneme eşlik eden gazete ve dergilerin yayınlarıyla birlikte düşünölmelidir.

II. Meşrutiyet döneminde müşahade edilen durumun günümüzde de devam ettiği, sadece kullanılan basın yayın organlarının değiştiği söylenebilir. Bilim ve teknolojiye kaydedilen gelişmelere paralel olarak basın yayın (medya) organları çok daha geniş kitlelere ulaşmaya başlamış ve kullanılan araçlar zaman içerisinde değişimler geçirmiştir. XX. yüzyılın başında çok daha fazla kullanılan basın organları gazete ve dergiler iken yüzyılın ortalarında bunlara radyo ve televizyon eklenmiş, sağladıkları imkanlarla çok daha etkili olmuşlardır. XX. yüzyılın sonlarından itibaren radyo ve televizyon da yerini giderek yaygınlaşmaya başlayan internet ağları sayesinde sosyal medya ve kitle iletişim araçlarına bırakmıştır. Fikir akımları ve ideolojiler başta olmak üzere günümüzde geniş halk kesimlerine ulaşma amacı taşıyan tüm toplumsal hareketlerin kitle iletişim araçlarını aktif bir şekilde kullanmaya başladıkları gözlenmektedir. Bu da fikir akımlarının kendilerini ifade etmek ve yaygınlaşmak için yenilenen teknolojik imkanlarla adı ve niteliği değişse de ile basın yayın organlarına duydukları gereksinimi göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Akçura, Y. (2016). *Türkçülüğün Tarihi*. Ötüken Neşriyat.
- Akçura, Y. (2019). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Yeditepe Yayınevi.
- Akpolat, Y, Z. (2015). *Türkiye'de Milliyetçiliğin Sosyolojisi*. Fenomen Yayıncılık
- Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. (çev: İskender Savaşır). Metis Yayınları.
- Berkes, N. (2012). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar*. İletişim Yayınları
- Cevdet, A. (2008). *İctihad'ın İctihadı*, (Haz. Mustafa Gündüz). Lotus
- Çetinkaya, Y, D. (2008). Orta Katman Aydınlar ve Türk Milliyetçiliğinin Kitleleşmesi. T. Bora, içinde, *Milliyetçilik* (ss. 91-102). İletişim Yayınları.
- Debus, E. (2009). *Sebilürreşad*. (Çev. Atilla Dirim). Libra Kitap.
- Düzdağ, M, E. (2012). Sırat-ı Müstakim – Sebilürreşad. *Sırat-ı Müstakim*. (Ed. M. Ertuğrul Düzdağ). C. 1, S. 1, ss. IX-XXII. Bağcılar Belediyesi Yayınları
- Ersoy, M, A. (2019). *Safahat*. (Haz. M. Ertuğrul Düzdağ). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Gökalp, Z. (1980). *Makaleler IX*. (Haz. Şevket Beysanoğlu). Kültür Bakanlığı Yayınları
- Gökalp, Z. (2016). *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*. Akçağ Yayınları.
- Gökalp, Z. (2019). *Türkçülüğün Esasları*. Ataç Yayınları.
- Gülaçar, A, G. (2018). II. Meşrutiyet Dönemi İktidar Oluşumu Sürecinde Basının Rolü. *Vakanüvis*, S. 3. ss. 105-128.
- Gündüz, M. (2007). *II. Meşrutiyetin Klasik Paradigmaları; İctihad, Sebilürreşad ve Türk Yurdu'nda Toplumsal Tezler*. Lotus Yayınevi.
- Güz, N. (2003). Türk Fikir Dergiciliğinde Uluslararasılıktan Milliliğe Türk Yurdu'ndan Halkevleri'ne. *Türkiye'de Düşünce Dergiciliği Sempozyumu*, Gazi Üniversitesi - Türk Ocakları, Ankara, 30 Kasım 2011
- İnalçık, H. (2008). II. Meşrutiyet: Anayasa Rejimi Geliyor, Cumhuriyet Yolu Açılıyor. *Doğu Batı*, 45, 11-16.
- Kara, İ. (1997). *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi Cilt:1*. Kitabevi.
- Karabekir, K. (2011). *İttihat ve Terakki Cemiyeti*. Yapı Kredi Yayınları
- Karaman, M, A. (2014). Osmanlı Modernleşmesinde Basın. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 131-142
- Kaya, M., & Siklon, S. (2012). Bazı Osmanlı Gazetelerinde Siyasal Reklam ve Propaganda (1908 – 1918). *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16, 61-73.
- Koloğlu, O. (1992). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*. İletişim Yayınları.
- Maviş, N. (2019). *İslamcılığın Serüveni*. İşaret Yayınları.
- Odabaşı, A. (2017). II. Meşrutiyet'te Kitle İletişimi (1908-1918). Ed. Korkmaz Alemdar içinde Türkiye'de Kitle İletişimi. Cilt 1, 14-24
- Özkorkut, N, Ü. (2002). Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti'ndeki Görünümü. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 51(3), 65-84.
- Sebilürreşad (2016). (Ed. M. Ertuğrul Düzdağ). 8-25. Bağcılar Belediyesi Yayınları.
- Sırat-ı Müstakim (2012). (Ed. M. Ertuğrul Düzdağ). 1-7. Bağcılar Belediyesi Yayınları.
- Tunaya, T, Z. (1998). *İslamcılık Cereyanı I*. Cumhuriyet Gazetesi Yayınları.
- Tunaya, T, Z. (2016). *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Türk Yurdu (1998), (Ed. Murat Şefkatli). 1-10. Tutibay Yayınları.
- Türk Yurdu (1998). 1(1). (Ed. Murat Şefkatli). Tutibay Yayınları.
- Türküne, M. (2011). *Siyasi İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu*. Etkileşim Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1992). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Ülken Yayınları.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbirini gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

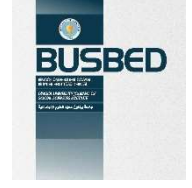
1. yazarın araştırmaya katkı oranı %100,

Yazar 1: Araştırmada tüm görev ve sorumluluklar yazar 1'e aittir.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 10.05.2023
Kabul Tarihi : 04.09.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1295361>

TÜRK HAVACILIK SEKTÖRÜNÜN ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMLERİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ: 2002-2022 DÖNEMİ

İlker İbrahim AVŞAR¹

ÖZ

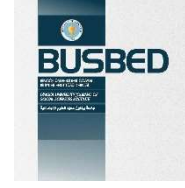
Bu çalışmada Türk havacılık sektörünün Kovid-19 küresel salgınından etkilenme düzeyini belirlemek amacıyla 2002-2022 yılları arasındaki verilerden yararlanılmıştır. Araştırmada, çok kriterli karar verme yöntemlerinden CRITIC ve PROMETHEE modelleri kullanılmıştır. CRITIC yöntemiyle alternatiflere yönelik kriterlerin ağırlıkları belirlenmektedir. PROMETHEE yöntemi ise alternatiflerin kriterlere göre sıralanmasında kullanılmaktadır. Çalışmada TÜİK verileri kullanılmış olup, araştırma veri seti Türk havacılık sektörüne ait 8 kriteri içermektedir. Bu kriterler; uçak sayısı, koltuk kapasitesi, iç hat taşınan yük, dış hat taşınan yük, iç hat uçak trafiği, dış hat uçak trafiği, iç hat yolcu sayısı ve dış hat yolcu sayısı şeklindedir. Söz konusu kriterler çerçevesinde yapılan analizde Türk havacılık sektörünün Kovid-19 küresel salgınından olumsuz yönde etkilendiği görülmektedir. Analiz sonucunda 2020 yılına ait performansın 2012 yılından daha kötü olduğu ortaya çıkmıştır. 2021 yılına ait performans 2015 yılının altındadır. 2022 yılı performansı ise 2019 yılından daha kötüdür. Buna göre; Türk havacılık sektörünün Kovid-19 küresel salgınından etkilenmiştir ama 2020 sonrası her geçen yıl daha iyi bir performans sergilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Havacılık Sektörü, Lojistik, Çok Kriterli Karar Verme, Promethee, Kovid-19

Jel sınıflandırması: O50, R40, R41, R49

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Bahçe MYO, iibrahimavsar@osmaniye.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2991-380X>

Article Type : Research Article
Date Received : 10.05.2023
Date Accepted : 04.09.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1295361>

EVALUATION OF TURKISH AVIATION SECTOR WITH MULTI-CRITERIA DECISION MAKING METHODS: 2002-2022 PERIOD

İlker İbrahim AVŞAR¹

ABSTRACT

In this study, the Turkish aviation sector is analyzed using data from 2002 to 2022. The aim of the study is to show the extent of the impact of the COVID-19 pandemic on the Turkish aviation sector. For the study, the CRITIC and PROMETHEE models were used, which belong to the multicriteria decision-making methods. The CRITIC method determines the weighting of the criteria for the alternatives. The PROMETHEE method is used to rank the alternatives according to the criteria. TUIK data is used in the study, and the research dataset includes 8 criteria for the Turkish aviation sector. These criteria are the number of aircraft, seat capacity, domestic cargo, international cargo, domestic air traffic, international air traffic, number of domestic passengers, and number of international passengers. The analysis conducted based on these criteria shows that the Turkish aviation sector was negatively affected by the COVID-19 pandemic. The analysis showed that the performance of 2020 was worse than that of 2012. The performance of 2021 is lower than that of 2015. The performance of 2022 is worse than that of 2019. Accordingly, the Turkish aviation industry was affected by the COVID-19 pandemic but has achieved better results every year after 2020.

Keywords: Aviation Industry, Logistics, Multi-Criteria Decision Making, Promethee, COVID-19

Jel Classification: O50, R40, R41, R49

¹ Asst. Prof., Osmaniye Korkut Ata University, Bahçe Vocational School, iibrahimavsar@osmaniye.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2991-380X>

1.GİRİŞ

Havacılık sektörü, işletmelerin üretime etki eden bileşenlere ulaşması ve küresel ölçekte pazarlarda yer alabilmesi açısından ele alındığında kritik öneme sahiptir (Atioğlu, 2021). Bu sektörde rekabet üst seviyelerdedir ve hem iç hem de dış etmenlere karşı oldukça hassastır. Bundan dolayı sektöre karşı riskler oluşturacak iç ve dış faktörlere karşı planlamaların yapılması işletmelerin ayakta kalabilmesi açısından önemlidir (Bakır vd., 2017). Başka bir açıdan havacılık; istihdam yaratması, turizmde oynadığı hayati rol ve ticaret açısından önemi göz önüne alındığında da vazgeçilmez bir sektör olarak değerlendirilmektedir. Sektörü önemli yapan bir diğer konu ise sürdürülebilir ekonomi için vazgeçilemez olmasıdır. Buna karşın sektörün krizlerden kolay etkilenebilme gibi hassas bir noktası bulunmaktadır. Çin kaynaklı Kovid-19 küresel salgını birçok iş alanını etkilemiş ve sektörel taleplerde düşüşe neden olmuştur. Havacılık sektörü de bu iş alanları arasındadır. Bu durumun sebepleri arasında ülkelerin seyahat sınırlamalarına gitmeleri hatta sınırlarını kapatmaları gibi eylemler öne çıkmaktadır (Irmak & Pelit, 2023). Bu gibi eylemler sonucu iş yapmakta zorlanan sektörde ekonomik kayıplar üst seviyelere ulaşmıştır. Buna rağmen salgının etkilerinin boyutu henüz tam olarak bilinmemektedir (Şen & Bütün, 2021).

Havacılık sektörünün küresel gelişim süreci zaman zaman sekteye uğramaktadır. Bu kesintilerden en ciddi olanlardan bir tanesi de Kovid-19 sonrası gelişen süreçte ortaya çıkmıştır. Bahsi geçen zamanda oluşan hasarı onarmak uzun bir süre ve çaba gerektirmektedir (Öçal, 2022). Çünkü bu süreç havacılık sektörünün karşılaştığı en büyük krizlerden biridir. Bu kriz birçok havayolu işletmesinin geleceğini riske atmıştır (Kiracı vd., 2021). Sadece 2020 yılında Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçi sayısının %65 oranında düştüğünün göz önüne alınması bile olayın ciddiyetini göstermektedir (Ordu, 2022). ATAG (Hava Taşımacılığı Eylem Grubu) Aralık 2020 yılı raporuna göre kilometre başına yolcu gelirlerinde %94 oranında düşme görülmektedir. Havaalanı gelirlerinde azalma miktarı ise %56.7 seviyesindedir. Rapor Kovid-19 küresel salgınının sektöre dünya çapında 1.8 milyar ABD doları seviyesinde zarar verdiğini göstermektedir. Kısacası Kovid-19 küresel salgını havacılık sektörünü derinden etkilemektedir (Aydın, 2021; Dölen vd., 2021; Kılıç vd., 2021; Köçken vd., 2022; Macit & Macit, 2021; Şen, 2021; Tunali, 2022; Yıldız vd., 2021).

Havacılık sektörü hem küresel ölçekte hem de Türkiye özelinde salgın sürecinden en fazla etkilenen iş kolları arasında bulunmaktadır (Arabacı Koç, 2020). Bu noktada Akça (2020) kriz dönemlerinde havacılık sektörüne yönelik çalışmaların önemine vurgu yapmaktadır. Kalkın (2021) havacılık alanında adı geçen kriz dönemine yönelik çalışmaların önemini altını çizmektedir. Alınak & Apak (2021) küresel olarak büyük öneme sahip olan havacılık iş alanının akademik bir karşılığının olduğuna vurgu yapmaktadır. Buna karşın ulaşılabilen literatürde Türk havacılık sektörünün 2002-2022 yılları arası performansını Kovid-19 bağlamında CRITIC ve PROMETHEE yöntemleriyle analiz eden çalışmaya ulaşamamıştır. Buradan hareketle çalışmada Türk havacılık sektörünün Kovid-19 küresel salgın sürecinden etkilenme düzeyi incelenmiştir. Analizde Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden olan PROMETHEE kullanılmıştır. PROMETHEE ile sıralama yapılabilmesi için kriterlerin ağırlıklandırılması işlemi CRITIC yöntemiyle yapılmıştır. Analiz sonucunda Türk havacılık sektörünün 2002 yılı sonrası gelişimi ve Kovid-19'dan etkilenme düzeyi elde edilmiştir.

Araştırma sonucunda; 2002-2022 yıllarında genel olarak performansını yükselten Türk havacılık sektörünün Kovid-19 küresel salgını sürecinde gerilediği görülmektedir. Neredeyse her yıl düzenli iyileşme gösteren sektörde 2020, 2021 ve 2022 yıllarında gerileme gözlemlenmektedir. Bulgular; 2020 yılı performansının 2012 yılından daha kötü olduğunu, 2021 yılı performansının 2015 yılından daha kötü olduğunu ve 2022 performansının ise 2019 yılının gerisinde kaldığını göstermektedir. Sonuçlara göre Türk havacılık sektörü Kovid-19 salgınından olumsuz yönde etkilenmiştir ama en büyük gerilemenin olduğu 2020 sonrası her geçen yıl daha iyi bir performans sergilemektedir.

2.LİTERATÜR TARAMASI

Bu çalışmada Türk havacılık sektörünün Kovid-19 salgınından etkilenme düzeyi ÇKKV yöntemlerinden CRITIC ve PROMETHEE kullanılarak incelenmiştir. Yılmaz (2020) örneğinde olduğu gibi Türk havacılık sektörüne yönelik yayınlar bulunmaktadır ancak yapılan literatür incelemesinde konuyu ilgili yöntemlerle ölçen ve 2002-2022 zaman dilimini kapsayan çalışmaya rastlanılmamıştır. Dolayısıyla, yapılan ulusal ve uluslararası literatür incelemelerinden Tablo 1'de Türk havacılık sektörüne yönelik yapılan yayınlar yer alırken, Tablo 2' de ise havacılık sektörü ve ÇKKV odaklı yayınlar yer almaktadır.

Tablo 1.

Türk Havacılık Sektörüne Yönelik Yayınlar

SN	Yazar	Açıklama
1	Akça (2020)	Kovid-19'un Türkiye ve küresel bağlamda havacılık sektörüne etkileri incelenmiştir. Çalışmada Kovid-19 sürecinin sektör için riskler oluşturduğunun altı çizilmektedir.
2	Hopancı vd. (2021)	Kovid-19 küresel salgınının havacılık sektörüne etkileri incelenmiştir. Çalışma salgının başlangıcından itibaren yolcu ve uçuş sayısında azalmaya dikkat çekmektedir.

3	Semercioğlu & Özkoç (2021)	Avrupa ve Türkiye merkezli işletmeler özelinde havayolu firmalarının Kovid-19'dan etkilenmesine yönelik yapılan çalışmada zaman serisi modeli kullanılmıştır. Sonuç bölümünde; havayollarının güçlü politik bağlar kurmaları ve kurumsal yapılarına uygun uçak siparişlerine yönelmeleri tavsiye edilmektedir.
4	Akkanat (2021)	Kovid-19'un Türkiye'deki 2020 yılı uçuşlarına olan etkisi havaalanı sahiplilik bağlamında incelenmiştir. 2020 yılına düşüş eğiliminde olan veriler göz önüne alındığında uçuş trafiğiyle havaalanı sahipliği arasında anlamlı ilişki bulunamamıştır.
5	Annaç Göv & Erbay (2021)	Kovid-19 salgın sürecinin Türk havacılık sektörüne etkilerini akademisyen görüşleriyle incelenmiştir. Yapılan çalışmada sektörde öne çıkan sıkıntılıların kâr kaybı, istihdamdaki azalma ve durağanlık olduğu görülmektedir.
6	Aydın (2021)	Kovid-19 salgınının Türk havacılık sektörüne etkileri ARIMA modeli kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada yolcu ve yük taşımacılığı ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucu yolcu taşımacılığının 2020 yılında %61 oranında düştüğünü göstermektedir. Yük taşımacılığında ise %45 seviyesinde olduğu belirtilmiştir.
7	Öçal (2022)	Kovid-19 sürecinin ihracat ve hava kargo taşımacılığına etkisini Antalya havaalanı özelinde incelenmiştir. 2020 yılının ilk 6 ayı ele alındığında Antalya havaalanı kargo ihracatı %70,7 oranında azaldığı görülmektedir.
8	İrmak & Pelit (2023)	Türkiye ve dünya havacılık sektörünün Kovid-19 küresel salgınından etkilenme süreci incelenmiştir. Havacılık sektörünün küresel salgından ciddi boyutta etkilendiği sonucuna varılmıştır.

Tablo 2.*Havacılık ve ÇKKV Yöntemi İçerikli Yayınlar*

SN	Yazar	Açıklama
1	Solomon vd. (2007)	Çalışmada uluslararası çevre sorunları ve havacılık emisyonu konuları ekonomik, çevresel, sosyal ve kurumsal çerçevede ele alınmaktadır. Konuya yönelik model geliştirilmesi açısından ÇKKV yöntemi kullanılmış ve çalışma sonucunda modelin politika geliştirmeye izin verdiği görülmüştür.
2	Özdemir vd. (2011)	Çalışma havayolu taşımacılığında rekabetin üst düzeyde olduğu ve bu yüzden mantıklı yatırımların yapılması gerektiğinin önemli olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca çalışma ÇKKV yöntemlerinden ANP (Analitik Ağ Süreci)'yi kullanarak satın alınacak uçak modelini de seçmeye yardımcı olmaktadır.
3	Chen & Ren (2018)	Dört havacılık yakıtının sürdürülebilirlik açısından tercih sırasının belirlenmesi için ÇKKV ve duyarlılık analizi modellerinden yararlanılmıştır.
4	Lee vd. (2018)	İklim değişikliğine dikkat çeken çalışmada yeşil havacılık filo yönetimi konusu ele alınmıştır. Yöntem olarak karar verme deneme ve değerlendirme laboratuvarını, analitik ağ süreçlerini ve sıfır-bir hedef programlamayı bütünleştiren ÇKKV yaklaşımı kullanılmıştır. Çalışma, yeşil havacılık filosu yönetimi için önerilen karma strateji portföyünün sınırlı kaynaklar kullanılarak oluşturulabileceğini göstermektedir.
5	Dozic (2019)	Havacılık sektöründe çözülen sorunlar ÇKKV yöntemiyle sınıflandırılmıştır. Çalışma, 2000-2018 yılları arasında yayınlanan 166 makaleye dayanmaktadır. Çalışmada, ÇKKV yöntemlerinin havacılık sektörü içerisinde genelde havayollarına yönelik çalışmalarda kullanıldığı belirlenmiştir.
6	Ahmad vd. (2021)	Küresel havacılığın karbon salınım değerini düşürmek için sürdürülebilir havacılık yakıtları konusu incelenmiştir. Geleneksel yakıtın aksine sürdürülebilir havacılık yakıtları farklı yöntemlerle elde edilebilir ve bu durum doğal olarak ÇKKV modeliyle çözümlenebilmektedir. Sürdürülebilir havacılık yakıtları ÇKKV yöntemiyle sosyal, çevresel, ekonomik ve teknik etki başlıkları altında değerlendirildiğinde en önemli kriterin ekonomi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
7	Çakmak & Güney (2023)	Havacılık sektörünün hızının ve uçuşların sürekliliğinin altı çizilmektedir. Çalışma, havacılık sektöründe bilgilerin tutarsız ve belirsiz olduğu durumlarda yüksek stok yönetimi verimliliği elde etmeye odaklanmaktadır. Yedek parça stoklarını sınıflandırabilmek için Neutrosophic Bulanık EDAS yöntemini kullanılmıştır.
8	Jangizehi vd. (2023)	Uçuşların aksamasındaki en büyük etmenlerin teknik arıza ve rötör olarak görüldüğünü ve bu problemlerin uygulamada uzman görüşüyle çözülemeyeceği dile getirilmektedir. Çözüm olarak bulanık ÇKKV önerilmektedir ve modelin sonuçları uzman görüşleriyle uyumludur.

3.YÖNTEM

Çalışmada kriterlerin ağırlıklandırılmasında CRITIC, ağırlıklandırılan kriterlerin sıralanmasında PROMETHEE yöntemi kullanılmıştır. Bu bölümde çalışmada kullanılan her iki yöntemin açıklaması bulunmaktadır.

3.1.CRITIC

CRITIC yöntemi ÇKKV problemlerinde kriterlerin ağırlıklandırılmasında kullanılır (Rezk vd., 2021). CRITIC yöntemi temel yapı olarak aşağıdaki aşamaları içermektedir (Hassan vd., 2023, s.14-15; Shao vd., 2023, s.6-7):

1. Karar matrisinin oluşturulur ve değerler normalize edilir.
2. İdeal nokta kavramı kullanılarak karar matrisi değerleri dönüştürülür.
3. Her bir kriterin standart sapmasını hesaplanır.
4. Kare matris oluşturulur. Bir kriterin standart sapması ve diğer kriterlerle olan korelasyonu hesaplamada dikkate alınır.
5. Her bir kriterin uzaklık bilgi ölçüsünü hesaplanır.
6. Kriter ağırlıkları belirlenir.

3.2. PROMETHEE

PROMETHEE (Preference Ranking Organization Method For Enrichment Evaluation) yöntemi diğer ÇKKV yöntemleriyle kıyaslandığında bazı avantajlar taşımaktadır. Yüksek miktarda veri işleyebilme gücü, niteliksel değerleri ölçme yeteneğine sahip olması, yazılım desteği ve işlenmiş verilerin sunum seviyesinin yüksek olması bu avantajlara örnek olarak verilebilir (Peterková & Franek, 2018, s.261). PROMETHEE modeli; işletmede bir bölümün özelleştirilmesi, proje üyesi seçimi, şehirde işletme için yer seçimi, sanayi kuruluşlarının yetkinliğinin karşılaştırılması, taşımacılık planlaması, bir bölgedeki kimyasal parçaların kaynak dağılımı, balık çiftliği yer seçimi, yat limanı yer seçimi, fabrika yer seçimi, akıllı şehirlerin kıyaslanması, sürdürülebilirlik için hedefleri belirleme gibi birçok alanda kullanıldığı tespit edilmiştir (D'Avignon & Mareschal, 1989; Luciana & Adiel, 2010; Friend, 2011; Ishizaka vd., 2013; Veza vd., 2015; Palash & Bauer, 2016; Maglic vd., 2019; Lenort, 2020; Ogrodnik, 2020; Oubahman & Duleba, 2021; Costa vd., 2022).

PROMETHEE yöntemi; A seti alternatifler kümesi $a_1, a_2, \dots, a_m$ ve G seti kriterler kümesi $G: \{g_1(\cdot), g_2(\cdot), \dots, g_n(\cdot)\}$ üzerinde çok kriterli sıralamaya yönelik problemin çözümünü ifade etmektedir (Abonyi vd., 2022). Brans & Vincke (1985) ve Brans & Mareschal (2005) bir ÇKKV problemine PROMETHEE modelinin yaklaşımını aşağıda verilen 7 adımda açıklamıştır:

Adım 1. Bir ÇKKV problemi tanımı: Eşitlik 1'de A ifadesi $\{a_1, a_2, \dots, a_j, \dots, a_n\}$ şeklinde sonlu alternatif kümesidir. Burada kriterler $\{g_1(\cdot), g_2(\cdot), \dots, g_j(\cdot), \dots, g_k(\cdot)\}$ olarak ifade edilebilmektedir. Burada bazı kriterlerin ideal olarak maksimum bazı kriterlerin minimum özellik taşıması normaldir. Bu denklemde karar verici tüm kriterleri optimize eden alternatif istemektedir.

$$\max\{g_1(a), g_2(a), \dots, g_j(a), \dots, g_k(a) | a \in A\}, \quad (1)$$

İlk adımda öncelikle Tablo 3'te verildiği gibi alternatif ve kriterleri içeren veri matrisi tanımlanmalıdır (Ziemba, 2021). Daha sonra veri matrisi değerleri normalize edilmelidir (Goswami, 2020). Bir ÇKKV problemi için örnek veri matrisi Tablo 3'te verilmektedir:

Tablo 3.						
<i>Veri Matrisi</i>						
a	$g_1(\cdot)$	$g_2(\cdot)$	...	$g_j(\cdot)$	...	$g_k(\cdot)$
a_1	$g_1(a_1)$	$g_2(a_1)$	...	$g_j(a_1)$	...	$g_k(a_1)$
a_2	$g_1(a_2)$	$g_2(a_2)$	...	$g_j(a_2)$	...	$g_k(a_2)$
⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮
a_4	$g_1(a_4)$	$g_2(a_4)$	...	$g_j(a_4)$	...	$g_k(a_4)$
rd	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮	⋮
a_n	$g_1(a_n)$	$g_2(a_n)$	...	$g_j(a_n)$	...	$g_k(a_n)$

Kaynak: Brans ve Mareschal, 2005, s.165.

Adım 2. PROMETHEE alternatiflerin kriterlere göre net akışını bulmaya yönelik bir modeldir (Corrente vd., 2021). Net akış bulunacak ÇKKV problemlerinde karar vericilerin istekleri farklıdır. Bu istekler doğrultusunda kriterlerdeki baskınlık değişebilir. Her $(a, b) \in A$ için Eşitlik 2’de çözüm verilmektedir. Burada P, I ve R sırasıyla tercih, kayıtsızlık ve kıyaslanamazlık olarak ifade edilir. Bir alternatif tüm kriterlerde diğerinden iyiye bu diğerinden iyi olduğu anlamına gelmektedir. Aksi durumda ek bilgi olmadan hangisinin iyi olduğunu söylemek imkansızdır.

$$\begin{cases} \forall j: g_j(a) \geq g_j(b) \\ \exists k: g_k(a) > g_k(b) \end{cases} \Leftrightarrow aPb_1$$

$$\forall j: g_j(a) = g_j(b) \Leftrightarrow aIb_1 \quad (2)$$

$$\begin{cases} \exists s: g_s(a) > g_s(b) \\ \exists r: g_r(a) > g_r(b) \end{cases} \Leftrightarrow aRb_1$$

PROMETHEE yöntemleri, sıralama yöntemleri sınıfına aittir. Uygun ÇKKV yöntemi oluşturmak için bazı gereksinimleri dikkate alır:

- Koşul 1: Her bir kriter kapsamındaki alternatiflerin değerlendirilmesi arasındaki sapmaların genliği Eşitlik 3’te olduğu gibi dikkate alınmalıdır:

$$d_j(a, b) = g_j(a) - g_j(b) \quad (3)$$

- Koşul 2: Her bir kriterin değerlendirmeleri $g_j(a)$ kendi birimlerinde ifade edildiğinden, ölçeklendirme etkilerinin tamamen ortadan kaldırılması gerekir.
- Koşul 3: İkili karşılaştırmalar söz konusu olduğunda, uygun birçok kriterli yöntem aşağıdaki bilgileri sağlamalıdır:
  - a, b’ye tercih edilir,
  - a ve b kayıtsızdır,
  - a ve b karşılaştırılmaz.
- Koşul 4: Karar vericiler tarafından anlaşılır prosedürler uygulanmalıdır.
- Koşul 5: Karar verici için önemli olmayan adımlar göz ardı edilmelidir.
- Koşul 6: Kriterin çelişkili doğasını açıklanabilmelidir.
- Koşul 7: Farklı ağırlık kümeleri test edilebilmelidir.

Adım 3: Karar verici kriterlere farklı ağırlıklar verebilmektedir. Daha önemli kriterin daha yüksek ağırlığı alacağı varsayılır. Ağırlıkların eşitlik 4’teki özelliğe sahip olması gerekmektedir (Ben Amor & Marescha, 2012, s.15). $\{w_j, j = 1, 2, \dots, k\}$ denklemi pozitif sayı olan kriterlerin göreceli ağırlıklarını ifade etmektedir:

$$\sum_{j=1}^k w_j = 1 \quad (4)$$

PROMETHEE’nin tercih yapısı ikili karşılaştırmalara dayanmaktadır. Bu durumda, iki alternatifin belirli bir kriter üzerindeki değerlendirmeleri arasındaki sapma dikkate alınır. Sapma ne kadar büyükse, tercih o kadar büyük olur. Bu tercihlerin 0 ile 1 arasında değişen gerçek sayılar olduğunu düşünülebilir. Bu karar vericinin değişik işlevler kullanabileceği anlamına gelir (Eşitlik 5-7):

$$P_j(a, b) = F_j[d_j(a, b) \forall a, b \in A], \quad (5)$$

$$d_j(a, b) = g_j(a) - g_j(b) \quad (6)$$

$$0 \leq P_j(a, b) \leq 1 \quad (7)$$

Ölçütün maksimize edilmesi durumunda $g_j(\cdot)$ Değerindeki sapmalar için b’ye göre a’nın tercihini vermektedir. Sapmalar negatif olduğunda sapmalar 0 değerine eşittir ve aşağıdaki Eşitlik 8 tutar:

$$P_j(a, b) > 0 \Rightarrow P_j(b, a) = 0 \quad (8)$$

Ölçütün minimize olduğu durumda ise denklem Eşitlik 9'da gösterildiği gibi değişmelidir:

$$P_j(a, b) = F_j[-d_j(a, b)]. \quad (9)$$

Adım 4: Tablo 4'te gösterildiği gibi PROMETHEE yöntemi ilişkileri değerlendirmek için 6 farklı fonksiyon kullanılmaktadır. Her kriter için kullanılacak olan tercih fonksiyonu tanımlanmalıdır (Oubahman & Duleba, 2021; Shih, 2021). $P(d)$ tercih fonksiyonunun d argümanı kriter değerlerinin farkını ifade etmektedir. Tercih fonksiyonları, diğer çok kriterli yöntemlerdeki verilerin normalize edilmiş değerleriyle benzer amaçlara sahip olmasına rağmen, özellikleri ve pratik karşılıkları açısından ele alındığında çok daha derin anlamı olduğu söylenebilir. Brans ve Mareschal (2005) tarafından tasarlanan PROMETHEE yönteminde kullanılacak 6 farklı tercih işlevlerinin ana özellikleri Tablo 4'te ayrıntılı bir şekilde gösterildiği gibidir (Podvezko & Podvezko, 2010).

Tablo 4.
PROMETHEE Yönteminde Karar Verici İçin Tercih Fonksiyonları

Tip No	Tip	Tanım	Parametre
1	Olağan tipi	$P(d) = \begin{cases} 0 & d \leq 0 \\ 1 & d > 0 \end{cases}$	-
2	U-tipi	$P(d) = \begin{cases} 0 & d \leq q \\ 1 & d > q \end{cases}$	Q
3	V-tipi	$P(d) = \begin{cases} 0 & d \leq 0 \\ \frac{d}{p} & 0 \leq d \leq p \\ 1 & d > p \end{cases}$	P
4	Seviye tipi	$P(d) = \begin{cases} 0 & d \leq q \\ \frac{1}{2} & q < d \leq p \\ 1 & d > p \end{cases}$	p,q
5	Kayıtsız V-tipi	$P(d) = \begin{cases} 0 & d \leq q \\ \frac{d-q}{p-q} & q < d \leq p \\ 1 & d > p \end{cases}$	p,q
6	Guassion tipi	$P(d) = \begin{cases} 0 & d \leq 0 \\ 1 - e^{-\frac{d^2}{2s^2}} & d > 0 \end{cases}$	S

Kaynak: Brans ve Mareschal, 2005, s.170.

Adım 5: Kriter değerleri dikkate alınarak birleştirilmiş tercih fonksiyonunun hesaplanması gerekmektedir (Jati & Dominic, 2017, s.12). Sonuca ulaşabilmek için genel indeks değerleri hesaplanmalıdır (Petrov, 2019; Vivekh vd., 2017). Brans ve Mareschal (2005) bu noktada toplu indeks değerlerinin tercihlerini belirler. Eşitlik 10'da gösterildiği gibi $a, b \in A$ olduğu durumda, $\pi(a, b)$, a'nın tüm kriterlere göre hangi derecede b'ye nasıl tercih edildiğini ve $\pi(b, a)$ ise b'nin a'ya nasıl tercih edildiğini ifade eder:

$$\begin{cases} \pi(a, b) = \sum_{j=1}^k P_j(a, b)w_j, \\ \pi(b, a) = \sum_{j=1}^k P_j(b, a)w_j, \end{cases} \quad (10)$$

Bazen iki kriterin karşılaştırıldığı durumlar vardır (Ahmadi & Herdiawan, 2021). Çoğu durumda, a'nın b'den daha iyi olduğu kriterler ve b'nin a'dan daha iyi olduğu kriterler vardır, sonuç olarak $\pi(a, b)$ ve $\pi(b, a)$ genellikle pozitifdir. Aşağıdaki özellikler hepsi için geçerlidir (Eşitlik 11):

$$\begin{cases} \pi(a, a) = 0 \\ 0 \leq \pi(a, b) \leq 1, \\ 0 \leq \pi(b, a) \leq 1, \\ 0 \leq \pi(a, b) + \pi(b, a) \leq 1. \end{cases} \quad (11)$$

Her $a \in A$ alternatifi için geçiş akışının hesaplanması gerekmektedir (Bogdanovic, 2012). Her a alternatifi, A 'da $(n-1)$ diğer alternatifle karşı karşıyadır. Aşağıda Eşitlik 12'de pozitif ve Eşitlik 13'te negatif olarak iki farklı sıralama akışının tanımı verilmektedir:

$$\Phi^+(a) = \frac{1}{n-1} \sum_{x \in A} \pi(a, x), \quad (12)$$

$$\Phi^-(a) = \frac{1}{n-1} \sum_{x \in A} \pi(x, a). \quad (13)$$

Adım 6: PROMETHEE I kısmı sıralamayı vermektedir (Chen, 2018; Puzovic vd., 2019). Eşitlik 14'te kısmi sıralamaya yönelik adımlar verilmektedir. A_1 'in A kümesindeki diğer tüm alternatiflere göre genel tercihi olarak karakterize edilen pozitif sıralamayı ve tüm alternatiflerin a_1 'e tercihiyle temsil edilen negatif sıralamayı kullanarak alternatifleri kısmi sıralamak mümkündür. PROMETHEE I yönteminde; pozitif akış ne kadar yüksek ve negatif akış ne kadar düşükse, değerlendirme altındaki alternatif o kadar uygun olacaktır (Moreira vd., 2021, s.10). Brans & Mareschal (2005) tarafından geliştirilen modelde $P^+I^+R^+$ sırasıyla tercih, kayıtsızlık ve kıyaslanamazlığı temsil eder:

$$\begin{cases} aP^+b & \text{iff} & \begin{cases} \Phi^+(a) > \Phi^+(b) \text{ ve } \Phi^-(a) < \Phi^-(b), \text{ veya} \\ \Phi^+(a) = \Phi^+(b) \text{ ve } \Phi^-(a) < \Phi^-(b), \text{ veya} \\ \Phi^+(a) > \Phi^+(b) \text{ ve } \Phi^-(a) = \Phi^-(b); \end{cases} \\ aI^+b & \text{iff} & \begin{cases} \Phi^+(a) = \Phi^+(b) \text{ ve } \Phi^-(a) = \Phi^-(b); \end{cases} \\ aR^+b & \text{iff} & \begin{cases} \Phi^+(a) > \Phi^+(b) \text{ ve } \Phi^-(a) > \Phi^-(b), \text{ veya} \\ \Phi^+(a) < \Phi^+(b) \text{ ve } \Phi^-(a) < \Phi^-(b); \end{cases} \end{cases} \quad (14)$$

Adım 7: Pozitif ve negatif skorlar sıralanarak sonuç oluşturulur (Bausys vd., 2021). Oluşturulan sonuçlar -1 ile +1 aralığında gösterilmektedir (Mladineo vd., 2016). PROMETHEE II tam sıralama yapmaktadır ve tam sıralamaya yönelik adımlar Eşitlik 15'ten itibaren verilmektedir:

$$\Phi(a) = \Phi^+(a) - \Phi^-(a). \quad (15)$$

Aslında yapılan işlem pozitif ve negatif akışlar arasındaki farktır. Fark ne kadar büyükse o kadar iyidir (Eşitlik 16):

$$\begin{cases} aP^{II}b & \text{iff} & \Phi(a) > \Phi(b), \\ aI^{II}b & \text{iff} & \Phi(a) = \Phi(b). \end{cases} \quad (16)$$

Karşılaştırmada bilgi kaybı kaynaklı bir sorun olduysa Eşitlik 17 devreye girecektir. Burada tüm alternatiflerin tüm kriterlere göre $\Phi(a) > 0$ olduğu durum $\Phi(a) < 0$ durumuna göre daha baskındır:

$$\begin{cases} -1 \leq \Phi(a) \leq 1, \\ \sum_{x \in A} \Phi(a) = 0. \end{cases} \quad (17)$$

Son adımda akış aşımaları hesaplanmaktadır (Dachowski & Gałek, 2020). Net akış giriş ve çıkış akımlarının farkıdır (Karlitasari vd. 2018). Brans ve Mareschal (2005) tarafından geliştirilen modelde alternatiflerin pozitif ve negatif değerlere göre sıralaması Eşitlik 17'de verilmektedir. $\Phi_j(a)$, yalnızca $g_j(\cdot)$ kriteri olduğunda elde edilen tek kriterli net akıştır ve toplam ağırlığın tamamı bu kriter tahsis edilir. Bu durum a alternatifinin $\Phi_j(a) > 0$ veya $\Phi_j(a) < 0$ durumunda kriterler çerçevesinde diğer alternatiflere göre durumunu ifade eder (Eşitlik 18-20):

$$\Phi(a) = \Phi^+(a) - \Phi^-(a) = \frac{1}{n-1} \sum_{j=1}^k \sum_{x \in A} [P_j(a, x) - P_j(x, a)] w_j. \quad (18)$$

$$\Phi(a) = \sum_{j=1}^k \Phi_j(a) w_j \quad (19)$$

$$\Phi_j(a) = \frac{1}{n-1} \sum_{x \in A} [P_j(a, x) - P_j(x, a)]. \quad (20)$$

4. VERİLER VE BULGULAR

Bu bölümde, CRITIC ve PROMETHEE yöntemlerinin uygulanması aşamalarında kullanılan veriler ve analiz sonucunda elde edilen çıktılar bulunmaktadır.

4.1. Kriterler ve Karar Matrisi

Karande ve Chakraborty (2012) ve Zlaugotne vd. (2020) tarafından yapılan çalışmalarda olduğu gibi analizde Visual PROMETHEE akademik sürümü kullanılmıştır. Bu çalışmada kullanılan Türk havacılık sektörü TÜİK verileri 2002-2022 yılları arasında kapsamaktadır. Tablo 5'te analizde kullanılan kriterler verilmektedir.

Tablo 5.

Alternatifleri Değerlendirmede Kullanılan Kriterler

Kriter	Kriter Açıklaması	Fayda/Maliyet
K1	Uçak sayısı	Fayda
K2	Koltuk kapasitesi	Fayda
K3	İç hat taşınan yük (kargo+posta+bagaj) (ton)	Fayda
K4	Dış hat taşınan yük (kargo+posta+bagaj) (ton)	Fayda
K5	İç hat uçak trafiği (adet)	Fayda
K6	Dış hat uçak trafiği (adet)	Fayda
K7	İç hat yolcu sayısı	Fayda
K8	Dış hat yolcu sayısı	Fayda

Tablo 6'da TÜİK verileri kullanılarak oluşturulmuş karar matrisi verilmektedir. Karar matrisi Tablo 5'te verilen 8 kriter ve Türkiye Cumhuriyeti sivil havacılık alanına yönelik olarak 2002-2022 yıllarını kapsayan verilerden oluşmaktadır. Burada Türk havacılık sektörünün 2002-2022 yılları arası performansının 8 kriter çerçevesinde değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Tablo 6.

Karar Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
2002	138	25114	181198	698935	157415	218626	8700839	25054613
2003	138	27124	188936	742255	156301	218505	9128124	25296216
2004	142	34287	262647	860461	195935	252786	14438292	30596297
2005	202	38600	315858	933697	264805	286867	20502516	35042957
2006	245	42894	373055	973934	343956	286713	28799878	32884325
2007	250	40017	414192	1131833	365136	323432	31970874	38381993
2008	262	43524	424555	1219459	385764	356001	35832776	43605513
2009	299	47972	484833	1241512	419422	369047	41226959	44281549
2010	332	57899	554710	1466366	497862	421549	50575426	52224966
2011	349	61695	617834	1631639	579488	462881	58258324	59362145
2012	370	65208	633074	1616059	600818	492229	64721316	65630304
2013	385	66639	744027	1851289	682685	541110	76148526	73281895
2014	422	76297	810858	2082142	754263	591691	85416166	80304068
2015	489	90259	871327	2201504	832958	623715	97041210	84033321
2016	540	100365	857335	2219579	886228	566767	102499358	71244179
2017	517	97500	884810	2596401	909332	591125	109511390	83533953
2018	515	97351	886025	2969206	892405	651764	112911108	97587056
2019	564	103763	833769	3256399	839894	716523	99946572	108427124
2020	554	105336	500550	1989971	572994	280756	49740303	31875837
2021	558	104464	698343	2734173	738352	466266	68466177	59689585
2022	598	113054	784022	3379120	786150	702476	78323824	103465515

Kaynak: TÜİK

4.2.Kriterlerin Ağırlıkları

Tablo 7’de CRITIC yöntemiyle karar matrisi kullanılarak kriterlerin standart sapma, CJJ ve kriter ağırlıklandırılma değerleri verilmektedir.

Tablo 7.

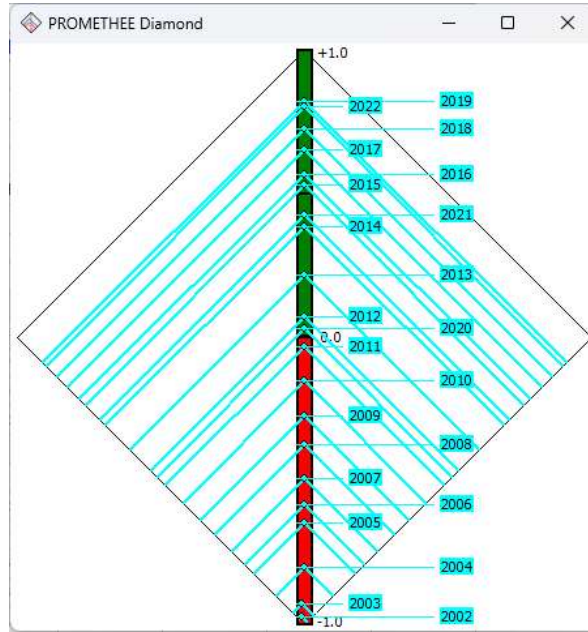
CRITIC Değerleri

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
S.Sapma	0.3380	0.3358	0.3394	0.3106	0.3402	0.3268	0.3261	0.3173
CJJ	0.260083	0.28745	0.181414	0.203962	0.152671	0.227098	0.18921808	0.254738039
Ağırlık	0.1481	0.1636	0.1033	0.1161	0.0869	0.1293	0.1077	0.1450

4.3.Sıralama

Asoğlu ve Eren (2018) bir işletme için kargo firması seçimine yönelik yaptıkları çalışmada Tablo 6’da verilen yapıya benzer bir karar matrisini Visual PROMETHEE programına girdikten sonra analizlerini yapmışlardır. Analizde alternatif bölümünde kargo firmaları, kriter bölümünde firmalara ait 7 farklı kriter bulunmaktadır.

Genç (2013) tarafından açıklandığı gibi alternatifler ve alternatiflere göre kriterler verilerek oluşturulan karar matrisi kullanılarak PROMETHEE analizi yapılabilir. PROMETHEE her kriter göre farklı tercih fonksiyonu kullanımına olanak tanımaktadır. Analiz sonucunda PROMETHEE II gösterimiyle alternatif ve kriterlere yönelik tam sıralama verilmektedir. Tam sıralama pozitif akım ve negatif akımın farkının alınmasıyla oluşan net akım değeri baz alınarak elde edilmektedir. Visual PROMETHEE, Desicion Lab ve D-Sight gibi programlar bu sıralamaya yönelik GAIA düzlemi gösterimini de verebilmektedir. Sıralama yapılan analiz hakkında net fikir vermektedir. Aynı zamanda GAIA düzlemi gösterimi de kullanılarak sonuç farklı bakış açılarından yorumlanabilmektedir.

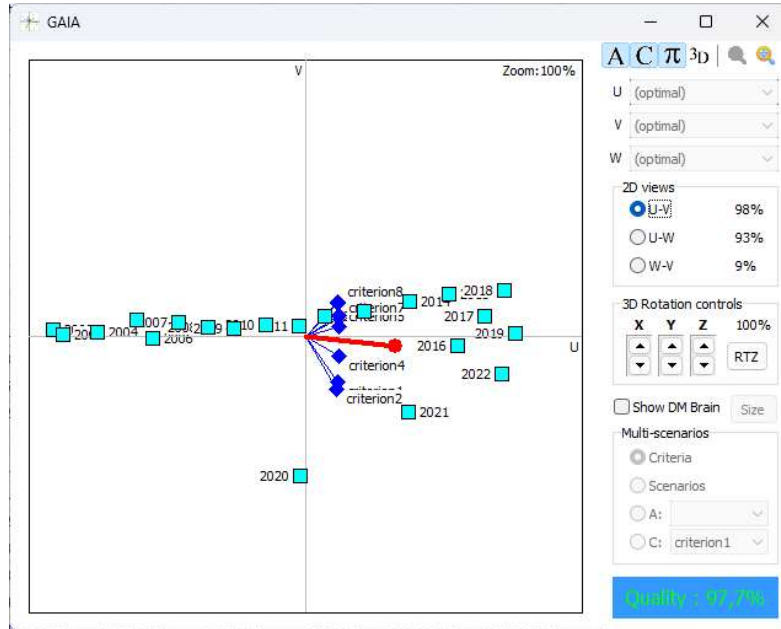
Şekil 1. Promethee elmas analizi

Şekil 1 ve Şekil 2 incelendiğinde Türk havacılık sektörünün yıllara göre performans sıralaması görülmektedir. Performans sıralaması Tablo 5’te gösterilen 8 kriter göre yapılmıştır. Kriterlere göre havacılık sektörü incelendiğinde 2002 yılından itibaren düzenli bir ilerleme görülmektedir. Fakat bu ilerleme adımları Kovid-19 küresel salgın sürecinin başlangıcında sektöre uğramıştır. Değerlendirmede kullanılan 8 kriter bağlamında havacılık sektörünün 2020 yılında 2012 yılının gerisine düştüğü görülmektedir. 2021 yılı verilerinin ise 2015 yılının gerisinde kaldığı görülmektedir. 2022 verileri ise 2019 yılının hemen altında bulunmaktadır. Bu sonuçlara göre Kovid-19 küresel salgınının etkisi her yıl azalmaktadır.

	action	Phi	Phi+	Phi-
1	2019	0,8248	0,9124	0,0876
2	2022	0,8025	0,9013	0,0987
3	2018	0,7262	0,8631	0,1369
4	2017	0,6540	0,8270	0,1730
5	2016	0,5683	0,7841	0,2159
6	2015	0,5314	0,7657	0,2343
7	2021	0,4263	0,7132	0,2868
8	2014	0,3875	0,6938	0,3062
9	2013	0,2203	0,6101	0,3899
10	2012	0,0730	0,5365	0,4635
11	2020	0,0312	0,5156	0,4844
12	2011	-0,0312	0,4844	0,5156
13	2010	-0,1515	0,4243	0,5757
14	2009	-0,2726	0,3637	0,6363
15	2008	-0,3726	0,3137	0,6863
16	2007	-0,4889	0,2555	0,7445
17	2006	-0,5836	0,2082	0,7918
18	2005	-0,6451	0,1774	0,8226
19	2004	-0,8000	0,1000	0,9000
20	2003	-0,9290	0,0318	0,9608
21	2002	-0,9710	0,0108	0,9818

Şekil 2. PROMETHEE sıralama tablosu

Şekil 2’de eksi ve artı akım farkı alınarak oluşturulan tam sıralamaya yönelik liste verilmektedir. Yıllara göre performans iyiden kötüye bir sıralama içerisinde yer almaktadır. Türk havacılık sektörünün 2002-2022 yılları arası verileri incelendiğinde en iyi performansın 2019 yılına ait olduğu görülmektedir. Sonrasında sırasıyla 2022, 2018, 2017, 2016 ve 2015 yılları yer almaktadır. 2015 yılının hemen altında 2021 yılı yer almaktadır. 2020 yılının ise 2012 yılından daha kötü bir düzeye gerilediği görülmektedir.

Şekil 3. PROMETHEE GAIA düzlemi gösterimi

GAIA düzlemi analiz sonucu elde edilen sonuçları çok boyutlu olarak göstermektedir. Gösterimde U düzlemi X eksenini, V düzlemi ise Y eksenini ifade etmektedir. W hem U’ya hem Y’ye dik olan maksimum bilgiyi sağlayan bileşendir. Kırmızı olarak verilen çizgi ideal noktayı göstermektedir. Kırmızı noktaya en yakın konumda bulunan değerler ideale yakın olan sonuçları vermektedir. Kırmızı noktadan uzaklaşan değerler ise idealden uzaklaşmaları göstermektedir. Turkuaz kutucuklar alternatifleri, mavi kutucuklar kriterleri ifade etmektedir. GAIA düzlemi yorumlanırken kriterleri gösteren çizgilere göre alternatiflerin konumu göz önüne alınmalıdır (Öz & Tükenmez, 2020; Öztürk, 2022; Visual PROMETHEE, 2015).

GAIA düzleminde δ (Quality) değerinin %80 üzerinde çıkması aktarılan bilgilerin güvenilir olduğunu göstermektedir (Brans & Mareschal, 2005). Bu değer düşük olduğu durumlarda GAIA düzlemine bakarak sonuç hakkında çıkarım yapmak zorlaşmaktadır. Bu durumda PROMETHE II tam sıralama listesine göre değerlendirme yapmak gerekmektedir (Öztürk & Kaya, 2020).

Yukarıdaki açıklama göz önüne alınarak Şekil 3 incelendiği zaman değerlendirmeye alınan alternatiflerin turkuaz kutucuklar şeklinde GAIA düzleminde yer aldığı görülmektedir. Kriterler ise mavi kutucuklar olarak gösterilmektedir. İdeal nokta kırmızı olarak verilmiştir. 2002-2011 yılları arası 0 ile -1 arasında sıralı şekilde yer almaktadır. 2012 yılı ve sonrası 0 ile +1 alanında yer almaktadır. Fakat pozitif noktada yer alan 2021 ve 2022 yıllarının diğerleriyle karşılaştırıldığında ideal çizgiden uzak olduğu görülmektedir. 2020 yılı ise 2021 ve 2022 yıllarına göre daha kötü bir noktadadır.

Şekil 3'te gösterildiği gibi GAIA analizinde δ değeri %97.7 olarak görülmektedir. Buda analizde aktarılan bilgilerin neredeyse %100'e yakın değeriyle oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir.

5.TARTIŞMA VE SONUÇ

Kovid-19 salgını havacılık sektöründe belirsizlik bulutlarının toplanmasına sebep olmuştur (Kurnaz, 2021). Oluşan bu belirsizliğe yoğunlaşan çalışma; Bakırcı (2020) ve Hopancı vd. (2021) tarafından yapılan araştırmalarla uyumlu şekilde Türk havacılık sektörünün Kovid-19 küresel salgınından olumsuz olarak etkilendiğini göstermektedir. Çalışmada, Türk havacılık sektörünün yıllara göre performans sıralaması 2002-2022 sürecini kapsayacak şekilde CRITIC tabanlı PROMETHEE yöntemiyle incelenmiştir. Çalışma Türk havacılık sektörünün yıllara göre ilerlemesini ve Kovid-19 salgını sürecinden etkilenme düzeyini göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, Türk havacılık sektörüne yönelik uçak sayısı, koltuk kapasitesi, iç hat taşınan yük, dış hat taşınan yük, iç hat uçak trafiği, dış hat uçak trafiği, iç hat yolcu sayısı ve dış hat yolcu sayısı kriterleri çerçevesinde analiz yapılmıştır. Analiz sonucunda; son 21 yılda genel olarak her yıl iyileşme görülen Türk havacılık sektörünün Kovid-19 küresel salgını sürecinde gerilediği görülmektedir. Neredeyse her yıl düzenli iyileşme gösteren sektör 2020, 2021 ve 2022 yıllarında gerilemiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre; 2020 yılının göstergeleri 2012 yılından daha kötü, 2021 yılının göstergeleri 2015 yılından daha kötü ve 2022 yılının göstergeleri 2019 yılından daha kötüdür. Sektör, Kovid-19 küresel salgınından olumsuz yönde etkilenmiştir ama 2020 yılı sonrası bir toparlanma içerisindedir.

Havacılık sektörü turizmin iyileştirilmesi, ithalat ve ihracat süreçlerinin hızlı organize edilebilmesi gibi farklı açılardan önem arz etmektedir. Sektör, istihdam yaratması, ülke ekonomisine olan olumlu katkısı, ülke imajının iyileşmesini sağlaması gibi farklı misyonlara da sahiptir. Bu önemli sektöre yönelik yapılacak olan araştırmalar Türk havacılık sektörüne yönelik literatüre katkıda bulunacaktır. Bu katkı sektörün geleceği açısından önemlidir. Bu bağlamda ele alınan ve Türk havacılık sektörüne yoğunlaşan bu çalışma yeni açıklanacak veriler kullanılarak genişletilebilir.

KAYNAKÇA

- Abonyi, J., Czvetkó T., Kosztyán Z.T., & Héberger K. (2022). Factor analysis, sparse PCA, and Sum of Ranking Differences-based improvements of the Promethee-GAIA multicriteria decision support technique. *Plos One*, 17(2), e0264277. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0264277>
- Ahmad, S., Ouenniche, J., Kolosz, B.W., Greening, P., Andresen, J.M., Maroto-Valer, M.M., & Xu, B. (2021). A stakeholders' participatory approach to multi-criteria assessment of sustainable aviation fuels production pathways. *International Journal of Production Economics*, 238, 108156. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2021.108156>
- Ahmadi, A., & Herdiawan, D. (2021). The implementation of BORDA and PROMETHEE for decision making of Naval base selection. *Decision Science Letters*, 10(2), 129-138. <http://dx.doi.org/10.5267/j.dsl.2020.11.006>
- Akça, M. (2020). Covid-19'un Havacılık Sektörüne Etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 45-64.
- Akkanat, F. (2021). 2020 Yılında covid-19'un Türkiye' deki havalimanları uçuş istatistiklerine etkisi ve bu etkinin havalimanı sahiplik durumuyla ilişkisi. *Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 129-143.
- Alnıpak, S., & Apak, S. (2021). Covid 19'un Türk havalimanlarının verimliliğine tahmini etkisi: Malmquist toplam faktör verimlilik endeksi uygulaması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 911-928. <https://doi.org/10.26468/trakyasobed.983191>
- Annaç Göv, S., & Erbay, N. (2021). The Effects of the covid-19 pandemic on the aviation industry and strategies: Opinions of Turkish aviation academics. *EUropean Journal of Managerial Research (EUJMR)*, 5(9), 326-341.
- Arabacı Koç, M. (2020). Covid-19 salgınının yarattığı küresel kriz bağlamında sosyal medyada kriz yönetimi: Türk Hava Yolları örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(7), 190-200.
- Asoğlu, İ., & Eren, T. (2018). AHP, TOPSIS, PROMETHEE yöntemleri ile bir işletme için kargo şirketi seçimi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 102-122.
- AATAG, COVID-19'un Havacılık Sektörüne Etkilerini İçeren Rapor Yayımladı. SHGM. <https://web.shgm.gov.tr/tr/haberler/6465-atag-covid-19un-havacilik-sektorune-etkilerini-iceren-rapor-yayimladi>, (Erişim tarihi: 14.01.2023).
- Atioğlu, E. (2021). Türk sivil havacılık sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(4), 1936-1945. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.872160>
- Aydın, A. (2021). ARIMA modeli ile covid-19 salgınının Türkiye hava taşımacılığı sektörü üzerindeki etkilerinin analizi. *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 118-127.
- Bakır, M., Bal, H. T., & Akan, Ş. (2017). Integrated SWOT-AHP approach in the assessment of Turkish Civil Aviation Sector. *Journal of Aviation*, 1(2), 154-169. <https://doi.org/10.30518/jav.352199>
- Bakırcı, M. (2020). COVID-19 pandemisinin Türkiye havayolu ulaşımına etkisi. *Türk Coğrafya Dergisi*, Covid-19 Özel Sayısı, 45-58. <https://doi.org/10.17211/tcd.800559>
- Bausys, R., Zavadskas, E. K., & Semenas, R. (2021). Path Selection for the Inspection Robot by m-Generalized q-Neutrosophic PROMETHEE Approach. *Energies*, 15(1), 223. <https://doi.org/10.3390/en15010223>
- Ben Amor, S., & Mareschal, B. (2012). Integrating imperfection of information into the promethee multicriteria decision aid methods: a general framework. *Foundations of Computing and Decision Sciences*, 37(1), 9-23. <http://doi.org/10.2478/v10209-011-0002-0>
- Bogdanovic, D. Nikolic, D., & Ilic, I. (2012) Mining method selection by integrated AHP and PROMETHEE method. *Anais da Academia Brasileira de Ciências*. 84(1), 219-233. <http://doi.org/10.1590/S0001-37652012000100023>
- Brans, J. P., & Vincke, Ph. (1985). Note—A Preference Ranking Organisation Method. *Management Science*, 31(6), 647-656. <http://doi.org/10.1287/mnsc.31.6.647>
- Brans, J. P., & Mareschal, B. (2005). Promethee Methods. In: Multiple Criteria Decision Analysis: State of the Art Surveys. *International Series in Operations Research & Management Science*, 78. Springer, New York. https://doi.org/10.1007/0-387-23081-5_5

- Chen, L., & Ren, J. (2018). Multi-attribute sustainability evaluation of alternative aviation fuels based on fuzzy ANP and fuzzy grey relational analysis. *Journal of Air Transport Management*, 68, 176-186, <http://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2017.10.005>
- Chen, T. Y. (2018). A novel PROMETHEE-based outranking approach for multiple criteria decision analysis with Pythagorean fuzzy information. *IEEE Access*, 6, 54495-54506. <http://doi.org/10.1109/ACCESS.2018.2869137>
- Corrente, S., Greco, S., Leonardi, F. et al. (2021). The hierarchical SMAA-PROMETHEE method applied to assess the sustainability of European cities. *Appl Intell*, 51, 6430–6448. <http://doi.org/10.1007/s10489-021-02384-5>
- Costa, L.T.C., Costa, P.A.I., Terra, V.A., Moreira, A.L.M., Gomes, F.S.C., & Santos, M. (2022). Multicriteria analysis by PROMETHEE-SAPEVO-M1 method: choice of Brazilian sugar and ethanol plants for biomethane production. *IFAC-PapersOnLine*, 55(10), 810-1815. <http://doi.org/10.1016/j.ifacol.2022.09.661>
- Çakmak, E., & Guney, E. (2023). Spare parts inventory classification using Neutrosophic Fuzzy EDAS method in the aviation industry. *Expert Systems with Applications*, 224, 120008, <http://doi.org/10.1016/j.eswa.2023.120008>
- Dachowski, R., & Gałek, K. (2020). Selection of the best method for underpinning foundations using the PROMETHEE II Method. *Sustainability*, 12(13), 5373. <http://doi.org/10.3390/su12135373>
- D'Avignon, G., & Mareschal, B. (1989). Specialization of hospital services in Quebec: An application of the promethee and GAIA methods. *Mathematical and Computer Modelling*, 12(10–11), 1393-1400. [http://doi.org/10.1016/0895-7177\(89\)90376-2](http://doi.org/10.1016/0895-7177(89)90376-2)
- Dozic, S. (2019). Multi-criteria decision making methods: Application in the aviation industry. *Journal of Air Transport Management*, 79, 101683. <http://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2019.101683>
- Dölen, T., Yanık, S. S., & Ayanoglu, Y. (2021). Covid-19'un ara dönem finansal raporlama üzerindeki etkileri: havacılık ve ilaç sektörü üzerine bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ağustos 2021 (Özel Sayı), 149-168. <http://doi.org/10.25095/mufad.948317>
- Friend A.J., Ayoko G.A., & Elbagir S.G. (2011) Source apportionment of fine particles at a suburban site in Queensland. *Australia. Environmental Chemistry*, 8, 163-173. <http://doi.org/10.1071/EN10112>
- Genç, T. (2013). PROMETHEE Yöntemi ve GAIA Düzlemi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 133-154.
- Goswami, S. (2020). Outranking Methods: Promethee I and Promethee II. *Foundations of Management*, 12(1), 93-110. <http://doi.org/10.2478/fman-2020-0008>
- Hassan, I., Alhamrouni, I., & Azhan, N. H. (2023). A CRITIC–TOPSIS Multi-Criteria Decision-Making Approach for Optimum Site Selection for Solar PV Farm. *Energies*, 16(10), 4245. <http://doi.org/10.3390/en16104245>
- Hopancı, B., Akdeniz, H., & Şahin, Ö. (2021). Covid-19 pandemisinin havacılık sektörü üzerine etkileri. *Mühendis ve Makina*, 62(704), 446-467. <http://doi.org/10.46399/muhendismakina.874133>
- Irmak E., & Pelit İ. (2023). Covid-19 pandemisinin Dünya'da ve Türkiye'de havayolu taşımacılığına etkisi. *Turkish Studies- Economics Finance Politics*, 17(4), 1015-1029. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.57878>
- Ishizaka, A., Nemery, P., & Lidouh, K. (2013). Location selection for the construction of a casino in the Greater London region: A triple multi-criteria approach, *Tourism Management*, 34, 211-220. <http://doi.org/10.1016/j.tourman.2012.05.003>
- Jangizehi, M., Kenari, A.R., & Hosseinkhani, J. (2023). Proper process selection during flight schedule disruption using a fuzzy multi-criteria decision-making expert system. *Iranian Journal of Fuzzy Systems*. 20(2). 121-133. <http://doi.org/10.22111/IJFS.2023.7560>
- Jati, H., & Dominic, D.D. (2017). A new approach of Indonesian university webometrics ranking using entropy and PROMETHEE II, 4th Information Systems International Conference (ISICO)- Innovation of Information Systems- Visions, Opportunities and Challenges, *Procedia Computer Science*, 124, 444-451, <http://doi.org/10.1016/j.procs.2017.12.176>

- Kalkın, G. (2021). COVID-19 ve havacılık sektörünün geleceği: Havacılık yönetimi kapsamında bir değerlendirme. *Journal of Aviation*, 5(1), 53-63. <http://doi.org/10.30518/jav.837803>
- Karande, P., & Chakraborty, S. (2012). Application of PROMETHEE-GAIA method for non-traditional machining processes selection. *Management Science Letters*, 2, 2049-2060. <http://doi.org/10.5267/j.msl.2012.06.015>
- Karlitasari, L., Suhartini D., & Nurrosikawati L. (2018). Implementation of preference ranking organization method for enrichment evaluation (Promethee) on selection system of student's achievement, *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 332. <http://doi.org/10.1088/1757-899X/332/1/012029>
- Kılıç, D., Polat, G., & Şengür, F. (2021). Havayolu İşletmelerinin covid-19 pandemi sürecindeki yönetsel tepkileri üzerine bir araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(2), 353-377. <http://doi.org/10.17130/ijmeb.804424>
- Kıracı, K., Baştuğ, S., & Akan, E. (2021). Kovid-19 sürecinde havalimanı hizmet kalitesi: Türkiye havalimanları analizi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15-37. <http://doi.org/10.17065/huniibf.907174>
- Köçken, K., Timor, M., & Karakaplan, M. U. (2022). COVID-19 pandemisi öncesinde ve pandemi döneminde Türkiye'deki havalimanı etkinliklerinin üç aşamalı veri zarflama analizi ile belirlenmesi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (35), 643-652. <http://doi.org/10.31590/ejosat.1085597>
- Kurnaz, S. (2021). Covid-19 pandemisinin SHY-147 kapsamında verilen havacılık temel eğitimine etkisi. *International Journal of Aeronautics and Astronautics*, 2(3), 71-76.
- Lee, K-C, Tsai, W-H., Yang, C-H., & Lin, Y-Z. (2018). An MCDM approach for selecting green aviation fleet program management strategies under multi-resource limitations, *Journal of Air Transport Management*, 68, 76-85. <http://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2017.06.011>
- Lenort R., Zapletal F., Wicher P., & Shmeleva N. (2020). Sustainability development goals preferences in metallurgical and mining industry. *29th International Conference on Metallurgy and Materials*, Brno, Czech Republic, 1249-1254. <http://doi.org/10.37904/metal.2020.3643>
- Luciana A., & Adiel A. (2010). A model for selecting project team members using multicriteria group decision making. *Pesquisa Operacional*, 30. <http://doi.org/10.1590/S0101-74382010000100011>
- Macit, A., & Macit, D. (2021). Covid-19 pandemisi döneminde devlet desteklerinin önemi: Havayolu işletmelerine yönelik kurtarma operasyonları ve kamulaştırma kanıtları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 160-173.
- Maglic, L., Varazdinac, P., & Skiljan, I. (2019). Multi-Criterion decision model for marina location selection in the County of Primorje and Gorski Kotar. *Nase More*, 66(1), 28-36. <http://doi.org/10.17818/NM/2019/1.4>
- Mladineo, M., Jajac, N., & Rogulj, K. (2016). A simplified approach to the PROMETHEE method for priority setting in management of mine action projects. *Croatian Operational Research Review*, 7(2), 249-268.
- Moreira, M. Â. L., de Araújo Costa, I. P., Pereira, M. T., dos Santos, M., Gomes, C. F. S., & Muradas, F. M. (2021). PROMETHEE-SAPEVO-M1 a Hybrid Approach Based on Ordinal and Cardinal Inputs: Multi-Criteria Evaluation of Helicopters to Support Brazilian Navy Operations. *Algorithms*, 14(5), 140. <http://doi.org/10.3390/a14050140>
- Ogrodnik K. (2020). Multi-Criteria Analysis of Smart Cities in Poland. *Geographia Polonica*, 93(2), 163-181. <http://doi.org/10.7163/GPol.0168>
- Ordu, S. (2022). COVID-19 salgınının makroekonomik ve bazı temel sektörler üzerindeki etkileri: Türkiye ve Dünya için bir değerlendirme. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 411-422. <http://doi.org/10.52791/aksarayiibd.1071298>
- Oubahman, L., & Duleba, S. (2021). Review of PROMETHEE method in transportation. *Production Engineering Archives*, 27(1), 69-74. <https://doi.org/10.30657/pea.2021.27.9>
- Öçal, B. (2022). COVID-19 sürecinde ihracat ve hava kargo taşımacılığı: Antalya havalimanı üzerine bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 29(2), 259-280. <https://doi.org/10.18657/yonveek.1004790>
- Öz, O., & Tükenmez, N. M. (2020). Ülke riskinin promethee yöntemi ile değerlendirilmesi. *İzmir YMMO Dergisi*, 2(2), 46-70.

- Özdemir, Y., Basligil, H., & Karaca, M. (2011). Aircraft Selection Using Analytic Network Process: A Case for Turkish Airlines. *World Congress on Engineering (WCE 2011)*, Imperial Coll, London, United Kingdom, 1155-1169.
- Öztürk, F., & Kaya, G. K. (2020). Afet Sonrası Toplanma Alanlarının Promethee Metodu İle Değerlendirilmesi. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, 25(3), 1239-1252. <https://doi.org/10.17482/uumfd.697097>
- Öztürk, F. (2022). Kamu kurumlarında yönetici pozisyonları için AHP-PROMETHEE yöntemleri ile adayların değerlendirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 12(2), 624-635. <https://doi.org/10.17714/gumusfenbil.698782>
- Palash, M., & Bauer, S. (2016). Land-use decisions of rice/fish farming in Northern Bangladesh: Use of PROMETHEE analysis. *Open Agriculture*, 1(1), 60-67. <https://doi.org/10.1515/opag-2016-0008>
- Peterková J., & Franek J. (2018). Decision making support for managers in innovation management: A promethee approach. *International Journal of Innovation*, 6(3), 256-274. <https://doi.org/10.5585/iji.v6i3.236>
- Petrov. (2019). Modelling and multi-criteria decision making for selection of specific growth rate models of batch cultivation by saccharomyces cerevisiae yeast for ethanol production. *Fermentation*, 5(3), 61. <https://doi.org/10.3390/fermentation5030061>
- Podvezko, V., & Podvieszko, A. (2010). Dependence of multi-criteria evaluation result on choice of preference functions and their parameters. *Technological and Economic Development of Economy*, 16(1), 143-158. <https://doi.org/10.3846/tede.2010.09>
- Puzovic, S., Vasovic, J.V., Radojicic, M., & Paunovic, V. (2019). An integrated MCDM approach to PLM software selection. *Acta Polytechnica Hungarica*, 16(4), 45-65. <https://doi.org/10.12700/APH.16.4.2019.4.3>
- Rezk, H., Mukhametzhanov, I.Z., Al-Dhaifallah M., & Ziedan, H.A. (2021). Optimal selection of hybrid renewable energy system using multi-criteria decision-making algorithms. *Computers, Materials & Continua*, 68(2), 2001–2027.
- Semercioğlu, H., & Özkoç, H. (2021). Covid-19 pandemisi havayollarının filo kullanımını nasıl etkiledi, etkileyecek?. *Journal of Aviation*, 5(2), 192-209. <https://doi.org/10.30518/jav.994820>
- Shao, C., Wei, B., Liu, W., Yang, Y., Zhao, Y., & Wu, Z. (2023). Multi-dimensional value evaluation of energy storage systems in new power system based on multi-criteria decision-making. *Processes*, 11(5), 1565. <https://doi.org/10.3390/pr11051565>
- Shih, H. S. (2021). Threshold-Enhanced PROMETHEE Group Decision Support under Uncertainties. *Mathematical Problems in Engineering*. Article ID 5594074. <https://doi.org/10.1155/2021/5594074>
- Solomon, D.S., Kenneth F.D., & Hughey, F.D.K. (2007). A proposed Multi Criteria Analysis decision support tool for international environmental policy issues: a pilot application to emissions control in the international aviation sector. *Environmental Science & Policy*, 10(7–8), 645-653, <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2007.06.003>
- Şen, G., & Bütün, E. (2021). Covid-19'un pandemi salgınının havacılık sektörüne etkisi: Gig ekonomisi alternatifi. *Journal of Aviation Research*, 3(1), 106-127. <https://doi.org/10.51785/jar.857243>
- Şen, G. (2021). Covid-19 aşılarının lojistiğinde havacılık endüstrisinin rolü. *Journal of Aviation*, 5(2), 127-141. <https://doi.org/10.30518/jav.983597>
- Tunalı, R. E. (2022). The impacts of covid-19 outbreak on the aviation industry: The case of Qatar Airways during the covid-19 pandemic. *İktisat İşletme ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(1), 88-116.
- TÜİK, TÜİK Türkiye İstatistik Kurumu Havacılık Verileri, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Ulastirma-ve-Haberlesme-112>, (Erişim: 07.01.2023).
- Veza, I., Celar, S., & Peronja, I. (2015). Competences-based Comparison and Ranking of Industrial Enterprises Using PROMETHEE Method, *Procedia Engineering*, 100, 445-449. <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2015.01.389>
- Visual PROMETHEE (2023). *Get Started with Visual PROMETHEE 1.5*, en.promethee-gaia.net/assets/vpgetstarted.pdf

- Vivekh, P., Sudhakar, M., & Srinivas, M. (2017). Desalination technology selection using multi-criteria evaluation: TOPSIS and PROMETHEE-2. *International Journal of Low-Carbon Technologies*, 12(1), 24-35. <https://doi.org/10.1093/ijlct/ctw001>
- Yıldız, T., Şimşek, Y., & Kaygın, E. (2021). Covid 19 Salgınında Sivil Havacılık İşletmelerinin Kalite Yönetimi Anlayışının SERVQUAL Ölçeği ile Değerlendirilmesi. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 12(2), 39-57.
- Yılmaz, F. (2020). Türkiye’de Sivil Havacılık Sektörünün Tarihsel Gelişimi ve 2003-2018 Yılları Arasında Sektörün Değerlendirilmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 113-129.
- Ziemba P. (2021). Implementation of the new easy approach to fuzzy multi-criteria decision aid in the field of management. *MethodsX*, 8,1-25. <https://doi.org/10.1016/j.mex.2021.101344>
- Zlaugotne, B., Zihare, L., Balode, L., Kalnbalkite, A., Khabdullin, A., & Blumberga, D. (2020). Multi-Criteria Decision Analysis Methods Comparison. *Environmental and Climate Technologies*, 24(1), 454-471. <https://doi.org/10.2478/rtuct-2020-0028>

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ETİK KURUL İZİN BİLGİLERİ

Çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

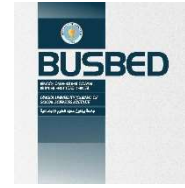
ARAŞTIRMACILARIN KATKI

Araştırma tek yazarlıdır.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Article Type : Review Article
Date Received : 10.05.2023
Date Accepted : 15.08.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1295173>

THE ROLE OF LOCAL GOVERNMENTS IN INCREASING THE INTEGRATION AND WELFARE OF THE SYRIANS UNDER TEMPORARY PROTECTION STATUS: THE CASE OF ADANA METROPOLITAN MUNICIPALITY¹

Hamza Bahadır Eser², Mehmet Recai Uygur³, Abdurrahman Saydam⁴

ABSTRACT

This study examines the impact of the Syrian civil war on Türkiye, specifically the migration of Syrians to Türkiye and the legal and institutional arrangements made for their temporary protection. Initially, Syrian immigrants settled in camps along the Syrian border, but they were later allowed to reside outside the camps, leading to their integration into Turkish society. The study analyzes the legal and institutional arrangements for Syrians under temporary protection status and the services provided by the Adana Metropolitan Municipality. The role of local governments in migration policies and the financing of services for immigrants are also explored. The strategic plan and activity reports of the Adana Metropolitan Municipality are analyzed to understand the various projects undertaken by the municipality in collaboration with international stakeholders to improve the integration and social and economic welfare of immigrants. The findings of the study show that the Adana Metropolitan Municipality has implemented numerous initiatives to support the integration of Syrian immigrants into Turkish society. These initiatives include education and vocational training programs, health services, and social support programs. The study also emphasizes the importance of local government involvement in migration policies and the need for adequate funding to ensure that essential services are provided to immigrants.

Keywords: Migration, Syrians, Integration, Central Government, Local Government

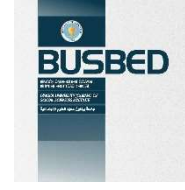
¹ This article is an extended and comprehensive review of the full-text paper presented at the 6th International Civil Strategy Symposium held at Marmara University between 08-09 December 2022 with the title "A Brief Analysis of the Services Provided to Syrians in Temporary Protection Status: The Case of Adana Metropolitan Municipality."

² Prof. Dr., Suleyman Demirel University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, bahadireser@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4063-051X>.

³ Senior Researcher, SMK University of Applied Sciences, International Relations, mehmetrecai.uygur@smk.lt, <https://orcid.org/0000-0003-1872-0885>.

⁴ Ph.D. Candidate, Suleyman Demirel University, Graduate School of Social Sciences, abdurrahmansaydam91@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6953-5164>.

Makalenin Türü : İnceleme Makalesi
Geliş Tarihi : 10.05.2023
Kabul Tarihi : 15.08.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1295173>

GEÇİCİ KORUMA STATÜSÜ ALTINDAKİ SURIYELİLERİN ENTEGRASYONUNU VE REFAHINI ARTIRMADA YEREL YÖNETİMLERİN ROLÜ: ADANA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ¹

Hamza Bahadır Eser², Mehmet Recai Uygur³, Abdurrahman Saydam⁴

ÖZ

Türkiye, Suriye'deki iç savaş nedeniyle yaşanan göçten doğrudan etkilenmiştir. Göçmenler ilkin Bu çalışma, Suriye iç savaşının Türkiye üzerindeki etkisini, özellikle Suriyelilerin Türkiye'ye göçünü ve geçici koruma için yapılan yasal ve kurumsal düzenlemeleri incelemektedir. Başlangıçta, Suriyeli göçmenler Suriye sınırındaki kamplara yerleştiler, ancak daha sonra kampların dışında kalmalarına izin verilerek Türkiye toplumuyla bütünleşmeleri sağlandı. Çalışma, geçici koruma statüsündeki Suriyelilere yönelik yasal ve kurumsal düzenlemeleri ve Adana Büyükşehir Belediyesi'nin sunduğu hizmetleri incelemektedir. Yerel yönetimlerin göç politikalarındaki rolü ve göçmenlere yönelik hizmetlerin finansmanı da araştırılmaktadır. Adana Büyükşehir Belediyesi'nin stratejik planı ve faaliyet raporları, belediyenin göçmenlerin entegrasyonunu ve sosyal ve ekonomik refahını artırmak için uluslararası paydaşlarla işbirliği içinde üstlendiği çeşitli projeleri anlamak için analiz edilmektedir. Çalışmanın bulguları, Adana Büyükşehir Belediyesi'nin Suriyeli göçmenlerin Türkiye toplumuna entegrasyonunu desteklemek için çok sayıda girişimde bulunduğunu göstermektedir. Bu girişimler arasında eğitim ve mesleki eğitim programları, sağlık hizmetleri ve sosyal destek programları yer almaktadır. Çalışma ayrıca yerel yönetimin göç politikalarına dahil olmasının önemini ve göçmenlere temel hizmetlerin sağlanmasını sağlamak için yeterli finansmana duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Suriyeliler, Uyum, Merkezi Yönetim, Yerel Yönetim

¹ Bu makale, 08-09 Aralık 2022 tarihleri arasında Marmara Üniversitesi'nde düzenlenen 6. Uluslararası Sivil Strateji Sempozyumu'nda "Geçici Koruma Statüsündeki Suriyelilere Sunulan Hizmetler Üzerine Kısa Bir İnceleme: Adana Büyükşehir Belediyesi Örneği" adıyla sunulan ve tam metin olarak yayımlanan bildirinin genişletilmiş ve güncellenmiş halidir.

² Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, bahadireser@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4063-051X>.

³ Uzman Araştırmacı, SMK University of Applied Sciences, Uluslararası İlişkiler, mehmetrecai@smk.it, <https://orcid.org/0000-0003-1872-0885>.

⁴ Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, abdurrahmansaydam91@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6953-5164>.

1. INTRODUCTION

Migration is a phenomenon that has been going on since the existence of humanity and will probably continue in the future. Migration, in its most general terms, can be defined as an act of displacement in different geographies. This phenomenon affects not only the immigrants but also the social relations and institutions in the receiving regions (Koçak & Terzi, 2012, p. 164). Especially since the second half of the 20th century, the immigrant population has rapidly increased. According to the United Nations data, if the increase in the world population continues at the rate of increase in the last 20 years, it is calculated that the number of immigrants will reach approximately 405 million by 2050 (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2017, p. 24). A significant part of this largely immigrant population is located within the borders of Türkiye. As it is known, since April 2011, there has been a mass Syrian migration to our country due to both the long border from Syria and the "Open Door" policy implemented by Türkiye. Migration, which started with the entry of the first group from the Cilvegözü Border Gate in 2011, has evolved into a sociological phenomenon that includes millions of immigrants in the process. According to November 2022 figures from the Directorate General of Migration Management, Türkiye hosts 3,585,447 Syrians (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2022).

Only 1.3% of Syrians under temporary protection live in camps. The remaining 98.7% is distributed almost all over the country. As of November 2022, the number of Syrians living in cities is 3,585,447 as indicated above. When the distribution of Syrians by provinces is examined, the 5 provinces with the highest number of Syrians are Istanbul (550,784), Gaziantep (463.423), Şanlıurfa (374,342), Hatay (359,296), and Adana (254.203) (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2022).

Today, it is possible to state that the Syrian problem is not a short-term issue. In this context, policies regarding Syrians under temporary protection status should also be determined with long-term foresight, taking the reality that some of the immigrants will be permanent (Alvanoğlu & Ateş, 2020: 396; Çamur, 2017:128).

Since it was positioned as the target country to migrate to when the Syrian migration to Türkiye first started, the central government assumed the main responsibility and reacted to the problem by making legal and institutional arrangements immediately. However, while doing this, due attention was not paid to the fact that local governments are one of the main stakeholders in the solution of the problem. It is possible to state that local governments have a very important role in the actual solution of the problem and the management of the process since immigrants directly affect the cities they migrate to socially and economically (Oktay et al., 2016: 773; Kahraman & Taniyıcı, 2018: 266; Alvanoğlu & Ateş, 2020: 397; Kaya, 2022: 346-348).

In the first place, a quick solution was produced regarding the legal status (temporary protection) of Syrians. However, it is discussed in the literature that the problem includes some risks in terms of obtaining the right to citizenship and resettlement in the long run (Bostan, 2018: 74-77). In addition, aspects of the issue threaten border security, such as human smuggling (Çetiner, 2021: 16-17).

However, the main focus of the study is the problem areas created by the new sociology that emerged in the cities, in short, the practices of living together. Host society divorces and problems such as the increase in crime rates are associated with Syrians (Çetiner, 2021: 16-17). The gradual increase in the number of Syrians under temporary protection, especially in metropolitan cities, and the prolongation of the "temporary protection process", which expresses an uncertain situation by its nature, make the host society uneasy; this situation increases the demand for urban services and negatively affects the social and economic situation of the city (Lale, 2022: 75). Similarly, it is emphasized that problems arise with the prolongation of the stay of immigrants in metropolitan cities, and that adaptation plays a key role in overcoming the problems (Karasu, 2016: 1012). These problems can be counted as informality, lack of basic education, lack of language, access to health services, housing, access to employment, social exclusion, cultural differences, and communication problems with public institutions (Batuk & Adıgüzel, 2002: 51; Çamur, 2017: 113; Alptekin et al, 2018: 110).

There are already studies that draw attention to the difficulties experienced by immigrants in their integration and access to healthy housing (Güngördü & Özbakır, 2021) and offer projects for solutions (Özbakır et al., 2020). Local governments act together with non-governmental organizations in overcoming the mentioned problems (Batuk & Adıgüzel, 2002: 74). Non-governmental organizations, which came to the fore with food/hygiene aid in the early days of Syrian migration, focused on adaptation activities in the process (Çolakoğlu & Kaya, 2021: 725). While some non-governmental organizations develop adaptation projects, some organizations turn to humanitarian aid in urgent need (Çebi, 2017: 136).

With Article 96 of the YUKK numbered 6458, "... public institutions and organizations, local governments, non-governmental organizations, universities, and international organizations can plan harmonization activities by benefiting from the suggestions and contributions." It gives duty to the central administration to ensure compliance with the expression (YUKK no. 6458, art. 96). Ensuring coordination among the institutions listed by this provision is vital for integrating Syrians.

Our study aims to reveal the services provided by Adana Metropolitan Municipality to meet the needs of Syrians, facilitate their social integration into the city, and increase their welfare. In our study, the issue of integration of immigrants will be briefly explained first. After that, Türkiye's policies on migration management and the roles of central and local governments in this process will be mentioned. Afterward, the study will be concluded by including the services provided by Adana Metropolitan Municipality for Syrians.

In our study, the following research method has been used:

Literature review: A comprehensive literature review has been conducted a comprehensive literature review to identify relevant theories, concepts, and previous research on migration, integration, and the role of local governments in managing migration.

Case study design: Adana Metropolitan Municipality has been selected as a case study due to its significant population of Syrians under temporary protection status and its efforts to integrate them into the city.

Data collection: Collect data through a combination of methods, such as document analysis. Through document analyses, we reviewed relevant policies, strategic plans, activity reports, and other documents related to migration and integration in Adana Metropolitan Municipality.

Results and discussion: We have presented the findings of the study, and highlighted the services provided by Adana Metropolitan Municipality to Syrians and the challenges faced by the municipality in managing migration and integration. We discussed the implications of the findings for policy and practice and suggested recommendations for improving the integration and welfare of Syrians under temporary protection status.

2. SOCIAL INTEGRATION

Social integration is an important concept that has been widely discussed in immigrant-receiving societies. However, the main focus of this study is to shed light on the role local governments play in regarding migrants' adaptation. A brief theoretical introduction to what the integration concept (which will be used below) is considered to contribute to the reader.

The subject of integration is the acceptance and adaptation of Syrians in Turkish literature (Canbey, 2018; Gürbüz & Dugan, 2018; Kesgin, 2022; Yıldırım alp & İyem, 2017; Yılmaz, 2019), their adaptation to the city (Ağcadağ Çelik, 2021; Bımay, 2020; Gürel Üçer & Özkazanç, 2018; Polat & Yılmaz, 2021; Yuksel & Aydemir, 2020;) in the context of the role of non-governmental organizations in the Integration Process of Syrians (Çebi, 2017). However, the main focus of this study is to shed light on the role local governments play in regarding migrants' adaptation. Both in the section where the plans and activities of Adana Metropolitan Municipality are examined and in the conclusion section of the study, they are discussed and discussed in detail below. A brief theoretical introduction to the integration concept (which will be used below) is considered to contribute to the reader.

According to the United Nations Research Institute for Social Development and Scheff (2007), social integration refers to "the process of promoting values, relationships, and institutions that enable everyone to participate in social, economic, and political life based on equality of rights, dignity, and equality." This definition emphasizes the importance of promoting social, economic, and political equality among all individuals and groups in society. It also highlights the need to respect diversity and avoid imposing a unitary identity on those who do not wish to adopt it. The concept of social integration differs from assimilation, which refers to the process of making individuals or groups conform to the dominant culture and values of a society. As Castells (1997) notes, assimilation involves a process of cultural homogenization and the suppression of diversity. In contrast, social integration seeks to promote diversity and respect for different cultures and identities. To promote social integration, it is necessary to pay attention to three interconnected processes: recognition, representation, and redistribution (Ferguson, 2008). Recognition involves acknowledging and respecting the diversity of social groups, cultures, and identities. This can help promote respect, dignity, and cooperation among different groups. Representation involves ensuring that the interests and perspectives of different groups are taken into account in decision-making processes and resource allocation. This can help promote equality. Redistribution involves ensuring that socioeconomic resources are distributed fairly among individuals and groups, to avoid deep inequalities and fragmentation based on wealth, ethnicity, region, gender, age, or other social identities.

Cohen (1985) argues that community identity is central to social integration. He suggests that communities are formed through shared experiences, values, and symbols. The symbolic construction of community involves the creation of shared meanings and values that help to bind people together. This can help promote social cohesion and a sense of belonging among individuals and groups. In conclusion, social integration is an important concept that emphasizes the need to promote equality, diversity, and respect for different cultures and identities. Community identity is also central to social integration and can be fostered through shared experiences, values, and symbols. Moreover, social integration is essential for the functioning of society. When individuals and groups

are excluded from social and economic life, this can lead to social fragmentation, inequality, and conflict (Putnam, 2000). Therefore, promoting social integration is a moral imperative and a practical necessity for building a cohesive and prosperous society.

One important aspect of social integration is promoting intergroup contact. Allport's (1954) contact hypothesis suggests that increasing contact between members of different groups can reduce prejudice and promote positive attitudes and behavior toward each other. However, contact alone is not sufficient to promote social integration. Positive intergroup contact needs to be accompanied by other factors, such as equal status, cooperation, and institutional support (Pettigrew & Tropp, 2006).

The promotion of social integration also requires attention to structural inequalities and discrimination. This includes addressing issues such as poverty, unemployment, and unequal access to education, healthcare, and housing. Addressing structural inequalities and discrimination is essential for creating a level playing field and promoting equal opportunities for all individuals and groups in society. Finally, it is important to recognize that social integration is not a one-time achievement but an ongoing process. Societies are constantly changing, and new challenges to social integration can arise over time. Therefore, promoting social integration requires sustained effort and attention from individuals, communities, and policymakers.

In conclusion, social integration is a complex and multifaceted process that requires promoting intergroup contact, addressing structural inequalities and discrimination, and recognizing that social integration is ongoing. Promoting social integration can create a more equal, cohesive, and prosperous society.

3. TÜRKİYE'S MIGRATION MANAGEMENT POLICIES IN RESPONSE TO THE SYRIAN REFUGEE CRISIS

Migration has been a phenomenon that has taken place throughout human history. It has been driven by various factors such as economic and social needs, the pursuit of a better life, and a desire for safety. In recent times, migration within and between countries has been further accelerated by globalization, scientific advancements, rapid technological progress, and increased transportation opportunities (Emeç & Şengün, 2022, p.2085).

The Arab Spring, which began in 2010 in North African countries and later spread to Syria, was primarily fueled by the masses' aspiration for a better life. What started as protests eventually turned into significant political movements, culminating in a civil war in Syria and resulting in one of the most significant migrations of the century (Hajipouran Benam, 2018, p. 261). Türkiye has been one of the countries profoundly affected by this process, with approximately 5 million immigrants, including individuals from countries such as Pakistan, Afghanistan, Iran, Iraq, and Somalia, currently residing in the country. It is essential to note that the Republic of Türkiye legally accepts only a small portion of these immigrants as refugees. The country's domestic law stipulates that the status of a refugee is determined by the 1951 Geneva Convention on the Legal Situation of Refugees (Çevik, 2020, p. 131). Türkiye accepted the Geneva Convention in 1961, with the precondition of not accepting refugees from non-European countries. The country also accepted the 1967 New York Protocol, which abolished the place and time limitation requirement in the Geneva Convention while maintaining the same reservation. The reason for the Turkish government's approach may be attributed to the country's geographical proximity to politically unstable regions and its desire to avoid encountering a large influx of refugees that may occur in the future (Aslantürk, 2020, p. 189).

The first Syrian migrant caravan crossed the Turkish border on April 29, 2011, and the country adopted an "open-door" policy for subsequent crossings. Türkiye initially assumed that the Syrian conflict would end soon and shaped its policies accordingly (Karasu, 2018, p. 55). However, the number of refugees increased rapidly, starting with the entry of 300-400 Syrian immigrants through Hatay's Cilvegözü border gate, reaching millions today (Güleç, 2015, p.95). To accommodate the refugees, AFAD established 26 temporary shelters in ten provinces, providing education, health, guidance, psychological support, and other services (AFAD, 2013, p. 52).

Nevertheless, the prolonged stay of Syrians under temporary protection status in Türkiye has made it necessary to ensure their social adaptation. Consequently, efforts have been made to support individuals' ability to continue their lives outside temporary shelter centers, and they have been permitted to exit the camps. Currently, the number of Syrians living in seven temporary accommodation centers in five provinces is relatively small, with a total of 47,686 individuals (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2022).

The large-scale migration of Syrians to Türkiye has presented numerous social and economic challenges, necessitating significant policy adjustments and institutional restructuring. Effectively managing this migration has become a critical area of concern for the state's institutional framework (Skeldon, 2010, p.21). Given the rapid influx of Syrian immigrants and Türkiye's open-door policy towards them, the legal infrastructure required to accommodate them was quickly established (Aslantürk, 2020, p. 190). This involved the creation of new institutions to supervise and regulate the activities of Syrian immigrants and to formalize their legal status in the

country. The legal framework for regulating Syrian migration was established through the Law on Foreigners and International Protection (YUKK) No. 6458 (Akman, 2018, p.455). This law ushered in a new era of migration management, with both central and provincial government institutions responsible for overseeing migration-oriented structures (Kara & Dönmez Kara, 2016, p.11).

Article 91 of the YUKK defines the concept of "temporary protection" as a status provided to individuals who have been forced to leave their country and require urgent protection. The specifics of this temporary protection are to be determined by the President through regulation, as stated in the second paragraph of the same article (YUKK No. 6458, art.91). The Temporary Protection Regulation was subsequently issued on 13.10.2014, with provisions regulating healthcare, education, working conditions, social aid, and services, and interpreting services for Syrians under temporary protection (Temporary Protection Law, art.27, Art.28, Art.29, Art.30, Art.31).

Before the enactment of the YUKK, the General Directorate of Security's Foreigners' Branch and Governorships was responsible for managing all procedures related to Syrian immigration. The central government institutions empowered by law to implement immigration policies include the Council of Ministers, the Migration Policy Board, the Directorate of Migration Management, the Migration Advisory Board, the International Protection Evaluation Commission, the Coordination Board for Combating Irregular Migration, the Disaster and Emergency Management Presidency, and local municipalities (Demirhan & Aslan, 2015, pp. 46-52).

4. REPUBLIC OF TÜRKIYE MINISTRY OF INTERIOR, PRESIDENCY OF MIGRATION MANAGEMENT

The Directorate of Migration Management was first established with the status of General Directorate under Law No. 6458 on Foreigners and International Protection (2013). However, Decree-Law No. 703, which came into effect in 2018, repealed Article 103 and Article 104 of Law No. 6458 that detailed the establishment, duties, and authorities of the General Directorate of Migration Management (Decree-Law No. 703, 2018). Subsequently, the provisions about the establishment of the General Directorate of Migration Management were outlined in Article 158 of the Presidential Decree No. 4 (2018).

"Duties and powers of the General Directorate of Migration Management with Article 159 of the Decree include: "To carry out studies on the development of legislation and administrative capacity regarding immigration, to monitor and coordinate the implementation of policies and strategies determined by the President", "To carry out migration-related works and procedures", "To carry out the duties assigned to the Ministry in the Settlement Law No. 5543" (2006), "To carry out the works and procedures regarding the protection of victims of human trafficking", "To identify the stateless persons in Türkiye and to carry out the works and transactions related to these persons", "To carry out the works and procedures related to the harmonization processes", "To carry out the works and transactions regarding temporary protection", "To ensure coordination between the law enforcement units and the relevant public institutions and organizations, to develop measures, to monitor the implementation of the measures taken in order to combat irregular migration", it is counted as "Assisting in the programming and project planning of the activities of public institutions and organizations in the field of migration, evaluating and approving the project proposals, monitoring the works and projects carried out, supporting the execution of these studies and projects in accordance with international standards" and "executing other duties given by the legislation" (Presidential Decree No. 4, 2018, art. 159).

The "Integration" article of YUKK (art. 96) describes the duties of administration as follows: (1) "The Directorate General is responsible for facilitating the mutual integration of foreigners and applicants or persons with international protection status with the society in our country, within the scope of the country's economic and financial possibilities, and to mediate third parties in all areas of social life in our country, in the country where they are resettled or in their country when they return. It can plan harmonization activities by taking advantage of the suggestions and contributions of public institutions and organizations, local governments, non-governmental organizations, universities, and international organizations to provide them with the knowledge and skills that will facilitate their ability to act independently." (2) "Foreigners can attend courses in which the political structure, language, legal system, culture, and history of the country and their rights and obligations are explained at a basic level." (3) "Courses, distance education and similar systems, promotion, and information activities on subjects such as benefiting from public and private goods and services, access to education and economic activities, social and cultural communication, and receiving primary health care, are also organized by the General Directorate with public institutions and organizations and non-governmental organizations, expanded through cooperation" (Law No. 6458 on Foreigners and International Protection, 2013, art. 96).

The duties and authorities of the General Directorate of Migration Management were first regulated on 04/04/2013, in the second paragraph of Article 104h of YUKK numbered 6458. The phrase "is authorized to provide cooperation and coordination with public institutions and organizations, universities, local governments, non-governmental organizations, private sector, and international organizations in matters related to their duties" (Law No. 6458 on Foreigners and International Protection, 2013, art. 104) was not included in the subsequent regulation

detailing the duties and authorities of the institution. Instead, the task of coordination was specified as being only with law enforcement units and relevant authorities. The original regulation's scope was reduced by Presidential Decree No. 4, dated 15.07.2018, article 159/g, specifying the interactions between public institutions and organizations (Çakı, 2018, p. 85).

Presidential Decree No. 85, dated 29.11.2021, altered the status of the General Directorate to the Presidency (Presidential Decree No. 85, 2021, art. 18). Furthermore, with the 21st article of this regulation, the provision "to carry out the secretariat services of the Immigration Board, to follow the implementation of the Board's decisions" was added to follow the clause an of the 1st paragraph of the 159th article of Presidential Decree No. 4 (Presidential Decree No. 85, 2021, art. 21). Under YUKK, the General Directorate of Migration Management finalized its organization in all provincial centers and districts as well as abroad, and in 2015, assumed its duties and responsibilities from the General Directorate of Security in all provinces (Örselli & Babahanoğlu, 2016, p. 2069).

The Presidency, whose structure was changed with the constitutional amendment made in 2017 and the transition to the Presidential Government System in 2018, became the most authoritative authority in migration management, as in many other matters related to the executive function and the executive. The Ministry of Foreign Affairs, Ministry of Family and Social Services, Ministry of Labor and Social Security, and Ministry of Environment and Urbanization stand out as institutions that undertake important tasks in migration management, as well as the Presidency, especially the Ministry of Interior. The Ministry of Foreign Affairs plays an important role in migration management due to its involvement in international migration, international diplomatic crises and agreements, and the Ministry of Environment and Urbanization due to its source of some urban problems and its effects on the field of local governments.

Another organization that is at the center of migration is the Migration Board. The board, which was established with the Article 105 of the YUKK, was abolished with the transition to the Presidential Government System, and the board was re-established with the 17th Decree issued by the Presidency in 2018. The Board has been added to subparagraph h of paragraph 1 of Article 522 of Presidential Decree No. 1, and the working procedures and principles of the Migration Board have been determined according to this article. With the regulation, it was stipulated that the board would consist of other ministries, institutions, and organizations to be determined by the ministry upon the call of the Ministry of Interior. Organizations such as AFAD and Kızılay that assist the central government's provincial administration are other institutions that play an important role in and contribute to migration management (Arslan, 2021, pp. 15-16).

5. LOCAL GOVERNMENTS AND MIGRATION

Although the central administration actively participates in the migration management process, there is no clear regulation on municipalities. It has been stated that this situation is also included in international documents and that the provincial municipalities in the Southeastern Anatolia Region, which hosts approximately 20% of the total number of Syrian immigrants in Türkiye, are insufficient to increase their service capacity for immigrants (UHCR, 2018, p. 3). YUKK numbered 6458 has given the duty and authority regarding immigrants to the central administration, and municipalities have been indirectly included in the process. However, when the services of local governments towards immigrants are examined in practice, it is seen that the given situation is quite different. Although the duties and authorities of municipalities regarding migration management are not clearly defined in both national migration and local government legislation, municipalities provide services to immigrant groups in many different areas (Ateş, 2020: 24; Alvanoğlu & Ateş, 2020, p. 384).

When it comes to local governments, the first administrative unit that comes to mind is the municipalities. As emphasized above, although local governments/municipalities have not been given a direct duty and authority regarding migration, according to the Citizenship Law regulated in Article 13 of Law No. 5393, being a citizen is linked to residence by saying "Everyone is a citizen of the town in which they reside" (Çevik, 2020, p. 135; Kaya, 2022: 347-348). However, with the expression "Municipal services are offered to citizens in the closest places and by the most appropriate methods" in Article 14 of the relevant Law, the condition of being able to receive service is tied to the condition of being a citizen (Kaya, 2022: 348). From this point of view, considering that the expenditures to be made on immigrants will cause problems in the audits to be made by the Court of Accounts (since the immigrants are not citizens), there may be hesitations in providing services (Erdoğan, 2017, p.41).

Despite this dual situation, in practice, local governments are the first step to meet the needs of immigrants and provide basic public services such as infrastructure, cleaning, housing, education, and health, without any discrimination (Council of Europe, 2017, p. 1). After the Syrian migration, Türkiye experienced the impact of the migration movements on the city administrations. As stated above, the Syrians who were first settled in the shelter centers are now dispersed throughout the country, especially in the border provinces. This situation has brought a significant burden to local governments in terms of providing public services in cities (Akman, 2018 p.456). When the ratio of Syrians living in cities to the local population in terms of local services is examined, it is seen that 22% in Gaziantep, 25% in Hatay, 11% in Adana, 10% in Mardin, 12% in Mersin, 22% in Şanlıurfa, and Kilis reached

approximately 75%. Since the shares allocated to local governments from the central budget are distributed taking into account the official population of the city, Syrians are not included in these calculations. This situation places an extra burden on local governments to provide services to Syrians, especially those settled in the lower socio-economic areas of cities (Taşcıer, 2021, pp. 84-85).

In the process, to be closer to work, education, health, and public services, the majority of the Syrian population with temporary protection status preferred to live in cities instead of accommodation centers. In this process, Syrians who voluntarily leave the camps face many different problems such as accommodation, access to employment, education, health, cultural values, and language, especially in terms of adaptation to the city and society (Alvanoğlu & Ateş, 2020 p. 383). To overcome these problems, some services (such as daily food supply, vocational training, and language courses) are provided by the central administration as well as by the local administrations. The expenditures of these services are tried to be provided by municipalities from their budgets, the projects they carry out together with non-governmental organizations, and the funds provided by international organizations (Taşcıer, 2021, p. 93).

6. THE CASE OF MIGRATION IN ADANA METROPOLITAN MUNICIPALITY'S STRATEGIC PLAN AND PERFORMANCE REPORTS FOR THE YEARS 2020-2024 AND SERVICES PROVIDED TO SYRIANS UNDER TEMPORARY PROTECTION THROUGH ADANA METROPOLITAN MUNICIPALITY

The province of Adana has experienced significant migration due to the Syrian civil war. The number of Syrian immigrants settling in Adana has consistently risen, from 16,000 in Istanbul in the early years of the conflict to 253,636 as of November 24, 2022. Based on official data, Adana is now ranked as the fifth province in Türkiye with the most significant number of Syrian immigrants (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2022). However, considering potential unregistered immigrants, the actual count of Syrians in Adana may be even higher. In Adana Metropolitan Municipality's strategic plan for 2020-2024, the topic of migration and the status of Syrians under temporary protection is briefly discussed. The plan incorporates data from the municipality's annual reports from 2019 to 2021. The plan recognizes that Adana has seen considerable immigration both internally and externally and that these migrants often encounter adaptation challenges, typically hailing from lower socioeconomic backgrounds. The local government aims to enhance these individuals' living conditions and foster integration with the resident population (Adana Metropolitan Municipality, 2020, p. 23). The plan presents a "Migration Master Plan," supported by the Swedish International Development Agency (SIDA), the Swedish Association of Local Authorities and Regions (SKL), and multiple Turkish municipalities, including the Union of Çukurova Municipalities and the Union of Marmara Municipalities. This master plan seeks to mitigate migration's impact on municipal utilities, like capacity, expense, and funding, by addressing related challenges such as environmental sanitation, healthcare, potable water provision, police services, solid waste handling, and the inception and maintenance of parks and green spaces. The plan defines core policy domains like foresight, objectives, and activities concerning decision-making procedures, education, culture, and art, urban organization, and data management to transform the migration effects positively and bolster Adana Metropolitan Municipality's resilience to immigration (Adana Metropolitan Municipality, 2020, p. 26). The section comparing the Eleventh Development Plan (2019-2023) to the Municipal Plan highlights the strategic area of "Social Cultural and Sporting Services Management" as aligning with the 11th Development Plan's developmental goals/targets, centered on enhancing living standards via citizen-focused social services. The plan lists among its strategic objectives the creation and execution of 10 new initiatives designed to address the needs of the immigrant population residing within provincial limits and facilitating their societal integration. This goal is associated with the external migration heading under the Qualified People, Strong Society title (Adana Metropolitan Municipality, 2020, pp. 71-73). The economic segment of the PEST Analysis, which scrutinizes Political, Economic, Social, and Technological aspects, indicates that unchecked migration has escalated unemployment rates in Adana. Yet, the provision of low-cost labor by migrants and the potential contributions of skilled immigrants to the economy are recognized as opportunities. The analysis also highlights the sociocultural assimilation challenges faced by immigrants. The PEST analysis concludes by recommending intensified efforts, like language instruction, to facilitate adaptation and mitigate migration's adverse effects (Adana Metropolitan Municipality, 2020, p. 127). The social component of the PEST Analysis stresses the negative impacts of unchecked migration on societal order and security, underscoring the importance of comprehensive migration planning, continuation of adaptation schemes, and seeking additional financial resources from the central government (Adana Metropolitan Municipality, 2020, p. 128). In the SWOT Analysis segment, which delves into strengths, weaknesses, opportunities, and threats, the fact that Syrians under temporary protection constitute 15% of the total population is classified as a "threat" (Adana Metropolitan Municipality, 2020, p. 130).

According to the Adana Metropolitan Municipality's 2019 Activity Report, the number of aids received from public institutions and organizations and real persons with the means to support immigrants economically was 3, and only 25% of the targeted amount was reached. However, the number of immigrants helped exceeded the target, with 10,714 people assisted out of a goal of 5000, and the percentage of reaching the goal was expressed as 100%. The report also stated that there were 5 pieces of training and projects for immigrants, and 55.6% of the targeted amount (9) was reached (p.269). Moving on to the 2020 annual report, it was mentioned that the number of aid received from public institutions and organizations and real persons with the means to support immigrants economically increased to 7. Still, only 28% of the targeted amount was reached. The number of immigrants supported by activities such as training, consultancy services, etc., was 9135 people, exceeding the target of 6000, and the percentage of reaching the target was expressed as 100%. However, the number of immigrants participating in cultural and artistic activities for social cohesion was 348, falling short of the target of 500, with a percentage of 69.6% of the targeted amount reached (p.266).

The Adana Metropolitan Municipality's 2021 Activity Report reported that the number of aid received from public institutions and organizations and real persons with the means to support immigrants economically increased to 18, and 60% of the targeted amount was reached. The number of immigrants supported by activities such as training, consultancy services, etc., was 18,378 people, surpassing the target of 7000, with the percentage of reaching the goal expressed as 100%. However, the number of immigrants participating in cultural and artistic activities for social cohesion was 402, falling short of the target of 1000, with a percentage of 40.2% of the targeted amount reached (p.252).

Adana Metropolitan Municipality has a strong commitment to supporting migration, reflected in its policies and initiatives. This commitment is not new; in 2017, the municipality collaborated with the Immigration and Migrant Affairs Branch Directorate under the Health and Social Services Department to produce and implement policies for Syrians under temporary protection status. In 2018, the municipality worked with the International Organization for Migration (IOM) to establish the Migrant Coordination Adaptation Center (GKUM). It developed various projects in partnership with international organizations (Migration Studies and Approach of the Union of Municipalities of Türkiye, p. 12).

GKUM receives requests from immigrants, provides consultancy services, and directs them to other institutions if necessary. The center also helps immigrants find employment by collecting demands from different sectors and connecting them with potential employers. Adana Metropolitan Municipality collaborates with the Turkish Employment Agency, the IOM, and the World Bank to carry out this work successfully (Kaya, 2020, p. 22).

The municipality's activities for immigrants can be divided into two categories: adaptation and economic support. One example of the former is the courses opened under the leadership of the International Labor Organization in 2017 to teach Syrians languages and professions. Approximately 120 people have received language courses at A-1 and A-2 levels (Migration Studies and Approach of the Union of Municipalities of Türkiye, p. 13).

Another initiative is the "Promoting Decent Job Opportunities for Non-Syrian Refugees and Asylum Seekers in Türkiye" project, which created a training center in 2018-2019 and provided 80 people with A1 level Turkish education in the language school. The municipality also collaborated with the Asylum Seekers and Migrants Solidarity Association (SGDD-ASAM) to open a psycho-social support center for immigrants in 2019. As of 2021, approximately 6,000 people have received psychological counseling services (Migration Studies and Approach of the Union of Municipalities of Türkiye, p. 14). Finally, Adana Metropolitan Municipality provided distance language training to 200 host society members and immigrants from disadvantaged groups between September 2020 and January 2021 with the support of GIZ (Migration Studies and Approach of the Union of Municipalities of Türkiye, p. 14). These projects demonstrate the municipality's commitment to supporting immigrants in Adana.

In addition to the activities listed above, Adana Metropolitan Municipality Health and Social Services Department Immigration and Migrant Affairs Branch Directorate and IOM organized a Pozanti Belediyelik trip for 60 people within the project of "Supporting Integrated Service Supply and Social Cohesion with the Municipality Migrant and Refugee Center". During the activity, various awareness activities were held as part of the "International Day for the Elimination of Violence Against Women". In cooperation with the Department of Health and Social Services, Migration and Migrant Affairs Branch Directorate, IOM, and SGDD - ASAM, health kits were distributed to seasonal agricultural workers living in tents in Karataş Bahçe Mahallesi by providing health screening, mobile hairdresser and care services (Adana Metropolitan Municipality Instagram Page, 2023).

Again, Adana Metropolitan Municipality implemented the "Hope in the Kitchen Project" with the United Nations World Food Program and GIZ to ensure social cohesion, and within the scope of the project, 1,500 (immigrants and host society members in need) were delivered to the needy for three months during the COVID-19 pandemic. Hot meals were served. A laundry with a daily capacity of 100 people has been put into service in the Şakirpaşa District of Seyhan District. In addition, iftar dinner on the occasion of Mother's Day, a short film screening and social cohesion meeting event, the integration event "Sister with Our Similarities, We Are Rich with Our

Differences", cinema shows, painting workshops, terrarium workshops, children's theaters, plant planting workshop, "Migration Films Festival and Different cultural, artistic, visual, applied and participatory activities such as "Museum Tour", which appeal to different age groups, bring together the host society and immigrants and encourage integration and intergroup contact (Akkaya, 2020; Kaya, 2020, p. 24).

For the economic support activities carried out with the international community; Under the leadership of the International Labor Organization, courses have been opened to enable Syrians to learn a profession since 2017, and courses in the fields of cooking and shoemaking have been given to approximately 120 people, again in 2018-2019; A training center was created with the project "Promoting decent job opportunities for non-Syrian Refugees and Asylum Seekers in Türkiye", a vocational training workshop was established and vocational training was provided to 70 participants (Migration Studies and Approach of the Union of Municipalities of Türkiye, p.13). The project "Developing Social Cohesion at Local Level by Increasing the Capacity of the Migration and Refugee Assembly", financed by the German Ministry of Development (GIZ) and United Cities and Local Governments Middle East and West Asia Regional Organization (UCLG-MEWA) in 2019, is the project of Adana Metropolitan Municipality's local It is a project in which he is involved as a practitioner. The International Center for Migration Studies, the General Directorate of Migration Management, and the Swiss Immigration Administration also carried out the project. Within the scope of this project, entrepreneurship, basic citizenship, computer classes, and various consultancy services were provided to 20 female participants, 15 of whom are immigrants and 5 of whom are citizens of the Republic of Türkiye and with the encouragement of Adana Metropolitan Municipality, the establishment of the "Mary Women's Cooperative" with 37 partners by bringing together women from Türkiye, Syria, Iran, and Afghanistan on 20/07/2020 (Migration Studies and Approach of the Union of Municipalities of Türkiye, p. 13-14).

In addition, with the contributions of the UN-IOM, a fruit and vegetable drying facility, which provides its energy from the sun, was established at the location indicated by the Adana Metropolitan Municipality. Within the scope of this project, 36 disadvantaged women from the host society and immigrants were employed, and the products were sold in the Meryem Women's Cooperative (Migration Studies and Approach of the Union of Municipalities of Türkiye, p.14).

Adana Metropolitan Municipality also employed 75 immigrants and disadvantaged individuals from the host society for a period of 4 months, with the participation of the GIZ and the "Cash for Work" Employment Project with the participation of the Support to Life Association (February-June 2021) as part of this project. Within the scope of the UN-ILO supported access to livelihoods project, which started in July 2020 and ended in December 2021, a 3-decare greenhouse was built on the municipality's land, and agricultural production was provided with a total of 135 women from the host community and Syrians (Migration Studies and Approach of the Union of Municipalities of Türkiye, p. 14).

7. CONCLUSION AND DISCUSSION

Our country is located in an unstable geography. Although this situation brings with it some disadvantages, it also offers many opportunities geopolitically. On the other hand, the political developments in the region continue to affect our country in different dimensions. The Republic of Türkiye, which is a great and powerful state, should know how to meet and eliminate the political-social risks it faces due to its position while using the advantages of the conjuncture and its geography. Because the experience of our state dating back centuries is sufficient to demonstrate this will.

Türkiye hosts approximately 4 million Syrians who left their country as a result of the Syrian civil war. Türkiye has approached this process as a humanitarian crisis since the events broke out in Syria and have implemented an "open door" policy against Syrians with whom we have historical and cultural ties. Expectations that the war would not last long and that the Syrians who had to leave their homeland would return to their homeland with the establishment of stability and peace were also effective in the emergence of this preference. At the point reached today, the primary problem for the Syrians, whose numbers are expressed in millions, is the integration, employment, and education of this population. The problem is not static, on the contrary, it is becoming chronic. The number of Syrians living in Türkiye is increasing day by day. As it is known, the majority of Syrians under temporary protection status live in urban centers. This situation also increases the population that local governments will serve.

The 5 provinces with the highest number of Syrian immigrants, which are spread all over Türkiye, are respectively; Istanbul (531.816 people), Gaziantep (452.189 people), Şanlıurfa (357.278 people), Hatay (337.644 people), Adana (243.905 people). In terms of population density, most Syrians live in Kilis (%35,8). The ratio of registered Syrians under temporary protection to the Turkish population is 4% across the country (Multeciler.org.).

"Temporary protection status" makes it difficult to approach the issue from a permanent and long-term perspective. There is a need for a paradigm shift in the management of the process with the transformation of a "temporary"

situation into a "permanent" one. In this context, public, local government, and non-governmental organizations should act jointly and cooperate for the social cohesion of Syrians (Alptekin, Akarçay Ulutaş and Gündüz, 2018: 110). On the other hand, although local governments are the main actors affected by the Syrian migration, they are not included in the policy-making stages of the center. The absence of regulation on this issue in the legislation (Alvanoğlu & Ateş, 2020: 397), in other words, the absence of a municipal law that gives authority and responsibility to the municipalities on migration management, in other words, administrative and financial uncertainty causes the municipalities to be uncertain in the financing and supply of services. (Babaoğlu and Kocaoğlu, 2017: 511; Lale, 2022: 91; Yanar & Erkut, 2020: 189). Because the financial resources sent by the central administration to the municipalities are determined only by the number of citizens residing within the boundaries of the municipality in question, however, municipalities that host a large number of Syrians under temporary protection are in financial difficulty in this case (Kaya, 2022: 348; Oktay et al., 2016: 782). Additional resources should be allocated to local governments according to the number of irregular migrants, refugees and conditional refugees, and Syrian migrants registered under temporary protection, and their authorities for the integration of local migrants should be increased (Karasu, 2017: 644-645; Bostan, 2018: 74; Babaoğlu & Kocaoğlu, 2017: 510-511).

Collaborations with non-governmental organizations are effective in overcoming the pointed problems (Alptekin et al., 2018: 102-103). However, there may be a lack of coordination between non-governmental organizations and this may result in repeated aid delivery (Alptekin et al., 2018: 103). The priority issues are opening language and vocational courses to ensure harmony (Karasu, 2016: 1012). However, local governments carry out short-term projects that are disconnected from each other due to the lack of financial resources and legal basis for immigrants, which makes it difficult to achieve the desired results in terms of social cohesion (Batuk & Adıgüzel, 2002: 51, 74). Activities (language courses, joint social activities) aimed at ensuring harmony between the host society and the Syrian immigrants continue despite all the negativities. (Lale, 2022: 89). However, it can be stated that the central government is more active in matters that require legal regulation and resources such as the employment of Syrians and employment, and similarly, local governments and non-governmental organizations operate more limitedly in the field of health (Çolakoğlu & Kaya, 2021: 725). Again, it is seen that women and children are more involved in harmonization activities organized by local governments and non-governmental organizations.

In this process, local governments need to take action to prevent possible confrontations with the host society while providing services to Syrians under temporary protection status. Efforts to be made by municipalities on integration will positively affect the overall level of integration of Syrians. Efforts to prevent social exclusion, on the contrary, to encourage contact with members of the Syrian community, are extremely valuable in terms of preventing possible tensions between groups. Above, the activities of Adana Metropolitan Municipality for Syrians under temporary protection status have been comprehensively discussed. The main point that draws attention to the financing of these efforts is that the contributions and supports of international institutions and organizations are the main components. Similar cooperation is also valid for Syrian Metropolitan Municipalities such as Istanbul, Gaziantep, and Urfa at most (Istanbul Metropolitan Municipality 2021 Annual Report, p.251, Gaziantep Metropolitan Municipality 2021 Activity Report, pp.160-161, Urfa Metropolitan Municipality 2021 Activity Report, p.74, 336).

These projects, which are directed towards disadvantaged groups with temporary protection status, especially immigrant women, are very important and remarkable for the adaptation and socio-economic conditions of these groups. However, it is another important point that the mass reached by these efforts among the total number of immigrants is quite small in numerical terms. In this context, it is a vital necessity that the central authority strongly supports the efforts for harmonization and employment. Another important issue is that the shares of local governments from the central budget are calculated according to the resident population. In this context, another important requirement is to increase the support given to the municipalities in the context of financing the municipal services provided to the new residents of the city.

REFERENCES

- Adana Büyükşehir Belediyesi. (2019). *Faaliyet Raporu*.
- Adana Büyükşehir Belediyesi. (2020). *2020-2024 Stratejik Planı*.
- Adana Büyükşehir Belediyesi. (2020). *Faaliyet Raporu*.
- Adana Büyükşehir Belediyesi. (2021). *Faaliyet Raporu*.
- Agcadağ Çelik, İ. (2021). Suriyelilerin sınır kentlerdeki toplumsal kabul ve uyum sürecine ilişkin bir araştırma. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17(37), 4784-4823.
- Akkaya, A. (2020). Adana Büyükşehir Belediyesi: Başarılı İşbirliklerinin Kenti. In G. Tuçaltan & B. İçdem (Eds.), *Başarılı İşbirliklerinin Kenti*. RESLOG.
- Akman, K. (2018). Göç yönetiminde yerel yönetimler ve STK işbirliği. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 1(3), 452-466.
- Aktas Polat, Y., & Yılmaz, A. (2021). Türkiye'deki Suriyelilerin kente uyumu: Elâzığ örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(2), 953-976.
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Addison-Wesley.
- Alptekin, K., Akarçay Ulutaş, D., & Ustabaşı Gündüz, D. (2018). Konya'da geçici koruma altında yaşayan Suriyeliler üzerine bir çalışma. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Göç Özel Sayısı Cilt 1, 87-114.
- Alvanoğlu, S., & Ateş, H. (2020). Yerel yönetimlerin mültecilere yönelik yenilikçi uygulamaları: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi örneği. *Tesam Akademi Dergisi*, 7(2), 375-400.
- Arslan, E. (2021). Bölgesel gelişmeler ışığında uluslararası göç ve Türkiye. In E. Arslan (Ed.), *Türkiye'de Göç Yönetimi: Süreçler Aktörler ve Politikalar*. Nobel Bilimsel Eserler.
- Aslantürk, O. (2020). Türkiye'ye yönelik göç ve iltica hareketleri: Suriyeliler örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 172-201.
- Ateş, K. (2020). Göç yönetiminde yerel yönetimlerin rolü. *İğdır Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5, 23-40.
- Babaoğlu C., & Kocaoğlu M. (2017). "Kentli" Sığınmacılar Meselesi ve Belediyeler. *Türk İdare Dergisi*, Sayı: 485, 498-518.
- Batuk, N., & Adıgüzel, Y. (2022). Yerel yönetimlerin sosyal içerme faaliyetlerinin göçmenlerin toplumsal uyumuna etkisi: İstanbul örneği. *Middle East Journal of Refugee Studies*, 7(2), 51-79.
- Bimay, M. (2020). Suriyeli sığınmacıların sosyo-ekonomik ve kültürel uyum düzeylerinin karşılaştırılması: Kilis ve Batman örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(6), 1931-1943.
- Bostan, H. (2018). Geçici koruma statüsündeki suriyelilerin uyum, vatandaşlık ve iskân sorunu. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 39-88.
- Canbey Özgüler, V. (2018). Göç ve uyum politikaları. *GSI Journals Serie B: Advancements in Business and Economics*, 1(1), 1-10.
- Castells, M. (1997). *The power of identity*. Blackwell Publishers.
- Cohen, A. P. (1985). *The symbolic construction of community*. Routledge.
- Council of Europe. (2017). Kabulden entegrasyona: Göç olgusu karşısında yerel ve bölgesel yönetimlerin rolü. *Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi*.
- Çakı, A. (2018). *Geçmişten bugüne Türkiye'nin göç politikası ve Suriyeli göçmenler bağlamında göç yönetişimi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Karaman.
- Çamur, A. (2017). Suriyeli Mülteciler ve belediyelerin sorumluluğu: İzmir örneği. *BEUSBE Dergisi*, 6(2), 113-129.
- Çebi, E. (2017). Suriyelilerin uyum sürecinde Türk STK'larının rolü. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Özel Sayı-1 Ortadoğu ve Göç, 87-107.
- Çetiner, S. (2021). Uluslararası göçün sosyo-kültürel etkilerinin değerlendirilmesi: Türkiye örneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(47), 1-21.

- Çevik, H. (2020). Göç yönetiminde yerelleşmenin izlerini aramak: Ankara Mamak Belediyesi örneği. *Göç Dergisi*, 8(1), 129-154.
- Çolakoğlu, K., & Kaya, G. (2021). İzmir'deki Suriyelilerin toplumsal uyumuna yönelik sorun alanlarına devlet, yerel yönetim ve sivil toplum kuruluşlarının yaklaşımları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(77), 706-728.
- Demirhan, Y., & Aslan, S. (2015). Türkiye'nin sınır ötesi göç politikaları ve yönetimi. *Birey ve Toplum*, 5(9), 23-62.
- Emeç, B., & Şengün, H. (2022). Covid-19 küresel salgınının (pandemi) Türkiye'nin göç yönetimine etkisi. *Kent Araştırmaları Dergisi*, 13(37), 2083-2107.
- Erdoğan, M. (2017). *Kopuştan Uyum'a Kent Mültecileri Suriyeli Mülteciler ve Belediyelerin Süreç Yönetimi: İstanbul Örneği*. Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları.
- Ferguson, J. (2006). *Global shadows: Africa in the neoliberal world order*. Duke University Press.
- Gaziantep Büyükşehir Belediyesi. (2021). *Faaliyet Raporu* [Activity Report].
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2017). *Yıllık Göç Raporları* [Annual Migration Reports]. https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/YillikGocRaporlari/2016_yiik_goc_raporu_haziran.pdf
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2022, January 8). Hakkımızda [About Us]. http://www.goc.gov.tr/i%C3%A7erik/hakkimizda_308_309
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (n.d). Geçici Koruma [Temporary protection]. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (n.d). Geçici Koruma [Temporary protection]. <https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/evraklar/mevzuat/Gecici-Koruma.pdf>
- Güleç, C. (2015). Avrupa Birliği'nin Göç Politikaları ve Türkiye'ye Yansımaları. *Tesam Akademi Dergisi*, 2(2), 81-100.
- Güngördü, Z., & Özbakır, B. A. (2021). Urban refugees' access to housing in the case of Hatay. *Göç Dergisi*, 8, 41-78.
- Gürbüz, S., & Duğan, Ö. (2018). Suriyeli sığınmacıların sosyal entegrasyonuna yönelik bir araştırma. *Turkish Studies (Elektronik)*, 13(26), 529-546.
- Gürel Üçer, Z. A., Özkazanç, S., & Atılğan, Z. (2018). Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin kente uyumu: Ankara Siteler 'de istihdama katılım. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 610-624.
- Hajipouran Benam, Ç. (2018). Değişen Arap Coğrafyası, Türk Dış Politikası ve Zorunlu Göç. In Ş. Öner & G. İhlamur Öner (Eds.), *Uluslararası İlişkilerde Göç: Olgular, Aktörler, Politikalar* (pp. 47-64). Der Yayınları.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi. (2021). *2021 Yılı Faaliyet Raporu* [2021 Annual Activity Report].
- Kahraman, S., & Tanıyıcı, Ş. (2018). Türkiye'de Suriyeli sığınmacılar örneğinde çok düzeyli göç yönetişimi. *Tesam Akademi Dergisi*, 5(1), 235-280.
- Kamil A. (2020). Göç yönetiminde yerel yönetimlerin rolü. *Iğdır Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5, 23-40.
- Kara, M., & Dönmez Kara, C. Ö. (2016). Türkiye'de Göç Yönetimi: Kurumsal Yapı ve İşbirliği. *Journal of Entrepreneurship and Development*, 10(2), 1-25.
- Karasu M.A. (2017). Göç ve uyum sorunu. *Uluslararası 11. Kamu Yönetimi Sempozyumu-Uluslararası Göç ve Mülteci Sorununun Çözümünde Kamu Yönetiminin Rolü* (pp. 631-649). 28 Eylül-30 Eylül, Elazığ-Türkiye.
- Karasu, M. A. (2016). Şanlıurfa'da yaşayan Suriyeli sığınmacıların kentle uyum sorunu. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(3), 995-1014.
- Karasu, M. A. (2018). Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacıların Kentlerde Neden Oldukları Güvenlik Riskleri. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 36(2), 51-73.
- Kaya, A. (2020). Adana Büyükşehir Belediyesi: Başarılı İşbirliklerinin Kenti. In G. Tuçaltan & B. İçdem (Eds.), *Türkiye'de Suriyeli Göçü ve Belediye Deneyimleri: Kitlesele Göçler, Yerel Yanıtlar* (pp. 1-29). RESLOG.

- Kaya, A. (2022). Türkiye’de entegrasyon tartışmaları: Aktörler ve rolleri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Türkiye’nin Göç Siyaseti Özel Sayısı*, 21(Özel Sayı), 335-359.
- Kesgin, B. (2022). Geçicilikten kalıcılığa Suriyeli göçmenler ve uyum sorunu. *Anasay*, 0/19, 29-49.
- Koçak, Y., & Terzi, E. (2012). Türkiye’de göç olgusu, göç edenlerin kentlere olan etkileri ve çözüm önerileri. *KAÜ-İİBF Dergisi*, 3(3), 163-184.
- Koordinasyon Platformu. (n.d.). Adana Büyükşehir Belediyesi'nden Örnek Alınacak Göç ve Mülteci Çalışmaları. <https://koordinasyonplatformu.org/tr/content-details/adana-buyuksehir-belediyesiapos:nden-ornek-alinacak-goc-ve-multeci-calismalari.html?I=79>
- Lale, L. (2022). Suriye göçünün Türkiye’nin kentleşme süreçlerine etkileri: Gaziantep kenti örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 9(4), 75-96.
- Milliyet. (2022, January 15). Büyükşehir ve IOM’dan Göçmenlerin Uyum ve Koordinasyonu İçin İş Birliği. <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/adana/merkez/buyuksehir-ve-iomgocmenlerin-uyum-ve-koordinasyon-6649907>
- Multeciler.org. (n.d.). Türkiye'deki Suriyeli Sayısı [Number of Syrians in Türkiye]. https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/?gclid=EAIaIQobChMIqfiDo7r8_QIVsZBoCR3i4QipEAAYASAAEgILFPD_BwE
- Oktay, E., Candan, H., & Maltaş Erol, A. (2016). Göç yönetiminde merkezi idare ve yerel yönetimlerin fonksiyonel sorun alanları. *3rd International Congress On Social Sciences, China To Ardiatic* (pp. 773-786), Antalya, TÜRKİYE.
- Örselli, E., & Babahanoğlu, V. (2016). Türkiye’nin göç yönetimi ve göç politikalarının gelişimi: Bir kamu politikası analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 2063-2072.
- Özbakır, B. A., Kırdar, M. G., Biricik, G., & Kurtarı, E. (2020). Kentsel mültecilerin adaptasyon ve uyum süreçlerine yeni bir bakış açısı: "kapsayıcı kent inşası" amaçlı "sosyal inovasyon deneyi". TÜBİTAK SOBAG Projesi, Proje No: 117K826.
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5), 751–783.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster.
- Scheff, T. (2007). A concept of social integration. *Journal Philosophical Psychology*, 20(5).
- Skeldon, R. (2010). Managing migration for development: Is circular migration the answer? *The Whitehead Journal of Diplomacy & International Relations*, 11(1), 21-33.
- Taşcıer, A. M. (2021). Bölgesel gelişmeler ışığında uluslararası göç ve Türkiye. In E. Arslan (Ed.), *Yerel Yönetimler, Göç Yönetimi ve Hizmet Sunumunda İstanbul ve Adana Büyükşehir Belediyeleri*.
- Türkiye Belediyeler Birliğinin Göç Çalışmaları ve Yaklaşımı. (2021). *İller ve Belediyeler Türkiye Belediyeler Birliği Dergisi*, 883-884.
- Türkiye Cumhuriyeti. (2013). Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu [Law No. 6458]. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6458.pdf>
- Türkiye Cumhuriyeti. (2014). Geçici Koruma Yönetmeliği [Regulation]. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.20140662.pdf>
- Türkiye Cumhuriyeti. (2018). Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi No. 4. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180715M1-1.pdf>
- Türkiye Cumhuriyeti. (2018). Kanun Hükmünde Kararname No. 703. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180709M1-1.htm>
- Türkiye Cumhuriyeti. (2021). Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi No. 85. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/11/20211129M1-1-4.pdf>
- UNHCR. (2018). *Türkiye 3RP Regional Refuge & Resilience Plan 2017-2018*. http://www.tr.undp.org/content/Türkiye/en/home/library/syria_programme/tuerkiye-boelgesel-muelteci-vedayankllk-plan--3rp--kapsamnda-ka.html
- United Nations Research Institute For Social Development. (1994). Social Integration: Approaches and Issues. *Unrisd Briefing Paper No. 1 World Summit for Social Development*.

- United Nations. (2022, January 7). *Migration Report 2017- Highlights*. http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/doc/MigrationReport2017_Highlights.pdf
- Urfa Büyükşehir Belediyesi. (2021). *2021 Faaliyet Raporu*.
- Yanar, B., & Erkut, G. (2020). Belediyelerin Suriyeli mültecilere yönelik politikaları: İstanbul örneği. *Şehir ve Medeniyet Şehir Araştırmaları Dergisi*, 6(12), 189-212.
- Yıldırım, S., & İyem, C. (2017). Suriyeli sığınmacıların toplumsal kabul ve uyum sürecine ilişkin bir araştırma. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 107-126.
- Yılmaz, E. A. (2019). Uyum teorileri çerçevesinde Suriyelilerin Türkiye'ye entegrasyon süreci. *Electronic Turkish Studies*, 14(5), 287-302.
- Yüksel, K., & Aydemir, C. (2020). Misafirlikten kalıcılığa: Düzce ilinde bulunan Suriyelilerin sosyal uyumu. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 284-299.

ETHICAL APPROVAL OF THE STUDY

All the rules specified in the "Directive on Scientific Research and Publication Ethics of Higher Education Institutions" were followed in this study. None of the actions specified under the second section of the Directive, "Actions Contrary to Scientific Research and Publication Ethics", have been carried out.

Ethics committee permission information

This study does not require any ethics committee permission

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI (

1st author's contribution rate is approximately 40%, 2nd author's contribution rate is 30%, 3rd the author's contribution rate is 30%.

Author (1) contributed to the determination of the subject, discussion of the literature, and conclusion.

Author (2) contributed to the discussion of literature.

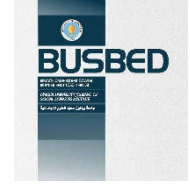
Author (3) contributed to the discussion of literature.

CONFLICT OF INTEREST

"There is no financial or personal connection with any person or organisation in the research. There is no conflict of interest in the research."

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 11.05.2023
Kabul Tarihi : 04.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1295857>

VELİ GÖRÜŞLERİNE GÖRE OKUL-AİLE İŞ BİRLİĞİNİN İNCELENMESİ

Muhammet İbrahim AKYÜREK¹, Seher ESEN²

ÖZ

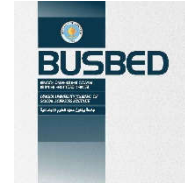
Bu araştırma, velilerin görüşlerine göre okul aile iş birliği düzeyinin belirlenmesi ve bu düzeyin farklı değişkenlere göre incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla yürütülen çalışma, nicel araştırma modellerinden kesitsel tarama yöntemiyle yürütülmüştür. Araştırmanın örneklemini, Ankara ilindeki farklı okul tipleri ve kademelerinden oluşan 408 öğrenci velisi oluşturmaktadır. Verilerin toplanması için “Okul aile iş birliği standartları ölçeği” kullanılmıştır. Verilerin analizinde, betimsel istatistik hesapları yapılarak velilerin okul aile iş birliği düzeyi belirlenmiştir. Yapılan analizler sonucunda, velilerin okul aile iş birliğinin uygulanmasına yönelik görüşleri orta düzeyde çıkmıştır. Okul aile iş birliği düzeyleri incelendiğinde, genel anlamda, velilerin ebeveynlik tipine, yaşına, öğrenim durumuna, gelir durumuna, çocuk sayısına ve okula devam eden çocuk sayısına göre anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Ancak okul aile iş birliği düzeyleri alt boyutlar bağlamında incelendiğinde annelerin güç paylaşımı boyutunda babalara göre daha olumlu oldukları, genç velilerin öğrenci başarısını destekleme ve güç paylaşımı boyutlarında yaşlılara göre olumlu yaklaşımları söylenebilir. Ayrıca öğrenim durum düzeyleri yüksek bireylerin güç paylaşımı boyutunu öğrenim düzeyi düşük velilere göre olumsuz değerlendirdikleri ve gelir durumu yüksek velilerin güç paylaşımı boyutundaki okul aile iş birliği düzeylerinin azaldığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Okul aile iş birliği, veli, eğitim.

¹ Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, m.ibrahimakyurek@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9122-471X>

² Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, seheresen42@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3569-1185>

Article Type : Research Article
Date Received : 11.05.2023
Date Accepted : 04.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1295857>

EXAMINATION OF SCHOOL-FAMILY COOPERATION ACCORDING TO PARENTS' VIEWS

Muhammet İbrahim AKYÜREK¹, Seher ESEN²

ABSTRACT

This research was carried out in order to determine the level of school-family cooperation according to the opinions of the parents and to examine this level according to different variables. The study carried out for this purpose was carried out with the cross-sectional survey method, one of the quantitative research models. The study sample consists of 408 parents of students from different school types and levels in Ankara. "School-family cooperation standards scale" was used to collect data. In the analysis of the data, the level of school-family cooperation of the parents was determined by making descriptive statistical calculations. As a result of the analyses, parents' views on implementing school-family cooperation were found to be moderate. When the levels of school-family cooperation were examined, no significant difference was found in general terms according to the parenting type, age, education level, income level, number of children and the number of children attending school. However, when school-family cooperation levels are examined in the context of sub-dimensions, it can be said that mothers are more positive than fathers regarding power sharing, and young parents are more positive than the elderly in supporting student success and power sharing dimensions. In addition, it can be said that individuals with high educational status evaluate the power sharing dimension negatively compared to the parents with low academic levels, and the level of school-family cooperation in the power sharing dimension of the parents with high income level decreases.

Keywords: School family cooperation, parent, education.

¹ Assoc. Prof., Selçuk University, Faculty of Education, m.ibrahimakyurek@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9122-471X>

² Research Assistant, Selçuk University, Faculty of Education, seheresen42@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3569-1185>

1. GİRİŞ

Toplumların geleceğini şekillendirmekte ve geliştirmekte eğitimin önemi düşünüldüğünde, eğitim öğretim faaliyetlerinin sistematik bir şekilde yürütüldüğü kurumlar olan okullara büyük rol düşmektedir. Ancak çocukların yaşamlarının büyük bir kısmını okul dışında geçirdikleri düşünüldüğünde, eğitimin kaliteli ve sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için okullar tek başına yeterli olmayacaktır (Barger vd., 2019). Bu yüzden eğitimin paydaşları olan öğretmenler ve idarecilerin yanında okulların çevreyle ve ailelerle olan iletişim ve iş birliğinin önemi göz ardı edilmemelidir (Garcia vd., 2019; Uitto vd., 2018). Nitekim eğitim sürecinin olmazsa olmaz iki temel öznesi öğretmen ve öğrenci olmasına rağmen bu sürece veli katılımı olmadığında eğitim eksik kalır. Bu açıdan eğitim öğretim süreçlerinde tüm paydaşların etkileşiminin ve katılımının desteklediği okul aile iş birlikleri önemli görülmektedir (Arapı & Hamel, 2021).

Okul ile aile arasındaki iş birliğinde ebeveyn katılımı birtakım eylemleri ve sorumlulukları içerir. Örneğin ev ödevi etkinlikleri, öğrencinin yeni ve daha zor çalışmalara hazır olma durumunu ve sınıftaki dikkatini etkileyebilir. Benzer şekilde, öğrenci evdeyken okulun etkisi hala devam edebilir. Evde bir öğrenci, bir öğretmenin ödevin nasıl tamamlanmasını istediğini düşünebilir, fikirleri tartışmak ve sorunları çözmek için okul becerilerini ve bilgilerini kullanabilir. Bu tarz durumlarda velilere büyük sorumluluk düşmektedir (Epstein, 1987). Bütün bunlardan yola çıkarak, ailelerin çocukların okuldaki başarıları yararına yaptıkları çok çeşitli eylemlerden bahsedilebilir. Bu eylemler; ilgi, çocukla okul hakkında konuşmak, ev ödevlerine yardım etmek, öğretmenlerle konuşmak için okulu ziyaret etmek, bir partiye pasta getirmek, çocuğun sınıfının önünde sunum yapmak, okul ile iletişim, çocukla okuma yapmak ve okulun politikalarını şekillendirmeye aktif olarak dahil olmak gibi davranışları içerir (Fan & Chen, 2001; Lavenda, 2011). Kısacası eğitim politikalarının ana hedeflerinden biri olan okul ile aile arasındaki mesafeyi azaltmak için ebeveynlerin çocuklarının akademik yaşamlarına katılım sağlaması (Pomerantz vd., 2007) yani okul ve öğretmenler ile iş birliği içinde hareket etmesi verimli ve sağlıklı bir eğitim için gereklidir.

Okul-aile iş birliği, ilişkilerin uzun vadeli doğası ve kötü ilişkilerin çocuklar, ebeveynler ve öğretmenler üzerindeki potansiyel zararlı etkileri göz önüne alındığında özellikle üzerinde durulması gereken bir noktadır (Hannon & O'Donnell, 2022). 21. yüzyılda eğitim alanında pek çok önemli değişiklik olmasına rağmen okul-aile iş birliğinin ve eğitim süreçlerinde ilk eğitimci rolünü üstlenen ailenin önemi hala güncelliğini korumaktadır (Xiaoyang vd., 2018). Nitekim ebeveynlerin okullara ve eğitim süreçlerine katılımının çocuklarının gelişimlerine ve akademik başarılarına olumlu yönde katkı sağladığına dair yaygın bir inanç vardır (Epstein, 2011; Xiaoyang vd., 2018). Peterson vd. (2011), ebeveynlerin çocukları evde desteklemesinin (ev ödevlerine yardım etme, duygusal destek, cesaretlendirme vb.) ve okullardaki ebeveyn katılımının (okul yönetimine yardım, öğretmene destek, toplantılara katılım vb.) öğrencilerin okul başarılarını etkilediğini vurgulamaktadırlar. Belirtildiği üzere okul ve aile arasındaki etkili iş birliği, çocukların başarısını ve okulların etkililiğini artırmada önemli bir faktördür. Daha da önemlisi, araştırmalar, ebeveynleri öğrenme süreçlerine dahil olan çocukların daha iyi notlar, okula daha yüksek katılım ve daha yüksek yeterlilik oranları gibi iyi performans gösterdiklerini (Epstein & Sheldon, 2002; Fan & Chen, 2001; Xiaoyang vd., 2018) ve bu öğrencilerin davranış ve disiplin sorunlarının azaldığını ortaya koymaktadırlar (Sheldon & Epstein, 2002).

Okul ile aile arasındaki iş birlikleri, öğrencilerin, eğitim ve sosyalleşme yoluyla, gelişimleri ve çevrelerindeki dünyaya katılımlarını desteklerken (Epstein, 1987; Kurincová vd., 2021) aynı zamanda tüm çocukların bireysel özelliklerine bakılmaksızın ve tüm ihtiyaçlarının gözetildiği bir eğitim ortamı sunabilir (Mara vd., 2011). Okul personelinin, velilerin ve okuldaki öğrencilerin diğer aile üyelerini kapsayan okul ve aile arasındaki işbirlikçi ilişkiler, öğrenciler üzerinde hem eğitim başarısı hem de sosyal refah açısından olumlu bir etki yaratabilir (Kaur Sidhu vd., 2019). Bütün bunlara ek olarak çocukların karakter gelişiminde önemli rol oynayan ebeveynlerin eğitim süreçlerine aktif katılımının, öğrencinin akademik gelişimine katkı sunarken bireyin ve toplumun geleceği açısından da hayati öneme sahip olduğu söylenebilir (Akbaşlı & Tura, 2019). Nitekim okul ve aile arasındaki iş birliği çocukların yanında ebeveynlerinin de yaşamlarında dönüşümsel değişim fırsatları sunmaktadır (Hannon & O'Donnell, 2022). Daha geniş perspektiften bakıldığında öğretmenler, veliler, okul yöneticileri ve hatta ilkokuldan liseye kadar öğrencilerle yapılan araştırmalarda ebeveyn katılımının öğrencilere fayda sağladığı, okulları iyileştirdiği, öğretmenlere yardımcı olduğu ve aileleri güçlendirdiği ifade edilmektedir (Epstein, 2011). Akbaşlı ve Diş (2019) ise okul ile aile arasındaki iş birliğinin öğrencilere, öğretmenlere, velilere ve hatta topluma ayrı ayrı katkı sağladığını vurgulamışlardır. Bütün bunlara ek olarak son yıllarda yaşananlar, zorunlu durumlarda uygulanan uzaktan eğitimde ebeveyn katılımının öğrencilerin eğitim süreçlerinde önemli rol oynadığını göstermektedir (Güvercin vd., 2022). Görüldüğü üzere pek çok açıdan öğrencilerin gelişimini destekleyen ve eğitim öğretim faaliyetlerine katkı sağlayan okul aile iş birliği aynı zamanda öğretmenin, okulun ve velilerin de olumlu yönde gelişimlerini destekleyen fırsatlar sunmaktadır.

İlgili literatürde de belirtildiği üzere Hannon ve O'Donnell (2022) yaptıkları araştırmada öğretmen ve veliler arasındaki olumlu ilişkiye atıfta bulunarak okul aile iş birliğinin önemine vurgu yapmış ancak bu iş birliğinin beklenen potansiyelde olmadığını ortaya koymuşlardır. Epstein (1987) ise bazı öğretmenlerin veli ile iş birliği

yaparak evdeki öğrenme etkinliklerinde yardım aldıkları takdirde etkili olabileceklerine inanırken bunun tam aksine bazı öğretmenlerin de sınıflarında bu tarz kurumlar arası iş birliğinin zayıf olduğunu belirtmiştir. Kay vd. (1994) de ebeveynlerin tutum ve inançlarının eğitim süreçlerine katılım düzeylerini etkileyeceğini ifade etmişlerdir. Bu noktada eğitimin paydaşları olan öğretmenlerin, öğrencilerin ve velilerin okul aile iş birliği konusundaki tutumları ve inançlarına odaklanmak yerinde olabilir. Nitekim öğrenci öğrenimi ve başarısındaki üç ana paydaşın (öğrenciler, öğretmenler ve veliler) öğrenme çıktılarında sorumlu olduklarına inanma derecesi, öğrenci başarısında önemli bir husus ve bileşendir (Peterson vd., 2011). Ayrıca Epstein (2011)'e göre de ebeveynlerin çocuklarına evde nasıl yardım edeceklerine dair bilgileri ve öğretmenlerin bu konudaki bilgi ve rehberliğinin yanında ailelerin çocuklarına destekleri konusundaki inançları da okul aile iş birliği açısından önemli bir etkidir. Bu açıdan aile araştırmalarının, aile ve okul ortamındaki etkileşime ve ev de dahil olmak üzere çocuğun tüm eğitim ortamlarına yoğunlaşarak genişletilmesi önerisinde bulunulmuştur (Epstein, 2011).

Bütün bunların yanında ailelerin çocuklarının eğitim süreçlerine katılımlarını etkileyen başka faktörler de olabilir. Yapılan bazı çalışmalarda ailede bulunan çocuk sayısı, velilerin eğitim ve gelir durumu, çalışma şartları, günlük rutinlerindeki yoğunlukları, öğrencilerin buldukları kademe gibi faktörlerin ailelerin çocuklarının eğitim süreçlerine katılımlarını etkileyebileceğine dikkat çekilmiştir (Christenson, 2004; Ertem & Gökalp, 2020; Işık & Şahin, 2021). Okullara ebeveyn katılımlarını etkileyen bir diğer faktör ise okulun ve öğretmenlerin bu tarz katılımları teşvik etmek için gerçekleştirdiği faaliyetler ve tutumlar olarak gösterilebilir (Chan vd., 2022).

Buradan hareketle okul ile aile arasındaki etkileşim ve ortaklıkların aileler perspektifinde değerlendirilmesinin önemine vurgu yapılmaktadır. Bu açıdan eğitimin ana paydaşlarından biri olan velilerin çocuklarının eğitim süreçlerine dahil olma ve okul ile olan iş birlikleri ve iletişimlerinin farklı değişkenler bağlamında değerlendirilmesinin alana katkı sağlayacağı düşüncesiyle bu çalışma yürütülmüştür. Bu bağlamda araştırmanın amacı, velilerin görüşlerine göre okul aile iş birliği düzeyini belirlemektir.

Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki alt problemler belirlenmiştir:

- 1- Veli görüşlerine göre okul aile iş birliği ne düzeydedir?
- 2- Okul aile iş birliğinin düzeyine ilişkin veli görüşleri, bazı demografik değişkenlere (ebeveynlik tipi, yaş, öğrenim durumu, aile gelir durumu, çocuk sayısı, okula devam eden çocuk sayısı) göre farklılık göstermekte midir?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Çalışma, kesitsel tarama modelinde yürütülmüştür. Bu araştırma modelinde, araştırmadaki birey veya konu bulunduğu koşullar içinde olduğu gibi betimlenmeye çalışılır (Karasar, 2015).

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu çalışmanın gerçekleştirilebilmesi için Etik Kurul Onayı (Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü Eğitim Fakültesi Dekanlığı Bilimsel Etik Değerlendirme Kurulunun 02.12.2022 tarihli ve E-16343714-605.02-416812 sayılı yazısı) alınmıştır.

Araştırmanın evreni, Ankara il merkezindeki ilçelerde (Altındağ, Çankaya, Etimesgut, Gölbaşı, Keçiören, Mamak, Pirsaklar, Sincan, Yenimahalle) bulunan okullarda (resmi, özel; okul öncesi, ilkököl, ortaokul, lise) eğitimlerine devam eden toplam 800264 öğrencinin velilerinden oluşmaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2021). %95 güven aralığı temel alındığında, araştırmanın örneklemini için uygun alt sınırın 384 olduğu tespit edilmiştir (Gürbüz & Şahin, 2014). Bu doğrultuda, 2022-2023 eğitim öğretim yılında Ankara ili merkezinde yer alan ilçelerdeki okullarda eğitim öğretimine devam eden 408 öğrenci velisi araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Bu çalışmadaki evrene göre belirlenen örneklem sayısının yeterli olduğu görülmektedir (Gürbüz & Şahin, 2014).

Velilerin örnekleminin belirlenmesinde basit seçkisiz örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Seçkisizlik, örneklemede temel alınan birimlerin örnekleme için seçilme olasılıklarının eşit olması durumu şeklinde (Büyükoztürk vd., 2012).

Demografik değişkenlere (ebeveynlik tipi, yaş, öğrenim durumu, aile gelir durumu, çocuk sayısı, okula devam eden çocuk sayısı) yönelik betimsel istatistiklerin sonuçları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1.

Demografik Değişkenlere İlişkin Betimsel İstatistikler

Değişkenler		N	%
Ebeveynlik tipi	Anne	350	85.8
	Baba	58	14.2

Yaş	21-30	64	15.7
	31-40	242	59.3
	41 ve üzeri	102	25.0
Öğrenim durumu	İlkokul	81	19.9
	Ortaokul	71	17.4
	Lise	132	32.4
	Ön lisans	40	9.8
	Lisans	66	16.2
	Lisansüstü	18	4.4
Aile gelir durumu	Aylık 4000 TL'den az	164	40.2
	Aylık 4001-8000 TL arası	165	40.4
	Aylık 8001 TL ve üzeri	79	19.4
Çocuk sayısı	1	55	13.5
	2	214	52.5
	3 ve üzeri	139	34.1
Okula devam eden çocuk sayısı	1	166	40.7
	2	181	44.4
	3 ve üzeri	61	15.0
Toplam		408	100

Tablo 1'de görüldüğü üzere, ebeveynlik tipi değişkeninde annelerin (%85.8) babalara (%14.2) göre daha fazla sayıya sahip olduğu görülmektedir. Yaş değişkeni incelendiğinde, en fazla oranın 31-40 yaş aralığındaki velilerden (%59.3), en az oranın ise 21-30 yaş aralığındaki velilerden (%25.7) oluştuğu görülmektedir. Öğrenim durumu değişkeninde en fazla oranın %32.4 ile lise mezunu, en az oranın ise %4.4 ile lisansüstü mezunu velilerden oluştuğu saptanmıştır. Aile gelir durumu değişkeninde, en fazla oranın aylık 4001-8000 TL arasındaki velilerden (%40.4), en az oranın ise aylık 8001 TL ve üzeri gelire sahip ailelerden (%19.4) oluştuğu görülmektedir. Çocuk sayısı değişkenine göre değerlendirildiğinde, en fazla oranı 2 çocuk sahibi veliler (%52.5), en az oranı ise 1 çocuk sahibi veliler (%13.5) oluşturmaktadır. Son olarak okula devam eden çocuk sayısı değişkeninde, en fazla oranı %44.4 ile okula giden 2 çocuğa sahip velilerin, en az oranı ise %15 ile okula giden 3 ve üzeri çocuğa sahip velilerin oluşturduğu görülmektedir.

2.3. Veri Toplama Araçları ve Süreci

Çalışmada, Çınkır ve Nayır (2017) tarafından geliştirilen “Okul aile iş birliği standartları ölçeği” kullanılmıştır. Okul aile iş birliği ölçeği, beşli Likert tipinde hazırlanmış bir ölçektir. Ölçeğin maddelerinin kodları ve aralıkları; “hiçbir zaman uygulanmıyor” (1; 1.00-1.80), “çok az uygulanıyor” (2; 1.81-2.60), “kısmen uygulanıyor” (3; 2.61-3.40), “büyük ölçüde uygulanıyor” (4; 3.41-4.20), “her zaman uygulanıyor” (5; 4.21-5.00) olarak belirtilmiştir. Ölçeğin geneli ve boyutlarındaki ortalama puanların yüksekliği; okul aile iş birliğinin uygulanma düzeyini göstermektedir. Ölçek, 47 madde ve altı teorik boyut temel alınarak geliştirilmiştir. Bu boyutlar; okul topluluğunca aileleri hoş karşılama, etkili iletişim sağlama, öğrenci başarısını desteklemek, çocukların hakkını gözetmek, güç paylaşımı, toplumla iş birliği biçimindedir. Bu çerçevede, aracın faktör yapısını doğrulamak amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Yapılan DFA sonucunda; örtük değişkenlerin gözlenen değişkenleri açıklama durumlarını değerlendirmek için t değerleri incelenmiştir. Sonuç olarak t değerleri .01 düzeyinde manidar bulunmuştur. Maddelerin tamamı için manidar bulunan t değerlerinin de elde edilmesi sebebiyle model içerisinde tüm göstergelere yer verilmiştir. Okul aile iş birliği ölçeğinin DFA sonuçlarına ilişkin bilgiler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2.

Okul Aile İş Birliği Ölçeği'nin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Uyum ölçümleri	Ölçüm değeri	Referans aralığı
p	.00	< .01
X ² /sd	2.28	≤ 3
RMSEA	.05	≤ .05
SRMR	.04	≤ .05
NNFI- CFI	.92- .93	≥ .90

Tablo 2’de verilen sonuçlar incelendiğinde; p değeri .01 düzeyinde manidar çıkmıştır. Birçok doğrulayıcı faktör analizinde örnekleme büyük olan ölçeklerin p değerinin manidar olması normal görülmektedir. Bu sebeple iki matris arasındaki alternatif uyum indeksleri incelenmiştir. Bu kapsamda; X²/sd, RMSEA ve SRMR değerlerinin mükemmel; NNFI ve CFI değerlerinin iyi bir uyum gösterdiği söylenebilir. Bu bağlamda; okul aile iş birliği ölçeğinin 47 maddeden oluşan altı faktörlü yapısı (okul topluluğunca aileleri hoş karşılama-9, etkili iletişim

sağlama-6, öğrenci başarısını desteklemek-11, çocukların hakkını gözetmek-10, güç paylaşımı-6, toplumla iş birliği-5 maddeli) test edilmiş ve bir model olarak doğrulanmıştır.

Bu doğrultuda güvenilirlik analizleri için, ilk etapta madde-toplam korelasyonu ile madde analizi yapılmıştır. Bunun yanı sıra, Cronbach alfa kullanılarak ölçeğin güvenilirliğine incelenmiştir. Okul aile iş birliği ölçeğinin güvenilirlik analizi sonuçlarına ilişkin bilgilere Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 3.
Okul aile iş birliği ölçeğinin güvenilirlik analizi sonuçları

Boyutlar	Alfa değeri	Madde-toplam korelasyonu
Okul topluluğunca aileleri hoş karşılama	.91	.59-.76
Etkili iletişim sağlama	.85	.55-.73
Öğrenci başarısını desteklemek	.95	.63-.86
Çocukların hakkını gözetmek	.96	.68-.88
Güç paylaşımı	.90	.68-.75
Toplumla iş birliği	.88	.64-.78
Ölçek (Genel)	.98	.52-.80

Tablo 3 incelendiğinde; okul aile iş birliği ölçeğinin genel iç tutarlılık katsayısı (Cronbach alfa) .98'dir. Psikolojik testlerin güvenilirlik katsayısının .70 ve üzerinde çıkmasının, test puanlarının güvenilirliği için genel bağlamda yeterli olduğu ifade edilmektedir (Büyüköztürk, 2013). Ölçek maddelerinin tümünde madde-toplam korelasyonlarının .52 ile .80 arasında değiştiği tespit edilmiştir. Madde-toplam korelasyonlarına göre ölçek maddelerinin bireyleri iyi derecede ayırt ettiği ifade edilebilir.

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmada kullanılan ölçme aracı, Aralık 2022'de uygulanmıştır. Verilerin analizi çerçevesinde öncelikli olarak verilerin normallik varsayımını karşılayıp karşılamadığına bakılmıştır. Bu doğrultuda çarpıklık ve basıklık katsayıları ile ortalama, mod ve medyan değerleri incelenmiştir. Çarpıklık, basıklık ve standart sapma değerleri sırasıyla şu şekildedir: ölçeğin geneli .14, -.66, .88; okul topluluğunca aileleri hoş karşılama boyutu -.15, -.62, .86; etkili iletişim sağlama boyutu -.30, -.46, .86; öğrenci başarısını desteklemek boyutu -.28, -.73, 1.01; çocukların hakkını gözetmek boyutu -.81, -.23, 1.08; güç paylaşımı boyutu -.64, -.12, 1.02; toplumla iş birliği boyutu -.69, -.06, 1.01. Araştırmadaki çarpıklık ile basıklık değerleri ± 2 arasında bulunmaktadır. Bu sonuçlar doğrultusunda, verilerin yaklaşık olarak normal dağılım gösterdiği söylenebilir (George & Mallery, 2010). Ek analizlerde, ölçeğin ortalama 3.33, mod 3.64 ve medyan 3.36 değerlerinde olduğu belirlenmiştir. Bu değerlerin birbirlerine olan yakınlıkları da verilerin normal dağıldığını göstermektedir (Hair vd., 2011). Ayrıca alan yazında, alt grupların her birinin büyüklüğünün 15 ve üzerinde olması halinde parametrik testlerin kullanılabilmesine ve bu durumda yapılan analizde hesaplanacak "p" anlamlılık düzeyinin önemli derecede bir sapmaya yol açmayacağına dair incelemeler bulunmaktadır (Büyüköztürk, 2013). Bu bilgiler doğrultusunda, çalışmanın alt problemlerinin sınanması için parametrik testlerin kullanılmasına karar verilmiştir.

Verilerin çözümlenmesi kapsamında öncelikli olarak yüzde ve frekans analizleri hesaplanmıştır. Bunun yanı sıra iki alt kategorili değişkenler için bağımsız örneklem için t-testi; üç ya da daha çok alt kategorili değişkenler için ise tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. ANOVA analizleri sonucunda, grup ortalamaları arasındaki anlamlı farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla, grup varyansları eşit olduğundan, Tukey çoklu karşılaştırma testinden faydalanılmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmanın birinci alt problemi kapsamında; veli görüşlerine göre okul aile iş birliği düzeyi incelenmiştir. Tablo 4'te okul aile iş birliği düzeyine ilişkin betimsel istatistiklerin sonuçları verilmiştir.

Tablo 4.
Okul Aile İş Birliği Düzeyine İlişkin Betimsel İstatistikler

Boyutlar	N	$\bar{x}$	SS
Okul topluluğunca aileleri hoş karşılama	408	3.36	.86
Etkili iletişim sağlama	408	3.57	.86
Öğrenci başarısını desteklemek	408	3.38	1.01
Çocukların hakkını gözetmek	408	3.25	1.08
Güç paylaşımı	408	3.23	1.02
Toplumla iş birliği	408	3.21	1.01
Okul aile iş birliği (Genel)	408	3.33	.88

Tablo 4 incelendiğinde; veli görüşlerine göre okul aile iş birliğinin “kısmen uygulanıyor” düzeyinde ($\bar{x}= 3.33$) olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra boyutların veli görüşlerine göre okul aile iş birliği incelendiğinde ise veli görüşlerinin, etkili iletişim sağlama boyutunda “büyük ölçüde uygulanıyor” düzeyinde ($\bar{x}= 3.57$); okul topluluğunca aileleri hoş karşılama ($\bar{x}= 3.36$), öğrenci başarısını desteklemek ($\bar{x}= 3.38$), çocukların hakkını gözetmek ($\bar{x}= 3.25$), güç paylaşımı ($\bar{x}= 3.23$) ve toplumla iş birliği ($\bar{x}= 3.21$) boyutlarında ise “kısmen uygulanıyor” düzeyinde olduğu görülmektedir. Boyutlar incelendiğinde; veli görüşlerine göre okul aile iş birliğinin düzeyi en yüksek boyut etkili iletişim sağlama, en düşük boyut ise toplumla iş birliği olmuştur.

Araştırmanın ikinci alt problemi kapsamında; okul aile iş birliğinin düzeyine ilişkin veli görüşleri, bazı demografik değişkenlere (ebeveynlik tipi, yaş, öğrenim durumu, aile gelir durumu, çocuk sayısı, okula devam eden çocuk sayısı) göre incelenmiştir. Ebeveynlik tipi değişkenine göre okul aile iş birliği düzeyine ilişkin t-testi sonuçlarına yönelik sonuçlar Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5.*Ebeveynlik Tipi Değişkenine Göre Okul Aile İş Birliği Düzeyine İlişkin T-Testi Sonuçları*

Boyutlar	Ebeveynlik tipi	N	$\bar{x}$	SS	sd	t	p
Okul topluluğunca aileleri hoş karşılama	Anne	350	3.35	.85	406	.38	.70
	Baba	58	3.40	.92			
Etkili iletişim sağlama	Anne	350	3.59	.86	406	1.43	.15
	Baba	58	3.41	.87			
Öğrenci başarısını desteklemek	Anne	350	3.40	.99	406	.77	.44
	Baba	58	3.28	1.11			
Çocukların hakkını gözetmek	Anne	350	3.27	1.07	406	.65	.51
	Baba	58	3.16	1.15			
Güç paylaşımı	Anne	350	3.28	1.01	406	2.39	.02*
	Baba	58	2.93	1.03			
Toplumla iş birliği	Anne	350	3.23	1.01	406	1.10	.27
	Baba	58	3.07	1.02			
Okul aile iş birliği (Genel)	Anne	350	3.35	.86	406	.92	.35
	Baba	58	3.23	.97			

* $p < .05$

Tablo 5 incelendiğinde; okul aile iş birliği düzeyinin velilerin ebeveynlik tipi değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır ($t(406) = .92, p > .05$).

Boyutlar değerlendirildiğinde; sadece güç paylaşımı boyutunda veli görüşleri ebeveynlik tipi değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir [$t(406) = 2.39, p < .05$]. Güç paylaşımı boyutunda; anneler (kısmen uygulanıyor düzeyinde; $\bar{x} = 3.28$), babalara (kısmen uygulanıyor düzeyinde; $\bar{x} = 2.93$) göre okul aile iş birliği düzeyini daha yüksek olarak belirtmiştir. Ayrıca okul topluluğunca aileleri hoş karşılama [$t(406) = .38, p > .05$], etkili iletişim sağlama [$t(406) = 1.43, p < .05$], öğrenci başarısını desteklemek [$t(406) = .77, p > .05$], çocukların hakkını gözetmek [$t(406) = .65, p < .05$] ve toplumla iş birliği [$t(406) = 1.10, p < .05$] boyutlarında ise veli görüşlerinin ebeveynlik tipi değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna varılmıştır.

Yaş değişkenine göre okul aile iş birliği düzeyine ilişkin ANOVA sonuçlarına Tablo 6’da yer verilmiştir.

Tablo 6.*Yaş Değişkenine Göre Okul Aile İş Birliği Düzeyine İlişkin ANOVA Sonuçları*

Boyutlar	Yaş	N	$\bar{x}$	SS	F	p	Anlamlı Fark
Okul topluluğunca aileleri hoş karşılama	21-30(1)	64	3.29	.86	.60	.55	---
	31-40(2)	242	3.39	.86			
	41 ve üzeri (3)	102	3.31	.84			
Etkili iletişim sağlama	21-30(1)	64	3.59	.88	.89	.40	---
	31-40(2)	242	3.60	.88			
	41 ve üzeri (3)	102	3.47	.81			
Öğrenci başarısını desteklemek	21-30(1)	64	3.60	1.03	4.66	.01*	1-3, 2-3
	31-40(2)	242	3.42	.98			
	41 ve üzeri (3)	102	3.14	1.02			
Çocukların hakkını gözetmek	21-30(1)	64	3.46	1.11	2.38	.09	---
	31-40(2)	242	3.27	1.06			
	41 ve üzeri (3)	102	3.09	1.09			
Güç paylaşımı	21-30(1)	64	3.45	1.10	3.04	.04*	1-3

	31-40(2)	242	3.24	.99			
	41 ve üzeri (3)	102	3.05	1.03			
Toplumla iş birliği	21-30(1)	64	3.30	1.01	.43	.64	---
	31-40(2)	242	3.21	1.03			
	41 ve üzeri (3)	102	3.15	.97			
Okul aile iş birliği (Genel)	21-30(1)	64	3.46	.87	2.07	.12	---
	31-40(2)	242	3.36	.87			
	41 ve üzeri (3)	102	3.19	.88			

* $p < .05$

Tablo 6'da da görüldüğü üzere; okul aile iş birliği düzeyi, velilerin yaş değişkenine göre anlamlı bir fark göstermemektedir ($F = .12, p > .05$).

Boyutlar bazında; öğrenci başarısını desteklemek boyutunda veli görüşleri yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($F = 4.66, p < .05$). Yaş grup farklarının hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Tukey testi sonuçlarına göre; öğrenci başarısını desteklemek boyutunda 21-30 yaş (büyük ölçüde uygulanıyor düzeyinde; $\bar{x} = 3.60$) ve 31-40 yaş (büyük ölçüde uygulanıyor düzeyinde; $\bar{x} = 3.42$) aralığındaki veliler, 41 ve üzeri yaş grubundaki velilere (kısmen uygulanıyor düzeyinde; $\bar{x} = 3.14$) göre okul aile iş birliği düzeyini daha yüksek olarak belirtmiştir. Güç paylaşımı boyutunda da veli görüşleri yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($F = 3.04, p < .05$). Yaş grup farklarının hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek üzere gerçekleştirilen Tukey testi sonuçlarına göre; güç paylaşımı boyutunda 21-30 yaş aralığındaki veliler (büyük ölçüde uygulanıyor düzeyinde; $\bar{x} = 3.45$), 41 ve üzeri yaş grubundaki velilere (kısmen uygulanıyor düzeyinde; $\bar{x} = 3.03$) göre okul aile iş birliği düzeyini daha yüksek olarak belirtmiştir. Ayrıca okul topluluğunca aileleri hoş karşılama ($F = .60, p > .05$), etkili iletişim sağlama ($F = .89, p > .05$), çocukların hakkını gözetmek ($F = 2.38, p > .05$) ve toplumla iş birliği ($F = .43, p > .05$) boyutlarında veli görüşleri öğrenim durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Öğrenim durumu değişkenine göre okul aile iş birliği düzeyine ilişkin tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçlarına Tablo 7'de yer verilmiştir.

Tablo 7.

Öğrenim Durumu Değişkenine Göre Okul Aile İş Birliği Düzeyine İlişkin ANOVA Sonuçları

Boyutlar	Öğrenim durumu	N	$\bar{x}$	SS	F	p	Anlamlı Fark
Okul topluluğunca aileleri hoş karşılama	İlkokul (1)	81	3.36	.89	1.38	.22	---
	Ortaokul (2)	71	3.48	.95			
	Lise (3)	132	3.21	.83			
	Ön lisans (4)	40	3.36	.72			
	Lisans (5)	66	3.48	.85			
	Lisansüstü (6)	18	3.48	.77			
Etkili iletişim sağlama	İlkokul (1)	81	3.67	.86	1.02	.40	---
	Ortaokul (2)	71	3.70	.93			
	Lise (3)	132	3.47	.79			
	Ön lisans (4)	40	3.59	.86			
	Lisans (5)	66	3.49	.93			
	Lisansüstü (6)	18	3.52	.89			
Öğrenci başarısını desteklemek	İlkokul (1)	81	3.62	1.06	2.17	.06	---
	Ortaokul (2)	71	3.54	.94			
	Lise (3)	132	3.28	1.02			
	Ön lisans (4)	40	3.14	.92			
	Lisans (5)	66	3.32	1.04			
	Lisansüstü (6)	18	3.15	.87			
Çocukların hakkını gözetmek	İlkokul (1)	81	3.40	1.14	1.18	.31	---
	Ortaokul (2)	71	3.39	1.10			
	Lise (3)	132	3.11	1.05			
	Ön lisans (4)	40	3.24	1.02			
	Lisans (5)	66	3.28	1.09			
	Lisansüstü (6)	18	3.01	1.04			
Güç paylaşımı	İlkokul (1)	81	3.39	1.11	2.93	.01*	1-5, 1-6, 2-3, 2-4, 2-5
	Ortaokul (2)	71	3.51	1.00			
	Lise (3)	132	3.13	.96			

	Ön lisans (4)	40	3.20	1.00			
	Lisans (5)	66	3.05	1.04			
	Lisansüstü (6)	18	2.75	.90			
Toplumla iş birliği	İlkokul (1)	81	3.32	1.09	1.54	.17	---
	Ortaokul (2)	71	3.39	.93			
	Lise (3)	132	3.07	.95			
	Ön lisans (4)	40	3.33	1.04			
	Lisans (5)	66	3.12	1.10			
	Lisansüstü (6)	18	2.96	.90			
Okul aile iş birliği (Genel)	İlkokul (1)	81	3.47	.92	1.53	.18	---
	Ortaokul (2)	71	3.50	.88			
	Lise (3)	132	3.21	.83			
	Ön lisans (4)	40	3.29	.82			
	Lisans (5)	66	3.31	.92			
	Lisansüstü (6)	18	3.16	.81			

* $p < .05$

Tablo 7’de görüldüğü üzere; okul aile iş birliği düzeyi, velilerin öğrenim durumuna göre anlamlı bir fark göstermemektedir ($F = .18, p > .05$).

Boyutlar bazında; sadece güç paylaşımı boyutunda veli görüşleri öğrenim durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($F = 2.93, p < .05$). Öğrenim durumu grup farklarının hangi gruplar arasında olduğunu ortaya koymak amacıyla yapılan Tukey testi sonuçlarına göre; güç paylaşımı boyutunda ilkökul mezunu veliler (kısmen uygulanıyor düzeyinde; $\bar{x} = 3.39$), lisans (kısmen uygulanıyor düzeyinde; $\bar{x} = 3.05$) ve lisansüstü (kısmen uygulanıyor düzeyinde; $\bar{x} = 2.75$) mezunu velilere göre okul aile iş birliği düzeyini daha yüksek olarak belirtmiştir. Yine güç paylaşımı boyutunda ortaokul mezunu veliler (büyük ölçüde uygulanıyor düzeyinde; $\bar{x} = 3.51$), lise (kısmen uygulanıyor düzeyinde; $\bar{x} = 3.13$), lisans (kısmen uygulanıyor düzeyinde; $\bar{x} = 3.05$) ve lisansüstü (kısmen uygulanıyor düzeyinde; $\bar{x} = 2.75$) mezunu velilere göre okul aile iş birliği düzeyini daha yüksek olarak belirtmiştir. Ayrıca okul topluluğunca aileleri hoş karşılama ($F = 1.38, p > .05$), etkili iletişim sağlama ($F = 1.02, p > .05$), öğrenci başarısını desteklemek ($F = 2.17, p > .05$), çocukların hakkını gözetmek ($F = 1.18, p > .05$) ve toplumla iş birliği ($F = 1.54, p > .05$) boyutlarında veli görüşlerinin öğrenim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır.

Aile gelir durumu değişkenine göre aile okul aile iş birliği düzeyine ilişkin ANOVA sonuçlarına Tablo 8’de yer verilmiştir.

Tablo 8.

Aile Gelir Durumu Değişkenine Göre Aile Okul Aile İş Birliği Düzeyine İlişkin ANOVA Sonuçları

Boyutlar	Aile gelir durumu	N	$\bar{x}$	SS	F	p	Anlamlı Fark
Okul topluluğunca aileleri hoş karşılama	Aylık 4000 TL’den az(1)	164	3.33	.89	.97	.38	---
	Aylık 4001-8000 TL arası(2)	165	3.32	.83			
	Aylık 8001 TL ve üzeri(3)	79	3.48	.84			
Etkili iletişim sağlama	Aylık 4000 TL’den az(1)	164	3.65	.89	1.36	.25	---
	Aylık 4001-8000 TL arası(2)	165	3.49	.85			
	Aylık 8001 TL ve üzeri(3)	79	3.56	.81			
Öğrenci başarısını desteklemek	Aylık 4000 TL’den az(1)	164	3.52	1.04	2.74	.07	---
	Aylık 4001-8000 TL arası(2)	165	3.31	.99			
	Aylık 8001 TL ve üzeri(3)	79	3.23	.97			
Çocukların hakkını gözetmek	Aylık 4000 TL’den az(1)	164	3.38	1.10	2.11	.12	---
	Aylık 4001-8000 TL arası(2)	165	3.15	1.07			
	Aylık 8001 TL ve üzeri(3)	79	3.20	1.04			
Güç paylaşımı	Aylık 4000 TL’den az(1)	164	3.41	1.04	4.23	.01*	1-3
	Aylık 4001-8000 TL arası(2)	165	3.14	.98			
	Aylık 8001 TL ve üzeri(3)	79	3.04	1.03			
Toplumla iş birliği	Aylık 4000 TL’den az(1)	164	3.34	.99	2.25	.10	---
	Aylık 4001-8000 TL arası(2)	165	3.12	1.03			
	Aylık 8001 TL ve üzeri(3)	79	3.12	1.01			
Okul aile iş birliği (Genel)	Aylık 4000 TL’den az(1)	164	3.44	.90	1.87	.15	---
	Aylık 4001-8000 TL arası(2)	165	3.26	.86			

Aylık 8001 TL ve üzeri(3)	79	3.28	.85
---------------------------	----	------	-----

* $p < .05$

Tablo 8 incelendiğinde; okul aile iş birliği düzeyi, aile gelir durumu değişkenine göre anlamlı bir fark göstermemektedir ($F = .15, p > .05$).

Boyutlar bazında; sadece güç paylaşımı boyutunda veli görüşleri aile gelir durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($F = 24.23, p < .05$). Aile gelir durumu grup farklarının hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Tukey testi sonuçlarına göre; güç paylaşımı boyutunda aile olarak aylık gelirleri 4000 TL'den az olan veliler (büyük ölçüde uygulanıyor düzeyinde; $\bar{x} = 3.41$), aile olarak aylık gelirleri 8001 TL ve üzeri olan velilere (kısmen uygulanıyor düzeyinde; $\bar{x} = 3.04$) göre okul aile iş birliği düzeyini daha yüksek olarak belirtmiştir. Ayrıca okul topluluğunca aileleri hoş karşılama ($F = .97, p > .05$), etkili iletişim sağlama ($F = 1.36, p > .05$), öğrenci başarısını desteklemek ($F = 2.74, p > .05$), çocukların hakkını gözetmek ($F = 2.11, p > .05$) ve toplumla iş birliği ($F = 2.25, p > .05$) boyutlarında veli görüşleri aile gelir durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Çocuk sayısı değişkenine göre aile okul aile iş birliği düzeyine ilişkin yapılan ANOVA testi sonuçlarına Tablo 9'da yer verilmiştir.

Tablo 9.*Çocuk Sayısı Değişkenine Göre Aile Okul Aile İş Birliği Düzeyine İlişkin ANOVA Sonuçları*

Boyutlar	Çocuk sayısı	N	$\bar{x}$	SS	F	p	Anlamlı Fark
Okul topluluğunca aileleri hoş karşılama	1(1)	55	3.36	.93	.06	.93	---
	2(2)	214	3.34	.85			
	3 ve üzeri(3)	139	3.38	.85			
Etkili iletişim sağlama	1(1)	55	3.46	.94	1.48	.22	---
	2(2)	214	3.53	.85			
	3 ve üzeri(3)	139	3.66	.84			
Öğrenci başarısını desteklemek	1(1)	55	3.21	1.10	2.72	.07	---
	2(2)	214	3.32	1.02			
	3 ve üzeri(3)	139	3.53	.94			
Çocukların hakkını gözetmek	1(1)	55	3.16	1.17	1.71	.18	---
	2(2)	214	3.19	1.07			
	3 ve üzeri(3)	139	3.39	1.05			
Güç paylaşımı	1(1)	55	3.12	1.07	1.65	.19	---
	2(2)	214	3.17	1.00			
	3 ve üzeri(3)	139	3.35	1.03			
Toplumla iş birliği	1(1)	55	3.18	1.18	.79	.45	---
	2(2)	214	3.16	1.01			
	3 ve üzeri(3)	139	3.29	.94			
Okul aile iş birliği (Genel)	1(1)	55	3.24	.95	1.62	.19	---
	2(2)	214	3.29	.87			
	3 ve üzeri(3)	139	3.44	.84			

* $p < .05$

Tablo 9 incelendiğinde; okul aile iş birliği düzeyi, çocuk sayısı değişkenine göre anlamlı bir fark göstermemektedir, $F = .19, p > .05$. Boyutlar bazında da okul aile iş birliği düzeyi; okul topluluğunca aileleri hoş karşılama ($F = .06, p > .05$), etkili iletişim sağlama ($F = 1.48, p > .05$), öğrenci başarısını desteklemek ($F = 2.72, p > .05$), çocukların hakkını gözetmek ($F = 1.71, p > .05$), güç paylaşımı ($F = 1.65, p > .05$) ve toplumla iş birliği ($F = .79, p > .05$) boyutlarında çocuk sayısı değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Okula devam eden çocuk sayısı değişkenine göre aile okul aile iş birliği düzeyine ilişkin ANOVA testi sonuçları Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10.*Okula Devam Eden Çocuk Sayısı Değişkenine Göre Aile Okul Aile İş Birliği Düzeyine ANOVA Sonuçları*

Boyutlar	Okula devam eden çocuk sayısı	N	$\bar{x}$	SS	F	p	Anlamlı Fark
Okul topluluğunca aileleri hoş karşılama	1(1)	166	3.40	.87	2.42	.09	---
	2(2)	181	3.26	.85			

	3 ve üzeri(3)	61	3.53	.81			
Etkili iletişim sağlama	1(1)	166	3.58	.88	2.05	.13	---
	2(2)	181	3.50	.87			
	3 ve üzeri(3)	61	3.75	.76			
Öğrenci başarısını desteklemek	1(1)	166	3.43	1.04	2.47	.08	---
	2(2)	181	3.27	1.03			
	3 ve üzeri(3)	61	3.58	.84			
Çocukların hakkını gözetmek	1(1)	166	3.26	1.13	2.10	.12	---
	2(2)	181	3.16	1.07			
	3 ve üzeri(3)	61	3.49	.93			
Güç paylaşımı	1(1)	166	3.27	1.07	1.84	.16	---
	2(2)	181	3.13	.99			
	3 ve üzeri(3)	61	3.40	.97			
Toplumla iş birliği	1(1)	166	3.24	1.10	1.20	.30	---
	2(2)	181	3.13	.96			
	3 ve üzeri(3)	61	3.35	.92			
Okul aile iş birliği (Genel)	1(1)	166	3.36	.90	2.55	.07	---
	2(2)	181	3.24	.87			
	3 ve üzeri(3)	61	3.53	.77			

* $p < .05$

Tablo 9 incelendiğinde; okul aile iş birliği düzeyi, okula devam eden çocuk sayısı değişkenine göre anlamlı bir fark göstermemektedir, $F = 2.55, p > .05$. Boyutlar bazında da okul aile iş birliği düzeyi; okul topluluğunca aileleri hoş karşılama ($F = 2.42, p > .05$), etkili iletişim sağlama ($F = 2.05, p > .05$), öğrenci başarısını desteklemek ($F = 2.47, p > .05$), çocukların hakkını gözetmek ($F = 2.10, p > .05$), güç paylaşımı ($F = 1.84, p > .05$) ve toplumla iş birliği ($F = 1.20, p > .05$) boyutlarında okula devam eden çocuk sayısı değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırma sonucunda, velilerin okul aile iş birliğinin uygulanmasına yönelik görüşlerinin genel çerçevede orta düzeyde olduğu görülmüştür. Velilerin okullarla etkili iletişim sağlama boyutundaki görüşleri ise en yüksek düzeydeyken okulların toplumla iş birliği boyutundaki görüşleri en düşük düzeyde çıkmıştır. Okul aile iş birliğinde ve eğitim süreçlerine ebeveyn katılımında farklı veli görüşlerinin pek çok nedeni olabilmektedir. Ailelerin sosyoekonomik durumları, çalışma koşulları, okulların buldukları bölge vb. gibi durumlar ebeveyn katılımını etkileyebilmektedir (Patrikakou & Weissberg, 2000).

Mevcut çalışmada okul aile iş birliğinin boyutlarının ebeveynlik tipine göre anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna varılmıştır. Ancak yalnızca annelerin güç paylaşımı boyutunda babalara göre daha olumlu bir yaklaşım içerisinde oldukları görülmektedir. Çınkır ve Nayır (2017)'in yaptıkları çalışmada ise velilerin cinsiyet değişkeninin önemine vurgu yapılmıştır. Annelerin etkili iletişim, toplumla iş birliği ve öğrenci başarısını desteklemek boyutlarında daha olumlu oldukları ifade edilmektedir. Borgonovi ve Montt (2012) ise genel olarak annelerin katılımının babaların katılımına göre daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Benzer şekilde Shumow ve Miller (2001) babaların annelere göre okul faaliyetlerinde daha az ilgili olduğunu belirtirken ev temelli etkinliklerde daha ilgili olduklarını bildirmişlerdir. Buradan hareketle okul aile iş birliği ve iletişim bağlamında annelerin babalara göre daha olumlu yaklaştıkları söylenebilir. Ancak mevcut çalışmanın bulguları da esas alındığında, genel kapsamda okula dayalı ebeveyn katılımında cinsiyet açısından anlamlı farklılıkların olmadığı görülmektedir. Okul aile iş birliği ve ebeveyn katılımıyla ilgili yapılan çalışmalarda cinsiyet değişkeni üzerine araştırmalar çok kapsamlı değildir ve genellikle öğrencilerin cinsiyetleri bağlamında değerlendirmelere rastlanmaktadır (Garbacz vd., 2015; Manz vd., 2004; Ogg & Anthony, 2019).

Velilerin yaşlarına göre okul aile iş birliği düzeylerinde anlamlı bir farklılık görülmemiş olsa da öğrenci başarısını desteklemek ve güç paylaşımı boyutlarında genç yaşta velilerin okul aile iş birliği düzeyleri daha yüksek çıkmıştır. Çınkır ve Nayır (2017) genç yaşta velilerin yüksek düzeyde katılımını ilgili literatürdeki araştırmalardan yola çıkarak çocuğun yaşının ilerlemesiyle açıklamaktadır. Bu görüşe göre, okula devam eden çocuğun yaşı arttıkça (velinin yaşı da artmaktadır) okul aile iş birliği ve ebeveyn katılımına duyulan gereklilik de azalmaktadır. Bu görüşlerle benzer şekilde Garbacz vd. (2015) ve Manz vd. (2004) ev temelli katılım ve ev-okul iletişiminin okul kademesi ile ters bir ilişki içerisinde olduğunu ortaya koymuşlardır.

Okul aile iş birliği, velilerin öğrenim durumuna göre değerlendirildiğinde anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir. Ancak boyutlar bazında bakıldığında yalnızca güç paylaşımı boyutunda velilerin öğrenim durum düzeyleri arttıkça okul aile iş birliği düzeylerinde anlamlı bir farklılık görülmektedir. Tüm boyutların düzeyleri

incelendiğinde genel olarak velilerin öğrenim düzeylerinin artmasıyla okul aile iş birliği düzeylerinin azaldığı söylenebilir. Bu durumda, velilerin eğitim düzeylerinin artmasında okula ebeveyn katılımı anlamında olumsuz bir değerlendirmeden ziyade, okulun ve öğretmenin yaklaşımına ve uygulamalarına yönelik farklı bir değerlendirmenin olduğundan bahsedilebilir. Bu düşüncüyü destekler nitelikte Ertem ve Gökalp (2020)'in yaptıkları araştırmada, ilkokul mezunu velilerin lise ve lisans/lisansüstü düzeyde mezun olan velilere göre okulu daha pozitif algıladıkları saptanmıştır. Epstein (2011)'e göre ise ebeveynlerin eğitim durumları öğretmenlerle olan etkileşim ve iletişimlerini etkilemektedir. Ayrıca eğitim durumları, ebeveynlerin çocuklarının eğitimine katılımlarını ve nasıl dahil olduklarını etkilerken aynı zamanda ebeveynlerin öğretmenlere ve öğretmenlerin ebeveynlere bakış açısında da önemli farklar yaratmaktadır. Okula ve iş birliğine yönelik bakış açılarının ele alındığı bu tarz çalışmaların ve görüşlerin aksine okul aile iş birliği ve ebeveyn katılımı perspektifinde yapılan çalışmalar sıklıkla eğitim düzeyleri arttıkça ebeveyn katılımının arttığını altını çizmişlerdir (Fantuzzo vd., 2000; Lam & Ducreux, 2013; Manz vd., 2004; Shumow & Miller, 2001). Ancak mevcut çalışmadaki bulgulardan yani daha yüksek eğitim seviyesine sahip ebeveynlerin yaklaşımlarından ve değerlendirmelerinden eleştirel bir bakış açısıyla yola çıkacak olursak, ebeveyn katılımının teşviki için öğretmenlere ve okul liderlerine büyük rol düşüldüğü düşünülebilir. Birikimli okul liderleri, öğretmenlerin tek başına yeterli olmayacağını bilerek hem eğitimcileri hem aile bireylerini harekete geçirecek ve fark yaratacak eylemlerde bulunmalıdırlar (Jeynes, 2018).

Ailelerin gelir durumlarına göre okul aile iş birliği düzeyleri incelenmiştir. Genel anlamda okul aile iş birliği düzeyleri ailenin gelir durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Ancak boyutlar bazında bakıldığında güç paylaşımı boyutunda düşük gelirli aileler ile yüksek düzeyde gelire sahip bireyler arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Gelir durumu arttıkça güç paylaşımı boyutundaki okul aile iş birliği düzeyleri azalmaktadır. Ancak burada daha yüksek sosyoekonomik bir düzeye sahip velilerin katılımlarının düşük olduğu anlamı çıkmamalıdır. Çünkü bu sonuçlar, okulların ebeveyn katılımını teşvik etmek adına yaptıkları uygulamaların değerlendirmelerini içermektedir. Tan (2019) yaptığı araştırmada yüksek sosyoekonomik statüye sahip bireylerin seçici olduklarını ve her zaman eğitime dahil olmadıklarını bildirmiştir. Ancak bu bulguların aksine çalışmalar sosyoekonomik statü arttıkça ebeveyn katılımının da arttığını bildirmektedir. Nitekim Manz vd. (2004) düşük gelirli ailelerin çocuklarının eğitiminin bazı yönlerine dahil olamadıklarını ifade etmektedirler. Yüksek sosyoekonomik statüye sahip ebeveynlerin çocuklarının eğitimine dahil olmada zorluk yaşayan düşük sosyoekonomik statüdeki ebeveynlere göre daha yeterli hissettiklerine vurgu yapılmaktadır (Alameda-Lawson & Lawson, 2018). Ayrıca Borgonovi ve Montt (2012)'e göre sosyoekonomik duruma göre ev temelli ve okul temelli eğitim faaliyetlerine katılımında, özellikle doğrudan okul işleriyle ilgili olmayan faaliyetlerde önemli farklılıklar vardır. Ebeveynler, doğrudan okul meseleleriyle ilgili faaliyetlere ve diğer entelektüel olarak motive edici veya izleme faaliyetlerine doğrudan veya örtük bir şekilde katılarak, alışkanlıkları ve değerleri aracılığıyla okumaya ve okula yönelik tutumlarını illeterek evde dahil edilebilirler.

Hem genel anlamda hem de boyutlar bazında okul aile iş birliği düzeyinin çocuk sayısına göre anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır. Ayrıca okula devam eden çocuk sayısına göre incelendiğinde de okul aile iş birliği düzeyinde anlamlı bir farklılığın saptanmadığı görülmektedir. Işık ve Şahin (2021), ailede bulunan çocuk sayısının ailelerin eğitim süreçlerine katılımında ilgiyi azaltabileceğini ifade etmişlerdir. Ancak genel olarak ailenin çocuk sayısına veya okula devam eden çocuk sayısının ebeveyn katılımını etkilediğine dair kanıtlara rastlanmasa da Garbacz vd. (2015), ailenin yapısının ebeveyn katılımıyla ilişkili olduğunu belirtmektedir. Ayrıca aynı araştırmacılar çocuğun okul yılının ebeveyn katılımına etkisini de incelemişler ancak bir ilişkinin olmadığını bildirmişlerdir. Bu sonuçların aksine uluslararası çalışmalar, ilkokul yıllarında ebeveyn katılımının çocukların akademik başarılarında kritik bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır (Lara & Saracostti, 2019). Manz vd. (2004), ilkokul düzeyindeki çocukların ebeveynlerinin katılımlarının, okul tarafından verilen görevlerin ev temelli bir katılımı gerektirmesiyle, daha yüksek olduğunu belirtmiş ve bu durumu da ebeveynlerin eğitim durumlarıyla ilişkilendirmişlerdir. Bu durum, ailenin çocuğun ihtiyaçları doğrultusunda, eğitim faaliyetlerine ilgisini ve katılımını teşvik etmesinden kaynaklanabilir. Böylece ailenin ilgi ve katılımının ailenin yapısından ve ailedeki çocuk sayısından etkilenebileceği düşünülmektedir. Mevcut araştırmanın bulguları ailede bulunan çocuk sayısı ve okula devam eden çocuk sayısının okul aile iş birliği uygulamalarının değerlendirmesinde herhangi bir etkisinin olmadığını ortaya koysa da ailenin yapısının ebeveyn katılımını etkileyeceği belirtilmektedir (Epstein, 2011).

KAYNAKÇA

- Akbaşı, S., & Diş, O. (2019). Benefits of school-family collaboration to school environment according to teachers' opinions. *Turkish Studies* 14(7), 3597-3613. <https://doi.org/10.29228/TurkishStudies.37834>
- Akbaşı, S., & Tura, B. (2019). Okul aile birlikleri okullara ne getirdi? Neyi değiştirdi? *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 14(20), 1747-1768. <https://doi.org/10.26466/opus.621027>
- Alameda-Lawson, T., & Lawson, M. A. (2018). A latent class analysis of parent involvement subpopulations. *Social Work Research*, 42(2), 118-130. <https://doi.org/10.1093/swr/svy008>
- Arapı, E., & Hamel, C. (2021). What differences between parents 'and teachers' views about their relationships in Quebec (Canada). *International Journal of Instruction*, 14(3), 309-326. <https://doi.org/10.29333/iji.2021.14318a>
- Barger, M. M., Kim, E. M., Kuncel, N. R., & Pomerantz, E. M. (2019). The relation between parents' involvement in children's schooling and children's adjustment: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 145(9), 855-890. <https://doi.org/10.1037/bul0000201>
- Borgonovi, F., & Montt, G. (2012). *Parental Involvement in Selected PISA Countries and Economies*. (Vol. OECD Education Working Papers, 73). OECD Publishing. <https://doi.org/doi:https://doi.org/10.1787/5k990rk0jsjj-en>
- Büyüköztürk, Ş. (2013). *Veri analizi el kitabı*. Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Chan, M., Manzon, M., Hong, H., & Khong, L. Y. L. (2022). Multidimensional profiles of parent involvement: Antecedents and impact on student engagement. *British Journal of Educational Psychology*, 92(2), 447-464. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/bjep.12456>
- Christenson, S. L. (2004). The family-school partnership: An opportunity to promote the learning competence of all students. *School Psychology Review*, 33(1), 83-104. <https://doi.org/10.1080/02796015.2004.12086233>
- Çınkır, Ş., & Nayır, F. (2017). Okul aile işbirliği standartlarına ilişkin veli görüşlerinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(1), 245-264. <https://doi.org/10.16986/HUJE.2016015709>
- Epstein, J. L. (1987). Toward a theory of family-school connections: Teacher practices and parent involvement. In K. Hurrelmann, F. X. Kaufmann & F. Lösel (Eds.), *Social Intervention: Potential and Constraints* (pp. 121-136). de Gruyter.
- Epstein, J. L. (2011). *School, Family, and Community Partnerships: Preparing Educators and Improving Schools* (2nd ed.). Westview.
- Epstein, J. L., & Sheldon, S. B. (2002). Present and accounted for: Improving student attendance through family and community involvement. *The Journal of Educational Research*, 95(5), 308-318. <https://doi.org/10.1080/00220670209596604>
- Ertem, H. Y., & Gökalp, G. (2020). Velilerin okul iklimi ve veli katılımı algılarının velilerin eğitim durumu ve çocuklarının öğrenim kademesine göre incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(1), 78-91. <https://doi.org/10.16986/HUJE.2018040670>
- Fan, X., & Chen, M. (2001). Parental involvement and students' academic achievement: A meta-analysis. *Educational Psychology Review*, 13(1), 1-22. <https://doi.org/10.1023/A:1009048817385>
- Fantuzzo, J., Tighe, E., & Childs, S. (2000). Family involvement questionnaire: A multivariate assessment of family participation in early childhood education. *Journal of Educational Psychology*, 92(2), 367-376. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.92.2.367>
- Garbacz, S. A., Mcdowall, P. S., Schaughency, E., Sheridan, S. M., & Welch, G. W. (2015). A multidimensional examination of parent involvement across child and parent characteristics. *The Elementary School Journal*, 115(3), 384-406. <https://doi.org/10.1086/680325>
- Garcia, L. M. P., Villalba, M. J. S., Fernandez, M., & Alarcon, E. I. (2019). The educational challenge of the twenty-first century: Relevance of the cooperation between family and school. *Espiral-Cuadernos Del Profesorado*, 12(24), 19-29. <https://doi.org/10.25115/ecp.v12i24.2284>
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference, 17.0 update* (10th ed.). Pearson.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: Felsefe-yöntem-analiz*. Seçkin.
- Güvercin, D. & Kesici, A. E., & Akbaşı, S. (2022). Distance education experiences of teacher-parents during the covid-19. *Athens Journal of Education* 2021, 8, 1-21 <https://doi.org/10.30958/aje.9-4-4>
- Hair, J., Ringle, C., & Sarstedt, M. (2011). PLS-SEM: Indeed a silver bullet. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 19(2), 139-151.
- Hannon, L., & O'Donnell, G. M. (2022). Teachers, parents, and family-school partnerships: Emotions, experiences, and advocacy. *Journal of Education for Teaching*, 48(2), 241-255. <https://doi.org/10.1080/02607476.2021.1989981>

- Işık, O., & Şahin, İ. (2021). İlkokul ve ortaokul velilerinin çocuklarının eğitim sürecine katılımı. *Milli Eğitim Dergisi*, 51(235), 2061-2084. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.913835>
- Jeynes, W. H. (2018). A practical model for school leaders to encourage parental involvement and parental engagement. *School Leadership & Management*, 38(2), 147-163. <https://doi.org/10.1080/13632434.2018.1434767>
- Karasar, N. (2010). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler*. Nobel Yayın.
- Kaur Sidhu, G., K., & Loo, P., Xiaoyang, Y., & Singh Aperapar Singh, P. (2019). Teachers' perspectives of school and family cooperation: A case study in China. *Universal Journal of Educational Research*, 7(10A), 66-71. <https://doi.org/10.13189/ujer.2019.071712>
- Kay, P. J., Fitzgerald, M., Pardee, C., & Mellencamp, A. (1994). Making homework work at home: The parent's perspective. *Journal of Learning Disabilities*, 27(9), 550-561. <https://doi.org/10.1177/002221949402700902>
- Kurincová, V., Turzák, T., & Turzák, J. (2021). The competency for building school-family partnerships in pre-service teacher education: The role of study level, experience with school-family cooperation and self-rated personality. *Ad Alia: Journal of Interdisciplinary Research*, 11(2), 285-288.
- Lam, B. T., & Ducreux, E. (2013). Parental influence and academic achievement among middle school students: Parent perspective. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 23(5), 579-590. <https://doi.org/10.1080/10911359.2013.765823>
- Lara, L., & Saracostti, M. (2019). Effect of parental involvement on children's academic achievement in Chile [Brief Research Report]. *Frontiers in Psychology*, 10(Article 1464), 1-5. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01464>
- Lavenda, O. (2011). Parental involvement in school: A test of Hoover-Dempsey and Sandler's model among Jewish and Arab parents in Israel. *Children and Youth Services Review*, 33(6), 927-935. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2010.12.016>
- Manz, P. H., Fantuzzo, J. W., & Power, T. J. (2004). Multidimensional assessment of family involvement among urban elementary students. *Journal of School Psychology*, 42(6), 461-475. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jsp.2004.08.002>
- Mara, D., Mara, E. L., Andrei, O., & Danciu, E. L. (2011). The Role of school-family partnership in the implementation of inclusive education in Romania. *New Educational Review*, 26(4), 228-237. <https://doi.org/10.15835/buasvmcn-hort:7161>
- Ogg, J., & Anthony, C. J. (2019). Parent involvement and children's externalizing behavior: Exploring longitudinal bidirectional effects across gender. *Journal of School Psychology*, 73, 21-40. <https://doi.org/10.1016/j.jsp.2019.02.002>
- Patrikakou, E. N., & Weissberg, R. P. (2000). Parents' perceptions of teacher outreach and parent involvement in children's education. *Journal of Prevention & Intervention in the Community*, 20(1-2), 103-119. https://doi.org/10.1300/J005v20n01_08
- Peterson, E. R., Rubie-Davies, C. M., Elley-Brown, M. J., Widdowson, D. A., Dixon, R. S., & Irving, S. E. (2011). Who is to blame? Students, teachers and parents views on who is responsible for student achievement. *Research in Education*, 86(1), 1-12. <https://doi.org/10.7227/RIE.86.1>
- Pomerantz, E. M., Moorman, E. A., & D, L. S. (2007). The how, whom, and why of parents' involvement in children's academic lives: more is not always better. *Review of educational research*, 77(3), 373-410.
- Sheldon, S. B., & Epstein, J. L. (2002). Improving student behavior and school discipline with family and community involvement. *Education and Urban Society*, 35(1), 4-26. <https://doi.org/10.1177/001312402237212>
- Shumow, L., & Miller, J. D. (2001). Parents' at-home and at-school academic involvement with young adolescents. *The Journal of Early Adolescence*, 21(1), 68-91. <https://doi.org/10.1177/0272431601021001004>
- Tan, C. Y. (2019). Involvement practices, socioeconomic status, and student science achievement: insights from a typology of home and school involvement patterns. *American Educational Research Journal*, 56(3), 899-924. <https://doi.org/10.3102/0002831218807146>
- Uitto, M., Lutovac, S., Jokikokko, K., & Kaasila, R. (2018). Recalling life-changing teachers: Positive memories of teacher-student relationships and the emotions involved. *International Journal of Educational Research*, 87, 47-56. <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2017.11.004>
- Xiaoyang, Y., Sidhu, G. K., & Veloo, P. K. (2018). Parents' perspectives on school and family cooperation in primary schools: A case study in China. *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication* (Special Edition), 1263-1269. <https://doi.org/10.7456/1080SSE/169>

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Etik değerlendirmeyi yapan kurul adı: Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü Eğitim Fakültesi Dekanlığı Bilimsel Etik Değerlendirme Kurulu

Etik değerlendirme kararının tarihi: 02.12.2022

Etik değerlendirme belgesi sayı numarası: E-16343714-605.02-416812

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %50, 2. yazarın araştırmaya katkı oranı %50'dir.

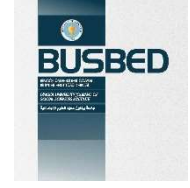
Yazar 1: Araştırmada gerçekleştirdiği görev ve sorumluluklar; Yazar 1 özet, araştırmanın verilerinin toplanması ve verilerin analiz kısmında aktif olarak rol almıştır. Aynı zamanda araştırmanın “Yöntem” bölümünün yazımı Yazar 1 tarafından gerçekleştirilmiştir.

Yazar 2: Araştırmada gerçekleştirdiği görev ve sorumluluklar; Yazar 2 özet, literatür tarama, araştırmanın önemi ve amacına odaklanarak “Giriş” kısmının yazımında aktif rol almıştır. Ayrıca araştırmanın “Tartışma ve Sonuç” yazımı da Yazar 2 tarafından gerçekleştirilmiştir.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 12.05.2023
Kabul Tarihi : 08.08.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1296500>

ARISTOTELES'TE PRATİK AKIL YÜRÜTME: *LOGISMOS*

Tufan ÇÖTÖK¹, Onur KABİL²

ÖZ

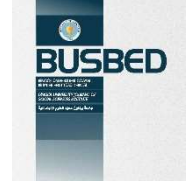
Aristoteles'in teorik bilimler ile pratik bilimler arasında yaptığı ayrım iki tür akıl yürütme tarzına yol açar. Teorik bilimlerin konusu nesnesi değişmeyen varlıklar iken, pratik bilimlerin konusu olumsal özelliğe sahip olan eylem alanıdır. İnsanı eyleme geçiren temel saik tercihtir ve her tercihin arkasında pratik akıl yürütme (*logismos*) bulunur. Zengin bir anlam içeriğine sahip olan ve bu zenginliğin nedeni kabul edilebilecek 'logos' kavramından türeyen *logismos* kavramı, eylemin tercihi hususunda belirleyici olan kavramlardan biridir. Aristoteles'e göre pratik alanda akıl, klasik doğruya ulaşma çabası olan ve teorik akıl yürütmenin temel aracı olan teorik kıyasta olduğundan farklı bir şekilde işlem yapar. Çünkü söz konusu olan alan, belirtildiği üzere olasılığın söz konusu olduğu alandır. Dolayısıyla *logismos*'un anlamını açık kılmak için yapılması gereken ilk şey onun teorik kıyas ile farkını tespit etmektir. Bir eylem gerçekleşirken fail nasıl akıl yürütür ve bu akıl yürütme, klasik Aristotelesçi akıl yürütme olan teorik kıyas ile nasıl bir ilişki içerisindedir? Her şeyden önce pratik akıl yürütme istenen, arzu edilen bir şeyi dile getiren ve bir de bir algısal yargıyı, bir durumu belirten en az iki öncüle sahiptir. Buna karşın bu öncüllerden çıkarılan sonuç teorik kıyasdakinin tersine bir önerme değil, eylemdir. Pratik akıl yürütme biçimsel olarak teorik kıyasdan farklıdır ve teorik kıyasın sahip olduğu kesinliğe sahip değildir.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, akıl yürütme, *logismos*, kıyas, tercih.

¹ Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, tcotok@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9664-4745>

² Arş. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, okabil@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7545-7994>

Article Type : Research Article
Date Received : 12.05.2023
Date Accepted : 08.08.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1296500>

PRACTICAL REASONING IN ARISTOTLE: *LOGISMOS*

Tufan ÇÖTÖK¹, Onur KABİL²

ABSTRACT

Aristotle's distinction between the theoretical and the practical sciences leads to two types of reasoning. While the subject of theoretical sciences is the immoveable entities, the subject of practical sciences is the contingent field of action. The primary motivation that drives people to action is a preference, and behind every preference, there is practical reasoning (*logismos*). The concept of *logismos*, which has a rich content of meaning and derives from the concept of 'logos', which can be accepted as the reason for this richness, is one of the concepts that determine the choice of action. According to Aristotle, reason in the practical field operates differently from the classical theoretical syllogism, which aims to reach the truth and is the essential tool of theoretical reasoning. Because the practical field is where probability prevails, as stated. Therefore, the first thing to do to clarify the meaning of *logismos* is to identify its difference from the theoretical syllogism. How does the agent reason while an action occurs, and how does this reasoning relate to the theoretical syllogism, which is the classical Aristotelian reasoning? First of all, practical reasoning has at least two premises, one of which expresses something desired, and the other states a perceptual judgment, a state of affairs. However, the conclusion derived from these premises is not a proposition, contrary to the theoretical syllogism, but an action. Practical reasoning differs formally from theoretical syllogism and does not have the precision that theoretical syllogism has.

Keywords: Aristotle, reasoning, logismos, syllogism, preference.

¹ Assoc. Prof. Dr., Sakarya University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Philosophy, tcotok@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9664-4745>

² Dr., Sakarya University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Philosophy, okabil@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7545-7994>

1. GİRİŞ

Aristoteles felsefeyi üçe ayırır. Prodüktif / Poetik bilimler, Pratik bilimler ve Teorik bilimler (Aristoteles, 1996, s.291-292, 462; 1025b, 1064a). Ona göre “her özel bilim, bildiği konuların her biri ile ilgili bazı ilkeler ve nedenleri araştırır” (Aristoteles, 1996, s.462; 1064a). Bu ayrım üzerine düşünüldüğünde genel bir tavır olarak filozofun özcü felsefesi karakterince ilgili alanların ilkesini bulmaya yönelik bir felsefe yaptığını söylemek mümkündür. İlke arayışı, özelde eylem alanı için düşünüldüğünde, eylemin ilkesinin belirlendiği pasaj şu şekildedir: “(...) eylemin ilkesi tercihtir [*prohairesis*] (ereksel neden değil, hareket ettirici neden), tercihin ilkesi ise iştahdır (*oreksis*) ve bir şey için olan akıl yürütmedir (*logos*)” (Aristoteles, 1997, s.115; 1139a30). Yani herhangi bir eylem, *oreksis* ve *logos*’tan türetilen *logismos* kavramları aracılığıyla tercih edilir.

Teorik bilimlerden temelde konu ve kesinlik açısından farklı bir konumda olan pratik bilimlerin nasıl ele alınacağı söz konusu olduğunda, bu bilimlerin gerçekleştirilmesi farklı bir perspektiften yola çıkılmak suretiyle mümkündür. Pratik bilimler için esas inceleme alanı eylemdir ve eylemin ilkesi düşünüldüğünde Aristoteles tercih kavramından hareket eder. Tercihin amacı *Nikomakhos’a Etik*’in ilk cümlesinde ifade edildiği üzere “iyi’yi gerçekleştirmektir” (Aristoteles, 1997, s.1; 1094a). Söz konusu ‘iyi’nin ortaya çıkması söz konusu olduğunda ‘aklı yürütme’ temel bir ölçüt olarak karşımıza çıkar. Ancak burada ele alınan akıl yürütme, klasik manada olan ve kıyasın gerçekleştirilmesini sağlayan akıl yürütme ile farklıdır. Böylece teorik bilimlerde kesin bilgiyi verecek olan kıyas ile pratik bilimlerde eylemin ortaya çıkmasını sağlayacak akıl yürütme farklılaşacaktır. Aristoteles’te pratik akıl yürütmeyi ifade eden kavram “*logismos*” olarak karşımıza çıkar ki çalışmanın amacı bu kavram eşliğinde pratik akıl yürütmenin doğasını ortaya koymak ve klasik kıyas teorisi ile nasıl bir farklılık taşıdığını açıklamaktır.

2. *Logismos*’un Anlamı Üzerine

Aristoteles bir eylemin yedi nedenden gerçekleştiğini ifade eder: “...her eylem yedi nedenden birine ya da ötekine bağlı olmak zorundadır: şans (*τύχην*), doğa (*φύσιν*), zorlama (*βίαν*), alışkanlık (*ἔθος*), uslamlama (*λογισμὸν*)¹, öfke (*θυμὸν*) ya da bedensel arzu (*ἐπιθυμίαν*)” (Aristoteles, 1995, s.71; 1369a5). Böylece *logismos*, eylemin gerekçelerinden biri olarak konumlandırılır. Tüm gerekçeler dikkate alındığında *logismos* temeldir çünkü hem şans, doğa, zorlama gibi dışsal değildir hem öfke ve bedensel arzu gibi anlık değildir hem de *Metafizik*’te ifade edildiği üzere hayvanla insanın arasındaki bir ayrım ve insanın yükseldiği temel bir yeti (Aristoteles, 1996, s.76; 980b25) olarak görülür. Kavram son derece geniş bir kavram üretme deposu olan *logos*’tan türediğinden, doğrudan kendisine karşılık olması beklenen bir terimle değil, muhtelif şekillerde aktarılmış ve karşılanmıştır. Hatta aynı çevirinin, örneğin *Eudemos’a Etik*’in içinde ‘tartma’ (Aristoteles, 1999, s.95; 1226b25), ‘uslamlama’ (Aristoteles, 1999, s.79; 1224a25), ‘muhakeme’ (Aristoteles, 1999, s.239; 1247b15); gibi karşılıkların olduğu da görülür. Tüm bu karşılıklar akıl yürütmenin, farklı yönleri de dikkate almak suretiyle gerçekleştirilen bir tür muhakeme tarzı olduğunu göstermektedir. Kavramın sözlük anlamına bakıldığında yukarıdaki geniş karşılığın gerekçesi bir anlamda anlaşılır ve kavrama karşılık olabilecek zengin bir kelime dağarcığı hemen kendini gösterir:

akıl-yürütme, söylemsel (*discursive*) düşünce -İng. "reasoning, discursive thought" (F.E.P.) [ana dayalı sezgisel düşüncenin tersine, konuyu adım adım, aşama aşama derleyip toparlayan sözlü konuşmaya dayalı, kesintili ve araadımlı, tartışıcı ve kanıtlayıcı düşünce; "sayı sayma, hesablama; anlama, düşünme, irdeleme, akıl-yürütme, uslamlama, ölçüp biçme, kıyaslama, sonuç çıkarma, çıkarsama, hüküm verme" (L.&S.); bkz. *logos*, *logistikon*; Lat. "calculatio, computio, ratiocinatio"; Osm. ta'ddd, muhasebe, mukayese, muhakeme - en.] (Peters, 2004, s.206).

Sözlük anlamında görüldüğü üzere *logismos* adeta aşama aşama örülen, üzerinde durulan konuyu tüm yönleriyle kuşatmaya çalışan, farklı ihtimalleri dikkate alma kaygısını da taşıyan özel bir tür akıl yürütmedir. Bu akıl yürütmenin doğrudan felsefe geleneği içinden değil de tıp alanından hareketle nasıl anlaşıldığına ilişkin belirleme, gündelik açıdan da kavramın nasıl anlaşılacağı konusunda aydınlatıcı olacaktır. Bununla birlikte tıbbın babası kabul edilen Hippokrates akıl yürütmenin tıp, felsefe veya başka bir başka alana göre farklılık göstermeyeceğini belirtir. Hippokrates, konumuz açısından akıl yürütmeyi (*logismos*) temelde iki yerde kullanır: Önce o, tıbbın keşfini yemek pişirmenin keşfiyle karşılaştırarak aralarındaki benzerliği vurgular, her ikisinin de aynı akıl yürütmeyi kullandığını belirtir. Aralarındaki yegâne fark tıbbın yemek pişirmeye göre daha karmaşık olmasıdır. (Hippokrates, 2018, s.71). Buradan anlaşıldığı üzere kavram genel bir akıl yürütme formu olarak kabul edilmektedir ve bu akıl yürütme, ilke olarak tıp ve zanaatkarlık söz konusu olduğunda aynıdır. Hatta tıp gibi görece icrası zor bir etkinlik söz konusu olduğunda bile Yunan düşüncesinin biriktirdiği yöntemsel yaklaşım bir kenara atılmak yerine dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla akıl yürütme, Aristoteles’ten önce düşünce dünyasında aktüel olan bir kavramdır. Tüm bunlara karşın teorik alan veya pratik alana ilişkin akıl yürütme bağlamında Aristoteles’in yaptığı bir farklılaşmanın henüz Hippokrates’te bulunmadığını söylemek mümkündür. Aristoteles, gelenekte bulunan bir kavramı özel bir perspektiften yaklaşmak suretiyle yeni ve kendisine özel bir anlamla teçhiz etmiştir. Bununla

¹ *Logismos*, farklı Aristoteles çevirilerinde muhakeme, akıl yürütme, uslamlama gibi karşılıklar eşliğinde karşılanır. Metin içerisindeki alıntılardaki kullanıma sadık kalmakla birlikte biz ‘akıl yürütme’ karşılığını kullanacağız.

birlikte hem sağlık hem de ahlaki alanda önemli olanın failin eylemi olduğunu ve failin farklı alanlarda farklı akıl yürütme gerçekleştirebileceğini göz ardı etmemek gerekir.

Kavram doğrudan *logismos* olarak değil ama yine *logos*'tan türemiş olmak şartıyla ve yukarıda zikredilen anlamlar dahilinde Platon'da da karşımıza çıkar. Platon kavramı ruhun kısımlarını ele alırken ortaya koyar: “Biri içimizdeki hesaplayan, düşünen yandır ki, buna akıl yanımız deriz. Ötekiyse, düşünmeyen, sade arzulayan yanımızdır. O, sadece sever, acıkır, susar, coşar, doymak, zevk almak ister. (...) Ama azgınlık, kırgınlık diye de bir şey var içimizde. (...)” (Platon, 2010, s.140-141; 439d-439e). Burada vurgulanan ruhun üç yanı içerisinde hesaplayan ve düşünen olarak nitelendirilen yan “logistikon”dur (*λογιστικόν*). Moss bu yetiyi, gerçekleştirdiği işlev olan ‘akıl yürütmeden ayrı görmez: “Platon, insanlara özgü biliş türünü tanımlamak istediğinde *logos* değil, başka birçok kelime kullanır: *noēsis*, *dianoia* ve *logismos*; insan ruhunun tek parçasına *logistikon*, yani *logismos*, hesaplama (*calculation*) denir” (Moss, 2014, s. 185).

Logistikon kavramının asli işlevi ruhun akleden kısmının işlevinde ortaya çıkar. Nitekim akıl yürütme genel olarak Aristoteles tarafından herhangi bir bilim sınıflandırmasına dahil edilmeyen ama bütün bilme etkinliğine eşlik eden mantık alanının konusudur. Özel olarak ise Aristoteles'in “bütün akıl yürütme biçimlerinde ortak olan yapı” (Ross, 2011, s. 47) olarak belirlediği kıyasın konusudur. Aristoteles, akıl yürütme kavramını daha çok pratik alana ilişkin eserlerinde kullanır. Yani Aristoteles eylem alanındaki akıl yürütme kıyas olarak değil de aynı kökten gelen *logismos* olarak tanımlarken düşünce veya çıkış olarak aynı yapıya sahip fakat uygulama açısından ayrılan iki farklı akıl yürütme biçiminden bahsediyor görünmektedir. Nitekim Aristoteles mantığında akıl yürütme süreçleri son derece geniş bir şekilde ele alınmakla birlikte bir eylemin tercihi bağlamında ilgili kavramın fonksiyonu şu şekilde ifade edilebilir:

(...) *logismos* sözcüğü ve ilgili ifadeler Aristoteles tarafından daha özel bir biçimde kullanılır. ‘Logizesthai’yi düşünüp taşınma ile özdeşleştirir ve onu böylelikle öğüt alma ve plan yapmayla ilgili kavramlarla ilişkilendirerek, *logismos* sözcüğünü özellikle eylem alanına bağlar. Ayrıca Aristoteles'in hem psikolojik hem de etik yazılarındaki pratik bilgiyle ilgili tartışmalarında *logismos*, ister yaşamı iyi yaşamak gibi çok genel bir amaç, ister belli bir miktar parayı geri almak gibi daha özel bir amaç olsun, şu ya da bu amacın belirlendiği bağlamlarla sınırlanmıştır. Bu bağlamlarda *logizesthai* söz konusu amaca nasıl ulaşılabileceği hakkında bir akıl yürütme ya da düşünüp taşınma meselesidir. (Lorenz, 2006, s.178)

Lorenz'in belirttiği üzere temel farklılık *logismos*'un kullanımı ve yöneliminden kaynaklanmaktadır ki kavram pratik alanda, yani eylemin olduğu alandaki akıl yürütme olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla teorik bir yaklaşıma sahip değildir, hatta bu yönüyle de klasik kıyastan ayrılmaktadır. Bu durumda söz konusu muhakemenin ‘*logismos*’ kavramı ile ifade edilen muhakeme tarzı olduğu iddia edilebilir. Aralarındaki yakınlığı Aristoteles şu şekilde ifade eder:

“Oysa iyi düşünme akıl yürütmeden bağımsız değil. Öyleyse onun anlama yetisine ait olması kalıyor geriye. Çünkü o [yalnızca] bir açıklama değil. Kanı bir araştırma değil, bir açıklama, oysa düşünüp taşınan kişi ister iyi ister kötü biçimde düşünsün, belli bir şekilde araştırma yapar ve tadar. Demek ki, iyi düşünme bir düşünme sağlığı. (Aristoteles, 1997, s.123; 1142b10).

Bununla birlikte J. Moss (2014, s.181)'un da belirttiği gibi, Aristoteles düşünüp taşınmayı (*bouleusis*), hem akıl yürütmenin (*logismos*) hem de kıyasın bir formu olarak sunmaktadır ki bunun akıl yürütme bağlamında en açık kanıtı şu ifadelerdir: “Düşünüp taşınmak ile tartmak aynı şeydir ve hiç kimse olduğundan başka türlü olamayacak şeyler üzerinde düşünüp taşınmaz.” (Aristoteles, 1997, s.114; 1139a11-13)

Logismos kavramı akıl yürütme olarak anlaşılıp söz konusu akıl yürütmenin de eylem alanına ilişkin bir akıl yürütme olduğu görülecek olursa onun birtakım niteliklerinden bahsetmek mümkün hale gelecektir. Nitekim A. McIntyre (2001, s.241-42) Aristoteles'te pratik akıl yürütmenin dört temel ögeye sahip olduğunu iddia eder:

- Her şeyden önce, failin akıl yürütmesinde ön kabullenilmiş ama henüz ifade edilmemiş birtakım istek ve hedefleri vardır. Bunlar olmaksızın, akıl yürütmenin bir bağlamı olamayacak ve ana ve yan öncüller failin ne yapacağını gerektiği gibi belirleyemeyecektir.
- İkinci öge, ana öncüdür; (failin kıyasta bulunmasının bir sonraki tanımlamaya uyması durumunda) şunları, şunları yapmak, sahip olmak, ya da gözetmek, falan filan için iyi olan veya onun gereksinim duyduğu türden bir şeydir, sonucuna yönelik bir iddiada bulunmaktır.
- Üçüncü öge, failin, bir algısal yargıya güvenerek, bir şeyin istenen türden bir hal veya durum olduğunu iddia ettiği yan önermedir.
- Sonuç ise eylemdir.

3. *Logismos*'un Temel Özellikleri

Logismos'u anlaşılır kılmak için Aristoteles'in ruh anlayışı içerisinde onu nereye yerleştirdiğine ve temel özeliğine bakmak faydalı olacaktır. Platon'un üçlü ruh bölünmesini eleştiriyor gibi görünmekle birlikte o da üçlü bir ayırım yapar ve *logismos*'u farklı bir yere yerleştirir: *Logismos*, bir fakülte olarak (*logistikon*) *epistemikon* (bilimsel kısım) ile ruhun akıl taşıyan iki kısmından birisidir. Aralarındaki farka göre *epistemikon* "ilkeleri başka türlü olamayan varlıkları temaşa etmeye yararken diğeri [*logistikon*] olumsal şeyleri bilir" (Aristoteles, 1997, s.114; 1139a5-10). Buradan akıl yürütmenin ne ile ilgili olduğu anlaşılır: "Tartan yan (*logismos* / λογισμὸς) ise akli değil, iştahı ve duygulanımları yönetir" (Aristoteles, 1999, s.49,51; 1220a). Dolayısıyla Aristoteles hem *Nikomakhos'a Etik*'de hem de *Eudemos'a Etik*'de akli bilimsel ve tartan yan olarak iki kısma ayırır ve her biri için ayrı görev tesis eder. Buna göre akli yürüten, muhakeme yapan kısmın ödevi, kişinin iştah (*oreksis*) ve duygularını kontrol etmektir. Bu da başka bir kavrama bağlanır: Kendine egemen olma ve olamama.

Logismos'un iştah ve duygulanımları yönetmesi ve kontrolün gerçekleşebilmesi için temel şart kişinin kendisine egemen olmasıdır. Dolayısıyla *logismos* bir taraftan da kendine egemen olan kişi (*egkrateia*) düşüncesine bağlanır, bu nedenle de sahil bir akıl yürütme, makbul bir karakterin akıl yürütmesi olmalıdır: "Kendine egemen olmayan kişi (*akrasia*) uslamasına aykırı, arzusuna göre davranır, arzusuna göre eylediğinde kendine egemen değildir; adaletsizlik etmek ise isteyerek yapılan bir şey" (Aristoteles, 1999, s.73; 1223a35). Peki, kendine egemen olmak ne anlama gelir: "Arzuya aykırı, uslamamaya uygun davranıldığında kendine egemen kişi olunur" (Aristoteles, 1999, s.75; 1223b10). Bu durum gerçekleşmezse ne olur? Özcan'ın, çevirisini yaptığı *Ruh Üzerine*'nin 941. dipnotunda (s. 203) söylediklerine müracaat edelim:

"1. Akıldışı istek akla uygun isteği bastırır (bu, dar anlamda *akrasia*'dır);

2. Akla uygun istek akıl dışı isteği bastırır (bu, *egkrateia*'dır).

3. Akıldışı bir istek başka akıl dışı bir isteği bastırır (bu geniş anlamda *akrasia*'dır)"

Diğer taraftan Oranlı'ya göre iştahın baskın olması kendine egemen olmayan bir biçimde eylemenin yegâne izahı değildir. Çünkü kendine egemen olmama "doğru olanı bildiği halde onu yanlış ya da kötü olana sürükleyecek duruma karşı koyamamayı ifade eder" ki bu da kişide potansiyel halde bulunan eyleme ilişkin doğru bilginin aktüel hale gelmemesinden kaynaklanır (Oranlı, 2014, s.240). Yani: "1) Kişi bilgiye sahiptir fakat bu bilgiyi kullanamaz; 2) Kişi sahip olduğu bilgiye uygun biçimde davranır. Akratik insan bilgiye sahiptir fakat bu bilgiyi etkinleştiremez yani kullanamaz." (Oranlı, 2014, s.243). Doğru bilginin aktüel hale gelmemesi ise pratik kıyas sürecindeki hatadır. Oranlı, değindiğimiz argümanına kanıtı *Nikomakhos'a Etik*, 1147a'dan hareketle kanıt getirir: "Çünkü eylemle ilgili olanlar teklere ilişkin olanlardır. Ne ki tümel olanda da ayırımlar var: Kimi kez kişinin kendisine, kimi kez de nesneye bağlıdır" (Aristoteles, 1997, s.134-135). Dolayısıyla "Aristoteles'in bilgiye sahip olmak ve bilgiyi kullanmak arasında yaptığı ayırımı, sahip olunan bilgi potansiyel halde bulunan bilgidir ve bu bilgi deneyimden gelmez, tam tersine evrensel bir özelliği vardır yani nesnesi belirli değildir. Akratik kişinin kötü olanı bilmesindeki bilgi işte bu tip bir evrensel bilgidir yani deneyimden kaynaklanmaz." Bu belirleme, hatırlanacağı üzere Sokrates ve Platon'dan kaynaklanan "Hiçbir insan bilerek ve isteyerek kötülük yapmaz" ve "bilmek erdemdir" şeklinde ifade edilebilecek tezlere bir telmihtir.

Yukarıdaki belirlemeden hareketle bir çift kutuplu durum varsayılabilir: İştahın baskın olduğu durum ve aklın baskın olduğu durum: "İmdi isteyerek olan şeyin şu üç şeyden biri olması ya iştaha ya tercihe ya da çıkarıma bağlı olarak olan bir şey olması zorunlu ise, ama bunlardan ilk ikisi değilse, isteyerek olan şeyin belli bir tarzda çıkarılmaları yapılan bir şey olması kalıyor geriye." (Aristoteles, 1999, s.77; 1224a5).

Akl yürütmeden kaynaklanan bir tercih de tek başına Aristoteles'te yetkin veya ahlaki erdemi sağlayacak bir tercih olmaktan uzak görünmektedir. Dolayısıyla akıl yürütme vasıtasıyla yapılan bir tercih, erdemi açığa çıkararak eylemin gerekli koşulu olmakla birlikte yeterli koşulu değildir. Öncelikle akıl yürütme istenmeyen bir tercihin söz konusu olduğu durumlar için de geçerlidir: "Üstelik istemeyerek yapılıp yapılmamaları bakımından, yapılan yanlışların hesaplı ya da öfkeden dolayı yapılması arasında ne fark var? Çünkü her ikisinden de kaçınılmalıdır." (Aristoteles, 1997, s.44; 1111a30-35). Bu belirlemeye bir başka örnek karakter erdemlerinin tartışıldığı kısımda yiğitlik üzerinden gelir. Aristoteles yiğitliğin hem eylem hem de akıl yürütme ile hesaplanarak elde edilebilir bir erdem olarak görür ve her iki elde etme arasında bir mukayese yapar:

...oysa bir yiğidin özelliği, insan için korkutucu ya da böyle görünen şeylere dayanmaktır, çünkü böyle yapmak güzel, yapmamak çirkin bir şeydir. Bunun için önceden görünenlerde değil, beklenmedik tehlikelerde korkusuz ve dingin olmak daha yiğit olan insanın özelliği gibi görünüyor; çünkü hazırlıklı olmasından çok huyundan dolayı cesaret gösteriyor, nitekim önceden görünenleri kişi hesapla ve akılla tercih edebilir, ama ansızın gelenleri huyuna uygun olarak. (Aristoteles, 1997, s. 58-59; 1117a15-25).

Dolayısıyla Fortenbaugh'ın da belirttiği gibi:

Bu pasajda Aristoteles yerleşik bir huydan (*hexis*) kaynaklanan eylemler ile hesaplama (*logismos*) ve akıldan (*logos*) kaynaklanan eylemleri birbirinden ayırır. Hesaplama başarıyı ve güvenliği gösterirse, erdemsiz birçok insan cesur bir eylemde bulunacaktır. Ancak ani bir tehlike ile karşı karşıya kaldığında, bir insan hesaplama ve akıl avantajı olmadan hareket etmelidir. Düşünüp taşınmak için zamanı yoktur ve bu nedenle huyuna uygun olarak davranmalıdır. Eğer cesur bir insansa eylemi cesur bir eylem olacaktır. Eğer bir korkaksa, eylemi korkakça olacaktır. (Fortenbaugh, 1969, s.169)

4. Aristoteles'te Pratik Akıl Yürütme Örnekleri

Kendisine has bir yapısı olduğuna göre ve klasik kıyas biçiminden farklılığından dolayı pratikte akıl yürütme sonucu gerçekleşen çıkarım örnekleri üzerinde durmak gerekir. Santas (1969, s.163-165), Aristoteles'in eserlerinde müracaat ettiği pratik çıkarım örneklerini ele alır. Bunların bazıları aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

- I. 1. S, sağlıklı olmalıdır.
2. Eğer S'nin sağlıklı olması gerekiyorsa, dengeli olması gerekir.
3. Eğer S'nin dengeli olması gerekiyorsa ısıtılmalıdır.
4. Eğer S'nin ısıtılması gerekiyorsa, ovulmalıdır.
5. Öyleyse S'yi ovacağım. (*Metafizik*, 1032b6-10)
- II. 1. Her insan yürümelidir.
2. O bir insandır.
3. Öyleyse o derhal yürür (*Hayvanların Hareketi Üzerine*, 701a12-16 7)
- IIIa. 1. Kendime iyi bir şey yapmalıyım.
2. Ev iyi bir şeydir.
3. Derhal bir ev yapacağım.
- IIIb. 1. Bir örtüye ihtiyacım var.
2. Pelerin bir örtüdür.
3. [Öyleyse] bir pelerine ihtiyacım var.
4. İhtiyacım olanı yapmalıyım.
5. Bir pelerine ihtiyacım var.
6. [Öyleyse] bir pelerin yapmalıyım.
7. Eğer bir pelerin olacaksa A'yı yapmalıyım.
8. Eğer A olacaksa, B'yi yapmalıyım.
9. Derhal B'yi yapacağım (*Hayvanların Hareketi Üzerine*, 7-701a16-23).
- IV. 1. İçmek istiyorum.
2. Bu içecektir.
3. Öyleyse derhal içiyorum. (*Hayvanların Hareketi Üzerine*, 7-701a32-33)
- Va. 1. Her insan için kuru gıda faydalıdır.
2. Ben bir insanım.
3. K türünde gıda kurudur.
4. Bu, K türünde bir gıdadır.
5. Öyleyse bundan biraz yiyeceğim (*Nikomakhos'a Etik*, VII, 1147a1-10).
- Vb. 1. Her tatlı şeyi tatmam gerekir.
2. Bu şey tatlıdır.
3. Derhal bunu tatmam gerekir. (*Nikomakhos'a Etik*, VII, 1147a25-31)

Aristoteles teorik akıl yürütme ile pratik akıl yürütmenin birbirlerine paralel olduklarını belirtir (Aristotle, 1995, s. 1091; 7-701a8-10). Pratik akıl yürütmede tıpkı teorik akıl yürütmede olduğu gibi büyük öncül ile dile getirilen tümel bir önerme, küçük öncül ile dile getirilen bir tikel önerme bulunur (Aristoteles, 1997, s. 134; 1146a30-1147a). Ayrıca her ikisi de bir sonuca işaret eder ve her iki akıl yürütme türünde de sonuçta geçmeyen orta terim vardır. Yine, her ikisinde de yanlış öncüllerden doğru bir sonuca ulaşmak mümkündür. Ancak teorik akıl yürütmede öncüller kavrandığı takdirde sonuç da zorunlulukla kavranır. Buna karşın pratik akıl yürütmede iki öncül, sonuçta bir eyleme yol açar (Aristotle, 1995, s. 1091; 7-701a6-14). Başka bir deyişle teorik akıl yürütmenin tersine pratik akıl yürütmede sonuç bir eylemdir (Aristotle, 1995, s. 1091; 7-701a13-14). Pratik akıl yürütmede söz konusu olan öncüller ise iki türdür: “İyi hakkında olanlar” ve “mümkün hakkında olanlar” (Aristotle, 1995, s.1092; 7-701a23-24). İyi hakkında olanlar olasılıkla büyük öncüle işaret ederken, mümkün hakkında olanlar küçük öncüle işaret etmektedir. Nitekim yukarıdaki örneklere bakıldığında her pratik akıl yürütme, birinci öncülünde istenen, arzulan, ihtiyaç duyulan, yapılması gereken bir şeyi dile getirir. Buna karşın “O bir insandır”, “Pelerin bir örtüdür”, “Bu şey tatlıdır” vb. diğer öncüller mümkünlere ilişkindirler.

Öte yandan dikkat çekilmesi gereken bir husus, Aristoteles’in pratik akıl yürütme hakkındaki belirlemeleriyle verdiği örneklerin uyumsuzluğudur. İlk olarak pratik kıyasın tıpkı teorik kıyas gibi iki öncül ve bir sonuçtan oluştuğunu dile getiren koşul *I*, *IIIb* ve *Va* önermeleri tarafından karşılanmamaktadır. *I* ve *IIIb*, ilki koşullu önermelerden oluşmak üzere birer zincirleme kıyaslardır. *Va* ise üç adet tikel önerme içermektedir. İkinci olarak, verilen bazı örneklerde orta terimi belirlemenin güçlüğü fark edilebilir. *II*, *IIIa*, *IV* ve *Vb*’de orta terim açıkça görülmektedir ama sözgelimi *I* ve *Va*’da verilen örneklerde orta terim nedir? Yine *IIIb*’deki zincirleme kıyas, ancak üçlü gruplara bölündüğünde her bir kıyastaki orta terim açığa çıkmaktadır.

Ek olarak, birinci öncülün tümel olması gerektiği koşulunu “Her insan yürümelidir”, “Her insan için kuru gıda faydalıdır”, “Her tatlı şeyi tatmam gerekir” önermeleri sağlarken, diğer örneklerde geçen “S, sağlıklı olmalıdır”, “Kendime bir şey yapmalıyım”, “Bir örtüye ihtiyacım var”, “İçmek istiyorum” önermeleri sağlamaz. Dolayısıyla Aristoteles’in, iyi hakkında olanların büyük öncül ile dile getirildiklerine ilişkin belirlemesi, verdiği pratik kıyas örneklerindeki öncüllerin hepsiyle uyumsuzdur.

Son olarak, daha önce de belirtildiği gibi teorik kıyasta öncüller kavrandığında sonuç önermesi de zorunlulukla kavranırken, pratik kıyasta sonuç, öncüllerden zorunlulukla çıkmaz. Pratik kıyasta ifade edilen sonuç esasında önerme bile değil, eylemdir. Sözgelimi *II*’deki örneği ele alalım. *II*, gerçekten de istenen bir şeyi dile getiren (iyi hakkında olan) bir tümel önermeden (büyük öncül), mümkün hakkında olan bir tikel önermeden (küçük öncül) ve bir sonuçtan oluşur. *II*, bir teorik kıyas olarak ele alındığında, her insanın yürütmesi gerektiğinden ve diyelim Aristoteles’in bir insan olmasından zorunlu olarak çıkacak sonuç, Aristoteles’in yürütmesi gerektiğidir. Bu öncüllerden teorik kıyas ölçütlerince Aristoteles’in yürüdüğü çıkmayacağı gibi, derhal yürüdüğü sonucu da çıkmaz. “O derhal yürür” sadece eylemdir. Anscombe’un da belirttiği gibi “pratik kıyas ne yapmam gerektiğine ilişkin bir tanımlama biçimi değildir.” (Anscombe, 1963, s.vii)

5. *Syllogism – Logismos Karşılaştırması*

Teorik akıl yürütme Aristoteles’te kıyas’tır ve o kıyası *Birinci Çözümlemeler*’de şu şekilde tanımlar. “İçinde belli şeylerin belirtilmesiyle, belirtilmiş olanlardan başka bir şeyin, bunların böyle olması açısından zorunlu olarak sonuçlandığı uslamla ‘kıyas’dır.” (Aristoteles, 1998, s. 11,13, 24b18-20). Kıyas ve pratik kıyas arasındaki farkı gösterebilmek için klasik mantık kitaplarında verilen standart örnek üzerinden hareket edelim:

Bütün insanlar ölümlüdür.

Sokrates insandır.

(O halde) Sokrates ölümlüdür.

Bilindiği üzere örnekte ‘insan’ orta terim, ‘Sokrates’ küçük terim, ‘ölümlü olma’ ise büyük terimdir. Buna karşılık Broadie’ye göre (1974, s. 71) Aristotelesçi pratik kıyasın yapısı *Hayvanların Hareketi Üzerine*’de kendini gösterir. Buradaki akıl yürütme şu şekildedir: “İyi bir şeyler yapmalıyım, ev iyi bir şeydir, dolayısıyla derhal iyi bir ev yaparım. Yine, üzerimi örtecek bir şeye ihtiyacım var. İhtiyacım olan şeyi yapmak zorundayım, pelerin yapmalıyım” (Aristotle, 1995, s. 1092; 7-701a16-17). Her iki örneğe baktığımızda, ilk söylenecek olan, kıyasta söz konusu olan öncüllerden en az birinin tümel olması gerektiğini öne süren ölçütün pratik kıyas için verilen örneklerde geçerli olmadığı, ikincisi ise sonucun öncüllerden zorunlulukla çıkmadığıdır. Her iki örnekte de tümel önerme yer almaz. Yine birinci örnekte iyi bir şeyler yapmam gerekliliği ile evin iyi bir şey olmasından ev yapmam sonucunu çıkarmak mümkün olsa da bu sonucu dile getirmek ile derhal bir ev yapmam farklı şeylerdir. Benzer şekilde teorik kıyasın ölçütleriyle yaklaşıldığında üzerimi örtecek bir şeye ihtiyacım olması ve ihtiyacım olanı yapmak zorunda oluşumdan bir pelerin yapmam gerektiği zorunlulukla çıkmaz. Üzerimi örtecek bir battaniye ya da bir çarşaf da yapabilirim. Bu durumda pratik kıyasın bir kurala bağlanması çok da kolay görünmemektedir. Nitekim Broadie (1974, s.70-71), Aristoteles üzerine bir çalışmasına, filozofta teorik akıl yürütme üzerine *I*.

Çözümlemeler ve II. Çözümlemeler'de karşımıza çıkan özenli muhakemenin pratik akıl yürütme için söz konusu olmadığını, dolayısıyla pratik kıyas üzerine olan çalışmalarını sürdürülebilir ve sistematik olmadığını ifade etmek suretiyle başlar. Diğer bir güçlük de pratik kıyasın teorik karşılığının simgeleştirilmesindeki güçlüktür.

A. Kenny (1979, s.112) “pratik akıl yürütme klasik manada bir kıyas kabul edilmemektedir. Çünkü pratik kıyas biçimsel olarak bir kıyasın sahip olduğu yapıyı barındırmaz” şeklinde özetlenebilecek bir tezi savunur. Ona göre teorik ve pratik kıyas arasında karşılaştırma çok da mümkün değildir. Çünkü pratik kıyas, kıyasa benzemez, hatta kıyas bile değildir. Çünkü kıyas gramatik olarak özne-yüklem formunda iki öncül ve bir sonuç önermesinden meydana gelir. Klasik kıyasda sonuçta özne yerinde ortaya çıkan küçük terim, yüklem yerinde ortaya çıkan büyük terimdir ve son olarak iki öncülde de geçen ama sonuçta geçmeyen orta terim vardır. Buna karşılık teorik olmayan Aristotelesçi akıl yürütmelerde iki, üç, dört öncül içeren çıkarımlar söz konusudur, sonuç küçük terim ve büyük terimden oluşan bir özne-yüklem cümlesi değildir. Pratik kıyasın görünüş açısından bile Barbara kıyasından ya da “tüm X'ler Y'dir, A bir X'tir; öyleyse A bir Y'dir” biçimindeki bir çıkarımdan çok daha farklı olduğunu anlamamız gerekir.

Buna karşılık her iki konu üzerindeki ilişki üzerinden hareket eden yorumcular da yok değildir. O halde ilk soruya, kıyas ve pratik akıl yürütme arasında ne türden bir ilişkinin, benzerlik ve farklılığın bulunduğu soruşturulmasına dönelim. Pratik kıyas, teorik kıyas gibi iki öncülü birbirine bağlayan ama sonuçta görünmeyen bir orta terim içerir. Teorik kıyasta yanlış öncüllerden doğru sonuca ulaşmak mümkündür. Sözelimi “Bütün kanişler papatyadır” ve “Bütün papatyalar köpektir” yanlış öncüllerinden “Bütün kanişler köpektir” doğru sonucu çıkar. Thornton'un da belirttiği gibi, Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*'in 6. kitabında “yanlış bir orta terim” içeren kötü akıl yürütme yoluyla iyi bir sonuca varabileceğine dikkat çekmektedir. O halde pratik kıyasta da yanlış öncüllerden hareketle doğru sonuca varmak mümkündür: su içmemeliyim (yanlış) ve bunun su olduğunu düşünebilirim (yanlış), ama içmemekte haklıyım çünkü diyelim ki zehirlidir (doğru) (Thornton, 1982, s. 57-58). Aristoteles bunu kendine egemen olmayan kişinin akıl yürütmesine bağlar:

Nitekim kendine egemen olmayan kişi ve fena kişi, görmeleri belirtilen şeyi tartarak bulacaktır. Dolayısıyla bunlar büyük bir kötülük elde etse bile sağ düşünmüş olacaktır. Oysa iyi düşünüp taşınmak iyi bir şey diye düşünülüyor. Nitekim bir iyi ortaya koyan bu tür sağ düşünme iyi düşünmedir. Ne ki aldatıcı bir kıyasla bunu ortaya koymak ve gerekmeyen yolla, yanlış orta terimle yapılması gereken şeyi yapmak da olanaklı (Aristoteles, 1997, s. 123-124; 1142b15-20).

Burada vurgulanan erdeme sahip olmayan kişinin biçimsel olarak doğru bir akıl yürütme ile yanlış bir sonucu meşrulaştırmasıdır.

Son olarak Chappell'in perspektifi üzerinde duralım. Ona göre öncelikle Aristoteles pratik kıyas ile kıyas arasındaki ayrımın farkındadır çünkü her ikisi arasında özdeşlik bulunuyor olsaydı Aristoteles doğrudan doğruya kıyas kavramını kullanırdı. Buna karşılık kıyas (*syllogismos*) kavramı *Nikomakhos'a Etik*'de sadece iki yerde kullanılır. Diğer taraftan net bir karşıtlık veya benzememezlik durumu olsaydı Aristoteles'in çok tarafsız, bağlayıcılığı olmayan terim *logos*'u tercih etmesi beklenebilirdi. Ancak Aristoteles *logos*'un tersine *logismos* terimini tam da pratik akıl yürütme dışında başka bir anlamda kullanmamıştır (Chappell, 1995, s.75-76).

6. SONUÇ

Aristotelesçi anlamda varlık alanına bilmek veya eylemek için yöneldiğimizde aklımızın belirli kuralları aynı şekilde takip etmesi mümkün değildir. Çünkü her iki alanın yapısı bir ve aynı değildir. Dolayısıyla teorik bilimlerin alanı ile pratik bilimlerin alanı söz konusu olduğunda aynı şekilde akıl yürütmeyiz. Bu alanlara yönelmemize eşlik eden temel iki yetimiz vardır:

a) Hiçbir olumsuzluk türünü içermeyen nesnelere kendisiyle temaşa ettiğimiz bilimsel yeti (bu yetinin formüle ettiği kuralların 'S her zaman M ve M her zaman P olduğu için, S her zaman P dir' biçiminde olduğunu söyleyebiliriz);

b) İçlerinde olumsuzluk taşıyan şeyleri kendisi aracılığıyla incelediğimiz (Aristoteles tarafından daha sonra bir kaniye erişme yetisi diye de adlandırılan) hesaplama yetisi. Bu yetinin kuralı (pratik kıyas), A ve B'nin her ikisinin de varlığa gelmesinin olumsal olduğu yerde 'A, B'ye ulaşmak için bir araç ve B ulaşılacak erek olduğundan, A'nın yapılması gerekir' biçimindedir. (Ross, 2011, s. 336)

Böylece yöneldikleri alana göre isimlendirilmek suretiyle karşımıza teorik ve pratik akıl yürütme çıkar. Her iki akıl yürütme şu noktalarda farklılaşır:

İlk olarak pratik kıyas biçimsel olarak klasik kıyasın formuna sahip değildir. Teorik kıyas toplam üç önermeden; bir tümel öncül, bir tikel öncül ve sonuç önermesinden oluşmakta, dolayısıyla büyük terim, küçük terim ve orta terim içermektedir. Buna karşın pratik kıyasta öncüllerin sayıları ve niceleyicileri değişmekte, orta terimin durumu muğlak kalmaktadır.

İkinci olarak pratik kıyas, kıyasın sahip olduğu kesinliğe sahip değildir. Bu durum *İkinci Çözümlemeler*'de açık bir şekilde ifade edilmiştir: “Bizi doğruluğa ulaştıran anlaksal tutumlardan kimileri hep doğrudur, kimileri yanlışlığa da izin verir; sözgelışı sanı ile hesaplama (δόξα και λογισμός) böyledir, ne ki bilgi ile us (ἐπιστήμη και νοῦς) hep doğru. (Aristoteles, 2005, s. 77; 100b7).

Üçüncü bir farklılık Broadie tarafından belirtilir: “Teorik kıyasın sonucu bir önerme iken pratik kıyasın sonucu bir eylem olduğu için, bu iki tür kıyasdaki öncüller ve sonuç arasındaki ilişkinin kökten farklı olduğu ortaya çıkacak gibidir” (Broadie, 1968, s. 26).

Dördüncü olarak pratik akıl yürütme, iştahla alakalıdır. Aristoteles aralarındaki ilişkiyi muhtelif pasajlarda ortaya koyar: Farklı iştahlara göre akıl yürütme az veya daha baskın hale gelecektir: “Ancak nefret, öfkeden daha çok hesaplama kullanır. Zira öfke acı verir ve acı da akılcı hesaplamayı zorlaştırır, ama nefret acı içermez” (Aristoteles, 2018, s.427;1312b30)

Son olarak akıl yürütme yetkin bir tercih için gerekli ama yeter neden değildir. Aristoteles etiğinde eylemin amacı olarak görülebilecek erdemi açığa çıkaracak karakter özelliğinin kişi tarafından kazanılmış olması gerekir. Tüm bu konular erdem, karakter erdemi, entelektüel erdem, pratik bilgelik (*phronesis*) gibi başka bir başlık altında düşünülebilir.

KAYNAKÇA

- Anscombe, G. E. M. (1963). *Intention*. Harvard University Press.
- Aristoteles. (1995). *Retorik* (Çev. M. H. Doğan, 1. Baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles. (1996). *Metafizik* (Çev. A. Arslan, 2. Baskı). Sosyal Yayınları.
- Aristoteles. (1997). *Nikomakhos'a etik* (Çev. S. Babür, 1. Baskı). Ayrac Yayınları.
- Aristoteles. (1998). *Birinci çözümlmeler* (Çev. A. Houshiary, 1. Baskı). Dost Kitabevi.
- Aristoteles. (1999). *Eudemos'a etik* (Çev. S. Babür, 1. Baskı). Dost Kitabevi.
- Aristoteles. (2005). *İkinci çözümlmeler* (Çev. A. Houshiary, 1. Baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles. (2018). *Politika* (Çev. Ö. Orhan, 1. Baskı). Pinhan Yayıncılık.
- Aristotle. (1995). Movement of animals (Çev. A. S. L. Farquharson). In J. Barnes (Ed.), *The complete works of Aristotle* (Vol.1) (pp.1087-1096). Princeton University Press.
- Broadie, A. (1968). The practical syllogism. *Analysis*, 29(1), 26-28.
- Broadie, A. (1974). Aristotle on rational action. *Phronesis*, 19(1), 70-80.
- Chappell, T. D. J. (1995). *Aristotle and Augustine on freedom*. Macmillan.
- Fortenbaugh, W. W. (1969). Aristotle: Emotion and Moral Virtue. *Arethusa*, 2(2), 163-185.
- Hippokrates (2018). *Hippokrates külliyatı* (Çev. N. Nirven, 1. Baskı). Pinhan Yayıncılık.
- Kenny, A. (1979). *Aristotle's theory of the will*. Duckworth.
- Lorenz, H. (2006). *The Brute within: Appetitive desire in Plato and Aristotle*. Oxford University Press.
- McIntyre, A. (2001). *Erdem peşinde* (Çev. M. Özcan, 1. Baskı). Ayrıntı Yayınları.
- Moss, J. (2014). Right reason in Plato and Aristotle: On the meaning of logos. *Phronesis*, 59, 181-230.
- Oranlı, İ. (2014). Aristotelesçi etik ve akrasia problemi. *Cogito*, 78, 239-247.
- Özcan, Z. (2001). Dipnot 941. Aristoteles, *Ruh Üzerine* (Çev. Z. Özcan, 2. Baskı). Alfa Yayınları.
- Peters, F. A. (2004). *Antik Yunan felsefesi terimleri sözlüğü* (Çev. H. Hünler, 1. Baskı). Paradigma Yayıncılık.
- Platon (2010). *Devlet* (Çev. S. Eyüboğlu & M. A. Cimcoz, 20. Baskı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ross, D. (2011). *Aristoteles* (Çev. A. Arslan, 1. Baskı). Kabalcı Yayıncılık.
- Santas, G. (1969). Aristotle on practical inference, the explanation of action, and akrasia. *Phronesis*, 14(2), 162-189.
- Thornton, M. T. (1982). Aristotelian practical reason. *Mind*, 91(361), 57-76.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

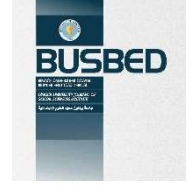
Yazarlar eşit oranda katkı sunmuştur.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır.

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 14.05.2023
Kabul Tarihi : 05.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1296957>

DERECELİ PUANLAMA ANAHTARI İLE DERECELENDİRME ÖLÇEĞİ'NDEN ELDE EDİLEN SONUÇLARIN TUTARLILIĞININ İNCELENMESİ: OKUMA AKICILIĞI VE PROZODİK OKUMA ÖRNEĞİ*

Şelale TÜNGAÇ¹, Fatma Betül KURNAZ²

ÖZ

Aynı özelliğin farklı yöntemler kullanılarak değerlendirilmesi ve sonuçlarının karşılaştırılması, araştırmacılara ve uygulayıcılara ölçme yöntemlerine ilişkin önemli bilgiler sunabilir. Bu çalışmada özel eğitime gereksinimi olan hafif derecede zihinsel engelli öğrencilerin okuma akıcılığı ve prozodik okuma becerileri, derecelendirme tipi maddelerden oluşan bir ölçme aracı ve bir dereceli puanlama anahtarı kullanılarak değerlendirilmiş, elde edilen sonuçlar karşılaştırılmıştır. Araştırmada 5. sınıf düzeyindeki özel gereksinimli 75 öğrenciden veri toplanmıştır. Öğrencilerden daha önce görmedikleri bir metni okumaları istenmiş, öğrencilerin okuma performanslarına göre değerlendiriciler Prozodik Okuma Ölçeği ile Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarını kullanarak değerlendirme yapmışlardır. Değerlendirmeler dört farklı uzman tarafından gerçekleştirilmiştir. Değerlendiriciler arasındaki uyum G ve Φ katsayıları, Cronbach'ın α katsayısı, korelasyon katsayıları hesaplanarak incelenmiştir. İki ölçme aracından elde edilen sonuçlar arasında pozitif yüksek korelasyonların olduğu belirlenmiştir. Her iki ölçme aracından elde edilen verilerde tek faktörlü bir yapı olduğu görülmüştür. Ölçme araçlarından elde edilen sonuçlar Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarı'nda yer alan hız bileşeni hariç cinsiyet ve engel türü değişkenlerine göre benzer sonuçlar üretmiştir. Ölçme araçlarının uygulanmasından elde edilen sonuçların güvenilir ve uyumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

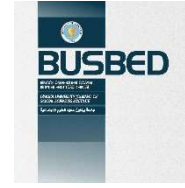
Anahtar Kelimeler: Dereceli puanlama anahtarı, Derecelendirme ölçeği, Tutarlılık, Okuma akıcılığı, Prozodi.

* Bu araştırma Şelale TÜNGAÇ'ın Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Anabilim Dalında Dr. Fatma Betül KURNAZ danışmanlığında gerçekleştirdiği yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Çocuk Gelişimci, Suwanwong School, Hat Yai, Songkhla-Thailand, selaletungac@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5472-6195>

² Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, betulkurnaz@karabuk.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7042-2159>

Article Type : Research Article
Date Received : 14.05.2023
Date Accepted : 05.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1296957>

EXAMINING THE CONSISTENCY OF THE RESULTS OBTAINED FROM THE RUBRIC AND THE GRADING SCALE: READING FLUENCY AND PROSODIC READING*

Şelale TÜNGAÇ¹, Fatma Betül KURNAZ²

ABSTRACT

Assessing the same trait using different methods and comparing the results can provide researchers and practitioners with important information about measurement methods. In this study, reading fluency and prosodic reading skills of students with mild intellectual disabilities who need special education were evaluated using a measurement tool consisting of rating-type items and a rubric, and the results obtained were compared. In the study, data were collected from 75 5th-grade students with special needs. The students were asked to read a text they had not seen before, and the assessors evaluated the students' reading performances using the Prosodic Reading Scale and the Multidimensional Reading Fluency Rubric. The evaluations were conducted by four different experts. Inter-rater agreement was examined by calculating G and Φ coefficients, Cronbach's α coefficient, and correlation coefficients. It was determined that there were positive correlations between the results obtained from the two measurement tools. It was seen that there was a single-factor structure in the data obtained from both measurement tools. The results obtained from the measurement tools produced similar results according to gender and disability type variables, except for the speed component in the Multidimensional Reading Fluency Scoring Key. It was concluded that the results obtained from the application of the measurement tools were reliable and compatible.

Keywords: Rubric, Rating scale, Reliability, Reading fluency, Prosody.

* This research is derived from Şelale Tüngaç's master's thesis conducted at Karabuk University Institute of Postgraduate Education, Department of Child Development and Education under the supervision of Dr. Fatma Betül KURNAZ.

¹ Child development Specialist, Suwanwong School, Hat Yai/Songkhla-Thailand, selaletungac@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5472-6195>

² Assist. Prof. Dr., Karabuk University, Faculty of Letter, betulkurnaz@karabuk.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7042-2159>

1. GİRİŞ

Aynı özelliğin farklı yöntemlerle ölçülmesinin ve sonuçlarının karşılaştırılmasının, uygulayıcılara önemli bilgiler sağlayacağı yadsınmaz. Farklı türdeki ölçme araçlarının sonuçlarının karşılaştırılması, ölçmede hangi yöntemin daha güvenilir ve geçerli sonuçlar ürettiğine ilişkin açıklayıcı ve kanıta dayalı kuramsal bilgiler sunabilir. Bunun yanı sıra bu yöntemlerle yapılan ölçmeler aynı güvenilirlikte ve geçerlikte sonuçlar üretebiliyorsa uygulayıcılara, kullanışlı olan yöntemi seçme olanağı da sunabilir. Değerlendirmede ölçme yönteminin ve ölçme araçlarının ölçülen özelliğe uygun olması, doğru karar vermeyi sağlaması önemlidir. Ayrıca ölçme araçlarının ve yöntemlerinin daha kısa zamanda daha doğru bilgiler vermesi de uygulayıcılar ve yanıtlayıcılar açısından önemli olabilir. Sözü edilen bu nedenlerden dolayı ölçme değerlendirme alanında farklı madde türlerinin (Birgili, 2014; Morgil & Yılmaz, 2001; Özdemir, 2022), farklı test ya da kitapçık türlerinin (Erdem, 2015; Kurnaz Adıbatmaz & Yıldız, 2020) ya da aynı verilerin farklı yollarla analizinin (Doğan & Öğretmen, 2008; Gök vd., 2010; Kurnaz & Kelecioğlu, 2008) sonuçlara nasıl yansıdığına ilişkin araştırmalar yürütülmesi yaygındır. Bu tür çalışmalar sonuçların hangi bakımlardan benzerlikler ya da farklılıklar içerdiğini anlamayı sağlar. Böylece uygulayıcılar, bu bilgileri pratik olarak daha iyi nasıl kullanacaklarına karar verebilirler. Bu araştırmada benzer bir yaklaşımla aynı özelliği ölçmeyi amaçlayan biri derecelendirme türünde maddelerden oluşan diğeri dereceli puanlama anahtarı olan iki farklı ölçme aracının sonuçlarının tutarlılığı incelenmiştir. Ölçmede ölçme aracının niteliği gibi ölçmeye konu olan özelliğin yapısı da ölçme sonuçlarını etkileyebilecek önemli bir durumdur. Bu araştırmada kullanılan ölçme araçları prozodik okuma ve okuma akıcılığını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın sonuçlarını daha iyi yorumlayabilmek için dereceli puanlama anahtarı ile derecelendirme ölçeklerinin özelliklerini, ayrıca okuma akıcılığı ve prozodik okumayı açıklamanın yararlı olacağı düşünülmektedir.

1.1. Derecelendirme Ölçeği ve Dereceli Puanlama Anahtarı

Derecelendirme ölçekleri psikomotor, duyuşsal ya da bilişsel becerilerin değerlendirilmesinde sıklıkla kullanılmaktadır (Aktaş & Alıcı, 2017). Derecelendirme ölçeklerinde ölçülen özelliğe ilişkin maddeler birbirine karşıt iki uçta farklı seçeneklerle değerlendirilir. Seçenekler, en yüksek puandan en düşüğe, en iyi performanstan en kötüye ya da en güçlü anlamdan en güçsüz anlama doğru sıralanır. Derecelendirme ölçekleri üçlü, dörtlü, beşli, altılı, yedili derecelendirilebilir. Maddelere verilen yanıtlardan elde edilen sonuçlar toplanır ve bir toplam puan elde edilir (Turan vd., 2015).

Derecelendirme ölçekleri, seçeneklerin birbirine eşit uzaklıkta gibi görünse de gerçekteki davranışın karşılığı ya da performansın düzeyi bakımından eşit uzaklıkta olmadığına ilişkin görüşlerin bulunması nedeniyle eleştirilmektedir. Derecelendirme ölçeklerinde eleştirilen bir diğer önemli konu da değerlendiricilerin değerlendirme sırasında seçeneklere yükledikleri anlamların farklı olma olasılığıdır. “Kısmen iyi” ya da “neredeyse iyi” gibi seçeneklerin şiddeti/düzeni değerlendiricilerin bu anlatımlara yükledikleri anlamlar bakımından değişebileceği yönünde eleştiriler söz konusudur (Spector, 1992; Tavakoli, 2012).

Son yıllarda bilişsel ya da motor becerilerin değerlendirilmesinde dereceli puanlama anahtarlarının kullanımının yaygınlaşması (Bilican Demir & Yıldırım, 2019; Birel & Albuz, 2014; Kayakçı Danışmaz & Kurnaz, 2020; Kurnaz vd., 2018; Melanlıoğlu, 2016) farklı türdeki ölçme araçlarının dereceli puanlama anahtarlarına benzer sonuçlar üretip üretmediğine yönelik ilgiyi de artırmıştır (Kasap vd., 2021; Parlak & Doğan, 2014). Dereceli puanlama anahtarları, bireyin belirli bir alandaki performansının önceden belirlenmiş ölçütlerle karşılaştırılarak değerlendirilmesinde kullanılır. Dereceli puanlama anahtarları performansa ilişkin ayrıntılı tanımlar içerdiğinden değerlendirmede bireyin performansının düzeyinin tanımlanmasında önemli bilgiler sağlayabilir (Jonsson & Svingby, 2007). Dereceli puanlama anahtarlarının geliştirilmesinde ve kullanılmasında uzmanlık düzeyinde bilgi ve beceri gerektirmesi, sonuçların güvenilirliği ve geçerliği açısından önemli sorunlar oluşturabilir (Kutlu vd., 2017; Parlak & Doğan, 2014). Hazırlanması aşamasında beklenen performansın ölçütlere dayalı olarak açık ve belirgin bir biçimde tanımlanması değerlendiricilerin ortak bir anlayış geliştirmesini sağlar (Arter & McTighe, 2001).

1.2. Okuma Akıcılığı ve Prozodik Okuma

Okuma ve okuduğunu anlama becerisi son yıllarda öğretimde daha fazla önem kazanarak, öğrenmede önemli bir faktör olarak değerlendirilmiştir (Bayat vd., 2014; Kutlu vd., 2011; Paige vd., 2012; Şıvkın vd., 2020; Yıldırım, 2012). Bu nedenle okuma ve okuduğunu anlama becerisine ilişkin farklı ölçme ve değerlendirme yöntemlerinin sonuçlarının karşılaştırılması bu becerinin değerlendirilmesine ışık tutabilir.

Okuma akıcılığı, okuduğunu anlamayı kolaylaştırmak için edinilen, doğru okuma ve uygun prozodi ile gerçekleşen okuma becerisidir. Okuma akıcılığı, doğruluk, otomatik işleme ve prozodi olmak üzere üç boyuttan oluşur (Samuels, 2006a, 2006b). Prozodik okuma, okuyucunun doğru ses tonu ve vurgusu ile diğer sözel ifade becerilerinin etkin kullanımıyla okunan metnin anlamını doğru şekilde ifade etmesidir (Reutzel, 2009; Seçkin, 2012). Schreiber (1980)'e göre akıcı okuma, okuma materyalinin zahmetsizce ve pürüzsüzce okunup, otomatik olarak anlaşılabilmesidir. Öğrencilerin okuma akıcılıklarının değerlendirilmesi, performanslarının beklenen

standartlarla karşılaştırılarak okuma düzeylerinin belirlenmesine yardımcı olur, uygun amaç ve materyal seçimini kolaylaştırır (Rasinski, 2004).

Okuma akıcılığının ve prozodinin değerlendirilmesi, öğretmenlere ve uygulayıcılara öğrencilerin okumadaki ve okuduğunu anlamada yaşadıkları güçlükleri belirleme konusunda bilgi sağlar. Etkili, doğru ve anlayarak okumanın diğer derslerdeki başarıyı artırması ve günlük yaşamda bireyin kendini açıklama becerisine katkı sunması da bu becerinin önemini açıkça ortaya koymaktadır (Colarusso & O'Rourke, 2007; Ouellete & Beers, 2010; Verhoeven & Van Leeuwe, 2008). Bu bağlamda, okuma akıcılığı ve prozodinin değerlendirilmesinde sonuçların güvenilir ve geçerli olmasının nasıl sağlanacağını araştırılması; ölçme ve değerlendirme yöntemlerinin nasıl ve ne kadar bilgi verdiğinin incelenmesi önemlidir (Samuels, 2006b).

Okuma becerilerinin değerlendirilmesine yönelik ilk çalışma Deno (1985) tarafından gerçekleştirilmiştir. Daha sonra Deno (2003) yaptığı çalışmayı okumanın değerlendirmesine ilişkin bir yaklaşım olarak belirtmiştir. Bu çalışma öğrencinin okuduğu doğru sözcük yüzdesinin belirlenmesine dayalıdır. Sonraki çalışmalarda (Dowhower, 1987, 1991; Kim vd., 2012) okumanın ve anlamının ilişkisini anlamaya yönelik değerlendirme çabaları ortaya çıkmıştır. Okuma akıcılığı ve prozodi ile ilgili çalışmalar bu iki becerinin birbirinden bağımsız olmadığını ve birbirini kapsayabileceğini belirtmektedir (Dowhower, 1991; Keskin & Baştuğ, 2013).

Alan yazını araştırıldığında okuma akıcılığını değerlendirmeye yönelik çeşitli ölçme ve değerlendirme araçları olduğu belirlenmiştir. Akıcı Okuma Ölçeği (Rasinski, 2010; Zutell & Rasinski, 1991), Sesli Okuma Ölçeği (Pinnel vd., 1995); Prozodik Okuma Ölçeği (Keskin & Baştuğ, 2011; Valencia vd., 2010) var olan ölçme araçları arasında gösterilebilir. Bu ölçeklerin yanı sıra Hudson vd. (2005) okuma akıcılığının değerlendirilmesinde, dereceli puanlama anahtarlarının kullanılmasını önermiş ve öğretmenlerin gerekli durumlarda bu puanlama anahtarını geliştirerek kullanabileceklerini de belirtmiştir. Son yıllarda prozodinin elektronik ortamlarda değerlendirilmesine yönelik uygulamalar da vardır (Benjamin & Schwanenflugel, 2010; Boersma & Weenink, 2012; Patel & McNab, 2011).

Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarı okuma akıcılığını ifade ve ses yüksekliği, vurgu, akıcılık ve hız bileşenlerini kapsayarak ölçmektedir (Seçkin, 2012). Prozodik Okuma Ölçeği sesli okumada tonlama, vurgulama, anlam üniteleri ile okuma, metindeki duyguyu yansıtarak okuma, okuma ritmi ve ses özellikleri gibi faktörleri ölçmek için kullanılmaktadır (Keskin vd., 2013). Alan yazınına göre okuma akıcılığı; konuşma, tonlama, vurgulama, duraklama, boğumlama, ritim, metni anlama kavramlarını içermektedir (Başaran, 2013; Baştuğ, 2012; Hudson vd., 2005; Rasinski, 2004). Bu bağlamda bu araştırmadan elde edilen bulgulara dayalı olarak bu iki ölçme araçlarının kapsamlarının ve ölçtükleri özelliklerin önemli ölçüde uyum içinde olduğu söylenebilir.

Alan yazınında (Valencia vd., 2010) dereceli puanlama anahtarlarının kullanımıyla sesli okumadaki prozodinin ölçülmesinin tam olarak gerçekleştirilemeyeceğine ilişkin eleştiriler de söz konusudur. Ulusoy vd. (2011) yürüttükleri araştırmada öğretmen adaylarının derecelendirme ölçeği kullanarak prozodik okumayı değerlendirmede, bütünüyle gerçeğe uygun bir değerlendirme yapmadığını belirtmiştir. İlgili araştırmalardan elde edilen sonuçlar prozodik okumanın değerlendirmesindeki güçlüklerin ölçme yöntemlerinden kaynaklı bir durum olup olmadığı sorusunu düşündürmektedir. Bu araştırmada aynı zamanda bu eleştirilerle ilgili bulgular üretilmesi de amaçlanmıştır. Özetle, bu araştırmanın amacı aynı örneklem grubunda okuma akıcılığını değerlendirmede kullanılan biri derecelendirme ölçeği diğeri dereceli puanlama anahtarı iki farklı ölçme aracının uygulanmasından elde edilen sonuçların uyumunun incelenmesidir. Araştırmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- 1- Prozodik Okuma Ölçeği ile Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarının uygulanmasından elde edilen sonuçlar güvenilir mi?
- 2- Prozodik Okuma Ölçeği ile Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarının uygulanmasından elde edilen sonuçlar betimleyici istatistikler bakımından birbirleriyle tutarlı mı?
- 3- Prozodik Okuma Ölçeği ile Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarının uygulanmasından elde edilen sonuçlar ilişkili mi?
- 4- Prozodik Okuma Ölçeği ile Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarının uygulanmasından elde edilen sonuçlara dayalı olarak öğrencilerin prozodik okumada sınıflandırmalarında manidar bir farklılık var mı?
- 5- Prozodik Okuma Ölçeği ile Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarının uygulanmasından elde edilen sonuçlar cinsiyet ve engel türüne göre benzer sonuçlar üretiyor mu?

2. YÖNTEM

Bu araştırma, derecelendirme türündeki maddelerden oluşan bir ölçme aracı ile bir dereceli puanlama anahtarının aynı örneklemden elde edilen verilerle karşılaştırılmasını içermektedir. Bu nedenle bu araştırma, ölçme ve ölçme araçlarının geliştirilmesine yönelik kuramsal veriler üretmeyi amaçlayan tanımlayıcı türde bir araştırmadır. Tanımlayıcı araştırmalar var olan durumların açıklanarak araştırma sorularına yanıt aramayı amaçlamaktadır.

2.1. Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmada veriler elverişli örnekleme yöntemi kullanılarak çalışma grubundan toplanmıştır. Bu nedenle araştırma İstanbul'da ve Karabük'te özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde eğitim alan özel gereksinimli çocuklarla sürdürülmüştür. Araştırmada veriler 2021-2022 öğretim yılında toplanmıştır. Okuma güçlüğü olan öğrenciler sözcüğü yanlış okuma, harf ya da hece atlama, okurken harfin ya da hecenin yerini değiştirme, bir harfin yerine başka bir harf koyarak okuma, sözcüğe harf ya da hece eklemeye gibi hataları akranlarından daha fazla gerçekleştirir (Çaycı & Demir, 2006; Gökçe Sarıpınar & Erden, 2010). Bu nedenle bu çalışmada özgül öğrenme güçlüğü veya hafif derecede zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli öğrenciler araştırma grubunu oluşturmuştur.

Araştırma grubunu 5. sınıf düzeyindeki özgül öğrenme güçlüğü veya hafif derecede zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli 75 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada çalışma grubunun homojenliğini sağlamak amacıyla, özel gereksinimli olduğuna ilişkin bir eğitim araştırma hastanesinden heyet raporu alan veya Rehberlik Araştırma Merkezi'nden rapor alan öğrenciler çalışma grubuna dahil edilmiştir. Çalışma grubunu oluşturan öğrencilerin seçiminde, çalışmada kullanılan öyküyü dil ve anlatım bakımından anlayabilecek düzeyde olmaları ölçüt olarak kullanılmıştır. Araştırma örnekleminin demografik değişkenlere göre dağılımı Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1.

Çalışma Grubunun Engel Türü, Cinsiyet ve Yaş Değişkenlerini Gösteren Sayı ve Yüzde Değerleri

Değişken	Sayı	Yüzde
Engel Türü	HDZY*	60
	ÖÖG**	40
Cinsiyet	K	45,3
	E	54,7
Toplam	75	100

*HDZY: Hafif düzeyde zihinsel yetersizlik; **ÖÖG: Özel öğrenme güçlüğü

Araştırmada 45 (%60) hafif düzeyde zihinsel yetersizliği bulunan, 30 (%40) özel öğrenme güçlüğü bulunan toplam 75 öğrenciden veri toplanmıştır. Yaşları 10 ile 11 arasında değişen katılımcıların 34'ü (45,3) kız, 41'i (%54,7) erkek öğrencidir.

2.2. Veri Toplama Araçları ve Süreci

Araştırmada veri toplama amacıyla, Prozodik Okuma Ölçeği ile Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarı kullanılmıştır. Ayrıca bu ölçme araçlarıyla ilgili değerlendirme yapılabilmesi için öğrencilerin düzeyine uygun bir metin seçilmiş ve öğrencilerden ilgili metni okumaları istenmiştir. Veri toplama araçlarına ilişkin bilgiler aşağıda verilmiştir.

2.2.1. Prozodik Okuma Ölçeği

Prozodik Okuma Ölçeği sesli okumada tonlama, vurgulama, anlam üniteleri ile okuma, metindeki duyguyu yansıtarak okuma, okuma ritmi ve ses özellikleri gibi boyutları ölçmek için kullanılmaktadır. Keskin vd. (2013) tarafından geliştirilen beşli derecelendirilmiş bir ölçektir. Ölçek toplamda 15 madde içermektedir. Ölçme aracı tek faktörlüdür ve bu 15 madde tek faktörde toplam varyansın %79'unu açıklamaktadır. Maddelerin her biri uygulamadan elde edilen sonuca göre "4" her zaman, "3" çoğu zaman, "2" zaman zaman, "1" nadiren ve "0" hiçbir zaman yanıtına karşılık gelmektedir. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 60'tır. 30 puan ve üzeri alan öğrenciler prozodik okumada yeterli olarak kabul edilmektedir. Yazarlar, ölçeğin iç tutarlılığını 0,98 olarak bulmuştur.

2.2.2. Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarı

Öğrencilerin okuma akıcılıklarını ölçmek için Rasinski tarafından 2004 yılında geliştirilmiştir. Dereceli Puanlama Anahtarının Türkçe'ye çevirisinin yapılarak uzman görüşlerine dayalı olarak çeşitli araştırmalarda kullanıldığı belirlenmiştir (Kanık Uysal & Bilge, 2021; Seçkin, 2012; Yıldız vd., 2009) Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarının ifade ve ses yüksekliği, vurgu, akıcılık ve hız olmak üzere dört bileşeni bulunmaktadır. Değerlendirici, performansı her bir alanda 1 ile 4 arasındaki bir ölçüt ile değerlendirmektedir. Değerlendirme ölçütlerinden elde edilen sonuçlar toplanarak bir toplam puan elde edilmektedir. Formdan alınacak toplam puan 4-16 arasında değişiklik göstermektedir. 10'un altındaki puanlar öğrencinin prozodik okumada destek alması gerektiğini, 10 ve üzerindeki puanlar ise prozodik okuma becerilerinde sorun olmadığını belirtmektedir (Seçkin, 2012).

2.3. Metin Seçimi

Öğrencilerin okuma metinleri seçilirken Millî Eğitim Bakanlığı tarafından okullarda kullanılan ders kitapları dışında bir metne yer verilmesi, böylece çocukların aşına olmadıkları bir metinle değerlendirme yapılması tercih

edilmiştir. Mastropieri ve Scruggs (2000), öğrencilerin okuma akıcılığının değerlendirilmesinde düzeyine uygun metinlerin kullanılmasının önemli olduğunu belirtmiştir. Benjamin ve Schwanenflugel (2010), metnin yapısının ve türünün okuma hızını ve prozodiyi dolaylı olarak etkileyeceğini bildirmiştir. Bu görüşlerden hareketle, çok sayıda Türkçe öykü kitabı incelenerek, bunlar arasından sekiz metin belirlenmiştir. Sözcük dağarcığı bakımından yabancı sözcükler içermeyen, uzun cümlelerden oluşmayan, okuma güçlüğü bakımından orta güçlükte bir metnin seçilmesine karar verilmiştir. Nuran İçözü'nün "Kedi" isimli metnin bu ölçütlere uygun olduğuna karar verilmiştir. Uygulamada tutarlılığı sağlamak amacıyla, metin 12 punto ile yaygın kullanılan bir yazı karakteriyle, 1,5 satır aralığında, iki yana yaslı olarak beyaz bir kâğıda bilgisayarda yazılmıştır. Metnin bulunduğu kâğıtta resim vb. dikkat dağıtabilecek bir unsur yer almamıştır.

2.4. Değerlendirici Bilgileri

Çalışma dört değerlendirici ile yürütülmüştür. Değerlendiricilerin özel eğitim alanında özel gereksinimli çocuklarla bir yıldan fazla süredir çalışması ve deneyimli olması ölçüt olarak belirlenmiştir. Birinci değerlendirici 36, ikinci değerlendirici 11, üçüncü değerlendirici 17, dördüncü değerlendirici 11 öğrenciyi değerlendirmiştir. Aynı engel türünde benzer özelliklere sahip çok sayıda öğrenciye ulaşmadaki güçlükler nedeniyle değerlendiriciler farklı sayıda değerlendirme yapmak zorunda kalmıştır. Değerlendiriciler farklı kurumlarda çalışmalarını nedeniyle farklı öğrencileri değerlendirmişlerdir.

Değerlendiriciler farklı öğrencileri, farklı zamanlarda, her iki ölçme aracını da kullanarak değerlendirmişlerdir. Değerlendiricilerin biri zihinsel engelliler sınıf öğretmenidir, biri özel eğitim alan öğretmenidir ve diğer ikisi uzman öğreticidir. Birinci ve ikinci değerlendirici meslekte dördüncü yılındadır. Üçüncü değerlendirici meslekte altıncı yılındadır. Dördüncü değerlendirici meslekte 13. yılındadır. Değerlendiricilere araştırma verilerini toplamaya başlamadan önce, prozodik okuma becerileri, derecelendirme ölçeği ve dereceli puanlama anahtarı konularında eğitim verilmiştir.

2.5. Verilerin Toplanması

Uygulama süresi en az 15-60 dakika arasında değişmiştir. Dereceli Puanlama Anahtarında yer alan ölçütlerin tanımlanmış olmasının, Prozodik Okuma Ölçeği'nin uygulanması sırasında sonuçları etkileme olasılığı bulunmaktadır ve bu durumun araştırmanın geçerliğini zayıflatabileceği dikkate alınmıştır. Bu nedenle uygulamalar sırasında ölçme araçlarının özellikleri dikkate alınarak önce Prozodik Okuma Ölçeği, ardından Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarı kullanılmıştır. Değerlendirmeler okumayla eş zamanlı olarak gerçekleştirilmiştir.

Çevresel koşullardan kaynaklanabilecek hataları en aza indirmek amacıyla, değerlendirmeler bireysel derslerin gerçekleştirildiği sınıf ortamında gerçekleştirilmiştir. Sınıfın sessiz olmasına, sınıf içindeki görsel uyaranların çocuğun dikkatini dağıtmamasına ve ortamın aydınlık ve ferah olmasına dikkat edilmiştir. Okumaya başlamadan önce masa yüksekliği öğrenciye uygun seviyeye getirilmiş, öğrencinin ayaklarının yere değmesine dikkat edilmiştir. Uygulama sırasında öğrencinin etkili okuyabilmesini sağlayabilmek amacıyla ışık sol arkadan gelecek şekilde masa uygun yere yerleştirilmiştir. Etkili okumanın sağlanması amacıyla, öğrenciye hafif öne eğilerek dik oturması yönünde uyarıda bulunulmuştur. Okuma materyali ile göz arasındaki açı tahmine dayalı ayarlanmıştır. Heyecandan kaynaklı hataların oluşmaması için, öğrenciye okumaya başlamadan önce uygulamanın bir sınav olmadığı açıklanmıştır. Tedirgin olmaması için değerlendirmeden önce öğrenciyle sohbet edilmiştir. Öğrencinin rahat olması için okuma süresi sınırlandırılmamıştır. Uygulama hakkında değerlendiriciler önceden bilgilendirilmiş, öğrenci okumayı yaparken değerlendiricilerin işaretlemelerini yapmaları ve okuma bitiminde değerlendirmelerini kontrol etmeleri istenmiştir.

2.6. Verilerin Çözümlemesi

Ölçmelerden elde edilen sonuçların güvenilir olup olmadığı incelemek amacıyla G ve Φ katsayıları ile Cronbach'ın α katsayısı hesaplanmış ve elde edilen sonuçların güvenilir olması nedeniyle analizlere devam edilmiştir. Ölçme araçlarının güvenilirliğine ilişkin kanıtlar, bulgular başlığı altına verilmiştir.

Araştırmada verilerin faktör yapılarının incelenmesine karar verilmiştir. Faktör analizi uygulanmadan önce dağılımların normalliği kontrol edilmiştir. Ölçme araçlarının uygulanmasından elde edilen sonuçların normal dağılıp dağılmadığına ilişkin basıklık ve çarpıklık değerleri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2.*Ölçme Araçlarının Basıklık ve Çarpıklık Katsayıları*

	Çarpıklık	Basıklık
Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarı	-0,104	-0,941
ÇB-İfade Ses	0,043	-0,637
ÇB-Vurgu	0,127	-0,748
ÇB-Akıcılık	0,033	-1,327
ÇB-Hız	-0,460	-0,805
Prozodik Okuma Ölçeği	-0,400	-0,656

Basıklık ve çarpıklık değerleri incelendiğinde toplam puanlarda normalden önemli ölçüde bir sapma olmadığı görülmektedir. Basıklık ve çarpıklık değerlerinin ± 2 arasında bir değer alması dağılımın normalliğine ilişkin kanıtlar sunmaktadır (George & Mallery, 2010).

Verilerin çözümlenmesine her iki ölçme aracının faktör analitik yapısı incelenerek devam edilmiştir. Ölçme araçlarının uygulanmasından elde edilen sonuçların birbirine benzer sonuçlar üretip üretmediğine ilişkin veriler aritmetik ortalama, standart sapma, en düşük ve en yüksek değer, mutlak başarı oranı hesaplanarak verilmiş ve karşılaştırılmıştır.

Eğitimde ve psikolojide kullanılan, ham puan türünde sonuçlar veren ölçme araçları sıralama ölçeği düzeyinde sonuçlar üretir. Araştırmada kullanılan ölçme araçlarının yapısı gereği, sıralama ölçeği düzeyinde sonuç verdiği söylenebilir. Derecelendirme ölçekleri ve dereceli puanlama anahtarları norma dayalı bir standartlaştırma çalışması yapılmadığı durumlarda eşit aralıklı ölçekler düzeyinde sonuçlar veremezler (Erkuş, 2012; Turgut & Baykul, 1992). Bu nedenle analizlerde dağılımlar normallik varsayımını karşılıyor da olsa, sonuçlara karışabilecek hatayı kontrol etmek amacıyla parametrik olmayan testlerin kullanılmasına karar verilmiştir. Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarı ile Prozodik Okuma Ölçeğinden elde edilen sonuçların uyumunu incelemek amacıyla Sperman Sıra Farkları Korelasyon katsayısından yararlanılmıştır.

Katılımcıların okuma akıcılığı bakımından sınıflandırılmasında fark olup olmadığını belirlemede sayı ve yüzde değerleri kullanılmıştır. Ardından cinsiyet ve engel türü değişkenleri referans alındığında puanlar arasında manidar bir farkın oluşup oluşmadığı, ölçme araçlarının sıralama ölçeği düzeyinde sonuç vermesi ve grup değişkeninin iki kategorili olması nedeniyle Mann Whitney U testi ile incelenmiştir.

3. BULGULAR

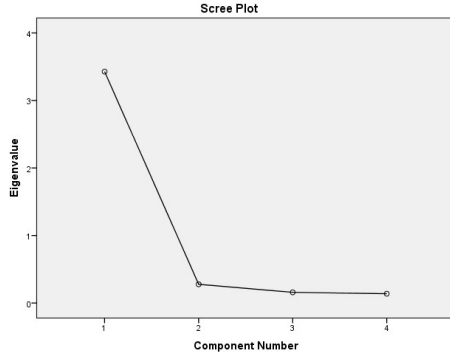
Araştırmada okuma akıcılığını ölçen, biri derecelendirme türündeki maddelerden oluşan diğeri dereceli puanlama anahtarı olan iki farklı ölçme aracı aynı örneklem grubuna uygulanarak, sonuçların tutarlılığı incelenmiştir. Öncelikle sonuçların güvenilirliklerine ilişkin kanıtlar aranmış ve sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3.*Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarı'na ve Prozodik Okuma Ölçeği'ne Ait G, Φ Katsayıları ile Cronbach α Güvenirliği*

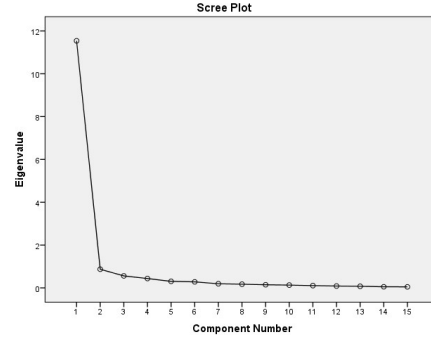
	G	Φ	Cronbach α
Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarı	0,94	0,99	0,94
Prozodik Okuma Ölçeği	0,97	0,99	0,97

Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarı G katsayısının 0,94, Φ katsayısının 0,99, Prozodik Okuma Ölçeğinin G katsayısının 0,97, Φ katsayısının 0,99 olduğu görülmektedir. Genellenebilirlik kuramına dayalı analizler kullanılarak birden fazla kaynaktan gelen hataların her birinin ve etkileşimlerinin büyüklüklerinin aynı anda tek bir analizle belirlenebilmesi önemli bir üstünlüktür. G ve Φ katsayılarının yüksek olması sonuçların güvenilir olduğuna, hatanın az olduğuna ilişkin kanıtlar sunmaktadır. Araştırmada ayrıca sonuçların iç tutarlılığı Cronbach'ın α katsayısı ile incelenmiştir. Elde edilen bulgulara dayalı olarak Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarı ($\alpha=0,94$) ve Prozodik Okuma Ölçeğinin ($\alpha=0,97$) güvenilirliklerinin yüksek olduğu söylenebilir (Baykul, 2015).

Araştırmada kullanılan ölçme araçlarının faktör yapısını incelemek amacıyla açımlayıcı faktör analizi kullanılmıştır. Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarı'nın KMO Barlett değeri 0,87 ($\chi^2=278,7; p<.05$), Prozodik Okuma Ölçeği'nin KMO Barlett değeri 0,94 ($\chi^2=1492,9; p<.05$) olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlar verilerin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Her iki ölçme aracının da faktör analitik yapıları incelenmiş ve saçılma diyagramları Şekil 1'de verilmiştir.

Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarı

Prozodik Okuma Ölçeği

Şekil 1. Ölçme araçlarının uygulanmasından elde edilen verilere ait saçılma diyagramları

Ölçme araçlarının uygulanmasından elde edilen verilerin faktör analizine ait saçılma diyagramları incelendiğinde, ölçme araçlarının her ikisinin de tek faktörlü bir yapı sergilediği görülmektedir. Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarı öz değeri 1'den büyük tek faktörlü bir yapı sergilemiştir ve açıklanan toplam varyans oranı 85,68 olarak hesaplanmıştır. Faktör yük değerleri 0,71 ile 0,95 arasında değerler almıştır. Prozodik Okuma Ölçeği öz değeri 1'den büyük tek faktörlü bir yapı sergilemiştir ve açıklanan toplam varyans oranı 76,92 olarak hesaplanmıştır. Faktör yük değerleri 0,88 ile 0,94 arasında değerler almıştır.

Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarı ve Prozodik Okuma Ölçeğinin uygulanmasından elde edilen sonuçlara ait en düşük ve en yüksek değerler ile aritmetik ortalama, standart sapma, mutlak başarı yüzdesi hesaplanmış ve Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4.

Ölçme Araçlarının Uygulanmasından Elde Edilen Verilere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	Puan		Mutlak Başarı Yüzdesi	Ortalama	Standart Sapma
	En düşük	En yüksek			
Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarı	4	16	62,75	10,04	3,61
ÇB-İfade Ses	1	4	60,75	2,43	0,87
ÇB-Vurgu	1	4	59,75	2,39	0,91
ÇB-Akıcılık	1	4	61,00	2,44	1,11
ÇB-Hız	1	4	69,75	2,79	1,00
Prozodik Okuma Ölçeği	1	58	54,36	31,53	13,89

Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarından elde edilen verilerin ortalamasının $10,04 \pm 61$; dereceli puanlama anahtarının ifade ses bileşenine ilişkin verilerin ortalamasının $2,43 \pm 0,8$; vurgu bileşenine ilişkin verilerin ortalamasının $2,39 \pm 0,99$; akıcılık bileşenine ilişkin verilerin ortalamasının $2,44 \pm 1,1$; hız bileşenine ilişkin verilerin ortalamasının $2,79 \pm 1$; Prozodik Okuma Ölçeğinden elde edilen verilerin ortalamasının $31,53 \pm 13,89$ olduğu belirlenmiştir.

Ölçme araçlarında aralığın farklı olması nedeniyle ortalamaların karşılaştırılması yorum yapmayı güçleştirebilir. Bu nedenle mutlak başarı yüzdesi hesaplanmıştır. Mutlak başarı yüzdesinin daha kıyaslanabilir bir sonuç vereceği düşünülmüştür. Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarı'ndan elde edilen mutlak başarı yüzdesinin (62,7), Prozodik Okuma Ölçeği'nde elde edilen mutlak başarı yüzdesinden (54,3) nispeten yüksek olduğu belirlenmiştir. İki ölçme aracından elde edilen sonuçların uyumunu incelemek amacıyla Spearman Sıra Farkları Korelasyonu hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5.

Uygulamalardan Elde Edilen Sonuçlara İlişkin Korelasyonlar

	Prozodik Okuma Ölçeği
Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarı	0,85*
ÇB-İfade Ses	0,70*
ÇB-Vurgu	0,79*
ÇB-Akıcılık	0,80*
ÇB-Hız	0,78*

* $p < 0,01$

Prozodik Okuma Ölçeği ile Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarı ($r = 0,85, p < .01$), Prozodik Okuma Ölçeği ile ifade ses ($r = 0,70, p < .01$), Prozodik Okuma Ölçeği ile vurgu bileşeni ($r = 0,79, p < .01$), Prozodik Okuma Ölçeği ile akıcılık ($r = 0,80, p < .01$), Prozodik Okuma Ölçeği ile Hız ($r = 0,78, p < .01$) değişkenleri arasındaki korelasyonlar incelendiğinde, tüm değişkenler arasında yüksek düzeyde pozitif korelasyon olduğu saptanmıştır.

Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarından 10 ve daha yüksek puan alanların (Rasinski, 2004); Prozodik Okuma Ölçeğinden 30 ve daha yüksek puan alanların (Keskin vd., 2013) okuma akıcılığının yeterli olduğu bildirilmiştir. Katılımcıların okuma akıcılığı bakımından sınıflandırılmasında sayı bakımından nasıl bir dağılım olduğu incelenmiş ve sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6.

Katılımcıların Okuma Akıcılığı Bakımından Sınıflandırılmasına Dayalı İstatistikler

Ölçek		Sayı	Yüzde
Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarı	Prozodik Okumada Yeterli Değil (<10)	33	44
	Prozodik Okumada Yeterli (≥10)	42	56
	Toplam	75	100
Prozodik Okuma Ölçeği	Prozodik Okumada Yeterli Değil (<30)	26	34,7
	Prozodik Okumada Yeterli (≥30)	49	65,3
	Toplam	75	100

Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarı'na göre katılımcıların % 56'sı; Prozodik Okuma Ölçeği'ne göre katılımcıların % 65,3'ü okuma akıcılığı bakımından yeterli olarak sınıflandırılmıştır. Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarı'ndan ve Prozodik Okuma Ölçeği'nden elde edilen sonuçların, öğrencilerin engel türüne göre manidar düzeyde bir fark içerip içermediği Mann Whitney U testiyle çözümlenmiş ve bulgular Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7.

Engel Türü Değişkenine Göre Mann Whitney U Testi Sonuçları

Değişkenler		Sayı	Ortalama	Standart sapma	Sıra ortalaması	U	p
Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarı	HDZY	45	9,53	3,68	35,23	799	.176
	ÖÖG	30	10,8	3,43	42,15		
ÇB-İfade Ses	HDZY	45	2,36	0,96	36,16	758	.342
	ÖÖG	30	2,53	0,73	40,77		
ÇB- Vurgu	HDZY	45	2,24	0,91	35,16	803	.145
	ÖÖG	30	2,60	0,89	42,27		
ÇB- Akıcılık	HDZY	45	2,33	1,07	35,99	765	.312
	ÖÖG	30	2,60	1,16	41,02		
ÇB-Hız	HDZY	45	2,60	1,01	34,13	849	.048*
	ÖÖG	30	3,07	0,94	43,80		
Prozodik Okuma Ölçeği	HDZY	45	29,58	14,75	35,84	772	.294
	ÖÖG	30	34,47	12,15	41,23		

* $p < 0,05$; HDZY=Hafif Düzey Zihinsel Yeterlilik, ÖÖG=Özgül Öğrenme Güçlüğü; ÇB=Çok boyutlu

Engel türüne göre, Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarı'nın uygulanmasından elde edilen sonuçlar incelendiğinde hafif derecede zihinsel yetersizliği bulunan öğrenciler ile özel öğrenme güçlüğü bulunan öğrencilerin puanları arasında ifade ses, vurgu ve akıcılık alt boyutlarından elde edilen puanlar arasında manidar düzeyde bir fark yoktur ($p > .05$). Ancak hız alt boyutundan elde edilen puanlar arasındaki fark manidar düzeyde değişmiştir ($p < .05$). Prozodik Okuma Ölçeği'nden elde edilen sonuçlar incelendiğinde zihinsel yetersizliği bulunan öğrenciler ile özel öğrenme güçlüğü bulunan öğrencilerin puanları arasında manidar düzeyde bir fark yoktur ($p > .05$). Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarı'ndan ve Prozodik Okuma Ölçeği'nden elde edilen sonuçların, öğrencilerin cinsiyetine göre manidar düzeyde bir fark içerip içermediği Mann Whitney U testiyle çözümlenmiş ve bulgular Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8.
Cinsiyet Değişkenine Göre Mann Whitney U Testi Sonuçları

Değişkenler		Sayı	Ortalama	Standart sapma	Sıra ortalaması	U	p
Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarı	Kız	34	10,68	3,87	41,99	832	.148
	Erkek	41	9,51	3,34	34,70		
ÇB-İfade Ses	Kız	34	2,44	0,93	38,53	715	.839
	Erkek	41	2,41	0,84	37,56		
ÇB- Vurgu	Kız	34	2,53	0,99	41,24	807	.218
	Erkek	41	2,27	0,84	35,32		
ÇB- Akıcılık	Kız	34	2,71	1,09	43,06	869	.058
	Erkek	41	2,22	1,08	33,80		
ÇB-Hız	Kız	34	3,00	1,10	43,41	881	.040*
	Erkek	41	2,61	0,89	33,51		
Prozodik Okuma Ölçeği	Kız	34	34,94	13,62	34,05	859	.084
	Erkek	41	28,71	13,64	42,76		

* $p < 0.05$; ÇB=Çok boyutlu

Tablo 8’de verilen sonuçlar incelendiğinde, kız ve erkek öğrencilerin ifade ses, vurgu ve akıcılık bileşenlerinden aldıkları puanlar arasında manidar düzeyde bir fark yoktur ($p > .05$). Hız bileşeninden elde edilen puanlar arasındaki fark manidar düzeyde değişmiştir ($p < .05$). Prozodik Okuma Ölçeği’nden elde edilen sonuçlar incelendiğinde kız ve erkek öğrencilerin puanları arasında manidar düzeyde bir fark yoktur ($p > .05$).

4.TARTIŞMA VE SONUÇLAR

Bu araştırmada okuma akıcılığını değerlendirmede kullanılan Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarı’ndan elde edilen sonuçlarla Prozodik Okuma Akıcılığı Ölçeği’nden elde edilen sonuçlar arasındaki tutarlılık incelenmiştir. Araştırmada kullanılan ölçme aracından elde edilen bulgular incelendiğinde, ölçme araçlarının güvenilirliklerinin yüksek olduğu, birbirleriyle önemli ölçüde uyumlu sonuçlar ürettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada ölçme araçlarından elde edilen sonuçların tutarlı olmasındaki önemli unsurların uygulayıcıların araştırmadan önce ölçme araçlarının kullanımı ve okuma akıcılığı konularında eğitim almış olmaları olabilir. Dereceli puanlama anahtarlarının kullanımında, değerlendiricilerin uzmanlık düzeyinin artması puanlama güvenilirliğini olumlu etkilemektedir (Kayakçı Danışmaz & Kurnaz Adıbatmaz, 2020). DPA’nın doğru ve amacına uygun kullanımı büyük ölçüde öğretmenlerin bu araçlar konusundaki bilgi ve deneyimlerine bağlıdır (Aslanoğlu & Kutlu, 2003) ve bu konudaki bilgileri büyük oranda DPA’na yönelik tutumlarıyla ilişkilidir (Kutlu vd., 2009). Dereceli puanlama anahtarlarında ölçütlerin iyi tanımlanmış olması, puanlamanın yapıldığı zamandan ve değerlendirmeyi yapan kişiden kaynaklanan hataları azaltmaktadır (Moskal & Leydens, 2000).

Derecelendirme ölçeklerinde ise derecelerin ve derece düzeylerinin değerlendiriciye bağlı hatalar içerebileceği; değerlendiricilerin bu derecelere farklı anlamlar yükleyebileceğine ilişkin görüşler vardır (Spector, 1992; Tavakoli, 2012). Bu çalışmada derecelendirme ölçeğinden elde edilen sonuçların dereceli puanlama anahtarından elde edilen sonuçlarla uyumlu olduğu ve değerlendirmelerden elde edilen sonuçların güvenilir olduğu belirlenmiştir. Alan yazınında da aynı performansın değerlendirilmesinde puanlama anahtarıyla dereceli puanlama anahtarının kullanımının (Kasap vd., 2021) tutarlı sonuçlar ürettiği belirtilmektedir. Ölçme araçlarının iyi hazırlanması, değerlendiricilerin ölçmeye konu olan özelliği iyi bilmesi ve kullanılan ölçme araçlarının özelliklerini iyi tanıması durumunda hem dereceli puanlama anahtarlarının hem de derecelendirme ölçeklerinin güvenilir ve geçerli sonuçlar üretebileceği söylenebilir.

Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarı kullanılarak yapılan değerlendirmelerde mutlak başarı yüzdesinin Prozodik Okuma Ölçeği’nin uygulanmasından elde edilen mutlak başarı yüzdesine göre daha yüksek olduğu araştırmanın bulguları arasındadır. Dereceli puanlama anahtarı kullanılarak yapılan değerlendirmede mutlak başarı yüzdesinin daha yüksek çıkmasında, derecelendirme ölçeğinde derecelere yüklenen anlamların değerlendiricilere göre değişme olasılığı ya da dereceli puanlama anahtarında dereceler tanımlanırken ölçütlerin oluşturulmasının değerlendiricilere derecenin anlamı hakkında daha fazla bilgi sunması olabilir. Araştırmada elde edilen bu sonucun, ölçülen özelliğe ilişkin ölçütler kullanılarak yeni araştırma tasarımlarıyla kontrol edilmesinin uygun olabileceği düşünülmektedir.

Çok Boyutlu Okuma Akıcılığı Puanlama Anahtarı’nın hız bileşenine ait puanlarda hafif düzeyde zihinsel yetersizliği bulunan öğrenciler özel öğrenme güçlüğü yaşayan öğrencilerden daha düşük puanlar almıştır ve bu istatistiksel olarak önemli bir farka yol açmıştır. Ancak farkın manidarlık düzeyi incelendiğinde sınırda bir değer olması, başka gruplarda benzer bir farkın olmayabileceğini düşündürmektedir. Benzer bir biçimde hız bileşeninde,

erkek öğrencilerin kız öğrencilerden manidar düzeyde düşük puan aldıkları belirlenmiştir. Bu farkın kaynağıyla ilgili iki olasılık olduğu düşünülmüştür. İlki bu bileşenin hassas bir ölçüm vermesi; ikincisi bu farkın örneklem grubunun özellikleri ya da büyüklüğüyle ilgili olması olabilir. Alan yazınında özel gereksinimli öğrencilerin okuma ile ilgili bilişsel yeteneklerinde cinsiyete göre bir farklılaşma olmadığını belirten çalışmalar (Keskin vd., 2013) olduğu gibi cinsiyete dayalı bir farkın olduğunu gösteren çalışmalar da söz konusudur (Balcı, 2009). Bu konuda büyük örneklemelerden elde edilecek verilerle yeni araştırmalara gereksinim olduğu düşünülmektedir.

Çalışma grubunun özelliklerini taşıyan çok sayıda öğrenci bulmanın getirdiği güçlükler ve verilerin Covid-19 Pandemisi devam ederken toplanmış olması nedeniyle değerlendiricilerin değerlendirdikleri öğrenci sayıları farklıdır. Bu durum Edu-G programı kullanılarak yapılan analizlerde, verilerin gömülü desenler kullanılarak çözümlenmesinde önemli bir sorun yaratmıştır. Bu nedenle bundan sonraki yapılacak çalışmalarda değerlendiricilerin aynı sayıda değerlendirme yapması sağlanarak, genellenebilirlik kuramında farklı desenlerle karşılaştırma yapılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Aktaş, M., & Alıcı, H.D. (2017). Kontrol listesi, analitik rubrik ve dereceleme ölçeklerinde puanlayıcı güvenilirliğinin genellenebilirlik kuramına göre incelenmesi. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(29), 991-1010.
- Arter, J.A., & McTighe, J. (2000). *Scoring rubrics in the classroom: Using performance criteria for assessing and improving student performance* (Experts in Assessment Series). Corwin Press.
- Aslanoğlu, A.E., & Kutlu, Ö. (2003). Öğretimde sunu becerilerinin değerlendirilmesinde dereceli puanlama anahtarı (rubric) kullanılmasına ilişkin bir araştırma. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 36(1-2), 25-36.
- Balcı, A. (2009). *İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlıkları ve ilgileri üzerine bir araştırma* [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr>
- Başaran, M. (2013). Okuduğunu anlamının bir göstergesi olarak akıcı okuma. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(4), 2277-2290.
- Baştuğ, M. (2012). *İlköğretim I. kademe öğrencilerinin akıcı okuma becerilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr>
- Bayat, N., Şekercioğlu, G., & Bakır, S. (2014). Okuduğunu anlama ve fen başarısı arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 39(176), 457-466. <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2014.3693>
- Baykul, Y. (2015). *Eğitimde ve psikolojide ölçme: Klasik test teorisi ve uygulaması*. Pegem Akademi.
- Benjamin, R.G., & Schwanenflugel, P. J. (2010). Text complexity and oral reading prosody in young readers. *Reading Research Quarterly*, 45(4), 388-404. <https://doi.org/10.1598/RRQ.45.4.2>
- Bilican Demir, S., & Yıldırım, Ö. (2019). Yazılı anlatım becerilerinin değerlendirilmesi için dereceli puanlama anahtarı geliştirme çalışması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 47, 457-473. <https://doi.org/10.9779/pauefd.588565>
- Birel, A.S., & Albuz, A. (2014). Viyolonsel öğretiminde performans değerlendirilmeye yönelik hazırlanan dereceli puanlama anahtarının (rubrik) sınanması ve değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(3), 281-207.
- Birgili, B. (2014). *Open ended questions as an alternative to multiple choice: Dilemma in Turkish examination system* [Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr>
- Boersma, P., & Weenink, D. (2012). *Praat: Doing phonetics by computer (Version 5.3.23)* [Computer Software]. Amsterdam: Institute of Phonetic Sciences.
- Colarusso, R., & O'Rourke C. (2007). *Special education for all teachers*. Kendal/Hunt Publishing Company
- Çaycı, B., & Demir, M.K. (2006). Okuma ve anlama sorunu olan öğrenciler üzerine karşılaştırmalı bir çalışma. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(4), 437-456.
- Deno, S. L. (1985). Curriculum-based measurement: The emerging alternative. *Exceptional Children*, 52(3), 219-232. <https://doi.org/10.1177/001440298505200303>
- Deno, S. L. (2003). Developments in curriculum-based measurement. *Journal of Special Education*, 37(3), 184-192. <https://doi.org/10.1177/00224669030370030801>
- Doğan, N., & Öğretmen, T. (2008). Değişen madde fonksiyonunu belirlemede Mantel-Haenszel, Ki-kare ve Lojistik Regresyon tekniklerinin karşılaştırılması. *Eğitim ve Bilim*, 33(148), 100-112.
- Dowhower, S. L. (1987). Effects of repeated reading on second-grade transitional readers' fluency and comprehension. *Reading Research Quarterly*, 22(4), 389-406. <https://doi.org/10.2307/747699>
- Dowhower, S.L. (1991). Speaking of prosody: Fluency's unattended bedfellow. *Theory Into Practice*, 30(3), 165-175. <https://doi.org/10.1080/00405849109543497>
- Erdem, B. (2015). *Ortaöğretime geçişte kullanılan ortak sınavların değişen madde fonksiyonu açısından kitapçık türlerine göre farklı yöntemlerle incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr>
- Erkuş, A. (2012). *Psikolojide ölçme ve ölçek geliştirme*. Pegem Akademi Yayınları.
- George, D., & Mallery, P. (2010). *SPSS for Windows step by step. A simple study guide and reference* (10. Baskı). Pearson Education Inc.
- Gök, B., Kelecioğlu, H., & Doğan, N. (2010). Değişen madde fonksiyonunu belirlemede Mantel-Haenszel ve Lojistik Regresyon tekniklerinin karşılaştırılması. *Eğitim ve Bilim*, 35(156), 3-16.
- Gökçe-Sarıpınar, E., & Erden, G. (2010). Okuma güçlüğünde akademik beceri ve duyuşal-motor işlevleri değerlendirme testlerinin kullanılabilirliği. *Türk Psikoloji Dergisi*, 25(65), 56-66.
- Hudson, R. F., Lane, H. B., & Pullen, P. C. (2005). Reading fluency assessment and instruction: What, why, and how?. *The Reading Teacher*, 58(8), 702-714. <https://doi.org/10.1598/RT.58.8.1>
- Jonsson, A., & Svingby, G. (2007). The use of scoring rubrics: Reliability, validity and educational consequences. *Educational Research Review*, 2(2), 130-144. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2007.05.002>
- Kanık Uysal, P., & Bilge, H. (2021). Prozodik okuma becerisinin değerlendirilmesinde dereceli puanlama anahtarı kullanımına ilişkin öğretmen görüşleri. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(3), 1245-1280. <https://doi.org/10.19171/uefad.935702>

- Kasap, Y., Gelbal, S., & Doğan, N. (2021). Dereceli puanlama anahtarı ve puanlama anahtarından elde edilen puanların karşılaştırılması. *Türk Akademik Yayınlar Dergisi*, 5(1), 95-117.
- Kayakçı Danışmaz, Z., & Kurnaz Adıbatmaz, F.B. (2020). Çocuk gelişimi alanında dereceli puanlama anahtarı hazırlama: Deneysel bir uygulama. *Çocuk ve Gelişim Dergisi*, 3(5), 13-29. <https://doi.org/10.36731/cg.674797>
- Keskin, H.K., & Baştuğ, M. (2013). Geçmişten günümüze akıcı okuma. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 171(171), 189-208.
- Keskin, H., Baştuğ, M., & Akyol, H. (2013). Sesli okuma ve konuşma prozodisi: İlişkisel bir çalışma. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(2), 168-180.
- Kim, Y. S., Wagner, R. K., & Lopez, D. (2012). Developmental relations between reading fluency and reading comprehension: A longitudinal study from grade 1 to grade 2. *Journal of Experimental Child Psychology*, 113(1), 93- 111. <https://doi.org/10.1016/j.jecp.2012.03.002>
- Kurnaz, F. B., Ergün, E., & Ilgaz, H. (2018). Participation in online discussion environments: Is it really effective? *Education and Information Technologies*, 23(4), 1719-1736. <https://doi.org/10.1007/s10639-018-9688-4>
- Kurnaz, F. B., & Kelecioğlu, H. (2008). Investigation of peabody picture vocabulary test from the point of item bias. *World Applied Sciences Journal*, 3(2), 231-239.
- Kurnaz Adıbatmaz, F. B., & Yıldız, H. (2020). The effects of distractors to differential item functioning in Peabody Picture Vocabulary Test. *Journal of Theoretical Educational Science*, 13(3), 530-547.
- Kutlu, Ö., Doğan, C. D., & Karakaya, İ. (2017). Ölçme ve değerlendirme performans ve portfolyoya dayalı durum belirleme. Pegem Akademi.
- Kutlu, Y. Ö., Yıldırım, A. Ö., & Bilican, A. S. (2009). Öğretmenlerin dereceli puanlama anahtarlarına ilişkin tutum ölçeği geliştirme çalışması. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 76-88.
- Kutlu, Ö., Yıldırım, Ö., Bilican, S., & Kumandaş, H. (2011). İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlamada başarılı olup-olmama durumlarının kestirilmesinde etkili olan değişkenlerin incelenmesi. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 2(1), 132-139.
- Mastropieri, M.A., & Scruggs, T.E. (2000). *The inclusive classroom*. Prentice Hall.
- Melanlioğlu, D. (2016). Yabancı öğrenciler için dinleme becerisine yönelik üstbilişsel dereceli puanlama anahtarı. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(2), 1206-1229. <http://www.doi.org.10.17556/jef.20880>
- Morgil, F. İ., & Yılmaz, A. (2001). Kimya eğitiminde farklı madde türlerinin psikometrik özellikleri ve öğrenci başarısı bakımından karşılaştırılması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20, 111-116.
- Moskal, B. M., & Leydens, J. A. (2000). Scoring rubric development: Validity and reliability. *Practical Assessment, Research, And Evaluation*, 7(1), 10. <https://doi.org/10.7275/q7rm-gg74>
- Ouellete, G., & Beers, A. (2010). A not so simple view of reading: How oral vocabulary and visual word recognition complicate the story. *Reading & Writing*, 23, 189-208. <https://doi.org/10.1007/s11145-008-9159-1>
- Özdemir, A. (2022). *Ayrık seçenekli çoktan seçmeli testlerin uygulanabilirliği* [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr>
- Paige, D. D., Rasinski, T. V., & Magpuri-Lavell, T. (2012). Is fluent, expressive reading important for high school readers?. *Journal of Adolescent & Adult Literacy*, 56(1), 67-76. <https://doi.org/10.1002/JAAL.00103>
- Parlak, B., & Doğan, N. (2014). Dereceli puanlama anahtarı ve puanlama anahtarından elde edilen puanların uyum düzeyleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(2), 189-197.
- Patel, R., & Mcnab, C. (2011). Displaying prosodic text to enhance expressive oral reading. *Speech Communication*, 53(3), 431-441. <https://doi.org/10.1016/j.specom.2010.11.007>
- Pinnell, G. S., Pikulski, J.J., Wixson, K.K., Campbell, J.R., Gough, P.B., & Beatty, A.S. (1995). *Listening to children read aloud: Data from naep's integrated reading performance record (irpr) at grade 4* (No. 0-88685-167-X). National Assessment of Educational Progress.
- Rasinski, T. (2004). Creating fluent readers. *Educational Leadership*, 61(6), 46-51.
- Reutzell, D. R. (2009). Reading fluency what every SLP and teacher should know. *The ASHA Leader*, 14(5), 10-13. <https://doi.org/10.1044/leader.FTR1.14052009.10>
- Samuels, S. J. (2006a). Looking backward: Reflection on a carrier in reading. *Journal of Literacy Research*, 38(3), 327-344. https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1207/s15548430jlr3803_3
- Samuels, S. J. (2006b). Reading fluency: Its past, present, and future. İçinde T.V. Rasinski, C.L.Z. Blachowicz & K. Lems (Eds.), *Fluency instruction: Research-based best practices* (pp. 7-20), Guilford.
- Seçkin, Ş. (2012). *Okuma güçlüğü olan ve olmayan ilköğretim öğrencilerinin okuma akıcılıkları* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr>
- Schreiber, P. A. (1991). Understanding prosody's role in reading acquisition. *Theory into Practice*, 30(3), 158. <https://doi.org/10.1080/00405849109543496>
- Spector, P. E. (1992). *Summated rating scale construction: An introduction*. Sage.

- Şivkin, S., Aksoy, V.C., & Erdoğan, D.G. (2020). LGS 'de sorulan PISA tarzı matematik sorularını doğru cevaplama ile okuduğunu anlama arasındaki ilişkinin öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2), 148-159.
- Tavakoli, H. (2012). *A dictionary of research methodology and statistics in applied linguistics*. Rahnama.
- Turan, İ., Şimşek, Ü., & Aslan, H., (2015). Eğitim araştırmalarında Likert ölçeği ve likert tipi soruların kullanımı ve analizi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 186-203.
- Turgut, M.F., & Baykul, Y. (1992). *Ölçekleme teknikleri*. ÖSYM yayınları.
- Ulusoy, M., Ertem, İ.S., & Dedeoğlu, H. (2011). Öğretmen adaylarının 1-5. sınıf öğrencilerine yönelik hazırladıkları sesli okuma kayıtlarının prozodi yeterlikleri açısından değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(3), 759-774.
- Valencia, S.W., Smith, A.T., Reece, A.M., Li, M., Wixson, K.K., & Newman, H. (2010). Oral reading fluency assessment: Issues of construct, criterion, and consequential validity. *Reading Research Quarterly*, 45(3), 270-291. <https://doi.org/10.1598/rrq.45.3.1>
- Verhoeven, L., & van Leeuwe, J. (2008). Prediction of the development of reading comprehension: A longitudinal study. *Applied Cognitive Psychology*, 22(3), 407-423 <https://doi.org/10.1002/acp.1414>
- Yıldırım, Ö. (2012). *Okuduğunu anlama başarısıyla ilişkili faktörlerin aşamalı doğrusal modellemeyle belirlenmesi (PISA 2009 Hollanda, Kore ve Türkiye karşılaştırması)*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr>
- Yıldız, M., Yıldırım, K., Ateş, S., & Çetinkaya, Ç. (2009). An evaluation of the oral reading fluency of 4th graders with respect to prosodic characteristic. *International Journal of Human Science*, 6(1), 353-360.
- Zutell, J., & Rasinski, T.V. (1991). Training teachers to attend to their student's oral reading fluency. *Theory into Practice*, 30(3), 211. <https://doi.org/10.1080/00405849109543502>

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında belirtilen kurallara uyulmuş, “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden kaçınılmıştır. Yazarlar arasında çıkar çatışmasının yoktur, tüm yazarlar çalışmaya katkı sağlamıştır.

Bu çalışmanın etik kurul izni Karabük Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 16.05.2022 tarih E-78977401-050.02.04-130254 sayılı toplantısında verilmiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Etik değerlendirmeyi yapan kurul adı: Karabük Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu

Etik değerlendirme kararının tarihi: 11.05.2022

Etik değerlendirme belgesi sayı numarası: 2022/04-27

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %70, 2. yazarın araştırmaya katkı oranı %30'tır.

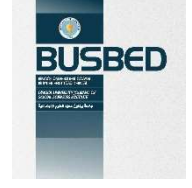
Yazar 1: Araştırmanın süreciyle ilgili tüm iş ve işlemlerde rol almıştır.

Yazar 2: Araştırmanın yürütülmesinde gerekli rehberliği sağlayarak, araştırmanın güvenilir ve geçerli bir biçimde tamamlanmasında rol almıştır.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 16.05.2023
Kabul Tarihi : 07.09.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1297870>

FİLİSTİN KURTULUŞ ÖRGÜTÜ'NÜN (FKÖ) DİPLOMASİ SERÜVENİ: OSLO BARIŞ SÜRECİ

Mehmet KAYA¹, Elif POLAT²

ÖZ

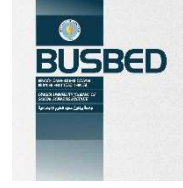
1990'ların başında "Ortadoğu Barış Süreci" olarak adlandırılan süreç, Arap-İsrail çatışmalarını kapsayan yeni dünya düzenin tartışıldığı ve Sovyet Rusya'nın yıkılması ile sona eren Soğuk Savaş'ın ele alındığı bir dönem olmuştur. 1990'lardan itibaren kullanılan "barış süreci" kavramının uluslararası konjonktürde popülerlik kazanması, bir araya gelemeyecek tarafların diyalog yolu ile sorunlara çözüm bulmaya çalışması sayesinde olmuştur. Bu çalışmada, bölgesel dönüşümler ışığında Filistin ve İsrail özelinde başlayan diyalog süreci ele alınarak tarafların "barış için toprak" ilkesi çerçevesinde sorunlara çözüm aradıkları ve birbirlerini ilk kez resmi olarak tanıdıkları, gizli görüşmelerle başlayan Oslo Barış Süreci incelenmiştir. Bölgesel hegemonya yarışından zaferle çıkan ABD'nin, İsrail-Filistin çatışmasını sonlandırmaya yönelik sürdürülen barış görüşmelerinde öncü rol oynamak istemesi, bölgesel liderliğini pekiştirerek prestijini yükseltmeye çalışması, Sovyet Rusya'nın boşalttığı alanları doldurma yolundaki girişimleri, Ortadoğu'daki diyalog ve çatışmasızlık perspektifinde incelenmiştir. Büyük umutlarla başlayan ve İsrail ile Filistinli yetkililer arasında yaklaşık on sene süren diyalog ortamında elde edilen kazanımların, ülkelerin iç dinamikleri ve güvenlik algılarının ortak noktada buluşmaması, tarafları başladıkları yere geri götürmüştür.

Anahtar Kelimeler: Barış, Diyalog, Oslo, İsrail, Filistin.

¹ Dr. Öğr. Üyesi., Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mehmetkaya1963@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8158-6848>.

² Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, ptelf00@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5032-3172>.

Article Type : Research Article
Date Received : 16.05.2023
Date Accepted : 07.09.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1297870>

THE DIPLOMACY ADVENTURE OF THE PALESTINE LIBERATION ORGANIZATION (PLO): OSLO PEACE PROCESS

Mehmet KAYA¹, Elif POLAT²

ABSTRACT

The period in which the Arab-Israeli conflicts in the early 1990s were discussed, the new world order was discussed, and the Cold War, which ended with the collapse of Soviet Russia, is also called the "Middle East Peace Process". The popularity of the concept of "peace process", which has been used since the 1990s, in the international conjuncture has been achieved thanks to the efforts of the parties that could not come together to find solutions to the problems through dialogue. This study will discuss the dialogue process started in Palestine and Israel through regional transformations and the Oslo Peace Process, which began with secret negotiations in which the parties sought solutions to problems within the framework of the principle of "land for peace." Furthermore, it will examine where they got to know each other officially for the first time. The aim of the USA, which won the victory in the race for regional hegemony, to play a leading role in the ongoing peace negotiations to end the Israeli-Palestinian conflict will be evaluated by considering the perspectives of dialogue and non-conflict in the Middle East, such as trying to increase its prestige by reinforcing its regional leadership, expanding its borders in the areas emptied by Soviet Russia. The gains achieved in the dialogue situations between Israel and the Palestinian authorities, which started with high hopes and lasted for about ten years, took the parties back to where they began as the internal dynamics and security perceptions of the countries could not meet at a common point.

Keywords: Peace, Dialogue, Oslo, Israel, Palestine.

¹ Ass. Prof. Dr, Bingöl University, Faculty of Arts and Science, Department of History, mehmetkaya1963@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8158-6848>.

² PhD Student, Firat University, Social Sciences Institute, History of the Republic of Turkey, pltelf00@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5032-3172>.

1. GİRİŞ

İsrail'in 1948'de resmen kurulması ile birlikte bölgede başlayan şiddet sarmalı, mikro ölçekte kalmayıp küresel bir boyuta dönüşmüştür. İsrail'i tanımayan Arap ülkeleri tarafından birçok kez Filistin halkından bağımsız olarak İsrail ile yaşanan anlaşmazlık savaş ortamına taşınmıştır. Ancak Mısır'ın başını çektiği koalisyon güçleri her defasında İsrail karşısında yenilgiye uğramış, İsrail mevcut sınırlarını genişletmiş ve Filistinli yerli halkın büyük bölümü de mülteci konumuna düşmüştür. Buna bağlı olarak Filistinli bir grup genç, Arap Devletlerinin Filistin topraklarını işgalden kurtarmak yerine, toprak kaybına neden olmaları dolayısı ile iç dinamikler üzerinden direniş grubu oluşturma kararı almışlardır. Yaser Arafat öncülüğünde kurulan Filistin Kurtuluş Örgütü, İsrail'e karşı yerli direniş hareketleri kurarak mücadeleye dahil olmuştur.

İsrail-Filistin çatışmasının küresel ölçekte oluşu dış müdahaleleri de beraberinde getirmiştir. FKÖ, 1970'te Yaser Arafat önderliğinde İsrail'e karşı sert çatışmalar içinde iken, BM Genel Kurulu'na katılan Arafat, aynı zamanda çatışma ortamının sonlandırılabilmesi mesajını vererek zeytin dalı uzatmıştır. Bu minvalde ABD, Filistin Kurtuluş Örgütü'nün teröre mesafe koyma şartı ile iki devletli bir çözüm oluşturmak için İsrail ve Filistin arasında ön müzakerelerin yapılması kararı almıştır. 1991'de Madrid'de başlayan ön müzakereler İsrail'in, FKÖ heyetini tanımadığını ve aynı masada oturmayacağını bildirmesi üzerine sorunlu bir zeminde kurulmuştur. Ancak Ürdün temsiliyetinde İsrail, diyalog ortamına açık olduğunu bildirmiştir. Madrid müzakerelerinde her iki taraf da görüşlerini kabul ettirememiş ve süreç başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Özellikle ABD'nin, İsrail karşısında daha güçsüz durumda olan Filistin yanlısı bir tutum sergilemesi beklenirken, stratejik menfaatlerini ön planda tutarak İsrail yanlısı politika takip etmesi, heyetler arasındaki fikir ayrılıklarını daha çok körüklemiştir.

İsrail ve Filistin heyetleri arasında Norveç arabuluculuğunda 1993'te Oslo'da başlayan gizli görüşmeler de iki tarafın da ilk kez doğrudan teması sağlanmış ve aynı masa etrafında diyalog ortamı doğmuştur. Yaklaşık on yıllık süreye yayılan bu görüşmelerde, çatışmaları sonlandırmak ve barış içinde iki devletli çözüm arayışları doğrultusunda müzakereler devam etmiştir. Ümit veren bu görüşmeler uluslararası kamuoyunda da heyecan yaratmıştır. Ancak Oslo Müzakerelerinde çözümün bir türlü çıkmaması ve görüşme takviminin sürekli sarkıtılması, üzerinde çalışılan maddelerin her iki ülkenin muhalifleri tarafından kabul görmeyişi ve iktidar değişiklikleri süreci olumsuz yönde etkilemiştir. Bu olumsuzluklar içinde fanatik grupların kışkırtıcı faaliyetlerinin etkisi ile diyalog masası dağılmış, günümüzde de hala çözüme kavuşturulmamış bir şiddet sarmalının devam ettiği sorunlar yumağı oluşturmuştur.

2. İSRAİL'İN KURULUŞU (1948)

Filistin'in, I. Dünya Savaşı'nın sonunda İngiliz mandasının kontrolüne girmesi ile 400 senelik Osmanlı hakimiyetindeki varlığı son buldu. Siyonistler açısından I. Dünya Savaşı, siyasi emellerini gerçekleştirmeleri doğrultusunda önemli bir eşik oldu (Murat, 2019: 453). İngiliz askerlerinin bölgeye yerleşmelerinden sonra Yahudiler ile Araplar arasında ciddi çatışmalar yaşanmaya başlandı. İngiltere, bu çatışmalara son vermek için çeşitli girişimlerde bulunmuşsa da olumlu bir netice elde edemediği gibi, Filistin bölgesini bu iki millet arasında paylaşma çabaları da sonuçsuz kaldı. Yaşanan çatışmaları azaltmak için İngiltere, Filistin'e yapılacak Yahudi göçlerini sınırlandırarak ortamı yumuşatmaya çalıştı. Ancak Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde yaşayan Yahudiler, Filistin bölgesine Haganah adlı gizli bir teşkilat vasıtasıyla kaçak yollardan girmeyi başardı. İngiliz kuvvetleri, Filistin'e gizli girmeye çalışan Yahudiler ile çatışmalara girerek girişleri önlemeye çalıştı (Armaoğlu, 2009, s. 587-588).

İngiltere, Filistin'de yaşanan sorunlar ile baş edemeyeceğini anlayarak 2 Nisan 1947'de Filistin meselesini Birleşmiş Milletlere götürdü. Bunun üzerine BM, Filistin özel komisyonunu kurarak bölgede Araplar ve Yahudiler arasında iki ayrı devlet kurulma planını komisyona sundu. Ancak bu plan her iki grup tarafından da reddedildi. Ayrıca Araplar bu süreçte, Yahudilere karşı mücadele etme kararı aldı. İngiltere, BM'nin taksim kararından sonra kuvvetlerini Filistin'den çekmeye başladı. İngiltere, Filistin'den tam çekilmeden 14 Mayıs 1948'de Yahudi Milli Konseyi Tel Aviv'de David Ben Gurion başkanlığında, İsrail Devleti'nin kuruluşunu ilan etti (Kaya, 2019, s. 1054).

2.1. 1948 Arap-İsrail Savaşı

1948 yılında İsrail Devleti'nin kuruluşu ilan edildikten hemen sonra, İsrail'i tanıyan ilk devlet ABD olurken, SSCB'de vakit kaybetmeden yeni devleti tanıyan ülkeler arasında yerini almıştır. İsrail'in devlet olarak kurulduğunun açıklanması üzerine ABD ve SSCB gibi ülkelerin aksine Mısır, Lübnan, Irak, Suriye ve Ürdün'den oluşan Arap kuvvetlerinin 15 Mayıs 1948'de İsrail'e girmesi ile başlayan savaş, 7 Ocak 1949'da bitmiştir. Savaşın başlarında kısmi bir üstünlük sağlayan Araplar, ilerleyen süreçte üstünlüğü kaybederek savaştan yenilgi ile çıkmıştır. Yapılan ateşkes antlaşması ile kesin olmayan sınırlar belirlenmiştir. Buna göre Mısır, İsrail (Batı Şeria) ve Ürdün (Doğu Kudüs ve Batı Şeria) arasında paylaşılan Filistin topraklarında, mülteci sorunu ortaya çıkmıştır. Ateşkes antlaşmasına göre Filistin, topraklarının büyük bir kısmını kaybederken İsrail geniş sınırlarını savunma

imkanına kavuşmuştur. İsrail'de yaklaşık 150 bin, Ürdün'de 450 bin, Mısır sınırında ise 200 bin ve toplamda ise 800 bin Filistinli, mülteci konumuna düşmüştür (Kemiksiz, 2018, s. 133).

1948 Arap-İsrail savaşının sonunda İsrail toprakları %78 oranında genişlerken Filistin, topraklarında ciddi kayıplar yaşadı. Bu süreçte Filistin'in toplamda işgale uğramayan toprak parçasının oranı sadece %22 oldu. Filistinliler için 14 Mayıs 1948'de kurulan İsrail Devleti, Nakbe yani "felaket" olarak nitelendirildi ve Filistinliler tarafından ilk felaket günü 15 Mayıs 1998'de anılmaya başlandı (Timetürk, 2013).

İşgal edilen topraklarda yaşayan ve sayıları 1 milyonu bulan Filistinli mülteciler, baskı ve yıldırma politikaları sonucunda yurtlarını terk etmek zorunda kaldı. Filistinliler zorunlu göçe tabi tutulurken İsrail yerli halkın boşalan evlerine ve yurtlarına yeni Yahudi aileleri yerleştirmek sureti ile işgali kalıcı hale getirmeye başladı. Bu yol ile 1967 Arap-İsrail savaşına kadar geçen sürede İsrail, işgal ettiği Filistin toprağına yaklaşık 600 bin Yahudi'yi yerleştirdi (Arı, 2007, s. 17).

1948 savaşında beş Arap ülkesinin, İsrail'e karşı ağır bir mağlubiyet alması Mısır'da rejim değişikliğine sebep oldu. Cemal Abdülnasır'ın iktidara gelişi ile bölgede Arap Milliyetçiliği popülerlik kazandı. Öte yandan Kudüs'ün statüsü, İsrail ve Filistin arasında anlaşmazlık yaratarak, Arap-İsrail çatışmasını derinleştirdi (Kemiksiz, 2018, s. 10-11).

2.2. Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) Kuruluşu

1967 Arap-İsrail savaşından önce Ortadoğu coğrafyasında meydana gelen en önemli gelişmelerden biri de etkisini günümüze kadar devam ettiren yeni bir oluşumun başlamasıdır. Bu oluşum Filistin-İsrail çatışmasının ana aktörü olmuştur. Filistin Devleti'nin siyasi varlığının tek temsilcisi olarak kabul edilen bu yapı Mısır, Suriye ve Ürdün'deki bağımsız Filistin tezini kabul eden güçler tarafından kurulan Filistin Kurtuluş Örgütü'dür (FKÖ) (NNDB, 2016). FKÖ, bağımsız Filistin Devleti'ni kurmayı hedefleyen ve farklı ideolojik ve siyasi grupları aynı çatı altında birleştirmeyi amaçlayan bir örgüt olmuştur. FKÖ içerisinde en büyük örgüt olan El-Fetih dışında, Marksist yapıda olan ilk siyasi gruplar George Habaş'ın kurucusu olduğu Filistin Halk Kurtuluş Cephesi ve daha sonra bu gruptan ayrılan Maocu Cemal Abdülnasır karşıtı olan Nayif Havatme'nin Filistin Demokratik Kurtuluş Cephesi ve Suriye Baas Partisinin desteklediği El Saika'dır. Bunlarla birlikte Arap Kurtuluş Cephesi, Filistin Kurtuluş Cephesi, Havari Grubu ve Güç 17 gibi gruplar da örgütün içindeki diğer partilerden bazılarıdır. Arap Devletlerinin desteği ile kurulan FKÖ, zamanla siyasi özellikleri, ilişkileri, içerdiği gruplar ve siyasi organlarında ciddi dönüşümler geçirmiştir (SETA, 2012, s. 8).

FKÖ'nün kuruluşunda etkili olan bir diğer argüman da Cezayir'in 1962'de bağımsızlığını kazanmasıdır. Cezayirli gerilla taktikleri ile Fransa'nın düzenli ordusuna karşı kazandığı zafer, o dönemde başta Filistinliler olmak üzere işgal altında bulunan bölge halklarını umutlandırmıştır. Bağımsız olduktan sonra FKÖ ile yakın ilişkiler kuran Cezayir, 1970'ten başlayarak Filistinli savaşçılara silah ve mühimmat desteğinde bulunmuştur (Yılmaz, 2021).

Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdülnasır, 1955'te Filistinli direniş gruplarının komando eğitimi alarak, düzenli ve toplu bir şekilde "Fedayin" adı altında birleşmelerini sağlamıştır. Fedayin adı verilen gruplar, İsrail'e karşı mücadele başlatmıştır. Ancak bu mücadele sonucunda 1956 yılında İsrail'in Gazze'yi işgal etmesi üzerine Fedayin örgütünün ömrü kısa olmuştur. Ayrıca Fedayin üyelerinin listesi de İsrail'in eline geçmiştir (Armaoğlu, 1994, s. 220-221).

2.3. El-Fetih (Filistin Ulusal Bağımsızlık Hareketi)

Arap devletlerinin İsrail karşısındaki başarısızlığı ve Filistin'i kurtarmak bir yana İsrail'e daha fazla toprak kaptırması, Filistinli direniş gruplarının fikirlerinin değişmesine neden olmuştur. Arap liderleri tarafından hayal kırıklığına uğrayan Filistinli gruplarda, vatanlarının koruyuculuğunu ancak kendileri tarafından yapılabileceği fikrini doğurmuştur. FKÖ bünyesinde kurulan pek çok irili ufaklı örgütlerden en önemlisi, Yaser Arafat liderliğindeki El-Fetih'tir. El-Fetih örgütü, 1958 yılında Kuveyt'te bulunan üniversite mezunu bir grup genç tarafından kurulmuştur (Cleveland, 2008, s. 397).

Takma adı Ebu Ammar (kurucu) olan Yaser Arafat, Mısır'ın başkenti Kahire'de 24 Ağustos 1929 yılında doğdu. Aslen Gazzeli, gerçek ismi Abdurrahman Abdulrauf Arafat el-Kudva el-Hüseyni. Bağımsız Filistin mücadelesi ile çok genç yaşta tanıştı. 1948 savaşında üniversite öğrenimini bırakarak Filistin'e gitti ve İsrail'e karşı savaşan Arap kuvvetlerine katıldı. 1949 yılında Mısır'a dönerek inşaat mühendisliği bölümünü okudu. 1952'den 1956 yılına kadar Filistin Öğrenci Federasyonu başkanlığını yürüttü. Ancak bu süre zarfında Federasyonun Müslüman Kardeşler örgütü ile ilişkiler kurması üzerine Arafat, Mısır'dan kaçmak zorunda kaldı. Çünkü Müslüman Kardeşler örgütü 1957 yılında Mısır hükümeti tarafından yasaklanmıştı. Mısır hükümeti, Arafat ve arkadaşlarının 1968 yılına kadar ülkeye girmelerine izin vermeyerek, isimlerini yasaklılar listesine ekledi.

Yaser Arafat, Mısır'dan kaçtıktan sonra Kuveyt'e giderek inşaat mühendisliği yapıp bir yandan da arkadaşları ile Filistinimiz, Hayat Çağrısı (Filistinana Nida ul Hayat) adlı dergiyi çıkarmaya başladı (Tan, 2018, s. 313). Arafat, 1958 yılında Halil el-Vecir (Ebû Cihad) ve Salah Halef (Ebû İyad) gibi birkaç yakın arkadaşı ile Filistin Ulusal Kurtuluş Hareketi'ni (El-Fetih) kurdu. Örgütün kuruluşundan itibaren, çeşitli Arap ülkelerine dağılmış olan mülteciler arasında bağımsız Filistin fikrini yaymaya çalışarak, Filistin Devleti'nin kontrolünü yeniden tesis etmeyi amaçlayan Arafat ve arkadaşları, bu süreçte yoğun ilişkiler kurmaya başladı (Karaman, 2016, s. 101).

El-Fetih kadrosu, kendilerini intikam kuşağının devamı olarak görüyorlar ve bağımsız Filistin davasının liderliğini hezimet kuşağının elinden aldıklarını iddia ediyorlardı. Bu süreçte Arap devletlerinin çoğu Filistin sorununu kendi menfaatleri doğrultusunda kullanıyorlardı. Mesela Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdülnasır, Filistin Varlığı (Palestinian entity) tezini ortaya atarak 1959'da Filistin hareketini başlatmıştı. Filistin ulusalcılığının, Arap dünyasındaki liderliğini pekiştireceğine inanan Nasır Mısır'ı, Başbakan General Abdülkerim Kasım'da Irak'ı, Filistin meselesini karşılıklı koz olarak kullanmaya çalışıyorlardı. Bu iki devletten başka Suriye'de Filistin meselesini kendi amaçları için kullanmaktan geri kalmadı. El-Fetih karargahını Kuveyt'ten Lübnan'a taşıyan Yaser Arafat, Nasır ile olan husumeti dolayısıyla Suriye'deki Baas rejimi tarafından desteklenerek Suriye'de El-Fetih'in askeri eğitim için kamp kurulmasına izin verildi ve İsrail'e yapılacak saldırılarda Suriye'nin üs olarak kullanılmasına müsaade edildi. Suriye hükümetinin her isteğini yerine getirmeyince Arafat ile Baas rejiminin arası bozuldu. Ayrıca Suriye, Ürdün ile İsrail'i karşı karşıya getirmek amacı ile El-Fetih gruplarının saldırılarını Ürdün üzerinden yapmalarını teşvik etti (Armaoğlu, 1994, s. 221-222).

Müslüman Kardeşler ile olan bağlantısı nedeniyle Mısır Devlet Başkanı Nasır, El-Fetih örgütünün faaliyetlerini en başından engellemeye çalışmış ve otoritesine itaat etmeyen bu örgüte karşı cephe almıştır. Bu bağlamda 9-19 Eylül 1963 tarihlerinde Arap Ligi'nin Kahire'de Cemal Abdülnasır öncülüğünde yaptığı toplantı sonucunda; Filistin kurtuluş Örgütü'nün sürgünde "hükümet kurmasına", bir "milli meclis oluşturmasına" ve bir de "Filistin Kurtuluş Ordusu'nun" teşkil edilmesi kararına Mısır büyük destek vermiştir. Bu kararın yanı sıra Arap Ligi 1964'te Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) kuruluşunu resmen onaylayarak, örgütün finansörlüğünü de üstlenmiştir (Akyol, 2017, s. 285). Ürdün, alınan bu kararları desteklememiştir, çünkü böyle bir örgütün ancak kendi kontrolünde bulunan Batı Şeria'da kurulabileceğini ileri sürmüştür. Ancak Ürdün'ün engelleme çabalarına rağmen, toplantı kararları onaylanmıştır. Nasır, FKÖ'nün özerkliğine fırsat tanımayarak, yer altı grubunun oluşmasına geçit vermemiş ve tamamıyla kendisine bağlı bir örgüt oluşturmayı amaçlamıştır (Kimmerling & Migdal, 2003, s. 248).

28 Mayıs- 3 Haziran 1964 tarihleri arasında Kudüs'te Filistinlilerin ilk büyük kongresi toplandı. Ahmed Şükayri'nin başkanlığını yaptığı bu kongre, Filistinlilerin ilk milli meclis toplantısı olarak görülmektedir. Bu kongrede FKÖ'nün kuruluşunun yanı sıra 29 maddeden oluşan "Filistin Milli Misakı" kararları kabul edilmiştir. Misakın bazı kararlarına göre:

- ❖ Filistin, İngiliz manda dönemindeki toprakları kapsayan bölgedir.
- ❖ Bu topraklar, Arapların anavatanı olarak kabul edilmiş ve meşru savuma hakkını saklı tutmaktadır.
- ❖ Filistin halkının Arap Birliği'ne olan inancı devam etmekte ve Arap Birliği ile Filistin topraklarının işgalden kurtarılması birbirini tamamlayan iki unsurdur.
- ❖ Filistin topraklarının İsrail işgalinden kurtarılmasının, Arap devletlerinin sorumluluğu altında bulunduğu taahhüt edilmektedir.
- ❖ Meşru savunma hakları gereği Filistinliler, 1917 Balfour Deklarasyonu ve 1947'deki taksim kararlarını hükümsüz kılmıştır.

FKÖ, kuruluşundan itibaren Kahire'nin kontrolüne girmeye başladı. Zaten FKÖ'nün merkezi de Kahire'de bulunuyordu. FKÖ'nün özellikle Nasır'ın etkisinde olması, Arap devletlerinden bağımsız, yalnız Filistinliler ile süreci götürmeye çalışan El-Fetih ile FKÖ arasında rekabet yaşanmaya başladı (Karaman, 1996, s. 97). FKÖ ile El-Fetih arasındaki bu rekabet, 1967 Arap-İsrail savaşına kadar devam etti. 1967 savaşından sonra El-Fetih'in, FKÖ içerisinde önem kazanmaya başlaması ve genel sekreter Şukeyri'nin alınan mağlubiyet nedeni ile istifa etmesi üzerine, FKÖ'nün kontrolü tam olarak El-Fetih'in eline geçti. Ayrıca Arafat'ın FKÖ'nün kontrolünü eline geçirmesinde, İsrail'in 21 Mart 1968'de Ürdün'de bulunan Kerame Mülteci kampına saldırısında, El-Fetih örgütüne bağlı gerillaların İsrail'e karşı gösterdiği büyük direnişin de etkisi vardı. İsrail'in ilk kez Filistinliler tarafından yenilgiye uğratıldığı Kerame Savaşı'ndan sonra El-Fetih'in lider ve gerilla kadrosunun FKÖ içerisinde ağırlığı iyice hissedilmeye başlandı (GZT, 2021).

Yaser Arafat, El-Fetih'in İsrail'e 2.432 gerilla saldırısının gerçekleştirildiği bir yıl olan 1969'da FKÖ'nün yürütme kurulu başkanlığını, Nasır'ın da desteği ile devraldı (BBC NEWS, 2006). El-Fetih, FKÖ'nün kuruluşunun etkisi ile fedayin saldırılarını 1965'ten itibaren birdenbire arttırmaya başladı. 1970'lerin başında bir yandan Filistin topraklarını kurtarmak için çatışmalara başvuran Arafat, diğer yandan da BM kuruluna hitap ederek barış yoluyla çözümün gelebileceğine vurgu yaptı. Arafat konuşmasında: "Bugün bir elimde zeytin dalı, bir elimde kurtuluş

savaşı veren birinin silahı var. Zeytin dalını düşürmeyin.” diyerek barış kapılarının kapatılmaması gerektiğine inanıyordu.

2.4. 1967 Arap-İsrail Savaşı

Altı Gün Savaşı olarak da bilinen ve İsrail ile Arap komşuları olan Mısır, Suriye ve Ürdün arasında 1967'nin haziran ayında Arap-İsrail savaşı başlamıştır. 1966'da Suriye'de bir darbe ile iktidarı ele geçiren Baas Partisi'nin İsrail ile sürdürdüğü gerginlik politikası, bu dönemde Suriye ile Mısır'ın yakınlaşmaya başlaması ve aralarında savunma anlaşması yapmalarına neden olmuştur. Savaş, Ürdün ve Suriye sınırlarından Filistinli gerilla örgütleri tarafından İsrail'e yönelik yapılan saldırılar nedeniyle kendisini çok boyutlu tehdit altında hissetmeye başlayan İsrail'in, koruyucu önlemler olarak bir hareket planlaması ile başlamıştır.

Sovyet Rusya tarafından Mısır'a verilen bir istihbaratta, İsrail'in Suriye sınırına yığılmak yapmaya başladığı bilgisi vardı. Bunun üzerine Mısır, İsrail ile arasında tampon bölge görevi sağlayan Sina'daki BM gücünü sınır dışı etti ve bölgeden uzaklaştırdı. Sonrasında Tiran Boğazını kapatması üzerine, bu durum İsrail tarafından bir savaş nedeni olarak görüldü (Kemiksiz, 2018, s. 135-136).

Yaklaşan savaşa askeri güç ve mühimmat göndermeye başlayan Irak, Cezayir, Suudi Arabistan, Sudan, Tunus, Libya ve Fas Arap koalisyonu lehine desteklerini sürdürmüşlerdir. İsrail sınırlarına yığılan askeri zırhlar, Arap başkentlerinde yapılan coşkulu yayınlar ve Arap generallerin İsrail'in 4-5 gün içinde haritadan silineceği öngörüsünde bulunmaları, halkı sokaklara dökerek sevinç gösterileri yapmalarını sağlamıştır. FKÖ Başkanı Ahmed Şukeiry verdiği demeçte, "İsrail'i ve sakinlerini yok edeceğiz ve hayatta kalanlara gelince gemiler ile onları sınır dışı etmeye hazırız." diyerek savaşı kazanacaklarına emin oldukları izlenimini vermiştir (Krauthammer, 2007).

1967 Arap-İsrail savaşında tarafların askeri güç dengesi şu şekildeydi: Arap koalisyonunun asker sayısı 537 bin, tank sayısı 2904, uçak sayısı 957 idi; İsrail'in asker sayısı 246 bin, tank sayısı 800, uçak sayısı da 300 civarında idi.

5 Haziran 1967 saat 07.45'te İsrail tarafından başlatılan hava taarruzu, 10 bölgeyi kapsıyordu ve bu saldırılardan 9 tanesi hava alanlarına yönelik olarak planlanmıştı. Hava saldırıları eş güdümlü olarak aynı zamanda başlatılmış, Mısır havaalanları bombalanarak iş yapamaz duruma getirilmiş ve Mısır Hava Kuvvetlerine bağlı savaş uçakları kalkış yapamadan yerinde imha edilmişti. Ardından kara hareketi başlatan İsrail, hava operasyonları ile koordineli bir şekilde ilerlemeye devam etti. İsrail, Ürdün, Suriye ve Mısır cephelerinde kısa sürede hava kuvvetlerinin de belirlediği koordinatlar sayesinde başarılı oldu. İlk üç günde Arapların kontrolünde bulunan Kudüs'ün bir kesimini ele geçiren İsrail, Şeria nehrinin batı kısmına kadar uzanan bölgeyi işgal etti (Türkman, 2007, s. 270-271).

Savaşın sonunda İsrail, Suriye'den Golan Tepeleri'ni, Mısır'dan Gazze Şeridi ve Sina Yarımadasını, Ürdün sınırının bir bölümünü ve bunun dışında Doğu Kudüs'ü ve Batı Şeria'nın tamamını ele geçirdi (Erkmen, 2019, s. 2). İsrail'in kısa süre içerisinde Arap ittifakını dağıtması üzerine, yenilgiden kendisini sorumlu tutan Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdülnasır istifa etti. Ancak halkın gösteriler yapması ve kendisini göreve davet etmesi üzerine istifasını çekerek geri döndü. İsrail bu savaş sonunda topraklarını üç katına çıkararak sınırlarını güvence altına aldı. Kudüs'ün tamamen İsrail hâkimiyetine girmesi İslam dünyasında büyük tepkiye yol açtı.

2 Kasım 1967'de BM Güvenlik Konseyi toplanarak bozulan düzeni tekrar tesis etmek amacı ile İsrail'in 1967 öncesi sınırlarına çekilmesini ve işgal ettiği toprakları iade etmesini içeren 242 sayılı kararı onayladı. İsrail, BM kararlarını tanımayarak işgal ettiği topraklara yerleşim yerleri açmaya ve mevzilenmeye başladı. 1967 savaşının sonuçları günümüze kadar devam eden sorunların ana nedenini oluşturmaktadır. Arap devletlerinin İsrail karşısında Filistin topraklarını korumak bir yana, topraklarının büyük bölümünü İsrail'e kaptırdı. Filistinliler, Arap devletlerinden bağımsız kendi imkanları doğrultusunda İsrail'e karşı mücadele başlatmak için gerekli girişimlerde bulundu. Böylece Filistinlilerden oluşan bağımsız direniş örgütleri kurulmaya başlandı. Bu dönemde FKÖ'nün başına geçen Yaser Arafat, Filistin milli kimliğini oluşturmayı başararak, Arap devletlerinden bağımsız bir mücadele politikası benimsedi. FKÖ'nün Filistin'i merkezi bir konuma oturtmaya çalışması ve Arap- İsrail çatışmasının temelini aslında İsrail-Filistin sorunu olduğunu anlatması ile uluslararası toplum bilinçlenmeye başladı. Arap-İsrail çatışması ise 1973 savaşı ile Arap devletlerinin İsrail'e kaptırdıkları topraklarını geri alma girişimleri ile devam etti (Kemiksiz, 2018, s. 136).

3. OSLO BARIŞ'INA GİDEN SÜREÇ

1982'de Lübnan'ın İsrail tarafından işgal edilmesinden sonra FKÖ, Beyrut'tan çıkarıldı. Hareketin merkezini Tunus'a taşıyan FKÖ, askeri kanadını Cezayir ve Yemen gibi ülkelere yerleştirmek sureti ile Gazze ve Batı Şeria davasını uluslararası kamuoyunda meşrulaştırma yolunda girişimlere başladı. Arafat'ın ve FKÖ'nün Tunus'a taşınması, hareketi topraklarından uzağa düşürerek mücadeleye ruhunu zedeledi. Hareketin bölünmesine yol açan bu zorunlu geçiş, FKÖ'nün siyasi ve askeri misyonunu tehlikeye soktu. Hareket böylece Filistin'e tekrar yaklaşma çabasına girerek, Gazze'yi ve Batı Şeria'yı ele geçirme yolunu aradı. Çünkü FKÖ, günden güne kan kaybederek

mücadelenin uzağına düşüyor ve direniş özelliğini yitirme tehlikesi ile karşı karşıya kalıyordu, bu da FKÖ'nün kendini yeniden konumlandırma ihtiyacını gündeme getiriyordu. (Özkoç, 173). Böylece FKÖ'nün öncülüğünü üstlendiği, İsrail'e karşı 1987'de birinci intifada hareketi başladı.

Birinci intifada (ayaklanma), İsrail'in Filistin topraklarını işgal etmesine karşı, Filistinlilerin 1987 Aralık ayında başladığı ve 1993 Oslo Barış Anlaşmasının imzalanmasına kadar devam eden ayaklanmadır (Lockman & Bein, 1989, s. 5). Bu ayaklanma, Filistinli ve İsraili gruplar arasında iki devletli çözümün benimsenmesi fikrini arttırarak, uzlaşma zeminini arttırmıştır. Bundan başka, uluslararası konjonktürde yaşanan değişimdir. Doksanların başında Sovyetler Birliği'nin dağılması ile FKÖ'nün bölgede önemli bir müttefikini kaybetmesi, batıya karşı olan direncini sındırmıştır. 1979 itibari ile İran'da yaşanan İslam Devrimi'nin, bölgede İslami radikalizmi yükselişe geçirmesi FKÖ'yü kötü etkilemiş, Oslo'ya giden süreçte İsrail ile yakınlaşmanın yolunu açmıştır. Bu bağlamda FKÖ, 1988'de iki devletli çözümü kabul ettiğini deklare ederek, barış sürecine giden yolda büyük bir katkı sağlamıştır. Filistin tarafının iki devletli çözüme yeşil ışık yakması ve Ürdün'ün Filistin ile ilişkilerini kestiğini açıklaması üzerine, bağımsız Filistin fikrine destek günden güne artarak %10'lardan %30'lara kadar çıkmıştır. Filistin'de 1990'ların başındaki bu destek %60'ın üzerine ulaşmıştır.

Başlayan intifada ile Ürdün Kralı Hüseyin'in Batı Şeria'dan çekilmeyi kabul etmesi üzerine, FKÖ müzakerelerin tek muhatabı konumuna gelmiştir. Tam bu süreçte ABD yönetimi; terörü reddetme, İsrail'in var olma hakkını tanıma ve BM'nin 242 sayılı kararını kabul etme şartıyla FKÖ ile resmi ilişkiler gerçekleştireceğini duyurmuştur. 1988'de FKÖ, Reagan yönetimi ile Tunus'un ABD Büyükelçiliği üzerinden temasa geçmiş ve bu adım gelişecek olan İsrail-Filistin müzakerelerinin yolunu açmıştır (Bayraktar, 2013, s. 111-112).

3.1. Ön Müzakereler (1991 Madrid Konferansı)

1- Oslo müzakeresi, 1993 yılında Norveç'te resmen başlamış olsa da 1991 Madrid konferansı ile oluşan ön müzakereler, İsrail-Filistin barış sürecinin kapısını açan önemli bir yol haritasıdır. İspanya yönetiminin ev sahipliğinde SSCB ve ABD taraflarının desteklediği ve üç gün sürecek olan Madrid Konferansı, 30 Ekim 1991 tarihinde başlamıştır. Konferansın hedefi, İsrail ile Filistin, Ürdün, Lübnan ve Suriye'den oluşan taraflar arasında barış süreci başlatmaktır.

İsrail, Barış konferansına çağırılan Filistin heyeti ile aynı masada oturmayacağını ve FKÖ'yü yok saydığını açıkça ifade etmekten geri durmadı. Konferans başlamadan İsrail tarafından çıkarılan bu pürüz giderilmeye çalışıldı. İsrail'in bu tutumuna karşı Filistinli bir uzmanın açıklaması şöyleydi: "İsrail liderlerini ve halkını zorlayan problem, Filistinli düşmanı yok etmek mi istiyorlar yoksa bir çözüme mi ulaşmak istiyorlar, buna sadece bizim temsilcilerimiz olan FKÖ ve onun başındaki Yaser Araf'la görüşerek ulaşabilirler... O Filistinlilerin liderliğini temsil eden kişidir, eğer barışa ulaşmayı istiyorlarsa er ya da geç onunla görüşmek zorunda kalacaklar."

Mevcut sorun nihayetinde gözlemci ülkelerin araya girmesi ile giderilmeye çalışıldı. FKÖ'yü devre dışı bırakan bu çözüm, bölgede yaşayan Filistinlilerin Ürdün temsilciliğinde konferansa katılmasıyla sorun kısmen aşılmış oldu. Böylece İsrail'in Doğu Kudüs'ten ve FKÖ'den temsilci kabul etmeme isteği yerine getirilmiş oldu (Öner, 2012, s. 156-157).

İsrail-Filistin sorununun çözümüne yönelik teşebbüsler üçüncü tarafların girişimleri ile ivme kazanmış ve ABD, FKÖ ile müzakere öncesinde intifadanın etkisi ve Arafat'ın iki devletli çözümü kabulünden itibaren başlayan bir yumuşama evresine girmişti. Arafat tarafından danışmanı Ebu Şerif'e deklare ettirdiği iki devletli çözüm önerisi, uluslararası kamuoyunda ve Filistinli mülteciler tarafından olumlu karşılanmış, FKÖ'nün geniş kitleler tarafından destekleneceği öngörülmüştü. Yaşanan bu gelişmeler ışığında, ABD'nin de desteği ile 1988 tarihinde Cezayir'de toplanan Filistin Ulusal Konseyi toplantısında, BMGK'nın 242 sayılı kararını kabul ettiğini belirterek sürgünde bağımsız Filistin Devleti'ni tek taraflı olarak ilan etti (Bölme & Ulutaş, 2011, s. 8). Bağımsızlık bildirgesi şöyleydi:

- "Filistin Ulusal Konseyi, Allah'ın adıyla ve Filistin Arap halkı adına, Filistin topraklarında, başkenti Kudüs-ü Şerif olan Filistin Devleti'nin kurulduğunu ilan eder..."
- Filistin devleti barış içinde birlikte yaşama prensibine bağlı olan barışsever bir devlettir.
- Filistin devleti, uluslararası ve bölgesel sorunların Birleşmiş Milletler şartına uygun barışçıl yollardan çözümünden yanadır." (Bayraktar, 2013, s. 115).

2- 1990'ların başında Ortadoğu'da meydana gelen bir diğer gelişme ise Körfez Savaşı'dır. Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in, OPEC'te petrol fiyatını arttırmaya sıcak bakmayan Kuveyt'e yönelik 2 Ağustos 1990'da başladığı işgal girişimi, Filistin-İsrail sorununu ikinci palana itmiştir. Çöl Fırtınası operasyonu ile Kuveyt'ten çıkarılan Irak, ciddi bir güç kaybı yaşayarak İsrail üzerindeki baskısını kaybetmiştir. Harekat sırasında FKÖ ve Ürdün'ün Irak'tan yana tavır alması, bağımsız Filistin tezine zarar vermiştir. Kuveyt, savaşın sona ulaşmasında bulunan Filistinlileri sınır dışı etmiştir. Yaser Arafat'ın Saddam yanlısı tutumu ona çok pahalıya mal olmuş, liderliğinin tartışılmasına yol açmıştır (Cleveland, 2008, s. 550).

Tarafların (İsrail-Filistin) dolaylı da olsa ilk resmi görüşmelerini başlatan Madrid Konferansı, ABD'nin bölge üzerinde hegemonyasını arttırdığı bir dönemde ve temel aktörlerden ziyade her koşulda kazanan taraf olması,

Ortadoğu coğrafyasında yeni dönüşümlerin habercisi olmuştur. ABD tam da bu zamanda, iki kutuplu dünyada Sovyet Rusya ile uzun yıllar boyunca girdiği Soğuk Savaş'tan Sovyetlerin dağılmasıyla galip çıkmış ve saldırganlığı ile dikkatleri üstüne çeken Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'e karşı kısa sürede Kuveyt savaşını kazanmıştır. ABD, Madrid Konferansı'nı Körfez savaşının akabinde toplamış ve bölgeyi çıkarlarına uygun dizayn etmek maksadı ile tarafları aynı masada oturtmuştur. Dönemin İsrail Başbakanı İzak Şamir her ne kadar dolaylı da olsa müzakerelerden kazançlı çıkmışsa da müzakereye gönüllü olarak katılmamıştır. ABD'nin aksine, İsrail ve Filistin tarafı açısından konferansın zamanlaması pek uygun olmamıştır. Sunulan koşullar her iki taraf için de onaylanması mümkün olmayan maddeler içermektedir (Bayraktar, 2013, s. 119-121).

Filistin ve İsrail arasındaki görüşmeler çok yavaş ilerlemekteydi. Tarafların uzlaşamadığı en önemli üç mesele şu şekildeydi:

1. FKÖ, Filistin Milli Misakında bulunan, "İsrail'in yok edilmesine kadar mücadelenin sürdürülmesine" ve İsrail'in FKÖ'yü terörist bir örgüt olarak nitelendirmesi ile ilgili maddeleri kaldırma konusunda taviz vermemesi.
2. Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla sona eren Soğuk Savaş neticesinde, Doğu Avrupa'da ve eski Sovyet hakimiyetinde bulunan ülkelere gelen çok sayıda Yahudi'nin, İsrail hükümeti tarafından işgal edilen Filistin topraklarına yerleştirilmeleri.
3. Filistinli direniş örgütlerinin İsrail'e karşı çok sayıda saldırı düzenlemesi, konferansın gidişatını kötü etkilemekteydi (Erhan, 173). İlk görüşmelere Ürdün şemsiyesi altında katılan Filistin heyeti ile İsrail arasında somut bir ilerleme kaydedilmedi.

1991 ile 1993 yılları arasında iki heyet Washington ve Moskova'da da birkaç defa bir araya geldiler. Görüşmelerde ana konu İsrail'in 1967'den beri işgal ettiği Filistin topraklarını Yahudi yerleşimcilere açma meselesidir. 1992'de Washington'da yapılan ikinci tur görüşmelerinde Filistin heyeti taleplerini şu maddeler ile ifade etmiştir:

4. Barış için toprak ilkesinin kabul edilmesi.
5. İsrail'in Gazze ve Batı Şeria'dan geri çekilmesi ve BM 242 sayılı kararının İsrail tarafından kabul edilmesi.
6. İsrail'in işgal altında bulunan Filistin topraklarına yeni yerleşim bölgelerini açmaması.
7. Başkenti Doğu Kudüs olan Bağımsız Filistin Devleti'nin tanınması.
8. 1948 savaşında mülteci durumuna düşen Filistinlilere geri dönüş hakkının verilmesi.

İsrail tarafı, Filistin heyetinin sıraladığı bu maddeleri hayal kırıklığı olarak ifade ettiler. Sonra, 1967'den sonra denetim altında tuttukları toprakların daha öncesinde Ürdün'e ait olduğunu ve buralarda bağımsız bir Filistin Devleti'nin olmadığını iddia ettiler. Etnik kimliklerin farklı olması siyasi bir anlam katmadığını ve Filistinlilerin gerçekte var olup olmadığını dahi belirsiz olduğunu açıklanması, taraflar arasındaki uyumsuzluğu körüklemiştir. İsrail heyeti, belli sınırları olmayan geçici bir Filistin Özerk yönetimi kurulmasına izin vererek, bu yönetimin dışişleri ve asayişinin 5 sene boyunca İsrail denetiminde olacağını teklif etmiştir. İlerleyen görüşmelerde tarafların aynı konularda direktmeleri, müzakereleri sonuçsuz bırakmıştır. Taraflar arasındaki sorunların aşılması ancak 1992'de yapılan İsrail seçimlerinde iktidarın değişimi ile söz konusu olabilmıştır (Bayraktar, 2013, s. 122-1123). Mevcut sorunların çözümünde başarısız olan Madrid Konferansı, Filistin ve diğer Arap ülkelerinin İsrail ile ilk resmi görüşmeler gerçekleştirmesi açısından sembolik bir önem taşımaktadır (Tok, 2020, s. 4-5).

3.2. Oslo Görüşmeleri (1992-1993)

Süreç, 9-10 Eylül 1993'te karşılıklı tanıma ilkeleri çerçevesinde mektup teatisi ile başlamış olup, 13 Eylül itibari ile İlkeler Deklarasyonu adı verilen belgenin taraflarca imzalanması ile yeni bir safhaya geçilmiştir (Arı, 2017, s. 19).

Washington müzakerelerinin çıkmaza girildiğinin ve çözülemeyeceğinin Filistin ve İsrail heyeti tarafından anlaşılması üzerine, görüşmeler kesintiye uğradı. Arabuluculuk vazifesini üstlenen ABD heyetinin de aynı görüşe gelmesi uzun sürmedi. İsrail Başbakanı Şamir'in uzlaşmaz tavrı, FKÖ heyetini yok saymaya çalışması ve yerleşim politikalarından taviz vermeyişi müzakerelerin tıknasında önemli bir rol oynadı. Uzlaşmanın sağlanabilmesini, İsrail seçimlerinin sonucu belirleyecekti. İşçi Partisinin seçim sürecinde, barış taraftarı bir propaganda yürütüp, geniş kamuoyu anketlerinde İsraililerin Filistin ile uzlaşma kararlarına kulak vermesi ve çalışmalarını bu yönde sürdürmesi seçimden galip çıkmasını sağladı. Taraflarca başlatılan gizli görüşmeler, ancak İsrail seçimlerinden sonra uygulanabilmişti. İsrail'in yeni başbakanı İzak Rabin, ABD ile arayıcı sıcak tutmak istiyordu ve buna bağlı olarak, iktidara gelir gelmez yerleşim yerlerine yapılan inşaatları durdurma kararı aldı. Bu davranış Washington'un tam isteğini karşılayamasa da Beyaz Saray Rabin'in ılımlı duruşunu desteklemekten de geri durmadı. İzak Rabin'in 1992'de yaptığı ABD ziyareti, Başkan Bush tarafından 10 milyar dolarlık kredi ile sona erdi (Cleveland, 2008, s. 549).

FKÖ lideri Yaser Arafat, 1979 yılında Norveç hükümetinden İsraililerle gizli temasa geçmesini talep etti. Ancak İsrail o dönemde FKÖ ile doğrudan müzakerelere sıcak bakmıyordu (Aljazeera.). Washington görüşmeleri devam ederken başlayan Oslo süreci, gizli görüşmeler şeklinde başlamasını ifade eden ilk kişiler, barış anlaşmalarının

içinde olan ve bu kuramlara yabancı olmayan Norveçli barış araştırmacısı Terje Roed Larsen ve İsrail İşçi Partisi'nde Şimon Peres ile yakından çalışmış Yossi Beilin'dir. Larsen, Beilin'e FKÖ ile bir görüşme gerçekleştirme önerisinde bulunmuş ve zira ikisi de sorunun doğrudan görüşmelerle çözüleceği konusunda hemfikirler. Bu ikili arasındaki konuşmalar teoriden öteye geçerek, kısa süre içinde İsrail'de seçimler yapılmış, İşçi Partisi iktidara gelmiş, Şimon Peres Dışişleri bakanı olmuş ve Beilin'de bakan yardımcılığı koltuğuna oturmuştur. Çözümün yana olan partinin kısa sürede iktidara gelmesi, diyalog zemini yaratarak FKÖ ile müzakere ortamını hayata geçirmiştir.

Bölgesel konjonktür barış için uygun zamanı yakalamış olsa da Arafat'ın Körfez Savaşı'nda mevcut yapıya karşı tutumundan ve Saddam Hüseyin'i desteklemesinden dolayı yaşadığı prestij kaybı ve örgütün finansal krize sokulması, Filistin'i zora sokmuştur. Ayrıca Arafat'ın bu dönemde liderlik krizi yaşadığını ve meşruiyet zemininde yer bulmakta zorlandığı izlenimi vardır. Filistinliler arasında Körfez Savaşı'nın etkisi ile barış politikasından uzaklaşmış, laik ve Milliyetçi kanadın çatışma yanlısı tutumu benimsemeye başladığı görülmüştür.

İsrail tarafında da durum Filistin'den farksızdır. İsrail'in kuruluşundan itibaren sürdürdüğü uzlaşmaz tavrından dönmesi ve FKÖ ile aynı masaya oturması politik sapma olarak tanımlanmıştır. İsrail halkının fikirleri, hükümetin siyasi manevra yapmasında etkili olmuştur. İsrail halkının FKÖ ile barış görüşmelerine olan desteği; 1987'de %33 iken bu oran yıllar geçtikçe artarak 1993'te %52'ye kadar yükselmiştir (Bayraktar, 2013, s. 125). Bu süreçler göz önüne alındığında iç dinamiklerin, dış etkenlere yön verdiği ve ciddi değişimlere neden olduğu saptanmıştır.

Yeni Ortadoğu kavramını ilk kez kullanan ve yazdığı "The New Middle East" adlı kitabı ile bölgenin nasıl şekillenmesi gerektiğini anlatan Şimon Peres, İsrail ile Filistin arasında barış anlaşmalarının imzalandığını duyuruyordu. Peres devamında, kapsamlı barışın hakim olduğu bu sorunlu bölgede yeni bir dönemin başlaması gerekliliğinden bahsediyordu. Peres kitabında, İsrail'in tüm komşuları ile anlaşmaları müzakere edilebileceğini ve aradaki düşmanlık sınırlarının yıkılabilmesi durumunda, İsrail ile Arap komşularının arasında yeni bir dostluk çağının hüküm süreceğinden ve bunun sonucunda da ekonomik olarak bütünleşen yeni bir Ortadoğu'ya sahip olunabileceğinden bahsediyordu (Indyk, 2006, s. 1-2). Peres, aslında bölgede bir ekonomik konfederasyonun AB modeline benzer şekli ile ortaya çıkabileceği görüşünü savunarak, çatışmaların son bulmasını refah seviyesinin yükselmesi ile doğru orantılı olduğunu ifade ediyordu.

Barış görüşmeleri için ilk temaslar, İsrailli akademisyen Yair Hirschfeld ve FKÖ'nün üst düzey yöneticilerinden Ebu Ala'nın (Ahmed Qurie) Norveç vasıtasıyla buluşmaları olmuştur. Ebu Ala (sonraları Filistin Yönetiminin başkanlığını da yapmıştır), 1992 Şubatında Norveç'in Uluslararası Çalışmalar Enstitüsü (FOFA) Başkanı Terje Larsen ile temasa geçmiş ve bu görüşmede Gazze'nin ekonomik vaziyeti ile ilgili bir proje üzerinde çalışmalarda bulunmuştur. Ebu Ala'nın daha öncelerden Avrupa Komisyonu için kaleme aldığı "The Return Of Peace" (Barışın Dönüşü) adlı makalesi İsrail ile ekonomik iş birliğine dikkati çekerek, İsrail heyetinin ilgisini çekmiştir. Larsen'in 3 Aralık 1992'de Londra'da bir araya getirdiği Hirschfeld ve Ebu Ala, Filistin meselesi üzerine genel bir değerlendirme yaparak, liderlerinin onayını alıp, Oslo'da 2 ay sonra bir araya gelmek için sözleşmişlerdir. Böylece gizli görüşmelerin temeli atılmıştır (Bayraktar, 2013, s. 129).

Tarafların ilk görüşmesinde Ebu Ala, Problemlerin çözümü çalışma grubuna, FKÖ'nün Yüksek Müzakere Komitesinin hazırlamış olduğu 10 temel maddeyi İsrail heyetine ilemiştir. Bu maddeler üzerinden görüşmelerin sürdürülmesi hedeflenmiştir. 6 ay boyunca 14 görüşme ile yürütülen Oslo müzakereleri, daha önce Washington'da üzerinde konuşulan maddeler olduğu halde tarafların dolaylı görüşmelerde kabul etmedikleri prensiplerin, gizli toplantılarda yeniden ele aldığını ve anlaşma sağladığı görülmüştür. Gizli görüşmelerin taraflarca daha samimi, önyargısız ve FKÖ'nün müzakerelere doğrudan katılımı Oslo'da sonuç verirken, Washington'da İsrail heyetinin FKÖ'yü muhatap almaması ve çözümden yana olmayışı ve en önemlisi de Başbakan Şamir'in uzlaşmaz tavrı görüşmeleri tıkayarak sonuçsuz bırakmıştır.

9-10 Eylül 1993'te Yaser Arafat ve İzak Rabin arasında mektup teatisi ile taraflar karşılıklı tanıma evresine geçtiler. Arafat ve Rabin'in karşılıklı mektupları:

"9 Eylül 1993

Sayın Başkan,

Prensipler bildirgesinin imzalanması Ortadoğu tarihinde yeni bir döneme geçildiğinin işaretidir. Bu inanca, FKÖ'nün aşağıdaki şartları kabul ettiğini teyit ederim:

FKÖ, İsrail Devleti'nin barış ve güvenlik içinde var olma hakkını tanır.

FKÖ, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 242 ve 338 sayılı kararını kabul eder.

FKÖ, kendisini Ortadoğu barış sürecine ve iki taraf arasındaki anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözümüne bağlı tutar ve nihai statü ile ilişkili mevcut tüm sorunların görüşmeler yoluyla çözüleceğini beyan eder.

FKÖ, Prensipler Bildirgesi'nin imzalanmasını tarihi bir olay, şiddet ile barış ve istikrarı tehdit edici her türlü hareketten uzak, barış içinde bir arada yaşamının başlangıcı olarak görmektedir. Buna uygun olarak, FKÖ terörü ve her türlü şiddet eylemini reddeder ve tüm FKÖ birim ve mensuplarının buna uygun davranması, şiddetin önlenmesi için sorumluluğu üzerine alır buna uymayanları disiplin altına almayı taahhüt eder.

Bu yeni ümit verici dönemde, Prensipler Deklarasyonu'nun imzası ve Filistin tarafının Güvenlik Konseyi'nin 242 ve 338 sayılı kararlarını kabulünün ışığında, FKÖ Filistin Temel Belgesi'nde yer alan ve İsrail'in var olma hakkını reddeden ve bu mektupta yer alan taahhütleriyle çelişen diğer maddelerin artık geçersiz ve uygulanamaz olduğunu teyit eder. Buna bağlı olarak FKÖ, Filistin Temel Belgesi'nde gerekli değişikliklerin yapılması ve resmi onay için konuyu Filistin Ulusal Konseyi'ne taşıyacaktır.

İçtenlikle,

Yaser Arafat

Başkan

Filistin Kurtuluş Örgütü"

"9 Eylül 1993

Sayın Başkan,

9 Eylül 1993 tarihli mektubunuza cevaben, mektubunuzdaki FKÖ taahhütleri ışığında, İsrail hükümeti FKÖ'yü Filistin halkının temsilcisi olarak tanımaya ve Ortadoğu Barış Süreci çerçevesinde FKÖ ile görüşmeler başlatmaya karar vermiştir.

İçtenlikle,

İzak Rabin

İsrail Başbakanı"

(İsrail Dışişleri Bakanlığı)

Anlaşma, resmi olarak İsrail Başbakanı İzak Rabin ve Filistin Kurtuluş Örgütü Başkanı Yaser Arafat arasında 13 Eylül 1993'te Washington'da Beyaz Saray'ın bahçesinde herkese açık bir törenle imzalanmıştır. Bu törene dönemin ABD Başkanı Bill Clinton, İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Peres, Filistin Kurtuluş Örgütü'nden Mahmut Abbas, Rusya Dışişleri Bakanı Andrei Kozyrev ve ABD Genel Sekreteri Warren Christopher katılmıştır (Mattar, 2005, s. 66). FKÖ ile İsrail arasında imzalanan Oslo Deklarasyonunun temel maddeleri şunlardır:

1. İsrail, Gazze Şeridi ve Batı Şeria bölgesine bağlı El Halil kasabasından, anlaşmanın imzalanmasından sonraki ilk 4 ay içerisinde işgal birliklerini ve askeri kuvvetlerini bu bölgelerden çekecektir. Bölgelerden çıkış 5 yıllık ara dönemin başlangıcı sayılacaktır.
2. Batı Şeria ve Gazze'deki Filistinliler, Eriha ve Gazze'deki geçici Filistin yönetimi ve Batı Şeria'daki İsrail işgal güçlerinin yerini alacak geçici konseyin üyelerini seçmek için uluslararası gözlemciler tarafından seçimlere gidecektir.
3. Yönetim konseyinin belirlenmesinden sonra, İsrail askeri birlikleri Arapların yaşamadığı bölgelere kaydırılacaktır.
4. Seçilen konsey temsilcileri; vergileri toplayabilecek, hastane, okul ve adli kurumlarını kurabilecek ve güvenlik güçlerini organize edebilecektir.
5. İsrail Devleti, dış işlerde savunma tedbirlerini alabilecek ve Yahudi yerleşimcilerin iç güvenliğinden de sorumlu olacaktır.
6. Filistin ve İsrail arasında ortak irtibat komitesi kurularak anlaşma maddeleri üzerindeki anlaşmazlıklar çözümlenmeye çalışılacaktır.
7. Taraflar, Ekonomik İşbirliği Komitesi kurarak, maliye, ulaşım, elektrik enerjisinin üretimi ve su ihtiyaçları gibi konularda ortak görüş çerçevesinde hareket edecektir.
8. Batı Şeria ve Gazze'nin nihai statüsü 2 yıl içerisinde görüşülmeye başlanacaktır.
9. Batı Şeria'daki Yahudi yerleşimcilerin konumu, Kudüs'ün geleceği ve askeri birliklerin geri çekilmeleri gibi tarafların anlaşmazlığa düştüğü konular 5 yıllık ara dönemde çözüme kavuşturulacaktır.
10. İsrail, Altı Gün Savaşı'ndan (1967 savaşı) sonra topraklarını terk etmek zorunda kalan Filistinlilerin geri dönüş meselesini düşünecektir (Ayman, 2009, s. 43).

İmzalanan Oslo Anlaşması, çok az somut adım barındırmasına rağmen, çoğunlukla muğlak yöntemler ile sorunların çözümünü öteleyen bir yapıya sahip olmuştur. Bu anlaşmaya her iki taraftan destek verenler gibi, karşı

çıkanların oranı da azımsanmayacak derecededir. Filistin Devleti'nin bağımsızlığından söz etmeyen ve Yahudi yerleşimcilerin geleceği ile ilgili kesin bir hüküm bulunmayan anlaşmayı bu haliyle imzalayan Yaser Arafat'a, hem FKÖ içinden hem de Hamas, Hizbullah ve Müslüman Kardeşler Örgütü büyük tepki göstererek, anlaşmayı desteklemediklerini ifade etmişlerdir. Daha ileri giderek Arafat'ı ölümlü tehdit eden Filistin Halk Kurtuluş Cephesi Genel Komutanlığı Lideri Ahmed Cibril, "Ben kişisel olarak Arafat'ı öldürmek zorunda kalmayacağım, zira insanlar topraklarının %90'ını düşmana terk eden birine hoşgörülü davranmaz" diyerek, Arafat'ın ölümünden sonra ortada anlaşmanın kalmayacağını vurgulamıştır.

Anlaşma imzalanan şekliyle pek bir anlam ifade etmiyordu. Çünkü maddelerin uygulanmasına yönelik net ve kesin çözümler için çaba harcanmıyordu. Filistinlilerin, Filistin toprağının çok az bir kısmında ve çok sınırlı yetkilere sahip olabilecekleri bir özerk yönetime izin verilmişti. Buna bağlı olarak en temel ve hayati konular ötelenerek, sonraki müzakerelere bırakılmıştı. Anlaşma ne doğrudan ne de dolaylı olarak Filistin'e self determinasyon hakkı vermiyordu (Taşdemir, 2000, s. 221). Ayrıca anlaşmaya uymayan taraflara herhangi bir yaptırımın olmayışı, anlaşmanın uygulanmasına dair bir taahhüdü barındırmıyor ve ertelenen konuların müzakere edilip edilmediği kontrol edilemiyordu. İmzalanan anlaşmalara ve verilen sözlere bakıldığında hep bir ileri iki geri mantığından öteye geçilmediği görülmekteydi (Çubukçu, 2008). Aslında Edvard Said'in Oslo sürecine yönelik yorumu da, müzakereleri olumlu sonuçlanmayacağı yönündeki tahminleri haklı çıkartmaktadır:

"Barış süreci temelde Filistin liderliğini İsrail'in şartlarını kabul etmeye zorlamıştır. İsrail birliklerinin küçük bir kısmının geri çekilmesi, yerleşimlerin devamı, Kudüs'ün İsrail egemenliğinin ve yerleşimlerin belirlenimi altında tutulması, sınırların ve suların İsrail tarafından kontrolü. Amerikalıların ve İsraillilerin yapmaya çalıştığı şeydu: İşgalin bu şekilde yeniden ambalajlanması hususunda Filistinlilerin rızasını elde etmek. Ortada büyük bir sahtekarlık olmasına karşılık, kamuoyuna barış konusunda yol kat ediliyormuş görüntüsü veriliyordu."

İsrail cephesinde ise, anlaşmaya karşı çıkanlar daha çok sağ görüşte olanlar ve Likud taraftarlarından oluşan muhafazakar blok olmuştur. Likud partisinin üst kanadından gerek Ariel Şaron gerekse Benjamin Netanyahu, iktidar olduklarında anlaşmayı yok sayacaklarını ifade etmişlerdir. Likud partisinin dışında, Moledet, Tzomet ve Ulusal Dinci parti muhalif kanadı temsilen anlaşmaya şiddetle karşı çıkmaktaydılar. Muhalif kanat, Büyük İsrail Devleti ve Kudüs'ün bölünmezliği anlayışına sahip olan taraftaydılar. Bu süreçte ayrıca Oslo Barışı'na karşı olan Yahudi yerleşimciler, şiddeti tırmandırarak eylem yapmaya başladılar. 25 Şubat 1994 tarihinde Baruch Goldstein adlı eylemci, El-Halil Camiinde namaz kılan cemaatin üzerine ateş açmış, bu saldırıda 29 kişi ölmüştür. Bu kışkırtmaların sonucunda İsrail Başbakanı İzak Rabin Kasım 1995'te Tel Aviv'de Yigal Amir isminde bir fanatik Yahudi tarafından silahlı saldırı sonucunda hayatını kaybetmiştir. Bu şiddet sarmalında zaten sorunlu bir şekilde yürütülen müzakerelerin geleceği içinden çıkılmaz bir hal almıştır (Arı, 2008, s. 668, 669, 670).

Diğer taraftan bu anlaşma Türkiye ve dünyanın birçok ülkesinde olumlu karşılandı. Ancak üç Arap devleti olan Irak, Suriye, Lübnan ve İran bu anlaşmaya karşı çıktılar (Uçarol, 2015, s. 1190).

1993'te imzalanan Oslo Anlaşması ile FKÖ, Eriha ve Gazze'de yönetimi İsrailli birliklerden devralarak kendi yönetimini seçme hakkını elde etmiştir. İsrail bundan sonra yeni yerleşim birimlerini açmama ve bu amaçla kullanılacak mali desteği kesme taahhüdünde bulunurken, Filistin de buna karşılık olarak güvenliği sağlama garantisi vermiştir. Oslo Anlaşması, Filistin'in tek taraflı tam bağımsızlık ilanında bulunmamasını ve İsrail'in hiçbir Filistin toprağını işgal etmemesini öngörmüştür (Bayraktar, 2013, s.139).

Müzakere sürecinde İsrail ve Filistin tarafının imzaladığı bir diğer anlaşma da 4 Mayıs 1994 imzalanan Gazze-Eriha, diğer ismiyle Kahire Anlaşması'dır. Bu anlaşma, Oslo I anlaşmasının devamı olarak Filistin özerkliğinin ayrıntılarını belirlemiş, yeni yönetimi belirleyecek seçimleri düzenlemiş ve İsrail birliklerinin geri çekilme yöntemine dair detayları belirlemiştir (İsrail Dışişleri Bakanlığı).

İsrail ve Filistin heyeti 28 Eylül 1995'te Oslo II (Taba) anlaşmasını imzaladılar. İsrail'in Filistin topraklarından çekilmesinin ikinci anlaşması olan Oslo II Anlaşması, İsrail'in El Halil kentinden Filistin seçimlerinden önce çıkmasını sağlamıştır. Anlaşma ile Filistin Polis Teşkilatı'nın temelleri atılarak, Filistin yönetiminin yetkileri tanımlanmıştır (AA, 2020). FKÖ, İsrail'den onay almayı başararak, Kudüs'te yaşayan Filistinlilerin oy kullanılmasına izin verilmiştir. Oslo II anlaşmasıyla, Gazze ve Batı Şeria bölgesi üç güvenlik alanına ayrılmıştır. Filistin topraklarının %18'ini oluşturan ve Gazze Şeridi de dahil olmak üzere ve nüfusun çoğunluğunu da kapsayan A bölgesi, tamamen Filistin yönetiminin kontrolü altındadır. Filistin yönetimi tarafından kontrol edilen ve %22'yi oluşturan B bölgesi, İsrail Güvenlik Güçleri'nin denetimi altında olmakla birlikte İsrail, buralardan 6 ay içerisinde üç aşamada çekilmeyi tamamlayacaktır. Toprakların %60'ını oluşturan C bölgesi ise hem güvenlik açısından hem de idari yönden tamamen İsrail kontrolü altında olacaktır. Bu anlaşma günümüze kadar geçerliliğini korumaktadır (Reut İnstitute, 2004).

Müzakerelerin devam ettiği bu süreçte, barış karşıtlarının gösterileri gün geçtikçe artmaya başlamış ve Oslo II anlaşmasının imzalanmasından kısa süre sonra İsrail Başbakanı İzak Rabin fanatik bir Yahudi'nin saldırısına uğrayarak hayatını kaybetmiştir. Bu suikast barış anlaşmasının gelişimini akamete uğratmıştır. Gerilimin artarak

devam ettiği ve 1996'nın Mayıs ayında müzakerelere karşı çıkan Binyamin Netanyahu seçimleri kazanarak iktidara gelmiştir. El Halil anlaşması 15 Ocak 1997'de gecikmeli de olsa Netanyahu tarafından imzalanmıştır. Mart 1996'da İsrail birliklerinin bölgeden geri çekilmesi gerekirken, bu işlem seçim sonrasında ertelenmiştir. Netanyahu, Başbakan olduktan sonra bu anlaşmanın yeniden görüşülmesini istemiştir. Yeniden yapılan görüşmeler sonunda anlaşmaya varılmış olsa da, Yaser Arafat maddelerin tekrar müzakereye açılmasından rahatsızlık duymuştur. Bu süreçte anlaşma yükümlülüklerinin çoğunu yerine getirmeyen İsrail yönetimi, nihai barışa gidilen yolda sürekli pürüz çıkarmıştır (Bayraktar, 2013, s. 140).

Netanyahu'nun iktidara gelişinden sonra her iki tarafta da gerilim artmaktaydı. Oslo Anlaşmasına göre nihai statü görüşmelerinin 1999'da başlaması planlandığı halde sürecin ilerleyememesi huzursuzluğu körüklemekteydi. Tansiyonu düşürmek için ABD, sürece doğrudan katılma kararı aldı. New York'taki BM zirvesinin ardından Başkan Bill Clinton, Arafat ve Netanyahu arasında arabuluculuk yaparak Maryland'daki Wye River bölgesinde bir araya gelerek, burada bir memorandum imzalayan taraflar, müzakerelerin devamına yönelik karar aldı. İsrail tarafı bu memorandum ile, Batı Şeria'da ilave %13 kısımdan askerini çekmeyi kabul etti. Buna karşılık FKÖ'de yeniden terörizme taviz verilmeyeceği taahhüdünde bulunarak her türlü terör eylemini kınadığını bildirdi. Netanyahu, iktidara gelmeden önce Rabin kabinesinin FKÖ ile yaptığı anlaşmaları yok sayacağını bildirmesine rağmen, iktidara geldikten sonra istemeyerek de olsa güvenlik ve barış için işgal altındaki topraklardan geri çekilmeyi kabul etmesi, iktidar ortağı Likud partisi ile arasının açılmasına sebep oldu. İktidarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalan Netanyahu, koalisyon ortağını sakinleştirmek için, Batı Şeria bölgesindeki %13'lük alandan çekilmeyi askıya aldığını açıkladı. Bir ay önce imzalanan Wye Mutabakatı böylece ihlal edildi. İçerdeki iç kargaşayla uğraşan ve dışardan da ABD baskısı ile başa çıkamayan Netanyahu hükümetinde kriz çıktı ve hükümet erken seçim kararı alarak iktidardan çekildi.

İsrail-Filistin sorunu bir yana Likud Partisinin sert tavrı da, Netanyahu hükümetinin barış müzakerelerinde başarısızlığa uğrama nedenlerinden biridir. İsrail'in Oslo I anlaşmasıyla elde ettiği ekonomik kazanımlar, yeni iktidarın politikaları nedeniyle akamete uğramıştır. İsrail'de bu dönemde işsizliğin artmaya başlaması, sendikaları huzursuz etmiştir. 17 Mayıs 1999'da sandığa giden İsrail seçmeni, Netanyahu'nun politikalarını cezalandırmıştır. Netanyahu'nun %44'lük oyuna karşı, Ehud Barak %56 oy almıştır. Seçim sonuçları Barak için zafer olsa da Netanyahu için büyük bir yıkım olmuş, onun politik oyunları, aşırı sağ çizgisi ile kutuplaşma yaratması ve Filistin ile gerçek bir barışı istemeyişi iktidarına mal olmuştur (Cleveland, 2008, s. 560-561).

Ehud Barak, 2000 yılında ABD Başkanı Clinton'ı zorlayarak, Arafat ile yeni bir müzakere safhasını açmasını istedi. Her iki tarafında hazırlıksız başlattığı Camp David II zirvesi başarısızlık ile sonuçlandı. Tarafların bu zirveden sonra birçok kez bir araya gelmelerine rağmen, çözümsüzlük derinleşerek, sert söylemlerin etkisi ile bölge yeniden şiddet dalgasına sürüklendi. 1990'dan itibaren başlayan barış görüşmeleri, yoğun çabalar içinde ince bir ip üzerinde gidip gelmişti. İsrail ve Filistin içinde bulunan radikal gruplar her fırsatta süreci baltalamış ve çözümü imkansız hale getirmişti (Byraktar, 2013, s. 141). Ehud Barak, başarısızlıkla sonuçlanan Camp David II anlaşmasının ardından, 2000 yılının Aralık ayında istifa ederek, özel seçim kararı aldı. Barak, seçimlerden daha güçlü çıkmayı umut ederek, barış görüşmelerini sürdürme imkanı bulabileceğini düşünüyordu. Ama işler Barak'ın düşündüğü gibi gitmedi ve İsrail'in yeni hükümeti müzakere süreçlerini daha fazla ilerletmeden kesti (Aly, 2001, s. 6).

İsrail'deki seçim kampanyası, İkinci İntifada hareketinin patlak vermesi ve İsrail'in buna sert bir şekilde karşılık göstermesiyle başladı. Oslo Barış Süreci'nin İsrail'in, Gazze ve Batı Şeria üzerindeki işgalini sona erdirememiş, aynı zamanda da FKÖ'nün iyi bir Filistin yönetimini sürdürememesi her iki taraf açısından da başarısızlığı getirdi. İntifada'nın temelinde İsrail'in Gazze ve Batı Şeria'da yeni yerleşim birimlerini kurarak, buralardaki baskısını arttırması idi. Zaten gergin olan ortam Ariel Şaron'un kışkırtıcı bir hareketi ile biriken öfke bir anda patlak verdi. Likud Partisi Başkanı Şaron, 2000 yılının Eylül ayında, yanına aldığı 1000 kişilik bir güvenlik korteji ile kutsal Harem-ül Şerif'e (Yahudi inancına göre Dağ Tapınağı) bir ziyaret gerçekleştirdi. Filistinliler bu ziyareti, İslam'a hakaret olarak algılayıp, gösteriler yapmaya başladılar. İsrail tarafının bu gösterilere karşılığı çok sert oldu. İki gün içerisinde İsrail Güvenlik Güçleri tarafından 18 Filistinli öldürüldü. Gösteriler kısa süre içinde kontrolden çıkarak bir halk ayaklanmasına döndü.

2001 yılının Şubat ayında, Ehud Barak seçim kampanyasını sürdürürken, Filistin ile sorunların çatışmayla değil ancak diyalog yoluyla çözüme kavuşacağını iddia ediyordu. Ancak seçim sonuçları Barak için çok etkisi yarattı, Ariel Şaron oyların %62'sini alarak ezici bir zafer elde etti (Cleveland, 2008, s. 563-564). Şaron'un başa gelmesi ile gerginlikler tırmanarak devam etti, 2000 yılında başlayan intifada hareketi 5 sene sürdü. Ayaklanmanın üçüncü gününde, bir duvarın dibine sığınan Filistinli bir baba ve 11 yaşındaki oğlu Muhammed ed-Durra'nın kendilerini korumak isterken İsrail'in ateşine maruz kalması ve Muhammed'in babasının gözleri önünde can vermesi kameralara yansdıktan sonra, İsrail büyük kalabalıklarla protesto edildi. Muhammed ed-Durra ikinci intifadanın sembol ismi oldu. Bu süreçte İsrail tarafından birçok Filistinli üst düzey askeri yöneticilerine ve siyasilere suikastler düzenlendi. Bu dönemin en önemli olaylarından birisi, Filistin Halk Kurtuluş Cephesi'nin (FHKC) İsrail'e karşı misilleme yaparak, İsrail Turizm Bakanı Rehavam Zeevi'ye yönelik suikastı oldu.

Eski Filistin Devlet Başkanı Yaser Arafat, 2002 yılında İsrail güçleri tarafından Batı Şeria'daki Ramallah'da bulunan karargahında ev hapsine alındı. İsrail güçleri, 2 sene boyunca abluka altında tuttuğu karargaha, çoğu kez tanklarla operasyon düzenledi. Arafat, 2004 yılında ev hapsinde bulunduğu sırada hastalandı. Grip teşhisi konulmasına rağmen bir türlü iyileşmeyince, İsrail'in de onayıyla 29 Ekim'de Fransa'ya götürülen Arafat, 11 Kasım 2004'te Paris'te bulunan Percy Askeri hastanesinde 75 yaşında hayatını kaybetti.

İkinci intifadanın sürdüğü 22 Mart 2004'te İsrail'in düzenlediği bir hava saldırısında, Hamas'ın kurucusu Şeyh Ahmet Yasin, sabah namazı çıkışında tekerlekli sandalyesi ile birlikte havaya uçuruldu. İsrail, verdiği kayıplar neticesinde bir kazanım elde edemeyeceğini anlayarak intifadanın son senesi olan 2005 yılında Gazze'den çekildi (AA, 2021). 8 Şubat 2005'te İsrail Başbakanı Ariel Şaron ve Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas arasında, Şarm El Şeyh zirvesinde, iki taraflı bir anlaşma sağlanarak ateşkes ilan edildi (DW, 2019).

İkinci intifadanın bilançosu, İsrail ve Filistin resmi makamlarına göre, 4 bin 412 Filistinli hayatını kaybetti, 49 bine yakın kişi de yaralandı. Bin 69 İsrailinin hayatını kaybettiği ayaklanmada, 4 bin 500 kişi de yaralandı (Aljazeera Türk, 2015).

4. SONUÇ

Ortadoğu'nun tarih boyunca bir türlü sükûnete kavuşamamasının başında kutsal yerler sorunu gelmektedir. Bölge üç semavi dinin çıkış noktası olması dolayısı ile paylaşılabilen bir bölge haline gelmiştir. Bunun yanı sıra verimli topraklara sahip oluşu, su kaynaklarının jeopolitik önem taşıması ve ticaret yolları üzerinde merkezi bir yer olarak konumlandırılması, birçok mücadeleyi de beraberinde getirmiştir. Tarihsel bir öneme sahip olan bölge üzerinde hakimiyet kurma mücadelesi uluslararası güçleri devamlı olarak karşı karşıya getirmiş, yer altı ve yer üstü kaynakların son yüzyıllarda gelişen teknolojinin de etkisiyle gün yüzüne çıkması, çatışma ortamını daha fazla arttırmıştır. İsrail ve Filistin sorununun kaynağını da teşkil eden bu nedenler günümüze kadar devam eden derin anlaşmazlığın kanıtı niteliğindedir. Kazananı olmayan bir savaşın tarafı olmak istemeyen grupların, karşılıklı oturarak sorunların çözümü için diyalog zemini kurduğunu zaman zaman görmek mümkün olmuştur. Bu diyalog zeminin en önemlisi 1993'te İsrail ile Filistin arasında imzalanan Oslo Barış Anlaşması'dır. Kamuoyunun umut bağladığı diyalog zemininin ne yazık ki barış istemeyen çevreler tarafından yıkılması ile süreç başarısızlık ile sonuçlanmıştır.

1993'te Oslo'da imzalanan barış anlaşması İsrail ile Filistin arasında her ne kadar savaşın son bulduğunu gösterir nitelikte olsa da, masa da iki denk gücün bulunmadığı gerçeğini değiştirememiştir. Filistin'in barış ve bağımsız devlet tezi, İsrail'in menfaatleri ölçüsünde çürütülmüştür. Her iki tarafında birbirine güvenmediği ve müzakerelerin pamuk ipliğine bağlı şekilde ilerlediği görüşmeler, daha çok güvenlik algıları üzerinde kilitlenmiştir. Tarafların taviz vermediği ve orta yolu bulamadığı görülmüştür.

Oslo Anlaşması'nın herhangi bir yaptırım maddesinin olmayışı, tarafları özellikle de İsrail'i bu anlaşmaya bağlı kılmamış, keyfi uygulamaları beraberinde getirmiştir. İsrail buna dayanarak işgal sürecini günümüze kadar devam ettirerek, Filistin'de kendisine karşı direnişi diri tutmuştur.

Oslo Anlaşması'nın kazanımlarını tek taraflı olarak sonlandıran İsrail yönetimi, Filistin ile müzakere öncesi pozisyonundan daha kötü bir duruma gerilemiştir. İsrail işgalinin sürdüğü bir ortamda Filistinli direniş gruplarının karşı misilleme yapması, çatışma ortamını geniş boyutlara taşımıştır. Bu çatışmaları durdurabilecek uluslararası bir yaptırım gücünün bulunmayışı, bölgeyi adeta kaderine terk etmiş, şiddeti ve ölümü beraberinde getirmiştir. Bölgenin bir türlü istikrara kavuşamaması, bölgenin huzur ikliminden uzak kalışına sebep olmuştur.

KAYNAKÇA

- Akyol, C.P. (2017). Arap Devletleri Ligi, Orta Doğu ve Bölge Dengeleri Üzerindeki Etkisi. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 11(21), 277-302.
- Aljazeera Türk. (2015). *İkinci İntifada'nın 15. Yıldönümü*. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/ikinci-intifadanin-15-yildonumu>
- Aljazeera. *Oslo'nun Bedeli*. <https://interactive.aljazeera.com/aj/palestineremix/the-price-of-oslo.html#/14>
- ALY. Abdel. M.S. (2001). Hot Bargaining: The Middle East 2001. *Journal of International Affairs*, June – July. VI(2).
- Anadolu Ajansı (AA). (2021). *İsrail'e Karşı 2000 Yılında Başlayan İkinci İntifada'nın Üzerinden 21 Yıl Geçti*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israile-karsi-2000-yilinda-baslayan-ikinci-intifadanin-uzerinden-21-yil-gecti/2377014>
- Anadolu Ajansı. (AA). (2020). *İsrail ve FKÖ İlişkilerinin Geçmişi Uygulanmayan Anlaşmalarla Dolu*. <https://www.aa.com.tr/tr/info/infografik/18918>
- Arı, T. (2007). Filistin'de Kalıcı Barış Mümkün Mü?, *Akademik ORTA DOĞU*, 2(1), 11-34.
- Arı, T. (2008). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, savaş ve Diplomasi*. Mkm Yayıncılık.
- Armaoğlu, F. (1994). *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları (1948-1988)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2009). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. Alkım Yayınevi.
- Ayman, S. G. (2009). Filistin Çıkmazı Üzerinden Yeniden Düşünme Gereği. *Akademik ORTA DOĞU*, 3(2), 41-61.
- Bayraktar, B. (2013). *Oslo Barış Süreci İsrail-Filistin Barış Görüşmeleri 1991-2000*. Küre Yayınları.
- BBC NEWS. (2006). Fatah: Political Heavyweight Floored. https://web.archive.org/web/20080308080853/http://news.bbc.co.uk/2/hi/in_depth/middle_east/israel_and_the_palestinians/profiles/1371998.stm
- Bölme, S., & Ulutaş, U. (2011). Birleşmiş Milletler'de Filistin Oylaması: Devlete Doğru Mu?. *SETA Analiz*, 4-21.
- Bölme, S. (Ed. Ufuk Ulutaş). (2012). *Filistin'de Siyasi Aktörler ve Partiler*. SETA, 7-90.
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*. Agora Kitaplığı.
- Çubukçu, M. (2008). Filistin: 30 Yıllık Hayal Kırıklığı. *Birikim Dergisi*, 234.
- DW. (2019). İsrail-Filistin Savaşının 20 Yılı. <https://www.dw.com/tr/israil-filistin-sava%C5%9F%C4%B1n%C4%B1n-20-y%C4%B1%C4%B1-a-48071976>
- Erhan, Ç. (2001). Filistin-İsrail Barış Süreci Nereye Gidiyor?. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56(2), 173-180.
- Erkmen, S. (2019). *Ortadoğu Barış Süreci. Güvenlik Yazıları Serisi*. No.47. Kasım. s.1-6
- GZT. (2021). *Filistin Kurtuluş Örgütü'nün serüveni*. <https://www.gzt.com/mecra/filistin-kurtulus-orgutunun-seruveni-3509979>
- INDYK, A. M. (2006). Is A "New Middle East" Possible?, *Lowy Institute For International Policy*. 1-9.
- İsrail Dışişleri Bakanlığı. (1993). Israel-PLO Recognition-Exchange of Letters between PM Rabin and Chairman Arafat-Sept 9.
- İsrail Dışişleri Bakanlığı (1994). Agreement on Gaza Strip and Jericho Area. <https://peacemaker.un.org/israelopt-cairoagreement94>
- Karaman, M. L. (1996). Filistin. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 13. Cilt, 89-103.
- Karaman, M. L. (2016). Yasir Arafat (1929-2004), *TDV İslam Ansiklopedisi*, 101-103.
- Kaya, M. (2019). Türk-İsrail İlişkileri ve Filistin. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 1043-1065.
- Kemiksiz, N. Ş. (2018). Arap-İsrail Sorunu ve Bölgesel Yansımaları. *Journal of Awareness*, 3(özel), 127-144.
- Kimmerling, B., & Migdal, J. S. (2003). *The Palestinian People*. Harvard University Press Cambridge.
- Krauthammer, C. (2007). Prelude to the Six Days. *Washingtonpost*. <https://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/05/17/AR2007051701976.html>
- Lockman, Z., & Beinlin J. (Ed). (1989). *Intifada The Palestinian Uprising Against Israeli Occupation. A Merip Book*. South End Press. Washington DC.
- Mattar, P. (2005). *Encyclopedia of the Palestinians, Facts On File, Inc*. New York.
- Murat, T. (2019). İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Türk Basınına Yansımaları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(2), 449-468.
- NNDB. Yasser Arafat. (2016). <https://web.archive.org/web/20180122172122/http://www.nndb.com/people/403/000022337/>
- Öner, A. (2012). *Çatışmalar ve Görüşmeler Sarmalında Filistin-İsrail*. Mana Yayınları.
- Özkoç, Ö. (2009). Savaş ve Barış: Doksanlı Yıllarda Filistin-İsrail Sorunu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(3), 167-195.
- Reut İnstitute. (2004). <http://www.reut-institute.org/Publication.aspx?PublicationId=565>

- Tan, A. (2018). *Hız İbrahim'in Ayak İzinde Ortadoğu*. Çıra Yayınları.
- Taşdemir, F. (2000). İsrail-Filistin Sorununun Selfdeterminasyon Hakkı Çerçevesinde Analizi. *G.Ü İİBF Dergisi*, (2), 209-226.
- Timetürk (2013). Filistinliler Nakbe'de Neyi Anıyor?. <https://www.timeturk.com/tr/2013/05/15/filistinliler-in-nakba-gunu-etkinlikleri.html>
- Tok, A. (2020). Filistinli Mülteciler ve Uluslararası Hukuk. *İNSAMER*.
- Türkman, S. (2007). *ABD, Ortadoğu ve Türkiye*. Nobel Basımevi.
- Uçarol, R. (2015). *Siyasi Tarih (1789-2014)*. Der Yayınları.
- Yılmaz, M. (2021). Filistin Meselesinde Cezayir'in Duruşu. *ORSAM*. <https://orsam.org.tr/tr/filistin-meselesinde-cezayirin-durusu/>

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

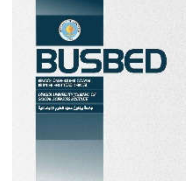
Yazarlar eşit oranda katkı sunmuştur.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır.

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 13.05.2023
Kabul Tarihi : 04.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1296661>

YALIN YÖNETİMİN SAĞLIK SEKTÖRÜ UYGULAMALARINA İLİŞKİN ÖRNEKLER VE LİTERATÜR İNCELEMESİ

Safa ACAR¹

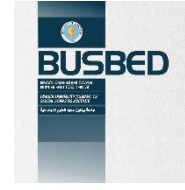
ÖZ

Rekabet şartlarının her geçen gün daha zor bir hale dönüştüğü ve geleneksel yöntemlerin yeterince kârlı olmadığı son dönemlerde çağdaş yönetim teknikleri işletmelerin daha rekabetçi ve daha uzun ömürlü olabilmelerini sağlayan çözümler sunmaktadır. Yalın felsefe olarak tanımlanan Toyota üretim sistemi, üretim işletmelerinde bulunan ve değer üretmeyen israf noktalarının ortadan kalkmasında ve işletmelerin daha rekabetçi ve daha uzun ömürlü olmalarında önemli katkılar sağlamaktadır. Üretim sektöründe başarılı olan bu sistem sağlık sektörü gibi farklı sektörlerde de uygulanmaya başlanmıştır. Sağlık sektöründe ortaya çıkan müşteri bekleme süreleri, hatalı müdahaleler, yüksek maliyetler ve buna benzer birçok problemlili alanın iyileştirilmesinde yalın felsefe uygulamalarına başvurulabilmektedir. Bu kapsamda çalışmanın amacı yalın sağlık hizmetlerini ulusal ve uluslararası literatürde incelemektir. Yapılan araştırma sonucunda en fazla yayın yapan ülkelerin ABD ve Birleşik Krallık olduğu, en fazla çalışmanın sağlık ve işletme alanında yazıldığı, çalışmaların odak noktasının ise insan ve yalın yönetim kavramları olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yalın Felsefe, Yalın Yönetim, Yalın Sağlık Hizmetleri, Yalın Hastane

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Kurtalan MYO, safa.acar@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9578-0198>

Article Type : Research Article
Date Received : 13.05.2023
Date Accepted : 04.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1296661>

EXAMPLES AND LITERATURE REVIEW OF LEAN MANAGEMENT APPLICATIONS IN HEALTH SECTOR

Safa ACAR¹

ABSTRACT

In recent times, where competitive conditions have become more difficult day by day, and traditional methods are not profitable enough, contemporary management techniques offer solutions that enable businesses to be more competitive and longer-lived. The Toyota production system, defined as a lean philosophy, makes significant contributions to the elimination of waste points that do not produce value in production businesses and to make businesses more competitive and longer-lived. This system, which is successful in the production sector, has started to be implemented in different sectors, such as the health sector. Lean philosophy applications can be used to improve customer waiting times, faulty interventions, high costs and many similar problematic areas in the healthcare industry. In this context, the study aims to examine lean healthcare services in national and international literature. As a result of the research, it was seen that the countries that published the most were the USA and the United Kingdom. most studies were written in the field of health and business, and the focus was on people and lean management concepts.

Keywords: Lean Philosophy, Lean Management, Lean Health Services, Lean Hospital

¹ Asst. Prof. Dr., Siirt University, Vocational School of Kurtalan, safa.aca@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9578-0198>

1. GİRİŞ

Güncel gelişmeler, rekabetçi iş hayatında kalitenin, sürekli gelişmenin ve etkin yönetimin önemine vurgu yapmaktadır. Üretim işletmeleri, finans kurumları ve eğitim kurumları gibi çok çeşitli piyasalarda ürün ve hizmet sunan farklı işletmeler hem örgütsel sürdürülebilirliği sağlamak hem de rekabet avantajı elde edebilmek amacıyla çağdaş yönetim tekniklerinden sıklıkla yararlanmaktadırlar (Akça & Tuzcuoğlu, 2021, s. 304,305). Japonya’da da örgütsel sürdürülebilirlik ve rekabet avantajı elde etmek gibi benzer durumlar söz konusu olduğu zaman ortaya çıkan verimlilik artışının nedeni dikkatlerin bu yöne dönmesine sebep olmuştur. Japonya’da ortaya çıkan ve verimliliği arttıran sistematik gelişme yalın felsefenin kullanılmasıdır. Bu yönetim sistemi genel olarak Batı dünyasında yalın yönetim olarak isimlendirilmişken doğduğu yer olan Japonya’da ise Toyota Üretim Sistemi (Toyota Production System – TPS) olarak bilinmektedir. Yalın yönetim felsefesi, değer akışı, sürekli akış, çekme sistemi ve mükemmellik çerçevesinde gelişen bir yönetim tarzını ortaya koymaktadır (Gerger, 2023). Yalın yönetimin odak noktası iş süreçlerinde değer üretmeyen faaliyetlerin ortadan kaldırılması, müşteri ihtiyaçlarına uygun olan ürün ve hizmetlerin sunulması ve kalite, maliyet ve zaman gibi değerlerle bağlantılı olarak performans düzeylerinin iyileştirilmesidir (Özdağoğlu vd., 2022, s. 214).

Son dönemlerde, özellikle Amerika ve Avrupa’nın gelişmiş ülkelerinde hizmet veren sağlık kurumları yüksek teknolojik maliyetler, istihdam maliyetleri ve hukuksal yaptırımlar gibi nedenlerden dolayı sorun yaşamaktadırlar. Hastaların uzun bekleme süresi şikâyetleri, değişen müşteri beklentileri, müşteri ve hastaların oluşturduğu hizmet talep edenlerde meydana gelen bakış açısı değişiklikleri de zorlu bir sürecin oluşmasına yol açmaktadır. Sağlık hizmetlerinde ortaya çıkan bu tür sıkıntıların önüne geçmek için öncelikle İngiltere’de ve daha sonra Amerika’da uygulanan Toyota Üretim Sistemi, çare olarak görülmeye başlanmıştır (Aloğlu & Mert, 2022, s. 285).

Literatürde yalın yönetim ve sağlık kurumları ilişkisini odak noktasına alan birçok çalışma mevcuttur (Ilkım & Derin, 2016; Çavmak, 2018; Özkan & Orhaner, 2018; Sönmez & Yağmur, 2021; Şarkbay, 2021; Bektas & Kiper, 2022). Bu çalışmalarda, yalın sağlık hizmetleri ile ilgili uygulama örnekleri (Akgün, 2015), sağlık çalışanlarının davranışları (Ceviz, 2022) ve insan kaynakları yönetimi uygulamaları ile ilişkisi (Boztosun vd., 2022) gibi farklı konulara odaklanılmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı uygulamadaki örneklerden ve literatürdeki kaynaklardan elde edilen yalın yönetim davranışlarının bir araya getirilmesi ve uygulayıcılara bir yol haritası oluşturabilmektir. Bu amaç doğrultusunda öncelikle Dünya’dan ve Türkiye’den örnekler bir arada verilerek yalın felsefe uygulamalarında odak noktası olarak nelerin dikkate alındığı ifade edilmeye çalışılmıştır. Devamında ulusal literatür olarak YÖKTEZ ve DERGİPARK platformlarında yalın sağlık hizmetleri ile ilişkilendirilebilecek çalışmalar tespit edilmiş ve bu çalışmalar ile ilgili bilgiler verilmiştir. Ulusal literatür ile ilgili bilgiler paylaşıldıktan sonra uluslararası literatürde durumun ortaya konulabilmesi amacıyla SCOPUS veri tabanında yalın yönetim, hastane ve sağlık kurumu aramaları yapılarak uluslararası literatürde yer alan çalışmaların odak noktalarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda ulusal ve uluslararası düzeyde içerik analizi yapılmıştır.

2. YALIN YÖNETİM

Yalın kavramı, atık, çeşitlilik ve katma değer noktasında katkısı olmayan görevlerin süreç dışına çıkartılarak yok edilmesine odaklanan bir yönetim stratejisidir. Bilgi ve malzeme akışının optimizasyonuna yönelik olarak faaliyetleri kapsayan bu stratejide; sürekli gelişim ve müşteri odaklı bir kültür oluşturmak için çaba harcamayı gerektirmektedir (Balcioglu & Gozel, 2019, s. 105). Yalın, ekonomik potansiyel fikrinin yanı sıra yönetsel uygulanabilirlik fikrini de barındıran bir kavramdır. Hizmetin tam zamanında sunulmasını ve israfın ortadan kaldırılması ile müşteriler için değer üretmek amacıyla çalışanlara daha fazla güç devri yapmayı ve bir işletmenin maddi olmayan varlıklarının hepsinden yararlanmayı amaçlamaktadır (Mankki vd., s. 2). Yalın kelimesinin ilk kullanımı olan “Future Car Investigation” (Geleceğin otomotiv yatırımı) ise çok fazla atık üretimi olan seri üretimin sonu olarak ifade edilmiştir. “Atık” kavramı ise, üretimin düzgün akışına müdahale eden her şey olarak tanımlanmaktadır (Wee & Wu, 2009, s. 336).

Yalın yaklaşım, israfın önüne geçebilecek çalışma stillerinin uygulanması ile işletmelerde süreç verimliliğinin daha üretken ve verimli olabilmesi yönünde katkılar sağlayan pratik bir iyileştirme çabası olarak düşünülebilir (Sarjiman vd., 2023, s. 6). Yalın düşüncede temel amaç, üretim süreci boyunca karşılaşılabilecek aksamaların önlenmesi ve ürünün müşteriye yönelik değer katan bir yapıya dönüştürülmesidir. Yalın düşünce ile üretilen mamullerin ve hizmetlerin müşteriye değer katan faaliyetlerine yönelik özel ilgi gösterilmeli ve değer sağlamayan uygulama ve faaliyetlerin sistem dışına çıkartılması sağlanarak üretim sürecinin daha hızlı, daha az maliyetli ve daha verimli olması sağlanmaktadır (Ceviz, 2022, s. 2). Yalın düşünce ile aynı ürün, kalitesinden herhangi bir ödün verilmeden daha az alan, daha az zaman, daha az donanım, daha az insan ve daha az yatırım ile üretilmektedir (Uluç, 2022, s. 22). Yalın yönetim, tam zamanında envanter yönetimi ve otomatik olarak kalite kontrolünün sağlanması ilkelerinin üzerine inşa edilen bir yönetim biçimidir. Yalın yönetimde, Toyota mühendislerinden Shigeo Shingo tarafından formülasyonu sağlanan yedi “atık” (japonca’da muda) yer almaktadır. Bu atıklar; gereksiz hammadde, mamul ve mal envanterinin israfı, aşırı üretim israfı (şu andaki ihtiyaçtan daha fazlasını üretmek), aşırı işleme israfı (müşteri

tarafından beklenen standardın ötesinde parçaların işlenmesi veya üretilmesi), nakliye israfı (insanların ya da malların sistem dâhilinde gereksiz hareketleri), hareket israfı (yöntemi iyileştirmeden önce mekanizasyon ve otomatikleştirme), bekleme israfı (iş kuyrukları sebebiyle etkin olmayan çalışma süreleri) ve kusurlu ürünler üretme israfı (ürün ve süreçlerde yer alan önlenebilir kusurları düzeltmek için yeniden işleme) olarak sıralanabilmektedir (Coşkun, 2023, s. 24-25). Bu atıkların tamamının ortadan kaldırılması sayesinde işletme verimliliği artırılabilir. Bunu elde etmek için de sadece ihtiyaç duyulan miktarın üretilmesi ve geri kalan insan gücünün serbest bırakılması gerekmektedir (Ohno, 1988, s. 19-20). Bu bakış ile yalın, çok yönlü bir kavram olup örgütlerin birçok boyutta çaba sarf etmesini gerektirmektedir. Yalın kavramının temelinde kalite ve güvenlik odaklı standartlaştırılmış iş, düzleştirilmiş iş yükü (heijunka) ve sürekli olarak iyileştirme yani kaizen yer almaktadır (Mercanlıoğlu & Kevenk, 2022, s. 163).

Yalın yönetim israfı azaltan ve talep değişkenliğini ve süreç standardizasyonunu azaltarak değer üreten kalıcı bir akış felsefesidir. Buradaki değer kavramı, belirli bir hizmeti tasarlamak, sipariş etmek ve sağlamak amacıyla gerekli olan faaliyetler kümesi olarak tanımlanabilir (Klein vd., 2023, s. 371). Yalın düşünme ya da yalın yönetim olarak ilk akla gelen yer Japonya'dır. Bu yönetim sistemi ilk olarak araç üretim endüstrisinde tanıtılmıştır (Sarjiman vd., 2023, s. 7). Özellikle Toyota Üretim Sistemi yalın yönetimin mimarıdır (Alp & Akalın, 2023, s. 116). Daha çok Toyota Üretim Sistemi olarak isimlendirilen yalın yönetim, operasyonel verimliliği, kaliteyi, hızı ve maliyet tasarrufunu en üst düzeylere çıkartabilmek adına geleneksel seri üretim yöntemlerine ve süreçlerine radikal bir alternatif olarak kabul edilmektedir (Radnor vd., 2012, s. 366). Toyota'da mühendis olarak görev yapan Taici Ohno Toyota'nın üretimini ayrıntılı olarak inceleyip adım adım takip etmiş ve bugün "yalın yönetim" olarak adlandırılan sistemin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Türengül, 2005, s. 112; Alp & Akalın, 2023, s. 116). Toyota'nın üretim sistemine dayalı olarak geliştirilen yalın yönetim yaklaşımı, Toyota şirketi tarafından halen kullanılmakta ve diğer şirket ve sektörlerde de tercih edilmektedir. Bunun sebebi ise, yaklaşım kapsamındaki kavramların bir organizasyonun hedeflerine ulaşmasına yönelik uygunluğudur. Özellikle hangi alanda faaliyet gösterdiği fark etmeksizin bütün alanlardaki işletmelerin yapabileceği bir uygulama olması yalın yönetime olan ilgiyi artırmaktadır (Sarjiman vd., 2023, s. 7).

Yalın yönetimin odak noktası olarak süreç içerisinde katma değer üretmeyen işlemlerin belirlenmesi ve bunların yok edilerek israfın önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Bu işlemlerin yapılması sırasında yapılan her adım katma değer üreten bir yapıya dönüştürülerek yüksek verim elde edilmesi amaçlanmaktadır (Türengül, 2005, s. 112; Alp & Akalın, 2023, s. 116). İşletmelerin üretim süreçlerindeki katma değer üretmeyen faaliyetleri (muda), süreçlerin oluşturduğu çeşitliliği (mura) ve olumsuzluğa yol açan çalışma koşullarını (muri) en az düzeylere kadar indirgeyerek işletmenin sahip olduğu süreçlerini daimi olarak iyileştirme (kaizen) anlayışına dayanan bir yönetim anlayışı ile yalın yönetim oluşturulabilmektedir (Radnor vd., 2012, s. 367). Yalın yönetim kapsamında, üretim ve hizmet süreçlerinin bütün aşamalarında ortaya çıkabilen ihtimali olan hata, aşırı üretim, gereksiz bekleme süreleri, gerekli olmayan taşıma faaliyetleri ve buna benzer hareketler sonucu ortaya çıkan israfın tamamını azaltmaya çalışılmakta, aynı zamanda da oluşacak maliyetleri yok etmeye ve kaliteyi yükseltmeye yönelik bütün yaklaşımlar değerlendirilebilmektedir. Yalın yönetimin merkezinde, maliyetlerin düşürülmesi, teslimat sürelerinin azaltılması ve ortaya çıkabilecek israfın tamamen ortadan kaldırılması sonucu kalitenin artırılması, müşterilere, topluma ve ekonomiye değer katarak uzun vadeli bir felsefe inşası yer almaktadır (Özkan & Orhaner, 2018, s. 2). Bu yönüyle yalın yönetim, işletmelerin süreçlerde gerçekleşen işlem sürelerinin kısalması sayesinde üretkenliklerini artırmakta ve bu katkının sonucu müşteriye odaklanmasına imkân vererek kaliteli ve güvenli üretim yapmasını ve israfın ortadan kalkmasını amaçlamaktadır. İşletmelerin sürekli ilerlemelerine katkı sağlayarak başarılı sonuçlara ulaşmalarını, gerçek problemleri belirlemeleri ve çözebilmeleri yönüyle katkı sağlayan önemli bir rehberdir (Helmold, 2020, s. 2). İşletmelerin operasyonel süreçlerini bütün bir yapı halinde ele alan yalın yönetim, özellikle işletme içerisinde gerçekleşen israflara odaklanmakta ve bu israf noktalarının tespitine ve yok edilmesine büyük önem vermektedir. Bu yönüyle de yalın yönetimin yalın üretime bağlı olarak bütün üretim döngüsü üzerinde etkili olduğu ve bu döngüye değer katarak sürekli iyileştirildiği vurgulanmaktadır (Sönmez & Yağmur, 2021, s. 176).

Yalın yönetimin felsefesi incelendiğinde, özellikle müşteri için katma değer sağlamayan üretimde ya da süreç içerisinde ihtiyaç duyulmayan bekleme sürelerini, aşırı üretimi ve herhangi bir şekilde organizasyonu geliştirmek amacıyla süreç içerisindeki verimsizliklerin ne olduğunun tespitinin ve ortadan kaldırılmasının gerekliliğini vurguladığı anlaşılmaktadır. Üretim süreçleri incelendiğinde gerçekleşen gecikmelerin %80'inin iş istasyonlarındaki %20'lik zamandan kaynaklandığı göz önüne alındığında bu yönetim yöntemi sayesinde israf kalemlerinin azaltılması ve belli bir süre sonunda yok edilmesinin mümkün olabileceği düşünülmektedir (Gerger, 2022, s. 347). Yalın yönetim felsefesinde amaç (Ilkım & Derin, 2016, s. 482);

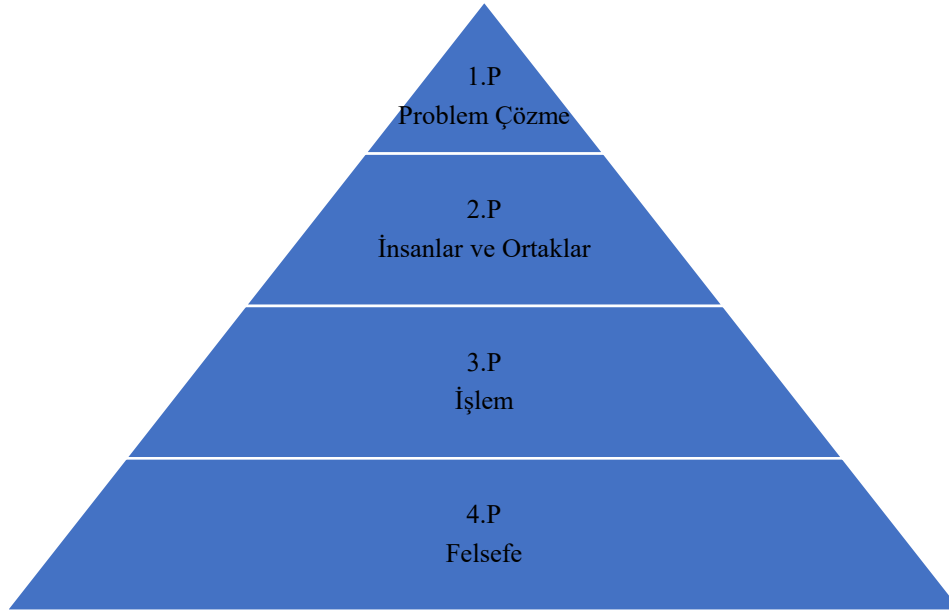
- Yalnızca kuruma gelen müşterinin beklentisi dâhilindeki ürünleri (fonksiyon, fiyat, uygunluk ve kalite yönüyle),
- Kuruma gelen müşterinin beklentilerinin karşılanmasını beklediği zamanda (ürünün piyasaya arz edildiği dönem, teslimatın süresi, teslim aralığına yönelik sıklık),

- Mümkün olduğunda en az kaynak tüketerek (çalışanın emeği, kullanılan malzemeler, zaman, alan vb.) üretebilmek ve
- Kuruma gelen müşterinin gözünde önemli bir değer üreten faaliyetlere odaklanabilmektir.

Yalın yönetim ve sürekli iyileştirme uygulamaları, kısaca 4P olarak adlandırılabilen dört tema etrafında şekillenmektedir. Bu temalar (Mercanlioğlu & Kevenk, 2022, s. 169);

- Felsefe (Philosophie); uzun vadeli düşünme,
- İşlem (Process); işletme atıklarını ortadan kaldırma;
- İnsanlar ve Ortaklar (People and Partner); karşılıklı saygı, zorlukları ve büyümeyi vurgulama,
- Problem Çözme (Problem Solving); sürekli iyileşme ile kişisel ve organizasyonel öğrenmeyi vurgulama olarak sıralanabilir.

Belirtilen 4P temaları çerçevesinde yalın yönetim felsefesi, Toyota'daki kalite ve verimlilik ilkelerine dayandırılan ve toplamda 14 ilkedен oluşan bir yapı oluşturmaktadır. Bu ilkeler Şekil 1'de yer almaktadır.

Şekil 1. Toyota'nın 14 İlkesi Piramidi

Kaynak: (Mercanlioğlu & Kevenk, 2022, s. 168)

Şekil 1'de yer alan 14 ilke ise şu şekilde sıralanabilmektedir (Mercanlioğlu & Kevenk, 2022, s. 169);

1.P Felsefe (Philosophie)

- 1- Yönetimsel kararları, kısa vadeli maddi kayıpların bedeli ağır olsa bile, uzun vadeli bir felsefeye dayandırmak

2.P İşlem (Process)

- 2- İsrafi engellemek amacıyla süreç akışının kesintisiz olmasını sağlamak
- 3- Aşırı üretimi önlemek amacıyla çekme uygulamaları kullanmak
- 4- İş yükünü düzleştirmek (heijunka)
- 5- Sorun görüldüğü anda işleyişi durdurma ve anında müdahale etme kültürü yerleştirmek (jidoka)
- 6- Görevlerin standart hale getirilmesini sağlamak
- 7- Görsel yönetim sağlayacak bir yapı oluşturmak
- 8- Güvenilir ve kanıtlanmış teknolojiyi kullanmak

3.P İnsanlar ve Ortaklar (People and Partner)

- 9- İşi iyi anlayan, felsefeyi yaşayan ve başkalarına öğreten liderler yetiştirmek
- 10- Şirketin felsefesini izleyen istisnai insanlar ve ekipler yetiştirmek
- 11- İyileşmelerine yardımcı olarak geniş partner ve tedarikçi yapılarına saygı duymak

4.P Problem Çözme (Problem Solving)

- 12- Durumu doğru anlayabilmek için, bizzat yerinde incelemek (genbutsu)
- 13- Karar alırken, bütün seçenekleri inceleyerek, mutabakatlı bir biçimde hızlıca kararlar almak
- 14- Sürekli iyileşme (kaizen) içerisinde sürekli öğrenen bir kurum haline gelmek

Yukarıda belirtilen 14 ilke yalın yönetim sürecinde işletmelerin yapmaları gereken düzenlemeleri içermesi açısından çok önemli bir yapı olarak kabul edilmektedir. Bu ilkeler yalın yönetimin işletme süreçlerinde uygulanmasının önemli bir anahtarıdır.

Yalın yönetim, daha önceki yönetim anlayışlarına bir alternatif olarak kabul edilebilir. Daha önceki yönetim anlayışları geleneksel yönetim olarak adlandırılmaktadır. Geleneksel yönetim anlayışında ortaya çıkan bazı eksik noktalar yalın yönetim ile çözüme kavuşmuş gibi görünmektedir. Yalın yönetim, geleneksel yönetime alternatif olarak düşünülebilir. Bu sebeple, yalın yönetim ile geleneksel yönetim arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Geleneksel örgüt yönetiminde planlama süreci genellikle yönetici tarafından gerçekleştirilirken yalın yönetimde bu süreç yönetici ve belirlenmiş olan bir takım ile birlikte gerçekleştirilmektedir. Geleneksel yönetimde yönetici kademesinin haricinde sadece teknik eğitimler verilirken yalın yönetimde her aşamadaki çalışana hem yönetim ile ilgili hem de teknik konularla ilgili eğitimler düzenlenmektedir. Geleneksel yönetimde uygulamaya alınacak olan yöntem ve süreçler sadece yönetim kademesinin kararına bağlı iken yalın yönetimde tüm çalışanlar sürece dâhil edilmektedir. Yalın yönetimde israf konusu geleneksel yönetime göre çok önemli bir noktada yer alır ve işletmenin performansı ile doğrudan ilişkili kabul edildiği için israfın önlenmesi ile işletme performansının arttığı düşünülmektedir (Alp & Akalın, 2023, s. 116). Geleneksel yönetime göre yalın yönetim, daha geniş çeşitlilikte daha az kusurlu ve daha hızlı bir üretim gerçekleştirmek amacıyla daha az zaman, insan emeği, sermaye ve alan gerektirmektedir (Institute For Healthcare Improvement (IHI), 2005, s. 2). Genel olarak geleneksel yönetim anlayışı ile yalın yönetim anlayışı arasındaki belirgin farklılıklar Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1.

Geleneksel Yönetim İle Yalın Yönetim Ögelerinin Karşılaştırılması

Geleneksel Örgüt Yönetimi	Yalın Yönetim
Yönetici işi planlar ve belirler.	Yönetici ve takım üyeleri işi planlar ve belirler.
İşler dar kapsamda tanımlanmıştır.	Görsel yönetim kapsamında tüm detaylara standart iş tanımlarında yer verilir.
Bilginin büyük kısmı yöneticilerin mülkiyetindedir.	Bilginin büyük kısmı her düzeyde serbestçe paylaşılmaktadır.
Yönetici olmayanların eğitimi teknik beceriler üzerine yoğunlaşmıştır	Sürekli öğrenme anlayışıyla, herkes için yönetime ve teknik konulara yönelik her türlü eğitim verilmektedir.
Risk alma teşvik edilmez.	Ölçülmüş risk alma teşvik edilir ve desteklenir.
Bireysel çalışma tarzı vardır ödüller bireysel başarıya dayanır.	Karşılıklı dayanışma ve yardımlaşma tarzı ile birlikte çalışma vardır. Ödüller takımın başarısına dayanır.
Yöneticiler en iyi yöntemleri belirler.	Yöntemleri ve süreçleri iyileştirmek için herkes sürekli çalışır.
Yönetim tarafından koyulan ve uyulması istenilen disiplin kuralları vardır.	Yönetim tarafından kolaylaştırıcı ortam sağlanarak iş görenler tarafından kabul edilen ve oto kontrole dayalı disiplin anlayışı vardır.
Tek fonksiyona dayalı uzmanlaşma vardır.	Esneklik ilkesi ışığında çalışılabilmesi için çok fonksiyonlu uzmanlaşma vardır.

Kaynak: (Akyüz & Çetin, 2009, s. 4)

Yalın yönetim uygulamalarının geleneksel yönetim anlayışına göre daha üstün uygulamaları barındırması çoğu işletmenin yalın yönetime geçmesine sebep olmaktadır. Bu süreçte işletmeler farklı işletmelerin deneyimlerini göz önüne alarak kıyaslama (benchmarking) çalışmaları yaparak işletme performanslarını artırmak üzere yalın yönetimi uygulamaktadır. Toyota üretim sisteminin de ana odak noktası olan bu felsefe, belirlenmiş olan yalın yönetim ilkelerini benimseme ve kullanma yolunda işletmelerin uzun vadeli eğitim ve kültür gibi değişim noktalarına yatırım yapmalarını gerektiren bir süreçtir (Akyüz & Çetin, 2009, s. 3,4).

1.1. Yalın Yönetim Prensipleri

Yalın yönetim anlayışının 5 temel prensibi bulunmaktadır. Bu prensipler, değer, değer akışı, sürekli akış, çekme ve mükemmeliyet olarak sıralanabilir (Ufua vd., 2018, s. 1135);

- Değer; müşterilerin ihtiyaçlarının tespit edilmesi ile ilgilidir ve her zaman sadece israfın ortadan kaldırılması ile ilgilenmemektedir.
- Değer akışı; her ürün ve hizmet için değer akışının net bir biçimde belirtilmesi gerekmektedir. Değer akışı, hammaddelerden başlayarak müşteri ihtiyaçlarına kadar uzanmaktadır. Değer akışında yer alan ancak değer üretmek yerine atık üreten her türlü adımın önüne geçmek gerekmektedir.

- Sürekli akış; bu aşamada değer akışının süreklilik kazanmasının sağlanması gerekmektedir. İsrافی ortadan kaldırarak ve süreçleri standart hale getirerek sürecin daha sorunsuz çalışmasını sağlamak gerekmektedir.
- Çekme; değer akışının sürekli akışının imkânsız hale geldiği durumlarda, müşterinin çekmesi (yani ihtiyaç ve istekleri ile üretime yönlendirilmek) imkânı verilmelidir. Bu, müşterinin kendisinden başlayarak bu talebi karşılamak için ne yapılması gerektiğini görebilmek için değer zinciri boyunca geriye doğru bakarak müşteri talebine göre üretim yapmak anlamını taşımaktadır.
- Mükemmeliyet; değer zincirinde sürekli iyileşmeyi takip etmek, başka bir ifade ile değer katmayan faaliyetlerin değer zincirinden çıkartılmasının sağlanması ve her müşteriye hizmet verebilmek için gerekli adım sayısının, zamanın, miktarın ve bilginin her zaman azaltılmasıdır.

1.2. Sağlık Sektöründe Yalın Yönetim

Yalın yönetim, son dönemlerde birçok kurumda etkin bir biçimde kullanılmaya başlayan güncel yönetim teknikleri arasında yer almaktadır (Boztosun vd., 2022, s. 388,389). 1980'li yılların sonlarında ortaya çıkan bu düşünce ve bu düşünce temelli uygulamalar 2000 yılından sonra sağlık ve hastane sektöründe faaliyet gösteren sistemler arasında gittikçe artan bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır. Kronolojik olarak ilk ortaya çıkan uygulamalar 2001 yılında İngiltere'de ve 2002 yılında ABD'de ortaya çıkmıştır (Yıldız & Yalman, 2015, s. 8; Bharsakade vd., 2021, s. 612; Bektas & Kiper, 2022, s. 533). Sağlık kurumları da karmaşıklıktan uzaklaşarak yalın yönetim uygulamalarına yönelmiş ve bununla birlikte birçok kurum ve kuruluş israftan uzaklaşıp etkin ve verimli bir yapı oluşturmak için çaba sarf etmeye başlamıştır (Boztosun vd., 2022, s. 388,389).

Sağlık sisteminde yalın yönetimin tercih edilmesinin sebepleri olarak nüfus artışı, kişisel gelir düzeylerindeki artış, teknolojik gelişmeler gibi etkenlerden dolayı talep artışının yaşanmasının etkisi ile meydana gelen karmaşıklık. Dolayısıyla, karmaşık bir yapıya dönüşen bu sistemin verimliliğinin artırılması için israfların var olmadığı yeni bir sistem ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu karmaşıklıkların önüne geçebilmek için yalın yönetim sistemini benimseyen sağlık kuruluşları, malzeme kullanımında ortaya çıkan israfların azaltılması, enerjiden tasarruf edilmesinin sağlanması, hastaların ve çalışan beklentilerinin karşılanarak tatmin düzeylerinin artırılması, yoğun bakım, servis ve ameliyathane gibi servislerde verimliliğin artırılması, işten ayrılma oranlarının azaltılması, hastane içerisinde bilgilendirme işaretlerinin ve görsel yönlendiricilerin kullanılması ve hizmet süreçleri içerisinde iş akışlarının sadeleştirilmesini sağlamaktadırlar (Ceviz, 2022, s. 3).

Sağlık sektöründe faaliyet gösteren bir işletme için "yalın yönetim", hastaneye başvuran hastanın alması gereken tedavi hizmetini, en üst düzeyde, en kaliteli, en hızlı ve yeterli bir biçimde sunabilmek amacıyla, işletmenin yapısının ve işleyişinin sade hale getirilerek, kuruma, çalışanlara ve hastaya katkısı olmayan her türlü gereksiz işlem ve faaliyetin ortadan kaldırılmasını, hedeflenen noktaya en masrafsız ve en hızlı bir biçimde ulaşmayı sağlamak için uygulanan yönetim tarzıdır (Mercanloğlu & Kevenk, 2022, s. 172,173). Bu tanımlamanın doğrultusunda yalın sağlık hizmetleri yönetimi, kısaca tüm çalışanların değer katmayan faaliyetlerini yani atıkların azaltılması olarak ifade edilmektedir. Bu tanımlamada tüm çalışanlardan kasıt hastanede çalışan yöneticiler, doktorlar, hemşireler, laboratuvar çalışanları, teknisyenler, ofis çalışanları ve diğer çalışanlardır (Dahlgaard vd., 2011, s. 677). Tıpkı yönetimin yalın yönetim ilkelerine uygun hale getirilmesi gibi yönetici ve liderlerin de yalın ilkelere göre, yalınlık ilkelerini ve kalite standartlarını benimsemiş, dinamik, yeniliklere açık kişiler olması gerekmektedir. Bu tür liderler hizmet sunumundaki hatalarda, çalışanı değil işleyişi sorgulamaktadır. Sürekli daha iyi ve daha kaliteli hizmet vermeye yönelik iyileştirmeler yapmakta ve hedef olarak en mükemmel hedeflemektedirler. Kusursuz bir işleyişin oluşturulabilmesi için çalışan ve hastalar daima iletişim halinde olmalıdır. Özellikle sağlık sektöründe hataların bertaraf edilmesi sadece israfi önleme anlamına gelmemekte aynı zamanda yaşamsal bir önemi de bulunmaktadır (Mercanloğlu & Kevenk, 2022, s. 172,173). Sağlık sektöründe gerçekleşen israflar ve bu israflara örnekler Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2.

İsraf Türleri

İsraf Türü	Açıklama	Örnek
Düzeltilme	Daha önce yapılan işlerdeki hataları düzeltmek amacıyla harcanan zaman	Hastaya yanlış dozda ilaç vermek
Aşırı Üretim	Hastalar için fazla ve gereksiz çalışma	Gereksiz tahlil prosedürleri uygulamak
Malzeme hareketi	Hastanede malzemelerin gereksiz yere taşınması, yeniden düzenlenmesi, saklanması/taşınması	Görme ölçüm odasının polikliniklerden çok uzağa yerleştirilmesi
Bekleme	Bir sonraki aşama başlatılmadan önce ekipmanın çalışmayı bitirmesini beklemek veya toplantılardan önce insanları, bilgileri veya materyalleri beklemek	Randevu bekleyen hastalar

Envanter	Yakın gelecekte kullanım amacı olmayan fazla arz	Süresi dolmuş tıbbi ürünler
İnsanların Hareketi	Çalışanların gereksiz hareketi	Yetersiz düzenlemeler nedeniyle uzun mesafeler yürütmesi gereken laboratuvar çalışanları
İşleme	Müşterilerin katma değer olarak algılamadığı görevleri yapmak	Tarih ve imza formlarının ek mühürleri
İnsan potansiyeli	Çalışanların organizasyonel sürece yeterince entegre edilmemesinden kaynaklanan israf ve zararlar	İyileştirme için önerilerini ve gözlemlerini paylaşmak için mola veren çalışanlar

Kaynak: (Bektas & Kiper, 2022, s. 533).

Yalın yönetimin bütün işletmede yaygın hale getirilmesi için bu alanda eğitimlerin yapılması gerekmektedir. Bu eğitim ile çalışanlar, kişisel gelişim ve özgürleşmenin yanında organizasyonel dönüşüm sürecinin içinde yer alma fırsatını da elde ederek olumlu yönde motive olmaktadır (Mankki vd., 2022, s. 2). Yalın yönetim sistemine giren bir sağlık işletmesi için ilk adım müşterinin tanımlanmasıdır. İç ve dış müşteri olmak üzere ikiye ayrılan müşteri grupları sağlık işletmesi ile iletişim halindedir ve dış müşteriler, ödeme yükümlülükleri olanlar, müşteriler, hastalar, hasta yakınları ve düzenleyicilerden oluşmakta iken iç müşteriler ise hastane çalışanları kapsamında doktorlar, sağlık memurları, hemşireler, büro personelleri ve diğer hastane personelleridir. İşletmede yapılan faaliyetler ile verimli, etkin, güvenli ve yüksek kalitede hizmet üretilerek müşteri değerinin yükseltilmesi amaçlanmaktadır. Bu değerlerin en yüksek, en kaliteli ve en verimli hale getirilmesi için işleme alınan yalın yönetim uygulamaları aşağıdaki maddeler kapsamında uygulamaya konulmaktadır (Ilkım & Derin, 2016, s. 483);

- Uygulama alanlarında, ameliyathanelerde ve laboratuvarlarda temel düzeyde beklenen bir istikrar sağlamak,
- Teşhis ve tedavi hizmetleri kapsamına alınan ve gerekli olan doğru klinik güzergâhlarını tespit etmek,
- En başından itibaren son işleme kadar paylaşılan değer akış yapıları oluşturmak,
- Teşhis ile ilgili olan değer akış haritalama faaliyetlerini yeniden tasarlamak ve birbirleri ile bütünleştirmek,
- Uygulamalar esnasında gerekli olan maddelerin kullanımına bağlı olarak değişen sıklıklarda temin hizmeti sağlamak,
- Tedarik zinciri kapsamında yalın düşüncenin etkisi ile bir yalın tedarik zinciri meydana getirmek,

Sağlık sektöründe kullanılan ve değer üreten yalın yönetim uygulamalarından elde edilen faydalar ise şu şekilde sıralanabilmektedir (Ceviz, 2021, s. 54);

- Daha hızlı kabul ve daha hızlı taburcu olma
- Kullanım alanında %20-30 arası gerçekleşen azalma
- Envanter seviyesinde %15-30 arası gerçekleşen azalma
- Verimlilikte %75'ten daha yukarı düzeylerde gerçekleşen artış
- Bir süreç esnasında atılacak adımlarda %80-90 arası düzeylerde gerçekleşen azalma
- Personel gereksiniminde %10-25 arası azalma
- Enfeksiyon oranlarında düşme
- Hasta başına gerçekleşen maliyetlerde azalma
- Hatalarda meydana gelen azalma
- Çalışanların daha yüksek morali ve daha düşük iş devir oranları
- Hekimlerin artan tatmini
- Hastaların artan tatmini

Genel olarak; sağlık sistemlerinde yalın yönetim uygulamaları, farklı ortamlarda ve farklı amaçlara ulaşabilmek amacıyla uygulanmaktadır. Bu durumlar makro, mezo ve mikro düzeylerde incelenebilmektedir. Makro düzeyde, hükümetler ve politika yapıcılarının yalın yönetim araçlarını kullanarak elde ettikleri operasyonel ve finansal performans kazanımlarına yönelik katkılarından dolayı kurumlara politikalar ve yönergeler yoluyla yalın yönetim kullanımını teşvik etmeleridir. Mezo düzeyde yalın yönetim uygulamaları, daha çok verimliliği artırmak, erişimi artırmak ve hastalara öncelik vermek amacıyla bakım süreçlerini dönüştüren ve yeniden tasarlayan hastaneler ve tıp merkezlerinde yalın yönetim kullanımınıdır. Mikro düzeyde ise, yalın yönetim araçları ve ilkeleri, kalite iyileştirme ve belirli prosedürlerin uygulanması için bireysel departmanlarla bakım yollarını optimize etmeye çalışan sağlık çalışanı ve hemşirelerin daha hızlı benimsemelerini sağlamasıdır. Genel olarak yalın yönetim, her zaman aynı sonuca ulaşmasa da çoğunlukla, daha kısa bekleme süreleri, daha kısa hastanede kalış süreleri, daha az ilaç hatası ve daha iyi hasta memnuniyeti gibi verimlilik sonuçlarıyla ilişkilendirilmektedir (Mahmoud vd., 2021, s. 630). Yalın yönetimin sağlık sektöründe uygulanmasıyla faaliyetlerin verimlilik ve etkinliklerinde önemli gelişmeler elde edilmektedir (Bharsakade vd., 2021, s. 612).

2. YALIN SAĞLIK SİSTEMİNE İLİŞKİN UYGULAMA ÖRNEKLERİ

2.1. Thedacare Hastanesi

Thedacare, Wilconsin'de bulunan beş hastane ve 27 doktor kliniği ile entegre bir sağlık hizmeti sunum sistemidir. Bu hastanede daha önce reaktif bir yönetim tarzı uygulanırken 2003 yılından itibaren yalın dönüşüm uygulanmaya başlanmıştır. Thedacare'de başlayan yalın dönüşüm sürecindeki amaç hiçbir zaman kalite gibi tek bir metriği iyileştirmek olmamıştır. Hastanede uygulanan yalın dönüşüm iyileştirilmiş kalitenin yanında düşük maliyet ve iyileştirilmiş personel morali de sunarken aynı zamanda hasta deneyiminin de her yönden iyileştirilmesini sağlamaktadır. Uygulamanın nasıl yapıldığı incelendiğinde, hastanenin her biriminde yeni iyileştirme fikirlerinin uygulamakta olduğu ve iyileştirmeler için belirlenmiş alanlarla ilgili birer kurul olduğu görülmektedir. Thedacare'de kalite yönetim sistemine destek olmak amacıyla iyileştirmelerin sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için iş performans sistemi olarak bilinen yalın yönetim sistemi geliştirilmiştir (Mannon, 2014, s. 7,8,9). Thedacare, kültürel bir dönüşüm geçirerek, Toyota üretim sistemi üretim metodolojisinin sistem çapında benimsenmesi ve bu metodolojinin dayandığı insanlara saygı ve sürekli iyileştirme temel değerleri ile sürecini devam ettirmektedir (Birk, 2010, s. 16).

Thedacare hastanesinde uygulanan yalın yönetim uygulamaları ile yatan hastaların toplam bakım maliyetleri, %25 oranında azalırken hasta memnuniyetinin 5 üzerinden 5 olarak derecelendirme oranı %100 seviyesine yükselmiştir. 5 yıl boyunca hastaneye müracaat eden hastalar için hiçbir ilaç mutabakatında hata ile karşılaşılmaştır. Hekimlerinde dâhil oldukları toplantılar sayesinde iç iletişim ve ekip çalışmaları geliştirilmiştir. Grup görüşmelerinin ardından ilk bir yıl içerisinde randevu bekleme süresi % 28 azalmış, departman kapasitesi %10 artış göstermiş ve hasta memnuniyeti 5 üzerinden 4,3 seviyelerinden 4,7 seviyelerine yükselmiştir. Thedacare kapsamında hastanın hastanede kaldığı süre boyunca yaşadığı deneyimin büyük ve ayrıntılı takibi için haritalar oluşturulmuştur. Bu haritalarda kabul süreci 124 adımdan, terhis süreci ise 140 adımdan oluşmaktadır. Çeşitli işlevler arasında yer alan ekipler, ölçülebilir iyileştirme arayışında haritanın farklı bölümleriyle çalışmaktadır. Bu haritaların yer aldığı odalar, çeşitli iyileştirme ekiplerinde çalışan birçok Thedacare personelinin sunduğu değeri iyileştirmek, faydaları artırmak ve tüm paydaşların yükünü azaltmak amacıyla hastane bakım sistemlerinin mevcut durumunu derinlemesine anlamaya çalıştıkları ortamı oluşturmaktadır (Toussaint & Berry, 2013, s. 74,77).

Thedacare hastanesinde gerçekleştirilen yalın dönüşümün sonucu olarak elde edilen değişiklik ve ilkeler şu şekilde sıralanabilir (Ilkım & Derin, 2016, s. 490,491);

- Odak noktası olarak hasta seçilmiştir. Hastane çalışanları genel olarak seçenekler arasından kendilerine yönelik olan en iyi tercihi değil hasta için en iyi tercihi seçmeye odaklanmıştır. Hastanede uygulanan hizmetler hastaneye başvuran hastaların ön plana konulması çerçevesinde tasarlanmıştır.
- Hastaların hastaneye geldikleri andan itibaren başlayan tedavi ile ilgili faaliyetler kapsamındaki değer kaynakları başından itibaren tekrar tanımlanmıştır. Bunun katkısı ile israf azaltılmış ve gerekli sürelerin en aza indirilmesi hedeflenmiştir.
- Yönetici olarak personel güçlendirme, personele değer verme ve mütevazı bir şekilde davranma kararı alınmıştır.
- İyileştirilmenin devamının sağlanabilmesi için işler standart hale getirilmiştir. Bu işlem ile bir bakıma bilim ile sanatın kıyaslanması ve bilimsel durumların daha önce geldiği (kanıta dayalı sağlık) anlamı taşımaktadır.
- Utanç, ötekileştirme, hor görme ve suçlama kültürünün ortadan kaldırılması sağlanarak sonuçların daha ölçülebilir hale getirilebilmesinin önü açılmıştır. Sorunların en süratli biçimde belirlenebilmesi için görsel değerlerin kullanıldığı yönetim teknikleri uygulamaya alınmıştır. Kalite, işin odak noktası haline gelmiştir.

2.2. Mayo Klinik

Rochester MN,'de faaliyet gösteren Mayo Klinik, Amerika'nın seçkin kuruluşlarından birisidir ve sağlamış olduğu sağlık hizmetlerinin kalitesi ile dünyaca ünlü bir konuma sahiptir. Fortune dergisi Mayo Klinik'i Amerika çapında çalışılacak en iyi 100 şirket arasında göstermiş ve üst üste üç yıl boyunca çalışanlar arasında en yüksek puanı alan şirket olarak ilan etmiştir. Mayo Klinik bünyesinde 2.400'den fazla doktor, bilim insanı ve 30.200 yardımcı personel çalışmakta ve her yıl toplamda 500.000'den fazla kişi tedavi edilmektedir. Mayo Klinik kapsamında faaliyetlerini sürdüren çok sayıda tıbbi disiplin, dünya çapında sağlık standartlarını belirlemektedir (Taninecz, 2010, s. 1).

Mayo klinik 2008 yılında ameliyathane verimliliğinin artırılmasına yönelik kurumsal bir girişim başlatmıştır. Bu kapsamda süreç iyileştirme metodolojisi olarak yalın Altı sigma yöntemini tercih etmişlerdir. Bu kapsamda ilk adım olarak cerrah süreç iyileştirme kapsamında olay yerini, personelin ve bilgi teknolojilerinin gereksinimlerini, alternatif yöntemleri, temel performans öğelerini, hasta akışını gösteren bir değer akış haritası oluşturulmuştur. Hastane çalışanlarının farklı kademelerinde görev alan uzmanlardan oluşturulan bir ekip, değer akış haritasını analiz etmiş ve 5 akış haritasını yeniden tasarlamıştır. Her bir değer akış haritası için belirtilen hedefler şunları içermektedir (Cima vd., 2011, s. 84,86):

- **Planlanmış cerrahi hacim değişimi:** İyileştirilmiş ameliyathane kullanımına destek olan planlama süreçlerinin tasarlanması ifade etmektedir. Buradaki odak noktası ameliyathanelerin kaynak kullanımını dengeli bir şekilde ayarlamaktır.
- **Ameliyat öncesi sürecin kolaylaştırılması:** Ameliyat öncesinde hastaların uyumluluk testlerinin yapılarak değerlendirilmesi ve gereksiz adımlardan uzak durulmasını ifade etmektedir.
- **Ameliyatsız ameliyat süresinin azaltılması:** Ameliyatsız sürelerin verimliliğinin artırılmasını ifade eder.
- **Hastaların gereksiz bilgilerinin toplanmasının ve belgelendirilmesinin azaltılması:** Hasta bilgilerinin alınması, girilmesi ve raporlanmasında oluşan fazlalıkların azaltılmasını ifade eder.
- **Çalışan katılımı:** Tüm cerrahi hizmet alanlarında çalışan katılımının ve memnuniyetinin artırılmasıdır.

2.3. Virginia Mason Tıp Merkezi

Virginia Mason tıp merkezi; ABD'nin Washington eyaletinde 1920 yılında kurulmuştur. Yalın yönetim ilkelerini ise 2002 yılından bu yana uygulamaktadır. Hastanede çalışan personellerin içerisinde seçilen bir grup çalışan Japonya'ya yalın yönetim uygulamalarını yerinde görmeye gönderilmiş ve bu ziyaretin 6 ay sonrasında öğrenmiş oldukları yalın yönetim tekniklerinden birçoğunu çalıştıkları hastanede uygulamaya geçirmişlerdir. Yalın yönetimi uygularken hastanede çalışan bütün çalışanların ve hastaların uygulama sürecine dâhil edilmesini sağlamışlar ve büyük bir başarı elde etmişlerdir (Ceviz, 2021, s. 67,68).

Virginia mason hastanesinde yalın terimi, müşteri açısından değer oluşturmayan her türlü faaliyet olarak tanımlanmış ve israfın sistematik olarak tanımlanması ve ortadan kaldırılmasına dayalı yönetim sistemi uygulanmıştır. İlk olarak yalın sisteminin otomotiv sektöründen sağlık sistemine uyarlanması önemli eleştiriler almış ve "insanlar araba değildir" düşüncesi ile önemli şüpheler oluşturmuştur. Sağlık hizmeti ile üretim sistemi arasında farklılıkların olduğu açıktır. Sağlık sisteminin müşterileri olan hastaların en önemli gördüğü odak noktası sadece son ürün değil, aynı zamanda hasta ve aile bakım deneyimidir. Aynı zamanda sağlık hizmetlerine karmaşıklık katan olgular arasında hasta, sağlık kurumu personeli ve sağlık kurumunun kendisi yer almaktadır. Bu sebeple yalın düşüncenin sağlık sisteminin uygulanmasında bazı karmaşık noktaları vardır (Blackmore & Kaplan, 2017, s. 85). Ancak Virginia Mason tıp merkezinde vaka örnekleri ile birlikte sağlık hizmetlerinde yalın düşüncenin başarılı bir uygulaması hayata geçirilmiştir. Bu hastanede yer alan süreç iyileştirme atölyeleri sayesinde Laparoskopik kurulum cerrahi aletlerinin sayısı 74'ten 58'e düşürülmüş ve hata bekleme süreleri %69 oranında azaltılmıştır. Ayrıca hastane yıllık olarak 26.880 dolar tasarruf etmiştir. Bu hastanede 6 odak noktası oluşturulmuştur (Ilkım & Derin, 2016, s. 494):

- Tüm süreçlerde hastanın öncelik olarak algılanması,
- İnsanların kendini güvende ve özgür hissedebilecekleri bir ortamın oluşturulabilmesi,
- Hastanede hata güvenliği alarm sisteminin oluşturulması,
- Yenilik ve beyin fırtınası gibi tekniklerin teşvik edilerek uygulanmalarının sağlanması,
- İsrafi ortadan kaldıracak uygulamaların hayata geçirilmesi ile birlikte huzurlu bir ekonomik organizasyon oluşturulması
- Sorumlu bir liderlik alt yapısının oluşturulmasıdır.

2.4. Avera McKennan Hastanesi

Avera McKennan, toplamda 14 hastane ve 30 birinci basamak ve uzmanlık bakım kliniklerinden oluşan bir sağlık sistemidir. Toplamda 275 hekimi ve 506 yataklı üçüncü basamak bir tesisi içeren entegre bir yapıdır. Avera McKennan, yalın düşünce olarak bilinen Toyota üretim sisteminin tekniklerini ve ilkelerini uygulanabilir bir çözüm olarak görmüş ve uygulamaya almıştır (Slunicka, 2008, s. 46,47).

Avera McKennan hastanesinde yalın ilkelerin kullanımı sonucunda elde edilen başarılar, şu şekilde özetlenebilir (Ilkım & Derin, 2016, s. 493,494):

- Acil serviste hastaların hastanede vakit geçirme süreleri 126 dakikaya düşürülmüş ve bu sayede önemli bir değer kazanılarak müşteri memnuniyeti oranı da %60 seviyesinden %90'a kadar yükselmiştir.
- Hemşirelerin yıllık olarak harcadıkları 600 saatlik zaman dilimi kurtarılmıştır.
- Ayakta tedavi kapsamında kayıtlı hemşire (Registered Nurse-RN) değerlendirmesi ile ilgili süre 45 dakika gibi bir süreden 25 dakikaya düşürülmüştür. Aynı zamanda 260 olan RN meşguliyeti basamakları 27'ye kadar düşürülmüştür. Bu sayede iş istasyonu tasarımları yeniden dizayn edilmiş, aynı zamanda hasta odaları da tasarlanmıştır.
- Mamografi kliniğinde hastaların kayıt anından itibaren muayene olacakları odaya girdikleri an arasında gerçekleşen süreç içerisindeki bekleme süresi önceki dönemde 40 dakika iken uygulama sonrasında 12 dakika gibi kısa bir süreye kadar düşürülmüştür.

- Hastane kapsamında kurulan ekip ile yalın uygulamalar uygulanmış ve bu sayede hastaneye başvuran hastaların bekleme sürelerinde azalmalar meydana gelmiş, hasta doktor mahremiyeti sağlamış ve hemşirelerin beklemlerine yönelik olarak hazırlanan bireysel odalar oluşturmuştur. Bu gelişme ile birlikte doktorların günlük olarak hasta bakma sayılarında 4 ile 7 kat arasında artış meydana gelmiştir.

Avera McKennan 2004 yılından bu yana yalın teknikleri kullanmaktadır. Bu tarihten beri, inşaat maliyetlerinden, insan kaynaklarından, tedarik giderlerinden milyonlarca dolarlık tasarruf edilmiştir. Yalın uygulamalarını Opex adlı bir danışmanlık firması ile gerçekleştiren Avera McKennan, devamında bu firma ile ortak olarak kurdukları AveraOpEx ile yalın uygulama yöntemlerini başka hastanelere de yönlendirmiştir. Yalın yönetim ile azaltılmış geri ödemelerle başa çıkmak, olağanüstü bakım sağlamak ve kurum için sağlam bir kar miktarını sürdürebilmek için gereken araçlar elde edilmiştir. Hastanenin kadın merkezinde, acil servisinde, hemşire biriminde, hasta finansal hizmetlerinde ve ameliyathanede yalın yönetim teknikleri uygulanmaktadır (Slunicka, 2008, s. 46,47).

2.5. Royal Bolton Nhs Foundation Trust

Abd'de yer alan hastanelerde gerçekleşen benzer gelişmeler gibi Birleşik Krallık kapsamındaki hastanelerden olan Bolton Hastanesinde oluşturulan İyileştirme Bakım Sistemi, önemli bir gelişme ortaya koymuştur (Brandao de Souza, 2009, s. 130). Royal Bolton Nhs Foundation Trust, Birleşik Krallık'ta, yalın ilkelere en fazla uyum sağlayan kuruluş olarak gösterilmektedir (Robinson vd., 2012, s. 6). Hastanede Bolton Gelişmiş Bakım Sistemleri yalın tekniği kullanılmış ve bu uygulama ile ölüm oranları üçte bir oranında düşmüştür. Patolojideki uygulama hızı 24 saatten fazla iken 2-3 saate kadar indirilebilmiştir. Hastanede ayrıca hızlı süreç iyileştirme atölyeleri kurularak organizasyon stratejisi ile yalın faaliyetler entegre edilmiştir. Bu sayede orta ve uzun vadede operasyonel iyileştirme planları oluşturulmuştur. Bu uygulamanın ardından yalın uygulamalar, faydalı bir araç olmanın ötesine geçerek bir felsefe ve sürekli iyileşme kültürü haline dönüşmüştür. Genel olarak hastanenin yalın uygulamalara yönelmesi ve bu felsefeyi geliştirmesi ile ölüm oranlarında ciddi miktarda azalmalar meydana gelmiş ve hastane süreçlerinde bekleme süreleri önemli miktarda kısalmıştır (Yıldız & Yalman, 2015, s. 12,13).

2.6. Park Nicollet

Amerika, Minnesota'da faaliyet gösteren Park Nicollet Sağlık Hizmetleri kurumu, yalın sağlık hizmetleri iyileştirme sistemini uygulamaya başladığından beri kalite geliştirmede lider haline gelmiştir. Yalın hastane hizmetleri sistemi Park Nicollet'te israfın önüne geçerken bakım kalitesinin ve hasta güvenliğinin iyileşmesini sağlamış aynı zamanda sağlık hizmetleri maliyetlerinin de kontrol altına alınmasına yardım etmiştir (Lowe, 2013, s. i). Park Nicollet hastanesinde 2004 yılı itibarıyla yalın ölçüm sistemi devreye alınmıştır. Bu kapsamda bütçe hazırlanmış ve 2005'in sonlarında 65 yalın danışman ve kaizen eğitim liderinden oluşan bir yapı ile yalın sistemi işler hale gelmiştir (Hall, 2007, s. 18). Park Nicollet'te uygulanan yalın yönetim ile genel olarak, personel için günde 76 mil daha az yürüme mesafesi, hastalar için ise günde 4328 fit daha az yürüme mesafesi kaydedilmiştir. Aynı zamanda ayda 2924 daha az ameliyatta kullanılan alet işlenmiş, sayısı 1.431'lere kadar ulaşan envanter kalemi kaldırılmıştır. Laboratuvar mektupları, numuneler ve radyolojide hazırlanan raporlar için günlük 312 mil daha az seyahat mesafesi ve günde 76 saat döngü süresi azalmıştır. Radyoloji siparişi ve sonuç mutabakatı, hızlı kontrol, hastane eczane dağıtımı, GI çıktıları EC Kardiyak gözlem birimi gibi noktalarda toplamda 1.111 saat tedarik süresi azalımı gerçekleşmiştir. 3.069 fit kare alan alternatif kullanım amacıyla boşaltılmış ve günlük olarak 3.977 kusur giderilmiştir (Lowe, 2013, s. iv).

2.7. Flinders Tıp Merkezi

Ben-Tovim vd. (2007) tarafından Avusturalya'daki Flinders Tıp Merkezinin acil servis triyaj sistemi üzerinde yalın sistem uygulanmıştır. Flinders tıp merkezi, Adelaide'nin güney banliyölerinde faaliyet gösteren ve 500 yatak kapasitesi bulunan bir hastanedir. Flinders Tıp Merkezi, her türden acil, karmaşık bakımın birincil bölgesel sağlayıcısıdır. Acil servis yılda yaklaşık 50.000 hastaya bakmaktadır ve bu hastaların %40'ı yatışı yönlendirilmektedir.

Flinders tıp merkezindeki yalın uygulama, Toyota üretim hücrelerinden ilham alınarak oluşturulmuş ve hastaları iki gruba ayırmıştır. İlk grup eve gitme olasılığı yüksek olanlar, ikinci grup ise yatan hastalardır. Hastanın hastanedeki yolculuğunu tamamlamak için gereken adımlar, israfı belirlemek ve süreçleri basitleştirmek için haritalandırılmış ve bu sayede kolaylaştırılmıştır. Acil servis yeniden tasarlanmış ve her hasta grubuna odaklanılmıştır. Uygulamanın ilk yılında tedavi görmeden ayrılan hasta oranı %7'de %3'e düşürülmüş ve bölümde geçirdikleri süre 48 dakika azaltılmıştır (McIntosh vd., 2014, s. 6).

2.8. Özel Medicabil Hastanesi

Bursa’da faaliyet gösteren Özel Medicabil hastanesi, yalın çalışmaların odak noktası olarak “değer” kavramını belirlemiştir. Medicabil hastanesine göre değer; hastanın hekim ile birlikte geçirmiş olduğu zaman, hastanın teşhis ve tahlil işlemleri, radyoloji kapsamındaki görüntüleme işlemleri, ameliyat işlemleri ve bakım hizmetlerini kapsamına almakta, bu işlemlerin dışında kalan bütün hizmetlerin ise israf olduğu değerlendirilmektedir (Ilkım & Derin, 2016, s. 495). Hastanede hizmet sunumunun başlangıcından bittiği ana kadar bütün iş basamakları, kalite yönetim sistemi, hastane bilgi yönetim sistemi ve Joint Commission International ve Türkiye Cumhuriyeti yasaları doğrultusunda incelenerek, sistem yalınlaştırılıp kurumun gelişiminde sürekliliğin yakalanabilmesi amacıyla sağlam temeller oluşturulmak istenmektedir. Bu kapsamda hizmetin ilk sunumundan başlayarak değer üretme süreci boyunca hiç kesintisiz olarak, her türlü israfın yok edilmesi ve maliyetlerin düşürülmesi ile hem hizmet verilen hastalar için hem de kurum için daha karlı olmayı hedeflemektedir. Bu sayede hastaların, hasta yakınlarının çalışanların ve işverenlerin memnuniyeti artırılarak daha kaliteli ve sürekli hizmet verebilme hedeflenmektedir. Değer üreten faaliyetlerin sürekli iyileştirilerek, değer üretmeyen ama yapılması zorunlu olan faaliyetlerin asgari seviyelere indirgenmesi ve hiç değer üretimine katkısı olmayan faaliyetlerin tespit edilip sistemden çıkartılarak “Yalın” bir sağlık sisteminin kurulması için çalışılmaktadır (Medicabil, 2023).

2.9. Bolu İzzet Baysal Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi

Bolu İzzet Baysal Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Hastanesi, 110 yatak kapasitesine sahiptir. Hastane bünyesinde 11 uzman tabip, 2 çocuk ergen ruh sağlığı uzmanı, 11 psikolog, 4 eczacı, 15 sağlık memuru, 63 hemşire, 5 sosyal hizmet uzmanı, 1 ergoterapist ve 1 diyetisyen bulunmaktadır. Hastane ayakta ve yatarak tedavi kapsamında psikiyatrik hizmet veren bir sağlık kuruluşudur (Bolu İzzet Baysal Ruh Sağlığı Hastanesi, 2023). Hastanede yalın yönetim uygulamaları incelendiğinde, değer akış haritalama metoduyla tespit edilmiş olan israf ve tekrar eden işlerin ortadan kaldırılarak toplam günlük sürecin 490 dakikadan 340 dakikaya düşürülmesi sağlanmıştır. Bu kapsamda, hasta ve yakınlarının memnuniyetleri %50’lerden %80’nin üzerine ve çalışan memnuniyeti % 78’den %93’e çıkmıştır. Devamında hastanede uygulanan 5S tekniği kullanılarak ilaç ve sarf depolarında bulunan kullanılmayan stokların azaltılması amaçlanarak 67 ilaç kalemi 24’e, miat kontrolleri için harcanan süre 75 dakikadan 15 dakikaya düşürülmüş ve çalışan memnuniyeti % 57’den %93’e çıkmıştır (Lean.org.tr, 2023).

2.10. Bursa Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi

Bu hastanede uygulanan yalın yönetim daha önce herhangi bir üniversite hastanesinde uygulanmaması ve ilk olması yönüyle önemlidir. Yalın yönetim çalışmaları ile hastanenin faturalandırma süreci ve hasta tedavi süreçleri yalın yöntemler ile iyileştirilmeye çalışılmıştır. Faturalandırma sürecinde israf kaynağı olarak görülen ve değer katmayan faaliyetler belirlenmiş ve 60 ile 75 gün sürmekte olan faaliyetlerin süresi 8 ila 14 güne kadar düşürülmüştür. Bu sayede katma değer üretmeyen faaliyetler ortalama 68 günden 11 güne indirilmiş ve ortalama olarak 57 günlük bir kazanç elde edilmiştir. Yapılan çalışmaların sonrasında değer akış haritalaması kapsamında görev dağılımları değiştirilmiş ve hastane çalışanlarının üzerindeki değer katmayan her türlü işlem yükü kaldırılarak değer katan faaliyetlere odaklanmaları sağlanmıştır. Yapılan hataların tekrarlanmaması için hataların ortaya çıkma nedenleri araştırılmıştır. Hatasızlaştırma faaliyetinin ardından SGK kesinti yüzdelerinde ciddi düşüş sağlanmıştır. Çalışmanın her adımında sürekli iyileştirme kapsamında farklı konularda Kaizen’ler geliştirilerek kalıcı başarı elde edilmeye çalışılmıştır (lean.org.tr, 2023).

2.11. Özel Medical Park Samsun Hastanesi

Samsun’da faaliyetlerini sürdüren Medical Park Samsun hastanesi, yalın hastane uygulaması ile maliyete verilen önemin artması, değişen müşteri tutumları ve sıkı rekabet gibi olgulara yönelik olarak yalın hastane yönetimini uygulamaya almıştır. Bu gelişmeler ışığında sağlık sektöründeki kalite anlayışının ve öneminin artması ile birlikte, hastanede cerrahi işlem yaptırmak amacıyla gelen hastaların yatış ofisine gelmesinden, sağlık hizmetlerinin tamamlandığı ana kadar ve fiziksel olarak hastaneyi terk ettikleri ana kadar olan sürede verilmiş olan hizmet süreleri incelenmiş ve yalın yönetim kapsamında iyileştirmeler gerçekleştirilmiştir. Bu süreç kapsamında kontrol şemaları, kalite unsurları ve kontrol grafikleri gibi istatistik tekniklerden faydalanılmıştır. Yatan hasta süreci ile taburcu süreci ayrı ayrı incelenmiş ve iki sürecin akış hızı ölçülerek kök nedenler tespit edilmiştir. Cerrahi bölüme hasta yatış faaliyetlerinin acil durumların haricinde planlı bir şekilde yapılmasının, süreçlerde standardizasyonun sağlanmasını, personel eğitimi ve personeller arasında oluşturulan etkili iletişimin ise hasta yatış ve taburcu sürelerinde tasarruf sağlayarak maliyetlerin azalmasına katkı sağladığı tespit edilmiştir. Ayrıca hasta anketleri incelenerek hasta memnuniyetinin arttığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda, hastanede uygulanan süreçlerin daha iyi bir seviyeye getirilmesi ile ilgili olarak yalın ekip oluşturulmuş ve bu ekip tespit edilen sorunlara yönelik çalışmalar yaparak iyileştirmeler gerçekleştirmiştir. Yapılan bütün adımların sonucu olarak süreçlerde yalın yönetimin etkisi ile kısalma meydana gelmiş, hastanenin yalın yönetim uygulamaları ile yönetilmesinde uzun vadede hasta memnuniyeti ve çalışan memnuniyetlerinin artmasına katkı sağlamış ve sadık müşteri sayısı artmıştır (milliyet.com.tr, 2023).

2.12. Özel Buhara Hastanesi

Erzurum'da faaliyet gösteren Özel Buhara Hastanesi, yalın yönetim kapsamında başarılı bir sonuç alabilmek amacıyla öncelikle bütün çalışanlara yönelik bir farkındalık eğitimi vermiş ve eğitim sonucunda gerçekleşen anket ile çalışmalarda gönüllü olmak isteyen çalışanları tespit etmek istendiğinde çalışanların %50'sinin gönüllü olduğu belirtilmiştir. Bu kapsamda proje ekipleri oluşturularak bu ekiplere yönelik yalın hastane eğitimleri verilmiş, bu sayede her ekibin proje tanımlama aşamasına geçmesi sağlanmıştır. Yapılan tanımlama ile kritik göstergeler, ulaşılmak istenen sonuçlar ve elde edilmesi gereken kazanımlar belirtilmiştir. Tüm süreç boyunca belirlenen proje başlıkları altında yönetim ve örgütün geri kalanı, kayıp ve israflar konusunda daha net bir görme yeteneğine sahip olmuş ve yalın felsefe, kurumda önemli bir şekilde daha iyi bir yer edinmeye başlamıştır. Devamında ise 5S- görsel hastane takımı oluşturularak gönüllülerin faaliyet gösterdikleri alanlarda yer alan tüm malzeme ve diğer ekipmanların konumlandırılmalarını ve saklanmalarını tekrar dizayn etmeleri sayesinde re-organizasyon süreci başlatılmıştır. Bu süreç devam ederken yönetimin önemli bir destek vermesi ile uygulama hastanenin geneline etki etmiş ve tabana yayılmıştır (Ilkım & Derin, 2016, s. 496).

Hem uluslararası hem de ulusal boyutlarda hastanelerde uygulanan birden fazla örnek olduğu tespit edilmiş ve bu uygulamalardan seçilen hastanelerin yalın yönetim ile ilgili uygulamaları ifade edilmiştir. Toyota üretim modelinin örneklendirilmesi ile hastanelerde uygulanan yalın yönetim ve yalın felsefe uygulamaları hem hastalara hem de hastaneye önemli katkılarda bulunmuş ve söz konusu durum yukarıdaki hastane örneklerinde ortaya konulmuştur. Bu kapsamda daha net görüş sağlaması açısından Tablo 3'de yalın yönetim uygulamalarının hastalara ve hastaneye olan faydaları ayrıca sunulmaktadır.

Tablo 3.

Sağlık Hizmetlerinde Yalın Yönetim Kullanımının Faydaları

Yalın Yöntem	Hastaya faydaları	Hastaneye faydaları
5S	Hızlı servis, bekleme süresinin azalması	Üretkenliği artırma, maliyetleri ve kişisel alanları azaltma
VSM	Süreyi kısaltmaktadır, bekleme ortadan kaldırır, teşhis ve tedaviyi iyileştirmektedir.	Arıza sürelerini, işletme ve personel maliyetlerini azaltır, daha mutlu müşteriler oluşur.
Görsel yönetim	Personel hatasında azalma, hasta oryantasyonunun iyileştirilmesi, hasta bakım kalitesinin iyileştirilmesi	Teşhis ve tedavide hataların azalması, açıklık ve basitlik, personelin işlemeye daha hızlı uyumu
İş standardizasyonu	İnsan hatası riskini azaltmak	İnsan hatası riskini azaltmak ve üretkenlik ile kontrollü iyileştirmiştir.
Çekme sistemi	Daha hızlı tedavi, temel görevlerin daha iyi kullanılabilirliği bekleminin azaltılması	Envanteri azaltmak, iş yerlerinin daha iyi kapasite kullanımı, gereksiz talepleri azaltmak

Kaynak: (Kadarova & Demecko, 2016, s. 13).

3. YALIN SAĞLIK SİSTEMİNE İLİŞKİN LİTERATÜR ÖRNEKLERİ

Literatürde hem ulusal hem de uluslararası boyutta yalın yönetim uygulamaları ile sağlık sistemi ilişkisine yönelik birçok çalışma mevcuttur. Bu kapsamda öncelikle ulusal literatür kapsamında YÖKTEZ ve DERGİPARK internet sitelerinden elde edilen bilgiler ışığında ulusal boyutlarda hazırlanmış olan yüksek lisans tezleri, doktora tezleri ile makaleler incelenmiştir. Uluslararası literatür ise SCOPUS index üzerinden yürütülen bir analiz ile gerçekleştirilmiştir.

3.1. Ulusal Literatürde Yalın Sağlık Sistemi

Ulusal boyutta yalın sağlık sistemi uygulamaları YÖKTEZ ve DERGİPARK bünyesinde sunulan yüksek lisans tezleri, doktora tezleri ve makalelerden elde edilen veriler kapsamında incelenmiştir. Bu doğrultuda incelenen tezlerin yıllara göre dağılımı Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4.

Yıllara Göre Hazırlanan Tezler ve Makaleler

Yıllar	Yüksek Lisans	Doktora	Dergipark
1998	1		
2008		1	
2009	1		
2012	1		

2015			2
2016	1		1
2017	1		
2018	2	2	2
2019	2		1
2020	1	1	
2021		3	2
2022	2		
2023	1		1
Toplam	13	7	9

Tablo 4'te yer alan verilere göre yalın sağlık sistemini konu alan yüksek lisans ve doktora tezlerinin yıllara göre dağılımı incelendiğinde toplam 20 tezde ve 9 makalede yalın yönetim kapsamında hastane veya sağlık kurumu ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Tablo incelendiğinde 13 yüksek lisans tezi, 7 doktora tezi ve 9 makalenin bu konu ile ilgili olarak hazırlandığı ve yüksek lisans sayısının doktora tezine ve makalelere kıyasla daha fazla olduğu görülmektedir. Hazırlanan ilk tezin 1998 yılında "*Hastane yönetiminde yalın yönetim, Turgut Özal Tıp Merkezi'nde yalın yönetimin varlık derecesi ve hasta üzerindeki etkisine ilişkin bir araştırma*" başlıklı ve İşletme alanında hazırlanmış olan bir yüksek lisans tezidir. Analiz sonucuna göre en son hazırlanan tez, 2023 yılında hazırlanan "*Hastanelerde yalın yönetim uygulamalarının çalışan memnuniyeti ile ilişkisi*" başlıklı yüksek lisans tezi ve hazırlanan son makale ise 2023 yılında hazırlanan "*Sağlık kurumlarında yalın yönetim: Bursa İlinde Bir uygulama Örneği*" başlıklı çalışmadır.

Kızıllırmak (1998) tarafından hazırlanan ve ilk tez olma özelliğini taşıyan yüksek lisans tezinin kullanım izni olmadığı için ayrıntıları ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu sebeple ulaşılabilen ilk tez olan ve 2008 yılında doktora tezi olarak hazırlanmış olan "*Çalışanların algulamalarına göre, yalın yönetimin iç imaja etkisi: Türkiye'deki özel hastanelerde bir araştırma*" ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Bu kapsamda Derin (2008); hazırladığı tezde, yalın yönetim ve iç imaj ilişkisinden en fazla etkilenen faktörlerin başında sağlık sektörünün geldiğini ileri sürerek özel hastanelere yönelik bir araştırma yapmıştır. Bu kapsamda yalın yönetim ve iç imaj faktörleri arasında doğrusal yönde çeşitli düzeylerde ilişkiye ulaşılmıştır.

Güleryüz (2012) tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde yalın düşüncenin, hizmet sistemlerine uygulanabilirliği ve imalat sistemlerinde elde edilen faydaların hizmet sektöründe de ulaşılabirliği incelenmiştir. Bu kapsamda, hasta taleplerine büyük ölçüde karşılık verilmemesinin ve hastaların çok beklemesinin sebebinin kapasite yetersizliği değil, yanlış planlanmış akışlar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan çalışmalar ile toplam hazırlık zamanı 121 dakikadan 11 dakikaya düşerek %90,90'lık bir azalma meydana getirilmiştir. Kazanılmış olan katma değer üreten faaliyetlerin etkisi görüntüleme merkezinde de tespit edilerek günlük çekim yapılan hasta sayısı 82 kişiden 99 kişiye çıkartılmış ve burada da %20,73 oranında bir artış kaydedilmiştir. Ayrıca depo ve çalışma ortamlarında 5S uygulaması yapılarak hata oranları azalmış, verim ve kalite artmış, iş kazaları için önleyici tedbirler alınmıştır.

Tanyıldızı (2020), tarafından hazırlanan doktora tezinde sağlık kurumlarında yalın yönetimin uygulanabilirliğine yönelik bir araştırma yapılmıştır. Çalışma Fırat Üniversitesi, Genel Cerrahi Anabilim Dalında gerçekleştirilmiştir. Öncelikle mevcut durum tespit edilmiş, sonrasında ise mevcut ve gelecek durum değer akışı haritaları çizilmiştir. Değer akış haritalaması ile ilgili bilgiler görselleştirilmiştir. Bu sayede israf noktaları daha kolay belirlenebilmiştir. Bunun yanında katma değer üreten ve üretmeyen alanlar da tespit edilmiştir. İsrafların belirlenmesini takiben bu israfların ortadan kaldırılabilmesi için gereken yalın çözüm önerileri geliştirilmiştir. Bu önerilerden bazıları; yeni ultrason cihazı ve MR cihazının hastaneye kazandırılması gerektiği, iş akış sisteminin tek parça haline getirilmesi, röntgen kayıt sisteminde sekreterler yerine röntgen teknisyeninin onay verebilmesinin sağlanması, fazla mesai ödemek yerine yeni personel alımının yapılabilmesi ve Kiosk cihazlarının hastane genelinde aktif kullanımının sağlanması şeklinde sıralanabilir.

Şarkbay (2021); yalın yönetim anlayışının, işletmelerin hizmet kalitelerine ve hizmet alan taraflara etkisi ile ilgili bir doktora tezi hazırlamıştır. Özellikle sağlık kurumlarının yaşam kalitesi üzerindeki önemi vurgulanmış ve yalın yönetim uygulamaları ile sağlık kurumlarının misyonlarına ulaşmalarının mümkün olabileceği belirtilmiştir. Çalışma, İstanbul Avrupa yakasında yer alan kamu ağız ve diş hastanelerinde çalışan sağlık personeline yönelik olarak yapılmıştır. Toplamda 518 geçerli anket verilerinden faydalanılmıştır. Çalışmanın ulaştığı bulgular kapsamında, diş hastanelerinde uygulanan yalın yönetim düşüncesi ile yönetim süreçlerinin iyileştirilmesi ile ortaya çıkacak sorunlar önceden algılanarak önceden önlemler alınabileceği vurgulanmıştır.

Sengir (2021); Tuzla Devlet Hastanesinin 2018 Nisan ayı verilerine dayanarak, yatan hasta sayısı, hasta günü toplam ve birim işlem maliyetlerinin hesaplanması ile elde edilen veriler ışığında hastaneye olan yükün tespitinin ardından

değer zinciri analizi yaparak hastanenin yalınlaştırılmasına, israflardan arındırılmasına yönelik yöntem ve önerileri ortaya koymayı amaçlayan bir çalışma hazırlamıştır. Yapılan incelemeler sonucunda hastanenin en büyük gider kaleminin personel giderleri olduğu, yalınlaştırma kapsamında israftan arındırma çalışmalarının da bu noktadan başlaması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Kamu hastanelerinde personel çıkarmanın mümkün olmaması sebebiyle, gerçeği yansıtacak bir yalın yönetim çalışmasının yapılmasının mümkün olmadığı ifade edilmiştir.

Bilgin (2023); Batı Akdeniz Bölgesinde yer alan bir devlet, bir üniversite ve üç özel hastanede çalışanlara yönelik olarak yalın yönetim eğilimi anketi ve çalışan memnuniyeti ölçeği uygulamıştır. Elde edilen bulgulara göre, araştırmaya dâhil edilen hastanelerin yalın yönetim eğilimine ve çalışan memnuniyetine sahip oldukları tespit edilmiştir. Yalın yönetim ve çalışan memnuniyeti arasında güçlü düzeyde pozitif bir ilişkinin olduğu tespit edilmiş ve hastanelerin yalın yönetim eğilimi, çalışanların kurum ve yönetici, iş, ortam ve ücret memnuniyetleri ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ulusal düzeyde hazırlanmış olan tezlerden bazılarının odak noktaları ifade edildikten sonra DERGİPARK kapsamında ulaşılan makalelere ilişkin verilere de Tablo 5'te yer verilmiştir.

Tablo 5.

DERGİPARK Kapsamındaki Makaleler

Yazar	Çalışmanın Türü	Çalışmanın İçeriği
(Akgün, 2015)	Teorik	Yalın yönetim uygulamalarından 5S uygulamasının sağlık sektörüne yönelik faydalarına dikkat çekilmiş ve hastanelerde uygulandığında yüksek derecede temizlik, iş sahasındaki düzen, verimli bakım hizmeti ve hasta akışının daha hızlı sağlanması gibi sonuçların ortaya çıkacağına vurgu yapılmıştır. 5S ile hastanenin yeniden tasarlanmasına katkı sağlayacak basit bir uygulama yöntemi olarak ifade edilmiştir. Boşa harcanan kaynakların önüne geçilebilmesi, israfın azaltılması, verimlilik artışı, iş deneyimi artışı, motivasyon sağlama gibi çıktılar olabileceğine değinilmiştir.
(Nihal vd., 2015)	Teorik	Çalışma kapsamında israfın önüne geçmesi yönüyle dikkat çeken yalın yönetimin ve yalın düşüncenin gelişimi prensipleri ve felsefesi ifade edilmiştir. Hastanelerde neden yalın yönetimin uygulanması gerektiğine dair bilgiler aktarıldıktan sonra sağlık kuruluşlarındaki israf türleri belirtilmiştir. Yalın yönetim uygulaması ile israfın önüne geçilebileceği, maliyetlerin azaltılabileceği, teşhis ve tedavi sürelerinin hızlanabileceği vurgusu yapılmıştır.
(İlkım & Derin, 2016)	Teorik	Çalışma, sağlık hizmetlerinde kullanılacak yalın tekniklerin analiz edilmesi ve dünya çapındaki ve Türkiye'deki öncü yalın sağlık uygulayıcılarının faaliyetlerinin örneklendirilmesini içermektedir. Çalışmada yalın yönetim sağlık sektörü ekseninde incelenmiş, kullanılan yalın teknikler belirtilmiş, yalın uygulamaların sağlık işletmelerinin israfını azalttığı, akışı hızlandırdığı, verimliliği ve müşteri memnuniyetini artırdığı vurgulanmıştır.
(Çavmak, 2018)	Araştırma	Çalışma, özel bir hastanenin yoğun sirkülasyona sahip olan yoğun bakım servisini yalın yönetim doğrultusunda değerlendirmiştir. Değer akış şeması, gözlem ve görüşme gibi tekniklerle ortaya çıkartılmış ve israflar tespit edilmiştir. Sonuç olarak hastanenin personelini daha akılcı kullanması, stok kontrolü için Kanban metodunu uygulamaya başlaması, 5S yönteminden yararlanılması gibi yöntemlerle efor kayıplarının önüne geçilebileceği vurgulanmıştır.
(Çilhoroz & Arslan, 2018)	Teorik	Çalışmada yalın yönetimin tarihsel gelişimi incelenmiş, özellikle üretim firmalarındaki başarılarına odaklanılmıştır. Yalın yönetimin ilkeleri ve israf konusu ifade edilmiştir. Yalın yönetimin uygulama yöntemleri ile ilgili bilgilere yer verilmiş Kaizen, 5S, Altı Sigma, üretim öncesi planlama gibi uygulamalar ifade edilmiştir. Ayrıca, sağlık hizmetlerinde yalın yönetim, örnek çalışmalarla yalın yönetimin yararları vurgulanmıştır.
(Tanyıldızı & Demir, 2019)	Teorik	Çalışmada, sağlık, sağlık hizmetleri, sağlık kurumları ve yalın yönetim kavramları açıklanmıştır. Devamında sağlık kurumlarında yalın yönetimin faydaları, uygulama biçimleri, israf türleri gibi konular anlatılmıştır. Çalışmada ayrıca yalın yönetim uygulayan sağlık kurumlarının özellikleri ve sağlık kurumlarında yalınlık düzeyinin artırılabilmesi için bazı önerilerde bulunulmuştur.
(Antep & Öngel, 2021)	Araştırma	Çalışmada, yalın hastanelerde, örgütsel değişim ile iş performansı arasındaki ilişkide örgüt kültürünün aracılık rolünün tespit edilmesi amacıyla 300 çalışana anket uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, yalın yönetim araçları ile gerçekleştirilen örgütsel değişimin görev performansına etkisinde örgüt kültürünün aracı rolü tespit edilmiştir.
(Deniz vd., 2021)	Teorik	Çalışmada, sağlıkta yalın düşünce kavramları ve yöntemleri incelenmiş ve yalın yönetim ilkeleri açıklanmıştır. Devamında ise sağlık kurumlarına yönelik geliştirilmiş olan yalın yönetim ve yöntemlerine ilişkin örnek çalışmalar sunulmuştur. Ayrıca yalın yönetimin sağlık sektöründe uygulanmasına yönelik bazı önerilerde bulunulmuştur.

(Fidan Türkön
& Toraman,
2023)

Araştırma

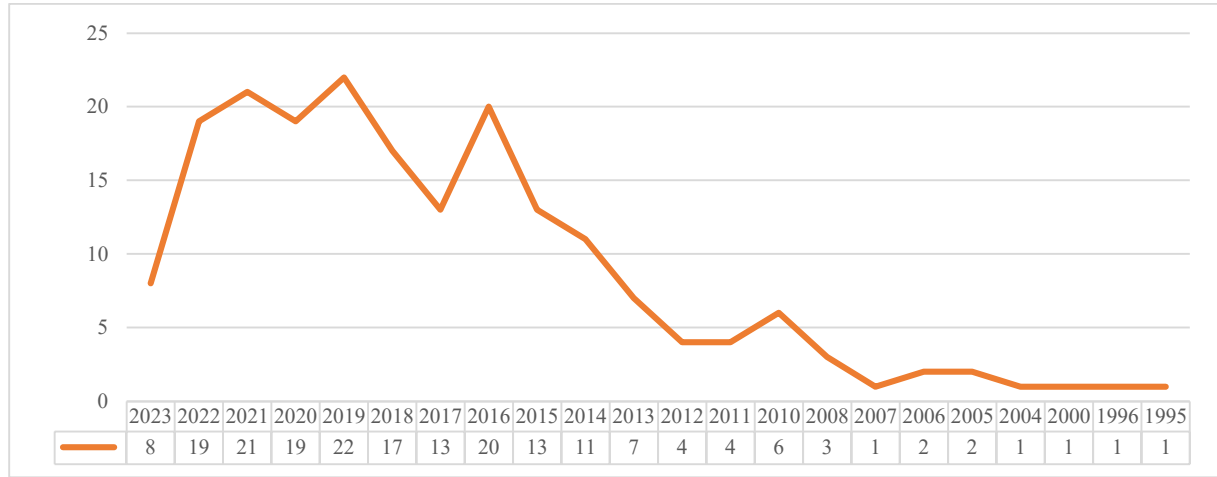
Çalışma, yalın yönetime yeni adım atacak olan kurumlara rehber özelliği taşıyan bir yapıda hazırlanmış ve hâlihazırda uygulanan yalın yönetim uygulayanlar için bir karşılaştırma unsuru olabilecek bir çalışmadır. Çalışmada değer akış haritalama tekniği ve spagetti diyagramları kullanılarak israfın iyileştirilebilmesi için çözüm önerileri sunulmuş, kağıt tüketim maliyetlerinde %77,64, muayene kayıt ve tetkik sonuç bekleme sürelerinde %50, ultrason sekreterliğinde değer katmayan işlem sürelerinde %1,66 oranında iyileşme sağlanmıştır.

İlgili çalışmalardan yazar tarafından özetlenerek hazırlanmıştır.

Ulusal yayın ve tezler genel olarak incelendiğinde, çalışmaların yalın yönetim uygulamalarını hastane ve sağlık kurumlarına yönelik olarak olumlu ve olumsuz yönlerine odaklı olarak hazırlandığı ifade edilebilir. Özellikle hastane ortamında uygulanan yalın yönetim tekniklerinin ortaya koyduğu avantajlar, yalın yönetim uygulama düşüncesi olan hastanelere önemli birer dayanak olarak düşünülmektedir. Ayrıca, gerek literatür analizleri ve gerekse uygulama araştırmalarının ortaya koyduğu en önemli bulgular; yalın yönetim ile israfın önüne geçilebileceği, personel ve diğer türlü kaynakların doğru kullanım alanlarına yönlendirilmesi ile önemli maliyet avantajları, memnuniyet ve verimlilik artışları gibi somut sonuçlara ulaşılabileceğidir.

3.2. Uluslararası Literatürde Yalın Sağlık Sistemi

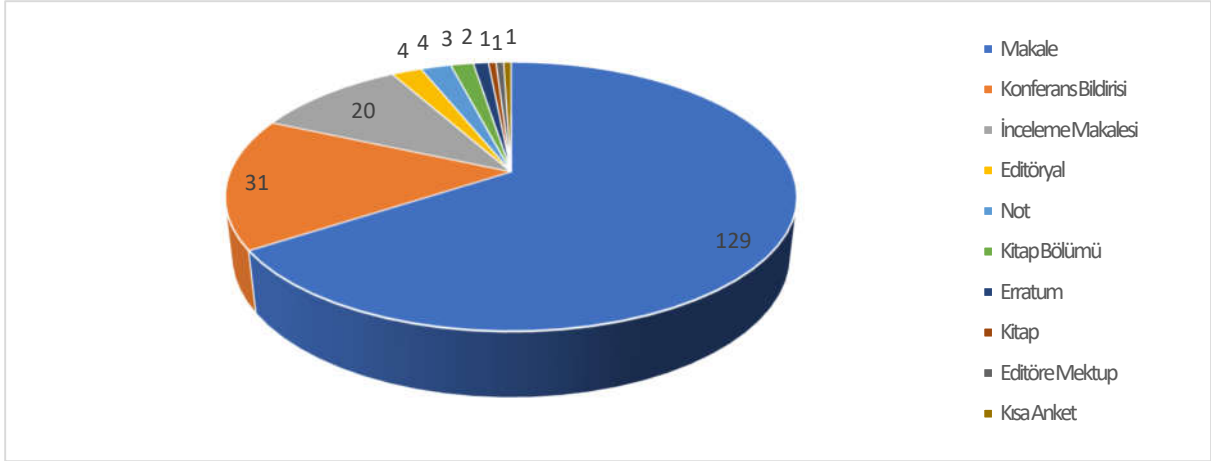
Uluslararası literatür, alan ile ilgili makalelerin yer aldığı SCOPUS endeksinden elde edilmiştir. Bu kapsamda SCOPUS endeksinde (TITLE (lean AND management) AND TITLE (healthcare) OR TITLE (hospital)) şeklinde araştırma yapılmış ve bu şartlara uyumlu olan 196 çalışma tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular kapsamında çalışmaların yayınlandıkları yıllara ilişkin veriler Şekil 2’de yer almaktadır.

Şekil 2. SCOPUS Yıllara Göre Dağılım

Veri tabanında yalın yönetimin hastane veya sağlık kurumları ile ilgili olarak hazırlanmış olan çalışmaların yıllara göre dağılımının yer aldığı Şekil 2 incelendiğinde alanda bu konu ile ilgili ilk uluslararası yayının 1995 yılında hazırlandığı görülmektedir. Ancak dikkat çeken en önemli husus ise yıllara göre gelişim dikkate alındığında 2010’lu yılların başına kadar toplamda 18 çalışma hazırlanmışken 2014 yılından sonra çalışmaların sayısında bir miktar artış yaşanmış ve en yüksek çalışma ise 2019 yılında (n: 22) hazırlanmıştır. Analizin gerçekleştirildiği zaman 2023 yılının mayıs ayı olduğu ve daha yıl tamamlanmadığı için son yılda önceki yıllara göre daha az sayıda çalışma (n: 8) hazırlanmıştır. Genel olarak bakıldığında ulusal literatür ile benzer bir sonuç çıktığı düşünülebilir. Ulusal literatürde ilk çalışma 1998 yılında yayınlanmışken uluslararası literatürde ilk çalışma 1995 yılında yayınlanmıştır. Ancak son dönemler incelendiğinde konuya ilginin ulusal literatüre göre daha yüksek düzeyde arttığı söylenebilir. Yıllara göre meydana gelen artışın sebebi olarak, Japonya’da uygulanan yalın yönetim uygulamalarının sağladığı verimlilik artışının diğer ülkelerde dikkat çekmeye başlaması, müşteri taleplerinin bu yönde gelişmesi ve işletmelerin verimlilik odaklı çalışmalara yönelmeleri gibi sebepler gösterilebilir.

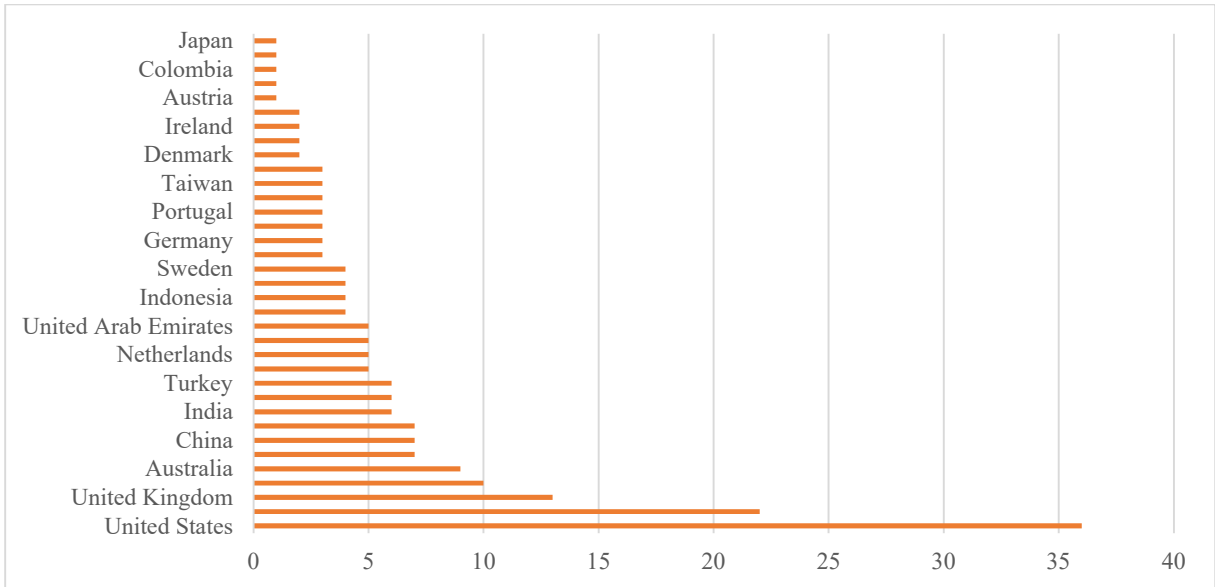
Aynı endekste tespit edilen 1986 çalışmanın türüne göre dağılımı Şekil 3’te yer almaktadır.

Şekil 3. Çalışmaların Türleri

Şekil 3 incelendiği zaman literatür taraması sonucu tespit edilen çalışmaların birçoğunun (n: 129) makale türünde yazılmış olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda konferans bildirisi sayısı (n: 31) diğer türlere göre daha fazla iken inceleme makalesi türünde olan çalışmalar (n: 20) ise yoğunluk olarak üçüncü sırada yer almaktadır. Elde edilen bu sonuç yalın sağlık hizmetleri ile ilgili çalışmaların çoğunluğunun makalelerden ibaret olduğunu göstermektedir.

Çalışmaların hangi bölgelerde hazırlandığı ile ilgili bilgi Şekil 4'te yer almaktadır.

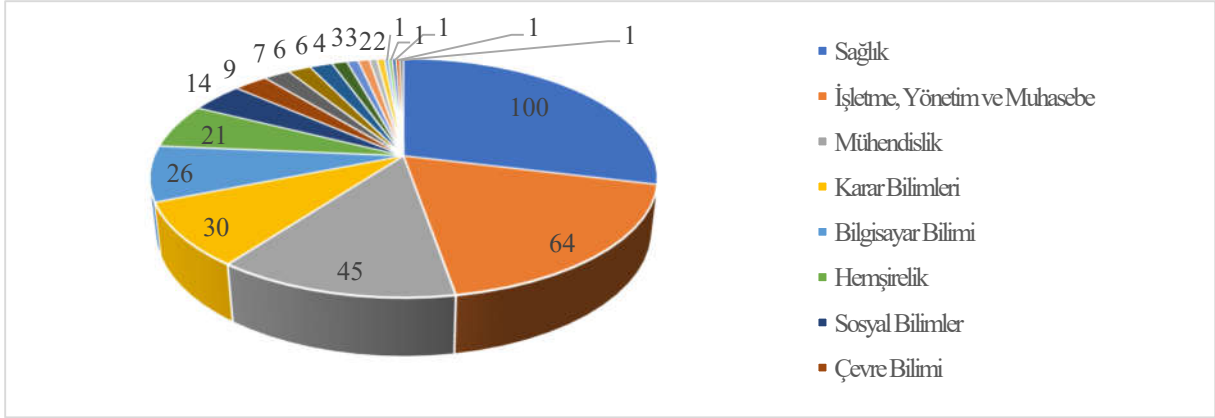

Şekil 4. Çalışmaların Ülkelere Göre Dağılımı

Şekil 4 incelendiği zaman yalın sağlık hizmetleri ile ilgili çalışmaların en fazla Amerika Birleşik Devletlerinde (n: 36) yapıldığını devamında ise İtalya (n: 22), Birleşik Krallık (n: 13) ve Fransa (n: 10) olarak devam ettiği belirtilebilir. Bu ülkelerin haricindeki ülkelerde ise çok yoğun olmasa da çalışmaların tüm Dünya coğrafyasına yayılmış olduğu da ifade edilebilir. Türkiye özelinde çalışmalar incelendiğinde toplamda 6 çalışmanın bu kapsama alındığı tespit edilmiştir. Hangi ülkede hazırlandığı ile ilgili herhangi bilgi verilmeyen çalışmalar toplamda 23 olarak tespit edilmiştir.

Tespit edilen çalışmaların hangi alanda hazırlandığı ile ilgili veriler Şekil 5'te yer almaktadır.

Şekil 5. Çalışmaların Alanları

Çalışmaların hangi bilim alanları kapsamında hazırlandığı ile ilgili yapılan incelemede Şekil 5'te yer alan verilere ulaşılmıştır. Bu kapsamda, çalışmaların büyük bir kısmı sağlık (n: 100) alanında hazırlanmış, devamında ise işletme, yönetim muhasebe (n: 64), mühendislik (n: 45) ve karar bilimleri (n: 30) olarak sıralanmıştır. Bu durum çalışmaların esas ilgi alanına uyumlu bir seyir çerçevesinde büyük çoğunlukla sağlık ve yönetim alanlarında hazırlandığını göstermektedir.

Son olarak çalışmalar ile ilgili incelenen diğer önemli bir nokta olan anahtar kelimeler dağılımı ile ilgili veriler Şekil 6 'da yer almaktadır.

Şekil 6. Anahtar Kelimeler Dağılımı

Çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin dağılımına ilişkin olarak hazırlanan Şekil 6 incelendiğinde sağlık ve yönetim alanının en önemli kaynağı olan insan unsurunun yoğun olarak (n: 159) kullanıldığı tespit edilmiştir. Devamında ise yalın yönetim (n: 59), makale (n: 55) ve organizasyon ve yönetim (n: 45) olarak sıralanmaktadır. Çalışmalar incelendiğinde insan, yalın ve yönetim kelimeleri ile yalın sağlık hizmetlerinin odak noktalarının önemli bir benzerliğe sahip olduğu görülmektedir.

Genel olarak uluslararası literatür hakkında görsel bilgiler aktarıldıktan sonra seçilmiş olan bazı makalelerin görüşlerinin paylaşılmasının faydalı olabileceği düşünülmektedir. Bu kapsamda makalelerin içerikleri ile ilgili bilgi Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6.

Uluslararası Literatürdeki Çalışmalar

Yazar	Çalışmanın Türü	Çalışmanın İçeriği
(De Koeijer vd., 2022)	Araştırma	Çalışma, hastanelerde yalın yönetim kapsamındaki altı sigma uygulamalarının oluşturduğu iklimin ve buna bağlı gelişmelerin insan kaynakları yönetimi kapsamında çalışan refahı ve performansı arasındaki ilişkilerini incelemektedir. Çalışma Hollanda'da yerleşik olan 8 hastanenin çalışanlarına yönelik olarak yapılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre, yumuşak yalın yönetim ve altı sigma uygulamalarının

			iklim üzerinde olumlu etkilerinin olduğu aynı zamanda, çalışan mutluluğu ve güvene dayalı ilişkilerle pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca yalın yönetim uygulamalarının çalışan refahı üzerinde olumlu etkilere sahip olduğu tespit edilmiştir.
(Mahmoud vd., 2021)	Teorik		Çalışmada, Fransa ve Avustralya'daki hastanelerin ameliyathanelerindeki farklı atık türlerini ve verimliliği artırarak israfın önüne geçmek için kullanılan bir dizi başarılı taktik ortaya konulmuştur. Fransa'daki 20 ve Avustralya'daki 28 hastane personeliyle yapılan görüşmeler ile elde edilen veriler tematik olarak analiz edilmiştir. Bu israf türlerinin her birini ele almak için kullanılan taktikler, birden çok beceriye sahip personel ile üretimi eşit hale getirerek tam zamanında ilkelerinin uygulanmasının gerekliliğini ortaya koymuştur.
(Botschmanowski vd., 2021)	Araştırma		Çalışmanın amacı, hastanelerde uygulanan yalın yöntemlerden biri olan beyaz tahta uygulamasının hata kalış süreleri üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Bu kapsamda iki hastanenin Ocak 2018-Aralık 2019 dönemini kapsayan verileri zaman serisi analizi ile incelenmiştir. Beyaz tahtanın uygulanmasından önce ve sonra olarak oluşturulan iki dönem arasındaki farklar tespit edilmeye çalışılan bu çalışmada, birinci hastane için anlamlı bir fark gözlenmezken ikinci hastane de önemli bir bozulma görülmüştür. Her iki hastanede de ilk dönemde kalış sürelerinin kötüleştiği devamında ise iyileşme görüldüğü belirtilmektedir. Çalışmanın sonucunda her iki durumda da anlamlı bir fark tespit edilememiştir.
(Zdeba-Mozola vd., 2022)	Araştırma		Çalışmada, Polonya'daki bir hastanede yalın yönetim konseptinin uygulanması ve bu uygulamanın tıbbi hizmetlerin sağlanmasını organize etme süreci üzerindeki etkisini, süreçteki iyileştirmeler örneği üzerinde sunulmuştur. Bu kapsamda Wrocław hastanesinde 1 Temmuz-31 Aralık 2019 tarihleri arasında yalın yönetim uygulama projesi gerçekleştirilmiştir. Hastanede değer akış haritalama yöntemi uygulanmıştır. Hastane yönetimi ve orta düzey yöneticilerden seçilen kişilerle bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Yalın yönetimin araçlarının uygulanmasının sonunda israfın tanımlanması gerçekleştirilmiştir. Bu noktada kâğıt tıbbi belgelerin önemli bir israf kaynağı olduğu tespit edilmiştir. Hastane uygulamalarının elektronik ortama dönüştürülmesinin ve insan sermayesi kaynaklarının daha iyi kullanılmasına imkân sağladığını ifade etmişlerdir.
(Bossone vd., 2022)	Araştırma		Çalışmada, İtalya'nın bir hastanesinde kardiyoloji danışmanlık sürecinin optimize edilmesi amacıyla yalın bir yaklaşım ve teletıp uygulaması kullanılmıştır. Uygulama sonucunda danışmanlık için bekleme süresi %29,6'dan %18,3'e düşmüş ve tedavi edilen hasta sayısında artış meydana gelmiştir.
(Mahmoud vd., 2021)	Araştırma		Çalışmanın amacı, yalın yönetim uygulamalarının ön saflardaki sağlık profesyonelleri üzerindeki etkilerine ilişkin kanıtları sentezlemektir. Çalışmada yapılan literatür analizinde toplamda 998 makaleden 17 tanesi incelemeye dahil edilmiştir. Yapılan analizlerde yalın yönetimin ön saflardaki profesyoneller üzerinde 11 çalışmada olumlu, 3 çalışmada olumsuz ve 3 çalışma da da karışık sonuçlar olduğunu ortaya koymaktadır. Yalın yönetimin ön saflardaki sağlık profesyonelleri üzerindeki etkilerini inceleyen bu çalışma ile yalın yönetimin olumlu ve olumsuz etkileri ortaya konulmuştur.

Uluslararası literatür incelendiğinde tıpkı ulusal literatürde olduğu gibi, yalın uygulamaların üretim sektörlerinde gerçekleşen olumlu etkilerinin hizmet sektöründe yer alan sağlık sektörü gibi alanlarda da gerçekleşme olasılığını odak noktası olarak gördükleri ifade edilebilir. Literatür, özellikle farklı ülkelerde faaliyet gösteren hastanelerde uygulamaya alınan yalın düşünce yapısının geçmiş ve bugünkü örneklerini ifade eden bilgiler içermektedir. Yalın düşünce kapsamında israfın önüne geçme, mümkün olan en kısa sürede en hızlı hizmeti sunma, personellerin ve sahip olunan diğer kaynakların etkin ve verimli kullanımı gibi hedeflerle gerçekleştirilen çalışmaların çoğunlukla belirlenen hedefleri sağlamaya destek olan yalın uygulamaları tavsiye ettiği görülmektedir.

4.TARTIŞMA VE SONUÇ

Sağlık hizmetleri kapsamında hastaların geldikleri hastaneden ihtiyaçları olan tedaviyi elde edip mümkün olan en üst düzeyde memnun ayrılmaları hem hastanenin hem de toplumun faydasına bir hedeftir. Hastaneye başvuran hastaların geneli en kaliteli hizmeti en hızlı biçimde talep etmektedirler. Devamında ise aldıkları hizmeti tarafsız bir biçimde değerlendirerek mümkün olan her mecrada paylaşmaktadırlar. Bu sebepten ötürü hastane yönetimleri en az maliyet ile en yüksek verimi ve etkinliği elde edecek yöntemleri uygulamak ve personellerine de bu doğrultuda yön vermek zorundadırlar.

Sağlık kurumlarının sadece hasta odaklı düşünmeleri de son dönemin rekabetçi piyasalarında tam olarak ihtiyacı karşılamamaktadır. Hastaneler ve sağlık kuruluşları, çalıştırdıkları her düzeydeki personeli motive edecek güvenli, etkin iletişim ile çalışabilecekleri uygun ortamlarda istihdam etmek zorundadırlar. Bunu sağlarken de yine hastaya yönelik tutumun bir benzeri olarak en düşük maliyet ile en yüksek verimi elde etmeyi amaçlamaktadırlar.

Hastane ve sağlık kuruluşlarının müşteri (hasta) ve çalışanlarına yönelik olarak en yüksek düzeyde verimli ve etkin olabilmek ve en düşük düzeyde maliyetlerini koruyabilmek için uygulamada olan yaygın modellerden birisi yalın

düşüncedir. Yalın düşünce ile kurumdaki israfların ortadan kaldırılması hedeflenir. Yalın düşünce ile kurumlarda işi doğru yapmak yerine doğru işin bir defada herhangi bir problem çıkmadan yapılması hedeflendiği için maliyetler azaltılırken verimlilik ve etkinlik artırılabilir.

Hastanelerde karşılaşılan israf türleri olan yetenek israfı, yönetim israfı, kapasite israfı, gereksiz insan hareketi, küresel israf, deneyimsizlik ve fikir israfı hastane yönetiminin mücadele etmesi gereken en önemli kayıpları oluşturmaktadır. Hastane ve sağlık kuruluşları yalın düşünce kapsamındaki uygulamaları hastane ortamına aktararak bu israfların ortadan kaldırılmasını sağlamaktadırlar. Yalın düşünce uygulamaları ile belirtilen 8 israf türüne neden olan hatalar ortadan kaldırılabilir. Bu sayede hasta kabullerinde yapılan kayıt hatalarının, muayene sırasında karşılaşılan tıbbi hataların, ihtiyaç olmadığı halde istenilen gereksiz tahlil ve tetkiklerin, ameliyat sırasında gerçekleşen hataların, gereksiz teçhizat, ilaç ve malzeme kullanımının önüne geçilebilmektedir (Temür, 2019, s. 55,56).

Bu çalışmada hastanelerde uygulanan yalın yönetim uygulamalarının ve yalın düşünceden hareketle uygulamaya konulan Kaizen, 5S vb. gibi yalın uygulamaların hastanelerdeki etkilerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda yalın düşünce çerçevesinde hastane ve sağlık kurumları ile ilgili olarak hazırlanmış olan ulusal ve uluslararası literatürde yer alan örnekler ışığında bu kurumlarda uygulanan yalın yönetim uygulamaları incelenmiş, Dünya'dan ve Türkiye'den örnek hastane uygulamaları sıralanarak değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler ve literatür kapsamındaki çalışmalar yalın yönetimin ve hastanede uygulanmasının tıpkı üretim işletmelerinde sağladığı faydalar gibi önemli faydalar sağladığını göstermektedir. Özellikle 5S ve Altı Sigma gibi uygulamaların hastanelerde uygulanması ile israfın önüne geçilerek gereksiz hareket, personel ve malzeme kullanımının önüne geçilebilmektedir. Bu sayede israf yok edilerek verimli ve etkin bir hastane oluşturulabilmektedir. Yalın düşüncenin uygulama alanlarında ve ulusal ve uluslararası boyuttaki literatürde öne çıkan bazı hususlar kapsamında;

- Yalın yönetim uygulamalarının başarılı olabilmesi için gerekli personel analizleri gerçekleştirilmelidir. Bu uygulamanın başarılı olabilmesi için gereksiz personel israfının önüne geçilmesi insan kaynakları yönetiminin önemli bir gündemi olarak düşünülebilir.
- Yalın düşüncenin hâkim olabilmesi için kurum kültüründe de yeri olması gerekmekte ve her düzeydeki çalışanın yalın düşünceyi özümsemesi gerekmektedir.
- Yalın düşünce temelinin israfın önüne geçmeye odaklanmaktan aldığı için her çalışanın yaptığı işi kendisinin de gözlemlemesi ve israf noktalarını tespit etmesi önemli bir gerekliliktir.
- Teknolojik gelişmelerin yakından takip edilerek kurum içinde kullanılan yöntemlerin kâğıt israfının önüne geçebilecek düzeylerde teknoloji odaklı olması sağlanmalıdır.
- Hastane ve sağlık kurumlarının işleyişlerinin hastanın mümkün olan en az bekleme sürelerinde işlemlerini tamamlayabileceği bir şekle dönüştürülmesi için her alanın ayrıntılı olarak yalın düşünce yönüyle değerlendirilmesi gerekmektedir.
- Hastaların memnuniyet düzeylerinde artış elde edilebilmesi ve işletmenin en yüksek düzeyde verimli bir kapasite ile çalışmalarını için çalışanların memnuniyetinin yükseltilmesi gerektiği unutulmamalıdır.

Hastane ve sağlık kurumlarının organizasyon yapıları insan odaklı bir vizyon ile oluşturulması önerilmektedir. Verilen bu önerilerin devamında yalın hastane sistemleri ile ilgili öneriler kapsamında;

- Bu çalışma yalın hastane sistemlerinin gerek uygulama gerekse literatür yönüyle şu an için hangi noktada olduğuna dair önemli bilgiler içermektedir. Bu kapsamda, hazırlanan çalışmanın ortaya koyduğu önerilerin farklı hastanelerde uygulanma süreçlerinin takibi ile ilgili çalışmalar yapılarak daha kapsayıcı bilgilere ulaşılabileceği düşünülmektedir.
- Uluslararası uygulamaların yerinde tespitinin yapılması ve sonrasında ulusal hastane ve sağlık kurumlarına önerilerde bulunulması literatüre önemli bir katkı sağlama potansiyeli taşımaktadır.

Yalın hastane yönetimi, hizmet sektörünün önemli bir aktörü olan hastane ve sağlık kurumlarının daha az maliyetle daha verimli ve etkin olabilmelerine yönelik önemli katkıları barındırması bakımından önemli bir yönetim türüdür. Bu kapsamda, yalın sağlık hizmetlerine vurgu yapmak amacıyla hazırlanan bu çalışmanın şu andaki güncel durumu göstermesi yönüyle özgün olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akça, İ., & Tuzcuoğlu, F. (2021). Yalın altı sigma: Kavramsal bir derleme. *Journal of Life Economics*, 8(3), 299-307.
- Akgün, S. (2015). Sağlık hizmetlerinde yalın yönetim "5S" yaklaşımının uygulanması. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 2(1), 1-7.
- Akyüz, N. Ç., & Çetin, C. (2009). Yalın organizasyon ilkeleri ve uygulamaları üzerine bir araştırma. *Öneri Dergisi*, 8(32), 1-14.
- Aloğlu, N., & Mert, İ. (2022). 5S Yöntemi ile hasta izlem formu revizyonu. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 8(3), 284-300.
- Alp, F., & Akalın, B. (2023). Yalın yönetim alanında yürütülen lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi (1996-2022). *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 114-125.
- Antep, Z., & Öngel, V. (2021). The Relationship between Organizational Culture and Task Performance in Lean Hospitals: The mediating role of organizational culture. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(1), 353-366.
- Balcioglu, Y. S., & Gozel, A. (2019). Alternatif yönetim yaklaşımlarından: Yalın Altı Sigma. *PressAcademia Procedia*, 9(1), 105-108.
- Bektas, G., & Kiper, F. (2022). Applications of lean in human resources management in healthcare. *Journal of Pakistan Medical Association*, 72(3), 532-536.
- Ben-Tovim, D. I., Bassham, J. E., Bolch, D., Martin, M. A., Dougherty, M., & Szwarcbord, M. (2007). Lean thinking across a hospital: Redesigning care at the Flinders Medical Centre. *Australian Health Review*, 31(1), 10-15.
- Bharsakade, R. S., Acharya, P., Ganapathy, L., & Tiwari, M. K. (2021). A lean approach to healthcare management using multi criteria decision making. *Opsearch*, 58, 610-635.
- Bilgin, G. (2023). *Hastanelerde yalın yönetim uygulamalarının çalışan memnuniyeti ile ilişkisi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Ana Bilim Dalı, Sağlık Yönetimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Birk, S. (2010). Quality, cost efficiency, the new quality-cost imperative: Systemwide improvements can yield financial gains. *World Hospitals and Health Services*, 46(2), 16-19.
- Blackmore, C. C., & Kaplan, G. S. (2017). Lean and the perfect patient experience. *BMJ Quality & Safety*, 26(2), 85-86.
- Bolu İzzet Baysal Ruh Sağlığı Hastanesi. (2023, 05 07). *boluruhsagligi*. <https://boluruhsagligi.saglik.gov.tr/TR-671788/tarihcemiz.html> adresinden alındı
- Bossone, E., Majolo, M., D'Ambrosio, S., Raiola, E., Sparano, M., Russo, G., . . . Rosa, A. (2022). Lean Management Approach for Reengineering the Hospital Cardiology Consultation Process: A Report from AORN "A. Cardarelli" of Naples. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(8), 1-13.
- Botschmanowski, J., Nolte, L., Hüsters, J., Esdar, M., & Hübner, U. H. (2021). Mit welchen Verweildaueränderungen gehen Whiteboards als Lean-Management-Werkzeuge einher?: Eine retrospektive Zeitreihenstudie in zwei Krankenhäusern. *GMS Medizinische Informatik, Biometrie und Epidemiologie*, 17(4), 1-8.
- Boztosun, D., Kımış, Z., & Demirtaş, Ö. (2022). Yalın liderliğin iş-aile çatışmasına etkisinde algılanan örgütsel desteğin aracı rolü: Kayseri'de bir kamu hastanesi örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (48), 383-391.
- Brandao de Souza, L. (2009). Trends and approaches in lean healthcare. *Leadership in Health Services*, 22(2), 121-139. doi:10.1108/17511870910953788
- Ceviz, H. (2021). *Sağlık hizmetlerinde yalın düşüncenin önemi ve uygulanabilirliği: Özel Medicabil Hastanesi Örneği*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Ceviz, H. (2022). Sağlık hizmeti çalışanlarının yalın kültüre yönelik balış açılarının tespiti. *Turkish Business Journal*, 3(5), 1-13.
- Cima, R. R., Brown, M. J., Hebl, J. R., Moore, R., Rogers, J. C., Kollengode, A., & Deschamps, C. (2011). Use of Lean and Six Sigma Methodology to Improve Operating Room Efficiency in a High-Volume Tertiary-Care Academic Medical Center. *American College of Surgeons*, 213(1), 83-92.
- Coşkun, B. (2023). *KOBİ'lerde modern yönetim tekniklerinin uygulanması: Van organize sanayi bölgesi örneği*. Bartın: Bartın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Çavmak, D. Ç. (2018). Sağlık hizmetlerinde yalın yönetim: bir özel hastane koroner yoğun bakımı değerlendirmesi. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 4(1), 54-73.
- Çilhoroz, Y., & Arslan, İ. (2018). Yalın yönetim yaklaşımı ve sağlık hizmetlerinde uygulamaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 156-185.
- Dahlgaard, J. J., Pettersen, J., & Dahlgaard-Park, S. M. (2011). Quality and lean health care: A system for assessing and improving the health of healthcare organisations. *Total Quality Management & Business Excellence*, 22(6), 673-689.

- De Koeijer, R., Strating, M., Paauwe, J., & Huijsman, R. (2022). A balanced approach involving hard and soft factors for internalizing Lean Management and Six Sigma in hospitals. *The TQM Journal, (ahead-of-print)*.
- Deniz, D., Ünlü, T. N., & Sevimli, E. (2021). Sağlık kuruluşlarında yalın yönetim ve yalın uygulama örnekleri. *Sağ. Perf. Kal. Dergisi, (18)*, 41-60.
- Derin, N. (2008). *Çalışanların algılarına göre, yalın yönetimin iç imaja etkisi: Türkiye'deki özel hastanelerde bir araştırma*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, İşletme Ana Bilim Dalı, Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- Fidan Türkön, B., & Toraman, A. (2023). Sağlık kurumlarında yalın yönetim: bursa ilinde bir uygulama örneği. *Verimlilik Dergisi, 57(1)*, 211-238.
- Gerger, A. (2022). Otomotiv kalite yönetim sistemi ve yalın yönetim üzerine bir kıyaslama çalışması. H. Y. Çoğun, Z. Karacagil, & S. Kızılyıldırım içinde, *Doğa ve Mühendislik Bilimlerinde Güncel Tartışmalar* (s. 342-362). Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Gerger, A. (2023). Aşağıdan Yukarıya Endüstri 4.0 Dönüşüm Yaklaşımı: Yalın Yönetim. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 6(1)*, 908-930.
- Güleryüz, D. (2012). *Yalın yönetim sistemlerinin hastanelere uyarlanabilirliği ve bir hastane uygulaması*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Endüstri Mühendisliği Ana Bilim Dalı, Endüstri Mühendisliği Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Hall, R. (2007). Eliminating the budget: Park Nicollet Health Services. *Target, 23(5)*, 17-23.
- Helmold, M. (2020). *Lean Management and Kaizen. In Management for Professionals*. . <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/978-3-030-46981-8.pdf> adresinden alındı
- Ilkım, N. Ş., & Derin, N. (2016). Dünyadan ve Türkiye'den örneklerle sağlık hizmetlerinde yalın yönetim. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 19(4)*, 481-502.
- Institute For Healthcare Improvement (IHI). (2005). *Going lean in health care*. Cambridge: Innovation .
- Kadarova, J., & Demecko, M. (2016). New approaches in lean management. *Procedia Economics and Finance, 39*, 11-16.
- Kızılırmak, N. (1998). *Hastane yönetiminde yalın yönetim, Turgut Özal Tıp Merkezi'nde yalın yönetimin varlık derecesi ve hasta tatmini üzerindeki etkisine ilişkin bir araştırma*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Klein, L. L., de Pádua, S. I., Gera, R., Vieira, K. M., & Dorion, E. C. (2023). Business process management effectiveness and maturity through lean management practices: the Brazilian federal police experience. *International Journal of Lean Six Sigma, 14(2)*, 368-396.
- lean.org.tr. (2023, 05 07). *Yalın Yönetim*. <https://www.lean.org.tr/uludag-universitesi-yalin-saglik-hizmeti-ile-tanisti/> adresinden alındı
- Lean.org.tr. (2023, 05 07). *Yalın Yönetim*. <https://www.lean.org.tr/bolu-yalin-hastane-uygulamaları-sempozyumu/> adresinden alındı
- Lowe, F. R. (2013). *Lean healthcare: Controlling cost through better care*. Medical Industry Leadership Institute, Working Paper Series.
- Mahmoud, Z., Angelé-Halgand, N., Churruca, K., Ellis, L. A., & Braithwaite, J. (2021). Access to surgical care as an efficiency issue: using lean management in French and Australian operating theatres. *Journal of Health Organization and Management, 35(5)*, 628-642.
- Mahmoud, Z., Angelé-Halgand, N., Churruca, K., Ellis, L. A., & Braithwaite, J. (2021). The impact of lean management on frontline healthcare professionals: a scoping review of the literature. *BMC Health Services Research, 21(1)*, 383., 21(383), 1-11.
- Mankki, L., Aho, T., & Hirvonen, H. (2022). Common sense put to work: The capitalisation of affects in the introduction of a Lean management model to healthcare professionals. *European Journal of Cultural and Political Sociology, 1-22*. <https://doi.org/10.1080/23254823.2022.2156905>
- Mannon, M. (2014). Lean healthcare and quality management: The experience of thedacare. *Quality Management Journal, 21(1)*, 7-10.
- McIntosh, B., Sheppy, B., & Cohen, I. (2014). Illusion or delusion—lean management in the health sector. *International journal of health care quality assurance, 27(6)*, 482-492.
- Medicabil. (2023, 05 07). *medicabil.com*. Medicabil: <https://www.yalinsaglikenstitusu.com/hakkimizda.php>
- Mercanlıoğlu, A. Ç., & Kevenk, A. U. (2022). Yalın yönetim anlayışı ve yalın hastane. B. Uysal, & T. Semiz içinde, *Sağlık hizmetlerinde dijitalleşme ve geleceği* (s. 161-193). İksad Publishing House.
- milliyet.com.tr. (2023, 05 07). *milliyet.com.tr*. <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/samsun/medical-park-yalin-hastane-uygulamasini-antalya-da-tanitti-10184638>
- Nihal, T. Ö., Arslan, E., Serpil, K., Zafer, K., & Özgür, Y. (2015). Sağlık kuruluşlarında yalın yönetim anlayışının değerlendirilmesinde bir eğitim araştırma hastanesi örneği. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi, 2(1)*, 34-39.
- Ohno, T. (1988). *Toyota production system: Beyond large-scale production*. Portland: Productivity Press.
- Özdağoğlu, G., Damar, M., & Özdağoğlu, A. (2022). Web of science süzgecinden yalın üretim araştırma portföyü: Nereden başlamalıyız?. *Verimlilik Dergisi, (2)*, 211-228.

- Özkan, O., & Orhaner, E. (2018). Özel hastane yöneticilerinin yalın yönetim yaklaşımına ilişkin görüşleri: Ankara ili örneği. *Türkiye Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-12.
- Radnor, Z. J., Holweg, M., & Waring, J. (2012). Lean in healthcare: The unfilled promise? *Social science & medicine*, 74(3), 364-371.
- Robinson, S., Radnor, Z. J., Burgess, N., & Worthington, C. (2012). SimLean: Utilising simulation in the implementation of lean in healthcare. *European Journal of Operational Research*, 219(1), 188-197.
- Sarjiman, Y., Lazim, H. M., & Lamsali, H. (2023). A lean management approach of rice subsidy distribution: Some findings from a study in selangor. *International Journal of Professional Business Review*, 8(1), 1-22.
- Sengir, S. C. (2021). *Yalın yönetim kapsamında 2. basamak hizmet hastanelerinde kısa dönem yatan ve sık rastlanan hastalıklarda maliyet yönetimi: Tuzla Devlet Hastanesi örneği*. İstanbul: Beykent Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, İşletme Yönetimi Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- Slunicka, F. (2008). Lean Principles. *Health progress*, 47, 46-50.
- Sönmez, V., & Yağmur, C. (2021). Hastane Kan Toplama Merkezinde Yalın Üretim Uygulaması. *International Journal of Engineering Research and Development*, 13(3), 172-187.
- Şarkbay, Ö. F. (2021). *Yalın yönetim anlayışının, işletmelerin hizmet kalitesi ve hizmeti alan taraflara etkileri: Sağlık sektöründe bir uygulama*. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- Taninecz, G. (2010). *Best in healthcare getting better with lean*. Lean Enterprise Institute.
- Tanyıldızı, İ. (2020). *Sağlık kurumlarında yalın yönetim: Fırat Üniversitesi Hastanesi Genel Cerrahi Anabilim Dalı örneği*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- Tanyıldızı, İ., & Demir, Ö. (2019). Sağlık kurumlarında yalın yönetim. *Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(1), 13-39.
- Temür, F. (2019). *Yalın hastane yönetiminin hasta bekleme sürecine etkisi*. İstanbul: Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Hastane ve Sağlık Kurumları Yönetimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Toussaint, J. S., & Berry, L. L. (2013). The promise of Lean in health care. *In Mayo clinic proceedings Elsevier*, 88(1), 74-82.
- Türengül, M. (2005). Üretim ve hizmet işletmeleri açısından yönetim ve organizasyon yaklaşımlarına toplu bir bakış. *Dumlupınar University Journal of Science Institute*, 9(1), 107-120.
- Ufua, D. E., Papadopoulos, T., & Midgley, G. (2018). Systemic lean intervention: Enhancing lean with community operational research. *European Journal of Operational Research*, 268(3), 1134-1148.
- Uluç, S. M. (2022). Yalın muhasebe konusunda Türkiye'de yapılan araştırmalara yönelik bir değerlendirme. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, 8(20), 20-38.
- Wee, H. M., & Wu, S. (2009). Lean supply chain and its effect on product cost and quality: A case study on Ford Motor Company. *Supply Chain Management: An International Journal*, 14(5), 335-341.
- Yıldız, S., & Yalman, F. (2015). Sağlık işletmelerinde yalın uygulamalar üzerine genel bir literatür taraması. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 1(1), 5-20.
- Zdeba-Mozola, A., Rybarczyk-Szwajkowska, A., Czapla, T., Marczak, M., & Kozłowski, R. (2022). Implementation of Lean Management in a Multi-Specialist Hospital in Poland and the Analysis of Waste. *International journal of environmental research and public health*, 19, 1-23.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür.

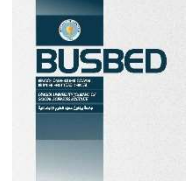
Yazar 1: Araştırmada literatür taraması, araştırma ve analizlerin tamamı.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 17.05.2023
Kabul Tarihi : 05.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1298386>

GELİŞMELERİ KAÇIRMA KORKUSU (FoMO) VE İNTERNET BAĞIMLILIĞI: BİLİŞSEL ESNEKLİĞİN ARACILIK ROLÜ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Fuad BAKİOĐLU¹, Nezir EKİNCİ², Metin DENİZ³

ÖZ

Bu araştırmanın amacı gelişmeleri kaçırma korkusu (FoMO) ile internet bağımlılığı arasında bilişsel esnekliğin aracılık rolünün incelenmesidir. Araştırmaya 389 üniversite öğrencisi gönüllü katılmıştır. Araştırmada Gelişmeleri Kaçırma Korkusu Ölçeği, Young İnternet Bağımlılığı Testi Kısa Formu, Bilişsel Esneklik Ölçeği ve Kişisel Bilgi formu araştırmanın verilerini toplamak amacıyla kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek için Pearson korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Katılımcıların gelişmeleri kaçırma korkusu ile internet bağımlılığı arasındaki ilişkide bilişsel esnekliğin aracılık rolü yapısal eşitlik modeli ile sınanmıştır. Bulgulara göre gelişmeleri kaçırma korkusu ile internet bağımlılığı arasında pozitif yönde bilişsel esneklik ile negatif yönde ilişkiler bulunmuştur. Bilişsel esneklik ile internet bağımlılığı arasında negatif yönde ilişki bulunmuştur. Dahası, gelişmeleri kaçırma korkusu ile internet bağımlılığı arasındaki ilişkide bilişsel esneklik aracılık etmektedir. Daha büyük örneklem için yapılan bootstrapping analizi sonucunda araştırmanın modeli doğrulanmıştır. Sonuç olarak, üniversite öğrencilerinde gelişmeleri kaçırma korkusu arttıkça bilişsel esneklik düzeyleri azalmakta, bilişsel esneklik düzeyi azaldıkça internet bağımlılığı düzeyleri artmaktadır.

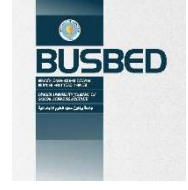
Anahtar Kelimeler: FoMO, İnternet bağımlılığı, Bilişsel esneklik, Türkiye, Üniversite öğrencileri

¹ Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, fuadpdr@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9905-6199>

² Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ekincinezir@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2065-2992>

³ Prof. Dr., Bartın Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, metindeniz19@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5018-5408>

Article Type : Research Article
Date Received : 17.05.2023
Date Accepted : 05.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1298386>

FEAR OF MISSING OUT (FoMO) AND INTERNET ADDICTION: A STUDY ON THE MEDIATOR ROLE OF COGNITIVE FLEXIBILITY

Fuad BAKİOĞLU¹, Nezir EKİNCİ², Metin DENİZ³

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the mediating role of cognitive flexibility between fear of missing out (FoMO) and internet addiction. 389 university students voluntarily participated in the study. Fear of Missing Out Scale, Young Internet Addiction Test Short Form, Cognitive Flexibility Scale, and Personal Information Form were used to collect the data for the research. The Pearson correlation coefficient was calculated to determine the relationships between the variables. The mediating role of cognitive flexibility in the relationship between participants' fear of missing out and internet addiction was tested with the structural equation model. According to the findings, positive correlations were found between the fear of missing out and internet addiction, and negative correlations with cognitive flexibility. A negative correlation was found between cognitive flexibility and internet addiction. Moreover, cognitive flexibility mediates the relationship between the fear of missing out and internet addiction. As a result of the bootstrapping analysis for larger samples, the model of the research was confirmed. As a result, as the fear of missing out on university students' increases, cognitive flexibility levels decrease; as cognitive flexibility decreases, internet addiction levels increase.

Keywords: FoMO, Internet addiction, Cognitive flexibility, Türkiye, University students.

¹ Assoc. Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Education, fuadpdr@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9905-6199>

² Assist. Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Education, ekincinezir@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2065-2992>

³ Prof. Dr., Bartın University, Faculty of Education, metindeniz19@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5018-5408>

1. GİRİŞ

İnternetin bir iletişim aracı olarak yükselişi ve popülerliği birçok insanın günlük hayatının giderek artan bir parçası haline gelmesini sağlamıştır. Popülerlik ve kullanımdaki artışla birlikte, son yıllarda internetin aşırı kullanımı ile ilgili "İnternet bağımlılığı" sorunları bireylerin hayatında yer almaktadır (Dong vd., 2012; Griffiths, 2009; Young, 1998). İnternet bağımlılığı henüz Amerikan Psikiyatri Birliği (2013) tarafından resmi bir klinik bozukluk olarak tanımlanmamaktadır. Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı'nın (DSM-5) son baskısında Madde Kullanımı ve Bağımlılık Bozuklukları kategorisinde olası bir madde dışı bağımlılık olarak kabul edilmiştir. İnternet bağımlılığı geleneksel olarak insan-makine etkileşimini içeren bir tür davranışsal (kimyasal olmayan) bağımlılık olarak kavramsallaştırılmıştır (Griffiths, 1996). İnternet bağımlılığı internet kullanımına karşı çok fazla olan isteğin engellenememesi, internette geçirilen zamanın öneminin kalmaması ile internet kullanımı gerçekleşmediği takdirde öfke ve saldırganlık yaşanması olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca bu bağımlılık sonucunda bireyin aile, sosyal ve çalışma yaşamlarında aksaklıklar görülebilmektedir (Bakioğlu, 2020; Blanca & Bendayan, 2018; Bozkurt vd., 2016; Dong vd., 2014; Young, 2004). Bununla birlikte bireyin ruh sağlığı bozularak bireyde psikiyatrik bozukluklar görülmektedir (Ko vd., 2012).

İnternet bağımlılığı günümüz insanların en önemli sorunlarından biri haline dönüşmektedir. Bu sorun araştırmacıların ve kamuoyunun büyük ilgisini çekmiştir (Zajac vd., 2017). Araştırmalar, internet bağımlıları arasında psikolojik ve sosyal işlevlerde önemli bozulmalar olduğunu göstermiştir (Dong vd., 2013; Metin-Orta, 2020). Gençlerin teknoloji kullanımı konusunda daha fazla bilgi ve deneyime sahip olmaları internet bağımlılığının bu gelişim döneminde daha fazla görülmesinde etkilidir. İnternet bağımlılığı ile ilgili aileler çözüm arayışı içerisindeyler (Arısoy, 2009; Bozkurt vd., 2016). İnternet bağımlılığının klinik durumuyla ilgili devam eden tartışmalar olmasına rağmen son yıllarda İnternet bağımlılığı için hem farmakolojik hem de psikolojik tedavilerin çeşitli klinik denemeleri yayınlanmıştır (King vd., 2011).

Akademik alanda gelişmeleri kaçırma korkusu (FoMO), ilk olarak Herman (2000) tarafından sınırlı sayıda üretilen markaların başarısının bir açıklaması olarak ortaya atılmıştır. Herman, piyasada aralarından seçim yapılabilecek ürün seçeneklerinin sayısının arttığını savunmuştur. İnsanlar kendilerini tüm bu seçenekleri tüketmekten aciz olduklarında, korkuya kapılıp arzu edilen fırsatları kaçırma riski yaşamaktadırlar. Yeni bir temel motivasyon tarafından yönetilen birey tüm olasılıkları tüketme hırsı ve bir şeyi kaçırma korkusu yaşamaktadır (Herman, 2000). Başkalarının, kişinin yokluğunda ödüllendirici deneyimler yaşayabileceğine dair yaygın bir endişe olarak tanımlanan FoMO, başkalarının ne yaptığını sürekli olarak çevrimiçi bağlı kalma arzusu ile karakterize edilir (Przybylski vd., 2013). Ayrıca FoMO'nun anket ölçümleri bunu duygusal bir tepki olarak ele almaktadır (Zhang vd., 2020). Dahası FoMO internet kullanıcılarının ruh sağlığının bozulmasına da neden olmaktadır (Chan vd., 2022).

Yapılan çalışmalar gelişmeleri kaçırma korkusu ile internet bağımlılığı arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır (Avcı & Kula, 2022; Hadlington & Scase, 2018; Kargın vd., 2019; Liang vd., 2022). Bireylerin gelişmeleri kaçırma korkusu düzeyleri yükseldikçe internet bağımlılığı düzeyleri de yükselmektedir. Araştırma sonuçları, FoMO yaşayan sosyal medya kullanıcılarının kendi aşgınlık duygularından kaçınmak için çevrimiçi kişisel saldırganlığa giriştiklerini göstermektedir. Sosyal ağ sitelerinin kullanımı, başkalarının daha ödüllendirici yaşamlara sahip olduğu algısı ile karakterize edilen kaçırma korkusu (FoMO) ile ilişkilendirilmiştir (Abell vd., 2019). Özellikle gençler arasında çevrimiçi sosyal çevre kullanımının artmasına bağlı olarak ortaya çıkan endişeler, gelişmeleri kaçırma korkusunun bu gelişim döneminde daha fazla ortaya çıkmasına neden olmuştur (Alt, 2018). Hem gelişmeleri kaçırma korkusu hem de internet bağımlılığı, ne pahasına olursa olsun çevrimiçi kalma ve bağlantıda kalma ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Gelişmeleri kaçırma korkusu örneğinde, bireyler çevrimiçi sosyal çevreleriyle etkileşim kurma kapasiteleri azaldığında veya ortadan kalktığında kaygı yaşamaya başlarlar (Hadlington & Scase, 2018). Yaşanılan bu kaygı ve korku durumunu yönetmede bireyin olumlu özelliklerinden bilişsel esnekliğin etkisinin önemli olacağı düşünülmektedir.

Bilişsel Esneklik: Gelişmeleri Kaçırma Korkusu ile İnternet Bağımlılığı Arasındaki İlişkide Aracılık Rolü

Bilişsel Esneklik genel olarak farklılık gösteren çevresel uyaranlara uyum sağlamak için bilişsel setleri değiştirme becerisi olarak tanımlanmaktadır (Dennis & Vander Wal, 2010). Bilişsel esneklik görev değiştirme veya zihinsel değiştirme yeteneği olarak da adlandırılmaktadır. Dahası bireylerin zihinsel kaynakları alternatif bir sırayla yeniden yapılandırıldığı zihinsel süreçlerdir. Bu yetenek, bir kişinin farklı durumlara hızlı ve verimli bir şekilde uyum sağlamasına olanak tanır (Hampshire & Owen, 2006). İyi performans gösterenlerin bilişsel olarak daha esnek olduğu ve yeni çevre koşullarına daha iyi uyum sağlayabildiği fikrini savunan bazı teoriler bulunmaktadır (Cañas vd., 2003). Bununla birlikte dürtüsellik, anksiyete ve depresyon ile bilişsel esneklik arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler olduğu görülmüştür (Wu vd., 2022; Yu vd., 2020). Dahası bilişsel esneklik, kumar ve madde bağımlılığı gibi olumsuz durumlar ve duygularla da olumsuz ilişkilidir (Verdejo-Garcia vd., 2015). Diğer taraftan problem odaklı stresle başa çıkma ile bilişsel esneklik arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir (Çelikkaleli & Gündüz, 2019). Bilişsel esnekliği düşük olan bireylerin, hedefe yönelik planlarını yerine getirmek

için davranışlarını esnek bir şekilde planlayamadıkları ve değiştiremedikleri vurgulanmaktadır. Bu bireyler aynı zamanda olumsuz uyarılardan (örneğin, sosyal medya, akıllı telefon, internet bağımlılığı) uzaklaşmamaktadırlar (Hildebrandt vd., 2016).

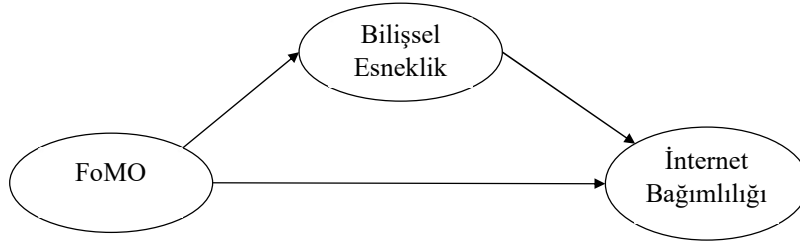
İnternet bağımlılığı dünyanın birçok ülkesinde yaygın bir ruh sağlığı sorunu haline gelmektedir (Dong vd., 2012). Yapılan bir çalışmada internet bağımlılığı olan çocuklarda stratejik bir fiziksel aktivite programının yürütücü zihinsel beceriler üzerindeki olumlu etkisi vurgulanmaktadır. Spesifik olarak, uzun vadeli stratejik fiziksel aktivite programlarının, internet bağımlılığı olan çocuklarda temel işlev bozukluklarından sorumlu olan bilişsel esnekliği sağlayabileceği düşünülmektedir (Tseng vd., 2022). Başka bir çalışmada internet bağımlılığı olan bireylerin, internet bağımlılığı olmayanlara göre daha az bilişsel esneklik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte başka bir tür davranışsal bağımlılığı olan kişilerin fonksiyonel olmayan bilişsel esnekliğe sahip oldukları görülmüştür (Dong vd., 2014). Bir diğer çalışmada üniversite öğrencilerinin bilişsel esneklik düzeylerinin ve sosyal medya bağımlılığının phubbing üzerindeki etkisine aracılık ettiği sonucuna ulaşılmıştır (Tanhan vd., 2023). Ayrıca ergenlerle yapılan çalışmada çevrimiçi bilgisayar oyunlarına olan eğilim ile bilişsel esneklik arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir (Damirchi vd., 2020). Başka bir çalışmada internet bağımlılığı olan genç erkeklerde azalan bilişsel verimlilik sonuçları tespit edilmiştir (Dong vd., 2012). Bununla birlikte, bilişsel esneklik işlevlerinin bozulması internetle ilgili sorunlarda (örneğin, sosyal medya bağımlılığı) önemli bir role sahiptir (He vd., 2022). Bu sonuçlara dayanarak, internet bağımlılığı olan bireylerde daha düşük seviyede bilişsel esneklik beklenebilir.

FoMO, sosyal medyadan beslenen "bir şeyleri kaçırma korkusu" anlamına gelmektedir ve "akranlarınızın sizden daha fazlasını ya da daha iyi bir şeyi yaptığı, bildiği ya da sahip olduğu" endişesi olarak tanımlanmaktadır (Barker, 2016). Üniversite öğrencileri ile yapılan çalışmada gelişmeleri kaçırma korkusu ile internet bağımlılığı arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur (Çınar & Mutlu, 2019). Gençlerle yapılan bir çalışmada akıllı telefon bağımlılığı ile FoMO arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir (Li vd., 2020). Üniversite öğrencileri ile yapılan bir diğer çalışmada FoMO'nun akıllı telefon bağımlılığı üzerinde anlamlı bir pozitif etkisi bulunmaktadır (Ulwiyyah & Zhang, 2022). FoMO ile mutluluk arasında negatif yönde anlamlı ilişki, anksiyete ve depresyon ile pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmaktadır (Holte & Ferraro, 2020; Kartol & Peker, 2020). Hem internet bağımlılığı hem de gelişmeleri kaçırma korkusu ile iletişim bozukluğu arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmaktadır (Blanca & Bendayan, 2018). Üniversite öğrencileri ile yapılan bir çalışmada FoMO ile yaşam doyumu arasında sosyal yeterliğin aracılık ettiği bulgulanmıştır (Deniz, 2021). FoMO ile problemlili sosyal medya (WhatsApp, Facebook, Instagram ve Snapchat) kullanımı arasında pozitif yönde anlamlı ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca sosyal medyanın günlük yaşam ve üretkenlik üzerindeki etkisinin olumsuz yönde olduğu görülmüştür (Rozgonjuk vd., 2020). Bir diğer çalışmada gelişmeleri kaçırma korkusu ile problemlili internet kullanımının alt boyutların (aşırı kullanım, sosyal fayda ve olumsuz sonuçlar) tamamı ile anlamlı ve pozitif yönde ilişkilerinin olduğu görülmüştür. Bu çalışmada gelişmeleri kaçırma korkusu ile problemlili internet kullanımının bir alt boyutu olarak değerlendirilebileceği önerilmiştir (Göksün, 2019). FoMO ile oyun bağımlılığı ve mobil bağımlılık arasında pozitif, mutluluk ile negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunmuştur (Keçeci vd. 2021). Üniversite öğrencilerinin FoMO düzeyleri ile akıllı telefon bağımlılığı ve internet kullanım süreleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu görülmüştür (Traş & Öztemel, 2019). FoMO ile sosyal medya bağımlılığı (Quaglieri vd., 2021), depresyon ve internet bağımlılığı (Tang vd., 2020) arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Tüm bu bilgiler FoMO ile internet bağımlılığı ve bilişsel esnekliğin ilişkili olduğunu göstermektedir.

1.1. Araştırmanın Amacı

2020 yılında yayımlanan bir rapora göre dünya nüfusunun %60'ı aktif internet kullanmakta, %49'u aktif sosyal medya kullanmakta ve % 67'si aktif akıllı telefon kullanmaktadır (We Are Social, 2020a). Dahası bir diğer raporda Türkiye'nin toplam nüfusunun (yaklaşık 84 milyon) %74'ü aktif internet kullanıcısı, %64'ü aktif sosyal medya kullanıcısı ve %92'si akıllı telefon kullanıcısıdır (We Are Social, 2020b). Tüm bu bilgiler Türkiye'nin internet kullanımı konusunda dünya ülkeleri arasında üst sıralarda olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla internet bağımlılığı ile ilişkili olabilecek değişkenler konusunda araştırmalar yapılması internet kullanımının bireylerin yaşamlarını kolaylaştırıcı ve günlük işlevlerini yerine getirmesini destekleyici tarzda olmasına olanak sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada da FoMO ile internet bağımlılığı arasındaki ilişkide bilişsel esnekliğin aracılık rolünün incelenmesi amaçlanmıştır (Şekil 1). Bu amaç doğrultusunda bu araştırmanın hipotezleri aşağıda sıralanmıştır.

- H1- FoMO bilişsel esnekliği negatif yönde anlamlı düzeyde yordayacaktır.
- H2- FoMO internet bağımlılığını pozitif yönde anlamlı düzeyde yordayacaktır.
- H3- Bilişsel esneklik internet bağımlılığını negatif yönde anlamlı düzeyde yordayacaktır.
- H4- FoMO ile internet bağımlılığı arasındaki ilişkide bilişsel esneklik aracılık edecektir.

Şekil 1. Hipotetik model

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, üniversite öğrencilerinin FoMO, bilişsel esneklik ve internet bağımlılığı arasındaki ilişkilerin eşzamanlı incelendiği ilişkisel tarama modelinde tasarlanmıştır. İki veya daha çok sayıdaki değişkenler arası ilişkilerin yönüne ve düzeyine ilişkin bilgiler sunan araştırmalar ilişkisel tarama modeli olarak anılmaktadır (Büyüköztürk vd. 2019). Bu araştırmada bağımlı değişken internet bağımlılığı, bağımsız değişken FoMO ve aracı değişken ise bilişsel esnekliktir.

2.2. Araştırmanın Çalışma Grubu

Katılımcılar araştırmaya katılmaya gönüllü üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır. Araştırmada 247 (%63.5) kadın ve 142 (%36.5) erkek olmak üzere toplamda 389 katılımcı yer almaktadır. Katılımcıların yaşları 18 ile 28 arasında değişmektedir ($\bar{X} = 21.25$, $SD = 2.39$). Katılımcılara ait tanımlayıcı bilgiler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1.

Katılımcıların Betimsel Bilgileri

	Değişkenler	f	%
Cinsiyet	Kadın	247	63,5
	Erkek	142	36,5
Sosyal Medya Hesap Sayısı	1-2	150	38,6
	3-4	168	43,2
	5 ve üzeri	71	18,2
Twitter günlük kontrol etme sıklığı	0-1 saat	165	42,4
	2-3 saat	53	13,6
	3 saat ve üzeri	171	44,0
Instagram günlük kontrol etme sıklığı	0-1 saat	146	37,5
	2-3 saat	110	28,3
	3 saat ve üzeri	133	34,2
Facebook günlük kontrol etme sıklığı	0-1 saat	180	46,3
	2-3 saat	8	2,1
	3 saat ve üzeri	201	51,7
Youtube günlük kontrol etme sıklığı	0-1 saat	147	37,8
	2-3 saat	83	21,3
	3 saat ve üzeri	159	40,9
Toplam		389	100

Katılımcıların sahip oldukları sosyal medya hesap sayısı en çok (%43.2) 3-4 hesap olduğu görülmektedir. Twitter günlük kontrol etme sıklığı en çok (%44.0) 3 saat ve üzeri, Instagram günlük kontrol etme sıklığı en çok (%37.5) 0-1 saat, Facebook günlük kontrol etme sıklığı en çok (%51.7) 3 saat ve üzeri ve Youtube günlük kontrol etme sıklığı en çok (%40.9) 3 saat ve üzeri olduğu anlaşılmaktadır.

2.3. Veri Toplama Araçları ve Süreci

Araştırmanın verileri toplanmadan önce gerekli etik kurul ve uygulama izinleri ilgili yerlerden alınmıştır. Araştırmanın verileri, araştırmaya katılmaya gönüllü olan üniversite öğrencilerinden yüz yüze, sınıf ortamında toplanmıştır. Veriler toplanırken araştırmacılar araştırmanın amacını, herhangi bir kişisel bilgiye ihtiyaç duyulmayacağını ve katılımcılar istediği anda veri toplama araçlarını doldurmayı bırakabileceğini açıklamıştır. Veri toplama araçlarının doldurulması yaklaşık 15-20 dakika sürmüştür. Araştırmada kullanılan veri toplama araçlarına ilişkin detaylı bilgiler aşağıda verilmiştir.

2.3.1. Gelişmeleri Kaçırma Korkusu (FoMO) Ölçeği

Gelişmeleri Kaçırma Korkusu Ölçeği (FoMOs) Przybylski vd. (2013) tarafından geliştirilmiştir. FoMOs, 5'li Likert tipi derecelendirilen (1- Hiç doğru değildir – 5- Aşırı şekilde doğrudur) 10 madde (Örnek madde; Arkadaşlarımın neler yaptığını bilmediğimde kaygı hissedirim) ve tek boyuttan oluşmaktadır. Katılımcıların ölçekten alabileceği puanlar 10 ile 50 arasında değişmekte olup ölçekten alınan puan arttıkça FoMO düzeyi de artmaktadır. Ölçeğin geliştirilme çalışmasında Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .82 olarak bulunmuştur. Ölçeğin Türkçeye uyarlaması Can ve Satici (2019) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin Türkçe formunun Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .78 ve test tekrar test güvenilirlik katsayısı .86 olarak bulunmuştur. Türkçe formunda yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda iyi düzeyde uyum indeksleri elde edilmiştir ($\chi^2/sd = 1.79$, CFI = .90, GFI = .92, SRMR = .006, RMSEA = .07). Bu çalışmada FoMO ölçeğinin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı ($\alpha = .81$) iyi ve doğrulayıcı faktör analizi sonucu mükemmel bulunmuştur ($\chi^2/sd = 2.808$, CFI = .95, GFI = .96, IFI = .96, NFI = .93, TLI = .93, SRMR = .045, RMSEA = .06).

2.3.2. Young İnternet Bağımlılığı Testi Kısa Formu

Young İnternet Bağımlılığı Testi Kısa Formu (YIBT-KF) Young (1998) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin kısa formu Pawlikowski vd. (2013) tarafından oluşturulmuştur. YIBT-KF, 5'li Likert tipi derecelendirilen (1- Hiçbir zaman – 5- Çok sık) 12 madde (Örnek madde; İnternette iken hangi sıklıkta kendinizi 'birkaç dakika daha' derken bulursunuz?) ve tek boyuttan oluşmaktadır. Katılımcıların ölçekten alabileceği puanlar 12 ile 60 arasında değişmekte olup ölçekten alınan puan arttıkça internet bağımlılığı düzeyi de artmaktadır. Ölçeğin Türkçeye uyarlaması Kutlu vd. (2016) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin Türkçe formunun Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .91 ve test tekrar test güvenilirlik katsayısı .93 olarak bulunmuştur. Türkçe formunda yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda iyi düzeyde uyum indeksleri elde edilmiştir ($\chi^2/sd = 2.78$, AGFI = .90, CFI = .95, GFI = .93, IFI = .91, RMR = .07, RMSEA = .07). Bu çalışmada YIBT-KF Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı ($\alpha = .87$) iyi ve doğrulayıcı faktör analizi sonucu iyi bulunmuştur ($\chi^2/sd = 3.610$, CFI = .92, GFI = .92, IFI = .92, NFI = .90, TLI = .89, SRMR = .06, RMSEA = .08).

2.3.3. Bilişsel Esneklik Ölçeği

Bilişsel Esneklik Ölçeği (BEÖ) Martin ve Rubin (1995) tarafından geliştirilmiştir. BEÖ, 6'lı Likert tipi derecelendirilen (1- Kesinlikle katılmıyorum – 6- Kesinlikle katılıyorum) 12 madde (Örnek madde; Her duruma uygun hareket edebilirim.) ve tek boyuttan oluşmaktadır. Katılımcıların ölçekten alabileceği puanlar 12 ile 72 arasında değişmekte olup ölçekten alınan puan arttıkça bilişsel esneklik düzeyi de artmaktadır. Ölçeğin geliştirilme çalışmasında Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı sırasıyla .72, .73 ve .81 olarak bulunmuştur (Martin ve Anderson, 1998). Ölçeğin Türkçeye uyarlaması Çelikkaleli (2014) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin Türkçe formunun Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .80 ve test tekrar test güvenilirlik katsayısı .83 olarak bulunmuştur. Türkçe formunda yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda iyi düzeyde uyum indeksleri elde edilmiştir ($\chi^2/sd = 1.93$, AGF = .92, CFI = .92, GFI = .95, IFI = .92, NFI = .85, RMSEA = .059). Bu çalışmada BEÖ Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı ($\alpha = .75$) iyi ve doğrulayıcı faktör analizi sonucu iyi bulunmuştur ($\chi^2/sd = 2.368$, CFI = .91, GFI = .95, IFI = .91, NFI = .86, TLI = .89, SRMR = .053, RMSEA = .05).

2.3.4. Kişisel Bilgi Formu

Araştırmada katılımcıların kişisel bilgileri araştırmacılar tarafından oluşturulan Kişisel Bilgi Formu ile toplanmıştır. Bu kişisel bilgiler cinsiyet, yaş, sahip olunan sosyal medya hesap sayısı, Twitter günlük kontrol etme sıklığı, Instagram günlük kontrol etme sıklığı, Facebook günlük kontrol etme sıklığı ve Youtube günlük kontrol etme sıklığı şeklindedir.

2.4. Verilerin Analizi

Bu çalışmada ilk olarak normallik varsayımları kontrol edilmiştir. Normallik varsayımlarını incelerken çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir ve araştırmanın verilerinin normal dağılım sergilediği görülmüştür. Daha sonra araştırmanın hipotetik yapısal eşitlik modeli sınanmıştır (Şekil 1). Araştırmanın yapısal eşitlik modelinin bazı fit değerleri kontrol edilmiştir ($\chi^2/sd < 5$, CFI, GFI, IFI, NFI, TLI, > 0.90 , RMSEA ve SRMR < 0.08 , Hu ve Bentler, 1999; Tabachnick ve Fidell, 2007) ve yapısal eşitlik modelinin doğrulanıp doğrulanmadığına karar verilmiştir. Yapısal eşitlik modelinin daha büyük örneklerde doğrudan ve dolaylı etkilerin anlamlı olup olmadığına Bootstrapping analizi sonuçları incelenerek karar verilmiştir. Bootstrapping analizinde 10000 yeniden örnekleme ve 95% güven aralığını (GA) referans alınmıştır. Araştırmanın verilerinin analizinde SPSS 26 Paket Programı ve AMOS Graphics 24 kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Bu araştırmada ilk olarak tanımlayıcı istatistikler güvenilirlik analizleri ve korelasyon katsayıları hesaplanmıştır (Tablo 2). Bulgulara göre FoMO ile bilişsel esneklik ($r = -.32$) arasında negatif yönde internet bağımlılığı ($r = .49$) arasında pozitif yönde anlamlı ve orta düzeyde ilişki bulunmuştur. Bilişsel esneklik ile internet bağımlılığı ($r = -.31$) arasında negatif yönde orta düzeyde anlamlı ilişki bulunmuştur. Bu bulgular, araştırmanın değişkenleri arasındaki ilişkilerin anlamlı olduğunu göstermektedir.

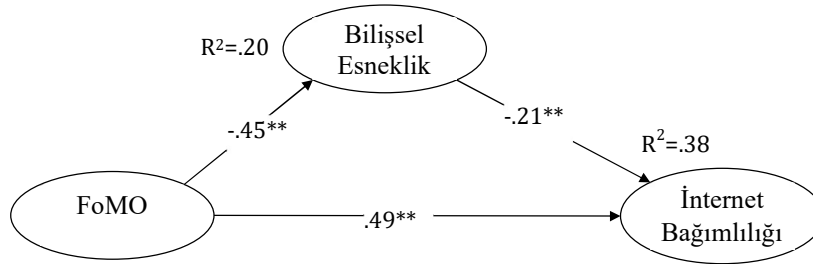
Tablo 2.*Değişkenler Arasındaki İlişkiler*

Değişkenler	1	2	3	<i>a</i>	$\bar{X}$	SS	Çarpıklık	Basıklık
1 FoMO	-			,81	24,42	6,43	0,46	0,17
2. Bilişsel esneklik	-,32**	-		,75	54,97	6,35	-0,17	-0,20
3. İnternet Bağımlılığı	,49**	-,31**	-	,87	29,18	8,04	0,27	-0,19

** p < ,01

Bu aşamada araştırmanın verilerinin normallik varsayımlarını sağlayıp sağlamadığı kontrol edilmiştir. Bulgulara göre Cronbach alfa güvenilirlik katsayıları FoMO, bilişsel esneklik ve internet bağımlılığı için sırasıyla .81, .75 ve .87 olarak bulunmuştur. Güvenirlik katsayısı değerlerinin .70 üstü bulunması yeterli bir değer olarak görülmektedir (Nunnally, 1978). Ölçme araçlarının çarpıklık değerleri sırasıyla .46, -.17 ve .27 olarak, basıklık değerleri ise sırasıyla .17, -.20 ve -.19 olarak bulunmuştur. Araştırma verilerinin Mahalonobis uzaklık değerleri 3 değerinin çok altında, Durbin Watson değeri 1.53, tolerance değerleri .89 ve VİF (variance inflation factor) değeri ise 1.11 olarak bulunmuştur. Tüm bu sonuçlar araştırma verilerinin çoklu bağlantı probleminin olmadığına işaret etmektedir (Field, 2017).

Araştırmanın ikinci aşamasında araştırmanın yapısal eşitlik modeli sınanmıştır. Bulgulara göre FoMO, bilişsel esnekliği negatif ($\beta = -.45$, $p < .001$; H1), internet bağımlılığını ise pozitif ($\beta = .49$, $p < .001$; H2) yönde yordamaktadır. Bilişsel esneklik internet bağımlılığını ($\beta = -.21$, $p < .001$; H3) negatif yönde yordamaktadır. Son olarak da FoMO ile internet bağımlılığı arasındaki ilişkide bilişsel esneklik aracılık etmektedir ($\beta = .10$, $p < .001$; H4).

Şekil 2. Araştırmanın Yapısal Eşitlik Modeli

Araştırmanın modeli incelendiğinde tüm yol katsayılarının ve uyum iyiliği indekslerinin mükemmel olduğu görülmektedir ($\chi^2_{(19, N=398)} = 43.438$, $p < .001$; $\chi^2/sd = 2.555$; CFI = .98; GFI = .97; IFI = .98; NFI = .98; TLI = .96; RMSEA = .06; SRMR = .044). Tüm bu sonuçlara dayanarak bu araştırmanın yapısal eşitlik modelinin doğrulandığı söylenebilir.

Bu araştırmada ayrıca, yapısal eşitlik modelinde elde edilen uyum iyiliği indekslerinin daha büyük örnekleme doğrulanıp doğrulanmadığı bootstrapping analizi ile sınanmıştır. Bootstrapping analizinde 10000 yeniden örnekleme ve 95% güven aralığını (GA) referans alınmıştır. Bootstrapping analizi sonuçları Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3.*Değişkenler Arasındaki Doğrudan ve Dolaylı İlişkiler*

Değişkenler	Katsayı	%95 Güven Aralığı	
		Alt sınır	Üst sınır
Doğrudan İlişkiler			
FoMO → İnternet Bağımlılığı	,49	,36	,62
FoMO → Bilişsel Esneklik	-,45	-,54	-,34
Bilişsel Esneklik → İnternet Bağımlılığı	-,21	-,34	-,07
Dolaylı İlişkiler			
FoMO → Bilişsel Esneklik → İnternet Bağımlılığı	,10	,03	,17

Bootstrapping analizi sonuçları incelendiğinde tüm yol katsayılarının anlamlı bulunmuştur. Araştırmanın hipotetik modelinde önerilen FoMO ile internet bağımlılığı arasında bilişsel esnekliğin aracılık rolüne ilişkin model

doğrulanmıştır [etki = .10; GA = (.03, -.17)]. Tüm bu sonuçlara dayanarak FoMO ile internet bağımlılığı arasında bilişsel esnekliğin aracılık rolünün bulunduğu ifade edilebilir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada FoMO ile internet bağımlılığı arasında bilişsel esnekliğin aracılık rolünün incelenmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede çalışmada hipotezler oluşturulmuş ve her bir hipotez test edilmiştir. Çalışmanın hipotezlerine ait tartışma aşağıda sırası ile verilmiştir.

Bu çalışmada ilk olarak FoMO ile bilişsel esneklik arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yani bireylerin FoMO düzeyi arttıkça bilişsel esneklik düzeyleri azalmaktadır. Çalışmanın bu bulgusu H1'i desteklemiştir. Alanyazın incelendiğinde FoMO ile bilişsel esneklik düzeyleri arasındaki ilişkileri inceleyen doğrudan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Fakat alanyazında ilgili araştırmaların olduğu görülmüştür. Örneğin üniversite öğrencileri ile yapılan bir çalışmada sıkıntıyı tolere etme ve bilişsel esnekliğin pozitif yönlü ilişki içerisinde olduğu sonucu elde edilmiştir (Kandemir, 2022). Başka bir çalışmada gelişmeleri kaçırma korkusu ile duygusal zekâ arasında negatif yönde anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir (Turhan, 2019). Bir diğer çalışmada bilinçli farkındalığın alt boyutu farkındalıkla davranma ile sosyal medya tutumu arasında negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Bireylerin gelişmeleri kaçırma korkusu mevcut andaki yaşantılarının farkında olmasını engellemektedir (Demirel & Düşünceli, 2023). Sonuç olarak sanal ortamları sürekli takibe alan ve yeni gelişmeleri kaçırma korkusu yaşayan bireylerin bilişsel olarak esnek olmadıkları söylenebilir.

Bu çalışmada ikinci olarak FoMO ile internet bağımlılığı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yani bireylerin FoMO düzeyi arttıkça internet bağımlılığı düzeyleri de artmaktadır. Çalışmanın bu bulgusu H2'i desteklemiştir. İlgili alanyazın incelendiğinde FoMO ile internet bağımlılığı düzeyleri arasındaki ilişkileri inceleyen benzer araştırmaların olduğu görülmüştür. Örneğin üniversite öğrencileri ile yapılan çalışmada FoMO ile internet bağımlılığı arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir (Avcı & Kula, 2022; Kargın vd., 2019). İki farklı çalışmada 18-68 ile 17-28 yaş aralığındaki bireylerle yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir (Hadlington & Scase, 2018; Liang vd., 2022). Sonuç olarak FoMO yaşayan bireyler sürekli internet üzerinden başkalarının deneyimleri takibe almaktadırlar. Dolayısıyla internetin sürekli kullanımı internet bağımlılığını kaçınılmaz hale getirmektedir.

Üçüncü olarak bilişsel esneklik ile internet bağımlılığı arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yani bireylerin bilişsel esneklik düzeyi arttıkça internet bağımlılığı düzeyleri azalmaktadır. Çalışmanın bu bulgusu H3'ü desteklemiştir. İlgili alanyazın incelendiğinde bilişsel esneklik ile internet bağımlılığı düzeyleri arasındaki ilişkileri inceleyen benzer araştırmaların olduğu görülmüştür. Örneğin yapılan deneysel araştırmalarda internet bağımlılığı olan bireylerin, internet bağımlılığı olmayanlara göre daha az bilişsel esneklik performansı gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır (Dong vd., 2012, 2014). Başka araştırmalarda da işlevsel olmayan bilişsel esneklik düzeyi ile sosyal medya bağımlılığı arasında ilişki olduğu görülmüştür (He vd., 2022; Peker & Çukadar, 2016). Ayrıca ergenlerle yapılan bir diğer çalışmada bilişsel esneklik düzeyi azaldıkça bilgisayar oyunlarına olan eğilimin yükseldiği bulunmuştur (Damirchi vd., 2020). Sonuç olarak bilişsel olarak esnek olan bireyler tüm deneyimlerini internet üzerinden karşılamak yerine gerçek ilişkilere yönelebilmektedirler. Dolayısıyla bireyler interneti çoğunlukla belirli bir amaç doğrultusunda kullanmakta ve zamanlarının tamamını internet ortamında geçirmeyi tercih etmemektedirler.

Son olarak FoMO ile internet bağımlılığı arasındaki ilişkide bilişsel esneklik aracılık etmektedir. Bir diğer ifade ile bireylerin FoMO düzeyi arttıkça bilişsel esneklik düzeyi azalmaktadır. Bilişsel esneklik düzeyi arttıkça internet bağımlılığı düzeyi de azalmaktadır. Bu bulgu H4'ü desteklemiştir. İlgili alanyazın incelendiğinde FoMO ile internet bağımlılığı ve bilişsel esneklik arasındaki ilişkileri inceleyen çok sayıda araştırmaların olduğu görülmüştür. Bireylerin FoMO düzeyleri yükseldikçe internet bağımlılık düzeyleri de yükselmektedir (Avcı ve Kula, 2022; Hadlington & Scase, 2018; Kargın vd., 2019; Liang vd., 2022). Bununla birlikte bilişsel esneklik düzeyi arttıkça internet ve sosyal medya bağımlılığı düzeylerinde azalma görülmektedir (Dong vd., 2012; He vd., 2022). Bilişsel esneklik ile stresle başa çıkma arasında pozitif (Çelikkaleli & Gündüz, 2019), dürtüsellik, depresyon ve anksiyete arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler mevcuttur (Wu vd., 2022; Yu vd., 2020). Nitekim, FoMO yaşayan bireyler kaygı ve korku yaşamak yerine zihinsel kaynaklarını alternatif oluşturma ile yapılandırdığında bilişsel olarak daha esnek olabilmektedirler. Bilişsel esneklik yaşayan bireyler karşılaştıkları sorunlara çözüm bulma ve çevreye uyum sağlama becerilerini kullandıkları için internet bağımlılığı sergilemeyebilmektedirler.

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak, bu çalışma Türkiye'de gerçekleştirilmiştir. Farklı kültürel öğelere sahip ülkelerde de benzer araştırmalar yapılarak kültürel karşılaştırmalar yapılabilir. İkinci olarak, bu çalışmanın katılımcıları klinik tanılama almış kişilerden oluşmamaktadır. İnternet bağımlılığı tanısı almış bireylerle çalışılabilir. Üçüncü olarak bu çalışma kesitsel bir çalışmadır. Deneysel araştırmalar yapılarak çalışmanın sonuçları sınanabilir. Son olarak bu çalışma COVID-19 pandemisi döneminde gerçekleştirilmiştir.

Dolayısıyla bu dönemde bireyler çoğu ihtiyaçlarını sanal ortamlarda deneyimlemeyi tercih etmiş olabilir. COVID sonrası yapılacak araştırmalarla bu araştırmanın sonuçları karşılaştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Abell, L., Buglass, S. L., & Betts, L. R. (2019). Fear of missing out and relational aggression on Facebook. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 22(12), 799-803. <https://doi.org/10.1089/cyber.2019.0071>
- Alt, D. (2018). Students' wellbeing, fear of missing out, and social media engagement for leisure in higher education learning environments. *Current Psychology*, 37, 128-138. <https://doi.org/10.1007/s12144-016-9496-1>
- Diagnostic, American Psychiatric Association. (2013). statistical manual of mental disorders: DSM-5™. Arlington. *VA American Psychiatric Publishing*.
- Arısoy, Ö. (2009). İnternet bağımlılığı ve tedavisi. *Psikiyatride güncel yaklaşımlar*, 1(1), 55-67.
- Avcı, Ü., & Kula, A. (2022). Examining the predictors of university students' engagement, fear of missing out and Internet addiction in online environments. *Information Technology & People*, (ahead-of-print). <https://doi.org/10.1108/ITP-05-2021-0416>
- Bakioğlu, F. (2020). Internet addiction and social self-efficacy: The mediator role of loneliness. *Anales de Psicología/Annals of Psychology*, 36(3), 435-442. <https://doi.org/10.6018/analesps.394031>
- Barker, E. (2016). This is the best way to overcome fear of missing out. *Time Magazine*.
- Blanca, M. J., & Bedayan, R. (2018). Spanish version of the Phubbing Scale: Internet addiction, Facebook intrusion, and fear of missing out as correlates. *Psicothema*, 30(4), 449-454. <https://doi.org/10.7334/psicothema2018.153>
- Bozkurt, H., Şahin, S., & Zoroğlu, S. (2016). İnternet bağımlılığı: Güncel bir gözden geçirme. *Çağdaş Tıp Dergisi*, 6(3), 235-247. <https://doi.org/10.16899/ctd.66303>
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2019). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Can, G., & Satıcı, S. A. (2019). Adaptation of fear of missing out scale (FoMOs): Turkish version validity and reliability study. *Psicologia: Reflexão e Crítica*, 32(1), 3. <https://doi.org/10.1186/s41155-019-0117-4>
- Canas, J., Quesada, J., Antolí, A., & Fajardo, I. (2003). Cognitive flexibility and adaptability to environmental changes in dynamic complex problem-solving tasks. *Ergonomics*, 46(5), 482-501. <https://doi.org/10.1080/0014013031000061640>
- Chan, S. S., Van Solt, M., Cruz, R. E., Philp, M., Bahl, S., Serin, N., ... & Canbulut, M. (2022). Social media and mindfulness: From the fear of missing out (FOMO) to the joy of missing out (JOMO). *Journal of Consumer Affairs*, 56(3), 1312-1331. <https://doi.org/10.1111/joca.12476>
- Çelikkaleli, Ö. (2014). Bilişsel Esneklik Ölçeği'nin geçerlik ve güvenilirliği. *Eğitim ve Bilim*, 39(176), 339-346. <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2014.3466>
- Çelikkaleli, Ö., & Gündüz, B. (2019). Direct and indirect relationships between personality types and problem-focused coping style in adolescents: Mediation role of cognitive flexibility. *Cukurova University Faculty of Education Journal*, 48(1), 73-99. <https://doi.org/10.14812/cufej.483079>
- Çınar, Ç. Y., & Mutlu, E. (2019). İnternet bağımlılığının benlik saygısı, dikkat, gelişmeleri kaçırma korkusu, yaşam doyumu ve kişilik özellikleri ile ilişkisi. *Bağımlılık Dergisi*, 20(3), 133-142.
- Damirchi, E. S., Pireinaladin, S., Akbari, T., & Dargahi, S. (2020). The prediction of the student's tendency to computer games based on the brain-behavioral functions, cognitive flexibility and sensation seeking. *Archives of Psychiatry and Psychotherapy*, 1, 70-76. <https://doi.org/10.12740/APP/109309>
- Demirel, G., & Düşünceli, B. (2023). Ergenlerin sosyal medyaya yönelik tutumları ile bilinçli farkındalık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi, *Trakya Eğitim Dergisi*, 13(1), 347-364. <https://doi.org/10.24315/tred.1034662>
- Deniz, M. (2021). Fear of missing out (FoMO) mediate relations between social self-efficacy and life satisfaction. *Psicologia: Reflexão e Crítica*, 34. <https://doi.org/10.1186/s41155-021-00193-w>
- Dennis, J. P., & Vander Wal, J. S. (2010). The cognitive flexibility inventory: Instrument development and estimates of reliability and validity. *Cognitive therapy and research*, 34, 241-253. <https://doi.org/10.1007/s10608-009-9276-4>
- Dong, G., DeVito, E. E., Du, X., & Cui, Z. (2012). Impaired inhibitory control in 'internet addiction disorder': A functional magnetic resonance imaging study. *Psychiatry Research: Neuroimaging*, 203(2-3), 153-158. <https://doi.org/10.1016/j.pscychresns.2012.02.001>
- Dong, G., Hu, Y., & Lin, X. (2013). Reward/punishment sensitivities among internet addicts: Implications for their addictive behaviors. *Progress in Neuro-Psychopharmacology and Biological Psychiatry*, 46, 139-145. <https://doi.org/10.1016/j.pnpbp.2013.07.007>

- Dong, G., Lin, X., Zhou, H., & Lu, Q. (2014). Cognitive flexibility in internet addicts: fMRI evidence from difficult-to-easy and easy-to-difficult switching situations. *Addictive Behaviors*, 39(3), 677-683. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2013.11.028>
- Field, A. (2017). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics*. sage.
- Göksün, D. O. (2019). Gelişmeleri kaçırma korkusu ve problemli internet kullanımı arasındaki ilişki. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(2), 511-525. <https://doi.org/10.17860/mersinefd.517796>
- Griffiths, M. (2000). Internet addiction-time to be taken seriously?. *Addiction research*, 8(5), 413-418. <https://doi.org/10.3109/16066350009005587>
- Griffiths, M. D. (1996). Internet addiction: An issue for clinical psychology?. In *Clinical Psychology Forum* (Vol. 97, pp. 32-36). Nottingham Trent University.
- Hadlington, L., & Scase, M. O. (2018). End-user frustrations and failures in digital technology: Exploring the role of Fear of Missing Out, Internet addiction and personality. *Heliyon*, 4(11), e00872. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2018.e00872>
- Hampshire, A., & Owen, A. M. (2006). Fractionating attentional control using event-related fMRI. *Cerebral cortex*, 16(12), 1679-1689. <https://doi.org/10.1093/cercor/bhj116>
- He, Z., Li, M., Liu, C., & Ma, X. (2022). Common predictive factors of social media addiction and eating disorder symptoms in female college students: State anxiety and the mediating role of cognitive flexibility/sustained attention. *Frontiers in Psychology*, 12, 6182. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.647126>
- Herman, D. (2000). Introducing short-term brands: A new branding tool for a new consumer reality. *Journal of Brand Management*, 7(5), 330-340.
- Hildebrandt, L. K., McCall, C., Engen, H. G., & Singer, T. (2016). Cognitive flexibility, heart rate variability, and resilience predict fine-grained regulation of arousal during prolonged threat. *Psychophysiology*, 53(6), 880-890. <https://doi.org/10.1111/psyp.12632>
- Holte, A. J., & Ferraro, F. R. (2020). Anxious, bored, and (maybe) missing out: Evaluation of anxiety attachment, boredom proneness, and fear of missing out (FoMO). *Computers in Human Behavior*, 112, 106465. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106465>
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>
- Kandemir, M. Ç. (2022). *Öğretmen adaylarının duygusal şemaları, bilişsel esneklik ve sıkıntıyı tolere etme arasındaki yordayıcı ilişkiler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kargın, M., Türkben Polat, H., & Coşkun Şimşek, D. (2020). Evaluation of internet addiction and fear of missing out among nursing students. *Perspectives in Psychiatric Care*, 56(3), 726-731. <https://doi.org/10.1111/ppc.12488>
- Kartol, A., & Peker, A. (2020). Ergenlerde sosyal ortamlarda gelişmeleri kaçırma korkusu (fomo) yordayıcılarının incelenmesi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 15(21), 454-474. <https://doi.org/10.26466/opus.628081>
- Keçeci, H. S., Özyirmidokuz, E. K., & Özbakır, L. (2021). Dijital bağımlılık ve FoMo, kişilik faktörleri ve mutluluk ile ilişkisi: Üniversite öğrencileri ile bir uygulama. *Bağımlılık Dergisi*, 22(4), 379-394. <https://doi.org/10.51982/bagimli.902214>
- King, D. L., Delfabbro, P. H., Griffiths, M. D., & Gradisar, M. (2011). Assessing clinical trials of Internet addiction treatment: A systematic review and CONSORT evaluation. *Clinical psychology review*, 31(7), 1110-1116. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2011.06.009>
- Ko, C. H., Yen, J. Y., Yen, C. F., Chen, C. S., & Chen, C. C. (2012). The association between Internet addiction and psychiatric disorder: a review of the literature. *European Psychiatry*, 27(1), 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.eurpsy.2010.04.011>
- Kutlu, M., Savcı, M., Demir, Y., & Aysan, F. (2016). Young internet bağımlılığı testi kısa formunun Türkçe uyarlaması: Üniversite öğrencileri ve ergenlerde geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 17(1), 69-76. <https://doi.org/10.5455/apd.190501>
- Li, L., Griffiths, M. D., Mei, S., & Niu, Z. (2020). Fear of missing out and smartphone addiction mediates the relationship between positive and negative affect and sleep quality among Chinese university students. *Frontiers in Psychiatry*, 11, 877. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00877>
- Liang, L., Li, C., Meng, C., Guo, X., Lv, J., Fei, J., & Mei, S. (2022). Psychological distress and internet addiction following the COVID-19 outbreak: Fear of missing out and boredom proneness as mediators. *Archives of Psychiatric Nursing*, 40, 8-14. <https://doi.org/10.1016/j.apnu.2022.03.007>
- Martin, M. M., & Anderson, C. M. (1998). The Cognitive Flexibility Scale: Three validity studies. *Communication Reports*, 11, 1-9. <https://doi.org/10.1080/08934219809367680>

- Martin, M. M., & Rubin, R. B. (1995). A new measure of cognitive flexibility. *Psychological Reports*, 76, 623-626. <https://doi.org/10.2466/pr0.1995.76.2.623>
- Metin-Orta, I. (2020). Fear of missing out, internet addiction and their relationship to psychological symptoms. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 7(1), 67-73. <https://doi.org/10.15805/addicta.2020.7.1.0070>
- Nunnally, J. C. (1978). An overview of psychological measurement. *Clinical diagnosis of mental disorders: A handbook*, 97-146.
- Pawlikowski, M., Altstötter-Gleich, C., & Brand, M. (2013). Validation and psychometric properties of a short version of Young's Internet Addiction Test. *Computers in Human Behavior*, 29(3), 1212-1223. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.10.014>
- Peker, A., & Çukadar, F. (2016). Bilişsel esneklik ile sosyal medyayı kullanmaya yönelik tutum arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Sakarya University Journal of Education*, 6(2), 66-79. <https://doi.org/10.19126/suje.03104>
- Przybylski, A. K., Murayama, K., DeHaan, C. R., & Gladwell, V. (2013). Motivational, emotional, and behavioral correlates of fear of missing out. *Computers in Human Behavior*, 29(4), 1841-1848. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.02.014>
- Quaglieri, A., Biondi, S., Roma, P., Varchetta, M., Frascchetti, A., Burrari, J., ... & Mari, E. (2021). From emotional (Dys) regulation to internet addiction: A mediation model of problematic social media use among Italian young adults. *Journal of Clinical Medicine*, 11(1), 188. <https://doi.org/10.3390/jcm11010188>
- Rozgonjuk, D., Sindermann, C., Elhai, J. D., & Montag, C. (2020). Fear of Missing Out (FoMO) and social media's impact on daily-life and productivity at work: Do WhatsApp, Facebook, Instagram, and Snapchat Use Disorders mediate that association?. *Addictive Behaviors*, 110, 106487. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2020.106487>
- Tabachnick, B.G., & Fidell, L.S. (2007). *Using multivariate statistics*. Pearson.
- Tang, G., Hung, E. P., Au-Yeung, H. K. C., & Yuen, S. (2020). Politically motivated internet addiction: Relationships among online information exposure, internet addiction, FOMO, psychological well-being, and radicalism in massive political turbulence. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(2), 633. <https://doi.org/10.3390/ijerph17020633>
- Tanhan, F., Özok, H. İ., Kaya, A., & Yıldırım, M. (2023). Mediating and moderating effects of cognitive flexibility in the relationship between social media addiction and phubbing. *Current Psychology*, 1-12. <https://doi.org/10.1007/s12144-023-04242-8>
- Traş, Z., & Öztemel, K. (2019). Facebook yoğunluğu, gelişmeleri kaçırma korkusu ve akıllı telefon bağımlılığı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 6(1), 91-113. <https://doi.org/10.15805/addicta.2018.6.1.0063>
- Tseng, Y. H., Chao, H. H., & Hung, C. L. (2022). Effect of a strategic physical activity program on cognitive flexibility among children with internet addiction: A pilot study. *Children*, 9(6), 798. <https://doi.org/10.3390/children9060798>
- Turhan, C. (2019). *Üniversite öğrencilerinin gelişmeleri kaçırma korkusu düzeyleri üzerinde duygusal zekâ ve kişilik özelliklerinin yordayıcı rolü* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ulwiyyah, U., & Zhang, J. (2022). The role of psychosocial factors affecting internet addiction among Indonesian University students. *The Journal of Behavioral Science*, 17(2), 16-28.
- Verdejo-Garcia, A., Clark, L., Verdejo-Roman, J., Albein-Urios, N., Martinez-Gonzalez, J. M., Gutierrez, B., & Soriano-Mas, C. (2015). Neural substrates of cognitive flexibility in cocaine and gambling addictions. *The British Journal of Psychiatry*, 207(2), 158-164. <https://doi.org/10.1192/bjp.bp.114.152223>
- We Are Social. (2020a). *Digital in 2020*. <https://wearesocial.com/digital-2020>
- We Are Social. (2020b). *Digital 2020: Turkey*. <https://datareportal.com/reports/digital-2020-turkey>
- Wu, X., Wang, Z., Zhang, H., Yuan, P., Yu, Q., Zhou, Z., & Zhao, Q. (2021). Effects of internet language related to COVID-19 on mental health in college students: The mediating effect of cognitive flexibility. *Frontiers in Psychology*, 12, 600268. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.600268>
- Young, K. (1998). Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder. *Cyber Psychology and Behavior*, 1, 237-244. <https://doi.org/10.1089/cpb.1998.1.237>
- Young, K. S. (2004). Internet addiction: A new clinical phenomenon and its consequences. *American Behavioral Scientist*, 48(4), 402-415. <https://doi.org/10.1177/0002764204270278>
- Yu, Y., Yu, Y., & Lin, Y. (2020). Anxiety and depression aggravate impulsiveness: The mediating and moderating role of cognitive flexibility. *Psychology, Health & Medicine*, 25(1), 25-36. <https://doi.org/10.1080/13548506.2019.1601748>

- Zajac, K., Ginley, M. K., Chang, R., & Petry, N. M. (2017). Treatments for internet gaming disorder and internet addiction: A systematic review. *Psychology of Addictive Behaviors*, 31(8), 979. <https://doi.org/10.1037/adb0000315>
- Zhang, Z., Jiménez, F. R., & Cicala, J. E. (2020). Fear of missing out scale: A self-concept perspective. *Psychology & Marketing*, 37(11), 1619-1634. <https://doi.org/10.1002/mar.21406>

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Etik değerlendirmeyi yapan kurul adı: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu

Etik değerlendirme kararının tarihi: 06/12/2022

Etik değerlendirme belgesi sayı numarası: 09-2022/281

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %40, 2. yazarın araştırmaya katkı oranı %35, 2. yazarın araştırmaya katkı oranı %25'dir.

Yazar 1: Konuya karar verilmesi, verilerin toplanması, verilerin analizi, literatür, yöntem ve bulguların yazılması

Yazar 2: Konuya karar verilmesi, verilerin toplanması, literatür, yöntem ve bulguların yazılması

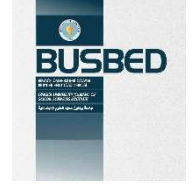
Yazar 2: Konuya karar verilmesi, verilerin toplanması, literatür yazılması

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 17.05.2023
Kabul Tarihi : 12.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1298407>

LİBERALİZM MERKEZLİ ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK KAVRAMINA ELEŞTİREL BİR BAKIŞ: BHIKHU PAREKH ÖRNEĞİ

Veysel ERGÜÇ¹

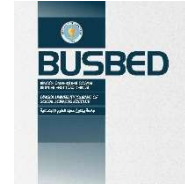
ÖZ

Ulus-devletlerin bünyesindeki kültürel çeşitliliğin ve farklı kimliklerin siyasal topluluk dâhilinde yönetilmesine ilişkin olarak beliren çokkültürlülük kavramı, 1970’li yıllardan bu yana sosyal bilimler içerisindeki çok sayıda çalışma alanında sıkça tartışılan bir konu hüviyetindedir. Söz konusu kavram kapsamında farklı kültürlerle işaret eden özelliklerin kamu kurumlarınca tanınması ve bir arada yaşaması ilkesine yer verilmiştir. Avustralya ve Kanada’da yerli halkların farklılığını teşvik etmek üzere icat edilen çokkültürlülük kavramı üzerine eleştirel bir bakış açısı geliştiren düşünürlerin bir kısmı, kavrama liberalizm merkezli bir ideolojik bagaj yüklendiğini ifade etmişlerdir. Liberalizm bağlamında ifade edilen evrenselliğin esasında özel olanı imlediğini belirten düşünürler, özel olanın Avrupa olduğunu dile getirirler. Buna ek olarak liberal ideoloji merkezindeki çokkültürlülüğün Avrupa’nın hiyerarşik üstünlüğüne işaret ettiğini, evrensel olanın da tam olarak buna tekabül ettiğini iddia ederler. Bahse konu edilen düşünürlerin arasında öne çıkan bir isim olarak beliren Bhikhu Parekh’in düşüncesi bu çalışma kapsamında incelenecektir. Çalışma kapsamında üç tane sorunun izinden gidilecektir. İlk olarak düşünürün çokkültürlülüğü hangi kavram seti ile ilişkilendirdiği sorusu sorulacaktır. Sözü edilen soruya yanıt olarak Parekh’in çokkültürlülüğe kültür ve doğanın etkileşimi çerçevesinde yaklaştığı söylenecektir. İkinci soru, Parekh’in liberalizme ne tür bir anlam yüklediği olacaktır. Parekh’in klasik liberalizmi sömürgecilik ile bağlantılı kıldığı söylenecektir. Çokkültürlülüğü böyle bir liberalizmden azade kılmak isteyen Parekh’in ne tür bir çözüm önerdiği sorusu üçüncü soru olacaktır. Düşünürün liberalizmin farklı kültürlerle barışık bir yorumunun üretilmesi yönündeki ifadesi üçüncü sorunun cevabı olacaktır. Parekh, liberalizmin dar bir anlayışa hapsedildiğini beyan eder. Liberalizm içerisindeki insan doğası görüşünün soyut akla raptedildiğini ifade eden Parekh, buradan aynılık merkezindeki evrenselliği içeren bir kimliğin türediğini belirtir. Böyle bir durumda kültürün göz ardı edildiğinden yakınan Parekh, soyut olana saplandığını düşündüğü insan doğasını fark merkezli kültür ile yeniden tanımlama ve farka dayanan yeni bir kimlik inşa etme uğraşına girer. Çabasını soyut ve tek olan evrenselin çoğulcu evrensel dönüşümü biçiminde tanımlayan Parekh, bunun liberalizmin yeniden inşası ile mümkün olacağını belirtir. Parekh’e göre liberalizmin yeniden tanımlanması için elzem olan şey toprak, egemenlik ve kültür arasındaki bağın yeniden tanımlanması suretiyle kimliğin yeniden inşasıdır. Bu tarzda bir ulusal kimliğin tüm kültürleri içerecek biçimde inşa edilmesi Parekh açısından elzemdir. Bu noktadan yola çıkan düşünür, liberalizmi farkı merkezinde barındıran kültürle barıştırmayı, evrensel olanı tikel olan ile buluşturmayı, çokkültürlü bir rejimi inşa etmeyi, bu sayede kültürel tabanlı bir federal yapıyı bir gerçekliğe dönüştürmeyi amaçlar.

Anahtar Kelimeler: Çokkültürlülük, Liberalizm, Evrensellik, Kültürel tabanlı federal yapı, Bhikhu Parekh.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, v.erguc@alparslan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3298-1803>

Article Type : Research Article
Date Received : 17.05.2023
Date Accepted : 12.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1298407>

A CRITICAL APPROACH TO THE CONCEPT OF LIBERALISM CENTERED MULTICULTURALITY: THE CASE OF BHIKHU PAREKH

Veysel ERGÜÇ¹

ABSTRACT

The concept of multiculturalism, which emerged in relation to the management of cultural diversity and different identities within nation-states within the political community, has been a frequently discussed topic in many fields of study in social sciences since the 1970s. Within the scope of this concept, the principle of recognition and coexistence of features pointing to different cultures by public institutions is included. Some thinkers who developed a critical perspective on multiculturalism, which was invented to promote the diversity of indigenous peoples in Australia and Canada, stated that the concept was loaded with an ideological baggage centered on liberalism. The thinkers who stated that the universality expressed in the context of liberalism essentially refers to the special, express that the special is Europe. In addition, they claim that multiculturalism at the center of liberal ideology points to the hierarchical superiority of Europe, and that the universal corresponds exactly to this. The thought of Bhikhu Parekh, who appears as a prominent name among the mentioned thinkers, will be examined within the scope of this study. Within the scope of the study, three questions will be followed. First, the question will be asked with which concept set the thinker associates multiculturalism. In response to the aforementioned question, it will be said that Parekh approaches multiculturalism within the framework of the interaction of culture and nature. The second question will be what kind of meaning Parekh attributes to liberalism. It will be said that Parekh connects classical liberalism with colonialism. The third question will be what kind of solution Parekh, who wants to free multiculturalism from such liberalism, proposes. The philosopher's statement about producing an interpretation of liberalism that is compatible with different cultures will be the answer to the third question. Parekh declares that liberalism is confined to a narrow understanding. Expressing that the view of human nature in liberalism is attached to the abstract mind, Parekh states that an identity that includes universality in the center of sameness derives from this. In such a situation, Parekh, complaining that culture is being ignored, attempts to redefine human nature, which he thinks is stuck in the abstract, with difference-centered culture and to construct a new identity based on difference. Parekh, who defines his effort as the transformation of the abstract and single universal into a pluralistic universal, states that this will be possible with the reconstruction of liberalism. Essential to the redefinition of liberalism, according to Parekh, is the reconstruction of identity by redefining the link between land, sovereignty and culture. It is essential for Parekh to construct such a national identity in a way that includes all cultures. Starting from this point, the thinker aims to reconcile liberalism with the culture that has differences at its center, to bring together the universal with the particular, to build a multicultural regime, and thus to turn a culturally based federal structure into a reality.

Keywords: Multiculturalism, liberalism, universality, culturally based federal structure, Bhikhu Parekh.

¹ Assist. Prof. Dr. Muş Alparslan University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, v.erguc@alparslan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3298-1803>.

1. GİRİŞ

Günümüzde eğitim, sanat, dil, edebiyat ve siyaset gibi birçok alanda karşılık bulan çokkültürlülük kavramı değişik çevreler tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Bahsi edilen kavramın önemli bulunmasının kayda değer bir nedeni, tek-kültür merkezli olduğu söylenebilecek olan ulus-devletlerin hegemonyasının güçlü olduğu zamanda belirmesidir. Biraz daha açarak ifade etmek gerekirse homojenliğin el üzerinde tutulduğu ulus-devletler çağında heterojen olana işaret eden çokkültürlülük kavramının belirmesi, oldukça önemli bir gelişme niteliğindedir.

1970'li yıllarda gündeme gelen çokkültürlülük kavramı, John W. Berry, Rudolf Kalin ve Donald M. Taylor tarafından kaleme alınan *Multiculturalism and Ethnic Attitudes in Canada* başlıklı eserde üç farklı bağlamda tanımlanmıştır. Sözü edilen ilk bağlamda çokkültürlülük demografik bir gerçek olarak incelenirken ikinci bağlamda ideolojik bir gerçeklik olarak ele alınmıştır. Üçüncü başlıkta ise çokkültürlülük kavramı kamu politikası biçiminde tanımlanmıştır (Berry vd., 1977, s. 1). Üç düşünürün çok kültürlülük üzerine getirmiş oldukları sınıflandırmadan yola çıkılarak bu çalışma kapsamında kavram ağırlıklı olarak ideolojik bir gerçeklik olarak ele alınacak ve incelemeye tabi tutulacaktır. Bu anlamda Amy Gutmann'dan (2014, s. 32) ve Milena Doytceheva'dan (2020, s. 43) yola çıkarak çokkültürlülük ilişkili olarak tahayyül edilen ideolojik pozisyonun liberalizm olduğu savunulacaktır.¹

Liberalizm merkezinde kurulduğu söylenebilecek olan ulus-devletlerde² beliren çokkültürlülüğün de aynı ideoloji merkezinde tasavvur edilmesi kavram üzerine düşünce geliştiren düşünürlerin ilgisini yüksek oranda cezbetmiştir. Siyasal ve toplumsal alanda ziyadesiyle görünürlük payesi kazandırılan çokkültürlülük kavramının liberalizmle bağlantılı biçimde tahayyül edilmesi, bir diğer ifadeyle her iki kavram arasında ilişki kurulmasına yönelik hem yandaş hem de eleştirel bir tutum içerisine giren düşünürlerin olduğu görülmektedir. Çokkültürlülük ile liberalizm arasında kurulan bağlantıya ilişkin olarak olumlu bir bakış açısına sahip olan önemli bir düşünürün Chandran Kukathas olduğu görülmektedir. Liberalizmin modern dünyadaki ahlâkî, dinsel ve kültürel çeşitlilik gerçeğine verilen makul bir tepki olduğunu söyleyen Kukathas, bu yönüyle bahsi edilen düşünce ile çokkültürlülük arasında bir örtüşme olduğunu iddia eder. Liberalizmi bireyin ve topluluğun çıkarlarını bütünleştiren ve uyumlu hale getiren tek tip ve ortak bir kültür temelindeki bir toplumsal birliğe karşı yanıt olarak belirlediğini savunan Kukathas, onun muhtevasında aynılığa karşı çeşitliliğe yer verildiğini ve farklılıklara hoşgörü gösterildiğini dile getirir. Bu anlamda düşünür liberalizmin bir çokkültürlülük teorisine tekabül ettiğini söyler (1998, s. 690).

Liberalizmin ilk olarak çokkültürlülük teorisi olarak belirlediğinden söz eden Kukathas, her iki kavram arasındaki ilişkinin uzun vadede yıprandığından dem vurur. Düşünüre göre liberalizm ve çokkültürlülüğün uzun vadede örtüşmemesinin temel nedeni, liberalizmin bireylerin grup aidiyetlerine dönük kayıtsızlığıdır. Kukathas liberalizmin insanların kültürel, dinsel, etnik, dilsel veya başka türlü ilgi veya bağlılıklarıyla ilgilenmediğini ifade eder. Liberalizmin bireylerin ve grupların belirli uğraşlarına karşı kayıtsız olduğunu söyleyen Kukathas, söz konusu düşünceyi kayıtsızlık siyaseti olarak tanımlar (1998, s. 691). Kukathas, kayıtsız olarak tanımladığı liberalizmin kapsamında tek kaygı duyulan şeyin farklı grup ve bireylerin var olduğu düzenin korunması olduğunu dillendirir. Bu anlamda liberalizme dayanan bir siyasal ve toplumsal düzlemde belirli grupların kimlikleri ve akıbetleri önemli değildir. Bazı kültürel grupların toplumun egemen kültürü içinde asimile olup olmadığı ya da tamamen yok olup olmadığı liberal bakış açısına göre önemli değildir (Kukathas, 1998, s. 692).

Çokkültürlülük ve liberalizm arasındaki ilişki üzerine Kukathas'tan başka düşünürlerin de fikir açıkladıkları görülmektedir. Bahse konu edilen düşünürlerin çokkültürlülüğün liberalizmle olan ilişkisine dair eleştirel bir bakış açısı geliştirdikleri anlaşılmaktadır. Sözü edilen düşünürler arasında öne çıkan figürün Slavoj Žižek olduğu söylenebilir. Liberalizm merkezli çokkültürlülüğün ırkçılık gibi bir semptom gösterdiğini deklare eden düşünür, kavram bağlamında yerel kültürler karşısında Avrupa'nın iktidar odağı olarak alındığını ve o merkezin perspektifinden yerel kültürlerle yaklaşıldığını iddia eder (Žižek, 2001, s. 156-157 ve 164).

¹ Çokkültürlülüğe ilişkin olarak üç farklı yaklaşımın olduğundan söz eden Kadir Canatan, *Will Kymlicka'da cisimleşen liberal çokkültürlülük, Iris Marion Young'da tecessüm eden radikal çokkültürlülük ve cumhuriyetçi çokkültürlülüğün varlığını dile getirir (2007, s. 42-45). Canatan'ın ifadesi dikkate alındığında çokkültürlülükle ilişkili kılınan pozisyonun neden sadece liberalizm olduğu sorusunun zihinlerde belirmesi muhtemeldir. Çalışma kapsamında incelemeye tabi tutulacak olan Bhikhu Parekh'in doğrudan liberalizme odaklandığı ve onu sömürgecilik ile bağlantılı biçimde değerlendirdiği dikkate alındığında çokkültürlülük kavramının da radikal ve cumhuriyetçi yaklaşımlardan ziyade liberal yaklaşım ile iltisaklı kılınması kanaatine varılmıştır. Ne radikal yaklaşım kapsamında ne de cumhuriyetçi bakış açısı dâhilinde sömürgecilik ve tahakküme ilişkin verilere rastlanmadığından dolayı gerek çokkültürlülük kavramının gerekse Parekh'in o kavrama ilişkin geliştirmiş olduğu düşüncesinin liberalizm bağlamında irdelenmesi yönünde bir tasarruf söz konusu olmuştur.*

² John Stuart Mill ve Thomas Hill Green'in liberalizmi ulus-devlet ile bağlantılı biçimde okuduklarını belirten Will Kymlicka, her iki düşünürün liberalizm içerisinde ulus-devletten yana bir akım inşa ettiklerinden söz eder (2015, s. 105).

Zizek'ten hariç olarak liberalizm ile çokkültürlülük arasındaki ilişkiye karşı eleştirel bir bakış açısı geliştiren bir başka düşünürün Charles Taylor olduğu belirtilebilir. Liberal bir siyasal düzen içerisinde bireysel özgürlüğün geçer şartının homojenleşme olduğunu ifade eden Taylor, böyle bir durumda kültürden kaynaklanan farklılığın zarar gördüğünden söz eder (2014, s. 81).

Çokkültürlülük kavramına liberalizm çerçevesinden bir paye biçilmesine karşı eleştirel bir tutum sergileyen üçüncü düşünürün Milena Doytcheva olduğu ileri sürülebilir. Bahse konu edilen ideoloji bağlamında icat edilmiş olan çokkültürlülüğün Batı etnosantrizmine işaret ettiğini söyleyen düşünür, Batının Batı dışındaki kültürler karşısındaki iktidar konumunu yapısöküme uğratacak bir formülasyonun ivedilikle hayata geçirilmesini savunur (Doytcheva, 2020, s. 47).

Günümüzde yerleşik olan liberal siyasal düzende çokkültürlülüğün zarar gördüğünü ifade eden dördüncü düşünürün Will Kymlicka olduğu ifade edilebilir. Tek bir resmi kültürden yana bulunduğu, etnik ve ırksal homojenliğin olduğu yerde liberal demokrasinin zarar gördüğünden söz eden Kymlicka, homojenlik ve aynılığın grup farkına dayalı yurttaşlığa dönüştüğü ve liberalizmin buna göre yeniden tanımlandığı bir siyasal ve toplumsal düzenin imkânı üzerine düşünce geliştirir (2015, s. 77-78 ve 108).

Çokkültürlülük ve liberalizm arasındaki ilişkiye Zizek, Taylor, Doytcheva ve Kymlicka ile birlikte karşı çıkan başka bir düşünürün Bhikhu Parekh olduğunu belirtmek mümkündür. Parekh'in çokkültürlülüğe bakışı üzerine hazırlanan bu çalışmada üç tane sorunun peşinden gidilmesi planlanmaktadır. İlk olarak düşünürün çokkültürlülüğü hangi kavram seti ile ilişkilendirdiği sorusu sorulacaktır. Sözü edilen soruya yanıt olarak Parekh'in çokkültürlülüğe kültür ve doğanın etkileşimi çerçevesinde yaklaştığı söylenecektir. Çokkültürlülük kavramını kültür ve doğa arasındaki etkileşim üzerinden okuma tercihinde bulunan Parekh'in doğa unsurunun liberalizm bağlamındaki insan doğası üzerinden tasavvur edildiğini belirttiği ifade edilecektir. Liberalizm kapsamında tahayyül edilen doğa ve kültür arasındaki ilişkinin evrensellik payesi altında farklı olanı aynılaştırdığı yönündeki argümanı aktarılacaktır. Bundan dolayı düşünürün çokkültürlülüğün farktan müteşekkil evrensellikten ziyade aynılığa rabitali evrensellige mahkûm edildiğini savunduğu söylenecektir (2002, s. 159).

Çokkültürlülüğe yaklaşımında yer verdiği doğa unsurunu liberalizmle bağlantılı olacak biçimde düşündüğü dikkate alındığında çalışma kapsamında izi takip edilecek ikinci sorunsal Parekh'in liberalizme ne tür bir anlam yüklediği olacaktır. Parekh'in klasik dönemdeki liberalizmi sömürgecilik ile bağlantılı biçimde okuduğu ifade edilecektir. Bu izlekten devam ederek düşünürün klasik dönemdeki liberalizmi Avrupa kültürünün üstünlüğünü kanıtlama çabası olarak tanımladığı, evrensellığı bu çerçeve ile bağlantılı gördüğü ve bu düşüncesini desteklemek için John Stuart Mill, Joseph Raz ve Brian Barry'nin düşüncesine başvurduğu söylenecektir (Parekh, 2001-2002, s. 105-117). Parekh'in, Mill'in, Raz'ın ve Barry'nin düşüncesindeki liberalizmin Avrupa merkezilik ile iltisaklı olduğu yönündeki argümanından bahsedilecektir. Bu açıdan liberalizm akımında kültür ve doğa arasındaki ilişkinin oldukça dar bir perspektiften ele alındığı bundan dolayı da çokkültürlülüğün eşit konumdaki kültürler arasındaki etkileşim halinden uzak bir biçimde tahayyül edildiğine ilişkin düşüncesi çalışma kapsamında aktarılacaktır (Parekh, 2002, s. 112-141).

Liberalizm merkezindeki çokkültürlülüğün aynılığın ve Avrupa merkezliliğin hapsinde olduğunu ileri süren Parekh'in çokkültürlülüğü sözünü ettiği esaretten kurtarmak için ne tür bir çözüm önerdiği sorusu çalışma kapsamındaki üçüncü sorunsal olacaktır. Düşünürün evvelimde atılması gereken adım olarak evrensel olan ile tikel olanı uyumlaştırmadan yana olduğu söylenecektir. Evrensel olanın zaman ve mekân bağlamında tanımlanmasına tevafuk eden bu adım ile liberalizmin fark merkezli kültüre doğru yöneliminin Parekh tarafından istendiği ifade edilecektir. Bunun için gerek şart olarak liberalizmin farklı kültürlerle barışık bir yorumunun üretilmesini savunduğu belirtilecektir (Parekh, 2002, s. 432-433). Parekh'e göre bunun için elzem olan şeyin toprak, egemenlik ve kültür arasındaki ilişkinin yeniden gözden geçirilmesi olduğu ifade edilecektir (2002, s. 248). Daha açık biçimde ifade etmek gerekirse Parekh'in kültürü sınırlı bir toprağa dayanan egemenliğin esaretinden kurtarmak istediği, bunun için de rasyonalite merkezindeki liberalizmin salt Avrupa'ya ve ulus-devlete bağımlı bir şey olarak algılanmasını dönüştürmek istediğinden söz edilecektir. Nihayetinde Parekh'in toprak içerisinde tekkültürün yerine kültürler arası etkileşime imkân veren kültürel tabanlı federal yapı olarak tanımlanabilecek liberal bir rejimin inşasından taraf olduğu belirtilecektir (2002, s. 248).

Çokkültürlülük üzerine düşünce refleksi geliştirmiş olan düşünürlerin önemli bir kısmının sunmuş oldukları fikirlerde aynılık içerisinden tepki verdiklerini ileri süren Parekh'in düşüncesi dikkate alındığında (2002, s. 159), sorulması gereken soru düşünürün çokkültürlülük kavramı üzerine ne tür bir katkı sunduğu üzerine olacaktır. Böyle bir soruya cevap verilebilmesi için evvela çokkültürlülük kavramının incelenmesi elzem görünmektedir.

2. ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK NEDİR?

Çokkültürlülük kavramı günümüzde liberal demokratik bir rejimle birlikte anılıyor olsa da kavramın ilk olarak belirdiği anın eşitlik merkezindeki bir rejime dayandığını söylemek pek de mümkün gözükmemektedir. Bu açıdan kavramın ortaya çıkışında tetikleyici olan unsurlardan birinin geçmişin bertaraf edilmesine referans veren asimilasyon, diğerinin ise evrensel olana alternatif olarak icat edilen tikel kimliğe dayanan etnik yenilenme olduğu ifade edilebilir (Doytcheva, 2020, s. 27). Etnik yenilenme bağlamında önem verilen tikel kültürlerin kamusal alanda görünür hale gelmesiyle birlikte çokkültürlülüğün belirdiği iddia edilebilir.

Çokkültürlülük kavramı her şeyden evvel, bölgesel, dilsel ve kültürel birleşmeye ağırlık veren ulus-devlete dayanır (Vatandaş, 2002, s. 19). Bu anlamda kavramın ulus-devlet içerisindeki farklılıkları tanıma, taltif ettirme ve yönetebilme kapasitesine dayandığını belirtmek mümkündür (Berry, 2013, s. 665; Kastoryano, 2009, s. 21). Sınırları belirlenmiş bir toprak parçasında daha özel olarak yurtda yaşayan, ayrı bir dili ve tarihi paylaşan bir cemaatin devlet içerisindeki aktörler tarafından yönetilmesinin çokkültürlülüğe delalet ettiğini düşünmek ihtimal dâhilindedir (Kymlicka, 2015, s. 52-53; Verkuyten, 2007, s. 280).

1941 yılında ilk defa sıfat halinde sùdur eden çokkültürlülük kavramı, kozmopolit bir duruma işaret etmek amacıyla kullanılmıştır (Doytcheva, 2020, s. 15). 1957 yılında İsviçre'deki dilsel ve dinsel çeşitliliğin ifade edilmesi maksadıyla yeniden anılmıştır (Canatan, 2007, s. 41-42). 1970 yılında isim halinde gündeme gelen kavram, Avustralya ve Kanada'daki kültürel çeşitliliği teşvik edici biçimde takip edilen politikaların tanımlanması için tercih edilmiştir (Vertuyken, 2007, s. 282; Yanık, 2013, s. 12). Bu noktada kültürler arasındaki bariyerlerin kaldırılarak etkileşimin artırılması, kültürel mirasın devamlılığının tesisi ve resmi dilin öğrenilmesi amaçlanmıştır (Berry, 2013, s. 664, Berry & Ward, 2016, s. 447). 1989 yılında ise çokkültürlülük kelimesine Oxford Sözlüğünde yer verilmiştir (Doytcheva, 2020, s. 15-16). 1991 yılında Harper Collins Sosyoloji Sözlüğünde yer verilen kavram, kültürel değerlerin tanınması, teşvik edilmesi, korunması ve azınlık ile ana akım kültürleri arasındaki eşitsiz ilişkiye odaklanma biçiminde tanımlanmıştır. 1990 yılında Washington Kongre Kütüphanesinde ise etnik, dinsel ve kültürel grupların bir arada olma hali biçiminde açıklanmıştır (Wieviorka, 1998, s. 882).

Kavramın icat edilmesi ile azınlık olarak mevcudiyetlerini sürdüren insanların tanınma taleplerine yanıt verilmesi amaçlanmıştır (Kastoryano, 2009, s. 22). Bu anlamda çokkültürlülüğün her kökenden insanın kültürel olarak tanınması projesi olduğunu belirtmekte bir sakınca yoktur (Doytcheva, 2020, s. 18). Kavram aracılığıyla her biri kendi meydan okuyuşunu ortaya koyan, birbirinden farklı kültürel çoğulculuk biçimlerinin tanınmasının amaçlandığını belirtmek mümkündür (Kymlicka, 2015, s. 39). Tanınma izleğinden gidildiğinde çokkültürlülüğün kamusal alandaki bütün kültürlerin birbirine denk olduğunun kabulünün teşvik edilmesine tesadüf ettiği söylenebilir (Doytcheva, 2020, s. 23).

Çokkültürlülüğün farkın tanınmasına tekabül ettiği dikkate alındığında (Say, 2017, s. 31), o farkın tanınmasının üç düzeyde gerçekleştiği belirtilebilir.³ İlk olarak, çokkültürlülüğün, bireysel düzlemde tanınma biçiminde tebarüz ettiği görülmektedir. Biraz daha açık biçimde ifade etmek gerekirse bireysel düzlemde farklı bir kültüre sahip olduğuna idrak eden bireyin varlığının başka bir birey tarafından onay görmesinin söz konusu düzlem ile denkleştiği söylenebilir. Tanınma merkezli çokkültürlülüğün neşvünema bulduğu ikinci düzlem ise toplumsal alandadır. Çokkültürlülüğün toplumsal düzlemdeki tezahürünün, yukarıda da belirtildiği üzere, farklı kültürlerin kamusal alandaki varlığının ayırdına varılması, farklılıkların sivil toplum içerisindeki aktörler tarafından kabul edilmesi biçiminde tezahür ettiği görülmektedir. Gerek bireysel gerekse toplumsal alandan sonra çokkültürlülüğün belirdiği yerin siyasal alan olduğu söylenebilir. Siyasal alan içerisinde önde gelen yapının devlet olduğu kabul edildiğinde çokkültürlülüğün devlet içerisindeki aktörler ve o aktörlerin yönettiği kurumlar nezdinde kabul edilmesi biçiminde neşet ettiği görülmektedir. Bu anlamda çokkültürlülüğün belirli sınırlar içerisinde farklı kültürlerin siyasal bir otoriteye işaret eden devlet tarafından tanınmasına denk düştüğüne şahit olunmaktadır (Yanık, 2013, s. 41). Çokkültürlü hali benimseyen aktörler tarafından sergilenen farklılığın korunması eyleminin de siyasal düzleme işaret ettiği anlaşılmaktadır (Doytcheva, 2020, s. 16-17).

Farklılığın gerek bireysel gerek sivil toplum gerekse siyasal otorite nezdinde tanınmasına referans veren çokkültürlülük bağlamında tanınanın tam olarak neye işaret ettiği sorusu kayda değer niteliktedir. Bahsi edilen soru üzerinde derinlemesine düşünüldüğünde tanınmaya mazhar olan grubun büyük ölçüde geçmiş zamandaki

³ Çokkültürlülük kavramı bağlamında beliren fark kelimesinin filozof Johann Gottfried Herder ve antropolog Levi Strauss tarafından gündeme getirildiği söylenebilir. İsmi zikredilen düşünürlere göre kültür, evrensel bir diğer tabirle genel geçer bir olgu olmaktan ziyade toplumsal düzeyde farklılıkları içeren ve bu tarzdaki muhtevastandan dolayı kendine özgü bir yapıyı inleyen bir fenomen niteliğindedir (Yanık, 2013, s. 12).

sömürge halklar olduğu ifade edilebilir. II. Dünya Savaşı öncesi dönemde sömürgeleşmeye maruz bırakılan toplulukların savaştan sonra göç ettikleri – özellikle kendilerini sömüren – ülkelerde yönetilebilmesi için siyasal, toplumsal, kültürel ve iktisadi alandaki taleplerinin nasıl karşılanabileceği yönünde beliren sorunun cevabı olarak çokkültürlülüğün belirdiğini söylemek mümkündür. Başka bir cümleyle ifade etmek gerekirse azınlık statüsündeki göçmen grupların önceki cümlede bahsedilen alanlardaki taleplerine karşılık olarak farklılıkların bir arada yaşaması yönünde beliren çözüm iradesinin çokkültürlülüğe delalet ettiği belirtilebilir (Yanık, 2013, s. 13-14).

Çokkültürlülük kavramının tarihsel serüveninde liberal düşünce içerisinde yer alan düşünürlerin önemli bir payı olduğu göz önüne getirildiğinde (Doytcheva, 2020, s. 43), Amy Gutmann'dan yola çıkarak sorulması gereken soru liberal demokratik rejimlerde çokkültürlülüğe ne anlam yüklediğidir. Gutmann, liberal demokrasi içerisinde çokkültürlülüğün anlaşılan şeyin evrenselcilik olduğunu belirtir. Düşünürüne göre liberallerin zihnindeki evrenselcilik, bütün insanların eşit ve özgür varlıklar olmalarına işaret eder (Gutmann, 2020, s. 32). Evrensel çapta eşitlik ve özgürlüğün var olduğunun tasavvuru, bütün insanların aynı türde insan doğasından geldiklerini, bundan dolayı da eşit derecede saygı görme hakkına sahip oldukları yönünde bir zehabın doğmasını beraberinde getirir (Rockefeller, 2014, s. 105; Taylor, 2012, s. 30). Böyle bir durumda liberal bir toplumsal düzende iyi bir bireysel yaşamın ve iyi bir toplumun mümkün kılındığına ilişkin bir algının belirmesi muhtemel görünmektedir (Tok, 2003, s. 77).

Liberal demokrasinin çokkültürlülük için ideal bir zemin olduğu iddiasına karşılık olarak eşitliğin ve özgürlüğün evrensel olandan ziyade homojenleştirilmiş bir diğer ifadeyle aynılaştırılmış olana bağlandığı yönünde bir düşünce zaman içerisinde belirgin hale gelmiştir. Bu anlamda aynılığın yapısal bir gerçekliğe dönüştüğü bir mekânda fark ilkesinin görülmediği yönünde bir düşünceye kapılmak mümkün görünmektedir (Köker, 2014, s. 13). Aynılıktan hariç olarak fark ilkesinin dikkate alınmamasının ikinci nedeni sorgulandığında, yansızlık ilkesine rastlandığı ifade edilebilir (Taylor, 2020, s. 24). Bu anlamda liberal yaklaşımda devletin genel düzlemde kültürel konularla, özel düzlemde ise kültürden kaynaklanan fark ilkesiyle ilgili olarak yansız davranması gerektiği yönünde bir düşüncenin var olduğu söylenebilir (Tok, 2003, s. 31).

Eşitlik ve özgürlük merkezindeki evrensel olan uğruna farkın görmezden gelinmesinin liberalizme işaret ettiğine dikkat çeken Charles Taylor (2014, s. 64 ve 81) ve Ernesto Laclau (2015, s. 35), esasında liberalizmin bizzat kendisinin tikel bir kültürün yansması olduğunu belirtirler. Gerek Taylor'un gerekse Laclau'nun ifadesinden yola çıkıldığında liberalizmin hangi özgül kültürden neşet etmiş olduğuna ilişkin bir sorunun cevaplanması elzem olacaktır. Bu bağlamda liberalizmin Avrupa kültüründen teşekkül etmiş bir ideoloji olduğu iddiasının gündeme geldiğine şahit olunmaktadır (Laclau, 2015, s. 78). Sözü edilen iddia takip edildiğinde farkın görmezden geldiği liberalizmin, evrensel olana değil özgül bir kültüre işaret ettiği, bir diğer cümleyle onun evrenselcilik yerine özelcilik olduğunu ifade etmek ihtimal dâhilindedir (Taylor, 2014, s. 64).

Liberalizmin evrensel olandan ziyade özel olana rabatlı olmasının nedenini onun bir ideoloji olmasına bağlayan ve ideolojinin öteki karşısında mesafe takınmaya endekslendiğinden söz eden Slavoj Žižek, liberalizm merkezli çokkültürlülüğün ırkçılık gibi bir semptom gösterdiğini belirtir. Düşünür, liberalizm ile kavli sağlanmış olan çokkültürlülük bağlamında yerel kültürlerin öteki olarak kodlandığından dem vurur. Žižek, o ötekinin karşısında Avrupa'nın iktidar odağı olarak alındığını ve o merkezin perspektifinden yerel kültürlerle yaklaşıldığını iddia eder (Žižek, 2001, s. 156-157 ve 164). Žižek'ten yola çıkıldığında liberalizme kelepçelenen çokkültürlülük kapsamında kültürlerin eşit olarak kabulünden ziyade ötekine işaret eden Avrupa dışı kültürlerin Avrupa kültürü iktidarına tabiiyetinin söz konusu olduğu yönünde bir kaniya kapılmak yüksek ihtimaldir. Böyle bir durumda çokkültürlülüğün muhtevasında Avrupa kültürünün öteki olarak tahayyül edilen diğer kültürler üzerindeki tanımlama gücünün var olduğu ileri sürülebilir (Connolly, 1995, s. 262).

Avrupa kültürünün iktidar odağı olarak kabul edildiği çokkültürlülük düşüncesinde kültürün Avrupalı hale geldiği, bu açıdan standartlaştırılmış programlar aracılığıyla Avrupa tipi kültürün baskın hale geldiği ifade edilebilir (Kastoryano, 2009, s. 29). Liberalizm merkezindeki çokkültürlülüğün Avrupa dışı kültürlerin Avrupa'nın üstünlüğüne ram ettirilmesine karşılık gelmesine ilişkin eleştirel bir düşünce geliştiren düşünürlerden birinin Bhikhu Parekh olduğu söylenebilir. Parekh'in çokkültürlülüğe dair eleştirel düşüncesinin liberalizmle ilintili olduğu göz önüne getirildiğinde evvela liberalizme dönük bakışının incelenmesi yerinde olacaktır.

3. SÖMÜRGEÇİLİĞİN AKLİLEŞMİŞ HALİ: PAREKH'İN DÜŞÜNCESİNDE LİBERALİZM

Çokkültürlülük kavramının liberalizm merkezinde geliştiğini ifade eden Bhikhu Parekh, liberalizm üzerine düşünce üretmeden evvel siyaset kuramına odaklanır. Düşünürün böyle bir tercihte bulunma nedeni, liberalizmin

siyaset kuramına ait bir kavram olduğu yönündeki tasavvurudur. Bu anlamda Parekh'in, liberalizmi daha iyi analiz edebilmek için önce siyaset kuramına odaklandığını belirtmek mümkündür.

Siyaset kuramı üzerine eğilen Parekh, söz konusu teori dâhilinde geliştirilmiş olan düşünce refleksinde aynılığın belirgin bir ton olduğu kanaatini taşır. Düşünürü göre siyaset kuramı içerisinde kültürle ilişkin olarak sergilenen düşünme eyleminde fark ilkesi görmezden gelinmiştir. Daha açık bir biçimde ifade etmek gerekirse Parekh, siyaset kuramı kapsamında üretilen düşünce eyleminde kültürün özgül yapısının dikkate alınmadığından, bundan dolayı kültürler arası farkların göz ardı edildiğinden söz eder (2002, s. 13).

Siyaset kuramı dâhilinde düşünce üreten düşünürlerin önemli bir kısmının insan doğası ve kültürdeki fark ilkesini göremediğinden yakınan Parekh, bir sonraki adımda sözünü ettiği kişilerin gerek insan doğasına gerekse kültüre değişmezlik attettiklerini dile getirir (2002, s. 13). Liberalizmi insan doğası ve kültür merkezinde inşa eden düşünürlerin önemli bir kısmının da fark ve değişim ilkesini göz ardı ettiğinden dem vuran düşünür, bu duruma sebebiyet veren esas şeyin sömürgecilik olduğunu ifade eder.

19. yüzyılda Avrupa kıtasında beliren liberalizmin sömürgecilik ile geliştiğini söyleyen Parekh, o dönemdeki liberal düşünürlerin bir kısmının sömürgeciliği onayladığından, bir diğer ifadeyle ona meşruiyet sağladığından bahseder. Düşünür, bu tarz bir tutumun beraberinde gelen bakış açısının kendi ırkının üstünlüğüne inanma olduğunu belirtir (Parekh, 2001-2002, s. 105). Parekh'in düşüncesinden yola çıkıldığında liberalizm içerisinde düşünce geliştiren düşünürlerin belli bir kısmı ile ilgili olarak etnosantrizm⁴ içerisinde düşünce geliştirdikleri söylenebilir (Doytcheva, 2020, s. 47).

Etnosantrizmin var olduğu yönünde bir kabulden hareket edildiğinde kavramın çekirdeğinde Batı coğrafyasındaki kültüre yer verildiği ifade edilebilir. Batılı yaşam tarzına ahlâk ve erdem atfedilen etnosantrizmin bir Avrupa merkeziliğe⁵ dönüştüğü bu noktada söylenebilir. Parekh'in nezdinde liberalizmi genel düzlemde Avrupa etnosantrizmine özel düzlemde ise sömürgeciliğin meşruluğuna göre yorumlayan düşünürün John Stuart Mill olduğu görülmektedir.

18. yüzyıl Fransız düşüncesinden, Britanya'daki reform hareketinden, Saint Simonculardan ve Auguste Comte'tan etkilenen Mill'i Parekh'in ilgisine mazhar kılan sebep ilerleme kavramı ve onun işaret ettiği durumlara attığı önemdir. Uygarlığın en düşük aşamasından en yüksek aşamasına doğru toplumların ilerleme halinde olduğundan söz eden Mill, temsili demokrasi sistemini uygarlığın varılabilecek şahika noktası olarak addeder. Uygarlığın ilk aşamasında boyun eğme ve çalışmanın geçerli olduğunu ileri süren Mill'in, uygarlık aşamasının gerek şartının özgürlük olduğu iddiası da Parekh'in dikkatini çeken bir husus olarak belirir (Magid, 2022, s. 822).

Toplumların uygarlık aşamasına doğru ilerlemesi için elzem olan şeyin nitelikli liderlik olduğunu savunan Mill, bu sayede toplumların doyumluğa ulaşacağını ilân eder. Batı Avrupa'daki devletler ve Amerika Birleşik Devletleri'nin uygar devletler olduğunu savunan Mill'in, ismi zikredilen devletlerin nitelikli liderliğe haiz olduğunu düşündüğünü belirtmek mümkündür. Buradan yola çıkarak Mill'in Batı Avrupa'daki devletlerin Batı dışındaki devletlere nitelikli liderlik yapmasının o devletleri uygarlaştıracağını iddia etmesiyle kendisini Parekh'in eleştirel bakışına maruz bıraktığını belirtmekte bir beis yoktur (Magid, 2022, s. 812-813). Bir başka cümleyle ifade etmek gerekirse Batı dışındaki toplumlar hakkında saptamalar yapan, onları betimleyen, onlar üzerinde egemenlik tesis ederek yeniden yapılandıran Mill'in Parekh'in nezdinde eleştiri konusu olduğu anlaşılmaktadır (Said, 2017, s. 13). Nitekim Parekh, Mill'in söz konusu düşüncesinde uygarlık kisvesi altında sömürgeciliği meşrulaştıran bir yan olduğunu belirtir. Bu açıdan Parekh, Mill'in düşüncesinden uygar olarak ilan ettiği Avrupa devletlerine sömüren güç olmayı hak kılmaya ilişkin bir intibamın peyda olduğunu söyler (2001-2002, s. 109).

Parekh'e göre uygar olmayı Avrupalı olmaya sabitleyen Mill'in attığı ikinci adım, liberalizm ile uygarlık zırhına bürüdüğü sömürmeye matuf Avrupa imgesini harmanlamaktır. Bu izlek takip edildiğinde Mill'in liberalizmi, medeni olmayı ve tarihi yapma halini Avrupa'ya attığı (Blaut, 2015, s. 11), her üç hali sömürme eyleminin

⁴ Tüm dünyada etkili olduğu söylenebilecek olan etnosantrizm, özü itibarıyla ayrımcı bir davranışa işaret eder. Bahsi edilen davranış, kendisini ahlâki ve erdemli olarak addeden bir grubun üyelerinin dünyayı kendi değer yargılarından yola çıkarak değerlendirmesi hatta yargılaması biçiminde tecessüm eder (Hammond ve Axelrod, 2006, s. 926). Kendilerine ahlâki bir üstünlük atfeden grup üyelerinin dışarıda kalanları kendi değer yargılarına göre aşağıya dair olana bir diğer ifadeyle rasyonel olana mahkûm etmelerinin etnosantrizmi karşıladığını belirtmek mümkündür (Chatterjee, 1996, s. 37; Nişanyan, 2018, s. 240).

⁵ Avrupalıların Avrupalı olmayanlar üzerinde üstünlüğüne olan inanca işaret eden Avrupa merkezilik (Blaut, 2015, s. 26), bir evrenselcilik olarak belirir. Bahsi edilen evrenselcilik kapsamında tek çıkış yolunun Batı modelini taklit etmekten geçtiği savunulur (Amin, 2007, s. 14). Söz konusu izlekten yola çıkarak Parekh'in düşüncesi yorumlandığında düşünürün liberalizm kapsamında Avrupa'nın tek çıkar yol olarak Avrupalı olmayanlara dayatılmasına karşı çıktığı ifade edilebilir. Bu açıdan Parekh'in liberalizm bağlamında sözü edilen evrenselciğin Avrupa merkeziliğe indirgenmesine karşı olacak bir düşünce ve pratiğin arayışında olduğu belirtilebilir.

üzerini örtmek için kullandığı Parekh tarafından dile getirilir. Ayrıca medeni ve liberal olmakla eşlenen Avrupa'nın karşısında medeni olmayan, uyuşuk Avrupa dışı devletler gibi bir imgeyi oluşturan Mill'in liberalizmi çok dar bir çerçeveye mahkûm ettiği Parekh tarafından ifade edilir (2001-2002, s. 110).

Liberalizmi oldukça sığ bir çerçeveye hapsedmekle suçladığı Mill'in Parekh'in nazarında sonraki eylemi kültürü karanlık bir dehlize itmektir. Mill'in liberalizmden uzak olmakla itham ettiği Batı dışı toplumlardaki kültürel çeşitliliği, birbirinden farklı kültürleri görmediğini dile getiren Parekh, onun çokkültürlülüğe imkân sağlamadığını, bu açıdan homojenliğe davetiye çıkardığını belirtir. Parekh'e göre böyle bir durumun beraberinde gelen şey, liberalizmin aynılığın karanlığına itilmesidir. Düşünürün gözünde bu durum çokkültürlülüğün yoksunluğunun sarıh bir göstergesidir. Bu açıdan Parekh, Mill'in liberalizme kültür bağlamında bir katkı sunmaktan ziyade onu fark körlüğüne ittiğini savunur. Parekh'e göre Mill'in bu tercihinin ağır faturası liberalizmin çokkültürlülüğe muhalif bir pozisyona doğru savurulması biçiminde tezahür eder (2001-2002, s. 111). John Stuart Mill, Parekh tarafından eleştirilse de toplum içerisindeki tüm bireylerin haklarını içeren bir demokrasi anlayışını savunduğunu belirtmek bu noktada faydalı olacaktır. Bu açıdan herkesin hakkını savunmak için katılım yapacakları deyim yerindeyse bir kamusal alanın Mill tarafından tahayyül edilmesinin Parekh'in ona dönük eleştirisini bir ölçüde boşlukta bıraktığı ifade edilebilir (Bayram, 2014, s. 60).

Liberalizmin itildiği etnosantrizmden Mill'i sorumlu tutan Parekh, Joseph Raz'ın düşüncesinde de o etkinin devam ettiğini ifade eder. Kendisini liberal olarak tanımlayan ve liberalizme özgürlük bağlamında yaklaşan Raz'ın otonomi kavramına atfettiği ahlâkî konum Parekh'in ilgisini çeker (Regan, 1989, s. 997 ve 999). Otonomiyi baskıdan azade olma hali olarak tanımlayan Raz'ın söz konusu kavramı bireyin kendi ahlâkî dünyasını inşa etmesine karşılık gelecek biçimde tanımlaması ve liberalizmi böyle bir eylem ile eşitlemesi Parekh açısından soru işaretlerine gebe dir (Raz, 1982, s. 111-112; 2016, s. 11).

Otonomi kavramına ahlâkî bir konum atfeden Raz'ı Bhikhu Parekh'in eleştirisine maruz bırakan neden, otonomi kavramını dar bir coğrafyaya hasretmesidir. Daha açık bir şekilde söylemek gerekirse Raz'ın formüle ettiği otonomi kavramının ve o kavram temelinde inşa ettiği liberalizmin Avrupa ile sınırlandırılmış olma süren Parekh, Mill'deki hastalığın Raz'da nüksettiğini ifade eder (2001-2002, s. 113). Baskıdan uzak olma, haliyle kendi iradesiyle pratik sergileme biçiminde tecessüm eden otonomi kavramının sadece Avrupa'nın gerçeğini yansıttığı tezine karşı şüpheyle yaklaşan Parekh, Avrupa coğrafyasında otonomi kadar faşizm ve Nazizm akımlarının da görüldüğünden söz eder. Bu anlamda Parekh, gerek Mill gerekse Raz'da görülen liberalizm merkezli çokkültürlülüğün Avrupalılaştırılmasının realitede bir karşılığının olmadığını açıklar (2001-2002, s. 114). Kültürel çeşitliliği liberalizmin gündemine alma konusunda gerek Mill gerekse Raz'ın başarısız olduğunu ifade eden Parekh, farklı kültürleri keşfetme imkânının ortadan kalktığını ifade eder (2001-2002, s. 115).

Mill'in düşüncesini dışlayıcı olarak tanımlayan Parekh'in nazarında o mirası Raz'dan sonra devam ettiren isim Brian Barry'dir. Çokkültürlülük kavramını tikel olanın el üzerinde tutulduğu bir ortamda tikeller arası çatışmaların yönetimi olarak tanımlayan Barry, Parekh'in dikkatini çekmeyi başarır (Yack, 2002, s. 107). Kültürel çoğulculuğa ilişkin problemlerin çözümü üzerine düşünce geliştiren Barry'nin eşit yurttaşlığa dayanan liberal eşitlikçilik kavramı Parekh'in ilgisini üzerine çeker (Yack, 2002, s. 108).

Parekh, Barry'nin çokkültürlülük kavramındaki sorunları tespit edip çözüm üzerine düşünce geliştirme çabasını olumlu bulsa da gerek Mill'in gerekse Raz'ın düşüncesinde görülen etnosantrizm hayaletinin Barry'nin fikrinde yeniden canlandığından söz eder. Batıyı merkez olarak kodlayan Barry'nin karşısındaki çevre olarak Doğu'yu ve İslâm dinini konumladığını ifade eden Parekh, onun Doğu karşısında Batıya üstünlük atfettiğini söyler. Gerek Doğunun gerekse İslâm dininin Barry'nin zihin dünyasında darlığa mahkûm edildiğini belirten Parekh, ismi zikredilen toplumlardaki çeşitliliğin görmezden geldiğini bildirir. Bu açıdan liberalizmin fundamentalist bir pozisyona doğru itildiğinden söz eden Parekh, çokkültürlülüğe de ağır bir darbe vurulduğunu savunur. (2001-2002, s. 117).

Liberalizm kapsamında John Stuart Mill, Joseph Raz ve Brian Barry'nin düşüncesine odaklanan Parekh, her üç düşünürün nezdinde Avrupa merkeziliğin merkeze alındığından söz eder. Parekh'e göre Avrupa merkezli etnosantrizmin karanlığına hapsedilen liberalizm bağlamında bahsedilen evrenselliğin de o etnosantrizmden uzak olması mümkün görünmemektedir. Tüm kültürler ve toplumlar karşısında tek ahlâkî gerçek olarak Avrupa'nın kabul edilmesinden dolayı Avrupa haricindeki kültürlerin çeşitliliklerinin görmezden gelinmesi sonucunda liberalizmin aynılığa mahkûm edildiği Parekh tarafından savunulur. Çokkültürlülüğün de bu durumdan olumsuz etkilendiğini ifade eden Parekh, kültüre işaret eden tikel olan ile doğaya işaret eden evrensel olan arasındaki ilişkinin yeniden tanzim edilmesi gerektiğini savunur. Bunun için gereken şeyin toprak, egemenlik ve kültür

arasındaki ilişkinin yeniden gözden geçirilmesi olduğunu ifade eden Parekh'in düşüncesine odaklanmak yerinde olacaktır.

4. EVRENSEL MERKEZLİ LIBERALİZMİ YENİDEN TANIMLAMA GİRİŞİMİ: BHIKHU PAREKH'İN DÜŞÜNCESİNDE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜĞÜN SERENCAMI

Liberalizmin özgül zamana ve mekâna göre yeniden üreilmekten ziyade evrenselliğe bağlı biçimde tecessüm etmesine değinen Bhikhu Parekh, bahis konusu evrenselliğin soyut akıl merkezli olduğundan söz eder (2002, s. 43 ve 46). Soyut akıl bağlamında tüm toplumların yargılandığından yakınan Parekh, Avrupa kıtasındaki toplumların rasyonel olarak addedilirken Avrupa dışındaki toplumların ise akıl dışı olarak ilan edildiğini ifade eder. Düşünürü göre liberalizmi Avrupa aklının timsali olarak tanımlayan düşünürler, bu nitelikte toplumların akıl dışı toplumlar üzerinde yönetme hakkı olduğunu savunmuşlardır (Parekh, 2002, s. 47). Böyle bir düşünme tarzının geleneksel kültürlerin sömürülerek parçalanmasına kapı aralayan bir tutumu beraberinde getireceğini belirten Parekh, tek bir kültürün dayatılmasına ve liberalizmin buna doğru çekilmesine karşı çıkar (2002, s. 88). Söze konu edilen bir tarzdan homojenliğin tebarüz edeceğini söyleyen Parekh, bu durumda birlik ve homojenliğin, eşitlik ile de tek tipin eşlendiğini belirtir (2002, s. 11). Parekh'in tespitinden yola çıkıldığında düşünürün zihninde liberalizmin de homojenliğe ve tek tipli olmaya doğru kaydığı yönünde bir intibaa sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Rasyonel olarak tanımlanan Avrupa kültürü karşısında Avrupa dışı kültürlerin rasyonalite dışı addedilmelerine karşı çıkan Parekh, Avrupa dışındaki kültürlerin Avrupa karşısında dezavantajlı konuma itilmelerine karşı tepki gösterir. Komüniteryen çokkültürlülük kapsamında sergilenen, bir kültürün dezavantajlı durumda olmasına karşı çıkış eylemiyle (Şimşek, 2012, s. 97) Parekh'in bu noktada örtüştüğü söylenebilir. Bununla birlikte komüniteryen pozisyonda görülen egemen kültürün liberalizm tarafından görmezden gelinmesine dönük eleştirinin (Şimşek, 2012, s. 7) bir benzeri Parekh'te de görülür. Bu açıdan çokkültürlülük çerçevesinde Avrupa kültürünün hegemon durumda olmasının liberalizm tarafından görmezden gelinmesine dönük eleştiri komüniteryen çokkültürlülük ile Parekh'i ortaklaştırır.

Tek bir kültürün evrensellik altında liberalizm üzerinden dayatılmasına karşı çıkan Parekh, böyle bir durumun mantık dışı olduğunu beyan eder (2002, s. 62). Bahis konusu ettiği akıl dışılığın yeni bir yaşamın inşa edilmesi ile aşılacağına belirten düşünür, bu sayede komüniteryen çokkültürlülüğün de ayrışır. Parekh, o nitelikte bir yaşamın koşullarının ne olduğuna ilişkin bir soru sorarak işe başlar (Parekh, 2002, s. 98).

Aynılığın farka dönüşümü merkezinde bir yeni yaşam inşasının, bir diğer ifadeyle tek-etnili toplum yerine çok-etnili toplumun imkânı üzerine düşünen Parekh, bunun için evvela kimliğe odaklanmanın gereğinden söz eder. Kimliğin fark ile tahayyül edilmesinin öneminden dem vuran düşünür, ona çokkültürlülük bağlamında yaklaşmayı tercih eder. Çokkültürlülük kavramını farklılık temelindeki kimliklerle ve kültürlerle kaynaşmış olan insanların kendilerini anlamakta kullandıkları inançlar bütünü olarak tanımlayan Parekh, çok sayıda kültürel topluluğun yer aldığı grubu da çokkültürlü toplum olarak tanımlar (1999a, s. 27; 2002, s. 3 ve 7). Parekh'e göre çokkültürlü toplumun esası birbirinden farklı her kültürel topluluğun kendi tarihi, toplumsal yapısı ve de gelenekleriyle o ülkedeki iyi yaşam nosyonuna katkıda bulunmalarıdır (1999b, s. 449). Parekh'in ifade ettiği toplum örneğinin hayata geçişinin genel bir ethosun farklı kimlikler tarafından kabul edilmesine bağlı olduğu söylenebilir. Bu açıdan Amerika Birleşik Devletleri'ndeki toplumsal düzenin bir örnek olarak düşünülmesi mümkün görünmektedir. Ancak, karar süreçlerinde farklı kimliklerin bütünüyle dikkate alındığını ifade etmek pek mümkün görünmemektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nden hariç olarak Hindistan'ın da Parekh tarafından tahayyül edilen toplumun örneği olduğunu belirtmek imkân dâhilindedir. Ne var ki yükselen Hint milliyetçiliğinin iktidara sirayet ettiği dikkate alındığında farklı kimliklerin ortak kimliğe katkıda bulunarak bir iyi yaşam tesisine eriştiği düşüncesinin doğru olmadığı ifade edilebilir.

Fark temelindeki çokkültürlü bir toplumun inşası için tekkültürcü toplumun soykütüğünün irdelenmesi gerektiğini söyleyen Parekh, atılması gereken adımın insan doğasına odaklanmak olduğunu belirtir. Çokkültürlülük kuramının inşa edilebilmesi için liberalizm kapsamında tasavvur edilen insan doğasının eleştirel bir gözle incelenmesi gereğinden bahseder. Tekkültürcülüğün kurucu bir gerçeklik olarak belirlediği liberal bir toplumda soyut akıl merkezli tek bir insan doğası anlayışının neşet ettiğini ifade eden düşünür, o türdeki tasavvurun tüm zaman ve mekânlara yansıtıldığını, bir diğer ifadeyle evrensel olanın tek olana göre tasarlandığını iddia eder. Parekh'e göre aynılığın ahlâki hale gelmesine neden olan bu durum sonucunda fark geri plana itilir (2002, s. 23 ve 46).

Farklı toplumların insan doğasını farklı şekillerde anlayıp yapılandığı gerçeğinin göz ardı edildiğinden şikâyetçi olan Parekh, evrensel insan doğasına karşı çıkışın imkânını sorgular (2002, s. 30 ve 88). Söz konusu amaç doğrultusunda Giambattista Vico, Montesquieu ve Johan Gottfried Herder'e başvurur.

Vico tarafından ifade edilen evrensel ve sonsuz ilkelerin ulusların dünyasında yapıldığı tezi Parekh'in dikkatini çeker (Vico, 2007, s. 132). Bu anlamda Vico tarafından ifade edilen hakikatin bilgisinin toplumsal, tarihsel ve kültürel alanda inşa edilmesi durumunun Parekh'in ilgisini çektiği söylenebilir (Özlem, 2007, s. 14). Hakikatin toplumsal ve kültürel şartlara göre belirlendiği argümanından yola çıkan Parekh, Montesquieu'ya o nazarla yaklaşır. Montesquieu tarafından belirtilen kanunların din, gelenek, geçmiş zaman bilgisi gibi kültürel unsurlara dayandığı düşüncesi Parekh tarafından kabul edilir (Montesquieu, 1963, s. 535). Bu noktada Montesquieu'da beliren toplumların kendilerine özgü kurumları olduğu argümanının Parekh tarafından toplumların kendilerine özgü kültürleri olduğu ve yasanın ona göre üretildiği biçiminde yorumlandığı ifade edilebilir (Bezci ve Çelik, 2010, s. 29). Parekh'in Herder'e olan ilgisinin bu noktada belirdiği görülmektedir. Özgün bir akıl refakatinde doğanın sesinden iradi bir dil oluşturulmasından söz eden Herder'in Parekh nezdinde önem arz ettiği ileri sürülebilir (Herder, 2011, s. 19). Her üç düşünürün de özgünlüğe, bir diğer tabirle farklılığa itibar kazandırdığını belirten Parekh, onların düşüncesinden yola çıkarak ortak insan doğasının farklı şekillerde yorumlanması biçiminde bir yorum üretir. Daha açık bir ifadeyle belirtilecek olunursa üç düşünürden feyiz alan Parekh, ortak insan doğasının farklı kültürlerde yeniden üretilmesine ilişkin bir tez geliştirir (2002, s. 98).

Liberalizmin aynılıktan ziyade farklı olanın limanında sabitlenmesi tezini ileri süren Parekh'in düşüncesi irdelendiğinde birtakım olumsuz durumların belirmesi ihtimalinin de dikkate alınması gerekmektedir. Farklı toplumlar içerisinde özgün kültürel gerçekliklerin söz konusu olduğu düşüncesinden doğması muhtemel olumsuzluk, o kültür içerisindeki adaletsizliklerin ve eşitsizliklerin de kabulüdür. Bir örnekle ifade etmek gerekirse Afrika coğrafyası içerisindeki kimi ülkelerde uygulanan kadın sünnetinin o toplumlardaki özgünlüğe işaret ettiği gibi bir düşüncenin belirmesi ve bundan kaynaklı olarak uluslararası toplum nezdinde olaya rıza gösterilmesi ihtimal dâhilindedir. Bundan farklı olarak kast sistemi temelinde inşa edilen Hindistan toplumu özelinde sistemden doğan sorunların özgünlük kisvesi altında meşrulaştırılması mümkün görünmektedir. Bahsi edilen durumlar dikkate alındığında Parekh tarafından öne sürülen fark ilkesi refakatinde karşılaşılabilecek problemlerin çözümünde mesafe kat etmenin pek de mümkün olmadığı ifade edilebilir.

Soyut olana göre tahayyül edilmiş liberalizme bağlı kılınmış insan doğasının çokkültürlülük için büyük bir handikap olduğunu savunan Parekh, bahse konu edilen zorluğun yeniden düşünme pratiği ile aşılabileceğini söyler. Bu sayede insan doğasının soyut olandan kaynaklanan tarih dışılığın hâkimiyetinden kurtarılabilirliğini belirtir. Bu doğrultuda insan doğasını insanın tarihsel ve kültürel inşasına dönüştürmeyi amaçlar (2002, s. 158). Bu açıdan insan doğasını aynılığa mahkûm eden damardan, bir diğer tabirle tarih dışılıktan kurtarmayı ister. Başka bir cümleyle, insan doğasını sabitlikten yeniden inşa edilirlüğe, akışkanlığa dönüştürmeyi amaçlar (2002, s. 159).

Fark temelindeki çokkültürlü toplumun inşası için insan doğasının yeniden tanımlanmasından sonra Parekh'in önerdiği ikinci adım kimliğin yeniden inşasının imkânları üzerine düşündürmektir. Liberalizm doğrultusunda kurulmuş olan ulus-devletlerin bünyesinde homojenliğin yapısal hale geldiğini bildiren Parekh, yeni bir zihin refakatinde tanzim edilecek kimlik aracılığıyla bahis konusu durumun aşılabileceğini belirtir (2002, s. 30).

Kimliğin revizyona tabi tutulması için evvela siyaset kuramı üzerine eğilen Parekh, o alan içerisinde çok önem verdiği Will Kymlicka ve John Rawls'un düşüncesini merceğine alır. Gerek Kymlicka'yı gerekse Rawls'u liberal olarak tanımlayan Parekh, her iki düşünürün fikirleri üzerinden liberal düşünürlerin kimliğe bakışını açığa çıkarmaya çalışır.

Will Kymlicka tarafından ifade edilen kimliğin bireysel bir seçime dayandığı görüşüne katılan Parekh, gene düşünür tarafından belirtilen bireysel seçimin toplumsallık aidiyetiyle iltisaklı olduğu argümanını da destekler (Kymlicka, 2015, s. 219; 2018, s. 81). Liberalizm kapsamında bireysel özgürlüklerin ve eşitliğin kültür ile bağlantılı biçimde okunması gerektiği konusunda Kymlicka ile aynı yerde duran Parekh'i düşünürden ayıran nokta grup farkına dayalı haklar konusudur. Grup farkından neşet eden özyönetim, çoketniklilik ve temsil haklarını ileri süren Kymlicka'ya karşı Parekh eleştiri geliştirir (Kymlicka, 2015, s. 82). Grup farkını savunan Kymlicka'nın kültürü grupla bağlı kıldığını belirten Parekh, düşünürün kimliği gruba hapsettiğini, kültürler arası ilişkilerin kurulma yollarını geriletmediğini savunur (2002, s. 140). Böyle bir pratiğin sonucunda gruplar arasındaki kültürel karşılaşmalardan doğması muhtemel olan etkileşimlerin sönümlenmesi gibi bir durumun vaki olmasından endişe eden Parekh, kimliğin de zarar görme ihtimalinden söz eder. Böyle bir durumda kültürün coğrafyaya hapsedilmesi gibi bir ihtimalin doğacağını söyleyen Parekh, kültürel etkileşimlerden beslenmeyen çokkültürlülüğün güdük

kalacağını dillendirir (2002, s. 132-133). Düşünür tam bu anda kimliklerin bozulduğunu, olmadıkları bir şeye doğru sürüklendiklerinden bahseder (2002, s. 140). Bu anlamda kimliklerin etkileşimden uzak bir sabitliğe itildiği gibi bir durum ile karşılaşmak Parekh'e göre imkân dâhilindedir. Böyle bir durumun yapısal bir gerçeklik haline geldiği bir toplumda kimliğin etkileşimlerle yeniden inşa edilirliliğinin de kısıtlanması Parekh'in nezdinde mümkündür. Kimliğin inşa edilemediği bir mekânda bozulmaya yüz tutmasının düşünürü göre kuvvetli bir ihtimal olduğu söylenebilir.

Kymlicka'dan sonra John Rawls'un düşüncesini merceğine alan Bhikhu Parekh, Rawls'un insan doğasının kültürle iç içe olduğu yönündeki argümanını destekler. Bununla birlikte Parekh, Rawls'un bireyi toplumla ilişkilendirmesini de olumlu karşılar (Coşar, 2017, s. 6). John Stuart Mill tarafından formüle edilen faydacılık kuramına karşı alternatif bir teori geliştirmek isteyen Rawls, bu düşüncesiyle de Parekh'in ilgisini çeker. Sözü edilen teorisini inşa esnasında fark ilkesine odaklanması da Parekh'in ondan olumlu biçimde söz etmesine vesile olur (Rawls, 2017, s. 17). Bu noktada beliren soru, Rawls'u Parekh'in eleştirisine neyin açık bıraktığı üzerinedir. Bu noktada fark ilkesine önem veren Rawls'u Parekh'in eleştirisine maruz bırakan önemli bir nedenin farkın kimlik bazında tasavvur edilmemesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Daha açık bir cümleyle ifade etmek gerekirse fark ilkesini kimlikten ziyade ekonomik düzlemde kabul etmekle itham ettiği Rawls'un düşüncesinden çokkültürlülüğe ilişkin bir model çıkarmanın mümkün olmadığına Parekh tarafından savunulduğu görülmektedir (Rawls, 2017, s. 19). Kimlik bağlamında fark ilkesini görmezden gelmekle itham edilen Rawls'un toplumsala ilişkin olan tasavvurunda kültürel çeşitliliğe yeterince yer verilmediği de Parekh tarafından iddia edilmektedir. Öyle ki Parekh, Rawls'un geliştirdiği formülasyonda Amerika'daki liberalizm uygulamasını evrenselleştiren ve bu temelde diğer toplumlarda homojenlik tesisinin izlerinin görüldüğünü ileri sürer (Parekh, 2002, s. 397). Parekh'e göre Rawls'un tahayyülündeki toplumsal alanda tanınma ve farklılık politikalarına da yeterince değinilmediğini belirtmek mümkündür (2002, s. 116). Rawls tarafından kavramsallaştırılan adil toplum kapsamında fark ilkesine yer verildiği ve o ilkenin insanın istediği biçimde var olmasına tekabül ettiği dikkate alındığında (Şimşek, 2012, s. 94-95), Parekh'in Rawls üzerine olan değerlendirmesinin eksik olduğu ifade edilebilir. Bu açıdan Parekh'in nezdinde Rawls'un ekonomik olana indirmediği söylenebilir.

Kymlicka'nın farka yer veren ancak kültürler arasındaki etkileşimi pas geçtiğini iddia eden, Rawls'un ise farkı sadece ekonomik bağlamda dikkate alan bu açıdan toplumsal çeşitliliği içermediğini düşündüğü kimlik tasavvurlarına karşı çıkan Parekh, yeni bir formülün imkânı üzerine kafa yorar. Kimlik üzerine eğilen düşünür, onu yeniden anlamlandırmanın doğru olacağı yönünde bir kaniya varır. Bu noktada tikel olan ile evrensel olanın ve ileri vadede liberalizmin yeniden anlamlanması gereğinden söz eden Parekh, her üçünün kesişim noktasında gördüğü kimliğin yeni bir okumaya tabi tutulması bahsini açar.

Kimlik kavramı üzerine düşünce geliştirmeyi amaçlayan Parekh, fark ilkesi üzerinde yoğunlaşır. Düşünür, fark merkezinde kimliğin inşasının ne şekilde mümkün olacağına ilişkin olarak cevap üretme gayreti içerisindedir. Bu bağlamda kimliği kişisel ve toplumsal düzlemde tahayyül eden Parekh açısından kişisel kimlik, insanın iç dünyasına, benliğine ve öznelliğine işaret eder. Öznelğin insanın kendi deneyimleri ve etkileşimlerinin öznesi olma biçiminde tecessüm ettiğini belirten düşünür, buraya bağlı olarak inşa edilen kişisel kimliğin insanın iradesi doğrultusunda kendi kaderini belirlemesine tevafuk ettiğini bildirir (Parekh, 2014, s. 55 ve 59). Bu sayede kendisi dışındaki odakların, bir diğer ifadeyle aktörlerin iktidarına maruz kalmaktan azade kılınmanın mümkün olacağını söyleyen Parekh, aynılaşmaktan kurtulmanın da imkân dâhilinde olduğunu belirtir (2014, s. 59). Aynılığa maruz kalmaktan bağımsızlaşan bireyin fark ilkesine göre pratik sergileyebileceğinin Parekh tarafından savunulduğunu belirtmek bu noktada mümkündür.

Fark ilkesine göre kimliğin inşa eyleminin bir kereye mahsus olmadığını bildiren Parekh, söz konusu pratiğin sürekli olduğunu belirtir (2014, s. 56). Bu anlamda düşünürü göre değişimler ve o değişimlere göre üretilen yeni bakış açıları üzerinden kişisel kimliğin sürekli biçimde inşa edilmesi mümkün olabilmektedir. Parekh'in düşüncesi yorumlandığında düşünürün, kimliği sürekli icat edilen bir anlam kümesi olarak tasavvur ettiği söylenebilir. Söz konusu yorumdan yola çıkarak Parekh'in tahayyülündeki kimliğin bir kereye mahsus donuk bir içeriğe sahip olmadığı, bu açıdan dünya üzerindeki toplumlara dayatılma ve onların üzerinde tahakküm kurma gibi bir istekten uzak olduğunu belirtmekte bir beis yoktur. Yeniden yorumlama pratiği ile kısa vadede amaçlanan şeyin kendi üyelerine uygun ve ikna edici bir anlam dünyası yaratmak olduğu ifade edilebilir. Uzun vadede amaçlanan şeyin ise homojenlik ve ondan kaynaklanan tahakkümden arınma olduğu belirtilebilir. Bu izlek takip edildiğinde Parekh'in çoğullaşmış, akışkan hale gelmiş ve dayatmadan uzak bir öznelliğe ve kimliğe göre liberalizmi de yeniden okumayı amaçladığı ifade edilebilir. Bu açıdan Parekh'in izole olma yerine kültürel etkileşimleri kabul eden, o etkileşimler sonucu değişebilen bir öznellikten yana olduğu anlaşılmaktadır (2002, s. 28). Düşünürün,

sabitlikten uzak öznelere savunduğu bir liberalizmin gerek ulusal gerekse uluslararası düzlemde kurucu akıl olma yönünde bir tasavvur geliştirdiği ileri sürülebilir.

Parekh'in düşüncesinde bireysel düzlemdeki kimliğin devamlı olarak yeniden üretilebilir olmasının bir sonraki adımda vardığı durak toplumsal kimlik biçiminde mücessem olur. Parekh tarafından bireysel düzlemde sonra kimliğin ikinci boyutu olarak tanımlanan aşamada bireyin etnik, kültürel ve dinsel olan gibi toplumsal kategorilere dâhil olması söz konusudur (2014, s. 61-62). Bireysel kimlikte vuku bulan yeniden tanımlanabilir oluşun daimiliği Parekh açısından toplumsal düzlemdeki kimlikte de görülür bir olaydır. Düşünürüne göre bu tarz bir durumun beraberinde gelen şey, toplumun fark ilkesi üzerine inşa edilmesidir. Bireysel düzlemde fark ve yeniden üretilebilir olanın toplumsal düzleme sirayet etmesi, toplumu homojenliğin pençesinden kurtarıcı niteliktedir (Parekh, 2014, s. 66).

Yeniden inşa edilebilir bir bireysel kimlik inşa sürecinden yola çıkıldığında toplumsal olanın da yeniden inşaaya açık olduğunu belirtmek mümkündür. Bu noktada beliren soru, bireysel olan ve toplumsal olan arasında nasıl bir ilişki olacağıdır. Böyle bir soruya verilecek muhtemel yanıtlardan biri, bireysel kimliğin merkezindeki fark ilkesi ile toplumsal kimliğin merkezindeki fark ilkesinin arasındaki akışkanlığı sağlayacak bir yeniden inşa pratiğidir. Daha açık bir ifadeyle, bireysel kimliğin dayandığı fark ilkesi ile toplumsal kimliğin dayandığı fark ilkesinin karşılaştırılması suretiyle her iki gerçeği hem içeren hem de onları aşan yeni bir fark ilkesinin inşa edilmesinin ihtimal olduğu söylenebilir. Bu şekilde bireysel kimlik ile toplumsal kimlik arasındaki uyumsuzluğun yerine akışkanlığın gelmesi imkân dâhilindedir.

Toplumun homojenlikten uzak biçimde tasavvuru ve ona göre inşa edilmesinin beraberinde çoğul kimliklerin belireceği Parekh tarafından ifade edilir. Çoğul kimliklerin kurucu bir gerçeklik haline geldiği toplumsal düzlemde kimlikler arası etkileşimin mukadder olacağını belirten Parekh, farklı kimliklerin birbirlerinin inşasına katkıda bulunacağını ifade eder (2014, s. 66). Başka bir cümleyle ifade edildiğinde kimlikler arası etkileşimden kaynaklanan unsurların tikel kimlik inşa sürecinde hayli kayda değer olduğu düşüncesi Parekh açısından önemlidir.

Kimlikler arasındaki etkileşim sonucunda dünyayı okuma tarzının da homojenlikten çoğulculuğa, bir diğer tabirle tek merkezlikten çok merkezliliğe, donuk olandan akışkan olana kayacağını ifade eden Parekh, liberalizmin ve çokkültürlülüğün de bu minvalde yeniden tanımlanabileceğinden söz eder (2014, s. 66). Geçmiş zamanda tek bir kimliğe işaret eden liberalizmin çok merkezlilik üzerinden yeni bir gözlükle okunması olarak tanımladığı eylem üzerinden gerek liberalizmin gerekse çokkültürlülüğün Avrupa etnosantrizminin kıskacından çıkarılması Parekh'e göre mümkün olacaktır (2014, s. 67). Bu açıdan liberalizmi ve çokkültürlülüğü hem içeren hem de onlardaki olumsuzlukları aşabilecek yeni bir yasanın inşasının imkânının olduğu fikrine Parekh'in olumlu yaklaştığı söylenebilir.

Kimliğin tek bir iktidar odağı içerisinde yer alan ve soyut akli öne çıkaran aktörler tarafından belirlenmesine karşı çıkan Bhikhu Parekh'in Avrupa'nın hegemonyasını, bahse konu edilen hegemonyadan kaynaklandığı ifade edilebilecek olan aşkın egoizmi aşma yönünde irade sergileyen bir düşünür olduğu anlaşılmaktadır (Connolly, 1995, s. 23). Bu anlamda değişmeyen bir hakikat olarak mühürlenmiş Avrupa merkezlik ve ondan peyda olduğunu iddia ettiği liberalizm ve kimlik tahayyülüne karşı sözü edilen her iki parametreyi zaman ve mekân bağlamına ayarlı yeni bir gözlükle okumayı hedeflediğini ifade etmek mümkün görünmektedir. Avrupa etnosantrizminden mülhem olan belirleyicilik karinesine karşı Parekh'in, William Connolly'den ödünç alarak söylenecek olunursa, bir tür yeşertme etiği inşasını tasarladığı söylenebilir. İsmi zikredilen etik türü irdelendiğinde tek olanın, aynılığın, homojen olanın baskınlığı ve tahakkümü merkezindeki çokkültürlülüğe karşı farkın siyasallaştırılmasının öne çıkması gündeme gelmektedir (Connolly, 1995, s. 25 ve 120). Kültürel etkileşimlerden kaynaklı çokkültürlülüğün ve liberalizmin Parekh tarafından farka dayanan yeni bir hegemonya tipi olarak tasavvur edildiği belirtilebilir.

Avrupa etnosantrizmine dayanan çokkültürlülüğe alternatif olarak tasarlanan yeni hegemonyanın Parekh'in düşüncesindeki karşılığı kültürel tabanlı bir federal yapı biçiminde tecessüm eder. Bahsi edilen yapı toprak, egemenlik ve kültür arasındaki bağların fark temelinde yeniden tanımlanmasına dayanır (Parekh, 2002, s. 248). Bu noktada Parekh tarafından arzu edilen şeyin üniter devlet egemenliğinin dönüşümü olduğu anlaşılmaktadır (2002, s. 248). Toprak dâhilinde egemen olarak nitelenen üniter bir devletin tanımlama gücünün olmasının (Connolly, 1995, s. 262) ve bu gücü kültürel alandaki homojenliği taltif ettirecek biçimde uygulamasının Parekh'in dikkatini çektiği ve bu durumun aşılması yönünde bir iradenin imkânı üzerine düşündüğünü bu anda belirtmek mümkündür. Başka bir cümleyle ifade etmek gerekirse sınırları belirlenmiş toprak parçası dâhilinde tanımlama

gücüne dayanan mutlak egemenliğin yeniden tanımlanması düşüncesinin Parekh tarafından savunulduğu gözlenmektedir.

Üniter devlet yapısına dayanan egemenliğin farklı bir devlet yapısına intisap edilen yeni bir egemenliğe tahvil edilmesinin Parekh açısından uygun bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada üniter devlet yapısında öne çıkarılan tekkültürlülüğün üniter olmayan bir devlet yapısı altında çokkültürlülüğe doğru dönüştürülmek istendiği görülmektedir. Gerek idari ve siyasi alan gerekse kültürel alan bağlamında ileri sürülen düzende birbiriyle çakışan, ancak müzakereler yoluyla uzlaşmalara varabilen çoklu otorite merkezlerinin tahsisi bu noktada önem arz etmektedir (Parekh, 2002, s. 248). Müzakereyi yürütecek olan otoriteler kültürel gruplara işaret etmektedir. Sözü edilen kültürel grupların her biri bir yandan farklı derecede özerkliğe sahip iken diğer yandan ortak yasal ve politik bağlarla birbirine bağlı olacakları Parekh tarafından ifade edilmektedir. Toplumun içerisindeki kültürel grupların birbirlerinin özerkliklerine müdahale etmeden, görmezden gelmeden ve birbirlerini tanımlamaya cüret etmeden, kendi aralarında görüşebilecekleri ve uzlaşmaya dayalı karar alabilecekleri düşüncesi Parekh tarafından savunulmaktadır (1997, s. 526; 2002, s. 248). Tekliğin gruplar arası müzakere ile aşılması bir sonraki adımda siyasi alana da sirayet edecektir. Bu bağlamda Parekh egemenliğin hem içeride hem de dışarıda paylaşımının yerinde olacağını düşünür. İç siyasi alanda egemenliğin paylaşımı üniter devlet sisteminin dönüşümüne işaret eder. Buradaki temel sorun Parekh'in üniter devlet yapısının yerine ne tür bir devlet yapısını önerdiğini açık biçimde belirtmemesidir (2002, s. 248). Dışarıdaki egemenliğin paylaşımının Parekh'in düşüncesindeki karşılığı ulus-devletin Avrupa Birliği ile paylaştığı egemenliktir (2002, s. 249). Ülke içerisindeki kültürel azınlıklara dönük izlenecek siyasette Avrupa Birliği tarafından ilân edilen normların uygulanması Parekh açısından kâfidir (2002, s. 249).

Rakiplerini aynılığa indirgemekten ziyade onlarla uğraşan, onlara direnen ve onlara karşı meydan okuyan bir saygının kültürel çevreler nezdinde inşa edilmesinin Parekh açısından arzu edilir olduğunu belirtmek mümkün görünmektedir. Karşılıklı bağımlılığın çatışmayla, çatışmanın ise saygıyla kaynaştırıldığı bir zaman ve mekân kesişim noktasına temayül gösterildiğini ifade etmek imkân dâhilindedir. Bu anın çokkültürlülüğün tek bir kimliğe çengellenmesinin reddi olarak tecessüm ettiğini söylemekte bir beis olmasa gerektir (Connolly, 1995, s. 249-250). İleri vadede amaçlanan şeyin tek bir kültür merkezindeki evrensel olanın kültürler arası müzakereye dayanan yeni bir evrenselliğe dönüşümü olduğunu belirtmek mümkündür.

Kültürel etkileşimin öne çıktığı anda homojenliğe dayanan liberalizmin ve Avrupa etnosantrizmine göre inşa edilmiş kimliğin yapısöküme uğratılması ve yeni bir evrenselliğin inşası düşüncesinin belirlediği ifade edilebilir. Bu bağlamda üniter devletten farklı bir yapının siyasi, kurumsal ve kültürel parametrelerine göre gerek evrenselliğin gerek liberalizmin gerekse çokkültürlülüğün yeniden okunması gereğinin Parekh tarafından savunulduğu idrak edilmektedir. Sözü edilen amaç doğrultusunda Parekh'in nazarında atılması gereken ilk adımın liberalizm ile ulus-devlet arasındaki ilişkinin gözden geçirilmesine ilişkin olduğu söylenebilir. Çalışmanın giriş bölümünde de dile getirildiği üzere John Stuart Mill ve Thomas Hill Green'in liberalizmi ulus-devlet ile bağlantılı biçimde okumalarının sonraki döneme de yansıdığı kanaatinde olduğu söylenebilecek olan Parekh'in vakayı rehabilite etmek istediği anlaşılmaktadır. Liberalizmin ve evrensel olanın ulus-devlete ait olan anlam dünyası içerisinde tahayyül edilmesine karşı çıkan Parekh'in her iki kavramı da ulus-devlete bağımlılıktan kurtarmak istediğine şahit olunmaktadır. Bu açıdan ulus-devlet çağında temayüz etmiş olan Avrupa merkezci, bir diğer tabirle etnosantrik bir siyasi ve toplumsal düzen tasavvuruna karşı olacak biçimde yeni bir düzende yaşama hevesinin Parekh'te tecessüme kavuştuğunu belirtmek imkân dâhilindedir. Parekh'in nezdinde o tarz bir toplumun erdemini ve ahlâkını en üst düzeyde yaşadığı bir topluma denk düştüğü ifade edilebilir.

5. SONUÇ

Ulus-devletlerin egemenlik alanında görülen kültürel çeşitliliklerin ve farklı kimliklerin siyasi topluluk içerisinde alınmasına ve yönetilmesine ilişkin olarak üretilen çokkültürlülük kavramı, 1970'li yıllardan bu yana sosyal bilimlerdeki çalışma alanlarında rağbet gösterilen bir konu niteliğindedir. Kavramın tartışma alanına dâhil edilmesinde önemli olduğu söylenebilecek olan neden göç meselesidir. Ülke içerisindeki göçmen grupların uyumunun mümkün kılınması için siyasi iktidarlar tarafından başvuru çare olarak çokkültürlülük kavramının bildirildiği söylenebilir. Bahse konu edilen kavram kapsamında farklı kültürlerin kamu kurumlarında yer alan aktörler nezdinde tanınması murat edilmiştir. Bundan hariç olarak, kavram bağlamında farklılıkların bir arada yaşaması ilkesine yer verilmiştir.

Avustralya ve Kanada'da yerli halkların farklılığını teşvik etmek üzere icat edilen çokkültürlülük kavramı üzerine eleştirel bir bakış açısı da gündeme gelmiştir. Kavrama ilişkin olarak eleştiri geliştiren düşünürler,

çokkültürlülüğün liberalizm merkezli bir ideolojik bagaja deyim yerindeyse kurban edildiğini ileri sürmüşlerdir. Liberalizm bağlamında eşitlik ve özgürlük ilkesi ile ünsiyet bağı kurulan evrenselliğin esasında özel olanı daha açık bir ifadeyle Avrupa'yı imlediği düşünürler tarafından iddia edilmiştir. Liberal ideolojiye rabıtalı kılınmış çokkültürlülüğün Avrupa'nın hiyerarşik üstünlüğüne işaret ettiği, evrensel olanın da Avrupalı toplumların diğer toplumlar üzerindeki tanımlama gücüne, bir diğer ifadeyle iktidarına denk düştüğü argümanı eleştirel nazarla kavrama yaklaşan düşünürler tarafından bahsedilmiştir.

Çokkültürlülüğün liberalizm içerisinde klâsik olarak tanımlanabilecek bir pozisyon tarafından inşa edilmesine karşı çıkan düşünürlerin arasında öne çıkan bir isim olarak beliren Bhikhu Parekh'in düşüncesi bu çalışma kapsamında incelenmiştir. Bahsi edilen pozisyon içerisindeki aktörlerin liberalizmin muhtevasına sömürgeciliği kattığını belirten Parekh, onun tabiri caizse mütemmim cüz olarak itibar gördüğünden şikâyet eder. Düşünür, anılan ideolojinin çokkültürlülük konusunda darlığa mahkûm edildiğini belirtir. Parekh'in liberalizm kapsamında tahayyül edilen insan doğası ve kültür arasındaki ilişkinin aynışmaya sebep verdiği, bundan dolayı çokkültürlülüğün farktan müteşekkil evrensellikten ziyade aynılığa odaklı evrenselliğe mahkûm edildiğini savunduğu argümanı çalışma kapsamında ileri sürülmüştür. Sömürgecilik ile iltisaklı bir evrenselciliğin Parekh'in zihin dünyasında özgünlüğe hakkını vermeyen çarpık bir evrenselcilik olduğunu ifade etmek mümkündür (Mollaer, 2021, s. 29). Bahsi edilen tarzdaki evrenselciliğin Avrupa dışının Avrupa ilkesine göre yargılandığı bir etnosantrizme denk düştüğünü belirtmek bu anda ihtimal dâhilindedir. Bu anlamda Parekh'in düşüncesinden yola çıkarak evrensel olanın, liberalizmin ve çokkültürlülüğün Avrupa merkezçiliğe kaydırıldığı, daha ileri giderek ona mahkûm edildiği yönünde bir izlenime kapılmak mümkün görünmektedir.

Liberalizm içerisinde şeref payesi verilen sömürgecilikten aynılık merkezindeki evrenselliği içeren bir kimliğin türediği iddiası Parekh tarafından öne sürülür. Böyle bir durumda kültürün özgünlüğünün göz ardı edildiğinden yakınan Parekh, soyut olana saplandığını düşündüğü insan doğasını fark merkezli kültür ile yeniden tanımlama ve farka dayanan yeni bir kimlik inşa etme üzerine düşünür. Sözünü ettiği kimliğin kişisel kimlik olarak tecessüm ettiğini belirten Parekh, kendi kaderini tayin eden öznenin aynılığı reddettiği, farkı öne çıkardığı bir anlamın inşasını savunur. Bu sayede kimliğin sürekli tanımlanarak başka toplumlara dayatılmasını önlemenin bir diğer deyişle tek kimliğin tahakkümünü engellemenin imkânını bulduğunu ifade eder. Böyle bir pratiğin çoğulcu liberalizmin yeniden inşası ile mümkün olacağını belirten Parekh'in toprak, egemenlik ve kültür arasındaki bağın fark temelinde yeniden tanımlanmasını önerdiği tezi çalışma kapsamında öne sürülmüştür. Bu tarzda bir ulusal kimliğin tüm kültürlerle bağlantılı olacak biçimde inşa edilmesi Parekh açısından elzemdir. Düşünüre göre o sayede akışkan hale gelmiş, çoğullaşmış ve dayatmadan uzak bir kimliğe göre liberalizmin ve çokkültürlülüğün tahayyülünün kapısı aralanacaktır. Bu noktadan yola çıkan Parekh'in evvela liberalizmi ulus-devletin tanımlayıcı gücünden arı kılmayı amaçladığından söz edilmiştir. İkinci olarak ise liberalizmi farkı merkezinde barındıran kültürle barıştırma, evrensel olanı tikel olan ile buluşturma, çokkültürlü bir rejimi inşa etme, bu sayede kültürel tabanlı bir federal yapıyı gerçekliğe dönüştürme istidadında olduğu ileri sürülmüştür. Bu anlamda üniter yapıya bağımlı olarak addettiği liberalizmi kültürel tabanlı federal bir yapı ile iltisaklı olacak biçimde yeniden tanımlamanın imkânı üzerine refleks gösterdiği ve liberalizme bu şekilde katkı sağladığı beyan edilmiştir.

Liberalizmi ve ona bağlı olarak çokkültürlülüğü ulus-devletin tanımlayıcı olmaktan mülhem iktidarından azade kılma yönünde bir çaba sergileyen Parekh'in öneminin ne olduğu sorusu belirdiğinde verilmesi en muhtemel cevabın tahakküm ile ilgili olduğu ifade edilebilir. Çokkültürlülük kavramının belirmesine sebep veren ulus-devlete rabıtalı liberal ideoloji içerisinde sömürgecilik ve ondan kaynaklı aynılaştırma özelinde egemenliğe ve tahakküme işaret eden öğelerin bulunduğu dikkat çeken Parekh'in kültürel tabanlı bir federal yapıdan murat ettiği şeyin liberalizmi cebirden soyutlamak olduğu belirtilebilir. Bu açıdan düşünürün zihnindeki esas kavramın tahakkümsüzlük olduğu söylenebilir. Parekh'in gerek liberalizmi gerekse ona ayarlı olan çokkültürlülüğü tahakkümsüzlük istidadı biçiminde yeniden yorumladığını belirtmekte bir sakınca olmasa gerektir.

KAYNAKÇA

- Amin, S. (2007). *Avrupa-merkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi*. (Çev. M. Sert). Chiviyazıları Yayınevi.
- Bayram, Y. (2014). John Stuart Mill'in demokrasi anlayışı üzerine bir değerlendirme. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 49(7), 57-68.
- Berry, J. W., Kolin, R., Taylor, D. M. (1977). *Multiculturalism and Ethnic Attitudes in Canada*. Ministry of Supply and Survices.
- Berry, J. W. (2013). Research on multiculturalism in Canada. *International Journal of Intercultural Relations*, 37, 663-675.
- Bezci, B., & Çelik, F. (2010). Montesquieu'da Özgürlük ve Cumhuriyetçilik. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 47(548), 27-35.
- Blaut, J. M. (2015). *Sömürgeciliğin Dünya Modeli: Coğrafi Yayılmacılık ve Avrupa-Merkezci Tarih*. (Çev. S. Behçet). Dergâh Yayınları.
- Canatan, K. (2007). Millî devlet ve milliyetçiliğin ortaya çıkardığı bir sorun alanı olarak çokkültürlülük. *Eskiyeşi*, 6, 41-48.
- Chatterjee, P. (1996). *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*. (Çev. S. Oğuz). İletişim Yayınları.
- Connolly, W. E. (1995). *Kimlik ve Farklılık: Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri*. (Çev. F. Lekesizalın). Ayrıntı Yayınları.
- Coşar, V. A. (2017). Çevirmenin Önsözü. J. Rawls-Bir Adalet Teorisi içinde (5-8). Phoenix Yayınları.
- Doytcheva, M. (2020). *Çokkültürlülük*. (Çev. T. Akıncılar Onmuş). İletişim Yayınları.
- Giambattista, V. (2007). *Yeni Bilim*. (Çev. S. Önal). Doğu Batı Yayınları.
- Gutmann, A. (2014). Giriş (Çev. Ö. Kabakçıoğlu). A. Gutmann (Ed.), *Çokkültürcülük: Tanınma Politikası* içinde (25-49). Yapı Kredi Yayınları.
- Hammond R. A., & Axelrod R. (2006). The evolution of ethnocentrism. *The Journal of Conflict Resolution*, 50 (6), 926-936.
- Herder, J. G. (2011). Dilin Kökeni Üzerine. (Çev. G. Aytaç). G. Aytaç (Ed.), *Klasik Alman Dil Felsefesi Metinleri: Herder-Fichte-Humboldt* içinde (15-64). Phoenix Yayınları.
- Kastoryano, R. (2009). Giriş: Çokkültürlülük Avrupa İçin Bir Kimlik Mi? R. Kastoryano (Ed.), *Avrupa 'ya Kimlik: Çokkültürlülük Sınırı* içinde (17-45). Bağlam Yayınları.
- Köker, L. (2014). Charles Taylor: Kimlik/Farklılık Sorununa Sahici Demokratik Çözüm Arayışı. A. Gutmann (Ed.), *Çokkültürcülük: Tanınma Politikası* içinde (11-14). Yapı Kredi Yayınları.
- Kukathas, C. (1998). Liberalism and Multiculturalism: The Politics of Indifference. *Political Theory*, 26 (5), 686-699.
- Kymlicka, W. (2015). *Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Teorisi*. (Çev. A. Yılmaz). Ayrıntı Yayınları.
- Kymlicka, W. (2018). Liberal multiculturalism as a political theory of state. *Minority Relations*, 46(1), 81-91.
- Laclau, E. (2015). *Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme*. (Çev. E. Başer). Birikim Yayınları.
- Magid, H. M. (2022). John Stuart Mill. (Çev. Z. Karadağ Thorpe). L. Strauss ve J. Cropsey (Ed.), *Siyaset Felsefesi Tarihi* içinde (809-826). Babil Kitap.
- Mollaer, F. (2021). *Anti-Kolonyalizm Söylemi: Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme*. Dora Yayınları.
- Montesquieu. (1963). *Kanunların Ruhunu Üzerine*. (Çev. F. Baldaş). MEB Yayınları.

- Nişanyan, S. (2018). *Nişanyan sözlük: Çağdaş Türkçenin etimolojisi*. Liber Plus Yayınları.
- Özlem, D. (2007). Sunuş. G. Vico-*Yeni Bilim* içinde (13-15). Doğu Batı Yayınları.
- Parekh, B. (1997). Managing cultural societies. *The Round Table*, 86(344), 523-532.
- Parekh, B. (1999a). Political theory and the multicultural society. *Radical Philosophy*, 95, 27-32.
- Parekh, B. (1999b). Common citizenship in a multicultural society. *The Round Table*, 88(351), 449-460.
- Parekh, B. (2001-02). Üstün insanlar Mill'den Rawls'a liberalizmin dar görüşlülüğü. (Çev. H. M. Köse). *Doğu Batı*, 4(17), 105-120.
- Parekh, B. (2002). *Çokkültürlülüğü yeniden düşünmek: Kültürel çeşitlilik ve siyasi teori*. (Çev. B. Tanrıseven). Phoenix Yayınları.
- Parekh, B. (2014). Kimliğin mantığı. (Çev. S. Aksoy). F. Mollaer (Ed.), *Kimlik politikaları: Tanınma, özdeşlik ve farklılık* içinde (53-76). Doğu Batı Yayınları.
- Rawls, J. (2017). *Bir adalet teorisi*. (Çev. V. A. Coşar). Phoenix Yayınları.
- Raz, J. (1982). Liberalism, autonomy and the politics of neutral concern. *Midwest Studies in Philosophy*, 7(1), 89-120.
- Raz, J. (2016). *Özgürlük ahlâkı*. (Çev. G. Özturan). Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.
- Rockefeller, S. C. (2014). Yorum. (Çev. İ. Özdemir). A. Gutmann (Ed.), *Çokkültürcülük: Tanınma politikası* içinde (105-116). Yapı Kredi Yayınları.
- Said, E. S. (2017). *Şarkiyatçılık: Batı'nın şark anlayışları*. (Çev. B. Yıldırım). Metis Yayınları.
- Say, Ö. (2017). Çokkültürlülük kavramı ve anlamın çokluğu. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 29-39.
- Şimşek, R. (2012). Liberteryen ve Komüniteryen Çokkültürcülük Dikotomisi. *İİ B International Refereed Academic Social Sciences Journal*, 3(7), 92-107.
- Taylor, C. (2006). *Modern toplumsal tahayyüller*. (Çev. H. Koyukan). Metis Yayınları.
- Taylor, C. (2012). *Benliğin kaynakları*. (Çev. S. A. Baş). Küre Yayınları.
- Taylor, C. (2014). Tanınma politikası. (Çev. Y. Salman). A. Gutmann (Ed.), *Çokkültürcülük: Tanınma politikası* içinde (46-93). Yapı Kredi Yayınları.
- Taylor, C. (2020). *Modernliğin sıkıntıları*. (Çev. U. Canbilen). Ayrıntı Yayınları.
- Tok, N. (2003). *Kültür, kimlik ve siyaset*. Ayrıntı Yayınları.
- Vatandaş, C. (2002). *Küreselleşme sürecinde toplumsal kimlikler ve çokkültürlülük*. Değişim Yayınları.
- Verkuyten, M. (2007). Social psychology and multiculturalism. *Social and Personality Psychology Compass*, 1(1), 280-297.
- Wieviorka, M. (1998). Is multiculturalism the solution?. *Ethnic and Racial Studies*, 21(5), 881-910.
- Yanık, C. (2013). *Dünyada ve Türkiye'de çokkültürlülük*. Sentez Yayıncılık.
- Yack, B. (2002). Multiculturalism and the Political Theorists. *European Journal of Political Theory*, 1(1), 107-119.
- Zizek, S. (2001). Çokkültürcülük ya da Çokuluslu Kapitalizmin Kültürel Mantığı. (Çev. T. Birkan). *Defter*, 44, 145-175.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

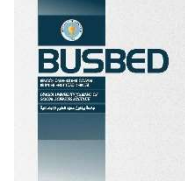
Etik kurul izin bilgileri

Bu çalışma etik kurul kararı gerektirmemektedir.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 18.05.2023
Kabul Tarihi : 12.06.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1298753>

SAĞLIK İLETİŞİMİ SORUNLARI İLE SAĞLIK SİSTEMLERİNE GÜVENSİZLİK İLİŞKİSİNDE HEKİME BAĞLILIĞIN ARACI ROLÜ

Selman KIZILKAYA¹

ÖZ

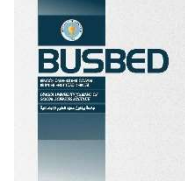
Kompleks bir yapıdan oluşan sağlık sisteminde, hasta, hekim ve diğer tüm sağlık çalışanlarının birbirleri ile yakın ilişkisi bulunmaktadır. Bu ilişkinin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi durumunda hekime bağlılık artış gösterecektir. Aksi durumda, yaşanacak iletişim sorunları ile sağlık sistemine güvensizlik ortaya çıkacaktır. Bu araştırmanın amacı, sağlık iletişimi sorunları ile sağlık sistemlerine güvensizlik arasındaki ilişkide hekime bağlılığın aracılık rolünün tespit edilmesidir. Bu kapsamda, veri toplama tekniklerinden anket yöntemi kullanılmıştır. Anketler, Türkiye’de 18 yaş üstünde olan toplam 629 kişiye uygulanmıştır. Çalışmada, sağlık iletişimi sorunlarının hekime bağlılığı negatif yönde etkilediği saptanmıştır. Bunun yanında, sağlık iletişimi sorunları ile sağlık sistemlerine güvensizlik arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak, sağlık iletişimi sorunlarının sağlık sistemlerine güvensizlik ile olan ilişkisinde hekime bağlılığın aracılık rolünün anlamlı olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Hekime Bağlılık, Sağlık İletişimi, Sağlık Sistemlerine Güvensizlik

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, selman.kizilkaya@dicle.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3136-7257>

Article Type : Research Article
Date Received : 18.05.2023
Date Accepted : 12.06.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1298753>

THE MEDIATION ROLE OF PHYSICIAN LOYALTY IN THE RELATIONSHIP BETWEEN HEALTH COMMUNICATION PROBLEMS AND HEALTH CARE SYSTEM DISTRUST

Selman KIZILKAYA¹

ABSTRACT

In the health system, which consists of a complex structure, patients, physicians and all other health professionals have close relationships with each other. If this relationship is maintained in a healthy way, physician loyalty will increase. Otherwise, communication problems and health care system distrust will arise. The aim of this study is to determine the mediating role of physician loyalty in the relationship between health communication problems and health care system distrust. In this context, the survey method, one of the data collection techniques, was used. The questionnaires were applied to a total of 629 people over the age of 18 in Turkey. In the study, it was determined that health communication problems negatively affect physician loyalty. In addition, it was concluded that there was a positive relationship between health communication problems and health care system distrust. Finally, it was seen that the mediating role of physician loyalty is significant in the relationship between health communication problems and health care system distrust.

Keywords: Physician Loyalty, Health Communication, Health Care System Distrust

¹ Asst. Prof. Dr., Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, selman.kizilkaya@dicle.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3136-7257>

1. GİRİŞ

Her insan, içinde yaşadığı toplumda çeşitli ilişkiler geliştirmektedir. Bu ilişkilerin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi, iletişimin etkin yürütülmesine bağlıdır. Bunun sağlanmadığı durumda taraflar arasında güvensizlik ortamı doğar, çatışma kaçınılmaz bir hal alır. Sağlık iletişimi, toplum sağlığının geliştirilmesi ve iyileştirilmesini sağlayan bir bilim dalıdır (Bulduklu, 2010). Sağlık iletişimi kimi zaman kaynak, kimi zaman mesaj kimi zaman da alıcıdan kaynaklı sorunlar yaşanabilmektedir (Yeşildal vd., 2021). Bu sorunlar hasta ve kurum açısından birçok olumsuzluğu beraberinde getirir. Güven ve Aslan (2020), yaptıkları çalışmada, iletişim alanında yaşanacak olumsuzlukların kurumun maliyet, kalite ve zaman ile ilgili hususlarda sorun yaşamalarına neden olabileceklerini bildirmişlerdir. Bununla beraber, Şener ve Samur (2013), sağlık iletişimi alanında yaşanan sorunların sağlığın korunması ve geliştirilmesi ile hastalıkların tedavisine yönelik olumsuz etkilediğinden söz etmişlerdir. Uludağ (2011), sağlık iletişimi alanında yaşanan sorunların hastaların gergin olması, kendini rahat ifade edememesi ve tedavi sürecinin karmaşık olarak algılanması gibi olumsuzluklar doğurduğunu ifade etmiştir. Satiti vd. (2017), iletişim sorunlarının tıbbi anlaşmazlıklara, olumsuz tıbbi deneyimlere, tıbbi hata uygulamalarına ve doktora duyulan güven zedelediğini bildirmiştir. Ünal vd. (2018) yaptıkları çalışmada, hasta-hekim iletişimi, hastanın hekime ve hastaneye bağlılığı arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Elde edilen sonuçlarda, hekim-hasta iletişiminin hekime bağlılık ile ilişkili olduğu dile getirilmiştir. Ergül (2013) ise, sağlık iletişimi alanında yaşanan sorunların mikro ve makro düzeyde maddi veya manevi zararlara yol açabileceğini dile getirmiştir. İletişim sorunları nedeni ile hastalar gereksiz yere yorulmakta, zaman ve para israf edilmektedir. Bu sorunlar nedeni ile sağlık çalışanları, tükenmişlik sendromu ve iş tatminsizliği yaşayabilir ve şiddete maruz kalabilir. Yaşanan tüm bu olumsuz olaylar bir bütün olarak değerlendirildiğinde sağlık iletişimi sorunlarının sağlık sistemine olan güveni zedelediği ifade edilebilir (Ünal, 2016). Sağlık sistemi güvensizliği, sağlık sistemi içerisinde yer alan kurumlarla (hastaneler, sigorta şirketleri ve ilaç şirketleri gibi) ilgili kurumsal güven biçimini yansıtır (Shea vd., 2008). Öte yandan, sağlık iletişimi alanında yaşanan sorunlar hekime bağlılığı da azaltıcı rol oynar. Nitekim bir çalışmada, birinci basamak sağlık hizmeti alan hastaların doktora güven duymaları ile hekimin iletişim becerisi arasında ilişki olduğu vurgulanmıştır (Gu vd., 2022). Hekim bağlılığı, hastanın hizmeti veren hekimden duyduğu memnuniyet ve gelecekte de benzer sağlık ihtiyaçları olduğunda aynı hekimin hizmetini almaya devam edecek olmasıdır (Ünal, 2016). Hekime bağlı bireyler, hekimlerinin çalıştığı kurumdan bağımsız olarak o hekimin hizmetlerini almayı tercih ederler. Bu durumda hastalar aynı hastaneyi tercih ediyor gibi görünse de aslında hekimini tercih etmektedir. Bir hekimin çalıştığı kurumdan ayrılarak başka bir kuruma geçmesi halinde kişi, hekimleriyle birlikte yeni kuruma geçiş yapacaktır (Ünal, 2016). Hastanın hekimine bağlılık hissetmesi, hasta ile olan iletişimin iyi olması, hastaya dürüst davranılmasının yanı sıra hekimin hastaya değer ve güven vermesi ile sağlanır (Özyıldız & Alkan, 2022). Sağlık hizmetleri, hasta, hekim ve diğer personel arasında ilişkilerin yoğun şekilde yaşandığı alanlardır. Hizmet sunum noktasında yer alan taraflar arasında yaşanacak iletişim sorunları genelde sağlık sistemine güvensizliği, özeldi ise hekime bağlılığı etkiler. Gupta'nın (2014) çalışmasında, hasta, doktor ve sağlık sistemine olan güvensizlik arasında ilişki olduğu ve bu ilişkinin özellikle kardiyovasküler hastalarda öz bakım davranışı geliştirmede önemli olduğu dile getirilmiştir. Çalışmada, hastaların sağlık sistemine duyduğu güvensizliğin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Schenker vd. (2012) yaptıkları çalışmada, sağlık sistemlerine duyulan güvensizlik ile hekime güven arasında ilişki olduğu ve bu ilişkide hastanın yatış süresinin rolü olduğu tespit edilmiştir. Dekan vd. (2017) yaptıkları çalışmada ise, sağlık sistemi güvensizliği, hekime güven, tedavi öneriler ve hasta uyumsuzluğu arasındaki ilişki ele alınmıştır. Çalışmada, sağlık sistemine olan güvensizlik ile doktora güven arasında anlamlı ilişki olduğu buna karşın doktora güvenin sağlık sistemlerine duyulan güvensizlik ile tedavi uyumsuzluğu arasındaki ilişkide aracılık rolünün olmadığı tespit edilmiştir. Bu çalışmada yapılan açıklamalardan yola çıkarak, sağlık iletişimi sorunları ile sağlık sistemlerine güvensizlik arasındaki ilişkide hekime bağlılığın aracılık rolü ele alınmaktadır. Alanyazında, sağlık iletişimi sorunları ile sağlık sistemleri arasındaki ilişkide hekime bağlılığın aracılık rolünü inceleyen bir çalışmaya rastlanmamış olmasının araştırmaı önemli kıldığı düşünülmektedir.

2. YÖNTEM

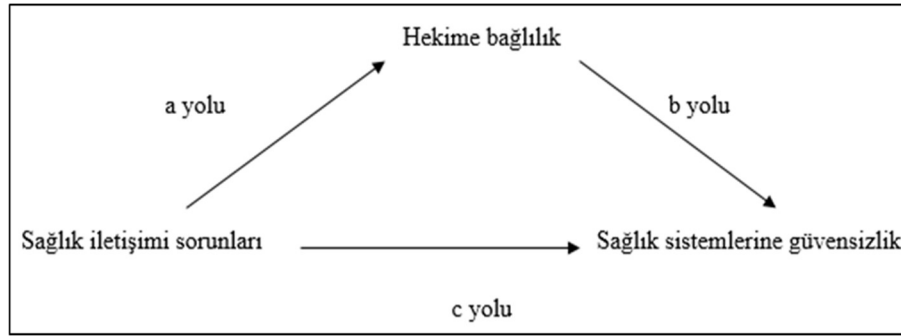
2.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, sağlık iletişimi sorunları ile sağlık sistemlerine güvensizlik arasındaki ilişkide hekime bağlılığın aracılık rolünün tespit edilmesidir.

2.2. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Bu araştırmada aracılık modeli kullanılmıştır. Aracılık modellerinde a, b ve c olmak üzere toplam üç yol yer almaktadır. A yolu, bağımsız değişkenin aracı değişken üzerinde etkisini yansıtır iken b yolu aracı değişkenin bağımlı değişken üzerine etkisini yansıtır. C yolu ise aracı değişken ile bağımsız değişkenin aynı anda modele dahil edildiği durumda, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerine etkisini yansıtır. Bu yollar, standardize edilmemiş regresyon katsayılarını gösterir. Bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasındaki ilişkide aracı

değişkenin etkisinin rolü ise bir bütün olarak aracılık modelini yansıtır (Baron & Kenny, 1986). Aracılık modellerinde ayrıca, bootstrapt güven aralıklarının (LLCI-ULCI) “0” olmaması gerekmektedir (Reutter & Bigatti, 2014). Bu çalışmada, sağlık iletişimi sorunları bağımsız değişken; sağlık sistemlerine güvensizlik bağımlı değişken ve hekime bağlılık ise aracı değişken olarak yer almaktadır. Modele ilişkin gösterim aşağıdaki şekilde sunulmuştur.

Şekil 1. Araştırma kapsamında oluşturulan model

Yukarıdaki şekilden de görüleceği üzere, “a” yolunda sağlık iletişimi sorunlarının hekime bağlılık üzerine etkisi, “b” yolunda hekime bağlılığın sağlık sistemlerine güvensizlik üzerine etkisi, “c” yolunda ise sağlık iletişimi sorunlarının sağlık sistemlerine güvensizlik üzerine etkisi incelenmektedir.

Araştırmada, oluşturulan model doğrultusunda aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H1: Sağlık iletişim sorunlarının sağlık sistemlerine güvensizlik üzerine anlamlı etkisi vardır.

H2: Sağlık iletişimi sorunlarının hekime bağlılık üzerine anlamlı etkisi vardır.

H3: Hekime bağlılığın sağlık sistemlerine güvensizlik üzerine anlamlı etkisi vardır.

H4: Sağlık iletişimi sorunları ile sağlık sistemlerine güvensizlik arasındaki ilişkide hekime bağlılığın aracı rolü vardır.

2.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu araştırmanın evrenini, Türkiye’deki herhangi bir sağlık kurumundan hizmet almış 18 yaş üstü kişiler oluşturmaktadır. Evrenin geniş kitlelerden oluşmasından ötürü örneklem yoluna başvurulmuştur. Buna göre, kolayda örnekleme yöntemi ile araştırmaya katılmayı gönüllü olarak tercih eden bireyler dahil edilmiştir. Örneklem sayısının belirlenmesinde Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004) tarafından geliştirilen örneklem hesaplama yöntemi kullanılmıştır. Buna göre, evrenin geniş kitlelerden oluşması durumunda, %5 örnekleme hatası ile ulaşılması gereken kişi sayısı minimum 384’tür. Bu araştırmada 629 kişiden elde edilen veriler analiz edilmiştir.

2.4. Veri Toplama Araçları

Araştırmada verilerin toplanması amacıyla kullanılan anket, toplam dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, kişisel özellikleri yansıtan sorular yer almaktadır. Bu sorular arasında; cinsiyet, medeni durum, yaş, düzenli ilaç kullanımı, herhangi bir psikolojik tedavi alma durumu ve son 1 yıl içerisinde kaç defa sağlık hizmeti alındığı yer almaktadır. İkinci bölümde hekime bağlılığı (HB) yansıtan ifadeler yer almaktadır. Özyıldız ve Alkan’ın (2022) geliştirdiği “Hekim Sahiplenme Tutum Ölçeği” içerisinde yer alan alt boyutlardan biri olan hekime bağlılık toplam 9 ifadeden oluşmaktadır. Bu ifadeler 5’li likert (1: Hiç katılmıyorum ile 5: Tamamen katılıyorum) olarak yapılandırılmıştır. Ölçekten alınabilecek minimum puan 9 iken maksimum 45 puan alınabilmektedir. Ölçekte ters ifade bulunmamaktadır. Ölçeğin Cronbach’s Alpha katsayısı 0,95 olarak tespit edilmiştir. Üçüncü bölümde Sağlık İletişimi Sorunları Ölçeği (SİSÖ) yer almaktadır. Ölçek, Yeşildal ve arkadaşları tarafından 2021 yılında geliştirilmiştir. Ölçek içerisinde “etkili iletişim (Eİ), sosyal iletişim (Sİ) ve iletişim engelleri (İE)” olmak üzere toplam 3 boyut yer almaktadır. 13 ifadenin yer aldığı ölçek, 5’li likert (1: Kesinlikle katılmıyorum ile 5: Kesinlikle katılıyorum) olarak yapılandırılmıştır. Ölçek içerisinde 1, 2, 4, 5 ve 7. ifadeler ters bir şekilde kodlanmaktadır. Ölçekten alınabilecek minimum puan 13 iken maksimum puan 65’tir. Ölçeğin yapılan güvenilirlik analizi sonucu Cronbach’s Alpha katsayısı 0,90 olarak tespit edilmiştir. Dördüncü bölümde, Sağlık Sistemlerine Güvensizlik Ölçeği (SSGÖ) yer almaktadır. Ölçeğin geçerlilik ve güvenilirliği Yeşildal vd. tarafından 2020 yılında yapılmıştır. Toplam 10 ifadenin yer aldığı ölçek, 5’li likert (1: Kesinlikle katılmıyorum ile 5: Kesinlikle katılıyorum) olarak yapılandırılmıştır. Ölçek içerisinde 2,8 ve 9. ifadeler ters bir şekilde kodlanmaktadır. Ölçekten alınabilecek minimum puan 10, maksimum 50’dir. Ölçeğin Cronbach’s Alpha katsayısı 0,89 olarak tespit edilmiştir.

2.5. Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu araştırmada veriler, Türkiye’de herhangi bir sağlık kuruluşundan hizmet almış kişilerden yüz yüze ve online olacak şekilde toplanmıştır. Bunun için, Dicle Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığından 04.05.2023 tarih ve 488525 sayılı ile “Olur” alınmıştır. Analiz sürecinde, ölçeklerin güvenilirliklerinin tespitinde Cronbach’s Alpha katsayısına yer verilmiştir. Verilerin normallik dağılımına uygunluğu Skewness ve Kurtosis değerleri ile ortaya konmuştur. Bu değerlerin -2 ile +2 aralığında olması durumunda verilerin normal dağılım gösterdiği kabul edilmektedir (George & Mallery, 2010). Araştırmaya katılanların kişisel özelliklerinin ortaya konmasında frekans dağılımına yer verilmiş iken ölçek ve alt boyutlarının ortalama ve standart sapma değerlerinin ortaya konmasında betimsel istatistiklere ve ilişkinin ortaya konmasında korelasyon analizine yer verilmiştir. Söz konusu analizler için SPSS 26 paket programı kullanılmıştır. Son olarak, sağlık iletişimi sorunları ile sağlık sistemlerine güvensizlik arasındaki ilişkide hekime bağlılığın aracılık rolü ise Process Makro (Model 4) ile analiz edilmiştir. Aracılık rolü, %95 güven aralığında ve 5000 bootstrap kullanılarak oluşturulmuştur.

3. BULGULAR

Bu kısımda ilk olarak, katılımcıları tanımlayıcı bulgulara yer verilmiş, sonrasında ölçek ve alt boyutlarına ilişkin tanımlayıcı bulgular ortaya konmuştur. Araştırmaya katılanların tanımlayıcı bulguları Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1.

Katılımcıları Tanımlayıcı Bulgular

	Ort.	SS
Yaş	31,89	8,488
Cinsiyet	N	%
	Kadın	285
	Erkek	344
Medeni Durum		
	Evli	355
	Bekar	274
Düzenli İlaç Kullanma Durumu		
	Evet	185
	Hayır	444
Herhangi Bir Psikolojik Tedavi Alma Durumu		
	Evet	138
	Hayır	491
Son 1 Yıl İçerisinde Kaç Defa Sağlık Hizmeti Aldığı		
	<2 kez	219
	2-5 kez	188
	6-9 kez	120
	≥10 kez	102
	TOPLAM	629
		100,0

Tablo 1’de görüleceği üzere, katılımcıların yaş ortalaması 31,89 yıldır. Bireylerin %45,3’ü kadın, %54,7’si ise erkektir. Katılımcıların %56,4’ü evli, %43,6’sı ise bekarıdır. Katılımcıların düzenli ilaç kullanma durumlarına bakıldığında %29,4’ünün düzenli ilaç kullandığı, %70,6’sının ise düzenli ilaç kullanmadığı tespit edilmiştir. Katılımcıların %21,9’u herhangi bir psikolojik tedavi aldığını, %78,1’i ise psikolojik tedavi almadığını ifade etmiştir. Son olarak, katılımcıların %34,8’i son 1 yıl içerisinde 2’den az sağlık kuruluşundan hizmet aldığını, %29,9’u 2-5 kez, %19,1’i 6-9 kez ve son olarak %16,2’si ise 10 ve daha fazla kez sağlık hizmeti aldığını bildirmiştir.

Araştırmada kullanılan ölçekler ve alt boyutlara ilişkin tanımlayıcı bulgular Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2.

Ölçek ve Alt Boyutlarını Tanımlayıcı Bulgular

	Ort.	SS	Skewness	Kurtosis
HB	19,74	9,251	,764	-,385
SSG	30,40	8,215	,100	-,457
SİSÖ	38,39	9,774	,196	-,528
Eİ	16,63	4,904	,374	-,421
Sİ	8,54	2,707	,482	-,523
İE	13,22	3,669	-,037	-,793

Tablo 2’de görüldüğü üzere, hekime bağlılığı yansıtan ifadelerin puan ortalaması 19,74’tür. Sağlık sistemlerine güvensizlik toplam puan ortalamasının 30,40; sağlık iletişimi sorunlarının toplam puan ortalamasının ise 38,39 olduğu görülmektedir. Alt boyutlardan alınan puanların ortalamasında ise etkili iletişimin 16,63; sosyal iletişimin 8,54 ve iletişim engellerinin ise 13,22 olduğu görülmektedir. Tabloda verilerin normallik dağılımını gösteren Skewness ve Kurtosis değerlerine bakıldığında ise, tüm alanlarda değerlerin -2 ile +2 aralığında olduğu görülmektedir. Bu değer, verilerin normal dağılım gösterdiği anlamına gelmektedir. Araştırmada sağlık iletişimi sorunları, sağlık sistemlerine güvensizlik ve hekime bağlılığın birbirleri ile olan ilişkisine yönelik elde edilen bulgular Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3.

Değişkenler Arasındaki İlişkinin Korelasyon Analizi Bulguları

	HB	SİSÖ	SSG	Eİ	Sİ	İE
HB	-					
SİSÖ	-,777*	-				
SSG	-,762*	,697*	-			
Eİ	-,671*	,901*	,562*	-		
Sİ	-,622*	,846*	,495*	,667*	-	
İE	-,715*	,836*	,740*	,571*	,626*	-

*p<,01

Tablo 3’ten de görüldüğü üzere, hekime bağlılık ile sağlık iletişimi sorunları ($r=-,777$, $p<,01$), sağlık sistemlerine güvensizlik ($r=-,762$, $p<,01$), etkili iletişim ($r=-,671$, $p<,01$), sosyal iletişim ($r=-,622$, $p<,01$) ve iletişim engelleri ($r=-,715$, $p<,01$) arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Sağlık iletişimi sorunları ile sağlık sistemlerine güvensizlik ($r=,697$, $p<,01$), etkili iletişim ($r=,901$, $p<,01$), sosyal iletişim ($r=,846$, $p<,01$) ve iletişim engelleri ($r=,836$, $p<,01$) arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada sağlık iletişimi sorunları ile sağlık sistemlerine güvensizlik arasındaki ilişkide hekime bağlılığın aracılık rolüne yönelik elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 4.

Aracılık Testine Yönelik Elde Edilen Bulgular

	Bootstrap Tahminleri		%95 Güven Aralığı		r ²	F
	β	SH	LLCI	ULCI		
SİSÖ-HB	-,736	,024	-,782	-,689	,604	955,989*
SİSÖ-SSG	,222	,033	,156	,287	,609	486,525*
HB-SSG	-,495	,035	-,564	-,426		
SİSÖ-SSG*HB	,364	,027	,313	,418		

* p<,01

Tablo 4’te, sağlık iletişimi sorunları ile sağlık sistemlerine güvensizlik arasındaki ilişkide hekime bağlılığın aracılık rolüne ilişkin elde edilen sonuçlar yer almaktadır. Buna göre, üç aşamalı model ortaya konmuştur. Modelin birinci aşamasında sağlık iletişimi sorunlarının hekime bağlılık üzerine etkisinin anlamlı olduğu ve açıklanan varyansın %60,4 olduğu yer almaktadır. Sağlık iletişimi sorunlarının hekime bağlılık üzerine etkisinin %73,6 olduğu ve bu etkinin negatif yönde olduğu görülmektedir. Modelin ikinci aşamasında, sağlık iletişimi sorunları ve hekime bağlılığın birlikte olacak şekilde sağlık sistemlerine güvensizlik üzerine etkisinde açıklanan varyansın %60,9 olduğu ve bunun anlamlı olduğu yer almaktadır. Sağlık iletişimi sorunlarının sağlık sistemlerine güvensizlik üzerine anlamlı ve pozitif yönde etkisinin; hekime bağlılığın sağlık sistemlerine güvensizlik üzerine etkisinin ise anlamlı ve negatif yönde etkisinin olduğu görülmektedir. Modelin üçüncü aşamasında, sağlık iletişimi sorunlarının sağlık sistemlerine güvensizlik ile olan ilişkisinde hekime bağlılığın aracılık rolüne ilişkin elde edilen sonuçlar yer almaktadır. Buna göre, hekime bağlılığın aracılık rolünün %36,4’lük düzeyde ve anlamlı olduğu ortaya konmuştur (LLCI=,313; ULCI=,418).

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Sağlık hizmetlerinden yararlanan hasta ve yakınları, farklı meslek gruplarındaki çalışanlar ile etkileşim halindedir. Hekimlerin ve diğer sağlık profesyonellerinin hastalara ayırdıkları zamanın fazla olması, hastalara değer vermeleri, endişelerini dinlemeleri, tanı ve tedavi sürecini hasta için uygun ve anlaşılır bir şekilde dile getirmeleri bu etkileşimin başarısını göstermekte ve hastanın sağlık hizmeti sunucusuna olan güvenini güçlendirmektedir. Aynı zamanda sağlık hizmetlerinden yararlananların kurumlara olan güvenini olumlu yönde etkilemektedir (Doğan, 2016). Sağlık iletişimi ile güven arasındaki bu ilişki hastanın hekim hakkındaki inancını da etkilemektedir. Bu çalışma, sağlık iletişimi sorunları ile sağlık sistemlerine olan güvensizlik arasındaki ilişkide hekime bağlılığın

aracılık rolünün tespiti amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, sağlık iletişimi sorunlarının hekime bağlılık üzerine negatif etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Başol'un (2018) çalışmasında, sağlık çalışanlarının hastaları bilgilendirmesinin zaman kaybı olarak görülmesinden ötürü hastalarla iletişiminin sağlıklı bir şekilde yürütülmediğinden söz edilmiştir. Sağlıklı yürütülemeyen iletişim ise hastanın hekime olan güvenini olumsuz etkiler. Ünal'ın (2016) çalışmasında, hasta ve hekim arasındaki iletişimin hekime bağlılık üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Desmond ve Copeland (2010), etkili iletişim becerisine sahip hekimlerin hastaların kendilerini daha rahat hissetmesini sağladığı ve tedaviye katılımlarını yükselttiğini dile getirmişlerdir. Bu durum, hizmet sunucusuna olan güveni arttırmaktadır. Artan memnuniyet, hastanın hekime bağlılık duymasını sağlar.

Sağlık sisteminde hastalar kendilerine refah sağlayacağı düşüncesinden dolayı hekime bağlılık duymaktadır (Carter, 2009). Bununla beraber, sağlık sistemine olan güven, hasta ile hekim arasındaki ilişkinin önemli bir özelliği ve hizmet sağlayıcılarının ahlaki yükümlülüğü olarak görülmektedir (Dinç vd., 2013). Tüm bunlar, araştırmada elde edilen sonucu destekler niteliktedir. Nitekim, araştırmada hekime bağlılığın sağlık sistemine olan güvensizlik üzerinde negatif yönde etkisi olduğu tespit edilmiştir. Buradan yola çıkarak, hekime bağlılık arttıkça sağlık sistemine güvensizliğin azalış göstereceği ifade edilebilir. Whitener vd. (1998) yaptıkları çalışmada, güven durumunun bireyin karşısındaki davranışlarından etkilenmesi sonucunda oluştuğunu ve bunun bir tür bağlılık durumu oluşturduğundan söz etmişlerdir.

Çalışmada elde edilen diğer bir sonuç olarak, sağlık iletişimi sorunlarının sağlık sistemine olan güvensizlik üzerine pozitif yönde etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Sağlık iletişimi ve güven arasındaki etkileşime yönelik yapılan çalışmaların çoğunda, her iki olgunun kişilerarası düzeyde ele alındığı görülmektedir. Nitekim, Erdem ve Özen'in (2003) yaptıkları çalışmada, kar amacı güden ve gütmeyen tüm sağlık kuruluşlarında hasta ile hekim arasındaki ilişkinin güvenin önemli belirleyicisi olduğu bildirilmiştir. Frankema ve Costa'nın (2005) yaptıkları çalışmada, sosyoloji ve psikoloji alanlarının yanı sıra sağlık alanında da önemli yeri olan güven olgusunun, hasta-hekim ve hasta-sağlık personeli arasındaki iletişimde önemli bir yere sahip olduğu bildirilmiştir. Bozdoğan'ın (2014) çalışmasında ise, hastalarla hemşireler arasındaki iletişimin doğru bir şekilde gerçekleşmesi durumunda, hastada umut, rahatlama ve hastalıkla baş edebilme gibi durumların geliştiği dile getirilmiştir. Çalışmada, hemşirelere olan güvenin iş doyumunu, yeterlilik duygusu ve memnuniyet duygusunu arttırdığı ifade edilmiştir. Sonuç olarak, hasta-hemşire ilişkisinde güvenin temel kavramlardan biri olduğu ifade edilmiştir. Nal'ın (2021) çalışmasında, tıbbi bakım alan bireylerle etkin iletişim kurulabilmesinde sağlık çalışanlarına ve sağlık kurumlarına (sağlık bakım sistemlerine) güven duyulması gerektiği ortaya konmuştur. Sağlık iletişimi alanında yaşanan sorunlar herhangi bir rahatsızlığın tedavi sürecinde; güven olgusu ise hasta-hekim arasında geçen bir durum olarak ifade edilmektedir. Ancak, unutulmamalıdır ki, sağlık sisteminde güven örgütsel düzeyde geçirilen süreci de içerisinde barındırmaktadır (Doğan, 2016). Rowe ve Calnan (2006), sağlık sistemlerinde güvenin sadece hasta-hekim arasındaki davranışsal özellikleri kapsamayıp sağlık çalışanları ile yöneticiler arasındaki ilişkileri de kapsadığını ifade etmişlerdir.

Çalışmada, sağlık iletişimi sorunları ile sağlık sistemlerine olan güvensizlik arasındaki ilişkide hekime bağlılığın aracılık rolü olduğu tespit edilmiştir. Güven kavramının önemli uygulama alanları içerisinde yer alan sağlık sisteminde, hekim-hasta ilişkisi değişen güven düzeylerini içerir. Sağlık sistemine güven, "yakınlık, hekime bağlılık ve emin olma" gibi kavramlarla iç içe geçmiş durumdadır (Doğan, 2016; Erdem & Özen, 2003). Ertong'un (2011) yaptığı çalışmada, hekim ile hasta arasındaki iletişimin değişen seyrinin sağlık sistemine güvensizlik gibi birtakım problemleri doğurduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada, sağlık sistemine güvensizliğin sistem içerisindeki diğer bileşenleri de olumsuz biçimde etkilediği ortaya konmuştur. Söz konusu bileşenlerden biri hekime olan bağlılıktır. Hekime bağlılık, hastane ve hekim tercihinde, hastanın tedavi sürecine uyumunda oldukça etkilidir.

Çalışmada elde edilen sonuçlar bağlamında şu önerilere yer verilmiştir:

- Hekime bağlılığın artırılması noktasında, sağlık iletişimi sorunlarının azaltılması gerekmektedir. Bu kapsamda, sağlık sisteminde karşılaşılan iletişim sorunlarının neler olduğuna dönük yeni çalışmalara yer verilebilir.
- Hekime bağlılığın artırılması için sağlık sistemlerine olan güvensizliğin de önüne geçilmelidir. Bu amaçla, sunulan hizmetlerle ilgili olarak broşürler hazırlanarak hastaların ayrıntılı olarak bilgilendirilmesi sağlanmalıdır.
- Sağlık sistemi içerisinde yer alan tarafların çokluğu ve uzmanlık alanlarının farklılığı göz önüne alındığında, bu alanda hizmet veren tüm kesimlere iletişim becerilerinin geliştirilmesine dönük eğitimler verilebilir.
- Araştırmada elde edilen sonuçlarla ilgili kapsamlı bulgulara ulaşılması için nitel yöntemlere başvurulabilir.
- Son olarak, sağlık iletişimi sorunları ile sağlık sistemlerine olan güvensizlik arasındaki ilişkide hekime bağlılığın dışında başka aracı değişkenler de incelemeye konu olabilir.

KAYNAKÇA

- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research – conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.51.6.1173>
- Başol, E. (2018). Hasta ile sağlık çalışanları (doktor ve hemşire) arasındaki iletişim sorunları ve çözüm önerileri. *International Anatolia Academic Online Journal Social Sciences Journal*, 4(1), 76-93. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iaaoj/issue/36744/418662>
- Bozdoğan, S., (2014). *Kanser hastalarının hemşirenin varlığını değerlendirmelerinin hümanistik hemşirelik kuramı bağlamında incelenmesi* [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi-Ankara].
- Dean, L. T., Moss, S. L., McCarthy, A. M., & Armstrong, K. (2017). Healthcare system distrust, physician trust, and patient discordance with adjuvant breast cancer treatment recommendations. *Cancer Epidemiol Biomarkers Prev*, 26(12), 1745-1752. <https://doi.org/10.1158/1055-9965.EPI-17-0479>
- Desmond, J., & Copeland, L. (2010). *Günümüz hastasıyla iletişim*. (Ç. D. Yamaç ve E. Tekin (Çev.). Eflatun.
- Doğan, D. (2016). *Türkiye'deki sağlık kurumlarında güven olgusunun oluşumu ve güvenin kurumsal itibarla ilişkisi* [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi-İstanbul].
- Erdem, F., & Özen, J. (2003). *Niklas Luhmann'ın tanıklık, emin olma ve güven ayrımı, "sosyal bilimlerde güven"*. Vadi Yayınları.
- Ergül, H. (2013). Etkili bir sağlık iletişimi: Azerbaycan'da bir saha araştırması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(2), 166-180.
- Ertong, G. (2011). *Sağlık sisteminde hekim hasta ilişkisi ve güven unsuru*, [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi-Ankara].
- Frankema, K. B., & Costa, A. C. (2005). Understanding the trust-control nexus. *International Sociology*, 20(3), 259-282.
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for windows step by step: a simple guide and reference*, 17.0 update (10a ed.). Pearson.
- Gu, L., Tian, B., Xin, Y., Zhang, S., Li, J., & Sun, Z. (2022). Patient perception of doctor communication skills and patient trust in rural primary health care: The mediating role of health service quality. *BMC Prim. Care* 23, 255. <https://doi.org/10.1186/s12875-022-01826-4>.
- Gupta, C., & Bell, S. P., (2014). Schilderout JS, Fletcher S, Goggins KM, Kripalani S; Vanderbilt Inpatient Cohort Study (VICS). Predictors of health care system and physician distrust in hospitalized cardiac patients. *Journal of Health Communication*, 19(2), 44-60. <https://doi.org/10.1080/10810730.2014.934936>
- Güven, M., & Aslan, M. (2020). Bilgi teknolojilerinin çalışanların performansına ve motivasyonuna etkisi: TRB1 bölgesindeki KOBİ'lerde bir uygulama. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 35-54. <https://doi.org/10.33399/biibfad.631608>
- Nal, M. (2021). Türkiye'de sağlık hizmetleri sistemine güven. *BANÜ Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 1-10. <https://doi.org/10.46413/boneyusbad.863269>
- Özyıldız, K. H., & Alkan, A. (2022). Hekim sahiplenme: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Hacettepe Journal of Health Administration*, 25(1), 209-232.
- Reutter, K. K., & Bigatti, S. M. (2014). Religiosity and spirituality as resiliency resources: Moderation, mediation, or moderated mediation?. *Journal for The Scientific Study of Religion*, 53(1), 56-72. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1111/jssr.12081>
- Rowe, R., & Calnan, M. (2006). Trust relations in health care developing a theoretical framework for the "New" NHS. *Journal of Health Organization and Management*, 20(5), 376-396. <https://doi.org/10.1108/14777260610701777>
- Satiti, Y. R., Hakim, L., & Al Rasyid, H. (2017). The influence of doctor's communication skill and patient characteristics on patient comprehension of caesarean section in RSIA Puri Bunda Malang. *Jurnal Aplikasi Manajemen*, 15(2), 213-218.
- Schenker, Y., White, D. B., Asch, D. A., & Kahn, J. M. (2012). Health-care system distrust in the intensive care unit. *J Crit Care*, 27(1), 3-10.
- Şener, E., & Samur, M. (2013). Sağlığı geliştirici bir unsur olarak sosyal medya: Facebook'ta sağlık. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(4), 508-523.
- Shea, J. A., Micco, E., Dean, L. T., McMurphy, S., & Armstrong, K. (2008). Development of a revised health care system distrust scale. *Journal of General Internal Medicine*, 23(6), 727-732.
- Uludağ, A. (2011). Hastane hasta hakları kurullarının iletişim sorunu içerikli başvurulara bakışı: Konya hastaneleri örneği. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences*, 31(3), 653-663.
- Ünal, Ö. (2016). *Hasta hekim iletişiminin hastanın hekim bağlılığına ve hastane bağlılığına etkisi* [Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi-Sakarya].
- Unal, O., Akbolat, M., & Amarat, M. (2018). The influence of patient-physician communication on physician loyalty and hospital loyalty of the patient. *Pakistan Journal of Medical Sciences*, 34(4), 999.

- Whitener, E. M., Susan, E. B., Audrey Korsgaard, M., & Werner, J. M. (1998). Managers as initiators of trust: An exchange relationship framework for understanding managerial trustworthy behavior". *Academy of Management Review*, 23(3), 513-530.
- Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2004). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Detay Yayıncılık.
- Yeşildal, M., Erişen, M. A., Kırac, R. (2020). Sağlık sistemlerine güvensizlik: bir geçerlilik ve güvenilirlik çalışması, *Usaysad Dergisi*, 6(2), 251-259.
- Yeşildal, M., Akman Dömbekci, H., & Öztürk, Y. E., (2021). Sağlık iletişimi sorunları: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 108-119.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Etik değerlendirmeyi yapan kurul adı: Dicle Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığı

Etik değerlendirme kararının tarihi: 04.05.2023

Etik değerlendirme belgesi sayı numarası: 488525

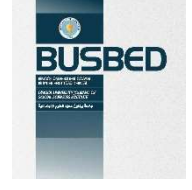
ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Yazarın araştırmaya katkısı %100'dür.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 21.05.2023
Kabul Tarihi : 12.10.2023

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1300096>

İTİBAR YÖNETİMİ KONULU LİSANSÜSTÜ TEZLERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Ömer Faruk ÖZGÜR¹

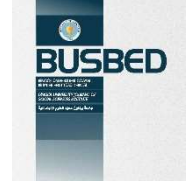
ÖZ

İtibar konusu özellikle 2000’li yıllardan sonra akademik alanda özel bir ilgi görmüştür. İtibarın nasıl oluştuğu, nasıl ölçüleceği ve nasıl yönetilebileceği konusunda gerek yönetim bilimi gerek halkla ilişkiler anabilim dalı akademisyenleri çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmada Türkiye’deki lisansüstü akademik çalışmalarda itibar yönetimi konusu ile alakalı 77 yüksek lisans ve doktora tezi bibliyometrik analize tabi tutulmuştur. Böylece Türkiye’deki itibar yönetimi konulu akademik çalışmaların genel bir görünümü ortaya çıkarılmak istenmiştir. Özellikle 2010 ve 2019 yılında teslim edilen tezlerin sayısında ciddi artış görülmüştür. Sonuç olarak tezlerin büyük bölümünün Marmara Üniversitesi bünyesinde hazırlandığı tespit edilmiştir. İtibar yönetimi konusunun yönetim bilimi anabilim dalından daha çok halkla ilişkiler anabilim dalı bağlamında çalışıldığı görülmüştür. İtibarla ilgili çalışmalarda en çok nicel yöntem ve veri toplama aracı olarak da anketin tercih edildiği görülmüştür. Ardından en sık tercih edilenlerin nitel yöntem ve derinlemesine mülakat tekniği ve örnek olay tekniği şeklinde sıralandığı tespit edilmiştir. Tezlerde en çok atıf yapılan kaynaklara bakıldığında uluslararası literatürde Fombrun, Davies, Chun isimleri öne çıkarken Türk isimlerden Kadıbeşegil, Ural, Okay, Peltekoğlu, Dörtok öne çıkmaktadır. İtibar yönetimi ile alakalı lisansüstü tezlerle ilgili Türkiye’deki durumu öne çıkartan bu çalışmanın alandaki literatür tarama eksikliğini azaltmaya katkı sağlayacağı ve bundan sonra yapılacak itibar yönetimi ile alakalı çalışmalara ön hazırlık niteliği taşıdığı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İtibar, İtibar yönetimi, Halkla ilişkiler, İtibar ölçümleme, Bibliyometrik analiz

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, omerfarukozgur@duzce.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5263-2403>

Article Type : Research Article
Date Received : 21.05.2023
Date Accepted : 12.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1300096>

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF POSTGRADUATE THESES ON REPUTATION MANAGEMENT

Ömer Faruk ÖZGÜR¹

ABSTRACT

The issue of reputation has received special attention in the academic field, especially after the 2000s. Both management science and public relations academicians have conducted studies on how reputation is formed, how it can be measured and how it can be managed. In this study, 77 master's and doctoral theses related to reputation management in postgraduate academic studies in Turkey were subjected to bibliometric analysis. Thus, it was aimed to reveal a general view of academic studies on reputation management in Turkey. There was a significant increase in the number of theses submitted in 2010 and 2019. As a result, it was determined that most of the theses were prepared at Marmara University. It has been observed that the subject of reputation management has been studied in the context of the public relations department rather than the management science department. It has been observed that quantitative methods and questionnaires as data collection tools are mostly preferred in studies on reputation. Then, it was determined that the most frequently preferred methods were the qualitative method, in-depth interview technique and case study technique. When we look at the most frequently cited sources in the theses, the names Fombrun, Davies, Chun stand out in the international literature, while Kadıbeşegil, Ural, Okay, Peltekoğlu, Dörtok stand out among the Turkish names. It is thought that this study, which highlights the situation in Turkey regarding postgraduate theses related to reputation management, will contribute to reducing the lack of literature review in the field and will be a preliminary preparation for future studies on reputation management.

Keywords: Reputation, Reputation management, Public relations, Reputation measurement, Bibliometric analysis

¹ Assistant Professor, Düzce University, Vocational School of Social Sciences, omerfarukozgur@duzce.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5263-2403>

1. GİRİŞ

İtibar kelimesinin kökeni Arapça'dan gelmektedir. Türk Dil Kurumu Sözlüğünde kelimeye “saygınlık” olarak karşılık verilmiştir. Saygınlık kelimesi ise sözlükte “saygı görme, değerli, güvenilir olma, itibar, prestij” şeklinde karşılık bulmuştur (TDK Sözlük, 2023). Oxford İngilizce Sözlüğünde “reputation” kelimesinin karşılığı olarak “Geçmişte olanlara dayanarak, insanların birinin veya bir şeyin neye benzediği hakkında sahip oldukları görüş” şeklinde anlam verildiği görülmüştür. Oxford Sözlükte kelime kökeni bilgisi olarak Latince “reputatio” kökeninden “reputare” “yeniden düşünmek (yoğun bir düşünme)” ve “putare” “düşünme” eyleminden geldiği ifade edilmektedir (Oxford Dictionary, 2023). Sözlüklerde gerek Türkçe gerek İngilizce anlamlarına bakıldığında itibar kavramının insanların bir marka, bir kişi veya kuruma yönelik geçmiş deneyimlerinden yola çıkarak o kişi/kurum/marka ile alakalı zihninde oluşan algıların bir toplamı olduğu sonucuna varılabilir.

Dacko-Pikiewicz'e (2022) göre itibar kavramı yönetsel süreçlerin yanı sıra sosyolojik ve psikolojik boyutları da olan bir kavramdır. Zrakova vd. (2017) göre itibar bir bireyin bir işletme, ürün veya çalışan hakkındaki algısı veya görüşüdür. Bu algı, bireyin kendi deneyimlerine, çevresinin görüşlerine ve kitle iletişim araçlarından aldığı bilgilere dayanır. Barnett vd. yaptıkları çalışmada 49 farklı tanımları inceleyerek üç anlam kümesi şeklinde özetlemişlerdir. Bu kümeler bir farkındalık durumu, bir ölçme veya değerlendirme, bir varlık şeklindedir (2006).

Caruana'ya göre bir işletmenin bir izleyici kitlesinde iyi bir üne sahipken başka bir izleyici kitlesinde kötü bir üne sahip olması mümkündür. Bu da itibarın çok tartışılan ancak tam olarak net bir şekilde tanımlanamaması ile de alakalıdır (1997). Bălan'a göre kurumsal itibarın önemi ve değeri konusunda genel bir fikir birliği olsa da bu kavramın ne olduğu ve nasıl oluştuğu konusunda hala bir tartışma vardır. Bu tartışma, itibarın farklı bileşenlerinin nasıl tanımlanacağı ve ölçüleceği sorularını da kapsamaktadır (2015).

Wiedmann ve Buxel (2005) kurumsal itibarı, bir şirketin performansı, ürünleri, hizmetleri, çalışanları, kurum kültürü gibi çeşitli faktörlerin bir araya gelerek oluşturduğu bir algı olarak tanımlar. Bu algı, şirketin paydaşları tarafından oluşturulur ve şirketin saygınlığını yansıtır. Burke vd. (2011) kurumsal itibarın, bir kurumun paydaşlarının o kurumu nasıl algıladığını ve ona karşı nasıl tutum sergilediğini yansıttığını ifade ederek kurumsal itibarın kurum dışındaki kişiler tarafından yapılan değerlendirmelere dayandığını belirtmiştir. Zabala vd (2005) işletmelerin kurumsal itibarını, bir şirketin entelektüel sermayesini (maddi olmayan varlıkları) yöneterek sürdürülebilirliğini ve farklılaşmasını sağlayan zaman içinde sürdürülen prestij olarak tanımlar. Van Riel ve Balmer (2009), kurumsal kimliği, bir kurumun üyelerinin o kurumun temsil ettiği şey olarak gördüğü benzersiz özelliklerinin bir ifadesi olarak tanımlar. Bu özellikler, kurumun davranışlarında kök salmış olmalıdır. Bromley, kurumsal itibarı, bir şirketin çeşitli paydaşları tarafından atfedilen bir dizi temel özellik olarak tanımlar. Bu özellikler, yönetim kalitesi, ürün veya hizmet kalitesi, toplum ve çevre sorumluluğu, yenilikçilik ve finansal sağlamlığı içerir (Carter, 2006).

İtibar, tüm kuruluşlar için önemli bir risktir. İtibar kaybı, operasyonel, stratejik ve finansal sorunlara yol açabilir. Bu nedenle, kuruluşlar itibar risklerini yönetmek için önlemler almalıdır. Ayrıca itibarlarını artırmak için fırsatlar da aramalıdır (Cima, 2007). Abratt'a göre, kurumsal itibar üç boyuttan oluşur: Kişilik, kimlik ve imaj. Kişilik, kurumun gerçekte ne olduğudur. Kimlik, kurumun ne olduğunu söylediğidir. İmaj ise, insanların kurumu nasıl gördüğüdür (Davies & Miles, 1998). Deephouse ve diğerleri, geçmişte yapılan araştırmalarda itibarın finansal, kamusal (Deephouse & Carter, 2005), iyi olma ve tanınma (Rindova vd., 2005) gibi çeşitli boyutlarının tanımlandığını belirtmişlerdir (Deephouse vd., 2016).

2. LİTERATÜRE GENEL BAKIŞ

İtibar konusu ile alakalı Türkçe literatüre bakıldığında, Google Akademik arama motorunda “itibar yönetimi” anahtar kelimeleri taratıldığında Türkçe dilinde 2190 çalışma yapıldığı görülmüştür. “İtibar yönetimi” ve “Bibliyometrik analiz” anahtar kelimeleri beraber taratıldığında 27 çalışma yapıldığı görülmüştür (Google Akademik, 2023a).

Lisansüstü çalışmalarda itibar yönetimi kavramının bibliyometrik analize tabi tutulduğu Türkçe çalışmaya yapılan tarama esnasında rastlanmamıştır. Bu manada çalışmanın literatürdeki itibar yönetimi konulu lisansüstü çalışmalarla alakalı mevcut bulunan açığı gidereceğine inanılmaktadır.

Uluslararası literatürün ise bu konuda çok daha zengin olduğu görülmüştür. Google Akademik üzerinden yapılan makale, kitap, tez vb. tüm çalışmaların dahil edildiği “Reputation Management” anahtar kelimeleri taratıldığında yaklaşık 68.200 adet sonuç bulunmuştur (Google Akademik, 2023b). “Reputation Management” ve “Bibliometric Analysis” anahtar kelimeleri beraber taratıldığında ise 455 çalışma yapıldığı görülmüştür (Google Akademik, 2023). Helm, itibarın yönetsel ve akademik olarak iki farklı şekilde tanımlandığını söylemiştir. Yöneticiler, itibarın bir varlık ve değer olduğunu düşünürken, akademisyenler itibarı analiz edilmesi gereken bir yapı olarak görmektedir (Helm vd., 2011).

Kurumsal itibar kavramını Balmer ve Greyser, zamanla oluşur, örgütün neye sahip olduğuna bağlı olarak ne yaptığı ve nasıl davrandığı ile alakalıdır şeklinde (Balmer & Greyser, 2003), Herbig ve Milewicz, bir varlığın bir niteliğinin zaman içindeki tutarlılığının tahminidir şeklinde (Herbig & Milewicz, 1995) tanımlarken Wilson, yaygın kullanımda itibar, bir kişiye (firma, endüstri vb.) bir başkası tarafından atfedilen bir özellik veya nitelikler ve operasyonel olarak bu genellikle gelecekteki olası davranışlar hakkında bir tahmin olarak temsil edilir (Wilson, 1985) ifadeleriyle tanımlamıştır (Helm vd., 2011).

Watson ve Kitchen, itibarın tüm kurumlar için önemli bir varlık olduğunu belirtmiştir. İyi bir itibar, kurumlara hedeflerine ulaşma, rekabette öne çıkma ve başarılı olma konusunda avantaj sağlar (Watson & Kitchen, 2010). Langham, şirketlerin iyi bir itibara sahip olmasının iş hayatında birçok fayda sağladığını belirtmiştir. İyi bir itibar, şirketlerin daha yüksek kaliteli personel istihdam etmesine, daha küçük pazarlama bütçeleriyle başarılı olmasına ve hükümetler üzerinde daha fazla etki oluşturmalarına yardımcı olur. Bu da, şirketlerin rakiplerinden daha iyi performans göstermesine yol açar (Langham, 2019). İyi bir itibar, şirketlerin rakiplerinden öne çıkmasını ve başarılı olmasını sağlar. Doorley ve Garcia (2007), itibarın şirketlerin daha fazla müşteri çekmesine, daha fazla yatırım çekmesine ve daha fazla iş fırsatı yaratmasına yardımcı olduğunu belirtmiştir.

2.1 İtibar Yönetimi

Deephouse vd. (2016) kurumsal itibarı, paydaşların bir firmanın davranışlarını olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirdiği bir kavram olarak tanımlar (Kelley & Thams, 2019). Kurumsal itibarı yönetmek, paydaşların işletme hakkındaki görüşlerini ve algılarını olumlu yönde etkilemek için bir dizi faaliyeti içeren bir süreçtir. Bu süreç, teşhis, analiz, strateji geliştirme ve uygulama aşamalarını içerir (Okay & Okay, 2014). Kurumsal itibar, bir kurumun paydaşlarının o kurum hakkında sahip olduğu genel görüşü ifade eder. Ünlü kısa sürede itibar ise uzun bir zaman periyodunda elde edilir (Kırdar, 2011). İtibar yönetimi, bir kurumun itibarını korumak ve geliştirmek için yürütülen bir dizi faaliyettir. Bu faaliyetler, kurumun olumsuz durumları önceden belirleyerek ve bu durumları ortadan kaldırarak kurumun itibarını korumayı amaçlar (Karaköse, 2007).

Her ne kadar ABD’li halkla ilişkiler akademisyenleri David Finn, Doug Newsom itibar ve imaj gibi kavramların genellikle doğrudan yönetilebilecek bir şey olmadığını, her yerde mevcut olduğunu ve bir firmanın veya bireyin davranışının küresel sonucu olduğuna vurgu yapsa da (Hutton vd., 2001), Türkiye’deki halkla ilişkiler akademisyen ve profesyonellerinden Kadıbeşegil, Dörtok ve Okay kurumsal itibarın yönetilebileceğini ve yönetilmesi gerektiğini bu işin bir yönetsel süreç olduğunu özellikle vurgulamışlardır (Dörtok, 2005; Kadıbeşegil, 2006; Okay & Okay, 2014). Watson ve Kitchen, kurumsal itibarın organik bir varlık olduğunu ve sürekli değiştiğini savunur. Bu nedenle, itibarın izlenmesi, anlaşılması ve geliştirilmesi için sürekli bir çaba gösterilmesi gerektiğini vurgularlar. Ayrıca, itibar yönetiminin sadece bir departmanın sorumluluğu değil, tüm kurumun sorumluluğu olduğunu belirtirler (Watson & Kitchen, 2010).

Kurumsal itibar yönetimi, paydaşların kurumdan beklentilerini anlamak ve bu beklentileri karşılamak için yapılan çalışmalardır. İtibarın etkili bir şekilde yönetilmesi, kurumun hedeflerine ulaşmasına ve verimliliğini artırmasına yardımcı olur (Akgün & Tekin, 2019). Kurumsal itibar, kurumların hedeflerine ulaşmasında önemli bir rol oynar. İyi bir itibara sahip olmak önemlidir, ancak daha da önemlisi bu itibarı korumaktır. Zirvede kalmak, zirveye ulaşmaktan daha zordur (Oktar & Çarıkçı, 2012).

Dünyadaki rekabet arttıkça ve riskler çoğaldıkça, kurumların itibarı daha da önemli hale geliyor. Bu nedenle, kurumlar itibarlarını korumak ve geliştirmek için daha fazla çaba gösteriyorlar (Ural, 2012). Kurumsal itibar yönetimi, sürekli değişen ve gelişen bir süreçtir. Bu nedenle, kurumlar için stratejik bir öneme sahiptir. Kurumsal itibarı iyi yöneten kurumlar, sürdürülebilir rekabet avantajı elde edebilirler (Gürel, 2012). Kurumsal itibarı kazanmak önemli, ama onu korumak ve iyi yönetmek de önemli. Kurumsal itibar yönetimi, kurumun yapısını, stratejilerini ve değerlerini analiz etmek ve kurum fikirlerini kuruluş içerisinde benimsemek gibi süreçleri içerir. İtibar yönetimi, etkili bir iletişim stratejisi ile iç ve dış paydaşların kurumdan beklentilerini tespit ederek kurum hedeflerine ulaşmaya yardımcı olur. İtibarın işlevsel bir şekilde yönetilmesi gerekir (Özalp vd., 2010). Kurumsal itibar alanında birçok akademik çalışması bulunan ve ABD’de itibar yönetimi konusunda faaliyet gösteren The Rep Trak Company şirketinin kurucusu Fombrun, üst düzey yöneticilerin bir şirketin itibarının en önemli başarı faktörleri arasında olduğuna işaret ettiklerini ve kurumsal itibarın nasıl geliştiğini anlama çabalarında ekonomi, stratejik yönetim veya sosyoloji perspektiflerinden yararlandığını, bu sebeple kurumsal itibarın anlaşılmasında birden çok çalışma alanından istifade edildiğini vurgulamıştır (Fombrun, 2015). Fombrun (1996) kurumsal itibarlarını yönetmede iyi iş çıkaran kuruluşların beş faktörünü gözlemlemiştir: 1. Farklılık, 2. Odaklanma, 3. Tutarlılık, 4. Kimlik, 5. Şeffaflık (Burke vd., 2011).

Yazarlar, yıllar içinde, bir organizasyonun kurumsal itibarının, başka bir paydaşla temas halinde olan her iş birimi, departman ve çalışanın eylemlerinden etkilendiğini (Post & Griffin, 1997) ve bu nedenle şirketlerinin itibarını korumak ve geliştirmenin her çalışanın görevi olduğunu (Saxton, 1998) ifade etmişlerdir (Gotsi & Wilson, 2001). Birçok lider, itibarın tüm çalışanlar tarafından sahiplenildiğini söylüyor. Bu, kurumsal itibarın güçlü, güçlendirici ve kapsayıcı bir duygu olduğunu gösterir. Tüm çalışanlar itibarlarını ön planda tutarak çalışırsa, daha az sorun ve

kriz yaşanabilir. Ancak, itibarın en tepeden yönlendirilmesi gerekir (Griffin, 2014). İtibar yönetimi, kurumun paydaşlarının kurumla ilgili deneyimlerinin kurumun itibarını yansıtmasını sağlamaktır. Bu, kurumun tüm çalışanlarının, yöneticilerinin ve paydaşlarının sorumluluğundadır (Pergamon Flexible Learning & Elearn, 2005). İtibar yönetiminde ideal olan her ne kadar kurumun tüm çalışanlarının kurum itibarını sahiplenmesi ve bu doğrultuda çaba sarf etmesi olsa da bu konudaki en temel sorumluluk her zaman üst düzey yöneticilerde olacaktır. Zira kurumun misyon, vizyon, değerler gibi temel kodlarını belirleyen şirketin üst yönetimidir.

Carpenter ve Krause (2012) itibarın dört boyuttan oluştuğunu öne sürmektedir: Ahlaki itibar, prosedürel itibar, teknik itibar ve icracı itibar (Doering vd., 2021). Fombrun ve Foss, insanların şirketlere yönelik duygularını altı boyutta gruplandırılan 20 özelliğten biriyle gerekçelendirdiklerine inanmaktadır. Bu boyutlar: 1. Duygusal motifler, 2. Ürün ve Hizmetler, 3. Finansal sonuç, 4. Vizyon ve liderlik, 5. Çalışma ortamı 6. Sosyal Sorumluluk'tur (Dacko-Pikiewicz, 2022). Kurumların itibarları, kurumun faaliyetlerinin tüm paydaşlar tarafından nasıl algılandığından etkilenir. İtibar yönetimi, bu algıları olumlu yönde etkilemek için çalışır (Christensen & Lægred, 2020). İtibar yönetimi, kurumsal stratejiyi temel alarak yapılır. Bu nedenle, itibar yönetiminin başarılı olması için kurumun tüm paydaşlarının katılımı ve desteği gereklidir. Paydaşların, kurumun hedeflerine ulaşmak için ne yapmaları gerektiğini anlamaları ve kurumsal hedeflere uygun olarak hareket etmeleri gerekir. Bu, kurum tarafından paydaşlarla açık ve şeffaf bir iletişim kurularak sağlanabilir (Liehr- Gobbers & Storck, 2011). Kurumsal itibar, kurumun tüm paydaşlarının kurumu nasıl algıladığından etkilenir. Bu algılar, kurumun medyaya yansımaları, hissedarların kurumu nasıl algıladığı, müşterilerin kurumu nasıl deneyimlediği, çalışanların davranışları ve yönetim tarzı gibi faktörlerden oluşur (Pergamon Flexible Learning & Elearn, 2005). Kurumsal itibarın birçok paydaş tarafından etkilenmesi aynı zamanda kurumsal itibarın yönetimini zorlaştıran bir unsurdur denilebilir. Zira bir sonucu etkileyen değişken sayısı arttıkça sonucu kontrol etmek de zorlaşacaktır.

Wareas ve Byrkjeflot, itibar yönetiminin üç aşamadan oluştuğunu öne sürmektedir. Bu aşamalar, strateji oluşturma, algıları etkileme ve algıları ölçmedir (2012). Kurumsal itibar, kurumun paydaşlarının kurumu nasıl algıladığına bağlıdır. Bu algıları olumlu yönde etkilemek için kurumun tüm paydaşlarıyla güçlü ve güvenilir ilişkiler kurması gerekir (de Carvalho, 2004). Fombrun ve Rindova çalışmalarında itibar yönetimi için önerdikleri modelde; Entegre bir sistem olarak işlev gören dört itibar yönetimi uygulamasını tanımlar: a. Yapmak b. İletişim kurmak c. Dinlemek d. Görmek (Fombrun & Rindova, 1998).

İtibar, kurumun başarısı için önemli bir unsurdur. Bu nedenle, itibarın zarar görmemesi için kriz durumlarında hazırlıklı olmak gerekir. Kriz programları, itibarın zarar görmemesini önlemek veya en aza indirmek için geliştirilmelidir (Semons, 1998). Kurumsal itibarı yönetme konusunda Brown (2010) üç hususa dikkat çekmiştir: İtibarınızla üç şeyi yapabilirsiniz; a. İnşa edin b. Bakımını yapın c. İtibarınızı kurtarın. Bu bağlamda kurumsal itibarın yaşayan bir canlı gibi olduğu düşünülebilir. Kurumsal itibarın bir dönemde iyi olması her zaman iyi olacağı anlamına gelmez, her an yaşanan krizlerle itibarınız olumlu iken olumsuz bir hale dönebilir. Kurumların sürekli itibarlarını ölçmeleri, kontrol etmeleri ve varsa olumsuz olan unsurları düzeltmeleri kurumsal itibar yönetimi açısından çok önemlidir.

Kuruluşların birden fazla türde kurumsal itibarı olabilir: Bunlar a. Gerçek İtibar b. İletilen İtibar c. Tasarlanan/Algılanan İtibar d. Yorumlanan İtibar e. Mutabakatlı İtibar f. İdeal İtibar g. İstenilen İtibar şeklinde sınıflandırılabilir (Carroll, 2013).

2.2 İtibar Yönetimi Literatüründe Öne Çıkan Bazı Çalışmalar

İtibar yönetimi konusunda uluslararası literatürde öne çıkan en kapsamlı örneklerden biri Veh vd. (2019) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada Veh vd. (2019) Scopus veri tabanında itibar yönetimi ile alakalı 2016 yılına kadar yayınlanmış 5885 yayının bibliyometrik analizini çıkarmışlardır. Çalışmanın sonucunda kurumsal itibar kavramının iç tutarlılıktan yoksun olduğu, kavramın farklı disiplinler olan ekonomi, organizasyonel çalışmalar ve pazarlama kökenlerine değinen farklı yaklaşımlar olduğu kanaatine varılmıştır. İtibar, karmaşık ve çok yönlü bir konudur. Bu, onu akademisyenler ve uygulayıcılar için heyecan verici ve değerli bir araştırma alanı haline getirir. İtibar hakkında hala öğrenilecek çok şey var ve bu, araştırma için yeni fırsatlar sunuyor (Mahon, 2002). Kurumsal itibar literatürü, kurumsal kimliğin ve onun tezahürlerinin kurumsal itibar üzerinde önemli bir etkisi olduğunu öne sürer. Ancak, kurumsal itibar yönetiminin iç unsurlarını inceleyen ampirik araştırmalar yetersizdir (Gotsi & Wilson, 2001).

“Kurumsal itibar kavramına artan bir ilgi olmasına rağmen literatürde sınırlı sayıda çalışma yapılmıştır. Üstelik bu çalışmaların metodolojik tartışmaları da yeterli bir düzeye ulaşmamaktadır (Erdem, 2010). İtibar, imaj ve kimlik, birbiriyle yakından ilişkili kavramlardır. Ancak, bu kavramlar arasında net bir ayrım yapmak zordur. Bu nedenle, bu kavramları daha iyi anlamamız için daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır (Bâlan, 2015). Bir diğer itibar yönetimi ile alakalı literatür çalışması Campbell vd. (2006) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmanın amacı itibar yönetiminin altında yatan fikir ve varsayımları sorgulamak ve terim içindeki çelişkileri incelemek için eleştirel teoriyi kullanmaktır. Çalışmada halkla ilişkiler ve itibar yönetimi kavramları tartışılırken temel sonuç olarak halkla ilişkilerin itibarı yönetme iddiasında olduğunu ancak halkla ilişkiler uygulayıcılarının kendi itibarını yönetmede

sorunları olduğu iddia edilmektedir (Campbell vd., 2006). Son araştırmalar modern itibar yönetiminin iç ve dış paydaşlar arasında itibar inşasının dinamik yapısını yakalamak için konuya daha stratejik ve bütünsel bir bakışla bakılmasının gerekli olduğu görüşünü savunmaktadır (Da Camara, 2011).

Lange vd. çalışmalarında; örgütsel itibar üzerine yıllarca araştırma yapılmasına rağmen, inceledikleri geçtiğimiz on yılın bu kavramla ilgili olarak yönetim literatüründe özellikle canlı ve biçimlendirici bir dönem olduğunu, aralarında rekabeti ve tanımların düzeltilmesini ve ilgi çekici ampirik bulguların ortaya çıkması gerektirdiğini iddia etmektedir (2011). Chun, çalışmada incelediği literatürden yola çıkarak itibar paradigması ile alakalı olarak üç düşünce okuldan bahsetmiştir: 1. Kurumsal finansal başarının değerlendirilmesi olarak itibarı ele alan “Değerlendirici Okul” 2. Bir kuruluşun genel izlenimi olarak itibarı ele alan “İzlenimsel Okul” 3. İç ve dış paydaşların görüşleri arasındaki boşlukları içeren itibar olarak ele alan “İlişki Okulu” (Chun, 2005). Walker, kurumsal itibara ilişkin yaptığı literatür taramasında itibar kavramına ilişkin üç unsuru şu şekilde sıralamıştır; a. Kapsamlı ve iyi kabul edilmiş bir tanım ihtiyacı, b. Kurumsal itibarı işlevsel hale getirmenin zorluğu c. Daha gelişmiş teori için süregelen ihtiyaç (Walker, 2010).

Velez Ocampo ve Gonzalez-Perez (2019) yapmış oldukları “Yabancı Gelişme ve Kurumsal İtibarı Analiz Etme” konulu çalışmalarında 27 yıl boyunca 50 dergide yayınlanan 90 makaleyi bibliyometrik olarak analiz etmiş ve bu konudaki çalışmaların metodolojisi, uygulamaları ve sınırlamalarını keşfetmeye çalışmıştır. Money ve Hilerbrand (2006) itibar yönetimi ile alakalı çalışmalarında; kurumsal itibarın kavramsallaştırılması ve ölçümü ile ilgili geniş bir akademik literatür bulunduğunu ancak farklı kavramsallaştırmaların birbiriyle nasıl etkileşime girdiği, birbirlerini nasıl tamamladığı veya birbirleriyle nasıl çatıştığının açık olmadığını iddia etmiştir.

3. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada Türkiye’de lisansüstü çalışmalarda “itibar yönetimi” konusunun nasıl ele alındığı araştırılmak istenmiştir. İtibar yönetimi konusu bazen yönetim bilimi bazen halkla ilişkiler anabilim dalı tarafından araştırma konusu yapılmıştır. Bu çalışmanın temel amacı da Türkiye’de lisansüstü akademik çalışmalarda itibar yönetimi konusunun ele alınış şeklinin genel bir resmini çizmektir. Bunun için 77 itibar yönetimi konulu tez inceleme konusu yapılmıştır. Çalışmada şu araştırma sorularına yanıt bulunmaya çalışılmıştır: 1. İtibar yönetimi ile alakalı lisansüstü çalışmaların danışmanlarının unvanlarına göre dağılımı nasıldır? 2. İtibar yönetimi ile alakalı lisansüstü çalışmaların teslim edildiği yıllara göre dağılımı nasıldır? 3. İtibar yönetimi ile alakalı lisansüstü çalışmaların üniversitelere göre dağılımı nasıldır? 4. İtibar yönetimi ile alakalı lisansüstü çalışmaların kullandığı yöntemlere göre dağılımı nasıldır? 5. İtibar yönetimi ile alakalı lisansüstü çalışmalarda en çok atıf yapılan yerli ve yabancı kaynaklar kime aittir? 6. İtibar yönetimi ile alakalı lisansüstü çalışmalar daha çok hangi konular üzerine odaklanmıştır? 7. İtibar yönetimi ile alakalı lisansüstü çalışmalarda daha çok hangi kelimeler sıklıkla tercih edilmiştir?

3.1. Araştırmanın Önemi

Bu çalışma ile Türkiye’de itibar yönetimi konusu ile alakalı olarak hazırlanmış lisansüstü tez çalışmaları analiz edilmiş olup itibar yönetimi konusuna akademik olarak nasıl yaklaşıldığına ilişkin genel bir çerçeve çizilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca itibar yönetimi ile alakalı tezlerin yıllara göre dağılımı, tezlerde kullanılan yöntemler ve atıf yapılan kaynakların analiz edilmesi ile birlikte itibar yönetimi konusunda bütüncül bir bakış açısı sağlanarak bundan sonra yapılacak akademik çalışmalar için literatüre katkı sağlanması, çalışmanın önemini göstermektedir. İtibar yönetimi ile alakalı lisansüstü tezler bağlamında daha önce bibliyometrik bir tarama çalışması yapılmamış olması ve çalışmamızın bu anlamda ilk ve öncü çalışmalardan olması da çalışmamızın önemine işaret etmektedir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Bibliyometrik analiz, bilimsel literatürü sayısal olarak analiz eden bir yöntemdir. Bu yöntem, büyük miktarda veriyi hızlı ve verimli bir şekilde incelemek için kullanılır (Donthu vd., 2021). Bibliyometrik analiz, bilimsel literatürdeki sayısal kalıpları ve eğilimleri belirlemek için kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntem, belirli bir konu hakkındaki araştırmanın nasıl geliştiğini, hangi konuların popüler olduğunu ve hangi yazarların öne çıktığını belirlemek için kullanılabilir (Rey-Martí vd., 2016). Bibliyometrik analiz, herhangi bir araştırma konusu hakkındaki bilgiyi sayısal olarak analiz ederek nesnel ve gözlemlenemeyen kalıpları keşfetmek için kullanılabilir (Xu vd., 2021). Bibliyometrik analiz sayesinde herhangi bir alandaki bilimsel çalışmalarda hangi konuların daha çok dikkate alındığı, hangi kaynaklara daha çok atıf yapıldığı gibi sorulara cevap bulunmakta ve belli bir dönemde bir alanda yapılan çalışmalara bütüncül bir bakış sağlanmaktadır.

Bu çalışmaya YÖK Tez Merkezi’ne kayıtlı 2022 yılına kadar yazılmış “itibar yönetimi” konulu lisansüstü tezler dâhil edilmiştir. Çalışma için YÖK Tez merkezindeki tüm çalışmalar detaylı tarama yöntemi ile taranmıştır. Detaylı tarama aracında “tez adı” bölümünde anahtar kelimeler olarak “itibar” kelimesi tek başına yazıldığında

614 çalışma yapıldığı görülmüştür. Bu çalışma için sadece “itibar yönetimi” kavramlarının tez adında beraber geçtiği tezler dâhil edilmiştir. Bunun dışında itibarla alakalı diğer tezler araştırma haricinde bırakılmıştır. Böylece direkt araştırma konusu ile alakalı tezlerle ulaşılmaması hedeflenmiştir. Bu bağlamda toplam 77 teze çalışmaya dâhil edilmiştir. Araştırma için tezlerin bibliyometrik özelliklerini belirlemek adına “danışmanların akademik unvanı”, “tezin teslim edildiği yıl”, “tezin yazıldığı dil”, “tezin yazıldığı üniversite ve enstitü”, “tezin konusu”, “tezde kullanılan yöntem”, “tezde atf yapılan kaynak türü”, “atf yapılan kaynak dili”, “tezde en çok atf yapılan kaynak”, “tezde en sık kullanılan kelimeler” gibi parametreler analiz edilmiştir. Çalışmaların analizinde istatistiki sonuçları derlemek için Excel programından istifade edilirken ileri düzey analizler için NVivo Programı tercih edilmiştir.

4. BULGULAR

Bu çalışmada 2022 yılına kadar YÖK Tez Merkezi’nde erişime açılmış olan lisansüstü akademik çalışmalar incelenmiştir. YÖK Tez Merkezi üzerinden “İtibar Yönetimi” anahtar kelimeleri kullanılarak yapılan detaylı aramada karşılaşılan toplam 77 adet çalışma araştırma konusu yapılmıştır. İtibar yönetimi konusunda YÖK Sistemine kayıtlı en eski tarihli çalışmanın 2004 yılına ait yüksek lisans tezi olduğu, en yakın tarihli çalışmanın ise 2021 yılı tarihli yüksek lisans tezi olduğu görülmüştür. Bu zaman aralığında yayınlanan 77 tezin 18’inin doktora, 59’unun yüksek lisans tezi olduğu görülmüştür.

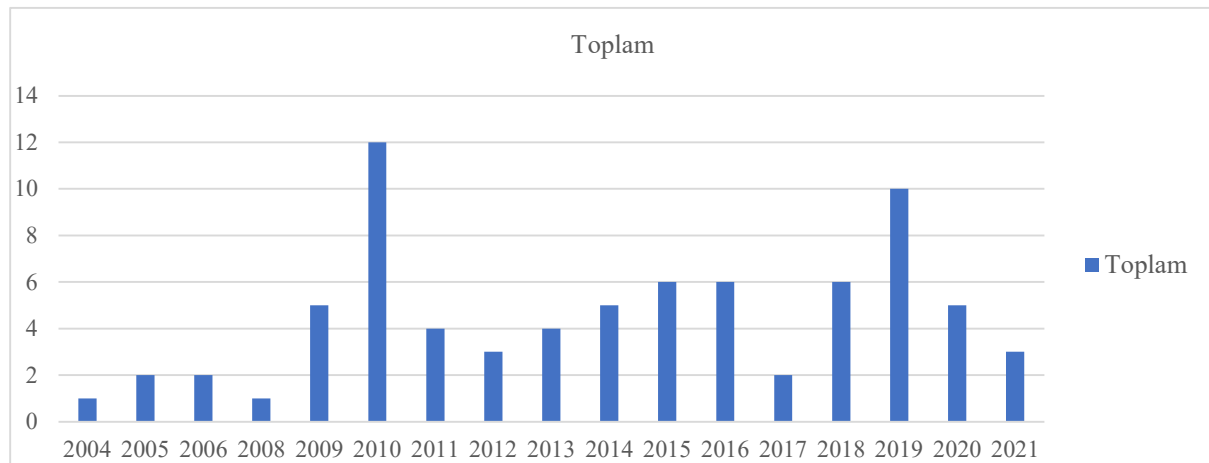
Lisansüstü tez danışmanlarının unvanlara göre dağılımı aşağıda Tablo 1’de gösterilmiştir. Tabloda görüleceği üzere doktora çalışmalarının doçent doktor ve profesör doktor dağılımları birbirine çok yakındır, yüksek lisans çalışmalarında ise doçent doktor ve profesör doktor unvanlarının yanı sıra doktor öğretim üyesi unvanı olanların da tez danışmanlığı yaptığı görülmektedir. Doktora ve yüksek lisans ayrımı yapılmaksızın bakıldığında lisansüstü çalışmaların danışmanlarının yaklaşık %44’ünün profesör, %39’unun doçent, %17’sinin doktor öğretim üyesi olduğu görülmüştür.

Tablo 1.

Tez Danışmanlarının Akademik Unvanları

Unvan	Doktora		Yüksek Lisans	
	Sıklık	Yüzde	Sıklık	Yüzde
Doçent Doktor	8	44,44	22	37,29
Profesör Doktor	10	55,56	24	40,68
Doktor Öğretim Üyesi	-	-	13	22,03
TOPLAM	18	100,00	59	100,00

Tezlerin yıllara göre dağılımları aşağıda Grafik 1’de sunulmuştur. Özellikle iki yılda tezlerin daha yoğun şekilde yazıldığı görülmüştür. 2010 yılında 12 ve 2019 yılında 10 tez yazılmıştır. Bununla birlikte aritmetik ortalaması alındığında her yıl yaklaşık 5 tez yazıldığı görülmüştür.

Grafik 1. Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Lisansüstü çalışmaların yazıldığı tezlerin diline göre analizi yapıldığında Tablo 2’deki sonuçlar ortaya çıkmıştır. Analize tabi tutulan 77 tezden sadece 2 tanesi İngilizce yazılmıştır geriye kalan 75 tez Türkçedir.

Tablo 2.*Tezlerin Yazıldığı Dile Göre Dağılımı*

Tez Türü	İngilizce		Türkçe		Toplam
	Sıklık	Yüzde	Sıklık	Yüzde	
Doktora	1	5,56	17	94,44	18
Yüksek Lisans	1	1,69	58	98,31	59
TOPLAM	2		75		77

Lisansüstü çalışmaların üniversitelere göre dağılımı Tablo 3'te verilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere 77 lisansüstü tezin 20'si Marmara Üniversitesi'nde (%26), 8'i Ege Üniversitesi'nde (%11), 4'ü Selçuk Üniversitesi (%5) bünyesinde yazılmıştır. Bu bağlamda itibar yönetimi konulu tezlerin dağılımında Marmara Üniversitesi'nin ağırlığı söz konusudur.

Tablo 3.*Üniversitelere Göre Tez Sayıları*

Üniversite	Tez Sayı	Üniversite	Tez Sayı
Marmara Üniversitesi	20	Dumlupınar Üniversitesi	1
Ege Üniversitesi	8	Düzce Üniversitesi	1
Selçuk Üniversitesi	4	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	1
İstanbul Üniversitesi	3	Fırat Üniversitesi	1
Türk Hava Kurumu Üniversitesi	3	Gazi Üniversitesi	1
Balıkesir Üniversitesi	2	Gediz Üniversitesi	1
Beykent Üniversitesi	2	Hasan Kalyoncu Üniversitesi	1
Dokuz Eylül Üniversitesi	2	İnönü Üniversitesi	1
Galatasaray Üniversitesi	2	İstanbul Teknik Üniversitesi	1
İstanbul Aydın Üniversitesi	2	İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi	1
İstanbul Kültür Üniversitesi	2	Kadir Has Üniversitesi	1
Maltepe Üniversitesi	2	Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi	1
Süleyman Demirel Üniversitesi	2	Mersin Üniversitesi	1
Anadolu Üniversitesi	1	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	1
Ankara Üniversitesi	1	Sabancı Üniversitesi	1
Bahçeşehir Üniversitesi	1	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi	1
Başkent Üniversitesi	1	Trakya Üniversitesi	1
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	1	Yıldız Teknik Üniversitesi	1

Lisansüstü tezlerin YÖK Tez Merkezi'ne kayıtlı olduğu konu başlıklarına göre dağılımı aşağıda Tablo 4'te sunulmuştur. Tabloda görüldüğü üzere konulara göre dağılımda yaklaşık %50'lik oranla "Halkla İlişkiler" birinci sırada gelirken ikinci sırada %24'lük oranla "İşletme" üçüncü ve dördüncü sırada "Kamu Yönetimi" ve "Sağlık Kurumları Yönetimi" alanları sıralanmıştır. Bu tabloda görüldüğü üzere itibar yönetimi konusu daha çok "Halkla İlişkiler" alanının bir alt başlığı olarak ele alınmıştır.

Tablo 4.*Tezlerin Konulara Göre Dağılımı*

Tezlerin Konuları	Sıklık	Yüzde
Halkla İlişkiler, İletişim Bilimleri, Reklamcılık	38	49,35
İşletme	18	23,38
Kamu Yönetimi	6	7,79
Sağlık Kurumları Yönetimi	6	7,79
Turizm	3	3,90

Gazetecilik, Radyo-Televizyon	2	2,60
Eğitim ve Öğretim	1	1,30
Ekonomi	1	1,30
İstatistik	1	1,30
Tarih	1	1,30
TOPLAM	77	100

Tablo 5’te lisansüstü tezlerde kullanılan yöntemlere göre dağılım gösterilmiştir. Bu analize göre tez çalışmalarının %58’lik bölümü nicel yöntemler kullanılarak yazılmıştır. Nicel yöntemlerde en sık kullanılan veri toplama aracı ankettir. Çalışmaların %40’lık bölümü ise nitel yöntemler kullanılarak yazılmıştır. Nitel yöntemler arasında en sık kullanılan tekniklerin derinlemesine mülakat ve örnek olay olduğu görülmüştür. Üçüncü sırada gelen nitel yöntem ise içerik analizi olmuştur. Tez çalışmalarından sadece ikisinin hem nitel hem nicel yöntemin birlikte kullanılması ile “karma yöntemle” yazıldığı görülmüştür. Karma yöntemler içinde teknik olarak anket ve derinlemesine mülakat tekniklerinin beraber kullanımının tercih edildiği görülmüştür.

Tablo 5.

Tezlerde Kullanılan Yöntemlere Göre Dağılım

Yöntem	Sıklık	Yüzde
Nicel		
Nicel> Anket	44	57,14
Nicel > İçerik analizi	1	1,30
Nitel		
Nitel > Derinlemesine Mülakat	11	14,29
Nitel > Örnek Olay	11	14,29
Nitel > İçerik analizi	5	6,49
Nitel > Betimleme	1	1,30
Nitel > Doküman analizi	1	1,30
Nitel > Eleştirel Söylem Analizi	1	1,30
Nitel > Odak Grup Çalışması	1	1,30
Nitel > Panel Veri Analizi	1	1,30
Karma		
Karma > Anket ve Derinlemesine Mülakat	2	2,60
TOPLAM	77	100,00

İtibar yönetimi konulu lisansüstü tezlerin teslim edildiği enstitü ve ana bilim dallarına göre dağılımı Tablo 6’da sunulmuştur. İtibar yönetimi ile alakalı tezlerin çok büyük bir bölümü Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde yazılmıştır. Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde en çok tez yazılan ana bilim dalları sırası ile “Halkla İlişkiler ve Tanıtım”, “İşletme”, “Turizm İşletmeciliği” olarak sıralanmıştır. Bu tablo daha önce sunulan tezlerin konulara göre dağılımı tablosu ile de uyumludur.

Tablo 6.

Tezlerin Bünyesinde Bulunduğu Enstitü ve Ana Bilim Dallarına Dağılımı

Enstitü ve Anabilim Dalı	Sayı	Yüzde
Sosyal Bilimler > Halkla İlişkiler, Halkla İlişkiler ve Tanıtım	31	40,26
Sosyal Bilimler > İşletme	21	27,27
Sosyal Bilimler > Turizm İşletmeciliği	6	7,79
Lisansüstü Eğitim	5	6,49
Fen Bilimleri	2	2,60
Sosyal Bilimler > Kamu Yönetimi	2	2,60
Sosyal Bilimler > Radyo Televizyon Sinema	2	2,60
Eğitim Bilimleri	1	1,30

Sosyal Bilimler > Gazetecilik	1	1,30
Sosyal Bilimler > Kurumsal İletişim Yönetimi	1	1,30
Sosyal Bilimler > Maliye	1	1,30
Sosyal Bilimler > Pazarlama İletişimi ve Halkla İlişkiler	1	1,30
Sosyal Bilimler > Sağlık Yönetimi	1	1,30
Sosyal Bilimler > Tarih	1	1,30
Sosyal Bilimler > Yönetim ve Organizasyon	1	1,30
TOPLAM	77	100

Çalışmada ele alınan 77 lisansüstü tezin kaynakçaları analiz edilmiştir. 77 tezde toplam 10125 adet kaynağa atıf yapıldığı tespit edilmiştir. Bu kaynakların türleri Tablo 7’de listelenmiştir. Görüldüğü üzere çalışmalarda en çok atıf %48 ile süreli yayınlar ve %42 ile kitaplara yapılmıştır. Ardından sırası ile yüksek lisans tezi, internet sayfası ve doktora tezi şeklinde devam ettiği görülmüştür.

Tablo 7.

Atıf Yapılan Kaynak Türü

Atıf Kaynağı	Sıklık	Yüzde
Süreli Yayınlar	4844	47,84
Kitap	4200	41,48
Yüksek Lisans Tezi	543	5,36
İnternet Sayfası	266	2,63
Doktora Tezi	197	1,95
Kongre Sunum Bildiri	75	0,74
TOPLAM	10125	100,00

Tablo 8’de lisansüstü çalışmalarda atıf yapılan kaynakların dile göre dağılımları gösterilmiştir. Verilere göre kaynakların yaklaşık %54’ü Türkçe olurken %47’si İngilizce dilinde olup bu sıralamayı çok az sayıda Almanca, İtalyanca, Fransızca ve İspanyolcanın takip ettiği tespit edilmiştir.

Tablo 8.

Kaynakların Dili

Kaynak Dili	Sayı	Yüzde
Türkçe	5390	53,23
İngilizce	4722	46,64
Almanca	9	0,09
İtalyanca	2	0,02
Fransızca	1	0,01
İspanyolca	1	0,01
TOPLAM	10125	100

Akademik çalışmalarda en çok atıf alan kaynaklar ilgili konuda araştırma yapanlar tarafından kabul görmüş ve güvenilir bulunmuş eserler olarak kabul edilir. Birçok kişinin aynı kaynağa atıf yapıyor olması yani bir eserin akademik yayınlarda çok atıf alıyor olması o çalışmanın bilimsel değeri konusunda önemli göstergelerden biridir. Bir alanda akademik olarak en çok atıf alan kaynakların bilinmesi aynı zamanda bu konuda yapılan çalışmaların özetini ve genel görünümünü geniş bir panoramadan görmeye yardımcı olur. Bu sebeple itibar yönetimi konusunda bundan sonra çalışma yapacak araştırmacılara rehberlik etmesi açısından bu tablonun paylaşılmasını önemli buluyoruz. En çok atıf alan çalışmaların bilinmesinin aynı zamanda bu konuda yapılacak yeni literatür çalışmaları için de önemli bir başlangıç noktası olacağını düşünüyoruz.

Aşağıda Tablo 9’da lisansüstü çalışmalarda en çok atıf yapılan kişilerin sıralaması verilmiştir. En çok atıf yapılan kişinin 221 atıf ile Charles Fombrun olduğu görülmüştür. Fombrun özellikle itibar konusu üzerine çalışmaları olan alanın önemli isimlerinden biridir. Google Akademik atıf sayılarına bakıldığında “Bir isimde ne var? İtibar

oluşturma ve kurumsal strateji” adlı makalesinin 8028 atf aldığı yine Wiley Yönetim Ansiklopedisi içerisinde yazdığı “İtibar” konulu maddeye 7613 atf yapıldığı görülmektedir. Fombrun’un ardından en çok atf alan ikinci isim Salim Kadıbeşegil’dir. Kadıbeşegil Türkiye’de itibar alanında kitapları bulunan bir kişidir. Yazmış olduğu kitaplardan bazıları “İtibar Yönetimi”, “Kriz Geliyorum Der”, “Halkla İlişkilere Nereden Başlamalı” şeklinde sıralanabilir. Kadıbeşegil aynı zamanda Türkiye’de itibar konulu araştırmalar yapan Repman İtibar Araştırmaları Merkezi’nin de kurucu ortaklarından. Üçüncü sırada en çok atf alan yazar Turgut Karaköse’dir. Karaköse Türkiye’de itibar konusunda kitapları bulunan bir akademisyendir. Lisansüstü çalışmalarda öne çıkan eserleri “Kurumların DNA’sı İtibar Yönetimi Kitabı” ve “Örgütlerde İtibar Yönetimi Makalesi” şeklinde sıralanabilir. Bir diğer çok atf alan kişi Ebru Güzelcik Ural’dır. Ural’ın lisansüstü çalışmalarında çok atf alan eserlerinden bazılarına “Stratejik Halkla İlişkiler” Kitabı, “Değer Yaratın Bir Halkla İlişkiler Çalışması Olarak İtibar Yönetimi” Makalesi” ve “Küreselleşme ve İşletmelerde Değişen Kurum İmajı” çalışmaları örnek verilebilir.

Bir diğer çok atf alan kişi Ayla Okay’dır. Okay’ın lisansüstü çalışmalarında “Kurum Kimliği” adlı kitaba daha çok atf yapılmıştır. Bu isimlerin ardından Yılmaz Argüden gelmektedir. Argüden “Kurumsal Sosyal Sorumluluk” ve “İtibar Yönetimi” adlı çalışmaları ile lisansüstü çalışmalarda atf almıştır. Diğer çok atf alan isimlerden biri Filiz Balta Peltekoğlu’dur. Peltekoğlu yazmış olduğu “Halkla İlişkiler Nedir?” adlı kitap ile lisansüstü çalışmalarda atıfları ile öne çıkmaktadır.

Yabancı yazarlardan lisansüstü çalışmalarda çok atf alanlardan biri James E. Grunig’dir. Grunig Halkla İlişkiler ve İletişim Yönetiminde Mükemmellik adlı eserine sıklıkla atf almıştır. Yabancı yazarlardan Timoty Coombs ve Philip Kotler de öne çıkan isimlerdendir. Türk yazarlardan Arın Dörtok da öne çıkan isimlerdendir. Dörtok “Kurumsal İtibarınızdan Kaç Sıfır Atabilirsiniz” adlı çalışması ile lisansüstü çalışmalarda atf almıştır. Atf yapılan kişilere bakılarak Türkiye’de itibar yönetimi konusunda yerli ve yabancı öne çıkan isimler görülebilir. Bu bağlamda atf analizinin itibar yönetimi konusunda çalışma yapan kişilere önemli bir veri sağlayabileceği düşünülebilir.

Tablo 9.

Tezlerde En Çok Atf Yapılan 25 Kişi

Sıra	Yazar Adı	Atf Sayısı	Uyruk	Sıra	Yazar Adı	Atf Sayısı	Uyruk
1	Fombrun C.	221	Yabancı	16	Gümüş, M ve Öksüz, B.	34	Türk
2	Kadıbeşegil, S.	88	Türk	17	Gotsi, M., Alan, W.	32	Yabancı
3	Karaköse, T.	84	Türk	18	Okay, A., Okay, A.	32	Türk
4	Ural, E, G.	78	Türk	19	Bromley, D. B.	28	Yabancı
5	Okay, A.	72	Türk	20	Şatır Ç. vd.	28	Türk
6	Argüden, Y.	71	Türk	21	Hatch M., Schultz M.	27	Yabancı
7	Peltekoğlu, F. B.	56	Türk	22	Nakra, P.	27	Yabancı
8	Davies, G., Chun, R.55		Yabancı	23	Tengilimoğlu, D. vd.	26	Türk
9	Dowling, G. R.	50	Yabancı	24	Van Riel, C.B.M., vd.	25	Yabancı
10	Grunig, J. E.	42	Yabancı	25	Eren, E.	24	Türk
11	Coombs, T.	40	Yabancı				
12	Kotler, P.	40	Yabancı				
13	Sabuncuoğlu, Z.	37	Türk				
14	Dörtok, A.	36	Türk				
15	Odabaşı, Y.	36	Türk				

Lisansüstü çalışmalarda en sık kullanılan kelimelerin analizi için NVIVO programı kullanılmıştır. Programa yüklenen 77 tezde en sık geçen kelimeler “kelime sıklığı” ölçüm aracı ile analiz edilmiştir. En sık kullanılan 100 kelime listelenmiştir. Bu analiz yapılırken tek başına anlamı olmayan bağlaç benzeri ifadeler (ve veya bir, ile vb.) analiz dışı tutularak daha anlamlı sonuçlar elde edilmek istenmiştir. Grafik 2’de kelime bulutu olarak en sık kullanılan kelimeler görselleştirilmiştir.

Grafik 2. Tezlerde en sık kullanılan kelimeler

Tablo 10’da tezlerde en sık kullanılan 20 kelime gösterilmiştir. Analiz sonucunda 77 tezde 24895 yerde “kurumsal”, 22395 yerde “itibar”, 14668 yerde “sosyal”, 11027 yerde “kurum”, 8394 yerde “yönetimi”, 7531 yerde “kurumun”, 6970 yerde “iletişim”, 6079 yerde “medya”, 5672 yerde “ürün”, 5001 yerde “halk”, 4989 yerde “marka”, 4929 yerde “sorumluluk”, 4825 yerde “kriz” ifadelerinin geçtiği görülmüştür.

Tablo 10.

Tezlerde En Sık Kullanılan Kelimeler Listesi

Sıra	Kelime	Sıklık	Sıra	Kelime	Sıklık
1	Kurumsal	24895	11	İtibarı	5558
2	İtibar	22395	12	Sahip	5482
3	Sosyal	14668	13	Halkla	5001
4	Kurum	11027	14	Marka	4989
5	Yönetimi	8394	15	Sorumluluk	4929
6	Kurumun	7531	16	Kriz	4825
7	İletişim	6970	17	İyi	4734
8	Önemli	6240	18	Yüksek	4713
9	Medya	6079	19	Farklı	4335
10	Ürün	5672	20	İtibarı	4330

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

İtibar yönetimi konusu özellikle son 20 yıldır gerek yönetim anabilim dalı gerekse halkla ilişkiler anabilim dalının önemli çalışma konularından biri olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmada Türkiye’de lisansüstü tezlerde itibar yönetimi konusunun nasıl ele alındığı bibliyometrik analiz tekniği ile ele alınmıştır.

İtibar yönetimi ile alakalı çalışmaların yayımlandığı tarihlere bakıldığında Velez-Ocampo ve Gonzales Perez (2019) tarafından yapılan bibliyometrik çalışmada itibar yönetimi konusunu ele alan akademik çalışmaların 1992 yılına kadar gittiği özellikle 2000’li yıllarla beraber bu konuda uluslararası literatürdeki çalışmalarda artış olduğu görülmüştür. Lisansüstü tezlerin ele alındığı çalışmamızda da en eski tarihli çalışmanın 2000’li yıllarda yapıldığı özellikle 2010 yılında yapılan akademik çalışmalarda artış olduğu görülmüştür. Bu bağlamda Velez ve bizim çalışmamızın bulgularının paralellik arz ettiği iddia edilebilir.

Yine Veh vd. (2019) tarafından yapılan 2016 yılına kadar yayınlanan kurumsal itibar ile alakalı 5885 yayının bibliyografik analizinin yapıldığı çalışmada da 1970 yılında başlayan çalışmaların 2000’li yıllara kadar az sayıda olduğu 2000’li yıllardan sonra ise itibar konulu makalelerin yıllar bazında çok ciddi bir artış gösterdiği görülmektedir. Bizim çalışmamızda elde edilen bulgular da Veh vd. çalışmaları ile paralellik arz etmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de lisansüstü tezlerdeki itibar konulu çalışmaların yoğunluğunun uluslararası literatürle paralel ilerlediği sonucuna varılabilir.

Li vd. (2020) tarafından yapılan kurumsal sosyal sorumluluk ve kurumsal itibar konulu bibliyometrik çalışmada itibar konulu analizi yapılan çalışmalarda çoğu makalenin niceliksel yöntemleri göz önüne aldığı ve bu alandaki nitel araştırmaların nispeten seyrek olduğu ifade edilmiştir. Von Berlepsch vd. (2022) yapmış olduğu kurumsal itibar konulu bibliyometrik analiz çalışmasında makalelerde kullanılan yöntemlerin dağılımına bakıldığında % 45 nicel (103 yayın), %17 karma yöntem (39 yayın) ve %9 nitel (19 makale) yöntemin tercih edildiği görülmüştür.

Çalışmamızda da %57 nicel, %40 nitel ve %3 karma yöntem şeklinde dağılım görülmüştür. Bu bağlamda Türkiye'deki lisansüstü tezlerde kullanılan yöntem bağlamında uluslararası literatürle uyumlu olduğu görülmektedir. Gerek uluslararası literatürde yapılan akademik çalışmalarda gerekse Türkiye'de yazılan lisansüstü tezlerde nicel yöntemler nitel yöntemlerden daha fazla tercih edilmiştir. Bunun sebepleri konusunda ilerleyen dönemlerde çalışma yapılabilir.

Lisansüstü çalışmaların 77'sinden sadece 2'si İngilizce dilinde yazılmış olup diğer tüm tezler Türkçe yazılmıştır. Tezlerin yazıldığı üniversitelere bakıldığında 77 tezin 20'sinin Marmara Üniversitesi'nde yazılmış olması dikkat çekicidir. Yazılan tezlerin içinde vakıf üniversitelerinin sayısının çok az olması da ayrıca araştırılması gereken bir durumdur.

Lisansüstü çalışmaların konularına göre dağılımına bakıldığında halkla ilişkiler alanının (%49) ile birinci sırada, işletme alanının ise (%23) ile ikinci sırada geldiği görülmüştür. Bu oranlar itibarı yönetme konusunun lisansüstü alanda yönetim bilimlerinden çok halkla ilişkiler ana bilim dalı bağlamında ele alındığının bir işareti olarak görülebilir. Lisansüstü çalışmalarda kullanılan yöntemlere bakıldığında %58 ile nicel yöntem öne çıkarken %40'lık diğer bölüm ise nitel yöntemle hazırlanmıştır. Nicel ve nitel yöntemlerin beraber ele alındığı karma yöntem çalışmalarının ise %2 gibi bir oranla çok daha az tercih edildiği görülmüştür.

Lisansüstü tezlerdeki atıflar analiz edildiğinde atıfların %48'inin süreli yayınlara %42'sinin ise kitaplara atıf yapıldığı görülmüştür. Atıf yapılan kaynakların %53'ü Türkçe iken, %47'si İngilizcedir. Bu da çalışmalarda uluslararası literatüre atıf yapıldığını gösteren önemli bir göstergedir. Tezlerde en çok atıf yapılan kişilere bakıldığında yabancı isimlerden Fombrun, Davies, Chun, Grunig ve Coombs isimleri öne çıkarken, Türk isimlerden Kadıbeşegil, Ural, Okay, Argüden, Peltekoğlu, Sabuncuoğlu ve Dörtok (isimler atıf sıklık sırasına uygun şekilde sıralanmıştır) öne çıkmaktadır.

Mohd Sofian vd. (2023) tarafından yapılan kurumsal itibar alanına ilişkin 1977'den 2020'ye kadar yayınlanmış 1807 yayını inceledikleri çalışmada kurumsal itibarla alakalı literatürün en etkili akademisyenleri listesinde üçüncü sırada bu alanda yazdığı 12 makale ile Fombrun'un geldiği görülmüştür. Bizim çalışmamızda da lisansüstü tezlerde en çok atıf alan yazar Fombrun olmuştur. Her iki çalışmanın verileri birlikte değerlendirildiğinde Fombrun gerek yazdığı makale sayısı ile itibar alanındaki literatürde öne çıkan isimlerden biri olmuştur. İtibar konulu çalışma yapacak araştırmacıların bu bağlamda Fombrun'un çalışmalarını incelemeleri çalışmalarının literatür bölümü açısından önemli katkı sağlayabilir.

Tezlerde en sık kullanılan kelimelerin bütününe bakıldığında itibar yönetimi kavramının doğasına da uygun olarak iletişim ve halkla ilişkiler terminolojisi bağlamında ele alındığı görülmüştür. Marka ve ürün ifadelerinin de sıklıkla kullanılması itibar yönetimi kavramının markalar bağlamında ele alındığı konusunda ipucu vermektedir denilebilir. Bu bağlamda en sık kullanılan kelimeler içinde halkla ilişkiler, medya, kriz, iletişim gibi kelimelerin geçmesi de itibar yönetimi konusunun halkla ilişkiler disiplini kavramları bağlamında ele alındığının önemli göstergelerinden biri olarak görülebilir.

Çalışmamızda itibar yönetimi konusunun hangi bağlamda ele alındığı çalışmaların başlıkları ve içindekiler bölümlerinden analiz edildiğinde sırasıyla en çok "Kurumsal İtibar Yönetimi" (41 çalışma), ardından "Kurumsal İtibar, Dijital Ortamlar ve Sosyal Medya" (12 çalışma), ardından "Sağlık Kurumlarında İtibar Yönetimi" (8 çalışma), KSS (Kurumsal Sosyal Sorumluluk) ve İtibar Yönetimi (3 çalışma) şeklinde bir dağılım görülmüştür. (Üçten az tekrar eden çalışmalar buraya alınmamıştır). Bu bağlamda lisansüstü tezlerde itibar yönetiminin daha çok kurumsal itibar yönetimi, sosyal medya ve sağlık sektörü bağlamında öncelikli olarak çalışıldığı sonucuna varılmıştır.

İleride yapılacak çalışmalarda lisansüstü çalışmalarda hangi yöntemin niçin tercih edildiğine ilişkin çalışma yazarları ile görüşmeler yapılarak araştırma yöntemleri tercih sebepleri hakkında fikir alınabilir. Mesela niçin nicel yöntem veya niçin nitel yöntem tercih ettikleri araştırılabilir. Bunun yanında karma yöntem araştırmalarının çok daha az tercih edilme sebebi öğrenilebilir.

Yine gelecekte yapılacak akademik çalışmalarda lisansüstü çalışmalarda niçin bazı üniversitelerin çok daha fazla bu konuda çalışma yaptığı da sorgulanabilir. Devlet ve Vakıf Üniversiteleri arasındaki farklılıkların sebepleri üzerine çalışma yapılabilir.

Leila vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada 1992 yılından 2019 yılına kadar kurumsal itibar ile alakalı uluslararası literatürde yapılan 453 yayın bibliyometrik olarak analiz edildiğinde yayınların 370'inin yani yaklaşık

%82'sinin 2011-2019 yılları arasında olduğunu keşfetmişlerdir. Bizim çalışmamızda da itibar yönetimi ile alakalı tezlerin 2000'li yıllardan sonra arttığı ve özellikle 2010 yılında hazırlanan tez çalışmalarında ciddi artış olduğu gözlemlenmiştir. Türkiye'de gözlemlenen bu durum da uluslararası literatürle paralel şekilde ilerlendiğini göstermiştir. Tezlerin yıllara göre dağılımına bakıldığında özellikle 2010 yılı (12 tez) ve 2019 yılı (10 tez) tez teslim edilme sayılarında öne çıkan iki yıl olmuştur. Bu tarihlerin itibar yönetimi açısından özel bir önemi olup olmadığı veya durumun tesadüfi olup olmadığı ayrı bir araştırma konusu olarak incelenebilir.

İleride yapılacak çalışmalarda Türkiye'deki TR Dizin dergilerde yapılmış itibar konulu çalışmalarla lisansüstü çalışmalar arasındaki benzerlik ve farklılıklar araştırılabilir. Çalışmaların birbiri ile ortak kaynak kullanımı konuları da detaylı analizler için çalışılabilir.

KAYNAKÇA

- Abratt, R. (1989). A New approach to the corporate image management process. *Journal of Marketing Management*, 5(1), 63-76.
- Akgün, V., & Tekin, M. (2019). Çalışanlar açısından kurumsal itibar yönetimi uygulamalarının marka değeri üzerine etkilerini ölçmeye yönelik bir saha çalışması. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18(2), 14-17.
- Bălan, D. A. (2015). Bridging the gap in defining corporate reputation: An extensive literature review. *Revista de Stiinte Politice*, 46, 73-83.
- Balmer, J., & Greyser, S. (2003). *Revealing the corporation*. Taylor and Francis.
- Barnett, M. L., Jermier, J. M., & Lafferty, B. A. (2006). ‘Corporate reputation: The definitional landscape. *Corporate Reputation Review*, 9(1), 26-38.
- Bromley, D. B. (1993). *Reputation, image and impression management*. John Wiley.
- Bromley, D. B. (2001). Relationships between personal and corporate reputation. *European Journal of Marketing*, 3(4), 316-328.
- Bromley, D. B. (2003). An examination of issues that complicate the concept of reputation in business studies. *International Studies of Management and Organization*, 32(5), 65-81.
- Brown, R. (2010). Reputation management. *Business Information Review*, 27(1), 56-64. <https://doi.org/10.1177/0266382109357390>
- Burke, R. J., Martin, G., & Cooper, C. (2011). *Corporate reputation managing opportunities and threats*. Gower Publishing Limited.
- Campbell, F. E., Herman, R. A., & Noble, D. (2006). Contradictions in “reputation management”. *Journal of Communication Management*, 10(2), 191-196. <https://doi.org/10.1108/13632540610664733>
- Carpenter, D. P., & Krause, G. A. (2012). Reputation and public administration. *Public Administration Review*, 72(1), 26-32.
- Carroll, C. E. (2013). *The Handbook of communication and corporate reputation*. John Wiley & Sons, Inc.
- Carter, S. M. (2006). The Interaction of top management group, stakeholder, and situational factors on certain corporate reputation management activities. *Journal of Management Studies*, 43(5), 1145-1176.
- Caruana, A. (1997). Corporate reputation: Concept and measurement. *Journal of Product & Brand Management*, 6(2), 109-118.
- Christensen, T., & Lægveid, P. (2020). The coronavirus crisis-crisis communication, meaning-making, and reputation management. *International Public Management Journal*, 23(5), 713-729. <https://doi.org/10.1080/10967494.2020.1812455>
- Chun, R. (2005). Corporate reputation: Meaning and measurement. *International Journal of Management Reviews*, 7, 91-109.
- Cima. (2007). *Corporate reputation: perspectives of measuring and managing a principal risk* (ss. 1-46).
- Courtright, J. L., & Smudde, P. M. (2009). Leveraging organizational innovation for strategic reputation management. *Corporate Reputation Review*, 12(3), 245-269. <https://doi.org/10.1057/crr.2009.18>
- Da Camara, N. Z. (2011). Identity, image and reputation. içinde *Reputation Management* (ss. 47-58). Springer Berlin Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-19266-1_6
- Dacko-Pikiewicz, Z. (2022). *Reputation management and family business*. Routledge Taylor and Francis Group.
- Davies, G., & Miles, L. (1998). Reputation Management: Theory versus Practice. *Corporate Reputation Review*, 2(1).
- de Carvalho, R. (2004). Reputation management as relationship management. *Making a difference: Australian & New Zealand Communication Association Conference, 2004*, 1-10.
- Deephouse, D. L., & Carter, S. M. (2005). An examination of differences between organizational legitimacy and organizational reputation. *Journal of Management Studies*, 42, 329-360.

- Deephouse, D. L., Newburry, W., & Soleimani, A. (2016). The effects of institutional development and national culture on cross-national differences in corporate reputation. *Journal of World Business*, 51(3), 463-473.
- Doering, H., Downe, J., Elraz, H., & Martin, S. (2021). Organizational identity threats and aspirations in reputation management. *Public Management Review*, 23(3), 376-396. <https://doi.org/10.1080/14719037.2019.1679234>
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- Doorley, J., & Garcia, H. (2007). *Reputation management the key to successful public relations and corporate communication*. Taylor & Francis Group, LLC.
- Dörtok, A. (2005). *Kurumsal itibarınızdan kaç sıfır atabilirsiniz?* Rota Yayınevi.
- Erdem, F. (2010). Family business reputation: A Literature review and some research questions. *Electronic Journal of Family Business Studies*, 4(2), 133-146.
- Fombrun C. (1996). *Reputation: Realizing value from the corporate image*. Harvard Business School Press.
- Fombrun, C. (2015). Reputation içinde *Wiley Encyclopedia of Management* (ss. 1-3). John Wiley & Sons, Ltd.
- Fombrun, C. J., & Rindova, V. (1998). Reputation management in global 1000 firms: A benchmarking study 1. *Corporate Reputation Review*, 1(3), 205-212.
- Google Akademik. (2023a). *Google akademik arama sonucu*. https://scholar.google.com/scholar?hl=tr&as_sdt=0%2C5&q=itibar+y%C3%B6netimi%2C+bibliyometrik+analiz&aq=
- Google Akademik. (2023b). *Google akademik reputation management arama sonucu*. https://scholar.google.com/scholar?hl=tr&as_sdt=0%2C5&q=%22Reputation+Management%22&btnG=
- Google Akademik. (2023). *Google akademik reputation management and bibliometric analysis arama sonucu*. Google. https://scholar.google.com/scholar?hl=tr&as_sdt=0%2C5&q=%22Reputation+Management%22%2C+%22bibliometric+analysis%22&btnG=
- Gotsi, M., & Wilson, A. (2001). Corporate reputation management: "living the brand". *Management Decision*, 39(2), 99-104.
- Griffin, A. (2014). *Crisis issues and reputation management*. Kogan Page Limited.
- Gürel, P. A. (2012). A strategic approach to reputation management and its reflections on sustainable competitiveness. *International Journal of Research in Business and Social Science IJRBS*, 3(2), 31-55.
- Helm, S., Gobbers, K., & Storck, C. (2011). *Reputation management* (S. Helm, K. Gobbers, & C. Storck, Ed.). Springer-Verlag Berlin Heidelberg.
- Herbig, P., & Milewicz, J. (1995). The Relationship of reputation and credibility to brand success. *Journal of Consumer Marketing*, 10(3), 18-24.
- Hutton, J., Goodman, M., Alexander, J., & Genest, C. (2001). Reputation management: The new face of corporate public relations. *Public Relations Review*, 27, 247-261.
- Kadıbeşegil, S. (2006). *İtibar yönetimi*. Mediacat Kitapları.
- Karaköse, T. (2007). Örgütlerde itibar yönetimi. *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 11.
- Kelley, K. J., & Thams, Y. (2019). Global reputation management: Understanding and managing reputation as shared value across borders. *Research in Global Strategic Management*, 18, 23-48. <https://doi.org/10.1108/S1064-485720190000018002>
- Kırdar, Y. (2011). Halkla ilişkilerde yeni eğilim: Kurumsal itibar yönetimi içinde M. Işık & M. Akdağ (ed.), *Dünden bugüne halkla ilişkiler* (ss. 203-217). Eğitim Akademi.
- Lange, D., Lee, P. M., & Dai, Y. (2011). Organizational reputation: A review. *Journal of Management*, 37(1), 153-184. <https://doi.org/10.1177/0149206310390963>

- Langham, T. (2019). *Reputation management: The future of corporate communications and public relations*. Emerald Publishing Limited.
- Leila, L.-B., Camelia, B., & Claudia, O. (2020). Interplays between corporate reputation and media a bibliometric analysis. *Studies in Business & Economics*, 15(3), 45-60.
- Li, S., Spry, L., & Woodall, T. (2020). Corporate social responsibility and corporate reputation: A bibliometric analysis. *International Journal of Industrial and Systems Engineering*, 14(11), 1041-1045.
- Liehr- Gobbers, K., & Storck, C. (2011). How to manage reputation içinde S. Helm, K. Liehr-gobbers, & C. Storck (ed.), *Reputation management* (ss. 183-189). Springer.
- Mahon, John. F. (2002). Corporate reputation a research agenda using strategy and stakeholder literature. *Business and Society*, 41(4), 415-445.
- Mohd Sofian, F. N. R., Abdullah, K. H., & Mohd-Sabrun, I. (2023). Research on corporate reputation: A bibliometric review of 43 years (1977- 2020). *International Journal of Information Science and Management (IJISM)*, 21(2), 31-54.
- Money, K., & Hillerbrand, C. (2006). *Beyond reputation measurement placing reputation within a model of value creation by integrating existing measures into a theoretical framework*. 10th International Conference on Reputation, Image, Identity & Competitiveness.
- Okay, A., & Okay, A. (2014). *Halkla ilişkiler kavram strateji ve uygulamaları*. Der Yayınları.
- Oktar, Ö. F., & Çarıkcı, İ. H. (2012). Farklı paydaşlar açısından itibar algılamaları: Süleyman Demirel Üniversitesi'nde bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(15), 127-149.
- Oxford Dictionary. (2023). *Oxford learner's dictionary*. Oxford University Press. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/reputation?q=Reputation>
- Özalp, İ., Tonus, Z., & Ceylan, A. (2010). Paydaşları açısından akademik organizasyonlarda itibar. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 99-106.
- Pergamon Flexible Learning & Elearn. (2005). *Management extra reputation managemet*. Elsevier.
- Post, J. E., & Griffin, J. J. (1997). Corporate reputation and external affairs management. *Corporate Reputation Review*, 1(2), 165-171.
- Rey-Martí, A., Riberio-Soriano, D., & Palacios-Marqués, D. (2016). A bibliometric analysis of social entrepreneurship. *Journal of Business Research*, 69, 1651-1655. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jbusres.2015.10.033>
- Rindova, V. P., Williamson, I. O., Petkova, A. P., & Sever, J. M. (2005). Being good or being known: An empirical examination of the dimensions, antecedents, and consequences of organizational reputation. *Academy of Management Journal*, 48, 1033-1050.
- Saxton, K. (1998). Where do reputations come from? *Corporate Reputation Review*, 1(4), 393-399.
- Semons, A. (1998). Reputation management: The shandwick way. *Corporate Reputation Revie*, 1(4), 381-385.
- TDK Sözlük. (2023). Türk Dil Kurumu sözlüğü itibar maddesi. içinde *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu. <https://sozluk.gov.tr/>
- Ural, E. (2012). Kurumsal itibarı ölçme yöntemi olarak Türkiye itibar endeksi ve endeks sonuçlarından hareketle Türkiye'de elektronik sektörünün itibarı üzerine bir değerlendirme. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, 3(7), 7-22.
- van Riel, C. B. M., & Balmer, J. M. T. (1997). The concept, its management and management. *European Journal of Marketing*, 31(5), 340-355.
- Veh, A., Göbel, M., & Vogel, R. (2019). Corporate reputation in management research: A review of the literature and assessment of the concept. *Business Research*, 12(2), 315-353. <https://doi.org/10.1007/s40685-018-0080-4>
- Velez-Ocampo, J., & Gonzalez-Perez, M. A. (2019). Analyzing foreign expansion and corporate reputation: Review and future research agenda. *Cross Cultural & Strategic Management*, 26(4), 586-608.

- von Berlepsch, D., Lemke, F., & Gorton, M. (2022). The importance of corporate reputation for sustainable supply chains: A systematic literature review, bibliometric mapping, and research agenda. *Journal of Business Ethics*, 1-26.
- Wæraas, A., & Byrkjeflot, H. (2012). Public sector organizations and reputation management: five problems. *International Public Management Journal*, 15(2), 186-206. <https://doi.org/10.1080/10967494.2012.702590>
- Walker, K. (2010). A Systematic review of the corporate reputation literature: Definition, measurement, and theory. *Corporate Reputation Review*, 12(4), 357-387.
- Watson, T., & Kitchen, P. (2010). Reputation management, corporate image and communication içinde L. Moutinho & G. Southern (ed.), *Strategic marketing management* (ss. 378-402). Cengage Learning.
- Wiedmann, K.-P., & Buxel, H. (2005). Corporate reputation management in Germany: Results of an empirical study. *Corporate Reputation Review*, 8(2), 145-163.
- Wilson, R. (1985). Reputations in games and markets içinde A. E. Roth (ed.), *Game-theoretic models of bargaining*. Cambridge University Press.
- Xu, Z., Wang, X., Wang, X., & Skare, M. (2021). A comprehensive bibliometric analysis of entrepreneurship and crisis literature published from 1984 to 2020. *Journal of Business Research*, 135, 304-318.
- Zabala, I., Panadero, G., Gallardo, L. M., Marti'n, C., Amate, M., Sa'nchezsa'nchez-Galindo, M., Tena, I., & Villalba, I. (2005). Corporate reputation in professional services firms: "Reputation management based on intellectual capital management". *Corporate Reputation Management*, 8(1), 59-71.
- Zraková, D., Kubina, M., & Koman, G. (2017). Influence of information-communication system to reputation management of a company. *Procedia Engineering*, 192, 1000-1005. <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2017.06.172>

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

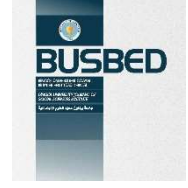
ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Yazarın araştırmaya katkısı %100'dür.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 24.05.2023
Kabul Tarihi : 10.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1301749>

RYLANDS NÜSHALI TÜRKÇE KUR'AN TERCÜMESİ'NDE İKİLİ KULLANIMLAR

Abdullah YILDIRIM¹, Süleyman Hilmi KIZILDAĞ²

ÖZ

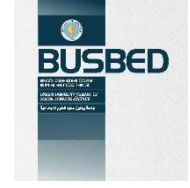
Din, insanoğlunun yaşam tarzını, düşünce yapısını doğrudan etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Türkler tarih boyunca Budizm, Manihaizm, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi birçok dine inanmış ve bu dinlerin gereklerini yerine getirebilmek için tercüme faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Karahanlılar döneminde kitleler halinde İslamiyet'i benimseyen Türkler, bu dinin kutsal kitabını anlamak için bu dönemde Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye tercümesini yapmışlardır. Bu çalışmada, Karahanlı dönemine ait olduğu düşünülen Rylands nüshasına dayalı *İlk Kur'an Tercümesi*'nin ses ve şekil bilgisi açısından ikili kullanımları tespit edilmiştir. Karahanlı Türkçesi ile Çağatay Türkçesi arasında köprü vazifesi gören Harezmi Türkçesi metinlerinde ikili kullanımlara sıkça rastlanılması dönem eserlerinin karakteristik bir özelliğidir. Harezmi Türkçesi metinlerine özgü ikili kullanımların *İlk Kur'an Tercümesi*'nde de görülmesi dikkat çekici bir durumdur. Eldeki çalışmada söz konusu eserdeki ses ve şekil bilgisi açısından ikili kullanımların tespit edilerek eserin bazı fonetik ve morfolojik özelliklerinin ortaya konması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda çalışma, Ünsüzlerin İkili Kullanımı, Ünlülerin İkili Kullanımı ve Ses Olayı Sonucu Oluşan İkili Kullanımlar şeklinde alt başlıklara ayrılarak ele alınmıştır. Ayrıca, ikili kullanıma sahip sözcüklerin Orhon, Uygur, Karahanlı ve Harezmi Türkçelerindeki biçimleri de verilerek kelimelerin tarihî süreçteki değişimleri de gösterilmeye çalışılmıştır. Eldeki çalışmada Aysu Ata'nın *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)* adlı eseri temel kaynak olarak alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karahanlı Türkçesi, İlk Kur'an Tercümesi, İkili Kullanımlar, Ses ve Şekil Bilgisi

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, abdullahyildirim350@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2111-9874>

² Öğr. Gör. Dr. Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, shkizildag@gmail.com, JAMYO Sosyal Bilimler Bölüm Başkanlığı <https://0000-0003-4107-923>

Article Type : Research Article
Date Received : 24.05.2023
Date Accepted : 10.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1301749>

DUAL USES IN RYLANDS COPY OF TURKISH TRANSLATION OF HOLY QUR'AN

Abdullah YILDIRIM¹, Süleyman Hilmi KIZILDAĞ²

ABSTRACT

Religion is one of the most important factors that directly affects the lifestyle and mindset of human beings. Throughout history, Turks have believed in many religions such as Buddhism, Manichaeism, Christianity and Islam, and have carried out translation activities to fulfil the requirements of these religions. Turks, who adopted Islam in masses during the Karakhanids period, translated the Holy Qur'an into Turkish in this period in order to understand the holy book of this religion. In this study, the dual usages of the First Translation of the Qur'an based on the Rylands copy, which is thought to belong to the Karakhanid period, were determined in terms of phonology and morphology. The frequent occurrence of dual usages in Khwarezm Turkish texts, which serve as a bridge between Karakhanid Turkish and Chagatai Turkish, is a characteristic feature of the works of the period. It is noteworthy that the dual usages specific to Khwarezm Turkish texts are also seen in the First Translation of the Qur'an. The present study aims to reveal some phonetic and morphological features of the work by determining the dual uses in terms of phonetics and morphology. In this direction, the study is divided into subheadings Dual Use of Consonants, Dual Use of Vowels, and Dual Uses Occurring as a Result of Sound Phenomena. In addition, by giving the forms of the words with dual usage in Orkhon, Uyghur, Karakhanid, and Khwarezm Turkish, the changes of the words in the historical process were also tried to be shown. In the present study, Aysu Ata's The First Translation of the Qur'an in Karakhanid Turkish (Rylands Copy, Introduction-Text-Notes-Index) is taken as the main source.

Keywords: Karakhanid Turkish, First Qur'an Translation, Dual Usages, Phonology and Morphology

¹ Assist. Prof. Dr., Bitlis Eren University, Faculty of Arts and Sciences, abdullahyildirim350@mail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2111-9874>

² Dr., Gendarmerie and Coast Guard Academy, JAMYO Social Sciences Department Head, shkizildag@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4107-923>

1. GİRİŞ

Eski Türk dinî düşünce sisteminin temelleri, Köktanrı inancı, Manihaizm, Budizm ve İslamiyet gibi dinlere dayanmaktadır. Eski Türk dinî düşünce sisteminin yazılı olarak belgelendiği Uygurlarda, Manihaizm ve Budizm doğrultusunda zengin bir dinî kültürün varlığı herkesçe bilinmektedir. Budizm ve Manihaizm'den sonra İslam dini, özellikle 10. yüzyıldan itibaren Türk dünyası edebî metinleri üzerinde derin izler bırakmıştır. Edebî metinlerde İslâmî inanç sistemi ve dinî ritüeller kapsamlı bir şekilde yer almıştır. Türkler, Karahanlılar döneminde İslamiyeti benimsemiş ve dini anlayabilmek için Kur'an-ı Kerim'i Türkçeye çevirmişlerdir.

İslâmî gelenekte, İlk Kur'an tercümesi Farsça olup Kur'an'ın Türkçeye ilk tercümesinin ne zaman, nerede, kim (ya da kimler) tarafından yapıldığına dair kesin bilgilere bugün için sahip değiliz (Ata, 2019, s. X). Ata, ilk Kur'an Tercümesinin X. yüzyıl ve devamında yazılmış olabileceğini tahmin ederek; dolayısıyla bu tercümenin tarihî Türk yazı dillerinden Karahanlı Türkçesi ile yazıldığını öne sürer (2019, s. XI).

İnan'a göre, Türk dili tarihini öğrenme ve Türk dilinin olgunlaşma ve gelişme süresini takip etme ve inceleme için eski Kur'an tercümelerinin önemi büyüktür. Hele İslâm'dan sonra Türk dilinin gelişmesinde aldığı yeni istikameti, İslam dini ile gelen yeni kavramları ifade için İslâm'dan önceki Türk kültürü devrinin dil hazinesinden (Budizm, Manihaizm, Şamanizm terimlerinden) nasıl faydalandığını öğrenmek için bu Kur'an çevirmeleri değerli gereçler vermektedir. Şunu da kaydedelim ki biz Kur'an tercümesinden Kur'an'ın kelimesi kelimesine (interlineare) yapılan çevirmelerini anlıyoruz. Kur'an'ın tefsiri çevrileri Türk filolojisi bakımından başka türlü değeri haizdirler (1991, s. 141). Ünlü'ye göre Kur'an tercüme edildiği toplulukların konuştuğu ve anladığı bir dille tercüme edilmişlerdir. Türkçeye çevrilen ilk Kur'an tercümelerinde yeni dinin terimlerini karşılamak için Budist ve Manihaist dinlerinin din terminolojisinden yoğun bir şekilde faydalandıkları görülür (2012b, s. 8).

Türk diliyle yazılmış Kur'an tercümeleleri şunlardır:

Doğu Türkçesiyle yazılmış Kur'an tercümeleleri (Ata, 2019, s. XI-XII).

1. Leningrad Asya Müzesi Kitaplığı, Cod. Mus. As. 332 co-Wabidow 1914, No. 2475.
2. Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa Camii, no. 2 (Eskiden Millet Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa, No. 951).
3. Türk İslam Eserleri Müzesi (TİEM) No. 73.
4. Taşkent, Özbek İlimler Akademisi, No. 2854, demirbaş No. 2008.
5. Konya, Mevlana Müzesi Kitaplığı 6624/91 (Tarihi: Rebiülevvel 20, 951/11 Haziran 1544).
6. Manchester (İngiltere), Rylands Kitaplığı Arapça Yazmalar 25-38.

Ata, zikrettiği bu Kur'an tercümelerine dair nüshalardan sonra, eldeki çalışmanın da korpusunu oluşturan Rylands nüshalı Kur'an tercümesinden bahseder. Ata'ya göre, satır arası kelime-kelime Kur'an tercümesinin Rylands nüshası eksik olup eldeki metin 1145 varak 14 ciltten meydana gelmiştir. Bu metin Türkçenin yanında Farsça tercüme de içermektedir (2019, s. XIII). Eserin yazılış tarihi ile ilgili olarak Mingana 15. yüzyılda, İnan 11. yüzyılda, Eckmann ise 12. yüzyıl ile 13. yüzyıl başlarında yazılmış olabileceğini tahmin etmektedirler (Ata, 2019, s. XXIII-XXIV).

İkili kullanımlar üzerine Türkiye'de yapılan çalışmalara bakıldığında; Çürük (2011), "Mu'inü'l- Mürîd'de Oğuz Türkçesi Unsurları" adlı çalışmasında Harezmi Türkçesi eserlerinden Mu'inü'l- Mürîd özelinde dönem içerisinde etkisini gösteren Oğuzca unsurlara değinmektedir. Bir taraftan Eski Doğu Türkçesi, diğer taraftan da Eski Batı Türkçesinin özelliklerinin bir arada yer aldığı karışık dillilik kavramı, aslında birer geçiş evresi olarak eski ve yeni fonetik ve morfolojik yapıların bütünleşmesini göstermektedir. Güngör (2018), "GülistanTercümesi'nin Ses ve Şekil Bilgisinde İkili Kullanımlar ve Bu Kullanımların Bugünkü Oğuz ve Kıpçak Lehçelerindeki Görünümü" başlıklı çalışmasında Kıpçak Türkçesinin tek edebî eseri olan Gülistan Tercümesi'nde görülen ünlülerle, ünsüzlerle ve eklerle ilgili ikili kullanımları tespit ederek (Güngör, 2018) konuyla alakalı teorik bir zemin kurmuştur. Erdem Uçar (2016) "Nehcü'l-Ferâdis'te İkili Kullanımlar" başlıklı çalışmasında Harezmi dönemi eserlerinden Nehcü'l-Ferâdis'te görülen ünlülerle, ünsüzlerle, eklerle ve söz varlığıyla ilgili ikili kullanımları belgelemiştir (Erdem Uçar, 2016). İlgili çalışma, teorik zemin noktasında doyurucu olup konuyla ilgili kapsamlı örnekler içermesi bakımından önemli bir eserdir. Ve son olarak Canan (2016), "Rabguzî'nin Kısasü'l-Enbiyâsında İkili Kullanımlar" adlı çalışmasında yine Harezmi dönemi eserlerinden Kısasü'l-Enbiyâ'da görülen ünlülerle ve ünsüzlerle ilgili ikili kullanımları tespit ederek dilsel yönden işlemiştir (Canan, 2016).

Türk dilinde ikili kullanımlar, genel itibariyle herhangi bir döneme ait bir eserin ses, şekil ve söz varlığı yönünden kendinden önceki ve sonraki dönemlerin dilsel unsurlarını bünyesinde barındırması demektir. Zikredilen çalışmalardan hareketle eldeki eser, Karahanlı Türkçesinin geç evresinde yazıldığı düşünülen Rylands nüshalı Türkçe Kur'an Tercümesindeki ikili kullanımları ele almaktadır. Bu çalışmada, önceki çalışmalardan farklı olarak dilsel incelemeler karşılaştırmalı dönem özellikleri temelinde yapılmış, devamında madde başı olarak sıralanan ikili kullanımların sahip olduğu filolojik durum ortaya konmuştur. Çalışmada Karahanlı dönemi Türkçe Kur'an Tercümesi'ndeki ikili kullanımlar; ünsüzlerin ikili kullanımı, ünlülerin ikili kullanımı ve ses olayı sonucu oluşan ikili kullanımlar başlıklarıyla gösterilmiş, ilgili sözcüklerin geçtiği cümlelerden birer örnek verilip sözcüklerin Orhon, Uygur, Karahanlı ve Harezmi Türkçesindeki biçimleri de ortaya konmuştur. Bu yönüyle, eldeki çalışma Türkçe Kur'an Tercümesi açısından Rylands nüshalı Türkçe Kur'an çevirisinin sahip olduğu dilsel değeri göstermeyi hedeflemektedir.

2. ÜNSÜZLERİN İKİLİ KULLANIMI

Çalışmada bu başlığı altında fonetik olarak 11 ikili kullanım tespit edilmiştir.

1. b ~ w

Orhon Türkçesinde söz başı, söz içi ve söz sonunda korunan /b/ sesi, Eski Uygurcada söz içi ve sonunda /v/ şeklindedir. Söz başı /b/ fonemi, Karahanlı döneminde /w/ olarak karşımıza çıkar (Hacıeminoğlu, 2008, s. 7). Kur'an Tercümesinde bu ses değişimi, bir ara aşama olarak hem /b/'li hem de /w/'li şekilleri koruması bakımından önemlidir. İlgili metinde görülen *b ~ w* geçişi, şu örnekle tanıklanmaktadır.

telbe ~ telwe 'deli, mecnun'

yüz evürdiler andın, aydılar: öğretmiş turur **telbe**. 36/78a2= 44:14

ayturlar: biz koğuğlılar [mu]-miz biziñ tañrılarımızñı söz koşuğ üçün **telwe**. 34/25a1=37:36

Sözcük, Eski Uygur Türkçesinde *telvé* (TT III 115) ve *telve* (U III 76, 13-14); Karahanlı Türkçesinde *telbe* (RKT 36/78a2), *telü* (DLT III, 156-13), *telwé* (TİEM 73 192v/5), *telwe* (RKT 34/25a1), *telwé* (TİEM 73 385v/6); Harezmi Türkçesinde *deli* (HŞ 1242), *delü* (ME 90/5, HŞ 3591, İML 107, NF 400/5), *telbe* (HŞ) 2446, *telbe* (MM 332/4), *telü* (HŞ 4225), *telwe* (KE 152v/18) biçimlerinde kullanılmıştır.

2. ç ~ ş

Bu ünsüzler birbirinin karşılığı olan seslerdir (Hacıeminoğlu, 2008, s. 6). Harezmi ve Çağatay Türkçesinin önemli ses değişmelerinden *ç ~ ş* alternasyonu, genellikle *kêç->geş-*, *aç->aş-*, *nêçe>nişe* gibi örneklerde görülürken Kur'an Tercümesinde bu durum hem /ç/ fonemini koruyan hem de /ş/'li biçime geçen örneklerle tespit edilebilmektedir.

uçmağ ~ uçtmağ ~ uştmağ 'cennet'

bütünlükün **uçtmağ** boğnı bu kün meşğüllük içre uçmağ kızları birle. 34/13b1=36:55

kıgürgü üçün mü'minlerni hem mü'minlerni **uçtmağlarğa** aqar astnıda arıqlar ... 37/28b3= 48:5

kıgrür-miz olarnı **uştmağlarğa**. 2/28b1:4=57

Sözcük, Eski Uygur Türkçesinde *uštmağ* (Wilkens, 2021: 806), Karahanlı Türkçesinde *uçmağ* (TİEM 73 234r/7), *uçmak* (DLT I, 118-24, KB 3503), *uçtmağ* (RKT 37/28b3), *uštmağ* (TİEM 73 393R/3), *uštmağ* (KB 917, TİEM 73 116v/5, RKT 26/28b1); Harezmi Türkçesinde *uçmağ* (MN (1) 14/1), *uçmağ* (NF 142/5, HŞ 4160), *uçmağ* (NF 26/12, MN (2) 35/352), *uçmağ* (HKT 471b/9, HŞ 964, MN (1) 8/2, İML 138, MN (2) 9/88) biçimlerinde kullanılmıştır.

3. d ~ y

Türk dilinin hemen her döneminde *d>đ*; *z>y* gelişimini görmek mümkündür (Hacıeminoğlu, 2008, s. 6). Orhon, Uygur ve Karahanlı Türkçelerinin olduğu Eski Doğu Türkçesini, Eski Batı Türkçesinden ayıran en önemli seslik gelişmelerden biri olan *d~y* geçişi, Kur'an Tercümesinde özellikle söz içinde ve sonunda /d/ ve /y/'li sözcüklerin ikili kullanımına dair örneklere sahiptir.

ıd- ~ ıy- 'göndermek, bırakmak'

eger kórksa siz ol ikiniñ ara hilaf bolmaqlıkında **ıdıqlar** bir üstüvärnı. 26/12b3=4:35

eger tilese-miz **ıyğay** erdimiz olarnı yer koğı azu tüşürgetimiz olar üze päre bult kökdin.
33/33a1=34:9

Sözcük, Orhon Türkçesinde *ıd-* (BK D 35, KT G 12, T 26) biçiminde; Eski Uygur Türkçesinde *ıd-* (AY VI. 1297); Karahanlı Türkçesinde *ıd-* (TİEM 73 118r/4), *ıd-* (DLT III, 438-17, KB 1116, AH 31, TİEM 100v/7, RKT 26/12b3), *ıs-* (AH 31), *ız-* (AH 135); Harezmi Türkçesinde *ıd-* (NF 390/7, KE 134v/16, ME 41/3, MM 41/1, HKT 442a/9, 3), *ıy-* (ME 12/1, MM 238/2, HKT 402a/7, AO III/18), *ıd-* (İML 102), *ıy-* (AO I/9) biçimlerinde kullanılmıştır.

keğ ~ key 'daha, çok daha'

Çıkmañlar isig içinde, ayğıl: tamuğ otı **keđ** isig. 29/58b2=9:81

hem bėrdimiz biz olarğa raħmetimizdin hem kıldımız olarnı **key** ögdilik yüksek. 31/19b2=19:50

Sözcük, Eski Uygur Türkçesinde *ked* (Wilkens, 2021, s. 352), Karahanlı Türkçesinde *keğ* (KB 2660, AH 18, RKT 29/58b2), *keğ* (TİEM 73 389r/6), *key* (DLT I, 459-7), *kėy* (TİEM 73 8r/7); Harezmi Türkçesinde *keğ* (KE 19v/18, MM 34/4, HŞ 1598), *key* (ME 88/4, HKT 525a/8) biçimlerinde kullanılmıştır.

yağ - ~ yay- 'yaymak, dağıtmak, bol bol vermek'

sizni törütmek içinde ol kim **yağtu** tepreniğilerdin. 36/89b3=45:4

anıñ nişānlarındın kökler törütmek hem yerler törütmek, anı kim **yaydı** olar içinde tepreniğlidin.
36/22a1=42:29

Sözcük, Eski Uygur Türkçesinde *yağ-* (TT IV, 18) biçiminde; Karahanlı Türkçesinde *yağ* (DLT III, 434-1, TİEM 73 30v/5, RKT 36/20b1), *yay-* (DLT III, 246-20, KB 2744, TİEM 73 180v/5, RKT 36/22a1); Harezmi Türkçesinde *yağ-* (NF), *yay-* (NF 57/13, ME 57/5, MM 410/4, HKT 464a/7, HŞ 1401, MN (2) 4/39) biçimlerinde kullanılmıştır.

4. g ~ v

Orhon ve Uygur Türkçelerinin Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinden ayrılan en önemli seslik değışmelerden biri de *g > v* gelişimidir. Karahanlı Türkçesi metinlerinde *g > v* ses olayı hem ince sıradaki sözcüklerde hem de kalın sıradaki sözcüklerde sıklıkla görülmektedir (Hacıeminoğlu, 2008, s. 7). Kur'an Tercümesi'nde bu geçişin habercisi olarak hem /g/ sesini koruyan hem de /v/ sesine gelişmiş ikili kullanımların örnekleri söz konusudur.

kigür- ~ kivür- 'koymak, sokmak, yerleştirmek, dahil etmek'

kigür- miz olarnı uşmañlarğa. 26/28a3=4:57

kivürür tünni kündüz üze, **kivürür** kündüzni tün üze. 34/79b1=39:5

Sözcük, Orhon Türkçesinde *kigür-* (Wilkens, 2021, s. 379) biçiminde; Uygur Türkçesinde *kigür-* (TT IV 255-6); Karahanlı Türkçesinde *kigür-* (KB 3293, TİEM 73 336v/8), *kivür-* (RKT 34/79b1); Harezmi Türkçesinde *kigür-* (NF 350/3, KE 215r/19, ME 88/5, HŞ 155), *kirgür-* (NF 280/11), *kirgüz-* (KE 205v/12), *kivgür-* (KE 5v/6), *kiwgür-* (5v/6), *kivür-* (KE 94v/20, ME 20/6, HKT 50b/4), *kiwür-* (KE 40r/14, MM 301/1, HKT 359/1, HŞ 2992) biçimlerinde kullanılmıştır.

5. ğ ~ g

Bu ses geçişi, özellikle Arapça ve Farsça gibi dillerden Karahanlı Türkçesine geçmiş kelimelere gelen eklerde görülmektedir. Yabancı kelimelerin (özellikle Arapça ve Farsça) Türkçeye uyarlanmasında yaşanan standart dışı durumlardan biri de gelen ekin kalınlık-incelik uyumu gözetilmeksizin uyumu bozan durumlar sergilemesidir. Var olan bu duruma örnek olarak Türkçe kelimeler de standart dışı bir gelişme izlemektedir.

raħmetlğ ~ raħmetlig 'merhametli, rahmetli'

ey biziñ idimiz tegdiñ kamuğ nerseke **raħmetlğ** 'ilm yanıdın. 35/26a3=40:7

başladım tangrı atı birle üküş **raħmetlig** ulaşı yarlıkağan ol. 25/299b/1=4

Sözcük, Karahanlı Türkçesinde *raħmetlig* (TİEM 73 38r/1), *raħmetlğ* (RKT 35/26a3), *raħmetlig* (25/299b/1); Harezmi Türkçesinde *raħmetlğ* (NF 147/6), *raħmetlig* (NF 131/16, HKT 288b/4) biçimlerinde geçmektedir.

6. ğ ~ k

Harezmi Türkçesinin önemli ses olaylarından biri de, Çağataycaya özgü ötümlü ünsüzlerin ötümsüz formlara dönme durumudur. Burada ötümlü durumdaki /ğ/ sesinin ötümsüzleşerek /k/ formuna ulaşması, Kur'an Tercümesinde birkaç örnekte görülmektedir.

aytığ ~ aytıq 'söz'

bekütür tañrı anlarını kim kirtgündiler berk bekümiş **aytıq** birle. 30/16b3=14:27

ağnalma **aytığ** meniñ üskümde, ermez men. 37/76b2=50:29

Sözcük, Karahanlı Türkçesinde *aytığ* (DLT I, 113-13, KB 3907, RKT 37/76b2), *aytıq* (RKT 30/16b3) biçimlerinde geçmektedir.

yarlığ ~ yarlık 'emir, buyruk'

ëwdünüzler mü idiniz *yarlıkaña*? 28/27b3=7:150

bolmaz et-özke ölmek meger tañrı **yarlığı** birle. 25/12b3=3:145

Sözcük, Köktürkçede *yarlıka*- (T 16) biçiminde; Uygur Türkçesinde *yarlığ* (TT VI, 30-201), *yarlık* (TT I, 7-9) biçimlerinde; Karahanlı Türkçesinde *yarlığ* (DLT I, 87-17, KB 1767, TİEM 73 294v/1), *yarlık* (TİEM 73 397r/9, RKT 28/27b3) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *yarlığ* (NF 40/13, KE 4r/18, MN(1) 16/8), *yarlık* (KE 20v/19) biçimlerinde geçmektedir.

7. r ~ z

r ~ z geçişi, Altayistikte rotasizm ve zetasizm meselesi olarak sıklıkla tarihî Türk lehçeleri içerisinde görülen bir durumdur. Tekin, zetasizme inandığını (r foneminin z fonemine dönüşmesi) belirterek Türk dilleri içinde nöbetleşen 80'den fazla örnek vermiştir (2013, s. 291). Kur'an Tercümesinde Altayistiğe özgü r ~ z geçişi özellikle ettirgenlik eki noktasında görülmektedir.

tirgür- ~ tirgüz- 'diriltmek'

küçlüğ uğan **tirgürmek** üze ölüglerni. 37/3a1=46:33

tirgüzür hem öldürür, kirtgününler tañrıka. 28/35b2_7:158

Sözcük, Orhon Türkçesinde *tirgür-* (KT D2, 15); Uygur Türkçesinde *tirgür-* (AY 595/5); Karahanlı Türkçesinde *tirgür-* (DLT II, 179-15, KB 4717, TİEM 73 33r/4, RKT 37/3a1), *tirgüz-* (AH 20, TİEM 73 133v/1, RKT 28/35b2); Harezmi Türkçesinde *dirgüz-* (ME 15/8), *tirgür-* (KE 163r/1, HKT 416a/1, HŞ 3932), *tirgüz-* (NF 438/5, KE 40r/19, HKT 422a/4, MN (1) 21/1,2) biçimlerinde geçmektedir.

8. t ~ d

/d/ fonemi, hiçbir zaman sözcük başında bulunmazken ekler /d~/ ile başlayabilir. Hangisinin ne zaman kullanıldığı ile ilgili kural koymak mümkün değildir (Gabain, 1988, s. 40). /t, k/ gibi tonsuz ünsüzlerin çeşitli sebeplerle /d, g/ gibi ünsüzlere dönüşmesine tonlulaşma (sedalılaşıma) denmektedir (Hacıeminoğlu, 2008, s. 5). Genellikle söz içinde görülen bu durum, ilgili ekin tonlu-tonsuz karşılıkları noktasında yaşanan imla tercihinin ortaya koymaktadır.

keldür- ~ ketür- 'getirmek, getirip göstermek, vermek'

në kim **keldürse** sizke yalavaç tutuñ anı. 38/22a2=59:7

ketürdi anı fir'avn boğnı bolsa üçün olarğa düşman 32/6b1= 28:8

Sözcük, Orhon Türkçesinde (KT K 1, BK G 11, T 32) biçiminde; Uygur Türkçesinde *kelür-* (AY 13/3) biçiminde; Karahanlı Türkçesinde Harezmi Türkçesinde *keldür-* (NF 40-9, ME 11/8, HKT 40b/4, İML 130), *keltür-* (NF 161/11, ME 5/3, İML 131), *keltür-* (MM 296/4), *kiltür-* (HŞ 4223, MN (1) 4/9), *kitür-* (HŞ 2141, MN (2) 29/291) biçimlerinde geçmektedir.

oltur- ~ oldur- 'oturmak'

anlar kim aydılar қадаşlarına **oldurdılar**, eger boyun susalar bizke öldrülmegetiler. 25/23b2=3:168

қаған kim eşitse siz таñrıның аyetlerini таңлur аңа, fusūs tutlur anı, **olturmağlar** olar birle. 26/95b1=4:140

Sözcük, Eski Uygur Türkçesinde *olur-* (Wilkens, 2021, 506), Karahanlı Türkçesinde *oldur-* (DLT III, 235-11, KB 771, TİEM 73 69v/9, RKT 25/23b2), *oltur-* (DLT I, 224-3, TİEM 735 56v/7, RKT 26/95b1), *olturt-* (TİEM 73

413v/9); Harezmi Türkçesinde *oldur-* (ME 119/6, HKT 91b/1), *oltur-* (NF 243/12, KE 89r/18, ME 170/8), *otur-* (ME 58/5, MM 109/1, HKT 181b/3) biçimlerinde geçmektedir.

öltür- ~ öldür- 'öldürmek'

tanrı tirgüzür hem *öldürür*. 25/21b1=3:156

ançada *öltürür* erdiñiz olarnı anıñ yarlığı birle. 25/15a2=3:152

Sözcük, Orhon Türkçesinde *öltür-* (KT D 10, BK D 9) biçiminde; Eski Uygur Türkçesinde *öltür-* (AY 17/13); Karahanlı Türkçesinde *öldür-* (DLT I, 224-17, KB 2292, TİEM 73 33r/4, RKT 38/37b3), *öltür-* (TİEM 73 208r/9, RKT 25/15a2); Harezmi Türkçesinde *öldür-* (NF 398/16, KE 231r/10, ME 16/2, MM 367/3), *öltür-* (NF 48/13, KE 15r/20, HKT 273b/8), *öltüz-* (KE 35v/15) biçimlerinde geçmektedir.

yağtur- ~ yağdur- 'yağdırmak'

yağdurdımız olar üze taşlar. 30/30a1=15:74

eger erse bu ol rāst seniñ üskünjün *yağturğıl* biziñ üze taşlar kökdin. 28/81b1=8:32

Sözcük, Karahanlı Türkçesinde *yağdur-* (TİEM 73 120r/9, RKT 30/30a1), *yağtur-* (DLT III, 95-19, RKT 31/79a3); Harezmi Türkçesinde *yağdur-* (NF 334/10, KE 32r/20, ME 15/6, HŞ 3598) biçiminde geçmektedir.

yėti ~ yēdi 'yedi'

Oğuzcaya özgü söz içindeki ötümsüz ünsüzün iki ünlü arasında kalarak hem ötümlü şeklin temsili hem de ötümsüz formu koruyan biçim *yėti ~ yēdi* örneği özelinde görülmektedir.

töritt olarnı *yēdi* kat kökni. 35/78a2=41:12

tanrı ol kim töritt *yėti* kökni. 38/87a3=65:12

Sözcük, Orhon Türkçesinde *yėti* (KT D 11, BK D, 10) biçiminde; Eski Uygur Türkçesinde *yėti* (AY 11/11); Karahanlı Türkçesinde *yēdi* (RKT 35/78a2), *yėti* (DLT III, 227-7, TİEM 73 177r/3, RKT 38/87a3), *yiti* (KB 927); Harezmi Türkçesinde *yėti* (KE 3r/17), *yēti* (NF 98/5), *yēti* (NF 29/11), *yētti* (KE 66v/10, MM 395/2) biçimlerinde geçmektedir.

9. v ~ w

Orhon Türkçesinin söz içi ve sonu /b/ sesleri, Eski Uygurcada dış dudak /v/ sesi, İslami Türkçe metinlerde çift dudak /w/ sesine döner. Kur'an tercümelerindeki örnekler göz önüne alındığında, bu metinde hem Eski Uygurcaya ait /v/ hem de Karahanlı Türkçesine ait /w/ foneminin birlikte kullanılmaktadır.

ewrül- ~ evrül- 'dönmek, dolaşmak, geri dönmek, dönüp gitmek'

körmesler mü anı kim töritt tangrı, nersedin *ewrülür* anıñ kölikeleri onğın soldın. 30/53a3=16:48

tarudı sizing üze yer ol kim kēngüdi erdi yana *ewrüldüngüz* arқа bērigliler kızleyü. 29/19a3=9:25

Sözcük, Eski Uygur Türkçesinde *evril-* (AY 136/3); Karahanlı Türkçesinde *ewril-* (KB 6231), *evrül-* (RKT 35/11b3), *ewrül-* (DLT I, 248-16, TİEM 73 17r/2, RKT 30/53a3); Harezmi Türkçesinde *evrül-* (KE 197r/4, HKT 497b/7, HŞ 1940), *ewrül-* (NF 179/6, KE 40v/11, ME 122/6), *ivrül-* (HŞ 1940), *öwrül-* (KE 178v/8) biçimlerinde geçmektedir.

ķawi ~ ķavi (Ar.) 'kavi, güçlü, kuvvetli'

Türkçe sözcüklerde görülen ünsüz geçişleri, yabancı kelimelerde de görülmektedir.

aydı: munu *ķawi* kılğatımız seniñ bilekiñni. 32/23b3=28:35

ķavi kıldı sizni yārisi birle, rūzi kıldı / bērdi sizke, arığlardın bolğay kim sizler. 28/78a1=8:26

Sözcük, Karahanlı Türkçesinde *ķawi* (RKT 28/54b1), *ķavi* (TİEM 73 87r/8, RKT 32/23b3); Harezmi Türkçesinde *ķavi* (NF 286/2, KE 61v/13, ME 130/5, HŞ 4626) biçiminde geçmektedir.

yalawaç ~ yalavaç 'peygamber'

yañruğlı-miz saña taķı kılığlı-miz anı *yalawaçlardın*. 32/6b1=28:7

va'de kıldı tanrı, rāst aydı **yalavaçlar**. 34/12a3=36:52

Sözcük, Eski Uygur Türkçesinde *yalavaç* (Wilkins, 2021, s. 856) Karahanlı Türkçesinde *yalavaç* (DLT III, 82-14, TİEM 73 10v/7, RKT 34/12a3), *yalawaç* (DLT III, 47-18, KB 2637, TİEM 73 42v/3); Harezmi Türkçesinde *yalavaç* (KE 47v/18, HKT 106b/9, İML 138), *yalawaç* (NF 230/6, KE 53r/20, ME 8/6) biçimlerinde geçmektedir.

10. g ~ w

Orhon ve Uygur Türkçelerinin Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinden ayrılan en önemli seslik değişimlerinden biri de, g>w gelişimidir. Hacıeminoglu, Karahanlı Türkçesi metinlerinde sıkça karşılaşılan bu ses olayının hem ince sıradaki sözcüklerde hem de kalın sıradaki sözcüklerde görüldüğünü belirtir (2008, s. 7). Kur'an Tercümesi'nde bu geçişin habercisi olarak hem /g/ sesini koruyan hem de /w/ sesine gelişmiş ikili kullanımların örnekleri söz konusudur.

soguq ~ sawuq 'soğuk'

kigrür-miz olarnı **soğuk** kölikeke. 26/29a1=4:57

bu yungu suw **sawuq** turur hem içgü turur. 34/63a3=38:42

Sözcük, Eski Uygur Türkçesinde *soğık* (AY 111/13), *soğıg* (TT I, 11, 104), *sovuk* (H. I. 26. 28.) biçimlerinde; Karahanlı Türkçesinde *sawuq* (TİEM 73 395v/2, RKT 34/63a3), *sağuk* (TİEM 73 238r/9), *soğuk* (KB 3581, TİEM 73 433v/7) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *savuk* (KE 198v/18), *sawuq* (NF 30/16, KE 57r/9, ME 237/6), *sovuk* (HŞ 4231, İML 185) biçimlerinde geçmektedir.

11. z ~ s

Harezmi Türkçesi metinlerinde geniş zamanın olumsuzu *-mAs* biçimindedir. Kur'an Tercümesi'nde ek hem *-mAz* hem de *-mAs* biçiminde kullanılmıştır.

ermez ~ ermes 'değil, olmaz, hayır'

anaları **ermez** olar meger ol urağutlar tuğurdı olarnı. 38/2b3=58:2

sizke elleşmekni: mü'min **ermes** sen. 26/62a1=4:94

Sözcük, Karahanlı Türkçesinde *ermës* (TİEM 73 321v/3), *ermez* (TİEM 73 382r/4, RKT 37/77b1) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *ermes* (MM 28/3) biçiminde geçmektedir.

köküz ~ köküs 'gönül, yürek'

ol kim **köküzleriğiz** içinde turur ... ol tanrı bilgen. 25/19b1=3:154

ey idim, aç bėrgil meniğ **köksümni** ya2ni kögölümni. 31/42b1=20:25

Sözcük, Uygur Türkçesinde *kögüz* (AY 359/17) biçiminde; Karahanlı Türkçesinde *kögüz* (DLT I, 366-4, KB 2243, AH 278), *köküs* (DLT I, 230-6, TİEM 73 229v/1), *köküz* (DLT I, 366-4, TİEM 73 204r/4, RKT 25/19b1) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *kögüs* (KE 208v/6, ME 226/1, İML 141), *kögüz* (KE 248r/15), *köküs* (NF 90/9, HŞ 3721), *köküz* (MM 92/2) biçimlerinde geçmektedir.

füsüz ~ füsüs (Far.) 'alay'

tuttumuz olarnı **füsüska**. 34/69b3=38:63

ol sizler tuttuğuz tanrıniğ nişanlarını **füsüzka**, ardı sizni yakın tiriglik. 36/108b1=45:35

Sözcük, Karahanlı Türkçesinde *füsüs* (KB 1464), *füsüs* (TİEM 73 8v/3, RKT 34/69b3), *füsüz* (RKT 36/108b1) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *füsüs* (KE 24r/7) biçiminde geçmektedir.

3. ÜNLÜLERİN İKİLİ KULLANIMI

Çalışmanın bu başlığı altında fonetik olarak 8 ikili kullanım tespit edilmiştir.

1. e ~ a

Artdamaksillaşma, sözcükteki ön ünlü/ünlülerin çeşitli seslik nedenlerle art ünlüye/ünlülere dönüşmesidir (Eker, 2011, s. 289). Kur'an Tercümesinde hem Türkçe hem de yabancı kelimelerde (*ayet*, *tengri* ve *yepüş-*) artdamasıl ve öndamasıl formlar birlikte kullanılmaktadır.

ayet ~ ayat 'ayet'

olar yalğan tuttılar biziñ **āyātılarımıznu**. 28/17a1=7:136

anlar kim katıglandılar biziñ **āyetlerimiz** içre. 33/30b2=34:5

Sözcük, Karahanlı Türkçesinde *ayat* (TİEM 73 47v/8, RKT 28/17a1), *ayet* (TİEM 73 320v/8, RKT 33/30b2) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *ayat* (KE 119r/16, HKT 60b/5), *ayet* (NF 255/6, KE 84r/17, ME 74/8, MM 143/1, HKT 309b1) biçimlerinde geçmektedir.

tengri ~ tangrı 'Tanrı, Allah'

başladım **tağrı** atı birle üküş rahmetlig ulaşı yarlıkagan. 33/28a1=34

ewrülür aning kölikeler onđın soldın, **teğrike** yüknügliler olar. 30/53b2=16:48.

Sözcük, Orhon Türkçesinde *teğri* (KT G 9, BK K 9, T 2) biçiminde; Uygur Türkçesinde *tağrı* (UW), *teğri* (AY 3/4) biçimlerinde; Karahanlı Türkçesinde *tağrı* (TİEM 73 220r/3, RKT 33/28a1), *teğri* (DLT II, 77-20, KB 3684, TİEM 73 397v/7, RKT 30/53b2) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *tağrı* (NF 23/2, ME 17/5, HKT 47a1), *teğri* (KE 9v/1, MM 42/4, HŞ 4614, İML 137, AO 1/14), *tiğri* (MN (1) 11/3, MN (2) 23/229) biçimlerinde geçmektedir.

yepüş- ~ yapuş- 'sarılmak, dört elle sarılmak, sığınmak'

meger anlar kim yandılar, onardılar, **yapıştular** tağrıka. 26/99a3=4:146

yepüşgil anar kim yarlıg idildi saña. 36/55a1=43:43

Sözcük, Uygur Türkçesinde *yapış-* (H II. 31) biçiminde; Karahanlı Türkçesinde *yapış-* (DLT III, 70-1, TİEM 73 248v/9), *yapuş-* (KB 6630, AH 268, TİEM 73 47v/8, RKT 26/99a3), *yepüş-* (TİEM 73 360r/1), *yepüş-* (RKT 36/55a1) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *yapuş-* (NF 45/15, KE 120r/5, ME 85/4, HKT 327b/5, HŞ 4556) biçiminde geçmektedir.

2. e ~ ü

Türk dilinin değişik saha ve çevrelerinde karşımıza çıkan bu ses olayı Karahanlı Türkçesi metinlerinde de mevcuttur (Hacıeminoğlu, 2008, 4). Kur'an Tercümesinde *e>ü*, *ı>u*, *i>ü* ses değişimleriyle beraber ikili kullanımlar söz konusudur.

südre- ~ südrü- 'sürüklemek, zorla çekmek'

tutti қадаşınıñ başını **südreğür** anı öziñe. 28/28a1=7:150

tutuñlar, **südrüñler** anı tamuğnuñ ortasıña tegi. 36/86a1=44:47

Sözcük, Uygur Türkçesinde *södrü-* (Wilkens, 2021: 622), *südrü-* (Wilkens, 2021, s. 636) biçimlerinde; Karahanlı Türkçesinde *südre-* (RKT 28/28a1), *südrü-* (TİEM 73 364r/5, RKT 36/86a1) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *südre-* (KE 24v/15), *süyre-* (KE 246v/2) biçimlerinde geçmektedir.

3. ı ~ u**ağrı- ~ ağırut-** 'vurup sindirmek, can yakmak'

kaçan **ağrutsa** siz olarnı berkitiñ bağı. 37/6b2=47:4

bezedi olarka yek işlerini, ol olarnıñ dösti ol, bü kün anlarğa ol **ağırtğan** kın. 30/61a1=16:63

Sözcük, Uygur Türkçesinde *ağrı-* (HUAS. 38) biçiminde; Karahanlı Türkçesinde *ağrı-* (DLT I, 261-12, KB 4302, TİEM 73 733r/4, RKT 30/61a1), *ağırut-* (RKT 37/6b2) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *ağrı-* (KE 78r/4, ME 80/7, HŞ 3484) biçiminde geçmektedir.

bulıt ~ bulut 'bulut'

bulıt haqqı arıg ve ağır yük. 37/83a2=51:2

kaçan kördiler erse anı, **bulutnu**, öter kelmiş özleri kılında aydılar: 31/79a2=46:24

Sözcük, Orhon Türkçesinde *bulıt* (YE 53/3) biçiminde; Uygur Türkçesinde *bulıt* (AY 143/12) biçiminde; Karahanlı Türkçesinde *bulıt* (DLT I, 354-7, KB 6521, AH 223, TİEM 73 19r/7, RKT 37/83a2), *bulut* (DLT III,

39-12, AH 57, TİEM 73 263r/3, RKT 31/79a2) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *bulut* (NF 38/8, KE 221v/7, ME 22/5, HŞ 1281), *bulut* (NF 291/11, KE 30r/10, ME 14/7, HŞ 3218) biçimlerinde geçmektedir.

ķorkınc ~ ķorkunç ‘korku, korkulacak yer’

kelse olarka bir buyruk imiklikdin azu *ķorkıncđın*. 26/50a2=4:83

kizledi özi içinde *ķorkunç*, yalawaç. 31/55a1=20:67

Sözcük, Uygur Türkçesinde *ķorkınc* (AY 97/5), *ķorgınc* (Wilkens, 2021, s. 394), *ķorkunç* (Wilkens, 2021, s. 395) biçimlerinde; Karahanlı Türkçesinde *ķorkınc* (KB 2149, TİEM 73 67r/9, RKT 26/50a2), *ķorkunç* (DLT III, 168-28, TİEM 73 5v/8, RKT 31/55a1) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *ķorkunç* (KE 224r/1, HŞ 20), *ķorku* (KE 27r/1), *ķorkuğ* (NF 331/7, KE 121r/6, ME 41/2, HKT 283b/4, HŞ 4501), *ķorkunç* (NF 178/12, KE 139v/16, ME 111/4) biçimlerinde geçmektedir.

ķorkıt- ~ ķorkut- ‘çok korkutmak, dehşete düşürmek’

ançası bar yarlıkamaklık seniğ idinğdin *ķorkıtmaq* üçün. 32/30b1=28:46

mundağuk ıdtımız anı ķuróānını tāziçe, ewürdimiz anığ içinde *ķorkıtmaqđın*. 31/87a3=20:113

Sözcük, Uygur Türkçesinde *ķorkıt* (AY 220/21) biçiminde; Karahanlı Türkçesinde *ķorkıt-* (DLT II, 339-23, KB 656, TİEM 73 383v/8, RKT 28/8a1), *ķorkunç* (DLT III, 168-28, TİEM 73 5v/8, RKT 31/55a1) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *ķorkıt-* (NF 201/8, KE 248v/20), *ķorkunç* (NF 178/12, KE 139v/16, ME 111/4) biçimlerinde geçmektedir.

toķıř- ~ toķuř- ‘savaşmak, çarpışmak, öldürmek, cihat etmek, mücadele etmek’

toķıřları olar ara kıatığ. 38/27b2=59:14

kim kim ewürse olarka ol kün soğını meger ewrölüp *toķuřka*. 286/72a3=8:16

Sözcük, Orhon Türkçesinde *toķıř-* (E 49, 3) biçiminde; Uygur Türkçesinde *toķıř-* (Wilkens, 2021, s. 727) biçiminde; Karahanlı Türkçesinde *toķıř-* (DLT II, 103-24, KB 2364, TİEM 73 142v/3, RKT 38/27b2), *toķuř-* (DLT II, 103-17, TİEM 73 22v/7, RKT 286/72a3) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *doķuř-* (ME 110/1), *toķuř-* (KE 168v/11, ME 125/5, MM 96/3, HKT 191b/4) biçimlerinde geçmektedir.

umıncısız ~ umunçsuz ‘umutsuz, umudu kesen’

umıncısız bolmañlar tañrıñıñ raħmetindin. 30/7b1=12:87

sewünçi bėrdimiz saña kőnilikin, bolmağıl *umunçsuzlardın*. 30/27a2=15:55

Sözcük, Uygur Türkçesinde *umunçsuz* (Wilkens, 2021, s. 799) biçiminde; Karahanlı Türkçesinde *umıncısız* (KB 1115, TİEM 73 192v/2, RKT 31/76a1), *umunçsuz* (TİEM 73 180v/7), *umunçsuz* (RKT 30/22b1) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *umançsız* (KE 53v/21) biçiminde geçmektedir.

umız- ~ umuz- ‘uyuklamak’

uđķu kim *umızmaq* 25/17b1=3:154

uđķu birle *umuzmaq* 28/69a3=8:11

Sözcük, Karahanlı Türkçesinde *umız-* (RKT 25/17b1), *umuz-* (RKT 28/69a3) biçimlerinde geçmektedir.

unit- ~ unut- ‘unutmak’

ķaçan *unittılar* erse anı kim pend bėrildiler. 28/41a3=7:16

bu kün *unutmaq* yanutın bėrür-miz andağ unıttıñız. 36/107b2=45:34

Sözcük, Uygur Türkçesinde *unit-* (AY 175/16) biçiminde; Karahanlı Türkçesinde *unit-* (DLT I, 215-18, KB 757, AH 354, TİEM 73 99r/1, RKT 28/41a3), *unut-* (DLT I, 215-10, AH 354, TİEM 73 234v/7, RKT 36/107b2) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *unit-* (NF 266/6), *unut-* (NF 288/5, KE 20v/10, ME 18/8, MM 51/2, HŞ 2844, İML 115) biçimlerinde geçmektedir.

yorı- ~ yoru- ‘gezip dolaşmak’

ançada **yoryyur** erdiñiz kıyu bakmaz erdiñiz. 25/16b1=3:153

sizde öñdin yollar, **yoruñlar** yer içinde 25/8a3=3:137

Sözcük, Orhon Türkçesinde *yori-* (BK D 27, KT D 37, T 61) biçiminde; Uygur Türkçesinde (AY 108/15) biçiminde; Karahanlı Türkçesinde *yori-* (TİEM 73 19r/5, RKT 30/47b1), *yoru-* (TİEM 73 436v/8, RKT 25/8a3), *yöri-* (TİEM 73 107r/4), *yörü-* (TİEM 73 3v/1) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *yor-* (KE 90r/11, MM 387/2, HŞ 1148), *yöri-* (NF 60/8, KE 9v/1, ME 124/3), *yöri-* (NF 351/7, KE 123v/13, ME 67/2), *yür-* (HŞ 2309), *yüri-* (HŞ 2435), *yürü-* (İML 115, HŞ 3088) biçimlerinde geçmektedir.

4. i ~ ü

berkit- ~ **berküt-** ‘pekiştirmek, sağlamlaştırmak, sağlama bağlamak’

kaçan ağrutsa siz olarnı *berkitiñ* bağı. 37/6b2=47:4

berküttiler bir işni, biz *berkütgen-miz*. 36/70a1=43:79

Sözcük, Karahanlı Türkçesinde *berkit-* (DLT II, 202-1 KB 4824, RKT 37/6b2), *berküt-* (RKT 36/70a1) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *berkit-* (KE 18v/11, ME 169/1, HKT 174a/1) biçiminde geçmektedir.

bit- ~ **büt-** ‘inanmak, iman etmek, tapınmak, kulluk etmek’

ey anlar kim *bittiler*, yemenler ribānı. 25/4b3=3:130

andağ ermez kim anlar *bütmezler* āhiretka. 33/32a3=34:8

Sözcük, Karahanlı Türkçesinde (TİEM 73 48v/60, RKT 25/4b3), *büt-* (DLT II, 294-2, KB 1944, AH 147, TİEM 73 10v/1, RKT 33/32a3) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *bit-* (NF 26/6, KE 127r/9, MM 372/2, HKT 33b/2), *büt-* (NF 382/2, KE 34v/6, ME 33/3, HKT 356a/2, MM 130/4, HŞ 4655) biçimlerinde geçmektedir.

bütünlükün ~ **bütünlükün** ‘şüphesiz, elbette, kesin olarak, andolsun ki!’

bütünlükün buldumuz olarnıñ üküşreklerini. 28/3b2=7:102

korquñ tañrıdın kim *bütünlükün* tañrı eşitgen bilgen erür. 37/53b3=49:1

Sözcük, Karahanlı Türkçesinde *bütünlükün* (RKT 27/42a3), *bütünlükün* (RKT 37/53b3) biçimlerinde geçmektedir.

indenil- ~ **ündenül-** ‘çağrılmak, seslenilmek’

ol *indenlür* müsülmānlık tapa yime tañrı körsetmez köni yolını. 38/43b3=61:7

kaçan keldi erse añar *ündenildi*: ey müsā. 31/39a1=20:11

Sözcük, Karahanlı Türkçesinde *indenil-* (RKT 38/43b3), *ündenil-* (TİEM 73 116v/5), *ündenül-* (RKT 35/28b1) biçimlerinde geçmektedir.

körkit- ~ **körküt** ‘göstermek’

hezine kılurlar mällarını boğunka *körkitü*. 26/15a3=4:38

kim *körkütür-miz* olarka her-āyine. 31/78b1=41:53

Sözcük, Uygur Türkçesinde *körgit-* (Wilkens, 2021, s. 409), *körit-* (TİEM 73 76r/8), *körkit-* (AY 250/21) biçiminde; Karahanlı Türkçesinde *körgit-* (TİEM 73 157v/3), *körgüt-* (TİEM 103v/3), RKT 38/45a3), *körkit-* (KB 663, RKT 27/39b3), *körküt-* (DLT II, 340-5, RKT 31/78b1) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *körget-* (HŞ 1613), HŞ 4294, İML 103), *körkit-* (NF 408/3), *körküt-* (ME 98/1, MM 352/3, HKT 41a5) biçimlerinde geçmektedir.

5. o ~ a

Düzleşme, sözcüklerdeki yuvarlak ünlülerin çeşitli seslik nedenlerle düz ünlülere dönüşmesidir (Eker, 2011, s. 289). Kur'an Tercümesinde *o>a* ses değişiminde görülen düzleşme örneği iki örnekte karşımıza çıkmaktadır.

olar ~ **anlar** ‘onlar’

olar bezedi arıttı tañrı kögüllerini. 37/55a3=49:3

anlar kim kesildiler ew barqđın. 33/12b2=33:50

Sözcük, Uygur Türkçesinde *anlar* (UTS), Karahanlı Türkçesinde *anlar* (TİEM 73 10a/4, RKT 35/41b2), *olar* (KB 2433, TİEM 73 136v/8, RKT 37/55a3) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *alar* (NF 284/17, HŞ 120), *anlar* (NF 24/10, KE 4v/20), *olar* (KE 4v/14, HŞ 4439) biçimlerinde geçmektedir.

soguk ~ sawuk ‘soğuk’

bu yungu suw **sawuk** turur hem içgü turur. 34/63a3=38:42

kigrür-miz olarnı **soguk** kölikeke. 26/29a1=4:57

Sözcük, Uygur Türkçesinde *sogik* (AY 111/13) biçiminde; Karahanlı Türkçesinde *saguk* (TİEM 73 238r/9), *sawuk* (TİEM 73 395v/2, RKT 34/63a3), *soguk* (RKT 26/29a1) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *savuk* (KE 198v/18, İML 181), *sawuk* (NF 30/16, KE 57r/9, ME 237/6, HŞ 1991), *sovuk* (İML 185), *sowuk* (HKT 315b/3) biçimlerinde geçmektedir.

6. e ~ ê

Kapalı e ünlüsü, Türk dilinin tarihî dönemlerinde hem normal süreli kapalı e’den hem de uzun kapalı e’den gelişen örneklerle görülmektedir. Köktürk ve Karahanlı Türkçelerinde normal süreli kapalı e ünlüsüne, e ve i yanında daha çok kapalı ê olarak rastlanırken Uygur, Harezmi, Kıpçak Eski Türkiye Türkçelerinde normal süreli kapalı e ünlüsüne e veya i olarak; Çağatay Türkçesinde i olarak rastlanılmaktadır (Güngör, 2018, s. 127). Orhon yazıtlarında kapalı ê ünlüsünü gösteren bir işaret kullanılmazken ilk kez Yenisey yazıtlarında kapalı ê sesini gösteren özel bir işaret kullanılmıştır. Kur’an Tercümesinde de ê/e biçimleriyle ikili formları ile kullanımı birçok örnekle tanıklanmıştır.

elet ~ êlet- ~ elt- ‘iletmek, götürmek’

eletinler bu köñlekimni kemşin anı atam yüzi üze. 30/10a3=12:93

tünle **êletgil** kullarımını, sizler êderü kelgenler siz. 36/80a3=44:23

eltmesün sizni boğunnuğ düşmahkı anığ üze. 27/24a1=5:8

Sözcük, Uygur Türkçesinde *êlit-* (Man III. 6, 3), *ilet-* (AY 647/9), *elt-* (Wilkens, 2021: 256); Karahanlı Türkçesinde *elêt-* (TİEM 73 224r/5, RKT 36/80a3), *elet-* (RKT 30/10a3), *elt-* (RKT 27/24a1) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *elet-* (NF 185/3), *êlet-* (KE 54v/1, ME 4/2), *êlt* (NF 103/16, KE 2v/6, ME 4/2), *ilet-* (HKT 3b/3, MN (2) 13/128), *ilt-* (MN (1) 15/3, HŞ 3622) biçimlerinde geçmektedir.

êşit- ~ eşit- ‘işitmek’

ançada kim aydıñız **êşittiniz** hem boyun sudumuz. 27/23a3=5:7

ündese sen olarnı köni yolka **eşitmezler**. 28/60a8=7:198

Sözcük, Orhon Türkçesinde *êşid-* (KT G 2, BK K 1, T 12) biçiminde; Uygur Türkçesinde *eşid-* (TT VII, 49), *işid-* (U. IV. 28, 32) biçimlerinde; Karahanlı Türkçesinde *eşit-* (DLT I, 212-1, KB 3767, RKT 28/60a8), *êşit-* (TİEM 73 230r/5, RKT 27/23a3), *işit-* (DLT I, 377-14, KB 3422, AH 129) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *eşit-* (NF 69/17, HKT 534b/7), *êşit-* (ME 138/5, MM 27/1), *işit-* (NF 2/6, KE 239r/20, HKT 457b/4, HŞ 3935, İML 110), *işüt-* (K VI/26) biçimlerinde geçmektedir.

ew ~ êw ‘ev, mesken’

tağrı ... kıldı sizlerke yılkılar terilerindin **ewler**, yünğül tutar siz anlarnı köçgü künleriñizde. 30/72b3=16:80

ol çığaylarğa kim **ewlerindin** adrılğan tururlar, anlar kim çıkardılar. 38/22b3=59:8

Sözcük, Orhon Türkçesinde *eb* (BK D 32, KT K 8, T 30) biçiminde; Uygur Türkçesinde *ev* (AY 6/4) biçiminde; Karahanlı Türkçesinde *ef* (DLT III, 212-20), *ev* (DLT I, 516-17), *êv* (TİEM 73 269v/9), *ew* (DLT II, 104-4), *êw* (TİEM 73 449v/3); Harezmi Türkçesinde *ev* (KE 18r/3, İML 05), *ew* (NF 18/17, KE 18r/3), *êw* (ME 166/1, MM 300/3), *öw* (KE 164r/9), *öy* (KE 218v/21) biçimlerinde geçmektedir.

ne ~ nê ‘ne, niçin’

bilür tağrı **nê** ol köñülleri içinde. 26/36a1=4:63

ne ol olar üze eger bitseler tañrıka? 26/15b3=4:39

Sözcük, Orhon Türkçesinde *ne* (KT D 9, BK D 9, T 14) biçiminde; Uygur Türkçesinde *ne* (AY 9/9) biçiminde; Karahanlı Türkçesinde *ne* (KB 235, AH 369, RKT 26/15b3), *nē* (TİEM 73 4v/8, RKT 26/36a1) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *ne* (NF 8/9, KE 4r/11, ME 175/7), *nē* (MM 13/3) biçimlerinde geçmektedir.

neçe ~ nēçe 'nice, bir hayli'

nēçe uluşdın boynağulıq kıldı içi fermānımdın ... hisāb kıldımız añar. 38/84a2=65:8

neçeni yokattımız olarda aşnu. 31/28b3=19:74

Sözcük, Orhon Türkçesinde *nence* (BK K 9) biçiminde; Uygur Türkçesinde *neçe* (AY 5/9) biçiminde; Karahanlı Türkçesinde *nece* (DLT I, 49-12), *nēçe* (DLT I 49-1, RKT 38/84a2), *nēçē* (TİEM 73 3v/8), *neşē* (TİEM 73 44v/1) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *nēçe* (MM 79/4), *neçe* (NF 65/15, HKT 309b/72), *niçe* (KE 11r/10, HKT 30b/7, HŞ 1961), *nişe* (NF 15/17, HKT 56a/2) biçimlerinde geçmektedir.

neme ~ nēme 'ne!, çok, pek'

anlar kim bittiler, kıldılar edgölükler *nēme* az turur anlar. 34/55b2=38:24

olarıñ sığıngusı tamuğ *neme* yawuz yangı yer. 29/53a2=9:73

Sözcük, Karahanlı Türkçesinde *nēmē* (TİEM 73 11v/3), *neme* (TİEM 73 35r/5), *nēme* (RKT 34/62b1) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *neme* (NF 22/1, HŞ 387, İML 96, AO II/34), *nēme* (ME 19/6) biçimlerinde geçmektedir.

sen ~ sēn 'sen'

sen özde arıg tuvā atlıg. 31/39a2=20:12

yalğan tutsalar *sēni* çın-ok yalğan tutuldı yalavaçlar... 25/27b3=3:184

Sözcük, Orhon Türkçesinde *sen* (T 10) biçiminde; Uygur Türkçesinde *sen* (AY 8/10) biçiminde; Karahanlı Türkçesinde *sen* (TİEM 73 148r/4, RKT 31/39a2), *sēn* (TİEM 73 1v/3, RKT 31/18b1) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *sen* (NF 12/11, ME 69/3, İML 86, AO 1/5), *sēn* (MM 51/1), *sin* (MN (1) 8/7, MN (2) 10/96) biçimlerinde geçmektedir.

sez- ~ sēz- 'sanmak, zannetmek'

ançası bar *sēzdiñiz* ol tañrı bilmez siz üküşni andın kim kıılır sizler. 35/85b2=41:22

sezigliler tañrıka yawuz *sezig*. 37/29b3=48:6

Sözcük, Karahanlı Türkçesinde *sēz-* (TİEM 73 35v/2, RKT 35/85b2), *sez-* (RKT 37/29b3) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *sēz-* (ME 172/1), *sez-* (NF 34/12, KE 206r/4), *siz-* (HKT 178a/5, HŞ 1105) biçimlerinde geçmektedir.

tewe ~ tēwe 'deve'

sekiirmedinizler anıñ üze atlardın *tēwe* ermez. 38/20b3=59:6

tañrı ... kıldı sizlerke ... koy yünlerindin, *tewe* yünleriñdin, çübürlerindin orun töşşekler. 30/73a3=16:80

Sözcük, Orhon Türkçesinde *tewe* (T 48) biçiminde; Uygur Türkçesinde *tēwē* (H. I. 10, 28) biçiminde; Karahanlı Türkçesinde *teve* (DLT III, 139-8), *tēwē* (TİEM 73 39r/7), *tēwe* (RKT 38/20b3), *tewe* (DLT II, 181-24, RKT 30/73a3), *tevey* (DLT III, 314-27), *tewey* (DLT II, 329-28), *tewi* (DLT II, 338-8), *tēwi* (DLT I, 389-16) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *dive* (İML 172), *teve* (KE 192r/20), *tēwe* (MM 175/2), *tewe* (NF 20/6, KE 58r/16), *tive* (İML 92), *tive* (HKT 323a/3, HŞ 2001) biçimlerinde geçmektedir.

7. ı~i

Öndamaksillaşma, sözcükteki art ünlü/ünlülerin çeşitli seslik nedenlerle ön ünlüye/ünlülere dönüşmesidir. /i/, Türkçenin en zayıf ünlüsüdür ve /i/ye gelişme eğilimindedir (Eker, 2011, s. 289). Kur'an Tercümelelerinde bu durum hem /i/ fonemini koruyan hem de /i/li biçime geçen örneklerle tespit edilebilmektedir.

bıç- ~ biç- 'biçmek, kesmek'

ündürdümüz anı birle büstānlarını *biçgu* ewünni. 37/71a1=50:9

añar ol şükr dünyāda hem āhiretde añar ol, *biçmek* kesmek añar. 32/43b2=28:70

Sözcük, Orhon Türkçesinde *biç-* (BK G 12) biçiminde; Uygur Türkçesinde *biç-* (AY 123/5), *biç-* (Wilkens, 2021: 169) biçimlerinde; Karahanlı Türkçesinde *biç-* (DLT II, 4-20, KB 4661, TİEM 73 418r/2, RKT 37/71a1), *biç-* (KB 1375, AH 376, TİEM 73 58v/6, RKT 32/43b2) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *biç-* (İML 189), *biç-* (MN (2) 5/45) biçimlerinde geçmektedir.

8. u ~ ü

su- ~ sü- ~ sun- ‘uzatmak’

añcada oğradı boğun kim *sunsalar* sizlerke eliglerini. 27/25b1=5:11

boyun *suglar*. 25/5a3=3:132

boyun *sümek* hem eğgü söz kerek erdi. 37/17a2=47:21

Sözcük, Uygur Türkçesinde *sun-* (AY 392/5) biçiminde; Karahanlı Türkçesinde *su-* (DLT III, 248-12, RKT 25/5a3), *sun-* (DLT II, 28-23, KB 281, AH 208, RKT 27/25b1), *sü-* (TİEM 73 46r/7, RKT 37/17a2) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *sun-* (NF 38/16, KE 234r/13, ME 63/8, HKT 507a/1, HŞ 1657), *sün-* (KE 6v/3, ME 13/6, MN (1) 23/2) biçimlerinde geçmektedir.

4. SES OLAYI SONUCU OLUŞAN İKİLİ KULLANIMLAR

4.1. Ses Türemesi Oluşan İkili Kullanımlar

Ön seste –y türemesi genellikle daha soraki bir ses değişikliğine neden olmaz (Gabain, 1988, s. 39). *ıgla-* fiilindeki *ı* sesi uzun ünlülü olduğu için kısaltıldığında yanına *y* sesini üretir. Kur’an Tercümesinde sözcük her iki biçimi ile geçmektedir.

ıgla- ~ yıgla- ‘ağlamak’

külsünler azkına *ıgласunlar* üküş, yanut anı kim kızğanur erdiler. 29/59a1=9:82

tüşerler yüknü hem *yıglayu*. 31/23a1=19:58

Sözcük, Uygur Türkçesi *ıgla* (Wilkens, 2021, s. 288), *yıgla-* (Wilkens, 2021, s. 898) biçiminde; Karahanlı Türkçesinde *ıgla-* (DLT I, 286-23, RKT 29/59a1), *yıgla* (DLT III, 309-5, KB 1235, TİEM 73 214r/7, RKT 31/23a1) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *ağla-* (HŞ 4130, İML 105), *ıgla-* (MM 119/3, HKT 281a/7, HŞ 3130), *yıgla-* (NF 280/13, KE 160r/7, ME 105/7, MM 45/1, HŞ 4532) biçimlerinde geçmektedir.

4.2. Ses Düşmesi Sonucu Oluşan İkili Kullanımlar

-r- Düşmesi

Türk dilinin her döneminde karşımıza çıkan bu ses olayı, Karahanlı Türkçesinde de mevcuttur (Hacıeminoğlu, 2008, s. 8). Kur’an Tercümesinde de iki örnekte görülen bu ses hadisesinin ikili kullanımını görmekteyiz.

birle ~ bile ‘ile’

Akıcı bir ünsüz olan *r* foneminin düşmesi Karahanlı döneminin en yaygın olan bir ses olayıdır. Kur’an Tercümesinde sadece bir sözcükte düştüğü görülmüştür.

yaraştuğunlar ol iki ara könilik *bile*. 37/60a2=49:9

bolmaz et-özke ölmek meger tañrı yarlığı *birle*. 25/12b3=3:145

Sözcük, Orhon Türkçesinde *birle* (KT G 4, BK K 3, T 7) biçiminde; Uygur Türkçesinde *birle* (AY 4/18) biçiminde; Karahanlı Türkçesinde *bile* (DLT III, 15-19, KB 2147, AH 275., RKT 37/60a2), *birle* (DLT I, 430-24, KB 1257, AH 33, TİEM 73 9v/1, RKT 25/12b3), *birle* (TİEM 73 61r/2) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *bile* (NF 72/9, KE 223r/18, ME 115/6, MM 34/1, HŞ 108, İML 93), *birle* (NF 128/1, KE 13v/8, ME 149/8, MM 11/4, HŞ 1407, İML 93) biçimlerinde geçmektedir.

kırtğar- ~ kıutğar- ‘kurtarmak’

kırtğarur sizlerni ol ağırlıgı kındın. 38/45b1= 61:10

kırtğardımız anlarını kim yıgarlar yawuzluğdın. 28/41b1=7:165

Sözcük, Uygur Türkçesinde *kutgar-* (AY 115/5), *kutgur-* (AY 582/17) biçimlerinde; Karahanlı Türkçesinde *kurtar-* (TİEM 73 11v/8), *kutgar-* (DLT II, 192-19, KB 6260, TİEM 73 101r/1, RKT 28/41b1), *kurtğar-* (RKT 38/45b1), *kutkar-* (TİEM 73 426r/2), *kutrar-* (DLT II, 199-21) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *kurtar-* (NF 223/16, KE 239r/18, HKT 581a/6), *kırtğar-* (NF 217/12, KE 52r/4, HKT 285a/6), *kırtkar-* (KE 118r/17, HŞ 4155), *kutgar-* (NF 73/12, KE 100v/7, ME 12/2), *kutkar-* (KE 100v/7, NF 165/13, HŞ 4345, İML 108), *kutar-* (KE 237r/19, ME 8/5, MM 219/4) biçimlerinde geçmektedir.

-g Düşmesi

Oğuz Türkçesinin karakteristik bir özelliği söz içi ve söz sonu /g/ foneminin düşmesidir. Kur'an Tercümeleri'nde bu durum hem /g/ fonemini koruyan hem de /g/ foneminin düşmesiyle oluşan ikili kullanımların örnekleri mevcuttur.

elig ~ el 'el'

ançaka tegi børseler gezid öz **eligdin**, olar ğor bolup olar. 29/22a3=9:29

kigürgil **eliğni** könçükün içiçe. 32/22a1=28:32

Sözcük, Orhon Türkçesinde *elig* (KT D 32) biçiminde, Uygur Türkçesinde *elig* (AY 3/7) biçiminde; Karahanlı Türkçesinde *el* (KB 3125, RKT 32/22a1), *el* (TİEM 73 141v/6), *elig* (DLT I, 253-18, KB 850, AH 30, RKT 29/22a3), *eliğ* (TİEM 73 426r/5) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *el* (NF 29/11, KE 69v/3, iml 141), *el* (MM 84/1), *elig* (ME 109/6, HKT 241b/4, MM 97/1), *il* (HŞ 1864), *ilig* (HŞ 3706) biçimlerinde geçmektedir.

kopğur- ~ kopur- 'haşretmek, diriltip kaldırmak'

ey katıgıg bizke kim **kopğurdu** yatğu yerimizdin. 34/12a1=36:52

kopurmas tağrı anı kim ölse. 30/48b1=16:38

Sözcük, Karahanlı Türkçesinde *kopar-* (Tiem 98v/3), *kopğar-* (TİEM 73 215r/4), *kopğur-* (RKT 34/12a1), *kopur-* (DLT II, 72-4, KB 4271, TİEM 73 416r/6, RKT 28/56a2) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *kopğar-* (HKT 8a/7), *kopra-* (HŞ 4183), *kopur-* (KE 176r/21) biçimlerinde geçmektedir.

yapurğak ~ yaprak 'yaprak'

ekin teg çıkardı **yaprağını**, küçlüg kıldı anı, yoğun boldı köni turdı. 37/49b1=48:29

ol benim tayağım turur, tayanır men anığ üze hem **yapurğak** çalar men anığ birle. 31/90a3=20:121

Sözcük, Uygur Türkçesinde *yalpırgak* (AY 602/1), *yapırgak* (AY 347/11) biçimlerinde; Karahanlı Türkçesinde *yaprağ* (RKT 37/49b1), *yapurğak* (DLT III, 51-8, TİEM 73 229r/5, RKT 31/90a3) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *yafrağ* (MN (1) 9/12), *yafrağ* (KE 97r/14), *yaprağ* (NF 43/14, HKT 301b/8, HŞ 4264), *yapurğak* (NF 57/3, KE 12r/13, HKT 148a/4, İML 182, HŞ 1776), *yawurğak* (KE 174r/5) biçimlerinde geçmektedir.

menğü ~ mengü 'ebedî, kalıcı'

kigrür olarnı uşmağlarğa, ağar anığ astınıda arıklar, **menğü** kalığlar anığ içinde. 38/15b3=58:22

kiriğler tamuğ қаpuğларındın **menğü** kalığlar anığ içinde. 30/42a2=16:29

Sözcük, Orhon Türkçesinde *beñü* (E 42, 5), *beñü* (E 33, 3), *beñkü* (E 48, 6), *menğü* (ADR. 1), *menkü* (E 39, 5) biçimlerinde; Uygur Türkçesinde *mengü* (AY 647/5), *menğü* (AY 341/24) biçimlerinde; Karahanlı Türkçesinde *menğü* (RKT 38/15b3), *menğü* (DLT I, 44-18), *mengü* (TİEM 73 46v/6), *menü* (KB 1402, RKT 38/15b/3) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *menğü* (NF 177/7), *menü* (KE 11v/2) biçimlerinde geçmektedir.

-l Düşmesi

l, r, y, n gibi sesler yarı ünlü olduğu için düşme eğilimindedir. Kur'an Tercümesinde sözcük ikili kullanımları karşımıza çıkmaktadır.

keldür- ~ ketür- 'getirmek, getirip göstermek, vermek'

nê kim *keldürse* sizke yalavaç tutuñ anı. 38/22a2=59:7

ketürdi anı fir'avn boğnı bolsa üçün olarğa düşman 32/6b1= 28:8

Sözcük, Orhon Türkçesinde (KT K 1, BK G 11, T 32) biçiminde; Uygur Türkçesinde *kelür-* (AY 13/3) biçiminde; Karahanlı Türkçesinde Harezmi Türkçesinde *keldür-* (NF 40-9, ME 11/8, HKT 40b/4, İML 130), *keltür-* (NF 161/11, ME 5/3, İML 131), *kéltür-* (MM 296/4), *kiltür-* (HŞ 4223, MN (1) 4/9), *kitür-* (HŞ 2141, MN (2) 29/291) biçimlerinde geçmektedir.

-n Düşmesi

anlar ~ olar ‘onlar’

bütünlükün *anlar* ündeyürler. 33/75a1=35:29

olar çatış karış iş içinde *olar*. 37/69b1=50:5

Sözcük, Uygur Türkçesinde *anlar*, Karahanlı Türkçesinde *anlar* (TİEM 73 10a/4, RKT 35/41b2), *olar* (KB 2433, TİEM 73 136v/8, RKT 37/55a3) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *alar* (NF 284/17, HŞ 120), *anlar* (NF 24/10, KE 4v/20), *olar* (KE 4v/14, HŞ 4439) biçimlerinde geçmektedir.

nerse ~ nerse ‘şey’

iki büstān yemişlig tiken, yılğun turur takı *nerse* sidr yıgaçından az. 33/38a2=34:16

ziyān kılmaz sizke olarıñ alları *nerse*. 25/2a2=3:120

Sözcük, Uygur Türkçesinde *nersé* (Wilkens, 2021, s. 489) biçiminde; Karahanlı Türkçesinde *nerse* (RKT 31/62b3), *nerse* (RKT 33/38a3), *nersé* (TİEM 73v/9, *nerse* (RKT 25/2a2) biçimlerinde; Harezmi Türkçesinde *nê erse* (MM 116/2), *ne erse* (NF 11/13, KE 234r/21, ME 192/2, AO II/40), *nerse* (NF 121/11, KE 6r/19, HKT 176a/1, HŞ 4072) biçimlerinde geçmektedir.

yangluz ~ yalguz ‘tek’

eger bolmasa erdi boğun bir ögür *yalguz* kılğatımız. 36/50b3=43:33

alur-miz andın anı kim aytur takı kelür bizke *yangluz*. 31/31b1=19:80

Sözcük, Orhon Türkçesinde *yalğus* (KÇ 23), *yalğuz* (E 68, 7) biçimlerinde; Uygur Türkçesinde *yalanguz* (AY 18/22), *yalınguz* (AY388/8) biçimlerinde; Karahanlı Türkçesinde *yalğuz* (RKT 36/50b3), *yalğus* (DLT III, 384-7), *yalğuz* (KB 395, TİEM 73 104r/6), *yangluz* (RKT 31/31b1), Harezmi Türkçesinde *yalğuz* (NF 11/9, KE 9r/8, ME 10/8, MM 255/1, HKT 454b/7, HŞ 2435), *yangluz* (NF 129/15) biçimlerinde geçmektedir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada, Karahanlı dönemi Rylans nüshalı Türkçe Kur'an Tercümesi'nde görülen ikili kullanımlar, *Ünsüzlerin İkili Kullanımı*, *Ünlülerin İkili Kullanımı* ve *Ses Olayı Sonucu Oluşan İkili Kullanımlar* şeklinde alt başlıklara ayrılarak ele alınmıştır.

Çalışmanın ilk alt başlığı olan *Ünsüzlerin İkili Kullanımı* bölümünde Rylans nüshalı Türkçe Kur'an Tercümesi'nin yazıldığı geçiş döneminin etkisiyle fonetik düzeyde ikili kullanımlar yoğun seviyedir. Karahanlı Türkçesinin geç dönemine denk gelen evresinde meydana gelen Türkçe Kur'an Tercümesi temelinde 11 kullanım tespit edilmiştir. Kelime içerisinde ünsüz çizgisinde görülen ikili kullanımlar, bir yandan Karahanlı Türkçesi bir yandan da Harezmi ve Çağatay Türkçesi özelliklerini yansıtmaktadır.

Çalışmanın ikinci alt başlığı olan *Ünlülerin İkili Kullanımı* bölümünde Rylans nüshalı Türkçe Kur'an Tercümesi'nin yazıldığı geçiş döneminin etkisiyle yine fonetik düzeyde ikili kullanımlar yoğun olup bu kategoride 8 ikili kullanım tespit edilmiştir. Özellikle geçiş evresinin etkisiyle imlada görülen bu ikilikler, aslında dönemin genel durumunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Çalışmanın üçüncü alt başlığı olan *Ses Olayı Sonucu Oluşan İkili Kullanımlar* bölümünde Rylans nüshalı Türkçe Kur'an Tercümesi'nin yazıldığı geçiş döneminin etkisiyle ses düşmesi ve türemesi şeklinde iki alt kategoride kelimeler ikili kullanım sergilemektedir. Burada, morfonoloji devreye girmektedir. Eklenme düzeyinde kelime meydana gelen ses değişiklikleri demek olan morfonoloji, ikili kullanımlar noktasında standart bir imlanın yaygın olmadığını göstermektedir. Bu durum, çalışmada sıkça bahsedildiği üzere ortaya konan Kur'an Tercümesinin döneminin Karahanlı Türkçesi ile Çağatay Türkçesi arasındaki döneme denk gelmesinden ileri gelmektedir.

KISALTMALAR

TT I-II-III-IV: Turkische Turfan-Texte I-II-III-IV

U III: Uigurica III

RKT: Karahanlı Türkçesi Satır-Altı Kur'an Tercümesi Rylands Nüshası

DLT I-II- III-IV : Divanü lüğat-it-Türk Tercümesi I-II-III-IV

TİEM 73: Karahanlı Türkçesi Satır-Altı Kur'an Tercümesi Türk ve İslam Eserleri Müzesi No 73

HŞ: Hüsrev ü Şirin

ME: Muqaddimetü'l-Edeb

İML: İbnü Mühenna Lügatı

MM: Mu'Öinül-Mürid

KE: Kısasu'l-Enbiyā

KB: Kutadgu Bilig

MN (1): Muhabbet-name

MN (2): Mi'rāc-nāme

BK: Bilge Kağan Yazıtı

KT: Köl Tegin Yazıtı

T: Tonyukuk Yazıtı

AY I-II-III-VI: Altun Yaruk I-II-III-IV

AH: Atabet'ül Hakayık

NF: Nehcü'l-Ferādis

AO I-II-III: Yarlık ve Bitikler

HKT: Satır Arası Kur'an Tercümesi

UW: Uigurisches Wörterbuch

HUAS: Huastuanift

E 49: Bay-Bulun II Yazıtı

KUAN: Kuansı İm Pusar

UTS: Uygur Türkçesi Sözlüğü

MAN III: Manichaica III

KAYNAKÇA

- Ata, A. (2019). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş,-Metin-Notlar-Dizin)*. Türk Dil Kurumu.
- Ayazlı, Ö. (2012). *Altun yaruk sudur VI*. Türk Dil Kurumu.
- Aydın, E. (2014). *Orhon yazıtları*. Kömen Yayınları
- Aydın, E. (2015). *Yenisey Yazıtları*. Kömen
- Caferoğlu, A. (2000). *Türk Dili Tarihi I-II*. Enderun Kitabevi.
- Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Canan, S. (2016). Rabguzî'nin Kıyasü'l-Enbiyâsında İkili Kullanımlar. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12/22, 199-214.
- Çürük, M. S. (2011). Mu'inü'l-Mürîd'de Oğuz Türkçesi Unsurları, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu*, 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), C. 1, 405-419.
- Eker, S. (2011). *Çağdaş Türk Dili*. Grafiker Yayınları.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu.
- Erdem Uçar, F. M. (2016). Nehcü'l-Ferâdis'te İkili Kullanımlar. *International Journal of Languages Education and Teaching*, 4/2, 74-101.
- Ergin, M. (2003). *Türk dil bilgisi*. Bayrak Yayınevi.
- Gabain, A. V. (1988). *Eski Türkçenin grameri*. Çev. Mehmet Akalın. Türk Dil Kurumu.
- Güngör, O. C. (2018). "Gülîstan Tercümesi'nin Ses ve Şekil Bilgisinde İkili Kullanımlar ve Bu Kullanımların Bugünkü Oğuz ve Kıpçak Lehçelerindeki Görünümü", *Erdem*, Aralık, sayı: 75: 121-148.
- Hacıeminoğlu, N. (2008). *Karahanlı Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu.
- İnan, A. (1991). *Makaleler ve İncelemeler II*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu.
- Röhrborn, K. (1977). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der Vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien, Lieferung 1 a-agrig*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Tekin, T. (2013). *Makaleler 1 Altayistik*. Türk Dil Kurumu.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu.
- Ünlü, S. (2012a). *Karahanlı Türkçesi sözlüğü*. Eğitim Kitabevi.
- Ünlü, S. (2012b). *Doğu ve Batı Kur'an Tercümeleeri sözlüğü*. Eğitim Kitabevi.
- Ünlü, S. (2012c). *Harezm Türkçesi sözlüğü*. Eğitim Kitabevi.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Eğitim Kitabevi.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen*. Göttingen: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.
- Yüce, N. (2014). *Mukaddimetü'l-edeb*. Türk Dil Kurumu.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

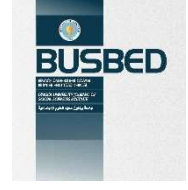
ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %50, 2. yazarın araştırmaya katkı oranı %50'dir.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 03.07.2023
Kabul Tarihi : 08.08.2023

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1322285>

TORQUATO TASSO'DA MELANKOLİNİN ANATOMİSİ

M. Sami TÜRK¹

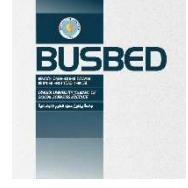
ÖZ

Antik tıbbın insan vücuduna bakışında vücudu dört ana sıvıdan müteşekkil gördüğü bilinir. Bu sıvıların her birine suyu denir. Dört suyu nitelikleri açısından sıcaklık ve soğukluk, yaşlık ve kuruluk itibarıyla ele almır. Sıvılarda ve/veya niteliklerinde azalma veya çoğalma hastalık sebebidir. Melankoli aslında bu sıvılardan biri olan kara safranın Yunancasıdır. Bu makale Hipokrat ve Galenos'ta sıvı teorilerinin nasıl işlendiğine bakarak Robert Burton'un ünlü eseri *Melankolinin Anatomisi*'nde melankoli sebep ve belirtilerini inceler. Daha sonra, elde ettiği verilerle, Goethe'nin önde gelen piyeslerinden *Torquato Tasso*'yu melankoli açısından ayrıntılı bir çözümlemeye tâbi tutar. Torquato Tasso'nun melankolik karakterini, eserden pek çok alıntıyla örneklendirerek teşhis eder.

Anahtar Kelimeler: Antik Tıp, Sıvı Teorisi, Humoral Patoloji, Melankoli, Goethe

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, mturk@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2350-5901>

Article Type : Research Article
Date Received : 03.07.2023
Date Accepted : 08.08.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1322285>

THE ANATOMY OF MELANCHOLY IN TORQUATO TASSO

M. Sami TÜRK¹

ABSTRACT

It is known that ancient medicine viewed the human body as consisting of four main fluids. Each of these fluids is called humour. In terms of their qualities, the four fluids are considered in terms of warmth and coldness, wetness and dryness. A decrease or increase in the fluids and/or their qualities is a cause of illness. Melancholy is the Greek word for black gall, one of these juices. This article analyses the causes and symptoms of melancholia in Robert Burton's famous work, *The Anatomy of Melancholy*, by looking at how the theory of juices is treated in Hippocrates and Galenos. Then, with the data obtained, it subjects *Torquato Tasso*, one of Goethe's leading plays, to a detailed analysis in terms of melancholy. He identifies the melancholic character of Torquato Tasso by exemplifying it with many quotations from the work.

Keywords: Ancient Medicine, Humoral Theory, Humoral Pathology, Melancholy, Goethe

¹ Asst. Prof. Dr., Sakarya University, Faculty of Human and Social Sciences, mturk@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2350-5901>

1. GİRİŞ

İtalyan Rönesans'ının son şairi Torquato Tasso hem yaşadığı dönemde hem sonrasında melankolik tavırlarıyla bilinen bir sanatçı olmuştur. Okuyacağımız makalede amacım; Goethe'nin, antik tıbbın bu en müzmin ve meşhur hastalığına düşürdüğü izleri İtalyan şairle aynı adı taşıyan piyesinde takip etmektir. Bu amacı gerçekleştirebilmek için bir sonraki bölümde antik tıbbın hastalıkların bilgisine, yani patolojiye nasıl baktığını göstermek adına 18. yüzyılda hücre patolojisinin getirdiği esaslı değişime kadar etkisini sürdürmüş olan *humoral patoloji*, yani vücudu belli başlı dört sıvıdan oluşmuş gören ve hastalıkları bu sıvıların birbiriyle ilişkisi açısından inceleyen suyuklar teorisini, antik tıbbın büyük temsilcileri Hipokrates ve Galenos¹ üzerinden göstereceğim. Suyuklar teorisinin ne olduğunu açıklamak bu teori içinde ciddi yer tutan melankolinin mahiyetini işleyebilmenin ön şartıdır. Böylelikle antik tıbbın ataları diyebileceğimiz Hipokrates ile Galenos'un yanı sıra melankoli hakkında başlı başına bir eser kaleme almış bulunan Efesli Rufus'a temas edecek, oradan da eseri makalemin başlığına ilham veren 17. yüzyıl ilahiyatçısı ve tabibi Robert Burton'un *Melankolinin Anatomisi* adlı kapsamlı incelemesine geçeceğim. Burton, yapıtına koyduğu iddialı başlıkla bizzat mustarip olduğu melankoliyi sebepleri, belirtileri ve tedavisi açısından tıp tarihini derinlemesine irdeleyerek ele alır. Çözümleme nesnem olan *Torquato Tasso* piyesini işte bu oylumlu eserin kılavuzluğunda masaya yatıracağım.

Melankoliyi aydınlanmayla ilişkisi ve aydınlanmacıların yönelttiği eleştiriler açısından araştırdığı eserinde melankolinin yaratıcılık ve deha etkisini odağına yerleştiren Hans-Jürgen Schings konuya fazla ayrıntılı eğilmez, hacimli kitabının ancak birkaç sayfasında yer verir. Alıntıladığı örnekler, aşağıda melankolinin antik tıpta ve Burton'da tanımlanışında göstereceğim üzere yalnızlık, evham ve çaresizlik gibi en belirgin, yaygın ve bilindik semptomlarıyla sınırlıdır (krş. Schings, 1977, s. 264-267). Örnekler üzerinde durulmaz, kimi genel değerlendirmelerle yetinilir.

Bizzat Goethe'yi de melankolik olarak görüp tüm eserlerindeki melankoliyi ve melankolikleri ayrıntılı bir çözümlemeye tâbi tuttuğu çalışmasında Thorsten Valk, kitabının II. bölümünde antik tıbbın konuya nasıl yaklaştığını gerçi ele alır (krş. 2002, s. 16-31) ama *Torquato Tasso* piyesini irdelerken bununla ilgili bilgilere çok kısıtlı olarak değinir, ondan önce Schings'te de tespit ettiğim üzere, incelemesinin merkezinde daha ziyade sanatçılık ve deha yönü ağır basar görünür, hastalık olarak melankolinin sebepleri, antik tıpta sürülen izleriyle paralellik kurulması, belirtilerin aynı paralellik doğrultusunda izdüşümlerinin bulunması ve tedavisinin değerlendirilmesi gibi cihetlere temas edilmez, edildiği birkaç yerde pek üzerinde durulmaz (krş. a.g.e., s. 118). Hâlbuki II. bölüm bunu yapmak için hatırı sayılır miktarda bilgi içerir.

Yine melankoli konusunda kapsamlı çalışma yayımlayanlardan biri de Katja Battenfeld'dir. Alman ve İngiliz aydınlanma edebiyatından örneklerle başvuran Battenfeld, melankolik karakteri dünya edebiyatınca meşhur Werther'e hayli geniş yer ayırırken (krş. 2013, s. 224-250), Tasso'nun adını dahi anmaz. Oysa literatürde pek çok eserde de anıldığı üzere kabul edilen bir gerçektir ki "Tasso, katmerli Werther"dir, Goethe, Eckermann'la konuşmalarında Jean Jacques Ampères'in fikrine katıldığını beyan ederek Tasso'yu tam olarak bu şekilde nitelemiştir (Eckermann, 1981, s. 582).

Torquato Tasso, Goethe'nin aynı başlıklı piyesini yazmasından çok önceleri de sanatçı melankolisinin tipik temsilcisi sayılmış, ondaki iki yönlü melankoli bir taraflıyla "dahiyane bir yaratım gücü" bahşederken öbür taraflıyla da keder ve depresyon gibi "patolojik bozukluklara" yol açmıştır (Valk, 2002, s. 115). Aşağıda antik tıbbın hastalıklara, hastalıklar içinden de melankoliye nasıl yaklaştığının ayrıntılarına girecek, daha sonraki bölümde ise melankolinin timsali Tasso'nun çözümlemesine geçeceğim.

2. ANTİK TIPTA MELANKOLİ

Melankolinin tanımını yapabilmek için ilkin antik tıpta patoloji anlayışına, bu anlayışın nasıl bir teoriye bağlandığına bakmak gerekir. Bu anlamda, Schipperges'in "Bugün eskilerin tıbbı nedir sorusu en genel haliyle sorulacak olsa gelecek tek cevap şüphesiz ki Hipokrates olacaktır" (1970, s. 84) tespiti gereğince önce Hipokrates'e, ardından da onun hem yorumlayıcısı hem yenileyicisi olan Galenos'a bakarak ilkin antik tıbbın temel taşı olan suyuklar öğretisi açıklanacaktır. M. Ö. 460 ve 377 yılları arasında yaşayan bu gezgin hekim, arkasında içeriğinin ne kadarının kendisine ne kadarının oğlu Polibos'a ve başkalarına ait olduğu tam olarak kestirilemeyen yaklaşık 60 müstakil metinden mürekkep bir metin külliyyatını, *Corpus Hippocraticum*'u bırakmıştır. Külliyyatın en önemli niteliği hiç şüphesiz, "koca bir devrin zenginliğini, ekollerini [...], muhaliflerini ve eleştirilerini bütünüyle" (a.g.e., s. 86) dile getirmesidir, burada da suyuklar teorisini açıklarken buna başvurulacaktır.

¹ Türkçe imla kuralları gereği Latin alfabesi dışındaki alfabelerden gelme kelimeler Türkçe telaffuzlarıyla yazılır. Bu kaideye uyarak Yunanca adlar makalenin tamamında tutarlı olarak Türkçe telaffuzlarıyla yazılmış, Hipokrat, Hippokrates gibi kullanımlardan kaçınılmıştır.

Arkaik şifacılık, hastalığı tanrıların cezası olarak tanımlarken Hipokrates'te esas olarak gözlemin devreye girdiği görülmektedir (Jouanna & Magdelaine, 2018, s. 20). Hastalıkların bilgisi, yani patoloji *Külliyat*'ın en önemli parçalarından "İnsanın Doğası" metninde geliştirilen suyuklar teorisiyle ortaya konur. Buna göre "insan bedeni kan, lenf, sarı safra ve kara safra içerir" (a.g.e., s. 303). Daha önceki metinlerine bakıldığında Hipokrates insan bedenini üç suyuktan mürekkep görürken, bu metinle teoriye son halini vermiştir. Bununla birlikte insan bedeni yapısının suyuklara bağlanması ondan öncelere uzanır. Gelgelelim insan bedenini tek bir töze irca edici yaklaşımlara Hipokrates kesin olarak mesafe alır, onlarla hemfikir değildir, nitekim "insan aslında tek bir töz olsaydı asla ağrı duymazdı, çünkü tek olduğundan ona zarar verecek hiçbir şey olmazdı" (a.g.e., s. 302). Çağın fizik anlayışına paralel şekillenen tıp², Hipokrates devrinde de Empedokles'in dört unsur görüşü etkisiyle insan bedenini dört esasa bağlar. Schipperges'e göre (1970, s. 92, 93) Pitagoras'ın simetri anlayışının etkisiyle bu dört sıvıya simetrik dört nitelik eklenir: kuruluk-yaşlık ve sıcaklık-soğukluk. Bunlar da mevsim mevsim değişir, tıpkı kış, bahar, yaz ve güz dediğimiz dört farklı mevsimin söz konusu nitelikleri taşıması gibi bedende de dört suyuğu mevsime göre farklı miktarlara ulaşır ve niteliği değişir. Bunların hastalıkla ilgisi şuradan ileri gelir ki "tözlerin biri azsa veya çoksa, bedende ayrıştıysa ve diğerleriyle karıştıysa ağrı" (Jouanna & Magdelaine, 2018, s. 303) oluşur. Demek ki hastalıkların sebebi sıvılardaki dengesizliktir ve dengesizliklerde mevsimlerin de etkisi vardır, nitekim "kışın insanlar tükürür ve burunlarından lenfle dolu mukus gelir", "ilkbahar mevsiminde kan miktarı artar [...] yılın bu mevsimi nemli ve sıcak olduğundan, kan için çok uygundur", yazın "safra giderek artar", sonbahardaysa "kara safra çok güçlüdür, ağır basar. Kış başladığında yağmur miktarı ve gecelerin uzunluğu nedeniyle lenf yeniden artarken safra soğuyup azalır" (a.g.e., s. 306). Hastalık sıvıların miktarındaki bozulma olduğuna göre sağlık, miktarlarda dengeye kavuşmaktır. Buradan hareketle tedavi, hangi hastalığın hangi sıvıya dayandığını ve bu sıvının hangi niteliğindeki artış veya azalmadan ileri geldiğini teşhis etmek suretiyle başlar ve tekrar dengeye sokmak üzere "hekim hastalığı biçimine, mevsim ve yaş itibarıyla meydana gelme sıklığına göre, nedeninin karşı ilkesiyle tedavi etmeli, gerginliğe dinlenmeyle, dinlenmeye tam tersiyle karşı hamle yapmalı. [...] bana göre iyileştirmenin ilkesi de bu tedavidir" (a.g.e., s. 307). Şimdi de tababeti suyuklar teorisi ile Hipokrates'inkine benzer bir anlayışa dayalı Galenos'a genel hatlarıyla göz atalım.

Antik tıbbın en büyük temsilcilerinden Galenos (İslam geleneğinde Câlinûs) 129 yılında Bergama'da bir mimar ve matematikçinin oğlu olarak dünyaya gelmiş, tıp tahsilini memleketinde gördükten sonra babasının ölümünün ardından burayı terk edip tıp eğitimi alabileceği sözcülemi İskenderiye gibi başlıca kentlerde araştırmalarını derinleştirmiştir. Gladyatör hekimliği gibi seçilirken üstün nitelikler aranan bir mesleği yıllarca icra ettikten sonra 161/162'de Roma'ya göç etmiştir. Kayser Marcus Aurelius'un arzusu üzerine halefinin tıbbi danışmanlığını üstlenmiştir. Dolayısıyla tıpkı Hipokrates gibi o da henüz sağken şöhret bulmuştur. 200 yılı civarında öldüğü sanılmaktadır. Kollesch ve Nickel'e göre antik tıp bilimi, kendisi herhangi bir mektebe mensup bulunmayan ve kendisini bizzat eklektik diye tarif eden Galenos'la birlikte hem doruğa hem sona ulaşmıştır (1989, s. 178). Galenos *Tıp Sanatının Anayasası*'nda Hipokrates'in suyuklar teorisinden hareketle aynı tedavi yordamını benimser ve yaşlık-kuruluk veya soğukluk-sıcaklık açısından neyin gerektiğinin belirlenmesini şart koşar (2018, s. 90). Bu anlamda sağaltma formülü gene her şeyin zıddını uygulamaktır. Sıvılardan hangisi fazlaysa yahut azsa onun üstüne gidilmeli, niteliklerinde ne gibi eksilme veya artış gözlemleniyorsa o tersine döndürülmelidir.

Humoral patolojinin bir başka çıktısı da mizaçlar öğretilidir. Hipokratik-Galenik tıp sistemi üzerine inşa edilen ve Yeniçağ'da geliştirilen öğreti dört suyuğu ile bu suyukların dört niteliğinin birbirleriyle kombinasyonundan farklı mizaçlar türetir. Bu mizaçların sayısı kişiden kişiye değişmekle birlikte okuduğunuz makale açısından melankolik mizaç dikkate değerdir. Melankoli Yunanca *melas* = kara ve *cholé* = safra kelimelerinden oluşmuş bir sıfat tamlamasıdır, yanık kara safranın kana geçmesi sonucu oluşan hastalığa denir (Drosdowski vd., 2002, s. 1005). Gene Burton da bedenin türdeş olmayan kısımlarına bakarken karaciğer ifrazatının safıralı veya sulu olduğundan, ifrazatın ikincil organlarca gönderildiğinden, bunlardan sarı safranın safra kesesinden salgılandığından söz eder, kara safra ise dalak tarafından "gizli bir meziyetle karaciğere" aktarılır (2019, s. 305). Dalaktan çıkıp sol kaburgaların altından yayılan kara safra "hipokondrium bölgesinde tehlikeli kasılmalar yaratır" (Burton, 2020, s. 170), melankolinin sebeplerinden olan kederden mustarip kimselerde de bu kasılmalar gözlemlenir. Schmidt'e göre Harvey'nin 1628'de büyük kan dolaşımını keşfiyle birlikte Galenik öğretinin temel varsayımları bertaraf edilmiş, onun yerine 1700 dolaylarında Descartes'in çıkardığı makine modellenmiş insan organizması, dolayısıyla da iatromekanizm, yani tıbbi mekanizmacılık hâkim paradigmaya dönüşmüş, ne var ki mizaçlar öğretisi, varlığını sonraki yüzyıla kadar sürdürmüş ve bilimdeki gelişmelerle kimi değişim ve dönüşümlere uğrayarak yeni veçheler kazanmıştır (2007, s. 1382-1383). Öte yandan Galenik tıbbın temel varsayımları yıkılsa bile etkileri hemen silinmemiştir. 18. yüzyılda yavaş yavaş yerleşen yeni psikopatolojik anlayışla birlikte somatik patolojiye dayalı eski suyuklar teorisi hemen ortadan kalkmamış, ikisi bir müddet yan yana yürümüş, hatta Anne-Charles Lorry gibi ikisini uzlaştırıcı girişimlerde bulunanlar olmuştur. Dolayısıyla mizaçlar öğretisinin ve onun geri planındaki suyuklar teorisinin Goethe'nin ilk kez 1790'da basılan *Torquato Tasso* piyesinde etkilerinin hâlâ görülmesi de böyle açıklanabilecektir.

² İngilizce'de hâlâ varlığını sürdüren "physician" kelimesi hekim anlamı taşırken fizikten kök aldığı hatırlatmakta fayda görüyorum.

Suyuklar teorisini anlamak melankoliyi anlamak bakımından önem arz eder demiştim. Şimdi makalenin teorik kısmının ağırlık merkezini teşkil eden Burton'a geçmeden önce Hipokrates ile Galenos'un melankoliyle ilgili açıklamalarına, bir de aslında Galenos'tan önce yaşamış olmasına rağmen onun "gölgesinde kalmış" (Kaya, 2008, s. 186) Efesli Rufus'un görüşlerine kısaca yer vereceğim.

Hipokrates *Külliyat*'ın "Aforizmalar" metninin VI. bölüm, 23. aforizmasında "Uzun zamandır korku duyan veya depresyonda³ olan hastalar melankoliye eğilimlidir" (Jouanna & Magdelaine, 2018, s. 259) der. Buradaki korku duygusunun ne denli kilit rol üstlendiğini bilhassa Burton'ın tariflerine bakınca anlayacağız. *Definitiones medicae* eserine⁴ bakıldığında Galenos melankoliyi şöyle tarif eder: "Melankoli nedir? Akla zarar verir bir ıstıraptır, kuvvetli bir bitkinlikle, en sevdiklerinden yüz çevirmekle irtibatlı olarak baş gösterir, ateş çıkmaz. Kimi hastalarda kara safra büyük miktarlarda olduğu takdirde mideye de zarar verir, dolayısıyla kusma görülür, aynı zamanda da akıl kötü bir hale bürünür" (2023, s. 107). Alıntıda da görüleceği üzere soruda melankoli, cevaptaysa "kara safra" ibaresi geçer. Melankolinin kelime anlamı olarak kara safra demek olduğuna yukarıda değinmiştim. Schipperges'e göre nasıl tabiatla dört unsur varsa mizacımızı oluşturan da dört sıvı, yani kan, balgam, (sarı) safra ve kara safra vardır, bunların karışımına mizaç denir. "Sürekli karışmaları ve ayrışmaları hastalık ile sağlığın şartıdır [...] Bilhassa 'melaina chole', yani siyah, parçalayıcı, yakıcı maddedir ki efkârlandırır, kederlendirir" (2007, s. 965).

Roma'nın en büyük ve önemli hekimlerinden biri olması ve melankoliye yönelik telif ettiği müstakil kitap tıbbın üstatlarından Galenos'un "Son hekimler arasında melankoli hakkındaki en iyi eseri telif eden" (Galenos'tan akt. Flashar, 1966, s. 84) övgüsünü kazanması bakımından da Efesli Rufus'u göstereceğim. Aslen Efesli olup mesleğini İskenderiye ve Roma'da icra etmiş, önde gelen ilkçağ hekimlerinden Efesli Rufus melankoli meselesini *Kitâbü'l-Mirreti's-sevdâ* başlığı altında yer alan iki makalesinde ele alır, gelgelelim Kaya'ya göre pek çoğu Grekçe literatürde de bulunmayan kitaplarının sonraki dönem Arapça kaynaklarda ancak künyeleri alıntılanmıştır (2008, s. 186). Bununla birlikte eseri, geçtiği Arapça, Yunanca, Latince vs. kaynaklardan derleyen muhtelif bazı İngilizce ve Almanca yayınlar vardır (krş. Kollesch, 1989; Pormann, 2008). Rufus'a göre başlangıç safhasındaki melankolinin işaretlerinden biri, görünür bir sebep olmaksızın şiddetli bir yalnız kalma ve başkalarından uzak durma özlemidir. "Melankoli ızdırabı çeken anlamının ilk alameti o kişinin normalden daha çabuk korkması, üzülmesi, kaygılanması ve yalnız kalmaktan hoşlanmasıdır" (Pormann, 2008, s. 37). Daha önce de çeşitli yerlerden alıntıladığım gibi korku ve yalnızlık melankolinin başlıca işaretleridir. Flashar da kapsamlı melankoli incelemesinin Rufus'la ilgili maddesinde semptomları "korkaklık, tereddüt, sebepsiz düşüncelere dalma, bir yiyecek veya içecekten tiksinti [...], ölümden bahsetme iptilası, yalnızlık arayışı vs." diye sıralar (1966, s. 95). Hastalığa sebep olarak kara safranın vücutta çok miktarda bulunmasından ziyade bu safranın kana nüfuz etmesi gösterilmektedir (Pormann, 2008, s. 43), öte yandan kişinin yapısı da bu hastalığa zemin hazırlayabilir, nitekim "üstün tabiatlı" kimseler melankoliye yatkındır, çünkü "çabuk hareket eder, çok düşünürler" (a.g.e., s. 47), hatta belirli bir ilme çokça kafa yorup da sonunun melankoli olmasından kaçabilecek yok gibidir. Bununla birlikte bu hekimin gerek önerdiği tedavilere gerek incelediği vakalara göz atıldığında melankoliyi daha ziyade somatik bir hastalık olarak gördüğü anlaşılmaktadır (krş. a.g.e., s. 49-73).

Son olarak 17. yüzyıl İngiliz ruhbanından yazar Robert Burton'ın *Melankolinin Anatomisi* kitabından derlediğim melankoli hastalığının tanımı ve sebeplerinden bahsederek bir sonraki bölümde melankolinin emarelerini *Torquato Tasso* üzerinden gösterip çözümleneceğim. Burton da tıpkı Hipokratik-Galenik geleneğe uygun olarak gözlemcidir, tabiatüstü güçlere pek aldırış etmez, nitekim melankoli emarelerinin iblisten, efsundan vs. değil "tabii ve dâhili sebeplerden ileri" (2022, s. 188) geldiğini ifade ettiği bunu gösterir, böylelikle açıklamaları makul bir zemine oturur. Bir önceki paragrafın son cümlesi bu hastalığın antik hekimlerde daha ziyade bedenle ilişkili olarak görüldüğünü ifade ederken Burton da bunu ikrar eder (2019, s. 82), Hipokrates de hocası Demokritos'un yanına gidip hayvanları parçalara ayırdığını görünce bunun sebebini sorar ve onun melankolinin sebebini bulmak maksadıyla teşrih yaptığı cevabını alır (a.g.e., s. 104), fakat Burton meslekten ilahiyatçı olmak bakımından kendisini ruhani bir tabip sayarak (a.g.e., s. 83) melankoliyi "beden ile ruhun ortak bir illeti" addeder (a.g.e., s. 84). Gene kolumuz veya bacağımız ağırken devasını bulmak için elimizden geleni yapmamıza rağmen sıra "akli hastalıklara gelince" (a.g.e., s. 147) aldırış etmeyişimiz bu rahatsızlığa eskilerin fiziki yaklaşımının ötesinde ruhani bir bozukluk olarak bakmaya başladığını gösterir. Kitaba yazdığı önsözünü bitirip "Hastalıkların Tanımı" bölümüne geçince hastalıkları "bedensel ve zihinsel" (a.g.e., s. 278) olarak ayıracağını söyler. Öte yandan incelemesinin ilerleyen sayfalarında ruhun önemini, "bedenin başına gelen bütün musibetlerin ruhtan" (2020, s. 150)

³ Orijinal metinde hüznün, keder veya yeis benzeri bir kelime geçiyor olsa gerektir. Mütercimim tercihi her halükârda modern psikolojinin tanımladığı türden depresyonla ilişkili olarak anlaşılmalıdır.

⁴ Eserin Galenos'a atfedilmesinde kapsam bakımından ihtilaflar olduğu biliniyorsa da makalemin konusuyla ilgili olmadığından üzerinde durmayıp bu husustaki sorunları ciddi bir filolojik incelemeyle serimleyen şu makaleye işaret etmekle yetineceğim: Kollesch, J. (2019). *Kleine Schriften zur Antiken Medizin*. Walter de Gruyter. ("René Chartier – Herausgeber und Fälscher der Werke Galens" başlığı, ss. 187-202).

kaynaklandığını söylemeye vardırır. Aynı minvalde melankolinin bedenî hastalıktan ziyade muhayyileyle ilgili olduğunu da vurgular.⁵

Burton'a göre melankoli, "hummanın eşlik etmediği, aşıkâr herhangi bir sebep olmaksızın korku ve hüznün gibi iki mutad refakatçiyi yanında bulunduran bir çeşit bunama"dır (2019, s. 335). Suyuklar teorisinin yukarıda ayrıntılarını gördüğümüz için söz konusu hastalığın "beynin soğuması ve kuruması sonucu belirir, beynin yapısı bozulur" (a.g.e., s. 337) yolundaki tarifi daha rahat anlaşılacaktır. Soğukluk ve kuruluk nitelikleri bu hastalığın şartlarındandır. Antik Yunan ve Roma tababetinin hemen tüm kaynaklarından beslenerek yazdığı incelemesinde Burton bu kaynaklarca en çok kabul görmüş şu melankoli ayırımına yer verir ki üç türdür; ilki beyindeki kusurlardan kaynaklı olup "kafa melankolisi", ikincisi beden bütününden kaynaklanan "beden melankolisi", sonuncusu ise karaciğer/dalak/bağırsak kaynaklı olan "yelli melankoli"dır (2019, s. 347). Fiziki yerine göre yapılan bu ayırımın yanı sıra bir de nitelikçe ayırım mevcuttur. Bu anlamda söz konusu hastalık huydan da alışkanlıktan da ileri gelebilir. Ne var ki huydan olanlar ne kadar şiddetli nöbetlere yol açsalar bile görüldükleri kişilerin melankolik tabir edilmesi uygunsuzdur, çünkü bu nöbetler geçicidir. Burton'a göre aslanan alışkanlıktan gelen melankolidir, çünkü müzmindir, "yerleşmiş bir mizaçtır, durağandır" (2019, s. 294). Melankolideki son ayırımsa hastalık sürecinin safhalarına göre yapılandırılmıştır (Burton, 2022, s. 163): İlk safhada yanlış düşüncelere, manasız fikirlere kapılma, korkularını abartma gözlemlenir. Sonraki safhada kendi kendine konuşmaya, anlaşılmasız sesler çıkarmaya rastlanır. Sonuncusundaysa tasavvur edilen veya dile getirilen şeyleri hayata geçirme müşahede edilir.

Schipperges'in Latin Ortaçağı'nda bu hastalık "ruhani bozuklukların genel ve merkezî kavramı" olmuştur (2007, s. 965) tespitini onarcasına Burton da "akılsızlık, melankoli, delilik tek bir hastalıktır, hepsinin ortak adı hezeyandır" (2019, s. 88) diye özetler. Bu anlamda melankolinin, sebebi tam kestirilip anlaşılamayan bozukluklara verilen bir ad olduğu göze çarpar. Galenos'un da melankoliyi delilikle bir tuttuğunu, kendisininse ayrı gördüğünü söylerken Burton tutarlı değildir (2019, s. 282), zira pek çok delilik alametini melankoliyle birlikte anar (a.g.e., s. 288). Bununla birlikte belirgin ve seçik bir farkları vardır: "Melankoli ekseriyetle sessiz sedasızdır, cinnet ise yaygaracıdır" (a.g.e., s. 280). Bu arada yazar melankoli için her ne kadar sebepsizdir dese bile yer yer kimi sebepler saymadan edemez, bu anlamda "melankolinin en büyük sebebi avareliktir" ve en iyi şifası "çalışmaktır" (a.g.e., s. 52). Önsözde başlıca sebebin avareliğe dayandığı bu marazın müsebbiplerinin daha sonra sayısını artırır: Yaşanan kederler, üzüntüler de onu tetikleyebilir, ara ara gidip gelir, ruhta ıstıraba, durgunluğa ve kasvete sebep olur, hazza ve neşeye muhaliftir. Bir başka sebep ise hareketsizliktir, hatta hareketsizlik "melankolinin ve başka pek çok illetin yegâne sebebidir" (Burton, 2020, s. 134). Hareketsizliği boş durmak bakımından avarelikle benzeştirirsek aralarındaki ilişki belirginleşir.

Melankolinin sebepleri aynı zamanda emareleri olarak da belirir. Sıkı bir ayırım mümkün görünmemekle birlikte emareleri, çözümlemenin de yapılacağı bir sonraki başlığa saklıyorum. Buna rağmen aynı zamanda başlıca sebeplerden de sayıldığı için yalnızlık ile kederi burada da anacağım. Burton yalnızlığı "tembelliğin yakın akrabası ve ona eşlik eden bir sebep" (2020, s. 140) sayar. Buradaki yalnızlık *nimia solitudo*, yani haddinden fazla olanıdır. Bunun önemini çözümlemeye göreceğiz. Yalnızlık meselesinin önemi yalnızlıkta daha da spesifik bir tanıma gidilip ihtiyari olanı, yani bile-isteye tercih edileni ayırıştırılınca belirginleşir. Çünkü seçimli yalnızlık melankolinin birinci sebebi olup belirtileri ormanlarda, dere kenarlarında tek başına yürümek ve odasından çıkmamak gibi hallerdir. Burton bunların başlarda tatlı geleceğini, fakat sonra kurtulmanın mümkün olmayacağını not eder, öyle ki kişi günlük işlerini göremez, yapmak istediklerini yapamaz. Böyle kimseler etraflarında kimse görmeye tahammül edemezler (2020, s. 142). Yukarıda Efesli Rufus'un da yalnızlığa ne denli ağırlık verdiğini görmüştük.

Hastalığın bir başka sebebi "duygu karmaşaları"dır (a.g.e., s. 152). Bu duygu karmaşalarının başlıcası keder duygusudur. Tıpkı yalnızlık gibi bu da hem sebep hem belirtidir, üstelik öylesine baskındır ki ortaya çıkmasıyla sair duyguları yok eder, insanı fiziken de çökertir (a.g.e., s. 166-168). Sebepler arasında gene bir başka duygu korkudur ki Burton onu "kederin kardeşi" (2020, s. 171) sayar, hele de bir topluluk veya nüfuzlu şahsiyetler karşısında tutukluk yaşamaları olağandır. Bununla kalmaz, vesveseye de neden olur. Melankoli müsebbibi duygular arasında ayrıca utanç, haset ve garazın yanında rekabet ve nefret de bulunur (a.g.e., s. 173-182). Sürekli tedirgin bir mizaç ve biteviye güvensizlik duymak da bu cümleden sayılabilir (a.g.e., s. 192).

Tanımlı ve sebepleri böylece ortaya konduktan sonra Hipokrates'in *Külliyat*'ta "Havalar, Sular, Yerler" metniyle açtığı çığır izleyerek Burton da melankolinin coğrafyayla ilişkisini kurar. Buna göre melankoli daha ziyade sıcak memleketlerde olur (2020, s. 126); ilginçtir, yazar, çözümleyeceğim piyesin geçtiği Ferrara kentini örnek göstererek, bura dolaylarındaki arazilerin kötü havalarından ötürü melankoliye yol açtığını kaydeder (a.g.e., s.

⁵ Bununla birlikte Burton'ın tavrını modern psikolojinin öncülüğüne vardırarak denli önemsemek abartıya kaçabilecektir. Çünkü bedeni ruha tâbi kılıcı anlayışa Galenos'ta da rastlayabilmekteyiz (krş. Donini, 2023, s. 236, 237). Buradaki asıl mesele elbette ruhun nasıl tarif edildiği, nasıl anlaşıldığıdır, ama makalemin konusuyla doğrudan bağı olmadığından üzerine daha fazla gitmeyerek sadece not düşmüş olmayı yeterli görüyorum.

130). Bu ayrıntılardan sonra bir alt bölümde melankolinin emarelerine, bu emarelerin piyesin başkişisindeki dışavurumlarına ve çözümlemelerine yer vereceğim.

3. TASSO'DA MELANKOLİ EMARELERİ VE ÇÖZÜMLEMELERİ

Suyuklar ve nitelikleri nasıl farklı farklıysa onlardan kaynaklı melankolinin emareleri de pek çok değişiklik gösterir. Burton'a göre sebeplerin çeşitliliği belirtilerinkini beraberinde getirir (a.g.e. 2022, s. 114). Yukarıda kaydettiğim gibi pek çok emare hastalığın sebebiyle birdir, onun için okur, tekrara düştüğü hissine kapılırsa emare ve sebepleri birlikte düşünmelidir.

Bu başlıkta Goethe'nin ilk basımı 1790, ilk temsili ise 1807'de yapılan *Torquato Tasso* piyesinin esere adını veren başkişisinin yaşadığı hastalığı 2. bölümde aktardığım bilgiler ışığında ve gene Burton'a dayandıracağım melankoli emarelerinin izini sürerek çözümleyeceğim. Fakat öncesinde, Türkçede tespit edebildiğim kadarıyla hiçbir eserinin çevirisi bulunmayan ve Romanistik çevreleri dışında belki ancak dar bir zümrece tanınan bu ünlü İtalyan şairiyle ilgili birkaç biyografik veri iletmekte yarar gözetiyorum.

Kendisinden bir kuşak önce yaşayan Ludovico Ariosto'yla birlikte İtalyan Rönesansı'nın başlıca temsilcilerinden olan Torquato Tasso, selefinin aksine köken olarak pek iyi bir aileden gelmemektedir, yaşamı ve ölümü de "bambaşka, adeta daha soysuzca" (Mellein, 1983, s. 128) olmuştur. Giordano Bruno ve Galileo Galilei'nin de çağdaşı olan Tasso 1544'te Sorrent'te dünyaya gelir, on yaşına kadar annesi ile kız kardeşinin yanında kalır, ardından Roma sürgününe yollanan babasının peşinden gider. Muhtelif saraylarda vazifeler üstlenen babasının yanında hem saray gerçekliğiyle genç yaşlarda tanışır hem iyi bir eğitim alır. 1564'te Bolonya'daki üniversite ilişkilerini hicvedince buradan kaçması gerekir, bunun üzerine kabul aldığı Padova'da ilk aşk şiirlerini inşat ettikten sonra çözümlemeye aldığı piyesin geçtiği mekân Ferrara'ya gidip Dük II. Alfonso'nun hizmetine girer. Hükümdarın iki kız kardeşiyle mutsuz bir aşk yaşar, bir yandan muazzam edebî ve sosyal başarılar göstermeye başlarken bir yandan da saygınlık kazanma arzusu, aşırı hassasiyet ve evhamdan ötürü "manik paranoya ve kronik depresyon" (a.g.e., s. 129) baş gösterir. Defalarca kapatıldığı tımarhaneden muhtelif firar girişimlerinde bulunmuş, her defasında Ferrara'ya geri dönmüştür. Son olarak yedi yıllığına kapatıldığı S. Anna Tımarhanesi'nde yekken papa ile kayserin de müdahaleleri olmasına rağmen onu nihayet 1586'da "kudretli Vincenzo Gonzaga kurtarıp Mantova'daki sarayına" (a.g.e., s. 130) alır. Burada da tutunamayıp gene pek çok farklı saraya girer, çıkar. Nihayet Roma'da Kapitol'de şairlik tacı giydirileceği günün arifesinde⁶, 1595 yılında skandallara konu bir ölümle hayatını kaybeder. Parlacağı gençlik eseri 1562'de, Ariosto'nun koyduğu normlarla yazdığı on iki şarkılık *Rinaldo* destanıdır. Başyapıtı ise Goethe'nin piyesinde de anılan, 1570'lerde başlayıp nihai halini 1581'de alan *Gerusalemme liberata* [Kurtarılmış Kudüs] destanıdır. Destanda gençlik yıllarından beridir merak saldıği İslam-Hıristiyanlık, Şark-Garp çatışmasını ele alır, eseri kaleme almak için onu harekete geçiren, Kanuni'nin Avrupa içlerine ilerleyişi olmuştur.

Şimdi piyese bakalım. Tasso'daki hiç şüphesiz en belirgin melankoli emaresi yalnızlık ve merdümgerizliktir, yani insanlardan kaçışıdır. Mellein (1983, s. 135) Tasso'nun yaşadığı yalnızlığı mektuplarının da gözler önüne serdiğini belgeler, zaten Burton (2022, s. 140, 141) da melankoliklerin merdümgeriz olduklarını söyler, dostlarından bile kaçır, gözetlendiklerini veya alaya alındıklarını düşünürler. Bu bakımdan ilk perdenin ikinci sahnesinde prenses ile Leonore konuşurlarken şu ifadelerine dikkat edelim, prenses der ki: "Als man dem Dichter gern begeben mag / Der uns zu meiden, ja zu fliehen scheint / Etwas zu suchen scheint das wir nicht kennen / Und er vielleicht am Ende selbst nicht kennt"⁷ (Goethe, 2007, s. 306, 307). Çok yakın birer dost oldukları şairin yanlarından kaçmak isteyişinin belirgin örneklerinden olan sahnede bu kaçınma halinin herkesin dikkatini çekecek kadar açıktan olduğu görülür. Leonore'nin ilginç yanıtı muhatabını onaylayıcıdır: "Er scheint sich uns zu nahn, und bleibt uns fern / Er scheint uns anzusehn, und Geister mögen / An unsrer Stelle seltsam ihm erscheinen"⁸ (a.g.e., s. 307). Bu vurucu mısralar Tasso'nun hem çekingenliğini hem bakışlarındaki boşluğu veya hayreti açıkça ifade etmektedir. Aynı mütereddit tavra üçüncü sahne başlamadan önce de rastlanır, prenses onun uzaktan ağır adımlar attığını, birdenbire durduğunu, kararsız görüldüğünü gözlemler, Tasso dalgındır.

Hemen sonraki sahnede, şairin hamisi Dük Alphonso⁹, gözdesinin yalnızlığı aramasını eleştirir: "Es ist ein alter Fehler, daß er mehr / Die Einsamkeit als die Gesellschaft sucht."¹⁰ (Goethe, 2007, s. 309) Tasso'nun yanlarından

⁶ Goethe de bu olayın olmasından çok öncesine yerleştiği piyesinde şaire hem Leonore ile prensesin elinden taç giydirecek hem de düke Kapitol'de alacağı taçtan bahsettirecek duyduğu takdiri dile getirir. (krş. 2007, s. 315)

⁷ Piyenin yayınlanmış Türkçe çevirisi olmadığından buradan itibaren eserin orijinalinden yaptığım tüm alıntıların çevirilerini dipnotta düzyazıyla aktaracağım: "Bizden sanki imtina eden, hatta kaçan, bilmediğimiz, belki nihayet kendisinin bile bilmediği bir şeyler aranan şaire denk gelmeyi isteyince".

⁸ "Yanımıza yaklaşır gibi ama uzakta kalıyor, bize bakar gibi ama bizim yerimize gözüne görünenler ruhlar olsa gerek."

⁹ Goethe'nin 1780/81'de yazmaya başladığı metni İtalya seyahatinde yanına aldığı, dönüşte baştan elden geçirdiği sıralarda 1788'te Serassi'nin meşhur Tasso biyografisini okuduğunu ve çokça ilham aldığı biliyoruz. Piyesteki karakterler de gerçek hayattan alınma olup bazı isimlerin imlasında değişiklik görülebilmektedir. Mellein'in Alfonso'su ile Goethe'nin Alphonso'sundaki yazım farkı bu değişiklikten ileri gelmektedir.

¹⁰ "Cemiyeti değil yalnızlığı araması eski bir yanlıştır."

kaçmasını anlayamaz, anlamamakla kalmayıp tasvip de etmez: “Verzeih ich ihm wenn er den bunten Schwarm / Der Menschen flieht und lieber frei im Stillen / Mit seinem Geist sich unterhalten mag / So kann ich doch nicht loben daß er selbst / Den Kreis vermeidet den die Freunde schließen”¹¹ (a.g.e., s. 309). Burton’ın yukarıda anılan ifadesini hatırlarsak, dostlarından bile kaçarlara, demektir. Dükün beyanıyla Burton’ın kaydettiği melankoli emaresi bu bakımdan harfiyen örtüşür, çünkü insanın başını dinlemek istemesi ne kadar anlaşılırsa bile, hele de saray gibi kapalı bir çevrede ve şair ile hükümdarın tâbi olduğu bir patronaj hiyerarşisi (krş. İnalçık, 2022, s. 9-17) içerisinde böyle bir kaçınmaya karşı patronun “övemem” ifadesi, Goethe’nin piyeste sıkı bir dil tabakalaşması gözetildiğinde de dikkate alındığında, tastamam kızgınlığına yorulabilecektir. Gene Burton’dan hatırlayacağımız *nimia solitudo*, yani haddinden fazla yalnızlığı da bu mısralardan okumak mümkündür, zira Tasso, dükün de tespit ettiği gibi kalabalığın alaca-bulacasından değil düpedüz dost meclisinden imtina eder. Üstelik dükün seçtiği kelimelere ayrıca özen gösterilirse bu yalnızlığın ihtiyari, yani seçimli, tercihe bağlı bir yalnızlık olduğu da gözden kaçmayacaktır. Bu anlamda yukarıda, Burton’a dayanarak seçimli yalnızlık kişiyi yapmak istediklerinden, hatta günlük işlerini görmekten bile alıkoyar demiştik. Nitekim prenses ile Leonore dükü teskin amacıyla şairin bir türlü tamamlamadığı eserin bitmek üzere olduğundan dem vurunca dükün cevabı manidardır: “Er kann nicht enden, kann nicht fertig werden / Er ändert stets, sucht langsam weiter vor / Steht wieder still, er hintergeht die Hoffnung”¹² (Goethe, 2007, s. 310). Alıntıdan görüldüğü üzere şairin elinden iş çıkmaz; gelgelelim patronaj meselesini tekrar anacak olursam himayesinde bulunduğu dükün beklentilerini karşılaması saraydaki varlığının gereğidir, hararetle beklenen eseri, biyografide de kısaca değindiğim Kudüs destanıdır, oysa eser bir türlü bitmemektedir, bitse dük yalnızlığa çekilmesine bile rıza göstereceğini açıkça dile getirir. Eserin bitmesi bir tarafa, saray adabı gereği soylu bir kimsenin dar bir muhitte bulunamayacağı, dünyayı tanınması gerektiği, bu işin de yalnızlıkla olmayacağı gene dük tarafından doğrudan söylenmektedir.

Melankoli emarelerinden biri de şüphe, başkalarına güvenmemedir (Burton, 2022, s. 131). Vesveseyle ilgili alıntılarda da benzer örneklerine rastlayacağımız aynı tavır için Leonore’nin şu sözlerine dikkat kesilelim: “[...] Daß er nicht / Die Menschen länger meide, daß sein Argwohn / Sich nicht zuletzt in Furcht und Haß verwandle!”¹³ (Goethe, 2007, s. 311). Elbette yalnızlıkla birlikte tezahür eden bir emaredir bu. Biri diğerini besler. İnsanlardan kaçtığı yalnızlaşır, yalnızlaştıkça daha fazla kaçar. Leonore’nin sezgilerinin doğurduğu endişe ve bu endişelerin gerçekleşmemesi temennileri -piyesin sonlarından bildiğimiz gibi- boşa çıkacak, korktuğu başına gelecektir. Nitekim dükten hoşgörü ricasında bulunması üzerine aldığı cevap ki eserin en aforizma karakterli mısralarındandır, bu tespitleri doğrular: “Die Menschen fürchtet nur, wer sie nicht kennt / Und wer sie meidet wird sie bald verkennen”¹⁴ (a.g.e., s. 311). İçine çekildiği yalnızlık girdabından ötürü çevresindeki dostları düşman belleyen şair, güvenini yitirir, daimî bir şüpheye gark olur. Dük, durumun vahametinin farkındadır:

[...] gegen viele
Hegt er ein Mißtraun, die, ich weiß es sicher,
Nicht seine Feinde sind. Begegnet ja
Daß sich ein Brief verirrt, daß ein Bedienter
Aus seinem Dienst in einen andern geht,
Daß ein Papier aus seinen Händen kommt,
Gleich sieht er Absicht, sieht Verrätere
Und Tücke die sein Schicksal untergräbt¹⁵ (Goethe, 2007, s. 311).

Bu mısraların son derece evhamlı, vesveseli bir karakteri tasvir ettiği ortadadır. En ufak rastlantıyı komplo görme eğilimindeki birini anlatmaktadırlar. Nitekim Burton, melankoliklerdeki bu hali tespit etmekte, dostu düşman saydıklarını söylemektedir (2022, s. 134). Güvensizlik beslediklerinin düşmanı olmadığını dük de piyesteki diğer figürler de bilmektedirler. Hatta dük, sırf şair incinmesin diye her dediğine itibar eder, odasına zorla girildiğini ileri sürse boş vermeyip tahkik ettirir, soruşturur, ama kâr etmez. Tasso sahnede belirmeden önce dük işi bir adım daha öteye taşıyacak, ondaki bu hali hastalık olarak teşhis edecektir, tevekkeli şu mısraları dile getirişi boşa değildir: “Besser wär’s / Wenn wir ihn heilen könnten, lieber gleich / Auf treuen Rat des Arztes eine Kur / Versuchten [...]”¹⁶ (Goethe, 2007, s. 311).

Şairin yakalandığı hastalığın emarelerinden biri de korku ve kederdir. Esasen bu iki duyguyu birbirinden ve yalnızlıktan ayırmak güçtür, nitekim korku, keder ve kuşku Burton’a göre (2022, s. 192) hep aynı kaynaktır ve birbirlerine eşlik ederler, yalnızlık da işte bu sebeplerin sonucunda doğar. Peki, yalnızlığının örneklerini gördüğümüz Tasso’nun korkusunu, kederini nereden anlarız? Leonore ondaki ıstırabı ve kederi anlatırken şu

¹¹ “Renkli kalabalıktan kaçıp sessiz sakin tek başına kendi zihniyle sohbet etmek isteğini başışlasam da dostların oluşturduğu çevreden bile kaçınmasını asla övemem.”

¹² “İşi bitmiyor, işi tamamlamıyor, değiştirip duruyor, gücbela ilerliyor, gene duruveriyor, umutları boşa çıkarıyor.”

¹³ “İnsanlardan daha fazla kaçmasa, şüphesi sonunda korku ve nefrete dönüşmese bari!”

¹⁴ “İnsandan bir tek tanımayan korkar, insandan kaçansa, yakındır, onları yanlış tanıyacaktı.”

¹⁵ “Pek çocuklarına güvensizlik besler, oysa kesinces biliyorum, düşmanı değil. Bir mektup yolunu şaşırma, bir hizmetli görevini bırakıp başka işe başlamaya, bir kâğıt ellerinden düşmeye görsün, hemen kasit arar, hıyanet, yazgısının altını oyacak hileler görür.”

¹⁶ “Onu sağaltabilesek iyi olurdu, hekimin kıymetli tavsiyesine uyup keşke hemen tedaviye girişsek.”

ifadeleri sarf eder: “Versteckt im Busche gleich der Nachtigall / Füllt er aus einem liebekranken Busen / Mit seiner Klagen Wohllaut Hain und Luft: / Sein reizend Leid, die selge Schwermut lockt / Ein jedes Ohr und jedes Herz muß nach –”¹⁷ (Goethe, 2007, s. 308). Böylelikle ıstırap, keder ve yakınmalarını herkes işitir. Tasso sahneye ilk çıktığında da göreceğimiz gibi kendisine verilen tacı kabul etmek istemeyecek, başını alıp ormana, acılarını gömdüğü yere gitmek isteyecektir. Mutluluk ânında dahi acı duymak, başını alıp tenhaya gitmek melankoliklerin yaşadığı duygu karmaşalarıdır.

Melankolikler çokça mahcup ve sıkılgandır, ayaklarına gelen nimeti teper, payeleri, makamları geri çevirirler (Burton, 2022, s. 139). Prenses ile Leonore, bir önceki kuşak yaşayan, İtalyan şiirinin ustası Ariosto’nun büstünün yanı sıra övgü ve takdirlerini sunmak amacıyla, çiçeklerden yaptıkları tacı Tasso’ya da takmak istediklerinde, tereddüdünü yenip nihayet yanlarına gelebilen Tasso işittiği övgülerle iftihar edecek yerde utanır, sıkılır ve tacı kabul edemeyeceğini ifade eder: “So laßt mich denn beschämt von hinnen gehn! / Laßt mich mein Glück im tiefen Hain verbergen. / Wie ich sonst meine Schmerzen dort verbarg. / Dort will ich einsam wandlen, dort erinnert / Kein Auge mich an’s unverdiente Glück”¹⁸ (Goethe, 2007, s. 316, 317). Bunların sıradan birer tevazu sözü olmayıp şairin hakiki duygularını yansıttığını ısrar ve inadından anlarız. Dikkat edilirse melankoli emaresi tüm duygular birbirine eşlik etmekte, birbirini beslemektedir. Duyduğu utanç ve sıkılma Tasso’yu koruluğa, yalnızlığa iter, yaşadığı mutluluğu hak etmediğini düşünür. Melankoliklerde ciddi duygu karmaşaları gözlemlenir. Sevinecek yerde üzülmür, güvencük yerde korkar, gırgin davranacak yerde utanıp sıkılırlar ve Burton’a göre bu “duygu karmaşaları bedene sıklıkla zarar verir ve melankolinin bilindik sebebidir” (2020, s. 152). Nitekim Tasso’da bu özellikler hep belirmektedir. Bir önceki bölümde de kaydettiğim gibi sebepler ile belirtiler benzeşebilmekte, kimi zaman hangisinin hangisi olduğu seçilememekte, biri öbürüne yol açabilmektedir. Sürekli uçlara savrulma tehlikesiyle karşı karşıya kalan melankoliklerin yaşadıkları duygu karmaşası bir yanda utanç ve sıkıntı şeklinde dışa vururken bir yanda küçümseme ve haset olarak belirebilmektedir. Sözelimi büyüklüğünü ve tecrübesini takdir ettiği Antonio, aslında onun sarayda kalmasını isterken Tasso, dediklerini hep başka tarafa çeke çeke hakkındaki yorumunu piyesin sonlarına doğru nihayet şöyle dile getirir: “Er spielt den Schonenden, den Klugen, daß / Man nur recht krank und ungeschickt mich finde / Bestellet sich zum Vormund, daß er mich / Zum Kind erniedrige, den er zum Knecht / Nicht zwingen konnte”¹⁹ (Goethe, 2007, s. 376, 377). Bu kendi kendine konuşma hali, âşik olduğu prensesi bile düşman safına koymasıyla sonlanacaktır.

Kendi işlerinden veya başkalarının yaptıklarından ötürü yerli yersiz vesveseye kapılıp canları sıkılır (Burton, 2022, s. 128). Buna haset ve rekabet duyguları da eşlik eder. Dükün müsteşarı Antonio sahneye ilk çıkışında bir devlet adamı tavrı ve nüfuzunun sağladığı otoriter tutumuyla konuşunca prenses her ne kadar onun kötü niyetli olmadığını temin etse bile Tasso alınmıştır, kuruntulara kapılır, çekip gitme isteğinden söz eder: “Mir scheint die Einsamkeit zu winken, mich / Gefällig anzulispeln: komm, ich löse / Die neu erregten Zweifel deiner Brust”²⁰ (Goethe, 2007, s. 323). Müsteşarın huzurunda hissettiği rahatsızlık onu gene yalnızlığa iter ve kullandığı *fısıldamak* fiili ile “içinde yeni uyanan şüpheler” ifadeleri işkilli ve evhamlı karakterini sadece tescillemeyle kalmaz, esasen durumun bizzat farkında olduğunu da ortaya koyar. Rahatsız olunacak bir şey yoksa da müsteşarın varlığı ve sözleri, şairi “feci” etkilemiştir: “Sein Wesen, seine Worte haben mich / So wunderbar getroffen”²¹ (a.g.e., s. 323) Tasso yıkılır, Antonio gibi kendinin zıddı, güçlü bir karakter onu sarsar: “[...] ich fürchtete / Wie Echo an den Felsen zu verschwinden / Ein Widerhall, ein Nichts mich zu verlieren” (a.g.e., s. 324). Kendini hiçe sayar, bir hiç gibi yitip gideceğini düşünür. Burton’ın “cihan nazarında en kayıtsız, en mesut, en şen ve en neşeli, melankoliden uzak insanlar prensler ve mühim adamlardır” (2019, s. 230) sözleriyle bakacak olursak Antonio ile Tasso arasındaki zıtlık hem mevkileri hem sağlık durumları açısından iyice belirginleşir. Kendini nasıl hakir gördüğünü ispatlayan bu mısraları, “O laß mich einen Vorhang vor das ganze / Mir allzuhelle Schauspiel ziehen, daß / In diesem schönen Augenblicke mir / Mein Unwert nicht zu heftig fühlbar werde”²² (Goethe, 2007, s. 325) sözleri de pekiştirir.

Prenses, Antonio’nun ona “akıllı bir dost” olacağından eminken Tasso işkillenmekten vazgeçemez: “Ich hofft’ es ehmals, jetzt verzweifel’ ich fast”²³ (a.g.e., s. 328). Oysa, demin de belirttiğim gibi çaresizlik verecek veya umudunu sarsacak bir şey olmamıştır, kuruntusundan ibarettir. Çevresinde hep topu dört kişi varken neredeyse hepsine karşı güvensizdir. Prenses dükü söyler, Tasso onu dost değil hükümdarı ve patronu olarak kabul eder. Antonio’ya itirazlarını az önce gördük. Leonore ileri sürülünce onda da kusur bulur: “[...] und wenn sie auch / Die Absicht hat, den Freunden wohlzutun / So fühl man Absicht und man ist verstimmt”²⁴ (a.g.e., s. 328). Burton’ın daha önce

¹⁷ “Bülbül misali çalılığa gizlenmiş halde aşk hastası bağrından kopan yakarılarının sedasıyla koruları ve havayı doldurur: Hoş ıstırapı ve mesut kederi herkesin kulaklarını cezbeder ve herkesin yüreği –”.

¹⁸ Bırakın mahcup mahcup gideyim buralardan! Saadetimi koruluğun derinlerine saklayayım. Tıpkı acılarımı da saklayışım gibi. Bir başıma dolanayım oralarda, hiçbir göz hatırlatmaz bana hak etmediğim mutluluğu.”

¹⁹ “Korumak istermiş, akıllıymış tavırları takınıyor, millet beni iyice hasta ve beceriksiz bellesin diye başıma kâhya kesiliyor, köleliğe zorlayamadığı şahsımı çocukluğa alçaltıyor.”

²⁰ “Sanki yalnızlık bana işaret ediyor, tatlı tatlı fısıldıyor: Haydi, içinde yeni uyanan şüpheleri dağıtayım.”

²¹ “Varlığı, sözleri beni feci etkiledi.”

²² “Gözüme çok parlak gelen şu oyuna bir perde çekeyim de şu güzel anda değersizliğimi çok şiddetli hissetmeyeyim.”

²³ “Ben de vaktiyle aynısını umardım, şimdiyse çaresizliğe kapıldım kapılacağım.”

²⁴ “Dostlarına iyilik etme kastı varsa bile kasıt sezilince insanın keyfi kaçıyor.”

de andığım teşhisiyle tam bir merdümگیرizdir. Bunun üzerine prenses de yeise kapılır, bu yolda giderse kimselerin bulunamayacağından dem vurarak yolun sonunu yalnızlık olarak görür. Bünye yalnızlığa alışmayagörsün, “kendini şımartacak”, dışarıda yoksunduğu “altın çağı” her ne kadar işe yaramayacaksa da iç âleminde kurmaya çalışacaktır. Dördüncü perdede işler hepten çığırından çıkar. Hiçbir telkin çabasına cevap vermeyen Tasso üçüncü sahnede yalnız kalınca uzun bir monolog çekerken şunları söyler:

Ich soll erkennen daß mich niemand haßt
Daß niemand mich verfolgt, daß alle List
Und alles heimliche Gewebe sich
Allein in meinem Kopfe spinnt und webt!
Bekennen soll ich daß ich unrecht habe,
Und macnhem unrecht tue der es nicht
Um mich verdient! Und das in einer Stunde
Da vor dem Angesicht der Sonne klar
Mein volles Recht, wie ihre Tücke, liegt²⁵ (Goethe, 2007, s. 369).

Bu resmen deliliğe varan bir haldir. Bu anlamda hem Burton'ın Galenos başta olmak üzere kendinden öncekilere de dayanarak melankoliyle deliliği bir tutması bakımından hem de hastalık sürecinin ikinci safhasındaki kendi kendine konuşma halleri bakımından melankoli için son derece somut bir örnek teşkil eder. Tasso bütün dünyayı kendine karşı bir olmuş gibi görür, içini kemiren şüphe ve güvensizlik, dostlarının sözlerini tam tersine yormasına neden olur. Leonore'de de güya aldanmıştır. Ona nasıl olup da güvendiği için dövünürken gene abartmaya meyleder, kurnazlığından başlayıp hızını alamayarak en son, düşmanı saydığı Antonio'nun emellerine alet olmuş bir yılan olduğunu söyler: “Nun kommt sie als ein Werkzeug meines Feindes / Sie schleicht heran und zischt mit glatter Zunge / Die kleine Schlange, zauberische Töne”²⁶ (a.g.e., s. 370).

Antonio meselesi şairin başına zaten büyük dert açar. Akıllı, oturaklı ve olgun bir devlet adamı olan Antonio, gene bir duygu karmaşası halinde bulunan genç ve tecrübesiz Tasso'nun iyi niyetli prensesin tavsiyesine uyarak yaklaşma çabalarına temkinle yaklaşır, yersiz sokulganlığına anlam veremeyip istifini bozmaksızın mesafesini korur, muhababının tahrikkâr sözlerine aldırılmaz. Fakat aslında ağırbaşlılıktan ibaret bu tavrı, dükün gözdesini daha da kıskırtınca durum çatallanır, Tasso, “Bist du der Mann der du dich rühmst, so steh mir”²⁷ (Goethe, 2007, s. 339) diyerek meydan okur. Ondaki saray adap ve erkânından habersiz bu isteğe, müsteşar gene ağırlığını bozmadan cevap verir, sarayda silah çekip huzuru kaçırmak yasaktır, cezayı muciptir, gelgelelim Tasso laf dinlemeyip kılıcını çeker: “Zieh oder folge! Wenn ich nicht auf ewig / Wie ich dich hasse dich verachten soll.”²⁸ Şüphe ve güvenmeme emareleri altında da incelenebilecek bu davranış, Burton'ın 2. bölümde andığım, melankoli sürecinin ilk safhasında kaydettiği mübalağaya yatkınlık emaresi açısından da melankoliklerde tahayyül kuvvetinin şiddetlenmesi, düşüncelere dalıp dalıp efkârlanarak işi abartıya vardırımları ve en sonunda hayallerinde kurduklarının hakiki etkilerini görmeleri (2020, s. 155) açısından da değerlendirilebilecektir. Çünkü her ne olursa olsun sözlü bir ihtilafın, söylenenler hakaret addedilse dahi, düelloya dönüşmesi için yer, zaman ve kişi şartları müsait değildir, Tasso buna rağmen -gene Burton'ın melankolikler dostlarıncı bile alaya alındıklarını düşünürler (2022, s. 141) tespitince- söylenenlerden incinir ve en olmayacak şeyi yapar. Bunun üstüne, tesadüf bu ya, ikinci perde dördüncü sahnede dük içeri girer, bu tartışmanın nereden çıktığını sorunca Antonio yanıtlar: “Du findest mich, o Fürst, gelassen stehen / Vor einem den die Wut ergriffen hat.”²⁹ (Goethe, 2007, s. 340) Aralarında elbette öfke de bulunan aşırı duyguların melankoliklerin ayırıcı niteliklerinden olduğunu görmüştük. Bu anlamda basit bir sohbeti düello raddesine vardiyan şey şüphe, güvenmeme, alaya alınma zannı, öfke olmuştur. Hâlbuki hiçbirinin gerçeklik zemini yoktur, şairin gerçeklikle bağı kopmuştur. Kopuşun ilk işareti birinci perdede zaten gelmiştir. Sözgelimi prenses şöyle der: “Du hast den Dichter fein und zart geschildert / Der in den Reichen süßer Träume schwebt”³⁰ (Goethe, 2007, s. 307). Şairlerin hayal âleminde yaşaması insanı yadırgatacak bir imaj değildir gerçi ama diğer emarelerle birleşince marazi bir hal alır. Bu kadarla da kalmaz. Düello sahnesi ve dükle üçü arasında geçen konuşma 2. bölümde uzun uzadıya anlattığım suyuklar teorisinin en bariz ve açıktan örneğini barındırır. Dük olan biteni öğrenmek isteyince Tasso tamı tamına şu ifadeleri sarf eder: “Beharrlich liebend drang ich mich zu ihm / Und bitter immer bitter ruht er nicht / Bis er den reinsten Tropfen Bluts in mir / Zu Galle wandelte [...]”³¹ (a.g.e., s. 340). Burada safradan maksat kara olanıdır ama vezin gereği sıfatı düşürülmüş olsa gerektir. Melankolinin, esas anlamıyla kara safra demek olduğundan, melankoli hastalığınsa dalağın salgıladığı bu safranın kana karışması

²⁵ “İdrak etmeliymişim kimse benden nefret etmiyor, kimse beni takip etmiyor, tüm hileler, bütün gizli kapaklı işler hep kafamda olup bitiyormuş! İtiraf etmeliymişim, haksızmışım, yok yere birilerine haksızlık ediyormuşum! Hem de öyle bir vakitte ki güneşin karşısında benim tamamen haklı, onların hilekâr olduğu apaçık ortadayken.”

²⁶ “Kalkmış, düşmanımın aleti olarak geliyor, küçük yılan, usulca sokulup kaygan diliyle büyüülü sesler tıslıyor.”

²⁷ “Övündüğün adamsan çık karşıma.”

²⁸ “[Kılıcı] çek veya peşime düş! Şayet senden ebediyen nefret edeyim, seni küçümseyeyim istemiyorsan.”

²⁹ “Ey hükümdar, beni sükûnet üzere buluyorsun, öfkeden kudurmuş birisi karşısındadır.”

³⁰ “Tatlı hayaller âleminde dolanan şairi ince ve narin bir şekilde tasvir ettin.”

³¹ “Sevecenlikle ısrarla sokuldum yanına, o ise gitgide haşınlaştı, tâ ki içimdeki en arı kan damlasını bile safraya çevirene dek.”

sonucu meydana geldiğinden yukarıda bahsetmişim. Melankoli belirtilerinden öfke de böyle meydana gelir. Bir 16. yüzyıl şairinin ağzından bu kelimelerin dökülmesi gayet olağandır. Söz sırası Antonio'ya geçince kavgayı başlatan taraf olarak Tasso'dan bahsederken aynı sayfada kullandığı “dieser heiße Kopf”³² gene geleneksel tıp anlayışının dışavurumlarından. Müsteşarının adalet çağrısına düğ, gözdesini bir başına kendi kendinin gardiyanı olacağı oda hapsine yollamakla mukabele eder. Sarayın mahremiyetine hâle getiren kılıç çekme karşısında olağanüstü hafif bu cezayı Tasso hürken esarete mahkûm edilmek diye görür. Bizzat düğün, “Du nimmst es höher, Tasso, als ich selbst”³³ ifadesiyle Tasso'nun ne derece oransız ve abartılı bir tepki verdiği görülebilmektedir. Böylece gerçekle bağı iyiden iyiye kopar, iki muhatabı da ağırdan aldığı halde o kendini fena kaptırır. Düğün teskinlerine rağmen büyük sözlerle kılıcı teslim ederek “saadetinin ve ümidinin mezarına” yürür.

Melankolinin Burton'm gösterdiği muhtelif emarelerini bu bölüm içerisinde Tasso'da gözlemleyip örneklerle açıklamaya ve çözümlemeye çalıştım. Örnekler her ne kadar daha da çoğaltılabilirse bile amacın hâsıl olduğunu düşünerek sonuç bölümüne geçiyorum.

4. SONUÇ

İlk bölümde Goethe ve melankoli çalışmalarıyla ilgili literatürü değerlendirdikten sonra takip eden bölümde antik tıbbın sıvular teorisini, bedenın dört sıvısının farklı niteliklerini, bunların kombinasyonlarının mizaca etkisini, en son da melankoliyi inceledim. Melankoli incelemesinde ağırlığı Burton'a verdim. Önce ona dayanarak melankoliyi ortaya çıkaran sebepleri sıralayıp ardından melankoli hangi emarelerle gözlemlenebilir, bunları 3. bölümde doğrudan doğruya, inceleme nesnem olan *Torquato Tasso* piyesinin başkişisi üzerinden örneklerle hem gösterdim hem çözümledim.

Çözümleme sırasında Tasso'daki en belirgin melankoli emarelerinden birinin yalnızlık olduğunu gördük. Yalnızlık bir yandan melankoliye sebep olurken öbür yandan bu hastalığın semptomu olarak da belirmektedir. En yakın çevreden bile kaçış olarak biçimlenen yalnızlık hali, bir sonraki aşaması itibarıyla seçimli yalnızlığa dönüşmüştür ki bu, melankolinin müzminleşmesine yol açar.

Piyesten birebir alıntılarla gözlemledik ki yalnızlık çoğunlukla tek başına ortaya çıkmamakta, ona bir duygu karmaşası eşlik etmektedir. Bu duygu karmaşası en başta, yalnızlığa sebebiyet verici korku ve yalnızlığın beraberinde getirdiği keder, sürekli üzüntü halidir. Tasso çevresinde onca seveni, değer vereni varken halinden bir türlü memnun olmamaktadır. Ondaki korku, aynı zamanda insanlardan korku, yani merdümگیرizliktir. Bu korku nasıl yalnızlığı tetikliyorsa onu da harekete geçiren bir şey vardır ki o da şüphe ve başkalarına güvenememdir. Antonio'yla görüşmesinde doruğa ulaşan bu şüphe ve güvenmeyiş, aslında kuruntuların, vesvesenin doğurduğu bir tecellidir. Nitekim melankoliklerin ne denli evhamlı olduklarını görmüştük. Böylelikle evham, güvenmeyiş, korku, yalnızlık ve keder halinde bir silsile olarak tetiklenen duygular onu zihninde kurduklarını abarta abarta gerçekmiş gibi algılamaya sevk etmiştir. En nihayet gerçeklikle bağı kopmuş, onulmaz bir hal almıştır. Ayrıca Efesli Rufus'ta da rastladığımız yalnızlığın yanı sıra onun hastalığın tarifini verirken kullandığı, safranın kana karışması ifadesini de Tasso'da doğrudan gözlemleyebildik. Bu da hem tarifi hem emareleri bakımından Tasso'daki hastalığın teşhisini koymayı kolaylaştırmıştır.

Şu hâlde gerek Tasso'nun biyografisinde gerek çözümlemede gösterdiğim gibi “manik paranoya” hali, onun yaşadığı derin melankoliye işaret eder. Bu itibarla Tasso kitabın ortasından bir melankoliktir. Burton'm nitelikçe yaptığı ayırma göre onda müzmin melankoli gözlemlenmektedir. Süreç açısından bakıldığında ise her üç safhanın belirtilerini yansıttığı için yaşadığı melankolinin son safhada olduğu söylenebilecektir. Bu anlamda ona ne düğün ne müsteşarın verdiği nasihatler kâr edecektir, çünkü Burton'a göre (2022, s. 192) melankolinin 2. bölümde sıraladığım bilhassa humoral patolojik sebepleri tedavi edilerek ortadan kaldırılmadıkça nasihatlerin tesir etmesi mümkün değildir. Üstelik çözümleme sırasında uzun alıntılar yaptığım, dördüncü perdedeki monolog sahnesi Tasso'daki melankolinin, içinde çırpındığı hezeyanlarla neredeyse delilik derecesine vardığını göstermektedir.

³² Kelime anlamı “şu sıcak baş” olup harareti, öfkeli, kızgın kimseler için kullanılan bir ifade. Türkçede kullandığımız *kız*- kökünden türeyen kızmak fiili ile kızgın sıfatı da antik tıp anlayışının aynı tezahürlerindedir, “kanı kaynamak” vs. gibi deyimler de hep bu cümledendir.

³³ “Tasso, işi benden fazla büyütüyorsun.”

KAYNAKÇA

- Battenfeld, K. (2013). *Göttliches Empfinden Sanfte Melancholie in der englischen und deutschen Literatur der Aufklärung*. De Gruyter.
- Burton, R. (2019). *Melankolinin Anatomisi* (Çev. G. Karalök Özduymaz). 1. Cilt. Zeplin.
- Burton, R. (2020). *Melankolinin Anatomisi* (Çev. G. Karalök Özduymaz). 2. Cilt. Zeplin.
- Burton, R. (2022). *Melankolinin Anatomisi* (Çev. G. Karalök Özduymaz). 3. Cilt. Zeplin.
- Donini, P. (2023). Psikoloji. Hankinson, R. J. (Ed.) *Galenos Kitabı* (Çev. N. Nirven). Albaraka Yayınları.
- Drosdowski, G., Müller, W., Scholze-Stubenrecht, W., & Wermke, M. (Eds.) (2002). *Duden Deutsches Universalwörterbuch*. Duden Verlag.
- Eckermann, J. P. (1981). *Gespräche mit Goethe In den Letzten Jahren Seines Lebens*. Insel Verlag.
- Flashar, H. (1966). *Melancholie und Melancholiker in den medizinischen Theorien der Antike*. Walter de Gruyter.
- Galen. (2023). *Medizinische Definitionen* (Çev. J. Kollesch). Walter de Gruyter.
- Galenos (2018). *Tıp Sanatının Anayasası Tıp Sanatı Glaukon'a Tedavi Yöntemi* (Çev. N. Nirven). Pinhan.
- Goethe, J. W. von (2007). Torquato Tasso. Borchmeyer, D., Dewitz, H.-G., Huber, P., Jaumann, H., Neumann, G. & Wiethölter W. (Eds.) *Dramen*. Insel Verlag.
- İnalçık, H. (2022). *Şair ve Patron Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*. Doğu Batı Yayınları.
- Jouanna J., & Magdelaine C. (Eds.) (2018). *Hippokrates Külliyyatı* (Çev. N. Nirven). Pinhan.
- Kaya, M. (2008). Rûfûs el-Efsîsi. *TFDV İslâm Ansiklopedisi*, 35. cilt. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kollesch, J., & Nickel, D. (Eds.) (1989). *Antike Heilkunst*. Röderberg.
- Mellein, R. (1983). Ludovico Ariosto und Torquato Tasso. Kurt Fassmann (Ed.), *Exempla Historica Epochen der Weltgeschichte in Biographien Humanismus, Renaissance und Reformation* (ss. 115-138). Fischer Verlag.
- Pormann, P. E. (Ed.) (2008). *Rufus of Ephesus On Melancholy*. Mohr Siebeck.
- Schings, H.-J. (1977). *Melancholie und Aufklärung: Melancholiker u. ihre Kritiker in Erfahrungsseelenkunde u. Literatur d. 18. Jh.* J. B. Metzler.
- Schipperges, H. (1970). *Moderne Medizin im Spiegel der Geschichte*. Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Schipperges, H. (2007). Melancholia. Gerabek W. E., Haage, B. D., Keil, G. & Wegner, W. (Eds.) *Enzyklopädie Medizingeschichte* (s. 964-967). 2. Cilt H-N. Walter de Gruyter.
- Schmidt, H. (2003). Temperamentenlehre. Gerabek W. E., Haage, B. D., Keil, G. & Wegner, W. (Eds.) *Enzyklopädie Medizingeschichte* (s.1382-1383). 3. Cilt O-Z. Walter de Gruyter.
- Valk, T. (2002). *Melancholie im Werk Goethes*. Max Niemeyer Verlag.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

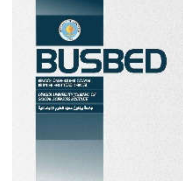
ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Yazarın araştırmaya katkısı %100'dür.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 20.07.2023
Kabul Tarihi : 12.10.2023

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1330134>

GENÇ'İN (GENC/GINC) TARİHİNE DAİR YENİ TESPİTLER

Ömer TOKUŞ¹

ÖZ

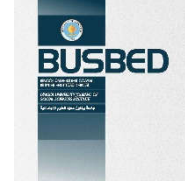
Arşiv belgelerinde Genc, Ginc, Gence veya Genç şeklinde karşımıza çıkan Bingöl'ün Solhan ilçesine bağlı Kale Köyü, Osmanlı'nın Doğu Anadolu'ya hakim olduğu Çaldıran Savaşı'ndan sonra bir idarî birim olan sancak merkezi şeklinde tanzim edilmiştir. Murat Nehri kıyısında bulunan Genç, inşa edilen barajlar ile birlikte sular altına kalmıştır. Baraj inşaatından önce Murat Tepe'de yapılan arkeolojik kazılarda Orta Demir Çağı, Erken Demir Çağı, Erken Tunç Çağı'na ait önemli bulgulara rastlanılmıştır. Asur, Pers, Büyük İskender, Roma, Bizans ve Sasanîler gibi uygarlıkların hakimiyeti altında kalan Genç'in, İyad b. Ganm'in 638'de Amid dağlarının kuzeyinde bulunan Cebel-i Cur'u (Çapakçur) ele geçirmesinden sonra Müslümanların kontrolüne geçtiği anlaşılmaktadır. Daha önceleri Bizans-Sâsânî devletlerinin mücadele sahası olan Genç, İyâd b. Ganm'in fethinden sonra Müslüman-Bizans hudut hattını oluşturmuştur. Selçuklu birliklerinin 1049'da Haşdiank'a (Bingöl) akınlar düzenledikleri sırada Genç'in de bu saldırılardan etkilenmiş olması muhtemeldir. Bu tarihten sonra Selçuklu-Bizans rekabetine sahne olan Genç ve çevresi, 1104'ten itibaren Artuklularının kontrolüne geçmiştir. Müteakiben Zengiler, Eyyübîler, Harezmsâhlar, Moğollar, Anadolu Selçukluları, Akkoyunlular, Karakoyunlular ve Safevîler gibi güçlerin değişik fasıllarla yönettikleri Genç, 1514'te Çaldıran Savaşı ile Osmanlılara bağlanmıştır. Osmanlılar, Genç'i hükümet ve yurtluk-ocaklık sancak şeklinde düzenleyerek şehrin başına da Süveydî beylerini tayin etmişlerdir. Farklı bir idarî birim olarak oluşturulan bu sancakta yarı müstakil olan Süveydî beyleri 1878'e kadar bölgenin idaresini üstlenmişlerdir. 1878'de Bitlis Vilayeti'ne bağlanan Genç'in merkezi coğrafi, siyasi ve askerî sebeplerden dolayı 1887'de Arduşin'e, 1918'de de Diyarbük (Sürekli) veya Darayeni olarak bilinen bugünkü yerine nakledilmiştir. Bu çalışmada, Genç'in başlangıçtan Cumhuriyet dönemine kadar uzanan tarihsel geçmişinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bingöl, Genç, Solhan, Kale Köyü, Arduşin, Darayeni

¹ Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, otokus@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9788-8920>.

Article Type : Research Article
Date Received : 20.07.2023
Date Accepted : 12.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1330134>

NEW DETECTIONS ABOUT GENÇ'S (GENC/GINC) HISTORY

Ömer TOKUŞ¹

ABSTRACT

Kale Village in the Solhan district of Bingöl, which appears in archival documents in the form of Genc, Ginc, Gence, or Genç, was arranged as a sanjak (district), an administrative unit after the Battle of Çaldıran in which the Ottomans dominated Eastern Anatolia. Genç, located on the banks of the Murat River, has been flooded with dams being built. Archaeological excavations of Murat Tepe prior to the construction of the dams showed significant findings of the Middle Iron Age, Early Iron Age, and Early Bronze Age. It is understood that Genç, which was under the domination of civilizations such as Assyrian, Persian, Alexander the Great, Rome, Byzantine, and Sassanids, came under the control of the Muslims after İyad b. Ganm captured Jabal-i Cur (Çapakçur) north of the Amid mountains in 638 AD. Genç, which was previously the field of the struggle of the Byzantine-Sassanid states, formed the Muslim-Byzantine borderline after the conquest of İyâd b. Ganm. Genç is likely to have been affected by the attacks when Seljuk troops launched raids on Hashdiank (Bingöl) in 1049 AD. After that, Genç and its entourage, which were the scene of Seljuk-Byzantine rivalry, came under the control of the Artuqids from 1104 AD onwards. Thereafter, Genç were bound to the Ottomans by the Çaldıran War of 1514 AD, when forces such as the Zengids, Ayyubids, Khorezm-shahs, Mongols, Anatolian Seljuks, Aqqoyunlus, Qaraqoyunlus, and Safavids ruled with different periods. The Ottomans appointed the Suveydi chiefs to head the city, organizing Genç as a *hukümet* and *yurtluk-ocaklık sanjak*. The Suveydi chiefs, who were semi-independent in this sanjak, which was created as a different administrative unit, assumed the administration of the region until 1878 AD. The center of Genç, which was bound to Bitlis Province in 1878 AD, was transferred to Arduşin in 1887 AD for geographical, political, and military reasons, and in 1918 AD to its present location, known as Diyarbük (Sürekli) or Darayeni. This study aims to uncover Genç's history from the beginning to the Republic period.

Keywords: Bingöl, Genç, Solhan, Kale Village, Arduşin, Darayeni

¹ Assoc. Prof., Bingöl University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, otokus@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9788-8920>

1. GİRİŞ

Genç (Genc/Ginc) bugün Bingöl'ün yedi ilçesinden biri olan ve Murat Nehri'nin getirdiği alüvyol topraklar dolayısıyla verimli araziyle bilinen Genç ilçesi ile karıştırılmaktadır. Osmanlı Dönemi'nde eyalet, liva, sancak ve kaza merkezi olan Genç (Genc/Ginc), Solhan'a bağlı Kale Köyü'nün Osmanlı Dönemindeki sancak merkezinin adıdır (Sezen, 2017: 122, 170, 270, 284). Genç veya Ginc adıyla maruf söz konusu bu yerleşim yerinin ilk ve ortaçağlardaki adı tam olarak tespit edilememekle birlikte, adı geçen devirlere dair arkeolojik buluntular mezkûr yerin tarihi kökenleri hakkında fikirler vermektedir. Arşiv belgelerinde Genc (گنج) veya vesikalarda zaman zaman sehven Gence (گنجه) şeklinde adlandırıldığı anlaşılmakta olan bu adın anlamına dair bazı görüşler ileri sürülebilir. Bu cümleden Genc, Farsça "altın veya gümüş" anlamında "hazine", "define" gibi değerli malların muhafaza edildiği yer manasına gelmektedir. Bu kelimenin fonetik olarak Pehlevi dilinde Genc (گنج), Ermeni dilinde Ganj (گنج), Aramice'de Gînzâ (گینزا) ya da Gezzâ (گزا) Arapça'da da Kînuz (کنز) (yani hazine) şekilleri ile benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Dihhuda bu bilgilerin yanı sıra yer belirtmeden Genc adında bir şehirden bahsederken buranın muhkem bir yer olduğunu ve bundan dolayı Genc hakimlerinin söz konusu yerde ikamet ettiklerini ifade etmektedir (Dihhudâ, XII, 1998: 19284). Bu yoruma ek olarak isim benzerliği üzerinden Meneşkurd (Meleşkurt) veya Meleşkurd halkının telaffuzunda geçtiği haliyle ismin Zazaca'da "alıç" olarak bilinen Gunc kelimesinden geldiği de söylenmektedir (Şerefhan, vrk. 123-b). Binaenaleyh, Genç adının etimolojisine dair ileri sürmüş olduğumuz bu bilgiler varsayımlardan ibaret olup, ismin anlamına dair somut bilgiler bulunmamaktadır.

1.1. Başlangıçtan Osmanlılara Kadar Genç

Arkeolojik çalışmaların yeterince yapılamaması, Genç ile ilgili bilgilerin bilinmemesinin temel nedenlerinden biridir. Ancak 2018'de Murat Köyü'nün baraj suları altında kalma tehdidinden dolayı Murat Nehri kıyısında yer alan Norik (Murat) Höyük yerleşkesinde yapılan arkeolojik kazılar, söz konusu alanın tarihsel geçmişine dair yorumlar yapmamıza olanak sağlamaktadır. Buradaki çalışmalar neticesinde kaya parçası üzerine inşa edilen bir kale tespit edilmiş olup, yerleşkenin milattan önceki tarihi ile ilgili önemli kalıntılar elde edilmiştir. Öyle ki, mezkûr höyükün 50 metre güneybatısında bulunan Norik-II Höyüğü'nün prehistorik insanların yerleşim yeri olduğuna dair tespitler yapılmıştır (Özdemir vd. 2018: 84-85). Bu sahada 2019'da tamamlanan kazılar neticesinde Orta Çağ, Orta Demir Çağ, Erken Demir Çağ ve Erken Tunç Çağı'na ait bulgulara rastlanmıştır. Nitekim bu çalışmalarda, Erken Tunç Çağı'na ait arkeolojik verilerin MÖ. 2500-2200 yıllarına tarihlendiği ileri sürülmüştür. Burada mimari, çanak-çömlek, ölü gömme gelenek ve uygulamaları ile iğne, metal aletler, bileklik, boyunluk, küpeler, yüzük, fibula, kemer parçası gibi tespit edilen buluntular, yerleşkenin Orta Demir Çağı'nda Urartular döneminin konaklama merkezlerinden biri olduğunu göstermektedir (MÖ. 8-7. Yüzyıl) (Özdemir-Özdemir, 2021: 27; Özdemir, 2021: 47-83).

İlk Çağ'da Bingöl'ün Urartuların yanı sıra Asur, Pers ve Büyük İskender'in ardılları tarafından idare edildiğine yönelik verilen bilgileri yorumlayarak bu zaman dilimlerinde Genç'te yerleşim olduğunu iddia etmek güçtür. Ancak coğrafi olarak Genç'in yani Kale Köyü'nün de mezkûr uygarlıkların nüfuz sahasında olduğunu söylemek mümkündür (Tuncel, 1992: 183-184; Grousset, 2006: 47; Tiryaki, 2011: 239-252). Sonraki dönemlerde söz konusu sahanın Roma, Parth, Sâsânî, Bizans gibi güçlerin mücadele merkezi olduğu anlaşılmaktadır (Honigmann, 1970: 7, 14-17; Erdem, 1991: 513; Kaya, 1998: 163; Kaya, 2003: 83-94; Grousset, 2006: 26, 158-160, 209-219, 226; Naskali, 2009: 174-176; Howard-Johnston, 1989: 203-229).

Iyâd b. Ganm'in 23 Cemaziyülevvel 17'de (12 Haziran 638) Amid'e ulaşarak el-Cebâbire, Eğil, el-Yemâniye, Hânî, Cebel-i Cûr, es-Sivân ve Zülkarneyn'i ele geçirmesi ile Müslümanlar bölgeye doğru ilerlemeye başlamışlardır (Konuk, 2022: 44; Vâkîdî, 1996: 163-197). Bu askerî harekâtlara rağmen Kale Köyü yakınlarında -Murat Höyük'te-, arkeolojik çalışmalar sonucunda bulunan ve 9. ve 10. asra tarihlendirilen Bizans dönemine ait oldukları ileri sürülen çanak, çömlek, küp, kase, kandil gibi kalıtlar, mezkûr coğrafyanın Bizans'ın hâkimiyetinde olduğuna delalet etmektedir (Akın-Özdemir, 2021: 183-194). Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Genç'in bu dönemlere dair geçmişi tam olarak bilinmemesine rağmen coğrafi açıdan buranın Bizans-Müslüman mücadelesine tanıklık ettiğini söyleyebiliriz (Asogik, 2017: 230, 298-299, 307-308; el-Antakî, 1990: 246-247; İbn Zafir, 1985: 27-29; Schlumberger, 1900: 195; Honigmann, 1970: 78). XI. Asırda Anadolu'ya gönderilen İbrahim Yınal ve Kutalmış komutasındaki Selçuklu güçleri, Doğu Anadolu'da büyük yıkımlara sebep olmuşlardır. Selçuklu kuvvetleri Garin (Erzurum), Khaldaiya (Khağdik), İspir, Dayk ve Arşarunik dışında güneyde Daron (Muş), Haşdiank (Bingöl) ve Khortziank'a ulaşmışlardır (Honigmann 1970: 178; Grousset, 2006: 573-574). Her ne kadar özelde Genç'in yani Kale Köyü'nün o zamanki durumu hakkında malumatımız yoksa da bugünkü bakış açısıyla Murat Nehri havzasında gerçekleştiği anlaşılan bu saldırıların bölgeye yönelik ilk Selçuklu akımları olduğunu söylemek mümkündür. Selçuklu birliklerinin 1058'den 1066 tarihine kadar Dicle ve Murat Nehri havzalarında faaliyet icra etmedikleri yer kalmamıştır (Urfalı Mateos, 1987: 107, 113-114, 147-150; Yınanç, 2013: 53-55).

Selçuklulardan sonra Varto'da bulunan Tüġtâb¹ şehrine kadar uzanan alanın, Artukluların kontrolüne geçtiği ifade edilmektedir (İbnü'l-Ezrak, 2014: 602; Süryani Mikhail, II, 1944: 60; İbnü'l-Esîr, X, 1991: 317; İbnü'l-Adîm, II, 1954: 253-254; İbn Haldûn, V, 1988: 43; Baluken, 2014: 43-50; Usta, 2005: 358). Bundan sonraki süreçte Zengî ve Artuklu güçlerinin rekabet içerisinde oldukları ve bölgenin taraflar arasında zaman zaman el değiştirdiği görülmektedir (İbnü'l-Ezrak, 2014: 575-576, 583, 589, 601-605; İbnü'l-Esîr, 1963: 67; Alptekin, 1978: 27-28). Söz konusu mücadelelere rağmen -bazı küçük fasıllar olsa bile- bölgenin 581'de (1185) Eyyübîlerin gelişine kadar Artukluların kontrolünde olduğunu söyleyebiliriz (İbnü'l-Ezrak, 2014: 601-605, 609, 615, 637, 658; el-Bundârî, 1979: 263-264). Adı geçen tarihten itibaren Tüġtâb'ı da içine alan Cebel-i Cûr bölgesi, Hânî, Meyyâfârikîn, Kulb, es-Senâsine ve Zülkarneyn'in idaresi Eyyübîlerin eline geçmiş ve 13. Yüzyılda Moğolların bölgeye yönelik saldırılar başlatmasına kadar da mezkûr sahanın Eyyübîlerin hakimiyetinde olduğu kaydedilmektedir (İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 414; XII, 1991: 136-137, 300, 381-382, 443-444; İbn Vâsıl, IV, 1957: 71; İbn Nazîf, 1981: 11, 19, 106, 167, 173; Yâkût el-Hamevî, II, t.y.: 102).

13. Yüzyılda Doġu Anadolu bölgesinin, Türkiye Selçuklu Devleti, Eyyübî, Harezmsâh gibi devletlerin mücadelesine tanıklık ettiği bilinen bir gerçektir. Bu cümleden 627'de (1230) Yassıçemen'de Türkiye Selçuklularının Harezmsâh Celâleddin'i mağlup ederek tehdit olmaktan çıkarmasıyla, Doġu Anadolu'nun siyasî haritası Türkiye Selçukluları ve Eyyübîler lehine değişmiştir (Nesevî, 1953: 374-376; Ata Melik Cüveynî, 1998: 365-377; İbn Bibi, I, 1996: 394-418). Tam anlamıyla mezkûr siyasî güçlerden hangisinin bölgeye hakim olduğu tespit edilememekle birlikte, Harezmsâhlardan sonra Moğol birliklerinin ortaya çıkan kaostan istifade ederek bölgede faaliyet göstermeye başladıkları anlaşılmaktadır. Moğollar, tehdit olarak gördükleri Celâleddin'i takip etmek amacıyla bölgeye birlikler sevk etmişlerdir. İzlendiğini öğrenen Celâleddin ise mahalli yöneticilerden yardım talebinde bulunmuştur. Ancak bu isteğine olumsuz cevap alınca Malatya, Harput ve Erzincan çevrelerini de içine alan bir bölgede yağma faaliyetleri icra etmiştir. Moğol takibatından kurtulamayan Celâleddin, Amid surları önünde uğradığı bir baskından kurtularak iltica ettiği Amid dağlarında öldürülmüştür. Bu başarıdan sonra askerî eylemlerini artıran Moğollar 640'ta (1242) Erzurum'u işgal edip, bir yıl sonra da 641'de (1243) Köseadağ'da Türkiye Selçuklu Devleti'ni hezimete uğratarak Doġu Anadolu'nun büyük bir kısmına hâkim olmuşlardır (Nesevî, 1953: 374-376, 382; İbn Bibi, II, 1996: 62-63, 70; el-Makrîzî, I, 1997: 415). Bu galibiyet ile Moğollar, Türkiye Selçuklu Devleti'ni tabi hale getirmiş olmalarına rağmen Doġu Anadolu'da Selçukluların hakimiyetlerini sürdürmelerine müsaade etmişlerdir (İbn Bibi, II, 1996: 183; Baluken, 2022: 131-135).

XIV. Asrın başlarında Uyrat veya Sutay adı verilen bazı Moğol kabileleri, yaylak ve kışlak olarak Cebel-i Cûr ve çevresini mesken edinmişlerdir. Mezkûr asrın ikinci yarısında Doġu ve Güneydoġu Anadolu'da Akkoyunlu (1340-1514) ve Karakoyunlu (1351-1469) devletlerinin hakimiyetinin başlamış olması, Cebel-i Cûr ve Genç'in de siyasî ve idarî yapısının söz konusu devletlerin kontrolüne geçtiğine işaret etmektedir. Adı geçen devletlerin rekabetinden faydalanmak isteyen Timur, 1400'de Cebel-i Cûr'a kadar uzanan bir saldırı gerçekleştirmiş ve Doġu Anadolu'nun önemli bir kısmını kontrol altına almıştır. Söz konusu askerî harekât esnasında bir yerleşim yeri olarak hakkında bilgi bulunmamakla birlikte Genç'in de Timur'un hâkimiyet alanına girdiğini söylemek olasıdır (Sümer, 1970: 1-147; Nizamüddin Şâmî, 1987: 124-125; Sümer, 1984: 49-51, 61-62; Sümer, 1989: 53-54; Aka, 2012: 173-177).

Timur, 1402'de Ankara Savaşı'nda Osmanlıları hezimete uğrattıktan sonra Anadolu'da idarî ve siyasî düzenleme yaparak, 1404'te Semerkant'a dönmüştür. Timur'un Anadolu'dan uzaklaşmasından sonra Doġu ve Güneydoġu Anadolu'da Akkoyunlu-Karakoyunlu mücadelesi yeniden başlamıştır. Akkoyunluların kurucusu olan Kara Yülük Osman Bey (1405-1435), bölge üzerindeki otoritesini artırmaya başlamıştır. Buna rağmen tarafların birbirleri ile yaptıkları savaşlarda Bingöl ve çevresi olumsuz etkilenmiştir. Akkoyunlu Uzun Hasan (1452-1478), Karakoyunlu Cihan Şah'a 10 Kasım 1467'de (12 Rebiyülahir 872) Cebel-i Cûr yakınlarında Sancak adlı mevkiide ani bir baskın düzenlemiştir. Bu savaşta Cihan Şah öldürülmüş, Muhammedî ve Yusuf adlı çocukları da tutsak edilmiştir. Böylece Karakoyunlu Devleti'nin çöküş süreci hızlanmış ve Bitlis'ten Cebel-i Cûr'a kadar uzanan saha Akkoyunluların hakimiyeti altına girmiştir. Ancak 1473'te Fatih Sultan Mehmed'in Otlukbeli'de Uzun Hasan'ı mağlup etmesi ile bölgedeki Akkoyunlu hakimiyeti zaafa uğramıştır. Nitekim bu yeniliden sonra Uzun Hasan 1478'deki ölümüne kadar siyasî ve askerî açıdan zayıf bir portre çizmiştir (Aka, 2012: 173-177; Ebu Bekir-i Tihranî, 2011: 66, 69, 128, 140-141, 248, 253-255, 345-354; Konukçu, 1993: 536; Sümer, 2012: 261-264; Erdem-Paydaş, 2021: 105-111).

Uzun Hasan'ın ölümünden sonra Akkoyunlu tahtında rekabet yaşanırken, Safevîlerin kurucusu Şâh İsmail de 905'te (1500) Erzincan'a gelmiş ve Bingöl yaylalarında kendisi için büyük bir tören düzenlemiştir. Şâh İsmail, Akkoyunlu Elvend'i 1501'de yenerek Tebriz'de Safevî Devleti'nin (1501-1736) temellerini atmış ve bilahare

¹ Tüġtâb: Muş'un Bingöl sınırında bulunan Varto ilçesine bağlı Doġtab (Doġdap) köyü olmalıdır (Koçak, 2018: 244, 246, 248, 249, 251). Burada açıklamamız gereken diğer bir husus da Cebel-i Cûr hakkındadır. Bugünkü Bingöl şehrine tekabül ettiği düşünülen bu adın aslında İbnü'l-Ezrak'ın kayıtlarından anlaşılacağı üzere Amid dağlarından Muş'un Varto ilçesine bağlı Tüġtâb'a kadar uzanan bir bölgeyi adlandırmak için kullanıldığı görülmektedir, bkz. İbnü'l-Ezrak, 2014: 609.

912'de (1507) Maraş'a kadar ilerleyerek Diyarbakir bölgesini kontrol altına almıştır. Doğu Anadolu'ya hâkim olan Şâh İsmail, Genç Kalesi'ni Pazukî beylerinden Halid Bey'in evlatlarına vermiştir. Bunun üzerine harekete geçen İsfahan Bey, kardeşi Sultan Ahmed ile birlikte Genç'i istirdat etmiş, Zak (Zağ) ve Meneşkurd'u da Kızılbâş Kadir Bey'in elinden alarak geniş bir alana hakim olmuştur. Ele geçirilen yerlerden Çapakçur yani Cebel-i Cûr İsfahan Bey'e, Genç ve güneyde bulunan Hançuk da kardeşi Sultan Ahmed'in kontrolüne geçmiştir (Şerefhan, vrk. 52a-b; Sümer, 1989: 270-274; Gündüz, 2008: 451-457; Gündüz, 2010: 253-255; Demir, 2014: 27-37; Söylemez-Demir, 2014: 19). Genç'e dair ilk kayıtların da yukarıda zikrettiğimiz üzere Safevîlerin bölgeye gelişi ile birlikte ortaya çıktığı görülmektedir. Şüphesiz söz konusu yerleşim yerinin Halid Bey'in kontrolüne verilmesi, Genç'in net olarak tespit edilememekle birlikte tarihî geçmişe sahip bir yer olduğunu ispatlamaktadır. Ancak Safevî-Osmanlı çekişmesi ve akabinde Doğu Anadolu'nun siyasi ve idarî yapısında yaşanan değişimler, Genç'in tarihi perspektifine dair daha müşahhas kayıtlar ortaya koymaktadır.

1.2. Osmanlı Hakimiyetinde Genç

Şah İsmail'in doğuda teşkil ettiği tehdidin ciddiyetini anlayan Yavuz Sultan Selim, 920'de (1514) Erzincan üzerinden Tebriz'e doğru hareket ederek Hoy civarında Çaldıran'da Safevîleri mağlup edip, Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmına hakim olmuştur. Bölgeyi kontrol altına almak isteyen Yavuz Sultan Selim, Bıyıklı Mehmed Paşa'yı Diyarbakir üzerine sevk etmiştir. Bu harekât esnasında Bıyıklı Mehmed Paşa, Şah İsmail'i destekleyen güçlerin elinde bulunan Çapakçur'u da kuşatmıştır. İdris-i Bitlisî ise Kiği sancağı beyi Hasan'ı yanına alarak Bıyıklı Mehmed Paşa'ya destek vermek amacıyla Çapakçur'a gelmiş ve bu yardımlar sayesinde mağlup olan Safevî taraftarları bölgeyi terk etmek zorunda kalmışlardır. Çaldıran Savaşı'na katılan birlikler hakkında verilen bilgilerde görüleceği gibi Cebel-i Cûr ismi yerine artık Çapakçur kullanılmaya başlanmıştır². Bu tarihten sonra Genç'in idarî ve siyasi yapısı hakkında da daha geniş bilgiler karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı hükümdarları II. Beyazîd (1481-1512) ve I. Selim (1512-1520) dönemlerinde Osmanlı sarayında bulunan dönemin önemli simalarından biri olan İdris-i Bitlisî (1457-1520), I. Selim'e göndermiş olduğu mektupta Çaldıran Savaşı'na katılan emirlerin adlarını "*Sultan Halil Eyyübî, Muhammed Bey Sasonî, Bekir Bey Bohtî, Kasım Bey Eğilî, Muhammed Bey Zirkî, Şah Ali Bey Merdisî, Emîr Sarımoğlu Kasım Bey, Nasır Bey Süleymanî, Bitlis hakimi Şeref Bey, Hizân hakimi Davud Bey, Şah Veled Bey Süleymanî, Ahmed Bey Atâkî, Sultan Ahmed Hacûkî ve kardeşi İsfahan Bey*" şeklinde vermektedir. İdris-i Bitlisî'nin gayretleri sonucunda Irak-ı Acem, Soran, Bitlis Mahmudi beyleri, Diyarbakir gibi şehirlerin Kürt yöneticileri Osmanlı Devleti'ne bağlanmışlardır. Bununla beraber Süveydi beylerinden Emir İsfahan ve Emir Ahmed de bağlılıklarını bildirerek hakim oldukları kalelerin anahtarlarını I. Selim'e arz etmişlerdir. Bundan sonraki süreçte Hâncûk (Hânçûk/Haçûk) ve Genç, Sultan Ahmed'e, Çapakçur ve mülhakatı da İsfahan Bey'in idaresine verilmiştir. Bu idari tasarruf ile birlikte Çapakçur ve Genç, Diyarbakir Vilayeti'ne bağlı olarak idarî ve siyasi açıdan özerk bir yapıya bürünmüş olup, daha sonraları hükümet ve yurtluk-ocaklık sancakları şeklinde isimlendirilecektir (Şerefhan, vrk. 125-a; Hoca Sadeddin, II, t.y.: 309-310; Kodaman, 1986: 9; Sertoğlu, 1992: 32; Gündüz, 2008: 451-457; Demir, 2014: 196-216; Genç, 2016: 163-164; Yıldırım, 2020: 280)³.

I. Süleyman döneminde (1520-1566) Genç Sancağı Süveydî Emîrlerinden İsfahan Bey'in uhdesinde bulunmaktaydı. Bir süre sonra bir değişim ile İsfahan b. Abdal'ın Genç'e⁴, kardeşi Sultan Ahmed'in de Çapakçur'a tayin edildiği görülmektedir (926/1519). Ancak 6 Zilhicce 951 (18 Şubat 1545) tarihli bir belgede I. Süleyman'ın on sekiz Kürdistan Ümerası'na gönderdiği hükümde idarî düzenlemeye gidilerek İsfahan Bey'in Çapakçur'a, kardeşi Sultan Ahmed Bey'in de Genç livasına görevlendirildiği anlaşılmaktadır. *Sultan Ahmed*, Genç, Zak ve Meneşkurd nahiyeleriyle Ağçekale ve Hançuk kalelerini de uhdesine alarak yaklaşık kırk altı sene bu bölgede hakimiyetini sürdürmüştür. Sultan Ahmed Bey, 961'de (1554) idaresinde bulunan Hançuk Nahiyesi'ne bağlı Endib (?) köyünde kendisi ve aile bireyleri için bir türbe, cuma namazı için bir mescid, medrese ve zaviye yaptırmak için I. Süleyman'dan talepte bulunmuştur. Söz konusu yapıların giderleri için de Endib, Hadin, Baver ve Hepik mezralarını vakfetmeyi tasarlamış ve bu önerisi, merkezi yönetim tarafından da

² 15. yüzyılda Memlûklüler döneminde Anadolu'ya seyahat eden İbn Ecâ (1986: 109-110), *Hîn'den (Hani) ayrıldıktan sonra bir vadi içerisinde Cebâhür'a ulaştığını söylemektedir. Bu bilgi Cebel-i Cûr adının henüz 15. Asırdan itibaren Çapakçur'a dönüşmeye başladığını göstermektedir.*

³ Osmanlı Devleti'nde bölgelerin niteliklerine göre bazı siyasi-idari yönetim şekilleri tercih edilmiştir. Genç ve Çapakçur'un da dahil olduğu yurtluk-ocaklık ve hükümetlik sancakların irsi ve kendine has idari bir teşkilatı bulunmaktaydı. Buna göre; fetihler esnasındaki hizmetlerinden dolayı bazı bey ve emirlere hakim oldukları yerlerin idaresi verilmiştir. Hükümetlik sancaklarda tahrir yapılmamakta ve gelirleri de yöneticilere aitti. Bahse konu idari birimlerde kul taifesinden kimse bulunmamakta ve özel askerî unsurlar mevcut idi. Yurtluk-ocaklık sancaklarda ise tahrir yapılmaktaydı. Yöneticileri azledilmeyip kusur veya görevi kötüye kullanma gibi olumsuzlukları görüldüğünde, öldüklerinde yerlerine akrabaları tayin edilmekte olup aile dışından atama yapılamazdı. Sefer zamanında ise bağlı buldukları beylerbeyinin hizmetinde yer almakla mükellef idiler, bkz. Ünal, 1994: 2211-2220.

⁴ Metinde Gence olarak yazılan yer Genç olup bazı belgelerde bu şekil yazıma da tesadüf edilmektedir, bkz. COA. A. DVN. SNMHH d. No: 4, Hkm. 2077, s. 199.

kabul edilmiştir (COA. A. DVN. SMHM. d. No: 1, Hkm. 852, s.152; Barkan, 1953: 307; Sahillioğlu-İhsanoğlu, 2002: 84-85)⁵.

I. Selim döneminden beri Genç sancağının yöneticiliğini yapmakta olan Sultan Ahmed, 27 Mart 1561'de vefat edince idaresinde bulunan Genç, Hançuk, Yahkik, Akçekale, Zak ve Meneşkurd nahiyeleri üç oğlu arasında üleştirilmiştir. Çocuklarından Emir Murad'a Genç sancağı, Meneşkurd ve Zak nahiyeleri, Mehmed Mirza'ya Hançuk, Ağçekale, Piçar (Bıçar) ve Yahkik, Ali'ye ise Poğı, Pikuk ve Bardik köyleri ile Şulasa, Dirgül ve Kuçil adlı mezra ve köyler zeamet olarak tahsis edilmiştir. Adı geçen köylerin yaklaşık yirmi bin akçe gelire malik olduğu ve bi'l-fiil tasarrufunda olan bu köyler, daha önce beratla verilmediğinden beratı tekrar yazılarak kendisine gönderilmiştir (COA. A. DVN. SMHM. d. No: 33. Hkm. 713)⁶.

Sultan Ahmed'in vefatından sonra Diyarbekir Beylerbeyi Çerkes İskender Paşa, Genç ve tabi yerleri Sultan Ahmed'in çocukları Mehmed ve Murad arasında taksim etmiştir. Buna göre; Hançuk ve Ağçekale Mehmed'e, Genç ve bağlı mevkiiler ise Murad Bey'e verilmiştir. Basra'ya yönelik saldırı gerçekleştiren Arap Kabilelerin tenkil edilmesi amacıyla 28 Receb 973'te (18 Şubat 1566) yapılan sefere Genç Bey'i de 150 piyade ile katılmıştır. I. Süleyman, 15 Şevval 973'te (5 Mayıs 1566) Genç Bey'i Murad'a güvenlik ve asayiş sağlaması ve yaylalara çıkan aşiretleri kontrol altına alması için geniş topraklar vermiştir. Bunun yanı sıra İran sınırından gelen aşiretlerin engellenmesi ve sınır boylarının emniyet görevi de Murad Bey'e havale edilmiştir. Murad Bey, on altı yıl hüküm sürdüğüden sonra rızasıyla Genç'in idaresini oğlu Süleyman Bey'e bırakmıştır (COA. DFE. RZ. d. 0014, s. 791; COA. A. DVN. SMHM. d. No: 5, Hkm. 1029, s. 389; COA. A. DVN. MHM. 5, s. 567, Hkm. 1563; Şerefhan, vrk. 126-a).

Süleyman Bey b. Murad Bey, 19 Receb 985'de (2 Ekim 1577) Genç Sancağı'na atanmış ve kendisine 378.347 akçe gelir getiren has arazi tahsis edilmiştir. Genç Kalesi'ni yeterli görmeyen Süleyman Bey, bugün Bingöl'ün Solhan ilçesinde bulunan Meneşkurd Ovası'nda yeni bir şehir kurmuştur. Bunun yanı sıra bölgede emsali görülmemiş sütunlu büyük bir cami, zaviye ve medrese yaptırmıştır (COA. Bab-ı Asafî Kamil Kepeci Tahvil Defteri (A. K:K:T. d), No: 262, s. 117; Şerefhan, vrk. 126-b-127-a). Cami'nin inşa kitabesi günümüze ulaşmış olup şu şekildedir⁷:

⁵ 947/1540 tarihli Diyarbekir kanunnamesinde Hani'den Bingöl'e doğru ulaşmakta olan yolun Murat Nehri cihetinde bir derbendın varlığına dikkat çekilmiştir. Öte yandan bunun yakınındaki yerleşim alanlarının da Çapakçur'un eski merkezi olabileceği iddia edilmektedir, bkz. Baş-Avci, 2021: 28.

⁶ Muhammed Mirza'nın babasının vefatından sonra 1 Zilhicce 985'e kadar (9 Şubat 1578) Hançuk ve çevresini yönettiği ve bu sırada Murat Nehri kıyısına birçok derbend ve kale yaptırarak bölgenin emniyet ve asayişini sağladığı anlaşılmaktadır. Bu bilgilerden bugün Genç ilçesinin girişinde bulunan ve Sebeterias olarak isimlendirilip Urartulara ait olduğu iddia edilen kale ve Kral Kızı Kalesi gibi yapıların Süveydi beylerinin bölgenin emniyetini sağlamak amacıyla inşa ettikleri güvenlik kaleleri olması muhemeldir. Öte yandan Sebeterias Kalesi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ertekin-Butasım, 2018: 113-126.

⁷ 1971 depreminde Mizgeft Camii olarak bilinen bu yapının yıkılmasından sonra kitabenin buradan Genç Kale Camii'ne nakledilerek bu camiye yerleştirildiği söylenmektedir.

“Emere bi-imareti haze'l-mescidi'l-mübareke eş-Şerife izzu'l-ekrem sahibu'l-hayrat Süleyman Bey bin emiru'l-'azam sahibu't-tabl ve'l-alem Murad Bey Gafferallahu Rabbuhuma fi-tarihi Receb sene 978 temmet.”

“Tabl'u-alem sahibi Büyük Emir Murad Bey'in oğlu Süleyman Bey bu mübarek cami-i şerifi Rabbinin ihsanıyla yaptırılmasını emretmiştir. Hayır ve ikramda yarışan ve en üstün dereceye ulaşan Süleyman ve Murad Bey'i Allah bağışlasın. H 978 (1570-1571) senesinin Receb'inde cami inşası bitmiştir.”

İmar faaliyetlerinin yanı sıra Süleyman Bey, Şirvân ve Azerbaycan seferlerine katılarak kahramanlıklar göstermiştir. Öte yandan Safevî taraftarı olan Pazukî Niyaz Bey'in Çukursa'da Badlı ulusunun mallarını yağmaladığını öğrendiğinde, söz konusu saldırganları takip ederek hezimete uğratmış ve yağmaladıkları malları de geri alarak Badlı ulusuna teslim etmiştir (Şerefhan, vrk. 126-b-127a). Süleyman Bey'in vefatından sonra yerine 18 Recep 1046'da (16 Aralık 1636) Ali Bey geçmiştir (COA. A. DVN. SMHM. d. No: 86, Hkm. 93, s. 54). Bu dönemde Genç'e gelen Evliyâ Çelebi şehrin idaresinde Ali Bey'in bulunduğunu ve maiyetinde 1000 askerin görev yaptığını söylemektedir. Genç Kalesi'ni tasvir eden Evliyâ Çelebi, *“Murad Nehri sahilinde göğe doğru yükselen yeckpare kayalıktan oluşan sarp, yalçın bir dağ üzerine ihtişamlı bir şekilde bina edilmiştir. Murad Nehri yatağının geçtiği taraftan bakılınca gökyüzünden başka bir şey görülmeyen muhkem bir bina ve ibretnüma bir kaledir. Civar bölgelerde emsali bulunmayan bir yapıya sahiptir. Adeta, insanların istilasından ve vahşi hayvanların saldırısından korunmak üzere Cenab-ı Allah'ın yeckpare taştan yarattığı bir demir set hükmündedir. Kale içinde cami, erzak ambası ve su sarnıcı vardır. Kale duvarının yüksekliği on iki ziradır. Genç Kalesi'nin kuzeyi Muş Ovası'na doğru açılan bir ticaret yoludur. Güney tarafı Meyyâfârikîn Kalesi'ne iki menzildir. Fakat yolu oldukça kayalıktır”* demektedir (Evliya Çelebi, III, 1314: 226-227; Çapak, 2014: 203). Devamında Genç beylerinin 3.000 kişilik bir maiyetle savaflara katıldığını da yazmaktadır (Evliya Çelebi, III, 1314: 226). Onu da 1101-1109 (1690-1698) yılları arasında Genç'in idaresini üstlenen Evliyâ Bey takip etmiştir (COA. A. DVN. SMHM. d. No: 99, Hkm. 363, s. 114). Farklı zamanlarda Osmanlı ordusu içerisinde birçok savafla katıldığı anlaşılan Evliyâ Bey, bilmediğimiz nedenlerden dolayı 1109'da (1698) azledilmiş ve yerine de Süveydî beylerinden Alihan Bey getirilmiştir (COA. A. DVN. SMHM. d. No: 104, Hkm. 477, s. 107; COA. A. DVN. SMHM. d. No:105, Hkm. 119, s. 34; A. DVN. SMHM. d. No:106, Hkm. 49, s. 27; COA. A. DVN. SMHM. d. No:119, Hkm. 646, s. 142). Görevi devralan Alihan Bey de maiyetindeki askerler ile İran ve Rus muharebelerine katılarak büyük kahramanlıklar göstermiştir. Öte yandan Genç hakimi olduğu yıl, Bağdat'ı işgale kalkışan Safevilere karşı Bağdat Valisi Vezir Ali Paşa'ya destek verip askerleriyle birlikte Bağdat seferine iştirak etmiştir. Ayrıca Basra bölgesini kontrol altına almak isteyen ve yerleşik halkın mallarını talan eden bazı Arap eşkiyasına karşı Bağdat valisi Hasan Paşa'nın yardımına giderek başarılı mücadelelerde de bulunmuştur (COA. A. DVN. SMHM. d. No:119, Hkm.1447; s. 361; COA. A. DVN. SMHM. d. No:110, Hkm. 782, s.172; COA. A. DVN. SMHM. d. No:115, Hkm. 2485, s. 560).

Alihan Bey'in görevinin 29 Şevvâl 1124 (29 Kasım 1712) hitama erdirilmesinden sonra yerine Mehmed Bey geçmiştir. Mehmed Bey de diğer beyler gibi Osmanlı Devletiyle Rusya arasında meydana gelen savafla Diyarbekir Beylerbeyi Vezir Ali Paşa ile birlikte iştirak etmiştir. 29 Rebiyülahir 1129 (12 Nisan 1717) tarihli bir belge Genç sancağının yeniden Evliyâ Bey'e tevcih edildiğini göstermektedir. İkinci kez Genç sancağının başına getirilen Evliya Bey'in bu görevini 1135 (1723) yılına kadar altı yıl sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Mehmed Bey'in yerine 1135'te (1723) Emir Hüseyin Bey tayin edilmiş olup, bu görevini 1143'e (1730) kadar sürdürmüştür. Bölgenin asayişinin sağlanmasına önemli katkılarda bulunan Hüseyin Bey, İran üzerine yapılan seferlere Erzurum Beylerbeyi İbrahim Paşa'nın komutasında katılmıştır. Hüseyin Bey'in görevi 1143'te (1730) sonra ermiş ve yerine Kaçür Bey tayin edilmiştir. Bundan sonraki süreçte 4 Şaban 1151'de (17 Kasım 1738) Mehmed Bey'in görev yaptığı, daha sonra 20 Muharrem 1176'da (11 Ağustos 1762) Genç hükümeti mutasarrıfı Mansur Bey'in akrabası olduğu ifade edilen Mustafa Bey'in tevcih edildiği görülmektedir. Mustafa'nın vefatında sonra da kardeşi Mîr Evliyâ Bey 10 Şevval 1196'da (18 Eylül 1782) bir süre bu görevi üstlenmiştir (COA. A. DVN. SMHM. d. No:125, Hkm.782 s. 195; COA. A. DVN. SMHM. d. No:119, Hkm.1721, s. 419; COA. A. DVN. SMHM. d. No: 125, Hkm. 782, s. 195; COA. A. DVN. SMHM. d. No:131, Hkm. 333, s.16; COA. A. DVN. SMHM. d. No:135, Hkm. 1114, s.16; COA. A. DVN. SMHM. d. No:136, Hkm. 531, s. 152; COA. A. DVNS. NŞT. d.16, s. 127).

Genç, 1848-1867 yılları arasında Diyârbekir'e bağlı bir kaza, 1870'de Lice'ye merbut nahiye iken, 1872'de Bitlis vilayeti dahilinde sancak olarak yer almıştır. 1883-1920 yılları arasında da Bitlis vilayetine bağlı kalmıştır. Sultan Abdülhamid döneminde (1876-1909) Genç kazasında dört yüz metrelik şose yolunun yaptırıldığı kaydedilmektedir. 27 Ekim 1887'de hava şartlarının kötü olması, bölgenin dar ve taşlık bir yapı arz etmesinden dolayı mimari açıdan gelişmeye elverişli olmadığı, burada çalışan memurların ikamet edeceği binaların yapılamaması gibi sebeplerden ötürü merkezin taşınması kararlaştırılmıştır. Böylece Genç'in merkezinin bir saat mesafede bulunan suyu, havası, geniş bir arazisi ile cazip, imara ve gelişime elverişli olan Arduşin'e (Yenibaşak) taşınmasına karar verilmiştir. 250 haneden oluştuğu kaydedilen bu sancak, hükümet konağı, camii, rüştiye ve ibtidaiyye mektepleri ile bir fırın ve on dükkandan oluşan bir yerleşim yeri idi. Öte yandan Göynük, Zikte ve Pıçar Nahiyelerinin Genç kazasına bağlı oldukları ve tayin edilen müdürler tarafından idare edildikleri

anlaşılmaktadır. Tavs, Meneşkurt, Yahkik ve Herta nahiyeleri de fahri olarak Genç merkezi hükümeti tarafından idare edilmektedirler. 1310 (1893) tarihli Bitlis Vilayet Salnamesi'nin verdiği bilgilerin devamında Genç ahalesinin Müslüman ve Hristiyanlardan oluştuğu, halkının Farsça'dan muharref (bozulmuş) Zazaca ve Ermenice konuştukları söylenmektedir. Şemseddin Sami'nin 1314 (1896) tarihli *Kamusü'l-Alam* adlı eserinde Genç sancağının Kulp ve Çapakçur ve nahiyeleri ile birlikte 423 köyü ihtiva eden geniş bir coğrafyayı teşmil ettiği ifade edilmektedir. Yazar, sancağın nüfusunun 66.197 olduğunu, bunun 12.964'ünün Ermeni, 8.360'ının Yezidi ve geriye kalanının ise Müslüman Kürtlerden oluştuğunu yazmaktadır (COA. DH. MKT 1487/47-1; COA. DH. MKT 1487/47-2; COA. DH. MKT 2319/13; Bitlis Vilayet Salnamesi 1310: 256-258; Şemseddin Sami, V, 1314: 3894; Söylemez, 2014: 61-82; Sezen, 2017: 284).

I. Dünya Savaşı esnasında Rus birliklerinin Arduşin'e yaklaşması üzerine 1 Şubat 1331'de (14 Şubat 1916) Genç sancağının merkezi tedbiren Kulp'a nakledilmiştir. Rusya'da meydana gelen ihtilalden sonra Rus birlikleri ricat edince, Aduşinliler 4 Mayıs 1334'te (4 Mayıs 1918) Dahiliye Nezaretine yani İçişleri Bakanlığı'na müracaat ederek merkezin yeniden Arduşin'e taşınmasını istemişlerdir. Öte yandan Genç Livası Mebusu Mehmed Emin Efendi'nin oğlu Muhyeddin ve Darayeni köyünden damadı Hacı İsmail Ağa ve Piçar beyleri, Genç hükümet merkezinin Diyarbük veyahut Darayeni'ye nakli hususunda merkezi hükümete bölge halkı adına telgraflar çekerek muracaatta bulunmuşlardır. Bu müracaat üzerine Arduşinliler Genç Mutasarrıfı Mehmet Ali Bey'in buraya yeni geldiğini, bölge halkının örf, adet ve geleneklerine vakıf olmadığını, burada görev yapan bazı memurlarla şahsi menfaatler mukabilinde Genç Mebusu Muhyeddin ve Hacı İsmail Ağa'nın fikirlerine destek verip Genç hükümet merkezinin Darayeni'ye nakli için çalıştığını iddia ederek, merkezi hükümete mektup göndermişlerdir. Ayrıca Mehmed Emin Efendi'nin oğlu Muhyeddin Efendi'nin Genç hükümet merkezinin nakli hususundaki görüş ve teklifini kabul etmeyeceklerini, bu önerinin teklif ve tavsiyesinin nazar-ı itibara alınmaması hususunda Dahiliye Nezaretine telgrafla başvurmuşlardır. Arduşin halkı, eşrafi ve ağalarının ileri sürdüğü gerekçede Darayeni'nin Çapakçur'a on beş, Oğnut'a on iki, Piçar'a on altı, Valir'e (Valyer) sekiz ve Muş'a on iki saat mesafede yer aldığını ve Arduşin'in ise zikredilen yerlerin ortasında olduğu için hükümet merkezinin Arduşin'e naklinin uygun olacağını merkezi hükümete bildirmişlerdir (COA. DH. İ.U.M. EK 47/52-1-3.).

Dilekçenin devamında I. Dünya Savaşı sırasında bölge halkının milis kuvvetler oluşturarak 600'ü şehit olmak üzere esir ve yaralı verip, düşmanı Genç ve Oruh boğazlarından tard ederek büyük bir zafer kazandıklarını ifade etmişlerdir. Genç'in merkezinin Darayeni veyahut Diyarbük'e nakledilmesi durumunda Oğnut'un Kiği'ya Muş'un Varto'ya, Kulp'un ise Silvan'a yakın olmasından dolayı buralara bağlanmaları gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca çocuklarının ilim ve eğitimden mahrum kalarak mağduriyet yaşayacaklarını söyleyerek, merkezin tekrar Arduşin'e nakledilmesini istemişlerdir. Genç'in merkezinin Diyarbük veya Darayeni'ye nakledilmesini isteyen Yahkik ağaları ile Mıstan, Botyan ileri gelenleri ise ulaşım sorunlarından dolayı halkın resmi işlemlerini takip edemediğini ve bundan dolayı hukukî olarak zarara uğradıklarını iddia etmişlerdir. Ayrıca, Arduşin'in otuz beş yıldan beri koca bir liva merkezi olmasına rağmen hiçbir gelişme kaydetmediğini ileri sürmüşlerdir. Genç merkezinin eski yerine naklinin birkaç ileri gelenin menfaatlerini temin etmeye yönelik bir talep olduğunu söylemişlerdir. Bunların yanı sıra merkezi hükümete gönderdikleri dilekçede uzman bir heyetin gönderilerek keşif ve inceleme neticesinde hangi yerin imara ve terakkiyata daha elverişli olacağını tespit edilmesi de talepler arasında yer almaktadır (COA. DH. İ.U.M. EK 47/52-1-3.).

Arduşin hükümet konağının kapı ve pencerelerinin olmadığı, askeri müfreze tarafından ahır olarak kullanıldığı, kar yağışı ile merkeze ulaşımın altı ay boyunca kesintiye uğradığı, sadece on sekiz hanenin maddî imkanlardan dolayı burada ikamet etmek zorunda kaldıkları, merkezin imar ve iskana uygun olmadığını beyan etmişlerdir. Arduşin hükümet konağının tamiri için tahsis edilen 18.000 kuruşa çok az bir miktar ilave edilerek Darayeni'de yeni ve geniş bir hükümet konağının inşa edilebileceği söylenmiştir. Arduşin'de memurların ikamet edeceği binaların olmadığını bunun aksine burada bu ihtiyacı karşılayacak yapıların varlığı da vurgulanmıştır. Merkezin taşınacağı yerin keşif sonucunda mevki itibarıyla Diyarbekir, Palu, Erzurum ve Bitlis yol güzergahı üzerinde olduğu vurgulanmıştır. Diyarbük ve Darayeni köyleri Mebus Mehmed Emin Efendi'nin damadı Hacı İsmail Ağa'nın tasarrufu altında idi. Liva merkezinin Diyarbük'e (Darayeni) nakledilmesi mukabilinde Hacı İsmail Ağa bir köyü arazisiyle birlikte Mehmed Emin'e vermeyi ve iki katlı hükümet konağının inşasını da yaptırmayı taahhüt etmiştir. Bu teklifler ve gerekçeler doğrultusunda toplanan Bitlis Vilayet Meclisi, Madrak, Meneşkurt, Hiraba ve Genc (Kale Köyü) merkezine gönderdikleri uzmanlar ile mezkûr yerleşim yerlerinin uygun olmadıklarını ve merkezin Darayeni'ye yani şu anki Genç ilçesine taşınmasına 7 Temmuz 1918'de karar vermiştir (COA. DH. İ.U.M. EK 111/57).

Bilahare Genç, 1921'de Muş'a dahil edilmiş, 17 Teşrin-i Sani 1236'de (17 Kasım 1920) "Elviye-i Müstakille" haline getirilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde "**Genç sancağı müstakillen idare edilecektir. İkinci Madde: Tebliği tarihinden itibaren mer'iyü'l-icra olan işbu kanunun icrayı ahkamına heyet-i vükela memurdur**" şeklinde alınan karar doğrultusunda Genc Sancağı müstakil vilayet merkezi olarak adem-i merkeziyet usulüyle bir süreliğine idare edilmiştir (BCA. No: 30-18-1/2-21-3; Ek Dosya: 73-2; Sezen, 2017:

284). Ancak bu durum uzun sürmemiş, müteakiben müstakil bir liva olmaktan çıkarılarak kazaya dönüştürülmüş 1926'de Elazığ'a, 1929-1935 arasında Muş'a ve 1936'da ise Bingöl iline bağlanmıştır (Sezen, 2017: 284).

SONUÇ

Murat Köyü yakınlarında yapılan arkeolojik çalışmalarda mezkûr köye birkaç kilometre uzaklıkta bulunan Kale Köyü, yani Genç hakkında bilgiler bulunmamakla birlikte, genel olarak bakıldığında söz konusu coğrafyanın köklü bir geçmişe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmamızda, Genç hakkında somut kayıtlar olmadığı için yerleşim biriminin coğrafi konumu dikkate alınarak, tarihi süreç içerisinde Bingöl ve çevresinde faaliyet icra eden devletlerin hakimiyet alanlarına göre bazı tespitler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Akkoyunlu, Karakoyunlu, Safevî ve Osmanlı güçlerinin rekabet ettiği bir dönemde hakkında bilgi edinmeye başladığımız Genç'in idarî birim olarak birden ortaya çıkması ihtimal dahilinde değildir. Bu cümleden 16. Asırda Doğu Anadolu'ya doğru ilerleyen Safevîlerin Genç'in idaresine atama yapması söz konusu yerleşim birimine dair bilgiler edinmemizi sağlamaktadır. Öte yandan bu kayıtlar buradaki iskanın varlığına dair müşahhas örnek olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmanın esas odak noktası da Osmanlı ile birlikte karşımıza çıkan Genç sancağı ve günümüzde yerelde Darayeni (Daraheni) olarak bilinen Bingöl'ün Genç ilçesinin yerinin aynı olup olmadığı mevzuudur. Zira 1515'ten beri Genç sancağının hükümet merkezi Kale Köyü'nde bulunurken 1887'de şehrin gelişmeye uygun olmaması ve iklim şartları gibi sebeplerden ötürü, merkezin Arduşin'e nakledildiği kaydedilmektedir. I. Dünya Savaşı'nda doğu cihetinde Rus kuvvetlerinin Arduşin'e yaklaşmasından dolayı sancak merkezi, 1916'da tedbiren Kulb'a nakledilmiştir. Bu yer değişikliğinden sonra Rus kuvvetleri geri çekilince, 1918'de merkezin yeniden Arduşin'e taşınması hususunda Arduşinliler talepte bulunmuşlardır. Genç livası mebusu olan Mehmed Emin Efendi'nin oğlu Muhyeddin ve damadı İsmail Ağa ile Piçar (Peçyar) ağaları bu fırsatı değerlendirmiş, merkezin Diyarbük'e yani Darayeni'ye intikali konusunda dilekçe vermişlerdir. Bu belgeden de anlaşılacağı üzere uzun uğraşlar sonucunda yapılan incelemeler sonucunda, merkez bugünkü Genç ilçesine taşınmıştır. Esasında Genç ilçesinde özellikle Diyarbük cihetinde bulunan tarihi yapılar buranın tarihi geçmişinin zenginliğine delalet etmektedir. Özellikle Diyarbük'teki kümbetler ve Kale Köyü'ndeki camii ve yapıtlar dikkate değer tarihî ve kültürel varlıklar olarak gözükmektedir. Söz konusu tarihi yapılar bölgenin köklü bir geçmişe sahip olduğuna işaret etmekle beraber Genç'in konumu ile ilgili tartışmaları sonlandırmamaktadır. Sonuç olarak bu belgedeki kayıtların yorumlanması ile –yeni kayıtlar ortaya çıkmadığı sürece- Genç'in eski yerleşim alanının Kale Köyü olduğu ve bugünkü yerine 1918'de taşındığı ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aka, İ. (2012). Timur. *DİA*, XLI, 173-177.
- Akyol, A. A., & Özdemir A. (2021). Murat Tepe Bizans Dönemi Seramiklerinin Arkeometrik Analizleri. *Murat Nehri Kıyısında Bir Urartu Yerleşimi Murat Tepe*, ed. Abdulkadir Özdemir-Ziya Kılınç, İstanbul, 183-194.
- Alaaddin Ata Melik Cüveynî. (1998). *Tarih-i Cihangüşa*. çev: Mürsel Öztürk, Ankara.
- Alptekin, C. (1978). *The Reign of Zangi*, Erzurum.
- Baluken, Y. (2014). Artuklular Devrinde Bingöl. *I. Bingöl Sempozyumu (11-12 Haziran 2006)*, 43-50.
- Baluken, Y. (2022). Anadolu Selçukluları Devrinde Samasur ve Kiğı Darphanelerinde Basılan Sikkelere Dair Bazı Mülahazalar. *Artuklu Akademi*, 9(1), 129-140.
- Barkan, Ö. L. (1953). H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî yılına ait bir bütçe örneği. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15(1-4), 251-329.
- Baş, Y., & Avcı, V. (2021). Bingöl'ün tarihi çevre ve şehircilik bakımından gelişimi. *BÜSBED*, 11(22), 11-62. BCA. No: 30-18-1/2-21-3; Ek Dosya: 73-2.
- Bezer, G. Ö. (2009). Seyfeddin Gazi I. *DİA*, XXXVII, 31.
- BİTLİS VİLAYET SALNAMESİ (1310), ss. 256-258.
- COA. A. DVN. MHM. 5, s. 567, hüküm 1563.
- COA. A. DVN. SMHM. d. No: 1, Hkm. 852, s.152
- COA. A. DVN. SMHM. d. No: 104, Hkm. 477, s. 107.
- COA. A. DVN. SMHM. d. No: 125, Hkm. 782, s. 195
- COA. A. DVN. SMHM. d. No: 33. Hkm. 713
- COA. A. DVN. SMHM. d. No: 5, Hkm. 1029, s. 389.
- COA. A. DVN. SMHM. d. No: 86, Hkm. 93, s. 54;
- COA. A. DVN. SMHM. d. No: 99, Hkm. 363, s. 114.
- COA. A. DVN. SMHM. d. No:105, Hkm. 119, s. 34.
- COA. A. DVN. SMHM. d. No:106, Hkm. 49, s. 27.
- COA. A. DVN. SMHM. d. No:110, Hkm. 782, s.172.
- COA. A. DVN. SMHM. d. No:115, Hkm. 2485, s. 560.

- COA. A. DVN. SMHM. d. No:119, Hkm. 646, s. 142.
 COA. A. DVN. SMHM. d. No:119, Hkm.1447; s. 361.
 COA. A. DVN. SMHM. d. No:119, Hkm.1721, s. 419
 COA. A. DVN. SMHM. d. No:125, Hkm.782 s. 195
 COA. A. DVN. SMHM. d. No:131, Hkm. 333, s.16.
 COA. A. DVN. SMHM. d. No:135, Hkm. 1114, s.16.
 COA. A. DVN. SMHM. d. No:136, Hkm. 531, s.152.
 COA. A. DVN. SNMHM d. No: 4, Hkm. 2077, s. 199.
 COA. A. DVNS. NŞT. d.16, s. 127.
 COA. Bab-ı Asafî Kamil Kepeci Tahvil Defteri (A. K:K:T. d), No: 262, s. 117.
 COA. DFE. RZ. d. 0014, s. 791.
 COA. DH. İUM EK 111/57.
 COA. DH. İUM. EK 47/47-1-3.
 COA. DH. İUM. EK 47/52-1-3.
 COA. DH. MKT 1487/47-1.
 COA. DH. MKT 1487/47-2
 COA. DH. MKT 2319/13.
 Çapak, İ. (2014). Evliya Çelebi Seyehatnamesi'nde Bingöl. *II. Bingöl Sempozyumu 25-27 Temmuz 2008*, Bingöl, 197-208.
 Demir, A. (2014). 16. Yüzyılda Safevi ve Osmanlı Döneminde Genc Beyleri. *II. Bingöl Sempozyumu 25-27 Temmuz 2008*, Ankara, 208-216.
 Demir, A. (2014). 18 ve 19. Yüzyıllarda Çapakçur Sancağı ve İdari Yapısı. *Arşiv Vesikalarına Göre Bingöl Kolokyumu*, 27-37.
 Demir, A. (2014). Belgelerle Çapakçur Sancağı. *I. Bingöl Sempozyumu 10-11 Haziran 2006*, Ankara, 196-210.
 Dihhudâ, A. E. (1998). *Luğatnâme*, c. XII, ed. Muhammed Muin-Seyyid Cafer Şehîdî, Tahran.
 Ebu Bekir-i Tihranî. (2001). *Kitab-ı Diyarbekriyye*. çev. Mürsel Öztürk, Ankara.
 el-Antakî (1990). *Tarihu'l-Antakî el-Ma'rûf bi-sılati Târîhi Avtîhâ*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, Trablus.
 el-Bundârî (1979). *Sena'l-Barku's-Şâmî*. thk. Fethiye en-Nebrâvî, Kahire.
 el-Makrizî (1997). *es-Sulûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mulûk*. c. I, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
 Erdem İ., Paydaş K. (2021). *Ak-Koyunlu Devleti (Siyasî Tarih ve Yönetim Yapısı)*. İstanbul.
 Erdem, S. (1991). Asya. *DİA*, III, 513.
 Ertekin, M. Z., Butasım, N. (2018). Bingöl Genç (Seebterî?) Kalesi". *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, VIII(XVI), 113-126.
 Evliya Çelebi. (1314). *Evliya Çelebi Seyehatnamesi*, III, Dersaadet.
 Genç, V. (2016). İdris-i Bidlîsî'nin II. Bayezid ve I. Selim'e Mektupları. *Osmanlı Araştırmaları*, 47, 147-208.
 Grousset, R. (2006). *Başlangıçtan 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, İstanbul.
 Gündüz, T. (2008). Safevîler. *DİA*, XXXV, 451-457.
 Gündüz, T. (2010). Şah İsmail. *DİA*, XXXVIII, 253-255.
 Hoca Sadeddin (t.y.). *Tacu't-Tevarih*, c. II.
 Honigmann, E. (1970). *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*. çev. Fikret Işıltan, İstanbul.
 Howard, J. -J. (1989). Procopius, Roman defences north of the Taurus and the new fortress of Citharizon. *The eastern Rome, Sasanian Persia and the End of Antiquity*, ed. D.H. French and C.S. Lightfoot, Oxford, 203-229.
 İbn Bibi (1996). *el-Evâmirü'l-Ala'iyye fi'l-Umuri'l-Ala'iyye (Selçuk Name)*. I-II, çev. Mürsel Öztürk, Ankara.
 İbn Ecâ (1986). *el-İrak beyne'l-Memâlik ve'l-Osmaniyyin el-Etrâk*. thk. Muhammed Ahmed Dehmân, Dımaşk.
 İbn Haldûn (1988). *Divânü'l-Mübtede ve'l-haber fi Tarihi'l-Arab ve'l-Berber ve men 'âsarahum mine'l-zevi's-şe'ni'l-ekber*. c. V, thk. Halil Şahade, Beyrut.
 İbn Nazîf (1981). *et-Târîhu'l-Mansûrî*. thk. Adnan Dervîş, Dımaşk.
 İbn Vâsıl (1957). *Müferricü'l-Kurûb fi Ahbâri Benî Eyyüb*. IV, thk. Hasnîn Muhammed Rebi-Said Abdülfettah Aşûr, Kahire.
 İbn Zafir (1985). *Ahbâru'd-Devleti'l-Hâmâniyye*. thk. Temime er-Ravvâf, Dımaşk.
 İbnü'l-Adîm (1954). *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb*. II, thk. Sâmî ed-Dehân, Dımaşk.
 İbnü'l-Esîr (1963). *et-Târîhü'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye (bi'l-Mevsıl)*. thk. Abdulkadir Ahmed Tuleymât, Kahire.
 İbnü'l-Esîr (1991). *el-Kâmil fi't-Tarih*. XII, çev. Abdülkerim Özaydın-Ahmet Ağırkaça, İstanbul.
 İbnü'l-Esîr (1991). *el-Kâmil fi't-Tarih*. X-XI, çev. Abdülkerim Özaydın, İstanbul.
 İbnü'l-Ezrak (2014). *Târîhu Meyyâfârikîn*. thk. Faruk el-Huli-Yusuf Baluken, İstanbul.
 Kaya, M. A. (1998). Anadolu'da Roma Egemenliği ve Pompeius'un Siyasal Düzenlemeleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIII(1), 163-173.

- Kaya, M. A. (2003). Anadolu'daki Roma Garnizonları. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVIII (2), 83-94.
- Koçak, Z. (2018). Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Varto Nahiyesi. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 5(13), 219-253.
- Kodaman, B. (1986). Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdârî Durumu. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, I(1), 3-20.
- Konuk, S. (2022). *Roma-Sâsânî Mücadelesinde Yukarı Dicle Havzası'nın Tarihi Coğrafyası*, Ankara.
- Konukçu, E. (1993). Cihan Şah. *DİA*, VII, 536.
- Naskali, E. (2009). Sâsânîler. *DİA*, XXXVI, 174-176.
- Nesevî (1953). *Sîreti es-Sultân Celâleddîn Mengüberti*. thk. Hâfız Ahmed Hamdi, Kahire.
- Nizamüddin Şâmî (1987). *Zafernâme*. çev. Nevati Lugal, Ankara.
- Özdemir, A. (2021). Murat Tepe Urartu Dönemi Yerleşimi. *Murat Nehri Kıyısında Bir Urartu Yerleşimi Murat Tepe*, ed. Abdulkadir Özdemir-Ziya Kılınç, 47-83.
- Özdemir, A. vd. (2018). 2018 Yılı Murat (Norik) Höyük Kazı Çalışmaları: Ön Değerlendirmeler. *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, V(2), 83-93.
- Özdemir, A., Özdemir, A. (2021). Murat Höyük: Kazı Çalışmaları ve Tabakalanması. *Erken Tunç Çağı'nda Murat Höyük*, Ed. Abdulkadir Özdemir-Ziya Kılınç-Ergün Demir, 27-43.
- Sahillioğlu, H., İhsanoğlu E. (2002). *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi H. 951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, İstanbul.
- Schlumberger, G. (1900). *L'Epopée Byzantine A la fin du Dixième Siecle*, II, Paris.
- Sertoğlu, M. (1992). *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, İstanbul.
- Sezen, T. (2017). *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Söylemez, M. M. (2014). Bitlis Vilayet Salnamelerine Göre Ginç Sancağı. *I. Bingöl Sempozyumu 10-11 Haziran 2006*, Ankara, 61-82.
- Söylemez, M. M., Demir, A. (2014). *1550 Tarihli Tahrir Defterine Göre Çapakçur Livası Nüfus ve İskân*, Ankara.
- Stephanos Asogik. (2017). *The Universal History of Steponas Taronec'i*. İngilizce trc. Tim Greenwood, Oxford.
- Sümer, F. (1970). Anadolu'da Moğollar". *SAD*, I, Ankara, 1-147.
- Sümer, F. (1984). *Kara-Koyunlular*. *DİA*, I, Ankara, 49-51.
- Sümer, F. (1989). Ahmed Celâyir. *DİA*, II, İstanbul, 53-54.
- Sümer, F. (1989). Akkoyunlular. *DİA*, II, İstanbul, 270-274.
- Sümer, F. (2012). Uzun Hasan. *DİA*, XLII, İstanbul, 261-264.
- Süryani Mikhail. (1944). *Süryani Patrik Mihail'in Vakainamesi. II. Kısım (1042-1195)*, Türkçe trc. Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu.
- Şemseddin Sami. (1314). *Kamusü'l-Alam*, V, Mihran Matbaası.
- Şerefhan, *Şerefnâme*, c. I, Osmanlıca çev. Muhammed b. Ahmed Bey Mirza, İstanbul Büyükşehir Kütüphanesi, Muallim Cervdet Yazmalar Bölümü, Mikروفilm No: 943, Tercüme Tarihi Hicri 1188, Vrk. 123-b, 125-a, 126-a, 126-b, 127-b.
- Şerefhan, *Şerefnâme*, Osmanlıca çev. Şem'î, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi yazmalar Bölümü Revan Kitaplığı No. 1469 Tercüme Tarihi Hicri 1092, Vrk 52a-b.
- Tiryaki, S. (2011). Tarih Öncesi Dönemlerden Urartulara Bingöl. *Arşiv Vesikalarına Göre Bingöl Kolokyumu*, Bingöl, 239-247.
- Tuncel, M. (1992). Bingöl. *DİA*, 183-184.
- Urfalı Mateos. (1987). *Urfalı Mateos Vekayı-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. Türkçe çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara.
- Usta, A. (2005). Artukoğlu Belek Gazi'nin Siyasî Faaliyetleri. *Prof. Dr. Ramazan Şeşen Armağanı*, ed. Emine Uyumaz-Süleyman Kızıltoprak, İstanbul, 355-367.
- Ünal, M. A. (1994). XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbeki Eyaletine Tâbi Sancakların İdari Statüleri. *X. Türk Tarih Kongresi (22-26 Eylül 1986)*, V, 2211-2220.
- Vâkıdî (1996). *Târîhu Fütühi'l-Cezîre ve'l-Hâbüri ve Diyâr-ı Bekr ve'l-Irak*. thk. Abdulaziz Feyyaz Harfuş, Dimaşk.
- Yâkût el-Hamevî (t.y.). *Mu'cemü'l-Büldân*, II, Beyrut.
- Yıldırım, C. (2020). *Şah İsmail Safevî Kızılbaş Devleti*, Ankara.
- Yinanç, M. H. (2013). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I. Cilt*. haz. Refet Yinanç, Ankara.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

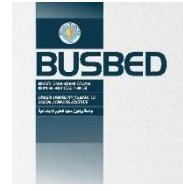
ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Yazarın araştırmaya katkısı %100'dür.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 20.07.2023
Kabul Tarihi : 18.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1330135>

OĞULDERE (BUBAN) PERİBACALARININ (BİNGÖL) DAĞILIMINDA JEOMORFOLOJİK FAKTÖRLERİN VE BİTKİ ÖRTÜSÜ ÖZELLİKLERİNİN ETKİSİ

Vedat AVCİ¹, Kemal KIRANŞAN²

ÖZ

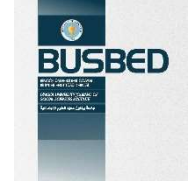
Bu çalışmada Bingöl'ün kuzeyinde, Oğuldere (Buban) köyünde bulunan peribacalarının dağılımında etkili olan jeomorfolojik faktörler ve bitki örtüsü özelliklerinin etkisinin ortaya konması amaçlanmıştır. Çalışmada Sayısal Yükseklik Modeli (SYM) ve peribacalarının bulunduğu lokasyonlar ile uydu görüntüsü temel veri setidir. SYM, topoğrafya haritalarından oluşturulmuş ve jeomorfolojik faktörler kapsamında eğim, bakı ve yükselti basamakları katmanları, çalışma alanını kapsayan uydu görüntüsünden Normalize Fark Bitki İndeksi (NDVI) katmanı oluşturulmuştur. Eğim, bakı, yükselti ve NDVI katmanları ile peribacalarının bulunduğu lokasyonlar zonal istatistikle karşılaştırılmış, bu lokasyonların her parametre açısından minimum, maksimum ve ortalama değerleri bulunmuştur. Ulaşılan sonuçlara göre orta derecede eğime sahip, güneye bakan yamaçlarda peribacası oluşumunun daha yaygın olduğu, benzer litoloji ve eğime sahip kuzeye bakan yamaçlarda peribacası oluşumunun seyrek olduğu görülmüştür. Bu durum kuzeye bakan yamaçların bitki örtüsü açısından zengin olması ile ilgilidir. Sonuçlara göre jeomorfoloji ve bitki örtüsü Oğuldere peribacalarının dağılımında belirleyici olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Oğuldere (Buban), Bingöl, Peribacası, Jeomorfolojik Faktörler.

¹ Dr. Öğ. Üyesi Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, vavci@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1439-3098>

² Dr. Öğr. Üyesi Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, kkiransan@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6024-4571>

Article Type : Research Article
Date Received : 20.07.2023
Date Accepted : 18.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1330135>

EFFECT OF GEOMORPHOLOGICAL FACTORS AND VEGETATION FEATURES ON THE DISTRIBUTION OF OĞULDERE (BUBAN) FAIRY CHIMNEYS (BINGÖL)

Vedat AVCI¹, Kemal KIRANŞAN²

ABSTRACT

In this study, it is aimed to reveal the effect of geomorphological factors and vegetation characteristics on the distribution of fairy chimneys located in the village of Oğuldere (Buban) in the north of Bingöl. In the study, the Digital Elevation Model (DEM), the locations of the fairy chimneys and the satellite images are the basic data set. DEM was created by topography maps and within the scope of geomorphological factors, slope, aspect, layers of elevation steps, and by the satellite images covering the study area, Normalized Difference Vegetation Index (NDVI) layer was created. Locations of fairy chimneys and slope, aspect, elevation and NDVI layers were overlapped with zonal statistics. The minimum, maximum and average values of these locations were determined for each parameter. According to the results, it was observed that fairy chimney formation is more common on south-facing hillsides with moderate slopes and that fairy chimney formation is rare on north-facing hillsides with similar lithology and slope. This is related to the fact that the north-facing hillsides are rich in vegetation. According to the results, geomorphology and vegetation were decisive in the distribution of Oğuldere fairy chimneys.

Keywords: Oğuldere (Buban), Bingöl, Fairy Chimney, Geomorphological Factors.

¹ Dr. Bingöl University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Geography, vavci@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1439-3098>

² Dr. Bingöl University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Geography, kkiransan@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6024-4571>

1. GİRİŞ

Volkanizma ile katı malzemeler şeklinde yüzeye çıkan piroklastik malzeme, karasal ya da denizel-gösel ortamlarda birikince piroklastik kayalar oluşur. Piroklastik kayaların oluşumunda volkanik ve sedimanter koşulların etkili olması nedeniyle piroklastik malzeme ile birlikte lito-klastikler de bulunmaktadır. Litoklastikler, volkano-klastikler olabileceği gibi temeldeki kayaların (sedimanter, metamorfik, magmatik) parçacıkları da olabilir. Başlıca piroklastikler, aglomera, tüf ve igrimbritlerdir. Aglomeralar, blok veya çakıl boyutundaki köşeli volkanik kaya parçalarının volkanik kül matrisi tarafından tutturulmasıyla oluşan piroklastiklerdir. Vitroklastik doku sunan tüfler, vitrik küllerden oluşan matrisi içerisinde cam parçacıkları, kristaller ve kayaç parçacıkları içermektedir. Volkanik cam/pumis içeren igrimbritler, özel bir tüf çeşidi olup kaynaklanmış kristal-litik tüflerdir (Fisher, 1961; Speranskaya, 1966; McPhie vd., 1993; Erkan, 1994; akt. Sarıfakıoğlu, 2006). “Kül parçacıklarının birbirleriyle kaynaşacak kadar sıcak olduğu durumlarda oluşan ve kaynaklı tüf olarak adlandırılan bu kayalar çoğunlukla ince cam kıymıklarından oluşmaktaysa da ceviz iriliğinde pumis ve diğer kaya parçalarını da kapsayabilmektedir. ABD’nin batısında kaynaşmış tüfler yüzlerce feet kalınlıkta olup, çıkış yerlerinden onlarca mil uzağa ulaşmışlardır” (Lutgens vd., 2014). Tüfler ile igrimbritler ardışık seviyeler oluşturabilir. Her iki kayaç türü, fiziksel ve kimyasal ayrışma-bozulmaya karşı farklı direnç gösterdiklerinden Kapadokya ile ülkemizin farklı yörelerinde peribacası gibi doğal şekiller meydana getirirler (Jeoloji Mühendisleri Odası, 2004; akt. Sarıfakıoğlu, 2006).

Garip ve efsanevi birtakım kabartılar ve tepe şekilleri olan peribacaları; kule, koni, silindir, piramit şeklinde olabileceği gibi, tepesi sivri, yuvarlak, şemsiyeli, külahlı olan peribacaları da bulunmaktadır. Peribacalarının yükseltisi, birkaç metre ile 15-20 metre arasında değişmekle birlikte, daha fazla yüksek olanları bulunmaktadır (İzbrak, 1977; akt. Atasoy, 2018). Badlans topoğrafyasının bir türü olan peribacaları, yamaçları meydana getiren malzeme yapısı, iklim ve bitki örtüsü özelliklerine göre oluşmaktadır. Yamaç eğiminin yüksek olması, bitki örtüsünün seyrek olması ve yağış şiddetinin fazla olması peribacası oluşumu için uygun ortam koşullarıdır (Erinç, 2000). Peribacaları daha çok volkanik araziye bağlı olarak oluşmakla birlikte sedimanter kayalar (bazı cins konglomeralar ve iri taneli kumtaşları (İzbrak, 1977) üzerinde gelişme gösterenleri de bulunmaktadır. Uşak-Ulucak peribacaları akarsu çökellerinin aşındırılmasıyla oluşan şekillerdir (Atasoy, 2018). Narman (Erzurum) peribacaları da Pliyo-Kuvaterner dönemli alüvyonlar üzerinde oluşmuştur (Kalkan & Alacalı, 2017). Çiğil-İlgın (Konya) kırmızı peribacaları da sedimanter kayalar üzerinde oluşan peribacalarıdır (Parlar, 2019). Kırınşan (2023), Diyarbakır-Çermik’te yer alan Gelincik Dağı’nda kireçtaşları üzerinde peribacalarının geliştiğini bildirmiştir.

Türkiye’de 107 lokalitede peribacalarının bulunduğu bildirilmiştir (Öztürk, 2023). Aksaray, Ankara, Bingöl (Kartal ve Oğuldere köyleri), Gümüşhane, Konya, Kırıkkale, Kapadokya, Simav, Afyon, Uşak, Narman-Erzurum, Manisa-Kula, Kayseri-Erkilet, Van-Başkale, peribacalarının bulunduğu ve literatüre konu edinilen bazı lokasyonlardır. Yerli ve yabancı literatürde volkan jeomorfolojisi, genel jeomorfoloji çalışmalarında peribacaları bahse konu edinildiği gibi, doğrudan peribacalarını konu edinen çalışmalar ile turizm potansiyeline dair çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda peribacalarının oluşumu, jeoturizm ve jeomorfosit potansiyeli, doğal ve beşeri etkiler değerlendirilmiştir (Sür, 1966, 1972; 1994; İzbrak, 1977; Ardos, 1978; Ekim, 1985; Emre, 1985; Emre & Güner, 1985; Güney, 1985; Doğaner, 1995; Tuncel, 1998; Yılmaz, 2001; Yılmaz & Özer, 2003; Koçman, 2004; Atalay vd., 2005; Baylak, 2006; 2019; İnaner vd., 2006; Koçman vd., 2006; Ozaner, 2006; Ozaner & Atiker, 2006; Özdemir & Şenkul, 2008; Sayın, 2008; Somuncu & Yiğit, 2008; Kopar, 2010; Koçan, 2011; 2013; İkinci & Doğaner, 2012; Kopar & Çakır, 2012; Polat & Güney, 2013; Güngör, 2014; Gürsay & Güneş, 2014; Sarıkaya vd., 2015; Çiftçi & Güngör, 2016; Güneş, 2016; Kopar & Şaroğlu, 2016; Tanrıku, 2016; Kalkan & Alacalı, 2017; Sağlam Selçuk & Zorer, 2017; Atasoy, 2018; Körbalta, 2018; Çiner & Aydar, 2019; Doğan vd., 2019; Ege, 2019; İmamoğlu, 2019; Kuzucuoğlu, 2019; Parlar, 2019; Şaroğlu & Güngör, 2019; Parlar & Eren, 2020; Uz, 2020; Bahadır & Işık, 2021; Erenoğlu, 2021; Usta & Kırlar Can, 2021; Vural & Külekçi, 2021a; 2021b; Özcan & Akay, 2022). Literatürde şekil olarak peribacalarına benzeyen ancak peribacası olmayan şekillerin varlığı da bildirilmiştir (Akbulut & Ünsal, 2012; Özşahin, 2013; Akbulut, 2014). Peribacalarının bulunduğu bazı lokasyonlar detaylandırıldığında; Narman (Erzurum) için peribacaları tipik yer şekilleridir. Peribacaları farklı hava koşulları ve erozyondan kaynaklanmaktadır. Dirençli konglomera blokları, alttaki bazı kalıntı kumtaşı-çamurtaşı katmanlarını yer yer koruyarak peribacalarının oluşumunu sağlamıştır (Şaroğlu & Güngör, 2019). Van- Başkale Yavuzlar köyünde yer alan ve yöre halkı tarafından “Vanadokya” olarak adlandırılan sahada bulunan peribacaları, Pliyo-Kuvaterner yaşlı Yiğit Dağı volkanizması ürünlerinin farklı aşınımına bağlı olarak oluşmuş şekillerdir. Sahada peribacaları genel olarak tüf, tüfit ve igrimbrit ardalanmasından oluşan bir serinin üzerinde yer almaktadır (Sağlam Selçuk & Zorer, 2017). Afyon-Seydiler peribacaları, 1-2 km² gibi dar alanda, çok farklı morfo tipte ve figürlerde olan, büyüleyici estetik değerleri ile ilgi çekici yer şekillerindedir. Sahada yer alan peribacaları, farklı dirence sahip kayaların ardalandığı, selektif erozif alanlarda, sert örtü katmanının sayısı, kalınlığı ve alanına bağlı olarak tek tek ve kümeler halinde gelişmiştir (Özdemir, 2019).

1.1. Araştırmanın Amacı

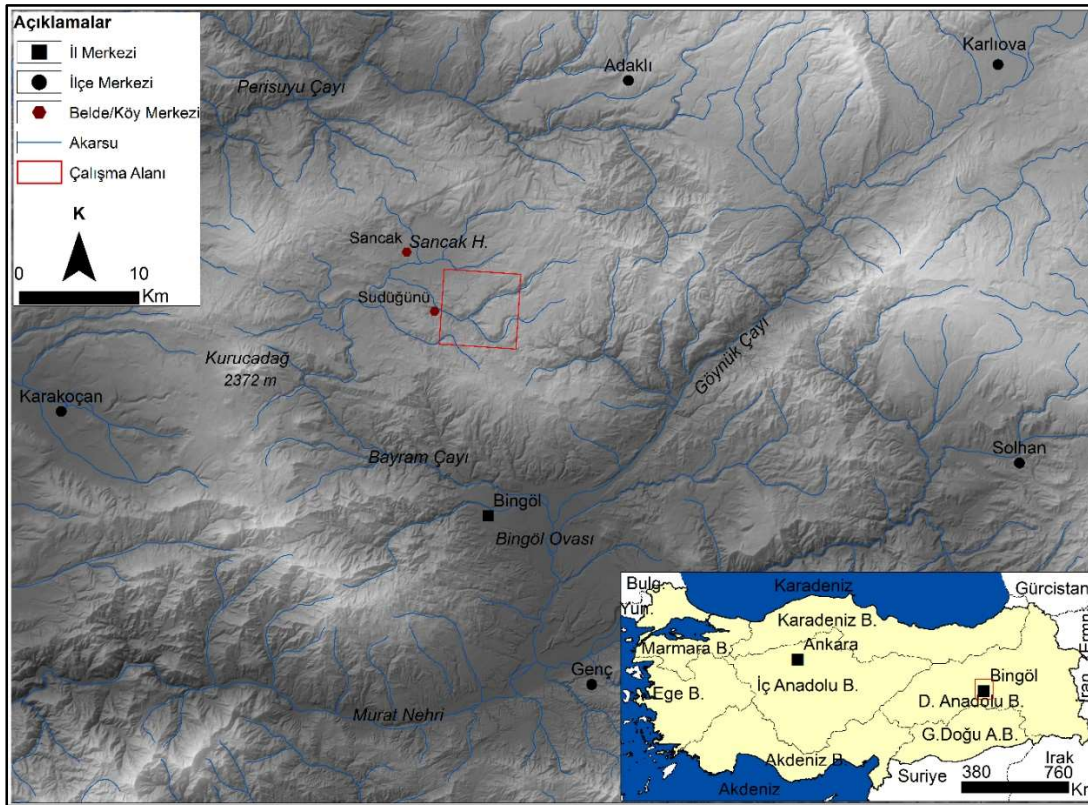
Bu çalışmada Bingöl-Oğuldere (Buban) köyünde yer alan ve piroklastikler üzerinde gelişmiş peribacalarının dağılımı değerlendirilmiştir. 2017 yılında yapılan arazi çalışmalarında gaz tüpleri olarak isimlendirilen bu şekillerin (Avcı & Kıranşan, 2017) daha sonra yapılan ayrıntılı arazi çalışmaları ile peribacası olduğu değerlendirilmiştir. Oğuldere peribacalarının dağılımı ve bu dağılımın nedenlerinin ortaya konacağı çalışmada peribacalarının bulunduğu lokasyonlar GPS ile belirlenmiş ve Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ortamına aktarılmıştır. Bu lokasyonlar, Sayısal Yükseklik Modeli (SYM) kullanılarak oluşturulan eğim, bakı, yükselti katmanları ve uydu görüntüsünden elde edilen Normalize Fark Bitki İndeksi (NDVI) katmanıyla çakıştırılmış, peribacalarının bulunduğu lokasyonların eğim, bakı, yükselti ve NDVI değerleri belirlenmiş ve yorumlanmıştır. Analiz sonuçları peribacalarının dağılımında topoğrafya (eğim, bakı) ve bitki örtüsü özelliklerinin etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Peribacaları orta derece eğime sahip olan ve bitki örtüsünün seyrek olduğu, güney yönlü yamaçlarda daha iyi gelişmiştir. Düşük eğime sahip ve bitki örtüsünün yoğun olduğu güneyli yamaçlarda peribacası oluşumu seyrek olarak gözlenmiştir. Bitki örtüsünün yoğun olduğu kuzeyli yamaçlarda peribacası oluşumu seyrekir.

2. YÖNTEM

Bu bölümde çalışma alanının jeolojik, jeomorfolojik, iklim, bitki örtüsü ve toprak özellikleri ile peribacalarının yaygın olarak bulunduğu lokasyonlar ve nedenleri değerlendirilmiştir.

2.1. Çalışma Alanı ve Coğrafi Özellikleri

Çalışma alanı, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde, Bingöl ilinin Oğuldere köyü sınırları içinde yer alır. Oğuldere köyü, Bingöl il merkezine yaklaşık 30 km uzaklıkta, Sancak Beldesi sınırları içerisinde bulunur. Araştırma sahası ve yakın çevresinde başlıca yerleşmeler, Bingöl Merkez ilçe, Suduğünü köyü, Sancak Beldesi, Adaklı, Karlıova ve Karakoçan ilçeleridir. Peribacalarının bulunduğu sahaya Bingöl-Sancak karayolu üzerinde Suduğünü kesiminden ulaşılır. Saha bu kesimde karayolundan yaklaşık 10 km doğuda yer almaktadır. Bu bağlantı yolunun standartı oldukça düşük ve çoğu yerde bozulmuştur. Çalışma alanının batısında volkanik bir kütle olan Kurucadağ (2372 m), kuzeyinde Sancak Havzası, güneyinde ise Bingöl Ovası yer almaktadır. Sancak Havzası, Sancak-Uzunpazar Fay Zonuna bağlı olarak oluşmuş fay kontrollü bir havzadır. Bingöl Ovası ise Doğu Anadolu Fay Zonu (DAFZ) üzerinde oluşmuş, tektonik kökenli bir depresyondur (Tonbul, 1990). Çalışma alanı Fırat Nehri su toplama alanında yer almaktadır. Kuzeyde Peri Suyu Çayı, kuzeydoğuda Murat Nehri'nin bir kolu olan Göynük Çayı, Sancak Havzası'nın sularını toplayan Bayram (Gayt) Çayı önemli akarsuları oluşturmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Oğuldere ve yakın çevresinin (Bingöl) lokasyon haritası

Peribacaları, tüfit, az dayanıklı ignimbrit, laharlı ignimbrit, volkan külü ve pomza nöbetleşe istiflenmesinden meydana gelen birimler üzerinde daha kolay gelişir (Emre, 1985; akt. Atalay, 2017). Oğuldere ve yakın çevresinin litolojisini Üst Miyosen yaşlı Solhan Formasyonu birimleri, Kohkaletpe Lavı birimleri ve Kuvaterner yaşlı alüvyonlar meydana getirir. Solhan Formasyonu'nun yaygın kayaç türlerini piroklastik kayaçlar (aglomera, volkanik breş, lapilli, tüf, kül) ve lavlar (bazalt, andezit, trakit) oluşturur. Bunların içerisinde yer yer ara katkılı olarak ince-orta katmanlı marn, gölsel kireçtaşı, kumtaşı ve çakıltası bulunur. Kohkaletpe Lavı, bazalt, bazaltik andezit, andezitik bazalt gibi kayaç türlerinden oluşur (Tarhan, 1997; 2007). Solhan Formasyonu birimleri, araştırma sahasının güneybatısı ve kuzeyinde yüzeylenirken; Kohkaletpe Lavı birimleri ise araştırma sahasının hemen her tarafını kaplamıştır. Kuvaterner yaşlı alüvyonlar ise sahanın daha çok kuzeybatı kesimlerinde Sancak Havzası çevrelerinde yüzeylenmektedir. Alüvyonların yüzeylediği bu saha Sancak Havzası tabanına karşılık gelmektedir (Tarhan, 1997; 2007). Oğuldere köyü peribacalarının olduğu sahadan alınan kayaç numunesi incelendiğinde; çok soluk turuncu, kırıntılı dokuya sahip, orta-küçük taneli, bileşenleri kayaç parçaları, plajiyoklaz mineralleri, kuvars, amfibol grubu mineraller, pomza taneleri, opak minerallerdir. Kayaç, litik tüf olarak adlandırılmıştır (Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA), 2017; Tablo 1, Şekil 2).

Tablo 1.

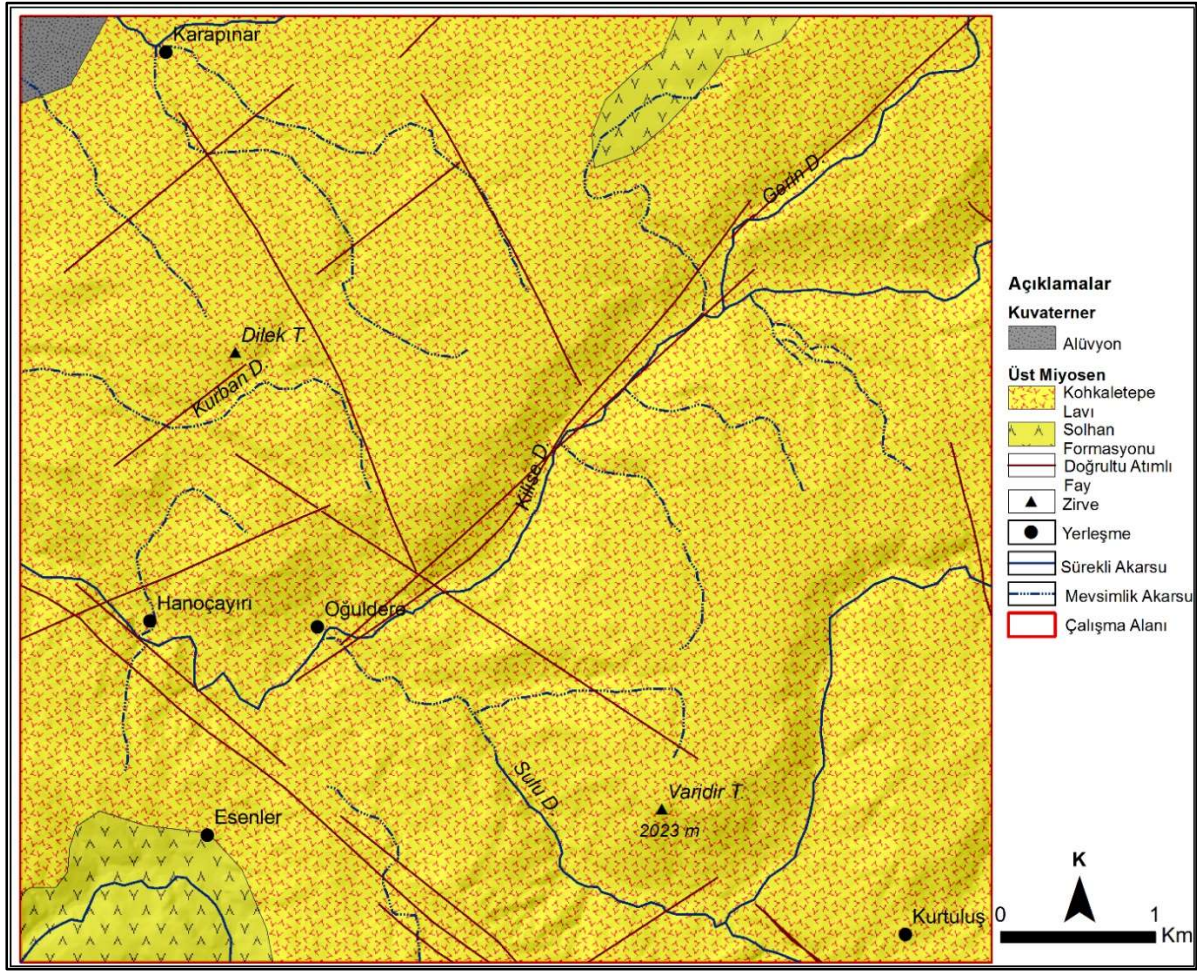
Peribacalarının Oluşturduğu Kayaç ve Özellikleri (MTA, 2017)

KALİTATİF MİNERALojİK-PETROĞRAFİK ANALİZ	
MAKROSKOBİK TANIMLAMA	
Renk	Çok soluk Turuncu (10 YR/2-Geological Rock-Color Chart (2009))
Doku	Kırıntılı Doku
Tane Büyüklüğü	Orta-Küçük Taneli
MİKROSKOBİK TANIMLAMA	
Doku	Kırıntılı Doku
Bileşenler	Kayaç parçaları, Plajiyoklaz Mineralleri, Kuvars, Amfibol Grubu Mineraller, Pomza taneleri, Opak Mineraller
Anabileşenler	
Fenokristaller	
Kayaç parçaları (Volkanik)	Orta taneli, yuvarlağımsı taneler halinde
Plajiyoklaz Mineralleri	Orta-küçük taneli, hipidiyomorf levhamsı şekilli kristaller halinde
Amfibol grubu mineraller	Küçük-orta taneli, hipidiyomorf levhamsı şekiller kristal halinde
Pomza taneleri	Orta-küçük taneli, levhamsı lifsi şekilli taneler halinde
Tali Bileşenler	
Opak Mineraller	Küçük taneli, allotriyomorf (özşekilsiz) kristaller halinde
Dağılım	Homojen
Alterasyon	Amfibol grubu kenarlarında kısmen opasitleşme gelişmiştir.
Hamur	Çok ince taneli volkanozundan ibaret bir matris
KAYAÇ TÜRÜ	
LİTİK TÜF	

Tektonik olarak aktif olan çalışma sahası ve çevresinde Sancak-Uzunpazar Fay Zonu ile DAFZ ve Kuzey Anadolu Fay Zonuna (KAFZ) paralel olarak gelişmiş faylar bulunmaktadır. Literatürde, çalışma alanımızda bulunan KD-GB uzanımlı fay, Kilisedere Fayı olarak adlandırılmıştır (Dirik vd., 2003; Emre vd., 2003; Emre vd., 2005). 15 km uzunluğunda (Emre vd., 2003) KD-GB uzanımlı fay GB'da Hanoçayırı GD'sunda, ana nehrin KD'ya dirsek yaptığı kesimden başlar, içinde Oğuldere köyünün de yer aldığı Kilise Deresi'ni kontrol ederek KD'ya doğru devam eder (Dirik vd., 2003). Sancak beldesi doğusunda Oğuldere ile Çamlıca köyleri yolunun Kilisedere bölümüne rastlayan yarmasında volkanitler içerisinde fayın ezilme zonu çok belirgindir (Emre vd., 2003). Kilisedere Fayı'nın Sancak-Uzunpazar Fayı ile kesiştiği Hanoçayırı mevkinde mineralli su kaynakları yüzeye çıkmaktadır. Sol yanal atımlı olan Kilisedere Fayı'nın düşey bileşeni de bulunmaktadır. Düşey atım Oğuldere köyünde 150 m, Kurtuluş köyü batısında 200-250 m arasında değişmektedir. Oğuldere köyü KB'sında sol yanal, GB'sında ise sağ yanal doğrultulu atımlı faylar da bulunmaktadır. Saha çevresinde KD-GB ve KB-GD fayların kesişmesi farklı doğrultularda çöküntü alanlarının oluşmasına yol açmıştır. KD-GB doğrultulu Sancak-Uzunpazar Fayı'na bağlı olarak oluşan Sancak Havzası ile KB-GD gidişli faylara bağlı olarak oluşan Sudüğünü Havzası, morfotektonik yapılara örnek verilebilir. Ötelenmiş akarsu ve sırtlar, birikinti koni ve yelpazeleri, çizgisel vadiler, çöküntü alanları, fay gölleri (sag pond), kapatıcı sırtlar, basınç sırtları, heyelanlar fayların aktifliğine kanıt

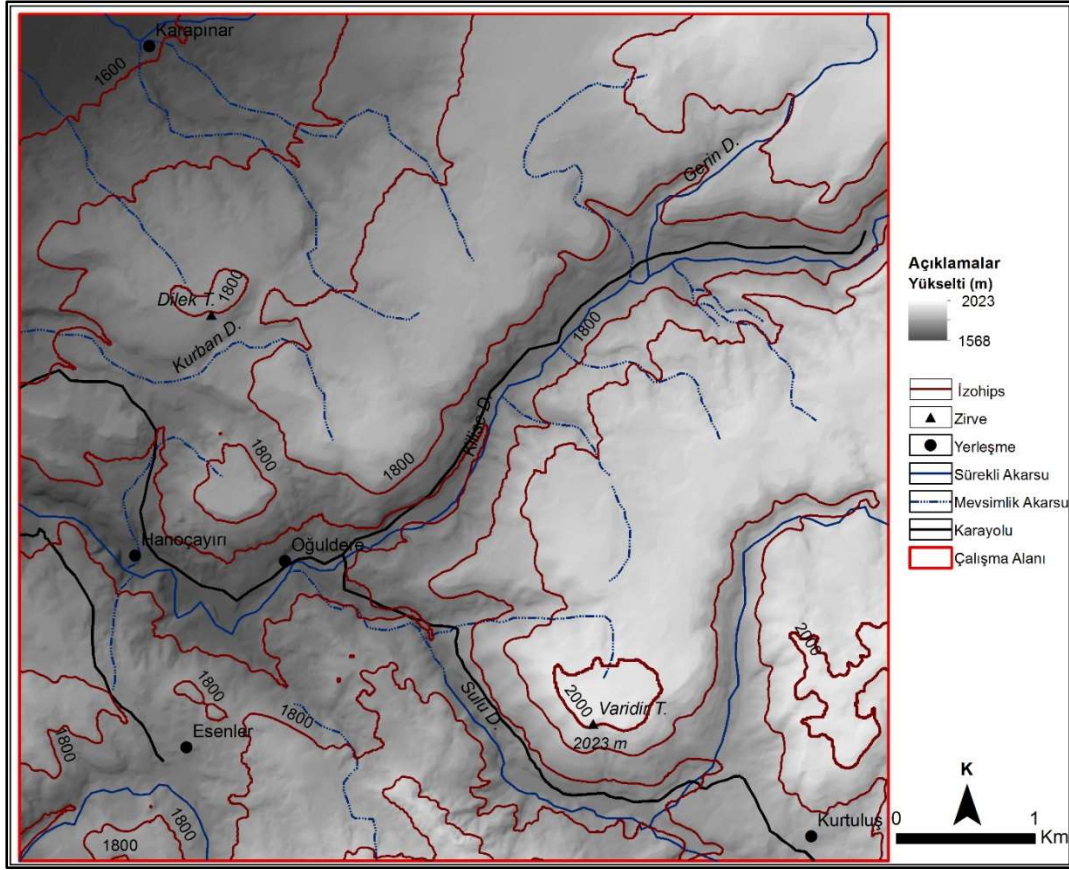

oluşturmaktadır (Şekil 2). Oğuldere köyü ile Kurtuluş köylerinin gerisinde faylanmaya bağlı olarak oluşan diklik belirgin olarak görülmekte, bu yamaçta fay diklikleri yaklaşık 1 km boyunca izlenebilmektedir.

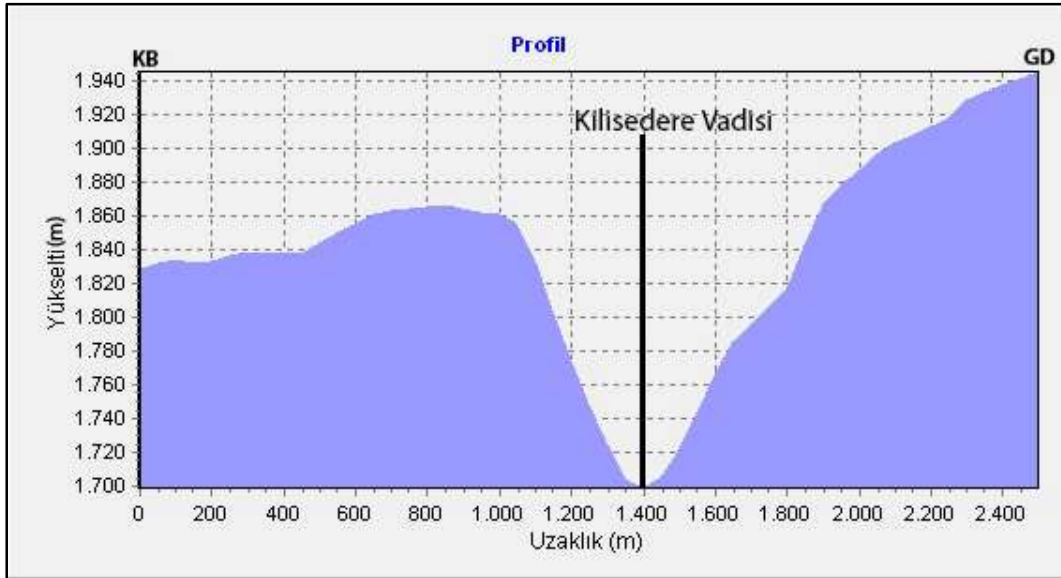

Şekil 2. Oğuldere ve yakın çevresinin (Bingöl) jeoloji haritası (Tarhan, 1997; 2007; Emre vd., 2012a; 2012b) ve arazi gözlemleri ile hazırlanmıştır.

Çalışma sahası dağlık karakterden çok, plato görünümü sergilemektedir. Oğuldere ve çevresinde ana jeomorfolojik birimleri plato ve vadiler oluşturur. Sahada 1600-1800 m, 1800-2000 m yükseltilerinde volkanik platolar bulunur. 1600-1800 m yükseltileri arasında bulunan alçak volkanik platolar Kurtuluş köyü batısı ile Esenler çevresinde ve Karapınar güneyinde görülmektedir. 1800-2000 m yükseltileri arasında yer alan yüksek volkanik platolar, Oğuldere köyü kuzeyinde ve Kurtuluş köyü batısı ile kuzeyinde görülmektedir. Kurtuluş köyü batısında yer alan platolar araştırma sahasının kuzeyinde yer alan platolarla göre daha yüksektir. Bu sahada plato yüzeyinde ortalama eğim % 3,1-3,6 arasında değişmektedir. Oğuldere kuzeyinde ise volkanik plato yüzeyinde ortalama eğim % 7,4-7,8 arasında değişmektedir. Her iki alanda da platolar faylarla kesilmiş, belirgin diklikler oluşmuştur. Eğim değerleri yüksek plato yamaçlarında, tüflü litoloji nedeniyle akma, kayma ve düşme şeklinde kütle hareketleri meydana gelmektedir. Kütle hareketleri Oğuldere ile Kurtuluş köyleri arasında karayolu için risk oluşturmaktadır. Özellikle günleme etkisiyle parçalanmış büyük bloklar karayolunda seyreden araçlar için tehlike kaynağıdır (Şekil 3). Peribacalarının bulunduğu sahada oluşan atım Kilisedere'nin vadisine gömülmesine neden olmuştur. Gömülmenin miktarı Oğuldere köyü gerisinde 250 m'yi bulmaktadır. Faylanmaya bağlı olarak çizgisel vadisini oluşturan Kilisedere'nin güney ve kuzey yamaçları arasında asimetri bulunmaktadır (Şekil 4).

Şekil 3. Oğuldere ve çevresinin (Bingöl) topoğrafya haritası

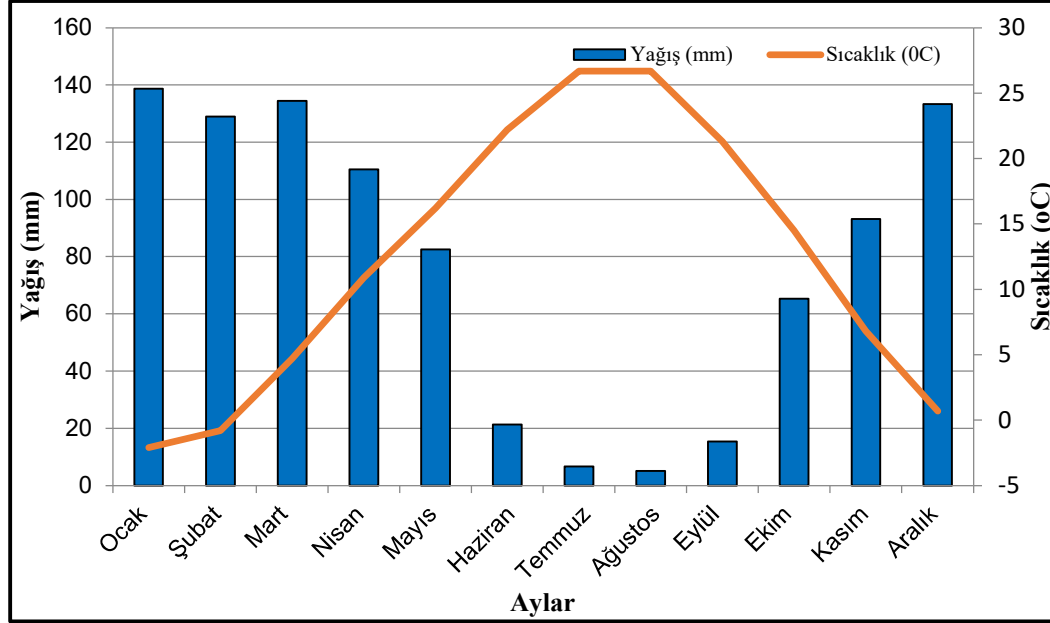
Şekil 4. Kilisedere Vadisi'nin KB-GD yönlü enine profili

İnceleme alanının sularını drene eden Kilisedere'nin vadisi "V" şeklindedir. Vadide yüksek eğim değerlerine sahip yamaçlar, erozif faaliyetleri kolaylaştırıp, peribacalarının oluşumunu sağlamıştır. Fay dikliklerinden oluşan yamaçlarda tüflü litolojinin de etkisiyle heyelanlar da meydana gelmektedir.

Peribacaları, bariz olarak yağmurlu ve kurak mevsimlerin bulunduğu kumlu, taneli, yumuşak taşların bulunduğu, eğim değeri yüksek yamaçlarda meydana gelmektedir. Bu tip şekiller özellikle sağanak şeklinde yağışların bulunduğu Akdeniz iklimi ya da benzeri yerlerde daha kolay meydana gelmektedir (İzıbrak, 1977). İlkbahar ve yaz mevsimindeki görülen oraj şeklindeki yağışların yüksek miktarda yüzeysel akışa neden olması kırgıbayır

topografyası ile peribacalarının gelişimi için önemli rol oynar (Phillips, 1998, akt. Öztürk vd., 2019). Çalışma alanında belirgin olarak birbirinden ayırt edilebilen kurak ve yağışlı dönemlerin bulunduğu iklim koşulları hüküm sürmektedir. Bu iklim koşulları ve litolojik özellikler peribacalarının oluşumunu sağlamıştır. Araştırma sahasında karasal iklim özellikleri etkili olmaktadır. Bingöl meteoroloji istasyonu verilerine göre yıllık ortalama sıcaklık 12.3 °C, yıllık yağış toplamı 935.1 mm'dir (Şekil 5). Yağışın büyük bir kısmı kış ve ilkbahar mevsiminde düşmektedir. En az yağışlı mevsim yazdır. Ancak çalışma sahasının Bingöl'e göre daha kuzeyde yer alması ve yükseltisinin daha fazla olması nedeniyle sıcaklık ve yağış özelliklerinin daha farklı olacağı aşikârdır.

Şekil 5. Bingöl ilinde ortalama sıcaklık ve yağışın aylara göre dağılımı grafiği (1991-2020, Kaynak: MGM, 2021)

Oğuldere köyü ve çevresinde bitki örtüsü, step türleri ile meşe ağaçlarından meydana gelen ormanlardan oluşmakta olup, ormanlar kuzeye bakan yamaçlarda daha yoğundur. Bu durum bu yamaçlarda nemliliğin yüksek oluşu ile ilgilidir. Güneye bakan yamaçlarda ormanlar seyrekleşmiştir. Sahada bitki örtüsünün dağılışı ile peribacalarının bulunduğu alanlar arasında paralellik görülmüştür. Nitekim peribacaları daha çok güney yönlü yamaçlarda gelişmiştir. Genel olarak güney yamaçlarda bitki örtüsünün seyrek oluşuna bağlı olarak erozif faaliyetlerin artması peribacalarının daha belirgin olmasına ve yaygınlaşmasına neden olmuştur. Araştırma sahasında kireçsiz kahverengi ve bazaltik topraklar yaygın olarak görülmektedir (Bingöl İl Arazi Varlığı, 2001). Bu topraklar üzerinde yer alan meralar hayvancılık amaçlı olarak değerlendirilmekte, yaygın olarak keçi besiciliği yapılmaktadır. Keçi besiciliği ve yerleşme alanlarına yakınlık ormanların tahrip edilmesine ve seyrekleşmesine yol açmıştır.

2.1.2. Jeomorfolojik Özellikler

Bu bölümde peribacalarının bulunduğu lokasyonlar ile çalışma alanının jeomorfolojik özellikleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Peribacaları erozyonel süreçlere bağlı olarak oluştukları için çalışma alanının eğim özellikleri bu açıdan değerlendirilmiştir. Analiz edilen lokasyonlar Oğuldere köyü ile Kurtuluş köyleri arasında belirlenmiştir. Peribacalarının yoğunlaştığı ana eksen Kilisedere ve Suludere Vadisi'nin yamaçlarıdır. Oğuldere peribacaları çok çeşitli boyutta olabilmektedir. En küçükleri yaklaşık olarak 30 cm, en büyükleri ise 5-6 m'ye kadar ulaşabilmektedir. Bazı peribacaların içinde boşluklar bulunmaktadır. Bu boşlukların en büyükleri 110-120 cm, en küçükleri ise 10-20 cm civarındadır (Foto 1).

Foto 1. Oğuldere (Bingöl) peribacalarının boyutları

Çalışma alanında peribacaları Oğuldere Köyü ile Kilisedere Vadisi arasında ve Oğuldere köyü ile Kurtuluş köyü arasında orta derece eğime sahip güneye bakan yamaçlarda gelişmiştir. Bu iki alanda görülen şekillerin ortak özelliği güney yönlü bakılarda gelişmiş olmalarıdır. Her iki ortamda da kuzey yönlü yamaçlarda peribacası oluşumu belirgin olarak yoktur. Eğim değerinin azaldığı Oğuldere Köyü batısında peribacaları daha küçük ve daha seyreklerdir. Kurtuluş köyü batısında peribacaları güneye bakan ve bitkice yoğun yamaçlarda gelişmiştir. Meşelerden oluşan bu ormanların, hayvancılık ve yakacak odun ihtiyacı nedeniyle tahribi peribacalarının oluşumunu kolaylaştırmıştır. Ancak burada yer alan peribacaları Suludere Vadisi kuzey yamaçlarında gelişenlere göre çok belirgin ve yoğun değildir. Oğuldere köyü doğusunda Kilisedere Vadisi ile Kurtuluş köyü batısında peribacalarının oluştuğu görülmüştür. Bütün özellikleriyle peribacalarının en belirgin olduğu ortamlar, Oğuldere Köyü ile Kurtuluş köyü arasında Sulu Dere Vadisi'nin kuzeyinde yer almaktadır (Foto 2).

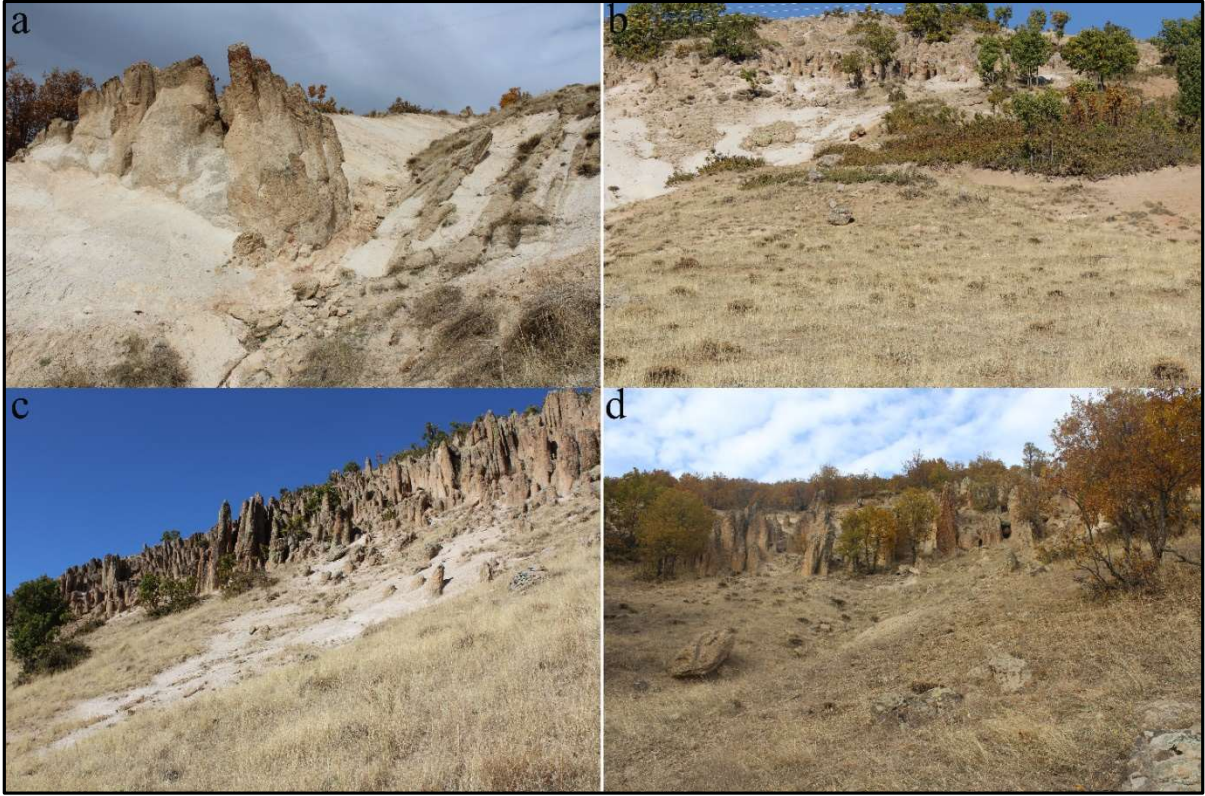

Foto 2. Peribacalarının buldukları bazı ortamlar: a) Oğuldere köyü batısı, b,c) Suludere Vadisi kuzeyi, d) Kurtuluş köyü batısı

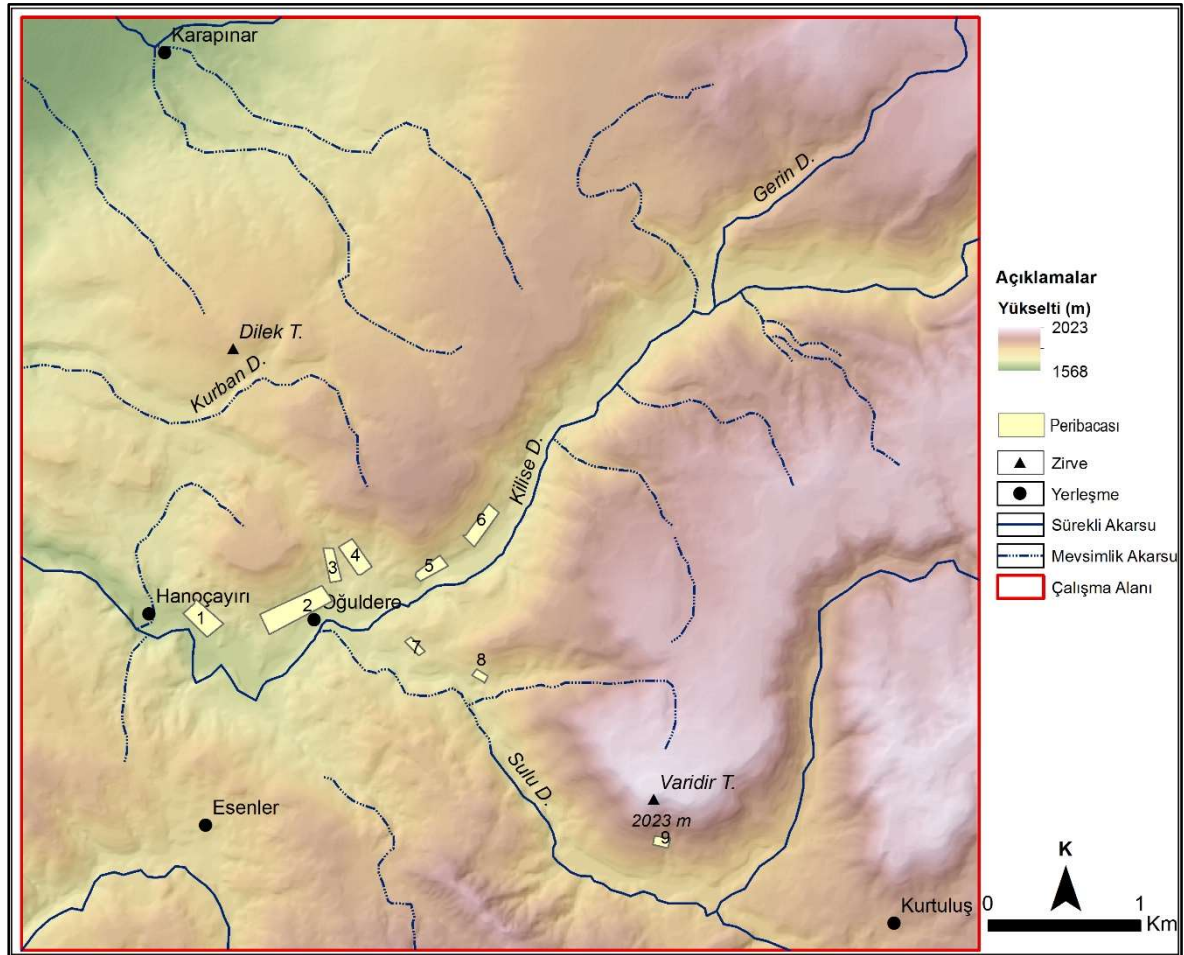
Peribacası oluşumunda eğim önemli rol oynamaktadır. Çünkü eğim suyun aşındırma gücünü belirleyen temel faktörlerden biridir. Özdemir (2019) peribacalarının jeomorfolojik olarak uygun eğim aralıklarına sahip düzlükler ve yamaçlar ile yatay ve monoklinal yapının üzerinde gelişen yapısal platoların, akarsular tarafından aşındırılması sonucu oluştuğunu belirtmektedir (Özdemir, 2019). Sür (1966), Kapadokya’da peribacalarının yaygın olarak bulunmasını; kalın tüfler, fiziksel ufalanmaya bağlı olarak aşınımın kolay gelişmesi, topoğrafik koşullar (eğimin fazlalığı gibi) ve iklim özellikleri ile açıklamıştır. Peribacalarının oluşabileceği eğim aralıkları için literatürde farklı sınıflar bulunmaktadır. Özdemir (2019) peribacalarının gelişebileceği eğim derecesinin % 10-45 arasında değişebileceğini ifade ederken, Sayın (2008) Kapadokya’da; Kavak İğnimbriti için uygun eğim aralığı olarak; 4-17°, Kavak-Zelve geçiş bölgesi için 8-14° ve 19-24°, Zelve peribacaları için 2-13°, Cemilköy İğnimbriti için 8-23° olarak belirtmiştir. Bazı eğim derecelerinde peribacası oluşumu gerçekleşmez. Sayın (2008), uygun olmayan eğim aralıklarını; Kavak İğnimbriti için <4° ve > 17°, Kavak-Zelve geçiş bölgesinde <7°, 15-18° ve >24°, Zelve peribacaları için <2° ve >13°, Cemilköy İğnimbritinde <8° ve >23° olarak belirtmiştir. Tanrıku (2016) yamaçlarda eğimin % 35’ i geçmesi durumunda peribacası oluşumunun olumsuz etkileceğini, Atalay vd. (2005) ise yamaç eğimi % 70-80’den fazla olması durumunda badlands topografyası gelişeceğini belirtmiştir (akt. İmamoğlu, 2019). Çalışma sahasında minimum eğim 0°, maksimum eğim 55°, ortalama eğim ise 12.2°’dir. Oğuldere ve çevresinde 2-15° eğime sahip sahalarda % 55 oran kaplamaktadır. 0-2° eğim grubu % 11, 15-25° eğim grubu % 23 oran kaplarken, 25° ve üzeri eğime sahip sahaların oranı ise % 11’dir. Sayın (2008)’in Kapadokya’da Kavak İğnimbriti için önerdiği eğim değerleri dikkate alındığında; Oğuldere köyü kuzeyinde peribacalarının az gelişme nedeninin doğrudan yüksek eğim değerleri olduğu anlaşılabilir. Nispeten orta derecede eğime sahip alanların bulunduğu Suludere Vadisi yamaçlarında peribacası oluşumu yaygındır. Peribacası gelişimine uygun olmayan eğim aralığı Kavak İğnimbriti için (Sayın, 2008) önerilen değerlere göre değerlendirildiğinde; özellikle Kilisedere Vadisi yamaçları ile uyum sözkonusudur. Kilidere Vadisi’nin yüksek eğimli yamaçları ile Suludere Vadisi’nin yüksek eğimli yamaçlarında peribacası gelişiminin daha az olduğu görülmüştür. Özdemir (2019)’un sınıflandırma dikkate alındığında eğimin % 10-45 arasında değiştiği sahaların Suludere ve Kilisedere Vadi yamaçlarında olduğu görülmüştür. Her iki vadi yamacında da eğimin %45’in üzerine çıktığı alanların da bulunduğu ve bu sahalarda peribacası oluşumuna uygun olmayan koşulların bulunduğu söylenebilir. Özellikle Varidir Tepe doğusunda çok yüksek eğim peribacalarının yoğun olarak gelişimini engellemiştir. Atalay vd. (2005)’in önerdiği % 70-80’den fazla eğime sahip alanlarda peribacalarının gelişemeyeceği (akt. İmamoğlu, 2019) dikkate hususu alındığında; Kilisedere ve Suludere Vadisi yamaçlarında bu özelliklere sahip alanların bulunduğu, Varidir Tepe doğusundan kaynaklanıp Suludere bağlanan akarsu vadisinin her iki yamacında da şartların peribacası oluşumuna uygun olmadığı söylenebilir.

2.2. Yöntem

Bu çalışma 3 aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada yerli ve yabancı literatür taraması, ikinci aşamada arazi çalışmaları yapılmıştır. 2017, 2018, 2019, 2020, 2021 ve 2022 yıllarında farklı dönemlerde araziye gidilmiş, numuneler alınmış ve fotoğraf çekimleri yapılmıştır. Alınan kayaç numuneleri MTA Analiz Laboratuvarı'na gönderilmiş, peribacalarının olduğu kayaç çeşidi belirlenmiştir. 3. aşamada literatür ve arazi çalışmaları, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) teknolojileri ile birlikte değerlendirilmiştir. Arazi çalışmaları ile peribacalarının bulunduğu lokasyonlar GPS ile belirlenmiş, bu lokasyonlar CBS veri tabanında depolanmıştır. Bu açıdan peribacalarının belirgin olarak bulunduğu 9 ortam ayırt edilmiştir (Şekil 6). Çalışma alanına ait 1/25000 ölçekli topoğrafya haritaları (J44-C3 ve J45 D4 paftaları-Harita Genel Komutanlığı (HGK, 2007) kullanılarak oluşturulan Sayısal Yükseklik Modeli'nden (SYM) eğim, bakı, yükselti gibi jeomorfolojik faktörlere ait katmanlar ArcGIS 10.1 programının 3D Analiz Modülü ile hazırlanmıştır. Oğuldere ve çevresinde nisbi reliefin dağılımı 1000*1000 m gridlerde yükselti farkı bulunarak haritalanmıştır. Saha ve çevresine ait uydu görüntüsünden Normalize Fark Bitki İndeksi (NDVI) oluşturulmuştur. NDVI, çalışma alanı ve çevresine ait 7 Temmuz 2021 tarihli Sentinel 2 uydu görüntüsünden, (EarthExplorer, 2021) aşağıdaki formülle (1) bulunmuştur (Bektaş Balçık, 2018).

$$NDVI = \text{Float} \frac{Bant8 - Bant4}{Bant8 + Bant4} \quad (1)$$

Şekil 6. Oğuldere ve çevresinde (Bingöl) peribacalarının dağılışı

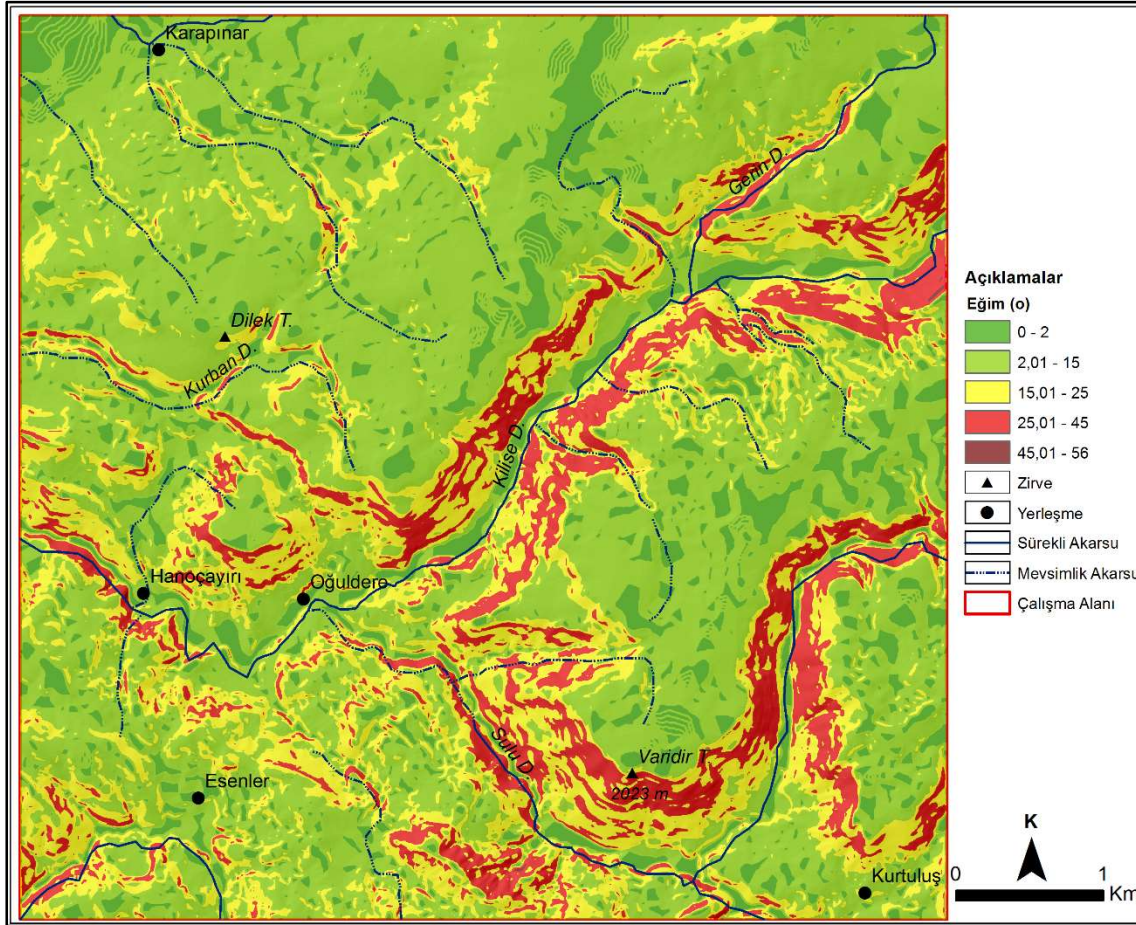
Analizlerde kullanılacak katmanlar aynı hücre boyutunda (10*10 m) yeniden sınıflandırılmıştır (Reclassify). Yeniden sınıflandırılan bu katmanlar vektör formata dönüştürülerek katman alt gruplarının alan ve oranları bulunmuştur. Peribacalarının bulunduğu lokasyonları içeren katman ile eğim, bakı, yükselti ve NDVI katmanları zonal istatistikle çakıştırılmış, peribacalarının eğim, bakı, yükselti ve NDVI değerleri belirlenmiş ve bu dağılımın nedenleri tartışılmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde peribacalarının bulunduğu 9 ortam eğim, bakı, yükselti ve NDVI açısından analiz edilmiştir.

3.1 Eğim

Oğuldere ve çevresinde eğim değerleri 0-56° arasında değişmektedir. Maksimum eğim değerleri akarsu vadilerinde ölçülmüştür. Kilisedere ve Sulu Dere vadilerinde eğim 55°'nin üstüne çıkmaktadır. Eğim dağılışı, flüvyal ve tektonik süreçlerin etkisindedir. Fayların düşey atıma sahip olması akarsuların gömülmesini arttırmış ve plato yamaçlarında eğim derecesi yükselmiştir. Yamaçların eğim derecesinin yüksek olması aşınımı artırarak peribacası oluşumunu kolaylaştırmıştır. Oğuldere kuzeyinde ve Sancak Havzası tabanına karşılık gelen Karapınar batısında eğim değerleri düşmektedir. Çalışma sahasının yarısından fazla bir alanda eğim 2-15° arasında değişmektedir (% 55). 25° ve üzeri eğime sahip sahalar ise % 11 oran kaplamaktadır (Şekil 7). 2-15° eğime sahip alanların fazla olması platoların geniş ve yüzeylerinde eğimin az olmasına bağlıdır. Eğimin 25° ve üzeri olduğu sahalar vadi ve plato yamaçlarına karşılık gelmektedir.

Şekil 7. Oğuldere ve yakın çevresinin (Bingöl) eğim haritası.

Peribacası oluşumunun bulunduğu 9 lokasyon zonal istatistik kullanılarak eğim katmanı çakıştırılmıştır. Bu çakıştırma ile 9 ortam, minimum, maksimum ve ortalama eğim değerlerine göre ayırt edilmiştir. Buna göre 1. 2. ve 5. ortamlarda minimum eğim 0°'dir (Foto 3; Tablo 2).

Foto 3. Oğuldere köyü batısında (Ortam 1) peribacası oluşumu seyrekdir.

Tablo 2.

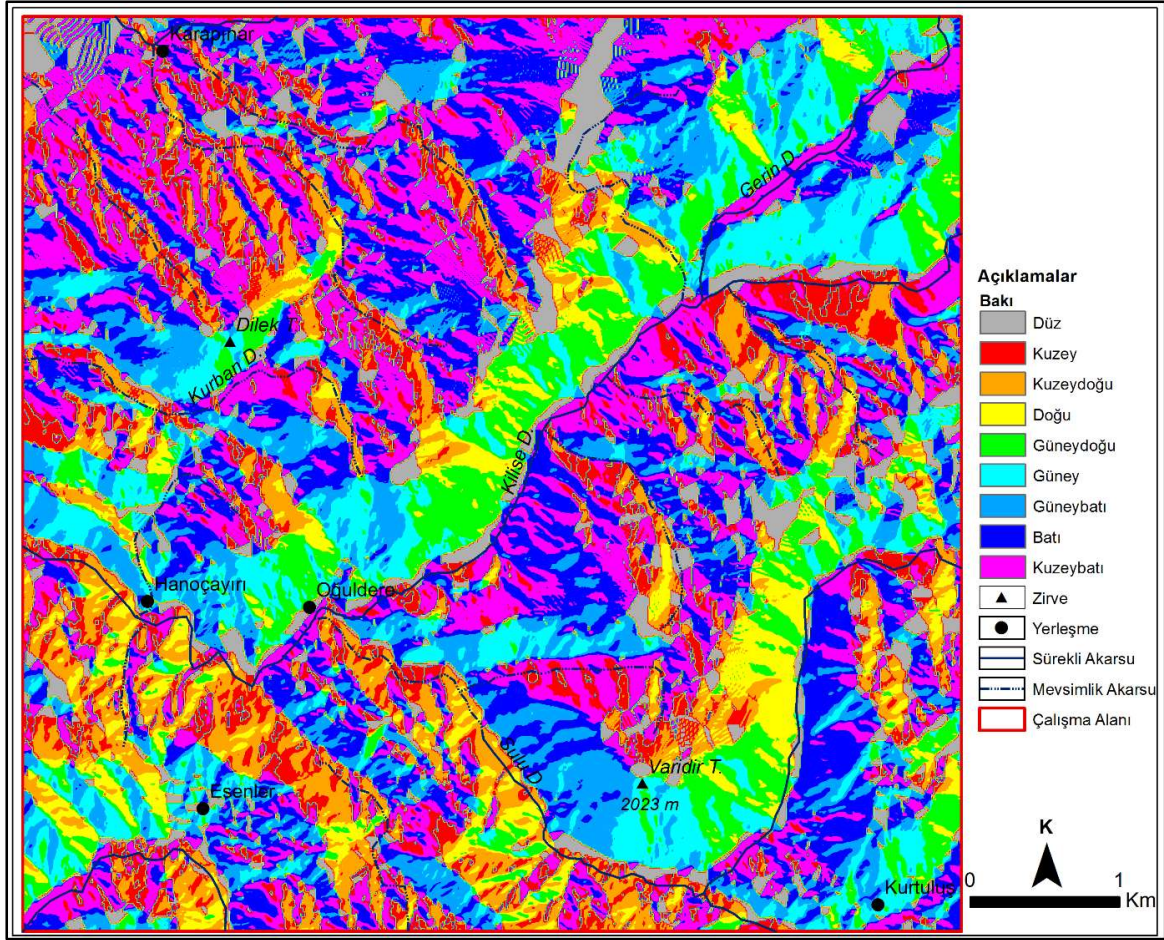
Peribacalarının Eğime Göre Dağılımı

Eğim (o)	Ortam 1	Ortam 2	Ortam 3	Ortam 4	Ortam 5	Ortam 6	Ortam 7	Ortam 8	Ortam 9
Minimum Eğim	0	0	8	1	0	15,6	2	12	15,46
Maksimum Eğim	32,56	32,76	26	24	46	31,5	15	26	28
Ortalama Eğim	16,95	11,84	18	12,87	27,18	20,6	10,55	18,22	21,2

Ortalama eğim değerleri 5. 6. ve 9.ortamlarda en yüksektir. 6.ortam Kilisere Vadisi sağ yamacında, 9.ortam Kurtuluş köyü batısında bulunmaktadır. Maksimum eğim değerleri 1. 2. 5. ve 6. ortamlarda ölçülmüştür. Peribacalarının en iyi geliştiği lokasyonlar olan 7. ve 8. ortamlarda maksimum eğim sırasıyla 15° ve 26°'dir. Bu lokasyonların ortalama eğim dereceleri 10,55° ve 18,22°'dir. Genel olarak çok düşük ve çok yüksek eğimlerde peribacası oluşumunun daha az olduğu saptanmıştır. Bu durum yüzeysel akışa geçen su miktarının hızı ve yüzeyde kalma süresi ile ilgilidir. Düşük eğime sahip yamaçlarda suyun erozif etkisinin düşük olması, peribacalarının bu lokasyonlarda daha az görülmesine neden olmuştur. Oğuldere köyü batısı bu duruma örnek gösterilebilir. Yüksek eğim derecesine sahip 5. ve 6. ortamlarda yamaçların üst bölümlerinde bitki örtüsünün yoğun olmasının da etkisiyle peribacası oluşumu azalmıştır.

3.2. Bakı

Yamaç eğim yönü, yağış miktarı, zeminin nemlilik derecesi ve bitki örtüsü gibi birçok özelliği etkilemektedir. Nemli hava kütlelerine dönük yamaçlar, duldada kalan yamaçlara göre daha fazla yağış almaktadır. Bu durum bu yamaçlarda zemin nemliliğinin de daha yüksek olmasının bir nedenidir. Bu yamaçlarda zemin nemliliğinin yüksek olması sızmayı azaltmaktadır. Buna bağlı olarak yüzeysel akışa daha çok su katılmaktadır. Zemin nemliliğinin yüksek olması ve bol yağış, yamaçlar arasında bitki örtüsünün tür ve yoğunluk açısından farklılık göstermesine yol açmaktadır (Erol, 1993; Atalay, 2018). Bu koşullar, yamaçlar üzerinde çalışan/işleyen süreçlerin aşındırma gücünü belirlemektedir. Bu nedenle Oğuldere peribacalarının dağılımında bakı etkisi incelenmiştir. SYM'den oluşturulan bakı haritasına göre araştırma alanında kuzeyli yönlerin oranı % 40,3, güneyli yönlerin oranı ise % 30'dur. Bu oranlara göre araştırma sahasında yamaç eğim yönü genelde kuzeydir (Şekil 8).

Şekil 8. Oğuldere ve yakın çevresinin (Bingöl) baki haritası

Peribacaları yamaç eğim yönü ilişkisi açısından bir değerlendirme yapıldığında; güneyli yönler tüm ortamlarda başta gelmektedir. Tüm ortamlarda güneyli yönlerde peribacası oluşumu görülmüştür. Kuzeyli yamaçlarda peribacası oluşumu seyrekler. Peribacası oluşumunun en iyi geliştiği lokasyonlardan 7. ortamda baki yönü G-GB ve B, ortam 8. de ise baki yönü G ve GB'dır (Tablo 3).

Tablo 3.

Peribacalarının Bakıya Göre Dağılımı

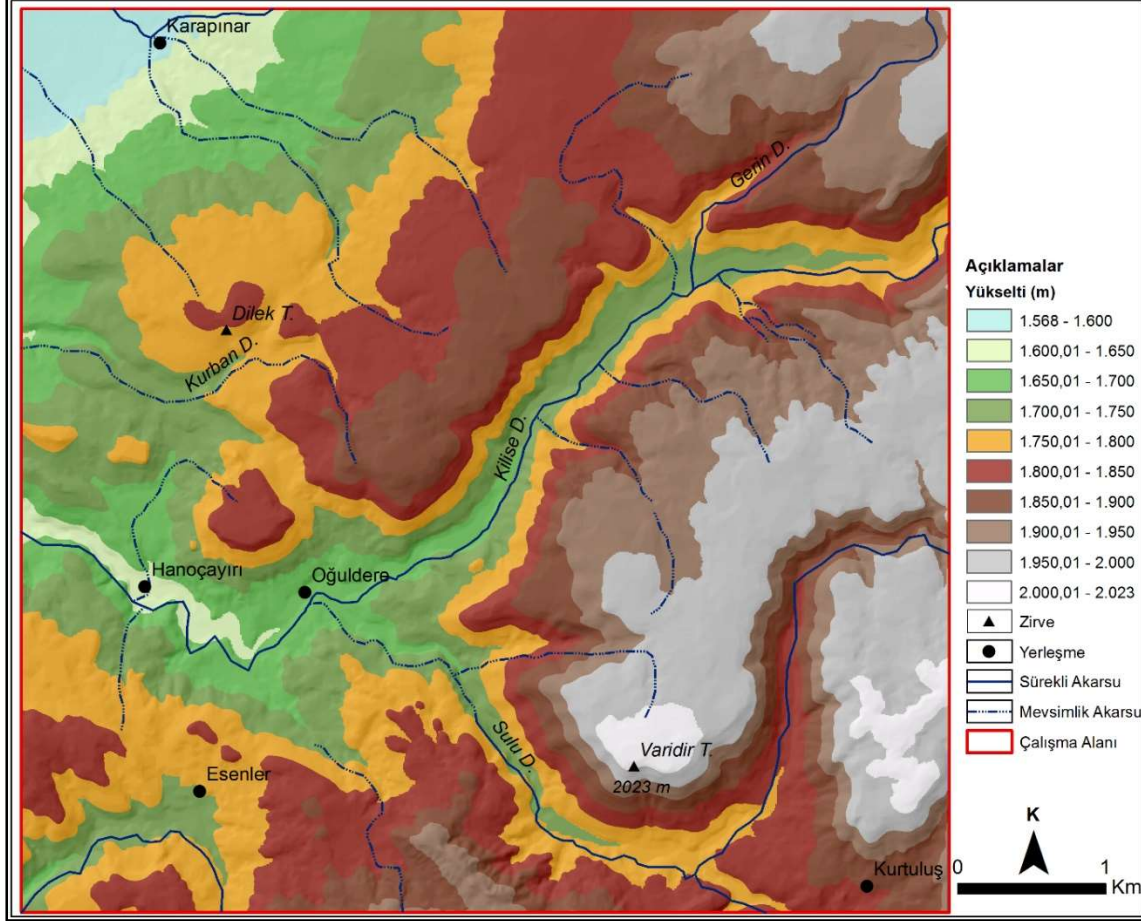
Baki	Ortam 1	Ortam 2	Ortam 3	Ortam 4	Ortam 5	Ortam 6	Ortam 7	Ortam 8	Ortam 9
Düz	*	*		*	*				
Kuzey									
Kuzeydoğu									
Doğu		*	*		*	*			
Güneydoğu	*	*	*	*	*	*			*
Güney	*	*	*	*	*		*	*	*
Güneybatı	*	*		*	*		*	*	
Batı	*			*			*		
Kuzeybatı									

Oğuldere ve çevresinde kuzeyli yönler geniş alan kaplamaktadır. Buna rağmen peribacaları bu yamaçlarda belirgin olarak gelişmemiştir. Bu durum genel itibarıyla kuzeyli yamaçlarda, zemin nemliliğinin yüksek olması ve buna bağlı olarak bitki örtüsünün zengin olması ile ilgilidir. Dolayısıyla çalışma alanında peribacalarının mekânsal dağılımı bitki örtüsü ile doğrudan ilişkilidir.

3.3.Yükselti

Oğuldere ve çevresinde minimum yükselti değeri 1568 m, maksimum yükselti değeri 2023 m'dir. Ortalama yükselti değeri ise 1815 m'dir. Genel olarak Oğuldere köyü kuzeyi ile Kurtuluş köyü batısında maksimum yükselti değerleri ölçülmektedir. Peribacalarının görüldüğü vadi yamaçları ile plato yüzeyleri arasında yükselti artmaktadır (Şekil 9).

Şekil 9. Oğuldere ve yakın çevresinin (Bingöl) yükselti basamakları haritası

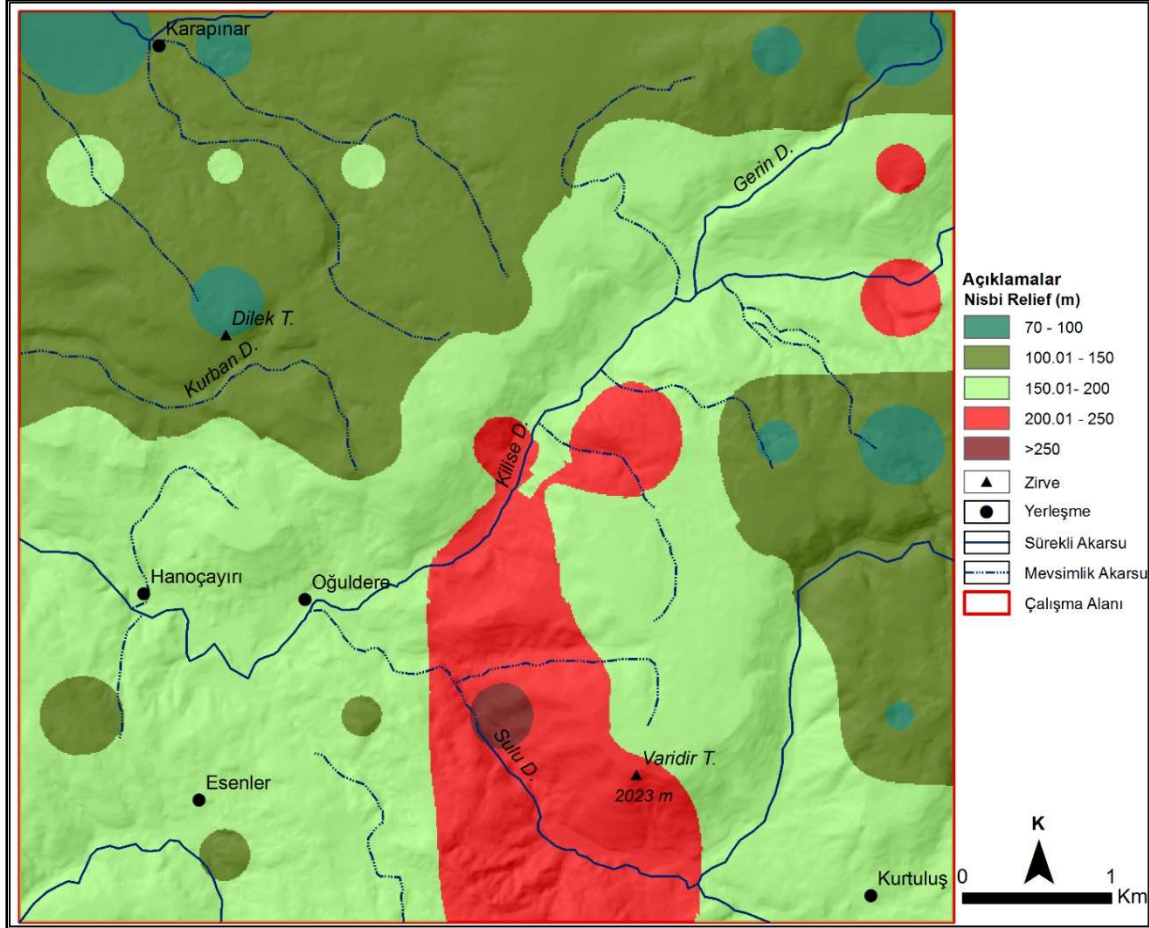
Çalışma alanının % 72'si 1750 m'nin üzerinde yükseltiye sahiptir. 1568-1600 m ve 2000 m'nin üstünde yükseltiye sahip alanların oranı düşüktür. 1800-1850 m yükselti basamağı % 18,9 ile en yüksek paya sahiptir. Bu grubu 1750-1800 m yükselti basamağı % 18, 1 ile takip etmektedir. Yükselti, yağış miktarı ve bitki örtüsü özellikleri üzerinde belirleyicidir. Peribacalarının yoğun olarak görüldüğü Kilisedere Vadisi ile Suludere Vadisi'nde vadi tabanı ile platoluk saha arasında 400 m'yi bulan yükselti farkı bulunmaktadır. Bu yükselti farkı yağış miktarı ve bitki örtüsü üzerinde etkili olduğundan peribacalarının dağılımında belirleyici olmaktadır. Peribacalarının bulunduğu lokasyonların minimum yükseltileri 1640-1844 m arasında değişmektedir. Bu açıdan en düşük yükselti Oğuldere köyü girişinde, 1.ortamda ölçülmüştür. Peribacalarının bulunduğu en yüksek lokasyon Ortam 9 ile Kurtuluş köyü batısındır. Lokasyonların ortalama yükselti değerleri 1661-1857 m arasında değişmektedir. Lokasyonların maksimum yükselti değerleri ise 1685-1876 m arasında değişir. Peribacası oluşumunun belirgin olarak görüldüğü ortam 7'de, yükselti 1710-1720 m arasında değişirken, bu lokasyonda ortalama değer ise 1714 m'dir. En iyi gelişimin görüldüğü ortam 8'de yükselti 1733-1746 arasında değişmekte, ortalama yükselti değeri ise 1714 m'dir. Her iki lokasyonun ortalama yükselti değeri birbirine yakındır (Tablo 4).

Tablo 4.

Peribacalarının Yükseltiye Göre Dağılımı

Yükselti (m)	Ortam 1	Ortam 2	Ortam 3	Ortam 4	Ortam 5	Ortam 6	Ortam 7	Ortam 8	Ortam 9
Minimum Yükselti	1640	1661	1692	1700	1680	1709	1710	1733	1844
Maksimum Yükselti	1685	1698	1751	1744	1721	1748	1720	1746	1876
Ortalama Yükselti	1661	1681	1720	1717	1695	1728	1714	1714	1857

Peribacası oluşumunda yamaçlarda aşındırma yapan akarsuların yükseltisi ile yerel taban seviyesi arasındaki yükselti farkı oldukça önemlidir (Erinç, 2000). Erinç (2000), Kızılırmak Nehri'nin oluşturduğu yerel taban seviyesi ile peribacalarının üzerinde olduğu platoların yamaçları arasında büyük yükselti farkının, Kapadokya peribacalarının oluşumunu kolaylaştırdığını ifade etmektedir. Oğuldere Peribacaları da volkanik platolarının yamaçlarında oluşmuştur. Yamaçlardan inen akarsular için yerel taban seviyesi olan Kilisedere Vadi tabanı ile yamaçlar arasındaki yükselti farkı 250 m'nin üzerindedir. Sahanın tektonizma etkisinde şekillenmesi bu yükselti farkına kısa mesafelerde erişilmesine neden olmuştur. Kısa mesafelerde görülen bu yükselti farkı, eğimi ve aşındırmayı artırarak peribacalarının oluşumunu sağlamıştır (Şekil 10).

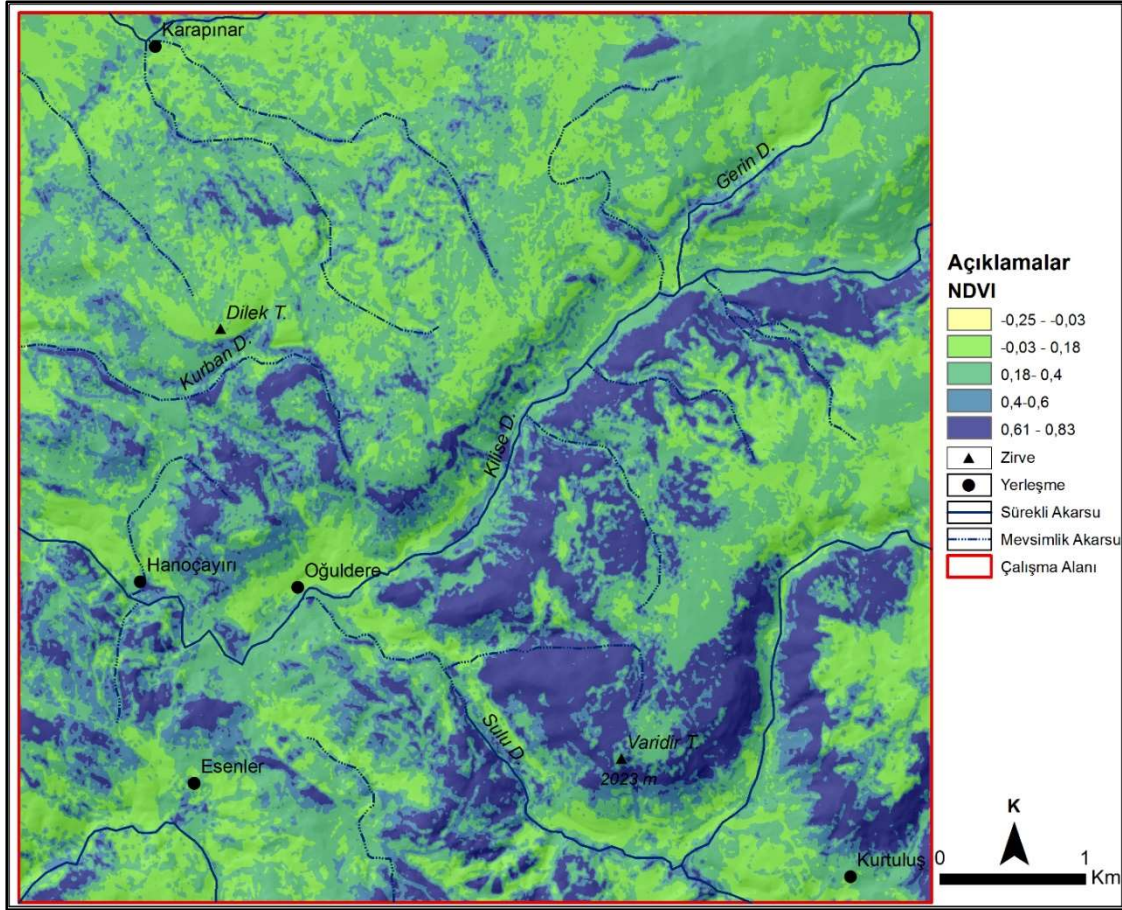
Şekil 10. Oğuldere ve yakın çevresinin (Bingöl) nisbi relief haritası

Peribacalarının görüldüğü lokasyonların yükseltisi ortam 1'den GD'ya (Ortam 9) doğru artmaktadır. Bu lokasyonlar arasındaki yükselti farkı 200 m'yi bulmaktadır. Kilisedere Vadisi'nde peribacaları daha düşük yükseltilerde, Sulu Dere Vadisi'nde ise daha büyük yükseltilerde görülmektedir.

3.4. Normalize Fark Bitki İndeksi (NDVI)

Peribacalarının oluşumunda kurak ve yarı kurak koşullar, sık ve koruyucu bitki örtüsünden yoksunluk, seyrek fakat şiddetli sağanaklar önemli ölçüde etkili olmaktadır (Erinç, 2000). Akdeniz iklim sahalarında çıplak yamaçlar üzerinde sağanak yağışların şiddetli etkisine bağlı olarak dik yamaçlarda peribacası oluşumu kolay gerçekleşmektedir (İzbrak, 1977). Çalışma sahasını kapsayan Sentinel 2 uydu görüntüsünden oluşturulan haritaya göre NDVI değerleri -0,25-0,83 arasında değişirken, ortalama NDVI değeri ise 0,33'dür. NDVI değerleri, Kilisedere Vadisi'nin kuzeye bakan yamaçlarının üst kısımlarında ve Suludere Vadisi'nin her iki yamacında maksimum değerine ulaşır. Vadi yamaçlarında NDVI değeri plato yüzeylerine göre daha yüksektir. NDVI değerlerinin 0,18-0,4 arasında değiştiği alanların oranı % 44, 0,4-0,6 arasında değiştiği alanların oranı % 16, 0,61-0,83 arasında değişen alanların oranı ise % 15'dir (Şekil 11).

Şekil 11. Oğuldere ve yakın çevresinin (Bingöl) NDVI haritası

Peribacalarının geliştiği ortamların minimum NDVI değerleri 0,05 (Ortam 2 ve Ortam 7)-0,13 (Ortam 1) arasında değişmektedir. Maksimum NDVI değerleri 0,23-0,63 arasında değişmekte, ortalama NDVI değerleri ise 0,12-0,33'dür. Peribacalarının en iyi geliştiği ortam 7 ve 8'de ortalama NDVI değerleri sırasıyla 0,14 ve 0,16'dır. Kurtuluş köyü batısında yer alan ve ortalama NDVI değerinin 0,29 olduğu sahada peribacaları 7.ve 8.ortamlara göre daha az gelişme göstermiştir (Tablo 5).

Tablo 5.
Peribacalarının NDVI'ya Göre Dağılımı

NDVI	Ortam 1	Ortam 2	Ortam 3	Ortam 4	Ortam 5	Ortam 6	Ortam 7	Ortam 8	Ortam 9
Minimum	0,13	0,05	0,06	0,06	0,08	0,08	0,05	0,09	0,1
Maksimum	0,63	0,47	0,59	0,40	0,35	0,53	0,55	0,23	0,55
Ortalama	0,33	0,12	0,13	0,14	0,15	0,20	0,14	0,16	0,29

Foto 4. Oğuldere-Kurtuluş karayolu üzerinde peribacaları yoğun olarak gelişmiştir. Benzer litolojiye sahip olan bitki örtüsünün yoğun olduğu yamaçlarda peribacaları gelişmemiştir.

Kapadokya yöresinde Ürgüp-Avanos ve Uçhisar'da yer alan peribacaları, yarıkurak iklim şartları altında meydana gelen seyelan ve sellerin etkileriyle oluşmuştur (Emre & Güner, 1985). Oğuldere yöresinde yer alan peribacalarının oluşumunda sellenme etkisi bulunmaktadır. “Bütün peribacaları sağanak yağışlarla oluşan sellenmelerin, rüzgârların, fiziksel parçalanma ve kimyasal ayrışma süreçlerinin (weathering process), eski çağlardan günümüze beşeri faaliyetlerin ciddi tehdidi altındadır. Bir yandan yok olan şekiller diğer tarafta oluşumu süren şekillerle temsil edilme imkânı bulurken, insanlar ne yazık ki peribacalarının yok oluşunu seyretmektedir” (Kopar, 2010). Oğuldere-Buban peribacaları için de böyle bir tehlike söz konusudur. Bu nedenle bu şekillerin, beşeri etkilerden korunması için gerekli çalışmaların ivedilikle başlatılması gerekmektedir.

4.TARTIŞMA VE SONUÇ

Genellikle piroklastikler üzerinde gelişen peribacaları, oluşumlarından kısa bir süre sonra erozif faaliyetlerle ortadan kaldırılabirler. Bu nedenle bu şekillerin bulunduğu sahaların korunması jeolojik ve jeomorfolojik miras için son derece önemlidir. Bu çalışmada Bingöl ili Sancak Beldesi'ne bağlı Oğuldere köyünde yer alan peribacalarının dağılışı değerlendirilmiştir. Çalışmada peribacalarının görüldüğü 9 ortam eğim, bakı, yükselti ve NDVI değerlerine göre değerlendirilmiş, bu dağılımın nedenleri, arazi gözlemleri ve CBS teknolojileri ile ortaya konmuştur. Yörede Buban bacaları/peribacaları olarak adlandırılan bu şekiller belirgin olarak Oğuldere-Kurtuluş köyü yol güzergâhında görülmektedir.

Ulaşılan sonuçlara göre peribacaları orta derece eğime sahip, güneye bakan yamaçlarda daha belirgin ve yaygındır. Ortam 7 ve ortam 8'de iyi gelişmiş peribacaları bulunmasına karşın, diğer ortamlarda peribacaları daha az gelişmiştir. Kuzeyli yamaçlarda peribacası oluşumu belirgin olarak yoktur. Çok yüksek eğim değerine sahip yamaçlarda bu şekiller belirgin değildir. Peribacalarının dağılışında belirleyici olan faktör eğim derecesi, yamaç eğim yönü (bakı) ve bitki örtüsü özellikleri olmuştur. Oğuldere köyü hemen gerisinde eğim değerlerinin nispeten düşük olması erozif faaliyetleri azaltarak peribacalarının daha küçük boyutlu olmasına neden olmuştur (Ortam 2).

Kurtuluş köyü batısında da görülmekle birlikte (Ortam 9) peribacaları boyut ve yoğunluk olarak ortam 7 ve ortam 8'e göre daha azdır. Bu durum eğim değeri yüksek olan yamaçlarda bitki örtüsünün yoğun olmasının bir sonucudur. Bu sahanın korunmaya alınarak, turizme kazandırılması yöre ekonomisine katkı sağlayacaktır. Yörenin jeopark potansiyeli belirlenerek, Oğuldere peribacalarının oluşumuna kaynaklık eden volkanizmanın kökeni ve yaşı araştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, G., & Ünsal, Ö. (2012, 28-30 Mayıs 2012). *Levent Vadisi'nin (Malatya) Jeopark ve Jeoturizm Potansiyeli* [Sözlü Bildiri]. I. Ulusal Coğrafya Sempozyumu, Erzurum, Turkey, pp.535-546.
- Akbulut, G. (2014). Önerilen Levent Vadisi Jeoparkı'nda Jeositler. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38(1), 29-45. <http://cujos.cumhuriyet.edu.tr/tr/pub/issue/4350/59499>
- Ardos, M. (1978). *Afyonkarahisar Bölgesinin Jeomorfolojisi*. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları.
- Atalay, İ. (2017). *Türkiye Jeomorfolojisi*. Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri.
- Atalay, İ. (2018). *Uygulamalı Hidrografya*. Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri.
- Atalay, İ., Ieleicz, M., Baleanu, D., Erdeli, G., & Marin, I. (2005, 15-24 September 2004). *Cappadocia: Earth Pillars (Fairy Chimneys) and Badland Topography Region of Turkey*. Natural Environment and Civilization, Proceedings of the Third Turkish-Romanian Geographical Academic Seminar, Balıkesir.
- Atasoy, A. (2018, 3-6 Ekim). *Ulucak (Uşak) peribacalarının doğal ortam özellikleri* [Sözlü Bildiri]. TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, Ankara, 22-34.
- Avcı, V., & Kıranşan, K. (2017). *Ender Rastlanan Jeomorfolojik Bir Miras: Oğuldere (Bingöl) Volkanik Gaz Tüpleri* [Sözlü Bildiri]. International Symposium On Geomorphology, 2-14 October 2017, Elazığ/Türkiye. 348.
- Bahadır, M., & Işık, F. (2021). Şavşat Peribacalarının (Artvin) Jeomorfolojisi ve Jeoturizm Potansiyeli. *Kesit Akademi Dergisi*, 7(26), 145-160.
- Baylak, H. M. (2006). *Fiziki coğrafya açısından Melendiz Çayı Havzası'nın incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi-Selçuk Üniversitesi-Konya].
- Baylak, H. M. (2019). *Ihlara Vadisi'nin fiziki coğrafya özellikleri ve yöre turizmine etkisi*. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(66), 303-325.
- Bektaş Balçık, F. (2018). Evaluation of sentinel-2 msi data for land use/land cover classification using different vegetation indices. *Selçuk Üniversitesi Mühendislik, Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 6, 839-846.
- Bingöl İl Arazi Varlığı (2001). *Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü*. Ankara.
- Çiftçi, Y., & Güngör, Y. (2016). Jeopark projeleri kapsamındaki doğal ve kültürel miras unsurları için standart gösterim önerileri. *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, 153, 223-238.
- Çiner, A., & Aydar, E. (2019). *A fascinating gift from volcanoes: The fairy chimneys and underground cities of Cappadocia*. In: Kuzucuoğlu, C., Çiner, A., Kazancı, N. (eds) *Landscapes and Landforms of Turkey*. World Geomorphological Landscapes. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-03515-0_31, 535-549.
- Dirik, K., Yürür, T., & Hünkar, D. (2003). *1 Mayıs 2003 Çimenli (Bingöl) Depremi Değerlendirme Raporu*. Hacettepe Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Jeoloji Mühendislik Bölümü. Ankara. <https://yunus.hacettepe.edu.tr/~demirbag/bingol-cimenli.pdf>
- Doğan, U., Şenkul, Ç., & Yeşilyurt, S. (2019). First Paleo-Fairy Chimney Findings in the Cappadocia Region, Turkey: a Possible Geomorphosite. *Geoheritage*, 11, 653-664.
- Doğaner, S. (1995). Peribacalarının turizm bakımından önemi. *Türk Coğrafya Dergisi*, 30, 25-39.
- EarthExplorer (2021, 10 Ekim). Çalışma sahasına ait Sentinel Uydu görüntüsü indirilmiştir. <https://earthexplorer.usgs.gov>
- Ege, İ. (2019). Kula (Kula/Manisa) Peribacaları'nın jeomorfolojik özellikleri ve oluşumlarında erozyon etkisinin Rusle yöntemi ile belirlenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 74, 455-479.
- Ekim, B. (1985). Ürgüp-Göreme yöresinde turizm potansiyeli [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi-İstanbul].
- Ekinci, D., & Doğaner, S. (2012, 4-6 Ekim). *Jeomorfoturizm açısından Simav (Yeniköy) peribacaları* [Sözlü Bildiri]. UJES 2012, III. Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Hatay.
- Emre, Ö. (1985). *Ürgüp-Avanos-Uçhisar arasının genel ve uygulamalı jeomorfolojisi* [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi-İstanbul].

- Emre, Ö., & Güner, Y. (1985). *Ürgüp-Avanos-Üçhisar (Nevşehir) arasının uygulamalı jeomorfolojisi*. MTA Derleme Rapor, 7677 https://eticaret.mta.gov.tr/index.php?route=product/product&product_id=7677. 60 sayfa.
- Emre, Ö., Herece, E., Doğan, A., Parlak, O., Özaksoy, V., Çıplak, R., & Özalp, S. (2003). *1 Mayıs 2003 Bingöl depremi değerlendirme raporu*. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Rapor No: 10585. https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/deprem/pdf/01052003_bingol.pdf
- Emre, Ö., Özalp, S., Yıldırım, C., Özaksoy, V., & Doğan, A. (2005). *12 ve 14 Mart 2005 Karlıova depremlerinin değerlendirilmesi*. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Ankara. https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/deprem/pdf/12_14_032005karliova_depremi.pdf
- Emre, Ö., Duman T.Y., Kondo, H., Olgun, Ş., Özalp, S., & Elmacı, H. (2012a). 1:250.000 Ölçekli Türkiye Diri Fay Haritası Serisi Erzincan Paftası (NJ 37-3), Seri No:44 Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü.
- Emre, Ö., Duman T.Y., Olgun, Ş., Özalp, S., & Elmacı, H. (2012b). 1:250.000 Ölçekli Türkiye Diri Fay Haritası Serisi Erzurum Paftası (NJ 37-4), Seri No:48 Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü.
- Erenoğlu, O. (2021). UAV-based 3D modeling of formation processes for fairy chimney-like structures, Çanakkale, NW Turkey. *Arab J Geosci* 14, 1698. <https://doi.org/10.1007/s12517-021-07872-z>.
- Erinç, S. (2000). *Jeomorfoloji I*. DER Yayınevi.
- Erkan, Y. (1994). *Magmatik petrografi*. Hacettepe Ün. Müh. Fak. Jeoloji Müh. Böl. Ders notları, Ankara, 149 s.
- Erol, O. (1993). *Genel Klimatoloji*. Gazi Büro Kitabevi.
- Fisher, R. V. (1961). Proposed classification of volcanoclastic sediments and rocks. *Geological Society of America Bulletin*, 72(9), 1409–1414.
- Güneş, S. G. (2016, 6-8 Kasım). Kızılcahamam turizmde yerelliğin ve sürdürülebilir gelişimin önemi, Conference: 100. Yılında Yabanabad'dan Kızılcahamam'a Sempozyumu (6-8 Kasım 2015) Bildiriler Kitabı, At: Kızılcahamam-Ankara.
- Gürsay, M. S., & Güneş, S.G. (2014). *Jeoturizm ve sürdürülebilirlik: Kızılcahamam-Çamlıdere Jeoparkı örneği*. Ankara Araştırmaları Dergisi, 2(2), 203-215.
- Güney, E. (1985). *Peribacaları*. İlgı Dergisi, 41, 29-31.
- Güngör, Y. (2014). Narman Peri Bacaları'nın jeosit özellikleri ve jeopark düzenleme projesi. İ.Ü BAP ÖNAP Projesi.
- Harita Genel Komutanlığı (HGK). (2007). 1/25.000 ölçekli topoğrafya haritaları J44-C3 ve J45 D4 Paftaları. Harita Genel Komutanlığı, Ankara.
- Jeoloji Mühendisleri Odası. (2004). *Kapadokya'nın Tarihi, Jeolojik Özellikleri ve İnsan Sağlığı Üzerine Etkileri (Karain-Sarıhıdır-Tuzköy Örneği) Teknik Gezi Kitabı*. Jeoloji Mühendisleri Odası Teknik Geziler Serisi -2. Ankara. 35 s.
- İmamoğlu, A. (2019). *Peribacaları*. (ed. Uysal, A., İçen, H.) Kapadokya Araştırmaları, Pegem Akademi, 45-70.
- İnaner, H., Tokçaeer, M., Kaya, T., Akbulut, A., Çalapkulu, F., Ergün, M., Nakoman, E. (2006, 1-3 Eylül). *Türkiye'nin potansiyel jeopark alanı Kula Volkanik Bölgesi*. Geçmişten Geleceğe Köprü Yanık Ülke Kula Sempozyumu, Kula. 105-117.
- İzbirak, R. (1977). *Sistemik Jeomorfoloji*. Harita Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Kalkan, E. & Alacalı, M. (2017, 10-14 Nisan). *Jeolojik mirasa katkı: Narman Peri Bacaları* [Sözlü Bildiri]. 70. Türkiye Jeoloji Kurultayı, 250-251.
- Kıranşan, K. (2023). Gelincik Dağı (Çermik-Diyarbakır) Peribacaları ve Doğal Ortam Özellikleri, (Ed. Güneş SALI, Ayşe Çatalcalı CEYLAN), Sosyal & Beşeri Bilimlerde Güncel Araştırmalar-I, Gece Kitaplığı, s. 35-52.
- Koçan, N. (2011). Kızılcahamam-Çamlıdere Bölgesi'nde (Ankara) jeolojik mirasın korunması. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1(4), 63-68.
- Koçan, N. (2013). Kızılcahamam-Çamlıdere (Ankara) Bölgesi jeolojik mirasının koruma kullanma potansiyeli. *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 13(1), 36-47.

- Koçman, A. (2004). Yanık Ülke'nin doğal anıtları: Kula yöresi volkanik oluşumları. *Ege Coğrafya Dergisi*, 13, 5-15.
- Koçman, A., Kapsız, A., & İrdem, C. (2006, 1-3 Eylül). *Kula yöresi peribacaları ve doğal anıtların jeoturizme kazandırılması* [Sözlü Bildiri]. Geçmişten Geleceğe Köprü Yanık Ülke Kula Sempozyumu (Çevre-Kültür-Turizm), 1-3 Eylül 2006, s.431-444, Manisa.
- Kopar, İ. (2010). Akdağ ve Topuz Dağı (Nevşehir) civarındaki peribacaları gövdesinde oluşan oksidasyon kabuğu ve morfojenetik önemi. *Türk Coğrafya Dergisi*, 54, 53-68.
- Kopar, İ., & Çakır, Ç. (2012, 28-30 Mayıs). *Tortum Gölü (Uzundere-Erzurum) kıyı kuşağındaki badlands topoğrafyası ve peribacaları* [Sözlü Bildiri]. 1. Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 28-30 Mayıs 2012. Erzurum, 1013-1028.
- Kopar, İ., & Şaroğlu, F. (2016). Olur Çayı Havzası'nda (Erzurum-KD Türkiye) tafoni oluşumunu kontrol eden faktörler ve tafoni hücrelerinin morfolojik özellikleri. *Türk Coğrafya Dergisi*, (67), 1-9.
- Körbalta, H. (2018). "Kula volkanik jeoparkı yönetim planı" için öneriler. *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, 42,191-214.
- Kuzucuoğlu, C. (2019). Geology and geomorphology of the Cappadocia volcanic province, Turkey. *Mediterranean Geoscience Reviews*, 1, 163-166.
- Lutgens, F. K., Tarbuck, E. J., & Tasa, D. (2014). *Genel Jeoloji Temel İlkeleri*. (Çeviri Editörü: Cahit Helvacı), Nobel Yayıncılık.
- McPhie, J., Doyle, M., & Allen, R. (1993). *Volcanic Rocks*. University of Tasmania, 191 p.
- MGM, Meteoroloji Genel Müdürlüğü (2021, 27 Ekim). Bingöl Meteoroloji İstasyonu Sıcaklık ve Yağış Verileri, <https://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?k=H&m=BINGOL>
- Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA). (2017) *Oğuldere Peribacaları Kayaç Analiz Raporu*. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü
- Ozner, S. (2006, 1-3 Eylül). *Kula çevresindeki volkanik şekillerin jeopark/jeoturizm potansiyeli* [Sözlü Bildiri]. Geçmişten Geleceğe Köprü Yanık Ülke Kula Sempozyumu. 1-3 Eylül 2006, Kula, 83-103.
- Ozner, S., & Atiker, M. (2006). Kapadokya Yöresi'nin jeomorfolojik oluşum ve gelişimi ile ekoturizm ve jeopark potansiyeli, Kapadokya Yöresi'nin Bilimsel Eğitim Amaçlı Kullanımı Projesi-II, Proje No: TÜBİTAK YDABAG 105Y017, Ankara.
- Özcan, O., & Akay, S.S. (2022, 17-19 Kasım). *Paşabağ bölgesi peri bacalarına ait İHA Tabanlı 3B verilerin metaverse kavramı kapsamında değerlendirilmesi* [Sözlü Bildiri]. VIII. Uzaktan Algılama-CBS sempozyumu (UZAL-CBS 2022), 17-19 Kasım 2022, Ankara
- Özdemir, M.A., & Şenkul, Ç. (2008, 20-23 Ekim). *İşcehisar-Afyon çevresinde jeomorfolojik anıt şekillerin turizm potansiyeli* [Sözlü Bildiri]. Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu 2008 (Prof. Dr. Mehmet Ardos anısına), s. 154-166, 20-23 Ekim 2008, Çanakkale.
- Özdemir, M. A. (2019). Afyonkarahisar (Seydiler) peribacaları jeomorfositi ve turizm potansiyeli. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(64), 249-262.
- Özşahin, E. (2013). Yunushanı Köyünün (Altınözü-Hatay) kuzey ve kuzeybatısındaki peribacası görünümlü sivri doruklu lapy kompleksleri. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(6), 551-566.
- Öztürk, M. Z., Özkan, D., & Şimşek, M. (2019). Kapadokya bölgesinin drenaj özellikleri. *Coğrafya Dergisi*, 38, 23-34.
- Öztürk, M. Z. (2023, 12-14 September). Fairy chimneys in Türkiye's geodiversity [Sözlü Bildiri]. IAG Regional Conference of Geomorphology, Cappadocia 2023, at Nevşehir. Turkish Society for Geomorphology, p. 49.
- Parlar, Ş. (2019). *Geotourism potential of Çiğil Red Fairy Chimneys (Ilgın, Konya)*. In: Academic Studies on Natural and Health Sciences, Ed. Mehmet Dalkılıç, Gece Akademi, Ankara, pp. 458-466.
- Parlar, Ş., & Eren, Y. (2020). *Küçükmuhsine peribacalarının (Konya) jeolojik özellikleri ve jeoturizm potansiyeli*. Mühendislik Alanında Teori ve Araştırmalar, Edt. Prof. Dr. Adnan Hayaloğlu, Gece Kitaplığı. 345-366
- Phillips, C. P. (1998). The badlands of Italy: a vanishing landscape? *Applied geography*, 18(3), 243-257

- Polat, S., & Güney, Y. (2013). Damsa Çayı Vadisinde (Cemil-Şahinefendi Köyleri Arası) kaya düşmesi olayı ile peribacası oluşumu arasındaki ilişki. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 28, 18-46.
- Sağlam Selçuk, A., & Zorer, H. (2017). Başkale Bölgesi'nin (Van) jeolojik ve jeomorfolojik öğeleri. *Türkiye Jeoloji Bülteni*, 60(1), 77-92.
- Sarıfakıoğlu, E. (2006). İlyaslar Köyü (Kırkağaç-Manisa) dolayında yüzeyleyen tüflerin petrografik özellikleri. *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, 30(1), 17-26.
- Sarıkaya, M. A., Çiner A., & Zreda, M. (2015). Fairy chimney erosion rates on Cappadocia ignimbrites, Turkey: insights from cosmogenic nuclides. *Geomorphology*, 234, 182-191.
- Sayın, M. N. (2008). *Fairy Chimney Development In Cappadocian Ignimbrites (Central Anatolia, Turkey)*. [Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi- Ankara].
- Somuncu, M., & Yiğit, T. (2008, 16-17 Ekim). *Göreme Milli Parkı ve Kapadokya Kayalık Sitleri Dünya Mirası Alanı'ndaki turizmin sürdürülebilirlik perspektifinden değerlendirilmesi* [Sözlü Bildiri]. TÜCAUM V. Coğrafya Sempozyumu, 387-402, Ankara.
- Sür, Ö. (1966). Nevşehir ve Ürgüp çevresinde jeomorfoloji araştırmaları. *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 1, 179-200.
- Sür, Ö. (1972). *Türkiye'nin, özellikle İç Anadolu'nun genç volkanik alanlarının jeomorfolojisi*. Ankara Üniversitesi Basımevi No: 223.
- Sür, Ö. (1994). Türkiye'de volkanizma ve volkanik yer şekilleri. *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Türkiye Coğrafyası Dergisi*, 3, 29-52.
- Speranskaya, I. M. (1966). *Ignimbrites in the Volcanic Sequence of the Northern Coast of the Sea of Okhotsk and Their Origin. In American Tufflavas and Ignimbrites: A survey of Soviet studies*. Elsevier Publishing Company.
- Şaroğlu, F., & Güngör, Y. (2019). *Fairyland in the Erzurum High Plateau, Eastern Anatolia*. In: Kuzucuoğlu, C., Çiner, A., Kazancı, N. (eds) *Landscapes and Landforms of Turkey*. World Geomorphological Landscapes. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-03515-0_25
- Tarhan, N. (1997). *1/100.000 Ölçekli Açınsama Nitelikli Türkiye Jeoloji Haritaları Erzurum J 45 Paftası*. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Jeoloji Etütleri Dairesi. Ankara
- Tarhan, N. (2007). *1/100.000 Ölçekli Açınsama Nitelikli Türkiye Jeoloji Haritaları Erzincan J44 Paftası*. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Jeoloji Etütleri Dairesi. Ankara
- Tanrıkulu, İ. (2016). *Türkiye'de peribacalarının (Badlands topoğrafyası) coğrafi dağılımı ve peribacalarının oluşum ve gelişimini etkileyen doğal faktörler* [Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi-Şanlıurfa].
- Tonbul, S. (1990). Bingöl Ovası ve Çevresinin Jeomorfolojisi ve Gelişimi. *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 2, 329-352.
- Tuncel, M. (1998). *Oluşum çağları: Yanardağların armağanı, Kapadokya* (Editör: Metin Sözen), s.16-43. Ayhan Şahenk Vakfı.
- Usta, M., & Kırklar Can, B. (2021). Madencilik çevreye ve turizme etkileri: Kula-Salihli Jeoparkı'nda bir saha incelemesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 9(4), 2525-2539.
- Uz, G. (2020). *Kula peribacalarının oluşumunda etkili olan etmen ve süreçler* [Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi-Antalya].
- Vural, A., & Külekçi, G. (2021a). Bahçecik (Gümüşhane) ve yakın civarı zenginleştirilmiş jeoturizm güzergahı, [Sözlü Bildiri] içinde: UMTEB 11.Uluslararası Mesleki ve Teknik Bilimler Kongresi. Ankara, Türkiye, 240-250.
- Vural, A., & Külekçi, G. (2021b). Zenginleştirilmiş jeoturizm güzergahı: Gümüşhane-Bahçecik Köyü. *Euroasia Journal of Mathematics, Engineering, Natural & Medical Sciences*, 8(19), 1-23. <https://doi.org/10.38065/euroasiaorg.894>
- Yılmaz, Ö. (2001). Afyon'un peribacaları. *Türk Coğrafya Dergisi*, 36, 105-127.
- Yılmaz, S., & Özer, S. (2003). Narman peribacalarının tabiat anıtı kriterlerine göre değerlendirilmesi. *Ekoloji*, 12(4), 26-31.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı % 70, 2. yazarın araştırmaya katkı oranı %30'dur.

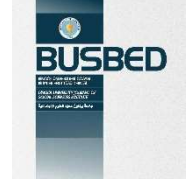
Yazar 1: Araştırmayı tasarlamış ve analizleri yapmış, arazi çalışmalarına katılmıştır.

Yazar 2: Arazi çalışmalarına katılmış, çalışma alanının jeolojik ve jeomorfolojik özelliklerini değerlendirmiştir.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 20.07.2023
Kabul Tarihi : 11.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1330138>

CAHİT ZARİFOĞLU'NUN ÇOCUK ŞİİRLERİ

Mehmet ÖZGER¹

ÖZ

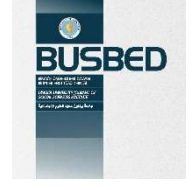
Cahit Zarifoğlu; şiir, roman, öykü, deneme, çocuk öyküsü, çocuk romanı ve çocuk şiirleri alanında eserler vermiş velut bir yazardır. O her ne kadar edebiyatın farklı türlerinde eser vermiş olsa da en çok şair kimliğiyle bilinmektedir. Onun büyükler için yazdığı şiirler çoğu zaman kapalı ve anlaşılmaz olarak nitelendirilmiştir. Zarifoğlu, hayatının son dönemlerinde çocuk edebiyatına yönelmiştir. Çocuk edebiyatı alanında roman, öykü ve şiirler yazmıştır. Bu eserlerinde çocuğa görelilik ilkesinden çok, büyüklerin çocukluklarına yönelik metinler ortaya koymuştur. Bu yaklaşım için “poetik çocuk dili” ifadesi kullanılmaktadır. Bu çalışmada, *Ağaç Okul Çocuklar İçin Afganistan Şiirleri* ve *Gülücük* adlı şiir kitapları üzerinden Zarifoğlu'nun çocuk şiirleri üzerinde durulacaktır. İlk kitabında, daha çok büyüklerde, Afganistan Savaşı hakkında bir farkındalık oluşturmak amaçlanmıştır. Bu şiirler, bir bakıma “dava şiirleri” olarak da tanımlanabilir. Zarifoğlu'nun şair kimliği, *Gülücük* kitabında daha belirgin bir şekilde çocuk şiirlerine yansımıştır.

Anahtar Kelimeler: Zarifoğlu, Çocukluk, Edebiyat, Çocuk edebiyatı, Şiir.

¹ Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, m.ozger@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5341-2859>

Article Type : Research Article
Date Received : 20.07.2023
Date Accepted : 11.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1330138>

CAHİT ZARİFOĞLU'S CHILDREN'S POEMS

Mehmet ÖZGER¹

ABSTRACT

Cahit Zarifoğlu is a prolific writer who has produced works in poetry, novels, short stories, essays, children's stories, children's novels and children's poems. Although he has produced works in different genres of literature, he is mostly known as a poet. His poems for adults are often described as closed and incomprehensible. Zarifoğlu turned to children's literature in the last periods of his life. He has written novels, stories and poems in the field of children's literature. In these works, he revealed texts for the childhood of adults rather than the principle of being suitable for children. The expression “poetic child language” is used for this approach. In this study, Zarifoğlu's children's poems will be focused on through his poetry books called *Ağaç Okul Çocuklar İçin Afghanistan Şiirleri* and *Gülücük*. In his first book, it was aimed to raise awareness about the Afghanistan War, mostly among adults. These poems can also be defined as “poems of ideal” in a way. Zarifoğlu's poet identity is more clearly reflected in children's poems in the book *Gülücük*.

Keywords: Zarifoğlu, childhood, literature, children's literature, poetry

¹ Assoc. Dr., Afyon Kocatepe University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature, m.ozger@hotmail.com,
 <https://orcid.org/0000-0001-5341-2859>

1. GİRİŞ

Çocuk edebiyatı, klasik edebiyat tanımlarının dışına çıkan başka bir alanı gösteren bir tamlamadır. Edebiyat, duygu ve düşüncelerin estetik bir şekilde sözlü veya yazılı olarak dile getirilmesi olarak tanımlanırken çocuk edebiyatı söz konusu olunca bu tanım ancak meselenin bir tarafını kapsamaktadır. Edebiyatın çocuğa göre bir edebiyat olması gerekmektedir aksi takdirde çocuk edebiyatı ya da çocuk şiiri kavramı da boşa düşecektir. Bir yandan dilin estetik özellikleri dikkate alınarak eser vücuda getirilirken bir yandan da çocuğun gelişimi, anlama ve kavrama yeteneği göz önünde bulundurulmalı, çocuğu hayata hazırlayacak olumlu kavramlar ve değerler verilmeli ayrıca çocuğu bıktırmadan okumaya teşvik edecek nitelikte eserler çocuk edebiyatı olarak nitelendirilmelidir. Sedat Sever, çocuk edebiyatını şu şekilde tanımlamıştır: “Çocuk Edebiyatı, erken çocukluk döneminden başlayıp ergenlik dönemini de kapsayan bir yaşam evresinde, çocukların dil gelişimi ve anlama düzeylerine uygun olarak duygu ve düşünce dünyalarını sanatsal niteliği olan dilsel ve görsel iletilerle zenginleştirilen, beğeni düzeylerini yükselten ürünlerin genel adı” (2008: 9).

Bu zaviyeden bakıldığında çocuk edebiyatının kendine has bazı ilkelerinin olduğu görülecektir. Çocuk edebiyatı söz konusu olduğu zaman normalde edebî türler için söylenen kriterlerin dışında bazı kriterlerin konması doğal karşılanmalıdır. Çünkü edebiyat temelde estetiği esas alır, estetik ise genel kaniya göre güzelliği esas alır. Oysa Platon ve Aristo'dan beri tartışılan etik- estetik ilişkisi bu alanın olmazsa olmazları arasındadır. Hatta kimi zaman etik estetikten daha elzem bir şekilde ön planda tutulmuştur. Çünkü söz konusu olan çocuktur ve çocuk da uzmanlar tarafından eğitime muhtaç bir varlık olarak değerlendirilmektedir. O zaman çocuk edebiyatı denildiği zaman etik değerler ve çocuğun eğitilmesi en az estetik değerler kadar önemli olacaktır.

Alanın uzmanları çocuk edebiyatının özelliklerini belirlemişlerdir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- “1. Çocuk edebiyatı, çocukları ve çocuğu anlatan bir edebiyat değildir.
2. Çocuk edebiyatı yazarı özel bir birikime sahip olmalıdır. Onun için herkesin çocuk edebiyatı yazarı olmaması gerekir. Bir çocuk edebiyatı yazarı, çocuğun biyolojik, psikolojik ve sosyolojik gelişimini çok iyi bilmesi gerekir.
3. Çocuk edebiyatı verimleri, çocuğun gelişmesine paralel bir dil ve anlatım kullanılmalıdır. Çocuklara yönelik yazılan eserin, hangi yaş grubunu ilgilendirdiği kitabın üzerinde belirtilmesi yararlı olacaktır, böylece hem okuduğundan zevk alacak, hem de okuduğu eserden yararlanmış olacaktır.
4. Çocuk edebiyatı eserleri, çocuğa göreliği ön planda tutmalıdır. Bu hususu gerçekleştirmek için ise, çocuk psikolojisini çok iyi bilmek veya çocuk psikologlarıyla yakın temas içerisinde bulunmak gerekmektedir.
5. Çocuk edebiyatı eserleri, çocuğun ilk dönemlerinden başlamak üzere, onun bütün dönemlerini irdeleyen ve bu duyarlılıklarını anlatan bir eser olmalıdır.
6. Çocuksu bir dil ve anlatıma sahip olmalı, çocuğun ruh dünyasına ve zevk dünyasına hitap etmelidir. Çocuğun geniş hayal dünyasını keşfedecek bir zenginliğe ve onun bu zenginlik içinde kendi hayallerinin yansımalarını bulmasına zemin hazırlayıcı olmalıdır. Ancak bu unsur işlenirken dengelerin iyi korunmasına, aşırılıklardan kaçınılmasına özen gösterilmelidir.
7. Bir çocuk edebiyatı yazarı kendisine neyi yazmalıyım sorusundan ziyade, nasıl yazmalıyım sorusunu daha çok sormalıdır. Böylece yazmış olduğu eser, çocuğu bir bütün olarak kuşatmış olacak, onu etkileyecektir” (Demirel vd, 2011: 47). Bu maddeler çok ve fazlasıyla mükemmeliyetçi olmakla birlikte bunların dışında başka unsurlar sayanlar da olmuştur. Bununla birlikte yedinci maddede belirtilen estetiği ön planda tutarak çocuğun gelişim evrelerine, psikolojisine, yetişmesine uygun bir edebi ürün yazabilmek fazladan çaba gerektirir. Hatta bu maddelere tam olarak uygun bir çocuk edebiyatı ürünü bulmak imkânsız gibidir.

Çocuk edebiyatının genel özelliklerine ek olarak çocuk şiirlerinin özelliklerinden de söz etmek gerekir. Çünkü şiir, kapsayıcı bir ifadeyle anlatı diyebileceğimiz masal, öykü ve romandan daha farklı ve yoğun bir tür olduğundan bu türün de kendine has özelliklerinden söz etmek gerekir. Söz konusu olan çocuk şiiri olunca tür özelliklerine ek olarak çocuğun gelişimine uygun bir şiir tarzının olması gerektiğini de belirtmek gerekir. Daha yalın ve akıcı bir dil kullanımı; ahenkli, kısa ve yoğun bir anlatımın olması aynı zamanda modern çocuk edebiyatının üç temel kavramına (çocuk bakışı, çocuğa göre'lik ve çocuk gerçekliği) uygun (Şirin, 2012: 17) bir şiir, çocuk şiiri olarak nitelenebilir.

2. ZARİFOĞLU'NUN ÇOCUK ŞİİRLERİ

Cahit Zarifoğlu; şiir, roman, öykü, deneme, çocuk öyküsü, çocuk romanı ve çocuk şiirleri alanında eserler vermiş velut bir sanatçıdır. Sanatçı her ne kadar edebiyatın farklı türlerinde eser vermiş olsa da en çok şair kimliğiyle bilinmektedir. Cahit Zarifoğlu şiirinin temel özelliği kendine has bir dil ve anlatıma sahip olmasıdır. Bu niteliğinden dolayı çoğu okur tarafından kapalı ve anlaşılmaz olarak da nitelenmiştir. Yoğun imge ve kapalı

anlatımı sebebiyle Türk şiiri içerisinde ayrı bir ada olarak da nitelenmiştir. Şairin şiir serüveninin dikkatli bakılınca iki evreden oluştuğunu söylemek mümkündür. İlk evresine *İşaret Çocukları* (1967); *Yedi Güzel Adam* (1973) kitaplarını; ikinci evresine ise *Menziller* (1977) ve *Korku ve Yakarış* (1986) adlı kitaplarını alabiliriz. Zarifoğlu şiirinin ilk evresinde kapalı ve anlaşılması zor şiirler yazarken ikinci evresinde daha yalın, rahat ve anlaşılır şiirler yazmıştır. Özellikle *Mavera* dergisi döneminden sonra Zarifoğlu'nun sanata bakışı, pür estetikten etik bir duyarlılığa doğru kaymıştır. Muhtemeldir ki evlenmesi, evlendikten sonra bir mürşide bağlanması, çocuklarının doğması, *Mavera* dergisinin bir dava dergisi olarak kabul edilmesi, aynı yıllarda Afganistan Savaşı'nın sürekli gündemde olması şairin dini duyarlılığını artırmıştır. Bu da, daha önce üzerinde çok düşünmediği okur etkisini hesaba katmasını sağlamıştır. Çünkü şair, *Mavera* dergisinde “Okuyucularla” adlı bir bölümü yönettiği için okurla belki de ilk olarak doğrudan bir ilişki kurmak zorunda kalır. Bu da şairin okuru hesaba katan şiirler yazmasına sebep olacaktır. Okurun eğitimi amaçlanıyorsa okurun seviyesi de gözetilmek durumundadır. Üstelik şair, kendisiyle yapılan bir söyleşide Yunus gibi yazmak gerektiğini söyler (2006: 102).

Zarifoğlu'nun bu dönemi aynı zamanda çocuk edebiyatına da yöneldiği dönemdir. Çocuk edebiyatına bir vazife gibi bakan şair, bu alanın farklı türlerinde eserler kaleme alır. Nitekim şairin çocuk şiirleri yazmasına bir vazife olarak baktığını söylemek mümkündür ancak sonuç itibarıyla büyük bir şairin kaleminden çıkan şiirler olduğu için ayrıca dikkate değerdir.

Cahit Zarifoğlu, iki çocuk şiiri kitabı yazmıştır: *Gülücük* (1989) ve *Ağaç Okul* (1990). Vefatından önce yayımlanan *Gülücük* kitabında çocuklarla ilgili genel sorunlara eğilmişken *Ağaç Okul* kitabı daha ideolojik şiirleri içermektedir. Zaten kitabın alt başlığı “Çocuklar İçin Afganistan Şiirleri”dir. Haliyle kitaptaki bütün şiirler tematik olarak Afganistan ve özellikle o dönemin savaş yılları olması sebebiyle savaş temalı şiirlerdir.

“Yetişkinlerin Çocuk Yazarı Olmak” başlıklı yazısında Mustafa Ruhi Şirin, şairin çocuk edebiyatı yaklaşımı ve çocuk şiirleri hakkında önemli tespitlerde bulunur. Şirin, Zarifoğlu'nun çocuk edebiyatı anlayışını değerlendirirken şairi Antoine de Saint Exupery'nin çocuk edebiyatına bakışıyla karşılaştırarak benzer bir bakışa sahip olduklarının altını çizer. Özellikle *Küçük Prens*'in girişindeki ithaftan hareketle yazarın çocuklardan çok büyüklere yazdığını, yetişkinlerin çocukluğuna yazdığını belirtir (Şirin: 2003: 256). Şirin, her iki yazarın da “poetik çocuk dili”ni (Şirin: 2003: 259)kullandığını belirtir. Poetik çocuk dilinden kasıt, çocuklar için yazılmış metinlerden çok büyüklerin çocukluklarına seslenen, hem çocukları hem de büyükleri hedef kitle olarak gören yazma tarzıdır. Bu tarz bir yazım stratejisi haliyle sorunlar da barındırır çünkü adına çocuk edebiyatı dediğiniz anda yetişkin edebiyatından ayrılmış olursunuz. Ne var ki “poetik çocuk dili” görünüşte çocukları hedef kitle gibi gösteren ama asıl büyüklere seslenen bir yaklaşımın ürünüdür. Nitekim *Küçük prens* de aslında bu tarz bir eserdir. Zarifoğlu'nun *Katraslan* ve *Motorlu Kuş* gibi eserlerinde de benzer yaklaşım vardır. Nitekim çocuklara yazılan Afganistan şiirleri de normalde çocukların boyunu aşan, katı realizmim hüküm sürdüğü bir savaşın sahnelerini barındırır. Zarifoğlu da bu Şirin'in tanımladığı bu “poetik çocuk dili”nin farkındadır. Kimin için yazdığı sorulduğunda “asıl yetişkin okuyucu için, ondan sonra da çocuklar için” (Şirin: 2003: 257)ifadesini kullanır. *Konuşmalar* kitabında kendisiyle yapılan bir söyleşide de bu konuda şunları söyler şair: “Çocuklar düşünülerek yazılmış, ama yine de büyüklerin aklına hitap eden şiirler. Demek ki diğer, çocuklar için yazdıklarım da olduğu gibi sadece çocuklara hitap eden bir renk tutturamamışım. Bunu gerçek ve klasik bir çocuk edebiyatı yazarı olmadığım için ben de normal karşılıyorum” (Zarifoğlu, 2006: 125). Zarifoğlu bu ifadeleri şiirler için söyler ancak diğer eserlerinde sadece çocuklara hitap eden rengi tutturduğunu belirtmiş olur.

Şair ile teşrik-i mesaisi de olup aynı zamanda Türkiye'de çocuk edebiyatı konusunda uzman olan Mustafa Ruhi Şirin, Zarifoğlu'nun çocuk şiirlerini değerlendirirken Ebubekir Eroğlu'nun *İşaret Çocukları* hakkında yazdığı bir yazıdan mütevellit şairin çocuk şiirlerini diğer şiirleriyle bağlantılı olarak okumak gerektiğini belirterek Eroğlu'nun Zarifoğlu şiiri için anahtar kelimeler olarak gördüğü “baba, anne, ev, çocuk” kavramlarından hareket eder. Buna göre şair baba ile yaşadığı çatışmayı ve trajediyi çocuk şiirleri yazarak bitirmiş olur. Bunu da Şirin, ev'e dönüş olarak niteler (2010a: 18-19). Gerek Eroğlu'nun Zarifoğlu şiiri hakkındaki tespitleri gerekse Şirin'in çözümlemeleri yabana atılacak cinsten değildir. Zira Zarifoğlu'nun *Mektuplar* kitabına bakıldığında görülecektir her iki sanatçı da sadece sanatsal yakınlık olarak değil, doğrudan şahsi olarak da Zarifoğlu'nun hayatında yer edinmişlerdir (2010b: 5).

Baba ile çatışma, şairi kendi beninden ve ruhsal anlamda Bachelard'ın sözünü ettiği ruhun mekânı olarak ev'den uzaklaştırmıştır. Böyle bir insan evsiz (homeless) bir insandan çok daha yertsiz yurtsuzdur. Çünkü ötekinin sadece mekânsal anlamda evi yoktur, bu şekilde bir evsiz ise ruhsal anlamda bir evi yoktur. Bu ise bir insanı ömrü boyunca bir öksüz ve yetim psikolojisiyle yaşatır. Zarifoğlu, evlenip çoluk çocuğa karışmasıyla, daha doğrusu baba olmasıyla birlikte Şirin'in de belirttiği gibi ev'e dönmüş olur. Bu sebeple bu şiirler bir yandan büyükler ve çocuklara yazılırken öte yandan şairin kendi ben'ini iyileştirmesi ve arındırmasıdır. Psikanalitik edebiyat kuramına göre, Zarifoğlu'nun çocuk şiirleri “yazarak arınma”nın ve bütünleşmenin (Sunat, 2006: 31) gerçekleştiği, şairin kendi kendine yaptığı psikolojik bir terapidir. Konuşmalar kitabında bir konuşmasında çocuklara yazma gerekçesi sorulduğunda bu terapiye farklı şekilde de olsa değinir: “Çocuklara yazmanın, yazmak dediğimiz dehşetli olayı kolaylaştıran bir yanı da var. Acılarını azaltıyor. Yazar kendini biraz daha rahat hissediyor. Çocukların safiyeti ve

günahsızlıklarından gelen bir rahatlık bu. Belki de büyüklerin çekişmelerle dolu dünyasından bir kaçış. (...) Hepsi mümkündür. Böyle meleklerle benzeyen bir cemaat için yazmak harikulade bir şeydir” (2006: 88). Şairin de değindiği gibi bu rahatlığın bir yanı çocukların saflığı, yetişkin dünyasından kaçış olduğu gibi, öbür yanı da kendisinin baba ile olan çatışmasının bitmesi ve kendisinin bir baba oluşudur. Artık baba, öteki değildir bizzat kendisidir. Lacan'ın sözünü ettiği ayna evresinde yaşanan ayrılık bitmiş; ikilik gitmiş birlik gelmiştir. Bu da ruhsal olarak bir rahatlama anlamına gelir ki Zarifoğlu'nun son iki şiir kitabına bakıldığında hem dil hem de söylemsel olarak büyük bir rahatlama ve sadeleşme göze çarpar. Hem dil akıcıdır hem söylem rahatlamıştır hem de konu ve izlekler çok daha belirginleşmiştir. Çocuk şiirleri bu bakımdan Zarifoğlu'nun şiir serüveninin sonucuna tekabül eder. İdeolojik yaklaşımlarını da yine bu bakış açısıyla irdelemek gerekir. Çünkü ideolojik yaklaşım demek, aynı zamanda ne konuda ne düşüneceğini, nasıl hareket edeceğini bilen bir insanın karşısında olduğunuzu gösterir. İdeoloji sahibi olmak aramak değildir, bulmuş olmaktır. Zarifoğlu da artık bir arayış sürecinde değildir zaten. Bulan adamın rahatlığındadır. Bu sebeple “Çocuklar İçin Afganistan Şiirleri” yazmak ona göre abes değildir. Çünkü dünyada ileri derecede bir kapitalizm ve sömürü düzeni hâkimdir ve bir Müslüman olarak Zarifoğlu da yazarın sorumluluğu düşüncesiyle bütün bu olup bitenlere duyarsız kalamaz. Kendisiyle yapılan bir konuşmada şiirlerindeki ideolojik unsurlar için şunları söyler şair: “Az önce şiirimde ideolojik unsurlar olduğunu söylemişsiniz. Öyle sanıyorum ki bunu kendimi zorlayarak yaptığımı düşünüyorsunuz. Öyle değil. Sanatkarın çağının insanı olması ile, sanatı birtakım ideolojilere alet etmeyi birbirine karıştırmamalı. Afganistan şiirleri yazdım. Hama diye bir şiir yazdım. Bunları ben yazmayacaktım da kim yazacaktı? Bazılarının zannettiği gibi bunlar sırf bir bildiri sunmak için yazılmadı. Bu olay benim şair kimliğimle şiire dönüştü” (2006: 47-48). Zarifoğlu yazarın sorumluluğu ile ideolojik yazmayı birbirinden ayırıyor. Bir metnin ideolojik olması, sanatçının özel bir durum olmasa da kendi ideolojisini topluma tanıtmak/yaymak gayretiyle kaleme aldığı metinlerdir. Yazarın sorumluluğunda ise yazarın içinde yaşadığı çağın sorunları karşısında bir görev almak zorunda kalması hatta buna maruz kalmasıdır Zarifoğlu'na göre. Şairin ifadesiyle yazar sorumluluğu çerçevesinde yazılan eserlerde ideolojik kaygı sanat eserini bastırması mı sorusuna ise “Bu olay benim şair kimliğimle şiire dönüştü” demek suretiyle cevap verir şair. Böylece şunu demiş olur şair: benim şair kimliğim ne ise Afganistan için yazılan şiirler de o kumaşa ait şiirlerdir ve sanatsal anlamda bir kayıp söz konusu değildir.

2.1. Ağaç Okul Çocuklar İçin Afganistan Şiirleri

Zarifoğlu'nun ailesinin Kafkas göçmeni olması ve Afganistan'da emperyalist güçlere karşı verilen İslami mücadele bu şiirlerin yazılmasının arka planındaki motivasyon olarak görülebilir. Zarifoğlu için bu mücadeleyi verenlerin Müslüman kimliği de önemlidir çünkü Zarifoğlu İslam düşüncesi ve medeniyeti ekseninde eserler vermiştir. Özellikle 1970'lerden sonra dava eksenli bir edebiyat anlayışına doğru kaymıştır. Çocuklar için Afganistan şiirleri yazmak her ne kadar dışarıdan bakılınca çok sert gibi görünse de şaire göre çocukların İslami bir bilinç ile yetiştirilmesi gerekliliği bağlamında kendi bakışına göre normaldir.

Afganistan'da devam eden bir savaş vardır ve bu savaşın sıkıntıları “poetik çocuk dili” ile ele alınmaktadır. Kitabın ilk şiirinden itibaren savaşın tahrip edici tarafı şiirlere yansımıştır:

“Sorular Sorarım Size

Çocukluk nedir
Sorarım size

Ninni nedir
Uyku Nedir
Sorarım size

Ya oyun
Oyuncak
Tıpış tıpış
Avluda gezmek
Nedir nedir
Komşunun evinin yerinde
Bir bomba çukuru

Ya arkadaşlarım
Ali
Hizbullah
Nurhak
Ömer
Nasıl sevimli

Nasıl capcanlı idiler
Yanıp ölmeden önce
Napalm bombalarıyla ” (2010a: 409).

Evlere bombaların atıldığı, küçük çocukların savaşın içinde bir yetişkin gibi silah kuşandığı; çocukların ana, baba, ağabey, amaca ve dayıların ölüm haberlerinin geldiği bir dünyadan söz eder şair. Bu dünya çocukların oyun oynadığı bir dünyaya pek de benzemez. Normalde okura tuhaf gelen bu ifadeler şairin kurmacasından öte gerçeklerdir. Bu kadar gerçeğin çocuk dünyasına ağır geldiğini söylesek bile çocuklar bu dünyanın içinde ve bu dünyanın sorunlarıyla baş etmek zorundadır. Bugün de dünyanın birçok yerinde benzer hayatlara maruz kalan çocuklar vardır. Şair bu katı gerçeklikle bizi şaşırtır. Çünkü bunlar klasik çocuk şiirleri değildir. Rus biçimcileri bir edebi eserin temel özelliği olarak insanı şaşırtması gerektiğinden söz ederler. Bir eserin edebîlik ölçütü alışkanlığı kırmasına göre ölçülebilir. “Ostranenie” olarak ifade ettikleri bu kavram İngilizceye “defamiliarization” olarak çevrilmiş olup, Berna Moran buna “alışkanlık kırma” demiştir (2007:178). Tam anlamıyla bu şiirleri okurken okur da şaşıır çünkü hiç de alışkın olmadığı bir metinle karşı karşıyadır. “Rica” şiirinde savaşta bir çocuğun uzak ülkelerdeki Müslüman çocuklardan bir ricası vardır:

“Rica

Uzak ülkelerden

Müslüman çocuklar

Rica ederim

Savaşmaya gelin

Ablam

Gelinliğini çıkardı çeyizinden

Sargı yaptı mücahitlerin yaralarına

Siz de oradan

Rica ederim

Savaşmaya gelin

Harçlıklarınızı hiç olmazsa

Mermi alalım için

Yollayın bize

Babam

Nişan yüzüğünü bile

Götürdü

Mermiler getirdi

Rica ederim

Siz de oradan

Bir şey yapıp

Savaşmaya gelin” (2010a: 415)

Dikkat edilirse tamamen savaş ve savaşın gerçekleştiği topraklardaki acılar, trajediler tahkiye tekniği de kullanılarak işlenmiştir. *Ağaç Okul* kitabında otuz yedi şiir yer almaktadır. Kitabın okurda oluşturduğu genel atmosferi anlamak adına sadece şiir başlıklarına bakmak bile yeterli olacaktır. Bu maksatla bazı şiir adlarını belirtmekte fayda var: “Katiller”, “Ganimet”, “Şehit Oğul İçin”, “Babam Vuruluyor”, “Yaralanmak”,

“Savaşlırlarken Onlar”, “Bubi Tuzakları”, “Bombardıman”, “Annem Şehit”, “Kukla Başkan”, “Hain ve Nemrut”, “Liderimiz”, “Küçük Mücahitler”, “Küçük Savaşçılar”, “Savaş Oyunu”, “mermi Taşırım Dağlara”, “Şehit”. Bu şiirlerin sadece adları bile şairin okurda bırakmak istediği intibai sezmemiz için yeterli olacaktır. Şair, “çocuğa görelilik ilkesi” ya da çocuk pedagojisi gibi çocuk edebiyatının temel ilkelerini göz ardı ederek savaş ve ölümün katı yüzünü özellikle yetişkin okura, poetik çocuk dili ile anlatmak niyetindedir. Nitekim bunu başarır da Konuşmalar kitabındaki söyleşilere bakıldığında çocuk okurlardan çok yetişkin okurların bu kitabı okuduğu anlaşılmaktadır. Zaten şairin amacı da bu konuda çocuklardan çok yetişkinlerde bir duyarlılık oluşturmaktır. Mustafa Ruhi Şirin, Zarifoğlu'nun çocuk yazarlığı konusunda şu önemli tespitte bulunur: “Hangi yaşta olursa olsun her insanı çocuk kabul edebilen bir çocuk bakışına sahip olması, Zarifoğlu'nun çocuk kitabı yazarlığının ana eksenini oluşturur” (2013: 60). Bu sebeple şair, hedef kitlesi ya da muhatap olarak sadece çocukları değil, daha çok yetişkinleri gözetmiştir.

2.2. *Gülüçük*

Otuz iki şiirden oluşan *Gülüçük*, *Ağaç Okul* kitabına göre konu çeşitliliği ve kapsamı daha geniş bir kitaptır. Mustafa Ruhi Şirin, Zarifoğlu'nun çocuk kitaplarının arasında sadece *Gülüçük*'ün çocuk dil dizgesi ve çocuk bakışına uygun olarak yazıldığını söyler (2013: 37). Bu açıdan *Gülüçük* için Zarifoğlu'nun klasik anlamdaki çocuk edebiyatı anlayışına uygun tek kitabıdır da denebilir.

Gülüçük kitabı ekseninde Zarifoğlu'nun çocuk şiirlerini değerlendiren İbrahim Tökel, “Cahit Zarifoğlu'nun Çocuk Şiirlerinde Geleneksel ve Modern Dünya” adlı yazısında şairin söz konusu kitabını iki ana tema üzerinden irdeler. Geleneksel dünya ve modern dünya. Tökel, geleneksel dünyayı temsil eden kavramların “nine, dede, besmele, çoban, kaval, kulağa ezan okuma, rızık, köy hayatı, cin, peri, dev, melek, çiçekli yorgan, padişah, saray, kaftan, İbrahim Edhem” (2007: 289) olduğunu belirttiikten sonra bu kavram ve sembollerin “huzur” üst başlığında toplanabileceğini söyler. Modern dünyayı temsil eden kavram ve kelimeler de “çalışan anne, iş hayatı, bomba, yalnızlık, büro”dur (2007: 289). Yazar, bu kavramlar için “geleneksel hayatın vat ettiği ‘huzur’u bozan olgulardır” (2007: 289) dese de aslında tam olarak “modernizmin huzursuzlukları” olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. Çünkü “besmele”nin, “ezan”ın, “melek”in, “rızk”ın karşısında işe giderken arkada ağlayan bir çocuk bırakan anneler, çocuğuyla vakit geçiremeyen babalar, dışarıda patlayan bombalar, çocuğun dört duvar arasında yaşadığı yalnızlık; şüphesiz tam anlamıyla kontrast oluşturan iki dünyayı imler ve bu karşı dünyaya da huzursuzluk demek yanlış olmayacaktır.

Zarifoğlu her ne kadar çocuğa görelilik gibi çocuk edebiyatının temel ilkelerine aykırı dursa da şairin o çarpıcı şiirsel duyarlılığı çocuk şiirlerinde de kendini göstermektedir. Çocuk edebiyatının klasik dil yapısına uygun olarak olabildiğince kısa ve sade yazan Zarifoğlu çok zor konuları ve izlekleri de bu dar alana sığdırabilmiştir.

Derrida'nın anlamın oynaklığı/yakalanamazlığı tabirinde olduğu gibi çoğu zaman Zarifoğlu da kendi vermek istediği anlamı saklar, söylediğinin içinde söylemedikleri vardır. Gösteren ile gösterilen birbiri ile uyumlu değildir. Şöyle de ifade edilebilir bu durum, bir konu hakkında söylenmesi gereken ile şairin söylemek istediği anlam başkadır. Bu başkalık, çocuk şiirindeki pedagojik kaygı ile şairin ontolojik doğasındaki serazat yapının çarpışmasından doğar. “Babam ve Oyuncaklar” şiirinde şair, bir baba ile oyuncaklar arasındaki klasik yapıdan çok kendi çocukluğunda oyuncaklarla oynayamamış bir babanın oyuncaklarla çocuğun oyuncakla oynadığından daha fazla oynamasını işler:

“Babama soruyorum

Sen çocukken

Hiç

Oyuncak görmedin mi

Çünkü babam

Gözlerini ayırmaz

Ellerini uzatır

Alır

Hep oynar oyuncaklarımla” (2010a: 484).

Daha önce de belirttiğimiz gibi şair, kendi trajedisini çocuk kitapları yazarak temize çekmektedir ancak arada bu trajedi kendini belli etmektedir. Zarifoğlu, çocuk kitaplarında kendi çocukluğunu anlatmadığını ve problemleri bir çocukluk dönemi yaşadığını belirtir: “Çocukluğum, buğulu, karanlık, çapraşık, hülyalı, sonradan, büyüdükçe korkulara sebep olacak yaşantılarla dolu geçti. Bu yüzde olacak çocukluğumun tasavvufi tatlarla dolu bir

bölümünü bir şiirimde anlatırken, son mısralarda ‘ne korkunç birikimdi çocukluğum’ diye bir mısra vardır. Bu mısra doğrudur. Bir itiraf, bir tespiti. Şiirlerimde ve yazılarımda çocukluğumdan oldukça sık bahsettim. Ama hepsi büyüdükçe edindiğim sıkıntıların kaynağına işaret ediyor gibi, psikolojik nedenlerini arıyor ve buluyormuşum gibi acıdır. Bu yüzden olacak çocuklar için yazarken şimdiye kadar hiç mi hiç çocukluğumdan yararlanmadım. Çocukluğumu ancak büyüklere anlatabilirim. Buna rağmen yine de farkına varmadan çocukluğumu kullanmış olabilirim. Yo yoo, hiç sanmıyorum” (2006: 127). Aslında derrida’nın da yapıbozum tekniğini kullanırken söylediği yapıbozuma/yapısöküme (Özger, 2013: 1644) uğrayan yerleri buralardır. Şair her ne kadar söyleşide önce bir ihtimal/opsiyon bırakıp sonra “hiç sanmıyorum” dese de “Babam ve Oyuncaklar” şiirinde açıkça kendi geçmişi su yüzüne çıkar. Sadece bu şiirinde de değil, aslında “Baba” şiirinde de bu söylenmeyen duygusal bastırılmışlık hissedilir. “Baba” şiirini “Anne” şiiriyle karşılaştırdığımızda belirgin olarak baba ile olan ilişki ortaya çıkmaktadır. “Anne” şiiri sevgi dolu ve duyguya dayanırken “Baba” şiiri bir görevi ifa eder gibidir ve fazlasıyla akılcıdır, “Anne” şiirinde

“Yüzümde duyuyorum

Bakışını

Uyurken de

(...)

Anne

Ne olur

Eksilme hiç

Başımızdan” (2010a: 479) derken; “Baba” şiirinde

“Sendin

Doğduğum gün

Bana ezan okuyan

(...)

Biraz büyüssem

Şöyle diyeceğim

Yoo baba

Bu sabah bende sıra

Sen otur evde

Annemle

Dinlen” (2010a: 483) der. Yine “Çalışan Anne” ve “Çalışan Baba” şiirleri de aynı şekilde karşılaştırıldığında görülecektir ki şiirsel anlatım ve duygu yoğunluğu annenin “Çalışan Anne” şiirinde çok daha başarılı bir şekilde işlenmiştir. Şiir, çok kısa olmasına rağmen hem bir çocuk şiiri hem de yetişkin şiiri olarak çok başarılıdır. Bir anlam ancak bu kadar sade ve yoğun bir şekilde anlatılabilir:

“Çalışan Anne

Korkunç

Bir fırtına çıkıyor

Annem evden gidince” (2010a: 489). Dünya şiir tarihine girmesi gereken üç dize. Bu kısa şiir ancak dünyanın en kısa öyküsü olarak adlandırılan ve Ernest Hemingway’a isnat edilen “Satılık” adlı öykü ile karşılaştırılabilir: “For Sale: Baby shoes. Never worn.” “Satılık: Bebek ayakkabısı. Hiç giyilmedi.” Her iki metin de çok kısa ve çok yoğundur. Her ikisi de trajiktir. Her iki metin de dev bir kaybı terennüm eder; biri anneyi biri çocuğu.

Gülüçük’te yazarın kendi çocukluğundan esinlenen ya da alttan alta yaşamış olduğu trajediyi hissettiren başka şiirler de vardır. Şair, kendinden uzaklaştığında daha çok çocuk dil dizgesine uygun şiirler yazmış, yakınlaştıkça ise daha dramatik ve trajik şiirler yazmıştır. “Yalnızlık”, “Atom Bombası”, ve “Balon” kendi yaşamının trajikinin etkisiyle yazılmışken “Dünya”, “Yağmur”, “Kuşlar Gibi”, ve “Kırlara Gidiyorum” gibi şiirleri kendi çocukluğundan yararlanmadığı ve daha ışıklı şiirlerdir. Doğal olarak çocuk dil dizgesine de daha yakındır. Çünkü çocuk edebiyatının bir özelliği de olumsuz duygulardan çok olumlu duyguların ve değerlerin aktarımını yapmaktır.

3. SONUÇ

Cahit Zarifoğlu, çocuk edebiyatı alanında masal, roman ve Şiir gibi tũrlerde eser vermiş olmasına rağmen *Gũlũcũk* kitabı dışında, klasik çocuk edebiyatının çocuğa gũrelilik, çocuk dil dizgesine uygunluk, çocuk pedagojisi gibi temel kriterlerine uygun eserler vermemiştir. Bunda Şairin çocuklar ve yetiŐkinler için yapılacak edebiyatın ayrılmayacağına dair yaklaşımı da etkili olmuştur. ũnkũ Şair, ocuklara daima bit yetişkin gibi davrandığını belirtir *Konuşmalar* kitabında.

Cahit Zarifoğlu, sadece *Gũlũcũk* kitabına ve sadece “alıŐan Anne” Şiirine bakılarak değerlendirilmiş olsa bile *Dũnya Çocuk Edebiyatı*'nin en itibarlı Őairlerinden biri olarak değerlendirilmeyi hak eder. Aynı zamanda Şairin, çocuk edebiyatı alanında ortaya koyduğu ũrũnlerin kendisinden sonra gelen kuşaklar için yol açıcı ve yŕntem ŕđretici olduğunu da belirtmek gerekir. ũnkũ sŕz konusu eserlerin yazıldığı dŕnemde Tũrkiye'de çocuk edebiyatına dair ũrũnler de bu konuya dair yazılmış teorik metinler de yok denecek kadar azdır. Bu açıdan bakıldığından çocuk edebiyatı bağlamında Zarifoğlu, ŕnemli bir sanatçı olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Moran, B. (2007). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İletişim Yayınları.
- Demirel Ş. vd. (2010). *Edebî Metinlerle Çocuk Edebiyatı*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Sever, S. (2008). *Çocuk ve Edebiyat*. Tudem Yayınları.
- Sunat, H. (2006). *İmgenin Tılsımlı Rüzgârı- Yazınsal Metne Psikanalitik Duyarlılık Bakış*. Yirmi Dört Yayınları.
- Şirin, M. R. (2013). *Güneşe Yol Yapan Çocuk Cahit Zarifoğlu Kitabı*. İz Yayıncılık.
- Şirin, M. R. (2003). Yetişkinlerin Çocuk Yazarı Olmak. *Cahit Zarifoğlu Yürek Safında Bir Şair*, Haz: Âlim Kahraman. Kaknüs Yayınları.
- Şirin, M. R. (2012). *Çocuk ve İlk Gençlik Edebiyatı Ders Notları*, Marmara Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Bölümü (2008-2012).
- Özger, M. (2013). Zamana adanmış sözler’de sevgili metaforunun yapısökümü ve bir itiraz. *JASS*, 6(2), 1642-1652.
- Tökel, İ. (2007). Cahit Zarifoğlu’nun çocuk şiirlerinde geleneksel ve modern dünya. *Yedi Güzel Adam’dan Biri: Cahit Zarifoğlu, Hece Dergisi*, 126-127-128, 288-290.
- Zarifoğlu, C. (2006). *Konuşmalar*. Beyan Yayınları.
- Zarifoğlu, C. (2010a). *Çocuklarımızla Atlara Biniyorduk*. Beyan Yayınları.
- Zarifoğlu, C. (2010b). *Mektuplar*. Beyan Yayınları.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

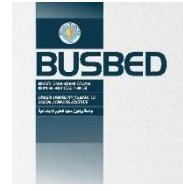
1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100’dür.

Yazar 1: Araştırmada literatür taraması, araştırma ve analizlerin tamamı.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 20.07.2023
Kabul Tarihi : 11.10.2023

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1330143>

YAŞAR KEMAL'İN DAĞIN ÖTE YÜZÜ ROMAN DİZİSİNDE YAŞAMA TUTUNMA ÇABASININ MARKSİST ELEŞTİRİ KURAMI BAĞLAMINDA TAHLİLİ*

Nurullah ULUTAŞ¹

ÖZ

Türk edebiyatının önemli yazarlarından biri olan Yaşar Kemal, 40'ı aşan yapıtıyla Van Gölü havzasından başlayarak Doğu – Güneydoğu Anadolu ve Çukurova'da yaşayan halkın folklor, gündelik yaşam, töre, masal, efsane, destan, atasözü, ninni, bilmece, lugaz, türkü, deyiş, düğün, ağıt, doğum ve ölüm törenleri başta olmak üzere tüm kültürel öğelerini yansıtan bir kültür hazinesidir. Anadolu insanının kültür ve sanat hayatı da türküler, masallar, efsaneler, ağıtlar, bilmece, ninniler, halk öyküleri vasıtasıyla Yaşar Kemal'in yapıtlarına yansır. O, Anadolu insanını edebiyat düzlemine taşıyan biridir. Onun yapıtlarında Anadolu insanının saf ve masum yapısı yanında feodalite ve töreden kaynaklı şiddete dayalı kişiliğini de görmek mümkündür. Yaşar Kemal, edebiyatımızda toplumsal gerçekçi romanın temsilcilerinden olduğu için ele aldığı konular birebir Türk toplumunun her kesiminin sosyal yaşantısının yansımaları olarak okunabilir. Onun yapıtlarında Anadolu insanının saf ve masum yapısı yanında feodal yapıdan kaynaklanan adaletsiz gelir dağılımı sonucu ortaya çıkan büyük yoksulluğu da görmek mümkündür. Çukurova insanının yoksulluğu ve çaresizliğini onun birçok romanında görmek mümkündür. Özellikle *Dağın Öte Yüzü* Roman Serisi (Ortadirek /*Dağın Öte Yüzü* - I, Yer Demir Gök Bakır / *Dağın Öte Yüzü* - II ve Ölmez Otu / *Dağın Öte Yüzü* - III romanları, Çukurova halkının yaşam koşullarının zorluğunu ve bu insanların yaşama tutunma çabalarını yansıtır. Bu romanlarda yoksullukla birlikte feodal sistemin getirdiği sömürü düzeni, ekonomik adaletsizlik, batıl inançlar, inanç sömürüsü, insan – doğa ilişkisi, politik baskı ve toplumsal şiddet gibi temalar da yan tema olarak verilir. Bu çalışmada, Yaşar Kemal'in *Dağın Öte Yüzü* Roman Serisindeki üç romanda Anadolu insanının yaşamak için çektikleri çileler ve bu insanların yaşama tutunma çabaları Marksist Eleştiri Kuramı bağlamında analiz edilecektir.

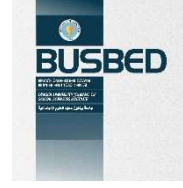
Anahtar Kelimeler: Yaşar Kemal, *Dağın Öte Yüzü*, Marksist Eleştiri Kuramı, İnsan ve Doğa, Toplumsal Sömürü

* Bu makale, 3-5 Mayıs 2023 tarihleri arasında Bitlis Eren Üniversitesi tarafından düzenlenen "Uluslararası Tarih, Kültür, Dil ve Sanat Bağlamında BİTLİS" Sempozyumunda sunulan bildiri metninin genişletilmesiyle oluşturulmuştur.

¹ Prof. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen – Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, nurullahulutas@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-1447-3736>

Article Type : Research Article
Date Received : 20.07.2023
Date Accepted : 11.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1330143>

AN ASSESSMENT OF YAŞAR KEMAL'S SURVIVING EFFORTS IN *THE OTHER SIDE OF THE MOUNTAIN* NOVEL SERIES IN THE CONTEXT OF MARXIST CRITICAL THEORY

Nurullah ULUTAŞ¹

ABSTRACT

Yaşar Kemal, one of the important writers of Turkish literature, with his more than 40 works, starting from the Van Lake basin, the folklore, daily life, customs, tales, legends, epics, proverbs, lullabies, riddles, lugaz, folk songs of the people living in East - Southeastern Anatolia and Çukurova. It is a cultural treasure that reflects all its cultural elements, especially saying, weddings, lament, birth and death ceremonies. The cultural and artistic life of the Anatolian people is also reflected in Yaşar Kemal's works through folk songs, tales, legends, elegies, riddles, lullabies and folk tales. He is someone who carries the Anatolian people to the level of literature. In his works, it is possible to see the pure and innocent nature of the Anatolian people, as well as the violent personality stemming from feudalism and custom. Since Yaşar Kemal is one of the representatives of the social realist novel in our literature, the subjects he deals with can be read as a reflection of the social life of every segment of Turkish society. In his works, besides the pure and innocent nature of the Anatolian people, it is possible to see the great poverty that emerged due to the unjust income distribution arising from the feudal structure. It is possible to see the poverty and helplessness of the people of Çukurova in many of his novels. In particular, *The Other Side of the Mountain* Novel Series (*Ortadirek / The Other Side of the Mountain - I*, *Yer Demir Gök Bakır / The Other Side of the Mountain - II* and *Ölmez Grass / The Other Side of the Mountain - III*) reflect the difficulty of living conditions of the people of Çukurova and their efforts to cling to life. In the novels, themes such as the exploitation order brought by the feudal system, economic injustice, superstition, belief exploitation, human-nature relationship, political oppression and social violence are also given as sub-themes. In this work, the ordeals of Anatolian people in the three novels of Yaşar Kemal's *The Other Side of the Mountain* Novel Series and their efforts to hold on to life will be analyzed in the context of Marxist Critical Theory.

Keywords: Yaşar Kemal, *The Other Side of the Mountain*, Marxist Critical Theory, Man and Nature, Social Exploitation

¹ Prof. Dr., Bitlis Eren University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature, nurullahulutas@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1447-3736>

1. GİRİŞ

Yaşar Kemal, Türk edebiyatında Anadolu insanının yaşamını ve saf dünyasını en gerçekçi ve samimi bir tarzda anlatan yazarlarımızdan biridir. Her ne kadar üzerine yapılan akademik çalışmalar ve edebiyat hocalarının tanımlamasıyla Sosyalist Gerçekçi bir ideolog olarak tanıtılsa da onun hemen her kesim tarafından sevilmesinin ve yapıtlarının kırktan fazla dile çevrilmesindeki hikmet; insanımıza samimi yaklaşımıdır. O; Anadolu insanının yaşamını, acılarını, sancılarını, gündelik yaşamını, yoksulluğunu, ufak şeylerle mutlu olmasını, kan davalarını, ufak iktidar mücadelelerini, gelenek göreneklerini, adetlerini, inançlarını, hurafelerini, insanların birbirlerine uyguladığı şiddeti, ufak yerleşim yerlerindeki iktidar mücadelelerini, mal ve arazi kavgalarını anlatırken kesinlikle ideolojik bir kaygı taşımaz. Bu kendine özgü dünyada evrensel temalar yakalamaya ve onu dünyada aydınların tartıştığı ideolojiler bağlamında yorumlamaya çalışır.

1.1. Araştırmanın Amacı

2023 yılı, Yaşar Kemal'in 100. Doğum yıldönümü olup yazar, eserlerinde anlattıklarıyla Van'dan Toroslar'a kadar Anadolu'nun kültür hafızası olduğunu kanıtlar. Yapıtlarında doğaya, insanlar kadar yer veren yazar, Yalnız betimlemeleri ve imgeleriyle değil, insanın doğayla kurduğu ilişkinin önemine dikkat çeken perspektifiyle varoluşu yeniden yorumlar. Bu nitelikleriyle Türk edebiyatının yanı sıra dünya edebiyatının en önemli yazarlarından biri olarak kabul gören bu yazarın *Dağın Öte Yüzü* Roman Serisi (Ortadirek /Dağın Öte Yüzü - I, Yer Demir Gök Bakır / Dağın Öte Yüzü - II ve Ölmez Otu / Dağın Öte Yüzü – III romanlarında insanın yaşama tutunma kaygısı ve yaşadıklarını analiz etmeyi amaçlamaktayız.

1.2. Araştırmanın Önemi

Türk edebiyatında yapıtları 40'tan fazla dile çevrilen Yaşar Kemal'in Doğumunun yüzüncü yılında kendisini hatırlatmak ve Cumhuriyetin ilk yıllarında henüz kurulmuş bir devletin ücra köylerinde yaşanan geçim sıkıntısı, politik, sosyolojik ve insani krizlerin analiz edilmesi edebi yapıtlarla da mümkündür. Yapıtlarıyla her zaman dönemine tanıklık eden bir yazar olarak Yaşar Kemal, *Dağın Öte Yüzü* Roman Serisi (Ortadirek /Dağın Öte Yüzü - I, Yer Demir Gök Bakır / Dağın Öte Yüzü - II ve Ölmez Otu / Dağın Öte Yüzü – III romanlarında insanı ve doğayı iç içe anlatmayı yeğler. Bu anlatılar destansı ve epik bir niteliğe sahip olup uzun betimlemeler ve şiirsel söyleyişlerle okuyucuyu etkiler. Bu çalışmanın insanı ve hayatı tanıma anlamında önemli olduğuna inanmaktayız. *Dağın Öte Yüzü* Roman Serisi (Ortadirek /Dağın Öte Yüzü - I, Yer Demir Gök Bakır / Dağın Öte Yüzü - II ve Ölmez Otu / Dağın Öte Yüzü – III romanları da yazarın benzer kaygılarla kaleme aldığı romanlardan bazılarıdır. Yazarın bu üç romanı Anadolu köylüsünün yaşamak ve hayatta tutunmak için nasıl bir mücadele içine girdiğini ve yarattıkları düş dünyasında girdikleri çileli yolculuğu ve bir umut gibi yüreklerinde taşıdıkları Çukurova hayaline ulaşmalarının hikâyesini anlatır. Yalak köylüleri için Çukurova umudun, zenginliğin, bereketin ve mutluluğun sembolüdür.

Yaşar Kemal; romanları üzerine farklı analizler yapmaya müsait bir yazardır. *Dağın Öte Yüzü* üçlemesi bu çalışmada Marksist Eleştiri bağlamında analiz edilecektir. Marksizm; temelde ekonomik bir ideoloji olarak görülse de sosyolojik, ekonomik, siyasal ve felsefi yönü de olan bir anlayıştır: “Marksizm (veya Marxizm), 19. yüzyılın ikinci yarısında Karl Marx ve Friedrich Engels'in çalışmalarına dayanan felsefi, iktisadi, siyasal ve toplumsal bir yaklaşımdır. Daha resmî tanımıyla Marksizm, özellikle de toplumsal sınıf ilişkilerini, sosyal çatışmaları ve sosyal dönüşümü diyalektik bir perspektiften inceleyen, tarihsel gelişimi materyalist (daha isabetli ifadesiyle tarihsel materyalist) bir bakış açısıyla yorumlayan, sosyoekonomik bir analiz yöntemidir. Marksizm'in temelleri, 19. yüzyılda yaşamış Alman filozofları Karl Marx ve Friedrich Engels tarafından atılmıştır.” (Özkaya, 2021).

Marksizm'de emek her şeyden önemlidir. İnsanların yaşam standardını harcadığı emek belirlemelidir. Marx en başta, emeğin kültür ve zenginliğin kaynağı olması için toplumsal emek zamanı ile ifade edilmesi gerektiğini vurgular ve Lassalle'cılarının emeğin ne olduğu hakkındaki görüşlerini sert bir şekilde eleştirir. “Emeğin toplumsal bakımdan gelişmesi ve böylece zenginliğin ve kültürün kaynağı olması ölçüsünde, emekçiler arasında yoksulluk ve yoksunluk, emekçi olmayanlar arasında da zenginlik ve kültür gelişir” (Marx ve Engels, 2002: 35; Miliband, 1989: 126). Ona göre insanlar, harcadıkları emekler ölçüsünde mutluluk ve zenginliği hak eder. Oysa gelişen kapitalist dünya emek harcadıkça insanları yoksullaştıran tam zıddı bir anlayışı benimser ve bu da adaletsizliğe yol açar: “Marksizm çerçevesinde kapitalist düzen hem teorik hem de pratik çerçevede "ezen" ve "ezilen" arasındaki bir sınıf çatışması olarak görülür. "Kapitalist düzen" olarak isimlendirilen bu düzen (veya Marx'ın deyimi ile burjuva toplumu), işçileri kendi biricik emeklerine yabancılaştırmak ile kalmaz, aynı zamanda *doğası gereği*, kaçınılmaz olarak toplumsal ve ekonomik krizler üretir. O halde yapılması gereken şey, kapitalizmin antidotu olarak sosyalizmi inşa etmek için gerekli olan tüm araçların kullanılması ve burjuva düzeninin ortadan kaldırılmasıdır.” (Özkaya, 2021).

Modern dünyada tercih edilen ve dünyayı yönetenler aracılığıyla yeri her geçen gün sağlamlaştırılan kapitalizm, insanlar arası gelir adaletsizliğini artırmaktan, tarım ve hayvancılığı bitirmekten, üretimi yok etmekten, kırdan

kente göçü zorunlu kılmaktan ve yoksulluğu artırmaktan başka bir iş yapmıyor: “Kapitalist inşa süreci, bu çelişkileri farklı bir düzleme taşımıştır: İşsizler ordusu, bozulan gelir dağılımı, bölgeler arası farklılıkların büyümesi, kırdan kente göç, yoksullaşma (Anderson, 1982: 72). Devlet kapitalizminin temel işlevi, sadece kapitalist sistemin ayakta kalması için gerekli olan çerçeveyi oluşturmak değil, kaynakları burjuva sınıfsallaşmasına hizmet edecek şekilde dağıtmaktır. Bu model çerçevesinde hızlı bir birikim süreci yaşanmaktadır. Devlet, bu yeni burjuvaziyi, gümrük duvarlarıyla, uluslararası rekabetten de korumaktadır (Miliband vd., 1990: 21).”

Kapitalizm, dünyayı yönetmekte olan güç sahiplerine güçlerini her geçen gün katlama imkânı sunduğu için tercih edilen ve taraftarı her geçen gün artan bir sistem olmayı sürdürmektedir. Ekonomi & Politika işbirliğini söylemeye gerek yok. Politik güç; ancak yüksek bir ekonomik güçle elde edilir. Aksi takdirde medyayı elinde bulduran zengin sınıf birkaç yalan haberle en adil ve halktan politik oluşumları yok etmeye muktedirdir. Bu nedenledir ki ülkelerin meclislerinde çıkarılan yasalar, zenginlerin refahını artırma amacı da taşımaktadır: “Böylece her yasama faaliyeti bir kazan kazan formülü ile bu dev makinenin istikrarını sağlar. Devlet hem vergi çıkararak kasasını doldurur, içki/şarap tüketimini frenler hem de burjuvazi köylülerin yoksullaşmasını izler ve vergileri bahane ederek bir yandan fiyatlarla oynar diğer yandan sömürü koşullarının güvenliğini artırmak için fırsat bulur. Bir taşla birden çok kuş vurma geleneği, dönüp dolaşıp proletaryanın ve diğer güçsüzleşmiş halk kesimlerinin başına patlar, yoksulluk ve yoksunluk istikrarlı bir şekilde büyür (Callinicos, 1995: 36).

Marksizm, aslında 19. Yüzyılda henüz gelişmeye başlamış kapitalizmi yok etmek ve yerine halkın, yoksulların, proleter sınıfın egemen olmasını öngören bir sistem olarak ortaya çıkar: “Marx’a göre proleter bir devrim ile tarihsel gelişim devam edecek ve sınıfsal ilişkilerdeki değişim diyalektik bir biçimde ayaklarını tekrar yere basacaktır: Marx, bu döneme sosyalizm diyordu. Sosyalizm ile sömürü, diğer bir deyişle kapitalizm ortadan kalkacak ve üretim araçları kolektifleştirilecektir. Az önce de söylediğimiz gibi, her ne kadar Marx bu konuda hiçbir beyanda bulunmamış olsa da modern Marksist akımlar arasındaki yaygın bir kabule göre, sosyalizm ara evredir; bir diğer deyişle, asıl hedef olan komünizme geçmek için bir "hazırlık dönemi"dir.” (Özkaya, 2021). Marksist Eleştiri, ekonomik ve sosyolojik yönleri olmakla birlikte George Lukacs ve Lucien Goldmann bu kuramı, Marksist doktrinin ilkeleri doğrultusunda ilk kez edebi eserlere uyarlar. (Filizok, vd., 2019: 91)

Yaşar Kemal’in yaşamı ve yapıtlarının ortaya çıktığı ortam bu kuramın ilkeleriyle örtüştüğü içindir ki onun eserlerini bu kuram açısından inceleme gereği duyduk. Romanlarında anlattığı trajediler ve yoksullukların çoğu bizzat yaşadıklarından ve gözlemlerinden ortaya çıkar: “Kemal Sadık Gökçeli, edebiyattaki adıyla Yaşar Kemal Türk edebiyatını dünya çapında temsil eden en büyük yazarlar arasındadır. 1915’te Rusların Van’ı işgal etmesiyle Luvan aşiretine bağlı olan aile, Van’ın Van’ın Muradiye ilçesine bağlı Ernis (bugün Ünseli) köylünden Diyarbakır’a, Harran’a ve son olarak da Çukurova’ya göç eder. Bir buçuk yıl süren bu göçün sonunda Türkmenlerden oluşan Gökçeli aşiretinin yaşadığı (bugün Osmaniye’ye bağlı) Kadırlı ilçesi, Hemite köyüne (Bugün Gökçecadam) kadar gelen aile, burada Kürt kökenli tek ev olarak yerleşir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmese de güvenilir kaynaklarda 1926) doğduğu kaydedilen Yaşar Kemal’in babası Sadık Efendi, annesi Nigar Hanım’dır. Evde Kürtçe, dışarıda Türkçe konuşulan bir ailede büyür.” (Yiğitler, 2022: 13).

Yaşar Kemal, hayatı boyunca büyük zorluklar yaşamıştır. Eserlerindeki samimiyet ve romanlarının okurları tarafından sevilmesinin asıl nedenlerinden biri de bu olmalı diye düşünüyorum: “Her büyük yazar gibi, Yaşar Kemal de ilk travmalarını çok küçük yaşlarda deneyimler. İlki, iki üç buçuk yaşına geldiğinde kurban kesimi sırasında halasının eşinin elinden kaçan bıçakla bir gözünün kör olmasıdır. Diğerisi ise henüz dört buçuk yaşındayken babasının Van’dan göç sırasında ölümden kurtardığı Yusuf adındaki evlatlık tarafından Yaşar Kemal’in gözleri önünde bıçaklanarak öldürülmesidir. Bu olaydan sonraki saatlerde sabahlara kadar feryat figan ağlayan yazar, yaşadığı sarsıntının etkisiyle kekeme olur” (Yiğitler, 2022: 13).

Yazarın yapıtlarının çoğunda yoksul insanların veya yoksulluğun anlatılmasında da yine Yaşar Kemal’in biyografisinin etkili olduğunu görürüz. Annesi Nigar Hanım’ın eşinin intikamını alması şartıyla evlendiği Sadık Bey’in kardeşi Tahir, kısa zamanda ailenin servetini tüketir; bir zamanlar refah içinde olan aile fakirliğe sürüklenir. Yaşar Kemal uzun mesafeler, yatılı okullar ve türlü zorlukla geçen kısa eğitim hayatına devam edebilmek için küçük yaşlardan itibaren farklı işlerde çalışarak (Yiğitler, 2022: 13) hayata tutunmaya çalışır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Modernizmle birlikte insan eksanlı nitel çalışmalarda sosyoloji, psikoloji, edebiyat, tarih ve antropoloji gibi alanlarda yapılan çalışmalara doğal, yorumlayıcı (hermenötik alan araştırması gibi isimler verildiği görülür (Baltacı, 2017). Ele aldığı problemi çözmeye çalışırken gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerini kullanarak sübjektif bir değerlendirme yapan bu anlatım tekniğini kullanan edebiyat alanındaki araştırmacılar daha çok metin tarama yöntemine başvurur. (Seale, 1999).

Nitel araştırma yöntemlerinde doküman analizi bir veri toplama yöntemi olarak kullanıldığından (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Araştırmada Yaşar Kemal'in *Dağın Öte Yüzü* Roman Serisi (Ortadirek /Dağın Öte Yüzü- I, Yer Demir Gök Bakır / Dağın Öte Yüzü - II ve Ölmez Otu / Dağın Öte Yüzü – III romanları veri kaynağı olarak kullanılmış olup bu romanlarla birlikte edebiyat - eleştiri, sosyoloji, psikoloji ve felsefi kaynaklara da başvurulmuştur. Doküman analizi sürecini dokümanlarda dâhil edilecek kriterleri belirleme, doküman ve veri toplama, temel analiz alanlarını belirleme, dokümanı kodlama, doğrulama ve analiz etme olarak sınıflar. Analiz sürecini yönlendiren birbiriyle ilişkili iki ilke tarafsızlık ve güvenilirliktir. Bir analiz, aynı belge setini benzer koşullar altında analiz etme fırsatı verildiğinde başka bir okuyucunun aynı genel sonuca ulaşması durumunda güvenilir olarak kabul edilir (Altheide, 1996'dan akt. Kırıl, 2020: 81).

2.2. Veri Toplama Araçları ve Süreci

Bu çalışmada Nitel Araştırma Yöntemlerinden metin analizi modeli kullanılmıştır. Yaşar Kemal'in *Dağın Öte Yüzü* Roman Serisi (Ortadirek /Dağın Öte Yüzü- I, Yer Demir Gök Bakır / Dağın Öte Yüzü - II ve Ölmez Otu / Dağın Öte Yüzü – III romanları taranarak analiz edilmiş, romanların özetleri verildikten sonra yoksulluk ve emek kavramları arasında bir korelasyon olup olmadığı tespit edilmiştir. Çıkan veriler, sosyolojik, psikolojik ve teorik kaynaklarla harmanlanıp yorumlanarak bir sonuca bağlanmıştır.

3. BULGULAR

Dağın Öte Yüzü üçlemesi de Yaşar Kemal'in Yoksul Anadolu köylüsünün hayata tutunmak için katlandığı sıkıntıları anlatır. Bu seri üç romandan oluşur. *Ortadirek*, *Dağın Öte Yüzü* üçlemesinin ilk romanı olup 1959'da *Cumhuriyet* gazetesinde tefrika edildikten sonra 1960'ta Remzi kitabevi tarafından ilk baskısı yapılır. Romanda Yalak Köylülerinin yaşamak için çektikleri zorluklar ve Çukurova'ya pamuk toplamaya giderek yaşamlarını sürdürme çabaları anlatılır. Köylüler, tüccar Adil Efendi'den veresiye aldıklarını, pamuk topladıktan sonra ödemektedir. Çoğunlukla da aldıkları para borçlarını ödemeye yetmez. Her yıl köyün en yaşlısı Koca Halil'in döngüle dikenine bakarak tayin ettiği ovaya inme vaktinin ardından yaklaşık 15 gün süren bu yolculuk sonunda bir buçuk ay çalışmak suretiyle pamuk toplayan köylüler, bu pamukları satarak yaşama tutunmaya çalışır. Ağayla iş birliği yapan Muhtar Sefer, köylüyü sürekli ağaya muhtaç kılmak için her sene en verimsiz toprakları seçerek köylünün ekonomik olarak güçlenmesini engeller. Romanda olayların yaşandığı süreçte de bu olay gerçekleşir. Köylüler her defasında kendilerini Ağaya satan Muhtar Sefer'e karşı gelerek başka bir tarlaya gitmek ister. Uzunca Ali, Taşbaşıoğlu Memet, Öksüzdoğan, Koca Halil, Öksüz Duran, Gümüşbaşıoğlu'nun başını çektiği bu ekip zaman zaman bir araya gelip planlar yapsa da aralarında birlik olmadığı için Muhtar, onların oyununu bozar. Roman aslında Yalak köylülerinin Çukurova'ya göç sürecini Uzunca Ali'nin ailesi ekseninde işler. Uzunca Ali'nin analığı Meryemce Ana, köyün tek atına sahiptir ve Koca Halil'le eski bir husumetten dolayı araları açıktır. O yıl Koca Halil, atı olmadığı için ve onca yolu yürüyerek nasıl gideceğini düşündüğü için birkaç gün geç haber verir. Bu stresle yolculuk başladığında Uzunca Ali, yaşlı Koca Halil'in yolda yürüyemediğini görünce onu da annesinin tergisine alır. Meryemce oğluna çok kızar ve yol boyunca söylenir. Çünkü at zaten yaşlı ve çelimsizdir. Şiddetli yağmura yakalanan köylüler, hızlanarak bir ormana sığınır, fakat Meryemce ve Koca Halil geride kalır. Zaten yaşlı ve hasta olan at bir süre sonra çöker ve yürüyemez. Koca Halil, kafileyi yetiştirerek durumu bildirir. Köylüler Çukurova'ya doğru yürümeye devam ederken Ali, karısını ve çocuklarını alarak geri döner. Annesinin inatçı kişiliği, atın ölümü, yağmur, annesinin söylenmesi yol boyunca devam eder. Zaman zaman annesini de sırtlayan Ali'nin yaşadığı trajedi ve psikolojik sıkıntılar, iç konuşmalar roman boyunca gerilim yaratır. Romanın sonunda Muhtar Sefer, köylüleri yine aldatmış ve onları kozası olmayan verimsiz bir pamuk tarlasına muhtaç bırakır. Köylüler, şimdiden kışın nasıl geçineceğini kara kara düşünür.

Ortadirek romanı, Anadolu köylüsünün yaşama tutunmak için ne büyük sıkıntılar yaşadığını gösterir. Yoksulluk, adeta köylünün kaderidir. Yaşar Kemal de roman boyunca, yazarlığının ustalığıyla ekmek kazanmanın yarattığı psikolojik baskıyı o kadar güzel anlatır ki okuyucu gerilir. Dostoyevski romanlarında da öne çıkan psikolojik okumaya bu romanda da rastlanır.

Yaşar Kemal, ağır koşullar altında yaşayan insanların yarattıkları düş dünyasıyla hayata tutunmalarını bu roman serisinde dile getirmeye çalışır: “Bu üçlü çok ağır, çok zor koşullar içinde yaşayan sonsuz bir dirençle yaşamını sürdüren insanların hikâyesidir. (...) insanoğlu sıkıştıkça, zorluklarla karşılaştıkça yaratmış, (yaratmak) zorluklardan böylece kurtulmuştur. Doğanın katı gerçekleri çok ağır bastığında da kurtuluş umudu kalmadığında da yaratıcılığını genişletmiş, kendisine bir düş, bir mit, bir efsane dünyası kurmuştur. Eğer insanın bir düş, bir efsane yaratma niteliği olmamış olsaydı, belki de insanoğlu olmazdı. Bu düşüncelerden yola çıkarak insanı şöyle tanımlayabiliriz. İnsan mit yaratan bir mahlûktur” (Katar Bolat, 2006: 50).

Yaşar Kemal *Ortadirek* romanında da Yalak köylülerinin yaşadığı ekonomik zorluğa ve hayatta kalmak için çektikleri acılara değinir. Açlık, köylünün en önemli problemlerinden biridir. Uzunca Ali'nin annesi Meryemce, inat edip küsünce ve oğluna zorluk çıkarınca Ali, sinirlenir ve çocuklarının açlıktan öleceğini düşünür: “Bu yıl pamuk toplayamayacağım. Çoluk çocuğum açlıktan kırılacak.” (Yaşar Kemal, 1991: 182) diyerek ailesi için kaygılarını dile getirir.

Roman boyunca Meryemce, inadı ve huysuzluğu yüzünden oğluna zorluk çıkarır. Oğlu sırtındaki yük ağır olmasına rağmen hem çocuklarını hem karısını hem de inatçı annesini Çukurova'ya ulaştırmanın telaşını yaşar. Annesi sürekli inat edip ona oyunlar oynadıkça o köylülerden uzak kalır ve herkes tarlaların bol ürün veren kısımlarını kaparken ona çorak bölgeler kalacak ve bu yüzden pamuk satamayacak ve borçlarını ödeyemeyeceklerdir. Romanın değişik bölümlerinde Ali'nin bu kaygıları satırlara yansır. Uzunca Ali, karısı Elif'le konuşurken pamuk toplamaya yetişemedikleri gün borçlarını ödeyemeyeceklerini, Muhtar Sefer'in köylüyü yine kandırıp beş paraya muhtaç bırakacağını söyler: “Olmaz, olmaz! Ulaşamazsam, onlar gideli çok oldu, ulaşamazsam çoluk çocuğum aç, çıplak kalır. Borcumu da ödeyemezsem, Adil Efendi de ağzıma sıçar. Ben ulaşamazsam köylü Muhtara, Delice Bekire kul olur, kul olur avrat. Köylü verimsiz tarlalarda sürünür, sürünür, köye beş parasız döner” (s. 101).

Uzunca Ali, kendi çocuklarını doyurmanın derdindeyken bir yandan da köylünün Muhtar Sefer'e kulluk etmesinin önüne geçmenin hesaplarını yapar. Bu yüzden yetişip köylüleri de uyarmak, uyandırmak ister. Gerçi seri boyunca onun ve Taşbaş Memet'in bu yöndeki çabaları işe yaramaz. Köylüler onları satıp yeniden Muhtar Sefer'in yanında yer alacaktır. Romanda Meryemce eski bir meseleden dolayı Koca Halil'le küstür ve Halil'in atına binmesini istemez. Halil'i atına bindiren oğluna da kızar. Uzunca Ali, Koca Halil'e pamukların açma zamanını haber verdiği için minnettar olduklarını aksi halde açlıktan öleceklerini söyler: “O Koca Halil'e hiçbir diyeceğimiz yok. O olmasaydı, biz bu yıl çoluk çocuk iyice, iyice çıplak kaldıydık. Hem de aç. Hem de sefil. Açlıktan gözlerimize karıncalar üşüşürdü” (s. 244).

Romanda zamanında köyde açlık ve yoksulluk artınca Koca Halil'in Meryemce'nin kocası İbrahim'i de alarak at hırsız Aslan Ağa'nın çetesine katıldığından da bahsedilir. Yazar, bir anlamda yoksulluğun eskiden de bu köyün kaderi olduğunu söylemek ister: “Kıtlık, kıyamet. fıkarcılık, açlık. İş güç yok. Köyde erkeklere hiç mi hiç iş kalmamış” (s. 253).

Bu köyün yoksulluğu türkülerine de yansır. Köyde yaşayan Kel Âşık'ın söylediği türkülerde de yoksulluk teması işlenir: “Karanlık gecede... Kolum üstüne... Bir ayrılık, bir yoksulluk, bir ölüm... Üç derdim var birbirinden ayrılmaz...” (s. 339).

Şahin ve Topdaş, 2016'da romanla ilgili yazmış oldukları makalede sosyolojik çözülmeye ve adaletsizliğe yol açan yoksulluğun Yaşar Kemal'in romanlarında toplumsal bir yazgıya dönüştüğünü belirterek şunları söyler: “Yoksulluk, çözümlü zemin hazırlayan ve bozulmayı hızlandıran sosyolojik ve ekonomik bir sebeptir. Toplumsal anlamda ekonomik kırılmanın başlıca nedeni olan fakirlik, Yaşar Kemal'in romanlarında toplumsal bir yazgıya dönüşür. Ekonomik yetersizliğin sebeplerini ve köylünün yaşayışındaki etkilerini dile getiren romanlarda yoksulluk, insanların çevresini kuşatarak olması gerektiği gibi yaşamalarını engellemektedir. Bu yüzden roman karakterlerinin hareket noktası olan yoksulluk, aşılması gereken engellerdendir. Öyle ki romanın çocuk karakterlerinin konuşmalarında bile temel konu olan yoksulluk, ciddi bir sosyolojik problemidir. “Hasan: ‘Acıkmasak’ Ummuhan: ‘Heye’ dedi. ‘Sahi, hiç acıkmasak...’ Hasan: ‘ Ah şu boğaz olmasa!’” (*Yer Demir Gök Bakır*, 2015: 28'den akt. Şahin, & Topdaş, 2016: 472).

Romanın ilk bölümlerinde Yalak köylüleri Çukurova'ya gitmek için yola çıktıklarında Uzunca Ali'nin yaşlı ve hasta da olsa bir atı vardır. Yüklerinin bir kısmını bu ata taşıttıkları için bir anlamda şanslıdırlar. Arada annesini de ata bindirir. Fakat Uzunca Ali'nin atı ölünce roman boyunca annesi, karısı ve çocuklarını bir arada Çukurova'ya taşımanın mücadelesini verir. Köylüler Çukurova'ya ilerlerken o, taşıdığı yüklere ek olarak annesini sırtında taşır, bir yandan da çocuklarıyla ilgilenir. İnatçı bir kadın olan Meryemce ise oğluna yol boyunca zorluk çıkarır ve sürekli kendisini sırtında taşımasını ister: “Yürüyüm de şu yokuşta öleyim, öleyim, e mi? İkinizin arasında. Öyle mi? Ben yokuş mokuş çıkamam kızım. Çıkamam Uzunca Ali'nin avradı. Ölümümü istiyorsunuz, gece gündüz Allah'a öleyim diye yalvarıyorsunuz. Öleyim diye götürüp Körmezarın orta yerine koyuyorsunuz. Şimdi de Süleymanlının yokuşuna vuracaksınız. Öyle mi? Ben öldüm işte. Canım cesedimden üzüldü. Bir adım, bir tek adım atamam. Sırtınıza alın çıkarın. Yokuşu çıkar sanırsınız. Öyle mi? Çıkar da yarı yolda ölür bellersiniz. Ölümüne can atarsınız, öyle mi? (s. 363).

Romanda Adil Efendi'nin borcuna karşılık köylünün her şeyini elinden alabileceği anlatılır: “Adil Efendi Müslümanım demez, evin kapısını söker de borcunun yerine alır götürür. Tarladaki yanık sabanı bile alır. Evdeki unu, çuvaldaki bulguru bile alır. Yarın değilse öbürsü...” (s.166).

Yalak köylüleri sezon boyunca gece gündüz demeden çalışmalarına rağmen bir türlü yoksulluktan kurtulamaz ve doğru düzgün karnını doyuramaz. Buna karşılık Adil Efendi, ekonomik olarak sürekli güçlenir ve kendisine muhtaç olan köylüleri sömürmeye devam eder. Ağalık, feodal kültürün egemen olduğu toplumlarda ağa ile halk arasında yarattığı ekonomik adaletsizlikle ağanın sahip olduğu maddi imkânlarla toplum üzerinde sürekli iktidarını geliştiren bir mekanizmaya sahip olmasına yol açar: “Ağa/Muhtar-Köylü Çıkmazında Toplum Gücün toprağa ve tarıma dayandığı bölgelerde sosyo-kültürel bir yapıyla pekiştirilen ağalık; feodalitenin getirmiş olduğu otoriter bir sistemdir. Toplum dış dünyadan uzaklaştırarak kurulu ve haksız bir düzene itaate zorunlu kılan bu sistem, özgürlük ve adalet arayışını doğurur. Bu iki arayış hem düşünsel hem de eylemsel başkaldırının temelini oluşturur.

Bireyler aradıkları adaleti bulamadıklarında bu durum kendilerini bir bakıma toplumun sözcüsü olmaya iter. Taşbaşıoğlu Memet ve Uzunca Ali, Muhtar Sefer tarafından idare edilen köylüye önderlik ederek reel durumu eleştirir. Farkındalık yaratarak Muhtar Sefer'le mücadele eden bu karakterler, "ben" olma algısına sahip bireylerin bir yansıması olarak belirir. Bu karakterlerden özellikle Taşbaşıoğlu Memet, bunu "akla dayanan, gerçekleri gösteren bir önder sıfatıyla değil, ironik olarak, bir ermiş sıfatıyla başarabilir" (Moran 2014: 144-145'ten akt. Şahin & Topdaş, 2016: 473).

Yazar, yoksulluğu o denli yoğun olarak okuyucuya hissettirir ki roman boyunca geçinme telaşı yaşayan karakterlerin kaygısı bir süre sonra roman okurunu da sarsar. Uzunca Ali, annesi yüzünden Çukurova'ya yetişemeyip borcunu ödeyememesi durumunda mahvolacağını şu sözlerle dile getirir: "Ali, Elif'in yalvarışlarıyla kendine geldi. Çocuklar aç, perişan kaldı bu kış, ulaşamadım işte. Ulaşamam da böyle giderse. Ben ne bok yeyim, söyle? Ne bok! Adil Efendi beni hapislerde süründürür. Ya köylü, ya Delice Bekir ırzı kırığı, ya Muhtar olacak zebani?" (s.188).

Romanda köylülerin yaşadığı yoksulluk, tek yiyecekleri olan tarhana ve bulgurla aktarılır. Üç roman halinde yazılan seride bu iki yemek dışında- *Ölmez Otu* hariç - neredeyse başka bir yemekten söz edilmez. Bu yemekler de genellikle yağsız yapılır. Yağ, çok zorlu hallerde kullanılır: "Ali: Bugünlük çorbaya yağ da koy. Anam içsin. Çok zabımdı fıkara. İğne iplik kaldı. Anam içsin. Yağlı yerini onun önüne sür." (s.224). Uzunca Ali, annesinin kendisine çektirdiklerine rağmen ona iyi davranmaktan vazgeçmez ve eşini annesine iyi davranması konusunda uyandırır.

Dağın Öte Yüzü üçlemesinin ikinci kitabı *Yer Demir Gök Bakır*'dir. 1963 yılında basılan bu kitap Çukurova'dan eli boş dönen Yalak köylülerinin yaşadığı ekonomik yoksulluğu ve bu yoksulluğun onları sürüklediği batıl inançları ve kendi içlerinden birine "ermiş" sıfatı yükleyerek onun varlığı etrafında kümelenmelerini anlatır. Romanda her sene olduğu gibi Muhtar Sefer köylüyü aldatmış ve eli boş köylülere dönen köylüler Adil Efendi'ye borçlarını ödeyememiştir. Bundan dolayı kış çok çetin geçer ve köylü kış boyunca Adil Efendi'nin köye gelerek elindekileri alacağından korkmaktadır. Zaten yoksul olan köylü elindekilerle güç bela ayakta durmaktayken Adil Efendi'nin daha önce borcunu almak için köylere gittiği ve kadınların donlarına kadar her şeylerini aldığı haberleriyle huzursuz olmaktadır. Köy halkı öldüğünü zannettiği Koca Halil için mevlit okutsa da Meryemce buna inanmaz. Gerçekten de romanın sonraki bölümlerinde Koca Halil'in köylüden önce köye geldiği önce bir eve sonra buğday ambarına saklandığı anlaşılır. Pamukların açma zamanını köylüye geç haber verdiği için köylünün kendisinin linç edeceğine inanan Koca Halil, köylüden korkmaktadır. Oysa köylü onunla ilgilenmemektedir. Bir süre sonra ortadan kaybolan Koca Halil'in komşu köylülerden birine sığındığı ve sürekli kendi köyünü kötülediği anlaşılır. Romanda anlatılan öykülerden biri de Recep ve Hüsne arasında yaşanan aşktır. İki âşık yaşadıkları bu gayrimeşru ilişki ve Adil Efendi'nin zulmünden kaçarak kar fırtınasının olduğu bir gecede köyden çıkar ve birbirlerine sarılmış halde donarak hayatlarını kaybederler. Adil Efendi'ye borçlarını ödeyemeyen köylü kendi içlerinden biri olan Taşbaşıoğlu Memet'e "Ermiş" sıfatı vererek tüm korkularından ve yaşama kaygılarından sıyrılmamın yollarını arar.

Adil Efendiyle anlaşarak köylüye yoksul bir hayatı reva gören Muhtar Sefer her defasında oynadığı farklı bir oyunla köylü üzerindeki iktidarını korumaya çalışır. Önce köylüyle anlaşarak herkesin malını saklamasını, hayvanlarını köyün dışında bir mağaraya kapatmasını öğütleyen Muhtar; Adil Efendi'nin adamları gelip gizlenen köylüleri göremeyince giderler. Daha sonra olacakların kendi başının altından çıktığını öğreneceğini anlayan Adil Efendi'nin muhtarı cezalandıracağını düşününce bu defa Sefer, Yalak köyünün onurlu bir köy olduğunu ve borcunu ödeyeceğini söyleyerek köylülerin mallarını sakladıkları yerden çıkarmasını öğütler. Muhtar, kış boyunca Adil Efendi'nin köye gelip köylüden borcuna karşılık tüm malını alacağını söyleyerek köylüleri korkutsa da romanın sonuna kadar Adil köye gelmez. Köyde muhtarı dinlemeyen, ona tavır takılan ve mantıklı davranan yalnızca Taşbaşıoğlu Memet'tir. O, önceki yıl köylünün birlik olup başka bir pamuk tarlasına gitmesi konusunda köylüyü organize etse de köylü Muhtar Sefer'in tarafını tutarak onu yalnız bırakmıştır. Bu yüzden köylüye kızgındır ve köylünün her türlü cezayı hak ettiğini savunur. Adil Efendi'nin köye hiçbir şekilde gelmeyeceğini gelse de köylünün malını alamayacağını bilen tek kişi Taşbaşıoğlu Memet'tir. Onun bu kişiliği köylüde saygı uyandırır ve bir süre sonra köylülerden Memidik ve Zalaca başta olmak üzere birçok kişi Taşbaşıoğlu'nun ermiş olduğu ve bulunduğu yerde ışıklar yükseldiğini, hasta ve sakatları iyileştirdiğine dair hikâyeler uydurur. Taşbaşıoğlu, her ne kadar böyle biri olmadığını sıradan bir insan olduğunu söylese de köylü kafasından uydurduklarıyla ona Ermiş sıfatı verir. Muhtar Sefer, onun erdiğini söyleyen Memidik'i döverek cezalandırır, adam yine söylediklerinden geri adım atmaz. Sefer, birkaç defa Taşbaşıoğlu Memet'e suikast düzenleyip onu öldürmek ister; fakat bunu beceremez. Hakkında iftiharlar atarak onu köylünün gözünden düşürmek ister, köylü buna inanmaz.

Romanda Muhtar Sefer'in iktidarı önünde tek tehlike Taşbaşıoğlu Memet'tir. Son çare olarak ilçe karakoluna giderek Taşbaşıoğlu'nun köyde kendini evliya ve peygamber olarak ilan ettiğini köylüyü haraca kestiğini söyleyerek onu ihbar eder. Taşbaş'ı köyden almaya gelen jandarmalara rüşvet vererek kendisinin ihbar ettiğini saklamalarını isteyen Muhtar bu uğurda anlaşma gereği jandarmadan dayak da yese kimse muhtarın samimiyetine

inanmaz. Taşbaşoğlu'nun masum bir köylü olduğunu hakkında söylentilerin köylünün kendi kuruntusu olduğunu anlayan Yüzbaşı, onu hastaları tedavi etmemesi şartıyla serbest bıraksa da bir süre sonra hasta ve sakat insanlar, Taşbaşoğlu'nun evinin önünde dolaşmaya ve ondan medet ummaya devam edince Taşbaşoğlu dayanamayıp onların başını okşar. Bu hasta ve sakatlardan bazılarının gerçekten iyileştiği söylentisi yayıldıkça ona gelenlerin sayısı artar. Muhtar Sefer'in ihbarı üzerine son kez köye gelen jandarmalar onu tutuklayıp götürünce Taşbaşoğlu Memet, tüm bunların Muhtarın ihbarıyla olduğunu bilir. Muhtara dış bileyen köylüler onu öldürmek ister. Hatta kadınlar Meryemce Ana önderliğinde bir gün boyunca Muhtarın evini basmışlar ve taşlamışlardır. Tüm köylü bunun farkındadır. Taşbaşoğlu, jandarmaların bileklerine kelepçe vurmamasını öğütleyerek onlarla birlikte giderken etrafını saran köylülerden Muhtar Sefer'i öldürmemelerini; sadece onunla konuşmayı kesmelerini ister. Bu cezanın ona yeteceğini belirterek çıkar. Yolda büyük bir kar fırtınasına yakalanan jandarmalar, Taşbaşoğlu Memet'in yardımıyla bir mağaraya sığınır ve büyük bir ateş yakarak geceyi burada geçirir. Karakolda dayak yemenin onuruna dokunacağına inanan Taşbaşoğlu Memet, gecenin bir yarısı usulca mağaradan kaçınca hakkında anlatılan efsaneler daha da büyür.

Yer Demir Gök Bakır (Dağın Öte Yüzü – 1) romanında Yalak Köylüleri, Çukurova'da yeterli pamuk toplayamadıkları için Adil Efendi'ye borçlarını ödeyemezler. Romanda borcunu ödeyememek onursuzluğun en büyüğü olarak tarif edilir: “Küplüzâdelerin oğlu köyün başındaki belâyı biliyordu. Bu yıl pamuk dönüşü Adil Efendiye borçlarını ödeyememişlerdi. Bir köy için borcunu ödeyememek onursuzluğun en büyüğüydü. Geleneği yıkmaktı. Ama başka bir şey vardı, beterin beteri. Kasabadaki hiçbir dükkâncı bir daha bu köylüye veresiye vermiyecekti, Adil Efendinin borcunu bir yıl vermediler diye. Bir köy bundan daha büyük suç işleyemezdi” (Yaşar Kemal, 1969: 87).

Romanda Muhtar Sefer; Adil Efendi'nin borcunu mutlaka alacağını ve daha önce borçlarını almak için köylere girerek borcu olanların kadınlarının donlarına kadar her şeylerini aldığını belirterek köylüleri korkutur Bu yüzden zaten yoksul olan köylülerin kışın hayatta kalmak için ellerindeki mallarını saklamaları gerektiğini söyler. Yoksul köylüler, bu yüzden mallarını bir süre sakladıktan sonra Adil Efendi'nin gelmediğini görürler. Muhtar, bu defa da köylülerin yoksul olsa da onurlu olduklarını göstermek için mallarını ortaya çıkarmaları gerektiğini söyleyerek köylüleri kontrol altına alır. Romanda köylülerin yoksulluğu şöyle anlatılır: “Evler de tamtakırdı. Çuvallarda un, bulgur, hızmanlarda yağ yoktu. Yatak yorgan, kapkacak yoktu. Bu kadar yoksul, bu kadar hiçbir şeysiz köy, dünya dünya oldu olalı görülmemişti” (s. 115).

Yaşar Kemal, kitaplarında sürekli çalışmalarına rağmen köylülerin yoksul kalmasına karşılık zenginlerin oldukları yerde paralarını artırmasını eleştirir. Bu da Marksist Eleştiri yöntemiyle paralel düşündüğünün göstergesidir. Marks'a göre, insan yoksulluğu ve kıtlık sorunları, (parayla temsil edilen) toplumsal servetin eşitsiz aktarımı nedeniyle (örneğin gıda gibi) maddi zenginliğin sistematik olarak yanlış, orantısız ve haksız dağılımını yansıtıyordu – öyle ki, “büyümenin sınırları” kapitalizme içseldi. (Castree, 2021). Romanda köylünün yoksulluğuna karşın Adil Efendi'nin bu kadar zengin olması adaletsizlik olarak anlatılır: “Adil Efendi bir yılcık borcunu ödeyememenin suçunu ne kadar büyütmüş, bu işi bu hale nasıl getirebilmişti? Demek ki, bu küçük kasabada bu kadar zengin olabilmenin bir sebebi olacaktı!” (s.87).

Uzunca Ali, Zengin Adil Efendi'nin borçlarına karşılık yoksul köylünün elinde ne var ne yok alacağını annesi Meryemce'yle dertleşirken şöyle dile getirir: “Öyle mi, ana? Bu kadar zengin adam, yer gök onun, ne diye gelsin de bir fikara köyü soysun, öyle değil mi ana ?”

Soyar soyar. Hem de nasıl soyar! Soyarken de sevincinden patlar” (s. 173).

Romanda adil olmayan bir dünyada zengin Adil Efendi'nin kendisine borcu olan yoksulları nasıl acımasızca soyduğu anlatılır. Hayatları boyunca emek harcadıkları halde sadece yoksulluklarını artıran Anadolu köylüsünün durumunu Yaşar Kemal, yukarıda alıntıladığımız satırlarda çok güzel anlatır. Aslında Smith'e göre marksizmin işi, görünüşe meydan okumak ve 'doğa meselesinin', başka ne türde ele alınırsa alınsın gerçekte, herhangi bir toplumun, onun varlığını sürdüren serveti nasıl tanımladığı, yarattığı ve dağıttığı meselesi olduğunu göstermektir. Bunun normatif çıktısı, doğanın neye engel olduğunu ya da mümkün kıldığını sormak değil, aksine 'doğanın' daha demokratik, daha adil ve daha fazla kolektif denetime tabi olarak nasıl üretilebileceğini düşünmektir (Smith, 2008: 239-66'dan akt. Biro, 2005: 12-47).

Ortadirek adlı romanda büyük ölçüde olayın merkezinde olan Meryemce ailenin köklü, yaşlı ferdi; köylünün de en yaşlılarından biridir. Ailenin temeli, orta direğidir. Direnci temsil eden bu yaşlı kadın, zor hayat şartlarına rağmen yaşamayı sürdüren köylü halkın sembolüdür. Yıllarca yoksulluk, sıkıntı görmüş olan Meryemce ağaların baskısına, muhtarların üç kağıtçılığına rağmen seksen yaşını bulmuş, yürüdüğü yolun sapa oluşundan etkilenmeyecek güçte bir insandır. Çukurova köylüleri de tıpkı onun gibi hayatın zorluklarına karşı direnen, haksızlıklarla savaşıyor yaşamını sürdürme çabası içinde olan insanlardır (Katar Bolat, 2006: 57).

Romanın başka bir yerinde köylülerin yoksulluğu üzerlerine giyecek bir şey bulamamalarıyla okuyucuya aktarılır: “Köyün insanların üstübaşı yırtık, ayakları yalındı ama, şimdiye kadar, büyük kıtlıklarda bile hiç birisinin kılığı

böyle hırpani, böyle bir iplik çeksen kırk yama dökülür olmamıştı. Çocuklar, yaşlılar, erkekler, yarı çıplaktılar. Ve hepsinin de ayakları yalındı” (s. 115-116).

Adil Efendi'nin Yalak Köyü'ne gelerek borçlarını alması ihtimaline karşı köylüler, ellerindeki ufak tefek şeyleri saklamaya çalışırken köyde Recep adlı karakter, yoksulluğunu şu sözlerle dile getirir: “Bizim saklayacak hiçbir şeyimiz yoktu. Ben saklayacak bir şey aradım, bir iğne bile bulamadım saklayacak. Bir zoruma gitti ki... Yoksulluk şimdiye kadar bana böyle koymamıştı. Baktım ki, aradım ki, Adil'den saklayacak hiçbir şeyim yok” (s. 124).

Adil Efendi köye gelmeyince bu kez Muhtar Sefer, köylüyü baskı altına almak ve Adil Efendi'yle korkutmak için köylülerin birleşip Adil Efendi'ye giderek yoksul olduklarını bu yıl pamuk toplayamadıkları için para kazanamadıklarını ve bu yüzden borçlarını ödeyemeyeceklerini söylerlerse Adil Efendi'nin kendilerini affedebileceğini belirtir: “Bu adam artık gelmeyecek mi? Varıp gitsek de ayağına düşsek, tüm söyledikleri yalandır, Yalak köyü çok çok yoksuldur, gel de halini gör, desek. Saklayacak bir çöpümüz yok ki saklayalım Adil Efendi. Gel de köye halimizi gözlemlenle gör, desek, gelmez mi ki? Gel de canımızı, çocuklarımızı al, ya da bu yıl bu işten vazgeç, istersen gelecek yıl, pamuk dönüşü tüm kazancımız senin olsun, desek. Yemin etsek ki, bu yıl Çukurun en verimli tarlalarını, gece demeyip gündüz demeyip, biz toplayacağız, öteki köylülerin beş misli, on misli toplayacağız, tüm kazancımızı da sana vereceğiz. Ne dersin Adil Efendi? Kul sıkışmayınca Hızır erişmez... Yetiş imdadımıza Hızır gibi, yüreği iyilik dolu Adil Efendi, desek. Bağışlamaz mı ola?” (s. 137).

Yaşar Kemal, Yalak köylülerinin hayatta kalmak için sürekli çalışmalarını ve buna rağmen yoksulluktan kurtulamamalarını anlatırken aslında bir bakıma Marksist Felsefe'nin ilkelerine gönderme yapar: “Öz düşüncesi olayları ekonomik sebeplerle açıklamak olan Marksist Felsefe'de, insanın en büyük ihtiyacının hayatını kazanmak olduğu üzerinde durulur. Bu durum genellikle hayatın, kapital sistemin acımasız taraflarını edebî esere olduğu gibi yansıtmakla gerçekleştirilir” (Akgül, 2014: 4).

Yazar, yoksul olan insanların hayata tutunmak amacıyla dine sığınmalarını Taşbaş Memet'e “Ermiş” muamelesi yapmalarıyla açıklar. Köylü, gece gündüz çalışmasına rağmen yoksulluktan kurtulmayınca kendi içinden bir ermiş yaratarak ondan medet umar ve onun Allah tarafından yoksulluklarını bitirmek üzere gönderildiğini düşünür: “Kulun kurbanın olam Taşbaş Efendimiz” diyordu Fatmaca Karı. “Allah seni bir gönderdi bize, derilere derman, yoksulluğa umut diye gönderdi” (s.373).

Köylülerin dini inançları gereği ortaya çıkardığı “Ermiş” mevzuu da zenginlik / yoksulluk bağlamında ele alınır: “Bütün ermişler bunu istememişler miydi? İşte kelleleri de bu yüzden gitmişti ya... Zenginden alıp fakire vermek istemeseler, kim onların derisini yüzerdi, Kim onların tüylerine dokunurdu? Kimse onların tüylerine dokunamazdı ama, ermiş diye de hiçbir fikara onların yüzlerine bakmazdı. Ermiş ermiş yapan fıkardır. Fıkalar ermişlerden tüm dertlerine, hastalıklarına, sayrılıklarına, yoksulluklarına derman ararlar. Zulümlere öldürmelere, harplere karşı koysun isterler” (s. 450-451).

Yaşar Kemal, yoksul insanların kendi yoksulluklarından kurtulmak için ermiş, şeyh, baba, sultan, evliya, dede, pir... gibi insanlardan medet umduklarını romanda Taşbaş Memet aracılığıyla dile getirir.

Ölmez Otu (1968); *Dağın Öte Yüzü* serisinin üçüncü ve son kitabıdır. Roman, önceki kitaplarla bağlantılı olarak Yalak köylülerinin yaşadığı ekonomik sıkıntılar ve köy muhtarı Sefer'in köydeki huzuru yok etmek için attığı iftiraları ve kurduğu komploları anlatır. Romanda farklı karakterler kendi öykülerini yaşar. Yazar, farklı karakterlerin öykülerini romanın sonunda bir araya getirir.

O yıl yine Çukurova'ya inme vakti gelmiştir. Uzunca Ali, artık yaşlanmıştır ve sürekli söylenen annesi yüzünden önceki yıl yeterince pamuk toplayamadığı için annesini köyde bırakma kararı alarak eşini ve çocuklarını da alarak köylüyle birlikte Çukurova'ya iner. Muhtar Sefer, Ali'nin annesini öldürdüğü iftirasını yayarak köylüyü Ali'ye karşı kıskırtır ve onu dövdürür. Bereket versin o yıl pamuk topladıkları tarla verimlidir ve çok fazla pamuk toplamışlardır. Ali herkesten çok çalışarak borcunu ödemenin hesaplarını yapmaktadır. Ali köylülerle birlikte Çukurova'da çalışırken Muhtar Sefer, kirli bir planla hizmetçisi Yetim Ömer'i köye gönderir. Meryemce Ana, Ömer'i çok güzel karşılayıp birkaç gün onu horoz eti ve topladığı mantarlarla beslese de Ömer, Muhtar'a verdiği sözü tutar, Meryemce'yi öldürür.

Muhtar Sefer, kendi çıkarlarını her şeyin üstünde tutan, acımasız, köylüyü sömüren birisidir. Menfaatine göre hareket eder. Kendi eline birkaç kuruş fazla geçsin diye köylünün sefaletine göz yumar. Sırtını da iktidar partisine dayamış olmanın rahatlığıyla köyde nüfuzunu kullanır. İktidara geçen parti hangisiyse ona yakın görünerek çıkarlarını korumaya çalışacak kadar iki yüzlü, aşağılık bir insandır. Taşbaşoğlu'nun şu sözleri muhtarı tanımlamaya yardımcı olur (Katar Bolat, 2006: 59).

Memidik; önceki romanda Taşbaşoğlu Memet'in “Ermiş” olduğunu iddia ettiği için Muhtar Sefer'in adamı Ömer'den yediği dayağın intikamını almak için roman boyunca muhtarı öldürme planları yapar. Memidik, muhtarı öldürmeden âşık olduğu Zeliha'nın yüzüne bakamayacağını ve onunla evlenemeyeceğini düşünür. Düş ile gerçek arasında yaşayan Memidik'in bazı olayları yaşayıp yaşamadığı belli değildir. Muhtar Sefer'i öldürmeyi planlar,

fakat her defasında elleri heyecan ve korkudan titrer, bu yüzden de öldürme girişimi başarısızlıkla sonuçlanır. Gücünü ve cesaretini topladığı bir gün öldürdüğü adam Şevket Bey çıkar. Kendi halinde kimseye zararı dokunmayan bu adamı öldürdükten sonra cesedini önce bir ağaca bağlar, sonra kuyuya atar, sonra yakmaya karar verir ve en son gömer. Her gece ceset rüyasına gelir ve köylülerin cesedi bulup jandarmaya haber vereceklerini ve bu yüzden tutuklanacağı korkusuyla huzuru kaçır. Üstelik üç atlı da sürekli Şevket Bey'i aramaktadırlar. Çukurova'da günlerce süren bir yağmurun ardından çıkan sel sularında Şevket Bey'in cesedi kaybolunca Memidik biraz rahatlar. Bu arada köyde hemen her erkekle birlikte olan Deli Bekir'in işveli, cilveli karısı Memidik'e musallat olur. Memidik de Zeliha'yı hayal ederek onunla ilişkiye girer ve bu yolla incinmiş gururunu düzeltir.

Koca Halil, pamuk hırsızlığı yaparken Süllü adındaki bir genç tarafından yakalanır ve boynuna ip geçirilip yüzüne tükürülerek çeşitli hakaretlerle Yalak köylülerinin bulunduğu tarlaya atılır. Köylüler, Çukurova'da pamuk toplarken bir gün ansızın tarlaya Taşbaş Memet gelir. Yorgun, zayıflamış ve giysileri yırtık ve perişan halde gördükleri bu adamın Ermiş Taşbaş Memet'in kendilerine gönderdiği bir benzeri olduğuna inanan köylüler önce onu görmezlikten gelir, sonra Kel Aşık başta olmak üzere herkes onunla alay eder. Karısı bile kocasını tanımaz ve ondan uzak durur. Muhtar Sefer için intikam vakti gelmiştir. Herkesin içinde Taşbaş'a çeşitli hakaretler ederek köylüyü ona karşı kıskırtır. Çünkü onun yüzünden bir yıldır köyden hiç kimse kendisiyle konuşmamaktadır. Böyle olunca onuru incinen Taşbaş Memet, nehre atlayarak intihar eder. Bu olaya çok üzülen Memidik, Muhtar Sefer'i öldürüp cezaevine girer.

Romanın sonunda bereketli bir sezon geçirip çok para kazanan hatta en çok pamuğu topladığı için ödüllendirilen Uzunca Ali ve beraberindekiler sevinçle köylerine döner. Uzunca Ali, evine girdiğinde öldürülen annesinin şişmiş cesediyle karşılaşır.

Eserde ırgatların ağalar tarafından acımasızca çalıştırılmasının, ekmek derdinden dolayı yağmurun ve güneşin altında çalışmalarını da sorgulamayıp kaderlerine boyun eğmelerinin ve her hâlükârda tevekkül etmelerinin temelinde bilinçsiz bir din olgusunun, bu olgu tarafından uyuturulmuş olmalarının yattığı aşikârdır. Kulaktan dolma bilgilerle hareket eden kahramanlar; bu duyduklarının doğru olup olmadıklarını dahi bilmezler, bunu sorgulamaktan da acizdirler çünkü onlara göre ne olursa olsun Tanrı'nın bir bildiği vardır ve yoksul olmalarında da bir hayır vardır, düşüncesiz karakterlerin çoğunda vardır. Bu durum da insanlarda bir boşvermişlik hissi, bir kadere teslimiyet tavrı yaratır.

Dağın Öte Yüzü serisinin üçüncü kitabı olan *Ölmez Otu* (Yaşar Kemal, 1983) romanında önceki yıl kendilerine zorluk çıkardığı için oğlu Ali tarafından köyde yalnız bırakılan Meryemce Ana, Çukurova'ya doğru yürüyen yoksul köylüleri hayal eder: "Tarlalar dolusu, yollar dolusu ırgatlar... Gözleri keder içinde, yoksul, aç. Elleri kocaman karıncalar gibi Çukurova düzünde kaynaşan ırgatlar..." (Yaşar Kemal, 1983: 173) ifadeleriyle kendi köyünün insanların yoksulluğunu tasvir eder. Her yıl aynı şevkle çalışmasına rağmen yoksulluktan kurtulamayan köylünün kaderi açlık ve perişanlıktır. Oysaki Sosyal Devlet olmanın gereklerinden biri, herkesin insan haysiyetine uygun bir yaşam sürmesine yetecek ölçüde ücret alması hakkı (Dursun, 2017: 350) almasıdır. Marksizm de bunu öngörür. Yaşar Kemal'in bu üç roman serisinde vurgulamak istediği aslında budur.

Romanda Meryemce Ana zaman zaman yoksulluğuyla ilgili düşler görür ve Vurgun Ahmet sayesinde Periler Padişahı'nın sarayına yerleşmeyi hayal eder. Yoksullukların ve zulümlerin hep insanın insana ettikleri yüzünden olduğunu bilen Padişah; içlerinden en soylu ve yiğit kadın olan Meryemce'yi sarayına kabul edecektir: "Şu insan soyunda iş yok iş olmaya ya, diyor. Onlar harp ederler, diyor, onlar birbirlerini öldürürler, diyor, birbirlerinin gözlerini oyarlar. Onlar hak yerler, zulmederler, kötülük ederler, birbirlerini kul köle ederler, birbirlerini aç yoksul bırakırlar, onlar korkaktırlar, yiğitlere bunca hayranlıkları da hep korkak olduklarından, onlar düşkünün ezerler, zorluya boyun eğler. İler tutar yerleri yoktur, ama içlerinde Meryemce Ana gibileri de var, onurlu. Ahmet, getir bakalım, şu Meryemce ne biçim anaymış, biz de görelim. Dilerse sarayımızın yanında ona bir saray verelim. Saygıda bulunalım. İki mübarek ellerinden öpelim" (s.238).

Meryemce, hayatı boyunca büyük zorluklara göğüs germiş, çocuğunu ve torunlarını büyütmüş, geliniyle ve oğluyla, zaman zaman çatışmalı ve inada dayanan bir ilişki olsa da, ilgilenen cesur ve emektar bir kadındır. *Yer Demir Gök Bakır* romanında Meryemce, direnişin sembolü olarak aktarılır. Muhtara direnen kadınların başında gelir. Hep birlikte gelip Muhtar Sefer'in kapısına dayanırlar onu linç etmeye çalışırlar. Muhtar Sefer, kapıları pencereleri kapatıp elinde silahla sessizce beklemeyi tercih edince tüm kadınlar evin kapısını taşlamaya başlar. Onu yeterince korkuttuklarına karar verdikten sonra Meryemce Ana başta olmak üzere kadınlar evlerine geri döner. Bu denli önemli bir karakter olan Meryemce'nin onca iyilik ettiği Ömer tarafından öldürülmesi, ayrı bir trajedidir. Ömer'in kendisine iyiliği dokunan ve kendisini çocuğu gibi karşılayan Meryemce'yi öldürmesi de yine onun yoksulluğu ve kimsesizliğiyle açıklanabilir. Çünkü o, Muhtar Sefer'in yanında yaşayan kimsesiz, yetim bir gençtir. Çocukluğundan itibaren Muhtar Sefer tarafından büyütülmüş bakılmış biri olduğu için onun kölesi gibidir. Kendi başına kararlar alamaz, eylemlerini hep Muhtar Sefer yönlendirir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Marksizm, felsefe olarak dünyadaki insanların eşit şartlarda ve adil bir dünyada yaşamalarını öngörür. Dünyadaki herkesin insan haysiyet ve onuruna yakışır bir yaşam standardına kavuşması Marksizm'in temel amaçları arasında bulunmaktadır. Cumhuriyet Dönemi Türk romancılığının ve öykücülüğünün önemli temsilcilerinden biri olan Yaşar Kemal, yapıtlarında Anadolu insanının saf dünyasını en yalın haliyle aktaran yazarlarımızdan biridir. O, düşünsel yapısı gereği de insan onurunu her şeyin üstünde tutan bir aydın olma tavrını hayatı boyunca takındı. Politik söylemleri zaman zaman dönemin iktidarları tarafından cezalandırılrsa da o doğruyu söylemekten hiç vazgeçmedi. Sait Faik'le yaptığı bir sohbet: “Benim kitaplarımı okuyanlar yoksullarla birlik olsunlar, yoksulluk bütün insanlığın utancıdır.” (Avşar, 2015: 104). Felsefesini açıkça dile getiren Yaşar Kemal'in *Dağın Öte Yüzü* serisinde Anadolu köylüsünün yaşam mücadelesi ele alınır. Romanlarda mekân olarak işlenen Yalak köyünün yoksul insanların pamuk toplayıp satmaktan başka bir geliri yoktur. 15 gün yaya olarak süren ve 1.5 ay çalışmadan elde edilen paranın asgari geçim şartlarını karşılamadığı roman boyunca dile getirilir. Köylüler tüm çabalarına rağmen yoksulluktan kurtulamazlar. İktidar partileri ve zengin sınıfla işbirliği yapan Muhtar Sefer de köylülerin kendisine kulluğunu sürdürmek ve onları sürekli muhtaç halde tutmak için çorak tarlaları tercih eder. Böylece yeterli miktarda pamuk toplayamayan ve para kazanmayan köylüler, onun iktidarını sağlamlaştırmaya devam eder. Yaşar Kemal, bu roman serisinde Anadolu köylüsünün yoksulluğunun etkisiyle nasıl bir düşün dünyasına sürüklendiğini, batıl inançlara bulaştığını, kendi içinde kavgalarını ve kendi mitolojik kahramanlarını yaratarak ona değişik misyonlar yüklediğini yer yer deyişler, atasözleri ve deyimleri de kullanarak samimi bir halk diliyle okura anlatır. Bunu yaparken postmodernist yazarların uyguladığı bilinçakışı, psikolojik gerilim, metinlerarasılık gibi teknikleri kullanmayı ihmal etmez.

TEŞEKKÜR

Bu çalışma, Bitlis Eren Üniversitesi Bilimsel Araştırma Koordinatörlüğünde hazırlanan BEBAP 2023. 12 numaralı, “100. Doğum Yılında Anadolu'nun Kültür Hafızası: Yaşar Kemal” adlı proje ile desteklenmiştir. Çalışmamızı maddi olarak destekleyen Bitlis Eren Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'ne teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

- Akgül, A. (2014). Marksist eleştiri ve nazım hikmet'in 'galip usta' şiirine yansıyan hayatlar. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, II, 4.
- Altheide, D. (1996). Process of document analysis. D. Altheide (Edt.) *Qualitative media analysis*. Thousand Oaks: Sage Pub.
- Anderson, P. (1982). *Batı'da Sol Düşünce*. Bülent Aksoy (Çev). İletişim Yayınları
- Avşar, R. E. (2015). *Yoksulları Edebiyatla Görünür Kılmak: Sait Faik Abasıyanık Öykülerinde (1936-1954) Yoksulluk ve Kentsel Yoksulluk Temsilleri*. [Yüksek Lisans, İstanbul Bilgi Üniversitesi – İstanbul].
- Baltacı, A. (2017). Nitel veri analizinde Miles-Huberman modeli. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 1-15.
- Biro, A. (2005). *Denaturalizing ecological politics* (Toronto: Toronto Üniversitesi Yayınları). Castree, N. (1995) 'The nature of produced nature'. *Antipode* 27, 1: 12-47.
- Callinicos, A. (1995). *Theories and narratives: reflections on the philosophy of history*. Durham: Duke University Press.
- Castree, N. (2021). Kapitalizm ve politik ekolojinin marksist eleştirisi. <https://www.polenekoloji.org/kapitalizm-ve-politik-ekolojinin-marksist-elestirisi/>.
- Dursun, H. (2017). (Marksist kuram açısından), Kapitalist düzende ücret ve kuramın görüşlerinin Türkiye'deki asgari ücrete yansımaları. *TBB Dergisi*, 128, 350.
- Filizok, R. vd. (2019). *Eleştiri kuramları*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Katar Bolat, H. (2006). *Yaşar Kemal'in Romanlarında Sosyal İlişkiler Açısından Şahıs Kadrosu*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi – Elazığ].
- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *SUSBİD (Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi)*, 8(15), 170-189.
- Marx, K., & Engels, F. (2002). *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*. Kenan Somer (Çev). Sol Yayınları.
- Miliband, R., Poulantzas, N., & Laclau, E. (1990). *Kapitalist Devlet Sorunu*. (Çev. Yasemin Berkman). İletişim Yayınları.
- Miliband, R. (1989). *Kapitalist Devlet*. (Çev. Osman Akinbay). Belge Yayınları.
- Moran, B. (2014). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış – 2*. İletişim Yayınları.
- Özkaya, A. (2021). Karl marx ve marksizm: en genel hatlarıyla marksizm neler söyler? marksizm'e yönelik eleştiriler nelerdir? <https://evrimagaci.org/karl-marx-ve-marksizm-en-genel-hatlariyla-marksizm-neler-soyler-marksizme-yonelik-elestiriler-nelerdir-10371>
- Smith, N. (2008) 'Afterword to the third edition'. in N. Smith *Uneven Development*. Georgia Üniversitesi Yayınları.
- Şahin, V., & Topdaş, F. (2016). Toplumsal Gerçekçilik Bağlamında Yaşar Kemal'in 'Dağın Öte Yüzü' Üçlemesi. *Journal of Turkish Language and Literature*, 2(1), 463-482.
- Uyan, H. (2016). *Marksizm ve Devlet İlişkisi: Dünyadaki Uygulamalar ve Günümüzdeki Marksist Devlet Tartışmaları*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi- Diyarbakır].
- Yaşar Kemal (1969). *Dağın Yer Demir Gök Bakır (Dağın Öte Yüzü – 1)*. Ant Yayınları.
- Yaşar Kemal (1983). *Ölmez Otu (Dağın Öte Yüzü – 3)*. Tekin Yayınevi.
- Yaşar Kemal (1991). *Ortadirek (Dağın Öte Yüzü – 1)*. Toros Yayınları.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınları.
- Yiğitler, Ş. Ş. (2022). *Yaşar Kemal'in Öykücülüğü*. Gece Kitaplığı.
- Seale, C. (1999). Quality in qualitative research. *Qualitative Inquiry*, 5(4), 465-478.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

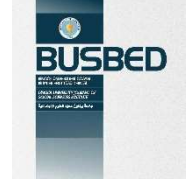
1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür.

Yazar 1: Araştırmada literatür taraması, araştırma ve analizlerin tamamı.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 25.07.2023
Kabul Tarihi : 29.08.2023

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1332358>

TÜRKMEN TÜKÇESİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE AT İLE İLGİLİ ATASÖZLERİ*

Ahmet ÖZDEMİR¹

ÖZ

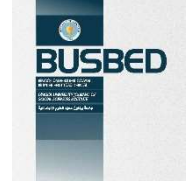
At, insanlık tarihi boyunca gerek ulaşım aracı olarak gerekse sadakat, güç ve özgürlüğün sembolü olarak önemli bir yer tutmuş hayvanlardan biridir. Türklerle at arasında ilişki çok eski dönemlere dayanır. Atın evcilleştirme süreci ile başlayan bu ilişki aynı zamanda kültürel, sosyal ve edebi bir mirasın da temelini oluşturmuştur. At, Türkler için sadece bir hayvan değil, adeta bir dost, bir yol arkadaşı olmuş, Türk kültür ve edebiyatında önemli bir rol oynamıştır. At ile ilgili atasözleri, Türk halkının atla olan duygusal bağını ve ona verilen değeri anlatırken aynı zamanda toplumsal normları, değerleri ve ahlaki öğretileri de yansıtmaktadır. Atasözleri, sözlü halk kültürünün en önemli unsurlarından biri olarak, Türk halkının ortak hafızasını yansıtan veciz ifadelerdir. Atasözleri, sadece dilin zenginliğini ve estetik gücünü değil, aynı zamanda toplumun düşünce yapısını, değerlerini ve hayata bakış açısını yansıtır. Sözlü kültür geleneğimize baktığımızda atasözlerinin bu gelenek içerisinde önemli bir yer kapladığını ve sosyal hayatta etkili bir şekilde kullanılmaya devam ettiğini görürüz. Bu çalışmada, Türk kültür ve edebiyatında önemli yeri “at” ve “atasözleri” ele alınmış, çalışmanın zenginleşmesi adına Türkiye Türkçesindeki atasözleriyle birlikte Türkmen Türkçesindeki atasözleri de incelenmiştir. At ile ilgili bu atasözleri incelenirken Anadolu’da yaşayan Türkler ile Türkmenler arasındaki kültürel birlikteliğin ne derece aktif olduğu bu atasözleri bağlamında tespit edilmek istenmiştir. At ile ilgili atasözleri üzerine yapılan bu araştırma sonucunda iki toplum arasında kültürel birlikteliğin ileri düzeyde olduğu, atasözlerinin ve atın her iki toplumun sosyal hayatında önemli bir yer edindiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: At, Atasözü, Türk, Türkmen.

* Bu çalışma “Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki At ile İlgili Atasözleri Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme” adlı yüksek lisans tezinden uyarlanmıştır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, aozdemir@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0894-7579>

Article Type : Research Article
Date Received : 25.07.2023
Date Accepted : 29.08.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1332358>

PROVERBS ABOUT HORSE IN TURKISH AND TURKMEN*

Ahmet ÖZDEMİR¹

ABSTRACT

The horse is one of the animals that have held an important place throughout human history, both as a means of transport and as a symbol of loyalty, power and freedom. The relationship between the Turks and the horse dates back to ancient times. This relationship, which started with the domestication of the horse, has also formed the basis of a cultural, social and literary heritage. The horse was not only an animal for Turks, but also a friend, and a travelling companion and played an important role in Turkish culture and literature. Proverbs about the horse, while describing the emotional bond of the Turkish people with the horse and the value given to it, also reflect social norms, values and moral teachings. Proverbs, as one of the most important elements of oral folk culture, are aphoristic expressions reflecting the common memory of the Turkish people. Proverbs reflect not only the richness and aesthetic power of language but also the mindset, values and outlook on life of the society. Our oral culture tradition shows that proverbs occupy an important place in this tradition and continue to be used effectively in social life. This study discusses "horse" and "proverbs", which have an important place in Turkish culture and literature. To enrich the study, proverbs in Turkmen Turkish are also analysed together with proverbs in Turkey Turkish. While analysing these proverbs about horses, it was aimed to determine how active the cultural unity between the Turks and Turkmens living in Anatolia is in the context of these proverbs. As a result of this research on proverbs related to horses, it has been determined that the cultural unity between the two societies is at an advanced level and that proverbs and horses have an important place in the social life of both societies.

Keywords: Horse, Proverb, Turkish, Turkmen.

* This study "A Comparative Analysis of Proverbs About Horses in Turkmen and Turkish Languages" from his master thesis.

¹ Assistant Prof., Bingöl University, Faculty of Arts and Sciences, [aозdemir@bingol.edu.tr](mailto:aozdemir@bingol.edu.tr), <https://orcid.org/0000-0002-0894-7579>

1. GİRİŞ

Sözlü halk kültürünün en önemli unsurlarından biri olan atasözleri Türk halkının ortak hafızasını yansıtan veciz ifadelerdir. Atasözleri toplumun inanç, duygu, düşünce ve kültür dünyasının birer yansımasıdır. Yani atasözleri olay ve durumları değerlendirme şeklimizin, hayata bakış açımızın, bizi biz yapan değerlerin ve düşünce dünyamızın dışavurumudur. Bu veciz ifadeler bir cümle ile üretildiği toplumun örf, adet, gelenek ve inanış gibi tüm değerleri hakkında bilgi edinmenize olanak sağlayan atasözleri birer kültürel kod niteliğindedir. Atasözleri anlatılmak istenen konuyu, vermek istenilen mesajı en kestirme yolla ve en etkili şekilde söylemeyi sağlayan özlü bir edebi değerdir. Bundan dolayı atasözlerinde en çok kullanılan edebi sanat icazdır. Atasözlerinin bu özelliğini bir Türkmen atasözü şöyle ifade eder: “Atalar sözü, sözlerin özü.” Bir toplumun bütün kültürel özelliklerini içinde barındıran atasözlerine doğal olaylardan siyasi gelişmelere, insan ilişkilerinden ahlaki değerlere, tarihi coğrafi ve ekonomik etkenlerden çeşitli hayvanlara kadar günlük hayattaki hemen her şey konu olmuştur.

At, insanlık tarihi boyunca gerek ulaşım aracı olarak gerekse sadakat, güç ve özgürlüğün sembolü olarak önemli bir yer tutmuş nadir hayvanlardan biridir. Türklerin at ile birlikteliği, sadece bir evcilleştirme süreci değil, aynı zamanda kültürel, sosyal ve edebi bir mirasın da temelini oluşturmuştur. Türkün bu vefalı yoldaşı zamanla bir kültür öbeği haline gelmiştir. Türk kültüründe böylesine önemli bir yeri olan atın sözlü kültür öğelerinden biri olan atasözlerine sıklıkla konu edinilmesi de kaçınılmaz olmuştur.

Bu çalışmada Türk kültürünün genetik şifrelerini veren atasözleri ile yine Türk kültürünün başat öğelerinden biri olan atın bir anlamda keşişim kümesi; yani “at ile ilgili atasözleri” ele alınmıştır. Çalışmanın kapsamını ve değerini artırmak için Türkiye Türkçesindeki atasözlerinin yanı sıra yine Türkçenin Güney-Batı grubunda yer alan Türkmen Türkçesindeki atasözleri de incelenmiştir. Bunu yaparken sadece bu iki önemli kültürel unsuru analiz etmekle kalınmamış; atlarla ilgili atasözleri özelinde iki kardeş toplum arasındaki dil ve kültür birliği de vurgulanmıştır.

Türkiye Türkçesindeki at hakkında atasözlerine ulaşırlarken; Ömer Asım Aksoy’un “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü”, Nurettin Albayrak’ın “Türkiye Türkçesinde Atasözleri”, Türk Dil Kurumu’nun “Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler” ile Özkul Çobanoğlu’nun “Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü” adlı kitapları ile Şükrü Elçin’in “Türk Atasözlerinde At” adlı makalesi kaynak olarak alınmıştır. Türkmen Türkçesinde at ile ilgili atasözlerini bir araya getirme sürecinde ise bu alanda Türkiye Türkçesinde verilen eserler temel alınmış; bu kapsamda Sapar Kürenov ve Muhittin Gümüş’ün, “Türkçe Açıklamalı Türkmen Atasözleri”, Levent Doğan’ın, “Türkmen Atasözleri (Türkmen Halk Nakılları)” ve Özkul Çobanoğlu’nun, “Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü” adlı kitapları; Ahmet Gökçimen’in “Türkmen Atasözlerinde At” adlı makalesi ve Pınar Mumcu’nun “Türkmen Atasözlerinde Ad ve Deyim Aktarmaları” adlı yüksek lisans tezinden istifade edilmiştir.

Araştırma kapsamında Türk ve Türkmen kültürlerinde at ve atasözlerine dair bilgiler verilmiştir. At ile ilgili Türkiye Türkçesinde 512, Türkmen Türkçesinde ise 316 atasözü tespit edilmiş; bu atasözleri alt başlıklar halinde ele alınmıştır. Çalışmanın makale formatını aşmaması adına her başlıkta beşer örnek vermekle yetinilmiştir. Atasözlerinin alındığı kaynakların ismi benzer olduğundan eserin değil yazarın adı kısaltılarak parantez içerisinde verilmiştir.

2. Türk Kültüründe Atasözü

Dilimizdeki atasözlerinin ilk örneklerine Orhun Kitabelerinde ve Divânü Lügât’it Türk’te rastlanır. Kaşgarlı Mahmut atasözleri için “saw” ya da “mesel” kelimelerini kullanılır. Saw (sav-sab) sözcüğünün Göktürk kitabelerinde Uygurlardan kalma eserlerde Eski Türkçede ve Karahanlı devrinde sıkça kullanıldığı ve “söz, nutuk haber, şöret, şey “anlamlarına gelen “sa-” eyleminden türediği bilinmektedir (Elçin, 1997, s169).

Atasözleri Türk dünyasında çeşitli isimlerle anılmaktadır: Azerilerde "atalar sözü"; Başkurlarda “makal”, “aytim”, “atalar hü”; Kazaklarda “matel”, “nakıl”, “makal”; Kırgızlarda “makal-lakap”; Özbeklerde “makal”; Tatarlarda “atalar süzi”, “makal”, “aytim”; Uygur Türkçesinde “makal” (Ercilasun, 1991, s.32-33). Türklerin yaşadığı diğer yerlerde de "atalar sözü", “eskiler sözü” veya atasözü terimleri kullanılmaktadır. Osmanlı Türkçesinde ise atasözünü karşılamak için "mesel getirmek", “duruma uygun söz söylemek” anlamına gelen “darb-ı mesel” kelimesi kullanılmıştır. Türk Dil Kurumu’nun atasözünü tanımı ise şu şekildedir: “Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, darbimesel (TDK, 2023).

Türkmen Türkçesinde ise atasözlerini tabir etmek için “nakıl”, “atalar sözü” ve “dedeler sözü” ifadeleri kullanılır. Her ne kadar atalar sözü ile dedeler sözü tabiri aynı anlamda kullanılsa da Türkmenlerde nakıl ile atalar sözü arasında küçük bir fark vardır. Türkmen araştırmacı Berkeliyev, 1958 yılında yayımlanan bir çalışmada nakıllar ve atalar sözünü sırasıyla şöyle tanımlar: “Hayatın çeşitli şartları için kullanılarak halk arasında yaygınlık kazanan, kısa ve özlü, edebi bir formda yaşamdaki olguları gerçekçi bir şekilde betimleyen, insanlara öğüt nasihat veren, eğitici nitelikteki halk edebiyatı yaratmalarının bir türüne nakıllar deniliyor”;

“Yapıları ve nitelikleri açısından nakıllara benzeyen, olayları edebi anlatmaların tarzıyla mecazi bir üslupta nakledilen halk edebiyatı yaratmalarının bir türüne atalar sözü deniliyor” (Berkeliyev, 1958: 25).

Türkmen atasözleri, Türkiye Türkçesindeki atasözleri ile büyük ölçüde benzerlik gösterir. Türkmen atasözleri de çalışkanlığı övüp tembelliği yererken, yiğitlik, cesaret, vatan ve millet sevgisini özendirir, ahlaki değerleri ön plana çıkaran ifadelerle doludur. Ayrıca komşuluk ilişkileri, konukseverlik, kadının toplumdaki rolü gibi temalar Türkmen atasözlerinde de sıkça işlenir (Sis, 2005, s. 257).

Türkçeye, yazılı kültüre geçmeden önce bir edebiyat dili olma özelliği kazandıran önemli unsurlardan biri de atasözleridir. Atasözleri, çoğu zaman uzun cümlelerle anlatılamayan olayları ve durumları yalın, kısa ve özlü bir şekilde ifade etme sanatıdır. Atasözleri, halk edebiyatı ürünleri arasında yer alır ve tüm dünya dillerinde kendine özgü şekilleri bulunmaktadır. Her atasözü, yüzyıllar boyunca birikmiş bilgi, tecrübe ve gözlemleri taşır. Sosyal gerçeklerin ve insanların düşünce dünyasının yansıması olan atasözleri, hayatın farklı alanlarıyla ilgili hükümler sunar ve öğüt verir. Atasözleri, insanların düşüncelerini güçlendirmek ve etkili bir şekilde ifade etmek için zarif ve etkili bir dil kullanır.

Atasözleri, geçmişten günümüze aktarılan manevi miras niteliği taşır ve halkın asırlar boyunca karşılaştığı olaylardan çıkardığı derslerle oluşur. Zengin düşünce içerikleriyle atasözleri, insanlar hakkında birçok kitaptan daha fazla bilgi sunabilir. İfade edilen düşünce ve hükümleri, zarif ve etkili bir şekilde ifade etme özelliğinden ötürü, atasözleri halkın kolektif bilincini yansıtan ve toplumsal şuuru güçlendiren birer kültürel öğedir. Her bir atasözü, bir dilin ve kültürün birikimini taşıyan önemli bir öğretilerdir. Bu nedenle atasözlerinin önemini anlamak, dilimizin ve kültürümüzün derinliğini kavramak adına büyük önem taşımaktadır.

3. Türk Kültüründe At

Türk kültüründe at, büyük bir ehemmiyete sahiptir. Atlı göçebe kültürünün öncülerinden olan Türkler, uzun bir zaman boyunca atı en temel ulaşım aracı olarak kullanılmışlardır. At, Türk yaşamında geniş bir yelpazeyi kaplamış ve bu bağlamda atla ilgili zengin bir kültürel birikim oluşmuş, at bir kültürel kod haline almıştır. Bu kodlamada atın kullanımından, atın koşum takımlarına ve at türlerinin birbirleriyle kıyaslanmasına kadar pek çok konu yer almaktadır (Kalafat, 2008, s.1-5). Türk mitolojisinde at, Tanrılarla temas kurmuş ve insanlara da oldukça yakın bir hayvan olarak kabul edilmiştir. At, şamanların büyük güçlere erişmesini sağlayan, tanrılarla bağlantı kurduğu düşünülen bir hayvandır. Onun sezgiyi ve ölümü sembolize ettiğine inanılır ve insanların cennete ulaşması için atın yardımına ihtiyaç duyulduğu düşünülür. At, esrarengiz bir âlemi yeryüzünde temsil eden önemli bir hayvandır ve şaman ritüellerinde büyük bir öneme sahiptir. Ayrıca, atasözlerinden destanlara kadar Türk mitolojisinde atın yerinin hayli önemli olduğu görülür (Seyidoğlu, 1995, s.91-94). Türk mitolojisinde ve destanlarında atla yiğit arasında özel bir bağ vardır. Destanlarda kahramanlarla atlar öylesine iç içe geçmiştir ki, biri olmadan diğeri düşünülemez hale gelmiştir. Bu anlatılarda kahramanın kendisi kadar atı ünlüdür. Atın nitelikleri, kahramanın nitelikleri ile bütünleştirilmiş onu tamamlamıştır. At, Türk kültüründe önemli bir sembol olarak görülmüş ve değer verilmiştir (Çınar, 2006, s.5). Halk hikayelerinde de at, olağanüstü işlevleri ile karşımıza çıkar. Aşık Garip hikayesinde bir yolculuk sırasında Aşık Garip, Hazreti Hızır'ın atının ayağının altından biraz toprak alır. Bu toprağı Tiflis'e gelince annesinin kapanan gözlerine sürer ve annesinin gözleri tekrardan görmeye başlar. Garip'in öldüğü haberini alan ve ağlamaktan gözleri kör olan annesi, ihtiyar pirin bindiği atın ayağının altından alınan toprağın gözlerine sürülmesiyle şifa bulur (Irmak & Ava, 2017, s.19).

Eski Türklerin gömü geleneğinde atın özel bir yeri vardı. Hükümdarlar atları ile birlikte gömülmüş mezarlara diğer bazı eşyaların yanında at koşum takımları konulmuş ve böylece hayatın öteki âleme taşınacağına inanılmıştır. Ayrıca at kurbanı geleneği de önemli bir ritüeldir ve bu geleneğe göre toy törenlerinde atlar kurban edilir, etleri yenir. Atın etrafında çok sayıda inanç geliştirilmiştir. Bu inançların birçoğu günümüzde de yaşamaktadır. At nalı, izi, yelesi ve diğer fiziksel özelliklerine dair inançlar, günümüzde de Türk kültüründe etkisini sürdürmektedir (Kalafat, 2008, s.1-5). Türk kültüründe at, sadece bir hayvan değil aynı zamanda bir sembol ve kültürel değerdir. Bu bağlamda at, Türklerin tarih boyunca hayatlarının merkezinde yer alan, kutsal ve özel bir varlık olarak kabul edilmiştir. Bugün dahi Türk kültüründe atın yeri ve önemi canlılığını korumaktadır. Türk halkının atla olan bağı, onun kültürel kimliğinin bir parçası olarak gelecek nesillere aktarılmaya devam etmektedir.

4. Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde At ile İlgili Atasözleri

Türkmen Türkçesi'nde at ve türlerini adlandırmada, “at” ve “tay” kelimeleriyle birlikte, “yabı” (at), “batyal” (kısırak), “bedev” (Arap atı), “burag” (burak), “tulpar” (su atı) ve “gunan” (iki üç yaşındaki tay) tabirleri kullanılırken (Gökçimen,2005, s.199) Türkiye Türkçesinde ise “at”, “kısırak”, “tay”, “aygır”, “beygir”, “küheylan” ve “burak” gibi isimler kullanıldığı gözlenmektedir. Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan atla ilgili çok sayıda atasözü mevcuttur. Bu atasözlerinde ağırlıklı olarak at ve ata bağlı kavramlarla birlikte at- insan ve atın diğer hayvanlarla olan ilişkisi ön plana çıkar.

At, insanı amacına ulaştıran, hayallerini gerçeğe dönüştüren, uzaklarda, ulaşılması mümkün olmayan diyarlarda bulunan hedeflere insanı yaklaştıran ve buluşturan varlıktır. “At yiğide kanattır”, “At yiğidin direği”, “At saklamak (beslemek) devlettir”, “At saklamak/han saklamak” biçimindeki Türkmen atasözleri bu yakınlığı ve ilişkinin yoğunluğunu verir. At insana yakın bir dost, şefkatli bir annedir. Atsız kalan insan kimsesizdir, yalnızdır: “Atsız oğlan atasız oğlan”, Türkmen kültüründe atın yeri o kadar önemlidir ki âdeta babadan sonra at gelir “Ertir tur (sabah kalkınca) atan gör; atandan son (sonra) atını” (Çımar, 2006, s.5-6).

Türkmen Türkçesinde de Türkiye Türkçesindeki atasözlerine atın insanlarla ve diğer hayvanlarla ilişkisinin yanı sıra beslenmesinden rengine; koşum takımlarından, fiziksel özelliklerine kadar birçok konuda ata sözlerinin olduğu görülmüştür. Aşağıda bahse konu atasözleri bu başlıklar altında değerlendirilecektir.

4.1. At ve İnsan İlişkisini Konu Alan Atasözleri

At-insan ilişkisi çalışmaya konu atasözlerinde en çok işlenen konuların başında gelir. İnsanla ilişkisi çok eski dönemlere dayanan atın ilk defa Türkler tarafından evcilleştirilmesiyle birlikte at-insan ilişkisi yeni bir boyut kazanmış ve tarihsel süreç içerisinde bu birliktelik gittikçe kuvvetlenmiştir. Türk kültür tarihinde çok önemli bir yeri olan at, göçebe kültürün her evresinde kendine geniş bir yer bulmuştur.

Osman Fikri Sertkaya bir çalışmasında, A. Marcellinus, C. Claudianus, A. Sidonius, Zosimos, gibi farklı batılı kaynakların Hun Türkleri ile at atasındaki ilişkiye dair şu görüşlerini yer vermiştir:

“Henüz ayakta durabilecek bir Hun çocuğunun yanında eyerlenmiş bir at bulunur...”

“Hunlar at üstünde yerler, içerler, alışveriş yaparlar, sohbet ederler ve uyurlar...”

“At başka bir kavmi yalnız sırtında taşıdığı halde, Hun at üstünde ikamet eder...” (Sertkaya,1995, s.26).

Bu sözler eski Türklerde at arasındaki yakın ilişkiyi gösteren küçük örneklerdir. Ayrıca, Orhun Abideleri'nden Divanü Lügat'it Türk'e, Atabetü'l Hakayık'tan Kutadgu Bilig'e ve Selçuklu tarihinden Osmanlı tarihine kadar birçok kaynaktan atla insan arasındaki yakın ilişkiye dair pek çok kanıt bulunmaktadır.

Türk ve Türkmen atasözlerine baktığımızda; Türk ve Türkmenlerin atla insan arasındaki ilişkiyi atasözlerinde başarıyla ele aldığını ve binlerce yıllık deneyimi günümüze taşıyarak aktardığını görmekteyiz. At ve insan arasındaki bağa dair pek çok örnek, atasözlerinde alt başlıklar altında incelenmiştir.

At -Yiğit: At, insanın en eski dönemlerinden beri en yakın dostu olan hayvanlardan biridir ve aynı zamanda Türk yiğitlerinin sadık arkadaşı olmuştur. Yiğitlerle atlar arasında kuvvetli bir bağ vardır ve birbirlerinden ayrı düşünülemezler. "At, yiğidin yoldaşdır." sözü, at ile yiğit arasındaki bu bütünlüğü ifade eder ve halk hikâyelerinde, destanlarda ve efsanelerde at her zaman yiğidin sadık yoldaşdır. Manas Destanı'ndan, Köroğlu'na Dede Korkut hikayelerinden Battal Gazi Destanı'na kadar birçok anlatıda ve atasözünde at ve yiğidin birlikteliği gözlemlenebilir.

At-yiğit ilişkisinin Türkiye ve Türkmen Türkçesindeki atasözlerine yansımalarına baktığımızda cesur, mert kimseleri ifade etmek için Türkiye Türkçesinde “yiğit, er” Türkmen Türkçesinde ise “yigit”, “är”, ve “batır” sözcüklerinin kullanıldığını görmekteyiz. Her iki ağızda da at- yiğit ilişkisini anlatan atasözlerinde; yiğit ve at arasındaki sevgi ve yoldaşlığa dair vurgu, at ve yiğitte bulunması gereken özellikler, yiğit için atın önemi gibi konuların işlendiği görülür:

Türkiye Türkçesinde;

Ağustosun on beşinden sonra ere kaftan, ata çul. (Ö.A.A., s.124)

Arazi eve yakın, at yere yakın, avrat ere yakın olmalı. (N.A., s.165)

At arıklıkta, yiğit gariplikte. (Ö.A.A., s.159)

At atı basar yiğit yiğidi. (N.A., s.182)

At atı, yiğit yiğidi bastırır. (N.A., s.182)

Türkmen Türkçesinde;

At adı bilen, yigit odı bilen.

At adı ile yiğit ateşi ile. (L.D., s.36)

Är gorkan yerinden, at ürken yerinden.

Er korktuğu yere, at ürktüğü yere gitmez. (S.&G., s.61)

At erinlek bolsun är burunlak.

At geniş ağızlı olsun, er burunlu. (S.&G., s.23)

At govusu erinlek, yigit govusu, burunlak.

Atın iyisi iri dudaklı, yiğidin iyisi iri burunlu. (L.D. s.37)

At ölse meydan galar, yigit ölse şöhet galar.

At ölse meydan, yiğit ölse şöhet kalır. (Ö.Ç., s.102)

At – Kadın: Türkiye ve Türkmen Türkçesindeki atla ilgili atasözleri incelendiğinde dikkat çeken başlıklardan biri de at ve kadın izleğinde seyreden atasözleridir. Türkçenin bu iki ağzında da at- kadın ilişkisini konu alan atasözlerinde; güzel ve iyi huylu kadın bulmanın zorluğu, kadına fazla yüz verilmemesi gerektiği, iyi huylu bir kadınla evli olmanın ve asil bir ata sahip olmanın kıymeti, at alırken ve evlenirken nerelere dikkat edileceği gibi konular işlenmektedir. Ayrıca çoğu atasözünde at ile kadının kıyaslandığı da görülmektedir. Bu atasözlerinde, biraz da ata erkil bir toplum olmamız hasebiyle, olaylara erkek odaklı yaklaşıldığı gözlemlenmektedir.

Atasözlerinde at- kadın konusu işlenirken Türkiye Türkçesinde kadını ifade etmek için, at ile kafiyeli olmasının da etkisiyle, daha çok “avrat” ile “karı” ve “dul” kelimeleri kullanılırken; Türkmen Türkçesinde “ayal”, “zenan”, “heley” ve “dul” gibi sözcüklerinin kullanıldığını tespit edilmiştir:

Türkiye Türkçesinde;

Ağır at mırmır avrat insanın evini yıkar. (N.A., s.112)

Anasını babasını dinlemeyen evlat, kocasını saymayan avrat, üzengi ile yürüyen at, kapında tutma; hiç durma sat. (N.A.,159)

Arazi eve yakın, at yere yakın, avrat ere yakın olmalı. (N.A., s.165)

Arpadır atı yediren, avrattır erkeği güldüren. (N.A., s.172)

At alırsan kula al, avrat alırsan deli al. (N.A., s.182)

Türkmen Türkçesinde;

At alma eyer al ayal alma hossar al, yer alma goňşı al.

At alma eyer al, kadın alma akraba al yer alma komşu al. (L.D., s.36)

Dul gözi bilen heley alma, piyada gözi bilen at.

Dul gözüyle kadın alma, yaya gözüyle at. (S.&G., s.55)

At alsañ yorga bilen yörüş al, ayal alsan alsañ akıl bilen huş al.

At alırsan yorga ile yörüş al hanım alırsan akıl ile hoş al. (S.&G., s.22)

At alsañ yorga bilen yörüş al, ayal alsan alsañ akıl bilen huş al.

At alırsan yorga ile yörüş al hanım alırsan akıl ile hoş al. (S.&G., s.22)

At münen atasını tanamaz, ayal alan enesini.

At binen atasını, kadın alan (evlenen) annesini tanımaz. (L.D., s.38)

At-Baba/Oğul: Tespit edilen at ile ilgili atasözlerinin Türkmen Türkçesinde Türkiye Türkçesindeki atasözlerine oranla az olmasına karşın at-baba/oğul ilişkisini konu alan atasözlerinin Türkmen Türkçesinde çok daha fazla olduğu göze çarpmaktadır. Bunda Türkmenlerdeki eski Türk âdet, gelenek ve göreneklerinin Türkiye'ye kıyasla canlı olmasının etkili olduğu düşünülmektedir. At-baba/oğul ilişkisini işleyen atasözlerinde Türkmen Türkçesinde; at ve oğlana sahip olmanın önemi, aynı şekilde at ve babanın değerinin bilinmesi ve onların varlığında yapılması gerekenler, babaya duyulması gereken saygı, at- tay, baba- oğul ilişkisi gibi konulara yer verildiği görülür. Türkiye Türkçesinde ise oğula daha eleştirel bir yaklaşım sergilendiği gözlenmektedir.

Türkiye Türkçesinde;

Anasını babasını dinlemeyen evlat, kocasını saymayan avrat, üzengi ile yürüyen at, kapında tutma; hiç durma sat. (N.A., s.159)

Atlıyı indirir, babayı bindirir. (N.A., s.196)

Boz ata, avrada oğlana kulluk edenin yüzü ağarmaz. (N.A., s.274)

Oğlan babadan görür at oynatmasını, kız anadan görür sofraya donatmasını. (N.A., s.729)

Türkmen Türkçesinde;

Atı barıñ ganadı bar, oğlı barıñ dövleti.

Atı olanın kanadı var, oğlu olanın devleti var. (L.D., s.42)

At münen atasını tanamaz, ayal alan enesini.

At binen atasını, kadın alan (evlenen) annesini tanımaz. (L.D., s.38)

At münen atasını tanımaz.

At binen atasını tanımaz. (Ö.Ç., s.97)

At münüp atañ öyüne bar, don geyip. doğan öyüne.

At binip babanın evine git; elbise giyip kardeş evine. (L.D., s.38)

Oğlı atası tanar atı eyesi.

Oğlu atası tanır, atı sahibi. (S.&G., s.111)

At-At Sahibi: Türkçede belki en bilinen atasözlerinden biri de at ile sahibini konu alan “At sahibine göre kişner.” atasözüdür. Bunun dışında at ve sahibi ile ilgili Türkiye Türkçesinde 10, Türkmen Türkçesinde ise 7 atasözü tespit etmiş bulunmaktayız. Bu atasözlerinde; at yetiştirmenin zorluğu, at ve sahibinin birbirini en iyi tanıdığı ve iyi atnsahibine sağladığı katkılarla; kötü atın zararları üzerinde durulmuştur:

Türkiye Türkçesinde;

At, at oluncaya kadar sahibi mat olur. (Ö.A.A., s.160)

At ile eşek tepişince arada sahibi ezilir. (B.A.A.D, s.50)

At sahibinden eşek esirgenmez. (N.A., s.186)

At sahibine (ağasına, biniciye) göre eşer (kişner) (Ö.A.A., s.163)

Atın huyun sahibi bilir. (Ö.Ç., s.106)

Türkmen Türkçesinde;

At eyesiñe basmaz.

At sahibini çiğnemez. (A.G., s.201)

At gılıgına eyesi yetik.

Atın huyunu sahibi bilir. (S.&G., s.26)

At üstündekini tanar.

At üstündekini tanır. (Ö.Ç., s.101)

Eyer degenini eyesi bilmez, at bilir; aga -ininiñ azanını özleri bilmez, yadbiler.

Eyer üstüne bineni sahibi bilmez, at bilir; abi- kardeşin yodan çıkmasını kendileri bilmez, elalem bilir. (L.D., s.98)

Oğlı atası tanar atı eyesi.

Oğlu atası tanır, atı sahibi. (S.&G., s.111)

At-Bey/Ağa: Eski dönemlerde at insanın yoldaşı olmasının yanı sıra zenginlik göstergesi olarak da kabul edilirdi. Zira İslamiyet öncesi binek hayvanı olmasının yanında eti yenip sütü içilen at, İslamiyet’ten sonra sadece binek hayvanına evrilmişti ve uzun yolları kat etme aracı olan ata herkesin sahip olması mümkün değildi. Bu sebeple at ve zengin, bey, ağa ilişkisini anlatan atasözleri ortaya çıkmış ve günümüze kadar gelmiştir. Bu çalışmada da At- bey/ağa ilişkisi üzerine söylenen atasözlerini ayrı bir başlık altında incelemek uygun görülmüştür. Ancak bu konu ile ilgili Türkiye Türkçesinde 14 atasözü tespit edilmişken Türkmen Türkçesinde sadece 1 atasözüne ulaşılabilmektedir.

At-Bey/ağa konusunu işleyen atasözleri ele alındığında; atın zenginlik alameti olarak görülmesi, hak etmeyen kişilerde ata binince gözlenen değişim, at ve ağada bulunması gereken vasıflar, genç bey ve cins atlara hizmet etmenin zorluğu vb. konuların işlendiği görülmektedir:

Türkiye Türkçesinde;

Abdal ata binince bey oldum sanır, şalgam aşa girince yağ oldum sanır.(Ö.A.A., s.106)

Ağanın gözü ata tıvardır. (Ö.A.A., s.120)

Ağaya at, insana ad yakışır (N.A., s.111)

Ak at ile cahil ağaya kulluk çetindir. (N.A., s.118)

At ağasına göre şahlanır. (B.A.A.D, s.48)

Türkmen Türkçesinde;

Yüvrük ata münen özünü beg sayar.

Yürük (hızlı koşan) ata binen kendini bey sayar. (L.D., s.257)

At-Yaya/Athl-Yaya: Atla ilgili atasözlerini incelediğinde atın ve atlının yaya ile yer yer mukayese edildiğini görülmüştür. Hem Türkmen Türkçesinde hem Türkiye Türkçesinde at- yaya/athl yaya konusunu işleyen toplam 20 civarında atasözüne ulaşılmıştır. Bu atasözlerinde daha çok yayanın acizliği gösterilerek atın kıymetinin anlaşılması üzerinde durulmuş; atlı ve yaya arasındaki fark, atlının yayanın halinden anlamayacağı; atlı ve yayanın yoldaş olamayacağı veya yaya gözü ile at alınmaması gerektiği gibi konulara değinilmiştir.

Yaya kelimesini ifade etmek adına Türkiye Türkçesinde daha çok “yaya” ve “yayan” Türkmen Türkçesinde ise “piyada” sözcüklerinin kullanıldığı görülmektedir:

Türkiye Türkçesinde;

Ahırda atı olan yaya da gezer. (N.A., s.117)

Atını veren yaya gidermiş. (N.A., s.195)

Atlı atını bağlayınca yayalar da yetişir. (N.A., s.195)

Atlı kaçır yayan arkasından koşar. (Ş.E, s.432)

Atlı kaçır, kaçır; yaya arkasına ne düşer. (Ö.A.A., s.163)

Türkmen Türkçesinde;

Assa basan atdan ozar, yüvrüp yörän yaydan galar.

Aşağı basan atsız kalır, koşup yürüyen yaya kalır. (A.G., s.208)

Atınıñ kemini bilmedik, yolda piyada galar.

Atının kusurunu(noksanı) bilmeyen yolda piyade kalır. (L.D., s.42)

Atlın-a piyadadan, dokunam açdan habarı yok.

Atlının piyadeden, tokun açtan haberi yok. (A.G., s.209)

Yabısına rehim etmedik piyada galar.

Atına acımayan yaya kalır. (L.D., s.234)

Dul gözi bilen heley alma, piyada gözi bilen at.

Dul gözüyle kadın alma, yaya gözüyle at. (S.&G., s.55)

4.2. Atasözlerinde At ve Diğer Hayvanlar

Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde at ile ilgili atasözleri ele alındığında at ile diğer hayvanların atasözlerine sıkça konu olduğu görülmüştür. Bu özlü sözlerde genellikle diğer canlılarla karşılaştırmak suretiyle atın daha kıymetli, daha faydalı bir hayvan olduğu vurgulanmıştır. Hatta ata hayvandan ziyade bazı insani vasıflar verildiği de gözlenmiştir.

Bu atasözlerinde at dışında en çok eşek ve köpeğe ver verilirken katır, aslan, deve ve sığır gibi hayvanlar da kendilerine yer bulmuştur. Bu çalışmada atasözlerinde sıkça ver verilen at-eşek ve at-köpek konularını ayrı başlıklar altında incelemiş ve at ve diğer hayvanları konu edinen atasözleri farklı bir başlık altında değerlendirilmiştir.

At-Eşek: Türkçenin her iki ağzında yer alan ata sözlerine bakıldığında eşeğin, yük ve binek hayvanı olması hasebiyle at ile en çok mukayese edilen hayvan olduğu görülmüştür. Bu özlü sözlerde daha çok; atın eşeğe nazaran çok üstün bir hayvan olduğu, at dururken eşeğe binilmemesi gerektiği, ancak at yokluğunda eşeğe

binilebileceği, eşeğe göre atın rahatlığı ve zaman zaman da eşekle at arasında çok fark olmadığı vb. konular işlenmektedir:

Türkiye Türkçesinde;

At gibi yemeli, eşek gibi çalışmalı. (N.A., s.184)

At ile eşek bir değil. (N.A., s.184)

At ile eşek tepişince arada sahibi ezilir. (B.A.A.D, s.50)

At ile eşek yarışamaz. (N.A., s.184)

At ile varılan yere eşek ile de varılabilir. (N.A., s.184)

Türkmen Türkçesinde;

At yerine eşek dañma.

At yerine eşek bağlama. (L.D., s.39)

At ayagina nal ursañ, eşek ayagını galdırar.

At yağına nal vursan eşeğini kadırır. (L.D., s.37)

Ata eyer eşeğe palan.

Ata eyer eşeğe semer. (L.D., s.39)

At bilen yola çıkan eşeğin vay haline.

At ile yola çıkan eşeğin vay haline. (L.D., s.37)

Attan indi, eşege mündi.

Attan indi eşeğe bindi. (Ö.Ç., s.107)

At-Köpek: Halk ağzında daha çok “it” kelimesi ifade edilen köpek, gerek atla birlikte insana en yakın hayvanlardan biri olması gerekse at kelimesi ile kafiyeli olması bakımından atla ilgili atasözlerinde kendine sıkça yer bulmuştur. Değerlendirmeye tabi tutulan atasözlerinde köpek Türkçenin iki ağzında da atla mukayese edilmiş; atla köpeğin bir tutulamayacağı hem atta hem köpekte soyun önemli olduğu, ikisinin de aç olduğu zaman iş göremeyeceği, köpeklerin atın ölümünü beklediği gibi konular üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu atasözlerinin çoğu mecaz anlamda söylenmiş ve insanın olumlu hasletleri ata, olumsuz özellikleri köpeğe yüklenmiştir:

Türkiye Türkçesinde;

Aç (arık) at yol almaz, aç (arık) it av almaz. (Ö.A.A., s.109)

Atın önüne it geçer. (B.A.A.D, s.50)

Ata da soy gerek ite de. (Ö.A.A., s.158)

At elin, it elin bize ne. (N.A., s.184)

Ata et ite ot (döker). (Ö.A.A., s.96)

Türkmen Türkçesinde;

At ızı it ızına garişmaz.

At izi it izine karişmaz. (L.D., s.37)

At ölse it şatlanar, bay ölse molla.

At ölse it sevinir, zengin ölse molla. (A.G., s.206)

Ata ot, ite et.

Ata ot, ite et. (L.D., s.40)

Atda garın itte burun.

Atta karın itte burun. (L.D., s.41)

Atñ ölümü itñ bayramı.

Atın ölümü itin bayramıdır. (S.&G., s.26)

At ve Diğer Hayvanlar Konusuna Giren Öteki Atasözleri: Atla diğer hayvanları konu edinen atasözlerinde eşek ve köpek dışında, “deve (düye) ve öküz” başta olmak üzere “kuş (guş)”, “katır” “aslan, kurbağa, karga, koyun, kurt ve tavuk gibi canlıların yer aldığı görülmektedir. Bahsi geçen canlılardan kurt ve aslanın sembol hayvanlar oluşu, diğer canlıların ise evcil olmaları nedeniyle atasözlerinde sıkça kullanıldığı düşünülmektedir. Bu atasözlerinde öküz çalışarak ata hizmet etmesi, kuş; “kuş için kanat ne ise er için at o” düşüncesi ile ön plana çıkmıştır. Katır ise annesinin at babasının eşek olması nedeniyle daha çok soyun önemine vurgu yapmak amacıyla ve mukayese yoluyla kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesinde;

Arslan kükrerse atın ayağı kösteklenir. (Ö.A.A., s.154)

Katıra “baban kim” demişler; “dayım at” demiş. (Ö.A.A., s.349)

Aslan kükrerse beygir titrer. (Ö.A.A., s.155)

Attan düşene tımar gerek deveden düşene mezar gerek. (Ş.E, s.433)

Atı atasıyla katırı anasıyla. (Ö.A.A., s.161)

Türkmen Türkçesinde;

“At yok” diyip sığra eyer salınmaz.

At diyip sığra eyer salınmaz. (L.D., s.39)

Arslan arlasa atın ayağı duşaklanar.

Arslan kükrese atın ayağı kösteklenir. (L.D., s.35)

Guş garrasa, dırnağından; at garrasa toynagından.

Kuş yaşlanırsa tırnağından olur, at yaşlanırsa topuğundan. (S.&G., s.103)

Ata bağ, düyâ dag.

Ata bağ, deveye dağ. (P.M., s.62)

Yagınlı gün at alma, yelli günü guş salma.

Yağışlı gün at alma, rüzgârlı gün kuş salma. (L.D., s.235)

4.3. Atasözlerinde Atın Kendisi ve Ata Bağlı Kavramlar

Türkmen ve Türkiye Türkçesinde at ile ilgili atasözlerinde, atın kendisi ve ata bağlı kavramlarla alakalı olanlar en geniş başlık olarak dikkat çekmektedir. Bu atasözlerini daha detaylı inceleyebilmek adına alt başlıklara ayırmak uygun bulunmuş, aşağıda bu başlıklar sıralanmıştır.

Atın Cinsiyeti ile İlgili Atasözleri: Türkmen Türkçesinde dişi atı tabir etmek için “batyal” kelimesi kullanılırken; Türkiye Türkçesinde “kısrak” sözcüğü kullanılmaktadır. Dişi at ile ilgili Türkmen Türkçesinde 7; Türkiye Türkçesinde 11 atasözü tespit edilmiştir. Erkek atı ifade etmek için Türkiye Türkçesinde “aygır” sözcüğü kullanılmış ve erkek at ile ilgili 8 atasözüne ulaşılmıştır; ancak Türkmen Türkçesinde erkek at için farklı bir ifade kullanılmamıştır. Bu yüzden Türkmen atasözlerinde erkek at ile ilgili atasözü tespit edilememiştir.

Türkiye Türkçesinde;

Dişi At:

Alını sakar kısrağın, ayağı sekili tayı olur. (N.A., s.149)

Kız ile güreşme, kısrak ile yarışma. (Ş.E, s.434)

Bir kısrak yedi yılda iyi bi kulun getirir. (N.A., s.259)

Bizim tavuk bir yumurta yumurtlar, yedi mahalle duyar; elin kısrağı küheylendoğurur, hiç sesi çıkmaz. (N.A., s.267)

Her kısrağın doğurduğu tay olmaz. (N.A., s.518)

Erkek At:

Atın erkeği, sözün dişisi yarar. (N.A., s.193)

Ay gelir aygır gibi, yıl gelir yelbir gibi; ille de hafta ille de hafta. (N.A., s.201)

Aygırı kişneten ta..tır. (N.A., s.209)

Erkek atın kişnemesi öküzün sayesinedir. (N.A., s.424)

Erkek at adamın kocasıdır. (N.A., s.424)

Türkmen Türkçesinde;

Dişi At:

At gıran al batyal, at depişigine at çıdar.

At öldüren ala kısırak, at tekmesine at dayanır. (A.G., s.203)

Ärsiz ayal, uyansız batyal.

Erkeksiz avrat yularsız at. (Ö.Ç., s.247)

Batyal hokranmasa, at da kişnemez.

Kısırak kişnemezse, at da kişnemez. (S.&G., s.5)

Batyal tayını depmez.

Kısırak tayını tepmez. (A.G., s.202)

Batyalla kımız ber.

Dişi ata kımız ver. (S.&G., s.52)

Yavru At (Tay) ile İlgili Atasözleri: At ile ilgili atasözleri söz konusu olduğunda hem Türkiye hem Türkmen Türkçesinde yavru atla ilgili olan atasözlerinin sayısı azımsanamayacak düzeyde olduğu görülmüştür. Yavru at ile ilgili iki ağızda da on dokuz atasözü tespit edilmiştir. Yavru atı ifade etmek için Türkiye Türkçesinde “tay” Türkmen Türkçesinde ise “tay”ın yanı sıra “gunan” ve “yapağı” kelimelerinin de kullanıldığı görülmektedir. Bu atasözlerinde; tay ile kısırak arasındaki anne- çocuk ilişkisi, tay yetiştirmenin önemi ve zorluğu, atı yetişkin iken almaktansa tay iken alıp yetiştirmenin daha evlâ olması gibi konular işlenmektedir:

Türkiye Türkçesinde;

Alını sakar kısırağın, ayağı sekili tayı olur. (N.A., s.149)

At tırnağına tay basar. (Ö.Ç., S.100)

At alırsan taydan al, kız alırsan soydan al. (N.A., s.182)

At kişnemeyince tay gelmez. (N.A., s.185)

At taydan yetişir. (N.A., s.186)

Türkmen Türkçesinde;

Taya yapagı diyme, yaza çıksa at bolar.

Taya sıpa deme yaza çıkarsa at olur. (L.D., s.S218)

Yağşa tay tapılmaz, yamana yaran.

İyiye tay bulunmaz, kötüye sevgili. (L.D., s.S236)

At bolmak taydan yiğit bolmak soydan.

At olmak taydan, yiğit olmak soydandır. (S.&G., s.23)

Tayı at bolınça, eyesi it bolar.

Tayı at oluncaya kadar, sahibi it olur. (S.&G., s.127)

At yigidiñ miradı, tay at, at mirat.

At yigidiñ muradıdır, tay at, at murattır. (Ö.Ç., s.100)

At Renkleri ile İlgili Atasözleri: At renkleri ile ilgili Türkmen Türkçesinde 5, Türkiye Türkçesinde ise 20 atasözü bulunmuştur. Türkmen atasözlerinde; “gızıl” (kızıl), “gır” (kır) “al” ve “ak” at donlarına yer verilirken Türkiye Türkçesinde; “abraş” (benekli at), “al”, “ak”, “boz”, “doru”, “kır”, “kula” ve “yağız” at donlarına yer

verilmiştir. Kır donlu atlardan Türkçenin iki şivesindeki atasözlerinde de övgü ile söz edilirken; al donlu atlardan yergi ile bahsedilmiştir. Ayrıca Türkiye Türkçesinde doru at ve yağız at övülmüş; boz ve ak at ise yerilmiştir

Türkiye Türkçesinde;

Atın dorusu, yiğidin delisi. (Ö.A.A., s.162)

Atın kırı eşeğin burnu. (B.A.A.D, s.50)

Alma alı, sat yağızı, bin doruya, besle kırı. (Ö.A.A., s.141)

Alma alı, satma kırı, ille doru, ille doru; yağızın da binde biri. (Ö.A.A., s.141)

Atalara “at kaldı” demişler “kula idi” demiş; “at uçtu “demişler “doru idi” demiş. (Ş.E, s.432)

Türkmen Türkçesinde;

Ak atlı kara datlı.

Ak atlı kara tatl. (P.M., s.130)

At gıran al batyal, at depişigine at çıdar.

At öldüren ala kısrak, at tekmesine at dayanır. (A.G., s.203)

Gızıl at suva batmaz, depegenden daşrak.

Kızıl at sıya batmaz tepesinden aşsa da. (A.G., s207)

Yabıñ al bolmasıñ, biziñ çal.

Atın al olmasın bezin gri. (A.G., s.205)

Yigide gırat, gıza; da sırat.

Yigide kırat kıza da suret, güzellik lazım. (A.G., s.204)

Atı ve At Türlerini Adlandırmada Kullanılan İfadelerle İlgili Atasözleri: Hem Türkiye Türkçesinde hem Türkmen Türkçesinde atı ifade etmek için başka sözcükler de kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde bu hayvanı adlandırmak için; attan farklı olarak “beygir” kelimesi kullanılırken Türkmen Türkçesinde “yabı” sözcüğü kullanılmaktadır. Beygir zaman zaman at ile aynı anlama gelse de bazı yörelerde “arabaya koşulan, yük taşıyan at” anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca “Arap atı” ifade etmek adına Türkiye Türkçesinde “küheylan” Türkmen Türkçesinde “bedev” sözcüğünün kullanıldığı da bilinmektedir. Bunlara ek olarak Türkmen Türkçesine mitolojik bir isim olan ve “su atı” anlamına gelen “tulpar” a da atasözlerinde sıkça yer verilirken; “bırag” (burak) kelimesi de bazı atasözlerinde at yerine kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesinde;

Beygir iyi olunca ya topal olur ya kör. (Ş.E, s.433)

Küheylan at çul içinde de bellidir. (Ö.A.A., s.381)

Eşek, kulağı kesilmekle küheylan olmaz. (Ö.A.A., s.275)

Arap atı çul içinde belli olur. (N.A., s.164)

Aslan kükrerse beygir titrer. (Ö.A.A., s.155)

Türkmen Türkçesinde;

Garıbıñ tapdığı, yabıñıñ çapdığı.

Garibin bulduğı atının koştığı(dur). (L.D., s.107)

Bedev atlar semiz bolar, goç yigidler tãميز bolar.

Arap atları semiz olur, koç yiğitler temiz olur. (S.&G., s.119)

Yabıñıñ gerimi olmaz, mollanıñ berimi.

Atın meydanı olmaz, mollanın verimi. (S.&G., s.135)

Torgay magtanıp şunkar bolmaz; eşek magnatıp tulpar.

Turgay övünüp sungur olmaz, eşek övünüp su atı . (L.D., s.222)

Tulpar ötse ızı galar; süri ötse tozu galar.

Su atı geçse izi kalır sürü geçse tozu (L.D., s.225)

Atın Yürüyüş ve Koşuş Biçimleri ile İlgili Atasözleri: Atla ilgili atasözleri söz konusu olduğunda akla gelen konulardan birisi de kuşkusuz atın koşuşu ve yürüyüşü olacaktır. Bu konu hem Türkmen hem Türkiye Türkçesindeki atasözlerinde sıkça işlenmiştir. Ancak ata sözlerine bakıldığında atın yürümesi ve koşması konusunun Türkiye Türkçesi atasözlerinde daha fazla işlendiği görülmüştür.

Türkiye Türkçesindeki atasözlerinde atın koşuş ve yürüyüş şekillerini ifade etmek amacıyla; “koş-, kaç-, seğirt-, yürü- vb. fiillerle birlikte; “çevik, rahvan, eşkin, yavaş, yörük yorga, yürük, yüğrük, yığrik, yürügen” gibi isimler kullanılmaktadır. Burada “yorga” ve “rahvan” “yavaş” anlamında kullanılırken; “yörük”, “yürük”, “yüğrük, “yığrik”, “yürügen”, “çevik” ve “eşkin” “hızlı koşan” anlamında kullanılmaktadır.

Türkmen Türkçesinde ise atın koşuş ve yürüyüş biçimlerini ifade etmek için çap- (koş-) fiilinin yarı sıra, “hızlı koşan” anlamına gelen “yüvrük”, “yürüyüş” anlamına gelen “yortuş” ve “yavaş” anlamına gelen “yorga” kelimeleri kullanılmaktadır:

Türkiye Türkçesinde;

Atın rahvanı, insanın avanağı. (B.A.A.D, s.50)

At aksamakla ayağı kesilmez. (B.A.A.D, s.48)

Bir sürçen atın başı kesilmez. (Ö.A.A., s.200)

At kaçmaz et kaçır. (Ö.A.A., s.162)

At kaçmaz baht kaçır. (N.A., s.185)

Türkmen Türkçesinde;

Arıklıktan at ölmez, yortuşına guvanar.

Zayıftıktan at ölmez, koşuşuna güvenir. (S.&G., s.148)

Yuvaş atın depigi gati.

Yavaş atın tepmesi sert(tir). (L.D., s.255)

Canı yanan eşek attan yüvrük bolar.

Canı acıyan eşek atı geçer. (Ö.Ç., s.175)

Yorga yol, yüvrüğe meydan.

Rahvan yürüyen ata yol, koşan ata meydan. (S.&G., s.118)

Yüvrük çapışda belli.

Yürük (at) yarıştta belli (olur). (L.D., s.257)

Atın Koşum Takımları ile İlgili Atasözleri: Atla ilgili atasözleri söz konusu olunca doğal olarak atın koşum takımları da bu atasözlerinde kendine yer bulacaktır. İncelenen atasözlerinde de atın koşum takımları ile ilgili atasözlerine sıkça yer verilmiştir. Türkiye Türkçesindeki atasözlerinde “eyer”, “kamçı”, “yular”, “dizgin”, “üzengi”, “nal”, “gem”, “mahmuz”, “kaşağı” “palan”, “kazık” ve “heybe” Türkmen Türkçesinde; “gamçı” (kamçı), eyer, “tegelteg” (eyer), “uyan” (yular), “nal” “agızdırıg” (gem), urpa (kamçı) ve “gazıg” (kazık) koşum takımlarını tabir ederken kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesinde;

Bir mih bir nal kurtarır, bir nal bir at kurtarır. (Ö.A.A., s.198)

Üzengiye basan, ata da biner. (N.A., s.852)

Ata binen nalını, mihini arar. (Ö.A.A., s.158)

Arpa verilmeyen at kamçı zoruyla yürümez. (Ö.A.A., s.153)

At bulunur eyer bulunmaz. (Ş.E, s.430)

Türkmen Türkçesinde;

“At yok” diyip sığra eyer salınmaz.

At diyip sığıra eyer salınmaz. (L.D., s39)

Argın ata gamçı artık.

Yorgun ata kamçı fazla. (Ö.Ç., s.90)

Dokuz at bir gazığa bağlanmaz.

Dokuz at bir kazığa bağlanmaz. (L.D., s83)

At alma eyer al ayal alma hossar al, yer alma goñşı al.

At alma eyer al, kadın alma akraba al yer alma komşu al. (L.D., s.36)

At alma, eyer al, öy alma goñşı.

At alma eyer al, ev alma komşu al. (S.&G., s23)

Atın Beslenmesi ile İlgili Atasözleri: Türkiye Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde atın beslenmesiyle ilgili atasözleri mevcuttur. Türkmen Türkçesindeki atasözlerinde, atın beslenmesiyle alakalı; “iyimle-” (yemle-) eyleminin yanı sıra “arpa”, “ot”, “süle” (yulaf), “torba” gibi isimler kullanıldığı gözlenirken; Türkiye Türkçesindeki atasözlerinde, “otlat-” eylemiyle beraber “arpa”, “mısır”, “yem”, “saman”, “azık” ve “torba” gibi isimler öne çıkar. Arpa Türkçenin iki ağzında da atın beslenmesi ile ilgili en çok kullanılan kelime olarak dikkat çekmektedir. Bu konuda söylenen atasözlerinde genellikle atın beslenmesine dikkat edilmesi hususu üzerinde durulduğu gözlenmektedir:

Türkiye Türkçesinde;

Aç atın başına boş torba asılmaz (N.A., s.90)

Azıklı at yorulmaz. (Ö.Ç., s.122)

Buğday yanında acı at da sulanır. (Ö.A.A., s.207)

Arpa verilmeyen at kamçı zoruyla yürümez. (Ö.A.A., s.153)

Boş torba ile at tutulmaz. (Ö.A.A., s.205)

Türkmen Türkçesinde;

Atıñ ogurluk bolsa da otuñ ogurluk bolmasın.

Atın çalıntı olsun da, otun çalıntı olmasın. (S.&G., s.26)

Arpa tapmaz atına, nöker toplar g..üne.

Arpa bulmaz atına nöker toplar g..üne. (S.&G., s.21)

İymli at armaz.

Yemli(besili) at yorulmaz. (L.D., s.161)

Atıñ güyji arpadır.

Atın gücü arpadadır. (S.&G., s.26)

Atı gamçı bilen sürme, süle bilen sür.

Atı kamçıyla sürme, yulafla sür. (L.D., s.42)

Ata Binmek ve Attan İnnek ile İlgili Atasözleri: Bilindiği gibi atı diğer evcil hayvanlardan ayıran en önemli fark iyi bir binek hayvanı oluşudur. Çok eski dönemlerden beri insanoğlunun hizmetinde olan at en fazla ulaşım amaçlı kullanılmıştır. Bu nedenle ata binmek ve attan inmek, atla ilgili atasözlerinde en çok işlenen konuların başında gelmektedir. Türkmen Türkçesinde ata binmenin fiil karşılığı olarak “mün-” (bin-), attan inmenin karşılığı olarak da “in-” anlamına gelen “düş-” eylemi kullanılmaktadır.

Türkçenin bu iki ağzındaki söz konusu atasözlerinde; iyi beslenen atlara binişinin de konforlu olacağı, at varken eşeğe binilmemesi gerektiği, ata binen insanların havaya girerek farklı bir kimliğe büründüğü, emanet ata binilmemesi gerektiği ve binilecek atın tay yetiştirilmesi gerektiği gibi farklı konulara yer verilmiştir.

Türkiye Türkçesinde;

Abdal ata binince bey oldum sanır, şalgam aşa girince yağ oldum sanır.(Ö.A.A., s.106)

Yularsız ata binilmez. (Ö.A.A., s.479)

Alma alı, sat yağızı, bin doruya, besle kırı. (Ö.A.A., s.141)

Ata bin ad ara. (B.A.A.D, s. 8)

Ata binersen Allah'ı, attan inersen atı unutma. (Ö.A.A., s.158)

Türkmen Türkçesinde;

At münmedik at münse, çapa- çapa öldürer, don geymedik don geysel kaka-kaka toz durar.

Ata binmeyen ata binerse, vura vura öldürür, don giymeyen don giyerse çekeçeke eskidir. (S.&G., s.24)

Amanat ata münen tiz düşer.

Emanet ata binene tez iner. (L.D., s.34)

Kimiñ atına münseñ, şonun aydımını ayt.

Kimin atına binersen, onun türküsünü söylersin. (Ö.Ç., s.351)

At gadırını münen biler, yurt gadırını göçen.

At kadrini binen biliryurt kadrini göçen. (A.G., s.208)

At gadırını münen biler, ok gadırını atan.

At kadrini binen bilir ok kadrini atan. (L.D., s.37)

At Alım Satımı ile İlgili Atasözleri: Atasözlerinde bize hayatın her alanıyla ilgili öğütler veren atalarımız; at alım satımı ile ilgili bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Türkçenin iki ağzında da adı geçen atasözlerine; atın tay iken alınıp yetiştirilmesi, atın alımı için yaz mevsiminin satışı için ise yağışlı havaların uygun olduğu, yaya gözü ile at alınmaması gerektiği vurgulanmıştır. Bunlara ek olarak Türkmen Türkçesinde at almanın, insan için evlenmekten sonraki en önemli iş olduğu söylenerek ata verilen önem vurgulanmıştır. Türkiye Türkçesinde ise bazı atasözlerinde at renkleri üzerinde durularak tercih edilmesi ve kaçınılması gereken at renkleri vurgulanmıştır:

Türkiye Türkçesinde;

Alma alı, sat yağızı, bin doruya, besle kırı. (Ö.A.A., s.141)

Alma alı, satma kırı, ille doru, ille doru; yağızın da binde biri. (Ö.A.A., s.141)

Atın dorusunu al kızın delisini. (Ş.E, s.432)

Atın zayıfını alma ulusunu al. (B.A.A.D, s.50)

At alacaksan yazın al kız alacaksan gezin (güzün) al. (N.A., s.182)

Türkmen Türkçesinde;

Ömründen iki gün galsa at al, bir gün kalsa ayal al.

Ömründen iki gün kalırsa at al, bir gün kalırsa hanım al. (S.&G., s.115)

At alma eyer al ayal alma hossar al, yer alma goñşı al.

At alma eyer al, kadın alma akraba al yer alma komşu al. (L.D., s.36)

At alma, eyer al, öy alma goñşı.

At alma eyer al, ev alma komşu al. (S.&G., s.23)

Pıyada gözi bilen at alma, dul gözi bilen ayal.

Yaya gözü ile at alma, dul gözü ile hanım. (S.&G., s.139)

At alman ahır salınmaz.

At almadan ahır hazırlanmaz. (Ö.Ç., s.96)

5.SONUÇ

İnsanlığın atlarla binlerce yıllık geçmişi, Türkler için farklı anlamlar taşımıştır. Türkler atları sadece bir ulaşım aracı olarak görmemişler, aynı zamanda onları birer can yoldaşı olarak görmüşler ve bu canlılara büyük bir değer atfetmişlerdir. Zaman içerisinde atlar binek hayvanı olmasının yanı sıra eti ve sütü için de kullanılmış, hatta

tanrılara adak olarak adanmışlardır. Eski Türklerde atların rüzgârdan yaratıldığına inanılır ve ata asil bir binek olarak kutsal bir statü verilirdi. Türklerle bu denli derin bir bağı olan atlar, sözlü kültürün hemen her unsurunda kendine yer bulmuş, Türklerin simge hayvanlarından biri hâline gelmiştir. Öyle ki on iki hayvanlı Türk takviminde kendine yer bulan hayvanlardan biri de attır. Türk kültürünün asli öğelerinden olan at etrafında birçok kültürel ürün şekillenmiştir. Bu değerli kültürel ürünler arasında at hakkında üretilen atasözleri de yer alır. Başka bir deyişle bu özlü ifadelerde atlar önemli bir yer tutmaktadır.

Yapılan çalışma sonucunda at ile ilgili atasözlerinde genellikle atlar ile insanlar veya atlar ile diğer hayvanlar arasındaki ilişkinin karşılaştırmalar yoluyla anlatıldığı gözlemlenmiştir. Ek olarak, her iki ağızda da at yetiştirmeden at ticaretine binicilikten at türlerine kadar birçok kavram etrafında atasözlerinin üretildiğini görülmüştür.

At-insan ilişkisini konu alan atasözlerinde at-yiğit birlikteliği geniş bir yer kaplar. Ayrıca bu atasözlerinde atların benzetme veya karşılaştırma yoluyla kadınlar ve genç kızlarla ilişkilendirildiği de görülmüştür. At ve diğer hayvanlarla ilgili atasözlerinde ise eşek ve köpeğin atlarla mukayese edilmesi suretiyle atların üstün niteliklerinin ön plana çıkarıldığına şahit olunmuştur. At ve ata bağlı kavramlar etrafında ortaya çıkan atasözlerinde ata binmeyi ve attan inmeyi merkeze alan atasözlerinin yaygın olduğu görülmüştür. Ayrıca at ırkları ve taylarla ilgili atasözlerinin diğer konulara nazaran sayısal olarak ön plana çıktığı tespit edilmiştir. Bunlara ek olarak eldeki atasözlerine bakıldığında aynı soydan gelen, aynı dili konuşan Türkiye Türkleri ve Türkmenlerin dil ve kültür birliğinin devam ettiği dolayısıyla ortak toplumsal değerlere sahip oldukları görülmüştür. Fakat iki toplumun coğrafi olarak birbirinden ayrı kalması sebebiyle at ve ata bağlı birçok kavramın tanımlanmasında yer yer farklı sözcüklerin kullanıldığı görülmüştür. Yine bu atasözlerinden hareketle Türkmenlerde, Türkiye Türklerine nazaran eski Türk geleneklerin daha canlı yaşadığı söylenebilir.

Atasözleri, ortak bir dili, tarihi, inançları ve gelenekleri yansıtan değerli edebî unsurlardır. Bu çalışmada atlarla ilgili Türkiye ve Türkmen Türkçesindeki atasözlerinde yansıtılan bu ortak değerleri özel olarak inceleme fırsatı bulunmuş ve bu önemli değerlerin at hakkındaki atasözlerinde tam olarak nasıl tezahür ettiğine tanık olunmuştur. Atalarımızın keskin gözlem ve tecrübelerinden ortaya çıkan atasözleri, onların bilgi, birikim ve değerlerini aktarmanın yanı sıra bizim ve gelecek nesillerin düşünce ve sosyo-kültürel hayatlarının şekillenmesinde de etkili olmaktadır. Diğer bir deyişle atasözleri kültürel devamlılığı sağlayan temel unsurlardandır. At ise bugün sosyal hayatta eskisi kadar yer almasa da Türk kültür hayatının önemli bir parçası olmaya devam edecektir. Bu nedenle, Türk kültüründe önemi yadsınamaz olan at ve atasözleri hakkında daha fazla araştırma yapılması yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ö. A. (1984). *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler*. I-II. TDK Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. I-II. İnkılâp Yayınları.
- Albayrak, N. (2009). *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*. Kapı Yayınları.
- Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu (1996). *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler*.
- Berkeliyev, K. (1958). Türkmen Nakılları ve Atalar Sözi. Askabat.
- Çınar, A. A. (2006). *Türk Dünyası Destanlarında At-Yiğit veya At-İnsan Birlikteliği*, Ç.Ü. Türkoloji-Makale Bilgi Sistemi <http://www.akmb.gov.tr>.
- Çobanoğlu, Ö. (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Elçin, Ş.(1997). *Halk Edebiyatı Araştırmaları*. I, II. Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. vd. (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*. C. I. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Emiroğlu, K., Yüksel, A. (2009). *Yoldaşımız At*. Yapı Kredi Yayınları.
- Gökçimen, A. (2005). Türkmen Atasözlerinde At. *TAED*, 28, 199- 212.
- Irmak, Y., & Ava, U. (2017). Âşık Garip Hikâyesinde Arketipsel Sembolizm. *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6(13), 16-28.
- Kürenov, S., & Gümüş, M. (1995). *Türkçe Açıklamalı Türkmen Atasözleri*. Engin Yayınları.
- Milli Kütüphane Başkanlığı (2001). *Türk Ata Sözlere ve Deyimleri-I*. MEB Yayınları.
- Mumcu, P. (2008). *Türkmen Atasözlerinde Ad ve Deyim Aktarmaları* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi – Malatya].
- Sertkaya, O. F. (1995). *Eski Türk Kültüründe At*, Emine Gürsoy Naskali (Ed.) Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık içinde (25-31). Resim Matbaacılık A.Ş.
- Seyidoğlu, B. (1995). *Mitolojik Dönemde At*, Emine Gürsoy Naskali (Ed.) Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık içinde (91-95). Resim Matbaacılık A.Ş.
- Sis, N. (2005). Türkmen atasözleri üzerine karşılaştırmalı bir çalışma. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2, 257-266.
- TDK (23.08.2023). *Atasözü*. <https://sozluk.gov.tr/>.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

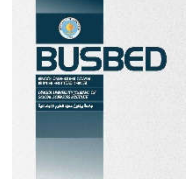
1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür.

Yazar 1: Araştırmada literatür taraması, araştırma ve analizlerin tamamı.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Olgu Sunumu
Geliş Tarihi : 07.09.2023
Kabul Tarihi : 09.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1356485>

BİR SERGİ, BİR İMGE: “BİR YOL HİKÂYESİ: EŞİK”

Mehmet Bakır ŞENGÜL¹

ÖZ

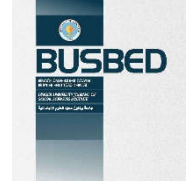
Bu çalışma, Gülay Karakuş’un “Bir Yol Hikâyesi: Eşik” adlı kişisel sergisini imgeler üzerinden bir okumaya tabi tutmaktadır. Karakuş’un eserlerinde insanın bireysel arayışları, kendisini keşfetme arzusu belirgin bir olgu olarak karşımıza çıkar. Nesnelere odağa alan sanatçı, yine bu nesnelere üzerinden insanın iç dünyasına ayna tutmaya çalışır. Sanatçının eserleri, insanlığın ortak hikâyesi üzerinden anlam kazanır. İnsanlığın ortak hikâyesini sanat üzerinden yorumlama çabası, güçlü bir estetik kaygı üzerinden yapılmıştır. Modern zamanlar; hayatı parçalı, birbirinden kopuk anlara dönüştürüp belli kalıplar dayatırken Karakuş, insana farklı bir alternatif sunar. Sanatçı, insana geçmesi gereken/ geçmek zorunda olduğu eşikleri hatırlatarak adeta zaman döngüsündeki süreğenliği dondurur. İnsanı, dondurulan ve ayrıntıları yok edilen zaman kavramı içinde geçmişini ile an ile ve geleceğe yönelik tasarımları ile baş başa bırakır. Bu makalede “Bir Yol Hikâyesi: Eşik” sergisi; çocuk-oyun, beşik, bavul ve tabut imgeleri üzerinden analiz edilmeye çalışılmıştır. Sergide yer alan nesnelere seçiminde, insan yaşamındaki eşiklere referans dikkat çeker. Kişisel ve kolektif belleğin izlerini taşıyan işler, anın farklı süreçleri üzerinden çeşitli okumalar sunması bakımından önem arz eder. Makale nitel araştırma yönteminin olanakları dâhilinde gerçekleştirilirken serginin oluşum aşaması, çalışmaların üretim süreci ve sergileme biçimi hakkında sanatçının görüşlerinden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eşik, İmge, Sanat, Görsel, Gülay Karakuş.

¹ Doç. Dr. Mehmet Bakır ŞENGÜL, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mbsengul@beu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9018-8531>

Article Type : Case Report
Date Received : 07.09.2023
Date Accepted : 09.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1356485>

AN EXHIBITION, AN IMAGE: "A ROAD STORY: THRESHOLD"

Mehmet Bakır ŞENGÜL¹

ABSTRACT

This study reads Gülay Karakuş's solo exhibition "A Road Story: Threshold" through images. In her works, the individual pursuits of human beings and the desire to discover themselves appear as a prominent phenomenon. Focusing on the objects, the artist mirrors the inner world of humans through these objects. The works of the artist have the meaning of the common human story. Her struggle to interpret the story through art shows a strong aesthetic concern. While modern times transform life into fragmented and disconnected moments and impose certain patterns, Karakuş offers humans a different alternative. The artist almost freezes the time continuity loop by reminding people of the thresholds that they must/have to cross. She leaves people alone with their past, present, and future designs within the concept of time, which is frozen and its details are destroyed. In this article, "A Road Story: Threshold"; it was tried to be analyzed the images of child-play, cradle, suitcase and coffin. In the selection of objects in the exhibition, reference to thresholds in human life draws attention. Works that bear traces of personal and collective memory are important in that they offer various readings through different processes of the moment. While the article was carried out within the possibilities of the qualitative research method, the artist's opinions were used about the formation phase of the exhibition, the production process of the works and the way of display.

Keywords: Threshold, Image, Art, Visual, Gülay Karakuş.

¹ Assoc. Prof. Dr., Bitlis Eren University, Faculty of Sciences and Arts, Department of Turkish Language, mbsebgul@beu.edu.tr,
 <https://orcid.org/0000-0002-9018-8531>

1. GİRİŞ

Sanatın insan hayatının bileşeni olarak belirmesi insanlık tarihi kadar eskidir. Avlanmak istenen hayvanların mağara duvarlarına resmedilmesi bir güç göstergesi veya sonraki süreçler için kolaylaştırıcı bir durum olarak düşünülmüştür. Doğadaki nesnelere taklit edilmesi şeklinde belirmeye başlayan sanat ürünleri zamanla kendine ait bir form kazanmıştır. Üretimler; zaman içerisinde renkler, taşlar, madenler üzerinden daha farklı nesnelere çeşitlenmiştir.

Sanatsal eserlerin değer görmeye başladığı ilk zamanlarda ait olunan medeniyete ait kült unsurların, ölümsüzlük düşüncesiyle, kişisel alanda/ sanatçı muhayyilesinde yeniden şekillenmesi sanata kimlik kazandıran temel durumdur. “İmgelerin olanaklı kıldığı dünyalara duyulan bağlılığı” (Burnett, 2018, s. 77) belirginleştiren sanatsal düşünüş, zaman içerisinde bir gelenek inşa ederek gelişimini sürdürür. “Sanat olgusunun sürekli devinimi devam etse dahi sanat alanında tarih boyunca süregelen birçok üslup ve biçim anlayışı, yapım teknikleri (örneğin taş yontusu) ve de sanat alanındaki birçok tema her daim geçerliliğini korumakta ve günümüzde de halen uygulanmaktadır” (Sarı, 2018, s. 132). Buradan hareketle denebilir ki maddi bir ihtiyacın simgesi/ aracı olarak görünürlük kazanan zanaat, zaman içerisinde gerçek kimliğini kazanarak sanat/ amaç haline gelmiştir.

İnsanın çizme pratiğine dair üretim geçmişi söze dair üretim geçmişinden daha eskiyse de sözün varlığıyla çizim pratiği ve diğer zanaatlara dair üretimler genelleşerek sanatsal bir form kazanmıştır. “İyi boyanmış bir havuç resminin bir devrimi kazanmak için yeterli olabileceğini söyleyen Langlois’dan bir elmayla Paris’i şaşırtmak isteyen Cezanne’a kadar birçok sanatçı bu yaklaşım üzerinden değerlendirilebilir” (Umay, 2016, s. 1009).

Platon’a göre sanat, mimesis/ yansıtma iken Aristo’ya göre ise taklittir. Sanatın ne olduğuyla ilgili birçok tanım yapılmıştır. Sanat; sanatçı eli ya da muhayyilesiyle bir nesne ya da düşüncenin estetik bir kaygıyla bir nesne, söz ya da işitsel bir formla inşa edilmesidir. Sanatçı da sanatsal kaygısı dolayısıyla diğer insanlardan farklı, olağandışı bir duyarlılık iklimine sahip insandır. Onun duyarlılıkları olağan olmasa da insanidir, evrenseldir. Bir eser, mekândan bağımsız olarak, oluşturulduktan/ bittikten sonra bile yeni güzellikler ve yorumlarla keşfedildiği için sanat eseri unvanı almaktadır. Bu da sanatın “sadece yaratım değil aynı zamanda iletişim” (Read, 2020, s. 75) olduğunun da göstergesidir.

Sanatsal her aktivite, temelde sanatçının ortaya koyduğu ürünle anlam kazanan bir eylemdir. Sanatın eylemsellik hali, sanatçının işsel halinin dışarıya aksi üzerinden yapılarak görünürlük kazanan bir durumdur. Burada alımlayıcının pozisyonu da önem arz eder. Tarih boyunca üretilen tüm sanat ürünlerinin hitap ettiği alımlayıcı bir kitle olmuştur. Tüketen izleyici aynı zamanda üreten sanatçının imgelemine/düşünüş biçimine de müdahale etmektedir ve süreç bu karşılıklı etkileşim üzerinden şekillenmektedir. İzleyici, sanatsal ürünün artık önemli bir bileşenidir. Hatta “modern sanat yaklaşımlarında, esere sadece sanatçının değil, izleyicinin de imza attığı söylenebilir (Dilay & Türkdoğan, 2022, s. 129). Şüphesiz ki bu durum, sanat, sanatçı ve izleyici arasında bir etkileşimi zorunlu kılmıştır.

İletişimin doğal bir sonucu olarak izleyici, sanat eserinde kendisini etkileyen nedenlere odaklanarak bunları anlamaya çalışır. Anlamlandırdığı her olgu, bir yandan kendisini zenginleştiren bir nedene dönüşürken sanat eserine de derinlik kazandıran bir olguya dönüşür. Sanat eserindeki bu örtük zenginliğin açığa çıkması için de sanat alımlayıcısının yüklenmesi gereken bazı sorumluluklardan söz edilebilir. Bunların en başında onun “siyasal ve kültürel meselelere tarafsız bir gözle bakabilmesi” (Uca, 2017, s. 29), ekonomik bağımsızlığa sahip olması gelmektedir. Zira sanat alımlayıcısı olmak zorunluluktan ziyade bir tercihi ifade eder. “Sanata ilgi duymak ve sevmek bireyin kendi tercih ettiği özgürlük biçimidir” (Erdiren, 2021, s. 79). Tüm bu olguların bir araya gelmesiyle sanat adına bir ‘değer’ olgusundan söz edilebilir. Bu değer de; “tüm karşıt kavramların, insanın algıladığı ve algılatmaya çalıştığı, yapıta yüklediği, sanatçı ve izleyicinin uyumlu birlikteliği ile” (Boztaş & Düz, 2013, s. 2) özgün bir kimlik kazanarak gerçekleşir.

Sanatsal yaratım; düşünüş biçiminden ele alınan konunun içeriğine, kullanılan malzemeden uygulanan tekniğe pek çok pratiği içine alan çok yönlü bir üretim biçimidir. Her sanatsal türün kendisine göre ayırt edici bir tarafı vardır. Tarihsel süreçte sanatsal üretim biçimlerindeki değişimin temel belirleyeni ise sanatçı muhayyilesini etkileyen iç ve dış faktörlerdir. Sanatçının duygu ve düş dünyası gibi iç faktörler kadar içinde yaşadığı coğrafya, o coğrafyanın sosyo-kültürel yapısı, ekonomik ve politik iklimi gibi dış faktörler de ortaya çıkan eserin biçimlenmesinde belirleyici olmaktadır.

26.10.2022 tarihinde Bitlis’te sergilenen “Bir Yol Hikâyesi: Eşik”, Gülay Karakuş’un yedinci kişisel sergisidir. Sergi için seçilen mekân “sanat yapıtının ‘sanat’ olarak algılanışına engel oluşturan her türlü öğeyi dışlayan” (O’Doherty, 2019, s. 30) bir karaktere sahiptir. Sergi için 16. yüzyılda inşa edilmiş olan El-Aman Hanı tercih edilmiştir. Bu han, yörede günümüze kadar ayakta kalan ender yapılardan biridir. Hanın otantik havası ile serginin vermek istediği mesaj arasındaki geçişkenlik yoğun bir şekilde kendisini göstermektedir. Zira hanların yolculara konaklık eden bir mekân olması, yol temalı bu sergide mekânı da sergiye dâhil eden önemli bir unsurdur.

Bu sergide farklı sanat pratiklerinden yirmi bir eserine yer veren Karakuş'un, her bir eserini 'Eşik' imgesi art alanına yasladığı görülmektedir. İmgenin taşıdığı anlam bağıntıları, yapıtı sıradan bir görsel olmaktan öteye taşıyarak farklı okumalar sunar (Karakuş, 2022, s.35). Bu çalışmada 'Bir Yol Hikâyesi: Eşik' adlı kişisel sergide izleyicinin imge dünyasına yansıyan izdüşümler, analitik bir yaklaşımla incelenmeye çalışılmıştır.

Görsel 1. Gülay Karakuş, “İsimsiz-6”, 2020, Pleksi üzerine dijital baskı, 100x 100 cm, (Yüzleşme sergisinden).

Görsel 2. Gülay Karakuş, “İsimsiz-6”, 2022, Foto blok üzerine dijital baskı, 100x 120 cm, (Bir Yol Hikâyesi: İkonik Kırılmalar sergisinden).

Gülay Karakuş'la 26 Aralık 2022 tarihindeki bir söyleşide, 'Bir Yol Hikâyesi: Eşik' sergisinin çıkış noktası sanatçının 2020 yılında gerçekleştirmiş olduğu “Yüzleşme” (Görsel 1) adlı sergisinin içeriksel olarak devamı niteliğinde olduğunu belirtmiştir. Kendisine ait Tomografik Portre görüntülerinden oluşan ‘Yüzleşme’ sergisi, bireyin varlık sorunsalı üzerine yoğunlaşır. Ardından Mayıs 2022’de yine merkeze kendini konumlandığı ‘Bir Yol Hikâyesi: İkonik Kırılmalar’ (Görsel 2) sergisi ile aynı konuya farklı bir perspektiften yaklaşan Karakuş, bu defa varlığın duygu ve düş dünyasında yaşanan kırılmalar ve kopmalara yoğunlaşır. Üst üste bindirilmiş fotoğraf görüntüleriyle farklı zamanlarda farklı mekânlarda farklı hallerinin belleğindeki izdüşümlerini yansıtan Karakuş, varlığın değişim ve dönüşüm döngüsüne vesile olan kırılma anlarına odaklanır. ‘Bir Yol Hikâyesi: Eşik’ sergisi ise bu kırılmaların ardından yaşanan dönüşüme gönderme yapan işlerden oluşur.

Görsel 3. Gülay Karakuş, *Sergi mekânından detay*, 2022, (Sanatçının Arşivinden). Bitlis.

Görsel 4. Gülay Karakuş, *Sergi mekânından detay*, 2022, (Sanatçının Arşivinden). Bitlis.

Sergi mekânı, her iki yanında küçük alanların bulunduğu bir büyük avlu ve beş küçük oda ihtiva etmektedir. Büyük avluda Karakuş'un bebekliğinde çekilmiş bir fotoğraf, tuval bezi üzerine kömürle (Görsel 7) yorumlanmıştır. Bu çizim önünde seksek oyunu performansı gerçekleştirilmiş olup oyundan geriye kalan nesnelere (Görsel 3- Görsel 4) sergi boyunca izleyiciye sunulmuştur.

Görsel 5. Gülay Karakuş, *Sergi mekânından video enstalasyonu (detay)*, 2022, (Sanatçının Arşivinden). Bitlis.

Görsel 6. Gülay Karakuş, *Sergi mekânından detay (tuval çalışması)*, 2022, (Sanatçının Arşivinden). Bitlis.

Bu geniş avlunun iki yanında yer alan mekânda video işleri (Görsel 5) ve tuval resimleri (Görsel 6) sergilenmiştir. Karakuş’un farklı zamanlarda farklı mekânlara farklı yolculuklarını yansıtan video işleri hanın duvarlarına doğrudan yansıtılırken mekânın 16. yüzyıldan beri tanıklık ettiği yol hikâyelerine bir yenisi eklenmiştir. Beş küçük odanın her birinin eşğine cam kırıklarından oluşan ve geçişi engelleyecek alçı kalıplar yerleştirilmiştir. Cam kırıkları ‘eşik’ten geçişin yaralayan, kanatan, acıtan, iz bırakan yanlarını düşündürür. Burada ‘eşik’ imgesi insan yaşamında kırılma yaratan önemli dönüm noktalarına gönderme yapar. Karakuş, her odaya gerek kendi bireysel hayatında gerek genel anlamda insan yaşamında önemli dönüşümlerin yaşandığı ‘eşik’lere gönderme yapan birer nesne yerleştirmiştir. Bu makalede ‘eşik’ imgesi bağlamında sergide yer alan beşik, tabut, bavul nesnelere kullanıldığı enstalasyonların yanı sıra tuval bezi üzerine kömürle çizilmiş eski bir fotoğraf yorumu ve seksek oyunu performansı üzerine yoğunlaşmıştır.

2. BİR İMGE OLARAK EŞİK

Bir Yol Hikâyesi: Eşik sergisi, mekânın birer parçası olan ‘yol’ ve ‘eşik’ imgeleri üzerinden kurgulanmıştır. İnsanın varoluş hikâyesi, mekândan bağımsız değildir. Mekân, insanın en önemli bütünleyenlerindedir. Hatta mekân, varlığıyla insanı şekillendiren bir role de sahiptir. Mekânın bu dönüştürücü etkisinden dolayı mekânsal kavramlar insanlık için, bazen gerçek bazen de mecaz anlamda, bir ‘eşik’ görevi görebilmektedir. Serginin gerçekleştiği tarihi han, kolektif belleğin izlerini taşıyan müşterek kullanım alanı olması itibarıyla mekânı serginin temel unsuru haline getirmektedir.

Eşik, neredeyse her kültürde bir şekilde kendisine yer verilen, önem atfedilen bir kullanıma sahiptir. Daha çok, ev ile ilişkilendirilerek düşünülür ve anlam kazanır. Bu yüzden de “eşik, bir güvenlik sınıridir. Çoğu zaman kilitli kapı benzeri bir nesne ile ikame edilmektedir. İçeriye dışarıdaki tehditlerden korur. Eşiğin içe bakan tarafı insana güven ve huzur ilka etmektedir” (Gökçen, 2019, s. 131). Her ne kadar eşik, belirgin bir sınır hattı anlamı taşısa da bir geçiş anlamı da taşır. Bu geçiş, bir karar anına da göndermede bulunur. Kişinin eşik hattına yaklaşmış olması artık öncesi ile sonrası için bir karar vermesi anlamına da gelmektedir. “İçerisi ve dışarı arasındaki sınırın eridiği mekânsal pratik olan eşik; pek çok hareketi, sosyal karşılaşmayı ve algı çeşitliliğini barındıran mimari bir bulanıklık halidir” (Tunç, 2015, s. 27).

Sosyolojik anlamda birçok göndergesi olan eşik, sanatsal üretimlerde de karşımıza çıkan bir forma sahiptir. Tıpkı reel gerçeklikte olduğu gibi sanatsal gerçeklikte de eşik, ayırıştırıcı bir anlama sahiptir. Özellikle taşıdığı yoğun imgesel anlama binaen sanatta da döngüsellik üzerinden bir form kazanır. Gülay Karakuş da eşik olgusu üzerinden sanatsal gerçeklik arayışını yansıtmaya çalışmıştır. Tam adı “Bir Yol Hikâyesi Eşik” olan sergi, yine eşik ekseninde izleyenleri yoğun bir imge dünyasına davet eder. Eşiğin mekânsal retoriği sanatsal formun kışkırtıcı bir nesnesine dönüştürülmeye çalışılmıştır denebilir. Eşiğin yol ile olan ilişkisi çok boyutlu sezgisel bir denklemin yansıtıcısı olarak okunabilir. Zira eşiğin ev ile ilişkilendirilen güvenlik endişesini yansıtmaya boyutu yol ile ilişkilendirilerek bir arayışın ifadesine dönüşmüştür. Yol da başlı başına bir arayış imgesi iken bu durumun eşik ile ilişkilendirilmesi eşiğin içe dönük olan güvenli alanı ile dışa dönük olan tehlikelere yakın alanı arasında belirsizlik üzerinden bir çatışma durumunu aklara getirir. Zira yol ve yolculuk imgesi çevresinde eşığe yapılan vurgu, kalmanın mı yoksa gitmenin mi daha güvenli olacağı çatışması söz konusu edilmiştir. Bu çatışma halinin belirmesi bile eşiğin aşıldığını ve yolculuğun başladığını imler.

Karakuş, serginin göndergelerine dair 2020 yılında yazmış olduğu ‘Simurg Söyleni Üzerine Görsel Anlatılar’ başlıklı tezinden alıntı yaparak giriş mahiyetinde kaleme aldığı metinle izleyicileri kendi hikâyesine tanıklığa davet eder:

“Bir yola çıkmak, o yolda olmak, yürümek, düşmek, kalkmak, durmak, bir yerlere varmak ya da hiçbir yere varamamak başlı başına “ben”in varoluşsal meselesidir ve doğrudan yaşamı imler. Bir gezgin misali yaptığımız iç ve dış yolculuklarla yaşamı ve kendimizi keşfetmeye çabalarız. Spermin yumurtaya yolculuğuyla başlayan “ben”in hikâyesi fiziksel ve tinsel boyutta varoluşsal sancılarla evrilirken birey, iç ve dış yolculuklarıyla kendini gerçekleştirir. Öyle ki; yolun başındaki “ben” ile varılan noktadaki “ben” artık ne madden ne de manen aynı değildir. Temas ettiği her gerçeklik varılan noktada onu bambaşka bir şeye dönüştürmüştür. Yaşamı bir yolculuk olarak düşündüğümüzde doğumdan ölüme kadar geçen süreçte gerçekleştirdiğimiz dönüşüm bizim bu dünyadaki yol hikâyemizdir” (Karakuş, 2020, s. 27).

Karakuş’un da ifade ettiği gibi hayata dair bir ‘derdi’ olan için yolculuk kaçınılmazdır. Tam da bu noktada sanat, hayatın yoğun döngüsünde hayata rağmen/ hayat için yeni bir alan inşa etmek, hayatı daha yaşanılır kılmak için bir yolculuk olarak düşünülmelidir. Sanatsal üretimde ürün, sadece bir an’ın değil topyekûn bir yaşamışlığın bir ana sığdırılmasıdır. Bu durum sanat yapıtını zamansal döngünün dışına çıkaran önemli bir göstergedir.

3. BİR RESİM, BİR OYUN, İLK EŞİK

‘Bir Yol Hikâyesi; Eşik’ adlı sergi, bir çocuk oyunu performansı ile açılır. Performans, bir yüzey işi önünde gerçekleşir. İki farklı sanat pratiğini çocuk ve oyun birlikteliğinde izleyiciye sunan Karakuş, tuval bezi üzerine kömürle yapmış olduğu aile fotoğrafı (Görsel 7) ve bu fotoğrafın önünde oynanan seksek oyunu performansı (Görsel 8) ile kendi içinde farklı anlamlar barındıran bu işleri yeni bir anlam üretmek üzere bir araya getirir. Böylece, öznel bir yorumlamanın ürünü olan yapıtını somut bir okumaya açar (De Bolla, 2020, s. 37).

Görsel 7. Gülay Karakuş, *İsimsiz*, 2022, Tuval Üzerine Kömür, 250 x 200 cm (Sanatçının Arşivinden). Bitlis.

Karakuş’un 2021 yılında kaybettiği babasına ithaf etmiş olduğu bu sergide babasına ait nesnelere (kasket, tespih, fotoğraf) ve imgelerin kullanımını dikkat çekmektedir. Görsel 3’deki tavana misinalarla tutturularak sergilenen tuval bezi üzerine kömür çalışması anne, baba ve çocuk imgelerinin yer aldığı bir geçmiş zaman fotoğrafından yorumlanmıştır. Serginin merkezi noktasına yerleştirilmiş olan bu çalışma, hemen önünde gerçekleşen performansla (seksek oyunu) ve sergideki diğer tüm işlerle doğrudan diyalogdadır. Karakuş’la yapılan röportajda bu çalışmada fotoğrafın belge ve tanık olma özelliğinden faydalandığını görmekteyiz (Erkılıç, 2009, s. 78). Karakuş’un çalışmayı siyah-beyaz olarak yorumlaması, bir zamanlar yaşayan babasını siyah bir silüet olarak betimlemesi bellekte iz bırakan geçmişe gönderme yapar.

“Baba, en geniş anlamıyla kural, düzen, soy ve soyun devamını, bilinci, tarihi ve ataları simgeler. Baba, aydınlık bilincin mitik geçmişi ve deneyimlerin dinamik enerjisidir. Bu enerji, insanı geçmişten şimdiye, şimdiden geleceğe taşıyarak işlevsel bir bağlayıcılık görevi üstlenir ve kişinin ruhsal anlamda kendi içinde oturmasını, dünyaya tutunmasını ve tarihsel süreci tamamlamasını sağlar. Baba bu yönüyle insanın dünyadaki genetik ve kökensel açılımıdır” (Şahin, 2009, s. 49).

Bebek Karakuş, yaşayan anne ile ölmüş baba arasında adeta yaşam ve ölüm arasında tekinsiz gibi görünen ama son derece konforlu bir yerden önünde oynanan çocuk oyunu başta olmak üzere tüm sergiyi (yaşamını) izlemektedir. Çalışma siyah ve beyaz, yaşam ve ölüm, başlangıç ve son gibi hayata dair tüm düalitelere bir arada sunar.

Görsel 8. Gülay Karakuş, *Seksek oyunu performansı*, 2022, El Aman Hanı. (Sanatçının arşivinden). Bitlis.

Karakuş kendisiyle yapılan röportajda seksek oyunu performansı ile ilgili şöyle der: “Çocukluğumda bu oyunu oynarken attığımız taşın bizi, aştığımız karelerin ise yaşamı simgelediğinden habersiz, çocuksu bir umarsızlıkla oyunu kazanmak derdindeydim. Şimdilerde ise aşılan karelerin ardından tekrar başlanan yere dönmek fikri, bilgeliğe giden zorlu bir yolculukla beraber sonsuz yaşam döngüsünü çağrıştırmaktadır. Yaşamın başlangıcını hatırlatan bebek ben ve aramızda olamayışıyla ölümü hatırlatan babamın aynı karede yer aldığı çizim, tıpkı seksek oyunundaki gibi başlangıç ve bitimi bir arada sunar. Bu düallite ise insana dair tüm zıtlıkları akla getirebilir. Tuval bezi üzerine kömürle yapmış olduğum iş için seçtiğim malzeme tam da bu çelişkinin izlerini taşır. Kullandığım kömür, yanmış bir odun parçasıdır. Bu odun parçası, yanarak yeni bir şeye dönüşen ve bu dönüşümün ardında temas ettiği her şeyde iz bırakan ağacın hikâyesini de bünyesinde barındırır”.

İnsanın erginlenme aşamalarının yerine de düşünülebilecek olan oyun, bireysel erginlenme sürecinin ancak yine arayışla nihayete erebileceğine de göndermede bulunur. Hayat ağacı teşbihi üzerinden bakıldığında seksek oyunu bir bütünselliğe vurgu yapmaktadır şüphesiz. Oyunun en belirgin tarafı çizgilerle oluşturulmuş sınırlarıdır.

Görsel 7’deki çizimin inşa süreci ile sanatçı muhayyilesindeki zaman ustalıklı bir şekilde anakronik bir düzleme taşınmıştır. Fotoğraf çekimi esnasında var olan baba figürü, çizim esnasında yoktur ancak sanatçı babaya ilişkin detayları kaldırarak zamanı daha ileri bir noktaya taşımıştır. Baba yokken dahi görsel anısıyla çocuğun koruyucusu olmaya devam edecektir. Ölmüş babanın koruyuculuk durumunun gerçekliği olmasa da çocuk açısından babanın “karaltısı” bile yetecektir. Zaten resimdeki baba figürünün gölgesinin de çocuğa doğru simetrik bir şekilde olması bunu gösterir.

Silüet şeklinde gösterilmiş baba figürüne ait detaylar betimlenmemişse de çizim yüzeyindeki keskin siyah leke gibi babayla yaşanmışlıkların izleri bellekte kayıtlı olarak kalacaktır. Çocuğun cinsiyetindeki belirsizlik, onun durumunun da belirsiz olduğunu sezdirir. Çocuk, siyah saçlarıyla babayı anımsattığı için erkek, yüzünün diğer kısımlarındaki flulukla da kızdır. Belirsizlik hali, çocuk için hayatın sonraki aşamalarında netleşecektir. Bu durum çocuğun hayatındaki en önemli eşik olacaktır. Zira hayatın eril koşulları çocuk için cinsiyetine göre şekillenecektir. Hayatın kendisi eril bir yapıyı ya da modern zamanların bireylerini yalnız bir hayata zorladığı üzerinden bir okuma yapıldığında her iki durumda da siyah renk olumsuz bir düzene göndermede bulunur. Zira çocuk, modern hayatın yalnızlaştırıcı dayatması karşısında eril yapıda kendisine en önemli dayanak olacak olan babasından mahrum olarak eşikleri geçmek zorundadır.

Resmin perspektifinden çocuğun bakışlarının izleyenlere dönük olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla çocuk, hem pozisyonu hem de bakışları itibarıyla izleyicilerle etkileşim halinde olan en önemli figürdür. Bu da hem yaş itibarıyla hem de pozisyon itibarıyla çocuk ve seksek oyunu arasında bir bağ olduğunu imler. Dikkat edilirse oyun alanı siyah renkle oluşturulmuşken çizgiler beyaz renktedir. Oyun alanı ya da zemin, siyah olması itibarıyla hayatı ve hayatın barındırdığı olumsuzlukları akla getirir. Oysa çocuğun geçeceği eşikler beyaz renklerle gösterilmiştir. Siyah zemin, çocuk için, eşikler karşısında dezavantajlı durumlara karşılık gelirken beyaz çizgiler, aşılan eşiklerle umut edilene yaklaşma fikrini düşündürür. Ancak yine de tüm eşikler beyaz renktedir ve bu da her nasıl olacağına, çocuğun eşikleri aşma noktasında ciddi bir şansı olduğunu gösterir. Her beyaz eşik aşımında karşısına yeni bir eşik çıkacak ve sonrasında başka bir beyaz eşikle karşılaşacaktır. Bu döngüde eşiklerin onları aşma cesareti gösterenlerce aşılabileceği izleyicilerin bilinçaltına kodlanmış olur. Karakuş’un siyah beyaz gibi iki ana renk üzerinden bu denli imgesel bir görüntü oluşturması oldukça dikkat çekicidir.

4. BEŞİK

Beşik, hemen hemen her kültürde karşımıza çıkan bir objedir. “Bebeğin yatırıldığı yataktır; sanatsal sembolizmde ise ana rahmidir” (Koçak & Gürçay, 2017, s. 4). Çocuğun daha güvenli, konforlu bir uyku için içine konularak genellikle uyutulduğu beşik, sadece çocuklarla özdeşleştiği için sempatik bir objedir. Bu objenin çocukla ilişkilendirilmesi, kendisinden ziyade ifade ettiği anlamsal derinlikten kaynaklanır. Bu yüzden de kültürlerdeki varlığının yanında sinema, tiyatro, resim gibi daha birçok farklı alanda kendisine atıfta bulunulmuştur. Beşik üzerinden oluşturulan anlamsal ilişki, geçmişten beslenen simgesel değerlere de atıfta bulunur. Çocuk, insanlığın geleceğini simgelerken beşik de bu simgesel değerlerin mekânıdır.

Karakuş, sergisinde sadece belli bir kültüre ait değil bütün insanlığın ortak değeri olarak düşünülebilecek bir nesne olan beşiğe (Görsel 9) yer vermiştir. Bu yolla, insanlığın geleceğini simgeleyen çocukların sadece varlıklarıyla bile insanlığa önemli bir eşik atlattığını anımsatır.

Görsel 9. Gülay Karakuş, *Beşik*, 2022, Ahşap, (Sanatçı arşivinden). Bitlis.

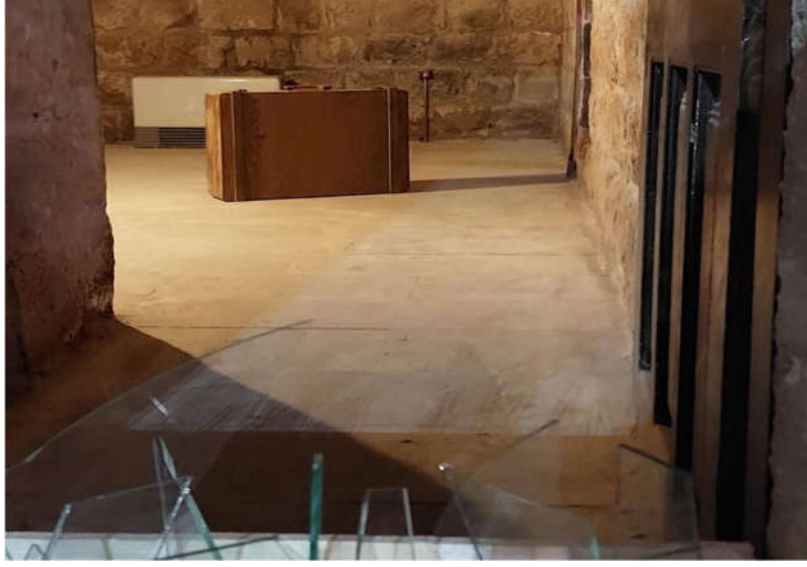
Sergide sadece tek bir beşiğe yer verilmiştir. Dolayısıyla burada beşiğin anlattıklarından çok anlatmadıkları üzerinden bir okuma yapmak gerekir. Beşik, ister sözcük ister görsel bir nesne olarak düşünülün onunla ilgili ilk akla gelecek olan anne figürüdür. Beşik ve anne arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur. Tüm kültür ve dinlerde doğurganlığı dolayısıyla kadın veya anne, ölümsüzlüğü simgeler. Kadının bu özelliği, insan türünün devamı için aşılacak en önemli eşiktir denebilir. Yine Karakuş’un eşik ve beşik sözcükleri arasındaki ses benzerliğini de bu amaçla çok güzel bir şekilde yakalayıp kurguladığı görülür. Beşikten geçen çocuk/ bebek insanlığı kırılacak olan en önemli eşikten geçirmiş olacaktır. Yine beşik ve eşik sözcükleri, hem anlamsal hem de yapısal olarak, “eş” sözcüğünü de akıllara getirmektedir. Bu yolla başarılı bir şekilde anne ve çocuğun yanındaki baba figürü düşündürülmüştür.

Beşiğin merkeze alındığı bu yerleştirmede çağrışım yapan bir diğer husus da yerleşik hayata yapılan göndermedir. Genellikle kırsal kesimlerde ahşap ya da metalden yapılan sabit beşikler yerine el dokuması beşikler kullanılır. Kırsal yaşam için bu türden bir beşik daha işlevseldir. Ancak görseldeki beşik, ahşaptandır ve belli bir estetik hassasiyet de barındırmaktadır. Bir bütün olarak beşik, orantılı bir yapıdadır ve kendine has bir karakter gösterir. Ayrıca el işçiliğinin bir ürünü olan beşiğin fabrikasyon olmaması da önemlidir. Fabrikasyon olan beşik, beşiğin işlevinden ziyade “yaratıcılığı yok ederek” (Ersoy, 2016, s. 118) ekonomik hiyerarşiye dair vurguyu öne çıkarmaktadır. Karakuş, bir zanaatkar elinden çıkma beşiği tercih ederek beşik üzerinden çocuk ve ebeveyn sıcaklığını ya da bir aile için çocuğun ne denli önemli olduğunu odağa almıştır. Zira mikro ölçekte de bir aile, kendilerinden sonra çocuklarıyla var olacaktır. Karakuş, beşiği boş göstererek bu olguları zıtlıklar üzerinden başarılı bir şekilde düşündürmüştür.

Boş beşik, aile olmak için çocuğun ne denli önemli olduğunu imleyen bir eşiktir. İçinde çocuk olmayan beşikte yorgan ve döşek gibi beşiğin diğer tamamlayıcı parçalarına da yer verilmemiştir. Bu noktadan sonraki tanıklık, her izleyici için değişkenlik gösterecektir. Kısaca Karakuş ve eseri arasındaki etkileşimin bittiği noktada eserin simgesel hikâyesi devam etmiş ve böylece özgün bir yapıt ortaya çıkmıştır denebilir.

5. BAVUL

Çoğunlukla “bavul, gidişin, yolculuğun ve vedalaşmanın ilanı gibidir” (Gülerce & Duman, 2021, s. 182). Bu yüzden de bavul, simgesel olarak hüznünlendiren bir eşyadır. Hüznünlü bir başlangıcın bileti gibidir. Çoğunlukla ait olduğumuz kentten; mekândan misafir ya da kalıcı olarak başka bir yere ya da mekâna gitmek için kullandığımız bir eşyadır. Kendisi bir eşyayken içinde de bize ait, bizi temsil eden eşyalar taşır.

Görsel 10. Gülay Karakuş, *Bavul*, 2022, Ahşap, (Sanatçının arşivinden). Bitlis.

Serginin en çarpıcı yerleştirmelerinden biri de bavuldur (Görsel 10). Bizi bavul kadar kendisine çeken, kendisiyle özdeşleştiren başka bir nesne yoktur. Diğer nesnelerin kimisi yaşamımızda önemli bir karşılığa sahip olmayabilir, eksikliği ya da çağrışım değeri çok sınırlı bir düzeyde olabilir. Çağrışım değeri az dahi olsa bir anda bir bavul karşısında olmak, bizde boşluk duygusuna yol açmaktadır.

Gülay Karakuş, imge yoğunluğu maksimum düzeyde olan bir nesneyle bizi adeta eşikleri geçmeye davet eder. Bavul; kişiliğimizin, kimliğimizin tamamlayıcı bir parçası olarak karşımızda durmaktadır. Siz mi bavulu yolculuğa hazırlamışsınız yoksa bavul mu sizi yolculuğa çıkarmakta? Bu soruyu/ sorunu çok güçlü bir şekilde hissettiren Karakuş, yolculuğun ya da eşiği geçmenin neredeyse bir zorunluluk olduğunu duyumsatır. Bavul karşısında/ bavula bakarken eşiği geçtiğinizi, yolculuğa başladığınızı ve ait olduğunuz mekândan uzaklaşarak ona yabancılaştığınızı hissedersiniz. Dolayısıyla bavul, hem fiziksel hem de metafizik bir anlama ve ikonik bir değere sahiptir.

Bavula bakarken kim olduğumuzu sorgulama gereği hissederiz. Bavul, şimdiye kadar neden yolculuğa çıkmadığınızı, kaybettiğiniz her ne ise onu aramak için neden geç kaldığınızı bize sorar gibidir. Zira o, yapacağımız yolculuğun fiziksel bir yolculuktan çok daha fazlası olduğunu hatırlatan bir değere sahiptir. Çünkü bavulda gözle görülemeyen farklı bir derinlik de vardır. Bavulda sadece kişisel anlamda eşyaların dışında bir de kültürel değerlerimiz de vardır. Bizi biz yapan maddi ya da manevi her şeyimizi onun içine koymak durumundayız. Yapacağımız yolculuktan bir beklentimiz olduğunu bize hissettirir. Dolayısıyla bavul aynı zamanda umudun da yerine geçer. Bize aşılmaya çalıştığı umut; bizi ayakta tutan, bizi geçmişimize bağlayan değerlerimizi simgeler. Zira geçeceğimiz eşikte geçmişimizle yegâne bağımız bavuldur. Kim bilir içine koymak isteyip de, yer olmadığından, koyamadığımız daha ne çok şeyimiz vardı! Karakuş, içini göremediğimiz bavulda içinde olan eşyadan daha fazla içinde olmayan/ sığmayan eşyaları/ yaşamları düşünmemizi sağlayarak eşiği geçmenin riskli ve bir o kadar da kışkırtıcı olduğunu düşündürmüştür.

Karakuş, bavulu sığınacak yeri olmayan bir insanın sığınacağı bir mekân gibi düşündürmüştür. Tıpkı ev gibi bavul da içindekilerle bizi koruyacak emniyetli bir yere taşıyacaktır. Gittiğimiz yerde bavuldaki eşyalara ihtiyaç duymayacağız. Ancak gittiğimiz yerde yabancılık çekmemek adına bavuldakilere ihtiyacımız vardır. Çünkü bavul, adeta bir şahsiyet kazanarak en yakın sırdaşımızdır artık. Gittiğimiz yerde yabancı olmamız, her zaman yanımızda olmasını istediğimiz, göz önünde tuttuğumuz yol arkadaşımızdır.

Yol, yolculuk ve eşik olgularını odağa alan ve bu olguların zaman kavramıyla irtibatlı olduğu göz önüne alındığında Karakuş’un görseldeki bavulu zamanla irtibatlandırmadan sahneye yerleştirmiş olabileceği mümkün gözükmemektedir. Bavulun hazırlanması dar bir zamanda olmuşsa muhtemelen o yolculuğa eksik çıkılacaktır. Ya da sabahın erken saatinde birilerinden kaçarak, gizlice yola çıkılacaktır. Zaman kavramıyla irtibatlandırılan anlamsal ilişki çoğunlukla hüznünlü bir hikâye açığa çıkarmaktadır.

Nihayetinde karşımızda bir dönüş bavulu olması da ihtimal dâhilindedir. O zaman da çoğunlukla kavuşma, sevinç ve özlemden beslenen coşkun bir atmosfer söz konusudur. Bavulun yolunu gözleyenler de muhtemelen beklenti içinde olan, hayatlarını tümünden değiştirecek umutları olan akrabalar. Dolayısıyla fiziki olarak bavulun kendisi umut olgusunu imlemiştir denebilir.

Sergide bavul üzerinden kurgulanmış yoğun simgesel atmosferden çıkmak/ kurtulmak için başka bir imgeye yönelme gereği duyarız ancak hemen sonrasındaki görselde eşikte bizi bir sürpriz beklemektedir.

6. TABUT

Sergide yer alan diğer bir nesne de tabuttur (Görsel 11). Bilindiği üzere tabut, doğrudan doğruya ölümü simgeler. Dünyadaki hayatın bittiğini, inanç sahibi biri için ise yeni bir hayatın başladığını ifade eder. Nasıl algılanırsa algılanırsa tabut, ölümle eşdeğerdir ve ürkütücü bir göndergeye sahiptir.

Görsel 11. Gülay Karakuş, *Tabut*, 2022, Ahşap, (Sanatçının arşivinden). Bitlis.

Sergide ansızın bir tabutla karşılaşırız. Bu ani gelişen durum, ölümün de birdenbire geleceğini imler. Bakışımız anında her ne kadar tabutun içinde değilsek de mutlaka bir gün bizi de içine alacaktır. Dolayısıyla bu tabut karşısında izleyicinin kendi ölümünü düşünmemesi mümkün değildir. Ölüm ile ilgili oldukça garip düşüncelerin karşısında buluruz kendimizi. Kendi ölümümüzü düşünürken aslında canlıyız. Bu canlılık hali bile ürkütücüdür. Ölüm ile ilgili düşündüğümüz hiçbir şeyin gerçekliği söz konusu olmayacaktır. Çünkü ölüm varken biz olmayacağız. Bunu bilmemize rağmen ölüm düşüncesi, tabut karşısındayken tüm benliğimizi esir almış gibi hissederiz.

Hayatın her anında, her aşamasında adil olmayan durumların varlığı bizi savunma pozisyonuna iter. Ancak tabut, bize ölüm karşısında herkesin eşitleneceğini gösterir. En güçlü, en kudretli olanlar bile tabutun içine girecek ve en fakir, en gariban insanlarla eşitlenmiş olacaktır.

Tabut; herkesin bireysel hikâyesini, aşması gereken eşiği somut bir düzleme taşımaktadır. Bu, o kadar zorunlu bir eşiktir ki aşmak ya da aşmamak gibi bir tercih hakkımız yoktur. Nihayetinde o eşik aşılabilecek ve biz de herkes gibi hikâyemizi noktalamış olacağız.

7. SONUÇ

Sanat, kişisel hassasiyetlerin, duyguların özel bir ritimle harmanlanması neticesinde varlık bulan verimlerdir. Kişisel olanın sanat eliyle evrensel bir nitelik kazanması durumu söz konusudur. Bunun için de bir sanat eserinden etkileyici bir kimliğe sahip olması beklenir.

Eşik olgusu, her ne kadar güncel bir olgu olsa da sözcüğün nesnel anlamı, yerini daha çok mecaz olan anlama bırakmıştır denebilir. Nesnel anlamdaki eşiğin modern hayatla pek bir bağı olduğu söylenemez. Bu zıtlığa rağmen Gülay Karakuş'un, kişisel sergisine mekân olarak seçtiği yerin tarihi bir han olması dikkat çeker. Zira bir yaşam alanı olarak han; aslında kocaman eşiğiyle tamamlanan, yığınla tarihi hadiseye, hikâyeye konu olan bir yerdir. Dolayısıyla 'Eşik' sergisi, sergilendiği yer itibarıyla ve içeriğiyle mesajını başarılı bir biçimde yansıtmıştır.

Karakuş, "Bir Yol Hikâyesi: Eşik" adlı sergisini, serginin adına uygun bir formla kurgulamıştır. Eşik olgusunu, çoklu bakış açısıyla ele almış ve izleyicinin imge dünyası üzerinden bir gerçekliğe ulaşmaya çalışmıştır. Herkesin

hikâyesindeki farklılıklar, olguları değerlendirme perspektifini belirlediğinden farklı görsellerde paydaşlığı yakalamak estetik bir duyarlılıkla mümkündür. Karakuş, her ne kadar isimlendirmeler üzerinden izleyicilere duygudaşlık yapabilecekleri bir kolaylık sunmuşsa da imgeler ve imgeler arasındaki derinlik tamamen izleyicilerin birikimleriyle, yaşadıklarıyla bütünleşerek anlam kazanır. Bir başka ifadeyle görsellerdeki imgesel derinlik, izleyiciler için kişisel bir alan bırakmış ve izleyicilerin kendilerini sorgulamalarına, arayışlarına, eşikleri aşma azimlerine kapı aralamıştır. Hatta Karakuş bu durumu, adeta bir zorunluluk olarak kışkırtmaktadır.

“Bir Yol Hikâyesi: Eşik”te yaşamın farklı dönemlerine ait önemli eşikleri farklı imgelerle destekleyen sanatçı, hayatımızın kıyısında kalan kimi olguların aslında her zaman yanımızda/ yakınımızda olduğunu sezdirerek içsel yolculuğumuzda yaslanmamız gereken dinamikleri bize hatırlatmaktadır. Bunu kişisel hikâyemizin başladığı andan sonlandığı ana kadar olan kesitleri hatırlatan sıra dışı imgelerle desteklemiştir. İzleyicilerin, hayatlarının sonraki dönemlerinde sergideki nesnelere yeniden karşılaşmaları halinde temsiliyet gücü olan bu imgelere karşı iç dünyalarında bir kırılma yaşayacakları söylenebilir.

Gülay Karakuş, kültürel kodlarıyla şekillendirerek/ yorumlayarak inşa ettiği eserlerine yoğun anlamlar yüklemiş ve bu yolla izleyicileri kompozisyonun bir parçası yapmayı başarmıştır.

KAYNAKÇA

- Boztaş, E., & Düz, N. (2013). Sanatta Denge Unsurunun Sanat Yapıtına Kazandırdığı Estetik Değerler. *Akademik Bakış Dergisi*, (39), 1-14.
- Burnett, R. (2018). *İmgeler Nasıl Düşünür?* Metis Yayınları.
- De Bolla, P. (2020). *Sanat ve Estetik*. Ayrıntı Yayınları.
- Dilay, S., & Türkoğan, T. (2022). Güncel Sanatta İzleyicinin Rolü, *Sanat ve Tasarım Dergisi*, (30), 129 - 145.
- Erdiren, Y. O. (2021). *Sanatta Özgürlük Resim Sanatı*. Karadeniz Kitap.
- Erkılıç, H. (2009). *Sanatlar ve Toplumsal Etkileşim*. Ed. Mukadder Çakır Aydın. E Yayınları.
- Ersoy, A. (2016). *Sanat Kavramlarına Giriş*. Hayalperest Yayınevi.
- Gökçen, A. (2019). Eşik: Olgular ve İmgeler Bağlamında Bir Mekân Analizi. *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 129-137.
- Gülerce, H., & Duman, G. (2021). *Misafir İşçilikten Diasporaya: Göçmen Bavulunun Dönüşümü, Göçün 60. Yılında Avrupa'da Türk Toplumunu: Kimlik, Uyum ve Katılım içinde*. Ed. Bekir Gündoğmuş. Nobel Yayınları.
- Karakuş, G. (2022). “Bir Yol Hikâyesi: Eşik” sergisi röportajı. (26.12.2022). Bitlis.
- Karakuş, G. (2022). Sanat ve Mitoloji Bağlamında Elma İmgesi. *Akademik Sanat Dergisi*. (16), 32-47.
- Karakuş, G. (2020). *Simurg Söyleni Üzerine Görsel Anlatılar*. [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi- Ankara].
- Koçak, A., & Gürçay, S. (2017). Altın Beşik Efsanesinin Yüce Ana Ekseninde Göstergibilimsel İncelenmesi. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 3(3), 1-16.
- O'Doherty, B. (2019). *Beyaz Küpün İçinde Galeri Mekânının İdeolojisi*. Sel Yayınları.
- Read, H. (2020). *Modern Sanatın Felsefesi*. Hayalperest Yayınevi.
- Sarı, E. (2018). Sanat Olgusunun Tarihsel Süreçte Değişen Tanımı, İşlevi ve Değeri Üzerine, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32(45), 131-154.
- Şahin, V. (2009). Dede Korkut Hikâyelerinde İyilik Kültürü. *Türk Dünyası*, 29, s.43-54.
- Tunç, B. F. (2015). *Çok Sesli Mekânsal Pratiklerde Katılımcılığın Rolü: Kuzguncuk ve Yedikule Bostanı*. [Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi- İstanbul].
- Uca, O. (2017). Modernlikler, Modern Sanat ve Sanatseverlik, *Tyke Sanat ve Tasarım Dergisi*, 2(2), 20-31.
- Umay, Z. (2016). Sanatın Hayat Hayatın Sanat ile Ortaklığı. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 5(23), 1007-1016.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Bu araştırma için etik kurulu onayı gerekmemektedir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100,

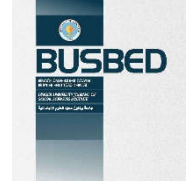
Yazar 1: Literatür tarama, araştırma, bulgulama ve sonuçlar

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 10.05.2023
Kabul Tarihi : 20.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1295438>

POLİTİK İSTİKRAR VE KİŞİSEL GELİR ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİ: BRICS VE MIST ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

Gökçen AYDINBAŞ¹

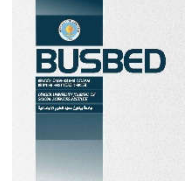
ÖZ

Bu çalışmadaki amaç, MIST ve BRICS ülkelerinde politik istikrar endeksi, ticari açıklık, istihdam değişkenleri ve kişi başına gayrisafi yurt içi hâsıla (KBGSYH) arasındaki ilişkiyi 2002-2021 dönemine ait yıllık veriler bazında incelemektir. Çalışmada kullanılan ekonometrik yöntem panel veri analizidir. Analiz kapsamında öncelikle değişkenler ve model için yatay kesit bağımlılığı sınanmıştır. Panelin durağanlığının belirlenmesi adına CIPS birim kök testi uygulanmıştır. Değişkenler arası uzun dönemli ilişkinin tespitinde ise Westerlund (2007) panel eş-bütünleşme testi kullanılmıştır. Son olarak da nedensellik ilişkisinin tespiti adına Dumitrescu & Hurlin (2012) panel nedensellik testi uygulanmıştır. Çalışmanın sonuçları ile değişkenler arası uzun vadede bir eş-bütünleşme ilişkisinin varlığı kanıtlanmıştır. Ayrıca nedensellik analizinin sonuçlarına dayanılarak politik istikrar endeksi, ticari açıklık oranı, istihdam oranı ile kişi başına GSYH arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Politik İstikrar, Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla, Ticari Açıklık, İstihdam.

¹ Dr., gkcnaydnbs@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9435-5387>

Article Type : Research Article
Date Received : 10.05.2023
Date Accepted : 20.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1295438>

THE CAUSAL RELATIONSHIP BETWEEN POLITICAL STABILITY AND PERSONAL INCOME: THE CASE OF BRICS AND MIST COUNTRIES

Gökçen AYDINBAŞ¹

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the relationship between political stability index, trade openness, employment variables and gross domestic product per capita (GDP per capita) in MIST and BRICS countries on the basis of annual data for the period 2002-2021. The econometric method used in the study is panel data analysis. Within the scope of the analysis, firstly, horizontal cross-section dependence is tested for the variables and the model. CIPS unit root test was applied to determine the stationarity of the panel. Westerlund (2007) panel cointegration test was used to determine the long-run relationship between variables. Finally, Dumitrescu & Hurlin (2012) panel causality test was applied to determine the causality relationship. The results of the study prove the existence of a long-run cointegration relationship between the variables. In addition, based on the results of the causality analysis, it is determined that there is a bidirectional causality relationship between the political stability index, trade openness rate, employment rate and GDP per capita.

Keywords: Political Stability, Gross Domestic Product, Trade Openness, Employment.

¹Phd, gkcnaydnbs@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9435-5387>

1. GİRİŞ

Uluslararası politik ekonomi, ekonomi ve politikanın bir bütün olarak değil de birbirinden ayrı bir şekilde değerlendirilmesine bir tepki niteliğinde doğmuştur. Dolayısıyla ekonomi ve politikanın sürekli olarak karşılıklı bir etkileşim halinde olduğu ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, politik istikrarsızlık bir ülkede iktidardaki politikacıların geleceğe yönelik beklentilerinde belirsizlik yaratarak ekonomi politikalarını etkileyen bir unsur olarak kabul edilmektedir. Politik istikrar ise, iktisadi yatırımlar için güven ortamının sağlanmasıyla yerli ve yabancı sermayedarların ülke ekonomisine katkılarını arttırmakta, insan sermayesinde kaybı azaltmakta ve uzun vadeli, verimli yatırımları ülkeye çekmektedir. Nitekim politik istikrar, ülke ekonomileri için ciddi katkılar sunacak düzeyde son derece önemli bir unsurdur. Bu çalışmanın amacı, MIST (Meksika, Endonezya, Güney Kore ve Türkiye) ile BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) ülkeleri için politik istikrar endeksi, ticari açıklık, istihdam değişkenleri ve kişi başına GSYH arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Panel modeldeki zaman aralığı verilerin eksiksiz bir şekilde derlenebilmesi adına 2002-2021 dönemi olarak belirlenmiştir. Çalışmanın önemi ve orijinal tarafı, MIST ve BRICS ülkelerinde politik istikrarın neleri sağlayabileceğine yönelik araştırma sorusunun ekonometrik bir analiz ile destelenerek yanıtlanmasıdır. Bu çalışma, yazar tarafından literatürdeki (mevcut) çalışmaları tamamlayıcı ve ileride yapılacak çalışmalara yol gösterici bir nitelikte olması motivasyonu ile hazırlanmıştır.

Çalışmada politika ekonomi ilişkisine vurgu yapılarak politik istikrar/istikrarsızlık ve ilişkili faktörlere yönelik kavramsal çerçeve ile teorik altyapı oluşturulmuştur. Ayrıca politik istikrarı etkileyen faktörlere ilişkin uygulamalı literatür özetlendikten sonra araştırmanın ekonometrik analizi kapsamında veri seti, model ve uygulama kısmı ele alınmıştır. Bu çerçevede ise araştırmanın yöntemi ile birlikte araştırma bulgularına değinilmiştir. Son olarak da bulgulara yönelik değerlendirmelere ve tartışmalara yer verilerek çeşitli politika önerileri sunulmuştur.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Uluslararası ilişkiler ve uluslararası politik ekonomi disiplininde iki önemli unsur olarak Realist ve Liberal yaklaşımlar çerçevesinde ekonomi ve politika konusunda birbirinden farklı görüşler savunulmaktadır. Bu bağlamda realizm, ekonomiyi politikanın aracı biçiminde kabul ederek devleti merkezine alırken, liberalizm ise politikayı ekonominin aracı olarak nitelendirerek ekonomiyi ön plana çıkarmıştır (Durmuş, 2017). Genel anlamıyla ekonomi, sonsuz insan ihtiyaçlarına karşılık sınırlı kaynakların verimli şekilde kullanımının yollarını arayan bir bilim dalı iken; politika toplumda yaşayan insanlar arası çatışma, kavga, mücadeleyi ifade etmekle birlikte toplumsal bütünlüğü sağlamak, özel çıkarlara karşı ortak iyiliği gerçekleştirmek anlamına gelmektedir (Parasız, 2000, s. 4). Bir başka deyişle politika, toplumdaki aktörler arası çıkar farklılaşmalarının, çatışmalarının bir neticesi olarak güç ve otoritenin kullanımı biçiminde tanımlanmaktadır. Ekonomi ve politika etkileşimleri ise politik ekonomi alanındaki çalışmaların temel odağını oluşturmaktadır. Ekonomik düzenlemede devlete güçlü rol veren Merkantilist yaklaşım ile politik ekonomi kavramı ortaya çıkmıştır. Ekonomi ve politika kavramlarının birlikte kullanımıyla ortaya çıkan “*politik ekonomi (political economy)*” kavramı literatürde ilk defa Aristo tarafından “*devlet giderlerinin karşılanması için vergi konulması*” anlamında kullanılmıştır (Flynn, 1967, s. 5). Sir James Steuart’ın (1767) “*Ekonomi Politiğin İlkeleri Üzerine Bir Soruşturma*” adlı eseri ise teorik olarak politik ekonomi kavramının kullanıldığı ilk sistematik çalışma olmuştur (Eren, 2022).

Eski Yunancada “*politik ekonomi*” kavramı “*bağımsız şehir devleti*” anlamında politikanın kökü olarak “*polis*” ve “*mal varlığının yönetimi*” ifadesiyle ekonominin kaynağı olarak “*oikonomike*” (oikos ve nomos) kelimelerinden türetilmiştir (Ateş & Gökmen, 2013, s. 48). Nitekim politik ekonomistler; bir taraftan gerçek politik sonuçların hangi faktörler ile açıklanabileceğini sorgulamakta, diğer taraftan iktisatçıların “*ekonomik kalkınma*” analizlerini, sosyal sonuçları ile birlikte açıklamaya gayret etmektedir (Aydınbaş, 2018, s. 24-25). Bu nedenle ekonomik açıdan bir toplumun başarılı olabilmesi için ekonomik ve politik yapının bir arada incelenmesi gerekmektedir. Günümüzde politik ekonomi, ekonomik ve politik anlamda refah sağlama hedefinde olan ülkelerde bir bilim haline gelmiştir. Ancak toplumsal refahı artırarak politik istikrarı sağlama düşüncesi çok eski zamanlardan beri insanların zihnini meşgul eden bir durum olmuştur (Şimşek, 2015, s. 41-42). Politik istikrarsızlık, politik alanda oluşan kararsızlık, belirsizlik, yapısal koşullarda değişkenlik olarak ifade edilebilmektedir. Alesina ve Perotti (1993) ise politik istikrarsızlığı, anayasal olan veya olmayan hükümet değişiklikleri ile sosyal huzursuzluk ve siyasi şiddet alt başlıklarıyla ele almaktadır. Bir başka deyişle politik istikrarsızlık, özel karar birimleri ile karar alma sürecinde politika yapıcılarının hâlihazırda bilgi setini azaltıcı ve zaman ufkunu daraltıcı bir kısıt anlamına gelmektedir (Cangir, 2012, s. 62). Nitekim politik istikrarsızlığın ölçümü de mümkündür. Şöyle ki, politik istikrarsızlık iki yöntem ile ölçülmektedir. Birinci ölçüm yöntemi, “*Sosyopolitik İstikrarsızlık Yaklaşımı (SPI)*” olarak nitelendirilmekte ve politik gösteriler, protestolar, isyanlar, suikast girişimleri ve benzeri süreçleri tanımlayan bir dizi göstergenin bir araya getirilmesiyle elde edilen bir endeks ile ölçülmektedir. İkinci ölçüm yöntemi ise, hükümetlerin devrilme sıklığına dayalı olarak gerçekleştirilen “*Yönetimsel Devir Hızı Yaklaşımı*”dır (Kalay & Çetin, 2016).

Politik istikrar en temel ifadeyle “*bir siyasal sistemin kurumlarının ani bir değişime maruz kalmaksızın varlığını devam ettirebilmesi*”dir (Tosun & Tosun, 1999, s. 14). Ekonomik istikrar için gerekli bir koşul olarak politik istikrar, toplumdan aldığı yetki çerçevesinde politik iktidarın yasal düzenlemeler yapması, ülke yönetimini istikrarlı bir şekilde yürütmesi ve yaptığı işlerde halk tarafından desteklenmesidir (Eğilmez, 2014). Dolayısıyla politik istikrarın sağlanması için güçlü kurumsal yapıların varlığı son derece önemlidir. Güçlü hukuki ve politik yapı ile birlikte demokrasi ve ekonomik özgürlük de politik istikrarın sağlanabilmesi için gerekli temel göstergelerdir. Politik istikrarsızlığın ve dolayısıyla büyümenin yavaşlamasının sebeplerini ise; askeri darbe, ekonomik ve finansal krizler, etnik bölünme, iç savaş (çatışma), rejim değişimi, meşru ve gayrimeşru yollarla sıklıkla gerçekleşen hükümet değişiklikleri, politik suikastler, protestolar, siyasi kutuplaşma, terör, toplumsal şiddet olayları, yolsuzluk ve benzeri durumlar biçiminde sıralamak mümkündür. Ramadhan vd. (2016)’e göre bu durumda yatırımların teşvik edilmesi ve büyüme açısından sağlıklı bir atmosfer bulunmamaktadır. Corovei ve Socol (2019) ise yabancı sermayenin savaşın, toplumsal çatışmanın olduğu ülkeleri tercih etmediği ve söz konusu ülkelerde ekonomik büyümenin olumsuz yönde etkileneceğini ifade etmiştir.

Politik istikrarsızlığın ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkilerini daha detaylı ele almak gerekirse, bu etkinin bazı önemli kanallar vasıtasıyla gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Bu kanallardan ilki üretim ve yatırımda ikincisi ise kamu bütçesi ve borçlarında ortaya çıkmaktadır (Karahana & Karagöl, 2014, s. 2). Politik istikrarsızlığın iktisadi büyümeye tesir ettiği bir başka kanal da sermaye girişi ve çıkışı ile ilgilidir. Politik istikrarsızlık, finansal-mali sermayenin yurt içine girişini engellemenin yanı sıra yurt dışına çıkışına da sebep olmaktadır (Lensink vd., 2000, s. 87). Politik istikrarsızlığın bulunduğu ülkelerde iktidar sahipleri geleceğe ilişkin kaygılarından dolayı uzun vadeli, verimli yatırımlar değil de kısa vadeli ve verimsiz yatırımlar yapmakta ve bu şekilde de iktidar yarısını kazanmayı amaçlamaktadır. Neticede bu durum ülkenin ekonomik gelişimini engellemektedir. Ayrıca politik istikrarsızlık ile meydana gelen belirsizlik hali, politikacıların seçim dönemlerinde yeniden iktidara gelebilmek adına “*seçim ekonomisi*” olarak bilinen iktisat politikalarını uygulamaları için de bir sebeptir. Seçim dönemlerinde uygulanan söz konusu iktisat politikalarının finansmanı genellikle vergilerden karşılanmakta ve/veya borçlanma ile sağlanmaktadır. Bu nedenle seçim sonuçlarını etkilemek/değiştirmek için uygulanan politikalar, yapılan harcamalar, ülke ekonomisi üzerine yeni bir yük doğurmaktadır (Kuşat & Dolmacı, 2011). Politik istikrarsızlık hali yalnızca politikacıları etkilememekte, aynı zamanda piyasadaki öteki aktörleri de olumsuz etkileyerek öngörülül davranmalarına engel olmaktadır. Bu durum da yatırımcıların risk almaktan kaçınmalarına yol açmaktadır. Politik istikrarsızlık ile beraberinde getirdiği belirsizlik halinde risk almaktan kaçınan yerli yatırımcılar, ya yatırım kararlarını erteleyebilmekte ya da yurt dışında yatırım yapma alternatifine yönelerek ekonomiden çekilebilmektedir. Benzer şekilde belirsizlik dönemlerinde güvenilirlik arayışı içindeki yabancı yatırımcılar ise söz konusu ekonomiyi terk edebilir ya da tercih etmekten kaçınabilir hale gelmektedir (Karahana & Karagöl, 2014, s. 2). Böylece ekonomideki işlem maliyetleri artmakta, iktisadi etkinlik azalmakta ve potansiyelinden düşük bir büyüme gerçekleşmektedir (Yalçınkaya & Kaya, 2017, s. 280-281). Politik istikrarsızlığın ekonomik büyüme üzerindeki bir diğer etkisi ise beyin göçü veya beşeri sermaye göçü yoluyla gerçekleşmektedir. Politik istikrarsızlık durumunda beşeri sermaye, yurt dışına kaçışı tercih edebilmektedir. Beşeri sermayenin politik istikrarsızlık yaşanan ülkelere istikrarın var olduğu ülkelere doğru geçmesi, istikrarsızlığın yaşandığı ülkelerde iktisadi büyümenin potansiyeli altına düşmesine yol açmakla birlikte ülkeler arası kaynak transferini de meydana getirmektedir (Şanlısoy, 2020, s. 85-114). Aşağıda politik istikrarı (istikrarsızlığı) etkileyen çeşitli ekonomik faktörler değerlendirilmiş olup bu doğrultuda açıklamalar yapılmıştır.

Politik istikrarsızlık durumunda meydana gelen geleceğe ilişkin enflasyonist belirsizlik ve enflasyona yönelik beklentilerin artması, borçların vadesini kısaltmakla birlikte borçlanmanın maliyetini arttırmaktadır. Bu süreç ise maliyet enflasyonuna yol açarak enflasyon oranlarını artırmaktadır. Yurt içindeki yüksek faizden faydalanmak için gelen yabancı sermaye politik istikrarsızlığın yaşanmasıyla yurt dışına kaçmakta, bu durum da ekonomideki istikrarsızlığın ve enflasyon oranlarının artmasıyla sonuçlanmaktadır. Bir ülkede politik istikrarsızlığın yaşanması halinde özellikle kalifiye işgücünde yurt dışına göç hızlanmaktadır. Bu nedenle politik istikrarsızlık, şiddetin varlığı yurt dışına doğru beyin göçünü teşvik etmekte, bu durumda özellikle gelişme sürecindeki ülkelerde ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir (Kaya, 2003). İstihdam veya işsizlik bir taraftan politik istikrarsızlıktan etkilenmekte öte taraftan da politik istikrarsızlığı etkilemektedir. Özellikle işsizliğin arttığı zamanlarda toplumsal huzursuzluk, yani sosyo-politik istikrarsızlık da artmaktadır. İşsizliğin yaygın ve sürekli olması hâlihazırda iktisadi ve siyasi düzene güveni sarsmaktadır. Sonuç olarak böyle bir ortamda anarşi, terör ve ayaklanmalar, bir başka deyişle politik istikrarsızlık da artabilmektedir. Politik istikrarsızlık ülkenin kurumsal yapısını zayıflatarak dış piyasalardaki rekabet gücünü düşürmekte ve bu durum da cari işlemler bilançosunu olumsuz yönde etkilemektedir. Çünkü politik istikrarsızlık ile yerli paranın değer kaybetmesi, artan ekonomik istikrarsızlıklar karşısında alınan istikrar tedbirleri kapsamında uygulanan talebi kısımaya yönelik iktisat politikaları, devalüasyon neticesinde de ithalat azalırken ihracat artmaktadır. Bu durum cari işlemler dengesi açıklarının azalmasına neden olmaktadır. Ayrıca politik istikrarsızlık ile birlikte meydana gelen yabancı sermaye kaçışı, ödemeler bilançosunu da olumsuz yönde etkilemektedir. Bu etki ülkede yaşanan ekonomik problemlerin büyümesine ve krizlerin yaşanmasına da yol açabilmektedir. Nitekim politik istikrarsızlık ile birlikte meydana gelen sorunlar ekonomik

gelişme düzeyini olumsuz etkileyerek kamu gelirlerinde bir düşüşe sebep olmaktadır. Özellikle düşük büyüme düzeyi, kamu harcamalarının finansmanı azaltmakla birlikte bütçe açıklarını ve bununla paralel olarak kamu borçlanmalarını artırmaktadır (Şanlısoy, 2010).

Çalışmanın konusunu teşkil eden göstergenin “*politik istikrarsızlık endeksi*”, bir ülkedeki siyasi istikrarsızlık düzeyi ile siyasi kargaşa olasılığını değerlendiren bir ölçümdür. Dolayısıyla söz konusu endeks; politik şiddet, hükümet etkinliği, yolsuzluk, hukukun üstünlüğü, sosyal huzursuzluk ve benzeri faktörler de dâhil olmak üzere bir ülkenin siyasi istikrarsızlığa karşı kırılganlığının bir göstergesi niteliğindedir. Bu endeks 0 ila 10 arasında bir ölçekte puanlanmakta ve yüksek değerler daha yüksek politik istikrarsızlık seviyelerini temsil etmektedir. Daha yüksek bir puan, ülkede siyasi kriz ve huzursuzluk olasılığının daha yüksek olduğunu gösterirken, daha düşük bir puan göreceli istikrara işaret etmektedir. Çeşitli kuruluşlar ve düşünce kuruluşları politik istikrarsızlık endeksini hazırlamakta ve güncellemektedir. Bu endeksi puanlayan önemli kuruluşlardan biri Dünya Bankası’dır. Economist Intelligence Unit (EIU), International Country Risk Guide (ICRG), Fund for Peace (FFP) ve benzeri diğer kuruluşlar da her biri politik istikrarsızlığı puanlamak adına kendi yöntem ve kriterlerine sahip benzer endeksler üretebilmektedir. Bu kuruluşlar değerlendirmelerini geliştirmek amacıyla genellikle anketler, istatistikî veriler, uzman görüşleri ile nitel analizler de dâhil olmak üzere çeşitli veri kaynaklarını kullanmaktadır.

Tablo 1.

MIST ve BRICS Ülkeleri Politik İstikrar Durumu, 2021

Ülke	Politik İstikrar, 2021	Küresel Sıralamadaki Yeri
Güney Kore	0.66	59
Çin	-0.48	133
Brezilya	-0.49	134
Endonezya	-0.51	136
Hindistan	-0.62	143
Meksika	-0.64	145
Rusya	-0.65	146
Güney Afrika	-0.71	151
Türkiye	-1.1	169

Kaynak: Dünya Bankası

Tablo 1’de MIST (Meksika, Endonezya, Güney Kore, Türkiye) ve BRICS ülkeleri (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika) için politik istikrar endeksi değerleri karşılaştırılmıştır. Politik istikrar endeksi (-2.5 zayıf; 2.5 güçlü) ülke sıralamalarına bakıldığında, 194 ülke bazında 2021 yılı ortalamasının -0.07 puan olduğu belirtilmektedir (The Global Economy, 2021).

Meksika: Meksika zaman zaman şiddet, uyuşturucu, yolsuzluk ve siyasi gerilimlerle ilgili bazı sorunlar ile karşılaşmaktadır. Bununla birlikte, genel olarak diğer bazı ülkelere nazaran politik açıdan daha istikrarlı kabul edilmektedir. *Endonezya:* Endonezya 1990’ların sonundaki demokratik geçiş sürecinden itibaren politik istikrar bağlamında önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Ancak hala yolsuzluk ve sosyal eşitsizlik gibi sorunlarla karşılaşmaktadır. *Güney Kore:* Güney Kore politik istikrarı ve olgun demokrasisi ile tanınmaktadır. Ancak bazı dönemlerde siyasi protestolar ile karşılaşmakta ve Kuzey Kore ile gerginlikler yaşamaktadır. *Türkiye:* Son yıllarda Türkiye, darbe girişimi, terör olayları, siyasi baskılar ve benzeri sorunlarla karşılaşmakta ve bu sorunlar ülkede politik istikrarsızlık ortamı yaratmaktadır.

Brezilya: Brezilya yolsuzluk skandalları, iktisadi zorluklar ve sosyal huzursuzluk sebebiyle politik istikrarsızlıklar ile karşı karşıya kalmıştır. Bununla birlikte, ülkenin uzun bir demokratik yönetim geçmişine ve nispeten istikrarlı bir politik sisteme sahip olduğunu belirtmek mümkündür. *Rusya:* Rusya, sınırlı politik özgürlükler ve insan hakları endişeleri gibi konularda eleştirilere maruz kalmıştır. Bu ülke, zaman zaman komşu ülkeler ile politik gerilimler yaşamaktadır. Bu bakımdan çeşitli protestolar ile karşılaşmaktadır. *Hindistan:* Dünyanın en büyük demokrasisi olan Hindistan, genel anlamda istikrarlı bir politik sisteme sahiptir. Ancak bölgesel çatışmalar, sosyal eşitsizlik ve dini gerilimlere ilişkin zorluklar ile karşı karşıyadır. *Çin:* Çin’in politik sisteminde, esasında tek parti yönetiminden dolayı istikrarlı bir ortam mevcuttur. Ancak ülke, sınırlı politik özgürlükler ve insan hakları konularında eleştirilere maruz kalmaktadır. *Güney Afrika:* Güney Afrika politik istikrar geçmişine sahip olmasına rağmen yolsuzluk, sosyal eşitsizlik ve zaman zaman yaşanan politik gerilimlere ilişkin zorluklarla karşılaşmaktadır.

3. LİTERATÜR ÖZETİ

Ülkede terör eylemleri, seçimlerin ve grevlerin sıklığı gibi durumlar politik istikrarsızlığı arttırmakta ve büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Nitekim ülkelerde belirsizliğe yol açarak politik istikrarsızlık, araştırma ve geliştirme faaliyetleri, teknolojik hamleler, yatırımlar gibi artı değer katan iktisadi kararlar üzerinde caydırıcı bir şekilde tesir etmektedir (Erdoğan & Akalın, 2022, s. 2). Bir başka deyişle politik istikrarsızlık ile birlikte ortaya çıkan belirsizlik ve risk ortamı, iktisadi aktörlerin, birimlerin bir taraftan gelecek ufku sınırlarken; diğer taraftan

beklentilerini etkileyerek ekonomik değişkenler üzerinde belirleyici olmaktadır. Bu nedenle politik istikrar makro ve mikro ekonomik boyutlarıyla etki yaratmaktadır (Şanlısoy, 2020, s. 86-87). Politik istikrarın, ülkelerin ekonomilerini nasıl ve hangi düzeyde etkilediğine ilişkin günümüze dek pek çok uluslararası akademik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların ulaştığı ortak kanı, politik istikrarsızlığın belirsizliği artırdığı ve üretim, istihdam, yatırım gibi ekonomik karar alma süreçlerini sekteye uğrattığı şeklindedir (Karahan & Karagöl, 2014). Tablo 2’de politik istikrar ile ilişkili faktörler üzerine literatürde yer alan ulusal ve uluslararası uygulamalı çalışmalar kronolojik sıralamaya göre incelenmiştir.

Tablo 2.

Politik İstikrar ve İlişkilendirilen Faktörler Üzerine Uygulamalı Literatür İncelemesi

Yazar (lar)	Yöntem	Periyot	Bulgu (lar)
		Ülke/Ülke Grubu	
Tosun vd. (2008)	Faktör analizi	1987-2003, Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri	Çalışmada; politik risk ile makroekonomik performans arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.
Arslan (2011)	Johansen Eş Bütünleşme Analizi	1987-2007, Türkiye	Çalışmada; politik istikrarsızlık ile ekonomik performans arasında uzun vadeli bir ilişki olduğu saptanmıştır.
Demirgil (2011)	Genelleştirilmiş Otoregresif Koşullu Değişen Varyans (GARCH) ve EGARCH Modelleri	1970-2006, Türkiye	Çalışmada, politik istikrarsızlığın iktisadi büyüme üzerinde negatif ve enflasyon üzerinde pozitif etkisi bulunurken, döviz kurları üzerindeki etkisinin ise çok güçlü olmadığı tespit edilmiştir.
Gür & Akbulut (2012)	Panel Veri Analizi	1986-2003, Gelişmekte olan Ülkeler (19)	Çalışmada, politik istikrar ile iktisadi büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.
Kalay & Çetin (2016)	Granger Nedensellik Testi	2000-2011, Afrika Ülkeleri (52)	Çalışmada, iktisadi büyümeden politik istikrarsızlığa tek yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Balan (2016)	Vektör Otoregresif (VAR) Analizi	1986-2013, Türkiye	Çalışmada; politik istikrarın devlet harcamalarında gerçekleşen değişimin %8’ini; devlet harcamalarının ise politik istikrarda gerçekleşen değişimin %13’ünü açıkladığı belirlenmiştir.
Yalçınkaya & Kaya (2017)	Panel Veri Analizi	1996-2015, G-12 ve G-8 Grupları	Çalışmada G-12 ve G-8 grupları bazında politik istikrar endeksi ile iktisadi büyüme arasında iki yönde bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Alper (2018)	Panel Veri Analizi	1996-2016, BRICS-T	Çalışmada, gelişme sürecindeki ülkelerde politik istikrarın iktisadi büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.
Diken vd. (2018)	Otoregresif Dağıtılmış Gecikme Modelleri (ARDL) Yöntemi	2002- 2016, Türkiye	Çalışmada, uzun vadede politik istikrar ile iktisadi büyüme arasında bir ilişki olduğu saptanırken, kısa dönemde ise bu ilişkiye istatistikî anlamda ulaşılamamıştır.
Özek (2019)	Panel Nedensellik Testi	2002-2017, Avrupa Birliği Üyesi 10 Merkezi ve Doğu Avrupa Geçiş Ekonomisinde (Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya, Slovenya, Slovakya)	Çalışmada, Estonya ve Bulgaristan ekonomilerinde ticari açıklık oranından politik istikrara; Polonya ve Litvanya ekonomilerinde tüketici fiyat endeksinden politik istikrara; Estonya, Letonya ve Slovenya’da ise işsizlik oranından politik istikrara anlamlı bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Biçen (2020)	Panel Görünürde İlişkisiz Regresyon Yöntemi	2002-2017, Brezilya, Çin, Güney Afrika, Hindistan, Rusya ve Türkiye	Çalışmada, politik istikrarın gerekli olmasına rağmen iktisadi büyümede yeterli bir faktör olmadığı kanıtlanmıştır.
Şanlısoy (2020)	Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Testler	1987-2015, Türkiye	Çalışmada, politik istikrarsızlık ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi belirlenmiştir. ≡
Erdoğan & Akalın (2022)	Zaman Serisi Analizi Yöntemi	1984-2017, Türkiye	Çalışmada, politik istikrar, yatırım ve tüketim harcamaları, ekonomik büyümeyi pozitif, kamu tüketim harcamalarını ise negatif etkilediği saptanmıştır.

ULUSLARARASI LİTERATÜR	Alesina & Perotti (1993)	Sağlam Regresyon Teknikleri	1960-1985, 71 Ülke	Çalışmada gelir dağılımı adaletsizliğinin politik istikrarsızlığı artırdığı, geniş bir orta sınıfın oluşturulmasıyla da istikrarın güçlendiği belirtilmiştir.
	Alesina vd. (1996)	OLS ve GLS Yöntemleri	1950-1982, 113 Ülke	Çalışmada politik istikrarsızlığın iktisadi büyüme üzerinde negatif yönlü bir etki bıraktığı belirlenmiştir.
	Gyimah-Brempong & Traynor (1999)	Eşanlı Denklemler Yöntemi ve Dinamik Panel Veri Yöntemi	1975-1988, Sahraaltı Afrika Ülkeleri (39)	Çalışmada; politik istikrarsızlık ile iktisadi büyüme arasında pozitif ilişki bulunmuştur.
	Asteriou & Price (2003)	GARCH-M	1961-1997, İngiltere	Çalışmada, politik istikrarsızlık ile iktisadi büyüme arasında pozitif ilişki olduğu saptanmıştır.
	Fosu (2001)	Regresyon Analizi	1960-1986, Sahraaltı Afrika Ülkeleri (31)	Çalışmada, politik istikrarsızlık ile iktisadi büyüme arasında pozitif ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.
	Fielding (2003)	Johansen Eş Bütünleşme Analizi	1987-1998, İsrail	Çalışmada, politik istikrarsızlığın yatırımlara negatif etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.
	Jong-A-Pin (2006)	Panel Veri Analizi	1984-2003, 98 Ülke	Çalışmada, politik istikrarsızlığın iktisadi büyümeye negatif etkisi olduğu saptanmıştır.
	Ren vd. (2012)	Panel ARDL Yöntemi	1984-2009, MENA Ülkeleri (14)	Çalışmada, uzun dönemde politik istikrar ile iktisadi gelişme arasında negatif; kısa dönemde ise pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır.
	Aisen & Veiga (2013)	Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) Analiz Yöntemi	1960-2004, 169 Ülke	Çalışmada, politik istikrarsızlık ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.
	Khan & Akbar (2013)	Havuzlanmış EKK, Sabit ve Rassal Etkiler Modelleri	1986-2009, 94 Ülke	Çalışmada, politik risk ile doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) arasında negatif bir ilişki bulunmuştur.
	Tang & Abosedra (2014)	GMM Analiz Yöntemi	2001-2009, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri	Çalışmada, politik istikrarsızlığın iktisadi büyümeyi negatif etkilediği tespit edilmiştir.
	Adika (2020)	Sistem GMM-Panel OLS Yöntemi	1996-2017, 33 Ülke	Çalışmada, politik istikrarsızlık ile iktisadi büyümenin ilişkili olduğu belirlenmiştir.
	Azam (2021)	Panel ARDL Yöntemi	2002Q1-2018Q4, 14 Ülke	Çalışmada, politik istikrarsızlığın iktisadi büyüme ile ilişkili olduğu bulunmuştur.

Literatürdeki uygulamalı çalışmalarla da desteklenen sonuçları özetlemek gerekirse; politik istikrarsızlık ile iktisadi büyüme arasında bir etkileşimin olduğu belirtilmiştir. Çalışmalardan bazılarında iktisadi büyümeden politik istikrarsızlığa doğru, bazılarında ise politik istikrarsızlıktan iktisadi büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu belirlenmiştir. Literatürdeki uygulamalı çalışmalarda iktisadi büyüme değişkeninden başka politik istikrarsızlık ile ilişkilendirilen faktörlerden bazıları ise doğrudan yabancı yatırımlar, ticari açıklık, kamu tüketim harcamaları, devlet harcamaları olduğu görülmektedir. Bu çalışmada ise MIST ve BRICS ülkeleri için politik istikrar endeksi, ticari açıklık ve istihdam değişkenleri ile kişi başına GSYH arasındaki ilişki 2002-2021 dönem bazında yıllık veriler kullanılarak araştırılmıştır. Çalışmada kullanılan ekonometrik yöntem, panel veri analizidir. Çalışma kapsamında seçilen MIST ve BRICS ülkelerinin ortak noktası, yeni sanayileşen güçlü ekonomiler olmalarıdır. BRICS ülkeleri aralarında sanayi ve ticaret ilişkisini güçlendirilmek için, MIST ülkeleri ise hızlı büyüme değerleri ile endüstrileşme çabalarından dolayı geleceğin önemli endüstrileşen ülkeleri olarak bir araya gelmiştir. Sonuç olarak çalışma, değişkenleri ve modelleri ile seçilen dönem ve ülkeler bakımından literatürü tamamlayıcı ve ileride yapılacak çalışmalara yol gösterici bir nitelik kazanmaktadır. Bu durum da çalışmanın önemini ve orijinal tarafını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla MIST ve BRICS ülkelerinde politik istikrar endeksi, ticari açıklık, istihdam değişkenleri ve kişi başına GSYH arasındaki ilişkinin incelenmesi, gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir iktisadi büyümeyi sağlayan unsurlara ilişkin fikir vererek literatüre katkıda bulunabilecektir. Bununla birlikte politik istikrarın iktisadi büyümeyi nasıl etkilediğinin anlaşılması, politika yapıcıların politik istikrar ve iktisadi büyümeyi eş zamanlı olarak teşvik eden stratejiler tasarlamasına yardımcı olabilecektir. Ayrıca bu çalışma, politik istikrarsızlık yaşayan ancak iktisadi büyüme potansiyeline sahip ülkelerin nasıl destekleneceği hususunda politika yapıcılara ve uluslararası kuruluşlara rehberlik edebilecek ve böylece küresel sürdürülebilir kalkınma hedeflerine katkıda bulunulabilecektir.

2. EKONOMETRİK ANALİZ

2.1. Araştırmanın Modeli ve Veri Seti

Çalışmanın bu bölümünde, MIST ve BRICS ülkelerinde politik istikrar endeksi, ticari açıklık, istihdam değişkenleri ve kişi başına GSYH arasındaki ilişki Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi ile sınanmıştır. Bu çalışmada politik istikrar ile kişi başına GSYH ilişkisi incelenirken kontrol değişkenler olarak modele istihdam oranı ve ticari açıklık oranı dâhil edilmiştir. Modeldeki kontrol değişkenlerden biri olan istihdam oranındaki yükseliş genellikle kişi başına GSYH'yi artırabilir ve dolayısıyla politik istikrar ile olan ilişkiye de etki edebilir. Bir diğer kontrol değişken olan ticari açıklıktaki değişme de kişi başına GSYH'yi etkileyebilir ve politik istikrar ile ilişki içerisinde olabilir. Nitekim ilgili çalışmada bu kontrol değişkenlerin kullanılmasının nedeni, politik istikrar ve kişi başına GSYH arasındaki ilişkinin daha kapsamlı biçimde anlaşılmasına katkıda bulunulabileceği düşüncesidir.

Öncelikle analizde yer verilen değişkenler ve model için yatay kesit bağımlılığı Breusch-Pagan CD_{LM} (1980) testi ile incelenmiştir. Elde edilen sonuç doğrultusunda panelin durağanlığının sınanmasında CIPS birim kök testi kullanılmıştır. Panel birim kök testinin akabinde nedensellik analizine geçilmeden öncelikle, eğitim katsayılarının her bir ülke için homojen ya da heterojenlik durumu, Pesaran ve Yamagata (2008)'nin delta testleri vasıtasıyla incelenmiştir. Seriler arası uzun dönem ilişkisi, Westerlund (2007) panel eş-bütünleşme testi ile sınanmıştır.

Belirlenen ülkeler/ülke grupları için politik istikrar endeksi, ticari açıklık, istihdam değişkenleri ve kişi başına GSYH arasındaki ilişkinin araştırıldığı bu çalışmanın modeli aşağıdaki gibi tanımlanmıştır:

$$GDPC_{it} = \beta_0 + \beta_1 EMP_{it} + \beta_2 TRD_{it} + \beta_3 PS_{it} + e_{it} \quad (1)$$

Bu modelde; birim (ülke) “i”; zaman (yıl) “t”; katsayı “β”; sabit terim “α”; hata terimi “ε” ile gösterilmektedir.

Tablo 3.
Değişkenler, Açıklamaları ve Kaynakları

Değişkenler	Sembol	Değişken Türü	Gözlem Aralığı	Verilerin Alındığı Kaynak
Kişi Başına GSYH	GDPC	Bağımlı Değişken	2002-2021	Dünya Bankası (World Bank-WB)
15 Yaş Üstü Nüfus İstihdamı (Toplam %)	EMP	Kontrol Değişken		Dünya Bankası (World Bank-WB)
Ticari Açıklık	TRD	Kontrol Değişken		Dünya Bankası (World Bank-WB)
Politik İstikrar	PS	Bağımsız Değişken		Dünya Yönetişim Göstergeleri (The Worldwide Governance Indicators-WGI)

Tablo 3'te modele dâhil edilen değişkenlere, açıklamalarına ve kaynaklarına yer verilmiştir. Modelde 2002-2021 dönemi için yıllık veriler kullanılmış olup PS; politik istikrar endeksi, GDPC; kişi başına GSYH (\$-sabit), EMP; istihdam oranı, TRD; ticari açıklık biçiminde ifade edilmektedir. Kullanılan veriler WB ve WGI istatistiksel veri tabanından alınmıştır. Ekonometrik testler için Eviews 12 ve Stata 16 paket programları kullanılmıştır.

Tablo 4.
Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
GDPC	160	87.406	72.367	46.844	33.920
EMP	160	57.080	7.388	41.154	72.507
TRD	160	51.985	16.896	22.105	85.566
PS	160	-.6107	.5571	2.0953	.6625

Kaynak: Yazar tarafından Stata 16 paket programı ile hesaplanmıştır.

Çalışmanın tanımlayıcı istatistikleri Tablo 4'te incelenmiştir. Tabloda istatistiklere ilişkin gözlem, ortalama ve standart sapma, minimum ve maksimum değerlerini raporlanmaktadır.

Tablo 5.
Korelasyon Matrisi

	GDP	EMP	TRD	PS
GDPC	1.000			
EMP	0.107	1.000		
TRD	0.528	0.076	1.000	
PS	0.602	0.423	0.194	1.000

Tablo 5’te değişkenlerin her biri için korelasyon matrisi incelenmiştir.

2.2. Araştırma Yöntemi ve Bulguları

Panel veri analizi kapsamında ilk olarak paneli oluşturan yatay kesit birimlerinin birbirine bağımlılık durumunun incelenmesi gerekmektedir. Yatay kesit birimlerin birbirinden bağımsız olduğu varsayımı altında, “birinci nesil testler” olarak adlandırılan panel birim kök testleri kurgulanırken, yatay kesit birimlerinin birbirinden bağımsız olmadığı varsayımı altında ise “ikinci nesil testleri” olarak nitelendirilen panel birim kök testleri kurgulanmaktadır. Yatay kesit bağımlılığı, bir ülkede meydana gelen iktisadi şokun öteki ülkeleri etkileyip etkilemediğinin belirlenmesine imkân tanımaktadır (Alper & Oransay, 2015, s. 79). Yatay kesit bağımlılığının dikkate alınmaması, analiz sonuçlarının sapmalı (yanıltıcı) ve tutarsız olmasına yol açabilmektedir. Bu nedenle hem her bir değişken hem de her bir model için yatay kesit bağımlılığının ayrı ayrı incelenmesi gerekmektedir. Panel veri analizleri çerçevesinde yatay kesit bağımlılığının sınanmasında kullanılacak çeşitli tezler bulunmaktadır. Bu çalışmada ise yatay kesit bağımlılığı $T > N$ olmasından ötürü Breusch-Pagan CD_{LM} (1980) testi uygulanmıştır. Testin sıfır hipotezi “ H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur.”, alternatif hipotezi ise “ H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır.” olarak kurgulanmıştır.

H_0 hipotezi 0.05’ten küçük ise reddedilmekte ve böylece yatay kesit bağımlılığının varlığı kanıtlanmaktadır. Bu durumda ikinci nesil birim kök testleri kullanılmaktadır. Aksi durumda ise, yatay kesit bağımlılığı bulunmama, böylece birinci nesil birim kök testleri uygulanmaktadır. Tablo 6’da yatay kesit bağımlılık test sonuçlarına yer verilmiştir:

Tablo 6.

Yatay Kesit Bağımlılık Test Sonuçları

Test	Her Bir Değişken ve Model için Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları	
	Breusch-Pagan (1980) CD_{LM}	
<i>Değişkenler ve Model</i>	<i>İstatistik</i>	<i>P-Değeri</i>
GDPC	286.841***	0.0000
EMP	177.205***	0.0000
TRD	151.378***	0.0000
PS	116.276***	0.0000
MODEL: GDPC=F (EMP, TRD, PS)	153.679***	0.0000

Kaynak: Yazar tarafından Eviews 12 paket programı ile hesaplanmıştır.

Tablo 6’ya göre, gerek değişkenler gerekse model için H_0 hipotezi reddedilmekte ve böylece yatay kesit bağımlılığı kanıtlanmaktadır.

Panel veri analiz yönteminde, serilerin durağanlık şartını sağlayıp sağlamadığı yapılan tahminlerin güvenilirliği noktasında son derece önemlidir. Serilerin durağanlık durumu, güçlü bir şekilde serinin niteliğini ve tutumunu etkilemektedir. Regresyon modelindeki değişkenler, durağanlık niteliğini taşımaması, asimtotik analiz açısından geçerli standart varsayımları geçersiz kılmakta ve tahmin sonuçları ise sapmalı (yanıltıcı) olmaktadır. Nitekim çalışmanın analiz kısmının devamında, yatay kesit bağımlılık test sonuçlarından yola çıkılarak serilerin birim kök taşıyıp taşımadıkları, yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Pesaran (2006) tarafından geliştirilen CIPS istatistiği ile araştırılmıştır (Kılıç vd., 2014, s. 123-124). Testin hipotezleri “ H_0 : Seride birim kök vardır.” ve H_1 : Seride birim kök yoktur.” şeklindedir.

Tablo 7.

CIPS Birim Kök Test Sonuçları

CIPS İstatistiği Değişkenler	Kritik Değerler			
	Seviye	Fark		
GDPC	-0.842	-2.491	1%	-2.600
EMP	-1.093	-3.110		
TRD	-0.875	-3.196	5%	-2.340
PS	-1.524	-4.288	10%	-2.210

Kaynak: Yazar tarafından Stata 16 paket programı ile hesaplanmıştır.

Tablo 7’de yer verilen CIPS Panel birim kök testi sonuçlarına bakıldığında, GDPC, EMP, TRD ve PS değişkenleri I(1)’de yani birinci fark alındığında durağan olmuştur. Bu sonuca göre Westerlund (2007) eş-bütünleşme testinin çalışmanın devamı için uygun olacağı kanısına varılmıştır.

Tablo 8.
Homojenlik Test Sonuçları

Test istatistiği	MODEL	
	t-istatistik	P-Değeri
<i>Delta_tilde</i>	8.000***	0.000
<i>Delta_tilde_adj</i>	9.238***	0.000

Tablo 8’de Pesaran ve Yamagata (2008) homojenlik testine yer verilmiştir. Tablo 8’deki sonuçlara göre model için H_0 hipotezi reddedilerek H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Bu durumda, her bir ülke için eğitim katsayılarının heterojen olduğu kanıtlanmıştır.

Tablo 9.
Westerlund (2007) Panel Eş-bütünleşme Test Sonuçları

Sabit			
İstatistik	Değer	Z-Değeri	P-Değeri
Gt	-1.900	-1.000	0.001***
Ga	-4.399	-2.641	0.006***
Pt	-2.646	-2.636	0.009***
Pa	-3.660	-1.639	0.004***
Sabit + Trend			
İstatistik	Değer	Z-Değeri	P-Değeri
Gt	-2.098	-1.968	0.006***
Ga	-2.075	-4.735	0.000***
Pt	-1.400	-5.916	0.000***
Pa	-2.001	-3.776	0.000***

Tablo 9’da Westerlund (2007) panel eş-bütünleşme test sonuçlarına yer verilmiştir. Bu tabloya göre kısa dönem ağırlıklandırılmış ortalama Ga ve Gt testlerine, panele bağlı olan test istatistikleri ise Pa ve Pt testlerine dayandırılmaktadır. Bu tablodaki değerler eş-bütünleşme ilişkisinin varlığını ortaya koymaktadır. Araştırma bulgularına bakıldığında, uzun dönemde BRICS ve MIST ülkeleri için politik istikrar endeksi, ticari açıklık, istihdam değişkenleri ve kişi başına GSYH arasında bir ilişkinin söz konusu olduğu sonucuna varılmaktadır.

Tablo 10.
Dumitrescu ve Hurlin (2012) Panel Nedensellik Testi Sonuçları

H_0 Hipotez	W İstatistik	Z-bar İstatistik	P-Değeri
EMP, GDP’nin Nedenseli Değildir.	7.462	5.076	0.000***
GDP, EMP’nin Nedenseli Değildir.	4.210	1.838	0.066*
PS, GDP’nin Nedenseli Değildir.	2.618	2.254	0.004***
GDP, PS’nin Nedenseli Değildir.	2.311	0.051	0.007***
TRD, GDP’nin Nedenseli Değildir.	2.900	0.534	0.008***
GDP, TRD’in Nedenseli Değildir.	4.683	2.310	0.002***
PS, EMP’nin Nedenseli Değildir.	5.956	3.577	0.000***
TRD, EMP’nin Nedenseli Değildir.	5.232	2.855	0.004***
EMP, TRD’in Nedenseli Değildir.	6.905	4.522	0.000***
TRD, PS’nin Nedenseli Değildir.	3.563	1.195	0.005***
PS, TRD’in Nedenseli Değildir.	2.987	0.620	0.007***

Kaynak: Eviews 12 vasıtasıyla yazar tarafından hesaplanmıştır.

Not:***,**,* sırasıyla, %1,%5,%10 düzeyi için anlamlılığı ifade etmektedir.

Panel veri analizi kapsamında Dumitrescu ve Hurlin (2012) testi ile zaman boyutunun kesit boyutundan büyük ya da küçük olma durumu fark etmeksizin etkin sonuçlar elde edilmektedir. Çalışmanın amacına uygun şekilde seriler arası nedensellik ilişkisinin mevcudiyetinin sınanmasında, Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilmiş olduğu yöntem uygulanmıştır. Bu yöntemin avantajlı tarafları; paneli teşkil eden ülkeler arası gerek yatay kesit bağımlılığını gerekse heterojenliği dikkate alabilmesi; zaman boyutu, yatay kesit boyutundan (N) büyük veya küçük olduğunda uygulanabilmesi ve dengesiz panel veri setlerinde de etkin sonuçlar ortaya koyabilmesidir.

Dumitrescu ve Hurlin testinin bir başka niteliği, gerek eş-bütünleşik ilişkinin varlığında gerekse söz konusu ilişki bulunmadığında analiz edilebilmesidir. Testin H_0 hipotezi bütün yatay kesitlerde “ X 'ten Y 'ye nedensellik ilişkisi yoktur.” biçimindedir (Alper & Oransay, 2015, s. 80). Durağan Y ve X değerleri tanımlanmış olan nedensellik testi modeli aşağıda gösterilmektedir (Çelik & Ünsür, 2020, s. 205; Dumitrescu & Hurlin, 2012, s. 1457):

$$Y_{i,t} = a_i + \sum_{k=1}^k \beta_i(k) Y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^k \beta_i(k) X_{i,t-k} + e_{i,t} \quad (2)$$

Denklem, X değişkeninin Y değişkeninin nedeni olup olmadığının kontrolünde kullanılmakta ve bu nedensellik ilişkisi bir F testi temelinde H_0 hipotezi ile kolaylıkla sınanmaktadır. Ayrıca H_0 hipotezinin reddedildiği durumda, değişkenlerin yer değiştirilmesiyle nedenselliğin de yönü değişmekte ve bu şekilde de çift yönlü nedensellik ilişkisi görülebilmektedir (Çelik & Ünsür, 2020, s. 205).

$$H_0 = \beta_i = 0 \forall i = 1, \dots, N \quad H_1 = \beta_i \neq 0 \forall i = 1, \dots, N, \quad 0 \leq N_1/N < 1, \quad \beta_i \neq 0 \forall i = N_1+1, \dots, N \quad (3)$$

H_0 birimlerin tümü için Y 'den, X 'e doğru nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. H_1 ise bazı birimler için Y 'den, X 'e doğru nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir (Çelik & Ünsür, 2020, s. 205).

Tablo 10'da Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi sonuçlarına yer verilmiştir: Tablo 10'daki sonuçlara göre, MIST ve BRICS ülkeleri için politik istikrar endeksi, ticari açıklık oranı, istihdam oranı ile kişi başına GSYH arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Politik istikrar endeksi ile kişi başına GSYH arasındaki çift yönlü ilişki, Yalçınkaya ve Kaya (2017) tarafından elde edilen bulgular ile desteklenmektedir. Ticari açıklık ile kişi başına GSYH arasındaki çift yönlü ilişki, Eren ve Ünal (2019) tarafından ortaya koyulan tespitler ile desteklenmektedir. İstihdam oranı ve kişi başına GSYH arasındaki çift yönlü ilişki (kısa dönem için) ise Çondur vd. (2022) tarafından elde edilen bulgular ile desteklenmektedir. Bunun yanı sıra politik istikrar ile istihdam oranı arasında da bir ilişki saptanmıştır. Ayrıca ticari açıklık ve istihdam oranı arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu kanıtlanmıştır. Son olarak da politik istikrar ve ticari açıklık arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

3.SONUÇ

Politik ekonomi; ulusal gelir ve servet dağılımı, üretim, ticaret ile devlet, gelenek ve hukuk arasındaki ilişkileri inceleyen bir bilim dalıdır. Bu bakımdan politik ekonomi; politik kurumlar, politik ortam ve ekonomik sistemin (kapitalist, sosyalist, komünist ya da karma) etkileşimini açıklarken ekonomi, politika ve sosyoloji biliminden yararlanmaktadır. Politika-ekonomi etkileşimi bağlamında da bir ülkede politik istikrarın sağlanmasının ekonomik istikrarı beraberinde getirdiğini söylemek mümkündür. Nitekim yapılan teorik ve ekonometrik çalışmalar sonucunda birçok iktisatçı tarafından politik istikrarın (istikrarsızlığın) ülke ekonomisini önemli ölçüde etkilediği belirtilmiştir. İktisat literatürü politik istikrarsızlıkların beşeri sermaye, doğal kaynaklar, finansal piyasalar, sermaye, para ve maliye politikaları, yatırım ve benzeri faktörler aracılığıyla ekonomik büyümeyi etkilediğine ilişkin sonuçlar ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın amacı, MIST ve BRICS ülkeleri için politik istikrar endeksi, ticari açıklık ve istihdam değişkenleri ile kişi başına GSYH arasındaki ilişkiyi 2002-2021 dönemi için yıllık veriler bazında incelemektir. Çalışmada uygulanan panel nedensellik testi sonucunda MIST ve BRICS ülkeleri için kişi başına GSYH ile politik istikrar endeksi, ticari açıklık oranı ve istihdam oranı arasında çift yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Politik istikrar endeksi ile kişi başına GSYH arasındaki çift yönlü ilişki Yalçınkaya ve Kaya (2017) tarafından elde edilen bulguları destekler niteliktedir. Ticari açıklık ile kişi başına GSYH arasındaki çift yönlü ilişki, Eren ve Ünal (2019) tarafından yapılan tespitler ile desteklenmektedir. İstihdam oranı ve kişi başına GSYH arasındaki çift yönlü ilişki (kısa dönem için) ise Çondur vd. (2022) tarafından yapılan çalışmada elde edilen bulgular ile desteklenmektedir. Ayrıca politik istikrar ile istihdam oranı arasında da bir ilişki saptanmıştır. Son olarak da hem politik istikrar ve ticari açıklık hem de ticari açıklık ve istihdam oranı arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu kanıtlanmıştır.

Sonuç olarak politik istikrar bir ülkede öngörülebilirlik ortamı yaratmakta, yerli ve yabancı yatırımları arttırmakta, daha uzun, verimli projelerin hayata geçirilmesini sağlamakta, beşeri sermaye kaybını azaltmasını, kamu kaynaklarının arttırmakta, bu şekilde de ekonomik büyümeyi doğrudan ve pozitif yönde etkilemektedir. Nitekim çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda verilebilecek politika önerileri aşağıda belirtilmiştir.

Türkiye ekonomisi özelinde bakıldığında, cari açığa sebep olan ithalatın ikame edilememesi (ithal girdi bağımlılığı), yabancı finansal sermaye akımları, finansal yatırımlara dayalı büyüme, tasarruf düşüklüğü ve benzeri açılardan yapısal sorunları bulunmaktadır. Bu sorunlar Türkiye'yi, özellikle de dış kaynaklı ekonomik ve politik istikrarsızlık ortamına daha açık ve kırılgan bir ülkeye dönüştürmektedir. MIST ve BRICS ülkeleri gibi gelişmekte olan ülkeler genelinde bakıldığında ise politik istikrarın sağlandığı zamanlarda bile küresel şoklara bağlı olarak ekonomik istikrarsızlık meydana gelebileceğini söylemek mümkündür.

Politik istikrar ile kişi başına GSYH arasında ilişki bulgusuna yönelik politika önerilerini şu şekilde sıralamak mümkündür: Politik istikrar ülkeler için iktisadi büyümeyi artırarak istihdam yaratıcı yabancı yatırımları çekme olasılığını yükseltmektedir. Ayrıca politik istikrar; altyapı, eğitim, sağlık hizmetlerine yatırım ve benzeri ekonomik aktiviteler için daha elverişli bir ortam sunmaktadır. Politik istikrarsızlık hali ise bir ülkede ekonomik istikrarsızlığa yol açabilmektedir. Bunun nedeni yatırımcıların politik istikrar açısından belirsiz bir ülkeye yatırım yapmaktan kaçınmasıdır. Bu durum yabancı yatırımlarda azalışa ve ekonomik büyümede azalmaya yol açmaktadır. Ayrıca politik istikrarsızlık yolsuzluğu artırarak ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Politik istikrar ile istihdam oranı arasındaki ilişki bulgusuna yönelik politik önerileri ise şu şekilde ele almak mümkündür: Eğer bir ülkede politik istikrar söz konusu ise işletmelerin gerek yatırım yapma gerekse işgücünü genişletme olasılığı yükselmektedir. Böylece istihdam olanakları artarken, işsizlik oranı düşebilmektedir. Ayrıca politik istikrar, eğitim programları, vergi teşvikleri, işçi haklarını koruyucu iş kanunları ve benzeri istihdam yaratımını destekleyici politikaların geliştirilmesini olanaklı kılmaktadır. Dolayısıyla ülke ekonomileri için büyüme ve gelişme sürecinde özellikle teknolojik yeniliklere ilişkin yatırımlar, üretimler, harcamalar artırılmalı ve bu şekilde de dışa bağımlılık azaltılmalıdır. Ayrıca iktisadi büyüme, iktidar tarafından uygulanan politikalar ile toplumun bütün kesimlerinde refah düzeyini arttırıcı bir etki yaratmalıdır. Bununla birlikte içinde bulunulan dijital çağ için donanımlı, nitelikli işgücü yetiştirilmesi amacıyla eğitim politikaları geliştirilmelidir. Nitekim bir ülkede, fiziki yatırımların ve hatta beşeri sermayenin yurt dışına kaçışının (beyin göçünün) önlenmesi için de politik istikrarın ve dolayısıyla ekonomik istikrarın sağlanması son derece önemlidir.

Politik istikrar ile ticari açıklık arasındaki ilişki bulgusuna bakımından politik önerileri şu şekilde detaylandırmak mümkündür: Politik istikrarın olduğu bir ülkede ticareti kolaylaştırıcı güçlü bir yasal çerçeve ve kurumlar oluşturulabilmektedir. Politik istikrarsızlık ise işletmelerde belirsizlik ortamı yaratabilmekte ve bu işletmelerin ticaret yapmalarını zorlaştırabilmektedir. Dolayısıyla politik açıdan istikrarsızlık bir ülkenin ticarete daha az açık olmasına neden olabilmektedir. Nitekim politik istikrar ortamı ve ticari açıklık birbirini güçlendirerek ekonomik büyümeye katkıda bulunmaktadır. Bu noktada politik istikrarın olduğu bir ülkede; verimli ulaşım sistemleri, güvenilir elektrik ve gelişmiş telekomünikasyon ağları ve benzeri iyi bir altyapının oluşturulması ticaretin teşviki açısından son derece için elzemdir. Bu durumda hükümetler, ticaret maliyetlerini azaltarak ticareti kolaylaştırmak adına altyapıya yatırım yapmalıdır.

Ticari açıklık ile kişi başına gelir arasındaki ilişki kapsamında politik öneriler şu şekilde açıklamak mümkündür; bir ülkede artan ticari açıklık ile söz konusu ülke ekonomisinin büyüme potansiyeli de artabilecektir. Daha fazla dış ticaret ile iş fırsatları oluşturulabilir ve böylece iktisadi büyüme teşvik edilebilir. Bu noktada, ticaretin genişletilmesi ve teşviki, eğitim ve beceri geliştirilmesi (beşeri sermaye yatırımları artırımı), Ar-Ge yatırımlarının teşviki, sosyal güvenlik ve refah programlarının düzenlenmesi, sürdürülebilirlik ve çevresel duyarlılık temini gibi politika önerileri uygun olacaktır. Ticari açıklık istihdam ilişkisine yönelik ise ihracatın artırılarak yerel üretim ve istihdamın sağlanmasına dikkat çekilebilir. Bu bağlamda işgücünün eğitim ve beceri düzeyi artırılarak olası iş kaybına karşı iyi bir koruma sağlanmalıdır. Ayrıca gelecekteki iş fırsatlarına odaklanan stratejiler benimsenmeli, yenilikçilik ve teknolojik ilerleme ile yeni iş fırsatları yaratılmalıdır. Bu nedenle Ar-Ge teşvikleri ve inovasyon politikaları desteklenmelidir. Son olarak da istihdam oranı ile kişi başına gelir arasındaki ilişkiye yönelik politik önerileri şu şekilde sıralamak mümkündür; eğitim ve mesleki eğitim programları geliştirilerek işgücünün beceri düzeyi artırılmalıdır. Teknoloji ve inovasyona yatırım yapılmalıdır. Kamu alımları ve altyapı yatırımları ile istihdam desteklenmeli ve böylece iktisadi büyüme teşvik edilmelidir.

Tüm bu politik öneriler uygulamaya geçirildiğinde, gelişmekte olan bir ülke için sürdürülebilir ekonomik büyüme ve karşılıklı etkileşim içerisinde olduğu politik istikrar ortamı sağlanabilecektir. Bu şekilde gelişmekte olan bu ülkeler, ekonomik ve politik bakımdan güçlenerek ülke içerisinde ortalama refah seviyesi daha yüksek, uluslararası alanda ise lider bir ülke konumuna gelebilecektir. Aksi takdirde, iktisadi büyümenin belirli bir kesimin lehine gerçekleştiği halde ise yoksulluk kemikleşmeye başlamakta, hak ve özgürlüklerde sürekli bir geriye gidüş yaşanmakta ve iktisadi büyümede başarı sağlanamamaktadır. Bu durum politik istikrarsızlıkların meydana gelmesine, karışıklık ortamının yaşanmasına, suçların artmasına ve ülkenin dış ülkelere gelebilecek tehditlere karşı savunmasız hale gelmesine yol açabilmektedir.

KAYNAKÇA

- Adika, G. (2020). Economic growth dynamics between resource-rich and resource-poor countries in Sub-Saharan Africa: The role of politics and institutions. *African Development Review*, 32(3), 303-315. <https://doi.org/10.1111/1467-8268.12440>
- Aisen, A., & Veiga, F. J. (2013). How does political instability affect economic growth? *European Journal of Political Economy*, 29, 151-167. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2012.11.001>
- Alesina, A., Özler, Ş., Roubini, N., & Swagel, P. (1996). Political stability and economic growth. *Journal of Economic Growth*, 1(2), 189-211. <https://doi.org/10.1007/BF00138862>
- Alesina, A., & Perotti, R. (1993). *Income distribution, political instability, and investment*. NBER. Cambridge.
- Alper, A. & Oransay, G. (2015). Cari açık ve finansal gelişmişlik ilişkisinin panel nedensellik analizi ekseninde değerlendirilmesi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 1(2), 73-85. <https://doi.org/10.20979/ueyd.182896>
- Alper, A. E. (2018). BRICS-T ülkelerinde politik istikrar ve ekonomik performans ilişkisi üzerine bir analiz. *Business and Economics Research Journal*, 9(1), 49-56. <https://doi.org/10.20409/berj.2017.88>
- Arslan, Ü. (2011). Siyasi istikrarsızlık ve ekonomik performans: Türkiye örneği. *Ege Akademik Bakış*, 11(1), 1361-1368. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/558597>
- Asteriou, D., & Price, S. (2003). Political instability and economic growth: UK Time Series Evidence. *Scottish Journal of Political Economy*, 48(4), 383-399. <https://doi.org/10.1111/1467-9485.00205>
- Ateş, D., & Gökmen, G. S. (2013). Bir akademik disiplin olarak uluslararası politik ekonominin sınırları. *Sosyal Bilimler Dergisi*, XV(1), 45-71. <https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php>
- Aydınbaş, G. (2018). *Uluslararası siyasi krizler ve ekonomik etkileri: Türkiye-Rusya uçak krizi örneği* [Yüksek lisans tezi. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi – Rize].
- Azam, M. (2021). Governance and economic growth: Evidence from 14 Latin America and Caribbean countries. *Journal of the Knowledge Economy*, 1-26. <https://doi.org/10.1007/s13132-021-00781-2>
- Balan, F. (2016). Politik istikrar ve devlet harcamaları ilişkisi: 1986-2013 VAR analizi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(27), 519-537. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/660515>
- Biçen, Ö. F. (2020). Politik istikrar ekonomik büyümeyi sağlamada yeterli bir faktör müdür? BRICST ülkeleri üzerine bir inceleme. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(43), 119-139. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.687382>
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *Review of Economic Studies*, 47, 239-253. <https://doi.org/10.2307/2297111>
- Cangir, N. (2012). *Politik istikrarsızlık ve makroekonomik performans ilişkisi: Türkiye örneği* [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi- Ankara].
- Corovei, E. A., & Socol, A. (2019). The impact of political stability on economic growth in European Union. *Ovidius University Annals, Economic Sciences Series*, 19(1), 8-14. <https://stec.univ-ovidius.ro/html/anale/RO/wp-content/uploads/2019/08/2.pdf>
- Çelik, M. Y., & Ünsür, Z. (2020). Küreselleşme ve Büyüme İlişkisinin Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testi ile Belirlenmesi. *İzmir İktisat Dergisi*, 35(1), 201-210. <https://doi.org/10.24988/ije.202035115>
- Çondur, F, Erol, H., & Göçekli, S. (2016). Türkiye’de ekonomik büyüme ve istihdam ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 31(5), 1065 - 1079.
- Demirgil, H. (2011). Politik istikrarsızlık, belirsizlik ve makroekonomi: Türkiye örneği (1970-2006). *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, XXXI(II), 123-144. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3848>
- Diken, A., Parlakkaya, R., Kara, E., & Kodalak, O. (2018). The relation between political stability and economic growth: The Turkish case. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 176-185. <https://acikerisim.erbakan.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12452/2994/The%20Relation%20Between%20Political%20Stability%20and%20Economic%20Growth%20TheTurkish%20Case.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Dumitrescu, E. I., & Hurlin, C. (2012). Testing for granger noncausality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.02.014>
- Durmuş, E. (2017). Karşılıklı bağımlılığın siyaseti: Türkiye’nin İsrail ve İran ilişkilerinde ekonominin etkisizliği. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(31), 523-542. <https://jurix.com.tr/article/30520>
- Eğilmez, M. (2014). *Siyasal, sosyal ve ekonomik istikrar*. <https://www.mahfiegilmez.com/2014/03/siyasal-sosyal-ve-ekonomik-istikrar.html?showComment=1588256961705>
- Eren, E. (2022). Politik iktisat-ekonomi politik: Tarihsel ve kavramsal gelişim. *İktisat ve Toplum Dergisi*, 140, 7-16. <https://iktisatvetoplum.com/itd-140-sayi-yeniden-politik-iktisat/>
- Eren M., & Ergin Ünal, A. (2019). Ticari dışa açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analizi: Türkiye örneği. *Sosyoekonomi*, 27(39), 81-93. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2019.01.05>
- Erdoğan, S., & Akalın, G. (2022). Türkiye’de politik istikrar ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (61), 1-15. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.951219>

- Flynn, J. J. (1967). *Çağdaş iktisatçılar* (Çev. Ergün Tuncalı). Milliyet Yayınları.
- Fielding, D. (2003). Modelling political instability and economic performance: Israeli investment during the intifada. *Economica*, 70(277), 159-186. <https://doi.org/10.1111/1468-0335.t01-2-00276>
- Fosu, A. K. (2001). Political instability and economic growth in developing economies: Some specification empirics. *Economics Letters*, 70(2), 289-294. [https://doi.org/10.1016/S0165-1765\(00\)00357-8](https://doi.org/10.1016/S0165-1765(00)00357-8)
- Gür, T., & Akbulut, H. (2012). Gelişmekte olan ülkelerde politik istikrarın ekonomik büyüme üzerine etkisi. *Sosyoekonomi*, 17(17). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/197728>
- Gyimah-Brempong, K., & Traynor, T. L. (1999). Political instability, investment and economic growth in Sub-Saharan Africa. *Journal of African Economies*, 8(1), 52-86. <https://doi.org/10.1093/jae/8.1.52>
- Jong-A-Pin, R. (2006). On the measurement of political instability and its impact on economic growth. *European Journal of Political Economy*, 25(1), 15-29. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2008.09.010>
- Kalay, M., & Çetin, D. (2016). Afrika ülkelerinde politik istikrar ve ekonomik büyüme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(7), 2277-2290. <https://doi.org/10.15869/itobiad.260265>
- Karahan, H., & Karagöl, E. T. (2014). *Ekonomik performansın temel taşı: Siyasi istikrar*. Seta Perspektif 41, http://file.setav.org/Files/Pdf/20140325190707_ekonomik-performansin-temel-tasi-siyasi-istikrar-pdf.pdf
- Kaya, M. (2003). *Beyin göçü/erozyonu, üniversite ve toplum*. <http://www.universite-toplum.org/text.php?id=145>
- Khan, M. M., & Akbar, M. I. (2013). The impact of political risk on foreign direct investment. *International Journal of Economics and Finance*, 5(8), 147-156. <https://doi.org/10.5539/ijef.v5n8p147>
- Kılıç, C., Bayar, Y., & Özekicioğlu, H. (2015). Araştırma geliştirme harcamalarının yüksek teknoloji ürün ihracatı üzerindeki etkisi: G-8 ülkeleri için bir panel veri analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 0(44), 115-130. <https://doi.org/10.18070/euiibfd.62317>
- Kuşat, N., & Dolmacı, N. (2011). Kamu tercihi teorisi çerçevesinde seçim ekonomisi kavramının değerlendirilmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 129-146.
- Lensink, R., Hermes, N., & Murinde, V. (2000). Capital flight and political risk. *Journal of International Money and Finance*, 19, 73-92. [https://doi.org/10.1016/S0261-5606\(99\)00034-0](https://doi.org/10.1016/S0261-5606(99)00034-0)
- Özek, Y. (2019). Politik istikrar ve ekonomik belirleyiciler arasındaki nedensellik ilişkisi: Avrupa Birliği üyesi merkezi ve Doğu Avrupa geçiş ekonomileri. *Turkish Studies Economics, Finance, Politics*, 14(2), 465-481. <http://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.22891>
- Parasız, İ. (2000). *İktisadın abc'si* (4. Basım). Ezgi Kitabevi.
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure. *Econometrica*, 74, 967-1012. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0262.2006.00692.x>
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010>
- Ramadhan, A. A., Jian, Z. H., Henry, K. K., & Pacific, Y. K. T. (2016). Does political stability accelerate economic growth in Tanzania? A time series analysis. *Global Business Review*, 17(5), 1026-1036. <https://doi.org/10.1177/0972150916656652>
- Ren, C. C., Zulkefley A.K., & Mohd Azlan S. Z. (2012). Institutions and foreign direct investment (FDI) in MENA countries: A panel ARDL study. *Prosiding Perkem VII, JILID 2(2012)*, 1349-1355.
- Steuart S. J. (1967). *An inquiry into the principles of political economy*. Arkose Press.
- Şanlısoy, S. (2020). Türkiye’de politik istikrarsızlık ile ekonomik büyüme ilişkisi: Bir nedensellik analizi. *Bilgi-Journal of Social Sciences of the Turkish World*, 92, 85-114. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/954685>
- Şanlısoy, S. (2010). Politik istikrarsızlık-ekonomik süreç politikaları etkileşimi. *Sosyoekonomi*, 13(13), 192-214. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/197685>
- Şimşek, T. (2015). *Modern politik konjonktür teorileri çerçevesinde ekonomik dalgalanmalar: Politik istikrarın etkileri üzerine panel veri analizi* [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi- Ankara].
- Tang, C. F., & Abosedra, S. (2014). The impacts of tourism, energy consumption and political instability on economic growth in MENA countries. *Energy Policy*, 68, 458-464. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2014.01.004>
- The Global Economy (2021). *Political stability- Country rankings*. https://www.theglobaleconomy.com/rankings/wb_political_stability/
- Tosun, G. E., & Tosun, T. (1999). *Türkiye'nin siyasi istikrar arayışı başkanlık ve yarı başkanlık sistemleri*. Alfa Yayınları.
- Tosun, M. U., Gran, M. C., & Ulucan, A. (2008). The political instability, investment profile and the macroeconomic performance of the Middle East and North Africa (MENA) region. *Problems and Perspectives In Management*, 6(2), 31-38. https://www.businessperspectives.org/images/pdf/applications/publishing/templates/article/assets/2165/PPM_EN_2008_02_Tosun.pdf

- Westerlund, J. (2007). Testing for error correction in panel data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69, 709-748. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.2007.00477.x>
- Yalçınkaya, Ö., & Kaya, V. (2017). Politik istikrarın/istikrarsızlığın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: Dünyanın en büyük ilk yirmi ekonomisi üzerinde bir uygulama (1996-2015). *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(2), 277-298. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2014.01.004>

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

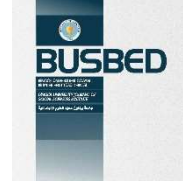
Yazarın araştırmaya katkı oranı % 100

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 04.07.2023
Kabul Tarihi : 20.10.2023

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1322307>

İSLAM MEDENİYETİNDE EV TASAVVURU

Eyyüp Akyüz¹

ÖZ

Mekân, insanın kendi eliyle işlediği yerdir. Her mekân bir yer olsa da her yer bir mekân değildir. Bir yere mekân denilebilmesi için insanın kendi elinin değmesi gerekmektedir. Bu anlamıyla ev, bir mekândır. Mekânlar inşa edilirken din, kültür, medeniyet ve coğrafya gibi olgular belirleyici olabilmektedir. Çünkü mekân; anlamsız, ruhsuz, kimliksiz değildir. Mekân, medeniyetin aynasıdır. Ev, medeniyetin ifadesidir. Ev, artık buradayız sözüne karşılık gelmektedir. İnsanlar ve toplumlar tarih boyunca çeşitli evler inşa etmişlerdir. Bu çalışma, İslam medeniyetinde ev tasavvurunun nasıl oluştuğu problemine yanıt aramaktadır. İslâm medeniyeti ister zengin olsun ister fakir, herkesin güzel mekânlarda yaşama hakkını gözetir. Çünkü bu telakkide mülk Allah'ındır ve diğer kültürlerle yaptığı en önemli katkı, güzelliğin sevgisi ve terbiyenin yüceliğidir. Bu durumda mülkiyet, hiçbir zaman Allah'ın yarattığı dünyayı kirletmek için kullanılmaz. Bilakis insanın en mühim vazifesi, yaşadığı çevreyi güzelleştirmektir. İslam mimarisinde konutlar, sürekli değişen aile yapısına uyum sağlamak üzere hafif malzemelerle inşa edilirken han, hamam, cami, medrese gibi toplum hizmetine sunulan yapılar ise kalıcı malzeme ile inşa edilmiştir. Bu durum geçici/kalıcı tasnifinin objektif alana kâmil bir biçimde yansımalarıdır. Standart mimari unsurları kullanarak şehre kazandırılmış üslup bütünlüğü; yaşanan zamanı, çevre şartlarını ve şehrin dinamik yapısını göz önünde tutan bir hassasiyete işaret eder. Bu çalışmada İslam medeniyetinde ev konusu; mahremiyet, fanilik, tevhit anlayışı, sadeliğin içindeki estetik kavramları ve İslam'ın ilk evi olan Dârulerkam örneği üzerinden incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İslam, Medeniyet, Mekân, Ev.

¹ Doktora Öğrencisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, eyyupakyuz@gmail.com,
<https://orcid.org/0009-0009-4835-2965>

Article Type : Research Article
Date Received : 04.07.2023
Date Accepted : 20.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1322307>

HOME CONCEPT IN ISLAMIC CIVILIZATION

Eyyüp Akyüz¹

ABSTRACT

Space is the place where man works with his own hands. Even though every place is a place, every place is not a place. For a place to be called a place, a person must touch his hand. In this sense, home is a place. While the places are being built, facts such as religion, culture, civilization and geography can be decisive. Because space is not meaningless, soulless, identityless. Space is the mirror of civilization. The home is the expression of civilization. Home means we are here now. People and society have built various homes throughout history. This study seeks an answer to the problem of how the concept of home was formed in Islamic civilization. Islamic civilization protects the right of everyone, whether rich or poor, to live in beautiful places. In this perspective, property belongs to Allah, and his most important contribution to other cultures is the love of beauty and the sublimity of decency. In this case, the property is never used to pollute the world created by God. On the contrary, the most important duty of man is to beautify the environment in which he lives. While houses in Islamic architecture are built with light materials to adapt to the ever-changing family structure, structures offered for community service, such as inns, baths, mosques and madrasahs, are built with permanent materials. This situation perfectly reflects the temporary/permanent classification into the objective field. Stylistic integrity is brought to the city by using standard architectural elements; it indicates a sensitivity that takes into account the time in which we live, environmental conditions and the dynamic structure of the city. In this study, the subject of the home in Islamic civilization will be examined through the concepts of privacy, mortality, the understanding of monotheism, aesthetics in simplicity and the example of Darulerkam, the first house of Islam.

Keywords: Islam, Civilization, Space, Home.

¹ Phd, Afyon Kocatepe University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Sociology, eyyupakyuz@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0009-4835-2965>

1. GİRİŞ

Mekânın en temel birimi olan ev, sözlükte “Yalnız bir ailenin oturabileceği biçimde yapılmış yapı. Bir kimsenin veya ailenin içinde yaşadığı yer, konut, hane. Aile. Soy ve nesil” (Türkçe Sözlük, 2021) şeklinde tanımlanmaktadır. Doğal ortamdan insanın yaşadığı sınırları belirten, ayıran insan yapımı mekâna ev denir. Doğa-kültür ikilisinde doğadan kültürün ayrıldığı yer olarak ev, insanın ve insanın içinde bulunduğu toplumun hayata, varlığa bakışıyla şekil alır. Bu açıdan bakıldığında evler sadece birer barınak olmanın da ötesine geçerek insanın varlıkla ve özelde mekânla ilişkisinin felsefi bir yansımasıdır. Bu sebeple farklı toplumların ev biçimleri de farklılık gösterir. Her ne kadar aynı dönemde ve aynı coğrafi şartlara tabi olsa da ev yapısının toplumun zihniyetine göre değişiklik arz ettiği söylenebilir. Göçebe Türk ve Arap toplumlarında çadır, doğanın olumsuz şartlarından korunmak için oluşturulmuş yapılar olarak göze çarpar ve evin en ilksel biçimi olarak kabul edilir. Beyt ya da otağ bu kültürün bakış açısını gösterir. Beyt, tıpkı otağda olduğu gibi bütünlük ve birlik anlamına gelmektedir. Otağ da bugün gündelik hayatta kullandığımız odaya tekabül etmektedir. Şehirleşme ile çadır kültüründen yerleşik ev yapılarına geçilmesiyle evin biçimleri de değişir. Bu çalışmada evin anlamı, İslam estetiği ve mimarisi konuları ele alınacak, İslam medeniyetinde ev tasavvuru konusu incelenecektir.

2. EVİN ANLAMI

Ev, yalnızca mimari bir yapı değildir. Ev, kişinin istirahat ettiği, hayal kurduğu, inzivaya çekildiği, mahremiyetini yaşadığı, maskesiz büsbütün kendisi olabildiği, şahsiyetini inşa ettiği, güvende hissettiği, özgürlüğünü tesis edebildiği özel bir mekândır.

Ev, insan için bir barınaktır. İnsanı tehlikelerden koruyan bir zırh, bir kalkan, bir sığınaktır. Freud’a göre ev (2011: 50), “insanın belki de hala özlemini duyduğu, güvencede olduğu ve kendini hoşnut hissettiği ilk yerleşim yeri olan ana rahminin yeridir.”

Ev, aile olmak/kurmak anlamını da ihtiva eder. Toplumun en küçük birimi olan aile, ev çatısı altında kurulur. Aile, insanın toplumsallaştığı ilk yapıdır. Dünyaya gözlerini açan bir bebek; kendisini, anne babasını, kardeşlerini ve dünyayı evde tanımaya başlar. Bir arada yaşamayı da evde öğrenir. Başkalarına saygı duymak ve kurallara riayet etmek gerektiğini anlar. “Ev, toplumun insan münasebetlerini düzenleyen en önemli ögesidir, hangi şartlar, hangi çağ söz konusu olursa olsun” (Cansever, 2013: 288).

İnsan için ev, dünyadaki yaşam serüvenin filizlenmeye başladığı mekân ve mutluluğu bulabildiği bir yuva anlamına gelir. “Ev, en yalın haliyle yuvadır; çoğunlukla insanın ailesiyle birlikte huzur ve sükûn içinde yaşadığı, yeni nesiller edindiği, yeni nesilleri eğittiği ve topluma kattığı vazgeçilmez bir mekândır (Alver, 2010: 62).

Bir insanla ilgili sırf evine, evdeki yaşantısına, evdeki eşya ile kurduğu ilişkiye bakarak bile çıkarımlarda bulunabiliriz. Ataların, “aslan yattığı yerden belli olur” sözü boşa söylenmiş bir söz değildir. Ayrıca Batılı devletlerde sıkça rastlanan “homeless” (evsiz) kelimesinin de anlamı çok derindir. Evsizlik, köksüzlüktür. Evsiz insan, yersiz yurtsuzdur. Evi olmayanın kimi kimsesi yoktur, onda bariz bir aidiyet eksikliği göze çarpar. Evin olmadığı durumlarda mahremiyet olgusu da olmaz. Kendine ait bir evi, odası olmayan insanın özelinin olması zordur. Oysa insan fitratı gereği gizlemek ve gizlenmek de ister. Ev, tıpkı gece gibi sırların saklandığı yerdir.

3. İSLAM ESTETİĞİ VE MİMARİSİ

İslam estetiği üzerine yazılan nadir kitaplardan biri olan *İslam Estetiği* adlı eserinde Turan Koç, İslam estetiğinin temelde üç unsur üzerine bina edildiğini söyler. Bunlar tevhit, ihsan ve Kuran’dır (2021: 47). Koç, bu üç temel kaideyi şöyle yorumlar: “İhsan, en genel çizgileriyle Allah’ın Resulünün yaptığı gibi davranmak (İslam), onun düşündüğü gibi düşünmek (iman), ve buna uygun bir davranış sergilemektir (...) İhsan ise psikolojik ve duygusal niteliklerimizin eylem ve anlayışımızla uyumlu hale getirilmesi durumudur” (2021: 56).

İslam’ın temel dinamikleri olan bu üç unsur, İslam estetiğinin şekillenmesinde ve özellikle mimarisinin oluşmasında büyük rol oynamıştır. Bu bakış açısıyla meydana getirilen mimari yapılara bakıldığında özellikle Allah’ın birliği, kulun Allah karşısındaki acziyeti ve O’na duyduğu inanç ve bu inancın en güzel şekilde (ihsan, hüsn) yapılara yansımaları görülür. Güzelliğin mimari eserlere yansımaları da estetiği devreye sokar. Bu estetik anlayışı, köklerini “Allah güzeldir, güzeli sever” hadis-i kutsisinden alır. Güzeli amaçlarken ihtiyaçlar da göz ardı edilmez. “İslam şehirlerinin dikkate değer bir özelliği de ilahi cemalin yeryüzünde manevi güzelliğe dönüşmüş şekli olarak; güzellikle faydanın, zevkle ihtiyacın bütünleştirilmesidir. Bu yaklaşım şehirde her şeye fonksiyonel bir anlam kazandırır. Bunu sağlayan da yaratıcı bilginler, hikmet formları ve faziletleriyle süslenmiş olan insan ruhundan fışkıran sanattır (Demirci, 2019: 63).

İslam mimarisinin oluşturduğu şehirler, tabiatın dokusuna zarar vermektan imtina eder niteliktedir. Müslümanlar için tabiat, Allah’ın insana istifade etmesi için sunduğu nimetlerden biri olduğu için doğayla çatışma halinde olmak, onu tahrip etmek, tahakkümü altına alıp dengesini bozmak; tabiatın kutsallığına halel getirmek demektir. Çünkü insan kendisinin fani, tabiattaki ilahi döngünün ise kıyamete dek sürecek olduğunun bilincindedir. Doğal

yapının bozulmaması için coğrafi koşulları temel alarak oluşturulan İslam şehirlerinde, Yunan ve Roma gibi Batı'nın büyük medeniyetlerinin meydana getirdiği şehirlerde görülen geometri görülmez (Ayvazoğlu, 1999: 138). Batı şehirlerindeki bu geometrik yapının temel sebebi, Batı'nın doğaya hükmetme isteği ve rasyonel aklıdır. Rönesans'la birlikte başlayan bu geometrik mimari anlayışı, simetriye ve aşırı süslü yapıların inşasına yol açmıştır.

İslam medeniyeti, yapılardan ziyade insanı ve cemaati merkeze almıştır. Bu bakış, mimariyi de etkilemiştir. Batı ile İslam mimarisi arasındaki en büyük farklardan biri bu anlayışta ortaya çıkar. Batı medeniyeti maddi kurumlar ekseninde bir mimari oluştururken İslam medeniyeti kurduğu şehirlerde fiziki yapılar yerine, insani ilişkileri odak noktası yapmış ve şehri şehir yapan, ona ruh katan insanları ve bu insanların mimari yapılar etrafında şekillendirdikleri kültürel hayatı önceliklemiştir. Zira İslam şehirleri üzerine yazılmış şehir tarihi kitaplarında maddi yapılardan bahis olmamakla birlikte şehirlerde yaşamış olan büyük zatların biyografilerinin olması bu yaklaşımın en keskin kanıtı olsa gerektir (Demirci, 2019: 55-56). Bu durumu meşhur bir Arap atasözü çok güzel özetlemiştir: “Şerefü'l-mekân bi'l-mekân.” Yani bir mekâna şeref veren, üzerinde yaşayanlardır.

İslam ve Batı mimarisi arasındaki en büyük farklardan biri de kente bakış açısında belirir. “İslam hayat algısında her kentsel birim için işlev öncelikli konumdayken, Batı düşünce sisteminde ise imaj daha önemlidir. Aradaki fark kentsel mekânın biçimlendirilmesinde de kendini göstermiş ve işlev/imaj faktörü iki düşünce sistemi arasında en temel farklılıklardan birisi olmuştur (Taşçı, 2012: 69). İslam medeniyetinin “işlev”i öne çıkaran anlayışıyla meydana gelen şehirler, İslam inancının yansımaları olarak ticareti ve ilmi teşvik etmiş ve tarihe damgasını vuran merkezler haline gelmiştir. Weber'e göre İslam şehirleri belli bir formülasyonun ürünü değilse de Müslüman toplumlar, tasarımlarını ahiret inancı ekseninde yapmışlardır. Bu bağlamda İslam toplumlarının meydana getirdiği şehirlerde İslami bakış açısının yansımaları görülmektedir. Ayrıca tarihteki pek çok büyük ticaret ve kültür şehrinin Müslümanlar tarafından kurulduğunu da göz ardı etmemek gerekir (Emre, 2018: 115).

4. İSLAM MEDENİYETİNDE EV TASAVVURU

İslam medeniyeti, İslam dinine giren milletlerin oluşturduğu ve bunlara dinin kendi rengini verdiği mimari, edebiyat, sanat, estetik, müzik vb. kültürel unsurların oluşturduğu müktesebata verilen bir isimdir. İslam medeniyetinin oluşumunda farklı milletlerin farklı kültürleri olsa da İslam dini baskın karakteriyle bu milletlerin yaşama biçimlerine sirayet ederek ortak zihinsel ve biçimsel yapılar oluşturmuştur. Şüphesiz farklı coğrafyaların kendine has şartları bazı farklılıklara yol açsa da özde İslam dininin kendine has çizgilerini barındırdığı açıktır. Gerek edebiyat ve şiir alanında gerekse mimaride Araplar, İranlılar ve Türkler arasında bazı farklılıklar göze çarpsa da temelde aynı öz üzere oldukları görülür. İslam medeniyeti, özünde bir şiir medeniyeti olması bakımından İslam öğretisi etrafında oluşan Divan şiirinin her üç milletin verimlerinde şekilsel olarak aruz ve beyit eksenli; içerik olarak da tevhit fikri eksenli yapılandığını söyleyebiliriz. Söz gelimi her üç milletin yazmış olduğu mesnevilerin hemen hepsinde önce bir tevhit ya da münacat, sonra peygambere naat ve akabinde dört halifeye övgü şiiri yazılır. Daha sonra da asıl konu işlenir. Şiirsel düzendeki bu yapının mimari karşılığını Osmanlı mimarisi ve varlık görüşü ile birleştiren Ahmet Hamdi Tanpınar, şiirdeki bu düzeni saraya benzetir ve buna “saray istiaresi” adını verir (Tanpınar, 2019: 1-33). Saray istiaresi kavramını şu şekilde açıklamak mümkündür: İslam devlet yapısında devletin başı padişahtır ancak padişah gücünü kendinden değil, tanrıdan alır. O bakımdan padişah, “zıllullah” olarak yeryüzünde Allah'ın temsilcisidir ve gücünü Allah'ın halifesi olma vasfından alır. Padişahın yaşadığı mekân yani saray da İslam'ın ev tasavvurunun bir arketipidir. Çünkü padişah, yeryüzünde tanrının temsilcisidir. Osmanlı saray yapılanmasına bakıldığında sarayın temelde avlulu olduğu ve sarayın içinin haremlik ve selamlık olarak iki parçalı düşünüldüğü görülür. Haremlik, ev ahalisinin mahremiyetinin olduğu alanı imler. Selamlık ise eve dışarıdan gelenlerin kabul edildiği bir kabul salonudur. Elbette saray bağlamında haremlik ve selamlık bölümlerinin kendi içinde başka bölümleri olsa da alta doğru sadeleşir. Bu hiyerarşi, maddi durum ve toplumsal statülerine göre benzer şekilde toplumun alt katmanlarında da görülür.

İslam medeniyetinin ev tasavvurunda; mahremiyet, fanilik-ebedilik, tevhit anlayışı, israftan kaçınma, ihtiyaca yönelik olma, sadelik içinde estetik, çelişkisizlik gibi bazı önemli ilkelerin olduğunu söyleyebiliriz.

4.1. Mahremiyet

Başta Osmanlı olmak üzere İslam evleri, haremlik-selamlık formatında ve avlulu olarak tasarlanmıştır (Cansever, 2005: 33). Avlunun mantığı da haremlik selamlıkta olduğu gibi mahremiyet sorunsalı ile ilgilidir. Avlu, evin bir bölümü olarak tasarlanmıştır. Özellikle sıcak memleketlerde avlu, sıcaktan ve soğuktan koruyan bir muhafaza unsuru olmakla birlikte aynı zamanda dışarıdakinin bakışından da koruyan bir mahremiyet örtüsüdür. Mahremiyet, İslam mimarisinin en ayırıcı vasfıdır. Evlerin yüksekliği de yine bu yaklaşım ile ilgilidir. Bir kimsenin evi, komşusunun evinden yüksek olmamalıdır ki onun evinin içini görmesin, yani mahremi görünmesin.

“Müslüman evleri, sokağa sırt çevirmiş, iç avlusuna dönük, ışığını avlusundan alan yapılardır. Yapının bütün öğeleri, içinde yaşayanlara en büyük gizliliği (mahremiyet) sağlayacak biçimde birbirleriyle bağlantılıdır. Sokak kapıları, açık olduklarında, içerdeki kadınların görünmesine engel olabilmek amacıyla, karşı karşıya gelmeyecek biçimde yapılmıştır. Kadının, olanaklar ölçüsünde göz önünden uzakta kalmasını gerektiren toplumsal örfler,

pencerelerin ve çatıların, kimsenin komşusunun yaşantısının ayrıntılarını izlemesine olanak vermeyecek bir biçimde yapılmasını zorunlu kılmıştır” (Keleş, 1993: 94-95).

İslam medeniyetinin ürünü olan şehirlerde mahremiyet anlayışı tüm şehir hayatına yansımıştır. “Bir İslâm şehrinde sokakta oturmaya izin verilmez. Oturulacak ve toplanılacak yerler mescitler ve evlerdir. Sokak, evlerle tarif edilmiştir. Avlu, evi dış dünyadan muhafaza eder” (Cansever, 2005: 34).

Batı mimarisi ile İslam mimarisinin ev tasarımında en önemli farklardan biri balkondur. İslam medeniyetinin inşa ettiği evlerde balkon bulunmaz. Çünkü balkon, mahremiyetin ihlali demektir. İslam medeniyetinin yetiştirdiği en büyük şairlerden Sezai Karakoç, ‘Balkon’ şiirinde modernleşmeyle birlikte Müslümanların hayatına dâhil olan balkonlu evleri eleştirir:

“Çocuk düşerse ölür çünkü balkon
Ölümün cesur körfezidir evlerde
Yüzünde son gülümseme kaybolurken çocukların
Anneler anneler elleri balkonların demirinde

İçimde ve evlerde balkon
Bir tabut kadar yer tutar
Çamaşırlarınızı asarsınız hazır kefen
Şezlongunuza uzanın ölü

Gelecek zamanlarda
Ölüleri balkonlara gömecekler
İnsan rahat etmeyecek
Öldükten sonra da

Bana sormayın böyle nereye
Koşa koşa gidiyorum
Alnından öpmeye gidiyorum
Evleri balkonsuz yapan mimarların” (2001: 81)

Sezai Karakoç, Doğu toplumlarında Batı kentlerini taklitle ortaya çıkan balkonu ölümle ilişkilendirmiştir. Mahremiyet zedelenmiş hatta bitmiş, insan kendi eliyle kendi ölümünü hazırlamıştır. Şair, şiirin son kıtasında, Batı medeniyetinin tek tipleştiği balkonlu modern bina inşasından vazgeçip İslami bir mimari anlayışıyla ev yapacak mimar arayışında olduğunu, dahası İslami mimariye duyduğu derin özlemi dile getirmiştir. Karakoç, bir başka şiiri ‘Ova’da geçen “Bu kentte ve başka kentlerde/Bize uygun ev yoktur/Kutlu evlere uymayız biz de” (2001: 170) dizeleri ile Batı’nın mimari anlayışının ürünü olan kentlerin İslam medeniyetine uymadığını belirtmiştir. Karakoç aslında kentin ürünü olan modern evlerle birlikte insanı kimliksizleştiren, kendisine yabancılaştıran kentlerin bizzat kendisini eleştirir: “Kentler benim kırılmış/Kollarım ve kanatlarım” (2001: 617).

Allah’a kul olma vazifesiyle dünyaya gönderilen insan için tüm yeryüzü mescittir. Mevlana İdris, dünyanın Müslüman nezdindeki konumunu tek bir dizeyle izah eder: “Dünya ki mescittir, biz onu otel yapmışız” (İdris, 2019: 36). İslam medeniyeti mekân tasarımını İslami öğretiler çerçevesinde oluşturmuştur. Mahremiyet ve tevhit inancı başta olmak üzere pek çok İslami ilke, mekân tasarımını etkilemiştir. İslam’da kalıcı ve asıl mekânın ahiret olduğu inancı vardır. Dünya ise gölgelik mesabesinde olan bir geçici mekândır. Ancak bu fani mekân anlayışı, ebedi olan mekâna geçişi sağlayan sınav mekânı olmasından ötürü önemlidir. Dolayısıyla Müslümanlar şehirleri tasarlarken estetik kaygıyı göz önünde bulundurmuş, mütenakız olmayan bir hayata imkân tanımak üzere şehirler inşa etmişlerdir (Karakoç, 2019: 32-33). İslam mimarisi her ne kadar değişik milletlerin İslam’a girişiyle farklılıklara kapılarını açsa da temelde sadelik, israftan kaçınma ve içinde yaşanan zamanın ve mekânın ihtiyaçlara cevap verecek nitelikte oluşturulmuştur. Bu duruma en güzel örnek, Hazreti Ömer döneminde yaşanan bir hadise üzerine Hazreti Ömer’in yaklaşımıdır:

“Din, ilk çağında onları yapılar hususunda ileri gitmekten, maksat ve gayesiz büyük ve yüksek binalar yapmaktan, lüzumsuz ve israf kabilinden olan nesnelere alıkoymuştur. (Heyetler gönderilerek) Ömer’den Küfe şehrinde taştan evler ve yapılar yapmak üzere müsaadesi istendiğinde Ömer onlara: ‘Taştan evler bina ediniz; fakat kimse üç evden (odadan) fazla ve yapıları fazla büyük ve yüksek bina etmesin, sünnetten ayrılmazsanız devlet sizin elinizde kalır’ dedikten sonra, gelen heyetlere tavsiyelerde bulundu. Evlerini gerekli miktardan fazla yüksek bina etmemelerini tavsiye etti. Delegeler Ömer’den bunu açıklamasını istediklerinde o: ‘Sizi israfa yaklaştırmayacak ve itidalden uzaklaştırmayacak kadar yapmak’ diye cevap verdi” (İbn Haldun, 1996: 263-264).

4.2. Fanilik-Ebedilik

İslam medeniyetinin mimari anlayışının temel vasıflarından biri de fanilik-ebedilik ayrımıdır. Müslüman, insana Allah’ın halifesi olarak bakmasına karşın bireysel anlamda da kendisini fani bir varlık olarak görür. Kendisini fani gören insan, yaşadığı evi, ömrü bir insan ömrünü geçmeyecek malzemeden yapmıştır.

“Evler ahşap yahut kerpiç gibi kısa ömürlü ve yeniden kullanılabilen malzemelerden inşa edilirdi. Böylece şehirdeki değişim ihtiyacı da kolaylaştırılmış olurdu. Odaların çok amaçlı kullanımı da genel bir tavrı belirler. Planimetrik şemalar kapalı olmaktan ziyade açıktır. Sonuçta, inşa sistemleri benzer karakteristiklere sahip olup değişime açık bir yapıdadır.

Yeryüzünde hayatın fani özelliğini yansıtan şehir dokusunun bu esnekliğinin yanında, binaların, tabiata saygıyı gösteren topografya ile ahenkli ilişkisine özel bir önem atfedilmiştir. Bu anlayış, temelde insanlar arasındaki saygı ilişkisinde görülür ki, aynı zamanda evlerin birbirine uygun biçimde, uyumlu olarak yerleştirilmesi tavrına da yansımıştır” (Cansever, 2005: 33-34)

İstanbul özelinde bakıldığında evlerin ahşap malzemeden yapıldığı görülür. Çok defa yangın çıkmasına karşın yine de ahşaptan vazgeçilmemiştir. Buna karşın insanların faydalanacağı temel yapılar taştan inşa edilmiştir. Camiler, hanlar, hamamlar, çeşmeler, imaretler, köprüler bu mantıktan hareketle taştan yapılmış yapılardır. Cansever, İslam mimarisindeki fanilik- ebedilik meselesi hakkında şunları söylemiştir: “Hz. Peygamber ve ashabı geçici malzemeden yapılmış ve kolaylıkla değişmeye imkân veren yapıda evlerde otururken şehirde değişmeye direnen bir yapıda, Firavun gibi değişmemeyi, ebedî kalmayı amaçlayan ve mutlak hükmeden bir iradenin ürünü olan evler inşa ediliyor” (Cansever, 2010: 98). Fransız mimar Le Corbusier de klasik İslam mimarisini temsil eden İstanbul’daki evlerin ahşap ve çatılarının bir standart anlayışa bağlı olarak aynı olduğunu ifade ettikten sonra fanilik ve ebedilik ayrımını ortaya koyar: “İstanbul’da veciz bir doku görülür; bütün fanilerin evleri ahşap ve Allah’ın evleri ise taştandır (Kortan, 1983: 79).

4.3. Tevhit Anlayışı

İslam mimarisinin temel vasıflarından bir diğeri, tevhit düşüncesi gereği evlerin bir cami ve mescit etrafında yapılandırılmasıdır. Evin doğrudan kendi yapısı ile değil işlevi ile ilgili bir konudur bu. Çünkü dışarıdan bakıldığında ev ile ilgisiz gibi görünse de gerçekte ev daha büyük bir planın bir parçası olarak yapılanmaktadır. Burada merkez ev değil, camidir. Camiye göre evler konum alır. Cami yahut mescit vesilesiyle mahalleler kurulur. “Çünkü mescit mahallenin toplardamarıdır. Türk-İslam şehirlerinde ağırlıklı olarak mahalle isimlerinin bir mescit yahut onu yaptıran kişiden oluşması hayli manidardır. Bu ayrıntı dahi mescidin mahalle hayatında ne kadar merkezde yer aldığı göstermeye yeter” (Alver, 2019: 215). Zaman ve mekân düşüncesi de camiye göre konum alır. Bu, aynen Kâbe sembolizminde olduğu gibidir. Kâbe, yılda bir kez dünyadaki bütün Müslümanların toplanarak kendi problemlerine çözüm aradığı, bir araya gelerek toplu ibadet ettiği bir mekân olarak hac ile zamanı; namazın kendisine doğru kılındığı bir kıble olmasıyla da merkezi mekânı temsil eder. O zaman evlerin kendisi işlevsel olarak bakıldığında merkez değildir, merkez camidir. İlkesel olarak bu ilkeye de merkez-çevre ya da merkez olarak kutsal tabirini kullanabiliriz. Merkez olarak kutsalın alınması dünya çapında düşünüldüğünde Kâbe; küçük planda şehir bağlamında düşünüldüğünde ise cami kabul edilir.

“Kâbe merkez sembolizmi, yalnızca büyük kozmosun dönme hareketini, kendi etrafında tavaf eden Müslümanlar tarafından değil, dünya coğrafyasının bütün mabetlerindeki namaza kıyam eden Müslüman saf düzeninin yönelim birliğini de ifade etmektedir. İslam şehri, özellikle cami mimarisine yüklenen bu merkez tasarım anlatısı ile inşa edilen külliye etrafında gelişmiştir. Bu nedenle İslam şehirlerinde, en dar sokaktan en geniş caddelere kadar her yönelim bu merkeze doğru tasarlanmıştır. Merkez olgusu, özgün yapıların da vazgeçilmez unsurlarındandır. Şehirlerde külliye, külliyelede camiler, erken dönem camilerinde mihrabönü kubbesi, selatin camilerinde dış avlu ortasına konulan şadırvan, küçük camilerde kubbe, kervansaraylarda köşk mescit, medreselerde ana eyvan, türbelerde sanduka, saraylarda divanı hümayun, evlerde sofa, merkez sembolizminin tasarım aşamasında belirlenen örneklerindedir” (Sağlam, 2020: 259-260).

Bu yaklaşım insanın ve insan aklının esas alındığı modern dönem ile farklılık gösterir. Aslında her dönemin anlayışına göre merkez kabul edilen yerler değişir ve bu değişiklikler de evlerin değişen merkezler etrafında inşa edilmesine yol açar. Örneğin Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkan kentlerde merkezde fabrikaların olduğu görülür (Taşçı, 2014: 132). Cumhuriyet sonrası Türkiye’inde ortaya çıkmaya başlayan meydan, buluşup görüşme mekânı olma başlar. Seküler modern ulus devletinin kentsel formlarından olan meydan, Selçuklu ve Osmanlı’da merkez konumundaki caminin yerini alır ve camiye işlevsizleştirmiş olur (Taşçı, 2014, 155-156). Postmodern dönemde ise alışveriş merkezleri merkez kabul edilmeye başlanmıştır (Taşçı, 2014: 161). İslam medeniyetinin farkı ve oluşturmak istediği farkındalık fizik ve metafizik arasındaki geçişgenliktir. Yaşam ve ölüm arasındaki mesafe İslam medeniyeti düşüncesinde çok kısadır. Oysa bu mesafeyi modern zihniyetler mümkün olduğu kadar açmaya hatta ölümü yok sayarak varoluşu sadece yaşamdan ibaret saymak düşüncesindedir. Cansever, İslam mimarisindeki merkez anlayışını şöyle açıklar:

“Evvla cami, medrese, hamam, imaret, kiraathane ve marangozhaneden oluşan merkez oluşuyor. Cami ve medreseye göre ilk üç-beş ev, bu evlere göre de takip eden evler inşa ediliyor. Meydana gelen duruma göre de diğer evler yapılıyor, yani şehir bir anda, hepsi tasarlanmış bir organizma olarak değil, bir süreç olarak kuruluyor. Bu sürecin işleme ve oluşum mekanizmasının kuralları getiriliyor. İnsanlar evlerini sosyal ilişkileri dikkate alarak inşa ediyorlar; ne çok yakın, ne çok uzak... Birbirinin rüzgârına mani olmayacak şekilde. Binaların malzemeleri de bu anlayışa uygun; evler, daha sonra ortaya çıktığı gibi ve günümüzde de devam ettiği şekilde malzeme ‘tüketimi’ için yapılmıyor” (2013: 90).

İslam mimarisinde evlerin içyapısı mahremiyet ve ihtiyaç dairesinde yapılanmıştır. İslam medeniyetinin en önemli temsilci figürlerinden olan Osmanlı da bu ilkelere uygun yapılar inşa etmiştir. “Osmanlı evinde ev halkının hayatını geçirdiği bir ortak alan bulunuyor. Bunun yanı sıra, kız ve erkek çocukların çalışması ve yatması için ayrı birer odaları bulunuyor. Ebeveynler için de ayrı bir oda. Kalabalık bir aile dahi olsa, kişi başında düşen konut alanı miktarı açısından büyük bir tasarruf söz konusu” (Cansever, 2013: 277). İslam medeniyeti oluşurken salt Kurani bir yapıdan söz etmek de zordur. Çünkü İslam’a dâhil olan her millet kendi kültürel yapılarını da İslam inancının içinde eritmeye çalışmışlardır. Eskiden çadırdan yaşayan Türkler kendi yaşam biçimlerini İslam’ın zihniyeti ile harmanlamışlardır.

“Bütün Osmanlı evleri adeta tek odalı gibiydi. Türk evini inceleyen bütün yazılar açıkça ortaya koyuyor ki, çadırdan eve dönüştüğünde ev bir odaydı, eski Türkçedeki deyişle otağ idi. Her biri otağ olan tektonikler eskiden parçaların yerine yenileri konabilen yahut da yıkılıp yeniden yapıldığı zaman eski parçaları üç kere, beş kere, on kere kullanılabilen birimlerden oluşuyor. Bu birimler, bütünlüğü kuran bir temel felsefe içerisinde yerlerini alıyor; birbirlerine ekleniyor ve bütünleştiren bir kabuğun içerisinde bu defa daha büyük yeni birimleri, evleri, oluşturuyorlar” (Cansever, 2013: 25).

Bu evler, şüphesiz mahremiyet ve ihtiyaç ilkeleri gözetilerek aynı zamanda tevhit inancının estetiği ile oluşturulmuştur. Bu bakış toplumda zamanla belli bir mimari anlayışın oluşmasını sağlamıştır. Nitekim Osmanlıda inşa edilen evlerde de artık bir geleneğe dönüşen bu yapıların belli standartları oluşmuştur.

“Osmanlı’da mal sahibi kalkıp, ‘Burada üç katlı ev istiyorum’ demiyordu, ‘geniş pencere isterim’ de demiyordu. Osmanlı şehrinde evlerin pencere tipi belliydi, toplumca kabul edilmiş standartları vardı. O standartlar içinde ve komşuluk münasebeti çerçevesinde, genellikle de komşunun hakkını korumaya yönelik talepleri vardı ev sahibinin. Bir de ailenin yapısı gündeme geliyordu. ‘Şu kadar yatak odasına, şu kadar salona ihtiyaç var’ deniliyordu. Geri kalanı -mimarî ifade vs.- bütünüyle toplumsal tercihlerin yansıması olarak kalfa tarafından gerçekleştiriliyordu” (Cansever, 2013: 50).

4.4. Sadeliğin İçindeki Estetik

İslam mimarisinde görülen sadelik, estetiğin önüne geçmemiştir. Modern zihniyette hacim ve boyutça büyük olanın estetik olduğu yanlışlığı olsa da estetiğin büyüklüğe ihtiyacı yoktur. Osmanlı’nın ahşap ve kerpiç gibi malzemelerle inşa ettiği evler hâlâ yerli ve yabancı turistler tarafından ziyaretçi akınına uğramaya devam etmektedir. Bu yapılarla Safranbolu, Beypazarı, Taraklı, Kula evleri örnek olarak verilebilir. Selçuklu ve Osmanlı mimarisi başta olmak üzere İslam mimarisi, sadeliğin yanına estetiği koyarak insanı yormayan, yaşama elverişli, faniliğini de unutturmayacak evler yapmayı tercih etmiştir. “Ahşap meskenlerde kullanılan mimarî elemanların sahip olduğu eşsiz plastik imkânlar, tıpkı Arap alfabesindeki harfler gibi, son derece orijinal mimarî kompozisyonların kurulmasını sağlıyor, bazen küçük ve düzensiz bir arsa parçasının üzerinde zarif çıkmalarla şiir gibi bir mimari yükseliyordu. Osmanlı mimarının nazarında ahşap faniliğin, taş ise ebediyetin sembolüydü” (Ayvazoğlu, 1999: 140).

İslam mimarisi genel olarak dışa değil içe dönük bir yapı arz eder. Dışa dönük tarafıyla özellikle evler birbirine benzer şekilde inşa edilmiştir. Bununla toplumdaki eşitsizliğin önüne geçmek amaçlanmıştır. Dışarıya dönük

yapıda her ne kadar tek tip bir görünüş varsa da içerisi bunun tam tersi olarak sanatlıdır. İslam mimarisinde estetik ayrıntılar daha çok evlerin iç bölümlerinde göze çarpar. Bu yaklaşımla hem gösterişin önüne geçilmiş olur hem israftan kaçınılmış olur hem de toplumsal yaşamın dengesi korunmuş olur. (Aydeniz, 2015: 89). Dış yapıdaki sadeliğe karşın içyapının estetik oluşuna en güzel örneklerden biri Endülüs'te yapılan Kurtuba Camii'dir. "İnce sütunçelere sahip çifte pencerelerle dışarı açılan binanın dış tezyinatı vakur ve haysiyetli bir etki bırakacak şekilde en alt boyutta tutulurken iç tezyinatında tam anlamıyla bir ihtişam gösterisine gidilmiştir" (Beksaç, 1995: 226).

İslam mimarisinde ayırım; yaratılanlar arasında değil, yaratıcı ile yaratılan arasındadır. İslam'dan neşet eden İslami mimari, sınıf ayırımına yer vermeyen bir felsefe geliştirmiştir. Çünkü insan, yaratıcı karşısında aynı acizliğe sahiptir. Bu nedenle İslam mimarisinde Batı'da olduğu gibi aşırıya kaçan, gösterişli ve göğü delmeye çalışır gibi yukarıya doğru bir mimari görülmez (Nasr, 2019: 94). "Bu yönüyle İslam'ın şehir tasavvurunda bir adalet sorunu yaratacak sosyal sınıflara ve tabakalara göre ayırışma söz konusu değildir. Ancak bazı Batılı düşünürlerce bu durumdan hareketle, İslam toplumlarında şehirlili sosyal sınıfların olmayışı ile şehirlilik ve şehre aidiyet zihniyetinin gelişmeyişi arasında ilişki kurulmaktadır" (Çelik, 2019: 202).

4.5. Bir İlk Örnek Olarak Dârulerkam

İslam'ın ilk döneminde bir ev tasavvuru olarak Erkam'ın evi de incelenmeye değerdir. Temelde İslam'ın eve bakışının ilkeleri bir ilk ev olması bakımından Dârulerkam üzerinden okunabilir.

Asrı Saadet döneminde Hz. Muhammed, Mekkeli müşriklerin zulmünden korunmak için bir ikametgâha ihtiyaç duymuş ve Safâ tepesi eteklerinde bulunan Ebü'l-Erkam el-Mahzûmî'nin sahibi olduğu, daha sonra Dârulerkam adıyla anılacak olan evi tercih etmiştir. İslamiyet'i yayma işine burada devam etmiştir. "İslâm'a davet için bu evin seçilmesinde, Kâbe'nin haremine dâhil oluşu, hac ve umre için Mekkelilerle ve dışarıdan gelen pek çok kimse ile dikkati çekmeden temas kolaylığı sağlaması gibi hususlar göz önüne alınmıştır" (Köksal, 1993: 520). Bir ev olarak Dârulerkam'ın özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz: Gizleyen, toplayan, dağıtan, müjdeleyen, gerektiğinde terk edilebilen bir mekân. Genel anlamda İslam mimarisindeki evin de metafizik anlamda bazı özellikleri bu ilkelere belirir. Gizlemek, toplamak, yerine göre dağıtmak ve hicrette olduğu gibi terk edebilmek. İslam'da ev mahremiyet bağlamında gizleyendir; ailenin, komşunun, akrabanın bir araya geldiği toplanma mekânıdır; ortak kararların alındığı ve uygulama için buradan dışarıya açılan mekândır; olumsuz şartlar dâhilinde de terk edilebilen bir mekândır çünkü ev de insanın bizzat kendisi gibi fanidir, faniliğin mekânıdır.

5. SONUÇ

İslam'a göre dünya, asıl mekân olan ahirete geçişteki imtihan mekânıdır. Dolayısıyla dünya, ahiretin bir dipnotu mukabilindedir. Burada inşa edilecek yapılar eğer Hakk ve halka hizmet edecek yapılar ise kalıcı nitelikte; değilse geçici niteliktedir. Bu yapıların temel özelliği İslam'ın temel öğretileriyle hiçbir şekilde çelişmeyip aynı zamanda yaşanan çağın ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde olmasıdır. Doğanın yapısını bozmadan, israf etmeden, aynı zamanda insanın temel bir vasfı olan güzellik anlayışına da hizmet edecek tarzda yapılar kurmak, İslam'ın ev tasavvurunun başat özelliğidir. Özetle, tevhit inancı, mahremiyet, fânilik- ebedilik, sadeliğin içindeki güzellik İslam'ın ev tasavvurunun genel özellikleridir. Dârulerkam bağlamında bakıldığında ise saydığımız ilkelere ek olarak gizlemek, toplamak, dağıtmak, müjdelemek ve ayrılmak; İslam'ın ev tasavvurunu özetleyecek ilkeler olarak gösterilebilir.

Yukarıda saydığımız ilkeler, İslam coğrafyasının geneli bağlamında düşünülerek ortaya çıkmış ilkelerdir. Bununla birlikte iklim koşulları ve değişen coğrafi yapılar nedeniyle farklı coğrafyalardaki Müslüman evlerinde farklılıklar olabildiğini de belirtmek gerekir.

KAYNAKÇA

- Alver, K. (2010). *Steril Hayatlar*. Hece Yayınları.
- Alver, K. (2019). Mahalle. *Kent Sosyolojisi*. Ed. Köksal Alver. Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Aydeniz, H. (2015). Din-Sanat İlişkisine Gelenekselci Bir Yaklaşım (Seyyid Hüseyin Nasr Örneği). *İslâm ve Sanat Tartışmalı İlmî Toplantı 07-09 Kasım 2014*, 181-204.
- Ayvazoğlu, B. (1999). *Aşk Estetiği: İslam Sanatlarının Estetiği Üzerine Bir Deneme*. Ötüken Neşriyat.
- Beksaç, E. (1995). Endülüs, *DİA*, 11. Diyanet Yayınları.
- Cansever, T. (2005). *Mimar Sinan*. Albaraka Türk.
- Cansever, T. (2013). *Kubbeyi Yere Koymamak*. Timaş Yayınları.
- Cansever, T. (2010). *Osmanlı Şehri*. Timaş Yayınları.
- Çelik, C. (2019). Şehir ve Din. *Kent Sosyolojisi*. Ed. Köksal Alver. Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Demirci, M. (2019). İslam'da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri. *Kent Sosyolojisi*. Ed. Köksal Alver. Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Emre, A. (2018). *Göstergeler*. Büyüyenay Yayınları.
- Freud, S. (2011). *Uygurluğun Huzursuzluğu*. Çev. Haluk Barışcan. Metis Yayınları.
- Haldun, İ. (1996). *Mukaddime II*. Çev. Zakir Kadiri Ugan. MEB Yayınları.
- İdris, M. (2019). *Ellerimizin Büyük Boşluğu*. Başka Kafa Yayınları.
- Karakaş, M. (2019). Kent, Mekân ve Toplum: Mekân Sosyolojisine Giriş. *Kent, Mekân ve Toplum*. Ed. M. Karakaş. Tezkire Yayıncılık.
- Karakoç, S. (2001). *Gün Doğmadan*. Diriliş Yayınları.
- Keleş, R. (1993). *Kentleşme Politikası*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Koç, T. (2021). *İslâm Estetiği*. İSAM Yayınları.
- Kortan, E. (1983). *Le Corbusier Gözüyle Türk Mimarlık ve Şehirciliği*. ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Köksal, M. A. (1993). Dârülerkam. *DİA*, 8. Diyanet Yayınları.
- Nasr, S. H. (2019). *İslam Sanatı ve Maneviyatı*. Çev. Ahmet Demirhan. İnsan Yayınları.
- Sağlam, T. (2020). İslam mimarisinin sembolik anlatıları üzerine bir deneme. *International Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art*, 5(10), 251-279.
- Tanpınar, A. H. (2019). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. YKY.
- Taşçı, H. (2012). İslâm ve batı şehrinde kentsel mekânın kimlik bileşenleri. *Teori ile Pratik Arasında Mekân*. Ed. Aynur Can. Esenler Belediyesi Şehir Düşünce Merkezi Şehir Yayınları.
- Taşçı, H. (2014). *Şehir, Mekân, Meydan*. Kaknüs Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (2021). Ankara: TDK.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Bu araştırma için etik kurulu onayı gerekmemektedir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

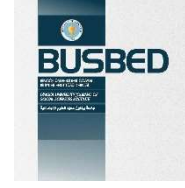
1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100.

Yazar 1: Literatür tarama, araştırma, bulgulama ve sonuçlar

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Article Type : Research Article
Date Received : 25.08.2023
Date Accepted : 19.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1349653>

A QUALITATIVE STUDY INTO TURKISH EFL TEACHERS' AND STUDENTS' PERCEPTIONS OF COMMUNICATIVE TASK EFFECTIVENESS IN A TERTIARY EDUCATION CONTEXT

Işıl Günseli Kaçar¹, Hüsni Enginarlar²

ABSTRACT

Communicative tasks have been integrated into mainstream English language teaching (ELT) curricula and ELT textbooks not only at K-12 but also at the tertiary level on a global scale for over two decades. Despite the widespread implementation of the communicative tasks in different educational institutions with diverse learner profiles, the observation of classroom practices and anecdotal evidence from teachers and students denoted that there were varied perceptions concerning the effectiveness of communicative tasks between both parties, which indicates a need for the exploration of these perceptions. This qualitative study set out to investigate the perceptions of the EFL teachers and students at an English preparatory school of a large state university in Turkey regarding the effectiveness of communicative tasks in relation to the effectiveness of the communicative tasks. The data were collected through the open-ended items on the student questionnaire, the standardized open-ended teacher interviews and the teacher journals. Eight tasks with a relatively high communicative potential from the coursebook called *Language in use intermediate – classroom book* by Doff and Jones (1994) were used in the study. The data in the study were analyzed via inductive content analysis. The findings revealed that both the EFL teachers and students at the preparatory school of the university held favourable perceptions regarding the effectiveness of the communicative tasks. They also indicated a general alignment between both parties' perceptions of communicative tasks in the study. The study incorporates some implications for in-service teachers in the EFL contexts as well as some suggestions for further research.

Keywords: Communicative tasks, Turkish EFL teachers' perceptions, Turkish EFL students' perceptions, Tertiary education context

---

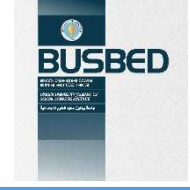
The article is based on the Ph.D. dissertation of Author 1. Author 2 is the supervisor of Author 1's Ph.D. dissertation.

¹ Dr., Middle East Technical University, Faculty of Education, isil@metu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3043-5040>

² Prof. Dr., Middle East Technical University, Faculty of Education, husnu@metu.edu.tr

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 25.08.2023
Kabul Tarihi : 19.10.2023

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1349653>

İNGİLİZCENİN YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİMİ ALANINDA YÜKSEKÖĞRETİM BAĞLAMINDA TÜRK ÖĞRETMENLERİN VE ÖĞRENCİLERİN İLETİŞİMSSEL GÖREVLERİN YARARLILIĞINA İLİŞKİN ALGILARI

Işıl Günseli Kaçar¹, Hüsnü Enginarlar²

ÖZ

İletişimsel görevler 20 yılı aşkın bir süredir dünya çapında ilk ve ortaöğretimin yanı sıra yükseköğretim alanındaki İngilizcenin öğretimi ile ilgili hazırlanan müfredatlara yaygın bir şekilde entegre edilmektedir. İletişimsel görevlerin farklı eğitim kurumlarında farklı öğrenci profilleri ile, yaygın bir şekilde uygulanmasına karşın, sınıf uygulamalarının gözlemlenmesi ve öğretmen ve öğrencilerin kişisel deneyimlerine dayalı kanıtlar iletişimsel görevlerin etkinliğine ilişkin her iki grup açısından farklı algıların olduğunu ortaya koymakta ve söz konusu algıların incelenmesi ihtiyacına işaret etmektedir. Bu nitel çalışmanın amacı Türkiye’de İngilizcenin yabancı dil olarak öğretildiği büyük bir devlet üniversitesinde İngilizce hazırlık okulunda çalışan öğretmen ve öğrencilerin iletişimsel görev algılarını incelemektir. Çalışmadaki veriler öğrenci anketindeki açık uçlu sorular, öğretmenlerle gerçekleştirilen standartlaştırılmış açık uçlu görüşmeler ve öğretmen günlükleri yoluyla toplanmıştır. Çalışmada Doff ve Jones (1994) tarafından yazılan *Language in use intermediate-classroom book* isimli ders kitabındaki göreceli olarak yüksek iletişimsel potansiyele sahip sekiz adet görev kullanılmıştır. Veriler içerik çözümlemesi yöntemi ile analiz edilmiştir. Bulgular üniversitenin hazırlık okulundaki hem İngilizce öğretmenlerinin hem de öğrencilerin çalışmadaki iletişimsel görevlerin yararlılığı ile ilgili olumlu algılara sahip olduklarını ortaya koymuştur. Ayrıca bulgular her iki tarafın algılarının genel olarak benzer doğrultuda olduğunu göstermektedir. Çalışmada İngilizcenin yabancı dil olarak öğretildiği ortamlarda çalışan İngilizce öğretmenleri ve müfredat geliştiriciler için tavsiyelere ve yeni araştırma önerilerine de yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İletişimsel görevler, İngilizceyi yabancı dil olarak öğreten öğretmen görüşleri, İngilizceyi yabancı dil olarak öğrenen öğrenci görüşleri, Yükseköğretim bağlamı

Makale 1. yazarın doktora tezinden üretilmiştir. 2. Yazar 1. yazarın doktora tez danışmanıdır.

¹ Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, isil@metu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3043-5040>

² Prof. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, husnu@metu.edu.tr

1. INTRODUCTION

Communicative Language Teaching (CLT) is widely embraced by English as a Second Language (ESL)/English as a Foreign Language (EFL) teachers/instructors as well as learners on a global scale at K-12 level and in higher education contexts. It has become an integral part of second/foreign language teaching programs in the 21st century. Defined as “a learner-centered and experience-based view of second [and foreign] language teaching”, CLT focuses on language learners and users (Richards & Rodgers, 1986, p.69). It shifts our focus towards communicative functions and meaningful tasks, instead of language, striving to establish the relevance of tasks to a target learner group (Li, 1998). It also promotes learner engagement via the integration of authentic materials/tasks and collaborative work into ESL/EFL classes and the establishment of a classroom atmosphere with a low affective filter and a safe zone for learners’ self-expression (Li, 1998). CLT requires the teacher and the learner to assume new roles (Thompson, 1992). The former is considered to act as the “facilitator” and the “guide” on the side while the latter is regarded as an active agent in his/her own learning process (Karavas-Doukas, 1996, p.189). Not only the cognitive but also the affective involvement of learners in the learning process is prioritized (Karavas-Doukas, 1996). Learner engagement in meaningful communication inside and outside the classroom in an authentic manner is essential in CLT (Thompson, 1992). In fact, in CLT, the learner input is regarded as imperative from the course design stage to the implementation (Thompson, 1992). In line with the shift in the learner roles, learners are expected to be actively involved in their own learning processes, using their linguistic and other resources, social skills and personal experiences. Nevertheless, not all learners possess the readiness level to take such an active role in the process, as Nunan (1989) pointed out:

... this (this role) can cause problems if you are teaching learners who have set ideas about language and learning, particularly if these differ greatly from your own (p. 86).

It is also the case that although learners are expected to play an active role in the learning process, they are actively involved in classroom decision-making processes in varying degrees due to some teachers’ tendency to be the sole instructional authority figure in classroom settings. Learners and teachers tend to have their own perceptions and expectations regarding the learning process, which are also called hidden agendas (Nunan, 1989). Learners are inclined to evaluate the tasks from their own frames of reference and do not tend to modify these frames (Allwright, 1997; Pintrich et al., 1988; Schumann & Schumann, 1997; Schunk, 1992; Wittrock, 1986; Yorio, 1986). They form their own perceptions of the tasks they are engaged in. While they consider certain tasks important and relevant, they regard others as trivial and irrelevant. Learners contribute to the classroom events in different degrees and they are affected by them as well. In fact, both the specifications of the formal curriculum and learners’ attitudes and expectations from the learning process are likely to affect the effectiveness of any language program. A specific learning outcome occurs as an aftermath of an unprecedented interaction between the learner, the task and the task situation (Breen, 1987; Kumaravadivelu, 1991). In other words, learners’ perceptions of their potential task contributions, their perceptions of the task demands, and their own definitions of the task situation are likely to determine the learning outcome(s) to a great extent (Breen, 1987). Learners tend to have their own unique definitions of a learning task. In Breen’s (1987) terms, the task as workplan is likely to change in accordance with learners’ interpretations. As learners tend to accomplish different outcomes from a particular task, it is very likely that not all these outcomes will be aligned with the original workplan. In fact, learners might interpret teachers’ intentions and expectations differently when they are actively engaged in making sense out of social and cognitive dimensions of classroom events (Clark & Cresswell, 1979; Cooper & Good, 1982; Johnson, 1995). These aforementioned misinterpretations might even lead to interferences in the learning process (Anderson, 1981; Horwitz, 1988; Winnie & Marx, 1980). Previous studies demonstrated that student learning is promoted when there is a match between teachers’ and learners’ expectations and intentions (Weinstein, 1983). Learners’ perceptions of classroom events were indicated to affect the impact of teaching, learners’ self-perceptions and their role perceptions in classroom events, functioning as a filtering mechanism between the teaching process and the learner uptake (Wittrock, 1986). The secret ingredient to success in teaching lies in the degree of convergence between teachers’ intentions and learners’ interpretations (Johnson, 1995). In his seminal work in 1991, Kumaravadivelu also stated that when the gap between teacher intentions and learner interpretations gets narrower, the possibility of attaining learning outcomes increases. Hence, it is crucial to comprehend the factors leading to the lack of alignment between both parties’ perceptions of communicative tasks in ESL and EFL educational settings. Although this topic was explored in the ESL context to some extent in literature, it is relatively underexplored in the EFL context.

When it is taken into consideration that communicative tasks are regarded as an integral element of EFL coursebooks and classrooms worldwide in a wide range of educational institutions, including those in the EFL higher education contexts, there is a pressing need to investigate the teachers’ and learners’ perceptions of the effectiveness of communicative tasks in the tertiary EFL contexts and the factors underlying both parties’ perceptions at EFL preparatory school settings in the Turkish higher education contexts. Hence, the study set out to explore the following research questions:

1. What are the EFL teachers' perceptions of the effectiveness of the communicative tasks in the textbook *Language in Use- Intermediate* by Doff and Jones (1994) at the preparatory school of a state university in Turkey?
2. What are the EFL students' perceptions of the effectiveness of the communicative tasks in the textbook *Language in Use- Intermediate* by Doff and Jones (1994) at the preparatory school of a state university in Turkey?

2. LITERATURE REVIEW

2.1. Studies regarding Teachers' and Learners' Views of Classroom Tasks

Numerous studies investigated the ESL students' perceptions of classroom teaching and learning activities in literature. The findings depicted certain variations in relation to activity/task preferences in accordance with student profiles and teaching contexts. To illustrate, the findings of a study by Alcorso and Kalantzis (1985) in the ESL context indicated that non-communicative tasks were favoured by students more than communicative ones in spite of a general tendency towards collaborative activities that promote a great deal of interaction among students. The results of a study by Conrad (1999) are consistent with those of Alcorso and Kalantzis (1985), demonstrating that college students' viewed non-communicative activities such as error correction and grammar instruction as useful for their learning processes while they also found communicative tasks conducive to their ESL development. Although Green's (1993) study in the tertiary ESL context revealed a relatively high level of task enjoyment regarding communicative tasks among university students, as compared to non-communicative ones, the findings varied in terms of students' task perceptions on the whole. In addition, in a survey study in the Chinese tertiary context on the investigation of the appropriateness and effectiveness of communicative and non-communicative tasks, Rao (2002) showed that students had diverse preferences towards tasks. Despite some students' strong preference towards non-communicative tasks in English, the majority tended to have a preference towards a combination of communicative and non-communicative tasks. Similar to ESL students' perceptions of the classroom activities / tasks, students in the EFL context reported diverse preferences. Even though the studies in the EFL higher education contexts exploring students' perceptions of classroom activities/tasks are relatively scarce, a study carried out in the Turkish EFL higher education context by Topuz (1994), exploring the undergraduate and graduate students' perceptions of communicative classrooms, indicated a general preference towards communicative tasks for both groups despite certain differences regarding task choices.

Apart from studies addressing ESL/EFL students' preferences of classroom activities/tasks, the extant literature also contains comparative studies focusing on both students' and teachers' perceptions of classroom activities/tasks. For instance, Nunan (1986), in his investigation of the degree of correspondence between learners' and teachers' activity preferences, indicated a high degree of divergence between both parties' activity choices. The findings demonstrated that learners tended to have a preference towards pronunciation practice and error correction while teachers were inclined to have a liking for activities such as language games and collaborative activities. Another study by Block (1994), investigating teachers' and learners' perceptions of the task purpose, displayed that students adopted an achievement orientation towards the news viewing task and a survival orientation towards the job advertisement task: however, teachers adopted a survival orientation towards both tasks. The study revealed the importance of aligning the task orientation with the learner profile. In a similar vein, Barkhuizen's (1998) study on ESL students' and teachers' perceptions of language teaching and learning activities indicated that the former's perceptions did not match those of the latter. Findings revealed the students' resistance to communicative activities and their preference of traditional classroom work as opposed to the teachers' attempts to organize their classroom activities in a CLT-oriented manner. Teachers believed that communicative activities enable students to benefit from practice opportunities in ESL, enhance more active student involvement in language classes and elevate student enjoyment in class. Although they enjoyed the practice opportunities provided by communicative tasks, students tended to assign a low ranking to such activities as they did not encourage individual participation in them. Students also did not think highly of oral presentations or any oral tasks as some of them described these activities as "quite traumatic" (Barkhuizen, 1998, p. 100) since they found them anxiety-provoking due to being excessively accuracy-focused and the critical evaluation they were subjected to. They felt they were not provided with a safe zone for self-expression. They also added that the boys in class tended to dominate the activities. As they felt quite anxious while they were performing oral communicative activities, they expressed a lack of enjoyment. The findings revealed that teachers should be familiar with the learner profile that they address, provide scaffolding for learners and closely monitor their performance during the communicative activities. The instructors were also recommended to align their task choices and implementation with the characteristics of their learners. The findings of the study by Spratt (1999), exploring learners' task preferences and teachers' views of learners' task choices, reinforced those of Barkhuizen (1998). A high degree of mismatch (50%) was found between learners' task preferences and teachers' views of learners' task choices.

In an attempt to identify the main sources of the mismatch between teachers' intentions and learners' interpretations of language-learning tasks, Kumaravedivelu (1991) investigated learners' and teachers' perceptions

of the characteristics, aims and demands of language learning tasks and listed the following ten sources: cognitive, communicative, linguistics, pedagogic, strategic, cultural, evaluative, procedural, instructional, and attitudinal. Gaining familiarity with the potential sources of perceptual mismatches between teachers' and learners' interpretations is considered to help teachers foster the achievement of planned learning outcomes in the classroom. Kumaravadivelu (1991) underscored that teachers need to raise awareness towards learners' personal views and understanding of tasks to handle the potential mismatches between learners' interpretations and teachers' intentions. In this respect, it is crucial to gain insights into learners' personal perspectives regarding classroom tasks and events by exploring the potential motives behind the mismatches between teachers' intentions and learners' interpretations (Kumaravadivelu, 1994). It can be said that the learning process can be facilitated accordingly.

2.2. Learners' Interpretations of Tasks - Tasks as a Workplan and Task in Process

As Breen (1987) stated, the original task as a workplan is not necessarily aligned with the actual task in process. The latter refers to a process "where the learners perceive task content primarily through the present state of their current individual, ideational, sociocultural, linguistic-textual knowledge" (p. 29). Diverse learning outcomes might be expected in the task in process. There is supposed to be a direct link between the quality and efficacy of a particular task and its use in the teaching/learning process. The task designer needs to anticipate the motives and manners underlying learners' reinterpretations of a work plan during the task in process. To explore learner interpretations of the work plan, Breen (1987) suggests analyzing the task by responding to the following four questions:

1. *What is the task's explicit or implicit objective? Why is the task being undertaken?*

The task objective might vary from practising the use of a rule or finding the main ideas in a particular text to sharing information or solving a particular problem. Whether or not the task objective is explicitly stated, learners are likely to assign a particular task their own purposes. Learners' purposes can be considered on a continuum between the achievement or survival orientation. If learners attribute an achievement purpose to a particular task, the task may be regarded as compatible with learners' perceived learning needs. A task might be considered to promote an achievement orientation "to the extent that it is interpreted by learners as directly dealing with the present state in their knowledge and abilities in the language and the extent to which it offers real progress in clear relation to this knowledge and ability" (Breen, 1987, p.27).

When learners fail to relate the task objective to their learning needs, they are likely to attribute a survival purpose to the task (Breen, 1987). The survival purpose can be defined according to external criteria such as preparing for a test/exam, conforming to teacher priorities, passing a course, meeting others' expectations. When learners' own needs are not prioritized, they tend to get engaged in a particular task with a survival orientation. It is important to keep in mind that learners' task orientations are rarely static or fixed; in fact, they might have varying degrees of achievement and survival orientations for the same task (Breen, 1987). To illustrate, they may attribute a high level of achievement value and a low level of survival value to a particular task simultaneously.

One significant concern related to task design for learners is to explore the ways to enhance the possibility of learners' attribution of the achievement value and decrease their attribution of the survival value to a particular task, as pointed out by Breen (1987). Therefore, during the task design phase, the task as workplan should be designed in such a way that learning objectives are to be congruent with learners' perceived and stated learning needs. Task objectives should offer learners opportunities for progress in a field that they view as lacking in their cognitive repertoire. Hence, the implementation of a thorough need analysis prior to the task design is likely to be a plausible decision to investigate the purposes learners believe or task should serve.

2. *What particular subject matter is the task focusing on? What is the content of the task (linguistic rules, general knowledge, practical skills and abilities etc)?*

As Breen (1987) revealed, each kind of task content can be considered to be potential content for learning. Learners need to redefine the content explicitly depending on their background knowledge. They also need to explore and specify different aspects of the content familiar to them and subsequently discover the unfamiliar or problematic content as well as focusing on the problematic aspects by building connections with the familiar content.

3. *What procedure does the task require? How is the task to be done?- via recollecting and transferring the old (previously learned) information or skills; engaging in a problem-solving process, analyzing data or using particular skills, etc. It is important to note that the task as workplans should not restrict or prevent*

learners from working on the task the way they prefer (Breen, 1987). It can be suggested that “a task as workplan has to allow for alternative procedural routes through different problems discovered in the task content and as a means towards various achievement purposes” (p.34). Hence, tasks should provide learners an opportunity to evaluate how much progress they have achieved in relation to the parts they regard as challenging and to the goals they believe they have attained (Breen, 1987).

4. *In what situation and under what conditions is the task being undertaken? Where is the task being done?* – in pairs or groups in a classroom, in a class under the supervision of the teacher, individually, outside class, or as an assignment, etc. The explicit engagement of the learners in the decision-making process in the task as a workplan is recommended so that they can benefit from the social and material sources in the classroom that are at their disposal for achievement purposes (Breen, 1987).

In fact, the aforementioned four basic questions were taken as reference points in the design phase of the data collection instruments such as the student questionnaire and the standardized open-ended interviews with the the teachers.

3. METHOD OF RESEARCH

3.1. Participants

The convenience sampling strategy was employed in the participant selection. There were two groups of participants in the study that was conducted at the preparatory school of a large state university in central Anatolia in Turkey. The first group was composed of 16 Turkish EFL teachers (6 teachers in the intermediate group and 10 in the elementary group). The teachers were female non-native speakers of English with teaching experience ranging from 2 to 15 years. Seven of them had a BA degree in English language teaching; three of them have a BA degree in English literature and two with a BA degree in linguistics, who had a diploma level teaching qualification such as COTE, DOTE, or DipELT. Six teachers had an MA degree in English Language Teaching. The second group was comprised of 491 students at the preparatory school of the university, 238 of whom were in the intermediate group (B1 level according to the Common European Framework- CEFR) and 253 of whom were in the elementary group (A2 level according to the CEFR). The students in the elementary and intermediate group were exposed to an intensive 20-hour instruction in English throughout the study. Both groups of students studied the same coursebook where the communicative tasks were chosen (*Language in Use-intermediate* by Doff and Jones, 1994). The intermediate group learners studied it in the fall semester and the elementary group students studied it in the spring semester. The data from the former were collected in the fall semester while the data from the latter were collected in the spring semester. All the students were Turkish non-native speakers of English with an age range between 17 and 19. They came from diverse English language learning backgrounds. All the participants were involved in the study on a voluntary basis.

3.2. Research Design

The qualitative research design was adopted in the study (Miles & Huberman, 1994). Qualitative research studies are based on naturalistic inquiry where the natural setting constitutes the direct source of data (Bogdan & Biklen, 1998). They are concerned with the context and qualitative researchers investigate naturally occurring events and processes by going to a particular setting in focus. They “feel that action can best be understood when it is observed in the setting in which it occurs” (Bogdan & Biklen, 1998, p.5). Settings are reflections of individuals, groups, and societies in real life (Miles & Huberman, 1994). The study is based on naturalistic inquiry as it investigates the general perceptions of EFL teachers and students at the preparatory school of a state university on the communicative tasks following their implementations in class without any manipulation or intervention on these perceptions. Qualitative research has a holistic perspective as researchers aim to have a thorough understanding of programs and situations as a whole. As Patton (1990) pointed out, “greater attention can be given to nuance, setting, complexities, idiosyncracies, and context” (p.51). The current study is holistic in nature as it explores EFL teachers' perceptions of communicative tasks implemented in class as part of the syllabus and learners' perspectives in this respect as a whole. Qualitative research is descriptive and researchers “try to analyze the data with all its richness as closely as possible to the form where they were recorded and transcribed” (Bogdan & Biklen, 1998, p.5). The present study can be considered an in-depth inquiry into the participants' general perceptions of communicative tasks.

3.3. The Types of Communicative Tasks in the Study

In the current study, the term *task* is defined as “a piece of meaning-focused work which involves learners in comprehending, producing, and interacting in the target language while their attention is principally focused on meaning rather than form” (Nunan, 1989, p.10). In relation to the communicative tasks in the study, four types of tasks were chosen in order to provide a representative sampling of the communicative tasks. In the selection of the

task types in the study, Long’s (1990) categorization was adopted: planned, unplanned, open, and closed. Planned tasks are those in which students allocate time to prepare for the task before their task engagement. However, in unplanned tasks, students are not allowed any preparation time to work on the task beforehand. Closed tasks are defined as those for which there is one predetermined answer or small set of answers. Open tasks, on the other hand, are those for which there is no correct answer. Two tasks were chosen for each category. The total number of tasks in the study was eight. Each task was observed four times- twice in elementary and twice in intermediate classes to collect data reliably. In other words, one task was observed in four different classes. It is beyond the scope of the current study to present the results by making specific reference to each task type. Hence, the findings were presented in relation to the students’ and teachers’ general perceptions of the communicative tasks in the study.

3.4. The Communicative Criteria

All the communicative tasks incorporated into the study were chosen in accordance with the communicative criteria developed by the researcher to decide on the communicative potential of the communicative tasks. At the design phase of the criteria to assess the communicative potential of the tasks, the framework utilized in a study by Jacobs and Ball (1996) was taken into consideration. The communicative criteria in the study are composed of two components suggested by Johnson et al. (1991) and utilized in a previous study by Jacobs and Ball (1996) examining the structure of group tasks in ELT: positive interdependence and individual accountability. A task was identified as having a high level of communicative potential if it encourages both positive interdependence and individual accountability (Jacobs & Ball, 1996). Positive interdependence exists “when students perceive that they are linked with their group mates so that they cannot succeed unless their groupmates do (and vice versa) and that they must coordinate their efforts with the efforts of their groupmates to complete a task” (Johnson, et al., 1991, pp. 4-5). On the other hand, individual accountability exists “when the performance of each individual is assessed; the results are given back to the individual and the group, and the student is held responsible by his or her group mates for contributing his or her fair share to the group’s success” (Johnson et al., 1991, p.8). There are three indicators of the two criteria each. These indicators are displayed in Table 1.

Table 1.

Components of the Communicative Criteria and the Indicators of the Communicative Potential in a Communicative Task (adapted from Jacobs and Ball, 1996 and Johnson et al., 1995)

Positive Interdependence	Individual Accountability
1. Explicit instructions that ask group members interact with each other	1. Explicit instructions that encourage group members to ensure their individual contributions to task completion
2. Explicit instructions that ask group members to take action in response to one another	2. Explicit instruction that specify the nature of contributions expected from each group member
3. Explicit instructions that ask group members to do something as a result of interaction	3. Explicit instructions that ask each group member to individually share and explain their group’s answers to a member of another group

3.5. Data Collection

The data in the study were collected via the student questionnaire, the standardized open-ended interviews with the teachers and teacher journals. The student questionnaire was administered to the students face-to-face upon the completion of each of the communicative tasks in the study. The standardized open-ended interviews with the teachers were held face-to-face in the researcher’s office at the department within a week after the in-class implementation of each communicative task. The teachers wrote their entries in their journals after they implemented the tasks in class.

3.5.1. The Student Questionnaire

The student questionnaire was designed on the basis of the initial analysis of the teacher-related data from the pilot runs of standardized open-ended interviews and the teacher journals. The items were selected after an initial analysis of the points identified through the informal accounts of the teachers and the guidelines provided by Brophy and Alleman (1991) concerning the evaluation of effective classroom tasks. It aimed to explore the EFL student participants’ general perceptions of the communicative tasks and the factors affecting their perceptions of the effectiveness of them.

The questionnaire was originally designed in English. The items in the questionnaire were then translated into Turkish so as to eliminate all sorts of potential misunderstandings due to the wording from the students' perspective. Before the Turkish version was implemented in the study, it was piloted on a group of preparatory school students and necessary modifications were performed in the items based on the feedback on the pilot run.

There were 17 items in the questionnaire, all of which were designed using the Likert scale format - a rating scale of five ranging from (5) strongly agree to (1) strongly disagree. One category in the scale was the *undecided* category, which the students could circle if they felt unsure about an item in the questionnaire. The quantitative items on the questionnaire were designed to gather data on the following main themes: *the task effectiveness* (items 13,14,15), *the motivational task value* (item1), *group dynamics* (items 3, 5-12, 16), *the level of task challenge* (item 2), and *the level of task difficulty* (items 4, 17). Regarding the reliability of the questionnaire, the reliability coefficient was calculated as .85, which indicated that it was a relatively reliable one. Eight items in the questionnaire were open-ended. These items asked students to elaborate on their responses to the quantitative items related to the aforementioned main themes. In the current study, the students' responses to the items related to the main theme *the task effectiveness* were taken into consideration. The following are some sample items from the questionnaire:

Item 13. The task was useful for me.

- a) Strongly Agree b) Agree c) Undecided d) Disagree e) Strongly disagree

Open-ended item: In what way(s)?

Item 15. Doing the task was a good and efficient use of time.

- a) Strongly Agree b) Agree c) Undecided d) Disagree e) Strongly disagree

Open-ended item: In what way(s)?

3.5.1. The Standardized Open-ended Interviews with the Teachers

The second data collection instrument in the study is the standardized open-ended interviews. The interviews were designed to gain insights into teachers' general perceptions of task effectiveness as well as their perceptions of the tasks with respect to the motivational task value, group dynamics, the level of task challenge, and the level of task difficulty in the light of their own experiences of the tasks. The questions used in the interviews were designed in light of the aims discussed above and were formulated as open-ended questions. At the beginning of the study, the interviews were prepared in two versions: one to be held prior to the implementation and the other one to be held right after the implementation. However, since time constraints did not render it feasible to conduct standardized open-ended interviews twice, both versions were condensed into one.

3.5.2. The Teacher Journal

The third data collection instrument in the study is the teacher journal. In order to gain access to teachers' unrevealed feelings concerning the factors having an impact on the effectiveness of the tasks in the study, teacher participants in the study were asked to keep journals where they reflected on various aspects of each communicative task following the classroom implementation. The items in the journal required teachers to reflect on their general perceptions of the communicative task and the impact other factors made on their perceptions of task effectiveness. Teachers were guided with previously formulated questions to narrow down the scope of the investigation and to eliminate the possibility of gathering irrelevant data. To be more specific, in the journals, the teachers were asked to comment on the effectiveness of the task experience and various aspects of the communicative tasks such as the motivational task value (including the students' willingness to participate in the task), group dynamics, the teachers' perceptions of task effectiveness, level of task challenge and level of task difficulty. Great care was taken to ensure that the difference between themes was clear and that there were no overlaps between them.

3.6. Data Analysis

The data obtained from different data collection instruments was analyzed qualitatively, with the use of inductive analysis (Miles & Huberman, 1994). Inductive analysis a commonly utilised method for data analysis in qualitative studies (Miles & Huberman, 1994). It can be applied to open or half-structured data. It employs the abstraction strategy for the reduction and grouping of data to enable researchers to explore the research questions via concepts, categories or themes.

In the current study, the data from the teacher journals and the standardized teacher interviews were analyzed together while the student data from the open-ended questionnaire items were analyzed separately. In other words, the data analysis procedures were conducted twice- for the teacher and for the students. A departmental colleague

who had extensive experience in qualitative research was also involved in the data analysis as an interrater to ensure reliability. For the data analysis in the study (both for the teacher and student data), the following procedures were followed. Having chosen the students' and teachers' perceptions of communicative task effectiveness as the unit of analysis, the primary researcher examined the data for the identification of open codes. Later on, she combined these codes with other codes having similar content, formulating categories. Next, through an iterative approach to the data analysis, she refined the categories that emerged in the previous step to form the main and sub-themes in the study. The identified themes and sub-themes served as the basis for reporting the analysis results. In cases where the primary researcher and the interrater were unable to concur on a particular code, category or theme, they further negotiated on it until they reached a full agreement. The interrater reliability in the study was 95% for both the teacher and the student data. As a result of the data analysis process, five main themes and 11 sub-themes emerged based on the teacher data while six main themes and 14 sub-themes emerged based on the student data. The main and sub-themes pertinent to the teacher and student data are presented in Table 2 and Table 3 respectively.

Table 2.

Main and Sub-themes related to Communicative Task Effectiveness- Teacher Data

Main themes	Sub-themes
A. Practice Opportunities	a) Structural practice opportunities b) Lexical practice opportunities c) Speaking practice opportunities
B. Learning Opportunities	a) New structural points b) New lexical points
C. Tasks' Interaction-generating Potential	a) Existence of an information gap in the task b) Existence of a friendly and collaborative learning environment
D. Relevance of the task goal for the EFL students' immediate learning needs	a) Authentic task design b) Clear task goals for EFL students
E. Motivational task features	a) Active student involvement in the task b) Task-provided opportunities for the enhancement of creativity and critical thinking skills

As Table 2 displays, five main themes and 11 sub-themes emerged based on the teacher data. They focused on the cognitive and affective benefits of tasks for students as well as the task-related features. The themes and sub-themes related to the student data are displayed in Table 3.

Table 3.

Main and Sub-themes related to Open-ended Items on Communicative Task Effectiveness- Student Data

Main themes	Sub-themes
A. Practice opportunitites	a) Structural practice opportunities b) Lexical practice opportunities c) Speaking practice opportunities d) Enhancement of the EFL students' topic-related knowledge
B. Learning opportunities	a) New structural points b) New lexical points
C. Group-related features	a) Good cooperation among group members via peer learning/feedback b) Positive intermember relations in the group
D. Motivational features	a) EFL students' task enjoyment b) EFL students' active task involvement
E. Personal factors	a) Boost in self-confidence through successful task completion b) Positive impact on their self-perceptions as as EFL learners
F. Opportunities to foster critical thinking skills and creativity	a) EFL students' satisfaction with their development of critical thinking skills b) EFL students' satisfaction with their creative task engagement

As Table 3. indicates, the student data involved six main themes and 14 sub-themes. Although the themes are mainly congruent with those in the teacher data, a different theme emerged in the student data, personal factors. The students' emphasis on the positive impact of the tasks on their language learner identities seemed to be revealing, affecting their cognitive and affective task engagement favourably.

4. RESULTS

The findings obtained from the inductive analysis of the standardized open-ended interviews with the EFL teachers, the teacher journals and the EFL student questionnaires are presented in two main sections in line with the research questions in the study. The first section is related to the perceptions of the teachers on the effectiveness of the communicative tasks in the study and the second is concerned with the students' perceptions in this respect. The findings related to the teacher data are presented together.

4.1. Teachers' Perceptions of the Effectiveness of the Communicative Tasks

With respect to the first research question in this study, the general perceptions of the EFL teachers at the preparatory school concerning the effectiveness of the communicative tasks, the findings revealed that the teachers held favourable views regarding the effectiveness of the communicative tasks. The main and sub-themes related to the teachers' perceptions are shown in Table 3. The first main theme, practice opportunities, was examined in terms of structural, lexical and speaking opportunities, the sub-themes. Regarding the structural and lexical practice opportunities, most teachers reported that the students' task engagement enabled them to revise the grammatical structures and internalize the new lexis that they learned. The following comments by Teacher (T12) and T3 in their journals are quite revealing in this respect:

"The task [Task 2] was helpful for students in terms of the tense practice. It was also effective as an exercise to introduce changes." (T12).

"This [Task 7] was actually like a lead-in to the whole unit so that they could start brainstorming about the media, the newspapers, and magazines and right after this I introduced new words and they made use of the words they already knew." (T3).

Apart from the structural and lexical practice opportunities, the teachers underlined in the open-ended interviews that the tasks also provided the students with opportunities to practise their speaking skills, which tended to be relatively neglected in the language classes at the preparatory school in the study. T4 emphasized this during the semi-structured interviews "In class we don't have so many opportunities to have them (the students) speak". The teachers pointed out that tasks were likely to generate an interaction-rich learning environment in class and task engagement would help students enhance their collaborative skills and communication, particularly, negotiation skills. The quote below by T5 summarizes the aforementioned views concisely:

"The aim of the task [Task 4] was to revise what they hopefully learned, made them use the language and the vocabulary they learned, but more than that because it's group work, there was a lot of student-student interaction and, you know, communication There was also fun. I wanted them to have fun."

Some teachers also pointed out in the open-ended interviews that while providing opportunities for speaking practice, the tasks also enabled students to integrate a variety of language skills, which is revealed by T4 regarding Task 1.

"I think they [the students] killed three birds with one stone. They listened, wrote and spoke, so they practised three skills in one task."

Apart from the aforementioned teacher comments on the effective task features, the teachers in the study underscored in their journals that the information gap feature of the communicative tasks served to facilitate interaction between students and activated their critical thinking skills as well. They pointed out that particularly in the decision-making tasks the students needed to evaluate different alternatives carefully and make a feasible choice. They also reported that assigning different roles to group members seemed to foster their task engagement, reinforcing their individual accountability and positive interdependence (Johnson et al., 1995). They remarked that when the students were given specific roles in the task completion, they appeared to be more willing to fulfil their responsibilities related to the task. They added that when students knew that they needed to perform their task-related responsibilities for successful task completion as a group, they felt more motivated for the task engagement. They mentioned that the existence of harmonious classroom dynamics through the establishment of a friendly and collaborative classroom atmosphere with a low affective filter seemed to be conducive to the students' learning process. They reported that the students appeared to be willing to exchange ideas and help one another while engaging in the task. They emphasized that the group members did not tend to dominate one another, which is frequently the case in the majority of the group tasks. The following quote by T2, in relation to Task 7, illustrates teachers' aforementioned ideas clearly:

“Especially the weak students felt more comfortable while doing the task. They got help from the better students in their group.”

The relevance of the task goal for the EFL students’ immediate needs was another main theme in the study regarding the teachers’ perceptions of effectiveness. Related to this theme, teachers pointed out the following sub-themes in their reflective journals: the authentic task design, the existence of clear task goals for students, and the interpretations of the task goal for students. Regarding the authentic task design, EFL teachers seemed to have divided opinions. Although the majority of the teachers held favourable perceptions in this regard, some teachers held negative perceptions in this respect. Those with favourable views indicated that the tasks are closely connected to the students’ immediate life concerns. These remarks are aligned with Breen (1987) emphasizing that the students’ task engagement is related to their view of the task’ relevance to students’ perceived and stated learning needs. The teachers pointed out that the students tend to make a great deal of effort when they consider the achievement of the task goal beneficial for their interlanguage development (Cole & Chan, 1994). They emphasized that students tended to find the tasks in the study relevant when they perceived that they gave them an opportunity to practice the language functions they needed to employ in daily life. When the students thought that the task provided them with an immediate opportunity for progress in a field that they felt lacking in their current cognitive repertoire, they tended to attribute an achievement value to it. T4 reflected on this sub-theme in the following way:

“The task was about buying and selling secondhand goods. Therefore, they [the students] needed to be familiar with some vocabulary related to household items and some language functions such as inquiring into prices, making, accepting or refusing the offers, which are often used in everyday life. The task was quite relevant to their immediate needs. As they are university students they are likely to be engaged in such activities.”

T9’s comment below regarding a decision-making task on choosing the best restaurant to go for a celebration also reinforced T4’s comment above:

“Students found the task [Task 6] effective in the sense that they were able to discuss something true to life. In real life they talk about which restaurant serves the best dinner, which place provides the best entertainment, etc.”

In addition to those teachers with favourable views on the task design, there were some who held unfavourable views. They remarked that some tasks do not resemble real life situations. They added that when students did not perceive the task as relevant to their lives or as instrumental for the achievement of their goals in life, they did not really engage in it thoroughly and approach it with a survival orientation (Breen, 1987). They commented that when students adopted a survival orientation towards a task, they tended to exclusively focus on task completion, which is illustrated in T10’s comment:

“For this task [Task 2], the students were asked to work in pairs and decide on the changes in a couple’s lives by looking at the two different pictures (before and after their marriage) using the present perfect tense. It might constitute a nice context for the structural practice but it lacked a lifelike feature- we normally don’t do something like this in real life.”

Some teachers such as T10 even pointed out their efforts to render the task in the textbook more authentic by modifying the task design. In their journals, they reported searching for ways to increase the degree of achievement value that the students attach to the communicative tasks in the textbook (Breen 1987). They emphasized that the task objectives should be aligned with the students’ perceived and stated learning needs (Breen, 1987). They added that some closed tasks in the textbook did not tend to appeal to students as they are exclusively focused on form as opposed to meaning, which resulted in a decrease in student motivation. The EFL teachers pointed out that as the students wished to develop their speaking skills, such tasks with an exclusive focus on form did not appeal to them. They indicated that although students were claimed to engage in a ‘free practice activity’ in the textbook they were not ‘free’ as they were constrained in terms of the type of questions they could ask. In fact, the teachers indicated that there appeared to be a pedagogical mismatch between the textbook author and the students (Kumaravadivelu, 1991).

With respect to the relevance of the task goal for EFL students, the majority of the teachers underscored the importance of clear goals as an essential feature of communicative tasks. During the interviews, they remarked that task goals should be explicitly stated for the learners, which is in line with Brophy and Alleman (1991). They added that clear task goals are necessary not only for task completion but also for students’ effective cognitive and affective task engagement (Cole & Chan, 1994). They commented that some task instructions in the coursebook were generally not clearly expressed or that the tasks lacked a clear purpose.

In relation to the relevance of the task goals for students, some teachers pointed out the mismatch between the students’ interpretations of the task goals and the task goals the coursebook authors specified for the tasks. To illustrate, T9 remarked during the interview that although Task 6 was introduced as one offering students structural

practice opportunities related to comparative and superlative forms of adjectives, the students saw it as a speaking practice opportunity. T9's comments echoed Kumaravadivelu's (1991) pedagogical mismatch, where there is a lack of alignment between the students' interpretations of the task goal and the expectations of the coursebook author concerning the task goal.

The final theme the teachers mentioned in relation to task effectiveness was the motivational features of the task. The students' active task engagement and the creativity-enhancing opportunities the task provided were the sub-themes in this regard. The majority of the teachers pointed out a relatively high level of student motivation for task engagement during the open-ended interviews. They reported that students seemed to be willing to engage in task completion. They attributed this willingness to the collaborative nature of the tasks that the majority of the students were content with, which is in accordance with the previous studies (e.g., Topuz, 1994). They added that the peer support, peer feedback and the opportunity for the negotiation of meaning were some of the factors contributing to the students' affective task engagement. The facilitative impact of the motivational task value on the students' perceptions of task effectiveness in the study is consistent with the previous studies (Brophy & Alleman, 1991; Cole & Chan, 1994). Despite the favorable views most teachers held concerning the motivational features of the task, a minority reported unfavourable views regarding the creativity-inducing aspect of the tasks due to the emphasis they placed on the structural practice at the expense of meaningful student-student interaction.

4.2. The EFL Students' Perceptions of the Communicative Task Effectiveness

The study revealed that similar to the teacher participants in the study, EFL students held favourable perceptions in general in terms of the effectiveness of the communicative tasks in the study. The teachers' and students' perceptions seemed to be aligned with one another. The students' perceptions of the communicative tasks in the study are presented in the five main themes: practice opportunities, learning opportunities, group-related features, motivational factors, personal factors and opportunities to foster critical thinking skills and creativity. Related to the task-provided practice opportunities, the students thought highly of the task-provided practice opportunities in general. These opportunities, in fact, appeared to be quite relevant to the students' immediate goal to improve their speaking skills (Brophy & Alleman, 1991). They remarked that when engaged in speaking practice, they also had an opportunity to revise structural and lexical points they learned previously. Some students viewed the opportunity to practise structural and lexical points not as highly as the speaking practice opportunities. In addition to the gains related to practice opportunities, a minority of the students also mentioned the extension of their topic-related background knowledge.

Regarding the task-provided learning opportunities, however, the EFL students' perspectives were aligned with those of the EFL teachers in the study. Although both parties agreed on the multiple practice opportunities the tasks provided, they concurred that the communicative tasks in the study rarely offered learning opportunities for students. In terms of the learning opportunities that the communicative tasks in the study provided for the students, only a minority of the students believed that the tasks presented an opportunity for them to learn new vocabulary and structural patterns.

With respect to the group-related features of the communicative tasks, the students in the study generally held favourable perceptions. They emphasized the importance of group cooperation and positive intermember relations in the group for effective communicative tasks. Some student participants pointed out that the existence of a strong bond between the group members working collaboratively towards the achievement of a common task goal contributed to their sense of task effectiveness. In other words, they remarked that positive interdependence and individual accountability were two important features of effective communicative tasks (Jacobs & Ball, 1996). Some described the tasks as effective that involved a vivid and dynamic exchange of ideas among group members and peer learning/ feedback opportunities. Some other students also mentioned that in effective communicative tasks, group members tended to handle intra-group conflicts in an agreeable manner.

Regarding the students' perceptions of the task-provided opportunities to enhance critical thinking skills and creativity, their perceptions varied. Some students thought the communicative tasks in the study enabled them to boost their creativity and enhanced their critical thinking skills unlike the traditional whole class tasks while others held unfavourable perceptions towards the tasks in the study. The students with unfavourable task perceptions emphasized that effective communicative tasks should be designed to enhance students' creativity and critical thinking skills. The findings suggest that the students tended to adopt a survival orientation towards the tasks where they did not have an opportunity to use their creativity or activate their critical thinking skills (Breen, 1987). They did not seem to be wholly engaged in such tasks; they tend to exclusively focus on the task completion instead.

Finally, the students in the study reported that the positive impact their task engagement made on their personal beliefs about themselves as EFL learners. The students expressed their satisfaction with a sense of accomplishment and a boost of self-confidence upon their successful task completion. They reported that due to the mainstream exam-oriented system of education in the Turkish higher education context, they often tended to feel themselves

as unsuccessful in teacher-centered traditional learning environments and lose their motivation to persevere in their language learning endeavors.

V. DISCUSSION

The findings obtained from the study concerning the EFL teachers' general perceptions of the communicative tasks, in general, overlapped those of the EFL students. This finding contradicts those obtained from the previous studies conducted regarding the ESL/EFL learners' and teachers' views on the communicative tasks in the EFL higher education context (Barkhuizen, 1998; Kumaravadivelu, 1991; Eltis & Low, 1988; Nunan, 1986). The indication of the correspondence between the teachers' intentions and the learners' interpretation in the study can be seen as a positive sign as Kumaravadivelu (1991, p.98) states that "... the narrower the gap between teacher intention and learner interpretation, the greater are the chances of achieving desired learning outcomes". Bridging the gap between teachers' and learners' perceptions plays an important role in enabling students to authenticate and, thus, maximize their classroom experience (Breen, 1998; Van Lier, 1996; Weinstein, 1983). Both the EFL teachers and students in the study reported favourable views on the effectiveness of the communicative tasks in the study on the whole. However, each party expressed divided opinions on some particular task characteristics in their own cohort. To illustrate, EFL teachers' views regarding the authenticity of the communicative tasks varied. In a similar vein, the students pointed out mixed feelings about the tasks' potential to promote critical thinking skills and creativity.

The emphasis the students attached to the practice opportunities, particularly speaking practice opportunities, can be considered to be associated with the achievement value they attributed to the communicative tasks, which is not consistent with Barkhuizen (1998), indicating the students' preference towards traditional classroom work. The student participants in the study seemed to regard the tasks focusing on the improvement of speaking skills as congruent with their language learning needs (Breen, 1987). The findings also revealed that the students' inability to see the significance of a particular task objective to help their progress in their interlanguage development might result in their adoption of a survival orientation towards that task (Breen, 1987). The variation in terms of the students' attributions of a survival or achievement value to a particular task in the study might be due to their lack of fixed task orientations (Breen, 1987). Their task orientations appeared to be largely shaped by their learning needs. The study also confirmed the findings of the previous studies (Allwright, 1997; Pintrich et al., 1988; Schunk, 1992; Yorio, 1986) in that the students evaluated the communicative tasks based on their own frame of reference. The importance of authentic task design that was emphasized by the teachers in the study seemed to be closely connected to their perceptions of task relevance and task effectiveness (see Brophy & Alleman, 1991). In fact, the more authentic the students found a task, the more engaged they became in the task completion. In addition, the information gap feature and the opportunities for the negotiation of meaning embedded in the communicative tasks seemed conducive to the students' task engagement and, hence, to their language learning process. Task authenticity seemed to affect not only their cognitive engagement but also their affective engagement as well. They appeared to be more motivated when they perceived a particular task as authentic from their own perspectives. The student participants in the study also expressed their satisfaction with the anxiety-free and collaborative learning environment characterized by favourable classroom dynamics, peer support/feedback and a safe zone for self-expression, which is quite unlike the "quite traumatic" exam-oriented learning environment in Barkhuizen (1998, p.100). The peer feedback the students received during the task execution can be considered to promote their zone of proximal development (Vygotsky, 1980). The positive interdependence and individual accountability features of the communicative tasks in the study also seemed to foster students' cognitive and affective engagement (see Jacobs & Ball, 1996). Finally, the EFL teachers' awareness of the pedagogical mismatches that arose during the task implementations and their strategies to handle them can be said to have enhanced the students' favourable task perceptions in the study (Kumaravadivelu, 1991).

VI. CONCLUSION

The study revealed that the EFL students and teachers in the study held relatively similar perceptions related to the effectiveness of the communicative tasks in the study. In fact, the findings revealed that both parties held mainly favourable perceptions with some divided opinions on authentic task design and the task potential to develop critical thinking skills and creativity. Although the current study has certain constraints as to the duration and the number of participants, it is likely to provide valuable guidelines for the classroom teachers and curriculum developers in the tertiary EFL context. The findings suggested that the relevance of the tasks for students, authentic task design, the clarity of task goals, the provision of speaking practice opportunities in an interaction-rich collaborative learning environment should be taken into consideration in the communicative task selection for EFL students receiving intensive language instruction at preparatory schools in the higher education context. It is highly recommendable for in-service teachers and curriculum developers to conduct a comprehensive needs analysis to determine students' language learning needs before the academic year starts, which is likely to assist in the selection of effective communicative tasks to cater to the learning needs of the target learner profiles. In addition, the study highlighted the importance of task adaptation, modification, and evaluation skills for in-service teachers.

The findings underscored that in-service teachers need to be reflective practitioners who can act as effective facilitators of the learning process and establish a safe zone with a low affective filter for students' self-expression, promoting student interaction and collaboration. Teachers need to consider in advance whether their target student profile may approach the task with an achievement or a survival orientation and make the necessary arrangements to enhance the achievement value of the tasks from the student perspective. In addition, the study pointed out that to promote students' cognitive and affective task engagement, the teachers need to ensure student engagement in tasks that are relevant to their immediate learning needs with plenty of peer support. Regarding the suggestions for further research, it may prove fruitful to explore the possible changes in the perceptions of EFL students with different age and proficiency levels concerning communicative tasks through a longitudinal study. Another suggestion for further research is to explore the interaction patterns generated during the implementation of certain communicative and non-communicative tasks in face-to-face and online learning environments and to investigate whether and how the opportunities for negotiation of meaning affect the EFL students' perceptions of language learning tasks in these environments.

REFERENCES

- Anderson, J. (1981). Short-term student responses to classroom instruction. *Elementary School Journal*, 82, 97-108.
- Alcorso, C., & Kalantzis, M. (1985). *The learning process and being a learner in the AMEP (A report to the committee of review of the adult migrant education program)*. Department of Immigration and Ethnic Affairs.
- Allwright, D., & Bailey, K.M. (1997). *Focus on the language classroom: An introduction to classroom research for language teachers*. Cambridge University Press.
- Barkhuizen, G. P. (1998). Discovering learners' perceptions of ESL classroom teaching and learning activities in a South-African context. *TESOL Quarterly*, 32(1), 85-108.
- Bogdan, R. C., & Biklen, S. K. (1998). *Qualitative research for education: An introduction to theory and methods*. Allyn and Bacon.
- Block, D. (1994). A day in the life of a class: Teacher and learner perceptions of task purpose in conflict. *System*, 22(4), 473-486. [https://doi.org/10.1016/0346-251X\(94\)90004-3](https://doi.org/10.1016/0346-251X(94)90004-3).
- Breen, M.P. (1987). Learner contributions to task design. In C.N. Candlin & D.F. Murphy (Eds.), *Lancaster practical papers in English language education: Vol. 7. Language learning tasks* (pp. 23-46). Prentice Hall.
- Brophy, J., & Alleman, A. (1991). Activities as instructional tools: A framework for analysis and evaluation. *Educational Researcher*, 20(4), 9-23.
- Clark, C.M., & Creswell, J. L. (1979). Participants' versus nonparticipants' perceptions of teacher nonverbal behaviour. *Journal of Classroom Interaction*, 14, 28-36.
- Cole, P. G., & Chan, L. (1994). *Teaching principles and practice*. Prentice Hall.
- Conrad, D. (1999). The student view on effective practices in the college elementary and intermediate foreign language classroom. *Foreign Language Annals*, 32(4), 494-512.
- Cooper, H. M., & Good, T.L. (1982). *Pygmalion grows up: Studies in the expectation communication process*. York.
- Doff, A., & Jones, V. (1994). *Language in use intermediate classroom book*. Cambridge University Press.
- Eltis, K., & Low, B. (1985). *A review of teaching process in the adult migrant education program (A report to the committee of review of the adult migrant education program)*. Department of Immigration and Ethnic Affairs.
- Green, J. (1993). Student attitudes toward communicative and noncommunicative activities: Do enjoyment and effectiveness go together? *The Modern Language Journal*, 77(1), 1-10.
- Horwitz, E.K. (1988). The beliefs about language learning of beginning university foreign language students. *Modern Language Journal*, 72(3), 283-294.
- Jacobs, G.M., & Ball, J. (1996). An investigation of the structure of group activities in ELT coursebooks. *ELT Journal*, 50(2), 99-107. <https://doi.org/10.1093/elt/50.2.99>
- Johnson, K.E. (1995). *Understanding communication in second language classrooms*. Cambridge University Press.
- Jacobs, G.M., & Ball, J. (1996). An investigation of the structure of group activities in ELT coursebooks. *ELT Journal*, 50(2), 99-107. <https://doi.org/10.1093/elt/50.2.99>
- Johnson, D.W., Johnson, R.T., & Smith, K.A. (1991). *Active learning: Cooperation in the college classroom*. Interaction Book Company.
- Johnson, D. W., Johnson, R. T., & Holubec, E. J. (1995). Los nuevos círculos de aprendizaje: Cooperación en el salón de clases y en la escuela [The new circles of learning: Cooperation in the classroom and school]. ASCD.
- Johnson, K. E. (1995). *Understanding communication in second language classrooms*. Cambridge University Press.
- Karavas-Doukas, E. (1996). Using attitude scales to investigate teachers' attitudes to the communicative approach. *ELT Journal*, 50(3), 187-198. <https://doi.org/10.1093/elt/50.3.187>
- Kumaravadivelu, B. (1991). Language-learning tasks: Teacher intention and learner interpretation. *ELT Journal*, 45(2), 98-107. <https://doi.org/10.1093/elt/45.2.98>
- Kumaravadivelu, B. (1994). The postmethod condition: Emerging strategies for second/foreign language teaching. *TESOL Quarterly*, 29, 27-48.
- Li, D. (1998). "It's always more difficult than you plan and imagine": Teachers' perceived difficulties in introducing the communicative approach in South Korea. *TESOL Quarterly*, 32(4), 677-703. <http://dx.doi.org/10.2307/3588000>
- Long, M. (1990). Task, group, and task-group interaction. In S. Anivan (Ed.), *Language teaching methodology for the nineties*. SEAMEO Regional Center.

- Miles, B. M., & Huberman, A. N. (1994). *Qualitative analysis data: An expanded sourcebook (2nd ed.)*. Sage Publications.
- Nunan, D. (1986). Communicative language teaching: The learners' view. In R. K. Johnson (Ed.), *The second language classroom* (pp.176-186). Cambridge University Press.
- Nunan, D. (1989). *Designing tasks for the communicative classroom*. Cambridge University Press.
- Patton, M. Q. (1990). *Qualitative evaluation and research methods (2nd ed.)*. Sage Publications, Inc.
- Pintrich, P. Cross, D. R., Kozma, R.B., & McKeachie, W.J. (1986). Instructional psychology. *Annual Review of Psychology*, 37, 611-651.
- Rao, Z. (2002). Chinese students' perceptions of communicative and noncommunicative activities in EFL classroom. *System*,30, 85-105. [http://dx.doi.org/10.1016/S0346-251X\(01\)00050-1](http://dx.doi.org/10.1016/S0346-251X(01)00050-1)
- Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (1986). *Approaches and methods in language teaching: A description and analysis*. Cambridge University Press.
- Schumann, F.M., & Schumann, I.H. (1977). Diary of a language learner: An introspective study of second language learning. In H.D. Brown, C.A. Yorio, & R.H. Crymes (Eds.), *On TESOL '77: Teaching and learning English as a second language: Trends in research and practice* (pp. 241-249). TESOL.
- Schunk, D. H. (1992). Theory and research on student perception in the classroom. In D. H. Schunk, & J. L. Meece (Eds.), *Student perception in the classroom* (pp. 4-23). Erlbaum.
- Spratt, M. (1999). How good we are at knowing what learners like? *System*, 27, 141-155. [https://doi.org/10.1016/S0346-251X\(99\)00013-5](https://doi.org/10.1016/S0346-251X(99)00013-5)
- Thompson, C. K. (1992). Learner-centered tasks in the foreign language classroom. *Foreign Language Annals*, 25(6), 523-531. <https://doi.org/10.1111/j.1944-9720.1992.tb01137.x>
- Topuz, S. (1994). *Graduate and undergraduate students' attitudes towards various aspects of communicative classrooms*. [Unpublished master's thesis, Bilkent University- Ankara]. <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/39543>
- Van Lier, L. (1996). *Interaction in the language classroom: Awareness, autonomy and authenticity*. Longman.
- Vygotsky, L.S. (1980). *Mind in society*. Harvard University Press.
- Weinstein, C.S. (1983). Students' perceptions of schooling. *Elementary School Journal*, 83, 288-312. <http://dx.doi.org/10.1086/461319>
- Winnie, P.H., & Marx, R.W. (1980). Matching students' cognitive styles to teaching skills. *Journal of Educational Psychology*, 72, 257-264.
- Wittrock, M.V. (Ed.). (1986). *Handbook of research on teaching*. Macmillan.
- Yorio, C. A. (1986). Consumerism in second language learning and teaching. *The Canadian Modern Language Review*, 42(3), 668-686.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Etik değerlendirmeyi yapan kurul adı: Çalışma birinci yazarın doktora tezine dayalı olup doktora tezi 2003 yılında tamamlandığı için etik kurul iznine gerek duyulmamaktadır.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

2. yazar birinci yazarın doktora tez danışmanıdır.

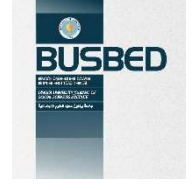
Yazar 1: Doktora öğrencisi

Yazar 2: Tez danışmanı

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 21.05.2023
Kabul Tarihi : 21.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1299328>

ÇALIŞAN YOKSULLARIN SOSYAL DIŞLAMA DÜZEYLERİNİN SOSYO-DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ: BİNGÖL İLİ ÖRNEĞİ*

Abdulkadir İNAK¹, Bedrettin KESGİN²

ÖZ

Amaç: Yoksulluk sorunu hâlihazırda devam ederken günümüzde yeni yoksulluk türleriyle karşılaşmak mümkündür. Çalışma eyleminde bulunmasına rağmen bireylerin yoksulluğa maruz kalması ve beraberinde sosyal dışlanma riskiyle yaşaması; araştırmanın temel sorununu oluşturmaktadır. Literatürde Türkiye ölçeğinde çalışan yoksulluğuna dair araştırma sayısının azlığı, çalışmaya önem katmaktadır. Bu çalışmanın amacı, çalışan yoksul katılımcıların sosyal dışlanma düzeylerinin demografik değişkenlere göre istatistiki farklılaşma durumunu tespit etmektir. Yöntem: Nicel araştırma desenine dayanarak gerçekleştirilen bu çalışmanın evreni Bingöl ilindeki çalışan yoksul bireylerdir. Araştırma ölçüt örnekleme kullanılarak 550 çalışan yoksul bireyin gönüllü katılımıyla yürütülmüştür. Bulgular: Katılımcıların sosyal dışlanma düzeylerinin genelde (2,79±0,45) ve de alt boyutlar bazında yüksek olduğu tespit edilmiştir. Çalışan yoksulların cinsiyet, eğitim, yaş, meslek, gelir, sektör ve aylık gelir değişkenlerine göre sosyal dışlanma düzeyleri istatistiksel olarak farklılaşmaktadır (p<0,05). Sonuç: Cinsiyet, eğitim, yaş, meslek, gelir, sektör ve aylık gelir değişkenleri çalışan yoksul bireylerin sosyal dışlanma düzeylerini azaltabilmekte ya da artırabilmektedir.

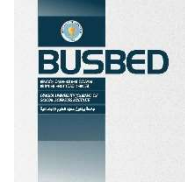
Anahtar Kelimeler: Çalışan yoksul, Sosyal dışlanma, Sosyo-demografik değişkenler.

* Bu makale Abdulkadir İNAK'IN "Sosyal Dışlanma ve Çalışan Yoksulluğu İlişkisinin İncelenmesi: Bingöl İli Örneği" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Eruh Meslek Yüksekokulu, abdulkadir.inak@siirt.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7245-5077>

² Prof. Dr., Yalova Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, bedrettink@yalova.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9812-8966>

Article Type : Research Article
Date Received : 21.05.2023
Date Accepted : 21.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1299328>

INVESTIGATION OF THE LEVELS OF SOCIAL EXCLUSION OF THE WORKING POOR IN TERMS OF SOCIO-DEMOGRAPHIC VARIABLES: EXAMPLE OF BINGOL PROVINCE

Abdulkadir İNAK¹, Bedrettin KESGİN²

ABSTRACT

Purpose: While the problem of poverty is still continuing, it is possible to encounter new types of poverty today. The main problem of the research is that individuals are exposed to poverty and live with the risk of social exclusion despite the act of working. The scarcity of research on working poverty in Turkey in the literature adds importance to the study. The aim of this study is to determine the statistical differentiation of social exclusion levels of working poor participants according to demographic variables. **Method:** The population of this study, which is based on quantitative research design, is the working poor individuals in Bingöl province. The research was conducted with the voluntary participation of 550 working poor individuals using criterion sampling. **Results:** It was determined that the social exclusion levels of the participants were high in general (2.79 ± 0.45) and on the basis of sub-dimensions. Social exclusion levels of the working poor differ statistically according to gender, education, age, occupation, income, sector and monthly income variables ($p < 0.05$). **Conclusion:** Gender, education, age, occupation, income, sector and monthly income variables can decrease or increase the social exclusion levels of working poor individuals.

Keywords: Working poor, Social exclusion, Socio-demographic variables.

¹ Assistant Prof., Siirt University, Eruh Vocational School, abdulkadir.inak@siirt.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7245-5077>

² Prof. Dr., Yalova University, Faculty of Humanities and Social Sciences, bedrettink@yalova.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9812-8966>

1. GİRİŞ

Yoksulluk kavramı geçmişten günümüze önem taşıyan sorundur. Yoksulluğu önlemeye, ortadan kaldırmaya yönelik vaatler ve sosyal politikalar geliştirilmiş olsa bile, hâlihazırda yoksulluk sorunu daha da derinleşerek karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde küreselleşme ve sürekli gelişen teknolojinin de etkisiyle insanların üretim ve tüketim alışkanlıkları değişiklik göstermektedir. Bu değişim süreci aynı zamanda sosyal sorunların içeriklerini ve etki alanlarını da genişletmektedir. Yoksulluğa dair tanımlamaların geçmişten günümüze değişmesi ve literatürde karşımıza birden fazla tanımlamanın çıkması, bu genişlemeyle bağlantılandırılabilir. Mutlak, ultra, kentsel, kırsal, görel, insani, nesnel, öznel, nöbetleşe vb. birçok yoksulluk türüne dair tanımlamalar mevcuttur. Her bir tanımlama da farklı kitleleri temsil edebilmektedir.

Eski yoksulluk tanımlamaları artık yerini yeni yoksulluk tanımlamalarına bırakmaktadır. Yeni yoksulluk tanımları arasında güncel olanlardan biri de çalışan yoksulluğudur. Çalışan yoksullar, yoksulluğun önlenmesinde bir çözüm olan istihdam alanında bulunuyor olmalarına rağmen düşük ücret, enformel istihdam vb. sebeplerden ötürü yoksullukla yüzleşmeye devam etmektedirler. Çalışma ve yoksulluk olguları birbirine karşıt kavramlardır. Bu kavramların beraber kullanılmasında ortaya çıkan olgu çalışan yoksulluğudur. Bireyler adına hem hak hem de ödev olan çalışma eyleminin bireyleri yoksulluktan kurtaramaması soru işareti oluşturabilir (Kaboğlu, 1999, s. 288). Sermaye ve küreselleşme ilişkisi, bu soru işaretinin temelinde yer almaktadır. Gelirin dengesiz dağılımı, bireylerin çalışma eylemini yerine getirmesine rağmen yoksulluğa sebep olabilmektedir. Bireyler, işgücü piyasasına dâhil olmalarına rağmen temel gereksinimlerini karşılamakta sorunlar yaşamaktadır. Bu durum çalışan yoksulluğu niteleyen koşullardan biridir. Çalışan yoksulluğu, çalışanların çalışma eylemlerinin karşılığı olarak elde ettikleri harcanabilir net gelirleri açısından yoksul olma durumunu tanımlamaktadır (Eurofound, 2013). Günümüzde çalışan yoksulluğu tanımlaması yapılrken sıklıkla iki yöntem kullanılmaktadır. Bunlardan ilki Dünya Bankası tarafından belirlenen uluslararası mutlak yoksulluk seviyesini belirleyen günlük kazanç üzerinden yapılan tanımlamadır. Günümüzde Dünya Bankası tarafından günlük kazancın 1,90 ABD dolarının altında olma durumu uluslararası mutlak yoksulluk düzeyini belirleyen ölçüttür (Yüksel-Arabacı, 2019, ss.123-137). ILO, çalışan yoksulluğunu Dünya Bankası tarafından belirlenen uluslararası mutlak yoksulluk seviyesi olan günlük 1.90 ABD dolarının altında kazancı olan bireyleri çalışan yoksulluğu sınıflamasına almıştır (Gündoğan, vd. 2005, ss. 3). Sıklıkla kullanılan ikinci çalışan yoksulluğu tanımlaması Eurostat tarafından yapılmıştır. Eurostat (2021), yılın yarısından fazla bir zaman diliminde çalışmalarına rağmen ulusal hane medyan gelirinin¹ %60'ının altında gelir elde eden çalışanları çalışan yoksul sınıflamasına dâhil etmektedir. Eurostat'ın söz konusu çalışma süresi ve gelir seviyesi yaklaşımı, çalışan yoksullara dair nitelik ve niceliksel olarak literatürde kolaylaştırıcı bir referans olma özelliği taşımaktadır.

Kapar (2010) çalışan yoksulluğunun artışı birtakım mikro ve makro sebepler olduğunu belirtmiştir. Bu sebepleri; işletmelerin çalışanlara insana yakışır istihdam sahalari oluşturamaması, ekonomik işleyiş ve yapısının uygun yapıda olamayışı, hane halkında çalışanların azlığı ve işsizlerin fazlalığı, işletmelerde çalışanların hayat ve çalışma şartlarını geliştirme gayesi taşınmaması ile ilişkilendirmektedir. Türkiye'de resmî makamlarca hâlihazırda ülkesel bir çalışan yoksulluğu tanımı yapılamamıştır. Çalışan yoksul tanımlamalarına ülkesel açıdan bakıldığında; ekonomik kazancı ilgili kurumlarca belirlenen yoksulluk sınırından düşük olan, iş arayan veya çalışma hayatında bulunan bireylerin ABD Çalışma İstatistikleri Bürosu (BLS) tarafından çalışan yoksul sınıflamasına dâhil edildiği görülmektedir. Bu sınıflamadaki temel kıstas; önceki yılda asgari 27 hafta aktif olarak işgücüne katılma ölçütüdür. Fransız İstatistik ve Ekonomi Enstitüsü (INSEE), çalışan yoksulluğu sınıflamasında işgücü piyasasına girme noktasında çaba gösterme yaklaşımını temel almaktadır. Fakat aynı yıl içinde en az bir ay çalışmış olma kıstasına, uzun süredir istihdam sisteminin dışında olanları çalışan yoksulluğu sınıfına dâhil etmemek için tanımlamada yer vermemiştir (Eurofound, 2010).

Türkiye'de çalışan yoksulluğu profilinin niteliği, TÜİK verileri kapsamında değerlendirilebilir. Bu profili; ücretsiz aile işçileri, yoksulluk riski altında çalışan inşaat ve tarım sektörü işçileri, yevmiyeli kendi hesabına çalışanlar, sosyal güvencesi bulunmayan enformel sektörde çalışanlar, nitelik ve eğitim düzeyi düşük çalışanlar, kadın çalışanlar, geniş ailelerde yaşayanlar, yabancı kaçak çalışanlar, çalışan sayısının düşük olduğu işletmelerde çalışanlar oluşturmaktadır (Gündoğan, 2007, s. 99). Öte yandan, Türkiye'de net asgari ücret, TÜİK'in belirlediği "yoksulluk ücreti" (bir işçinin aylık geçim ücretinin altında) seviyesinde bulunmaktadır (Erdoğdu & Kutlu, 2014, s. 96).

Güncel sosyal sorunlardan bir diğeri de sosyal dışlanmadır. Sosyal dışlanmanın kökenleri oldukça eski bir tarihe sahiptir. Atina'da sürgüne gönderilenler, Roma'da mahkûmlar, Hindistan'da düşük kast sistemine tabi olanlar,

¹ Medyan gelir; gelirlerin küçükten büyüğe sıralandığında ortaya düşen değer medyan geliri temsil etmektedir. Hesaplanması yıllık olarak yapılır ve yıl yıl yayınlanır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadFile?p=GqxaV2svT1uJ1rg7chcWJIWX1/8gsOGLDeEJUq3LOhVV5xabS2JpLnYXbBMN7cPZriER7amNUeuya63zMQrcFKfu9UkvJfAQYqgbuJnEOC8#:~:text=Medyan%20gelir%3A%20Gelirler%20k%3BC%3A%20C3%BC%3BC%4%9Fe,de%20C4%9Fer%20medyan%20geliri%20ifade%20etmektedir.>

getto mahallelerinde yaşayanlar, aforoz edilenler, tarihten günümüze sosyal dışlanmaya maruz kalan bireyler ya da gruplar olarak göze çarpmaktadır. Fakat sosyal dışlanma kavramının literatüre girmesi 1970'li yılların başında gerçekleşmiştir (Biçerli, 2016, s. 5). Her ne kadar tarihte dışlanan gruplar çok eskilerde dahi görülmekteyse de bizzatlı sosyal dışlanma kavramının literatürde tartışılmaya başlanması belirtildiği üzere o kadar eski tarihlere dayanmamaktadır. Literatürde yeni bir kavram olmasına rağmen sosyal dışlanma kavramının birçok tanımı yapılmıştır. Bazı açıklamalar sosyal dışlanmayı, yoksulluk ve yoksunluk boyutuyla ele alırken bazı açıklamalar ise fırsatlara erişim noktasına vurgu yapar ve sosyal dışlanma kavramını ayrımcılık kavramına benzer ele alır. Sosyal dışlanma kavramı Silver'e (2007, s. 4419) göre sosyal mesafeye, marjinalleştirmeye ve yetersiz bütünleştirmeye vurgu yapmaktadır.

Sosyal dışlanma; bedensel, tinsel ve sosyal bir engellilik olarak ifade edilebilir. Sosyal dışlanmış kişiler ve grupların ise eşitsizliğe maruz kalmış, dışardan ve içerden gelebilecek risklere karşı savunma ve korunma zafiyeti bulunan bireyler oldukları belirtilebilir. Sosyal dışlanma, çeşitli faktörler ve boyutlarla (ekonomik, sosyal, kültürel ve politik) ilişkili olmasından ötürü çok göstergeli bir terim olarak tanımlanmaktadır (Sapancalı, 2005: 54). "Politik, ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan yoksun kalma veya bunlara erişimde zorluk çekme" hali sosyal dışlanma olarak ifade edilebilir. Sosyal dışlanma süreci, süreklilik arz eder ve çok boyutludur. Ekonomik kazanç eksikliği/yetersizliği ve başka sebeplerle sosyal dışlanmaya maruz kalan bireyler hayatın iktisadi ve toplumsal alanlarına dâhil olamamaktadırlar (Şenkal, 2007, ss. 367-368). Peace (2001), genel anlamda sosyal dışlanmanın iki şekilde tanımlandığına dair bir uzlaşmanın olduğunu belirtmiştir. Sosyal dışlanma dar anlamıyla yoksul bireyler veya düşük ücretli işlerde çalışan bireyleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Geniş anlamıyla sosyal dışlanma, yoksulluk ve gelir eşitsizliğinden daha fazlasını ifade etmektedir. Geniş anlamıyla dışlanmanın çok boyutlu olduğu söylenebilir.

Yoksulluk sorunu küresel boyutta etkisini sürdüren ve çözüm önerileri geliştirilen bir sosyal sorundur. Yoksulluk, günümüzde birden fazla görünüme sahip olabilmektedir. Bireyler, yoksulluğa maruz kalmamak adına çalışma eyleminde bulunmalarına rağmen yoksulluk riskiyle karşılaşabilmekte ve çalışan yoksul sınıflamasına girebilmektedir. Bireylerin çalışma eylemini gerçekleştirmesine rağmen yoksulluk ve beraberinde sosyal dışlanma riskleriyle karşılaşması, bilimsel zeminde çalışılmaya değer bir araştırma sorunudur. Bu açıdan hayatın her alanına tesir edebilen sosyal dışlanma kavramının çalışan yoksul olan bireylerdeki görüntüsünü betimlemek önemlidir. Çalışmada, çalışan yoksulların sosyal dışlanma deneyimlerinde ortaya çıkan düzeyin sosyo-demografik değişkenlerle (cinsiyet, yaş, eğitim vb.) farklılaşma durumu araştırılmıştır. Araştırma, literatürde güncel olan çalışan yoksulluğu ve sosyal dışlanma kavramları temelinde planlanmıştır. Bu çalışmanın amacı, çalışan yoksul katılımcıların algı düzeylerinin demografik değişkenlere göre istatistiki farklılaşma durumunu tespit etmektir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Nicel ve nitel araştırma yöntemleri kendilerine özgü veriler içermektedir. Nicel araştırma yöntemlerinde ulaşılan veriler, araştırmacılara betimleyici bir imkân sağlamaktadır. (Gönç Şavran, 2012, s. 69). Araştırma çalışan yoksulluğu ve sosyal dışlanma olgularına dair betimleme sağlayabilmesi için nicel araştırma olarak planlanmıştır. Araştırmada, nicel araştırma desenlerinden tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmada sosyal dışlanma bağımlı değişkeni ile eğitim, cinsiyet, gelir durumu, çocuk sayısı, yaş, çalışılan sektör ve meslek bağımsız değişkenleri arasındaki farklılaşma durumları çalışılmıştır.

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Eurostat (2021), yılın yarısından fazla bir zaman diliminde çalışmalarına rağmen ulusal hane medyan gelirinin %60'ının altında gelir elde eden çalışanları çalışan yoksul sınıflamasına dâhil etmektedir. Bu bakımdan araştırmanın evreni; ulusal hane medyan gelir seviyesinin %60'ının altında gelir seviyesine sahip olan Bingöl ilindeki çalışan yoksul bireylerdir. Bilimsel araştırmalarda evrenin tamamına ulaşmak güç olduğundan evreni temsil kabiliyeti bulunan örneklem seçimleri gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmada örneklem için seçilmiş ölçütleri taşıyan birimlerin örnekleme dâhil edildiği seçili örnekleme türü olan ölçüt örnekleme (Büyüköztürk vd., 2015, s. 91) kullanılmıştır. Araştırma; Bingöl ilinde aşağıda yer verilen ölçütleri taşıyan, araştırmanın gerçekleştiği zaman diliminde ulusal hane medyan gelir seviyesinin %60'ının altında gelir düzeyinde olan 275 formel sektörde, 275 enformel sektörde çalışan olmak üzere toplam 550 çalışan yoksul bireyin gönüllü katılımıyla yürütülmüştür. Örneklem büyüklüğü belirlenirken Yazıcıoğlu ve Erdoğan'ın (2004) geliştirmiş olduğu örneklem hata payına göre alınabilecek örneklem büyüklüğü hesaplamalarından %5 örneklem hatasından yararlanılmış ve uygulama formunda yer alan 35 sorunun 10 katı ve üzeri katılımcıya ulaşılması hedeflenmiştir. Araştırmada kapsam içine alınan ölçütler aşağıda yer almaktadır:

- Çalışan yoksul olup kira ödeyenler,

- Çalışan yoksul olup hanehalkında gelir sağlayıcı başka bir birey bulunmayanlar,
- Çalışan yoksul olup herhangi bir ek geliri bulunmayanlar.

2.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma kendine özgün birtakım sınırlılıkları içermektedir.

- Ölçüt örneklem seçimi yapıldığı için katılımcıların, belli kriterlere sahip çalışan yoksullarla sınırlandırılması,
- Ulaşılan örneklem grubunda meslek türlerinin çeşitliliğinin kategorilendirilmesi ve araştırmacı tarafından belirlenmesi.

2.4. Veri Toplama Araçları

Çalışmada, veri toplama aracı olarak anket uygulanmıştır. Anket iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm sosyo-demografik verilere yönelik, ikinci bölüm ise sosyal dışlanma algı düzeyini ölçmeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. İkinci bölümde sosyal dışlanmaya ilişkin sorular sosyal dışlanma ölçeğine ait sorulardır. Bu sorular; maddi yoksunluk, kültürel entegrasyon ve normlara uyma, sosyal katılımçılık ve sosyal haklara ulaşma olmak üzere 4 boyut altında toplanmıştır.

Sosyal Dışlanma Ölçeği: Araştırmada sosyal dışlanma düzeyini ölçmeye yönelik Jehoel Gijsbers ve Vrooman (2007) tarafından geliştirilen “sosyal dışlanma ölçeği” kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçe ’ye uyarlama çalışması ve Türkçe güvenilirlik-geçerlilik araştırması; Bayram vd. (2010) tarafından yapılmıştır. Yazarlardan mail ortamında ölçeğin orijinal hali temin edilmiştir. Türkçeye uyarlanan ölçekte; 35 madde ve maddi yoksunluk, kültürel entegrasyon ve normlara uyma, sosyal katılımçılık ve sosyal haklara ulaşma olmak üzere dört boyut bulunmaktadır. Sosyal haklara ulaşma; uygun ev-güvenli çevre ve kurumlardan-yardımlardan faydalanabilme olmak üzere iki alt boyuta sahiptir. Sosyal Dışlanma ölçeğindeki maddeler, “hiçbir zaman (1)”, “ara sıra (2)”, “nadiren (3)”, “sık sık (4)”, “her zaman (5)” seçeneklerinden oluşan 5’li Likert tipi ölçekle ölçülmüştür. Ölçeğin araştırma kapsamındaki güvenilirlik analizlerine Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1.
Güvenirlik Analizi

Değişkenler	Madde Sayısı	Cronbach's Alpha
Maddi Yoksunluk	8	0,84
Kurumlardan ve Yardımlardan Faydalanabilme	5	0,64
Uygun Ev ve Güvenli Çevre	8	0,68
Sosyal Haklar	13	0,77
Sosyal Katılımçılık	9	0,79
Kültürel Entegrasyon, Normlara Uyma	5	0,62
Sosyal Dışlanma	35*	0,92

* Sosyal dışlanma ölçeğindeki toplam madde sayısı

2.4. Veri Toplama Süreci

Araştırmanın etik kurul izni, Yalova Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu’ndan 24.11.2021 tarihinde alınmıştır. Etik kurul izni alındıktan sonra Bingöl ilinde ikamet eden katılımcılara araştırmacının kendisi ulaşmıştır. Veriler 2021 Aralık- 2022 Ocak tarihleri arasında, yüz yüze bir şekilde toplanmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırmalarda nicel araştırma verileri, çeşitli istatistiksel veri analiz program yöntemleri ile incelenip yorumlanmaktadır. SPSS veri analiz programı, veri analiz programları arasında yaygın olarak araştırmacılar tarafından kullanılmaktadır (Akarsu & Akarsu, 2019, s. 28). Araştırmanın nicel verileri olan uygulama formundaki sorular, nicel veri analiz programı olan SPSS v25.0 istatistik programıyla analiz edilmiştir. Araştırmada kullanılan sosyal dışlanma ölçeğinin güvenilirlik analizi boyutlarda ve genelde Cronbach's Alpha değerleri hesaplanarak yapılmıştır. Araştırma verileri normal dağılım gösterdiği için parametrik testlerden T ve Anova testleri yapılmış olup farklar ise Tukey testi ile tespit edilmiştir.

3. BULGULAR

Bu başlıkta araştırma sonuçlarında elde edilen sosyo-demografik bulguların yüzdeler ve frekansları, sosyal dışlanma ölçeğine ilişkin analizlere yer verilmiştir.

Tablo 2.

Demografik Değişkenlerin Dağılımı

		Frekans	%
Cinsiyet	Kadın	110	20
	Erkek	440	80
Yaş	26-35	304	55,3
	36-45	232	42,2
	46-55	11	2
	56+	3	0,5
	Eğitim Durumu	İlköğretim	9
	Ortaöğretim	22	4
	Lise	304	55,3
	Ön Lisans	160	29,1
	Lisans	55	10
Medeni Hal	Evli	537	97,5
	Dul	2	0,4
	Ayrı Yaşıyor	3	0,6
	Boşanmış	8	1,5

Katılımcıların cinsiyetleri, yaş grupları, eğitim ve medeni durumları Tablo 2.'de gösterilmiştir. Tabloya göre araştırmaya katılanlardan %20'si kadın, %80'i ise erkektir. Kadın katılımcı sayısının erkek katılımcı sayısına göre daha düşük olması, alan araştırmasının yapıldığı ilde kadınların erkeklere oranla işgücü piyasasına katılımının daha düşük olması ve kültürel motiflerle de ilgili bir durumdur. Katılımcıların %55,3'ü 26-35 yaş aralığında, %42,2'si 36-45 yaş aralığında, %2'si 46-55 yaş aralığında, %0,5'i 56 veya üzeri yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.

Değişkenlerin (Meslek, Sektör, Çocuk Sayısı, Aylık Gelir) Dağılımı

Meslek	Frekans	Dağılım (%)
Serbest Meslek	125	22,7
Garson	161	29,3
Tezgâhtar	71	12,9
Beden İşçisi	38	6,9
Teknik Personel	64	11,6
Üretim Elamanı	91	16,5
Toplam	550	100,0
Sektör	Frekans	Dağılım (%)
Formel Sektör	275	50
Enformel Sektör	275	50
Toplam	550	100,0
Çocuk Sayısı	Frekans	Dağılım (%)
Yok	22	4
1 Çocuk	148	26,9
2 Çocuk	149	27,1
3 Çocuk	163	29,6
4 Çocuk	67	12,2
5 Çocuk	1	0,2
Toplam	550	100,0
Aylık Gelir	Frekans	Dağılım (%)
1.000 TL-2.000 TL	2	0,4
2.001 TL-3.000 TL	124	22,5
3.001 TL-3.500 TL	259	47,1
Asgari Ücret	165	30
Toplam	550	100,0

Katılımcıların meslek, sektör, çocuk sayısı, aylık gelir değişkenlerine dair bulgular Tablo 3.'te gösterilmiştir. Tabloya göre katılımcılardan %22,7'si serbest meslek, %29,3'ü garson, %12,9'u tezgâhtar, %6,9'u beden işçisi, % 11,6'sı teknik personel, %16,5'i üretim elamanı olduğu belirlenmiştir. Kent merkezinde istihdam daha çok hizmet sektörü odaklıdır. Formel sektör kayıtlı ve sosyal güvenceli işlerin; enformel sektör ise kayıtsız ve sosyal güvencesiz işlerin olduğu sektörlerdir. Tabloya göre katılımcılardan %50'si formel sektörde (sigortalı), %50'si enformel sektörde (sigortasız) çalıştığı belirlenmiştir. Yüzdeliklerin aynı olması, sektör odaklı analizlerin yapılabilmesi adına bilinçli bir şekilde planlanmıştır. Katılımcılardan % 4'ünün çocuğu bulunmaktayken; % 26,9'unun 1 çocuğu, % 27,1'inin 2 çocuğu, %29,6'sının 3 çocuğu, %12,2'sinin 4 çocuğu, % 0,2'sinin 5 çocuğu bulunmaktadır. Katılımcıların çoğunluğunun çocukları bulunmaktadır. Araştırmanın konu olduğu il ve bölgede birden fazla çocuk sahibi olmak, aynı zamanda da statü ve itibar sahibi olmakla da ilişkindir. Katılımcılardan %0,4'ü 1.000 TL-2.000 TL düzeyinde, %22,5'i 2.001 TL-3.000 TL düzeyinde, %47,1'i 3.001 TL-3.500 TL düzeyinde, %30'u da asgari ücret düzeyinde aylık gelirlilerinin olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4.

Sosyal Dışlanmaya Dair İstatistikler

Boyut	n	Ort.	Ss
Maddi Yoksunluk	550	3,28	0,66
<i>Kurumlardan ve Yardımlardan Faydalanabilme</i>	550	2,01	0,52
<i>Uygun Ev ve Güvenli Çevre</i>	550	2,12	0,43
Sosyal Haklar	550	2,07	0,4
Sosyal Katılımcılık	550	2,52	0,54
Kültürel Entegrasyon, Normlara Uyma	550	4,32	0,48
SOSYAL DIŞLANMA	550	2,79	0,45

Tablo 4.'te katılımcıların sosyal dışlanma düzeylerine dair verilere yer verilmiştir. Katılımcıların sosyal dışlanma düzeylerinin genelde (2,79±0,45) ve de alt boyutlar bazında yüksek olduğu tespit edilmiştir. Tablo boyutlar ve alt boyutlar bazında incelendiğinde; **kültürel entegrasyon ve normlara uyma** boyutu (4,32±0,48) sosyal dışlanma düzeyinin en yüksek olduğu boyut olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal dışlanma düzeyinin en yüksek olduğu ikinci boyut **Maddi Yoksunluk** boyutudur (3,28±0,66). **Sosyal katılımcılık** boyutuna da katılım düzeyi de yüksektir (2,52±0,54). Diğer boyutlarla karşılaştırıldığında **sosyal haklar** boyutu katılımcıların sosyal dışlanma düzeyinin en düşük olduğu boyut (2,07±0,4) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 5.

Sosyal Dışlanmaya İlişkin T Testi

	Cinsiyet	n	Ort.	Ss	T	p
Sosyal Dışlanma	Kadın	110	2,88	0,5	-1,96	0,000
	Erkek	440	3,37	0,66		
	Sektör	Sayı (n)	Ort.	Ss	T	p
Sosyal Dışlanma	Formel Sektör	275	2,58	0,42	-11,54	0,000
	Enformel Sektör	275	2,99	0,39		

Tablo 5.'te katılımcıların sosyal dışlanma düzeylerinin cinsiyet ve yaş faktörlerine göre karşılaştırılmasına ilişkin veriler yer almaktadır. Cinsiyet faktörüne göre katılımcıların sosyal dışlanma düzeyleri istatistiksel olarak farklılaşmaktadır (p<0,05). Genel itibariyle erkek katılımcıların sosyal dışlanma düzeyleri, kadın katılımcılara göre daha yüksek tespit edilmiştir. Çalışılan sektör faktörüne göre katılımcıların sosyal dışlanma düzeyleri istatistiksel olarak farklılık göstermektedir (p<0,05). Genel itibariyle sosyal dışlanma düzeyine ilişkin veriler incelendiğinde; enformel sektörde çalışan katılımcıların sosyal dışlanma düzeylerinin yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 6.

Sosyal Dışlanmaya İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizleri

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	n	Ort.	Ss	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	F	p	Fark	
Sosyal Dışlanma	Yaş	1.26-35	304	2.54	0.42	Gruplar Arası	40.34	2	150.64	0.000	1-2
		2.36-45	233	3.08	0.26	Gruplar İçi	73.23	547			
		3.46+	13	3.11	0.36	Toplam	113.57	549			
		Toplam	550	2.78	0.45						

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	n	Ort.	Ss	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	F	p	Fark	
Sosyal Dışlanma	Eğitim Durumu	1.İlköğretim	9	3.04	0.45	Gruplar Arası	31.89	2	53.19	0.000	1-4
		2.Ortaöğretim	22	3.16	0.22	Gruplar İçi	81.68	547			1-5
		3.Lise	304	2.96	0.36	Toplam	113.57	549			2-4
		4.Yüksekokul	160	2.46	0.41						2-5
		5.Üniversite	55	2.57	0.46						3-4
		7.Toplam	550	2.78	0.45						3-5
Sosyal Dışlanma	Meslek Durumu	1.Serbest Meslek	125	2.88	0.45	Gruplar Arası	31.55	2	41.85	0.000	1-3
		2.Garson	161	2.91	0.42	Gruplar İçi	82.02	547			1-4
		3.Tezgâhtar	71	2.35	0.30	Toplam	113.57	549			1-5
		4.Beden İşçisi	38	3.27	0.17						2-3
		5.Teknik Personel	64	2.50	0.44						2-4
		6.Üretim									2-5
		Elamamı	91	2.78	0.33						3-4
		Toplam	550	2.79	0.45						3-6
											4-5
											4-6
							5-6				
Sosyal Dışlanma	Çocuk Sayısı	1.Yok	22	2.23	0.28	Gruplar Arası	74.15	2	256.28	0.000	1-3
		2.1	148	2.26	0.29	Gruplar İçi	39.42	547			1-4
		3.2	149	2.90	0.31	Toplam	113.57	549			1-5
		4.3	163	3.06	0.23						2-3
		5.4+	68	3.21	0.14						2-4
		Toplam	550	2.79	0.45						2-5
											3-4
							3-5				
							4-5				
Sosyal Dışlanma	Gelir Durumu	1.1001-3000 TL	126	3.16	0.18	Gruplar Arası	29.44	2	95.73	0.000	1-2
		2.3001-3500 TL	259	2.58	0.49	Gruplar İçi	84.13	547			1-3
		3.Asgari Ücret	165	2.83	0.33	Toplam	113.57	549			2-3
		Toplam	550	2.79	0.45						

Tablo 6’da katılımcıların sosyal dışlanma düzeylerinin yaş, eğitim, meslek, çocuk sayısı ve gelir değişkenlerine göre karşılaştırılmasına ilişkin veriler yer almaktadır. Yaş grupları faktörüne göre katılımcıların sosyal dışlanma düzeyleri istatistiksel olarak farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Genel itibariyle sosyal dışlanma düzeyine ilişkin veriler incelendiğinde; 36-45 ve 46 ve üzeri yaş grubundaki katılımcıların sosyal dışlanma düzeyleri en yüksek olan yaş grupları olduğu tespit edilmiştir. Bunun aksine 26-35 yaş grubundaki katılımcıların diğer yaş gruplarına göre sosyal dışlanma düzeyleri daha düşüktür.

Eğitim durumu faktörüne göre katılımcıların sosyal dışlanma düzeyleri istatistiksel olarak farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Genel itibariyle sosyal dışlanma düzeyine ilişkin veriler incelendiğinde; ilköğretim ve ortaöğretim grubundaki katılımcıların diğer eğitim durumu gruplarına göre sosyal dışlanma düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Mesleki durum faktörüne göre katılımcıların sosyal dışlanma düzeyleri istatistiksel olarak farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Çalışan yoksulluğunun etkili olduğu mesleklerin de sosyal dışlanma düzeyleri farklılaşabilmektedir. Genel itibariyle sosyal dışlanma düzeyine ilişkin veriler incelendiğinde; mesleği beden işçisi olan katılımcıların diğer mesleklerden katılımcılara göre boyutlarda sosyal dışlanma düzeylerinin yüksek olduğu belirlenmiştir. Beden işçisi, serbest meslek, garson gibi mesleklerin daha çok enformel sektörde sosyal güvenceden yoksun ve düşük ücretli işlerde çalışan bireylerin meslekleri olmasından ötürü sektör değişkeni ile uyumlu bulgular ortaya çıkmıştır.

Çocuk sayısı faktörüne göre katılımcıların sosyal dışlanma düzeyleri istatistiksel olarak farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Genel itibariyle sosyal dışlanma düzeyine ilişkin veriler incelendiğinde; 3 ve 4 + çocuğu olan katılımcıların diğer çocuk sayısı kategorilerinde bulunan katılımcılara göre sosyal dışlanma düzeylerinin yüksek olduğu belirlenmiştir.

Aylık gelir durumu faktörüne göre katılımcıların sosyal dışlanma düzeyleri istatistiksel olarak farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Genel itibariyle sosyal dışlanma algı düzeyine ilişkin veriler incelendiğinde; “1.001-3.000 TL” aylık geliri olan katılımcıların diğer aylık gelir kategorisindeki katılımcılara nazaran tüm boyutlarda sosyal dışlanma düzeyi yüksek olduğu belirlenmiştir. Aylık gelir durumu yükseldikçe katılımcıların sosyal dışlanma düzeyleri düşmektedir.

4. TARTIŞMA

Demografik değişkenlere göre düşük gelir, cinsiyet, yaş, bölge, iş durumu, etnisite vb. unsurlar sosyal dışlanmanın göstergelerinden biridir (Berkman & Philips, 2000). Bu açıdan araştırma; katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim durumu, çalışılan sektör, meslek, çocuk sayısı ve gelir demografik değişkenleri üzerinden tasarlanmıştır.

Araştırmada cinsiyet değişkeninin sosyal dışlanma düzeyinde farklılaşması incelenmiştir. Cinsiyet faktörüne göre katılımcıların sosyal dışlanma düzeyleri istatistiksel olarak istatistiksel olarak farklılaşmaktadır ($p<0,05$). Bayram vd.'nin (2010, s. 86) sosyal dışlanma düzeyini araştırdıkları çalışmasında cinsiyet faktörü; sosyal katılımçılık ve sosyal haklar boyutlarında katılımcıların sosyal dışlanma düzeyleri farklılaşmaktadır. Erkoç'un (2019, ss. 111-112) araştırma sonuçlarında ise sosyal katılımçılık ve kurumlardan-yardımlardan faydalanabilme boyutlarında cinsiyet faktörü katılımcıların sosyal dışlanma düzeylerinde istatistiksel olarak farklılaştığı tespit edilmiştir. Bradshaw vd. (2000) gerçekleştirdiği araştırma, kadınların erkeklere göre sosyal dışlanma düzeylerinin daha yüksek olduğunu bulgulanmıştır. Bayram vd.'nin (2010, s. 89) araştırma sonuçlarında ise sosyal katılımçılık yararlanma ve kurum ve sosyal yardımlardan alt boyutlarında erkeklerin kadınlara göre sosyal dışlanma düzeylerinin daha yüksek olduğu bulgulanmıştır.

Yaş değişkeninin sosyal dışlanma düzeyinde farklılaşma durumu, incelenen diğer bir unsurdur. Yaş grupları faktörüne göre katılımcıların sosyal dışlanma düzeyleri istatistiksel olarak farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Erkoç'un (2019, s.115) araştırma sonuçlarında yaş değişkeninin, sosyal katılımçılık ve uygun ev-güvenli çevre boyutlarında istatistiksel olarak farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Bayram vd.'nin (2010, s. 86) çalışma sonuçlarında ise yaş değişkeninin kültürel entegrasyon-normlara uyma ve uygun ev-güvenli çevre boyutlarında farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Katılımcı yaşı artıkça sosyal dışlanma düzeyi de artmaktadır. 36-45 ve 46 ve üzeri yaş grubundaki katılımcıların sosyal dışlanma algı düzeyleri en yüksek olan yaş grupları olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların yaşlarının artması ile sosyal dışlanma düzeyleri arasında doğru orantılı bir ilişki olduğundan söz edilebilir.

Eğitim durumu değişkenine göre katılımcıların sosyal dışlanma düzeyleri istatistiksel olarak farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Bayram vd.'nin (2010, ss.87-88) sosyal dışlanma düzeyini araştırdıkları çalışmasında maddi yoksunluk ve sosyal katılımçılık boyutlarında eğitim değişkeni katılımcıların sosyal dışlanma düzeylerinin farklılaştığı; Erkoç'un (2019, ss. 111-112) araştırma sonuçlarında ise sosyal katılımçılık, kurumlardan ve yardımlardan faydalanabilme, maddi yoksunluk ve uygun ev-güvenli çevre ve boyutlarında eğitim faktörü katılımcıların sosyal dışlanma düzeylerinde istatistiksel olarak farklılaştığı tespit edilmiştir. Farklılaşma; ilköğretim ve ortaöğretim grubundaki katılımcıların diğer eğitim durumu gruplarına göre sosyal dışlanma düzeylerinin daha yüksek olmasındadır. Eğitim durumu ile sosyal dışlanma düzeyi arasında ters orantı olduğu söylenebilir. Benzer bir durumla literatürde de karşılaşmak mümkündür (Adaman & Keyder, 2005; Adaman & Ardıç, 2008; Aasland & Flotten, 2001; Bayram vd., 2010). Birçok ülkede düşük çalışan yoksulluğu ile eğitim düzeyi arasında doğru orantılı ilişkiler görülmektedir (Eurofound, 2004, s. 2). Eurostat verileri kapsamında AB ülkelerinde, çalışan yoksulluğunun en az görüldüğü bireyler, eğitim seviyesi düşük bireylerdir (Pena-Casas, 2004, ss. 51-53).

Çalışılan sektör değişkenine göre katılımcıların sosyal dışlanma düzeyleri istatistiksel olarak farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Enformel sektörde çalışan katılımcıların tüm boyutlarda sosyal dışlanma düzeyleri yüksek olduğu belirlenmiştir. Bayram vd.'nin (2010, s. 89) araştırmasında da benzer bir şekilde sosyal güvence kaydı olanların olmayanlara nazaran sosyal dışlanma düzeyleri düşüktür. Buna ilave olarak düşük vasıf ve mesleki beceri, belirsiz çalışma da yoksulluğa neden olabilmektedir (Bardone-Guio, 2005, s. 4). Neden olunan yoksulluk ise sosyal dışlanmaya maruz kalmayı kolaylaştıran bir etkidir. Bu bakımdan enformel sektör, çalışan yoksulluğuna ve beraberinde sosyal dışlanmaya zemin oluşturan bir değişkendir.

Mesleki durum değişkenine göre katılımcıların sosyal dışlanma düzeyleri istatistiksel olarak farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Mesleği beden işçisi olan katılımcıların diğer mesleklerden katılımcılara nazaran tüm boyutlarda sosyal dışlanma düzeyleri yüksek olduğu belirlenmiştir. Çalışan yoksulluğu birçok meslek grubunda etkili olabilmektedir. Taşkesen (2012) çalışan yoksulluğunu kapıcılar üzerinden ele alırken Kahraman (2011) fabrikada çalışan üretim elemanları bağlamında ele almıştır.

Çocuk sayısı değişkenine göre katılımcıların sosyal dışlanma düzeyleri istatistiksel olarak farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Erkoç'un (2019, s. 123) araştırma sonuçlarında ise çocuk sayısı değişkeni, uygun ev-güvenli çevre boyutunda farklılaşmaktadır. 3 ve 4+ çocuğu olan katılımcıların diğer çocuk sayısı kategorilerinde bulunan katılımcılara nazaran tüm boyutlarda sosyal dışlanma algı düzeyleri yüksek olduğu belirlenmiştir. Hane halkındaki çocuk sayısı, hanedeki bireylerin çalışan yoksulluğuna maruz kalma durumunu artırabilmektedir. Çocuk sayısının fazla olduğu hanede yaşayan çalışanlar yoksullukla daha sık yüzleşebilmektedir. AB-15 ülkelerinde çocuklu hanelerde yaşayan çalışan yoksullar, mevcut çalışan yoksulların yüzde 61'ini oluşturmaktadır (Kapar, 2005, s. 65).

Aylık gelir durumu değişkenine göre katılımcıların sosyal dışlanma düzeyleri istatistiksel olarak farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Literatürde farklı araştırmalarda da benzer bulgulara rastlamak mümkündür. Erkoç'un

(2019, s. 125) araştırma sonuçlarında gelir değişkeni araştırmayla benzer bir şekilde tüm boyutlarda farklılaşmakta ($p<0,05$); Bayram vd.'nin (2010, ss. 87-88) araştırma sonuçlarında gelir değişkeni kültürel entegrasyon-normlara uyma boyutunda farklılaşmadığı, diğer boyutlarda ise farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Araştırmada, "1.001-3.000 TL" aylık geliri olan katılımcıların diğer aylık gelir kategorisindeki katılımcılara nazaran tüm boyutlarda sosyal dışlanma algı düzeyi yüksek olduğu belirlenmiştir. Aylık gelir durumu yükseldikçe katılımcıların sosyal dışlanma düzeyleri düşmektedir. Aylık gelir durumu ile sosyal dışlanma düzeyi arasında ters orantı olduğu söylenebilir. Karataşoğlu ve İslamoğlu (2016, ss. 28-29) da çalışmalarında; çalışanların gelir seviyesi azaldıkça sosyal dışlanma düzeyinin artmakta olduğunu, sosyal dışlanma ve gelir arasında ters orantılı bir ilişki olduğunu ifade etmişlerdir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada çalışan yoksulların sosyal dışlanma düzeylerinin cinsiyet, sektör, yaş, eğitim, mesleki durum, çocuk sayısı ve gelir değişkenlerine göre istatistiki farklılaşma durumu incelenmiştir. Çalışan yoksulların sosyal dışlanma düzeyleri; söz konusu sosyo-demografik değişkenlerin tümünde istatistiki olarak farklılaştığı araştırma sonucunda ulaşılmıştır.

Cinsiyet değişkeni kapsamında; erkek çalışan yoksulların kadın çalışan yoksullara göre sosyal dışlanma düzeyinin yüksek olmasında; Türkiye'de işgücü piyasasında erkeklerin kadınlara oranla daha fazla yer alıyor olması da bir etken olarak değerlendirilebilir. Eğitim değişkeni kapsamında; çalışan yoksulların eğitim durumu düştükçe sosyal dışlanma düzeyi yükselmektedir. Bu durum ilköğretim ve ortaöğretim mezunu bireylerin çalışma hayatında daha vasıfsız ve düşük ücretli işlerde çalışmasına bağlı olarak kazançlarından sosyalleşme alanlarına ayırdıkları bütçenin yetersizliği ve barınma, eğitim, sağlık gibi sosyal dışlanma boyut ve alanlarındaki yaşadıkları sorunlarla açıklanabilir. Yaş değişkeni kapsamında; çalışan yoksulların yaş düzeyi artıkça sosyal dışlanma düzeyleri de artmaktadır. Bireylerin yaş alma süreçleriyle beraber meslek edinme, aile kurma, çocuk bakımı, ev iktisadisi gibi bir takım yeni etkileşimleri olabilmektedir. Tüm bu süreçlerde çevresi içerisinde etkileşimleri bulunan bireyin yaş ilerledikçe etkileşimde bulunduğu sistemler de genişlemektedir. Sosyal dışlanmanın toplumsal ve bireysel hayatın her alanına tesir ettiği düşünüldüğünde çalışan yoksulların yaş alma süreçleri ile beraber temas ettiği sosyal alanlar artmakta ve sosyal dışlanma düzeyi yükselmektedir.

Sektör değişkeni kapsamında; enformel sektörde çalışanların sosyal dışlanma düzeyi yüksek bulunmuştur. Bu durumun oluşmasında; enformel sektörde çalışan bireyler sosyal güvencesiz, ağır çalışma şart ve saatleri ve düşük ücretlere daha çok maruz kalabilmesi etken olabilmektedir. Düşük ücret, bireyleri çalışan yoksulluğuna maruz bıraktıran önemli bir faktördür. Gelir değişkeni kapsamında; çalışan yoksulların gelir düzeyi düştükçe sosyal dışlanma düzeyleri yükselmektedir. Bu durum, gelir ve sosyal güvence unsurlarının çalışan yoksul bireylerin sosyal dışlanma düzeylerinde etkin rol aldığını göstermektedir. Çocuk sayısı değişkeni kapsamında; çalışan yoksulların çocuk sayısı artıkça sosyal dışlanma düzeyleri de artmaktadır. Çocuk sayısının fazla olduğu hanede yaşayan çalışanlar yoksullukla daha sık yüzleşebilmektedir. Yoksulluğa daha fazla maruz kalan bu gruplar, sosyal dışlanmaya karşı daha savunmasız bir durumda kalabilmektedirler. Hane halkı sayısı artıkça katılımcıların sosyal dışlanma düzeyleri artmaktadır. Çocuk sayısındaki artış ile sosyal dışlanma düzeyi arasında doğru orantılı bir ilişki olduğu söylenebilir. Hane halkı sayısının artması; çalışan yoksul olan katılımcıların barınma, eğitim, sağlık, sosyalleşme, sosyal alana katılımcılık gibi boyut ve göstergelerde sosyal dışlanma düzeylerinin yüksek olmasına sebep olduğu söylenebilir. Meslek değişkeni kapsamında; mesleği beden işçisi, serbest meslek, garson olan çalışan yoksulların sosyal dışlanma düzeyleri daha yüksektir. Söz konusu mesleklerin daha çok enformel sektörde yer alması nedeniyle sektör değişkeniyle uyumlu sonuçlar elde edilmiştir.

Araştırma kapsamında ulaşılan sonuçlar doğrultusunda şu öneriler getirilebilir;

- Düşük ücretli işlerde çalışan bireylerin sosyal hizmetlere ihtiyacı daha çok olabilmektedir. Bu bireylerin çalışma süreçlerinde sosyal transferlerle güçlendirilmesi, ücret şartlarının iyileştirilmesi hususunda sosyal hizmet mesleğinin rollerinden biri olan savunuculuk rolünün meslek elemanlarınca yerine getirilmesi.
- Garson, serbest meslek, beden işçisi gibi mesleklerde geliştirici ve iyileştirici rollerini yerine getirmekle sorumlu sosyal hizmet mesleğinin etkin rol alması gerekmektedir. Mesleki çalışma alanlarının şartlarının iyileştirilmesinde savunuculuk yapmak sosyal hizmet mesleğinin yerine getirmesi gereken bir sorumluluğudur. Çalışma şartları ağır olan ya da vasıfsız işlerde çalışan bireylerin danışmanlık yapılarak vasıflı ve sosyal güvenceli mesleklerin edindirilmesi hususunda meslek edinme kurslarına yönlendirilmesi.
- Ekolojik sistem yaklaşımının temelinde yer alan çevresi içerisinde birey değerlendirmesiyle çalışan yoksulların sosyal inceleme ve süreç raporlarıyla yaşam alanlarının değerlendirilmesi ve bu yaşam alanlarında olumlu yönde değişimlerin sağlanması adına gerekli müdahale planlarının gerçekleştirilmesi.

- Bireylerin çevreleri kaynaklar ve fırsatlar içermektedir. Güçlendirme yaklaşımı kapsamında; çalışan yoksulların çevrelerinde bulunan kaynaklara ve fırsatlara ulaşmalarının sağlanması için sosyal hizmet uzmanlarının kaynak bulucu ve köprü kurucu rollerinin yerine getirmesi ve bu konuda sosyal hizmet uzmanlarının istihdamlarının artırılması.
- Sosyal hizmet mesleği, sosyal dışlanmaya maruz kalan bireylere yönelik bir takım mesleki rollerle katkılar sunabilmektedir. Sosyal hizmet mesleğinin uygulama süreçlerinde eğitici ve öğretici, danışmanlık, savunuculuk, kolaylaştırıcılık rolleri; eğitimle bağlantılı olarak ortaya çıkabilecek muhtemel sosyal dışlanmaya karşı çözümler ortaya koyabilmektedir. Bireylerin kişisel gelişimlerinde eğitici ve öğretici rolüyle, mevcut haklarının savunulmasında bireysel ve toplumsal farkındalık oluşturulması önemlidir. Çalışan yoksulların yoğun olarak ikamet ettikleri bölgelerde toplum merkezlerinin açılması ve bu merkezlerde sosyal hizmet uzmanlarının istihdam edilmesiyle çalışan yoksullara yönelik danışmanlık, eğitim, kaynak bulma hizmetlerinin sağlanması.
- Sosyal hizmet mesleği sosyal politika gerçekleştirme ve uygulama becerisi bulunan bir meslektir. Sosyal hizmet mesleğinin kadınların çalışma hayatında nicelik olarak artmasına ve çalışma yerlerindeki niteliğin (bakıcı, kreş, süt izinleri vb.) artırılmasına yönelik sosyal politikaların geliştirilme süreçlerinde merkezi ve yerel dinamiklerde aktif olarak yer alması.
- Enformel istihdamın önlenmesi adına denetimlerin sıklaştırılması ve fomal istihdama yönelik teşvik çalışmaları yapılması.
- Halk sağlığı alanı, koruyucu ve önleyici sağlık hizmetlerinin yürütüldüğü bir alandır. Sosyal hizmet mesleğinin de uygulama alanlarından biridir. Birinci basamak sağlık hizmetlerinde (aile hekimliği, toplum sağlığı merkezleri, sağlıklı hayat merkezleri vb.) görevli sağlık çalışanları ve sosyal hizmet uzmanları tarafından aile planlaması hususunda toplumsal farkındalık çalışmaları yürütülmesi.

KAYNAKÇA

- Aasland, A., & Flotten, T. (2001). Ethnicity and social eclusion in estonia and latvia. *Europe-Asia Studies*, 53(7), 1023-49.
- Adaman, F., & Keyder, Ç. (2005). *Türkiye'de büyük kentlerin gecekondulu ve çöküntü mahallerinde yaşanan yoksulluk ve sosyal dışlanma*. TÜBİTAK Projesi.
- Adaman, F., & Ardiç, O. P. (2008). Social exclusion in the slum areas of large cities in the Turkey. *New Perspectives On Turkey*, 38(1), 29-60.
- Bardone, L., & Guio, A. C. (2005). *In-Work poverty, new commonly agreed indicators at the EU level*. EUROSTAT Statistics İn Focus. Population and Social Conditons.
- Bayram, N., Sam, N., Aytaç, S., & Aytaç, M. (2010). Yaşam tatmini ve sosyal dışlanma. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 12(4), 79-92.
- Biçerli, M. K. (2016). *Sosyal dışlanma ile mücadelede hayat boyu öğrenme*. Beta.
- Bradshaw, J., Williams, J., Levitas, R., Pantazis, C., Patsios, D., Townsend, P., ... Middleton, S. (2000, August 27-September 2). *The Relationship Between Poverty And Social Exclusion İn Britain*. Paper presented at 26th General Conference of The International Association for Research in Income and Wealth. Cracow. Poland.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, & Ş., Demirel, F. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. PEGEM.
- Erdoğan, S., & Kutlu, D. (2014). Dünya'da ve Türkiye'de çalışan yoksulluğu. *Çalışma ve Toplum*, 2, 63-114.
- Erkoç, B. (2019). *Sosyal dışlanmanın sosyal bağlık bağlamında incelenmesi: Yalova örneği* [Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yalova Üniversitesi- Yalova].
- Eurofound. (2004). *Working Poor in the European Union*. Seminar Report.
- Eurofound. (2010). *Working Poor in Europe. Luxembourg: Eurpean Foundation for The Improvement of Living and Working Conditions*.
- Eurofound. (2013). *Wages: A working conditions and industrial relations perspective*. Dublin.
- Eurostat. (2021). *EU statistics on income and living conditions (EU-SILC) methodology- in-work poverty*.
- Gönc Şavran, T. (2012). Nicel ve nitel araştırmalarda kullanılan araştırma teknikleri. T. Ed. Gönc Şavran içinde, *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri* (s. 64-104). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Gündoğan, N., Biçerli, M. K., & Aydın, U. (2005). *The Working poor: a comparative analysis*. Munich Personal RePEc Archive.
- Gündoğan, N. (2007). *Yoksulluğun değişen yüzü çalışan yoksullar*. Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Jehoel-Gijbers, G., & Vrooman, C. (2007). *Explaining social exclusion: a theoretical model tested in the Netherlands*. The Netherlands Institute For Social Research. The Hague.
- Kaboğlu, İ. (1999). *Özgürlükler hukuku: insan haklarının hukuksal yapısı*. Alfa Yayınları.
- Kahraman, F. (2011). *Yoksulluğun değişen yüzü çalışan yoksullar: İstanbul Sancaktepe Kemal Türker Mahallesi üzerine bir araştırma* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi – Isparta].
- Kapar, R. (2005). Çalışan yoksullar. *Sendikal Notlar*, 28, 52-75.
- Kapar, R. (2010). Türkiye'de çalışan yoksullar. *Ankara Sanayi Odası Dergisi*, Kasım-Aralık, 53-63.
- Karataşoğlu, S., & İslamoğlu, E. (2016). Gelir seviyesi ile sosyal dışlanma ilişkisi üzerine bir araştırma. *Çalışma İlişkisi Dergisi*, 7(1), 12-41.
- Peace, R. (2001). Social exclusion: a concept in need of definition?. *Social Policy Journal of New Zealand*, 17-36.
- Pena-Casas, L. (2004). *Working Poor İn The European Üion, European. Foundation For The Improvement of Living and Working Conditions*.
- Sapançalı, F. (2005). Avrupa Birliği'nde sosyal dışlanma sorunu ve mücadele yöntemleri. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 3, 51-106.

Silver, H. (2007). Social exclusion. G. Ritzer içinde, *Blackwell encyclopedia of sociology* (s. 4419-4421). Blackwell Publishing.

Şenkal, A. (2007). *Küreselleşme sürecinde sosyal politika*. Alfa.

Taşkesen, M. Ö. (2012). *Türkiye'de çalışan yoksulluğu ve yoksulluk politikaları: Kapıcıların çalışan yoksulluğu bağlamında değerlendirilmesi (Isparta örneği)* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi – Isparta].

Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2004). *Spss uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Detay Yayıncılık.

Yüksel-Arabacı, R. (2019). Dünya Bankası'nın yeni uluslararası yoksulluk sınırları ve küresel yoksulluğun yeniden değerlendirilmesi. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 9(1), 123-140.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Araştırma adına Yalova Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu Başkanlığı'ndan 24.11.2021 tarih ve 2021/138 sayılı etik kurul izni alınmıştır. Sosyal Dışlanma ölçeğinin kullanılması adına da gerekli izin yazarlardan alınmıştır.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

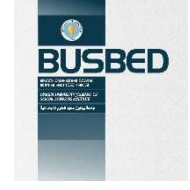
Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır.

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 11.05.2023
Kabul Tarihi : 19.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1295554>

OSCAR WILDE'İN *DORIAN GRAY'İN PORTRESİ* ROMANINDA VİKTORYA ÇAĞI AHLAK ANLAYIŞI VE YAŞAM TARZI *

Şahin KIZILTAŞ¹

ÖZ

İngiliz tarihinin neredeyse bir yüzyılımı kapsayan ve insanlık tarihini derinden etkileyen Viktorya Çağı (1837 - 1901), dünya tarihinde, sanayileşme, kapitalizm ve emperyalizm kavramlarının ve pratiklerinin doruğa çıktığı bir dönemin adıdır. İngiltere'de gerek toplumun gerekse bireyin değişim ve dönüşümüne olumlu anlamda katkı sağlayan sanayileşme ve kapitalizmin, öte yandan toplumun/bireyin kültürel ve ahlaki açıdan yozlaşmasına ve çöküşüne de zemin hazırladığı elbette ki yadsınamaz. Yaşam tarzları, yönelimleri, değer yargıları ve ahlak anlayışları birbirinden farklı olan toplumun bütün katmanları bu dejenerasyondan doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenir. Toplumsal yapıdaki sınıfsal hiyerarşinin en tepesinde konumlanan seçkin sınıfın ülkenin zenginliklerine sahip olması ve alt sınıfların ise bu tür maddi olanaklardan büyük oranda yoksun olması, bu yozlaşmanın insanlar arasında hızlı bir şekilde yayılmasına yol açar. Bu da yaşam tarzıyla düşünce yapısı çelişen ikiyüzlü bir toplumun ortaya çıkmasına neden olur. Bundan dolayıdır ki günümüzde bile Viktorya Çağı denildiğinde insanların aklında olumsuz bir imge belirir. Bu çalışmada, Geç Viktorya Çağı'nın önemli yazarları arasında gösterilen Oscar Wilde'in *Dorian Gray'in Portresi* adlı romanında toplumsal yaşam ve ahlak anlayışı, dönemin koşulları göz önünde bulundurularak, irdelenecektir. Bununla beraber gerek düşünsel gerekse pratik anlamda benimsediği aykırı yaşam tarzıyla Viktorya Çağının değer yargıları ile çelişen/çatışan yazarın yaşadığı döneme getirdiği eleştirel bakış çalışmamızda tartışılacaktır. Ayrıca dönemin ahlak anlayışının romanda ne şekilde yansıtıldığı çalışmanın odak noktalarından biri olacaktır.

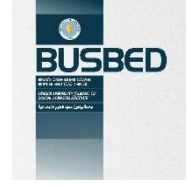
Anahtar Kelimeler: Viktorya Çağı, Viktorya Ahlakçılığı, Oscar Wilde, Dorian Gray'in Portresi

* Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu tarafından 8-10 Haziran 2022 tarihlerinde düzenlenen 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan "Bir Anti-Viktoryan Yazar Olarak Oscar Wilde: Dorian Gray'in Portresi'nde Viktorya Çağı'na Eleştirel Bir Bakış" başlıklı sözlü bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş versiyonudur.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, skiziltas@beu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7836-1231>

Article Type : Research Article
Date Received : 11.05.2023
Date Accepted : 19.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1295554>

VICTORIAN MORALITY AND LIFESTYLE IN OSCAR WILDE'S *THE PICTURE OF DORIAN GRAY**

Şahin KIZILTAŞ¹

ABSTRACT

The Victorian Age (1837–1901) – prevailed almost a century of British history and has deeply affected the history of humanity – is the name of an era in the world history which the concepts and practices of industrialisation, capitalism and imperialism are culminated. The industrialisation and capitalism positively contribute to the change and transformation of both society and person. On the other hand, it cannot be ignored that they set ground for cultural/moral corruption and decadence of society and person. All the classes of society whose lifestyles, tendencies, values, and moral sentiments differ from each other are – directly or indirectly – influenced from this degeneration. The possession of elite class positioned at the top of the class hierarchy of social structure to the wealth of the country and the deprival of lower classes from such type of economic potential lead to a rapid spread of the corruption among people. And it gives rise to a hypocrite society whose lifestyle and frame of mind conflicts. This is why, today, an unfavourable image takes shape in the minds of people when someone utters ‘Victorian Age’. In this study, considering of the conditions of the age, the social life and moral understanding in *The Picture of Dorian Gray*, the novel of Oscar Wilde who is accepted among the important writers of Late Victorian Age will be scrutinised. However, the critical view of the writer who contradicts/conflicts with value judgements of Victorian Age with his both practically and intellectually inconsistent life style will be discussed in our study. Furthermore, how the morality of the age has been reflected in the novel will be among the focal points of the study.

Keywords: Victorian Age, Victorian Morality, Oscar Wilde, The Picture of Dorian Gray

* It is the revised and extended version of the oral presentation, *Oscar Wilde as an anti-Victorian writer: A critical perspective to the Victorian Age in the Portrait of Dorian Gray*, presented in the 1. International Congress of Social Sciences organized by Bitlis Eren University Vocational School of Social Sciences in 8-10 June, 2022.

¹ Assist. Prof. Dr., Bitlis Eren University, Faculty of Science and Arts, skiziltas@beu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7836-1231>

1. GİRİŞ

Viktorya Çağı, genel anlamda, Kraliçe Viktorya'nın İngiltere Kraliçesi olarak hüküm sürdüğü 1837 – 1901 yılları arasındaki dönem olarak kabul edilir. Ancak bazı tarihçiler dönemi Kraliçe Viktorya'nın tahta çıktığı 1837 yılı olarak değil, muhtemelen politik etkisinden dolayı, 1832 Reform Yasası ile başlatır (Mitchell, 2009, s. 3). 19. Yüzyılın neredeyse 2/3'ünü kapsayan bu dönem ülkede, tarihsel, politik, dinsel, bilimsel, kültürel ve edebi anlamda oldukça önemli olayların yaşandığı bir zaman dilimi olarak bilinir. Bu olaylar toplumsal yapıda çok ciddi ve kökten değişikliklere neden olur ve adeta eski dönemin sona ermesine ve yeni bir dönemin başlamasına yol açar. Öyle ki Thomas Carlyle (1831) henüz 1831 yılında *The Edinburgh Review*'de yayınladığı *Characteristics* başlıklı makalesinde eskinin hükmünün kesin bir şekilde verildiğini ve eskinin artık öldüğünü ileri sürer.

Sally Mitchell'a göre (2009, s. 1) Viktorya dönemine ciddi anlamda etkisi olan üç önemli olay vardır. Birincisi ulusal gurura yol açan Napolyon'a karşı kazanılan 1815 Waterloo zaferidir. İkincisi İngiltere'yi tarım toplumu olmaktan çıkarıp endüstri toplumuna dönüştüren ve dünyanın en büyük ekonomik gücü haline getiren Sanayi Devrimidir. Son olarak da insanların seçme ve seçilme haklarını düzenleyerek İngiltere'nin demokratik bir toplum olmasına katkı sağlayan 1832 Reform Yasası'dır.

Bu siyasi ve toplumsal olayların toplumun her katmanında ciddi bir değişime yol açtığı oldukça açıktır. Hatta Wilson (2002) özellikle de sanayileşme süreciyle beraber İngiltere'nin başlattığı bu dönüşümün tüm dünyayı etkilediğini ve Avrupa'nın diğer ülkelerine de öncülük ettiğini söylerken bu dönüşümün boyutlarına dikkat çeker. Ülkede, bu çağda geleneksel olduğu için eski kabul edilen, birçok şey yerini modern ve yeni olana bırakır. Örneğin İngilizlerin Geleneksel Muhafazakarlık anlayışında kutsal kabul edilen ve korunması gereken üç temel yapının/kurumun (Monarşi, Kilise ve Aristokrazi) geçmiş ile karşılaştırıldığında çok belirgin bir şekilde değiştiği ve dönüştüğü gözlemlenir. Örneğin daha önceden ekonomik olarak son derece etkin ve güçlü olan ve geniş topraklara egemen olan aristokrat sınıfı, sanayi devrimiyle beraber ekonomik gücünün önemli bir kısmını kaybeder. Orta sınıfın kentlerde küçük çaplı atölyelerde başlayan üretim macerasının zamanla büyük çaplı fabrikalara dönüşmesi, ülkenin tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişini hızlandırır. Bu da tarım toplumunda her anlamda güçlü olan toprak aristokrasisinin ülkedeki ekonomik gücünü ve ağırlığını ilk başlarda orta sınıfa, daha sonra sanayi aristokrasisi olarak da tanımlanan burjuva sınıfına kaptırmasına yol açar.

Toprak aristokrasisi sadece ekonomik gücünü değil bunun doğal sonucu olarak ülkedeki siyasal gücünü de kaybetmeye başlar. Çünkü ekonomik anlamda güçlenen endüstri aristokrasisi, ya da orta sınıf, ülkenin siyasetinde de söz sahibi olmayı amaçlar. O dönemlerde mevcut düzenden hoşnut olmayan işçi sınıfının eylemleriyle ülkede iç kargaşa çıkar ve işçi sınıfı Çartizm Hareketi adı altında örgütlü bir yapıya kavuşur. Eylemlerinin dozunu arttıran işçiler taleplerini ulusal dilekçelerle parlamentoya iletir. Ancak bu talepler daha çok endüstri aristokrasisinin siyasal taleplerine hizmet eder. İşçilerin bu talepleri, eylemlerin şiddet içerikli oluşunu da göz ardı etmeyen parlamento tarafından kabul görür ve parlamento çıkarmış olduğu 1832, 1867 ve 1884 Reform Yasalarıyla toplumun geniş kısmına kademeli olarak seçme ve seçilme hakkını da içeren birtakım siyasal haklar verir. Bu bir bakıma geleneksel aristokrasinin ve feodalizm düzeninin çöküşü anlamına gelir.

Daha açık ifade etmek gerekirse sanayileşme süreciyle başlayıp siyasal hamlelerle elde edilen bu kazanımlar, ülkenin demokratik topluma dönüşümüne politik açıdan zemin hazırlar. Dolayısıyla bu yasaların ardından toplumu monarşik ve aristokrat bir toplum olarak değil demokratik bir toplum olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Çünkü daha önceleri parlamentoda temsil edilmeyen halk, bu yasaların kendilerine sunduğu seçme ve seçilme hakkıyla temsilcilerini parlamentoya göndermeyi başarmıştır. Fakat parlamentoya giren bu temsilciler, gerçek anlamda halkın temsilcileri değil, toprak aristokrasisinin siyasi gücünü zayıflatmayı ve ülke yönetimindeki etkin gücünü kırmayı amaçlayan endüstri aristokrasisidir.

Ancak şunu da gözden kaçırmamak gerekir ki dönemin toplumunu ve politik düzenini tam anlamıyla demokratik olarak tanımlamak doğru değildir. Zira, Bağçeci'nin (2020) de değindiği gibi halk o dönemde Avam Kamarası olarak bilinen alt meclise parlamentolar seçer. Ancak bu meclisin üstünde Lordlar Kamarası adı verilen ikinci ve daha etkin bir meclis vardır ve Avam Kamarasının her kararını veto etme yetkisine sahiptir. Bugün bile daha yetkili olan Lordlar Kamarası halk tarafından seçimle değil büyük oranda kral/kraliçe tarafından atama yoluyla belirlenir ve üyeleri babadan oğula geçen lord unvanındaki kişilerdir.

Öte yandan toplumsal yapının yanı sıra dönüşüm yaşayan diğer bir kurum da kilisedir. Viktorya döneminde halkın genel anlamda düzenli olarak kiliseye giden ve Hristiyanlığın gereklerini yerine getirmeye çalışan dindar bir toplum olduğu bilinir. Ancak geleneksel Hristiyanlık anlayışının bu dönemde kabuk değiştirdiği ve farklı mezhep / kilise olarak da tanımlanabilecek inanışların ortaya çıktığı ve toplumda karşılık gördüğü söylenebilir. Üstelik bu dönem aynı zamanda Hristiyanlık ve Tanrı inancının sorgulanmaya başlandığı bir dönemdir. Elbette ki insanların inanç dünyasındaki bu ciddi değişimin çok çeşitli nedenleri vardır. Ancak bunun daha çok bilimsel alandaki gelişmeler ve tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş ile ilintili olduğu ifade edilebilir.

Bu çağı toplumsal hareketliliğin yoğun olarak yaşandığı bir çağ olarak tanımlamak mümkündür. Çünkü sanayileşmenin ve beraberinde ekonomik kaygıların doğal bir sonucu olarak halk kırsal bölgelerden özellikle sanayi kentlerine akın eder ve bu da ülkenin demografik yapısında oldukça ciddi bir değişime neden olur. Demografik yapıdaki bu değişimle paralel olarak insanların dinsel duyarlılıkları, algıları, yaşam tarzları ve değer yargıları yeni yaşam alanlarına uygun olarak dönüşür. Kırsalda düzenli olarak kiliseye devam eden insanların kilise ile olan ilişkileri kent yaşamının yoğunluğundan ve ağır çalışma koşullarından ötürü sekteye uğrar. Zaten yeni yeni oluşan kent yerleşkelerinde ve kültüründe kilise öncelikli ve ihtiyaç duyulan bir sosyal alan olmaktan çıkmıştır. Nitekim Mitchell'in (2009, s. 243) endüstri bölgelerinde kiliseye gitme oranının kırsala nazaran çok düşük olduğunu ileri sürerken dikkat çekmeye çalıştığı da tam olarak budur.

Aslında halkın fiziksel anlamda kilise ile olan ilişkisinin zayıflamasının temelinde, düşünsel olarak geleneksel Hristiyanlık anlayışından uzaklaşma da önemli bir etkidir. Örneğin bu çağda Charles Darwin'in biyoloji alanındaki çalışmaları ve ortaya attığı evrim teorisi Hristiyanlığın yaratılış konusundaki önermelerini tartışmaya açmış, Darwin'in tezlerini esas alarak metafizik olguları bilimsel açıdan reddeden Thomas Henry Huxley'nin çalışmaları da benzer şekilde Hristiyanlık öğretilerini sarsmıştır. Bu da haliyle düşünsel anlamda Hristiyanlık inancını sorgulamaya başlayan Viktorya toplumunun kilise ile olan bağlarını zayıflatmıştır.

Bu dönemde dinden uzaklaşan bir kitlenin varlığından söz edilebileceği gibi, geleneksel Hristiyanlığın revize edilmiş farklı fraksiyonlarına yönelen azımsanmayacak bir kitleden de söz edilebilir. 19. Yüzyılın ortalarında toplumun büyük bir kısmı her ne kadar ülkenin resmi kilisesi olan Anglikan Kilisesine bağlı ise de Katolikler, Baptistler, Metodistler, Presbiteryenler, Kuveykılar, Üniteryenler gibi Anglikan Kilisesini kabul etmeyen ayrılıkçı mezheplere/fraksiyonlara tabi olanların sayısı da hayli fazladır. Anglikan Kilisesini kabul edip de farklı bir bakış açısıyla Anglo-Katolikliğe dönüşen Oxford Hareketi mensuplarının dinsel yaklaşımları da zamanla yeni bir fraksiyon olarak belirir. Parlamento'nun Anglikan Kilisesini güçlü kılmak için almış olduğu mali kaynak aktarmak ve din adamlarının sayısını arttırmak gibi tedbirler dahi halkın Anglikan Kilisesi özelinde dinsel duyarlılığının artmasını sağlamaz ve ülke önceki yıllarda baskın olan dindar kimliğinden yavaş yavaş uzaklaşır.

Viktorya çağında siyasal yapı ve kilise ile birlikte belki de en çok değişim geçiren, kuşkusuz toplumun ahlaki yapısı ve değer yargılarıdır. Öyle ki 'Viktorya Ahlakçılığı' bugün bile dönemi neredeyse tek başına tanımlayan önemli bir kavram olarak ele alınır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki ahlak kavramının Viktorya çağı özelinde olumsuz bir karşılığı bulunmaktadır. Nitekim Xiao (2015) kavramın dar kafalılık, kendini beğenmişlik, cinsel cahillik gibi aşağılayıcı ve kötüleyici bir sıfat olarak kullanıldığını belirtir.

Bu çağda toplumun farklı katmanlarının yaşam tarzları arasındaki son derece belirgin bir uçurum vardır ve bu da dönemin 'çelişkilerle dolu bir çağ' olarak tanımlanmasına yol açar. Üst sınıfın yaşam tarzı ile orta ya da alt sınıfların yaşam tarzı arasındaki fark Viktorya toplumunun ikiyüzlü olarak betimlenmesine neden olur. Çünkü toplum, üst tabakaya mensup insanların şatafatlı bir yaşam sürmelerine tanıklık ederken, alt tabakanın sefaletine ve yoksulluğuna karşı sessiz ve tepkisizdir. Benzer şekilde aynı toplum bir yandan aile kavramının kutsallığına vurgu yaparken, bir yandan da toplumda yaygınlaşan fahişeliğe göz yumar. Evlilik kurumuna özel bir değer atfeden ancak evlilik dışı ilişkileri de görmezden gelen yine aynı toplumdur. Dahası bütün bu çelişkileri uzun yıllar boyunca yaşayan Viktorya toplumu, erdemli görünmekten ve namusluluk taslamaktan da geri durmaz. Nitekim Láng (2015) bastırılmış cinsellik, homoseksüellik, fahişelik, namusluluk taslama ve ikiyüzlülük kavramlarını çağın temel sorunları olarak öne çıkarırken toplumda yaygın olan bu ahlaki çarpıklığı vurgulamaya çalışır.

Toplumdaki bu ahlaki yozlaşmayı ve evlilik dışı ilişkileri daha somut olarak ele alan Gertrude Himmelfarb (1988, s. 224); George Eliot, Thomas Carlyle, John Ruskin ve John Stuart Mill gibi entelektüel dünyanın popüler isimlerinin özel yaşamlarındaki yasak ilişkilerini bu yozlaşmaya örnek olarak sunar. Aile ve evlilik kurumlarını yasalarla koruma altına alacak kadar kutsal kabul eden ve onlara önem atfeden Viktorya toplumunun, toplumda saygın yeri olan kişilerin illegal ilişkilerine nispeten kayıtsız kalması ikiyüzlü bir tutum olarak kabul edilir ve Viktorya çağının ahlak anlayışının bugün bile tartışılmasına neden olur. Himmelfarb (1988, s. 223) bu ikiyüzlülüğü 'ahlaksızlığın erdeme ödediği bir bedel' ve 'törenin ahlaka bir saygı göstergesi' olarak niteler. Bu aslında ikiyüzlülüğün bir bakıma meşrulaştırılması anlamına gelmektedir.

Bu dönemde aynı ülkede yaşam olanakları açısından birbirinden ayrı iki farklı sınıf yaşamaktadır. Zengin sınıf her şeye çok kolay erişebilirken yoksullar için imkanlar oldukça kısıtlıdır. Zenginler geleneksel Hristiyanlık inancının bir gereği olarak yoksullara yönelik çeşitli yardım organizasyonları düzenleyip bilinçaltılarındaki o suçluluk ve sorumluluk psikolojisinden kurtulmaya çalışır. Ancak özellikle de zengin kadınların kendi aralarında organize ettiği bu yardım faaliyetleri vicdani bir gereklilik olmaktan çok gösteriş ve toplumda daha saygın bir statüye kavuşma amaçlıdır. Genelde statü ve zenginlik bakımından en üst düzeydeki kadınlar tarafından organize edilen bu etkinliklere nispeten daha düşük konumda olanların katılması da kendileri açısından bir toplumsal statü göstergesidir ve bu nedenle de yardım faaliyetlerinin toplumun tüm katmanları tarafından görülmesi için çaba gösterirler. Kötü koşullarda yaşamını sürdüren yoksul insanların çektiği sıkıntılar elbette ki zengin insanların ilgi alanına girer ancak öncelikli değildir. Zaten yardım faaliyetleri belirli aralıklarla düzenlenir ve sık değildir. Geri

kalan zamanlarda zengin sınıf halkın yoksul yaşamına sırt çevirip kendi lüks, şatafatlı ve gösterişli dünyalarına geri döner.

2. OSCAR WILDE VE *DORIAN GRAY'İN PORTRESİ*

1854 yılında İrlanda'da doğan Oscar Wilde, her anlamda karmaşık bir yaşam tarzı ve kültürünün egemen olduğu böylesi çelişkilerle dolu bir toplumda dünyaya gelmiş ve yaşamının önemli bir kısmını da burada geçirir. Varlıklı ve eğitilmiş bir aileden gelen Wilde, Trinity Koleji ve Oxford Üniversitesi gibi ülkenin seçkin eğitim kurumlarında iyi bir eğitim alır. Feminin beğenileri ve görünüşü bakımından sıra dışı bir kişilik olan Wilde bugünün şartlarında bile oldukça sansasyonel sayılabilecek bir yaşam sürer. Özel yaşamındaki arkadaşlıkları ve insanlardan saklama gereği duymadığı cinsel tercihleri/eğilimleri ve bunları yapıtlarında yansıtması, toplumun değer yargıları ve ahlaki yapısı açısından sakıncalı bulunur. Nitekim yaşadığı varsayılan homoseksüel bir ilişkiden dolayı mahkemeye çıkarılır, tutuklanıp iki yıl hapis cezasına çarptırılır.

William Pater ile beraber Estetik akımın önemli isimlerinden olan Wilde başarılı bir yazar olup çok sayıda şiir, oyun ve kısa öykü yazar. Yazarın tek romanı olan *Dorian Gray'in Portresi*, yüz yılı aşkın bir zamandan beri hala tartışılmaktadır. Dahası, sanat ve edebiyat eleştirmenleri, günümüzde bile, romanın sanatsal değeri ve içeriği ile ilgili olarak birbirlerinin tersine değerlendirmeler yaparlar.

Romanın 1891 yılında yayımlanmasının ardından katı ahlak anlayışıyla bilinen Viktorya toplumunda büyük bir tartışma başlar. Toplumun önemli bir kısmı kitabı ahlak dışı olarak niteler ve kitabın toplumun değer yargılarını alt üst ettiğini ileri sürer. Bununla beraber Sir Arthur Conan Doyle, William Butler Yeats, Walter Pater gibi çok sayıda yazar ve eleştirmen de romanın, ahlaksızlık bir yana, aksine yüksek ahlaki değerleri içerdiğini iddia ederler.

Romana olumsuz bir bakış açısıyla yaklaşan okurların ve entelektüellerin gerekçelerinden biri romanda eşcinsel eğilimli söylem ve eylemlerin olmasıdır. Yazarın gerçek yaşamında eşcinsel eğilimlerinin olması ve adının Robert Baldwin Ross, Lord Alfred Douglas gibi erkeklerle homoseksüel ilişkilere karışmış olması (Lee, 2017), kitabı ahlak dışı olmakla suçlayanların temel dayanakları arasındadır. Bu, yaşam tarzı ve düşünce yapısı olarak son derece tutucu olan Viktorya toplumu açısından kabul edilebilir bir durum değildir. Zaten cinsellik kavramını dahi tabu olarak gören bu toplumun homoseksüelliği bir bakıma olumlayan ya da özendiren bir kitaba ve yazara hoşgörülle yaklaşması beklenemezdi. Dolayısıyla bu toplumsal tepkinin, dönemin ve toplumun duyarlılıkları göz önüne alınca, olağan olduğu söylenebilir.

Ancak kitaba ve yazara karşı oluşan bu tepkinin tek nedeni kitabın ahlak dışı oluşu ile ilgili suçlamalar değildir. İngiliz toplumunun Wilde'a yoğun tepki göstermesini onun İrlandalı oluşuyla ilişkilendirmek de mümkündür. Çünkü İrlandalıların İngiliz toplumu tarafından çok da sevilmediği bilinir. Öte yandan İrlandalıların da İngilizlerden pek hazzetmedikleri bilinen bir gerçekliktir. Öte yandan Wilde'ın İngilizleri sevdiği de pek söylenemez. Romanında İngilizlere karşı bu hoşnutsuzluğunu neredeyse hakaret boyutuna varacak şekilde açık eder: 'Bayan Alice Chapman rüküş giyimli, kalın kafalı biriydi. Görüldüğü zaman bir daha anımsanmayan tam bir İngiliz yüzüne sahipti. Seviyesindeki birçok insan gibi o da herhangi bir düşünceden yoksun oluşunu, neşeli ve hoş sohbet olarak kapatmaya çalışıyordu' (Wilde, 1997, s. 164) ifadesi, Wilde'ın romanda İngilizleri gayet açık bir şekilde aptal olarak nitelediğine açık bir örnek teşkil eder. Yazar romanın bir başka yerinde de İngilizler hakkında yine benzer ifadeleri kullanmaktan çekinmez: Sevgili Dorian, bunu sadece altı haftadır konuşuyorlar ve İngiliz halkının bir konuyu anlama süresi ortalama üç aydır. Her üç ayda bir konu değiştirirler (Wilde, 1997, s. 198).

Bu romana getirilen eleştirilerden biri de Wilde'ın Joris-Karl Huysmans'ın *A Rebours* adlı romanını taklit ettiği yönündeki iddialardır. Ancak Poteet (1971), *Dorian Gray and Gothic Novel* başlıklı çalışmasında romanın Graham Hough'un *A Rebours* adlı romanının kötü bir taklidi olarak değerlendirilmesinin yanlış olduğunu her iki romandan alıntılarla açıklar. Benzer şekilde Peter Ackroyd, *Dorian Gray'in Portresi*'ne yazdığı önsözde Wilde gibi bir yazarın başka bir kitabı taklit etmesinin söz konusu olamayacağını, ancak her iki kitap arasında benzerliklerin olduğunu ve Wilde'ın bu yapıttan esinlendiğini söyler (Wilde, 1997, s. 7). Aslında bu edebiyat çalışmalarında bir ölçüde anlaşılabilir ve tolere edilebilir bir durumdur ve bunu taklit olarak değerlendirmek pek de doğru değildir. Nitekim Taş (2017) Elif Şafak ile Zadie Smith arasındaki intihal iddiaları üzerine yaptığı çalışmasında, yapıtlar arasında tematik benzerliklerin kaçınılmaz olduğunu ve Smith'in bu iddiaları gülünç bulduğunu ifade ederken dikkat çektiği nokta da budur.

2.1. Yaşam Tarzı

Romanın kurgusu ve içeriği genel hatlarıyla ele alındığında, romanın Viktorya Çağı İngiliz toplumunu sosyal yapı, yaşam tarzı, gelenek-görenek, beğeni ve inanç biçimi açısından gayet açık bir şekilde eleştirdiği görülür. Viktorya Çağının yaşam tarzı Wilde'in eleştirel yaklaştığı konular arasında önemli bir yer tutar. Ahlakçı olarak bilinen/geçinen İngiliz toplumunda birbirinden çok ama çok farklı iki yaşam tarzı vardır: Bir yanda açlık, yoksulluk ve sefaletin, öte yanda ise her türlü lüks ve şatafatın egemen olduğu yaşamlar. Bu yaşam tarzları doğal olarak edebiyata ve edebi yapıtlara, özellikle de romanlara yansır. Bu dönemde alt tabakadan insanların dezavantajlı ve yoksun yaşam koşullarını ele alan romanlar olduğu gibi üst sınıfın aristokratik ve hedonist yaşam tarzlarını yansıtan romanlar da vardır. Dönemin yazarları yapıtlarında her iki yaşam koşullarını da okurlarına sunar, ancak Wilde'in bu romanda aktardığı yaşam tam anlamıyla aristokratların süslü ve gösterişli yaşantılarıdır. Yazar mekân tasvirlerinde özellikle Viktorya çağı aristokrasinin bu göz alıcı ve görkemli yaşamlarını kasıtlı olarak öne çıkarır. Örneğin roman kahramanı Lord Henry'nin evi oldukça lüks ve şatafatlıdır:

“Odanın mobilyaları meşe kaplamaydı. Krem renginde tavan vardı. Yerde uzun saçaklı bir İran halısı seriliydi. Hint ağacından yapılmış masanın üzerinde Clodion'un küçük bir heykeli, onun yanında Les Cent Nouvelles duruyordu. Büyük bir Çin abajuru ve içinde laleler olan bir vazo, şömine rafının üzerine yerleştirilmişti” (Wilde, 1997, s. 55).

Halının İran'dan, masa ağacının Hindistan'dan, abajurun Çin'den getirildiği bu odayı süsleyen heykel Fransız bir heykeltıraşa aittir. Bu betimleme insanların büyük kısmının açlık ve sefaletle boğuştuğu 'açlık dolu 40lı yıllar' (Howe, 2016) olarak tanımlanan Viktorya çağında aristokratların sürdürdüğü olağan bir yaşam tarzını yansıtır. Yazar bu ayrıcalıklı yaşam tarzını romanın başka bir yerinde detaylı bir şekilde yine okurlarına tasvir eder: “Karşıda iki pencerenin arasında abanozdan yapılmış, fildişi ve mavi lapis kakmalı Floransa yapımı bir dolap vardı. Onun yanına giderek kapağını açtı. Elleri ürkekçe çekmecenin içinde dolaştı. Siyah ve altın tozu vernikli küçük bir Çin kutusu çıkardı” (Wilde, 1997, s. 170).

Viktorya Çağı insanların yaşam alanlarına dahil ettikleri nesnelerin farklı ulus, toplum ve kültürlerden olması, onların farklı toplum ve kültürlerle olan özentilerinin bir çeşit yansımasıdır. Yazarın da bunu özellikle vurgulaması, toplumun bu yönüne dikkat çekme çabası olarak okunabilir. Ancak yazarın, toplumun bu eğiliminden hoşnut olmadığını ve yaklaşımının eleştirel olduğu söylenebilir. Örneğin başka bir ulus kültürüne fazlasıyla hayran olan roman karakterini itici bir şekilde resmeder: “Bayan Narborough, göze batan çirkinliğine karşın Lord Henry'nin zeki kategorisine soktuğu ender kadınlardan biridir. ... kızlarını onlardan daha yaşlıca fakat zengin erkeklerle evlendirmiş ve kendisini Fransız kitaplarına, yemeklerine ve Fransız ruhunu yaşamaya adanmıştı” (Wilde, 1997, s. 163).

Wilde'in roman karakterlerinin çoğu seçkin sınıftandır ve yazarın bu sınıfa bakışı genel olarak olumlu değildir. Bu karakterler başka ulusların kültürlerine ilgi duyarken kendi ülkelerindeki farklı sınıfların yaşam tarzına ve kültürel düzeylerine burun kıvrırlar. Kendileriyle bilinçaltında öteki diye niteledikleri toplumun farklı katmanlarını eşit görmezler ve aralarında uygarlık farkı olduğunu düşünürler. Bu ötekileştirilen insanların çoğu da taşrada yaşar. Yazara göre uygar olmanın yolu “kültürlü olmak ve namussuz olmaktır” (Wilde, 1997, s. 196). Köylülerin kültürlü ve dolayısıyla da uygar olmadıklarını ima eden yazar dönemin gerçeklerine ayna tutarken, uygar olmanın ikinci bir şartı olarak namussuz olmayı söyleyerek uygar olduğunu iddia eden insanlara da göndermede bulunur. Yazara göre uygar olmak namuslu olmak anlamına gelmez.

Bununla beraber yazar toplumda var olan bu tarz sınıfsal bir ayrışmayı keskin çizgilerle gözler önüne serer. Örneğin modern olmayı sadece zengin tabakaya has bir özellik olarak aktarır ve orta sınıfı dahi modern olarak görmez (Wilde, 1997, s. 85). Toplumda var olan sınıfsal ayrım oldukça belirgindir ve güzel şeyler sadece seçkin sınıfın hakkıdır: “Güzel günahlar, tıpkı güzel şeyler gibi sadece zenginlerin ayrıcalığıdır” (Wilde, 1997, s. 86). Elbette ki Wilde bunları kendi düşüncesi olarak değil, eleştirdiği ve inceden inceye alaya aldığı Viktorya çağı toplumunun bakış açısı olarak ortaya koyar.

Viktorya Çağı insanları zenginlerin bu ayrıcalığına erişebilmek ve toplumsal statülerini yükseltebilmek için çaba gösterirler ve bu onlar açısından elit bir yaşam felsefesi anlamına gelir. Gelecek ile ilgili planlamalarında bu amaçlarının yansımaları açıkça görülür. Örneğin Dorian Gray'in âşık olduğu Sbyil Vane'in Jim adındaki erkek kardeşi daha iyi bir gelecek ve zengin bir yaşam için ülkesini terk edip Avustralya'ya gitmek ister. Annesi ise oğlunu bu düşüncesinden vazgeçirebilmek için uğraş verir. Bayan Vane'in bu yaklaşımı ilk bakışta evladından ayrılmak istemeyen bir annenin çabası olarak görülür, ancak gerçek hiç de öyle değildir: “Beni üzüyorsun oğlum. Senin Avustralya'dan zengin olarak döneceğine eminim. Kolonilerde seçkin bir sosyete yoktur. Geleceğini garanti altına alınca kendini Londra'da kanıtlamalısın” (Wilde, 1997, s. 71). Oğlunun İngiliz sosyetesinden uzak kalacak olmasından kaygı duyan anne onu ikna edebilmek için son bir hamle daha yapar: “Umarım çok mutlu olursun, oğlum. Unutma ki bu senin seçimin. Hukuk Dairesi'ne de girebilirdin. Hukukçular çok saygın insanlardır ve genellikle ülkenin en iyi aileleriyle yemek yerler” (Wilde, 1997, s. 72). İyi ailelerle yemek yiyebilmeyi oğlunu

ikna edebilecek bir ayrıcalık olarak gören Bayan Vane, Viktorya Çağı İngiliz toplumunun tipik bir örneğidir ve yazarın benimsemediği bir anlayışı temsil etmektedir.

Wilde'min hoşlanmadığı ve eleştirdiği dönemin bu zengin ve seçkin sınıfı, yaşamın her türlü inceliklerinden zevk ve haz alacak hedonist bir felsefe benimsemişlerdir. Hayatları büyük oranda yemek davetlerinde, operada, hafta sonu partilerinde veya sanat galerilerinde geçmektedir. Wilde, Viktorya Dönemi seçkin sınıfının bütün olumsuzluklara rağmen taviz vermedikleri bu hazcı yaşam felsefesine dikkat çeker. Dorian Gray'in sevgilisi olan Sibyl genç bir tiyatro oyuncusudur. Bir tiyatro oyununda iyi rol yapamadığı ve başarısız bir performans sergilediği için Dorian onu terk eder. Sibyl bu ayrılığın acısına dayanamaz ve intihar eder. Ancak Dorian'ın bundan haberi yoktur. Eve döndüğünde vicdan azabı çeker ve kızını sevdiğini anlar. Ondan af dileyip onunla evlenmeye karar verir. Ancak ertesi sabah onu ziyarete gelen Lord Henry ona kızının ölüm haberini verir. Kızın kendisi yüzünden intihar ettiğinin bilincinde olan Dorian bu haberle sarsılır ve çılgınlık atar. Kızının ölümü Dorian'ı çok etkilemiştir ancak bu Lord Henry'nin pek de umurunda değildir: "... Dorian, bu yüzden sınırlarını bozmamalısın. Benimle yemeğe gel. Sonra operaya gideriz. Bu bir Patti gecesi. Herkes orda olacak. Benim kız kardeşimle gelebilirsin. Sana çok uygun bir kadındır" (Wilde, 1997, s. 103) ifadesi hedonist üst tabakanın yaşam tarzına ve öteki'ye bakış açısına güzel bir örnektir. Wilde, genç bir kızın ölümünün ardından yas tutmak yerine gündelik yaşama ve eğlenceye devam etmeyi tercih ederek ahlaki tükenmişliği gözler önüne sermektedir.

Genç bir kızın bir gece önce intihar etmesi ve buna sebep olan erkeğin yaşadığı acı ve çektiği vicdan azabı Viktorya çağı insanların hedonist yönünü sembolize eden Lord Henry için bir anlam ifade etmez. O, kendini genç bir kızın ölümünden sorumlu tutan ve ağlayan Dorian'a başka bir bayanla akşamki partiye ve operaya gitmeyi önerir. Dorian bu teklifi ilk başta kabul etmez: "Ben Sybil Vane'i öldürdüm. ... Onu sanki gırtlakımı kesmişim gibi öldürdüm. Artık güller eskisi gibi tatlı değil. Kuşlar bahçemde neşeli bir şekilde ötmüyor. ..." (Wilde, 1997, s. 104) diyerek yaşadığı suni vicdan azabını dile getirir. Ancak romanın sonraki sayfalarında, Dorian'ın bu teklifi kabul edip başka bir kadınla önce yemeğe ardından da operaya gittiğini öğreniriz. Dorian'ın, bu davranışından dolayı kendisini eleştiren Basil adlı yakın arkadaşına tepki göstermesi, onun da bir bakıma Viktorya toplumunun anı yaşamak isteyen hazcı bireylerinden birine dönüştüğüne işaret eder:

'Yeter Basil! Duymak istemiyorum' diye bağırdı Dorian ayağa fırlayarak. 'Bana bütün bunlardan söz etmeni istemiyorum. Olan oldu. Geçmiş, geçmişte kaldı.'

'Düne geçmiş mi diyorsun?'

'Zaman her şeyi beraberinde götürür. Sadece basit insanlar duygularından kurtulmak için yıllara ihtiyaç duyarlar. Kendini kontrol edebilen birisi kendine zevk icat ederek üzüntüsüne hemen son verebilir. Ben duygularımın etkisi altında olmak istemiyorum' (Wilde, 1997, s. 112).

Viktorya döneminde seçkin sınıfa mensup bireyler, ölümüne neden olduğu kişilerin ardından üzülme ya da yas tutmak gibi insani duyguların basit insanlara özgü olduğunu düşünürler. Onlara göre üzüntüden kurtulmanın yolu, kendilerine başka bir zevk icat edip, hayatın her alanından haz almaya çalışmaktır. Zaten romanda Viktorya çağının aristokrat sınıfını temsil eden Lord Henry "İnan bana, hiçbir uygar insan zevkten kaçınmaz ve hiçbir ilkel adam zevkin ne demek olduğunu bilmez" (Wilde, 1997, s. 86) derken, zevk almayı seçkin sınıfa özgü bir eylem olarak tanımlar. Bu yaklaşım elbette ki dönemin sosyo-kültürel yapısını ve yaşam tarzını eleştiren Wilde'min eleştirel yaklaştığı bir bakış açısıdır.

2.2. Toplumsal Yozlaşma ve Ahlak Anlayışı

Viktorya Çağı ile ilgili olarak eleştirmenlerin en çok üzerinde durduğu nokta, ülkedeki toplumsal yozlaşma ve ahlaki çöküntüdür. Dönemin düşünce yapısı, ahlak anlayışı ve yaşam tarzı yazar ve eleştirmenlerin odaklandığı konular arasında önemli bir yer tutar. Houghton'a göre (1957) Viktorya Çağı insanları kendi genel inanışlarını ve doğallıklarını baskılayıp içten ve samimi olmak yerine duruma göre hareket etmeyi benimser. Oldukları gibi değil, olduklarından daha iyi görünebilmek için çaba gösteren bu insanlar kendilerini son derece dindar ve erdemli bireyler olarak sunma uğraşı içindedir. Houghton bu insanların asil ve yüce duygulardan bahsedip tam tersi bir şekilde yaşadıklarını ve gerçek yaşamdaki çirkin ve tatsız olayları görmezden gelip samimiyetsiz bir tutum ve davranış sergilediklerini öne sürer (s. 394-395).

19. yüzyıl İngiliz toplumunun geleneksel düşünce ve davranış biçimini roman karakterleri üzerinden irdeleyen Wilde da benzer düşüncelere sahiptir ve toplumdaki aksaklık ve olumsuzlukları yine aynı roman karakterlerinin söylem ve tutumları üzerinden eleştirir. Ona göre İngiliz toplumu iki yüzlüdür: "Sevgili dostum, bizim iki yüzlü insanlardan oluşan bir ülkede yaşadığımızı unutuyorsun" (Wilde, 1997, s. 143). Dahası bu toplum sürekli dedikodu yapan, farklı düşünce ve bakış açılarına tahammülü olmayan ve yanlışlar içinde yaşayan bir toplumdur (Wilde, 1997, s. 143). Hatta bu toplumda sarhoşluk, aptallık ve ahlaksızlık genel anlamda benimsenmiş olup bundan kurtulmaya çabalayan bireyler toplum tarafından suçlanır (Wilde, 1997, s. 21).

Yazarın içinde yaşadığı toplumun ikiyüzlü oluşuna olan inancı o kadar baskındır ki bu bağlamdaki eleştirileri oldukça açık, sert ve acımasızdır. Monmouth Düşesi Bayan Gladys'in evinde verdiği partiye davet edilen Lord Henry bu düşüncelerini ev sahibesiyle çay sohbetinde paylaşır. Bayan Gladys her ne kadar onun düşüncelerini paylaşmasa da bu konuda Lord Henry gayet nettir:

“Ülkeni pek sevmiyorsun galiba?” diye sordu kadın.

‘İçinde yaşıyorum.’

‘Öyleyse onun hakkında iyi şeyler söyleyebilirsin.’

‘Avrupa'nın bize ne dediğini biliyor musunuz?’ diye sordu Lord Henry.

‘Ne söylüyorlar?’

‘İki yüzlü Tartuffe’” (Wilde, 1997, s. 183).

Fransızca kökenli bir kelime olan Tartuffe İngilizce sözlüklerde “ikiyüzlü bir şekilde son derece dindar görünen kimse” (Collins English Dictionary, n.d.), “ikiyüzlü davranan kişi” (The American Heritage® Roget's Thesaurus, n.d.), “Molière'in Tartuffe adlı oyunundaki ikiyüzlü dindar bir karakter” (Merriam-Webster, n.d.) olarak geçer.

Öte yandan yazar toplumda bireysel ilişkilerin yapmacık olduğunu da düşünür. Normal şartlarda insanlar yeni dahil oldukları ortamlarda ve yeni tanıştığı insanlarla – önceden tanışsa dahi şayet aralarında bir samimiyet yoksa – mesafeli ve resmi davranır. Bu, ikili ilişkilerde insanların büyük çoğunluğunun uyduğu ya da uyması gerektiği bir toplumsal davranış normudur. Ancak yapmacık ve içtensiz ilişkilerin baskın olduğu Viktorya toplumunda insanlar arasındaki ilişkiler bu ekseninde değildir ve yazar buna eleştirel bir göndermede bulunur: “Ondan bir türlü kurtulamadım. Beni kraliyet ailesinden kişilerle tanıştırdı – kocaman taçlı ve papağan burunlu, geçkince bayanlarla. Benimle sanki en iyi arkadaşımıymışım gibi konuşuyordu. Onunla daha önce sadece bir kez karşılaşmıştım fakat o bana aşırı ilgi gösteriyordu” (Wilde, 1997, s. 19). Dönemin İngiltere'sinde insanlar katlanamadıkları partilere mecburen katılır, hoşlanmadıkları ortamlarda ve haz etmedikleri insanlarla aynı atmosferi paylaşırken mutluymuşçasına tavırlar sergiler. Bu yazarın ‘iki yüzlü toplum’ derken kastettiği davranış biçimlerinden biridir.

19. yüzyıl İngiliz toplumunda, özellikle de yeni yeni ekonomik ve siyasi güç kazanmaya başlayan orta sınıf bireyleri arasında yardımseverlik kültürü oldukça yaygındır. İnsanlar kurdukları dernekler aracılığıyla yoksullara, kimsesiz çocuklara ve muhtaç insanlara her konuda yardım etmeyi amaçlar. Forsythe, B. ve Jordan, B. (2002) bu faaliyetleri sosyal sorumluluk kapsamında değerlendirirse de bunun önceki yüzyıllardan gelen ve dinsel dayanağı olan bir gelenek olarak da düşünmek gerekir. Zira varlıklı kişiler, Hristiyanlık inancının gereği olarak, yoksul insanlara yardım etmek suretiyle kendi ruhlarının kurtuluşuna erdiğine inanır (BC Protestant Orphans' Home, 2007). Wilde'in Viktorya Çağı ve toplumu ile ilgili olarak rahatsızlık duyduğu bir konu da bu varlıklı insanların yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine yardım ederken takındıkları tavidir. Yazar gizli, samimi ve içten olması gereken yardım faaliyetlerinin gösteriş amaçlı olduğunu şu şekilde ifade eder:

“Zaten eğer teyzesinin bu yemek davetine gitmiş olsaydı yoksulları beslemek ve onlara küçük kulübeler yapmaktan başka bir şey konuşulmayacağını biliyordu. Her sınıf kendi erdemlerinin önemini düşünerek kendileri için gerekli olmayan işlere girişerek yardımsever olduğunu kanıtlamaya çalışıyordu. Zenginler bu soylu tutumlarını öve öve bitiremeyecek, bunu açıkça söylemeye çekinseler bile yardım ettikleri üzerlerinde hakları olduğunu düşüncekerdi” (Wilde, 1997, s. 25).

Yazar, yaptıkları iyilikleri sürekli konuşan ve bunu topluma duyurmaya çalışan, bu davranış biçimleriyle açık açık övünen ve yardım ettikleri muhtaç insanlar üzerinde hakları olduğunu düşünen orta sınıfın gösteriş meraklısı zenginlerini eleştirir. Ancak o yıllarda henüz ortaya çıkan reklam, tanıtım, pazarlama ve markalaşma gibi ticaret pratiklerini taklit eden yardım kuruluşlarının (Roddy vd., 2019), daha etkili kampanyalar yürütmek amacıyla faaliyetlerini tüm ülkeye duyurmak için özel çaba sarfettiklerini de göz ardı etmemek gerekir.

Wilde, toplumdaki bu yozlaşmanın siyaset kurumunu da etkilediğini düşünür ve Dorian'ın teyzesinin evindeki yemek davetine katılan politikacılar üzerinden siyaset kurumunun yozlaşmış yapısını şu ifadelerle ortaya koyar: “[...] Onun sağ yanında ise toplum yaşamında liderinin peşinden, özel yaşamında ise açıcısının peşinden giden, muhafazakarlarla yemek yiyen, ama liberallerle düşünen, parlamentonun radikal üyesi Sir Thomas Burdon vardı” (Wilde, 1997, s. 48). Yazar bu ifadeyle politikacıların ilkesiz duruşlarına vurgu yapar.

2.3. Evlilik ve Cinsellik

Wilde, Viktorya toplumu için oldukça önemli ve kutsal kabul edilen evlilik kurumunu da toplumsal yaşamın bir sorunu olarak gördüğü için eleştirel bir yaklaşımla yapıtında ele alır. Sally Mitchell (1996) Viktorya çağında evliliklerin kapalı kapılar ardında değil kilisede papazın ya da resmi bir devlet görevlisinin huzurunda yapıldığını,

21 yaşından küçük olanların evliliğinde ebeveynin onayının şart olduğunu, evliliklerin 1836 yılına kadar sadece kilisede bir papazın huzurunda gerçekleştirildiğini, bu tarihten sonra ise devletin resmi görevlilerinin de nikah için yetkilendirildiğini (s. 103) söylerken, evliliğin toplum, kilise ve devlet için önemine dikkat çeker. Ancak Wilde, evliliğin önemini ve kutsallığını tutucu olan Viktorya toplumunun gözünde değersizleştirir. Evliliğin kötü bir alışkanlık olduğunu (Wilde, 1997, s. 198) ifade eden Lord Henry evlilikten pek de hoşnut olmadığını açıkça söyler:

“Sevimli Basil, hiç de değil. Unutuyorsun ki ben evli bir adamım; evliliğin tek çekici yönü de aldatmacalı bir yaşantıyı iki taraf için de zorunlu kılmasıdır. Ben karımın nerede olduğunu dünyada bilmem, karım da benim ne yapıp ettiğimi bilmez. Karşılaştığımızda –arada karşılaştığımız oluyor, birlikte bir yemeğe çağrıldığımız ya da dükün yanına gittiğimiz zaman– birbirimize, hiç gözümüzü kırpmadan, en gülünç martavalları atarız. Karım pek ustadır bunda, benden çok daha usta, doğrusunu istersen. Tarihleri o hiç şaşırmaz, bense hep şaşırım. Ama karım yalanımı yakaladığı zaman da hiç kavga çıkarmaz. Kimi zaman keşke çıkarsa derim, o yalnızca gülüp geçer” (Wilde, 1997, s. 16).

Romanın başka bir yerinde yine Lord Henry Dorian’a evlenmemesi gerektiğini öğütler. Lord, çiftlerin amaçsızca evlendiğini ve sonunda her ikisinin de hayal kırıklığına uğradığını (Wilde, 1997, s. 58) söylerken toplumdaki evliliklerin durumuna dikkat çeker. Bu aslında Viktorya Çağı İngiliz toplumunda sıkça rastlanan bir haldir. Her ne kadar, tutucu bir toplum olduklarından, evlilik kavramsal olarak kutsal ve önemli olarak görülse de toplumsal yaşamda bunun pratiği çok daha farklıdır. En büyük hatasının evliyken flört etmemek olduğunu söyleyen Bayan Narborough (Wilde, 1997, s. 163), bu çağda devam eden evliliklerin de aslında ne şekilde yürüdüğü konusunda okura farklı bir bakış açısı sunar.

Öte yandan dönemin ailelerinin ve genç kızlarının evliliği statü atlama ve zengin olmanın kestirme bir yolu olarak gördükleri bilinen bir gerçektir. Bunu, dönemin en büyük kadın romancılarından sayılan Jane Austen’in neredeyse tüm yapıtlarında görebiliriz. Bu tarz bakış açısına bu romanda da sıkça rastlarız. Sibyl Vane’nin annesi bunlardan biridir. Dorian Gray’in kızıyla ilgilendiğini duyunca kısmen temkinli ve endişelidir: “Paragöz anne konuşma biçimini değiştirmişti. Adam hakkında bir şeyler öğrenmek istiyordu. Bu genç adam belki zengin olabilirdi. Eğer öyleyse, evlilik tabii ki düşünülebilirdi” (Wilde, 1997, s. 70). Annenin endişesini giderecek tek şey hiç tanımadığı ve bir kez bile görmediği bu adamın zengin olma ihtimalidir. Hatta ne anne ne de Sybil Vane, adamın adını dahi bilmez (Wilde, 1997, s. 73). Ancak Sibyl, adını dahi bilmediği bu genç adama âşık olduğunu söyler. Anne hiç tanımadığı birine âşık olmaması gerektiği konusunda kızını annelik görevini yaparak uyarır. Yine de evlilik için “Fakat dediğin gibi zenginse...” (Wilde, 1997, s. 70) diyerek açık kapı bırakır. Kızın, Dorian Gray’e duygusal bir bağ ile bağlı olduğunu, “... bana her zaman çok kibar davranıyor. Bunun yanında zengin bir görünümü var ve gönderdiği çiçekler çok güzel” (Wilde, 1997, s. 71) ifadesinden anlayabilmekteyiz. Viktorya Çağında 17 yaşında bir kızın erkeğe âşık olması için ‘zengin bir görünüm’ yeterince önemli ve belirleyicidir.

Romanda kadınların evlilik için erkekte zenginlik ve iyi bir toplumsal statü arayışı sadece Sibyl Vane ve annesi ile sınırlı değildir. Bayan Narborough da kızlarını onlardan daha yaşlı fakat zengin erkeklerle evlendirerek (Wilde, 1997, s. 163) Viktorya çağının ruhuna uygun hareket eder.

Wilde, romanda kadınların zengin koca arayışını öne çıkardığı gibi, benzer şekilde zengin erkeklerin de evliliklerde zenginlik ve sosyal statü farkını gözettiklerini vurgular. Lord Henry’nin Dorian’ın kendisinden statü ve malvarlığı açısından daha düşük olan Sibyl Vane ile nişanlandığını duyduktan sonra gösterdiği tepki buna örnektir: “Fakat Dorian’ın mevkisini ve zenginliğini düşünsene. Kendinden aşağıda birisiyle evlenmesi çok saçma olur” (Wilde, 1997, s. 81). Toplumun her kesiminde evliliğe bakış açısı aynıdır. İnsanların kendi sosyal sınıfından birisiyle evlenmesi gerektiğine ve bu kişilerin de ekonomik anlamda en azından denk olmaları gerektiğine inanılır.

Viktorya çağında evlilik ve aile kutsal kavramlar olarak öne çıkarken cinsellik de uzak durulması gereken bir tabu olarak göze çarpar. Toplumda cinselliğin açıkça konuşulması veya yazılı olarak metinlerde yer alması bir yana, örtük anlatım ya da ima yoluyla bahsedilmesine dahi anlayış gösterilmez. Çünkü toplum bu konuda da oldukça tutucu ve bağnazdır. Örneğin hayvanat bahçesindeki hayvanlara mahrem yerleri görünmesin diye pantolon giydirilir ve piyano masasının bacakları kadın bacaklarını çağrıştırdığı gerekçesiyle örtülür. Bununla beraber yine aynı toplum küçük kızların bile hayata tutunabilmek için bedenlerini satmak zorunda kalmalarına seyirci kalır. Toplumun bu çarpık ve çelişkili yaşam biçimine tepkisiz kalması da onları bağnaz, tutucu, dar kafalı ve ikiyüzlü (Murfin & Ray, 2009) olarak niteleyen araştırmacıları haklı çıkarır.

Wilde, böylesi tutucu bir toplumda cinsellik konusunda sınırları zorlayıp homoseksüel çağrışımlar yapan ve hatta zaman zaman doğrudan homoseksüellik ile ilişkilendirilen cümleleri açıkça ve korkusuzca yazabilmiştir. Bunun kendi homoseksüel eğilimlerinin ve özel yaşamındaki bu gibi ilişkilerinin yansıması olduğu söylenebilir. Romanda da bu cesur söylemlere sıkça rastlanır. Örneğin Basil’in Dorian ile tanışmasını anlattığı sahne bunlardan biridir:

“Onunla daha önce sadece bir kez karşılaşmıştım. Fakat o bana aşırı ilgi gösteriyordu. On dokuzuncu yüzyılın ahlaksızlığının standardı konusunda gazetelerde çıkanlar üzerine konuştuk. Aniden kişiliği beni

derinden etkileyen genç adamla yüz yüze geldik. Neredeyse dokunacak kadar birbirimize yakındık. Gözlerimiz tekrar buluştu. Pervasızca, Bayan Brandon'dan bizi tanıştırmasını istedim. Bu her ne kadar yanlış da olsa kaçınılmazdı.” (s. 19)

Basil, bir taraftan '19. Yüzyılın ahlaksızlığına' göndermede bulunurken bir taraftan da yaptığının yanlış olduğunu itiraf ederek dönemin ahlak anlayışını da göz ardı edemediğini belli eder. Basil'i bu şekilde konuşturan yazarın bilinçaltında, dönemin geleneksel ve ahlaki yapısına uygun davranma kaygısı açıkça görülür. Ancak yazar her zaman bu şekilde temkinli değildir ve dönemin ahlaki değerlerini umursamadığı söylemlerine de rastlarız. Basil'e tanıştığı genç adamın kendi hayatına bir anlam kattığını, hayatını farklılaştırdığını ve biçimlendirdiğini (s. 22) söyleyen Wilde, bir erkeğin başka bir erkeğe ilgi duyması gibi Viktorya toplumu tarafından asla hoş görülmemeyecek kaygan ve sorunlu bir alana girer ve dönemin değer yargılarına açıkça meydan okur.

Öte yandan Dorian'a ilgi duyan tek erkek Basil değildir. Dorian'ı betimleme tarzından Basil'in yakın arkadaşı Lord Henry'nin de Dorian'a ilgi duyduğu anlaşılır: “Gerçekten de çok yakışıklıydı. İyi kıvrımlı al dudakları, etkileyici mavi gözleri ve bakımlı altın sarısı saçları vardı. [...] Çok çekicisiniz.” (s. 28) Burada kullanılan ifadeler adeta güzel bir kadını betimler niteliktedir. Yazarın burada yansıttığı betimleme anlayışı çağın ahlaki normlarına bir başkaldırı niteliğindedir. Üstelik yazar Basil ve Lord Henry'nin Dorian'ı birbirlerinden kıskandıklarını ima ederek sınırları daha da zorlar ve toplumun sinir uçlarına korkusuzca dokunur. Aslında bu Wilde'in çok da yabancı olduğu bir durum değildir. Nitekim Simkin (2020) Wilde'in gerçek yaşamında Lord Alfred Douglas ve Robert Baldwin Ross ile benzer ilişki yaşadığını ve her iki erkeğin de Wilde'ı birbirlerinden kıskandığına yönelik birçok haberin yapıldığını ileri sürer.

Romanda Dorian'ın da Lord Henry'e karşı ilgisiz olmadığı görülür: “Yanında duran uzun boylu, nazik adamdan hoşlanmasını engelleyemiyordu. Romantik, esmer yüzündeki ifade onu çok etkiliyordu. Kısık, ağır sesinde onu büyüleyen bir şey vardı. Soğuk, narin elleri onu cezbediyordu.” (s. 33) Yazar Dorian'ın Henry'e olan tutkusu üzerinden dönemin toplumsal ve ahlaki yapısını sarsmaya devam eder. Ancak Dorian'ın başka bir erkekle duygusal bir ilişki yaşamak konusunda ikilem içinde olduğu ve bundan çekindiği hissedilir: “Ama aynı zamanda ondan korkuyor ve çekiniyordu. [...] Aman canım, ne vardı bunda korkacak? Bir okul çocuğu ve kız değildi ki o... Böyle bir şeyden korkmak çok aptalcaydı” (Wilde, 1997, s. 33). Wilde da böyle bir ilişkiden korkmamış ve ilişkisini toplumun gözü önünde sürdürmekten çekinmemiştir. Wilde'ın toplum tarafından tabu sayılan bu yasaklı alana girmesi ve bunu yaptında kayıt altına alması, dönemin toplumsal ve geleneksel ahlak anlayışını tartışmaya açması bakımından elbette ki oldukça önemlidir.

3. SONUÇ

Viktorya Çağı, özellikle toplumsal yaşamdaki gelişmeler bağlamında dünya ve insanlık tarihini ciddi anlamda etkileyen bir dönemdir. Tüm insanlığı etkisi altına alan sanayileşme, emperyalizm ve kapitalizm süreçleri, özellikle de İngiltere'de, en etkili ve güçlü toplumsal yansımalarını bu dönemde ortaya koyar. Toplumun bütün katmanlarının her anlamda hızlı bir değişim ve dönüşüm geçirdiği bu dönemde, insanların yaşam tarzı ve ahlak anlayışı da aynı hızla dönüşür. Önceki yüzyıllarla karşılaştırıldığında, bu dönüşümün ne denli keskin olduğu bugün bile rahatlıkla gözlemlenir. Öyle ki bu döneme özgü 'Viktorya Çağı Ahlak Anlayışı ve Yaşam Tarzı' günümüzde başlı başına ayrı ve bağımsız kavramlar olarak sosyal bilimler alanında çalışma konusu haline gelmiştir.

Bu çağdaki değişimin daha çok olumsuz yönde olduğu ve toplumsal dejenerasyon ve yozlaşmanın daha belirgin olduğu, Viktorya kavramının günümüzde bile olumsuz bir sıfat olarak kullanılmasından da anlaşılabilir. İnsanların gerek toplumsal gerekse bireysel yaşamına doğrudan yansıyan ve büyük oranda dejenerasyon olarak tanımlanabilecek bu kültürel, düşünsel ve dinsel dönüşüm, edebiyat dünyasının ilgisini çeker. Bunu yapıtlarının odak noktası haline getiren yazarlardan biri geç Viktorya dönemi yazarlarından olan Oscar Wilde'dır.

Wilde, en önemli yapıtı olan *Dorian Gray'in Portresi* romanında çağın toplumsal ve bireysel yaşam üzerindeki olumsuz etkisini kıyasıya eleştirir. Özel yaşamında da aykırı bir yaşam tarzı sürdürerek çağı eylemleriyle protesto eden yazar, yapıtındaki söylemleriyle de dönemin yaşam tarzını ve ahlak anlayışını reddeder. Özellikle de cinsel tercihleri nedeniyle toplum tarafından dışlanan yazar, çağın her anlamda tabusu olarak kabul edilen cinsellik konusunu toplumun değer yargılarını hiçe sayarak eserinde işlemekten çekinmez. Yazar, romanda Dorian Gray, Lord Henry Wotton ve Basil Hallward gibi erkek karakterlerin birbirlerine olan ilgisini bazen örtük bazen açık bir biçimde yansıtarak oldukça tutucu olarak bilinen toplumun sinir uçlarına dokunarak özellikle de dinsel tutuculuk kaynaklı tepkilerini yok sayar.

Öte yandan yazar, bu dönüşüm çağında, geleneksellik ve modernizm arasında sıkışan ve nerede duracağını tam olarak kestiremeyen toplumun reaksiyonunu ikiyüzlü bir duruş olarak kabul eder ve bunu romanında açıkça yazmaktan da geri durmaz. Ona göre İngiliz toplumunun ahlak ve güzellik anlayışı sanayileşme ve kapitalizmin doğal bir sonucu olan para ve sınıfsal statü eksenindedir ve bu da insanların ikiyüzlü bir yaşam tarzını benimsemesine ve ahlaki anlamda yozlaşmasına yol açar. Yazar, evlilik tercihlerinde para ve toplumsal statünün

ne denli önemsendiğini Sibyl Vane, annesi Bayan Vane ve Bayan Narborough gibi roman kişileri üzerinden gösterir ve bunun da insanları dejenere edip bayağılaştırdığını ima ederek toplumun bu bağlamdaki değer yargılarını eleştirir.

Sonuç olarak Oscar Wilde Viktorya çağının sonlarında yazdığı tek romanıyla, çağın değer yargılarını, ahlak anlayışını, toplumsal ve bireysel yozlaşmayı ustaca kurguladığı olay örgüsü ve titizlikle betimlediği roman karakterleri üzerinden sakıncalı ve yasaklı alanları da korkusuzca ihlal ederek toplumsal tepkiye aldırılmadan eleştirir.

KAYNAKÇA

- Bağçeci, Y. (2020). İngiltere'de 1832 parlamento reformu. *Researcher: Social Science Studies*, 8(2), 17-39. <https://doi.org/10.29228/rssstudies.42010>.
- BC Protestant Orphans' Home (2007). *Philanthropy*. https://web.uvic.ca/vv/student/orphans/philanthropy.html#Philanthropy_in_the_19th_Century
- Carlyle, T. (1831, December). Characteristics. *The Edinburgh Review*. <https://cruel.org/econthought/texts/carlyle/carlchar.html>
- Collins Dictionary. (n.d.). Tartuffe. In *Collinsdictionary.com dictionary*. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/tartuffe>
- Forsythe, B., & Jordan, B. (2002). The victorian ethical foundations of social work in England Continuity and Contradiction. *The British Journal of Social Work*, 32(7), 847-862. <http://www.jstor.org/stable/23716558>
- Houghton, W. E. (1957). *The Victorian Frame of Mind, 1830-1870*. Yale University Press.
- Howe, A. (2016). The Hungry Forties. *Revue d'histoire du XIXe siècle*. 52(1), 47-64. <https://doi.org/10.4000/rh19.4989>.
- Láng, V. K. (2015). "Close Your Eyes, and Think of England" Ethics or Prudery: Moral Questions in Victorian England. *Conference: MultiScience - XXIX. microCAD International Multidisciplinary Scientific Conference*. <https://doi.org/10.26649/musci.2015.101>.
- Lee, L. (2017). All sorts of influences brought to bear. *The Wildean*, 51, 3-17. <https://www.jstor.org/stable/48570721>
- Merriam-Webster. (n.d.). Tartuffe. In *Merriam-Webster.com dictionary*. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/Tartuffe>
- Mitchell, S. (2009). *Daily Life in Victorian England* (2nd ed.). Greenwood Press.
- Murfin, R. C., & Ray, S. M. (2009). *The Bedford Glossary of Critical and Literary Terms* (3rd ed.). Bedford/St. Martin's.
- Poteet, L. J. (1971). "Dorian Gray" and the Gothic Novel. *Modern Fiction Studies*, 17(2), 239-248. <http://www.jstor.org/stable/26279102>
- Roddy, S., Strange, J. M., & Taithe, B. (2019). *The Charity Market and Humanitarianism in Britain, 1870-1912*. Bloomsbury.
- Simkin, J. (2020). *Robert Ross*. <https://spartacus-educational.com/FWWrossR.htm>
- Taş, M. R. (2017). Literary Analysis of 'White Teeth' by Zadie Smith and 'Honour' by Elif Shafak from the Standpoint of Plagiarism. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(5), 497-508. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11343>
- The American Heritage Roget's Thesaurus. (n.d.). Tartuffe. In *The American Heritage Roget's Thesaurus*. <https://www.freethesaurus.com/Tartuffe>
- Xiao, B. (2015). Morality in Victorian Period. *Theory and Practice in Language Studies*, 5(9), 1815-1821. <http://dx.doi.org/10.17507/tpls.0509.07>
- Wilde, O. (1997). *Dorian Gray'in Portresi*. Cem Yayınevi.
- Wilson, A. N. (2002). *The Victorians*. Arrow Books.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Çalışma kapsamında etik kurul izni gerektirmemektedir.

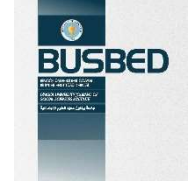
ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Article Type : Research Article
Date Received : 18.05.2023
Date Accepted : 24.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1299248>

TIME SERIES FORECASTING OF COVID-19 CONFIRMED CASES IN TURKEY WITH STACKING ENSEMBLE MODELS

Cihan ÇILGIN¹, Mehmet Ozan ÖZDEMİR²

ABSTRACT

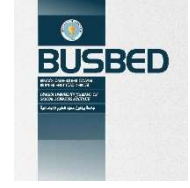
Since COVID-19 has spread almost across any country and is a serious threat to mankind, it was declared to be a pandemic by WHO. Forecasting the results of a pandemic is a quite important and difficult task for policy makers and decision makers. The aim of this study is to forecast the daily case numbers in Turkey by using various time series modeling approaches. In this context, positive case numbers between March 11, 2020, and December 24, 2021, were taken into account in this study. This study, with the number of observations it covers, differentiates from other studies which have been conducted with few number of observations. In this study, all the waves during the COVID 19 pandemic were included in the analysis by studying a more extensive time period. Moreover, in our study, along with a comparison of machine learning algorithms by making case forecasting with these algorithms, increasing the forecasting performance was aimed by combining the predictions of all models used with the stacking approach under a single model. By taking all the related studies analyzed into account, our study, as far as we know, is the first one to assess this many model performances together and make a stacking model on COVID-19 case numbers. The findings obtained from the study prove that forecasting of the cases validated via the developed stacking model were made with high accuracy, and all ensemble learning approaches produce better results than individual methods.

Keywords: COVID-19, time-series, forecasting, machine learning, coronavirus, generalized stacking models

¹ Dr. Res. Asst., Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Applied Sciences, cihancilgin@ibu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8983-118X>

² Ass. Prof. Dr., Dokuz Eylül University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, ozan.ozdemir@deu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4224-1190>

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 18.05.2023
Kabul Tarihi : 24.10.2023

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1299248>

TÜRKİYE'DE DOĞRULANMIŞ COVID-19 VAKALARININ İSTİFLEME TOPLULUK MODELLER İLE ZAMAN SERİSİ TAHMİNİ

Cihan ÇILGIN¹, Mehmet Ozan ÖZDEMİR²

ÖZ

COVID-19 hemen hemen her ülkeye yayıldığı ve insanlık için ciddi bir tehdit oluşturduğu için DSÖ tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir. Bir pandeminin sonuçlarını tahmin etmek, politika yapıcılar ve karar vericiler için oldukça önemli ve zor bir görevdir. Bu çalışmanın amacı, çeşitli zaman serisi modelleme yaklaşımlarını kullanarak Türkiye'deki günlük vaka sayılarını tahmin etmektir. Bu kapsamda 11 Mart 2020 ile 24 Aralık 2021 tarihleri arasındaki pozitif vaka sayıları bu çalışmada dikkate alınmıştır. Bu çalışma, kapsadığı gözlem sayısı ile daha az gözlem sayısı ile yapılmış diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Bu çalışmada COVID 19 pandemisi sırasındaki tüm dalgalar daha geniş bir zaman diliminde incelenerek analize dâhil edilmiştir. Ayrıca çalışmamızda makine öğrenmesi algoritmalarının bu algoritmalar ile durum tahmini yapılarak karşılaştırılması yanında, yığılma yaklaşımı ile kullanılan tüm modellerin tahminleri tek bir model altında birleştirilerek tahmin performansının artırılması hedeflenmiştir. Çalışmamız, incelenen ilgili tüm çalışmaları dikkate alarak, bildiğimiz kadarıyla, bu kadar çok model performansını bir arada değerlendiren ve COVID-19 vaka sayıları üzerinde bir yığılma modeli oluşturan ilk çalışmadır. Çalışmadan elde edilen bulgular, geliştirilen istifleme modeli ile doğrulanan durum tahminlerinin yüksek doğrulukta yapıldığını ve tüm toplu öğrenme yaklaşımlarının bireysel yöntemlere göre daha iyi sonuçlar verdiğini kanıtlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, zaman serisi, tahmin, makine öğrenimi, koronavirüs, geliştirilmiş yığılma modelleri

¹ Dr. Araş. Gör., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, cihancilgin@ibu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8983-118X>

² Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ozan.ozdemir@deu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4224-1190>

1. INTRODUCTION

Although it has been almost 2 years since it has started, the COVID-19 pandemic, which has affected the whole world and caused permanent damages both on economic and social areas, is still acknowledged as a pandemic by the World Health Organization (WHO) and maintains its course with multifarious variants. The COVID-19 pandemic affecting more than 200 countries, infecting more than 330 million people and causing more than 5,5 million deaths since its beginning had quite heavy effects also on Turkey and brought along many problems in many areas. Modeling the extensity and modeling, predicting and forecasting the epidemiological properties of the virus are important topics in providing the necessary equipment to deal with possible outcomes (Maleki et al., 2020). Notwithstanding, it was hard to forecast about the COVID-19 pandemic in its early stages, in today's data and information age the ever-increasing data on the spread of the pandemic makes it easier to forecast the course of the status for the researchers. In the struggle against this pandemic, which has taken a hold of the whole world, threatened public health as much as the health of individuals and tested the health systems and economies, it is vital to take early precautions and planning a course of action in this context. When patient capacity, test reserve and the presence of protective equipment particularly during the pandemic period are taken into consideration, forecasting the future with current cases is critical for logistics, planning the hospital personnel and equipment and even vaccination process (Özen et al., 2021). When taken into consideration precautionary actions like full lockdown, which have immense negative outcomes, preventing COVID-19 from spreading and being able to forecast its spread is important for managing this process with less adversary precautions. Mathematical model applications, artificial intelligence, methodologies like big data and so on carries great potential in the prediction of the amount of possible necessary additional equipment and resources (Ceylan, 2020), along with the extents of the spread and efficiency of restricting strategies to prevent the spread of this epidemic disease (Abdulmajeed et al., 2020). Time series models may take an important part in predicting diseases, and particularly in pandemics like COVID-19, and incidence data can be used to forecast the future course of the disease (Kane et al., 2014).

The effects of the pandemic have been felt also in Turkey parallel to other countries, and maybe even more destructive, and many courses of action were planned and applied to hold the pandemic under control. In this context, this study aims to create time series prediction models with machine learning algorithms and econometric models by taking daily case numbers in Turkey, where more than 12 million people have been infected in total, and more than 90 thousand people have died since the first case was recorded, into consideration. Moreover, new COVID-19 variants are emerging day by day and the variable effects of each new variant on the number of cases increases the need for new models with different observation numbers and developed in different time periods. In this study, as well as comparing prediction methods by taking these models into account that were developed on time series in the context of already existing related studies (Khan et al., 2021), enhancing the performance of prediction by using the stacking approach, which is an ensemble learning approach with all the models developed is aimed. Although many factors such as the interventions of country governments to cope with the pandemic, the lack of epidemiological information (Pontoh et al., 2020), epidemiological facts, randomness, stay-at-home compliance and curfews (Abdulmajeed et al., 2020) make it difficult to develop prediction models on COVID-19 data, this study focuses on the performance of prediction models even in these challenging situations. More importantly, the results obtained within the scope of this study are thought to provide an academic impetus to guide policy makers in terms of developing real-time health policies by governments and health institutions, along with making basic public information about future conditions available to individuals.

In the continuing sections of the study, studies on COVID-19 data in different countries and Turkey were analyzed and presented in a systematic way in the second part. While the third section contains the explanations of the data set, models and the proposed method used in the study, the application steps carried out within the framework of the proposed method are explained in the following section. In the last part, the study is concluded with the findings obtained and the conclusion part formed in the light of these findings.

2. RELATED WORK AND BACKGROUND

Like the bird flu H5N1 (Kane et al., 2014; Biswas et al., 2014), SARS (Earnest et al., 2005, Lai, 2005), hepatitis (Guan et al., 2004; Sumi et al., 2013) in the past, in many diseases and epidemics, time series models have been used by researchers to forecast. Considering the effects of the pandemic and the fact that Covid-19 is the biggest pandemic in the last century, it has triggered many researchers to be productive on this issue. Many researchers have conducted mathematical models to predict how many people are infected in order to provide accurate information to their governments (Pontoh et al., 2020) and to develop real-time health policies by health institutions with the right decisions and action plans in the light of this accurate information (Koçak, 2020). In particular, the pandemic's close impact on many vital issues such as the economy, health system, security and food access, especially public health, and the fact that the course of the pandemic is the focus of all humanity has led to an increase in both the scope and the number of researches on the Covid-19 pandemic. Within the scope of this study, many studies have been carried out in order to obtain predictions about the course of the pandemic through

various time series models. In accordance with this purpose Turkey (Karcioğlu et al., 2021; Akay & Akay, 2021; Fidan & Yuksel, 2022), Greece (Katris, 2021), Portugal (De Oliveira, et al., 2021), Italia (Ding et al., 2020; Ceylan, 2020; Dehesh et al., 2020), Worldwide (Sevli & Gülsoy; 2020, Maleki et al., 2020, Petropoulos et al., 2022), USA (De Oliveira, et al., 2021; Özen et al., 2021; Shastri et al., 2020; Zeroual et al., 2020), Malaysia (Purwandari et al., 2022), Spain (Ceylan, 2020; Zeroual et al., 2020), Brazil (De Oliveira, et al., 2021; Dairi, 2021), İndia (Shastri et al., 2020; Arora et al., 2020; Tandon et al., 2020), Nigeria (Abdulmajeed et al., 2020), France (Zeroual et al., 2020; Ceylan, 2020; Dairi, 2021), Canada (Chimmula & Zhang, 2020), South Korea (Pontoh et al., 2020; Dehesh et al., 2020), China (Dehesh et al., 2020; Zeroual et al., 2020), Iran (Dehesh et al., 2020; Talkhi et al., 2021), Austuralia (Zeroual et al., 2020), Russia (Dairi, 2021), Pakistan (Ali et al., 2020) etc. many studies with COVID-19 time series were conducted for many countries. While the scope of these studies mostly consisted of the daily number of positive cases (Kumar & Susan, 2020; Papastefanopoulos et al., 2020; Zeroual et al., 2020; Chimmula & Zhang, 2020; Arora et al., 2020; Ding et al., 2020; Karcioğlu et al., 2021; Dairi, 2021; Sevli & Gülsoy, 2020; Özen et al., 2021; Tandon et al., 2020; Purwandari et al., 2022; Pontoh et al., 2020; De Oliveira, et al., 2021; Shastri et al., 2020; Talkhi et al., 2021, Petropoulos et al., 2022), which is also the subject of this study, the authors also took into account the daily number of deaths (Karcioğlu et al., 2021; Sevli & Gülsoy, 2020; Purwandari et al., 2022; Petropoulos et al., 2022, Pontoh et al., 2020; Shastri et al., 2020; Talkhi et al., 2021) and the daily recoveries (Karcioğlu et al., 2021; Sevli & Gülsoy, 2020; Purwandari et al., 2022; Purwandari et al., 2022; Pontoh et al., 2020; Zeroual et al., 2020; Dairi, 2021). In addition, many statistical and machine learning based time series models such as ARIMA (Ali et al., 2020; Tandon et al., 2020; Karcioğlu et al., 2021; Ding et al., 2020; Özen et al., 2021; Abdulmajeed et al., 2020; Ceylan, 2020; Dehesh et al., 2020; Talkhi et al., 2021; Katris, 2021), Prophet (Sevli & Gülsoy, 2020; Özen et al., 2021; Abdulmajeed et al., 2020; Talkhi et al., 2021), Holt-Winter (Abdulmajeed et al., 2020; Talkhi et al., 2021), Random Forest (Özen et al., 2021), Linear Regression (Özen et al., 2021), Artificial Neural Networks (Pontoh et al., 2020; Purwandari et al., 2022; De Oliveira, et al., 2021; Katris, 2021), Extreme Learning Machine (Pontoh et al., 2020; Talkhi et al., 2021; Purwandari et al., 2022), Support Vector Machine (Dairi, 2021), LSTM (Dairi, 2021; Chimmula and Zhang, 2020; Karcioğlu et al., 2021) and RNN (Shastri et al., 2020; Arora et al., 2020; Zeroual et al., 2020) were used to estimate the daily positive cases, the number of deaths and the number of recoveries.

Existing studies in the literature have generally focused on the development and comparative analysis of various methods on one or more time series. Due to the data-based learning and stochastic nature of machine learning approaches, it is inevitable that different results will be obtained on different data sets, and different model advantages are observed in studies on COVID-19 data. Özen et al. (2021), in parallel with the study on Nigeria by Abdulmajeed et al. (2020), conducted prediction studies on the number of cases in the United States with various methods such as Prophet, Random Forest, and ARIMA, and they revealed that the Polynomial Regression method among the existing methods is more reliable than other methods. Ceylan (2020), unlike other authors, conducted research on various model orders with the Autoregressive Integrated Moving Average (ARIMA), whose effectiveness has been tested in various previous epidemics and diseases (Guan et al., 2004; Earnest et al., 2005), to predict the epidemiological trend of the prevalence of COVID-19 in Italy, Spain and France, the most affected countries in Europe and reported the effectiveness of the Autoregressive Integrated Moving Average on COVID-19 data. A similar study was carried out with ARIMA by Ali et al. (2020) in the Pakistan sample, and it was emphasized by the authors that ARIMA (1, 0, 4) is the best model configuration on the available data. Shastri et al. (2020) designed a methodology with variants of deep learning models, such as long short term memory networks (LSTM) and recurrent neural network (RNN) based, using confirmed cases and death cases for both the United States and India. They concluded that for all four datasets of both countries, the Convolutional LSTM predicted Covid-19 cases with higher accuracy and much less error than other model variations. In a similar approach, Arora et al. shared their findings with long short-term memory models on the next day and one week prediction of COVID-19 cases, reporting the COVID-19 prediction for India's 32 states and union territories, with an error of 3%. Another study using long short term memory models was carried out on case data approved by Chimmula and Zhang (2020) in Canada. In the study, they emphasized that they obtained satisfactory results with LSTM, which supports the studies carried out with similar methods. In addition to these studies, Maleki et al. (2020) used econometric models that require more model specification and an improved autoregressive time series model based on two-part scaled mixture normal (TP-SMN) distributions. In the study, they developed a new efficient prediction model to forecast confirmed and recovered COVID-19 cases in the world using past and current data. The results reveal that the proposed method performs well in worldwide forecasting confirmed and recovered COVID-19 cases.

Ahmar and del Val (2020) used the SutteARIMA and ARIMA methods to forecast short-term confirmed cases of COVID-19 in Spain. The data on Covid-19 was obtained from Worldometer. To evaluate the forecasting methods, mean absolute percentage error (MAPE) was used as an evaluation metric. Based on the findings obtained from the ARIMA and SutteARIMA methods, they concluded that the SutteARIMA method is superior to the ARIMA method to forecast the daily confirmed cases of COVID-19. Riberio et al. (2020) applied autoregressive integrated

moving average (ARIMA), cubist regression (CUBIST), random forest (RF), ridge regression (RIDGE), support vector regression (SVR), and stacking-ensemble learning methods to forecast the COVID-19 cumulative confirmed cases in ten Brazilian states. The CUBIST regression, RF, RIDGE, and SVR models are used as base-learners and the Gaussian process (GP) as meta-learner in the stacking-ensemble learning approach. Mean absolute error and symmetric mean absolute percentage error criteria were used to evaluate. In most cases, the SVR and stacking-ensemble learning perform better regarding adopted criteria than compared models. Oliveira et al. (2021) applied the ANN model to predict the number of COVID-19 confirmed cases and deaths and to forecast the future seven days for the series of USA, Brazil and Portugal. The results obtained from the simulations showed that the prediction of confirmed cases and deaths made by ANN is successful. Chandu (2020) conducted research on a number of confirmed cases in India and Thailand with the ARIMA model. It was emphasized that ARIMA (2,1,1) model is the best model based on the available data set, and ARIMA (2,1,1) modeling was performed to forecast the confirmed cases in both countries. Singh et al. (2020) proposed a hybrid model to forecast the daily COVID-19 death cases from the five countries, namely USA, the UK, France, Italy and Spain. The proposed method involves the application of wavelet decomposition to split the data set into component series and then applying ARIMA models to each component series to forecast the death cases. The hybrid model is compared with ARIMA model. The results obtained from the hybrid model showed better performance as compared with ARIMA model.

Although there are many studies in the literature on modeling time series data for the Covid-19 pandemic, studies conducted in Turkey are generally based on a single model and ignore alternative model validity. Regarding the number of observations it covers, this study differs from other existing studies, which generally have a small number of observations made in the early stages of the pandemic. In addition, considering the related studies examined, our study is the first study to evaluate the performance of so many models both for Turkey data set and on behalf of other country data sets and to perform a stacking model on the number of COVID-19 cases.

3. MATERIAL AND METHOD

3.1. Data

The data used within the scope of the study were obtained from the data provided by Our World In Data organization. The data obtained to be used in the study consists of the number of positive cases for a total of 656 days between 11.03.2020 and 24.12.2021, starting from the first case in Turkey. As seen in Figure 1, although the number of cases is relatively low in the first days of the pandemic compared to the following days, a significant increase is observed in the number of cases in each different pandemic wave, as defined by field experts. Although there are pandemic waves occurring in certain periods, as can be seen from Figure 1, the number of cases does not have a clear seasonality and does not have a sharp observable trend.

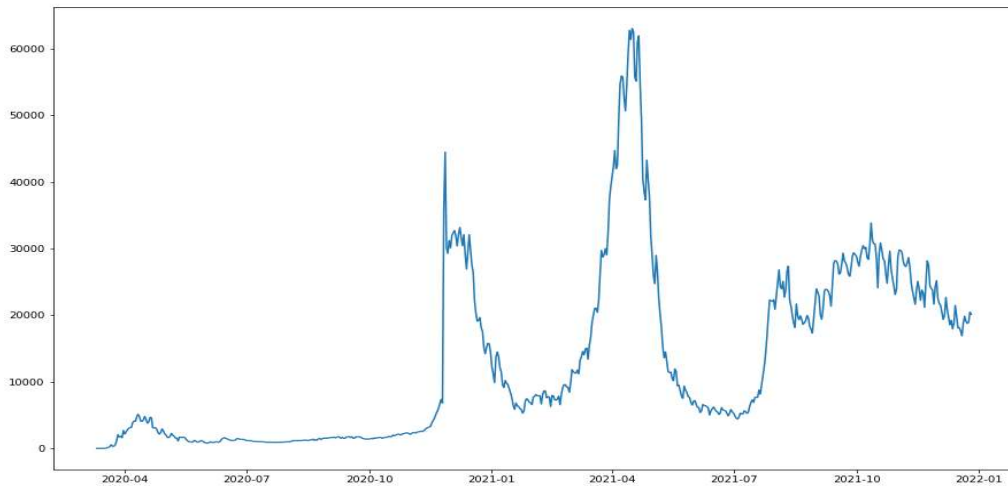

Figure 1. Daily positive case numbers.

3.2. ARIMA

The ARIMA(p,d,q) model is a combination of the Autoregressive (AR) model and the Moving Average (MA) model and the "I" stands for integration. Here, p is the degree of autoregression, d is the degree of difference; q is the degree of moving average. AR(p) model

$$Z_t = \phi_1 Z_{t-1} + \phi_2 Z_{t-2} + \dots + \phi_p Z_{t-p} + a_t \quad (1)$$

In which: $Z_{t-1}, Z_{t-2}, Z_{t-p}$ are the lags; $\phi_1, \phi_2, \dots, \phi_p$ are the coefficients of the lags and α_t is the white noise series. MA(q) model

$$Z_t = a_t + \theta_1 a_{t-1} + \theta_2 a_{t-2} + \dots + \theta_q a_{t-q} \tag{2}$$

where: $\theta_1, \theta_2, \dots, \theta_q$ are the lags and $\alpha_t, \alpha_{t-1}, \alpha_{t-2}, \dots, \alpha_{t-q}$ are the white noise error terms. ARIMA(p,d,q) model

$$Z_t = \phi_1 Z_{t-1} + \phi_2 Z_{t-2} + \dots + \phi_p Z_{t-p} + a_t + \theta_1 a_{t-1} + \theta_2 a_{t-2} + \dots + \theta_q a_{t-q} \tag{3}$$

The ARIMA model can be estimated if the series is stationary, that is, if its mean and variance are constant. The difference parameter d in the model is the degree of transformation made to make the series stationary (Box et al., 2016: 88).

3.3. Random Forest

Random forest (RF), developed by Breiman (2001) as an ensemble classification and regression approach, provides a unique and very high combination of predictive success and model-interpretability among popular machine learning methods (Qi, 2012: p.307). RF is an ensemble learning technique that consists of many decision trees and results in a decrease in variance compared to a standard single decision tree (Couronné et al., 2018). The RF algorithm, which has proven its validity with many studies, can show very successful results in classification and regression tasks. RF independently generates K number of regression trees for $h_k(x)$, ($k = 1, \dots, K$) using an x input vector, and the model prediction is obtained as the average of the prediction from each tree in the generated forest (Seo et al., 2017). The equation of the RF regression is presented in Equation (4).

$$\text{Random Forest Prediction} = \frac{1}{K} \sum_{k=1}^K h_k(x) \tag{4}$$

As can be seen from Equation (4), the sample variance decreases because the model averages the predicted values from individual trees.

3.4. Support Vector Regression

Support Vector Machines (SVM) was introduced by Vapnik (1995) and gained popularity in the application field due to its many attractive features and promising application performance (Gunn, 1998). Although it is mostly used in classification tasks, it also provides successful results in regression tasks. SVMs can be easily applied to regression problems (Smola, 1996) by introducing an alternative loss function, including a distance measure (Gunn, 1998), and successful results are obtained. Support Vector Regression (SVR) uses the principle of inherent risk minimization, which tries to minimize an upper bound of the generalization error rather than minimizing the prediction error in the training set. This mechanism offers SVR a greater advantage in generalizing the input-output relationship learned during the training phase to generate better predictive values with new input data (Chen & Wang, 2007).

3.5. K-Nearest Neighbors

Due to its simplicity and intuitiveness, the k-nearest neighbors (KNN) algorithm has become one of the widely used machine learning techniques for classification and regression. The KNN algorithm is a method used to classify objects based on the closest training observations within the sample set. The same method can be used for regression by assigning a property value to the object to be the average of the values of its nearest K neighbor. Generally, it can be beneficial on performance to weight the contributions of neighboring observations to obtain better results. Thus, close neighbors will contribute more to the mean than distant neighbors (Imandoust & Bolandraftar, 2013). KNN regression is basically a sample-based learning algorithm, which is non-parametric and does not require any assumptions about the distribution of the data. It is a very useful method in terms of learning the complex target function quickly without losing information. As can be seen in Equation (5), for a certain x input of the training data, K observations close to x_i are taken into account, and the mean of these K independent observations constitutes the $\hat{y}$ value (Goyal et al., 2014).

$$\hat{y}(x) = \frac{1}{k} \sum_{x_i \in N_{k(x)}} y_i \tag{5}$$

The $N_{k(x)}$ in Equation (5) represents the nearest point to its neighbor K for the x_i observation. Although various distance measures are used to measure the proximity between points, the Euclidean distance is commonly used.

3.6. Extreme Gradient Boosting

Developed by Chen and Guestrin (2016), Extreme Gradient Boosting, or more commonly XGBoost, is an efficient and scalable implementation of the gradient boosting framework (Friedman, 2001). Unlike traditional tree learning, XGBoost not only extracts information from its predecessors, but also aggregates the scores on the corresponding leaves to reduce the errors of the previous tree and get more accurate results at the end. XGBoost has many other features such as parallel and distributed computing that can accelerate learning and predict high accuracy (Zhao et al., 2019). The most obvious difference between XGBoost and other gradient boosting methods is that XGBoost uses a new editing technique to control over fitting. In this way, it can provide faster and more reliable results during model creation (Al Daoud, 2019). The editing technique is done by adding a new term to the loss function as follows:

$$L(f) = \sum_{i=1}^n L(\hat{y}_i, y_i) + \sum_{m=1}^M \Omega(\delta_m) \quad (6)$$

$$\Omega(\delta_m) = a|\delta| + 0.5\beta\|w\|^2 \quad (7)$$

where: $|\delta|$ is the number of branches, w is the value of each leaf, and Ω is the regularization function. In addition, XGBoost uses a new gain function presented in Equation (8), different from the split criteria of standard decision trees.

$$Gain = \frac{1}{2} \left[\frac{G_L^2}{H_L + \beta} + \frac{G_R^2}{H_R + \beta} + \frac{(G_L + G_R)^2}{H_L + H_R + \beta} \right] - a \quad (8)$$

$$G_j = \sum_{i \in I_j} g_i \text{ ve } H_j = \sum_{i \in I_j} h_i \quad (9)$$

where: G represents the score of the child on the right, H is the score of the child on the left and $Gain$ the score if there is no new child (Zhang and Haghani, 2015).

3.7. CatBoost

CatBoost, is a new gradient boosting algorithm proposed by Prokhorenkova et al. (2018) and it is a method that works successfully with categorical features with the lowest information loss and can be successful in regression tasks, although it is mainly used in classification tasks (Jabeur et al., 2021). This machine learning method is based on an advanced gradient boosting decision tree that can solve problems with noisy data, heterogeneous features and complex dependencies. (Shahriar et al., 2021). This algorithm differs from traditional gradient boosting decision tree algorithms in the following aspects.

First, it deals with categorical features during the training period rather than the preprocessing time. CatBoost allows the use of the entire dataset for training. Second, it can identify all categorical features as a new feature. CatBoost isn't particularly stingy at factoring in combinations for categorical data. Finally, it can cope with the deviation that occurs when converting categorical variables to numerical values with the TS method (Huang et al., 2019).

3.8. AdaBoost

Freund and Schapire's (1997) AdaBoost algorithm is one of the first practical boosting algorithms (Schapire, 2013: p.38). In other words, AdaBoost can transform a less successful learning algorithm into an arbitrarily more accurate and powerful learning algorithm with slightly better accuracy than random guessing. AdaBoost brings a new method and a new design idea to the design of the learning algorithm (Ying et al., 2013). The method corrects incorrect predictions made by weak learning algorithms and is less sensitive to overfitting than most learning algorithms (Hu et al., 2008). Given a set of training examples, AdaBoost first preserves the current probability distribution W , and then AdaBoost calls the weak learner in a loop. Training samples are obtained with the W_t distribution at each loop step (t stands for loop step). Then the weak learner h_t is trained. The W_t distribution is updated after each cycle according to the prediction results in the training samples. "Easy" examples correctly classified by the weak learner receive low weight, and "difficult" examples that are misclassified are assigned a higher weight, allowing AdaBoost to focus on "difficult" examples in the next step (Li et al., 2005).

3.9. Multi-Layer Perceptron

Artificial Neural Networks (ANN) are structures similar to the large neuron network in the brain, inspired by the functioning of the human brain. ANNs are basically semi-parametric regression predictors, and although they are successful on linear relationships, they are also very successful structures in simulating the behavior of complex nonlinear relationships (McCluskey et al., 2013). These Networks can predict model functions and process linear-non-linear functions by learning from data relationships and generalizing invisible states. One of the popular Neural Networks is Multi-Layer Perceptron (MLP) (Taud & Mas, 2018). Although the architecture of a multilayer perceptron is variable depending on the data and the task to be applied, it generally consists of several neuron layers, as shown in Figure 2 (Gardner & Dorling, 1998).

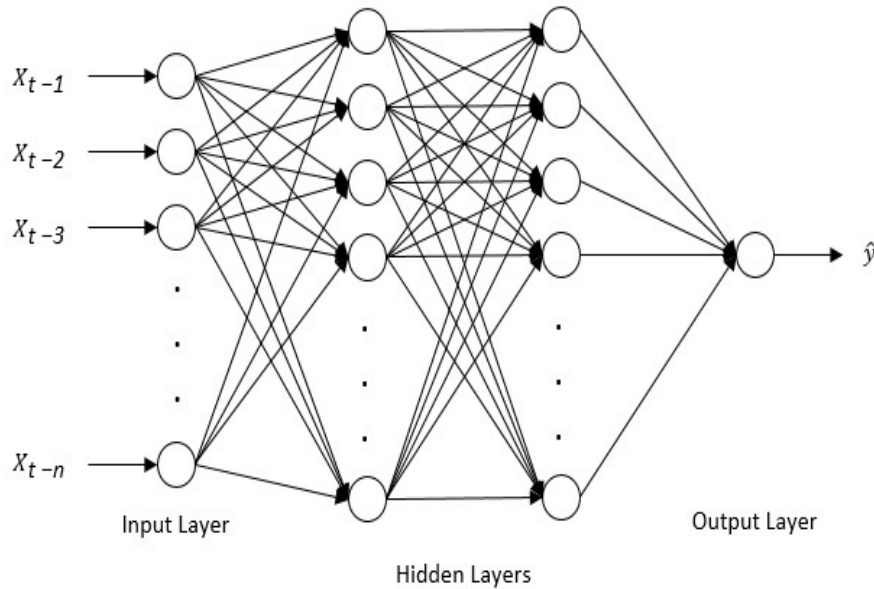

Figure 2. Multi-Layer perceptron architecture

Although there are various methods and network topologies for the development and implementation of the neural network prediction model, the most common usage is the feedforward neural network topology with backpropagation learning algorithm used in this study (Ali et al., 2017). In an MLP, the model layers are completely interconnected, that is, each neuron in one layer is connected to each neuron in the next layer. The learning process in artificial neural networks is realized by calculating the weights in each connection so that the expected output can be calculated correctly in response to the observations given during the training phase. In an ANN, the learning algorithm is basically responsible for the task of calculating the weights of the neural links of the network we have given. This learning algorithm is used to train the entire neural network with gradient search to minimize the square of errors between the output and the expected.

3.10. Stacked Generalization

Stacked generalization, which is an ensemble learning method, or stacking with its simpler use, is an approach that treats the results of the predictions in the validation set as input regressions for next-level models (Pavlyshenko, 2018), and it is a very effective application in increasing the performance of individual models (Wolpert, 1992). Its main purpose is to enable researchers to combine different prediction algorithms on the same task into an individual algorithm (Naimi & Balzer, 2018). Stacking is about combining learners created using different machine learning algorithms $L_1, \dots, L_N$, in a single dataset consisting of $s_i = (x_i, y_i)$ samples, that is, pairs of feature vectors (x_i) (Džeroski and Ženko, 2004). Predictions created by different learners in the first stage are used as an input for second-level learning algorithms, often called meta-learners, in the second stage.

3.11. Proposed Approach

The proposed approach aims to effectively combine the forecasts of different modeling techniques, especially machine learning models used in time series modeling, along with different model orders of the ARIMA process. For this purpose, a meta-learner is developed by using the prediction results obtained from more than one

individual model. Thus, it is aimed to increase the forecast performance with the stacking approach, which is a sub-branch of the ensemble learning methodology.

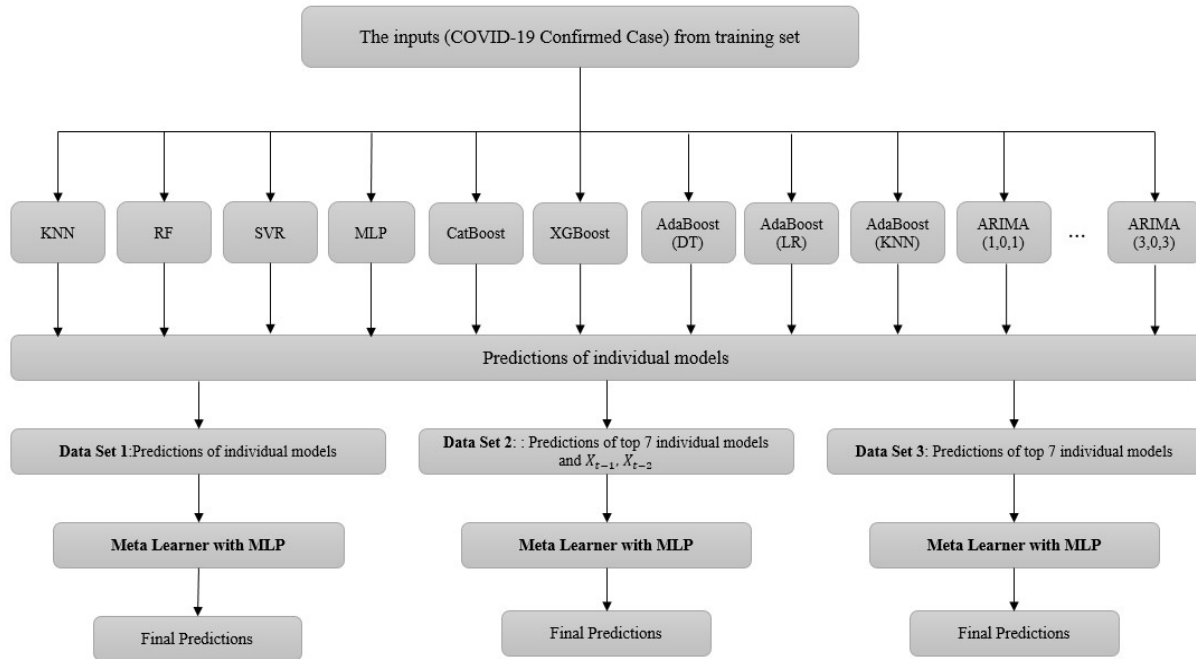

Figure 3. The diagram of the proposed stacking ensemble.

As seen in Figure 3, daily positive case numbers of COVID-19 were used as input dataset for all models. Then, parameter adjustments are made that will allow each model to forecast with the highest success rate on this data set. After suitable model designs are found, each model is separately designed iteratively for 60 observations that do not exist in the data set, with walk-forward validation, and forecast values for 60 days are obtained. These forecast values obtained within the scope of each model form the input data set for the multi-layer perceptron, which is the meta-learner to be used in the next step. An important point here is to present the prediction data of 60 observations used as the test data set to the meta-learner. Thus, the risk of both overfitting and bias of the meta-learner is eliminated. For this reason, it would not be wrong to classify the stacking method created within the scope of the study as a super learner. In this context, it is aimed to compare the forecasting performances of three different meta-learners created by experimental design by deriving different feature sets from these forecasted values. As can be seen in Figure 3, the first data set created with the forecasting values obtained from the individual models contains the forecasting values of only 60 observations created by 16 different models. The second data set, on the other hand, has nine different independent variables in total with the forecasting values of the seven models with the best performance value and the lags $x_{(t-1)}$, $x_{(t-2)}$. The third data set is created with the forecasting values of only the seven models with the best performance value in order to better understand the effect of individually successful individual models on the forecasting. In this context, the selected models and their hyperparameter estimates are presented in detail in the next section.

3.12. Model Evaluation

Within the scope of the study, there is a two-stage approach in evaluating model performances. First, walk-forward validation was used in the performance evaluation and comparison of the individual models. Walk-forward validation is an approach in which the model makes one-by-one forecasting for each observation in the test dataset (Kaastra & Boyd, 1996). After each forecasting is made for a time step in the test dataset, the actual observation for the forecasted value is added to the test dataset and presented to the model. For this purpose, 10 percent of the total data set was used as test data. In the study, the data dated 24-10-2021 constitutes the first test data. Within the scope of each model, the data between 11-03-2020 and 23-10-2021 constitute the first training data, and after the models are created with this training data, an forecast is made for the observation dated 24-10-2021. Then, the observation dated 24-10-2021 is added to the training dataset, and the model is trained again and makes a forecast for the next day. Thus, this step is repeated 60 times to obtain the forecast values one by one for the last 60 days. In the second stage, a separation of 20 percent by 80 percent was used for the data set consisting of 60 predictive values of different models in order to evaluate the performance of meta-learners. Thus, while 48 forecasting values were presented to meta-learners for training, performance metrics were calculated using data from the last 12 days

for testing purposes. In this study, it is aimed to evaluate the findings together with the existing studies by preferring the frequently used performance metrics in the time series studies carried out for the COVID-19 pandemic within the scope of the literature. For this purpose, Mean Absolute Error (MAE) in Equation 10 (Ceylan, 2020; Pontoh et al., 2020; Özen et al., 2021; Purwandari et al., 2022; Talkhi et al., 2021), Mean Absolute Percentage Error (MAPE) in Equation 11 (Sevli & Gülsoy, 2020; Karcıoğlu et al., 2021; Özen et al., 2021; Shastri et al., 2020; Arora et al., 2020; Talkhi et al., 2021) and Root Mean Square Error (RMSE) in Equation 12 (Ceylan, 2020; Pontoh et al., 2020; Özen et al., 2021; Talkhi et al., 2021; Purwandari et al., 2022) were used to compare model performances as evaluation metrics. Models with minimum values are selected in the most model selection according to the criteria below.

$$MAE = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N |y_i - \hat{y}_i| \tag{10}$$

$$MAPE = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{|y_i - \hat{y}_i|}{y_i} * 100\% \tag{11}$$

$$RMSE = \sqrt{\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N (y_i - \hat{y}_i)^2} \tag{12}$$

4. APPLICATION AND FINDING

All models in the study were carried out with the Python 3.7 programming language. As mentioned before, in the first stage of the study, individual models should be created and forecast values should be obtained. For this reason, first of all, the hyper-parameters of the machine learning algorithms, which are the individual models, must be determined and appropriate orders must be selected for the ARIMA models. For this purpose, parameter optimization is the first step of the experimental design. In the study, the parameters given in Table 1 were used in the creation of the models in order to obtain the highest success rate by using the Grid Search approach in parameter selection on behalf of machine learning algorithms. Grid Search is a traditional hyperparameter optimization method, and it is a search algorithm that performs a full search on a certain subset of the hyperparameter space of the training algorithm (Liashchynskiy & Liashchynskiy, 2019).

Table 1.
Hyper-Parameters Used In Individual Models

Model	Hyper-parameters	Selected Value
MLP	Batch Size	256
	Hidden Neurons	400
	Epochs	2000
	Lag	8
CatBoost	Learning_Rate	0.03
	Iterations	3000
	Depth	10
	Bagging_Temperature	0.2
KNN	Lag	8
	K	3
Random Forest	Lag	8
	N_Estimators	100
	Max_Depth	4
XGBoost	Lag	8
	N_Estimators	0,053
	Max_Depth	0,063
	Lag	12

Table 1. continuation*Hyper-Parameters Used In Individual Models*

Model	Hyper-parameters	Selected Value
SVR	C	0.1
	Gamma	0.0000001
	Kernel	linear
	Lag	12
AdaBoost - LR	Learning_Rate	0.00001
	N_Estimator	2000
	Lag	17
AdaBoost - DT	Learning_Rate	0.05
	N_Estimators	100
	Max_Depth	6
	Lag	10
AdaBoost - KNN	Learning_Rate	3000
	N_Estimators	0.01
	N_Neighbors	3
	Lag	17

In addition, Table 1 also presents the lag values used for each model, except for the hyper-parameters used in the model configuration. Although eight lag data are considered for most models, it has been observed in empirical studies that different lag values for some models result in superior (meta) model performance. ARIMA, another model used in the study, has a different modeling process than machine learning algorithms.

After the parameter adjustments of all models are completed, walk-forward validation is performed to forecast the observation data for the last 60 days. In Table 2, the forecast performance of each individual model is summarized according to three different metrics, and as can be seen, the multi-layer perceptron exhibited the best forecasting performance among the individual models with an MAE improvement of approximately 1,8 percent compared to its closest competitor, AdaBoost with the linear regression basic model. After the two models, SVR and ARIMA(3,0,3) models come with MAE values of 976,60 and 1023,51, respectively. Although the model that achieved the best forecast value was MLP, the models indicated in bold in Table 2 showed an acceptable forecasting performance close to the MAE value obtained by MLP. Among ARIMA models, ARIMA(3,0,3) is clearly seen as the most successful model, but the performances of ARIMA(3,0,2), ARIMA(2,0,3) and ARIMA(2,0,2) models are also at an acceptable level.

Table 2.*Forecast Performance of Individual Models Over 60 Observations*

Model	MAE	MAPE	RMSE
ARIMA(1,0,1)	1167,33	5,2	1534,30
ARIMA(1,0,2)	1140,22	5,0	1460,95
ARIMA(2,0,1)	1149,93	5,1	1495,12
ARIMA(2,0,2)	1135,15	5,0	1455,72
ARIMA(2,0,3)	1129,33	5,0	1451,71
ARIMA(3,0,2)	1115,25	4,9	1440,30
ARIMA(3,0,3)	1023,51	4,5	1329,49
MLP	925,87	4,0	1181,55
Random Forest	1467,19	6,5	1776,08
KNN	1474,55	6,5	1761,23
SVR	976,60	4,2	1271,74
CatBoost	1201,77	5,2	1441,01
XGBoost	1215,15	5,3	1469,91
AdaBoost – Decion Tree	1426,38	6,3	1712,93
AdaBoost – Linear Regression	942,52	4,1	1192,53
AdaBoost – KNN	1374,24	5,9	1740,89

In the next step, a new data set is created with the forecast values of 60 observations obtained from the individual models and given to the meta-learner as input. As mentioned before, 3 different feature sets were created from the forecasted values obtained. Thus, a basic feature engineering approach was carried out in order to achieve higher forecasting performance. While the first dataset consists of only model forecast values, the second dataset includes the forecast values and x_{t-1}, x_{t-2} lags of the seven models with the best performance values. The third data set was created using only the forecasted values of the seven models with the best performance values indicated in

bold in Table 2. In the study, multi-layer perceptron is used as a meta-learner in order to combine the forecasts of the individual models. In addition, although many methods were tested as meta-learners within the scope of the study, the results of meta-learners created with other models were not reported due to the superior performance of MLPs as a result of almost all trials. Three different model configurations are needed for three different data sets. As a result of the results obtained by applying hyper-parameter optimization in the meta learner, the parameter values used in the models are given in Table 3.

Table 3.
Forecast Performance of Individual Models Over 60 Observations

Data Set	Hyper-parameters	Selected Value
Dataset 1	Batch Size	128
	Hidden Neurons-1	32
	Hidden Neurons-2	12
	Epochs	2000
Dataset 2	Batch Size	256
	Hidden Neurons	36
	Hidden Neurons-2	10
	Epochs	1000
Dataset 3	Batch Size	300
	Hidden Neurons-1	21
	Hidden Neurons-2	14
	Epochs	1500

Table 4 contains metrics for the performance of meta-learners and some high-performing individual models. In addition, the results of simple ensemble learning approaches, which are formed with the mean and median values of the forecast values of all individual models, are presented in order to form a basis for performance comparison. It should be noted that the performance metrics presented here belong to the test dataset, which accounts for 20 percent of the last 60 observations. In Table 4, it is seen that all of the ensemble learning approaches created give better results than individual methods. In addition, among the meta-learners, it is seen that the feature set including the best seven models and the variables x_{t-1}, x_{t-2} produced very successful results with an MAE value of 559,97 and a MAPE value of 2,9 percent. Considering the individual model forecast, it is seen that the most successful model for the test data set used is Adaboost based on linear regression. It should also be emphasized that, due to the stochastic nature of machine learning approaches, the forecast values obtained from each model run change, and therefore performance metrics also change. For this reason, the metrics presented in Table 4 are calculated by averaging the forecast results obtained as a result of 30 repeated model runs, especially for MLP, SVR and stacking models. Similarly, the forecast values presented in Table 5 reflect the averages obtained as a result of repeated model tests.

Table 4.
Forecast Performance of Individual Models And Meta Learners Over Last 12 Observations

Model	MAE	MAPE	RMSE
Simple Mean	659,53	3,5	855,92
Simple Median	650,78	3,4	871,71
Metalearner with Dataset 1	592,69	3,1	833,08
Metalearner with Dataset 2	559,97	2,9	799,82
Metalearner with Dataset 3	575,13	3,0	834,93
ARIMA(3,0,2)	715,48	3,7	971,55
ARIMA(3,0,3)	689,88	3,6	878,18
MLP	773,87	4,1	1010,21
SVR	628,74	3,3	837,38
AdaBoost – Linear Regression	594,13	3,1	798,46

As many existing studies with ensemble learning methods demonstrate, the results show that a collective approach combining the forecasts of individual methods produces much better results than individual methods. Although it uses different period intervals and country data, considering similar studies in the literature, MAPE values obtained from meta-learners created using stacking show much better results than many existing studies. In order to better understand the forecast results obtained, the meta-learner forecast values and the observations of the expected values are presented in Table 5. As can be seen here, there are very few forecasting errors between the forecast values and the expected value.

Table 5.*Forecast values of meta-learners over test set*

Date	Confirmed Positive Case	Metalearner (Dataset 1) Forecast	Metalearner (Dataset 2) Forecast	Metalearner (Dataset 3) Forecast
15.12.2021	19872	20815,33	20963	21126,02
16.12.2021	18100	18462,38	18683,33	18419,38
17.12.2021	18141	17961,69	17991,33	18219,63
18.12.2021	17644	18071,18	18024,86	18121,82
19.12.2021	16910	16751,55	16755,15	16689,23
20.12.2021	18762	17775,09	17550,85	17314,39
21.12.2021	19859	19743,81	19782,57	19714,21
22.12.2021	19095	18861,13	19065,68	18962,33
23.12.2021	18771	17828,8	17967,35	18164,91
24.12.2021	18910	18593,52	18747,38	18868,26
25.12.2021	20470	18235,66	18522,7	18505,65
26.12.2021	20138	20350,7	20267,48	20351,67

5. CONCLUSION

Throughout history, humanity frequently encounters natural disasters such as earthquakes, floods, avalanches and hurricanes that cause significant human and economic suffering. Therefore, experience is gained to deal with such natural disasters and to minimize their damage. However, individuals and governments seem to be caught off guard as pandemics rarely occur (Petropoulos et al., 2022). While the number of epidemics worldwide has nearly quadrupled in the last 60 years, their annual number has more than tripled since 1980 (Walsh, 2017). Epidemiologists state that due to globalization and increasing social interaction among people around the world, pandemics will occur more frequently and therefore it is necessary to be prepared for unexpected pandemics (Petropoulos et al., 2022).

Since COVID-19 has spread almost across any country and is a serious threat to mankind, it was declared to be a pandemic by WHO. Forecasting the results of a pandemic is a quite important and difficult task for policy makers and decision makers. Predicting the prevalence of the disease is critical for health departments to strengthen surveillance systems and reallocate resources for the entire health system during the pandemic (Ceylan, 2020).

In our study, in addition to comparing these algorithms by making case forecasts with machine learning algorithms, the forecasts of all models used with the stacking approach were combined under a single forecast. The forecasting of validated cases through the developed stacking model has been carried out with high accuracy. As many existing studies with ensemble learning methods have shown, the results exhibit that a collective approach that combines the forecasts of individual methods produces much better results than individual methods. However, it is seen that all of the developed ensemble learning approaches give better results than individual methods. In addition, among the meta-learners, it is seen that the best seven models and the feature set with the variables $x_{(t-1)}$, $x_{(t-2)}$ performed very successful results with the MAE value and the MAPE value of 2,9 percent. Although we use different time periods and country data, considering similar studies in the literature, MAPE values obtained from meta-learners created using stacking show much better results than many existing studies. This study provides evidence that the number of cases in Turkey can be forecasted by taking into account only the historical data, without considering the ensemble model proposed within the scope of the study and other factors affecting the current number of cases. At the same time, this study shows promising results in creating action plans using advanced time series forecasting models for both current pandemic conditions and possible pandemic situations.

REFERENCES

- Abdulmajeed, K., Adeleke, M., & Popoola, L. (2020). Online forecasting of COVID-19 cases in Nigeria using limited data. *Data in Brief*, 30. <https://doi.org/10.1016/j.dib.2020.105683>
- Ahmar, A. S., & del Val, E. B. (2020). SutteARIMA: Short-term forecasting method, a case: Covid-19 and stock market in Spain. *Science of the Total Environment*, 729. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.138883>
- Akay, S., & Akay, H. (2021). Time series model for forecasting the number of COVID-19 cases in Turkey. *Turkish Journal of Public Health*, 19(2), 140-145. <https://doi.org/10.20518/tjph.809201>.
- Al Daoud, E. (2019). Comparison between XGBoost, LightGBM and CatBoost using a home credit dataset. *International Journal of Computer and Information Engineering*, 13(1), 6-10. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3607805>
- Ali, M., Khan, D. M., Aamir, M., Khalil, U., & Khan, Z. (2020). Forecasting COVID-19 in Pakistan. *PLoS One*, 15(11). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0242762>.
- Ali, Z., Hussain, I., Faisal, M., Nazir, H. M., Hussain, T., Shad, M. Y., ... & Hussain Gani, S. (2017). Forecasting drought using multilayer perceptron artificial neural network model. *Advances in Meteorology*, 2017. <https://doi.org/10.1155/2017/5681308>.
- Arora, P., Kumar, H., & Panigrahi, B. K. (2020). Prediction and analysis of COVID-19 positive cases using deep learning models: A descriptive case study of India. *Chaos, Solitons & Fractals*, 139. <https://doi.org/10.1016/j.chaos.2020.110017>.
- Biswas, P. K., Islam, M. Z., Debnath, N. C., & Yamage, M. (2014). Modeling and roles of meteorological factors in outbreaks of highly pathogenic avian influenza H5N1. *PloS One*, 9(6). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0098471>.
- Box, G. E., Jenkins, G. M., Reinsel, G. C., & Ljung, G. M. (2015). *Time series analysis: Forecasting and control*. John Wiley & Sons.
- Breiman, L. (2001) Random forests. *Machine Learning*, 45, 5-32. <https://doi.org/10.1023/A:1010933404324>.
- Ceylan, Z. (2020). Estimation of COVID-19 prevalence in Italy, Spain, and France. *Science of The Total Environment*, 729. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.138817>.
- Chandu, V. C. (2020). Time series forecasting of COVID-19 confirmed cases with ARIMA model in the South East Asian countries of India and Thailand: A comparative case study. *medRxiv*, 2020-05.
- Chen, K. Y., & Wang, C. H. (2007). Support vector regression with genetic algorithms in forecasting tourism demand. *Tourism management*, 28(1), 215-226. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2005.12.018>.
- Chen, T., & Guestrin, C. (2016). Xgboost: A scalable tree boosting system. In *Proceedings of the 22nd acm sigkdd international conference on knowledge discovery and data mining*, 785-794, arXiv:1603.02754.
- Chimmula, V. K. R., & Zhang, L. (2020). Time series forecasting of COVID-19 transmission in Canada using LSTM networks. *Chaos, Solitons & Fractals*, 135. <https://doi.org/10.1016/j.chaos.2020.109864>
- Couronné, R., Probst, P., & Boulesteix, A. L. (2018). Random forest versus logistic regression: A large-scale benchmark experiment. *BMC bioinformatics*, 19(1), 1-14. <https://doi.org/10.1186/s12859-018-2264-5>.
- Dairi, A., Harrou, F., Zeroual, A., Hittawe, M. M., & Sun, Y. (2021). Comparative study of machine learning methods for COVID-19 transmission forecasting. *Journal of Biomedical Informatics*, 118. <https://doi.org/10.1016/j.jbi.2021.103791>
- De Oliveira, L. S., Gruetzmacher, S. B., & Teixeira, J. P. (2021). COVID-19 time series prediction. *Procedia Computer Science*, 181, 973-980. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2021.01.254>.
- Dehesh, T., Mardani-Fard, H. A., & Dehesh, P. (2020). Forecasting of covid-19 confirmed cases in different countries with arima models. *MedRxiv*. <https://doi.org/10.1101/2020.03.13.20035345>.
- Ding, G., Li, X., Jiao, F., & Shen, Y. (2020). Brief Analysis of the ARIMA model on the COVID-19 in Italy. *medRxiv*. <https://doi.org/10.1101/2020.04.08.20058636>.
- Džeroski, S., & Ženko, B. (2004). Is combining classifiers with stacking better than selecting the best one?. *Machine learning*, 54(3), 255-273, <https://doi.org/10.1023/B:MACH.0000015881.36452.6e>.
- Earnest, A., Chen, M. I., Ng, D., & Sin, L. Y. (2005). Using autoregressive integrated moving average (ARIMA) models to predict and monitor the number of beds occupied during a SARS outbreak in a tertiary hospital in Singapore. *BMC Health Services Research*, 5(1), 1-8. <https://doi.org/10.1186/1472-6963-5-36>.
- Fidan, H., & Yuksel, M. E. (2022). A comparative study for determining Covid-19 risk levels by unsupervised machine learning methods. *Expert Systems with Applications*, 190. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2021.116243>.
- Freund, Y., & Schapire, R.E. (1997). A decision-theoretic generalization of on-line learning and an application to boosting. *J. Comput. Syst. Sci.* 55(1), 119–139. <https://doi.org/10.1006/jcss.1997.1504>.
- Friedman, J.H. (2001). Greedy function approximation: a gradient boosting machine. *Annals of Statistics*, 29(5), 1189–1232. <https://doi.org/10.1214/aos/1013203451>.

- Gardner, M. W., & Dorling, S. R. (1998). Artificial neural networks (the multilayer perceptron)—a review of applications in the atmospheric sciences. *Atmospheric environment*, 32(14-15), 2627-2636. [https://doi.org/10.1016/S1352-2310\(97\)00447-0](https://doi.org/10.1016/S1352-2310(97)00447-0)
- Goyal, R., Chandra, P., & Singh, Y. (2014). Suitability of KNN regression in the development of interaction based software fault prediction models. *Ieri Procedia*, 6, 15-21. <https://doi.org/10.1016/J.IERI.2014.03.004>.
- Guan, P., Huang, D. S., & Zhou, B. S. (2004). Forecasting model for the incidence of hepatitis A based on artificial neural network. *World journal of gastroenterology: WJG*, 10(24), 3579-3582. <https://doi.org/10.3748/wjg.v10.i24.3579>.
- Gunn, S. R. (1998). Support vector machines for classification and regression. *ISIS technical report*, 14(1), 5-16. https://see.xidian.edu.cn/faculty/chzheng/bishe/indexfiles/new_folder/svm.pdf.
- Hu, W., Hu, W., & Maybank, S. (2008). Adaboost-based algorithm for network intrusion detection. *IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics, Part B (Cybernetics)*, 38(2), 577-583. <https://doi.org/10.1109/TSMCB.2007.914695>.
- Huang, G., Wu, L., Ma, X., Zhang, W., Fan, J., Yu, X., ... & Zhou, H. (2019). Evaluation of CatBoost method for prediction of reference evapotranspiration in humid regions. *Journal of Hydrology*, 574, 1029-1041. <https://doi.org/10.1016/j.jhydrol.2019.04.085>.
- Imandoust, S. B., & Bolandraftar, M. (2013). Application of k-nearest neighbor (knn) approach for predicting economic events: Theoretical background. *International Journal of Engineering Research and Applications*, 3(5), 605-610. https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-84934906871&origin=inward&txGid=194a430bb8abb0e83d36a946950d48e1&featureToggles=FEATURE_NEW_DOC_DETAILS_EXPORT:1
- Jabeur, S. B., Gharib, C., Mefteh-Wali, S., & Arfi, W. B. (2021). CatBoost model and artificial intelligence techniques for corporate failure prediction. *Technological Forecasting and Social Change*, 166. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.120658>.
- Kaastra, I., & Boyd, M. (1996). Designing a neural network for forecasting financial and economic time series. *Neurocomputing*, 10(3), 215-236. [https://doi.org/10.1016/0925-2312\(95\)00039-9](https://doi.org/10.1016/0925-2312(95)00039-9).
- Kane, M. J., Price, N., Scotch, M., & Rabinowitz, P. (2014). Comparison of ARIMA and Random Forest time series models for prediction of avian influenza H5N1 outbreaks. *BMC bioinformatics*, 15(1), 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.jbi.2021.103791>
- Karcioğlu, A. A., Tanışman, S., & Bulut, H. (2021). Time series forecasting of COVID-19 transmission in Turkey using ARIMA model and LSTM Network. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (32), 288-297. <https://doi.org/10.31590/ejosat.1039394>. (In Turkish)
- Katris, C. (2021). A time series-based statistical approach for outbreak spread forecasting: Application of COVID-19 in Greece. *Expert systems with applications*, 166. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2020.114077>.
- Khan, M., Mehran, M. T., Haq, Z. U., Ullah, Z., Naqvi, S. R., Ihsan, M., & Abbass, H. (2021). Applications of artificial intelligence in COVID-19 pandemic: A comprehensive review. *Expert systems with applications*, 185. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2021.115695>.
- Koçak, M. (2020). A comparison of time-series models in predicting COVID-19 cases. *Türkiye Klinikleri Biyoistatistik*, 12(1), 89-96. <https://doi.org/10.5336/biostatic.2020-75402>.
- Kumar, N. & Susan, S. (2020). COVID-19 pandemic prediction using time series forecasting models. In: *2020 11th International Conference on Computing, Communication and Networking Technologies (ICCCNT)*. IEEE, 1-7, <https://doi.org/10.1109/ICCCNT49239.2020.9225319>
- Lai, D. (2005). Monitoring the SARS epidemic in China: a time series analysis. *J Data Sci*, 3(3), 279-93. [https://doi.org/10.6339/JDS.2005.03\(3\).229](https://doi.org/10.6339/JDS.2005.03(3).229).
- Li, X., Wang, L., & Sung, E. (2005). A study of AdaBoost with SVM based weak learners. In *Proceedings. 2005 IEEE International Joint Conference on Neural Networks*, IEEE, 1, 196-201. <https://doi.org/10.1109/IJCNN.2005.1555829>
- Liashchynskiy, P., & Liashchynskiy, P. (2019). Grid search, random search, genetic algorithm: A big comparison for NAS. *arXiv*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1912.06059> Focus%20to%20learn%20more
- Maleki, M., Mahmoudi, M. R., Wraith, D., & Pho, K. H. (2020). Time series modelling to forecast the confirmed and recovered cases of COVID-19. *Travel medicine and infectious disease*, 37. <https://doi.org/10.1016/j.tmaid.2020.101742>.
- McCluskey, W. J., McCord, M., Davis, P. T., Haran, M., & McIlhatton, D. (2013). Prediction accuracy in mass appraisal: a comparison of modern approaches. *Journal of Property Research*, 30(4), 239-265. <https://doi.org/10.1080/09599916.2013.781204>.
- Naimi, A. I., & Balzer, L. B. (2018). Stacked generalization: an introduction to super learning. *European journal of epidemiology*, 33(5), 459-464. <https://doi.org/10.1007/s10654-018-0390-z>.
- Özen, N. S., Saraç, S., & Koyuncu, M. (2021). Prediction of COVID-19 Cases in the United States of America with Machine Learning Algorithms. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (22), 134-139. <https://doi.org/10.31590/ejosat.855113Abstract>. (In Turkish)

- Pavlyshenko, B. (2018). Using stacking approaches for machine learning models. In *2018 IEEE Second International Conference on Data Stream Mining & Processing (DSMP)*, IEEE, 255-258. <https://doi.org/10.1109/DSMP.2018.8478522>.
- Papastefanopoulos V., Linardatos P., & Kotsiantis S. (2020). COVID-19: A comparison of time series methods to forecast percentage of active cases per population. *Applied Sciences*, *10*(11), 3880. <https://doi.org/10.3390/app10113880>.
- Petropoulos, F., Makridakis, S., & Stylianou, N. (2022). COVID-19: Forecasting confirmed cases and deaths with a simple time series model. *International Journal of Forecasting*, *38*, 439-452. <https://doi.org/10.1016/j.ijforecast.2020.11.010>
- Pontoh, R. S., Zahroh, S., Hidayat, Y., Aldella, R., Jiwani, N. M., & Firman, S. (2020). Covid-19 modelling in South Korea using a time series approach. *Int. J. Adv. Sci. Technol*, *29*(7), 1620-1632. <http://sersc.org/journals/index.php/IJAST/article/view/16246>.
- Prokhorenkova, L., Gusev, G., Vorobev, A., Dorogush, A. V., & Gulin, A. (2018). CatBoost: Unbiased boosting with categorical features. *Advances in Neural Information Processing Systems*, *31*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1706.09516>
- Purwandari, T., Zahroh, S., Hidayat, Y., Sukonob, S., Mamat, M., & Saputra, J. (2022). Forecasting model of COVID-19 pandemic in Malaysia: An application of time series approach using neural network. *Decision Science Letters*, *11*(1), 35-42. <https://doi.org/10.5267/j.dsl.2021.10.001>
- Ribeiro, M. H. D. M., da Silva, R. G., Mariani, V. C., & dos Santos Coelho, L. (2020). Short-term forecasting COVID-19 cumulative confirmed cases: Perspectives for Brazil. *Chaos, Solitons & Fractals*, *135*, 109853. <https://doi.org/10.1016/j.chaos.2020.109853>
- Qi, Y. (2012). Random forest for bioinformatics. In *Ensemble machine learning*. Springer, MA, 307-323, https://doi.org/10.1007/978-1-4419-9326-7_11
- Schapire, R. E. (2013). Explaining adaboost. In *Empirical inference*. Springer, Berlin, Heidelberg, 37-52. https://doi.org/10.1007/978-3-642-41136-6_5
- Seo, D. K., Kim, Y. H., Eo, Y. D., Park, W. Y., & Park, H. C. (2017). Generation of radiometric, phenological normalized image based on random forest regression for change detection. *Remote Sensing*, *9*(11). <https://doi.org/10.3390/rs9111163>.
- Sevli, O., & Gülsoy, V. G. B. (2020). Machine learning based case estimation using prophet model with time series data for covid-19 outbreak. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (19), 827-835, <https://doi.org/10.31590/ejosat.766623>. (In Turkish)
- Shahriar, S. A., Kayes, I., Hasan, K., Hasan, M., Islam, R., Awang, N. R., ... & Salam, M. A. (2021). Potential of ARIMA-ANN, ARIMA-SVM, DT and CatBoost for atmospheric PM_{2.5} forecasting in Bangladesh. *Atmosphere*, *12*(1), 100. <https://doi.org/10.3390/atmos12010100>.
- Shastri, S., Singh, K., Kumar, S., Kour, P., & Mansotra, V. (2020). Time series forecasting of Covid-19 using deep learning models: India-USA comparative case study. *Chaos, Solitons & Fractals*, *140*, <https://doi.org/10.1016/j.chaos.2020.110227>
- Singh, S., Parmar, K. S., Kumar, J., & Makkhan, S. J. S. (2020). Development of new hybrid model of discrete wavelet decomposition and autoregressive integrated moving average (ARIMA) models in application to one month forecast the casualties cases of COVID-19. *Chaos, Solitons & Fractals*, *135*, 109866. <https://doi.org/10.1016/j.chaos.2020.109866>.
- Smola, A. J., & B. Schölkopf, (1998). On a kernel-based method for pattern recognition, regression, approximation and operator inversion. *Algorithmica* *22*, 211– 231. *Technical Report 1064*. <https://doi.org/10.1007/PL00013831>.
- Sumi, A., Luo, T., Zhou, D., Yu, B., Kong, D., & Kobayashi, N. (2013). Time-series analysis of hepatitis A, B, C and E infections in a large Chinese city: Application to prediction analysis. *Epidemiology & Infection*, *141*(5), 905-915. <https://doi.org/10.1017/S095026881200146X>.
- Talkhi, N., Fatemi, N. A., Ataei, Z., & Nooghabi, M. J. (2021). Modeling and forecasting number of confirmed and death caused COVID-19 in IRAN: A comparison of time series forecasting methods. *Biomedical Signal Processing and Control*, *66*. <https://doi.org/10.1016/j.bspc.2021.102494>.
- Tandon, H., Ranjan, P., Chakraborty, T., & Suhag, V. (2020). Coronavirus (COVID-19): ARIMA based time-series analysis to forecast near future. *arXiv preprint arXiv:2004.07859*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2004.07859>.
- Taud, H., & Mas, J. F. (2018). Multilayer perceptron (MLP). In *Geomatic approaches for modeling land change scenarios*. Springer, 451-455. https://doi.org/10.1007/978-3-319-60801-3_27.
- Vapnik, V. (1995). *The Nature of Statistical Learning Theory*. Springer [https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=sna9BaxVbj8C&oi=fnd&pg=PR7&dq=\)+The+Nature+of+Statistical+Learning+Theory+&ots=oqL9H_jrc6&sig=a5xo-MNgbvj_3GrI92a2kcUHDPE&redir_esc=y#v=onepage&q=\).%20The%20Nature%20of%20Statistica%20Learning%20Theory&f=false](https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=sna9BaxVbj8C&oi=fnd&pg=PR7&dq=)+The+Nature+of+Statistical+Learning+Theory+&ots=oqL9H_jrc6&sig=a5xo-MNgbvj_3GrI92a2kcUHDPE&redir_esc=y#v=onepage&q=).%20The%20Nature%20of%20Statistica%20Learning%20Theory&f=false).

- Walsh, B. (2017). *The world is not ready for the next pandemic*. <https://time.com/4766624/next-global-security/>
- Wolpert, D. H. (1992). Stacked generalization. *Neural networks*, 5(2), 241-259. [https://doi.org/10.1016/S0893-6080\(05\)80023-1](https://doi.org/10.1016/S0893-6080(05)80023-1)
- Ying, C., Qi-Guang, M., Jia-Chen, L., & Lin, G. (2013). Advance and prospects of AdaBoost algorithm. *Acta Automatica Sinica*, 39(6), 745-758. [https://doi.org/10.1016/S1874-1029\(13\)60052-X](https://doi.org/10.1016/S1874-1029(13)60052-X).
- Zeroual, A., Harrou, F., Dairi, A., & Sun, Y. (2020). Deep learning methods for forecasting COVID-19 time-Series data: A Comparative study. *Chaos, Solitons & Fractals*, 140, <https://doi.org/10.1016/j.chaos.2020.110121>.
- Zhang, Y., & Haghani, A. (2015). A gradient boosting method to improve travel time prediction. *Transportation Research Part C: Emerging Technologies*, 58, 308–324. <https://doi.org/10.1016/j.trc.2015.02.019>.
- Zhao, Y., Chetty, G., & Tran, D. (2019). *Deep Learning with XGBoost for Real Estate Appraisal*, In 2019 IEEE Symposium Series on Computational Intelligence (SSCI), IEEE, pp. 1396-1401, Xiamen- China, December, <https://doi.org/10.1109/SSCI44817.2019.9002790>.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca çalışma kapsamında “Etik İzin” gerektiren bir durum bulunmamaktadır.

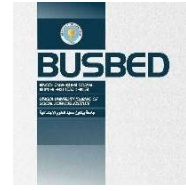
ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %50, 2. yazarın araştırmaya katkı oranı %50'dir.

Yazar 1: Metodoloji, Yazılım, Araştırma, Veri düzenleme, Yazma – Orijinal taslak, Görselleştirme.

Yazar 2: Metodoloji, Yazma – Orijinal taslak, İnceleme ve Düzenleme, Kavramsallaştırma, Proje yönetimi.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 01.06.2022
Kabul Tarihi : 12.10.2022
Düzeltilme Tarihi : 26.10.2023

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1124328>

OSMANLI DEVLETİ'NDE TEMEL EĞİTİM KURUMLARININ YAYGINLAŞTIRILMASI: BURSA VALİ MUAVİNİ YUSUF BAHAEDDİN'İN LÂYİHASI VE TÂLİMATI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Abdullah CENGİZ¹

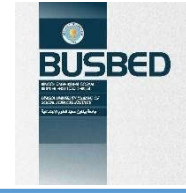
ÖZ

XIX. yüzyılın ikinci yarısı Osmanlı Devleti'nin siyasi, askerî, idarî, ekonomik ve sosyal alanda birçok sorunla karşı karşıya kaldığı dönem olmuştur. Bu dönemde mezkûr alanlardaki sorunların halledilmesi için devlet adamları ve önemli şahsiyetler tarafından çözüm önerilerinin bulunduğu lâyiha ve/veya tâlimat hazırlanarak Sultan II. Abdülhamid'e sunulmuştur. Bu lâyiha ve tâlimatlardan birini de Bursa Vali Muavini Yusuf Bahaeddin hazırlamıştır. Yusuf Bahaeddin, Anadolu'daki ziyareti esnasında halkın eğitime olan ilgisizliğini görmüştür. Halkın bu kötü durumdan kurtulması amacıyla Anadolu'nun her yerinde temel eğitim kurumlarının yaygınlaştırılması ve daha önce açılan ibtidâî mekteplerin de ıslah edilmesi gerektiğini düşünmüştür. İbtidâî mekteplerin yaygınlaştırılması ve mevcut mekteplerin ıslahı için Yusuf Bahaeddin tarafından hazırlanan lâyiha; mukaddime, ibtidâî mekteplerin yapımı ve mekteplerdeki eğitim-öğretim usulü, maârif gelirleri ve maârif komisyonu başlıklarından oluşmuştur. Tâlimat ise muallimlerin, müfettişlerin, bevvapların, sınıf başlarının, talebelerin vazifelerinden ve talebelere verilen ödül ve ceza konularından ayrıca mekteplerin genel yapısından meydana gelmiştir. Bu çalışmada lâyiha ve tâlimatta tespit edilen konular değerlendirilerek dikkate sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Temel Eğitim, Lâyiha, Tâlimat.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, abdullah.cengiz@dicle.edu.tr. <https://orcid.org/0000-0002-3484-2308>.

Article Type : Research Article
Date Received : 01.06.2022
Date Accepted : 12.10.2022
Revision Date : 26.10.2023

EXPANDING BASIC EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE OTTOMAN STATE: AN ASSESSMENT ON THE REPORT AND INSTRUCTIONS OF BURSA VICE GOVERNOR YUSUF BHAEDDIN

Abdullah CENGİZ¹

ABSTRACT

XIX. The second half of the century was the period when the Ottoman Empire faced many problems in the political, military, administrative, economic and social fields. In this period, a statement and/or instruction was prepared by statesmen and important personalities in order to solve the problems in the aforementioned areas and Sultan II. It was presented to Abdulhamid. One of these statements and instructions was prepared by Bursa Deputy Governor Yusuf Bahaeddin. During her visit to Anatolia, Yusuf Bahaeddin saw the indifference and ignorance of the people in education. In order to get rid of this bad situation, she thought that basic education institutions should be expanded all over Anatolia and the primary schools that were opened before should be reformed. Report prepared by Yusuf Bahaeddin for the dissemination of primary schools and the improvement of existing schools; It consisted of the titles of introduction, construction of primary schools and education-teaching method in schools, education revenues and education commission. The instruction, on the other hand, consisted of the duties of teachers, inspectors, teachers, class heads, students, the rewards and punishments given to students, and the general structure of the schools. In this study, the issues identified in the report and the instruction were evaluated and tried to be brought into consideration.

Keywords: Ottoman State, Basic Education, Report, Instruction.

¹ Assistant Prof. Dr, Dicle University, Faculty of Theology, abdullah.cengiz@dicle.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3484-2308>.

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren eğitime büyük önem vermiş, örgün ve yaygın eğitimini medreseler ve sıbyan mektepleri vasıtasıyla yürütmüştür. Osmanlı'da bir çocuğun ilk tahsilini gördüğü yer olan sıbyan mektepleri, XVII. yüzyıla kadar başarılı bir şekilde varlığını korumuştur. Ancak eğitim alanındaki bu çalışmalar, dâhili ve harici sebepler yüzünden XVII. yüzyıldan itibaren aksamaya başlamış ve gittikçe kötüleşmiştir (Kazıcı, 2014, s. 57-116). Sıbyan mektepleri, tarih boyunca merkezi bir yönetim ve ortak bir müfredat sistemi olmadan eğitim faaliyetlerini yürütmeye çalışmıştır. Bu eksikliğin giderilmesi ve temel eğitim kurumu olan sıbyan mekteplerinin bir düzene sokulması için III. Selim (1789-1808), 1804 yılında ferman çıkarmıştır (BOA, C.MF. 85/4225). Sıbyan mekteplerinin ıslahı için atılan bir diğer adım ise II. Mahmud (1808-1839) tarafından 1824 yılında ilan edilen “Talim-i Sıbyan” adlı ferman olmuştur. Bu fermana göre, mektebe gitme dönemindeki çocukların herhangi bir yerde çalıştırılmaması, esnaf veya ustanın da bu çocukları çirak olarak yanlarında tutmamları gerektiği ve çocukların temel eğitim alma yaşı geçmeden sıbyan mekteplerine gitmeleri gerektiği belirtilmiştir (Mahmud Cevad, 2002, s.1-2). Ancak bu fermanın uygulanması, iç (yeniçeri ocağının kaldırılması) ve dış (savaşlar) sebeplerden yüzünden akim kalmıştır (Akyüz, 2010, s.152). 1838 yılında Meclis-i Umûr-ı Nâfia, sıbyan mekteplerin gelişmesi için önemli kararlar almış ise de sıbyan mekteplerinin idaresi Şeyhülislamlığa bırakıldığından istenilen değişiklikler yapılamamıştır (Gelişli, 2002, s.46). Meclis-i Muvakkat, sıbyan mekteplerinin ıslahı için 1845 yılında lâyiha hazırlamıştır (BOA, İ.MSM. 25/653). Bu lâyihada, ıslahatın öncelikle mahalle mekteplerinde yapılması, muallimlere okutacakları derslerle ilgili birer tâlimat hazırlanması, muallimlik vazifesini tecrübeli ve güvenilir kişilere verilmesi, talebelerin eğitim seviyesinin belirlenebilmesi için mektebe imtihan usulünün getirilmesi gibi maddeler yer almıştır. Maârif-i Umûmiyye Nezâreti, 1847 yılında sıbyan mektebi muallimlerine rehber olarak talimâtname¹ hazırlamıştır. Ancak maddi yetersizlik ile tecrübeli ve güvenilir muallimlerin sayısının az olmasından dolayı mezkûr talimâtname uygulanamamış ve sıbyan mekteplerinde eski usulde eğitime devam edilmiştir (İhsanoğlu, 1998, s.303).

1863 ve 1864 yılında da gerekli adımlar atılarak nizamname hazırlanmış ancak teoriden ileriye gidilememiştir (İhsanoğlu, 1998, s.304). Sıbyan mekteplerinin ıslahı için 1869 yılında Maârif-i Umûmiyye Nizamnamesi (Düstûr, Birinci Tertip, c. II, 184-219) ilan edilmiştir. Daha önce hazırlanan talimâtname veya lâyihalarda olduğu gibi 1869 Maârif-i Umûmiyye Nizamnamesi'ne de “ilköğretimin zorunluluğu” şartı eklenmiştir. Yine, mahalle ve karyelerde sıbyan mektebinin açılması, bu mekteplerin masraflarının mahalle veya karye halkı tarafından karşılanması, mektebe başlama yaşı kızlarda 6-10, erkeklerde 7-11 yaşlarında olması kararlaştırılmıştır (Yazıbaşı, 2014, s.63). Osmanlı Devleti, 1869 Maârif-i Umûmiyye Nizamnamesi'nin ilanından sonra hem sıbyan mekteplerinin usul-ı cedid² üzerine ders veren duruma getirmek için program ve tâlimatnameler hazırlamış hem de sıbyan mekteplerinden hariç mezkûr program ve tâlimatnamenin uygulanacağı ibtidâî mekteplerin açılmasına karar vermiştir (Kodaman, 1991, s.67). Bu karar üzerine 1872 yılında İstanbul'da Nuru Osmaniye Camii içinde Numune İbtidâî Mektebi adıyla ilk modern temel eğitim kurumu açılmıştır (BOA, MF. MKT. 17/25; İhsanoğlu, 1998, 305). Bu mektepten sonra Simkeşhane (BOA, MF. MKT. 21/51) ve Saraçhane'de (BOA, MF. MKT. 21/11) de ibtidâî mektebi açılmış ve böylece İstanbul'da ibtidâî mekteplerin sayısı artırılmaya çalışılmıştır. İstanbul'da ibtidâî mekteplerinden güzel sonuçlar elde edilmesi üzerine bu mekteplerin İstanbul haricinde tüm Osmanlı topraklarında da açılmasına karar verilmiştir (Kodaman, 1991, s.70-72). Bu girişimin neticesinde Osmanlı eğitiminde, geleneksel metodun uygulandığı “usul-i atik” sıbyan mekteplerin yanında modern metodun uygulandığı “usul-i cedid” ibtidâî mektepleri ile ikili bir sistem ortaya çıkmıştır. Bu yüzden 1879 yılında Osmanlı'da temel eğitim, Mekatib-i Sıbyaniye ve Mekatib-i İbtidâîye olarak iki daireye ayrılmıştır. Ancak Maarif Nezareti, bu ikiliğe son vermek için Mekatib-i Sıbyaniye'yi 1882 yılında kaldırmış ve böylece sıbyan mekteplerini ibtidâîye dönüştürmeye çalışmıştır (İhsanoğlu, 1998, s.306).

1869 Maârif-i Umûmiyye Nizamnamesi'nin ilanyla hem sıbyan mekteplerinin ıslah edilerek ibtidâî mekteplerine dönüştürülmesi hem de yeni ibtidâî mekteplerin açılması kararlaştırılmış ise de bu karar, vilâyetlerde pek uygulanamamıştır. Tanzimat döneminde rüşdiye mekteplerin açılmasına önem verilmesi nedeniyle II. Abdülhamid dönemine kadar, ülke genelinde iki yüzden fazla ibtidâî mektebi açılmamıştır. II. Abdülhamid ise Osmanlı Devleti'nin her yerinde ibtidâî mekteplerin açılmasına gayret göstermiştir. (Kodaman, 1991, s.77-79). Osmanlı Devleti'nin en küçük karyesindeki sıbyan mekteplerinin geleneksel metottan modern metoda dönüştürülerek ibtidâî mekteplerin sayısının artırılması ve bu ibtidâî mekteplerin eğitim-öğretiminin güzel olması için de hem devlet tarafından hem de özel şahıslar tarafından talimâtname ve lâyihalar hazırlanmıştır (Oğuz, 2007).

¹ *Ef'âlin Talim ve Tadrîs ve Terbiyelerine Ne Vechile Eylemeleri Lazım Geleceğine Dair Sıbyan Mekâtib-i Hâce Efendilere İtâ Olunacak Talimât (İstanbul 1263/1847).*

² *Ders araç ve gereçleri konusunda yenileşme, özellikle, muallimlerin geleneksel öğretim yöntemlerini bırakıp yeni ve etkili öğretim yöntemleri uygulaması demektir (Akyüz, 2010, s. 207).*

Lâyiha, Arapça asıllı bir kelimedir ve “*düşünülen bir şeyin yazı haline getirilmesi*” anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde lâyiha, rapor ve taslak olmak üzere iki ayrı belge türü için kullanılmıştır. Rapor mahiyetindeki lâyihalar kendi içinde birkaç gruba ayrılır. Birincisi; ıslahat lâyihaları olup herhangi bir konuda düşünülen ıslahatın bir kişi veya daire tarafından hazırlanmasıdır. İkincisi; bir memuriyet veya teftiş sonrasında tespit edilen hususların kaleme alınmasıdır. Üçüncüsü; bir mesele hakkında görüş bildirilmesidir (Kütükoğlu, 2003, s.116). Bursa Vali Muavini Yusuf Bahaeddin'in hazırlamış olduğu lâyiha da üçüncü gruba girmektedir (BOA, Y.MTV, 115/39).

2. YUSUF BAHAEDDİN'İN LÂYİHA VE TÂLİMATI HAZIRLAMANEDENİ

Bursa Vali Muavini Yusuf Bahaeddin, Anadolu'da Yozgat'ın da içinde bulunduğu birçok şehri ziyaret etmiş ve bu esnada mezkûr şehirlerin temel eğitimiyle alakalı notlar almıştır. Osmanlı Devleti'nde eğitimin gelişmesi için kısa zamanda önemli adımlar atıldığı ve bu adımlardan birini de ibtidâî mekteplerin oluşturduğu notlarında yer almıştır. İbtidâî mekteplerin geliştirilmesi ve sayısının artırılması için halktan toplanan yardımlar ve evkaf-ı münderise gelirleri tahsis edilmiş ise de bu gelirler, yetersiz gelmeye başlamıştır. Bu yüzden temel eğitim kurumların açılmasında zorluk yaşandığı ifade edilmiştir. Hâlbuki Osmanlı'daki eğitimin temeli ve başlangıcı olan ibtidâî mekteplerin açılmasının önemini bilen Yusuf Bahaeddin, Anadolu'daki insanların cehalet sebebiyle temel İslami hükümlere bile vakıf olmadıklarını ve bir takım batıl fikirlere sahip olduğunu mezkûr ziyareti sırasında görmüştür. Anadolu'daki karye ve kasabalarda temel eğitime çok fazla ihtiyaç olduğunu gören Yusuf Bahaeddin, Anadolu'nun en küçük yerinde bile ibtidâî mekteplerin açılması gerektiğini düşünmüş ve bunun için de lâyiha hazırlanmasına ihtiyaç duymuştur (BOA, Y.MTV, 115/39).

Maarif Nezareti, mevcut ibtidâî mekteplerin eğitim-öğretimine dair tâlimatı daha önceden hazırlatmıştı. Ancak bu tâlimatta, muallim, hademe ve talebelerin vazifeleri, talebelere mücâzât (ceza) ve mükâfat (ödül) gibi hususlar yeterince açıklanmamıştı. Bu sebeple mekteplerdeki muallimlerin çoğu, vazifelerini kendiliğinden yapabilecek iktidarda olmadığından ibtidâî mekteplerin eğitim seviyesinin farklı olduğunu ve yine tüm mekteplerde aynı yöntemle eğitim verilmediğini gören Yusuf Bahaeddin, ibtidâî mektepler için gerekli bir tâlimatın hazırlanmasının gerekliliğini belirtmiştir. Yusuf Bahaeddin, ibtidâî mektepleri için gerekli tâlimatı hazırlamış ve bu tâlimatı, Maarif Nezareti'nin evvelki tâlimatına ilave edilmesi için lâyiha ile birlikte H. 9 Receb 1312 (M. 6 Ocak 1895) tarihinde Mâbeyn-i Hümâyün Baş Kitâbetine göndermiştir (BOA, Y.MTV, 115/39).

3. MAÂRİF NEZARETİ'NİN LÂYİHA VE TÂLİMATI KARŞITUTUMU

Osmanlı Devleti'nin tüm topraklarında temel eğitim kurumların iyileştirilmesi ve sayısının artırılması için Bursa Vali Muavini Yusuf Bahaeddin'in hazırladığı lâyiha ve tâlimat, Maarif Nezareti tarafından değerlendirilmiştir. Yusuf Bahaeddin'e göre en önemli husus, temel eğitim kurumlarının giderleri için Müslim halktan toplanan müsakkafat ve aşar vergisi %25 oranında artırılmalı ve her karyeden aynı oranda toplanmalıdır. Ayrıca bu gelirlerin teftiş edilmesi için de müfettiş, kâtip ve sandık emini gibi memurlar tayin edilmelidir. Ancak Maarif Nezareti, halktan toplanan müsakkafat ve aşar vergisinin artırılmasına ve her karyeden aynı oranda toplanmasına bazı sebeplerden dolayı karşı çıkmıştır. Buna göre, Osmanlı Devleti'nde idâdî ve aliye mekteplerin masraflarının karşılanması için Müslim halktan maarif hisse îânesi ile aşar ve müsakkafat vergisi adı altında para toplanmaktadır. Eğitim adına toplanan paraya %25 oranında zam yapılması fakir Müslim halkın şikâyetine neden olacaktır. Diğer taraftan halktan toplanan vergi oranı, karyelerin maddi durumuna (zengin-fakir) göre az veya çok olarak değişiklik göstermektedir. Yeni düzenleme ile her karyeden aynı oranda vergi istenilseydi tepkiyle karşılanacaktı. Yusuf Bahaeddin, karyelerden müsakkafat vergisinin toplanması için maarif hisse memurlarının vazifelendirileceğini belirtse de Maarif Nezareti, mezkûr memurların hakkıyla halktan gerekli parayı tahsil edemeyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca vazifeli memurların hem halktan yeterince vergi toplayamaması ve toplanan paranın da memurların maaş ve masraflarına gideceğini belirten Maarif Nezareti, bu durumun halkın hoşnutsuzluğuna neden olacağını ve bu yüzden de mezkûr zammın uygun ve caiz olamayacağını ifade etmiştir (BOA, Y.MTV, 115/39).

Yusuf Bahaeddin'e göre ikinci önemli husus, temel eğitim programının plan ve düzen içerisinde yürütülmesidir. Yusuf Bahaeddin, Osmanlı Devleti'ndeki mevcut ibtidâî mekteplerin eğitim-öğretimine dair tâlimatın yetersiz olduğunu belirterek muallim, hademe ve talebelerin vazifeleri ile talebelere mücâzât ve mükâfat gibi hususlar hakkında tafsilatın çok az olduğunu ifade etmiştir. Bu eksikliğin mezkûr mekteplerin aynı seviyede eğitim vermesini engellediği ve bu yüzden tâlimata ciddi ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır. Ancak Maarif Nezareti, Yusuf Bahaeddin'in ibtidâî mekteplerin iyileştirilmesi ve yaygınlaştırılması için hazırladığı tâlimatın, Maarif Nezareti'nce daha önce düzenlenen tâlimat ve programların aynısı olduğunu ve bu programlardan ciddi şekilde yararlanarak hazırladığını ifade etmiştir. Yusuf Bahaeddin'in hazırladığı tâlimatta yeni şeyler olmadığını gören Maarif Nezareti, bu tâlimatın değerlendirmeye alınmamasına karar vermiştir (BOA, Y.MTV, 115/39).

Diğer taraftan Maarif Nezareti, “*ibtidâî mekteplerin sayısının artırılması ve ıslahı*” kapsamında ibtidâî mektepleri açmaya çalışmış ve bu mekteplerin maddi yönden sıkıntı çekmemesi için de evkaf-ı münderise ve avarız akçesi vb. gelirleri, fakir köylerdeki mekteplere göndermiştir. Her karyede mescit bulunmakta ve bu mescitlerde imamlar, karye çocuklarına temel eğitim vermekteydi. Bu karyelerdeki mescit ya da mekteplere darümualliminden mezun muallimlerin tayin edilmesinin mümkün olmadığını belirten Maarif Nezareti, köy imamlarını kazalara getirterek oradaki rüşdiye mekteplerinde mezkûr imamlara usul-ı cedid dersleri verildiğini ifade etmiştir. Bu imamlar, yeni usulü öğrendikten sonra mescit veya mekteplerde talebelere ders vermeye başlamış ve bu sayede muallim ihtiyacı giderilmiştir. Maarif Nezareti, Osmanlı Devleti’nde kırk bine yakın karye bulunduğunu, gerekli maddi yardımlarla bu yaklaşık yirmi altı bin karyede ibtidâî mekteplerin açıldığını, geri kalan karyelerde de ibtidâî mekteplerin açılması için gerekli adımların atılacağını belirtmiştir (BOA, Y.MTV, 115/39).

4. LÂYİHANIN İÇERİĞİ

Lâyiha, mukaddime, ibtidâî mekteplerin yapımı ve mekteplerde eğitim usulü ile muallim ve hademelerin durumu, gelirler, maarif komisyonları, hatime ve değerlendirme olmak üzere altı bölümden oluşmaktadır.

4.1. Mukaddime

Osmanlı eğitiminde önemli yeri olan ibtidâî mekteplerin yapımında ve idaresinde halkın desteği büyük olmuştur. İbtidâî mekteplerinde görev yapan muallimler, halktan aldığı ücret karşılığında talebelere eğitim vermiş ve bu yüzden talebelerin eğitim düzeyinde farklılıklar ortaya çıkmıştır. Ancak halkın yardımlarının da zamanla yetersiz gelmeye başlaması üzerine mekteplerdeki eğitim-öğretim daha da kötüleşerek düzensiz ve yetersiz hale gelmiştir. Hatta maddi yetersizlik yüzünden bazı karyelerde hiçbir mektep açılmamış ve bu karyelerdeki halk, eğitimden mahrum kalmışlardır. Bu sebeplerden dolayı halkın eğitim nimetinden faydalanması amacıyla her yerde ibtidâî mektepleri açılmalı ve bu mekteplerin idaresi için gerekli para da devlet tarafından karşılanmalıdır (BOA, Y.MTV, 115/39).

4.2. İbtidâî Mekteplerin Yapımı ve Mekteplerdeki Eğitim-Öğretim Usulü

Osmanlı Devleti’nde ibtidâî mektepleri sadece erkekler için ve belli bölgelerde açılması yerine tüm şehir, kasaba ve karyelerde hem erkekler hem de kızlar için açılmalı ve bu sayede herkes eşit bir şekilde eğitim almalıdır. Bir karyede ibtidâî mektebi, cami yakınına yapılmalı, karyede cami yok ise hem cami hem mektep yan yana yapılmalıdır. Bir karyede ibtidâî mektebi sayısı o karyenin hane sayısına göre belirlenmelidir. Buna göre kız ve erkekler için ayrı olacak şekilde hane sayısı yüz olan karyelerde bir, hane sayısı yüzden fazla olan karyelerde ise her yüz haneye bir mektep olmak üzere lüzumu kadar ibtidâî mektebi açılmalıdır. Eğer karyelerde kız çocuklarına müstakil bir mektep yapılamazsa kız çocukların eğitimden mahrum kalmaması için kız çocukları erkek mektebine kabul edilmeli ve bunlar, mektepte ayrı bir yere oturtulmalıdır. Kız ibtidâî mekteplerine gelir olması için kız mekteplerinde usta kadınlar aracılığıyla son sınıf talebelerine halı, kilim, seccade gibi önemli eşyaların yapımı öğretilmelidir. Bu uygulama ilk önce şehir ve kasabalardaki kız ibtidâî mekteplerinde daha sonra ise karyelerdeki kız ibtidâî mekteplerinde uygulanmalıdır (BOA, Y.MTV, 115/39).

İstanbul Darümuallimin/darümuallimattan mezun muallimler görevlendirilerek vilayet, kaza ve nahiye merkezlerinde darümuallimin/darümuallimatlar açılmalıdır. Bu mekteplerden mezun olacak muallimler, karyelerdeki ibtidâî mekteplerine tayin edilmelidir. İbtidâî mektebinde bir muallimin idaresine kırk talebe verilmelidir. Bu yüzden mektepteki talebe sayısı kırktan fazla ise mektebe gereği kadar muallim tayin edilmelidir (BOA, Y.MTV, 115/39).

İbtidâî mekteplerindeki muallimlere maarif idaresince herhangi bir ücret ödenmediğinden muallimler, her bir talebeden farklı miktarlarda ücret almaktaydı. Bu yüzden muallim, fazla ücret almak için kırktan fazla talebeye ders vermekteydi. Ayrıca muallim, az ücret veren talebeye az, fazla ücret veren talebeye daha fazla ilgi gösterdiğinden talebeler arasında eğitim farkı ortaya çıkmaktaydı. Bu olumsuz durumun engellenmesi ve muallimlerin mektepteki eğitimini hakkıyla yapması için muallimin ders verdiği talebe sayısı kırkı geçmemeli ve muallimlerin maaşı devamlı olarak maarif idaresince verilmelidir. Şehir ve kasabadaki ibtidâî mekteplerindeki muallim evvellerine iki yüz elişer, muallim sani ve salislerine iki yüzer, karye mekteplerindeki muallimlere yüz ve bevvaplara ise seksen kuruş maaş verilmelidir. Maarif idaresinin gelirleri müsait olursa muallimlerin maaşlarına elişer ve bevvabların maaşına yirmişer kuruş zam yapılmalıdır (BOA, Y.MTV, 115/39).

İbtidâî mekteplerinde eğitim gören talebelerin Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde mektebe devam durumu ile ilgili geniş hükümler bulunmakta ve talebeler bu hükümler çerçevesinde mektepteki eğitimlerine devam etmektedirler. Ancak göç mevsiminde ailesine yardım eden köy çocuklarının mektebe devam durumu, maarif komisyonlarınca o esnadaki şartlara göre karar verilmelidir (BOA, Y.MTV, 115/39).

İbtidâî mekteplerinde maddi durumu kötü olan talebelere kitap ve risaleler, maarif komisyonu tarafından meccanen verilmelidir. Kitap ve risalelerin maddi durumu gerçekten kötü olan talebelere verilmesi için şu yöntem uygulanmalıdır: Talebenin fakir olduğuna dair belge, muhtar ve ihtiyar meclisi tarafından hazırlanmalı ve bu belge, mektepteki muallim tarafından da tasdik edilmelidir. Fakir olmadığı halde fakirmiş gibi belge hazırlanarak kitap ve risaleleri alan talebenin sahtekârlık durumu tespit edilir ise talebeye verilen kitap ve risale ücretinin iki katı, belgeyi hazırlayan ve imzalayanlardan alınmalıdır (BOA, Y.MTV, 115/39).

Osmanlı Devleti'nde birçok salgın hastalıklar çıkmakta ve bu hastalıklarla mücadele etmek amacıyla devlet tarafından bir takım tâlimatlar hazırlanmaktadır. Ancak halkın ilgisiz ve eğitimsizliği yüzünden salgın hastalığın yayılmasında zorluk yaşanmaktadır. Salgın hastalıklarla mücadele etmek için mekteplerde sıhhat risalesi dersi ve ayrıca ziraatın gelişmesi için de ziraat risalesi dersi okutulmalıdır (BOA, Y.MTV, 115/39).

4.3. Maârif Geliri

İbtidâî mekteplerin maddi ihtiyaçları ve muallimlerin maaşları evkaf-ı münderise, halktan toplanan para ve zahireden karşılanmakta ise de bu maddi gelirler yeterli gelmemekteydi. Öyle ki şehir ve kasabadaki muallimler, maarif sandığından düzenli maaş alırken karyelerdeki muallimler, eğitim verdiği talebe sayısına göre karye halkından ücret almaktaydılar. Bu yüzden karyedeki muallimler, daha fazla ücret ya da zahire yardımı alabilmek için mektepteki talebe sayısını artırma yoluna gitmekteydiler. Söz konusu durumun engellenmesi amacıyla karyelerdeki muallimler de dâhil olmak üzere tüm muallimlerin maaşları düzenli ve yeterli bir şekilde ödenmelidir. Mezkûr maaşın muallimlere ödenebilmesi için de şehir, kasaba ve karyelerdeki arazi ve müsakkafat vergisine yüzde yirmi beş zam yapılmalıdır. Arazi ve müsakkafat vergisine yapılacak olan zam, vergi idaresince kayıt altına alınmalıdır. Arazi ve müsakkafat vergisi için defter tutulmalı ve bu defter, her senenin şubat ayı içinde mahalli maarif komisyonuna gönderilmelidir (BOA, Y.MTV, 115/39).

4.4. Maârif Komisyonu

Osmanlı Devleti'nin taşra vilayet merkezlerinde vali, sancakta mutasarrıf, kazalarda kaymakamların başkanlığında maarif komisyonları oluşturulmalıdır. Bu komisyonda üye olarak maarif müfettişi, naib, müftü ve halktan (*ashâb-ı maarif*) iki kişi bulunmalıdır (BOA, Y.MTV, 115/39).

Her vilayete mekteb-i mülkiye mezunu olup, tecrübeli ve güvenilir kişilerden maarif başmüfettişi, sancak ve kazalara ise müfettiş görevlendirilmelidir. Ayrıca her maarif komisyonun birer muhasebe kâtibi ile sandık emini olmalıdır. Vilayet, sancak ve kazalardaki eğitimin düzeni için bu müfettişler görevlendirilmelidir. Başmüfettişlere bin, sancak ve kazalardaki görevli müfettişlere sekiz yüz, muhasebe kâtiplerine üç yüz ve sandık eminlerine iki yüz elli kuruş maaş verilmelidir (BOA, Y.MTV, 115/39).

Maarif komisyonları, ibtidâî mekteplerin eğitim-öğretimine, muallim ve hademelerin tayin, azl veya tebdiline, eğitimin gelir-giderlerinin düzen ve işleyişine bakmalıdır. Kaza maarif komisyonları, sancak maarif komisyonlarına, sancak maarif komisyonlarına merkez vilayet maarif komisyonlarına, merkez maarif komisyonları da Maarif Nezareti'ne karşı sorumludur. Maarif komisyonları, her senenin başında, kaza/sancak/vilayetin maarife ait bir senelik gelirini, ibtidâî mekteplerin senelik icraatını ve ibtidâî mekteplerin muallim, hademe ile mezun olan talebelerin miktarını gösteren belgelerden üçer nüsha cetvel hazırlamalıdır. Bu cetveller, mahalli idare meclisinde tasdik edildikten sonra birer nüshası mahalli idarî meclisinde, diğer ikişer nüshası vilayet maarif komisyonuna gönderilmelidir. Vilayet maarif komisyonu da, bu cetvelleri vilayet idare meclisine tasdik ettirdikten sonra Maarif Nezareti'ne göndermelidir (BOA, Y.MTV, 115/39).

Maarif müfettişlerin vazifesi, ibtidâî mektepleri ile maarif komisyonlarını sık sık teftiş ve tahkik ederek usulsüzlüklerin yapılmasını engellemektir. Müfettişler, maarif komisyonlarının herhangi bir usulsüzlüğünü fark ederse bunun ıslahına çalışmalıdır. Müfettişler, teftiş raporlarını her sancak komisyonuna bildirmelidir. Vilayet müfettişi, vilayet merkez sancağı müfettişi ile diğer sancak ve kaza müfettişlerine nezaret etmelidir (BOA, Y.MTV, 115/39).

Maarif müfettişleri ve maarif komisyonları ile ibtidâî mekteplerin sürekli olarak teftiş edilmesi için Maarif Nezareti tarafından seyyar müfettişler tayin edilmelidir. Müfettişlere teftiş edecekleri yerin uzaklığına ve sayısına uygun harcırah verilmelidir (BOA, Y.MTV, 115/39).

Muhasebe ve sandık eminlerin görevlerini güzel yapması için maarif komisyonu tarafından teftiş edilmelidir. Sandık eminleri, umum gelirlerin kayıt altına alınması ile sorumludur ve bu sandık eminleri, maarif komisyonunun izni olmadan herhangi bir harcama yapmamalıdır. Maarife ait gelir ve giderlerin kaydı için her maarif komisyonun defteri olmalı ve bu defter ile paranın saklanması için demir kasa bulunmalıdır. Demir kasadaki paralar, bir müddet kullanılmazsa maarif komisyonunun kararıyla Maarif Nezareti'ne ait Ziraat Bankası'ndaki hesaba yatırılmalıdır (BOA, Y.MTV, 115/39).

Maarif sandıkları, maarif komisyonu ve meclis idaresi üyesi ile defterdardan³ oluşan bir heyet tarafından her ay kontrol edilmeli ve bu kontrolün neticesinde tutulan rapor merkeze gönderilmelidir. Söz konusu rapor, kazalarda dört nüsha şeklinde düzenlenmelidir. Bu nüshalardan biri kazada hıfz edilmeli, diğer üçü ise sancak komisyonuna ve sancak komisyonu da bu üç nüshadan ikisini vilayet komisyonuna gönderilmelidir. Vilayet komisyonu da bu iki nüshadan birini yanında hıfz etmeli diğerini ise Maarif Nezareti'ne göndermelidir. Her senenin sonunda vilayetlerin bu kısımdaki icraatı ve yıllık hesabın sonuçları gazetelerde neşredilmelidir (BOA, Y.MTV, 115/39).

5. TÂLİMATIN İÇERİĞİ

Yusuf Bahaeddin tarafından hazırlanan tâlimat; mektepler ve muallimlerin, müfettişlerin, bevvapların, sınıf başlarının ve talebelerin vazifeleri ile talebelere verilen ödül ve ceza olmak üzere sekiz bölümden oluşmaktadır (BOA, Y.MTV, 115/39)⁴.

5.1. Mektepler

1. İbtidâî mekteplerinde eğitim-öğretim süresi dört sene ve kız çocukları altı yaşından on yaşına kadar, erkek çocuklar ise yedi yaşından on bir yaşına kadar olmalıdır. (Maarif Nizamnamesinin 9. Maddesi)
2. Mekteplerde ders programları haricinde ders vermek ve kitap okutmak yasaktır.
3. Çiçek hastalığı, bulaşıcı hastalık olduğundan mekteplere aşı belgesi olmayan çocuklar alınmamalıdır.
4. İbtidâî mektebine gelen çocuklar bulaşıcı hastalığa yakalanmadığına dair belediyeden rapor almalıdır. Sürekli mektebe gelen talebeler içinde bulaşıcı hastalık belirtisi çıkan olursa o talebenin velisine bilgi verilmeli ve talebe karantina altına alınmalıdır.
5. Her mektep binasında talebenin miktarına göre gereği kadar sınıf ve sınıflarda sıra, yazı ve rakam levhaları, yemekhane, yemekhanede sıralı yemek masaları, mektep binasının haricinde abdesthane, genişçe avlu ve bu avluda jimnastik aletleri yer almalıdır. Çünkü kuvâ-yı akliye kuvâ-yı bedeniye mahsulüdür; yani sağlam kafa sağlam vücutta bulunur. Bu yüzden talebelerin vücutlarının gelişmesine ne kadar çok hizmet edilirse beyinlerinin gelişmesi de o kadar iyi olacaktır.
6. Her mektepte dört adet defter bulunmalıdır. Muallim, bu dört defterden birine mektepteki kitap, risale, harita vs. demirbaş eşyaları kayıt altına almalıdır. Bir diğer deftere, mektebe devam eden talebelerin mektebe başlama tarihleriyle talebenin anne-babasının isimleri, oturdukları yer olarak mahalle ve sokağın ismi ve evin numarası kaydedilmelidir. Üçüncü deftere, mektebin hususi ve umumi imtihanları, talebelerin mektepteki ahlaki durumuna göre talebelere verilecek olan “aferin”, “imtiyaz” gibi evraklar kaydedilmelidir. Dördüncü deftere ise mektebin daimi masrafları, talebeden alınacak eğitim ücreti ve mektebin ders müfredatı kaydedilmelidir. Bu dördüncü defter muallim tarafından mühürlendikten sonra mahalli maarif idaresine gönderilmelidir.

5.2. Muallimin Vazifesi

1. İbtidâî mekteplerine tayin edilecek muallimler, darülmualliminden mezun olmalıdır. Ancak her ibtidâî mektebine darülmuallimin mezunu muallim tayin edilmesi mümkün değildir. Bu yüzden ibtidâî mekteplerine, rüşdiye mektebi muallimleri içerisinde darülmuallimin derslerini tahsil etmiş olanlar tayin edilmelidir. Darülmuallimin dersleri aldığına dair hükümet tarafından tasdikli itimatnameleri olmayan muallimler ibtidâî mektebine tayin edilmemelidir.
2. İbtidâî mektebinde bir muallim, kırktan fazla talebeye hakkıyla eğitim veremeyeceğinden her mektebe talebe miktarına (kırk) göre muallim tayin edilmelidir. Buna göre bir mektepte talebe sayısı kırk ise mektebe bir muallim, kırktan fazla seksenden az ise iki muallim, seksen ile yüz yirmi arasında ise üç muallim tayin edilmelidir.
3. Muallim derse başlamadan önce sınıfta yoklama almalıdır. Bu yoklama sonucunda derse gelmeyen talebeler, yoklama defterine işaretlenmelidir. Üç gün mektebe gelmeyen talebe var ise talebenin mektebe gelmeme sebebi velilerden sorulmalıdır. Veli, talebenin devamsızlık sebebini bildirmez ve talebenin de devamsızlığı on beş günü geçerse talebenin ismi defterden silinmelidir. İsmi silinen talebenin durumu hem veliye hem de maarif meclisine haber edilmelidir.
4. Muallimler mektep içinde düzenin bozulmasına gayret göstermelidir. Muallim, mektebin temizliğinin yanında talebelerin el, ayak ve elbiselerinin temiz olmasından da sorumludur. Muallim, talebelerin ders esnasında ve diğer vakitlerde gürültü yapmalarına, talebelerin birbirlerine rahatsızlık vermelerine müsaade etmemelidir.

³ Vilayetlerde defterdar, sancaklarda ya muhasebeci veya vali yardımcısı ve kazalarda dahi mal müdürleri bulunmaktadır.

⁴ Tâlimat maddeler halinde hazırlandığı için her bir maddenin sonuna (BOA, Y.MTV, 115/39) kaynağı eklenmiştir.

5. Mektebe yeni kayıt yaptırmak isteyen talebenin durumu daha önce gittiği mektebin mualliminden sorulmalıdır. Bu talebe, önceki mektepte hangi sınıfta olduğuna dair belgeyi göstermek zorundadır. Eğer bu talebe, önceki mektepte okuduğu sınıfın üstündeki sınıfa kaydolmak isterse o sınıfa mahsus derslerden imtihan olmak zorundadır. Talebe imtihandan başarılı olursa talebenin kaydı üst sınıfa yapılmalıdır.
6. Muallimler talebeye yumuşak davranmalıdır. Her ne sebeple olursa olsun talebeyi dövmek ve talebe hakkında kötü sözler söylemek kesinlikle yasaktır. Talebenin yaramazlığına karşı muallim, talebeye öğüt verici sözler söylemelidir. Ayrıca talebeye bir miktar ayakta durdurma gibi cezalar verebilir.
7. Muallimler haftada bir veya iki defa olmak üzere uygun bir zamanda tüm talebeye dünyevi kaideye müteallik meseleleri anlatmalıdır. Buna göre muallim talebeye, edep ve güzel ahlakın faydalarını, abdest ve namazın erkânını, padişahın emir ve kanunlarına itaati ve her vakit ona dua etmeyi, anne, baba, hoca, akraba ve taallukatına yani kendilerinden büyük herkese hürmet göstermeleri gerektiğini ve cahilliğin hem dünyada hem de ahirette faydasının olmadığını öğretmelidir.
8. Muallim, talebeler içinde yaşı büyük olanlara abdest aldırıp öğle ve ikinci namazlarını cemaatle kıldırmalıdır. Talebeler mektepte yemek yiyeceği vakit, fakir olanlar zenginlerin yemeklerine imrenmemesi için yemekhanede zengin ile fakir talebeler ayrı ayrı oturtulmalıdır.
9. Ders, namaz ve yemek vakitlerinin dışında talebeler, mektebin avlusuna veya bahçesinde güneş olmayan bir yere çıkarılmalıdır.
10. Birden fazla muallimi olan mekteplerde nöbetleşe ders yapmalı, o esnada boşta kalan muallim sınıfları dolaşarak talebelerin düzenine nezaret etmelidir. Akşamüstü sesi güzel olan talebelerden biri "Fetih Suresi" veya başka bir sure okumalı ve ardından mektepteki herkes padişah ile ümmet-i Muhammediyenin selameti için dua ettikten sonra eğitime ara verilmelidir.
11. Muallim ve hademeler, bu tâlimatın hükümlerine uygun hareket etmediği tespit edilirse ilkinde muallim ve hademelerin bir aylık maaşlarının yarısı, ikinci defa olursa maaşın tamamı kesilmelidir. Söz konusu durum üçüncü kez olursa muallim ve hademeler memuriyetten ihraç edilmelidir.

5.3. Müfettişin Vazifesi

1. Maarif Meclisi azasından uygun olanlar ibtidâî mektebi müfettişliğinde istihdam edilmelidir. Bu müfettişler haftada bir defa ibtidâî mekteplerini teftiş etmelidir. Müfettiş, mektepteki talebenin devamsızlık durumu, eğitim derecesi, edep ve ahlakı, muallim ve hademelerin mektepteki görevini hakkıyla yerine getirip getirmediğini kontrol etmelidir. Mektepteki görevliler, tâlimat hükümlerine uygun hareket etmediği ve bunun yanında herhangi bir yolsuzluk yaptığı müfettiş tarafından fark edilirse görevliler müfettiş tarafından sözlü olarak uyarılmalıdır. Bu uyarıya rağmen herhangi bir değişiklik olmazsa müfettiş bu olumsuz durumu maarif idaresine bildirmelidir. Bunun üzerine maarif idaresi de, mektepteki görevliler hakkında on sekizinci maddeye göre işlem yapmalıdır.
2. Maarif müfettişlerine uygun bir maaş tahsis edilmelidir.

5.4. Bevvabın Vazifesi

1. Bevvab sabahleyin talebe gelmeden yarım saat önce mektebi açmalıdır. Bevvab mektebin içerisini silip süpürmeli, sınıf ve odaların pencerelerini açmalı, abdesthaneyi suyla temizlemeli ve böylece mektepte pis, fena kokulu şeylerin bulunmamasına dikkat etmelidir. Bevvab, mektepte içilecek suyu getirmesi, kış günleri sobayı yakması vs. hizmetleri yaptıktan sonra kapı önüne oturup talebenin toplanmasına nezaret etmelidir.
2. Bevvab, izin belgesi olmayan hiçbir talebeyi mektepten dışarı çıkmasına ve bir eğitime mensup memuriyet veya müfettişlerin haricinden gelen ziyaretçiyi de mektebe girmesine izin vermemelidir.

5.5. Halife ve Sınıf Başlarının Vazifesi

1. Teneffüs zamanında sınıf başları kendi sınıfındaki talebelere, halife ise tüm talebelere nezaret etmelidir. Bir talebe, ceza gerektirmeyecek derecede uygunsuz hareketler yaparsa halife, o talebeyi bir kenara çekip şifahi olarak uyarmalı, eğer ceza gerektirecek bir hareketi olursa halife, o talebeyi muallime haber etmelidir.
2. Mektepten ayrılış vaktinde halifeler, talebelerin boylarına göre küçükler önde büyükler arkada olacak şekilde ikişerli olarak sıralanmasına dikkat etmelidir. Talebeler mektepten çıkarken sessiz ve edepli bir şekilde çıkmalı ve muallim dahi o esnada bunlara nezaret etmelidir. Yolda giderken büyük talebeler küçük talebelerin ellerinden tutmalı ve sınıf başları nezaretinde bu talebeler, semt semt dolaşarak evlerine sırayla bırakılmalıdır. Bu esnada sınıf başları, talebeler içerisinde yolda uygunsuz hareket edenleri tespit etmeli ve durumu muallime bildirmelidir.

5.6. Talebenin Vazifesi

1. Talebeler belirlenen vakitlerde mektebe gelip edepli bir şekilde yerlerine oturmalıdır.
2. Müfredat dâhilinde mektebe gelecek veya gelmiş olan talebeler, veliler tarafından muallime haber edilmelidir.
3. Talebe yerlerinde otururken birbirleriyle oynaşmamalı ve ders çalışan arkadaşlarını rahatsız edecek derecede gürültü çıkarmamalıdır. Talebeler edep ve sükûnet içerisinde dersleriyle meşgul olmalıdır.
4. Ders vakti geldiğinde muallim, şubelerden birini yanına çağırdığında talebeler, sırasıyla ve birbiri ardınca gitmelidir. Ders esnasında talebeler, edep ve sükûnet üzere bulunacak ve yerlerine dönerken dahi yine o suretle birbiri ardınca sıralarına gelip oturmalıdır.
5. Talebelerden biri dışarıya çıkmak isterse müzakere ve mütalaa vaktinde sınıf başından, ders vaktinde ise muallimden izin almalıdır. Ancak bir şubeden aynı anda iki-üç talebeye izin verilmemelidir.
6. Talebeler, birbirleri hakkındaki şikâyetini veya dersle alakalı müşküllerini muallim veya halifeye, oturdukları sıralardan bağırarak söylememeli, onların huzuruna gelerek durum ve isteklerini anlatmalıdır.
7. Muallim veya başka biri sınıfa geldiğinde talebeler, ayağa kalkarak selam vermeli ve muallim oturun emri vermedikçe yerlerine oturmamalıdır.
8. Talebeler daima el, yüz, ayak, elbise ve kitaplarını temiz tutup oturdukları yeri kirletmemelidir. Talebeler, yemek vakti dışında hem sınıfta hem de teneffüs anında avluda hiçbir şey yememelidir.
9. Talebeler birbirleriyle kardeş gibi hoş geçinip birbirlerine karşı asla kötü davranmamalıdır. İçlerinde hasta ya da sakat olanlar başka talebeler tarafından taklit veya alay edilmemelidir.
10. Talebeler muallim ve halifelerine yani kendilerinden büyük olanlara hürmet göstermelidir.
11. Teneffüs ve yemek vakti geldiğinde muallim, ilk önce birinci sınıf talebelerine daha sonra ise birbiri ardınca diğer sınıflara izin vermelidir. Talebeler yemekhaneye giderek el ve ağız temizliğini yaptıktan sonra yemek masalarına oturup edep ve nezafetle yemeklerini yemeli ve yemek sonunda yine ellerini ve ağızlarını güzelce temizlemelidir.
12. Teneffüs esnasında türkü söylemek, münasebetsiz bir surette bağırıp çağırmak, mektep binasına ve içindeki malzemelerine zarar verecek oyunlar oynamak yasaktır. Mektepte vücudu terletecek derecede ve tehlikeli olmaması şartıyla beden kuvvet ve sıhhati için jimnastik nev'inden hareketlere izin verilebilir.
13. Talebeler gerek mektebe gelip giderken gerekse diğer vakit sokakta gayet edepli bir şekilde olacak ve arkadaşlarıyla bağırıp çağırmak, gürültü çıkarmak veya şuna buna sataşmak gibi hareketlerden kaçınmalıdır. Talebeler mektep dışında muallim veya önemli kişilerle karşılaştıklarında edeple selam durmalıdır.

5.6.1. Ödül

1. Mektepte takdir edilecek hal ve hareketi bulunan talebeye muallimler tarafından tahsin ve tebrikler ihsan edilmelidir. Ancak muallimler, tahsin ve tebriklerinde talebeyi kibir ve gurura sevk edecek derecede ileri gitmemeye dikkat etmelidir.
2. Talebe daimi olarak derslerine çalışır ve talebelik vazifesini güzelce yerine getirirse talebeye aferin belgesi verilmelidir.
3. Dört adet aferin belgesine sahip olan bir talebeye bir adet tahsin belgesi, dört adet tahsin belgesi olana bir imtiyaz belgesi verilmeli ve bu imtiyaz belgesi müfettişler tarafından tasdik edilmelidir.
4. Her üç ayda bir defa bu belgeler için yoklama yapılmalı ve talebeler içinde durumu iyi olanlar baş mevkilere oturtulmalıdır.
5. Talebenin bir sene zarfında kazandıkları belge sayısının tespiti için her sene sonunda yoklama yapılmalıdır. Bu yoklama neticesinde ya on altı aferin veya dört tahsin veyahut bir imtiyaz belgesi olan talebelerin ismi iftihar levhasına yazılmalıdır. İmtiyaz belgesi olanlara ödül töreninde bir kitap hediye edilmelidir.

5.6.2. Ceza

1. Talebe; mektebe gitme konusunda gevşeklik gösterirse, üstlendiği herhangi bir vazifeyi ihmal ederse ve asıl vazifesi olan talebeliğin haricinde edebe aykırı hal veya hareketlerde bulunursa cezalandırılmalıdır. Söz konusu durumlarda talebeye verilecek cezalar değişiklik göstermektedir. Buna göre talebeye *evvela* nasihat edilmeli *ikincisi*, talebe azarlanmalı *üçüncüsü* talebenin hal veya hareketleri düzelinceye kadar geçici olarak sahip olduğu takdir belgelerini kısmen ya da tamamı

elinden alınmalı, *dördüncüsü* talebenin, teneffüs veya boş zamanlarında sınıfta bekletilerek arkadaşlarıyla birlikte vakit geçirmesine veya oyun oynamasına izin verilmemeli, *beşincisi*, talebe sınıfta en aşağı mevkiye oturtulmalı, *altıncısı*, talebe, sınıfta ceza mahalline oturtulup paydos vaktine kadar orada ders çalışmalı veyahut talebenin sahip olduğu takdir belgeleri yırtılarak talebe, ceza mahallinde kabahatinin derecesine göre az veya çok ayakta durdurulmalı ve sonuncusu talebeye mektepten ihraç cezası verilmelidir. Bu cezalara karşın talebenin dövülmesi kesinlikle yasaktır.

2. Bir talebe haddi zatında edepli ve kâmil biri iken kazaen bir kabahatte bulunursa talebe muallimler tarafından açıktan nasihatlerle hafifçe uyarılmalı ve eğer aksi olarak talebe, tekdir (azarlama) edilecekse de bu gizlice yapılmalıdır.

3. Yaşın küçüklüğünden dolayı bazı küçük kabahatlerde bulunan talebe, ya uygun bir dille tekdir edilmeli ya da talebenin sahip olduğu belgeleri geçici olarak elinden alınmalıdır.

4. Bir talebenin kabahati kendi iradesinin dışında olursa talebe sadece tekdir edilmelidir.

5. Mektebe gelip giderken ve sair vakitlerde sokakta uygunsuz harekette bulunan veya gerek sınıfta gerekse yemek ve teneffüs vakitlerinde rahat durmayıp arkadaşlarıyla tartışıp gürültü eden talebeye, paydos vaktine kadar, tecrit cezası verilmeli yani talebe arkadaşlarının yanına gitmemelidir.

6. Ders zamanında hazır bulunmayan talebe, mektebin açılışından itibaren kaç saat mektebe gelmemiş ise o kadar saat diğer talebelerden ayrı durdurulmalıdır. Eğer bir talebe, mektebe üç gün gelmez ve velisinden mazeretini gösterir bir belge getirmese talebe, bir gün boyunca mektepte ayrı tutulmalıdır. Mektebe gelmeme durumu on beş günü geçerse talebe, mektepten ihraç edilmelidir.

7. Ders esnasında gürültü ve yaramazlık yapan talebeye, ders bitene kadar tek başına bırakılma cezası verilmelidir.

8. Bir talebe üç gün sürekli olarak ders ve vazifelerinde gevşeklik gösterirse sınıftaki yeri aşağı çekilir ve bu gevşeklik devam ederse talebe, ıslah olana kadar tek başına bırakılmalıdır.

9. Mektebin düzenini bozan ve muallim, halife ve sınıf başına karşı itaatsizlik eden talebe üç gün boyunca tek başına kalmalıdır.

10. Talebelik vazifesi haricinde mesela hırsızlık gibi büyük kabahatler işleyen talebeye tek başına kalma cezası verilmeli, suçun tekrarında mezkûr ceza bir gün daha uygulanmalı ve buna rağmen mezkûr suç üçüncü defa işlenirse talebe mektepten ihraç edilmelidir.

11. Müzakereci ve sınıf başları, kabahat işlerse ya geçici veya kalıcı olarak mezkûr görevinden azledilmeli veyahut müzakereci ve sınıf başlarına tekdir vb. cezalar verilmelidir.

6. LÂYİHA VE TÂLİMATIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bursa Vali Muavini Yusuf Bahaeddin, Anadolu'daki birçok şehri ziyaret etmiş ve bu esnada şehirlerin temel eğitim kurumları olan ibtidâî mektepleriyle alakalı notlar tutmuştur. Yusuf Bahaeddin, bu notlarını "*Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâned Ma-Cevâmi' Şerife Mekâtib-i İbtidâîye Tesisıyla Sûret ve Temin-i İdaresine Dair Lâyihadır*" başlıklı lâyihada toplamıştır. Bu lâyihada Yusuf Bahaeddin, Osmanlı eğitimi içinde temel eğitim kurumu olan ibtidâî mekteplerin önemini ne kadar büyük olduğunu göstermek için "*rûkn-i asliyesi*" kavramını kullanmıştır. Yani ibtidâî mekteplerini; Osmanlı eğitim sisteminin temeli, ayrılmaz parçası, ana sütunu, köşe taşı olarak görmüştür. Bu yüzden Yusuf Bahaeddin, önemli bir eğitim kurumu olan ibtidâî mekteplerin kötü durumdan kurtulup sürekli intizamlı bir şekilde olması gerektiğini vurgulamıştır. Yusuf Bahaeddin'e göre XIX. yüzyılda Sultan II. Abdülhamid, eğitimin gelişmesi için kısa zamanda önemli adımlar atmışsa da Osmanlı'da eğitimin temeli ve başlangıcı olan ibtidâî mektepler yetersiz kalmıştır. Yusuf Bahaeddin, ibtidâî mekteplerin yetersiz kalmasının en önemli sebeplerinden birinin maddiyat olduğunu belirtmiştir. Temel eğitimin geliştirilmesi için halktan toplanan yardımlar ve evkaf-ı münderise gelirleri yetersiz gelmeye başlamıştır. Yusuf Bahaeddin, Anadolu ziyareti esnasında gördüklerini şu mealde kaleme almıştır: Osmanlı Devleti'nin her yerinde temel eğitim kurumları açılmamıştır. Çünkü bunun için ciddi bir para ve insan kaynağını elzem görmüştür. Bu imkânsızlık sebebiyle halk, temel eğitimden mahrum kalarak hem İslami hükümlere yabancılaşmış hem de bir takım batıl fikirlere sahip olmuştur. Yusuf Bahaeddin' göre, Anadolu'nun en küçük yerinde bile mutlaka ibtidâî mektepleri açılmalıdır. Yusuf Bahaeddin, karyelerdeki cehaletin engellenmesi ve hak-diyabetin gelişmesi için

ibtidâî mekteplerin sayısının artırılması ve bu mekteplerin düzen içinde idare edilmesi için halktan toplanan yardımlar ile evkaf-ı münderisenin yanında daha başka maddî gelirlerin devlet tarafından sağlanması gerektiğini düşünmüştür. Çünkü maddî destek artırılsa kısa zamanda Osmanlı'nın her yerinde keyfiyetli ibtidâî mekteplerin açılmasının daha kolay olacağını belirtmiştir. Yusuf Bahaeddin, Osmanlı Devleti'ndeki cehaleti ve batıl fikirleri ortadan kaldırmak için en küçük birimlerde temel eğitimin verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Yani en uzak ve küçük karyelerde ibtidâî mekteplerin açılmasıyla küçük yaştan itibaren çocukların eğitilmesi devletin istikbali açısından büyük bir önem taşıdığını ve eğitim aracılığıyla devletin eski ihtişamlı zamanlarına döneceğini vurgulamıştır (BOA, Y.MTV, 115/39).

Yusuf Bahaeddin, lâyihasında ibtidâî mektepler için maddî gelirin önemine her fırsatta değinmiştir. Çünkü şehir ve kasabadaki ibtidâî mekteplerde görev yapan muallimlerin maaşları eşitken, karyedeki ibtidâî mekteplerde görev yapan muallimlerin maaşları ise eşit değildir. Karyedeki muallimlerin maaşları; mektepte eğitim verdiği talebe sayısına bağlı olarak değişiklik göstermiş ve halktan toplanan para ya da zahireden karşılanmıştır. Bunun neticesinde karyedeki muallimler, daha fazla para ya da zahire alabilmek için mektepteki talebe sayısını artırmaya çalışmışlardır. Ayrıca muallimler; az ücret veren talebeye az, fazla ücret veren talebeye daha fazla ilgi göstermişlerdir. Bir muallimin fikir dünyasında “*ne kadar çok talebe o kadar çok para, ne kadar çok para o kadar çok ilgi*” düşüncesi -ki Osmanlı eğitimi için ne kadar kötü ve zor bir durum- olursa/oluşursa mektepteki talebenin keyfiyeti akamete uğrayacaktır. Çünkü bir muallimin ilgileneceği ve vaktini harcayacağı talebe sayısı aşağı yukarı bellidir ancak muallim kapasitesinin üzerinde talebeye eğitim vermeye çalışırsa hem talebenin istifadesini engellemiş olacak hem de kurumun kalitesini düşürmüş olacaktır. Bu yüzden her muallim, dirayeti ve kapasitesi kadar talebeye eğitim vermelidir. Yusuf Bahaeddin'e göre bir muallimin mektepteki görevini hakkıyla yapabilmesi için eğitim verdiği talebe sayısını kırktan fazla olmamalıdır. Yusuf Bahaeddin, bir muallimin “*maddî sıkıntıya düşerim*” endişesiyle kırktan fazla talebeye eğitim vermemesi ve muallimlerin eşit bir şekilde maaş almaları için şehir, kasaba ve karyelerdeki Müslim halkın arazi ve müsakkafat vergisine yüzde yirmi beş zam yapılması gerektiğini belirtmiştir. Bu sayede talebelerin eşitsiz bir şekilde eğitim almaları da engellenmiş olacaktır (BOA, Y.MTV, 115/39).

Yusuf Bahaeddin, lâyihada ibtidâî mekteplerin yaşadığı maddî sıkıntılara değindikten sonra bunların çözümlerine dair bilgiler de vermiştir. İbtidâî mekteplerin yapımı ve bu mekteplerde eğitim-öğretim usulü hakkındaki yol haritası ilgili lâyihanın bir başka konusunu oluşturmuştur. Buna göre Yusuf Bahaeddin, Osmanlı Devleti'nde en uzak ve küçük karyede bile ibtidâî mektebi yapılması gerektiğini düşünmüş ve bunun için bir ölçüt belirlemiştir. Bu ölçüte göre her yüz hane başına bir ibtidâî mektep düşmelidir. Bu çerçevede Müslim halkın bulunduğu yerlerde hane sayısına göre gereği kadar ibtidâî mektebi açılmalıdır. Bu ibtidâî mektepler sadece erkekler için değil kızlar içinde olmalıdır. İlk etapta kızlar için ayrı bir ibtidâî mektep yapılamazsa bile kızlar, erkek mektebi içinde ayrı bir bölmede/bölümde eğitim almalıdır. Ayrıca eğitime gelir katkısı olması için zamanla karyedeki kız ibtidâî mekteplerinde de uygulanmak üzere şimdilik şehir ve kasabalardaki kız ibtidâî mekteplerinde usta kadınların son sınıf talebelerine halı, kilim, seccade vb. malzemelerin yapımı öğretilmelidir. Yusuf Bahaeddin, ibtidâî mekteplerin sadece şehir ve kasabalarda değil köylerde de açılarak herkesin eğitim almasını ve bu eğitimden de gelir elde edilmesini böylelikle Osmanlı eğitimine maddî destek sağlanmasını istemiştir (BOA, Y.MTV, 115/39).

Yusuf Bahaeddin'e göre, Osmanlı şehirlerinde özellikle karyelerde ibtidâî mekteplerin cami bitişiğine, cami yok ise cami ile birlikte ibtidâî mektebi yapılmalıdır. Bunun nedeni ise Osmanlı Devleti'nde usul-i cedid'i bilen muallimlerin sayısı az olduğundan her karyeye muallim tayin edilmesi o dönemin şartlarında zordu. Cami ile ibtidâî mektebinin bitişik halde yapılmasındaki amaç; cami imamının, kaza veya sancaktaki rüşdiye mekteplerine getirilerek bu imamlara usul-i cedid öğretilmesidir. Gerekli eğitimin ardından görev yerine dönen imam, camide imamlık, ibtidâî mektebinde ise muallimlik görevini yürütecektir. Yusuf Bahaeddin'in bu çözümü sayesinde bir maaş ile devletin hem muallim hem de imam ihtiyacı karşılanmış olacaktır. Yusuf Bahaeddin, imamlara muallimlik vazifesinin verilmesiyle her ne kadar devleti maddî külfetten bir nebze olsun kurtarmış olsa da usul-i cedid ibtidâî mekteplerine darümuallimin'den/darümuallimat'tan mezun olanların tayin edilmesini istiyordu. Bunun amacı, bir imamın rüşdiye mektebinde usul-i cedid dersleri alıp ibtidâî mektebinde ders verecek durumda olsa da darümuallimin'den/darümuallimat'tan mezun olan bir muallim kadar etkili olamayacağına inanmasıdır. Bu yüzden İstanbul Darümuallimin'den/Darümuallimat'tan mezun muallimler görevlendirilerek Osmanlı'nın vilayet, kaza ve nahiye merkezlerinde darümuallimin/darümuallimat açılmalı ve buralarda ibtidâî mektepleri için muallimler yetiştirilmelidir. Ancak Osmanlı Devleti'nin her yerinde maddî külfet yüzünden kısa zamanda muallim mekteplerin açılması mümkün olamayacaktır. Bu yüzden ibtidâî mektepleri için gerekli muallim ihtiyacının imamlardan da karşılanmasına devam edilecektir. Bu muallimlerin maaşları şehir ve kasabalardaki ibtidâî mekteplerinde görev yapan muallim evvellere iki yüz elliler, muallim sani ve salislere ikişer yüz ve karye mekteplerindeki muallimlere yüz ve bevvalara ise seksen kuruş verilmeli ve maarif geliri müsait olursa muallimlerin maaşlarına elliler ve bevvaların maaşına yirmişer kuruş zam yapılmalıdır (BOA, Y.MTV, 115/39).

Yusuf Bahaeddin, ilgili lâyihasında temel eğitimi hem muallim hem de talebe açısından kolaylaştırmak için o dönemin şart ve düzenine göre çözüm önerilerinde bulunmuştur. Yusuf Bahaeddin, ibtidâî mekteplerinde eğitim gören talebelerin mektebe devam durumuyla alakalı Maarif Nizamnamesi'nde geniş hükümler⁵ bulunduğunu ifade etmiştir. Bu hükümler çerçevesinde talebenin mektepteki devamsızlık durumunun değerlendirilmesi gerektiğini ancak bazı istisnai durumlarda nizamnamedeki hükümlerin dışına çıkılabileceğini belirtmiştir. Buna göre göç mevsiminde ailesine yardım eden karye çocuklarının mektebe devam durumunun maarif komisyonlarınca o esnadaki şartlara göre karar verilmesi gerekmektedir. Çünkü Maarif Nizamnamesi'nde mektebe devam durumu ile ilgili geniş hükümler bulunsa da her mektebin bulunduğu bölge şartlarının farklı olabileceği ihtimali düşünülmüş ve talebenin mektebe devam durumunun bölge maarif komisyonlarınca değerlendirilerek uygun kararın verilmesi istenmiştir (BOA, Y.MTV, 115/39).

Yine Yusuf Bahaeddin, ibtidâî mekteplerindeki eğitimin hem sağlıklı bir şekilde yapılması hem de eğitim adına yapılan bu masrafların boşa gitmemesi için maddi durumu kötü olan talebelere kitap ve risaleler, maarif komisyonu tarafından meccanen verilmesi gerektiğini belirtmiş ve bunun için çözüm yolları önermiştir. Buna göre talebenin fakir olduğuna dair muhtar ve ihtiyar meclisi tarafından belge hazırlanmalı ve bu belge, mektepteki muallim tarafından da tasdik edilmelidir. Fakir olmadığı halde fakirmiş gibi belge hazırlanarak kitap ve risaleleri alan talebenin sahtekârlık durumu tespit edilirse talebeye verilen kitap ve risale ücretinin iki katı belgeyi hazırlayan ve imzalayanlardan alınmalıdır. Yusuf Bahaeddin, bu yöntemiyle kitap ve risalelerin asıl ihtiyaç sahiplerine verileceğini düşünmüştür (BOA, Y.MTV, 115/39).

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin altıncı ve yedinci maddesine göre ibtidâî mekteplerinde Elif-Ba, Kuran-ı Kerim, Tecvid, Ahlaka Müteallik Risale, İlm-i Hal, Yazı Talimi, Muhtasar Fenn-i Hesab, Muhtasar Tarih-i Osmani, Muhtasar Coğrafya, Malumat-ı Cami Risalesi dersleri okutulacaktır. Ancak bu dersler, mektebin bulunduğu yerin mahalli maarif meclisi, Maarif Nezareti'nden alınan gerekli izin ve Meclis-i Kebir'in onayı ile mektepte okutulacak dersler değiştirilebilir ya da mevcut derslere eklemeye yapılabilir. Örneğin Osmanlı Devleti'nde birçok salgın hastalık zuhur etmiş ve bu hastalıklarla mücadele etmek amacıyla bir takım önlemler alınmışsa da halkın dikkatsizliği yüzünden salgın hastalıklar yayılmıştır. Bu yüzden Yusuf Bahaeddin, salgın hastalıkların engellenmesi için mekteplerde sıhhat risalesi dersinin ve ayrıca ziraat risalesi dersinin de okutulması gerektiğini belirtmiştir. Yusuf Bahaeddin göre ibtidâî mekteplerinde sıhhat risalesi dersi okutulursa toplum eğitilmiş olacak ve bu sayede salgın çok yayılmadan küçük hasar ve kayıplarla atlatılmış olacaktır. Yine Yusuf Bahaeddin'in ziraat dersine ayrı bir önem vermesinin sebebi, tarım ve hayvancılığın daha iyi bir seviyeye gelmesini istemesindedir (BOA, Y.MTV, 115/39).

Yusuf Bahaeddin, ibtidâî mekteplerinde eğitimin düzenli ve sağlıklı bir şekilde yapılması için denetim mekanizmasının sürekli olması gerektiğini düşünmüştür. İbtidâî mekteplerin denetlenmesi için tüm vilayet merkezlerinde vali, sancakta mutasarrıf, kazalarda kaymakamların başkanlığında maarif komisyonları oluşturulmalı ve bu komisyonlarda üye olarak maarif müfettişi, naib, müftü ve halk içinde eğitim taraftarı olanlardan iki kişi bulunması gerektiğini belirtmiştir. Yusuf Bahaeddin'in maarif komisyonu üyelerine halkın da dâhil edilmesi, Osmanlı'daki eğitim sisteminin herkes tarafından benimseneceği anlamına gelmektedir. Maarif komisyonları, ibtidâî mekteplerin eğitim-öğretiminden; muallim ve hademelerin tayin, azl ve tebdil işlerinden; eğitimin gelir-giderlerden sorumlu olacaktır. Yusuf Bahaeddin, hem ibtidâî mekteplerindeki eğitim sisteminin hem de maarif komisyonlarının sürekli ve düzenli olarak denetlenmesi için mülkiye mektebinden mezun kişilerin maarif müfettişi olmasını istemiştir. Buna göre maarif müfettişleri, ibtidâî mektepleri ile maarif komisyonlarını sık sık teftiş ve tahkik ederek usulsüzlüklerin yapılmasını engelleyecektir. Müfettişler, maarif komisyonlarının herhangi bir usulsüzlüğünü fark ederse bunun ıslahına çalışacaktır. Yusuf Bahaeddin, Osmanlı'daki temel eğitim sisteminin sağlıklı ve verimli bir şekilde yürütülmesi için çeşitli önerilerde bulunmuştur (BOA, Y.MTV, 115/39).

⁵ Onuncu Madde: Bir mahalle veya karyede sıbyan mektebine gitmek için zikir ve inas esnan-ı tahsilde ne kadar etfal var ise isimlerini ve onların işesiyle mükellef olan valideyn ve akaribinin esamisini mübeyyin ihtiyar meclisi maarifetiyle bir defteri yapıp ve zeyli mümhir edilip mektep hocasına teslim kılınacaktır. Onbirinci Madde: onuncu madde de beyan olunduğu vechle tertip edilecek defterde isimleri muharrer çocuklardan mektebe gelmeyenler olur ise hoca tarafından mahalle muhtarına haber verilerek evvel çocuğun peder veya validesi veyahut en yakın akrabası ihtiyar meclisine celb olunarak çocuğu mektebe göndermesi teklif ve ihtar olunacaktır. On ikinci madde: bir çocuğun mektebe gitmesi için valideynine veya akrabasına bir ayda üç kere ihtar vukua bulup da çocuğun on üçüncü maddede muharrer azar ile ma'zur olmayarak gönderilmediği tahakkuk eder ise tâlimat-ı mahsusasına tevfiha o makulelerden haline ve iktidarına göre beş kuruştan yüz kuruşa kadar ceza nakdi alınıp maarif idaresi sandığına teslim kılınacak ve ceza-i nakdi alındıktan sonra yine tesiri görülmez ise çocuk hükümeti mahalliye tarafından cebre mektebe konulacaktır. On üçüncü madde: esnan-ı tahsilde bulunanların muamele-i cebriyeden müstesna tutulmalarını icab eden özürlerin birincisi, çocuğun hükümeti mahalliye maarifetiyle ledel-muayene tahsil-i ilm ve maarifine mani olduğuna hüküm edilen emraz-ı cismaniye ve maneviyesi ikincisi, bir aciz fakirin bir çocuğu olup da kendisinin o çocuğu istihdamına ihtiyacı sabit olması, üçüncüsü, bir çocuğun ekin ve harman vakitleri çiftçilik ile işgal olması, dördüncüsü mahall-i ikametinde mektepler yarım saat mesafede bulunması, beşincisi, çocuğun bulunduğu mahalde mektep olmaması veya olup da kifayet etmemesi, altıncısı, çocuğun hanesinde veya sair bir mahal-i mahsusda okuyup yazdığı tahakkuk etmesi elhasıl bunlara mümessil ahvalden dolayı hükümeti mahalliye nezdinde şayan-ı kabul olacak azar-ı kaviyeye bulunması hususlarıdır. Sıbyan mekteplerine devam etmeyen çocuklardan herhangi birinin iş bu ahvalden biriyle mazur olduğu sabit olur ise evvel çocuğun valideyninden veya akrabasından ceza-i nakdi alınmaz (Düstur, cilt II, s. 185-186).

Maarif Nezareti tarafından ibtidâî mekteplerin eğitim-öğretimiyle alakalı muallim, hademe ve talebelerin vazifeleri, talebelere mücâzât (ceza) ve mükâfat (ödül) gibi hususları ayrıntılı bir şekilde anlatan bir tâlimatın hazırlanmadığını gören Yusuf Bahaeddin, lâyihanın haricinde bir de “*Mekâtib-i İbtidâîye Tâlimatı*” adlı tâlimatı hazırlama ihtiyacı duymuştur. Maarif Nezareti de Yusuf Bahaeddin’in ibtidâî mekteplerinin eğitim öğretimiyle alakalı ayrıntılı bir tâlimatın olmadığı iddiasını reddetmiş ve mezkûr mekteplere ait tâlimatın olduğunu ifade etmiştir. Yine Maarif Nezareti, Yusuf Bahaeddin’in hazırladığı tâlimatın, nezarete ait tâlimatların içeriğinde yer aldığını belirtmiştir. İbtidâî mekteplerin eğitim-öğretimiyle alakalı Maarif Nezareti’ne ait “*Talim-i Sıbyan*”, “*Etfâlin Talim ve Tedris ve Terbiyelerini Ne Vechile İcrâ Eylemeleri Lâzım Geleceğine Dâir Sıbyân Mekâtibi Hâceleri Efendilere İtâ Olunacak Talimât*”, “*Dersaadet Mekâtib-i İbtidaiyesi için Tâlimat -ı Mahsusadır Mevadd-ı Esasiye ve Vezâif-i Muallimin*” ve “*Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi*” gibi çeşitli tâlimatlar bulunmuştur. Maarif Nezareti, ibtidâî mekteplerin eğitim-öğretimine ilişkin tâlimatları maddeler halinde belirtirken; Yusuf Bahaeddin ise konu sınıflandırmasına gitmiştir (Etfâlin Talim ve Tedris...; Mahmud Cevad, 2002; BOA, Y.MTV, 115/39).

Maarif Nezareti’ne ait tâlimat ile Yusuf Bahaeddin’in hazırladığı tâlimat karşılaştırıldığında; bazı bilgilerin aynı, bazı bilgilerin ise farklı olduğu tespit edilmiştir. Maarif Nezareti’ne ait “*Dersaadet Mekâtib-i İbtidaiyesi için Tâlimat-ı Mahsusadır Mevadd-ı Esasiye ve Vezâif-i Muallimin*” adlı tâlimat ile Yusuf Bahaeddin’in tâlimatı arasında ciddi benzerliklerin ve farklılıkların olduğunu söyleyebiliriz. Bu iki tâlimat karşılaştırıldığında muallimlerin görev tanımının nasıl yapıldığı; talebelerin bulaşıcı hastalığa yakalanması durumunda mektebin alacağı tedbirlerin neler olduğu; sınıftaki defterlere nelerin kaydedildiği; talebelerin yemek ve teneffüs zamanının nasıl düzenlendiği; talebelerin ödül ve ceza disiplinin nasıl icra edildiği gibi konularda hem benzerlik hem de farklılıklar göze çarpmaktadır (Etfâlin Talim ve Tedris...; Mahmud Cevad, 2002; BOA, Y.MTV, 115/39).

7. SONUÇ

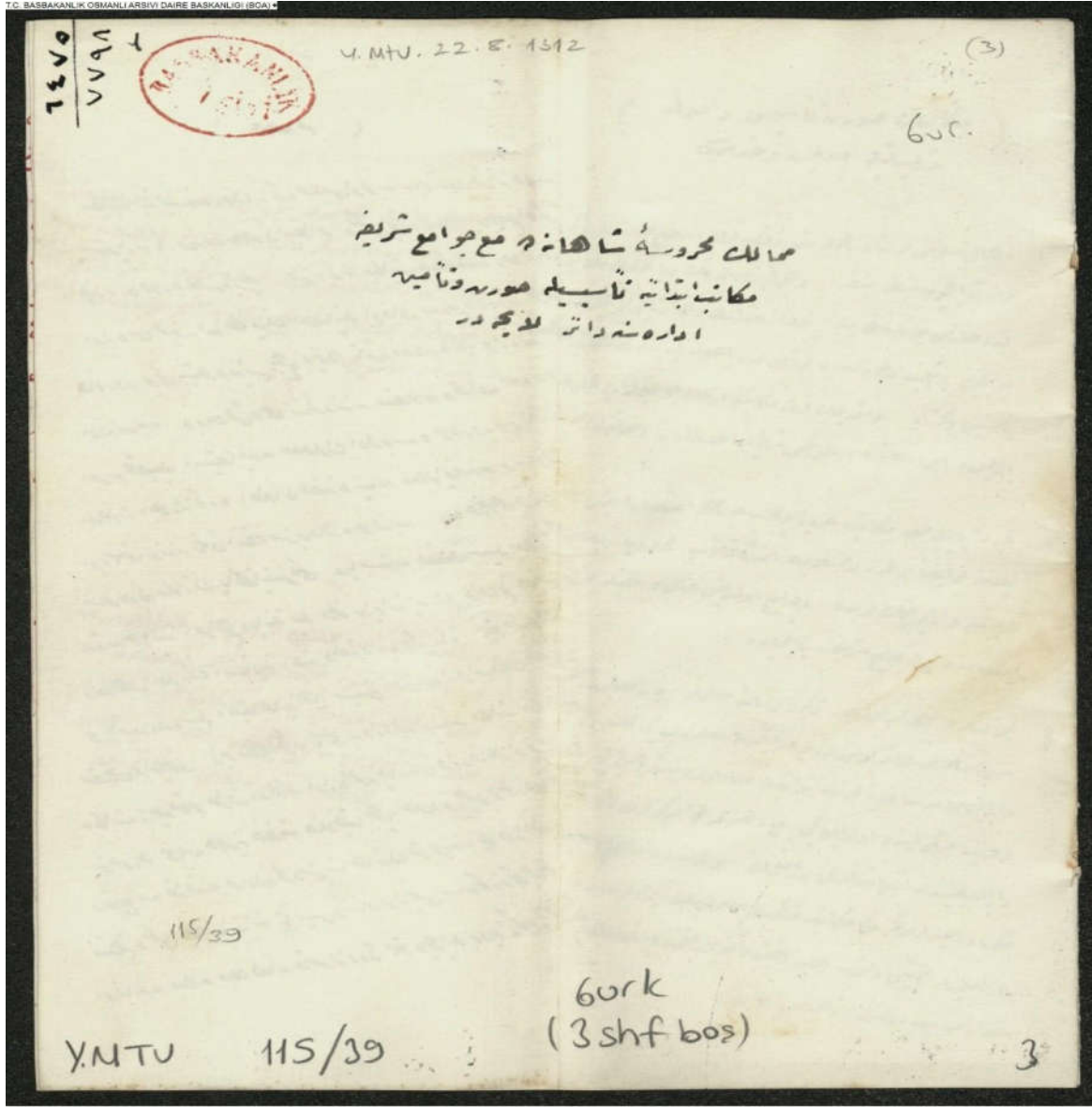
XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren parçalı ve kesintili olarak devam eden Osmanlı’nın eğitimdeki yenileşme çabaları, Tanzimat döneminde yeni bir sürece girmiştir. Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı eğitim sisteminin temelini oluşturan ibtidâî mekteplerin gelişimi ve yaygınlaştırılması için birçok lâyiha veya tâlimat hazırlanmıştır. Bu tâlimatlardan birini de Bursa Vali Muavini Yusuf Bahaeddin 1895 yılında hazırlamıştır. Yusuf Bahaeddin, Osmanlı’daki eğitim sisteminin temeli ve başlangıcı olan ibtidâî mekteplerin açılmasının toplum için çok önemli olduğunu belirtmiştir. Çünkü temel eğitim kurumlarının olmadığı yerde insanların eğitimden yoksun kalmaları sonucunda İslami bilgileri dahi edinmekte ciddi zorlukların çekildiğini ifade etmiştir. Hatta böylesi bir toplumun batıl fikirlere rahatlıkla tevessül ettiğini gören Yusuf Bahaeddin, temel eğitimin yaygınlaştırılmasının elzem olduğunu düşünmüş ve bunun için lâyiha hazırlamıştır. Yusuf Bahaeddin, ilgili lâyihasında ibtidâî mekteplerin sadece erkekler için değil kızlar için de açılması gerektiğini savunmuştur. Maddi yetersizlikten dolayı kızlar için ibtidâî mektepleri hemen açılmazsa bile kızların erkek ibtidâî mekteplerinde eğitimlerine devam etmelerinin isabetli olacağını düşünmüştür. Yusuf Bahaeddin, bu düşüncesiyle toplumda kız-erkek fark etmeksizin herkesin temel eğitimi almasını istemiştir. Osmanlı Devleti’nde yetişmiş muallimlerin sayısının az olduğunu ve kısa zamanda ibtidâî mektepleri için yeterli sayıda usul-i cedidi bilen muallimlerin yetişmesinin mümkün olmadığını bilen Yusuf Bahaeddin, ibtidâî mekteplerinin muallim ihtiyacını karye imamlarıyla karşılamayı düşünmüş ve bu yüzden bir karyede ibtidâî mektebi yapılacaksa cami bitişiğine yapılmasını istemiştir. Ayrıca Yusuf Bahaeddin, bir yere ibtidâî mektebin rastgele yapılamayacağını ifade etmiş ve bunun için de bir usul/metot yöntemi sunmuştur. Buna göre ibtidâî mektebi, Müslim halkın bulunduğu hane sayısının yüz olduğu yerlerde bir; yüzden fazla olan yerlerde ise birden fazla yapılmasına kanaat getirmiştir. Yusuf Bahaeddin, ibtidâî mektebinde etkili ve istifadeli bir eğitimin olması için bir muallimin, kırktan fazla talebeye eğitim vermemesinin gerektiğini vurgulamıştır. Mektepte eğitim gören talebeler, ciddi bir mazeret bildirmediikleri takdirde sürekli eğitime devam etmelidirler; ancak göç mevsiminde ailesine yardım eden karye çocuklarının mektebe devam durumu, maarif komisyonlarınca o andaki şartlara göre karara bağlanmalıdır. Yusuf Bahaeddin, bu düşüncesiyle talebeyi hemen kaybetmemeyi, her daim kazanmayı hedeflemiştir. Yine Yusuf Bahaeddin, eğitim adına yapılan masrafların boşa gitmemesini ve mektepteki yardımların talebeler arasında gerçekten muhtaç olanlara ulaşmasını istemiştir. Yusuf Bahaeddin, ibtidâî mekteplerin yaygınlaştırılmasını, geliştirilmesini, her daim bu mektepler vasıtasıyla toplumun eğitilmesini istemiş ve bunun için kendi düşüncelerini lâyiha ve tâlimat vasıtasıyla üst makamlara bildirmeye çalışmıştır.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Y. (2010). *Türk eğitim tarihi*. Pegem Akademi.
- BOA, MF. MKT. 17/25, (06/M/1291).
- BOA, C.MF. 85/4225, (13/N/1219).
- BOA, MF. MKT. 21/51, (10/L/1291).
- BOA, MF. MKT. 21/11, (07/L/1291).
- BOA, İ.MSM. 25/653, (11/S/1261).
- BOA, Y.MTV. 115/39 (22/Ş/1312).
- Düstür, Birinci Tertip, c. II.
- Etfâlin Talim ve Tadrîs ve Terbiyelerine Ne Vechile Eylemeleri Lazım Geleceğine Dair Sıbyan Mekâtib-i Hâce Efendilere İtâ Olunacak Talimât (İstanbul 1263/1847).
- Gelişli, Y. (2002). Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü). *Türkler*, c. 15.
- İhsanoğlu, E. (1998). (Ed.), *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi*, c.II.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (2003). “Lâyiha”, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı, c. XXVII.
- Kodaman, B. (1991). *Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mahmud Cevad İbnü’ş-Şeyh N. (2002). Maârif-i Umûmîye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı.
- Sakaoğlu, N. (2003). *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Oğuz, M. (2007). *II. Abdülhamid'e Sunulan Lâyhalar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi.
- Yazıbaşı, Muhammed A. (2014). *II. Meşrutiyet Dönemi Sıbyan/İptidai ve Rüştîye Mekteplerinde Ahlâk Eğitim ve Öğretimi (1908-1918)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi.

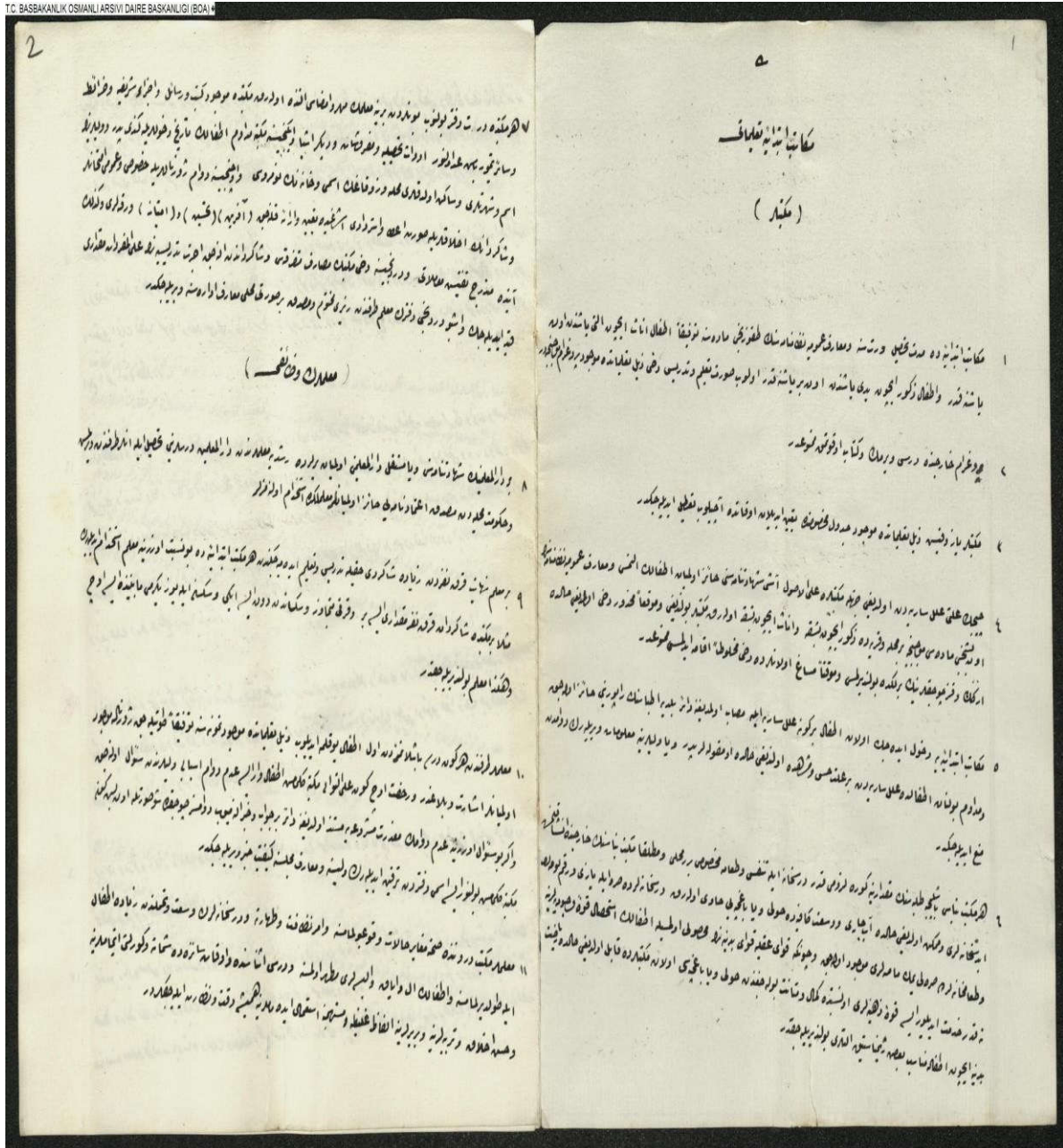
EKLER

Ek-1. Bursa Vali Muavini Yusuf Bahaeddin Tarafından Hazırlanan Lâyihanın İlk Sayfası

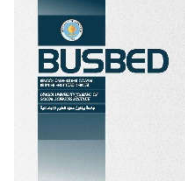
Y.MTV.00115.00039.003

Ek-2. Bursa Vali Muavini Yusuf Bahaeddin Tarafından Hazırlanan Tâlimatın İlk Sayfası

Y.MTV.00115.00039.004

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 10.05.2022
Kabul Tarihi : 12.10.2022
Düzeltilme Tarihi : 26.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1114882>

TARİH, PANDEMİ, ORTAÖĞRETİM TARİH DERS KİTAPLARI*

Yusuf ARSLAN¹

ÖZ

İlk olarak Çin’de başlayan coronavirus pandemisi bütün dünyada toplumsal hayatı durma noktasına getirmiştir. Pandemi her ne kadar tıbbın konusu gibi görünse bile eğitim ile ilişkisi de bulunmaktadır. Özellikle tarih eğitimi ile. Mazideki salgın hastalık vakalarına ilişkin bilgileri öğretmediyse bireylerden bugünkü durumu anlamlandırabilmeleri, muhakeme etmeleri, tutarlı davranışlar sergilemelerini beklemek rasyonel olur mu? Hakkında yeterince bilgi sahibi olmadığımız bir olayla karşılaştığımızda tepkileriniz nasıl olurdu? Bir şeyin geçmişteki parçalarıyla ilgili enformasyon verilip, bütünü hakkında yeterince fikir sahibi olmadıysanız hatayı nerede aramak gerekirdi? Bu makalede bu sorulara yanıt verilmeye çalışılmıştır. Nitel araştırma yöntemi baz alınarak yapılan bu çalışmada veriler betimsel analiz tekniği ile analiz edilmiş ve değerlendirilmeler yapılmıştır. Araştırmaya örneklem teşkil eden dokümanlar 2019-2020 yılı zorunlu ve seçmeli ortaöğretim tarih ders kitapları ile sınırlanmıştır. Dolayısıyla araştırmanın bulgu ve sonuçları yalnızca söz konusu yıllardaki ders kitapları ile sınırlı olup, diğer dönem ve sınıf kitaplarını kapsamamaktadır. Araştırma sonucuna göre ortaöğretim tarih ders kitaplarında geçmişteki salgın vakalarının kapsayan konular üzerinde yeterince durulmadığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca, öğrencilere salgın hastalık vakalarının geçmişteki örneklerini ve atalarının bu vakalarla nasıl yüzleştiklerini öğretmenin aktüel bir ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır. Hem onların geçmiş vakalardan ders çıkarmalarına hem de gelecekte oluşması muhtemel salgın vakalarına karşı daha bilgili ve hazırlıklı olmalarına tarih ders kitapları ile katkı yapmak olasıdır.

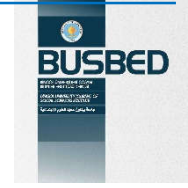
Anahtar Kelimeler: Tarih Ders Kitapları, Coronavirus, Tarih ve Salgın Hastalıklar, Holistik Tarih.

* Bu çalışmanın özet hali, *Latin American Conference on Social Sciences & Humanities, Mexico, November, 5-6, 2021 kongresinde sunulmuştur.*

¹ Doç. Dr., Batman Üniversitesi Psikoloji Bölümü. dryusufarslan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1120-8627>.

Article Type : Research Article
Date Received : 10.05.2022
Date Accepted : 12.10.2022
Revision Date : 26.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1114882>

HISTORY, PANDEMIC, SECONDARY HISTORY TEXTBOOKS*

Yusuf ARSLAN¹

ABSTRACT

The coronavirus pandemic, which first started in China, has *brought social life to a standstill all over the World*. Although the pandemic seems to be one of the subjects in medicine and health, it has also a significant relationship with history education. Would it be rational to expect individuals to make sense of the current situation, negotiate, and exhibit consistent behaviors, if they were not informed completely about pandemics in the past? How would you react when you face with such an incident if you do not have any idea about the subject matter? If you are uninformed about the issue or destroyed for lack of knowledge you need, then how can you find the sources of error?

Based on the qualitative research method, this study attempts to find the answer to these questions. The data were analyzed with the descriptive analysis technique and the conclusions were drawn from the responses. The samples constituting this study are limited to the history textbooks of Compulsory and Elective Secondary Education that were used between the years 2019-2020. Therefore, the findings and results of the study are restricted only to the textbooks of the years mentioned above. Moreover, they do not cover any other academic semesters and textbooks. According to the results of this study, it has been observed that the subjects covering the past epidemic cases that take place in secondary school history textbooks are not sufficiently mentioned. It has also been found that there has been a very crucial demand to teach students about past examples of epidemic cases and how their ancestors overcame them by getting rid of these cases. In conclusion, it is possible to contribute history textbooks to make students learn from their ancestors and be more knowledgeable to defend themselves if they face such epidemic cases in the future.

Keywords: History textbooks, Coronavirus pandemic, History and Epidemics, Holistic History.

---

* The summary of this study was presented at the Latin American Conference On Social Sciences & Humanities, Mexico, November, 5-6 2021.

¹ Associate Professor., Batman University, Psychology Department, dryusufarslan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1120-8627>

1.GİRİŞ

Türkiye’de modern anlamda tarih derslerinin tarihi 19. Yüzyılın ortalarına kadar geri götürülebilir. İlk rüştiye olarak kabul edilen Mekteb-i Maârif-i Adli’nin 11 Şubat 1839 tarihli layihasında tarih dersi de yer almaktadır. Derslerde okutulan tarih ders kitapları, genellikle Fransızca tarih ders kitaplarından yapılan tercüme model alınarak hazırlanmıştır (Doğanay, 2010, s: 109). Rüştiyenin açıldığı yıllar, Fransız İhtilali’nin etkilerinin hissedildiği dönemlerdir. Devrimle birlikte milliyetçilik akımı ortaya çıkmıştır. Fransız tarih ders kitapları dönemin ruhuna uygun olarak milliyetçi siyasi tarihe uygun şekilde yazılmıştır. Modern anlamda tarih dersi vermek isteyen Osmanlı yöneticileri tarafından model alınan Fransızca tarih ders kitaplarındaki bu anlayış sonraki yıllara bir bakiye olarak kalmıştır. Şimşek’in (2008, s: 8) tespit ettiği gibi siyasi tarih anlayışı Mekteb-i Harbiye’de askeri tarih dersleriyle sürmüştür. Cumhuriyetin ilk yıllarında uluslaşma fikrine göre tarih dersleri de siyasi/askeri tarihe göre kurgulanmıştır. 1970’li yıllarda sağ-sol kavgası, 1980’deki askeri darbe, 1990’larda ülkenin Doğu-Güneydoğu bölgelerinde artan terör olayları da tarih derslerinde siyasi/askeri tarihin sürmesine katkı yapmıştır.

2004 yılında ilköğretim ders programları kısmen yenilenmiş ve buna paralel olarak ders kitaplarında revizyonlar gerçekleştirilmiştir. Yeni sosyal bilgiler ders programlarında “tüm dünyada bireysel, toplumsal ve ekonomik alanda yaşanmakta olan değişimi ve gelişimi; ülkemizde de demografik yapıda, ailenin niteliğinde, yaşam biçimlerinde, üretim ve tüketim kalıplarında, bilimsellik anlayışında, toplumsal cinsiyet alanında, bilgi teknolojisinde, iş ilişkileri ve iş gücünün niteliğinde, yerleşme ve küreselleşme süreçlerindeki değişim ve gelişimleri, Avrupa Birliği norm ve değerlerinin eğitim sistemimize ve programlarımıza yansıtma” zorunluluğundan bahsedilmektedir (MEB,2005, s: 45). İncegöl’ün ifade ettiği gibi söz konusu değişim hayat bilgisi programında 1., 2., 3. sınıfların “*Dün, Bugün, Yarın*” ünitelerinde; yine sosyal bilgiler 4. sınıf programında “*Geçmişimi Öğreniyorum*” ünitesinde; yine 5. sınıf programında “*Adım Adım Türkiye*” adlı ünitenin “*Yerel Tarih Çalışması*” etkinliğinde; 2004 yılı 7. sınıf “*Ülkemizde Nüfus*” adlı ünitenin “*Doğduğumuz Yerden Doyduğumuz Yere*” adlı etkinliğinde ve son olarak 2004 yılı 8. sınıf inkılap tarihi dersinde öğrencilerin yerel ve sözlü tarihle ilgili araştırma yapmaları istenmiştir (2010, s: 17-24). Böylece sosyal bilgiler ders kitaplarında siyasi tarihin yanında yerel ve sözlü tarih konuları kısmen de olsa eklenmiştir. Birbirinden bağımsız araştırmalar göstermiştir ki yapılan bu kısmi yenilik bile öğrencilerin tarih derslerine karşı merak ve ilgisini arttırmış, akademik başarıyı yükseltmiştir (Aktekin:2009; Arslan: 2012; Işık:2008; Köse ve Yıldız: 2012; Sarı:2007). Fakat açık yüreklilikle ifade etmek gerekir ki, ders kitaplarında bir yenilik olmuşsa da siyasi/askeri tarih bugün de tarih ders kitaplarında egemenliğini korumaktadır. Bu durum kısa vadede değişmeyecek gibi görünmektedir. Tarih ders kitapları bu nedenle pek çok araştırmacı tarafından eleştirilmiştir. Özbaran (1998a-1998b); Kabapınar (1998), Tekeli (2000), Aydın (2001), Safran (2002), Koç (2002), Yıldız (2003), Köstüklü (2004), Aslan (2005), Usta (2011), Bal (2012), Demircioğlu (2014), Şimşek (2016) bu yönde araştırma raporları yayımlamışlardır.

2.BÜTÜNCÜL (HOLİSTİK) TARİH

Edebiyat, sanat, teoloji konularında olduğu gibi eğitim ve tarih konusunda eleştirel yaklaşımlar Rönesans döneminde filizlenmiştir (Sonal: 2021). Çağdaş sorunlar karşısında insanın çözüm arayışı o günden başlamış, kümülatif tecrübeyle ilerlemiştir (Alkayış: 2020). Holistik tarih anlayışı ilk kez Aydınlanma döneminde dile getirilmişse de Annales Ekolü ile bu anlayış genişlemiştir (Şimşek, 2008, s: 10). 1929 yılında Fransa’da Marc Bloch ve Lucien Febvre tarafından kurulan bir tarih dergisinden ismini almış olan bu ekolün, Braudel, Ladorie, Ferro’nun çalışmalarıyla tanınırlığı artmıştır. Annales Ekolü savunucuları, “*sosyal tarih*”, “*toplumsal tarih*” gibi vurgularla, sosyoloji, ekonomi, sosyal psikoloji, antropoloji, tıp gibi çeşitli bilimlerle tarih biliminin işbirliğini önermiş, siyasi tarih anlayışı yerine sosyal ve holistik tarih anlayışını önermişlerdir. Türkiye’de bu yönde ilk eserleri verenlerin başlıcaları Fuad Köprülü, Bahaeddin Ögel, Ömer Lütfi Barkan, Halil İnalçık, Mustafa Akdağ olmuştur.

2004 yılında başlatılan Sosyal Bilgiler ders kitabındaki sosyal tarihçilik deneyimi göstermiştir ki, tarihi çeşitlendirmek, zenginleştirmek, bütünsel öğretmek derslerdeki başarıyı arttırmaktadır. Türkiye’de 2008 yılında buna ilk dikkati çekenlerden biri olan Şimşek (2008), “*Tarih derslerinde bütünsel öğrenme: Gestaltçı yaklaşımdan Holistik yaklaşıma bir bakış denemesi*” adlı makalesinde tarih derslerinde bütünsel-holistik öğrenmenin önemiyle ilgili detaylı bir değerlendirme sunmuştur.

“Holistik eğitim, öğrencileri hayatta karşılaşılabilecekleri her türlü zorlukla başa çıkabilecekleri şekilde hazırlamaya odaklanan bir metodolojidir. Holistik eğitimin ardındaki en önemli teoriler, kişinin kendini öğrenmesi, sağlıklı

ilişkiler, olumlu sosyal davranışlar geliştirmesi, sosyal ve duygusal gelişim ve gerçeği görme yeteneğidir” (Web 1).

Harris’ten aktaran Miller’e (2005, s: 36) göre holistik teriminin kendisi 1979 yılında bir grup hümanist psikolog ve eğitimcinin Kaliforniya’da düzenlediği konferansta kullanılmaya başlanmıştır. “Bu kavram 1980’lerde Kanadalı bilgin John P. Miller (1988) tarafından “*The Holistic Curriculum* (Bütüncül Müfredat)” isimli eser ve *Holistic Education Review* adlı dergi ile ismini duyurmuştur (Miller, 2005, s: 36). Miller ve arkadaşlarının (1990) yayımladığı “*Holistic Learning: A Teacher's Guide to Integrated Studies*” adlı eser ile adı geçen kavram daha geniş kitleler tarafından tanınmıştır.

“Holistik eğitim, bilginin bütün olarak öğretilmesinin, parçalar halinde öğretilmesinden daha verimli ve etkili bir yol olduğunda ısrarcıdır.” (Miller ve arkadaşları: 1990). Wong (2011), Kolb ve Kolb (2009), Korthagen (2004), Cmkovic vd. (2006) holistik eğitimin başarısını kanıtlayan araştırma raporları yayımlamışlardır. Bugün Montessori eğitimleri ile üne kavuşmuş özel okul ve kolejler, başarılarını verdikleri holistik eğitim ile açıklamaktadırlar.

Tarih derslerinde holistik yaklaşımın sunduğu yararlar için Şimşek’in (2008, s: 11) belirttiği, tarihin kolay öğrenilmesi, derslerin zevkli hale gelmesi gibi nedenler öncelikle sıralanabilir. Bununla birlikte tarih öğretiminin başat amaçlarından olan öğrencilerde “tarihsel perspektif geliştirmek” de bu yararlardan sayılabilir.

3.TARİH VE SALGINLAR

Tarih, geçmişteki insanların nasıl davrandıklarını anlamamıza ve öğrenmemize yardım eden bilimin adıdır (Demir: 2016). Tarih sadece siyasi/askeri/diplomatik olayların belli bir kronolojik silsile ile öğretilmesi değil, sosyal, iktisadi ve aynı zamanda tıbbi vakaların yol açtığı değişimin de bilimidir. Hatta tıbbi vakalar tarih boyunca kimi askeri, diplomatik, siyasi, sosyal, iktisadi tarih olaylardan daha da önemli olmuştur. Nitekim Büyük İskender’in 33 yaşında cüzzamdan, Yavuz Sultan Selim’in 49 yaşında şarbondan, Kanuni Sultan Süleyman’ın 71 yaşında guttan, Mustafa Kemal Atatürk’ün 57 yaşında sirozdan ölmesi bu teze destek veren aleni kanıtlardır.

Bugün olduğu gibi, tarihin başlangıcından beri uygarlıklar salgın hastalıklar tarafından değiştirilmiştir. Atina Vebası, Atina ve Sparta arasındaki güç dengesini değiştirip Perikles’in altın çağını ve antik dünyadaki Atina hâkimiyetini sona erdirip Yunanistan’ın çöküşüne sebep olmuştur (Cunha, 2004: xi). Roma İmparatorluğu’nun çöküşüne neden olan etkenlerden birinin Justinian Vebasının yaptığı tahribat olduğu söylenmektedir (Lewis, 1998, s: 60-65). 1347 Veba Salgını Avrupa’da derin sosyal, ekonomik, politik sonuçlar doğurmuş, kent yaşamı, yerel yönetimler, ekonomi, nüfus, çevre, din ve tıp bilimine etkileri ve katkıları olmuştur (Özden ve Özmat:2014). “*Tüfek, Mikrop, Çelik*” adlı eserde Diamond (2016), Avrupalıların Amerika’da koloni kurma girişimlerinin başladığı dönemde beraberinde taşıdıkları mikroplara karşı herhangi bir bağımsızlığı bulunmayan Amerikan yerli popülasyonunun hastalıklardan kırılma uğradıklarını ifade eder. Son kertede, farklı zaman ölçekleri ve farklı yerleri göz önüne alarak Crosby (2009), Diamond (1997), Ladurie (1981) ve benzerlerinin yaptığı araştırmalar da göstermiştir ki, virüs, enfeksiyon, pandemi, salgın hastalıklar insanlık tarihinin gerçekleridir” (McMillen: 2013).

Dikkatli bir gözle maziye bakıldığında pandeminin yol açtığı sonuçlar ile siyasi-askeri olayların sonuçlarının şaşırtıcı derecede benzerlik gösterdiği görülebilir. İnsanlar sadece ihtilal, darbe veya savaşlarda toplu mezarlara gömülmekte, pandemi de toplu mezarlar bir rutin olmaktadır. Komisyonlar, kurullar, acil müdahale ekipleri isyan, işgal, savaş günlerinde olduğu kadar pandemi zamanlarında da teyakkuza geçmektedir. Askerler, polisler, doktorlar, hemşireler, hastabakıcılar her zaman bir savaş veya isyan sırasında ön cephede can vermemekte, pandemi zamanlarında da ön cephede kritik roller üstlenmekte, canlarından olmaktadır. Kentlerin hayalet şehirlere dönmesi, karantina günleri, sadece savaş dönemlerinde gerçekleşmeyip, pandemiyle birlikte yaygın şekilde gözlenen durumlardır. Mülkiyeliler, tıbbiyeliler, asker ve polislerin izinleri sadece bir ihtilal, isyan, savaş zamanında izinleri kaldırılmıyor, pandemiyle mücadelede de izinleri kaldırılan ilk bu gruplar olmaktadır. Toplumsal ve iktisadi düzenin tahrip olması, asayişin kontrolden çıkması isyan, ihtilal, savaşlar kadar pandemi döneminde de gerçekleşebilmektedir. Pandemi döneminde görülen insan ve ürün hareketlerindeki kısıtlama, ani nüfus düşüşleri, belli ürünlere ulaşamama, üretimin durması, okulların kapanması, ibadetlerin durması, sağlık hizmetlerine erişimde zorlanma, kara-hava-deniz trafiğinin durması, sokağa çıkma yasakları, hastaların tecrit edilmesi, her zamankinden daha otoriter kararlar alınması, bireysel / toplumsal kaygı, stres, pesimizm gibi psikolojik rahatsızlıklar isyan, ihtilal, işgal, savaş dönemlerini aratmamaktadır. Böyle zamanlarda kullanılan dil, dezenformasyon furyası, totaliterlik hatta özel giysi ve ekipmanların da ekstrem zamanlardaki gibi olduğunu belirtmek gerekir.

Böylece mazi olarak tarihin, dar bir siyasi, askeri, diplomatik kadrajdan öte “enfeksiyon ve salgınları tanımlayan, bir salgını diğerinden ayıran, patojenik mikroorganizmaları izole eden veya karakterize eden, tanı koymaya çalışan, imkanlara göre testler geliştiren, öncü tedaviler, önleyici halk sağlığı önlemleri geliştiren veya enfeksiyonları önlemek için aşı veya kemoprofilaksi geliştiren birey ve toplulukların çabalarının da tarihi” olduğunu anlamış oluyoruz (Cunha, 2004, s: xi). Bu arı gerçeğe rağmen tarih ders kitaplarında insanlık tarihinin en önemli konularından biri olan salgın hastalıklardan hemen hemen hiç bahsedilmediğini görürüz. Konu ile ilgili Cencen’in (2020) “*Salgın Hastalıkların Cumhuriyetten Günümüze Lise Tarih Ders Kitaplarında İşlenişine Genel Bir Bakış*” adlı makalesi de bu gerçeği kanıtlamıştır. Bu makalede araştırmacı; veba, kızamık, çiçek vb. hastalık kavramlarını baz alarak içerik analizi yapmış ve çok çarpıcı sonuçlara ulaşmıştır. Tarafımızdan yapılan bu araştırma ise “*salgın, pandemi, bulaş yolları, mikrop, virüs*” kavramlarını örneklem alması bakımından söze konu araştırmadan farklılık göstermektedir.

4.YÖNTEM

4.1. Araştırmanın Deseni

Bu araştırma nitel araştırma yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. “Bir problemin çözümüne ilişkin gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı nitel araştırmalar, daha önceden bilinen veya fark edilmemiş problemlerin algılanmasına, probleme ilişkin doğal olguların gerçekçi bir şekilde ele alınmasına yönelik öznel-yorumlayıcı bir süreci ifade etmektedir” (Baltacı, 2019, s: 369).

4.2. Evren ve Örneklem / Çalışma Grubu

Araştırma evreni ortaöğretim tarih ders kitaplarıdır. Örneklem teşkil eden ders kitapları 2019-2020 yılı Zorunlu ve Seçmeli Ortaöğretim Tarih Ders kitapları ile sınırlanmıştır. Toplamda 6 ders kitabı örneklem alınmıştır. Örneklem alınan ortaöğretim tarih ders kitapları aşağıdaki gibidir:

Tüysüz, S. (2019). Ortaöğretim Tarih 9. Sınıf Tarih Ders Kitabı.

Yılmaz, A. (2019). Ortaöğretim Tarih 10. Sınıf Tarih Ders Kitabı.

Yüksel, E. vd. (2019). Ortaöğretim Tarih 11. Sınıf Tarih Ders Kitabı.

Yılmaz, D. vd. (2019). Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi Ders Kitabı.

Çevik, A. vd. (2019). Ortaöğretim İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 12. Sınıf Ders Kitabı.

Alemdar, E., & Keleş, S. (2019). Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Ders Kitabı.

Makale verilerine betimsel analiz tekniği ile ulaşılmıştır. Betimsel analiz, dokümanlar ya da mülakatlardan toplanan verilerin doğrudan alıntılar yapılarak yorumlanıp değerlendirildiği bir analiz tekniğidir. Betimsel analiz yapılırken belirlenmiş olan konu ile ilgili 5 farklı kavram (“*salgın, pandemi, bulaş yolları, mikrop, virüs*”) için frekanslar işlenmiştir. Frekanslar (sayısallaştırmalar) sayesinde bir kavramın kaç defa yinelendiğini görmek mümkün olmuştur. Bununla birlikte tablolara işlenen frekansların yer aldığı ünite ve paragraflar sayesinde kavramlar daha anlaşılır kılınmış, kavramlar arasında mukayese yapılması ve yorumlanması daha kolay olmuştur. Sözü geçen “*salgın, pandemi, bulaş yolları, mikrop, virüs*” kavramlarının baz alınma nedeni küresel boyutlarda ölümcül sonuçlara sebep olarak insan, doğa ve tarih arasındaki ilişkinin sorgulanmasına yol açan coronavirus pandemisinin aktüelliği olmuştur. Pandemi ile tarih ders kitaplarının “mazideki günümüze” ilişkin üslup ve yaklaşımı nasıldır? sorusu araştırmacı için ilgi uyandıran bir problem konusu olmuştur. İncelenen tarih ders kitapları yalnızca “*salgın, pandemi, bulaş yolları, mikrop, virüs*” kavramları baz alınarak incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bu makalenin iddia ve sonuçları yalnızca bu kavramlar bağlamında bir anlam ifade etmektedir.

5.BULGULAR

2019-2020 ortaöğretim tarih derslerinin isimleri ve konuları başlıklar halinde aşağıda listelenmiştir.

5.1. Zorunlu ve Seçmeli Lise Tarih Ders Konuları Listesi

9. Sınıf Tarih (Zorunlu)

- Tarih ve Zaman
- İnsanlığın İlk Dönemleri
- Orta Çağ'da Dünya
- İlk ve Orta Çağlarda Türk Dünyası

- İslam Medeniyetinin Doğuşu
- Türklerin İslamiyeti Kabulü
- İlk Türk İslam Devletleri

10. Sınıf Tarih (Zorunlu)

- Yerleşme ve Devletleşme Sürecinde Selçuklu Devleti
- Beylikten Devlete Osmanlı Siyaseti (1302-1453)
- Devletleşme Sürecinde Savaşçılar ve Askerler
- Beylikten Devlete Osmanlı Medeniyeti

- Dünya Gücü Osmanlı Devleti (1453-1595)
- Sultan ve Osmanlı Merkez Teşkilatı
- Klasik Çağda Osmanlı Toplum Düzeni

11. Sınıf Tarih (Zorunlu)

- Değişen Dünya Dengeleri Karşısında Osmanlı Siyaseti (1595-1774)
- Değişim Çağında Avrupa ve Osmanlı
- Uluslararası İlişkilerde Denge Stratejisi (1774-1914)
- Devrimler Çağında Değişen Devlet-Toplum İlişkileri
- Sermaye ve Emek
- XIX ve XX. Yüzyılda Değişen Gündelik Hayat

Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi (Seçmeli)

11. sınıf Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi dersi seçmeli bir ders olup, ders kitabı yedi üniteden oluşmaktadır.

- Türklerde Devlet Teşkilatı
- Türklerde Toplum
- Türklerde Hukuk
- Türklerde Ekonomi
- Türklerde Eğitim ve Bilim
- Türklerde Sanat
- Türklerde Spor

12. Sınıf İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük (Zorunlu)

- 20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti ve Dünya
- Milli Mücadele
- Atatürkçülük ve Türk İnkılabı
- İki Savaş Arasındaki Dönemde Türkiye ve Dünya

- II. Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye ve Dünya
- Toplumsal Devrim Çağında Dünya ve Türkiye
- 21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye ve Dünya

Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi (Seçmeli)

12. sınıf Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi ders kitabı beş üniteden oluşmaktadır. Bu ders, seçmeli derstir.

- İki Küresel Savaş Arasında Dünya
- I. Dünya Savaşı
- Soğuk Savaş Dönemi
- Yumuşama Dönemi ve Sonrası
- Küreselleşen Dünya

Zorunlu ve seçmeli tarih ders kitabı konuları değerlendirildiğinde 39 üniteye siyasi/askeri/diplomatik konuların dikkat çekici şekilde ağırlıkta olduğu anlaşılmaktadır. Ders kitaplarında, Türkler’de toplum, hukuk, sanat, spor vb. konulara değinilirken Türkler’de insan sağlığına ilişkin hiçbir konu başlığına rastlanmamaktadır. Sanki Türk toplumlarında insan sağlığının korunması, sürdürülmesi, geliştirilmesinin hiçbir değeri yokmuş; salgın, pandemi, bulaş yolları, mikrop, virüs gibi toplum sağlığını ilgilendiren meseleler sanki Türklerin dünyasının dışındaymış gibi mahzurlu bir tutum hemen göze çarpmaktadır. Ders kitabı yazarlarının 6 kitaptan teşekkül eden 39 üniteyi hazırladıklarında sağlıklı bireyler olmadan sağlıklı toplum ve devletlerin de olamayacağından habersiz oldukları elbette düşünülemez. Buradaki problemin ders kitabı yazarlarının siyasi konuları öne çıkarırken, insan ve toplum sağlığı gibi diğer konuları kenarda tutan yaklaşımları olduğunu ifade etmek gerekir.

Tarih ders kitapları örneklem kavramlar baz alınarak içerik analizine tabi tutulduğunda aşağıdaki tabloda yer alan şaşırtıcı verilere ulaşılmıştır.

Tablo 1.

Ortaöğretim Tarih Ders Kitaplarındaki “Salgın, Pandemi, Bulaş Yolları, Mikrop, Virüs” Kavramlarına İlişkin Veri Tablosu

Ders Kitabı Adı	Zorunlu/Seçmeli	Sınıf	Kavram ismi	F	Geçtiği Sayfa
Ortaöğretim 9. Sınıf Tarih Ders Kitabı	Zorunlu	9. sınıf	Salgın	1	11
			Pandemi	-	-
			Bulaş yolları	-	-
			Mikrop	-	-
			Virüs	-	-
Ortaöğretim 10. Sınıf Tarih Ders Kitabı	Zorunlu	10.sınıf	Salgın	2	14;57
			Pandemi	-	-
			Bulaş yolları	-	-
			Mikrop	1	100
			Virüs	-	-
Ortaöğretim 11. Sınıf Tarih Ders Kitabı	Zorunlu	11.sınıf	Salgın	1	195
			Pandemi	-	-
			Bulaş yolları	-	-
			Mikrop	-	-
			Virüs	-	-
Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi	Seçmeli	11.sınıf	Salgın	1	179
			Pandemi	-	-
			Bulaş yolları	-	-
			Mikrop	-	178;187
			Virüs	-	-
İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük	Zorunlu	12.sınıf	Salgın	5	35;36;43;129
			Pandemi	-	-
			Bulaş yolları	-	-
			Mikrop	-	-
			Virüs	-	-
Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi	Seçmeli	12.sınıf	Salgın	-	-
			Pandemi	-	-
			Bulaş yolları	-	-

Mikrop	-	-
Virüs	-	-

Tablo 1’den de anlaşılacağı üzere tarih ders kitaplarında, insanlık tarihine damga vurmuş “salgın hastalık, pandemi, mikrop, virüs, bulaş yolları” kavramlarına ve bunların tarihte oynadığı role ilişkin bilgilerin yüzeysel ve eksik olduğu görülmüş ve anlaşılmıştır. Araştırmaya konu 1450 sayfa tutan tüm ortaöğretim tarih ders kitapları içinde salgın kavramından 9 kere, mikrop kavramından 3 kere bahsedilirken, pandemi, bulaş yolları, virüs kavramından hiç bahsedilmemiştir. Hatta ders kitaplarında söze konu kavramların adı zikredilmişse de içeriğine ve kapsamına ilişkin bilgi verilmesi söz konusu olmamış, yalnızca tarihsel bir olayın nedeni ya da sonuçlarından biri olarak araçsallaştırılmıştır. Söze konu kavramların geçtiği paragraflar incelendiğinde salgın ve mikrobun altı harfli bir kelime olmaktan öte başkaca ne tür işlev ve özellikler ihtiva ettiğine, tarihsel olaylardaki dramatik rolüne dair tek satırlık açıklamaların bile yapılmadığı görülmüştür. Bir şeyin bazı parçaları hakkında bilgi verilip diğer parçalarından bahsedilmez ise o şeyin bütünü ile ilgili öğrenme ve çıkarımlar da hatalı çıkacaktır. Mevlana’nın ünlü eseri Mesnevi’de geçen fil hikâyesinde anlatıldığı gibi doğru tarifler olsa bile tanım daima yanlış çıkmaktadır. Tarih ders kitaplarında anlatılan tarihin durumu da hikâyedeki filden farksızdır.

Salgın hastalık kavramından ilk olarak 9. Sınıf Ders Kitabı’nın “*Tarih ve Tarihin Konusu*” başlıklı bölümünde bahsedilmiştir. Yazar (Tüysüz, 2019, s: 11): “...*Tarih, esas olarak insanın bilinçli faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan eserleri ve değişimleri konu edinmekle birlikte insanın iradesi dışında gelişen olaylarla da ilgilenir. Çünkü depremler, volkanik patlamalar, su baskınları, kuraklık ve salgın hastalıklar gibi olaylar insanlık tarihinin akışını değiştirir. Örneğin bir veba salgını kitlesel ölümlere yol açarak devletlerin askeri, ekonomik açıdan ve nüfus bakımından zayıflamasına yol açabilir.*” şeklinde tarihin salgın hastalıklar konusu ile de ilgilenmek olduğunu ileri sürmüş olmasına karşın sonraki sayfaların hiçbirinde bu kavramdan bahsetmeyerek kendi iddialarını kendisi çürütmüştür. Sonraki 7 ünite, 40 başlık, 92 alt başlıktan teşekkül eden sayfalarda olabilecek en bariz biçimiyle siyasi tarih yazıcılığı örneği sergilenerek askeri/siyasi/diplomatik tarihin dışına çıkılmamış, 9.sınıf öğrencilerine tarihin askeri/siyasi/diplomatik arenadaki olayların bilimi olduğu zımni biçimde empoze edilmiş, salgın hastalıklar, pandemi, bulaş yolları, virüs, mikrop gibi tarihin seyrini dramatik şekilde değiştiren öğeleri tarih biliminin dışına atmıştır. Eskiden beri parçacı ve indirgemeci bir biçimsellik ile hazırlanmasında hiçbir sakınca görülmemiş olan tarih ders kitaplarındaki bu mahzurlu tarz ve üslup, öğrenciler nezdinde kitaplara karşı fazladan ilgi oluşturmadığı gibi aksine öğrenciler arasında yaygın şekilde ilgisizliğe ve olumsuz imaja sebep olmaktadır (Şimşek, 2008, s: 15; Yılmaz & Avcı, 2018, s: 5). Hatta 9. sınıflarla yapılan bir araştırmada öğrencilerin %79’u bu yönüyle tarih ders kitaplarını çok sıkıcı bulduğunu bile ifade etmiştir (Arslan, 2007, s: 127).

10. Sınıf ders kitabının (Yılmaz, 2019:14) “*Anadolu’ya Türk Göçleri*” başlıklı bölümünde salgın kavramından “...*XI. yüzyılın başlarında Oğuz Yabgu Devleti’nin yıkılmasından sonra, daha çok hayvancılıkla geçimlerini sağlayan Oğuz Türklerinin büyük bir kısmı, kuraklık, salgın gibi tabii olaylar ve Kıpçakların baskıları, Moğol asıllı Karahitayların saldırıları yüzünden Horasan’a göç etmek zorunda kalmışlardı.*” şeklinde bahsedilerek, kitlelerin Horasan bölgesine doğru göçe zorlanmasında salgının ana faktörlerden biri olduğu vurgulanmış olsa da toplumu derinden etkileyen dönemin salgın hastalıklarının neler olduğundan, bulaş yollarından, sebep/sonuçlarından hiç bahsedilmemiş vakaların insan sağlığını doğrudan ilgilendiren yönü adeta geçiştirilmiştir. Bir başka deyişle yazar, göstermiş ama teferruata girmemiş, işaret etmiş ama üzerinde durmamış, bahsetmiş ama açıklamaya değer bulmamıştır. Aynı eleştiri, kuraklık kavramı için de geçerlidir. Tarih boyunca kuraklık da yol açtığı kıtlık, sefalet ile tıpkı salgın hastalıklar gibi büyük ve dramatik buhranlara yol açarak tarihi olayların ana sebeplerinden biri olmuştur. Osmanlı arşiv belgelerinde kuraklık ve kıtlık dönemleri için sıklıkla *kâht-u gala* ifadesinin kullanıldığı düşünüldürse kuraklığın tarihin akışındaki yeri ve önemi daha iyi anlaşılacaktır. Yazarın alabildiğine yüzeysel olarak sunduğu bilgiler yüzünden öğrencilerin hem mazideki insanların çektiği acıları anlaması zorlaşmakta hem de tarihin bütününe ilişkin tarih bilgisini geliştirmelerine katkı yapmamaktadır. Bu özgül gerçeğe karşın ders kitabı yazarı siyasi konulara olan üslup düşkünlüğünü sonraki sayfalarda da sergilemiştir. Yazarın tarih yazıcılığı anlayışı nedeniyle öğrenciler geçmişte yaşanmış tarihi bütün yönleriyle öğrenmekten alıkonulmuş olmaktadır. Bu yaklaşım aynı zamanda öğrencilerin geçmişte yaşanmış olayların bütününe öğrenme haklarının da gaspı anlamına gelmektedir. Kitapta “*Osmanlı Devleti’nin Rumeli ve Balkanlarda Hâkimiyet Kurmasındaki Etkiler*” başlıklı bölümünde “...*bu dönemde bütün Avrupa’yı ve Balkanları etkileyen büyük veba salgını yüzünden nüfus azalmış, halk bitkin ve çaresiz durumda âdeta bir kurtarıcı bekler duruma gelmişti.*” (s.57) şeklindeki tarih yazıcılığında da aynı kusurlu üslup kendini tekrar etmiştir. Bütün Avrupa’yı ve Balkanları etkileyen, nüfusun azalmasına yol açan, halkı bitkin ve çaresiz bırakan bu büyüklükteki bir salgının neden ve sonuçlarından, salgının iç ve dış etkilerinden, salgınla mücadele yöntemlerinden bahsedilmemiş olması yazarın tarihte neyin önemli neyin önemsiz olduğuna ilişkin zihni kavrayışından, başka bir deyişle algısal seçiciliğinden ve neye tarih dediği görüşünden bağımsız değildir. Tarih ile uğraşanların bildiği üzere tarih; geçmişte yaşanmış ama gelecekte de yaşanması

muhtemel kabul edilen olayların öğrenilerek dersler çıkarılması ve kümülatif deneyimlerin diğer kuşaklara aktarılması gereken fikri düşünceden ortaya çıkmış bir bilim dalıdır. Tarihin geçmişi öğrenme ve geçmişten ders çıkarma bilimi olduğu düşünüldüğünde geçmiş toplumları dramatik şekilde etkilemiş büyük veba salgınının nedenleri, sonuçları, etkileri ve salgının nasıl durdurulduğuna ilişkin geçmişteki tecrübenin kitapta yer alması gerekirdi. Atalarının salgınla olan kümülatif deneyimlerini öğrenemeyen günümüz pandemi mağdurlarının, dramatik pandemi haberleri yayılır yayılmaz tıpkı sudan çıkmış balık gibi şok, korku, panik yaşamasının bir nedeninin de bu yanlış tutum olduğunu ifade etmek abartı olmayacaktır.

Söze konu 10. Sınıf ders kitabında mikrop kavramından ise Akşemseddin'den bahsedilen "...*Maddetü'l Hayat*" adlı eserinde ilk defa bazı hastalıkların, tohum adını verdiği mikroplardan kaynaklandığını öne sürdü." (s.100) şeklindeki paragrafta bahsedilmiştir. Bu paragrafta da mikrobun ne olduğu, gösterdiği çeşitlilik, bulaş yolları, insan ve toplum üzerindeki olumsuz etkileri, mazideki oynadığı role ilişkin bilgilerin üzerinden atlanarak askeri ve siyasi olaylar art arda örneklerle sıralanmış, tek boyutlu bir siyasi tarih kitabı ortaya konmuştur. Tarihçinin ödevinin "nasılsa öyle göstermek" olduğu düşünüldüğünde yazar tek boyutlu siyasi tarih yazıcılığı üslubu yüzünden Kanuni ve Yavuz'un tahtı bırakmalarından tutun Roma ve İspanyol İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar tarihin şekillenmesinde pay sahibi olan mikroplardan bahsetme gereği duymamış, tarih biliminin ilkelerini de adeta çiğnemiştir. Oysa Diamond'un (2016, s: 22) ifade ettiği gibi tarih boyunca mikropların demir silahlardan daha çok insan öldürdüğü düşünüldüğünde, mikropların da neredeyse asker ve komutanlar gibi tarih yazdığını ifade etmek anlamsız görünmemektedir. Bu yönüyle ders kitabı yazarlarının hem tarih biliminin yasalarına aykırı davrandıkları hem de öğrencilerin maziye dair bilgilerini genişleterek bugün olup biteni daha iyi anlamalarına yardımcı olacak bir tarih perspektifi inşa etmelerine katkı yapamadığı söylenebilir.

Salgın kavramının geçtiği bir diğer eser 11.sınıf ders kitabıdır. Kitabın (Yüksel vd., 2019, s: 195) "*Osmanlı Devleti'nde Sanayileşme Çabaları*" başlıklı bölümünde "...*Osmanlı Devleti, sanayideki teknolojik gelişmelerin yanında tıbbi gelişmelere de kayıtsız kalmıştır. Salgın hastalıklara karşı modern tıp tekniklerini uygulayamayan Osmanlı Devleti'nde, nüfus artışı Avrupa ülkelerine göre kısıtlı kalmıştır.*" şeklinde söze konu kavramdan bahsedilirken Osmanlı Devleti'ndeki sanayileşme çabalarına olumsuz etkileri olan salgın hastalıkların hangileri olduğu, ortaya çıkış sebepleri, bulaş yolları, evrimi, yol açtığı siyasi, iktisadi, sını ve toplumsal sonuçlar ilk halkasından son halkasına kadar tarihin dışında bırakılmış, kitabın tamamında adeta özetin özetinin özeti biçiminde bilimsel tarih yazıcılığına karşıt biçimde yer bulmuştur. Bu durum, siyasi tarih yazıcılığı anlayışının yalnız 9. 10. sınıf ders kitabı yazarlarına/ ve ders kitaplarına özgü rastlantısal bir yaklaşım değil, 11. sınıf yazar ve kitaplarına da sirayet eden yerleşik bir paradigma olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Paradigmaya dayanan bu yaklaşım Carr'ın (1996, s: 14) tarihçilerin belge ve yazıtları canları nasıl istiyorsa o şekilde sıraladıkları şeklindeki eleştirisini alenen haklı çıkarmaktadır. Bu durum öğrencilerin geçmişi objektif ve kümülatif şekliyle öğrenme haklarına zarar verdiği için antidemokratiktir, bilim karşıtıdır ve pedagojik değildir. Nitekim Şimşek'in de (2008, s: 11) vurguladığı gibi, "tarih derslerinde öğrencilerin tarihe bütünsel bir bakış geliştiremedikleri için pek çok olayı nedeni ve sonucu ile bilmelerine rağmen bunları bir bütün olarak anlamlı bir biçimde değerlendirmekten oldukça uzak oldukları görülmüştür".

11. Sınıf seçmeli Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi (Yılmaz vd., 2019) ders kitabının "*Türk İslam Devletlerinde Şifahaneler*" başlıklı bölümünde aynı konu şöyle ele alınmaktadır: "...*ilk şifahaneler Gazneliler ve Karahanlılar Dönemi'nde yapılmıştır. Bu devletlerden bir süre sonra kurulan Selçuklular, önemli ticaret yolları üzerinde geniş bir coğrafyaya hâkim olmuşlardır. Salgın hastalıkların sivil halk ve ordu üzerinde oluşturacağı tehlikenin farkına varan Selçuklular, tıp merkezi sayılabilecek hastaneler kurmuştur.*" (s.179). Paragraf, sınıf düzeyleri ve ders kitabı yazarları değişse de siyasi tarih anlayışının değişmediğini açıkça ortaya koyan bir belge mahiyetindedir. Paragrafta Selçuklular dönemindeki salgın hastalıklarının sivil halk ve ordu üzerinde tehlike yarattığı vurgusu yapıldığı halde, o dönemin salgın hastalıklarının neler olduğu, bulaş yolları, söze konu şifahanelerde ne tür tedaviler yapıldığı, hasta popülasyonu, vaka örnekleri ve bunlar dışında başkaca ne tür tedbir ve mücadele araçlarına başvurulduğu bilinmez bir konu olarak kalmıştır. Yazarların bahsedip fakat açıklamaya değer bulmamış olduğu salgınlar sadece sıradan/değersiz/kuru bilgiler değil, tarih/doğa/insan etkileşimine alabildiğine etki eden birer tarihi vesikadır. Dilek'in de (2002, s: 18) ifade ettiği gibi tarih değişimin bilimidir. O geçmişten günümüze yaşanan olaylar arasındaki farklılık ve benzerlikleri incelerken, olaylarla insanlar arasındaki ilişkileri, insanların olaylar karşısında gösterdiği tepkileri ve bu tepkilerdeki değişimi konu edinir. Dolayısıyla maziye öğrenmek için emek, para ve zaman ayırdıkları tarih derslerinde tüm öğrencilerin yeni bilgi öğrenirken öncekinden yararlanma hakları vardır ve ders kitabı yazarları onların bu haklarına saygı göstermeli, bilgiyi kümülatif ve holistik sunabilmelidir. Nitekim Geştaltçı psikolojiye göre de parçalı bilgiler yerine bütünsel bilgilerin öğrenmeye katkısı daha fazladır ve akademik başarıyı desteklemektedir.

Aynı eserde mikrop kavramı İbn-i Sina'nın tanıttığı bölümde: "...*Bulaşıcı hastalıkların gözle görülmeyen minik kurtçuklardan (mikrop) kaynaklandığını tespit etmiş...*" (s.178) şeklinde ve Akşemseddin'den bahsedilen kısımda: "...*Mikrop teorisini bulan kişidir.*" (s.187) şeklinde geçmiştir. Kavram, 10. Sınıf ders kitabında geçen bilgileri tekrar etmek suretiyle yalnızca iki defa dile getirilmiştir. Scott'ın (2017, s: 96) "*epidemiolojik fırtınalar*" dediği mikropların Neolitik devirden günümüze kadar tarihsel dönemlerin her evresinde yol açtığı yıkıcı sonuçları olduğunu tarih bize göstermiş olsa da ders kitabı yazarlarının deyim yerindeyse bu gerçeği göstermede tarih kadar cömert davranmadıkları görülmektedir. Böylece öğrencilere karşı etik sorumluk taşıyan yazarların tarih derslerinde, tarihin çok önemli bir öğesini kenara itmekle, öğrencilerin konu ile ilgili geçmiş vakalara ilişkin bilgilerini geliştirmelerinin önünde engel oluşturduklarını ifade etmek haksızlık olmayacaktır.

12. sınıf İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük (Çevik vd. 2019, s: 35) ders kitabının "*Kafkas Cephesi ve 1915 Olayları*" bölümünde: "...*Allahuekber Dağları'nı aşmaya çalışan binlerce Türk askeri, ağır kış koşulları ve salgın hastalıklar nedeniyle düşmanla henüz savaşmadan şehit oldu.*" (s.35) şeklinde Sarıkamış Şehitleri'nden ne kadarının hangi salgın hastalık/ lar nedeniyle şehadete erdiğinden, salgın hastalık/ ların nereden kaynaklandığından, ne tür tedavi tekniklerinin kullanıldığından hiç bahsedilmemiştir. Sayfanın devamında: "*Osmanlı Devleti'nin aldığı bütün tedbirlere rağmen; ulaşım güçlüğü, olumsuz hava koşulları ve salgın hastalıklar gibi nedenlerle tehcir sırasında hayatını kaybeden Ermeniler de olmuştur.*" (s.36) şeklindeki 1915 Tehcir Olayı'na ilişkin bilgilerde de aynı tutum sergilenmiştir. Eserin devamında: "*I. Dünya Savaşı'nda Anadolu*" başlıklı bölümde "...*Sıtma, verem, tifüs, çiçek gibi salgın hastalıklar birçok kişinin yaşamını yitirmesine sebep oldu. Salgın hastalıklar ve yetersiz beslenme nedeniyle birçok bebek daha kundaktayken hayatını kaybetti.*" (s. 43) şeklinde ve son olarak aynı eserin "*Sağlık Alanındaki Gelişmeler*" başlıklı bölümün 129. sayfasında "...*salgın hastalıklar parasız tedavi edilmeye başlandı.*" şeklinde salgın kavramından son derece eksik, yüzeysel ve kestirme biçimde bahsedilip salgının nitelik-nicelik, sebep-sonuç, iç-dış etkilerinden bahsedilmemiştir. Oysa I. Dünya Savaşı'nda, savaş hattının arka cephesindeki sivil halk salgın hastalıklar yüzünden çok büyük acılar yaşamış ve bu durum beraberinde büyük insani dramlara yol açmıştır. Fakat ders kitabı yazarları madalyonun bu yüzünden bahsetme gereği duymamışlardır. Bütünden kopartılmış bilgi yığınlarının anlamlı öğrenmeye katkısının düşük olduğu bilinen bir gerçektir. Wertheimer, Koffka, Levin, Köhler gibi Gestaltçı çağdaş psikologların sunduğu kanıtlar da bu gerçeği doğrular niteliktedir. Keskin'in de (2003, s: 23) ifade ettiği gibi tarih öğretimine çağdaş psikologlar tarafından yöneltilen en ciddi eleştiri, çocukların zamanlarını belli başlı bazı olayların gereğinden fazla vurgulanması yolu ile boşa harcadığı ve bütünü anlamalarına yarayacak geniş kapsamlı kavramların ihmal edildiğidir. Bundan ötürü tüm dünyada holistik eğitim, bütün kişiliği beslemek, bireylerin kendi toplumları ve doğal çevreleri içinde daha bilinçli şekilde yaşamalarına yardım etmek anlamına gelir ve İtalya'da Montessori, Almanya'da Steiner, Hindistan'da Krishnamurti, ABD'de Dewey, İspanya'da Ferrer ve İngiltere'de Neill, okul eğitimi, öğretim ve öğrenme hakkındaki temel varsayımları ile bu bütünsel eğitim içinde değerlendirilmektedir (Şimşek, 2008, s: 6).

Son olarak ortaöğretim tarih ders kitaplarında "salgın" bir kavram olarak geçmiş olsa bile buna ilişkin hiçbir görsel kaynak kullanılmamıştır. Hatta ders kitaplarında atlar, ağaçlar ve duvarlara ilişkin görseller; salgın hastalıklar, pandemi, mikrop, virüs görsellerinden daha fazla rastlanmaktadır. Ayrıca tarih ders kitaplarında "salgın hastalıklar" konusu ve kavramına ayrılan yer oldukça dar ve sınırlı iken, "pandemi" sözcüğü kavram olarak dahi yer bulmuş değildir. Bu durum, tarih öğretiminin başat amaçlarından biri olan öğrencileri içinde yaşadıkları hayat ve koşullar hakkında aydınlatmak, bu koşulların mazideki örnekleriyle mukayesesini kavratmak şeklindeki ilkenin kitaplarda göz ardı edildiğini ortaya koymaktadır.

5. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu makalede, siyasi/askeri/diplomatik tarih anlayışının önemli olduğu, bunun yanında salgın hastalıklar, pandemi, bulaş yolları, virüs, mikropların toplumlar üzerindeki biçimlendirici rolünün de birer tarih konusu olduğu; dolayısıyla bu konuların da tarih derslerinde öğretilmesinin yararlı olacağı üstünde durulmuştur. Eldeki verilere göre tarih ders konuları içerisinde geçmişteki salgın hastalıklar, pandemi, bulaş yolları, mikrop, virüs vakalarını kapsayan konular üzerinde yeterince durulmadığından bahsedilmiştir. İlavenen salgın hastalıklar, pandemi, bulaş yolları, mikrop, virüs konularının mazideki benzerleri hakkında öğrencilere yeterli tarih bilgisi verilmediği için bu konuda belleklerinin neredeyse boş bırakıldığı vurgulanmıştır. Coronavirüs pandemisi karşısında insanların yaşadığı pesimizm, korku, paronaya, şok, çaresizlik, karantina kurallarını ihlal eden insan manzaraları, alışveriş izdihamları, artan şiddet ve saldırganlık, kesilen idari para cezaları, iktidar ile muhalefet çekişmesi, yönetim ve organizasyondaki aksamalar gibi birbirinden farklı tepkilere bakıldığında okul sistemlerinin salgın hastalıklar, pandemi, bulaş yolları, mikrop, virüs, karantina konuları hakkında mezunlarını yeterli bilgiyle donatamayıp geleceğe hazırlayamadığı anlaşılmaktadır. Hakkında yeterli fikir sahibi olamadıkları konularda bireylerin

bilgisizce ve alabildiğine tutarsız davranmaları hiçbir zaman beklenmeyen bir sonuç olmamıştır. Buna göre, corona virüs pandemisinin yıkıcı sonuçlarına karşı insanların birbirinden farklı tepkiler göstermesini “cahillik” ile nitelemek yerine; geçmişteki kümülatif tecrübeleri yeterli düzeyde öğretememiş okul sistemini sorgulamak daha anlamlıdır.

Makalenin hipotezi şudur: Pandemilerin geçmiş kümülatif örnekleri tarih ders kitaplarında iyi öğretilmemektedir, şayet iyi öğretilmiş olsaydı bireylerin şimdiki anlaması, yorumlaması, yönetmesi daha kolay olurdu. Holistik tarih yaklaşımının savunduğu tez de mazideki olayların bütüncül bir şekilde öğretilmesinin bireylerde kalıcı, işlevsel, verimli öğrenmeye katkı yaptığı, tutarlılık ve başarıyı arttırdığı yönündedir. Geçmiş çok yönlü okuyan, öğrenen bireyler geleceğin analizini mutlaka daha iyi yapar. Bugünkü coronavirus pandemisinde insanların yaşamış olduğu pesimizm, korku, paronaya, hayret, şaşkınlık, çaresizlik ve pandemiyle mücadeledeki yöntem sorunları, mazideki benzer örnekleriyle insanların nasıl başa çıktığı hakkındaki bilgi eksikliğiyle alakasız değildir. II. Abdülhamid’in ifade ettiği gibi; “tarih değil, hatalar tekerrür eder”. Mekteb-i Maârif-i Adli’den günümüze kadar tarih ders kitaplarında mikrop, enfeksiyon, hastalıklar, bulaş yolları, virüs, pandemi konularının egemen siyasi/askeri paradigma yüzünden büyük ölçüde ret ve inkâr edilmesi, askeri, siyasi, diplomatik, vakanüvistik olayların neredeyse tarih derslerinde tek ölçü alınması tekerrür eden tarih hatalarının can yakıcı örneğidir. Tam da bu noktada holistik tarih anlayışıyla maziye bakmanın bir tarafa itilmiş olmasından kaynaklanan bu kusurlu yaklaşımın bedelinin günümüz insanlarınca ödendiğini ifade etmek abartıya kaçmak olmayacaktır.

Siyasi konular, diplomasi, antlaşmalar tarih öğretiminin haklı gerekçelerinden biridir ve siyasi tarih elbette ki öğretilmeli; ulus, aidiyet, kimlik için de siyasi tarihten yararlanılmalıdır. Ancak tarih öğrenmenin gerekçelerinden bir diğeri de geçmişteki insanların siyasi tarih dışındaki davranışlarını öğrenmek ve anlamaktır. Zira bunlar da tarihin akışına yön veren, hızlandıran, yavaşlatan, değiştiren tarihi vakalardır. Dünya tarihi ve Osmanlı/Cumhuriyet tarihinde ne tür salgınlar yaşandığı, bulaş yolları, salgınların sebep sonuçları, salgına karşı alınan tedbirler, halkın verdiği mücadele ve ödümler, yöneticilerin kararları, yıllarca seferde kalan ordu mensuplarının ve sıradan halkın hastalık öyküleri gibi konulara holistik bir yaklaşımla değinilebilir. Bu vakalar tıp veya hastalık tarihi adında bir ünite olarak verilebileceği gibi, kronolojik veya bir mekânsal birliktelik gözetilerek de verilebilir. Böylece öğrencilerin tıp tarihine doğru yolculuk etme merakı, biyoloji, kimya, farmakoloji alanlarına ilgisi de artabilir.

Tıbbi olayların tarihi ders kitaplarında ele alındığında, tarihin kronoloji, antlaşma, taht, savaş, sultan şeklindeki ezberlenmiş ve dar bir alana sıkışmış dili de çeşitlenecektir. Geçmişte yaşanmış bir salgın hastalık; kronolojisi, mekânı, kahramanları, kurbanları ile drama, hikâye, senaryo, film konusu yapılabilir. Öğrenciler doktor, hasta, hemşire, pandemi kurulu üyesi, sağlık bakanı, aşı bulmaya çalışan bir bilim insanı, karantina boyunca görev yapan polis veya 65 yaşında sokağa çıkamayan bir yaşlı rolünü oynayabilirler. Öğrenci böylece hem tarih öğrenir, hem empati yeteneği gelişir, hem de oynadığı rol ile yeni bazı yetenek ve farkındalıklar geliştirebilir. Bu roller ile zenginlik, statü, güç, kudret gibi günümüzde adeta kutsallaştırılmış değerlerin insan sağlığından daha önemli olmadığını; hoşgörü, iyilik, yardımlaşmanın daha önemli olduğunu öğrenebilirler. Dil, din, ırk, mezhep taassubunun dünya vatandaşlığı fikrinden daha değerli olmadığını kavrayabilirler. Tarih dersleri şayet tıp, biyoloji, kimya, farmakoloji konularını da kapsayan bir çeşitlilik kazanırsa kız öğrencilerin erkek egemen diye eleştirdikleri tarihe karşı yargıları yumuşayabilir, tarih derslerine daha olumlu gözle bakabilirler. Müze ve alan gezileri yapılabileceği gibi yazılı, sesli, görsel kaynaklara ulaşılabilir, yerel ve sözlü tarih çalışmaları yapılabilir. Örneğin Manisa Hafsa Sultan Şifahanesi, İstanbul Gülhane Tıp Müzesi, Bursa Sağlık Tarihi Müzesi, Amasya Sabuncuoğlu Tıp ve Cerrahi Müzesi ziyaret edilebilir. Öğrenciler bulunduğu köy, kasaba, ilçe, şehirde bu tip müzeler kurmaya teşvik edilebilir. Okullarında minik tıp müzeleri oluşturabilirler. Tıpkı müze gezileri gibi hastanelere de geziler düzenlenebilir, doktorlardan bilgi öğrenebilirler. Bu sayede öğrencilerin tarihe ilgisi artacağı gibi araştırma ruhları ve başarıları da artabilir. Öğrenciler pandemi, virüs, mikrop, bulaş, aşı, salgın hastalık, karantina gibi konularda kütüphane, internetten bilgi edinerek birtakım simülasyonlar yapabilirler. Bu sayede tarih ve teknolojiyi kaynaştırarak teknoloji destekli tarih öğrenmiş olurlar.

Sonuç olarak şu noktayı kabul etmek gerekir ki; salgın hastalıklar, mikroplar, virüsler tıbbın konusu olduğu kadar tarihin de konularıdır. Geçmiş toplumların salgınlarla nasıl mücadele ettiklerini öğrencilere öğretmek, vakalardan dersler çıkarmalarına ve gelecekte oluşması muhtemel salgın vakalarına karşı bilgili ve hazırlıklı olmalarına tarih dersleri ile katkı yapmak olasıdır. Böylesi bir katkı aynı zamanda öğrencilerin tarihi, kümülatif, holistik/bütüncü şekilde öğrenmelerine de hizmet edecektir. Bütünüyle bilimsel bulgulardan derlenen bu önerilerin uygulanıp uygulanmayacağı corona sonrası dönemde konunun muhataplarının tarihten ne kadar ders aldıklarıyla ilgili bir konu olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aktekin, S. (2009). Lise öğrencilerinin tarih derslerinde yerel tarih konularının öğretilmesiyle ilgili görüşleri. *Milli Eğitim Dergisi*, 182, 331-351.
- Aktekin, S. (2009a). Türkiye’de tarih eğitimi. *Çok kültürlü bir Avrupa için tarih ve sosyal bilgiler eğitimi*, 27-44.
- Alkayış, A. (2020). *Çağdaş sorunlar karşısında insan ve eğitim*. Astana Yayınları.
- Arslan, Y. (2006). Lise öğrencilerine tarih kavramlarının kazandırılma düzeyinin incelenmesi ve tarih felsefesi açısından değerlendirilmesi. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi- İstanbul].
- Arslan, Y. (2012). Yerel ve sözel tarih algısının ortaöğretim öğrencileri üzerindeki yansımaları (Tunceli Örneği). [Yayımlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi- İstanbul].
- Aslan, E. (2005). Türkiye’de tarih eğitiminin sorunları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, 106-114.
- Aydın, I. (2001). *Osmanlıdan Günümüze Tarih Ders Kitapları*. Eğitim Sen Yayınları.
- Bal, M. S. (2011). Türkiye’de tarih öğretiminin sorunları ve çözüm yolları konusunda öğretmen adayları ve öğretmen görüşlerinin karşılaştırılması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 371 – 387.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Carr, E. H. (1996) *Tarih Nedir?* İletişim Yay.
- Cenoz, J., & Gorter, D. (2011). A holistic approach to multilingual education: Introduction. *The Modern Language Journal*, 95(3), 339-343.
- Crnkovic, I., & Aleksic-Maslac, K., & Jerkovic, H. (2006). Holistic approach in education-filling the gap between different disciplines. In *28th International Conference on Information Technology Interfaces*, (pp. 35-40). IEEE.
- Cunha, B. A. (2004). Historical aspects of infectious diseases, part I. *Infectious Disease Clinics of North America*, 18(1), xi-xv.
- Çencen, N. (2020). Salgın hastalıkların Cumhuriyetten günümüze lise tarih ders kitaplarında işlenişine genel bir bakış. *Milli Eğitim Dergisi*, *Salgın Sürecinde Türkiye’de ve Dünyada Eğitim*, 919-946.
- Demir, A. (2016). Von Muhammad zu Atatürk: Eine Analyse des türkischen Pfades in die Moderne anhand der Theorie des kommunikativen Handelns von Jürgen Habermas. Lit. Verlag: Münster.
- Demircioğlu, İ.H. (2014). “Türkiye’de Tarih Eğitimi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Yeni Türkiye*. 1176-1186.
- Diamond, J. (2016). *Tüfek, Mikrop ve Çelik*. Çeviren: Ülker İnce. Tubitak Yay.
- Dilek, D. (2002) *Tarih Derslerinde Öğrenme ve Düşünce Gelişimi*. Pegem A Yay.
- Doğanay, F. K. (2010). Rüşdiye mekteplerinde tarih dersi. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (25), 107-119.
- Febvre, L. (1956, June). Pour l'histoire d'un sentiment: le besoin de sécurité. In *Annales. Histoire, Sciences Sociales* (Vol. 11, No. 2, pp. 244-247). Cambridge University Press.
- Işık, H. (2008). İlköğretimde tarih konularının yerel tarih ile ilişkilendirilmesinin öğrenci başarısına etkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(4), 291-310.
- İncegöl, S. (2010). *Sosyal bilgiler dersinde örnek bir sözlü tarih uygulaması*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi- İstanbul].
- Keskin, K. (2003). *İlköğretim 5. sınıf sosyal bilgiler dersinde öğrencilere tarih kavramlarının kazandırılma düzeyinin araştırılması*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi- İstanbul].
- Kolb, A. Y., & Kolb, D. A. (2009). Experiential learning theory: A dynamic, holistic approach to management learning, education and development. *The SAGE handbook of management learning, education and development*, 42-68.
- Korthagen, F. A. (2004). In search of the essence of a good teacher: Towards a more holistic approach in teacher education. *Teaching and teacher education*, 20(1), 77-97.
- Kabapınar, Y. (1998a) Kredili Sistem ve Lise Tarih Kitapları. İçinde: Özbaran, S. (ed.) *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*. Dokuz Eylül Yayınları, s.221-236.
- Koç, Y.(2002). Türkiye’de tarih eğitiminin sorunları. *Türk Yurdu Dergisi*, 22(175), 54-55.
- Köse, M., & Yıldız, A. (2012). Tarih eğitiminde sosyal ve kültürel konuların öğretimi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 1. 81-99.
- Köstüklü, N. (2004). İlk ve orta öğretimde tarih öğretimi problemler ve öneriler. *Erdem*, 14(41), 1-28.

- Lewis, P. (1998). *Tıp Tarihi*. Çeviren: Güdücü, N. Khalkedon Yay.
- McMillen, C. W. (2013). *Epidemic Diseases and Their Effects on History*. Oxford University Press.
- Miller, J. P., Bruce, C. J. R., & Drake, S. M. (1990). *Holistic Learning: A Teacher's Guide to Integrated Studies*. Ontario Institute for Studies in Education.
- Miller, R. (2005). Bütünsel eğitimin felsefi kaynakları. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 3(10), 33-40.
- MEB (2005). MEB 2005 sosyal bilgiler öğretim programı https://tegm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_06/13140945_SOSYAL_BYLGYLER_SUNU.pdf
- Rotberg, R. I., & Rabb, T. K. (Eds.). (2014). *Climate and history: studies in interdisciplinary history* (Vol. 341). Princeton University Press.
- Ortaylı, İ. (2007). *Tarih öğretimi için yazılacak kitaba ilişkin sorunlar. Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Özden, K., & Özmat, M. (2014). Salgın ve kent: 1347 veba salgınının Avrupa'da sosyal, politik ve ekonomik sonuçları. *İdealkent*, 5(12), 60-87.
- Özbaran, S. (ed.) (1998a). *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*. Dokuz Eylül Yayınları.
- Özbaran, S. (1998b). Türkiye'de Tarih Eğitimi ve Ders Kitapları Üstüne Düşünceler. İçinde: Berktaş, A. ve Tuncer, C. (ed.) *Tarih Eğitimi ve Tarihte Öteki Sorunu*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.61-69.
- Sarı, İ. (2007). Sosyal bilgiler öğretiminde sözlü tarih etkinliklerinin öğrenci başarı, beceri ve tutumlarına etkisi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara.
- Safran, M. (2002). Ortaöğretim kurumlarında tarih öğretiminin yapı ve sorunlarına ilişkin bir araştırma. *Türk Yurdu*, 22(175), 73-79.
- Scott James, C. (2017). *Against the Green: A Deep History of the Earliest States*. Yale University Press.
- Sadık Yılmaz, H., & Avcı, H. E. (2018). Türkiye'de tarih öğretiminde karşılaşılan problemler üzerine bir araştırma. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(12), 320-344.
- Sonal, E. (2021). The History of Literary Theory and Criticism from Plato to the Renaissance Period: Literary Criticism From Plato to Sir Philip Sidney. Dora.
- Şimşek, A. (2008). Tarih derslerinde bütünsel öğrenme: Gestaltçı yaklaşımdan holistik yaklaşıma bir bakış denemesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 5(2), 1-16.
- Şimşek, A. (2011). Giriş ya da Heredotos'tan bugüne tarih yazımına kısa bir bakış. Türkiye'de Tarih yazımı, Engin V., Şimşek A. (Ed.). Yeditepe Yay.
- Tekeli, İ. (2000). İlköğretim okulları ve liselerde tarih eğitimi. İçinde: Tarih Vakfı, *Tarih Öğretiminin Yeniden Yapılandırılması*. Tarih Vakfı Yayınları, s.8-40.
- Usta, N. (2011). Türkiye'de tarih öğretiminin sorunlarına bir örnek: Kemal Kara'nın 'İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük' ders kitabında iç ve dış düşman algısı, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 163-182.
- Yıldız Ö. (2003). Türkiye'de tarih öğretiminin sorunları ve çağdaş çözüm önerileri, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 181-190.
- Yegen, C. (2016). Annales Okulu, Marc Bloch ve tarih savunusu veya tarihçilik mesleği yapıtı üzerinden Bloch'un tarih anlayışı. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi (AKAR)*, 1(1), 25-39.
- Wong, L. P., & George, E., & Tan, J. A. M. A. (2011). A holistic approach to education programs in thalassemia for a multi-ethnic population: consideration of perspectives, attitudes, and perceived needs. *Journal of Community Genetics*, 2(2), 71-79.
- Web 1 <https://islamansiklopedisi.org.tr/mekteb-i-maarif-i-adliyye> (e.t. 02.02.2022).
- Web 2 <http://www.teach-nology.com/teachers/methods/holistic/> (e.t. 24.02.2022).

İncelenen Tarih Ders Kitapları

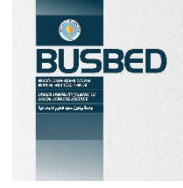
- Alemdar, E., & Keleş, S. (2019). *Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Ders Kitabı*. MEB Yay. (Seçmeli Ders Kitabı).
- Çevik, A. vd. (2019). *Ortaöğretim İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 12. Sınıf Ders Kitabı*. MEB Yay.
- Tüysüz, S. (2019). *Ortaöğretim Tarih 9. Sınıf Tarih Ders Kitabı*. Tuna Yay.
- Yılmaz, A. (2019). *Ortaöğretim Tarih 10. Sınıf Tarih Ders Kitabı*. İlke Basım Yay.
- Yüksel, E., & diğerleri (2019). *Ortaöğretim Tarih 11. Sınıf Tarih Ders Kitabı*. MEB Yay.
- Yılmaz, D., & diğerleri (2019). *Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi Ders Kitabı*. MEB Yay.

Çıkar Çatışması Beyanı: Makale yazarı, herhangi bir kişi veya kurum ile çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Etik Bildirim: Bu araştırma etik kurul onayından muafır.

Katkı Oranı: Yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür.

Article Type : Research Article
Date Received : 15.11.2022
Date Accepted : 12.10.2023

<https://doi.org/10.29029/busbed.1205171>

IN THE LIGHT OF G.E. MOORE'S THOUGHT: IS THERE AN OBJECTIVE TRUTH INDEPENDENT FROM BELIEF OF SUBJECT?

Müge KUŞ MUMCU¹

ABSTRACT

G.E. Moore, who is one of the founders of analytic philosophy, regarding philosophy as an analytic activity and thinks that philosophical problems could be solved only by means of analytical methods and ordinary language. He has recourse to the method of linguistic analysis in order to justify knowledge of external world and objective beings and show how we know the objective reality against the thesis of sceptical and subjective philosophy which claims that objective beings cannot be known because of the gap between external world and mind. For this reason, in the first part of this study, the analyses of G.E. Moore on the essence and function of propositions will be presented, and the difference between true and false propositions is revealed in the context of faith. Then, through looking relationship between belief and fact and truth which is stated in the proposition, it has been sought an answer for the question "Is there an objective truth independent from the consciousness of the subject?" in the light of G.E. Moore's thought.

Keywords: G.E. Moore, Analytic Philosophy, Common-sense, Proposition, Belief, Fact, Truth.

¹ Dr., Bursa Uludağ University, Institute of Social Sciences, Department of Philosophy, muge_k1990@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9493-5020>

1. GİRİŞ

19.yüzyılın sonlarında özellikle de İngiltere’de F.H.Bradley, John Mc Taggart, Green gibi Leibniz ve Hegel’den etkilenmiş idealist bir metafizik görüş hâkimdir. İdealist felsefeye göre hakikat, görüngülerden bağımsızdır ve felsefe bu bağımsız alanla ilgilenmektedir. Moore da 1903’e kadar bu görüşü savunmuştur. Fakat Russell ile tanışması onda büyük bir değişim yaratarak idealizme karşı bir duruş sergilemesine yol açmıştır. Her ikisi de Yeni Hegelci filozofların felsefi meseleleri ele alırken ağdalı ve bulanık bir dil kullanmasıyla ortaya çıkan karmaşayı bir sorun olarak görmüştür. Bu noktada bütünden parçaya yani analize geçmenin vaktinin artık geldiğini ve kavramların açıklığıyla felsefi sorunların çözüme kavuşacağını iddia etmişlerdir. Tüm bunlar neticesinde Moore’un adı, Gottlob Frege, Bertrand Russell ve Ludwig Wittgenstein ile birlikte analitik felsefe geleneğinin kurucuları arasında yer almıştır. Peki, analitik felsefe nedir?

Ahmet Cevizci’nin aktarımıyla analitik felsefe (Ing. analytical philosophy; Fr. philosophie analytique); “20. yüzyılda özellikle İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri’nde çok etkili olan ve dil üzerinde yoğunlaşarak, olgulara ya da anlamlara uygun düşecek en iyi ve en dakik mantıksal formu bulmak için, tümceleri ya da kavramları veya dilsel ifadeleri analiz etme işiyle uğraşan felsefi akım; felsefenin, kendi alanı içine giren problemleri kesin sonuçlu olarak çözecek biricik yönteminin felsefi analiz ya da kavram analizi olduğuna inanan çağdaş felsefe geleneğidir” (Cevizci, 1999, s.46).

Bu noktada dil felsefesi ile analitik felsefe disiplinlerinin aynı olmadığına dikkat çekmek gerekir. Çünkü analitik felsefe dil felsefesinden farklı olarak, felsefi etkinliği tümüyle dilsel çözümlemelere dayandırmaya çalışır. Oysa felsefenin bir dalı olan dil felsefesinin diğer felsefi disiplinler gibi kendine ait problemleri ve kavramları vardır. Örnek vermek gerekirse: Bir şeyin doğru veya yanlış olması ne demektir? Anlamlı ve anlamsız söz dizimleri arasında fark var mıdır? Sözcükler şeylerin yerine geçebilir mi? gibi sorular dil felsefesinin konusunu oluşturur (Searle, 2000, s.69).

Analitik felsefe ise bir yöntem çeşitliliği olarak yeni akımların, uygulamaların ve teorilerin çeşitliliği içinde karşımıza çıkmaktadır. Fakat bu felsefi gelenekte ortak olan bir şey vardır ki o da dilin gerçekliğin kavranmasında bir aracı rol üstlenmesidir. Bu anlamda analitik felsefe belirgin bir yeni- Kantçı karakter taşır çünkü duyarlılığın ve anlama yetisi formlarının rolünü burada dil oynar. Dile öncelik veren bu bakış açısı ise mantıksal bir bakış açısıyla işler ki bu yüzden analitik felsefe Frege’den miras kalan modern mantığı çalışmasının merkezine oturarak çalışmalarını sürdürür. Bu bağlamda dil, üç boyutlu bir konu olarak: sentaktik (dilnin mantığa uyarlandığı sözdizimsel yaklaşım), semantik (mantığın dile uyarlandığı anlambilimsel yaklaşım), pragmatik (aynı önermelerin farklı kullanımını ele alan yaklaşım) yönüyle ele alınabilir (Rossi, 2013, ss.12-13).

Analitik felsefenin gelişim evreleri incelendiğinde ise dilin bu üç boyutlu yaklaşımının izlerini görürüz. Birinci dönemde, gündelik dildeki sözcüklerin formel bir dil içinde yeniden formüle edilmesi kısaca dilin mantıksal çözümlmeleri üzerinde durulmuştur. Tabiri caizse bu dönem filozofları doğal dilleri feda etme pahasına mantığa öncelik vermiştir. İkinci dönem analitik felsefe çalışmalarında ise, dilin içinde kullanıldığı durumların, bağlamaların açıklanması ön plana çıkmış ve mantık bir kenara itilerek dil ön plana çıkmıştır. Üçüncü dönem temsilcileri ise, standart mantığın dışına çıkan mantık sistemlerinin kuruluşundan istifade eden ve hatta gündelik dildeki belirsizliklerine bile bu yeni mantık sistemlerini uygulayarak dili mantık ile uyumlu hale getirme çabasına girmişlerdir. Bir nevi bu son dönemde mantığın birliğini parçalamak pahasına doğal dillerin mantıksal formelleştirmesine teşebbüs söz konusudur. O hâlde birinci kuşak filozoflar sentaktik, ikinci kuşak pragmatik ve üçüncü kuşak ise semantik veçheyle ilgilenmiştir (Rossi, 2013, s.14).

Moore’u dilin hem sentaktik hem de pragmatik yönüyle ilgilenen bir filozof olarak tanımlayabiliriz. Çünkü O, sistematik bir rasyonalite ve ideal bir dil peşinde koşmadığı için mantıkçı olarak anılmasa da mantığın normlarıyla düşünüp yargıda bulunduğumuzu kabul etmiştir (Özcan, 2016, s.190). Aynı zamanda sağduyuya yer vererek doğru önermelerin peşine düşmesi Quine gibi onu da dilde pragmatik yönü de savunan bir analitikçi yapmıştır. Sağduyunun kaynağı olan gündelik dilin zaten tam ve yetkin olduğu kanaatiyle felsefenin işlevinin dilin bu gündelik kullanımının dışına çıkmasıyla ortaya çıkan problemleri çözmek olduğunu söylemiştir.

Moore bu problemleri; genellikle sorunlara kesin doğaları hakkında bilgimiz olmadan cevap vermeye kalkışmamıza, filozofların dünyaya ve bilime dair sağduyuya aykırı söylemlerine ve olguları anlatmakta kullandığımız ifadelerden doğan yanlış analogilere bağlamıştır (Özcan, 2016, ss.190-191). Nitekim O, problemleri ne bir teknisyen, ne de bir kâhin olarak ele alır, onları neredeyse çocuksu bir yönlülük ve açık fikirliliğin bakış açısıyla bir çözümlmeye tabi tutar. Bu şu demektir:

O, bir filozof olarak işinin bir takım deneysel önermelerin geçerliğini bildirmek ya da yadsımak olmayıp, onları çözümlemek olduğunu anlamış görünür. Çünkü kendi deyimiyle “ortalığı biraz temizleyip bilgi yolunu kapatan saçmalıklardan birazını ortadan kaldırmada bir işçi olarak çalışmak”la yetinir; böylece kendini tümüyle, bilgiyi tanımlama, önermeleri öbekleme ve özdeksel şeylerin doğasını gösterme gibi analitik işlere verir (Ayer, 1984, ss.36-37).

Bu çerçevede Moore'un yaklaşımının en belirgin özelliği, felsefeye konu olarak gerçeği dile getiren önermeleri almasıdır. Russell ve onu izleyenlerden ayrıldığı temel nokta ise, ölçüt olarak sağduyuyu ve onun getirdiği günlük dili seçmesi ve analiz yöntemini önermelerin ve yargıların anlamını kullanmada amaç değil araç olarak görmesidir. Dış dünyanın ve nesnel varlıkların mutlak geçerli bir bilgisini elde etmenin olanaksızlığını savunan yaklaşımları eleştiren Moore, sağduyusal bir bakış açısı içinde dış dünya ve nesnel varlıkların var olduğunu ve bunların varlığının bilinebilirliğini dile getirmiştir.

Moore "İdealizmin Çürütülmesi" adlı makalesiyle bilinçten yani algılamadan bağımsız olarak da varlığın var olduğunu kanıtlama çabasına girmiştir. Devamında dış dünyanın var olduğunu "Bir Sağduyu Savunması"(A Defence of Common Sense) metniyle göstermeye çalışmış ve bilme yöntemi olarak sağduyunun işlevini burada ortaya koymuştur. Ona göre, geçmişte belli bir zaman diliminde doğan ve değişmeye maruz kalsa da var olmaya devam eden şu anda sahip olduğumuz bir insan bedeni vardır. Doğduğundan beri ya dünya yüzeyiyle temas halinde ya da ondan çok uzak olmadan var olan insan, hem kendi bedenini hem başka bedenleri içeren kendi çevresini oluşturan şeyleri algılamaya devam etmiştir (Moore, 1959, pp.32-59). Öyleyse tıpkı kendi bedenimiz gibi hayvanların, bitkilerin ve daha birçok varlığın var olduğunu sağduyuyla bilebiliriz. Moore'a göre; değişken olan algılamanın kendisidir. Çünkü sahip olunan bilgiler ne kadar değişse de bilginin nesnesi olan şeyler hep aynıdır. Aksi bir durumda algı değiştiğinde algılama nesnesi olan varlıkların da değişmesi gerekirdi (Elmalılı, 2007, s.36). Bu gerekçelendirmeler dış dünyayı reddeden şüphecilik, idealizm ve bunların bir uzantısı olan solipsizmin argümanlarını daha mantıklı ve geçerli yapacaktır.

Moore'a göre doğru olan düşünce, sağduyuya dayalı olarak algılanan her şeyin var olduğu gerçeğidir ve bunlar algılamadan dışarıda da varoluşlarını sürdürürler. Moore buna istinaden iddiasını "Dış Dünyanın Kanıtı" (Proof of an External World) adlı makalesinde "işte bir el, işte bir tane daha" dediği örnekle kanıtlamaya çalışır (Moore, 1940, p.274). Bir elini diğerinin üstüne koyarak ve sonra ötekini tutarak ikisine de el demek Moore'un deyişiyle bizim dışımızda en az iki şeyin var olduğunu gösterecektir. Dışsal dünya yani evren ile dışımızda var olan şeyler kavramının nasıl örtüştüğü böylece kanıtlanmaktadır. Moore buna da sağduyu hakikatleri/ inanışları adını vermektedir (Çelik, 2021, s.108).

Buradan çıkan sonuç, benim dışımda fiziksel nesnelere varlığı ve dolayısıyla zihinden bağımsız bir dış dünyanın var olmasıdır. Moore burada günlük yaşamda her an varlığına dayandığımız bir dizi gerçekliğin kuşkuyla bağdaşmaz karakterine dikkat çekmeye çalışmış ve bunu bildiği olgulardan ziyade hepimizin deneyimleyebileceği olguları ön plana çıkararak yapmıştır. Çünkü dış dünyaya ilişkin bilgilerimiz duyu algılarına dayandığından bir yandan ortaya çıkan duysal deneyimlerin algılayanın bilincinde oluşan özel bir durum olması diğer yandan sahip olunan bilginin herkes için geçerliliği neticesinde algılayandan bağımsızlığı söz konusudur. Bu ikisi arasındaki boşluk ancak dış dünya ve nesnel varlıkların bilinebilirliğini haklı çıkarmak ve nesnel gerçekliği nasıl bilebileceğimizi felsefi açıdan temellendirmekle aşılabilir bu da duysal verileri analize tabi tutarak yani dilsel çözümleme yöntemiyle mümkündür.

Bu yüzden çalışmanın ilk bölümünde Moore'un önermenin neliği ve işlevine yönelik analizlerine yer verilecek, doğru ve yanlış önerme arasındaki fark inanç bağlamında gözler önüne serilecektir. Sonrasında ise önermenin inanç, onda dile gelen olgu ve doğrulukla olan ilişkisine bakılarak; "Acaba öznenin bilincinden (inancından) bağımsız nesnel bir doğruluk var mıdır?" sorusuna cevap aranacaktır.

2. G.E. MOORE'DA İNANÇ BAĞLAMINDA DOĞRU VE YANLIŞ ÖNERME

Bizim dış dünyaya ilişkin bilgi edinme basamaklarımızın ilkinin oluşturduğu şey, duyu verilerinin (sense data) duyu organlarımızı etkilenmesi suretiyle aracı kavranışıdır. Fakat Moore'a göre duyu-algısı sadece bu demek değildir çünkü bizler duyu-algısıyla aynı zamanda nesnelere üzerinde ortak bir görüş birliği sağlamaktayız. Dolayısıyla Moore'un tabiriyle duyu-algımızda duyu verilerinin alınmasından daha başka olarak bulunan şey önermez (Çelik, 1999, s.192).

Moore'un önerme konusunda temel düşüncesi, önermenin bilinçten bağımsız oluşu ve felsefe için çok önemli bir yere sahip olmasıdır. Nitekim önermeler olmasaydı anlama ve bilmeden söz edilemezdi. Moore'a göre biz, bir nesneye yöneldiğimiz zaman, örneğin önümüzdeki bir pet şişeye baktığımızda sadece birtakım duyu verilerini aracı algılamakla kalmıyor aynı zamanda ve kaçınılmaz olarak bu nesneye yönelik bir önermeyi de aracı duyu verileriyle kavırıyoruz. Şöyle ki pet şişe mavi ve şeffaftır gibi bir önermeyi de öne sürüyoruz. Bu şekilde pet şişe denen nesneyle ilgili bir görüşümüz ve bilgimiz oluşmuş oluyor. Nesnelere aracı duyu verilerini bıraktıktan sonra da onları anımsamaya, incelemeye devam ediyor bu sefer de nesne bize doğrudan-aracı duyu verileriyle oluşturulan önermeyi de dolaylı algılamış oluyoruz. Öyleyse her iki durumda da yaşadığımız deneyimin bilincine vararak duyu verileri ve onların kaynağı olan nesnelere arasında bağ kuruyoruz bunu ise önermeler aracılığıyla gerçekleştiriyoruz.

Bir önermeyi dile getirdiğimizde ise zihnimizde salt sözcükleri duymanın ötesinde onların anlamını anlama diyebileceğimiz bir bilinç edimi oluşturuyoruz. Moore önermenin neliğiyle ilgili bu konuyu "Biz her ne zaman bir

önermeden söz edersek, salt bir tümceden yani sözcüklerin belirli şekilde bir aradalığından değil, bu sözcük bir aradalığının dile getirmiş olduğu anlamdan söz etmiş olacağız” (Moore, 1953, p.57) diyerek dile getirir. Çünkü önerme bildiri kipinde bir tümceyi ifade etmekle kalmaz aynı zamanda anlam ifade eden bir yargıdır.

O hâlde biz önermeyi kavrarırken aslında üç zihinsel edimden birini gerçekleştiririz: “Biz dile getirilen önermeye ya inanırız ya inanmayız ya da sadece anlamını anlamakla yetiniriz. Birinciye inanç, ikinciye inançsızlık, üçüncüye de önermeyi salt anlama durumları denir. Ama bu üç durumda da önermeyi algılayışımız eşittir” (Moore,1953,p.59).

Önermelerle ilgili önemli bir diğer nokta ise herhangi bir önermeyi duyu organlarımıza başvurmadan zihnimizde algılayabilmemiz hatta herhangi bir sözcük imgesi olmadan da önermelerin kavranılabilir oluşuyla ilgilidir. Yani “ifade etmek istediğimiz bir önermenin, onu dile getirecek herhangi bir önermeyi oluşturabilmiş olmaktan önceki durumunu kavrayışımız” (Prior, 1967, p.225) burada söz konusudur.

Bir üçüncü nokta, önerme ile önerme olmayan anlatımlar arasındaki fark ile ilgilidir. Önerme bir aksiyom içeren, tam ifade edilmiş, bildiri kipinde bir tümce olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla bizde bir inanma/inanmama edimi oluşturmayan ve neyin öne sürüldüğü belli olmayan bir sözcük ya da sözcük dizisi önerme değildir (Çelik, 1999, s.193). “Saat kaç?” (soru cümlesi), “bir gün keşke 32 saat olsa” (dilek cümlesi), “kapıyı kapat” (emir cümlesi) gibi sözcük öbekleri bu konuda örnek verilebilir. “Masa” sözcüğü tek başına bir anlam ifade etmediği için önerme olamazken; “dikkat!” gibi tek bir sözcük “İleride dikkat etmem gereken bir durum var.” önermesinin kısaltılmış hali olarak bir önerme olabilir.

Yine sözcük imgeleriyle önerme kavramı arasındaki ilişki üzerine Moore’un belirlediği bir diğer önemli nokta da şudur: Zihnimizde bir şeyin doğru (hatta yanlış) bir fikrine yani ideasına sahip olabilmek için sadece o nesneye benzeyen bir imge yeterli değildir. Onun ötesinde bir şeye ihtiyacımız vardır o da bu imgenin nesneye benzediğini bilmek yani imge ile nesne arasındaki ilişkiye dair bir önermeyi de kavramaktır. Moore bu konuyu şöyle ifade eder:

Eğer imge nesneye uymayan görünüşlerle ona benzetiliyorsa nesnenin yanlış bir fikrine, eğer nesnenin kendisine benzeyen görünüşlerle ona benzetiliyorsa doğru bir fikrine sahip oluruz. Nesne ile imge arasındaki ilişkiye dair hiçbir önerme kavranmazsa, her ne kadar imge nesneye benzese bile yine de nesnenin herhangi bir fikrine sahip olduğumuzu söyleyemeyiz. Hiçbir imge ya da duyu-verisi herhangi bir şeyin tek başına ne doğru ne de yanlış bir fikri olabilir. Şu halde hiçbir şey bir insan için bir önermenin doğruluğu anlamında doğru ya da yanlış olamaz (Moore, 1953, p.61).

O zaman nesnelere üzerinde belirli bir bilgi savı sağlayan her tür önerme her koşulda bize doğru bir bilgi sağlayabilir mi? Her önerme bir çeşit bilgi sağlayabilir ama tüketici olarak doğru bilgi sağlayamaz. Çünkü doğru ve yanlış olmak önermelerin özelliğidir. Bir önermeyi doğru ya da yanlış olarak betimlediğimizde aynı zamanda onun gerçekten bir anlamı olduğunu kabul etmişiz demektir. Şu hâlde önermeler belirli özellikleri olan bir çeşit evren içerikleridir.

Bu tespit Moore’un verdiği bir örnek üzerinden daha anlaşılır kılınacaktır. Şöyle ki “Aslanlar öldürülmüştür” önermesini ele aldığımızda aslanların öldürülmesinden aslanların gerçekte var olduğunu yani “Aslanlar gerçektir” yargısını çıkarırız. Aynı mantıkla “Tek boynuzlular düşünülmüştür” önermesinden de “tek boynuzlular gerçek olduğu” yargısını çıkarabiliriz ki bu bizi tamamen yanlış bir bilgiye götürür. Çünkü tek boynuzlular, santorlar gibi şeyler düşünülmüş olmalarına rağmen varlıklarının olgusal olarak hiç bir kanıtı yoktur (Ayer, 1984, s.147).

Moore, önermeler ve nesnenin gerçekliğinin kuruluşuyla ilgili gördüğü problem neticesinde bir önermenin doğru ya da yanlış olmasını belirleyen şeyin ne olduğunu kavrayabilmemiz için inanç edimlerinin doğru ve yanlışlığından farkının ortaya konulması gerekliliğinden bahseder. Çünkü insanlar çoğu kez bu ikisini birbirine karıştırmaktadır. Bunun en önemli sebebi inanç sözcüğünün bazen bir inanç durumunu bazen de inanılan bir önermeyi dile getiren iki ayrı anlamından kaynaklanmaktadır. Bu durumda önerme ve inanç arasındaki ilişki nedir?

Moore’a göre önerme, inancın konusu-nesnesi durumunda olan bir şeydir. Buna göre her inanç bir şeyin inancıdır, bir şeye inanma edimini içerir. İşte bu inanılan şey, inançta dile gelen önermedir. Ayrıca Moore iki ayrı insanın aynı inanç edimine sahip oldukları söylendiğinde söz konusu olan şeyin aslında inanç edimleri değil inanılan şey yani önermeler olduğuna dikkat çeker (Çelik, 1999, s.194). Bu açıklamaların ışığında Moore, şu önemli tezi öne sürer: Bazı kişiler evrende sadece inanç edimlerinin doğru ya da yanlış olabileceğini öne sürseler de, terime verilen bu anlamda önermeler de doğru ya da yanlış olurlar. Bu bağlamda önerme olan ile önerme olmayan şeyin ölçütü bizlere verilmiş olur. Çünkü Moore’a göre hiçbir şey önermenin doğru ya da yanlış olması anlamında, doğru ya da yanlış olamaz. Öyleyse inanç edimlerinin doğru ve yanlışlığından bizler ne anlamalıyız? Doğru inanç, doğru olan önermelere inanma ve yanlış inanç da yanlış olan önermelere inanma diye tanımlanabilir. Moore’un ifadesiyle:

Bir inancın doğru olduğunu söylemek demek evrende bu inanca denk düşen bir olgu olduğunu söylemek demektir; bir inancın yanlış olduğunu söylemek demek evrende bu inanca denk düşen bir olgu olmadığını söylemek demektir. Bir inanç doğru olduğu zaman, bir olguya tekabül ediyor demektir, bir olguya tekabül etmesi demek, kesinlikle doğru olması demektir. Benzer bir şekilde, bir inanç yanlış olduğu zaman, bir olguya tekabül etmiyor demektir; bir olguya tekabül etmemesi demek, kesinlikle yanlış olması demektir (Moore, 1953, p.277).

Moore'a göre yanlış inançta bulunmayan şey yani doğruluk, önerme doğru olduğunda bu önermede var olacak bir olgudur. Bu kısaca yanlış önermede doğruluk özelliği yoktur demektir. Yanlış bir inanç, hakikat olmadığı halde dünyada var olabilir ama doğru inanç, varlık olmasının ötesinde hakikattir (Özcan, 2016, s.210). Bu şu demektir her inançta dile gelen olgular farklıdır ama söz konusu doğru inanç olduğunda sadece tek bir olgu vardır. Moore gerçeğin, gerçeklere tekabül eden her inancın ortak malı olduğunu şu sözleriyle dile getirir:

Bir inancın doğru olduğunu söylemek demenin, sadece onun bir gerçeğe tekabül ediyor demek olduğunu söylemiştik; bu durumda bu doğru, hem bu inancın hem de başka inançların ortak malıdır. Örneğin dükkân sahibinin inancına göre bu sabah ısmarladığımız paket kargoya verilmiştir [paket gerçekten de kargoya verilmiştir], biz de bu paketin kargoya verildiği inancı ile hayatımıza devam ederiz, gerçeğe dayanarak bu inancı paylaşıyoruz. Aynı durum, yanlışlığı belirlenmiş olan inanç için de geçerlidir. Eğer paket gerçekte kargoya verilmemiş ise yanlış olan bir inancı paylaşmış oluruz (Moore, 1953, pp. 277-278).

Demek ki Moore açısından doğru bir inançla onun gösterdiği olgu arasında sıkı bir ilişki vardır. Fakat daha önce inancın nesnesinin önerme olduğunu söylemiş ve inançlar arasındaki farkı inanç edimlerine değil önermelere bağlamıştık bu durumda doğru ya da yanlış inançlar söz konusu olduğunda önermelerin varlığından söz edilmelidir. Eğer ortada doğru bir inanç varsa aynı zamanda onu doğrulayan hem bir önerme hem de olgunun gerçekte varlığı söz konusudur. Buradan şu sonuç çıkar ki; “Önerme ve olgu eğer inanç doğru ise aynı anlama gelir. Ama inanç yanlışsa, önerme ve olgu birbirinden ayrılır. Ve zaten ortada salt biri kalır; o da önermedir” (Moore, 1953, p.260).

Doğru ve yanlış inanç arasındaki ayrımı belirleyen ise, doğru inançta, inanılan önermenin var olan ya da oluşa sahip olan bir olguyu göstermesinin yanı sıra doğruluk denen, çözümlenemez yalın bir özelliktir ki bu yanlış önermelerde yoktur. Peki, doğruluk nedir? Onun öznenin inancıyla, inancın nesnesi olan önermeyle ve önermenin işaret ettiği olguya olan bağı nerededir? Öznenin inancından bağımsız nesnel bir doğruluktan söz edilebilir mi? Bu soruların cevabı çalışmanın “G.E.Moore’da Önerme, İnanç ve Doğruluk Bağlantısı” kısmında anlatılacaktır.

3. G.E. MOORE’DA ÖNERME, İNANÇ VE DOĞRULUK BAĞLANTISI

Moore doğruluğu; inancın özelliği, önermelerin içeriği ve önermelerin dile geldiği tümcelerinin özelliği olarak üç kısımda incelenmiştir. Ona göre bu bağlamda tartışılması gereken iki sorun gündeme gelecektir. Bunlar doğru ya da yanlış olsun tüm önermelerin eşit derecede varlık olma özelliği ve sadece bazılarının sahip olduğu doğru olma özelliği arasındaki çelişkili durumdur (Çelik, 1999, s.197). Moore bu duruma iki şekilde itiraz edebileceğini gözler önüne sermiştir. Birinci itirazda dile getirilen şey; bir önermenin olgu ile olan ilişkisi incelendiğinde, bu önermenin olgunun bir kurucu ögesi olduğu şeklinde kesinlikle düşünülemez olduğudur. Bir örnek üzerinden açıklanacak olursa; aslanların gerçekten var olduğu olgusu, onların var olduğuna inandığımız zaman inanmış olduğumuz önerme diye bir özelliğe sahipmiş gibi görünmemektedir. O hâlde evrende olguların varoluşu onlarla ilgili inanç edimlerine karşı ilgisiz gibi görünmektedir.

İkinci itiraz da inancın çözümlenmesi ile ilgilidir. Bundan da öncelikle önerme dediğimiz şeylerin var olduğu ve inancın da bu varsayılan varlıklara yönelik olarak oluştuğu sonucu çıkmaktadır. Oysa birisi yanlış bir inanca saplandığı zaman, onun inancı salt inancının nesnesi durumundaki önerme ile bir ilişkiye sahip olmaktan ibaret görünmüyor. Daha çok, inandığı şey; inancın nesnesi diğer bir ifadeyle önerme, var olmayan bir olguya ilişkili gibi görünmektedir. Çünkü inancı yanlıştır. Ama bu da yine Moore’a göre bir güçlük yaratmaktadır: Eğer bir şey ortada yoksa var olmayan bir şeyle nasıl ilişki kurulabilir? Eğer iki şey arasındaki ilişkiden söz edilecekse bu iki şeyin de var olması gerekmez mi? İşte önermelerin doğruluğu ve yanlışlığı ile ilgili bu sözü edilen güçlüklerin giderilmesi gerçek bir sorundur (Çelik, 1999, s.197).

Mademki yanlış inançla doğru inanç arasında önermenin varlığı bakımından hiçbir fark yoktur, o zaman “inanç, bizimle inanılan şey/önerme arasındaki bir ilişkiden ibarettir” denilirse, gerçekten de eksik bir şey kalmış olacaktır. O da doğru inancın durumudur. Bu, doğru inancın neden doğru olduğu yani doğru inancın yanlış inançtan farkının ne olduğu sorusaldır.

Örneğin aslanların var olduğuna inanıp bu inancın da doğru olduğunu varsaydığımızda aslanların evrende var olduğu olgusu da gerçekte yerini alır. Fakat Moore’a göre bu örnekte dikkat edilmesi gereken husus, benim inancım ile bu olgu arasındaki ilişkinin inancın kendini değil inancın doğruluğunu içermesidir. Biz “Aslanların var olduğuna inanıyorum” dediğimiz zaman; “aslanların varlığı” deyimini ne var olan bir olguyu, ne de bizim

kendisiyle ilişki kurduğumuz bir olguyu anlatır. İnanç, inanan (dolayısıyla inanç edimi) ile inanılan şey/önerme arasındaki ilişkiden ibaret değildir ve ona indirgenemez (Çelik, 1999, s.197).

Moore'un "Yağmur yağıyor; ama ben yağmurun yağdığına inanmıyorum" (M) ve diğeri "Yağmur yağıyor; ama ben yağmurun yağmadığına inanıyorum" (M') şeklinde ortaya çıkan paradoksta bu durum daha net anlaşılmaktadır. (M) ve (M')'deki gibi bir saçmalık veya mantıksal çelişki tüm zamanlarda ve tüm dil bilgisel kişilerde geçerli değildir. Örneğin Tom'un geçmiş zamanda (M) söylediğini varsaydığımızda; "Yağmur yağdığına inanmadım ama aslında öyleydi." dediğinde bu önermenin geçmiş zamanda bir çelişki barındırmadığı gayet açıktır. Şöyle ki Tom ofisinde pencere olmadığı için yağmur yağmadığına inanmış olabilir, ancak çıkışta birkaç saattir yağmur yağdığını fark edebilir. Aynı şekilde Tom'un (M) önermesini üçüncü şahısta söylediğini düşündüğümüzde; "Yağmur yağdığına inanmıyor ama aslında öyle" önermesi yine çelişki içermez. Çünkü Tom yağmurda duruyor olsa da metro istasyonunda bulunan James adlı bir arkadaşından bahsediyor olabilir. Bu durumda (M) ve (M') önermeleri sadece birinci şahıs bağlamında sorunludur (Barbir, 2010, ss.16-17). Kısacası James'in metro istasyonunda olduğunu bilen arkadaşı "Yağmur yağıyor, ancak James buna inanmıyor" dediğinde ortada hiç bir mantıksal problem yoktur. Fakat eğer James, Tom'a aynısını söyleyecek olsaydı "Yağmur yağıyor, ama buna inanmıyorum" deseydi, arkadaşı onun aklını kaybettiğini düşünebilirdi. Peki, neden ikinci cümle saçma? G.E. Moore şunu belirtiyor: "Neden kendimle ilgili gerçek bir şey söylemek benim zorunluluğum? Bu paradoks evrende bulunan bir olgudan yani yağmurun yağmasından çıkmamıştır. "Yağmurun yağdığına inanmıyorum" ifadesinden kaynaklanmıştır. Çünkü iddia ettiğimiz halde iddia ettiğimiz şeye inanmamak son derece saçma olacaktır.

Bu noktada Moore'un doğru ve yanlış inançlarla ilgili olarak verdiği tanımı bir kez daha anımsarsak; her inanç belli bir olguyu gösterir ama bir inancın doğru olması onun gösterdiği olgunun var olması hatta tek bir olgunun gerçekliği demektir. Fakat bir inanç yanlışsa bu olgunun yokluğu demektir. Örneğin, bir arkadaşım benim Erasmus için Polonya'ya gitmiş olduğuma inanıyorsa ve eğer onun inancı doğruysa, benim şuan Polonya'da olmam gerekir. Fakat ben şu anda Polonya'da değil, Bursa'dayım dolayısıyla onun inancı yanlıştır. Eğer benim olgusal olarak Polonya'da bulunmam gerçek olsaydı onun inancının doğruluğu için gerekli ve yeterli koşul gerçekleşmiş olacaktı. Bu durumda onun inancının doğru olduğunu söylemek ile benim Polonya'ya gitmiş olduğumu söylemek aynı şeydir. Moore buna, "olgu ile uygunluk içinde olma - olguya karşılık gelme- ona karşılık gelen (correspondence)" (Moore, 1953, p.277) ilişkisi adını vermektedir.

Her inancın daima önerme ile bağlılığı söz konusuysa doğru inanca bir şey daha eklenmektedir. O da doğru inancın evrende mutlaka var olan bir olgu ile ilişkisi olduğudur. Öyleyse inançların doğruluk ölçütü olgu ile uygunluk içinde değildir. Bir inancın doğru olduğunu söylemek, evrende onunla uygunluk içinde olan bir olgu vardır demektir. Yanlış olduğunu söylemek de, evrende onunla uygunluk içinde olan bir olgu yoktur demektir. O zaman Moore'a göre doğru inanç durumunda önerme ile olgu aynı anlama gelmektedir. Doğru önermenin bir olguyla aynı şey olduğunu bir örnek üzerinden açıklarsak; "Kar soğuktur" ifadesi doğru bir önerme olduğu gibi karın soğuk olması bir olgudur. Çünkü kar, onun soğukluğunu söylemeden önce de soğuktan denilebilir.

Peki, ama önermenin yerini alabilen bu olgudan ne anlamalıyız? Bir olgudan bahsettiğimizde varlık özelliği mi kastedilmektedir? Örneğin Moore'un deyimiyile aslanların var olduğu bir olguya iki kez ikinin dört ettiği de bir olgudur. Varlık özelliği "İki kez iki dört eder" önermesinde nerededir?

Bizler aslanların ve iki sayısının evrenin birer ögeleri olduğunu söylediğimizde söylemlerimiz gayet doğal gözüktür. Fakat "aslanların var olduğu ve iki kez ikinin dört ettiği" olgularının evrenin birer ögesi olduğunu söylediğimizde bu pek alışık olunan bir ifade şekli değildir. Dolayısıyla Moore'a göre kullanım farklılıkları bu iki terim arasındaki farkı tam olarak açığa koymamaktadır. Bundan dolayıdır ki O, iki terim arasındaki farkı vurgulamak için dilsel kullanım özelliğini dile getirmiştir. Buna göre evrenin tüm içerikleri fiilden türemiş adlarla gösterilenler ve gösterilmeyenler olmak üzere ikiye ayrılır (Çelik, 1999, s.199). Moore birinci grupta toplananların önemli olduğunu 1910 yılında yazdığı yazısında da şöyle aktarır: "Evrenin tüm içerikleri var olan her şey iki sınıfa ayrılabilir: Önergeler sınıfı ve önermeler olmayan nesnel sınıfı. Evrende önermeler gibi nesnel de bulunur. Bir önermeyle, var olan şeylerden birini anlıyorum" (Özcan, 2016, s.215).

Önergeler sınıfı içinde yer alanlar, örneğin aslanların var olduğu olgusu ya da fiil adla dile getirilirse "aslanların varoluşu" türünden deyimler doğru inançlara karşılık gelirler. Bu noktada Moore, bir aslanın var olduğu olgusunun, aslanın kendisinden farklı bir şey olduğunu herkesin kolayca görebileceğini ifade eder. Yani nesnelere dile getirmemizin aracı olan sözcükler betimlediğimiz nesnelere farklıdır. Moore'a göre; "evrende düşüncelerin, sözlerin, sözcüklerin ve nesnelere yanında, önermeler denilen ve soyut başka objeler de vardır. Bu önermeler bizim inançlarımızdan ve iddialarımızdan bağımsızdır. Onlardan bazıları doğru, bazıları yanlıştır. Olgular önemlidir; çünkü doğru bir önerme, olguya uyumlu bir önermedir ve yanlış bir önerme olguya uyumsuz bir önermedir" (Özcan, 2016, s.214).

Öyleyse önermeler sadece var değildir, ayrıca inancı taşıyan dilbilim ifadeleri olmaları sebebiyle doğrulukla da ilgilidir. Baştaki sorumuzla ilintisine geri dönersek, şu ya da bu şekilde olgudur deyiminde söz konusu ister

aslanların varoluşu, isterse iki kez ikinin dört etmesi gibi bir olgu olsun, o şeye sadece “olma” özelliğini vermekle kalmıyor aynı zamanda diğer “olma” özelliğine sahip varlıklardan başka bir şey olduğunu “doğruluk” ölçütü vererek ayırt ediyoruz.

Sonuç itibarıyla olgu sözcüğünü bu anlamıyla kavırsak, olguların doğrular denen şeyle aynı anlama geldiğini bu vesileyle çıkarmış oluruz. Demek ki “şu ya da bu şekilde doğrudur” demek, “şu ya da bu şekilde olgudur” demekle eşdeğerdir. Aynı şekilde bir olgu olan herhangi bir şeye bir doğruluk da denebilir. Moore’a göre burada asıl önemli olan nokta şudur:

Bir doğruluk’a ait olan ve onu bir doğruluk yapan özellik, doğru bir inanca ait olan ve onu doğru yapan özellikten farklıdır. Bir inanç ediminin doğru olması onun bir olguya yanıt vermesi demektir. Ama inanç edimi tümüyle zihne bağlı bir şeydir: Eğer evrende zihinler olmasaydı, doğru inanç edimleri de bulunamazdı. İşte burada “doğruluk” la dile getirilen şey, doğru bir inanç edimi değil sadece bir olgudur. Doğru bir inanca karşılık olan, yanıt veren bir şey. Böylece doğruluk’u olgunun başka bir adı olarak kabul edersek, evrende, hiçbir zihin olmasa da “doğruluklar”ın bulunabileceği olanaklı olmuş olur. Ayrıca “bir olgudur” terimiyle “gerçek” sözcüğü arasında da tam bir örtüşme olduğu açıktır. “Aslanların var olduğu için, “aslanlar gerçekten vardır” demekle aynı şey olur (Moore, 1953, p.297).

Buna göre Moore söyleminde olgu, doğruluk ve gerçeklik terimleri eşanlamlıdır ve içerdikleri anlam bakımından da inanç edimlerinden bağımsız olarak var olurlar. Dolayısıyla bu son irdelemelerin ışığında, Moore’un doğruluğun ölçütü bakımından inançların -eğer doğru inanç olacaklarsa-, bir olgu ile uygunluk içinde olmaları koşulunu savunmasının nedeni daha iyi anlaşılır.

Bu noktada Moore her ne kadar dile getirmekten kaçınsa da doğru bir inancın nesnesi durumundaki doğru bir önermenin de; olgu, doğruluk ve hatta gerçeklik terimleriyle eşanlamlı olacağını söyleyebiliriz. Böyle olunca doğru bir önerme de bir doğruluk ya da olgu olması nedeniyle bilincin (inancın) dışında yerini alır ve inanç edimlerinden bağımsız olarak var olmuş olur. Çünkü doğru önermeler eş deyişle olgular, varoluşları bakımından hiç bir bilince bağlı değildir. Fakat burada bir parantez açmak gerekir. Her ne kadar onların doğrulukları bilince bağlı olmayıp, zaman dışı bir doğruluk olsa da bu doğru önermeler/ olgular bir bilincin yöneldiği dolayısıyla da bilişsel edimlerinin nesnelere oluşturma işlevine de sahiptir (Çelik,1999, s.200). Moore tüm bu durumu şöyle özetler:

Doğru önermelere hakikatler ve yanlış önermelere yanlışlıklar denilebilir. Şunu söylemek de mümkündür: Önerme bir inancı ya da bir cümleyi değil; fakat inancın bir nesnesini belirtmelidir. Bunu söylediğimizde açıkça bana öyle geliyor ki, bir hakikat ve uygun olduğu düşünülen realite arasında hiç bir fark yoktur. Örneğin var olmam realitesiyle var oluşun arasında hiçbir fark yoktur (Özcan, 2016, s.215).

4.SONUÇ

Analistik felsefenin başlıca temsilcilerinden olan Moore’a göre; insan zihni nesnelere gelen duyu verilerini ya da sonradan bunların imgelerini algıladığı zaman nesnelere üzerine birtakım önermeleri de dolaylı ya da dolaysız algılar. Böylece nesne üzerine bir fikir-bilgi sahibi olur. Önermenin anlamı ve işlevselliği de bu noktadadır. Önermeyi duyan bir kişide ise inanç, inançsızlık ya da salt anlama durumlarından birisi oluşur. Fakat Moore’a göre sağduyu inançlarımıza önsel bir doğruluk vermez.

Moore giriştiği uzun çözümler sonunda doğruluk için Bertrand Russell’in da paylaştığı karşılıklık (correspondence) kuramını benimsemiştir. Buna göre bir inancın doğruluğu onun dile getirdiği olgunun varlığı iken, yanlışlığı ise söz konusu olgunun yokluğudur. Şu durumda olgu insandan bağımsız olan gerçeklik, inanç ise bu olguya ilişkin olan zihinsel bir edimdir. Moore başlarda bu ikisi arasındaki ilişkinin “önerme” sayesinde sağlandığını, önermenin insan zihninden bağımsız bir varlığa sahip olduğunu söyler. Daha sonra ise olgu-önerme ikiliğinin yerini ikisinin aynı şey olduğu düşüncesi alır. Klasik anlayışta zihinsel/dilsel görülüp “insana ait” olan önermelerin bu felsefedeki “insandan bağımsız” konuları ilgi çekicidir. Moore bu görüşünü aslında doğru önermeleri olgularla aynı şey saymakla da pekiştirmektedir. Böylece klasik anlayışta zihne/dile ait, olguya ise ilişkin sayılan önerme burada bizzat olgunun kendisine dönüşmüş olur. İnancın nesnesi olan önerme aslında olgunun ve gerçekliğin kendisidir. Evren nesnelere ve olgulardan/doğru önermelerden meydana gelir.

Moore’un ulaştığı bu oldukça tartışma götürür sonucun amacının, özellikle kuşkucu ve öznel idealist felsefenin “dış dünya ile zihin arasında kapatılamaz bir boşluk olmasından dolayı dış dünya ve nesnel varlıkların bilinemeyeceği” tezine karşılık dış dünya olgularını “önerme” şeklinde niteleyerek bu boşluğu kapatmak olduğu anlaşılıyor. Böylelikle dış dünyanın bilgisine dolaylı değil doğrudan ulaşıldığı, önerme ile olgu arasında öznel bir farklılığın olmadığı, nesnel gerçeklik olan olguya/doğru önermeye ilişkin inançların ise, insanın doğru bilgisini oluşturduğu ortaya konulmuş oluyor.

KAYNAKÇA

- Ayer, A.J. (1984). *Dil, Doğruluk ve Mantık*. (V. Hacıkadiroğulları, Çev.). Metis Yayınları.
- Barbir, M. (2010). Moore's Paradox: Use, Implicature, and Cause. *Aporia*, 20 (1), 15-25.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. Paradigma Yayınları.
- Çelik, S. (2021). *Analitik Felsefe*. Retro Basım Yayın.
- Çelik, S. (1999). G.E.Moore'da Önerme, İnanç ve Doğruluk Bağlıları. *Felsefelogos Dergisi*, 6(1),191-202.
- Elmalı, O. (2007). *George Edward Moore'da Etik*. Arı Sanat Yayınevi.
- Moore, G. E. (1940). Proof of an External World. *Proceedings of the British Academy*, 25 (5), 273-300.
- Moore, G.E. (1953). *Some Main Problems of Philosophy*. Routledge.
- Moore, G. E. (1959). A Defence of Common Sense. *Philosophical Papers*, Allen and Unwin.
- Özcan, Z. (2016). *Dil Felsefesi 2 (Gündelik Dil Paradigması)*. Sentez Yayıncılık.
- Prior, A.N. (1967). *Correspondence Theory of Truth*. P. Edwards (Ed.). The Macmillan Company & The Free Press.
- Rossi, J.G. (2013). *Analitik Felsefe*. (A. Altınörs, Çev.). Bilge Kültür Sanat Yayınevi.
- Searle, J.R. (2000). *Söz Edimleri*. (R. L. Aysever, Çev.). Ayraç Yayınevi.